

Her hakkı saklıdır.

Editörler

Prof. Dr. Hasan Bahar
Doç. Dr. Mustafa Toker
Yrd. Doç. Dr. M. Ali Hacıgökmen
Dr. H. Gül Küçükbezci

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Hasan Bahar
Prof. Dr. Bayram Ürekli
Prof. Dr. Tuncer Baykara
Prof. Dr. Yılmaz Koç
Doç. Dr. Mustafa Toker
Yrd. Doç. Dr. M. Ali Hacıgökmen

İnceleyenler

Prof. Dr. Âlim Gür
Prof. Dr. Haşim Karpuz
Prof. Dr. Özdemir Koçak

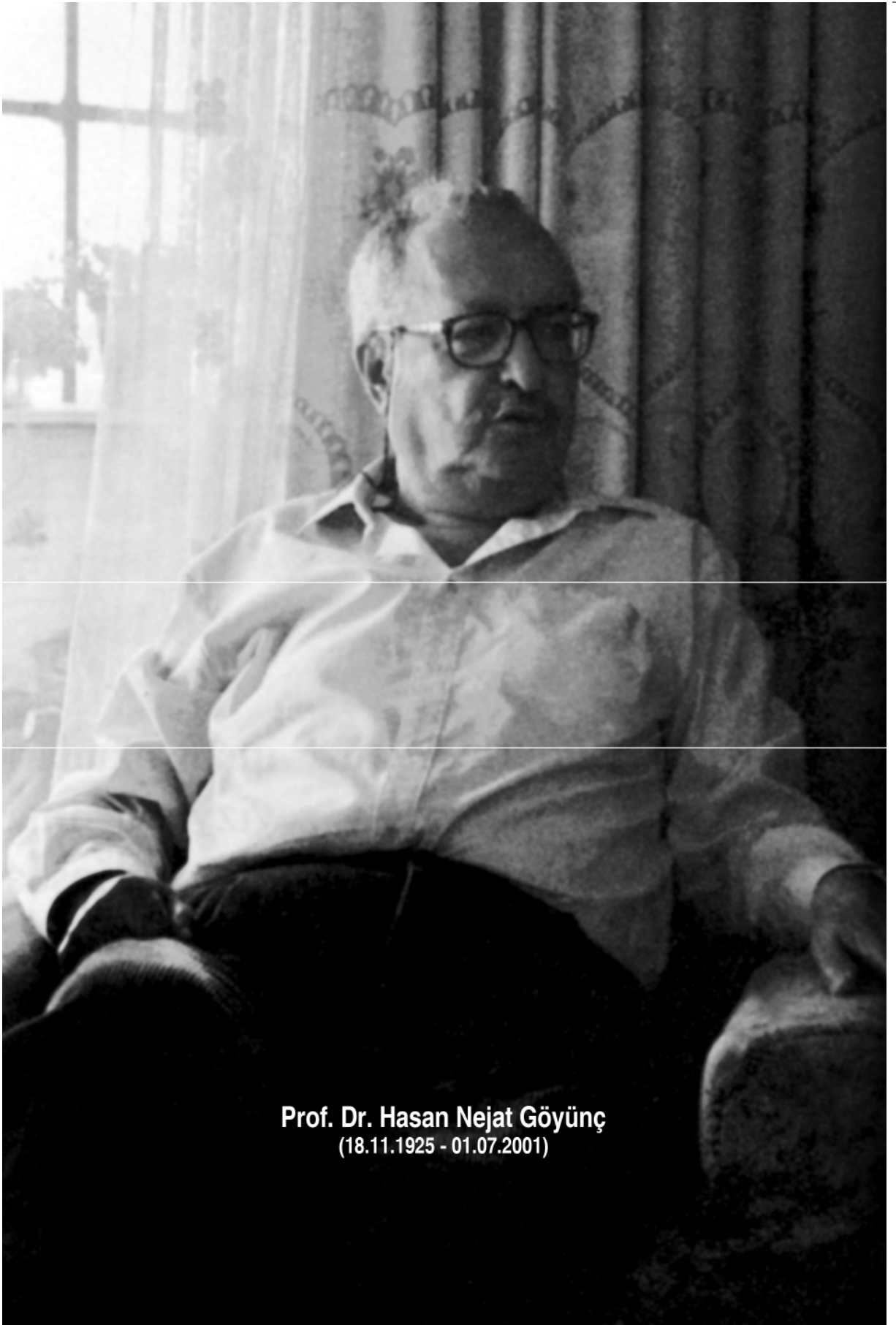
ISBN 978-975-448-201-0

Baskı:
Selçuk Üniversitesi Matbaası

EYLÜL 2013

TARİHÇİLİĞE ADANMIŞ BİR ÖMÜR

Prof. Dr. Nejat Göyünç'e
ARMAĞAN

Prof. Dr. Hasan Nejat Göyünç
(18.11.1925 - 01.07.2001)

Rahmetle ve minnetle...

Sunuş

Üniversitemiz, bünyesinde bulundurduğu akademik birimlerde deneyimli eğitici kadrosu ile meslekî alanda eğitimli, üretken ve gelişimi isteyen bireyler yetiştirmek maksadıyla ülke kalkınmasında üzerine düşen görevi başarıyla sürdürmektedir. Bu maksada hizmet etmek üzere *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü* de Atatürk'ün hedef gösterdiği çizgide Türk tarihi, dili, edebiyatı, sanatı ve kültürü üzerine yayınlar yapmaktadır. Enstitümüzün bu alandaki müstakil kitap yayınları yanında, Güz ve Bahar sayıları olmak üzere yılda iki defa çıkardığı uluslar arası *Türkiyat Araştırmaları* dergisiyle (*Journal of Studies in Turkology*) ülkemizde sosyal bilimler alanında Üniversitemizin yüz akları arasına girmesi bizi mutlu etmektedir.

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü ayrıca gelenek hâline getirmeye çalıştığı, “Türk tarihi, dili, edebiyatı ve kültürüne hizmet etmiş yerli ve yabancı önemli bilim adamları adına armağan kitaplar” yayınlarak sosyal bilimler alanındaki geçmiş birikimleri ve tecrübeleri gençlerin önüne koyup geleceğin ilim adamlarına yol göstermekle de önemli bir iş yapmaktadır.

Bu vesileyle, “*Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür: Prof. Dr. Nejat Göyünç'e Armağan*” kitabına yazılarıyla katkıda bulunan bilim insanlarımıza ve eserin hazırlanıp basılması aşamasına kadar olan süreçte emeği geçen herkese teşekkürlerimi sunuyorum

Prof. Dr. Hakkı GÖKBEL
Selçuk Üniversitesi Rektörü

Ön Söz

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

7

Atatürk'ün direktifiyle kurulan Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumuna benzer olarak; Türkiyat Enstitüleri de Türk tarihi, dili, edebiyatı ve kültürü üzerinde araştırmalar, yayınlar yapmak üzere üniversiteler bünyesinde kurulmuş kurumlardır. Selçuk üniversitesi bünyesinde kurulan Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü de kurulduğu 24 Ocak 1991 tarihinden itibaren bu amaçlar doğrultusunda panel, bilgi şöleni, seminer, konferans vb. etkinlikler düzenlemiştir. Dergimiz yılda iki defa güz ve bahar sayıları olmak üzere düzenli olarak bugüne kadar yayınlanmış, 32. sayıdan itibaren MLA (Modern Language Association) International Bibliography, Newyork/ABD, Tübitak/Ulakbim SBVT tarafından dizinlenmeye başlanmış ve uluslar arası hâle gelmiştir. Ayrıca dergimiz gerekli şartları yerine getirdiğinden ISI-Wos/A&HCI (Arts & Humanities Citation Index)-(Thomson Reuters)'e dizinlenmesi için müracaat edilmiştir. Yazışmalar sonuçlandırıldığında Tübitak tarafından kabul edilen sosyal bilgiler alanında B grubu kategorisine dâhil edilebilecektir.

Enstitümüz, Türkiyat dergisini sosyal bilimler alanında üniversitemizin yüz akı hâline getirmeye çalışırken, Türk tarihi, dili, edebiyatı ve kültürüne hizmet etmiş yerli ve yabancı önemli bilim adamları adına armağan kitaplar çıkarmayı geleneksel hâle getirmiştir. Böylece bu şahsiyetlerin hayatı, eserleri, metodu, Türk tarihine, diline, edebiyatına, kültürüne sağladığı katkılar ortaya konularak, bundan sonra yapılması gereken çalışmaların neler olduğu özellikle gençlere daha isabetli bir şekilde gösterilmiş olacaktır. Bunun için ilk olarak 1999 yılında “*Prof. Dr. Erol Güngör'ün Anısına Armağan*” çıkarılmış idi. 2011 yılında ise “*Büyük Selçuklu'dan Türkiye Selçuklu Devletine Prof. Dr. Mehmet Altay Köymen'e Armağan*” kitabı yayınlanmış, bu geleneğin bir devamı olarak da üniversitemiz de sosyal bilimler alanında birçok bilim adamı yetişmesinde emeği olan Prof. Dr. Nejat Göyünç Hocamız anısına “*Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür: Prof. Dr. Nejat Göyünç'e Armağan*” adıyla bir kitap yayınlamış bulunuyoruz. Bu geleneğe binaen daha sonra Türk tarihi, kültürüne hizmet etmiş büyük bir bilim adamımız olan İ. Hakkı Konyalı adına bir armağan kitabı çıkararak devam etmeyi planlıyoruz.

“*Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür: Prof. Dr. Nejat Göyünç’e Armağan*” kitabının yayınlanmasında Enstitümüzün Müdür Yardımcısı Yrd. Doç Dr. M. Ali Hacıgökmen’e, dergimizin editör yardımcısı Dr. Hatice Gül Küçükbezci’ye, armağan kitabımızın tasarımında yardımlarını esirgemeyen Okt. Harun Yıldız’a, kitabın tashihini gerçekleştiren Arş. Gör. Onur Kabak, Arş. Gör. Murat Turgut ve Arş. Gör. Rıza Özbölük’e, ayrıca Enstitümüz çalışanlarından Mustafa Ülük’e teşekkür ederim.

Prof. Dr. Hasan BAHAR
Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Müdürü

*K*imi bilim adamları vardır, birçok eser yazar yani velûd'dur; kimi bilim adamları vardır öğrenci yetiştirir... Nejat Hocamızı, birçok çalışması olmasına rağmen ikinci gruba dahil etmek daha uygundur diyebiliriz. Yani o hayatını sadece tarihçiliğe değil tarihçi yetiştirmeğe adanmış bir gönül adamı idi. O, "Hocaların Hocası" idi. Öğrencilerinden pek çoğunun profesör olduğunu görebilmştir. Bunlara örnek verecek olursak şu isimleri zikredebiliriz: Prof. Dr. Özer Ozankaya (Mardin Lisesi'nden öğrencisi), Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak, Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu, Prof. Dr. Zeki Arıkan, Prof. Dr. Mehmet İpşirli, Prof. Dr. Mehmet Akif Aydın, Prof. Dr. Mehmet Saray, Prof. Dr. Adnan Şişman, Prof. Dr. Faruk Kocacık, Prof. Dr. İhsan Güneş ve Prof. Dr. Ali Birinci... Vefatından sonra ise Prof. Hasan Bahar, Prof. Dr. Ramazan Çalık, Prof. Dr. Alaeddin Aköz, Prof. Dr. İzzet Sak gibi profesör olanların yanında, doçent, yardımcı doçent, gibi burada isimlerini sayamayacağımız birçok tarihçi bilim adamı da, Hocamızın öğrencisi olmuştur. Yetişmelerinde elinden gelen ne varsa yapan Hocamız onlarda derin etkiler bırakmış birisidir... Zaten armağan kitabında bu durum açıkça görülecektir.

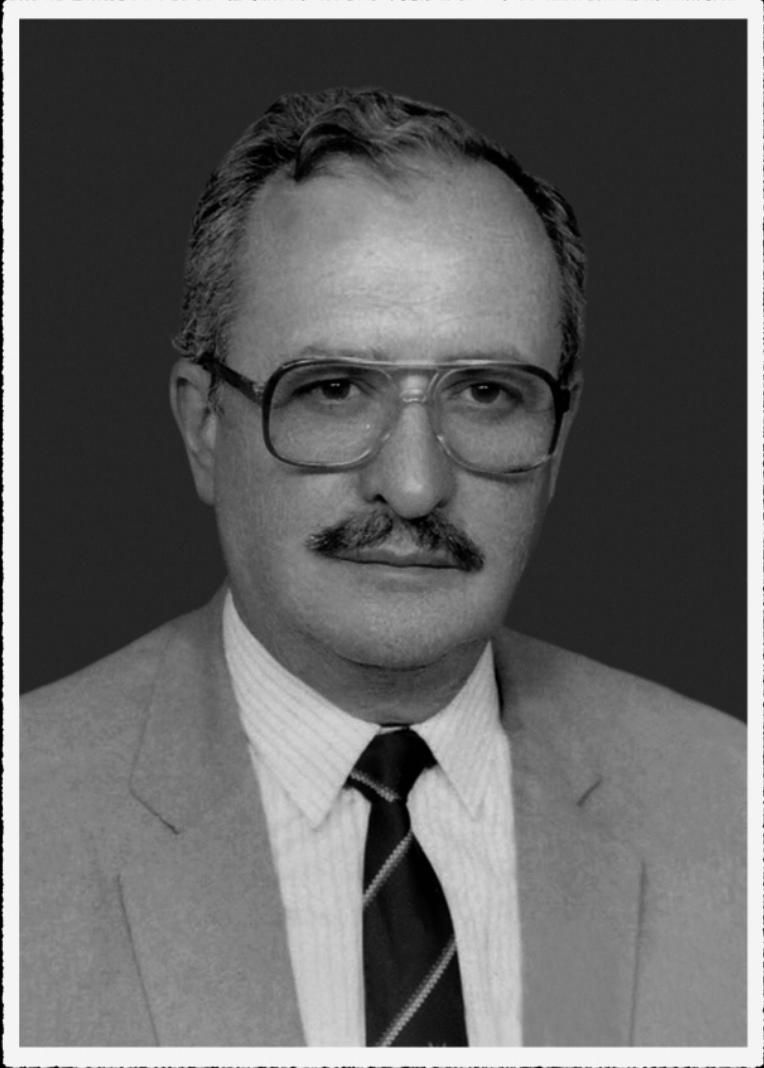
Hocamızı tanıyanlar armağan kitabına bir bilimsel çalışma vermek yerine, onunla ilgili hatıralarını yazmak istediler; çünkü rahmetli Hocamız her zaman öğrencilerine destek olmuş, onların elinden tutmuştur. Yazılan yazılarda görülecektir ki buna dair herkesin bir hatırası vardır. Bazen, bir öğrencisinin maddi sıkıntı içinde olduğunu dolaylı yoldan duymuş, bir zarfın içine ihtiyacını giderecek miktarda para koymuş, incitmeden, bunu harçlık gibi vermiş, bazen de bir Osmanlıca metni okuyamayan öğrencisini "Bu metni bana daha evvel okumuştun" diyerek başkalarının yanında rencide olmasını engellemiştir. Hocamızın bu insani özelliği herkesin gönlünde derin bir yer etmiştir. Armağan kitabımızda 60'lı yıllar için Prof. Dr. Rudi Lindler, Prof. Dr. Tuncer Baykara, Prof. Dr. A. Yaşar Ocak, 80'li yıllar için Prof. Dr. Halil Cin, Prof. Dr. Hasan Bahar, Prof. Dr. Alaeddin Aköz, Prof. Dr. İzzet Sak, Prof. Dr. Yılmaz Koç, Prof. Dr. Bayram Ürekli, Doç. Dr. Caner Arabacı, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Arıkan gibi ilim adamları anılarıyla Hocamızın insani yönünü yazmışlardır. Onu görmeyip de hocalarından dinlemek suretiyle tanıyanlardan Dr. H. Gül Küçükbezi ve Okt. Hüseyin Torun'un yazdıkları da dikkat çekicidir.

Armağanımızda hiç kuşkusuz bilimsel makaleler de bulunmaktadır. Bu makalelerin her biri birer emek mahsülü, Türk tarihine katkı saylayan çalışmalardır.

Bu çalışmanın yararlı olacağı kanaatiyle...

Editör

Prof. Dr. Hasan Bahar

İçindekiler

	Sunuş	6
	Ön Söz	7
	Nejat Hoca'yı Anarken.....	9
Halil CİN	Prof. Dr. Nejat Göyünç'e Vefa	13
İsmail GÜLEÇ	Prof. Dr. H. Nejat Göyünç Bibliyografyası.....	15
Ercan KARAKOÇ	Kısa Biyografisiyle Nejat Göyünç.....	35
Rudi Paul LINDNER	Rahat İle Kalsın	49
Tuncer BAYKARA	Prof. Dr. Nejat Göyünç (1924-2004)....	53
Halil CİN	Ceux Qui Universalisent L'Islam Dans L'histoire Et Dans Notre Epoque: Mevlana, Yunus Emre Et M. İkbâl	59
Ahmet Yaşar OCAK	Prof. Dr. Nejat Göyünç: Hayatını Yalnız Tarihçiliğe Değil Tarihçi Yetiştirmeğe De Adamış Bir Gönül Adamı.....	69
Durmuş YILMAZ	Prof. Dr. Nejat Göyünç ile Hayatın İçinden	75
Mehmet YILMAZ	Nejat Hocamdan Hatırladıklarım.....	81
Hatice Gül KÜÇÜKBEZCI	Nejat Göyünç Hoca ve Kişiliği Üzerine Bir Yazı	91
Hasan BAHAR	Sevgili Hocam Prof. Dr. Hasan Nejat Göyünç	97
Altay BİZBİRLİK	Bir Yılbaşı Öncesi	107
Caner ARABACI	Hatıraların Sisi Altında Nejat Göyünç ile Yüksek Lisans ve Doktora Derslerinden Bir Demet	109
Dursun GÖK	Bir Gönül İnsanı Prof. Dr. Nejat Göyünç Hocamız	131
Alaattin AKÖZ	Hocam Prof. Dr. Nejat Göyünç'ü Anmak Üzerine Birkaç Basit Söz	133
Bayram ÜREKLI	Merhum Hocam Nejat Göyünç Bey.....	139
Ruhi ÖZCAN	Hocaların Hocası: Prof. Dr. Nejat Göyünç	147
Abdülbaki BOZKURT	Hocam Nejat Göyünç	149
Hüseyin TORUN	Anılarla Prof. Dr. Nejat Göyünç.....	153
Mustafa ARIKAN	Hocam Nejat Göyünç'ü Anarken.....	169
Ali ÖZDEMİR	Nejat Hocam Hakkında Birkaç Söz.....	175
Yılmaz KOÇ	Saygıdeğer Rahmetli Prof. Dr. Nejat Göyünç Hocamın Anısına	177
Ali Galip BALTAOĞLU	Prof. Dr. H. Nejat Göyünç'tin Amerika Mektuplarından Bir Örnek.....	183
İzzet SAK	Prof. Dr. Nejat Göyünç Hoca İle İlgili Bir Hatıra	197
Çağatay BENHÜR	Deneme Liseli Nejat Göyünç.....	201
Ahmet KANLIDERE	İttihat ve Terakî'nin Gölgede Kalmış Simalarından Doktor İshak Sükûtî (1868-1902)	205
Yaşar SEMİZ	Türk Basınında Dumlupınar Denizaltı Faciası (4 Nisan 1953) ve Sonrası.....	217

<i>Doğan YÖRÜK</i>	XVIII. Yüzyılda Konya Çevresinde Güvenlik Meselesi ve Derbentlerle İlgili Düzenlemeler.....	249
<i>Hasan BAHAR</i>	Avrasya'da Ölüm ve Türklerde Mezar Kültürü.....	267
<i>Mevlüt ESER-Y.KÜÇÜKDAĞ</i>	Ermenek Mevlevihanesi/Karamanoğlu Halil Bey Tekkesi.....	305
<i>Alpay BIZBIRLIK</i>	Manisa Hüsrev Ağa Camii Haziresinde Bulunan Mezar Taşları Üzerine.....	311
<i>Mehmet İPÇİOĞLU</i>	Osmanlı-Fransa ve İngiltere İlişkileri Çerçevesinde Mısır Sorunu ve Osmanlı'nın Fransa'yı Boykotu.....	329
<i>İbrahim SOLAK</i>	Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Anadolu'da Arıcılık.....	347
<i>Hüseyin MUŞMAL</i>	XVIII. Yüzyılda Beyşehir Sancak Yönetimi ve Yöneticileri.....	365
<i>Mehmet Ali HACIGÖKMEN</i>	Türklerde Yas Âdeti Temelleri ve Sonuçları.....	393
<i>M. Murat ÖNTUĞ</i>	Osmanlı Dönemi Balıkesir Hamamları (XVI.-XVII. Yüzyıl).....	423
<i>Nemci UYANIK</i>	Mübadele Sürecinde Bazı Ada Halklarının Yaşamış Olduğu Sorunlar Üzerine Tespitler.....	435
<i>Cemal ÇETİN</i>	Osmanlılarda Mesafe Ölçümü ve Tarihî Süreci.....	443
<i>Hamit ŞAFAKÇI</i>	Bozkırlı Şeyh Bedrettin'in Hayatı, Türbesi ve Vakıfları.....	467
<i>Necat ÇETİN</i>	Bayındır Kazası Elifli Köyü'nde R.1320 (M.1904) Yılı Osmanlı Nüfus Tahriri...	487
<i>Yunus İNCE</i>	Osmanlı Devletinde Barutun ve Ateşli Silahların Kullanımının Yaygınlaşması.	503
<i>Ahmet DÖNMEZ</i>	Yeniden Tesis Sürecinde Osmanlı Daimî Elçiliklerinin Finansmanı.....	525
<i>Cem DOĞAN</i>	II. Meşrutiyet Dönemi Çalışma Hayatına Bakışlar: Gümrük Hamalları Grevi Örneği.....	539
<i>Sefer SOLMAZ</i>	İngiltere'de Asırlık Bir Doğu Araştırmaları Okulu: School of Oriental Studies (SOAS).....	549
<i>Murat TURGUT</i>	Konya ve Karaman Çevresinde Hitit Dağ Kültürünün Yansımaları.....	559
<i>Zehra ODABAŞI</i>	Celâleddin Karatay'ın Hayatı ve Siyasi Kariyeri.....	575
<i>Döndü ÇAVDAR-Y.ÇAVDAR</i>	1913 Tarihinde İlkokullarda Okutulmak Üzere Hazırlanan Mamulat-ı Dâhiliyeden Mensucat (Yerli Mallardan Dokumalar) Dersi: Ders Planı ve Münakaşası.....	603

Prof. Dr. Nejat Göyünç'e Vefa

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

Prof. Dr. Halil CİN

Dicle ve Selçuk Üniversitesi Eski Rektörü,
Ufuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanı

13

Merhum Nejat Hocayı Selçuk Üniversitesi Rektörü olduğum sırada 1987 yılında tanımak zevkine nail oldum. O yıllarda 2547 sayılı Kanununun 7/L maddesinin uygulanması çok yaygındı. Bu maddeler genelde rektörlerin istekleri üzerine YÖK tarafından kararlaştırılırdı. Rektörler bazen YÖK üyelerinden birinin isteği veya YÖK'ün eğilimine göre öğretim üyelerinin bir başka üniversitede görevlendirilmesi işlemi yapılırdı. İdeolojik görüş ayrılıkları veya idare ile çeşitli sebeplere dayalı sürtüşmeler 7/L maddesinin uygulama gerekçesi yapılırdı. Görevlendirmeler genelde görevlendirilen öğretim üyesinin görüşlerine zıt veya yönetimde başarılı bir rektörün üniversitesine yapılırdı.

Bir gün şu anda merhum YÖK üyelerinden biri bana telefon etti. *“Halil sana Nejat Göyünç'ü gönderiyoruz. Dikkatli ol!”* dedi. Nejat Hocayı tanıımıyordum. Boğaziçi Üniversitesi'nde çalışıyormuş. *“Solcu”* diye Malatya İnönü Üniversitesi'ne gönderilmiş. Orada bir yıl kalmış. Yeni rektörü de alınmasını istemiş. *“Nereye verelim. Selçuk Üniversitesi'ne gönderelim. Halil O'na göz kulak olur”* demişler. Bana yukarıda zikrettiğim telefon geldiği zaman *“hay hay memnun olurum. Benim iyi bir tarihçiye ihtiyacım var”* dedim.

Bir gün özel kalem sekreterim *“Efendim Nejat Göyünç Bey geldi, görüşmek istiyor”* dedi. *“Buyursunlar”* dedim ve hemen içeri aldım. Son derece saygılı, nazik, biraz çekingen, güler yüzlü, munis, yaşça benden bir hayli büyük olduğu anlaşılan bir beyefendi. *“Efendim ben Prof. Dr. Nejat Göyünç 7/L ile üniversitenize geldim; emrinize amadeyim”* dedi, oturttum. Kahve ikram ettim. Biraz sohbet ettik. *“Hocam ben geçmişte ne oldu ne olmadı beni ilgilendirmez. Benim idari prensiplerim adalet, çalışkanlık, dürüstlük yeteneğidir. Gerisi beni ilgilendirmez. Sizin gibi deneyimli bir hocaya üniversitemizin ihtiyacı var. Size kapım her zaman açık. Her türlü sorunuzda yanınızdayım, yeter ki çalışın, adam yetiştirin”* dedim. Merhum hoca çok rahatlamıştı. Teşekkür etti. *“Size layık olaca-*

ğımdan emin olabilirsiniz” dedi, izin istedi. Ve Tarih Bölümü’nde çalışmaya başladı. Birkaç ay geçmeden hocanın ne kadar değerli bir insan, iyi bir hoca olduğunu anlamaya başladım. Hoca ile her geçen gün dostluğumuz gelişti. Hocaya ceza gibi uygulanan tayın bizim için nimet olmuştu. Hoca Selçuk Üniversitesi’nin eğitim-öğretim kültürel faaliyetlerin içinde aktif olarak yer aldı. Tarih Bölümü’nde master ve doktora çalışmaları yaptı. Birçok değerli insan yetiştirdi.

Hoca gerçek anlamda bir kâmil insan, değerli bir hoca, seçkin bir bilim adamı, müstesna, hakşinas, kadir bilir bir dosttu. Bana bir gün sevgili kızının yapmış olduğu güzel bir tabloyu hediye etti. Bana her zaman rahmetli hocayı hatırlatır.

Gerçekten insan olmanın gereği vefalı olmaktır. Hoca çok vefalı bir insandı. Yüce Peygamber’in “*insana teşekkür etmeyen Allah’a şükretmez*” hadisine çok uygun yaşayan bir insandı. Bu teşekkürü hem vicdanen hem gıyaben yapabilme dürüstlüğünü benimsemiş bir insandı. Bende O’na dostluk hislerimi yüzüne ve arkasından her zaman dile getirmiştım. ... Günün ... tarihinde emekli oldu. Bana son yazdığı mektup “*Benim Sevgili Rektörüm*” diye başlıyordu ve Ankara Üniversitesi’nde bir konferansta benim kulağımı çınlattığını yazıyordu. O mektubu halen saklarım.

... yılında oğlu telefon ederek, hocayı kaybettiğimizi söylüyordu. Yıkılmıştım. Henüz çok yeni ciddi bir ameliyat geçirdiğim için Ankara’dan İstanbul’a cenaze merasimine, O’nu uğurlamaya gidecek durumda değildim. İçimde bir ukde olarak kalmıştır bu eksikliğim.

Nejat hocam, nur içinde yatsın. Her zaman Fatiha ve selam gönderdiğim insanlar arasındadır. Hayatta kalan ve yetiştirdiği insanlara ve bütün Türk aydınlarından ve akademisyenlerden ricam şudur: İnsanların kıymetini sağlıklarında bilelim. Öldükten sonra öleni takdir etmek, vefa göstermek için yapılan şeyler sağlığında o insanı sevindirdiği gibi mutlu etme şansına sahip değildir. Vefasız insanın dostu olmaz. Vefalı insanı Allah da çok sever. Vefa imanın yarısı, dinin de temelidir. Bu İslamiyet için olduğu kadar bütün dinler için aynıdır.

Her şeye rağmen değerli hocam için değerli talebelerine teşekkür ederim. Onları kutlarım.

Mekânın cennet olsun benim aziz hocam!

Prof. Dr. H. Nejat Göyünç Bibliyografyası*

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

15

Doç. Dr. İsmail GÜLEÇ

Sakarya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü

1. Kitapları:

- 1.1. *Atatürk ve Milli Mücadele*, İstanbul 1984, Genişletilmiş İkinci Baskı, Konya, Damla 1987.
- 1.2. *Cumhuriyet Türkiyesi ve Doğu Anadolu*, Ankara 1985.
- 1.3. *Land an der Grenze. Osmanische Verwaltung im Heutigen türkisch-syrisch-iranischen Grenzgebiet im 16. Jahrhundert*, İstanbul, Eren 1997. (Tanıtım yazısı: Zeki Arıkan "Sınırdaki Ülke" *Toplumsal Tarih*, 51, Mart 1998, İstanbul, ss. 61-64.)
- 1.4. *Malatya'dan Görüş*, İstanbul, Acar Matbaacılık 1985.
- 1.5. *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, İstanbul, İ. Ü. Edebiyat Fak. 1969, 2. Baskı, Ankara, TTK 1991.
- 1.6. *Osmanlı İdaresinde Ermeniler*, İstanbul, Gültepe Yay. 1983.
- 1.7. *Osmanlı İmparatorluğu Hakkında Bazı Düşünceler*, Ankara, Türk Kadınları Kültür Derneği 1973.
- 1.8. *Türkiye Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne*, Isparta, Kardelelen 1999.

2. Makaleleri:

- 2.1. "1849 Macar Mültecileri ve Bunların Kütahya ve Halep'te Yerleştirilmeleri İle İlgili Talimatlar", *Türk-Macar Münasebetleri Işığında II. Rákóczi Frenc ve Macar Mültecileri Sempozyumu*, İstanbul 1976, ss. 173-179.
- 2.2. "50. Yıldönümü Dolayısıyla: Başkumandanlık Meydan Muharebesi'nin Türk ve Dünya Tarihi'ndeki Önemi", *Türk Kültürü*, X/118, Ağustos 1972, ss. 18-31.
- 2.3. "Alman Şarkiyat Cemiyeti'nin 19. Kongresi (Freiburg im Breisgau, 28 Eylül-4 Ekim 1975)", *Türk Kültürü*, XIV/162, Nisan 1976, ss. 353-356.
- 2.4. "Alman Şarkiyat Cemiyeti'nin XVIII. Kongresi (Lübeck, 1-5 Ekim 1972)", *Türk Kültürü*, XI/125, Mart 1973, ss. 56-58.

* ["Prof. Dr. H. Nejat Göyünç Bibliyografyası", *Osmanlı Araştırmaları: The Journal of Ottoman Studies*, Prof. Dr. Nejat Göyünç'e Armağan-1, XXII (2003), s. 33-40.]

- 2.5. “Ana Eğitim Esasları ve Yeni İmtihan Yönetmeliği”, *Türk Kültürü*, VI/63, Ocak 1968, ss. 177-182 ve *İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, Ankara, TTK, 1976, ss. 461-485.
- 2.6. “Anadolu’da Ermeni Nüfus ile Gözlemler (Osmanlı İdaresinde)” *Elif*, I/5-6, Erzurum 1985, s. 43.
- 2.7. “Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü’nün Faaliyetleri Hakkında Konuşma”, *Sivas’tan Ankara’ya* (18-27 Aralık 1919), İstanbul 1983, ss. 11-16.
- 2.8. “Atatürk ve Aydınlar”, *Türk Kültürü*, IX/97, Kasım 1970, s. 17-20.
- 2.9. “Atatürk ve Eğitim Hakkındaki Görüşleri”, *Atatürk Kültür ve Eğitim Semineri* (29 Kasım 1982), Kayseri 1983, s. 37-40.
- 2.10. “Atatürk ve İslam Alemi”, *Bilim Kültür ve Sanatta Gerçek*, 1, 1985, ss. 24-35.
- 2.11. “Atatürk ve İstiklal”, *Türk Kültürü*, III/26, Aralık 1964, ss. 1-4.
- 2.12. “Atatürk ve Milli Eğitimin Hedefleri”, *Türk Kültürü*, VI/61, Kasım 1967, ss. 23-25 ve *Kalkınan Dünya*, II/42, 1967, ss. 13-14.
- 2.13. “Atatürk, Büyük İnsan”, *Türk Kültürü*, XXII/259, Kasım 1984, ss. 3-8.
- 2.14. “Atatürk, Gençlik ve Görevlerimiz” *Selçuk*, I/1 (Özel sayı), 1998, ss. 33-45.
- 2.15. “Atatürk’ün ‘Cumhuriyet Fikri Hür, Vicdanı Hür, İrfanı Hür Nesiller İster’ Sözü ve Yorumu”, *I. Milletlerarası Gençlik Kongresi* (26-28 Ekim 1987), Konya 1987, ss. 291-294.
- 2.16. “Atatürk’ün Ardından”, *Türk Kültürü*, II/13, Kasım 1963, ss. 130-132.
- 2.17. “Atatürk’ün Çizdiği Hedefler ve Varabildiklerimiz”, *Türk Kültürü*, XXIX/333, Ocak 1991, ss. 91-94.
- 2.18. “Atatürk’ün Hatıra Defteri”, *Töre*, V/29-30, 1973, ss. 26-31.
- 2.19. “Auf den Spuren der Osmanen in der österreichischen Geschichte”, *Wiener Osteuropa Studien XIV*, Frankfurt 2002, ss. 87-98.
- 2.20. “Avrupa’da Türk Görünümü”, *Osman Gazi ve Dönemi Sempozyumu Sonuç Bildirileri*, Ed. By K. Atlansoy, S. Sevim, Bursa 1996, ss. 39-42.
- 2.21. “Avusturyalı Bir Diplomatın Lausanne Anlaşması Arefesinde Düşünceleri”, *Osmanlı Araştırmaları: The Journal of Ottoman Studies*, II, 1981, ss. 223-242.

- 2.22. “Balıkesir’li Bir Eğitimci: İsmail Hakkı Uzunçarşılı”, *Atatürk Eğitim ve Türkiye’nin Çağdaşlaşması Semineri*, Bursa 1991, ss. 43-47.
- 2.23. “Batılı Tarihçilerin Görüşleri ve Biz”, *Türk Kültürü*, I/11, Eylül 1963, ss.1-4.
- 2.24. “Bazı Osmanlı Tarihi Eserlerine ve Arşiv Belgelerine Göre Türk, Kürt ve Arap Deyimleri Hakkında”, *Anadolu Dil-Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, I/1, 1996, ss. 1-5.
- 2.25. “Bir Öğrencinin İkinci Dünya Harbi Anıları”, *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, İkinci Dünya Harbi ve Türkiye, (20-22 Ekim 1997 İstanbul), Ankara, Genelkurmay Başkanlığı 1998, ss. 543-554.
- 2.26. “Bir Resital ve Bir Hatıra”, *Musiki Mecmuası*, 197, 1964, ss. 142.
- 2.27. “Cengiz Orhonlu 1927-1976, Hayatı-Eserleri-Şahsiyeti”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, XV/1-2, 1976, ss. 7-32.
- 2.28. “Das Mevlevihane in Samsun”, *Osmanlı Araştırmaları: The Journal of Ottoman Studies*, XIV, 1994, ss. 77-90.
- 2.29. “Değerlendirme”, *Sultan II. Abdülhamit ve Devri Semineri*, Ed. By M. S. Kütükoğlu, İstanbul 1994, ss. 223-225.
- 2.30. “Değerlendirme”, *Tarih ve Sosyoloji Semineri* (28-29 Mayıs 1990), İstanbul 1991, ss. 167-174.
- 2.31. “Demokrat Eğitim ve Bazı Problemlerimiz”, *Türk Kültürü*, II/18, Nisan 1964, ss. 14-17.
- 2.32. “Dicle ve Fırat Nehirlerinde Nakliyat” *Belleten*, LXV/243 Ağustos 2001, ss. 657-664.
- 2.33. “Die Bedeutung der Osmanischen Archivalien für die Erhellung der Türkischen Kunstgeschichte”, *Osmanlı Araştırmaları: The Journal of Ottoman Studies*, IV, 1984, ss. 147-160.
- 2.34. “Die Rolle Atatürks in der türkischen Befreiungsbewegung (1918-1923)”, *Turkestan Als Historischer Faktor Und Politische Idee (Festschrift B. Hayit)*, Ed. By E. V. Mende, Köln 1988, ss. 47-58.
- 2.35. “Die Süleymaniye-Bibliothek in Istanbul”, *Istanbuler Almanach II*, İstanbul Orient İnstitut der DMG 1998, ss. 45-47.
- 2.36. “Diyarbakir Beylerbeyliğinin İlk İdari Taksimatı”, *İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Tarih Dergisi*, 23, 1969, ss. 23-34.
- 2.37. “Doğu Kalkınmıyor mu”, *Türk Kültürü*, VI/62, Aralık 1967, ss. 9-12.

- 2.38. “Dumlupınar Meydan Muharebesi ve Anadolu-Türk Tarihindeki Yeri”, *Büyük Zafer ve Sonuçları*, İstanbul 1982, ss. 173-187 ve *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün Bugün Yarın*, 55, Ağustos 2001, ss. 27-33.
- 2.39. “Ein Gespräch mit Prof. Dr. Nejat Göyünç”, Konuşan: Irene Schöneberger, *Istanbul Almanach*, 1, 1997, İstanbul Orient Institut der DMG, ss. 91-92.
- 2.40. “Einige osmanisch-türkische Urkunden über die Abu Rise, eine Seyh-Familie der Mewali im 16. Jh.”, *Annäherung an das Fremde*, Stuttgart 1998, ss. 430-434.
- 2.41. “Einige Verteidiger Zyperns in türkischen Diensten”, *Erster Internationaler Kongreé Zur Zypernkunde, Referate III*, Levkosia 1973, ss. 105-108.
- 2.42. “Engelbert Kaempfer ve İran’da Gördükleri”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 15, 1997, ss. 381-391.
- 2.43. “Ermeni Tehciri ve Soykırımı İddiaları”, *Yeni Türkiye, Ermeni Sorunu Özel Sayısı I*, VII/37, Ocak-Şubat 2001, ss. 293-301.
- 2.44. “Ermeni Terörü ve Türk Kamuoyu”, *Kemalist Ülkü*, 164, 1982, ss.13-14.
- 2.45. “Eser hakkında”, [Sunuş] Sait Öztürk, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Siyakat Yazısı ve Tarihi Gelişimi*, İstanbul 1996, ss. 7-8.
- 2.46. “Eski Malatya’da Silahdar Mustafa Paşa Hanı”, *Istanbul Üniv. Edebiyat Fak. Tarih Enstitüsü Dergisi*, 1, 1970, ss. 63-92.
- 2.47. “Evliya Çelebi’nin Mardin ve Yöresi Hakkında Yazdıkları”, *M.Ü. Fen-Edebiyat Fak. Türklük Araştırmaları Dergisi*, 4, 1989, ss. 225-227.
- 2.48. “Gaziantep Tarihi İle İlgili Bazı Notlar”, *Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu* (22 Ekim 1999), Yay. Haz. Yusuf Küçükdağ, Gaziantep 2000, ss. 45-48.
- 2.49. “Gençlik, Atatürk ve Öğütleri”, *Türk Kültürü*, IV/43, Mayıs 1966, ss. 8-10 ve *Kalkınan Dünya*, II/37, 1967, ss. 12-13.
- 2.50. “Hâne Deyimi Hakkında”, *Istanbul Üniv. Edebiyat Fak. Tarih Dergisi*, 32, 1979, ss. 331-348.
- 2.51. “Hilafet ve Kaldırılması”, *Prof. Dr. Ümit Yaşar Doğanay’ın Anısına Armağan II*, İstanbul 1982, ss. 225-232.
- 2.52. “II. Viyana Kuşatması”, *Tarih ve Toplum*, I/1, Ocak 1984, ss. 40-46.
- 2.53. “Introduction”, [Sunuş] H. W. Lowry, *Studies in Deftology. Ottoman Society in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, İstanbul, ISIS 1992, ss. I-II.

- 2.54. "İki Anlamlı 700. Yıl Kutlaması", *Kitap Kokusu*, 2-3, 2000, ss. 138-142.
- 2.55. "İmad Es-Seravi ve Eseri", *İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Tarih Dergisi*, 20, 1965, ss. 73-86.
- 2.56. "İnsanlık İdeali ve Türkler", *Türk Kültürü*, II/21, Temmuz 1964, ss. 6-8.
- 2.57. "Kalenderhane Camii", *İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Tarih Dergisi*, 34, 1983-84, ss. 485-494.
- 2.58. "Kanuni Devri Başlarında Güney-Doğu Anadolu", *Atatürk Konferansları 1971-1972*, Ankara 1975, ss. 61-74.
- 2.59. "Kanuni Devrinde Malatya Şehri", *VII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler II*, Ankara 1973, ss. 56-58.
- 2.60. "Kapudan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa", *İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Tarih Dergisi*, 3-4, 1951, ss. 73-86.
- 2.61. "Karamort Külliyesi", *VIII. Türk Tarihi Kongresi III*, Ankara, TTK 1983, ss. 1651-1655.
- 2.62. "Kemalizm ve Türkiye'nin Bazı Sorunları", *Türkiye Günlüğü*, 44, Ocak-Şubat 1997, ss. 45-54.
- 2.63. "Kıbrıs'ta Türk İdaresi", *Töre*, VI/39, 1974, ss. 20-25.
- 2.64. "Konya Mevlâna Müzesi Arşivi'nin Önemi Hakkında", *S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2, 1996, ss. 25-26.
- 2.65. "Kozanla Bir Halk Şairi: Mehmet Halaçoğlu", *I. Mersin Milli Kültür ve Eğitim Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 1988, ss. 74-83.
- 2.66. "Kozanlı Halk Şairi Muhsin Yıldırım ve Bir Destan", *Prof. Dr. Şükrü Elçin'e Armağan*, Ankara 1993, ss. 132-138.
- 2.67. "Kuruluş Devrinde Askeri Teşkilat ve Devşirme Düzeni", *Osmanlı VI*, Ankara, Yeni Türkiye 1999, ss. 558-560.
- 2.68. "Leonhart Rauwolffs Reiseweg im Euphrat-Gebiet", *XIX. Deutscher Orientalistentag, Vorträge I*, Ed. By. W. Voigt, Wiesbaden 1977, ss. 381-387.
- 2.69. "Maraş Müdafaası ve Kahraman Kadınlarımız", *Madalyalı Tek Şehir Kahraman Maraş Dergisi*, (69. Yıl Özel Sayısı), Ankara 1989, ss.8-10.
- 2.70. "Max Freiherr von Oppenheim ve Eserlerinde II. Abdülhamit Devrine Ait Bilgiler", *Sultan II. Abdülhamit ve Devri Semineri*, Ed. By M. S. Kütükoğlu, İstanbul 1994, ss. 13-27.
- 2.71. "Memluk Devri'nde (Eski) Malatya'da Bir Aile", *Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi I*, İstanbul, İ. Ü. Türkiyat Enstitüsü 1985, ss. 245-250.

- 2.72. “Mevlâna Müzesi Arşivi”, S.Ü. II. Milli Mevlâna Kongresi, Konya 1987, ss. 101-109.
- 2.73. “Mevlevilik ve Sosyal Hayat”, S.Ü. II. Milletlerarası Mevlâna Kongresi, Konya 1991, ss. 95-102.
- 2.74. “Midhat Paşa'nın Niş Valiliği Hakkında Belgeler ve Notlar”, *İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Tarih Enstitüsü Dergisi*, 11, 1982, ss. 279-316.
- 2.75. “Milli Eğitim veya Milli Felaket”, *Devlet*, 110, 1971, ss. 6-7.
- 2.76. “Milli Mücadele Devri Heyecanı”, *Töre*, V/27, 1973, ss. 3-14.
- 2.77. “Milli Mücadele Kahramanlarının Varisleri”, *Milli Mücadele'de Konya ve Milli Egemenlik Sempozyumu* (23-24 Mayıs 1991), Konya 1991, ss. 91-94 ve *Askeri Tarih Bülteni*, 13/24, 1988, ss. 105-112.
- 2.78. “Milli Mücadele ve Çağdaş Avrupa Basınında Yankıları” *I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu* (21-23 Eylül 1987), Ankara, TTK 1994, ss. 813-821.
- 2.79. “Milli Mücadele'de Anadolu”, *Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan*, İstanbul, İ.Ü. Edebiyat Fak. 1981, ss. 1-14.
- 2.80. “Milli Mücadele'de Sivil ve Askeri İdare İlişkileri”, *II. Askeri Tarih Semineri*, Ankara, Genelkurmay Başkanlığı 1985, ss. 215-228.
- 2.81. “Mimar Sinan'ın Aslı Hakkında”, *Tarih ve Toplum*, IV/19, Temmuz 1985, ss. 38-40.
- 2.82. “Mora'da Osmanlı-Türk İnşa Faaliyetleri”, *İstanbul Üniv. Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 1, 1972, ss.13-18.
- 2.83. “Musul Misâk-ı Milli'ye dahil midir, değil midir?” *Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul, Kerkük, Erbil Meselesi Sempozyumu* (28 Ocak 1997), Ankara 1998, ss. 47-50.
- 2.84. “Muzafferüddin Şah ve II. Abdülhamid Devrinde Türk-İran Dostluk Tezahürleri”, *Iran Şehinşahlığı'nın 2500. Kuruluş Yıldönümüne Armağan*, İstanbul 1971, ss. 137-193.
- 2.85. “Müzakereler”, XV. ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler, İstanbul 1997, ss. 101-106.
- 2.86. “Niebuhr ve 1766 Sonlarında Konya”, *Yeni İpek Yolu*, I (Özel Sayı) Mayıs 1998, ss. 3-5.
- 2.87. “Ocaklık Deyimi Hakkında”, *XI. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, TTK 1994, ss. 873-877.
- 2.88. “Osmanische Festungen auf dem Balkan im 18. Jahrhundert”, *International Kongree für Militärgeschichte*, Wien 1983,

- ss. 79-83.
- 2.89. "Osmanlı Araştırmalarında Arşivlerin Yeri", *Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu*, İstanbul 1985, ss. 53-60.
- 2.90. "Osmanlı Arşivleri", *Konya Ticaret Odası Dergisi*, 111, 1997, ss. 40-43.
- 2.91. "Osmanlı Arşivlerinin Tarih Açısından Önemi ve Bazı Sorunları", *İlim ve Sanat*, 29, 1991, ss. 20-23.
- 2.92. "Osmanlı Belgelerinde Konut Terminolojisi", *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme, Habitat II*, İstanbul 1996, ss. 264-268.
- 2.93. "Osmanlı Ceza Hukuku ve İlgili Belgeler", *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, 3, Aralık 1967, ss. 40-42.
- 2.94. "Osmanlı Devleti Hakkında", *Cogito*, Osmanlılar Özel Sayısı, 19, Yaz 1999, ss. 86-92.
- 2.95. "Osmanlı Devleti Hakkında", *S. D. Ü. Fen Edebiyat Fak. Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, 1998, ss. 3-9.
- 2.96. "Osmanlı Devleti'nde Ermeniler Hakkında", *Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu*, yay. Haz. Hasan Celal Güzel, Ankara, Yeni Türkiye 2000, ss. 35-43.
- 2.97. "Osmanlı Devleti'nde Ermeniler Hakkında", *Yeni Türkiye, Ermeni Sorunu Özel Sayısı II*, VII/38, Mart-Nisan 2001, ss. 633-638.
- 2.98. "Osmanlı Devleti'nde Mevleviler", *Bulleten*, LV/213, Ağustos 1991, ss. 351-358.
- 2.99. "Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı, Tanzimata Kadar", *Osmanlı* 6, Ankara, Yeni Türkiye 1999, ss. 77-88.
- 2.100. "Osmanlı Devletinden Türkiye Cumhuriyetine" *Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı Düşünce ve Bilim III*, VI/33, Mayıs-Haziran 2000, ss. 342-345.
- 2.101. "Osmanlı İktidarının Temel Unsurlarından Örf-Gelenek", *İlmi Araştırmalar*, 5, 1997, ss. 157-165.
- 2.102. "Osmanlı İmparatorluğunda Ermeniler" *Türkler 10*, editörler; Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara, Yeni Türkiye 2002, ss. 233-250.
- 2.103. "Osmanlı Maliyesinde İlhanlı Tesirleri", *Aspect of Ottoman History*, Papers From Ciepo IX, Ed. By A. Singer, A. Cohen, Scripta Hierosolymitana, 35, Jerusalem, 1994, ss. 162-166.
- 2.104. "Osmanlı ve Devleti" *Türkiye Günlüğü*, 58, Kasım-Aralık 1999, ss. 23-27.

- 2.105. “Osmanlı'nın 700. Kuruluş Yıldönümünü Anarken, Osmanlı, Devlet-i Aliye, Devlet-i Aliyye-i Osmaniye”, *İslam Araştırmaları Dergisi-Turkish Journal of Islamic Studies*, 3, 1999, ss. 1-7.
- 2.106. “Ottoman Caravanserais from the 17. Cencury”, *Proceeding of the Fifth International Congress of Turkish Art*, Ed. By. Géza Féhér, Budapest 1979, ss. 391.
- 2.107. “Ottoman Central Administration and Arab Provinces (1870-1910)”, *Studies on Turkish-Arab Relations*, 1986, ss. 76-84.
- 2.108. “Ottoman Perod”, *Kalenderhane in Istanbul*, Ed. By C. L. Striker ve D. Kuban, Wiesbaden 1997, ss. 17-21, 37-40.
- 2.109. “Prof. Dr. Cemal İzzet Tukin (1907-1977), Hayatı-Eserleri”, *Istanbul Üniv. Edebiyat Fak. Tarih Dergisi*, 31, 1978, ss. 1-4.
- 2.110. “Provincial Organization of the Ottoman Empire in Pre-Tanzimat Period”, *The Great Ottoman-Turkish Civilisation, Philosophy, Science and Institutions III*, Ankara, Yeni Türkiye 2000, ss. 519-532.
- 2.111. “Salomon Schweigger ve Seyahat-nâmesi”, *Istanbul Üniv. Edebiyat Fak. Tarih Dergisi*, 17-18, 1963, ss. 119-140.
- 2.112. “Sekseninci Yılında 19 Mayıs”, *S. D. Ü. Fen Edebiyat Fak. Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, 1998, ss. 15-18.
- 2.113. “Sèvres'den Lausanne'a”, *Bellekten*, XLVI/183, Temmuz 1982, ss. 551-565.
- 2.114. “Silahdar Mustafa Paşa Hanı'na Ait Bir Vesika”, *Istanbul Üniv. Edebiyat Fak. Tarih Dergisi*, 25, 1971, ss. 73-78.
- 2.115. “Sivas Mevlevihanesi”, *IX. Vakıf Haftası Kitabı*, Ankara 1992, ss. 83-92.
- 2.116. “Some Documents Concerning the Ka'ba in the 16. Cencury”, *Sources for the History of Arabia. Maşadir Tarih al-Gazira al-Arabiyya*, Ed. By. A.M. Abdallah, As-Saqqar, Richard T. Mortel, Ar-Riyad 1979, ss. 177-181.
- 2.117. “Söz Derlenmesi ve Arşiv Belgeleri” *Milli Kültür Şûrâsı I*, (Ankara 23-27 Ekim 1982) Ankara 1982, ss. 438-442.
- 2.118. “Sunuş”, [Sunuş] Caner Arabacı, *Milli Mücadele'de Konya Öğretmenleri*, Konya 1991, ss. III-IV.
- 2.119. “Tanıyanlara ve Arkadaşlarına Göre Atatürk”, *Ata Dergisi*, 1, 1991, ss. 17-26.
- 2.120. “Tanzimat Arefesinde ve Hemen Sonrasında Tersane-i Amire'de İşçi Emekliliği ve İş Kazasına Uğrayanlara Yapılan

İşlemler Hakkında”, *Tarih Boyunca Türk Tarihinin Kaynakları Semineri* (6-7 Haziran 1996), İstanbul, İ. Ü. Edebiyat Fak. 1997, ss. 67-73.

- 2.121. “Tanzimat’a Yöneltilen Eleştiriler”, *Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri*, Bildiriler, Ankara 1987, ss. 105-111.
- 2.122. “Tarih Başlıklı Muhasebe Defterleri” [ve Konunun Tartışması], *Osmanlı Araştırmaları: The Journal of Ottoman Studies*, X, 1980, ss. 1-37.
- 2.123. “Tarih Boyunca Türk-Ermeni İlişkileri”, *Yeni Forum*, XIII/279, Ağustos 1992, ss. 38-41.
- 2.124. “Tarihçiliğimizin Dünü ve Bugünü”, *Türkiye’de Tarih Eğitimi, Felsefe Kurumu Seminerleri III*, Ankara 1977, ss. 240-268.
- 2.125. “Tarihte Türk-Arap Münasebetlerine Kısa Bir Bakış”, *Türk-Arap İlişkileri İncelemeleri Danışma Toplantısı*, İstanbul 1985, ss. 155-164, English Version ss. 165-175.
- 2.126. “The Armenians in the Ottoman Empire” *The Turks III*, Ankara, Yeni Türkiye 2002, ss. 579-596.
- 2.127. “The Display of Friendship Between Iran and Turkey During the Time of Mozaffaroddin Shah and Sultan Abdelhamet II”, *Journal of Cultural Institute*, IV, 1971, ss. 57-66.
- 2.128. “The Procurement of Labor and Materials, in the Ottoman Empire (16. And 18. Centuries)”, *Economies et Sociétés dans l’empire Ottoman (Fin du XVIII-Début du Xxsiècle)*, Ed. By Jean-Louis Bacqué-Grammont, Paul Dumont, Paris 1986, ss. 327-333.
- 2.129. “The Siege of Vienna Through Turkish Eyes”, *Austria Today*, 1/83, 1983, ss. 28-29.
- 2.130. “Timar Rûzname Defterleri’nin Biyografik Kaynak Olarak Önemi”, *Bellekten*, LX/227, Nisan 1996, ss. 127-138.
- 2.131. “Timar Tevcihleri Hakkında”, *Osmanlı-Türk Diplomatîği Semineri* (30-31 Mayıs 1994), Ed. By M. Küçüköğlü, İstanbul, İ.Ü. Edebiyat Fak. 1995, ss. 67-74.
- 2.132. “Trablusgarb’a Dâir Bir Lâyiha”, *Osmanlı Araştırmaları: The Journal of Ottoman Studies*, I, 1980, ss. 235-256.
- 2.133. “Tur Abidin im 16. Jahrhundert nach den osmanischen Katasterbüchern”, *XVIII. Deutscher Orientalistentag, Vorträge*, Ed. By W. Voigt, Wiesbaden 1974, ss. 142-148.
- 2.134. “Türk Ermeni İlişkileri Hakkında”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, 98, Şubat 1995, ss. 43-48.

- 2.135. “Türk Hizmetine Giren Bazı Kıbrıs Müdafileri”, *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi, Türk Heyeti Tebliğleri*, Ankara 1971, ss. 105-107 ve 109-112.
- 2.136. “Türk Kültür Tarihi Bakımından Arşivlerimizin Önemi”, *Belleten*, XXXVII/147, Temmuz 1973, ss. 305-319.
- 2.137. “Türk Tarihi'nin Kaynakları”, *Fırat Üniv. Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu*, Ed. By Abdülkadir Yuvalı, Elazığ, Fırat Üniv. 1990, ss. 47-52.
- 2.138. “Türk Toplumunu ve Hoşgörü”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 4-5, Şubat-Temmuz 2000 (Osmanlı Özel Sayısı), ss. 165-168.
- 2.139. “Türkçe'nin Farsça Üzerindeki Tesirleri-Ahmet Ateş'in Aziz Ruhuna-”, *Türk Kültürü*, V/51, Ocak 1967, ss. 11-13.
- 2.140. “Türk-Ermeni İlişkileri ve Ermeni Soykırımını İddiaları”, *Ermeni Sorunu ve Bursa Ermenileri*, Yay. Haz. Saime Yüceer, Bursa 2000, ss. 1-16.
- 2.141. “Türkiye’de Eğitim”, *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü 1976, ss. 1044-1059.
- 2.142. “Türk-Kürt İlişkileri Hakkında”, *Türk Kültürü*, XXX/346, Şubat 1992, ss. 66-69.
- 2.143. “Türkler ve Balkan Milletleri Arasında Kültürel İlişkiler-Sorunlar”, *Belleten*, LXI/230, Nisan 1997, ss. 121-131.
- 2.144. “Über die Ta'rih genannte Defter-Gattung als Quelle zur osmanischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte”, *Türkische Wirtschafts- und Sozialgeschichte von 1071 bis 1920*, Ed. By H.G. Majer, R. Motika, Wiesbaden 1995, ss. 115-118.
- 2.145. “Vakıf Tesisinde Devlet Katkısı”, *Osmanlı Araştırmaları: The Journal of Ottoman Studies*, XI, 1991, ss. 123-128.
- 2.146. “Walter Hinz'in (1906-1992) Ardından”, *Osmanlı Araştırmaları: The Journal of Ottoman Studies*, XIII, 1993, ss. 9-12.
- 2.147. “Wie ein Beğlerbeğ im sechzehnten Jahrhundert seines Amtes waltete”, *Armağan, Festschrift Für Andreas Tietze*, Ed. By I. Baldauf, S. Faroqhi, Prag 1994, ss. 113-121.
- 2.148. “XIX. Yüzyılda Tahran'daki Temsilcilerimiz ve Türk-İran Münasebetlerine Etkileri”, *Atatürk Konferansları 1971-1972*, Ankara 1975, ss. 271-280.
- 2.149. “XVI. Yüzyılda Ankara”, *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, 1, 1967, ss. 71-75.
- 2.150. “XVI. Yüzyılda Avrupa'da Türk İmajı”, *I. Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu Belgeleri*, Eski-

- şehir 1987, ss. 91-94.
- 2.151. "XVI. Yüzyılda Avrupa'da Türkler İle İlgili Yayınlar", *Cogito*, 19, Yaz 1999, ss. 313-319.
- 2.152. "XVI. Yüzyılda Diyarbakır (Amid) Şehri-Sosyal ve Ekonomik Durum-", *Uluslararası Selahaddin-i Eyyûbî Sempozyumu*, 23-24 Kasım 1996, Diyarbakır 1997, ss. 193-196.
- 2.153. "XVI. Yüzyılda Doğu ve Güney-Doğu Anadolu'da Yönetim ve Nüfus", *Parlamentar*, 19, 1993, ss. 22-27; Reprinted in: *Türk Kültürü*, XXXI/370, Şubat 1994, ss. 77-86; *Forum*, 15, 1994, ss. 30-34.
- 2.154. "XVI. Yüzyılda Güney-Doğu Anadolu'nun Ekonomik Durumu (Kanuni Süleyman ve II. Selim Devri)", *H. Ü. Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Metinler-Tartışmalar*, Ankara, H. Ü. 1975, ss. 71-98.
- 2.155. "XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Hekimbaşılık ve Hekimler Hakkında Bazı Yeni Tesbitler", *İslam Araştırmaları Dergisi-Turkish Journal of Islamic Studies*, 4, 2000, ss. 1-6.
- 2.156. "XVI. Yüzyılda Ruûs ve Önemi", *İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Tarih Dergisi*, XVII/22, 1967, ss. 17-34.
- 2.157. "XVI. Yüzyılda Türk Askeri Tarihi İle İlgili Yeni Kayaklar", *Birinci Askeri Tarih Semineri I*, Ankara 1984, ss. 121-130.
- 2.158. "XVI. Yüzyılın İlk Yarisında Diyarbakır", *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, 7, 1968, ss. 76-80.
- 2.159. "XVIII. Yüzyılda Balkanlarda Osmanlı Müstahkem Mevkileri" *Uluslararası Askeri Tarih Kongresi (Viyana 6-10 Haziran 1983)* Ankara 1984, ss. 15-18.
- 2.160. "XVIII. Yüzyılda Türk İdaresinde Nauplia (Anadolu) ve Yapıları", *Ord. Prof. Dr. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, Ankara, TTK 1976, ss. 461-485.
- 2.161. "Yabancı Gözü İle XVI. Yüzyılda Türk Zaferlerinin Sebepleri", *Türk Kültürü*, VIII/94, Ağustos 1970, ss. 4-7.
- 2.162. "Yaşayan Türkologlar X: Genç bir Alman bilim adamı ve yayımcı Dr. Klaus Schwarz, *Tarih ve Toplum*, IV/22, Ekim 1985, ss. 29-31.
- 2.163. "Yoldaşlık Deyimi Hakkında", *Journal of Turkish Studies in Memoriam Abdülkâki Golpınarlı II*, 20, 1996, ss. 9-12.
- 2.164. "Yurtluk-Ocaklık Deyimleri Hakkında", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul, İ.Ü. Edebiyat Fak. 1991, ss. 269-278.

3. Ansiklopedi Maddeleri:

- 3.1. "Anadolu", *TDVIA* 3, Ankara 1991, ss. 105-106.
- 3.2. "Defter", *TDVIA* 9, Ankara 1994, ss. 88-90.
- 3.3. "Diyarbakır", *TDVIA* 9, Ankara 1994, ss. 464-469.
- 3.4. "Hane", *TDVIA* 15, Ankara 1997, ss. 552-553.
- 3.5. "Has", (Cengiz Orhonlu ile birlikte) *TDVIA* 16, Ankara 1997, ss. 268-270.
- 3.6. "Hüseyin Paşa, Küçük", *TDVIA* 19, Ankara 1999, ss. 6-8.
- 3.7. "Kara Çelebizade", *EI IV*, 2. ed., ss. 573-574.
- 3.8. "Kemal Re'is", *EI IV*, 2. ed., ss. 881-882.
- 3.9. "Kenan Pasha", *EI IV*, 2. ed., ss. 884-885.
- 3.10. "Kenan Paşa", *TDVIA* 25, Ankara 2002, ss. 253-254.
- 3.11. "Serdar" (T. W. Haig'in maddesini ikmal etmiştir), *IA* 10, İstanbul, MEB 1980, ss. 512-513.
- 3.12. "Tavaşi", *IA* 12/1, İstanbul, MEB 1979, s. 66.
- 3.13. "Tevki", *IA* 12/1, İstanbul MEB, 1979, ss. 217-219.
- 3.14. "Turkey" (Salih Tuğ İle Birlikte), *Bibliographical Introduction to Legal History and Ethnology*, Ed. By John Gilissen, Bruxelles 1972, ss. 1-26.
- 3.15. "Urfa", *IA* 13, İstanbul, MEB 1986, ss. 50-57.
- 3.16. "Van", *IA* 13, İstanbul, MEB 1986, ss. 197-202.

4. Yönettiği Lisans, Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri:

4.1. Lisans Tezleri:

- 4.1.1. Aydın, Mahir: *Kafkasya'da Osmanlı Tahkimatı ve Faş Kalesi*, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak., İstanbul 1981.
- 4.1.2. Başev, Zeliha: *Göç Ve İskân Meselesi: 1296 H. (26.12.1878-16.11.1879)*, İstanbul Üniv., Edebiyat Fak., İstanbul 1980.
- 4.1.3. Bolat, Hasan Arif: *Hicri 1306 (M. 1888-1889) Yılında Yapılan Göçler Ve Kurulan Muhacir Köyleri*, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak., İstanbul 1980.
- 4.1.4. Bozkır, Sema: *H. 1304 (M. 1888-1889) Yılında Göç ve Yerleşme*, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak., İstanbul 1981.
- 4.1.5. Buzlu, Nuran: *Göç Ve Göçmen Meselesi 1298 H. (1880-1881)*, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak., İstanbul 1980.
- 4.1.6. Çalmaz, Şefika: *1308 H. (1890-1891) Yılında Yapılan Göçler ve Kurulan Muhacir Köyleri*, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak., İstanbul 1979.
- 4.1.7. Çam, Yusuf: *1311 H. (1893-1894) Yılında Kurulan Muhacir Köyleri*, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak., İstanbul 1978.

- 4.1.8. Çapar, Hasan: *Hicri 1302 (M. 1884-1885) Senesinde Anadolu'ya Yapılan Göçler ve Kurulan Köyler*, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak., İstanbul 1980.
- 4.1.9. Dinçer, Zehra: *Anadolu'da İskân (H. 1327/M. 1909-1910)*, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak., İstanbul 1982.
- 4.1.10. Dombacı, İbrahim: *1323 H. (1905 M.) Yılında Kurulan Muhacir Köyleri*, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak., İstanbul 1980.
- 4.1.11. Ganjuk, Güler: *H. 1281-1290 (M. 1864-1873) Kırım'dan göçler ve Anadolu'da İskân*, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak., İstanbul [t. y.].
- 4.1.12. Güler, Meftune: *1315 H. (1897-1898) Yılında Yapılan Göçler ve Kurulan Muhacir Köyleri*, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak., İstanbul 1980.
- 4.1.13. Gümüş, Yunus: *Hicri 1310 (Miladi 1892-1893) Senesinde Yapılan Göçler ve İskân Durumları*, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak., İstanbul 1980.
- 4.1.14. Karaarslan, Murat Türker: *XVIII. Yüzyılda Vidin'de İnşaat ve Tamirât*, İstanbul Üniv.: Edebiyat Fak., İstanbul 1982.
- 4.1.15. Kocatepe, Gülsüm, *1324 H. (1906) Senesi Göç Olayları ve İskân Siyaseti*, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak., İstanbul 1982.
- 4.1.16. Kuşcu, Hasari: *H. 1309 (M. 1891) Senesinde Yapılan Göçler ve Kurulan Köyler*, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak., İstanbul 1979.
- 4.1.17. Mısırhoğlu, M. Kemal: *H. 1320 (1902) Senesinde Yapılan Göçler, Kurulan Köyler ve Göçmenlere Yapılan Yardımlar*, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak., İstanbul 1980.
- 4.1.18. Özbayrak, Ahmet: *H. 1325 M. 1907 Yılında Anadolu'da İskân Faaliyetleri*, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak., İstanbul 1982.
- 4.1.19. Özpamukçu, Yasemin: *M. 1883 (H. 1300) Yılına Ait Göçler*, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak., İstanbul 1980.
- 4.1.20. Selek, Meliha: *1317 H. (12.5.1899-11.5.1900) Yılında Yapılan Göçler Ve Kurulan Muhacir Köyleri*, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak., İstanbul 1980.
- 4.1.21. Sofuoğlu, Adnan: *H. 1321 (1903-1904) Senesinde Yapılan Göçler, Kurulan Köyler Ve Göçmenlere Yapılan Yardımlar*, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak., İstanbul 1980.
- 4.1.22. Topçu, Hasan Erden: *H. 1316 (1898-1899) Yılında Yapılan Göçler ve Kurulan Muhacir Köyleri*, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak., İstanbul 1981.
- 4.1.23. Turan, Nuray: *1301 H. (1883-1884 M.) Yılında Yapılan Göçler ve Kurulan Muhacir Köyleri*, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak., İs-

tanbul 1980.

- 4.1.24. Yılmaz, Meral: *H. 1299 (M. 1881-1882) Yılında Anadolu'ya Yapılan Göçler*, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak., İstanbul 1980.
- 4.1.25. Yılmaz, Mehmet: *1322 (M. 1904) Yılında Yapılan Göçler ve Kurulan Muhacir Köyleri*, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak., İstanbul 1980.
- 4.1.26. Yiğit, Arif: *H. 1318 (M. 1900-1901) Senesinde Yapılan Göçler, Kurulan Köyler ve Göçmenlere Yapılan Yardımlar*, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak., İstanbul 1980.
- 4.1.27. Zincirli, Fatma Neşe: *1328 H. (M. 1910) Yılında Anadolu'da İskân*, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak., İstanbul 1982.

4.2. Yüksek Lisans Tezleri:

- 4.2.1. Aköz, Alâaddin: *Şer'îye Sicillerine Göre XVI. Yüzyıl Sonu ile XVII. Yüzyıl Başlarında Karaman*, Selçuk Üniv. SBE, Konya 1987.
- 4.2.2. Arıkan, Mustafa: *Asker Mektupları*, Selçuk Üniv. SBE, Konya 1990.
- 4.2.3. Ayanoğlu, Burhanettin: *Haşim Işcan'ın Hayatı ve Görevleri (Bursa Valiliği Ağırhıklı)*, Uludağ Üniv. SBE, Bursa 2000.
- 4.2.4. Bulut, Hasan: *İrfan Gazetesi*, Uludağ Üniv. SBE, Bursa 1999.
- 4.2.5. Ceylan, Alâeddin: *1681-1683 Tarihli Konya İle İlgili Ferman ve Beratlar*, Selçuk Üniv. SBE, Konya 1987.
- 4.2.6. Çakmak, Biray: *1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi ve Muğla Yöresinin Bu Harbe Katkısı*, Uludağ Üniv. SBE, Bursa 1999.
- 4.2.7. Çalık, Ramazan: *Gotthard Jaschke ve Türk İnkılap Tarihine Hizmetleri*, Selçuk Üniv. SBE, Konya 1990.
- 4.2.8. Çiftçi, Cafer: *14. Yüzyılda Anadolu Uç Beyliklerindeki İktisadi Hayat Üzerine Bir Araştırma*, Uludağ Üniv. SBE, Bursa 1997.
- 4.2.9. Erpolat, Mehmet Salih: *XVI. Yüzyılda Ergani Sancağı*, Selçuk Üniv. SBE, Konya 1993.
- 4.2.10. Erpolat, Mehmet Salih: *XVI. Yüzyılda Ergani Sancağı*, Selçuk Üniv. SBE, Konya 1993.
- 4.2.11. İpcioğlu, Mehmet: *Kanuni Sultan Süleyman'ın Estergon Seferi*, Selçuk Üniv. SBE, Konya 1989.
- 4.2.12. Önal, Ali: *Harf İnkılâbının Konya Basınındaki Akisleri*, Selçuk Üniv. SBE, Konya 1987.
- 4.2.13. Öntuğ, Mustafa Murat: *Özü İle İlgili 17. Yüzyıl Mühimme Hükmüleri ve Kalesi*, Selçuk Üniv. SBE, Konya 1995.
- 4.2.14. Sak, İzzet: *XVI ve XVII. yüzyıllarda Konya'da Kölelik Müesses-*

- sesi, Selçuk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü 1987.
- 4.2.15. Şişman, Aysin: *1702-1708 Tarihleri Arasında Türk-Fransız İlişkilerinde Konsolos Arzları ve Bunlara Ait Hükümler*, Balıkesir Üniv. SBE, Balıkesir 1995.
- 4.2.16. Uysal, Mehmet Ali: *Cumhuriyet Dönemi'nde Denizli Kazası*, Kocatepe Üniv. SBE, Afyon 1999.
- 4.2.17. Yavuz, Hasan Ali: *1777-1780 Yılları Arasında Amasya*, Uludağ Üniv. SBE, Bursa 1999.
- 4.2.18. Yelkovan, Fahri: *XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Malatya Sancağı'na Ait Timar Tevcihlerinin Mufassal Defterlerle Karşılaştırılması*, Balıkesir Üniv. SBE, Balıkesir 1996.
- 4.2.19. Yerlikaya, İlhan: *Milli Mücadele'de Maraş*, Selçuk Üniv. SBE, Konya 1987.
- 4.2.20. Yıldız, Emine Gülter: *Cevdet Kerim İncedayı ve Türk İstiklâl Mücadelesi Konferansları*, Selçuk Üniv. SBE, Konya 1989.
- 4.2.21. Yılmaz, Mehmet: *Milli Mücadele'de Kastamonu Öğretmenleri*, Ankara Üniv. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 1989.

4.3. Doktora Tezleri:

- 4.3.1. Ahmet, Avanas: *Milli Mücadelede Konya*, Selçuk Üniv. SBE, Konya 1989.
- 4.3.2. Aköz, Alaaddin: *XVI. Asırda Karaman Kazası*, Selçuk Üniv. Selçuk Üniv. SBE, Konya 1992.
- 4.3.3. Ali, Mahmud: *Trablusgarb'ta Osmanlı İnşa Faaliyetleri (1850-1911)*, İstanbul Üniv. SBE, İstanbul 1982.
- 4.3.4. Arıkan, Mustafa: *Hamdi Ragıp Atademir (Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri)*, Selçuk Üniv. SBE, Konya 1995.
- 4.3.5. Bağhdadi, Abdolghafour: *Muhammed Ali Şah Devrinde Osmanlı-Iran Siyasi İlişkileri ve İran'daki İç Olaylar*, İstanbul Üniv. SBE, İstanbul 1982.
- 4.3.6. Bizbirlik, Alpay: *16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbekir Beylerbeyliğinde Vakıflar*, Selçuk Üniv. SBE, Konya 1995.
- 4.3.7. Ceylan, Alaeddin: *Kanuni Zamanında Akşehir Kazası*, Selçuk Üniv. SBE, Konya 1993.
- 4.3.8. Faruk, Kocacık: *Balkanlardan Anadolu'ya Yönelik Göçer (1878-1900) Karşılatırmalı Yerli ve Göçmen Köyü Monografileri*, Hacettepe Üniv. SBE, Ankara 1978.
- 4.3.9. Gök, Dursun: *İkinci Büyük Millet Meclisi ve Faaliyetleri (1923-1927)*, Selçuk Üniv. Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Konya 1991.

- 4.3.10. Gülcan, Mustafa: *Konya'da İctimai ve İktisadi Hayat (1675-1676)*, Selçuk Üniv. SBE, Konya 1989.
- 4.3.11. Küçükdağ, Yusuf: *Lâle Devri'nde Konya*, Selçuk Üniv. SBE, Konya 1989.
- 4.3.12. Sak, İzzet: *Şer'iyye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler (17. Ve 18. Yüzyıllar)*, Selçuk Üniv. SBE, Konya 1992.
- 4.3.13. Yelkovan, Fahri: *XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Malatya Sancağı'na Ait Timar Tevcihlerinin Mufassal Defterlerle Karşılaştırılması*, Balıkesir Üniv. SBE, Balıkesir 1996.
- 4.3.14. Yılmaz, Mehmet: *Konya Vilayeti'nde Muhacir Yerleşmeleri*, Selçuk Üniv. SBE, Konya 1996.

5. Kitap Tanıtları:

- 5.1. A. C. Schaendlinger, *Die Feldzugstagebücher der ersten und zweiten ungarischen Feldzüge Süleymans I*, Wien 1978, *Osmanlı Araştırmaları: The Journal of Ottoman Studies*, IV, 1984, 337-339.
- 5.2. A. Schwarz-G. Winkelhane, *Der osmanische Statthalter Iskender Pascha (gest. 1517) und seine Stiftungen in Ägypten und am Bosphorus*, Bamberg 1985, *Osmanlı Araştırmaları: The Journal of Ottoman Studies*, VI, 1986, ss. 251-252.
- 5.3. C. Finkel, *The Administration of Warfare. The Ottoman Military Campaigns in Hungary, 11593-1606*. Wien 1988, *Osmanlı Araştırmaları: The Journal of Ottoman Studies*, XIII, 1993, ss. 249.
- 5.4. Carl Göllner, *Turcica. Die europäischen Türkendrucke des XVI. Jahrhunderts*, I, Bukarest, Berlin 1961, *Istanbul Üniv. Edebiyat Fak. Tarih Dergisi*, 19, 1964, ss. 171-174.
- 5.5. D. Panzac, *La peste dans l'Empire Ottoman (1700-1850)*, Paris Leiven 1985, *Osmanlı Araştırmaları: The Journal of Ottoman Studies*, VI, 1986, ss. 249-251.
- 5.6. E. A. Zachariadou, *Trade and Crusade*, Venedig 1983, *Osmanlı Araştırmaları: The Journal of Ottoman Studies*, IX, 1989, ss. 411-412.
- 5.7. E. D. Petritsch, *Register der osmanischen Documente im Österreichischen Staatsarchiv*, I, Wien 1991, *Osmanlı Araştırmaları: The Journal of Ottoman Studies*, XIII, 1993, ss. 246-247.

- 5.8. Eucharisterion: Essay Presented to Omeljan PRITSAK on his Sixtieth Birthday by his Colleagues and Students, Cambridge (Mass.) 1981, *Osmanlı Araştırmaları: The Journal of Ottoman Studies*, III, 1982, ss. 354-357.
- 5.9. Franz Babinger, Drei Stadtansichten von Konstantinopel, Galata (Pera) und Skutari aus dem Ende des 16. Jahrhundert, *Istanbul Üniv. Edebiyat Fak. Tarih Dergisi*, 17-18, 1962-63, ss. 283-285.
- 5.10. Franz Babinger, Zwei Stambuler Gesamtansichten aus den Jahren 1616 und 1642, *Istanbul Üniv. Edebiyat Fak. Tarih Dergisi*, 17-18, 1962-1963, ss. 285-286.
- 5.11. Grundbegriffe der Geschichte, Gütersloh 1994, *Istanbul Üniv. Edebiyat Fak. Tarih Dergisi*, 21, 1966, ss. 135-136.
- 5.12. H. Batu-J.L. Bacqué-Grammont (ed.), L'Empire Ottoman, la République de Turquie et la France, İstanbul, Paris 1986, *Osmanlı Araştırmaları: The Journal of Ottoman Studies*, VI, 1986, ss. 252-254.
- 5.13. H. G. Majer, Das osmanische Registerbuch der Beschwerden. Vol. 1, Wien 1984, *Osmanlı Araştırmaları: The Journal of Ottoman Studies*, V, 1986, ss. 273-274.
- 5.14. H. W. Lowry, Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi, İstanbul 1981, *Osmanlı Araştırmaları*, 3, 1982, ss. 357-358.
- 5.15. İ. Binark, 3 ve 5 Numaralı Mühimme Defterleri, Ankara 1993-1994, *Osmanlı Araştırmaları: The Journal of Ottoman Studies*, XV, 1995, ss. 335-336.
- 5.16. J. E. Jeffs (ed.), The George C. McGhee Library, Washington D.C. 1984, *Osmanlı Araştırmaları: The Journal of Ottoman Studies*, IX, 1989, ss. 410-411.
- 5.17. J. P. Laut - T. Sorge, Kleinasien im 17. Jahrhundert nach Evliya Çelebi, *Osmanlı Araştırmaları: The Journal of Ottoman Studies*, III, 1982, ss. 357-358.
- 5.18. J. P. Niederkorn, Die europäischen Mächte und der "Lange Türkenkrieg" Kaiser Rudolfs II, Wien 1993, *Osmanlı Araştırmaları: The Journal of Ottoman Studies*, XV, 1995, ss. 332-334.
- 5.19. J. Strauss, Die Chronik des Isazade. Ein Beitrag zur osmanischen Historiographie des 17. Jahrhunderts, Berlin 1991, *Osmanlı Araştırmaları: The Journal of Ottoman Studies*, XIII, 1993, ss. 250-251.
- 5.20. K. Nehring, Adam Freiherr zu Herbersteins Gesandtschaftsreise nach Konstantinopel, München 1983, *Osmanlı Araştır-*

- maları: *The Journal of Ottoman Studies*, IV, 1984, ss. 340-342.
- 5.21. K. Schwarz, Der Vordere Orient in den Hochschulschriften Deutschlands, Österreichs und Schweiz, Freiburg i. Br. 1980, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 10-11, 1979-1980, ss. 446-448.
- 5.22. K. Teply, Türkische Sagen und Legenden um die Kaiserstadt Wien, Wien u.a. 1980, *Osmanlı Araştırmaları: The Journal of Ottoman Studies*, II, 1981, ss. 261-262.
- 5.23. M. Bernath-K. Nehring (Hg.), Historische Bücherkunde Südosteuropas, c. 2, München 1988, *Osmanlı Araştırmaları: The Journal of Ottoman Studies*, X, 1990, ss. 239-240.
- 5.24. M. Gökman, Atatürk ve Devrimleri Tarihi Bibliyografyası. İstanbul 1963, *Türk Kültürü*, II/14, Aralık 1963, ss. 83-84.
- 5.25. M. Gökman, Hüseyin Rahmi Gürpınar, Açıklamalı Bibliyografya, İstanbul 1966, *Türk Kültürü*, V/51, Ocak 1967, ss. 64-65.
- 5.26. M. K. Öke, Bir intihal daha: İngiliz Belgelerinde Lozan Barış Konferansı (1902-1923) *Tarih ve Toplum*, I/4, Nisan 1984, ss. 69-71.
- 5.27. M. Kiel, Art and Society of Bulgaria in the Turkish Period, Assen, Maastricht 1985, *Osmanlı Araştırmaları*, 6, 1986, ss. 248-249.
- 5.28. M. Kiel, Studies on the Ottoman Architecture of the Balkans, London 1990, *Osmanlı Araştırmaları: The Journal of Ottoman Studies*, X, 1990, ss. 241-243.
- 5.29. M. Kunke, Nomadenstämme in Persien im 18. Und 19. Jahrhundert, Berlin 1991, *Osmanlı Araştırmaları: The Journal of Ottoman Studies*, XII, 1992, ss. 466-471.
- 5.30. M. Müller-Wiener, Eine Stadtgeschichte Alexandrias von 564/1169 bis in die Mitte des 9/15. Jahrhunderts, Berlin 1992, *Osmanlı Araştırmaları: The Journal of Ottoman Studies*, XII, 1992, ss. 493-494.
- 5.31. P. Bartl, Der Westbalkan zwischen spanischer Monarchie und osmanischem Reich, Wiesbaden 1974, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 6-7, 1977-1978, ss. 307-310.
- 5.32. R. Dakoff-K. Kleiser, Materialien zu Evliya Çelebi, Bibliographie Raisonée, *Osmanlı Araştırmaları: The Journal of Ottoman Studies*, XIII, 1993, ss. 246.
- 5.33. R. F. Kreutel - K. Teply, Der Löwe von Temeschwar, Graz u. A. 1981, *Osmanlı Araştırmaları: The Journal of Ottoman Studies*, III, 1982, ss. 352-354.

- 5.34. R. Schiffer, Oriental Panaroma: British Travellers in 19th Century Turkey, *Belleten*, LXIV/241, Aralık 2000, ss. 973-976.
- 5.35. R. Stratkötter, Von Kairo nach Mekka. Sozial- und Wirtschaftsgeschichte der Pilgerfahrt, Berlin 1991, *Osmanlı Araştırmaları: The Journal of Ottoman Studies*, XII, 1992, ss. 490-492.
- 5.36. R. V. Mende, Mustafa Ali's Fursat-name, Berlin 1989, *Osmanlı Araştırmaları: The Journal of Ottoman Studies*, X, 1990, ss. 236-238.
- 5.37. S. Faroqhi, Der Bektaschi-Orden in Anatolien, Wien 1982, *Osmanlı Araştırmaları: The Journal of Ottoman Studies*, IV, 1984, ss. 339-340.
- 5.38. S. Faroqhi, Herrscher über Mekka, München, Zürich 1990, *Osmanlı Araştırmaları: The Journal of Ottoman Studies*, XII, 1992, ss. 487-490.
- 5.39. S. Faroqhi, Towns and Townsmen of Ottoman Anatolia. Cambridge u.a. 1984, *Osmanlı Araştırmaları: The Journal of Ottoman Studies*, V, 1986, ss. 270-272.
- 5.40. S. Savaş, Bir Tekkenin Dini ve Sosyal Tarihi, Sivas Ali Baba Zaviyesi, İstanbul 1992, *Osmanlı Araştırmaları: The Journal of Ottoman Studies*, XIII, 1993, ss. 247-248.
- 5.41. Ş. Tezel, Atatürk'ün Hatıra Defteri, Ankara 1971, *Töre*, V/29-30, 1973, ss. 26-31.
- 5.42. Turkologischer Anzeiger 1, WZKM 67.1975.339-488, *Türk Kültürü Araştırmaları*, 15/1-2 (1976), ss. 343-346; *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 6-7, 1977-1978, ss. 311.
- 5.43. V. Stojanow, Die Entstehung und Entwicklung der osmanisch-türkischen Paläographie und Diplomatie, Berlin 1983, *Osmanlı Araştırmaları: The Journal of Ottoman Studies*, IV, 1984, ss. 342-343.
- 5.44. W. Schulze, Reich und Türkengefahr im späten 16. Jahrhundert, München 1978, *Osmanlı Araştırmaları: The Journal of Ottoman Studies*, II, 1981, ss. 261-262.
- 5.45. W. W. Haddad - W. Ochenwald, Nationalism in a Non-National State. The Dissolution of the Ottoman Empire. Columbus (Ohio) 1977, *Osmanlı Araştırmaları: The Journal of Ottoman Studies*, II, 1981, ss. 254-260.
- 5.46. W.-D. Hütteroth-K. Abdulfattah, Historical Geography of Palestine, Trasjordan, and Southern Syria in the Late 16. Cen-

tury, Erlangen 1977, *Osmanlı Araştırmaları: The Journal of Ottoman Studies*, I, 1980, ss. 284-286.

- 5.47. W.-D. Hütteroth, Palästina und Transjordanien im 16. Jahrhundert, Tübingen 1978, *Osmanlı Araştırmaları: The Journal of Ottoman Studies*, I, 1980, ss. 286-287.
- 5.48. W.-D. Hütteroth, Türkei, Darmstadt 1982, *Osmanlı Araştırmaları: The Journal of Ottoman Studies*, III, 1982, ss. 362-363.

6. Çevirileri:

- 6.1. Markus Köhbach, "Zahidlikten Mücahidliğe: Geyikli Baba/ Osmanlı Sufilik Tarihine Bir Katkı" *Bursa Defteri* 1999/3, ss. 69-73.

ss.	sayfadan sayfaya
s.	Sayfa
İ.Ü.	İstanbul Üniv.
S.D.Ü.	Süleyman Demirel Üniversitesi
TTK	Türk Tarih Kurumu
Ed. By	Edited by
Ed.	Edisyon
c.	cilt
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Üniv.	Üniversitesi
Fak.	Fakültesi
TDVİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
İA	İslam Ansiklopedisi
EI	Encyclopedie of Islam
TTK	Türk Tarih Kurumu
H.Ü.	Hacettepe Üniversitesi
S.Ü.	Selçuk Üniversitesi

Kısa Biyografisiyle Nejat Göyünç*

Doç. Dr. Ercan KARAKOÇ

Yıldız Teknik Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü

“...Gençliği her türlü yabancı fikir ve akımlardan korumak, hür fikir ve irfan sahibi yapmanın belirli şartları vardır. Onları her şeyden önce düşünmeye, duyduklarını ve okuduklarını test ettikten sonra kabul veya redde alıştırmak lazımdır... Başkalarının fikirlerine karşı hoşgörülü olmayan insanlar daha çok az okuyan, az bilenler arasından çıkar. Çünkü dünyaları ve düşünceleri dar, sabırları azdır ...”

Nejat Göyünç

Bu çalışmada, eserleriyle Türk tarihçiliğinde önemli bir yeri olan, yaşamı boyunca onlarca talebe yetiştirerek hocaların hocası unvanını ziyadesiyle hak eden; çalışma azmi, enerjisi ve disipliniyle çevresine rehberlikte bulunan, taraflı tarafsız herkesin İstanbul veya Osmanlı beyefendisi olarak adlandırdığı merhum Prof. Dr. Nejat Göyünç’ün kısa biyografisi ele alınacaktır.

Ailesi

Prof. Dr. Hasan Nejat Göyünç 18 Kasım 1925 tarihinde Beşiktaş Serencebey Yokuşu’ndaki bir evde doğdu. Ailenin ikinci çocuğuydu. Bir ablası vardı. Annesi Cemile Hanım, babası Ali Rıza Numan Bey’di. Baba tarafından dedesi Hasan Efendi ise Nevşehir Ürgüp doğumlu bir müderristir. Babası Avanos’taki annesini ziyarete gitmiş olduğundan nüfus kaydına doğum tarihi 4 Aralık 1925 (1341) yazılmıştır. Ali Rıza Bey, Cemile Hanım’la 1922 yılında evlenmişti. Kendisi ailesinin geçimini temin etmek için gemilerde çarkçıbaşılık yapıyordu. Bununla birlikte uzun deniz seferlerinin yeni evli çifte zor gelmesi nedeniyle, Ali Rıza Bey söz konusu işinden ayrılarak İstanbul Heybeliada Sanatoryumu’nda Röntgen Dairesi’ne makinist olarak girmiştir. Ali Rıza Bey, Mayıs 1927’de burada meydana gelen elim bir yangında yanmış, 4 gün hastanede yattıktan sonra kurtarılamayarak vefat etmiştir. Bu talihsiz

* Söz konusu çalışma, 1-5 Kasım 2007 tarihleri arasında düzenlenen V. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu’nda sunulan tebliğin tekrar gözden geçirilerek genişletilmiş halidir.

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

35

Nejat Göyünç’ün
Annesi ve Babası

kazadan sonra küçük Nejat yetim kalmış ve babasız büyümüştür. Hoca'nın annesi Cemile Hanım, İstanbul doğumlu olmakla beraber aslen Erzurum, İspir, Yukarı Özbağ köylüdür (eski adıyla Kan). Cemile Hanım'ın ailesi ise İstanbul, Kadıköy Feneryolu'nda ikamet etmekteydi.

Tahsil Hayatı

Nejat Göyünç'ün eğitim hayatı sürekli seyahatlerle geçmiştir. Bu hususiyeti dolayısıyla hoca, meşhur Osmanlı seyyahı Evliya Çelebi'den el almış denilebilir. Küçük Nejat, ilkokul birinci sınıfı 1932-1933 yıllarında Kadıköy Moda İlkokulu'nda okuduktan sonra, ailesi Erzurum'a taşınınca tahsil hayatına burada devam etti. 1937 yılında Erzurum Gazi İlkokulu'ndan mezun oldu.² İlk mektep bitince Erzincan Askeri Ortaokulu'nun imtihanlarına başvurdu. Ancak sağlık muayenesi sırasında gözünden kusurlu bulundu ve çok istemesine rağmen askeri okula kayıt yaptıramadı.³ Bunun üzerine Erzurum Lisesi'nin orta kısmına yazıldı. İki ay sonra parasız yatılı imtihanını kazanarak Kars'a gitti. Kars'ta bir yıl okula devam ettikten sonra, ikinci sınıftayken parasız yatılı olarak Haydarpaşa Lisesi'ne⁴ nakledildi ve 1943 yılında okulun Edebiyat Şubesi'nden mezun oldu. 1943-1944 yılları arasında parasız yatılı olarak Ankara'da Siyasal Bilgiler Yüksek Okulu'nda okudu. Siyasal Bilgiler Yüksek Okulu'na devam etmek için sene sonunda karne not ortalamasının 56 olması gerekmektedir. Hoca'nın ortalaması 55'de kaldığı için başarısız sayıldı. Genç Nejat, bunun üzerine ailesinden habersiz olarak Siyasal Bilgiler Yüksek Okulu'ndan ayrılıp İstanbul'a geldi. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'ne kaydını yaptırarak, 1948 yılında buradan mezun oldu. Akabinde askere gidip Ankara Yedek Subay Okulu'nda eğitim gördü ve Gelibolu'da piyade yedek subay olarak askerliğini tamamlayıp 31 Ekim 1949'da terhis olarak sivil hayata tekrar döndü.

² Bu okul, Milli Mücadele tarihimizde önemli bir yeri olan Erzurum Kongresi'nin toplandığı tarihi binadır.

³ Hoca, askeri okula kayıt yaptıramamış olmasını daha sonra hayırla yâd edecektir. Zira, 1939 Erzincan Depremi'nde pek çok yerleşim yerinin ve binanın yerle bir olması gibi askeri okul da yıkılmış ve öğrencilerinin çoğu enkaz altında kalarak ölmüştür. Hoca bu durumu, "eğer gözümden kusurlu bulunmayıp, bu okula yazılmış olsaydım ben de ölmüş olacak ve şu anda aranızda olamayacaktım" diye anlatırdı.

⁴ Günümüzde Haydarpaşa Numune Hastanesi karşısında bulunan şimdiki Marmara Üniversitesi'nin Hukuk ve Eczacılık Fakülteleri'nin bulunduğu tarihi bina.

Nejat Göyünç ve Tayyip Gökbilgin

Evliliği ve Ailesi

Nejat Göyünç, 16 Ağustos 1954 yılında Servet Ayten (Ekler) hanımefendi ile evlendi. Evliliklerinden biri erkek, biri de kız olmak üzere iki çocukları oldu. Oğulları Armağan Ekrem, 30 Temmuz 1955'te, kızları Ayşe Nihal (Güreş) ise 18 Ekim 1956'da doğdu. Hoca, eşi Ayten Hanım'a her zaman büyük sevgi ve saygı duyar, onu şöyle anlatırdı: *"Kendisi mükemmel bir ev kadınıdır. Elinden dikiş, nakış, yemek ve temizlik gibi bütün ev işleri geldiği gibi; evdeki tamiratları da kendisi yapardı. Ben de bütün vaktimi çalışmaya hasredebilirdim. Çok şükür, bu da Allah'ın bir lütfudur."*

Meslek Hayatı

Askerlik sonrasında İstanbul'a geri dönen genç Nejat, hocası Prof. Dr. Cavit Baysun aracılığıyla Başbakanlık Arşivi'ne telhisçi⁵ olarak girmiş ve yaklaşık olarak iki yıl (22 ay) bu görevde bulunmuştur. Bilahare, parasız yatılı okuması sebebiyle 12 yıllık mecburi hizmetini yerine getirmek üzere Milli Eğitim Bakanlığı'nca 1951 yılında Mardin Lisesi'ne tayin olunmuştur. Mardin Lisesi'nde 1951-1952 eğitim yılında stajyer öğretmen, 1952-1953'te müdür yardımcısı ve 1953-1954 arasında ise başmuavin olarak görev yapmıştır. Buradaki görevi esnasında, Mardin'i, Mardinlileri yakından tanınması ve sevmesi, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı* başlıklı doçentlik tezini hazırlamasına vesile olmuştu. Bu yıllarda, Nejat Hoca, ABD'deki ortaöğrenim kurumlarında inceleme yapmak

⁵ Telhis hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Pál Fodor, "Telhis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 40, İstanbul 2011, s. 402-404.

üzere Ford Foundation⁶ tarafından sağlanan bir bursu kazandı. Türk-Amerikan Derneği tarafından verilen İngilizce derslerini bitirdikten sonra, 15 kişilik bir grupla birlikte Ocak 1955'te dokuz aylığına ABD'ye gitti.⁷ Eylül 1955'te yurda dönünce Ankara Bahçelievler Deneme Lisesi'ne tayin oldu ve burada 1957 yılına kadar tarih öğretmenliği ve idarecilik yaptı.

1957 yılı hocanın kariyerinde önemli bir değişimin başlangıcı oldu ve tarih dersi öğretmenliğinden ayrıldı. Hoca, Milli Eğitim Bakanlığı'nın yurtdışında doktora yapmak üzere 1416 sayılı Kanun gereği açmış olduğu imtihanı başarı ile kazanarak Almanya'ya gitti. Goethe Enstitüsü'ndeki dört aylık Almanca kurslarından sonra Göttingen Üniversitesi'nde tanınmış müsteşrik Prof. Dr. Walther Hinz'in⁸ nezaretinde doktora çalışmalarına başladı. Burada, muhtemelen hocasının tavsiyesi üzerine biraz farklı bir alanda, İmad es-Sahavi'nin 1340 tarihli *Camiü'l-hesab* adlı resmi bir muhasebe kitabı üzerinde çalıştı.⁹ 28 Şubat 1962'de doktorasını tamamladıktan sonra Türkiye'ye döndü.

Akademik Hayatı

Merhum Nejat Göyünç, İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü bünyesinde Prof. Dr. Tayyib Gökbilgin tarafından yeni kurulmuş olan Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Kürsüsü'ne asistan doktor olarak 31 Ağustos 1962 yılında alındı. Hoca burada, 1 Aralık 1966'da *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*¹⁰ konulu tezi ile eylemsiz doçent, Mayıs 1967'de ise eylemli (kadrolu) doçent oldu. Söz konusu çalışma esas itibariyle tahrir defterleri ve diğer arşiv malzemesine dayanmakla birlikte, vakayinameler, seyahatnameler gibi eserlerden faydalanılarak hazırlanmış, XVI. Yüzyıl Tahrir Defteri ağırlıklı şehir incelemelerinin ilklerinden olarak daha sonrakilere model teşkil etmiştir.

Nejat Hoca, Aralık 1971 tarihinde kendi isteği ile Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü'ne geçmeye karar vermiş, böylece hocası ve çok sevdiği İstanbul'dan ayrılmıştır. Hoca, değer verdiği ve yurtdışına gitmelerine destek olduğu Zeki Arıkan ve Ahmet Yaşar

⁶ <http://www.fordfoundation.org/>

⁷ Nejat Göyünç, *Türkler ve Ermeniler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2005, s. 15.

⁸ Prof. Walter Hinz hakkında bilgi için bkz. Nejat Göyünç, "Walther Hinz (1906-1992)'in Ardından", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, XIII, İstanbul 1993, s. IX-XII.

⁹ *Das sogenante Gâme'o'l-Hesâb des 'Emâd es-Serâvi. Ein Leitfaden des staatlichen Rechnungswesens von ca. 1340.*

¹⁰ Nejat Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1969; ikinci baskı, TTK Yayınları, Ankara 1991.

Ocak başta olmak üzere yetenekli bazı gençlere üniversite yolunu açmak için bu yolu seçmiştir. Hacettepe Üniversitesi'nde, Mart 1973'te profesör olmuş ve burada İnkılâp Tarihi derslerine girmeye başlamıştır. İstanbul Üniversitesi Sonçağ Tarihi Kürsüsü'nden Prof. Dr. Cevat Eren'in vefatı ve Prof. Dr. Cemal Tükin'in emekli olması üzerine Nejat Hoca'ya bu kürsüye gelmesi teklif edilmiş ve hoca bu teklifi kabul ederek Mart 1977 yılında yeniden çok sevdiği İstanbul'a geri dönmüştür.

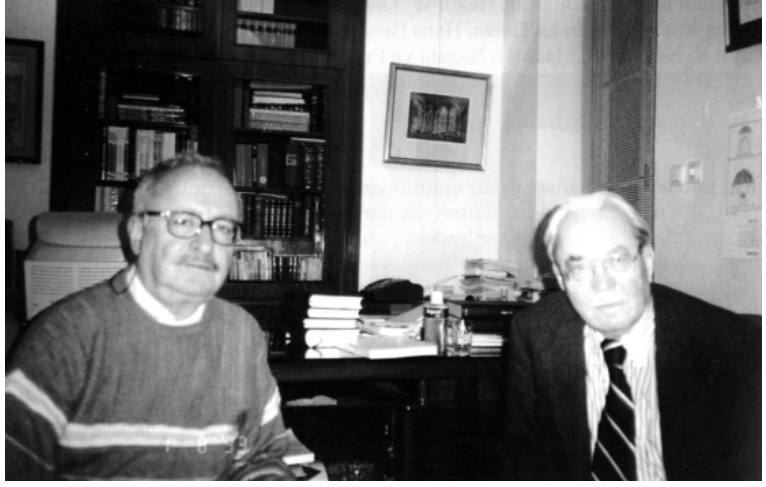
Bu sırada, müdürlük görevini yapması esnasında kendisine fazladan hiçbir ücret ödenmemesi ve Edebiyat Fakültesi'ndeki derslerine devam etmesine müsaade edilmesi şartıyla zamanın Devlet Bakanı Dr. Lütfi Doğan'ın teklifini kıramayarak 1979-1980 yılları arasında bir yıl süre ile Başbakanlık Arşivi Genel Müdürü olarak görev yapmıştır. Görevi boyunca, özellikle taşradan gelen araştırmacılara kolaylık olsun diye cumartesi gününü de çalışanlara açmış, araştırma salonunda çay ve kahve içimine son vermiştir. Ayrıca köklü ve sistemli bir dergi çıkartma fikrine de bu dönemde karar veren Hoca, halen yayın hayatına devam eden *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*'ni de bu dönemde çıkarmaya başlamıştır. 1980-1982 yıllarında Boğaziçi Üniversitesi'ne yarı zamanlı derse giden Prof. Göyünç, bilahare zamanın Rektörü Prof. Dr. Ergün Toğrol tarafından üniversite bünyesindeki Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü'ne müdür olarak atanmıştır. Bununla birlikte, Ekim 1983'te Hoca'nın Enstitü'deki görevlerine son verilmiş ve Hoca, üniversitenin Tarih Bölümü'ne nakledilmiştir. Bu tarihten, Haziran 1985'e kadar Hoca'nın akademik kariyerinde sıkıntılı bir süreç başlayacaktır.

YÖK Kanununun 7L maddesi¹¹ gereğince Ekim 1983'te Boğaziçi Üniversitesi'nden Malatya İnönü Üniversitesi'ne gönderilen Nejat Hoca, orada da oldukça sıkıntılı günler yaşamıştır.¹²

¹¹ Bu maddeye göre, üniversite öğretim üyelerinden, YÖK Kanunu'nda öngörülen görevleri yerine getirmekte yetersizliği görülenler ile bu kanunda belirlenen yükseköğretimin amaç, ana ilkeleri ve öngördüğü düzene aykırı harekette bulunanların rektörün önerisi üzerine veya doğrudan, normal usulüne göre, yükseköğretim kurumları ile ilişkilerini kesmek veya denenmek üzere başka bir yükseköğretim kurumuna atamak YÖK'ün görevleri arasında sayılmıştır. Yukarıdaki yasa metnini günlük dille söyleyecek olursak, bu maddeyle YÖK'e, "yükseköğretimin amaç ve ana ilkelerine ve öngördüğü düzene aykırı harekette bulunmak" gibi son derece muğlak ve son derece subjektif bir suçlamayla istediği öğretim üyesini üniversiteden atma ya da sürgün etme yetkisi verilmiştir. Bkz. <http://www.memurlar.net/haber/20431/>

¹² Göyünç, Boğaziçi Üniversitesi'nde görev yaparken karşılaştığı söz konusu sürgün hadisesinin, ülkede tanınmış üst düzey bir tıpcı bürokrat tarafından kendisine teklif edilen ve üzerine her zaman spekülasyonlar olan bir derneğe üye olmayı reddetmesinden sonra meydana geldiğini söylüyor. Hoca, Boğaziçi Üniversitesi'nden İnönü Üniversitesi'ne sol, oradan da Selçuk Üniversitesi'ne sağ görüşlü olduğu iddiası ile gönderilmişti. Sohbetleri

Nejat Göyünç ve Halil İnalçık

1983-1984 eğitim-öğretim yılında kendisine ders verilmemiş, 1984-1985 eğitim yılında ise kendisine sadece Atatürk İlkele-ri ve İnkılâp Tarihi dersleri verilmiştir. Buradayken söz konusu madde kendisine tekrar uygulanarak Haziran 1985'te Konya Selçuk Üniversitesi'ne nakledilmiştir. Hoca, bilahare burada bölüm başkanı olmuştur. Göyünç, 1992 yılında emekli oluncaya kadar Selçuk Üniversitesi'nde görev yapmıştır.¹³ Hoca, kendisine kucak açan ve burada çalışma imkânı veren dönemin Rektörü Prof. Dr. Halil Cin'i hep iyilikle ve hayırla anmıştır. Göyünç, Selçuk Üniversitesi'nde görev yaparken, 1986-1987 eğitim-öğretim yılı güz döneminde Münih (Ludwig-Maximilians-Universität München),¹⁴ yaz döneminde ise Bamberg (Otto-Friedrich-Universität Bamberg)¹⁵ üniversitelerinde misafir öğretim üyesi olarak çalışmıştır.

Bunların yanında Hoca, 1972 yılında doktora hocası Prof. Hinz'in teklifi üzerine Alman Doğu Bilimleri Cemiyeti'ne¹⁶ üye olmuştur. 29 Eylül 1995 tarihi hoca için önemli bir gün olacaktır. Söz konusu cemiyetin kuruluşunun 150. yıldönümünün de kutlandığı Leipzig'deki Alman Doğu Bilimleri Günü¹⁷ adını taşıyan uluslararası toplantının son gününde, Prof. Göyünç bu kuruluşun fahri üyeliğine seçilmiş; kendisine bu münasebetle berat verilmesinin ardından kürsüde Prof. Dr. Klaus Kreiser ve Dr. Christoph

esnasında yaşadığı bu komik durumu gülümseyerek anlatırdı.

¹³ <http://www.os-ar.com/modules.php?name=Encyclopedia&op=content&tid=233>

¹⁴ www.uni-muenchen.de

¹⁵ www.uni-bamberg.de

¹⁶ Deutsche Morgenlandische Gesellschaft.

¹⁷ Deutscher Orientalistentag.

K. Neumann tarafından hazırlanan ve Avrupa'nın muhtelif üniversitelerine mensup on beş tanınmış bilim adamının makalelerini ihtiva eden bir hatıra kitabı sunulmuştur.¹⁸

Prof. Göyünç, 1970 yılında Türk Tarih Kurumu'na muhabir, 1981'de ise asli üye olmuştur. Daha sonraları 1995 yılında yeniden asli üye ve Balkan Araştırmaları Komisyonu başkanı seçilmiştir. Nejat Hoca'nın ilmi faaliyetlerini yürüttüğü bir diğer mekân ise Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'ni de çıkaran İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM)¹⁹ olmuştur. Burada Doç Dr. Ahmet Kavas²⁰ ile aynı odayı paylaşmıştır. Kütüphanedeki çalışma ortamı kendisini çok memnun ettiğinden 550 adedi bulan kitaplarını İSAM'a bağışlamıştır.

İstanbul, Boğaziçi, Hacettepe, İnönü ve Selçuk üniversitelerinde lisans ve lisansüstü dersleri veren Prof. Dr. Nejat Göyünç emekli olduktan sonra da hocalığa devam etmiştir. 1996-2000 yılları arasında Bursa Uludağ Üniversitesi Tarih Bölümü'nde lisans; 2000 yılından vefatına değin Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü (GYTE), Strateji Ana Bilim Dalı'nda lisansüstü dersleri vermiştir. 1 Temmuz 2001 Pazar günü Üsküdar Sultantepe'deki evinde uykusu esnasında geçirdiği kalp krizi sonrası vefat etmiştir.²¹

Eserleri

Prof. Nejat Göyünç hayatı boyunca çok sayıda bilimsel faaliyette bulunmuş, velut bir akademisyen ve entelektüeldir. O, uluslararası bir bilim adamı olduğunu açık bir şekilde göstermesine sadece Türkçe değil, İngilizce ve Almanca eserler de kaleme almıştır. Hoca, sekiz kitap, yüz altmış dört makale, on altı ansiklopedi maddesi, kırk sekiz kitap tanıtımı yazmıştır. İlâveten bir çeviri çalışması da bulunan hoca, yirmi yedi lisans tezi, yirmi yüksek lisans tezi ve on dört doktora tezi yürütmüştür.

Ayrıca, Prof. Göyünç "*hocaların hocası*" unvanına sahip olan nadir bilim adamlarımızdandır. Kendisi, öğrencilerinden pek ço-

¹⁸ Das Osmanische Reich in seinen Archivalien und Chroniken-Arsivleri ve Tarihi Eserlerinde Osmanlı Devleti.

¹⁹ www.isam.org.tr

²⁰ Hâlihazırda Prof. Dr. ve Türkiye'nin Çad Büyükelçisi.

²¹ Göyünç, 1979 yılında Ankara'da bir doçentlik savunması sırasında ilk kalp krizini geçirmiştir. Derhal hastaneye kaldırılan hoca tekrar hayata döndürülmüş, akabinde uzun bir dönem dinlenmiştir. Kendisi ile en son 29 Haziran 2001 tarihinde GYTE'de beraberdik. Hoca ile odada çay içip sohbet ederken, hoca birdenbire konuşmasını kesmişti. Hocanın yüzünün rengi değişmiş ve gözleri sabit bir yere doğru odaklanmıştı. Söz konusu hadise birkaç saniye içerisinde olmuştu. Açıkçası ben de kendisinin bu son halinden biraz çekinmiştim. Ancak hoca kendine gelince, hiçbir şey söylemeden ve hissettirmeden konuşmamıza devam etti. Galiba hoca o gün ikinci kalp spazmını benimle birlikte yaşamıştı.

ğunun profesör olduğunu görebilmiştir. Bunlara örnek verecek olursak şu isimleri yazabiliriz: Prof. Dr. Özer Ozankaya (Mardin Lisesi'nden öğrencisi), Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak, Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu, Prof. Dr. Zeki Arıkan, Prof. Dr. Mehmet İpşirli, Prof. Dr. Mehmet Akif Aydın, Prof. Dr. Mehmet Saray, Prof. Dr. Adnan Şişman, Prof. Dr. Faruk Kocacık, Prof. Dr. İhsan Güneş, Prof. Dr. Ali Birinci ve Prof. Dr. Mehmet Ali Beyhan.

Hocanın bir diğer özelliği de pek çok yabancı bilim adamı ile yakın arkadaş olmasıdır. Onlarla sürekli iletişim içinde olmuş, beraber bilimsel çalışmalarda bulunmuşlardır. İstanbul'a her gelişlerinde hoca, onları Sultantepe'deki müthiş boğaz manzaralı evinde misafir etmiştir. Nejat Hoca'nın evinde de misafir ettiği söz konusu akademisyen arkadaşlarından bazıları şunlardır: Heath W. Lowry,²² Suraiya Faroquie, Evangelia Balta, Klaus Kreiser, Andreas Tietze, Hans Georg Majer, Wolf-Dieter Hütteroth, Christoph K. Neumann, Machiko Nagata, Prof. Yuzo Nogata.

Hoca Hakkında Görüşler

Nejat Hoca'nın zamansız vefatı, sevenlerini derin üzüntüye boğmuştu. Ölümü sonrasında hem kendisinin öğrencileri hem de onu yakından tanıyanlar kendisi hakkındaki düşünce ve duygularını gazete ve dergilerdeki yazılarıyla paylaşmışlardır. Tarafsız herkes onun sevecen, yardımsever, hoşgörülü, alanında kendini iyi yetiştirdiğini ve yaşamıyla bir İstanbul ve Osmanlı beyefendisi olduğunu yazmaktadır.

Günümüz Türkiye tarihçileri arasında tartışmasız çok önemli bir yeri olan İlber Ortaylı, hocanın vefatı üzerine kaleme aldığı yazısında onu şu şekilde anlatır: *"Prof. Nejat Göyünç, herkesin işine koşan, dindar, tam Üsküdarlı, hoşgörülü; bir yanıyla da Prusya profesörleri kadar katı ve disiplinli, yufkayürekli ama inatçı, hanımların elini öpen bir Tanzimat Osmanlı'sıydı. ...Hoca'ya başvuranlar sual eyler; 'Efendim II. Viyana Muharasası yıllarında kalelerinin durumunu neleyeyim?'; el cevap: Maliyeden müdevver defterlerde 'Büyük Kaleler Defteri'ne bak... Veya arsızca bir talep; 'Hocam Makedonya Müfettişlik raporlarına bakıyorum, bunların birlikte mukayesesi yapılsak', önündeki işi bırakır, birlikte okumaya oturur... İster Anadolu, ister Rumelili ister talebesi ol, ister yedi kat yabancı...*

Andreas Tietze ile bir sohbeti sırasında

²² 2002 yılında Washington merkezli ABD'deki en büyük Türk lobilerinden birisi olan Assembly of Turkish American Associations (ATAA)'da görev yaparken Prof. Lowry ile tanışma imkânı olmuştu. Sohbetimiz esnasında Lowry, rahmetli Nejat hocayı çok derinden sevdiğini ve takdir ettiğini ifade etmişti.

Istanbul'da gariplik çeken tarihçi takımı Üsküdar'daki eve davet edilir, eşi Ayten Hanım'ın nefis yemekleriyle bir aile ortamında vakit geçirir. Herkesin meşrebine saygılı, kendi oruç tutar, tutmayana çayını ikram eder, sigara içmez, mesela sevimli tarihçi Evangelia Balta'nın üst üste sigara yakmasından hiç rahatsız olmazdı... Son yolculuğuna gönderen renkli cemaat, bir faninin Türkiye'de de sevilmesi ve faydalı olabilmesi için, mutlaka hizipçilik yapmasının gerekli olmadığını gösteriyordu.”²³

Gazeteci, yazar Beşir Ayvazoğlu ise makalesinde “...1970'lerde Türk Kültürü dergisinde yayımlanan yazılarından tanıdığım Nejat Hoca'yı talebesi Prof. Dr. Ali Birinci'den çok dinlemiş ve gıyabında sevmiştim. Sonraki yıllarda birçok toplantıda karşılaştık; fakat şahsi tanışıklığımız o ISAM'a geldikten sonradır... Son birkaç yıldır ISAM'da kendisine tahsis edilen odada çalışmalarına devam eden ve zengin kütüphanesinin hatırı sayılır bir bölümünü bu seçkin kurumun kütüphanesine bağışlayan Prof. Dr. Nejat Göyünç, yurt içinde ve yurt dışındaki akademik çevrelerde iyi tanınmakla beraber medyada hemen hiç görünmediği için fikri sorulmayan -ve ölümü bile haber olmayan- mütevazı, mütebahhir bir Osmanlı tarihçisiydi...” diye yazmaktadır.²⁴

Ünlü popüler tarihçi, gazeteci ve yazar Murat Bardakçı ise hocayla ilgili şu hususlara değinmektedir: “...İstanbulluydu, 76 yaşındaydı, çok düzgün bir insandı, Türkiye'de ideolojilerin çarpıştığı senelerde hiçbir akımın esiri olmayıp sadece ilimle uğraşmıştı. Bu yüzden layık olmadığı muamelelere uğramış ve hayli çekmiş ama ilimleri kendilerinden menkul olup tantanalı unvanları sadece kâğıt üzerinde var olan ve ona karşı en akıl almaz işleri edenler bile, neticede hocalığı ve ilmi karşısında baş eğmek zorunda kalmışlardı... Bugün çoğu isim sahibi birer profesör olan çok sayıda öğrencisine tarihin belgesiz yazılamayacağını ve işin yolunun arşivden geçtiğini öğreten Nejat Bey'di... Eskiler, 'âlimin ölümü âlemin ölümüdür' derler. Prof. Nejat Göyünç'le beraber, tarih ilminin yaratılması artık imkânsız olan bir âlemi göçüp gitti.”²⁵

Yine gazeteci ve yazar Mehmet Niyazi, “Genellikle Hakk'ın rahmetine kavuşanların ardından 'Boşluğu doldurulmaz' diye yazılır. Ama ISAM Kütüphanesi'nde yapılan merasimle yetiştirdiği öğrencilerinin konuşmalarından anladığım kadarıyla Prof. Dr. Nejat

²³ İlber Ortaylı, “Tarihçi Hocanın Ardından”, *Milliyet Pazar*, 15 Temmuz 2001.

²⁴ Beşir Ayvazoğlu, “Âlimin Ölümü”, *Zaman*, 4 Temmuz 2001.

²⁵ Murat Bardakçı, “Yerel Tarihçiliğin En Büyük Üstadı Öldü”, *Hürriyet*, 5 Ağustos 2001.

Göyünç, *ardında boşluk bırakmadan bu fani âleme veda etti... Bilim insanları milletlerin yıldızlarıdır. Göyünç Hoca da bizim yıldızlarımızdan biriydi...*” diye ifade etmektedir.²⁶

Usta ve kıdemli gazeteci, son dönemlerde yazmış olduğu tarih kitaplarıyla temayüz eden Taha Akyol ise Milliyet’teki köşesinde hocayla ilgili şunları söylemektedir: “...Kürtlerin tarihi konusunda araştırmalar yaparken, Prof. Göyünç’ün XVI. Yüzyılda *Mardin Sancağı* adlı kitabını okuduğumda, ilmi kudretine hayran kalmıştım. Sonra Nejat Göyünç imzalı her kitabı, makale ve tebliği okumaya çalıştım...”²⁷

Hocaların hocası olan Nejat Göyünç’ün talebelerinden Prof. Dr. Zeki Arkan ise hocasıyla ilgili olarak, “...Prof. Göyünç’ün karakterini tek bir sözcükle özetleyebiliriz: ‘Ölçü’. Bu sihirli sözcük onun bütün benliğini sarmış ve yaşamını yönlendiren temel bir öge olmuştur. İnsani ilişkilerinde son derece uygar, kibar ve sevecen olan Prof. Göyünç, bunun ötesinde sert ve kararlı bir kişiliği temsil ediyordu. Bu iki unsur yani ölçü ve kararlılık onu başarıya ulaştıran temel etmenler olmuştur. Bunlara bir üçüncüyü daha eklemek gerekir. O da sevgili eşi Ayten Hanım’ın, Prof. Göyünç’e yaşamının her anında verdiği destektir.”²⁸

Kendisinin öğrencisi ve aynı zamanda hayatının son dönemlerinde çalıştığı İSAM’ın müdürü olan Prof. Dr. Mehmet Akif Aydın makalesinde hocasını şöyle anlatmaktadır: “...Çok değerli bir Osmanlı tarihçisi, mükemmel bir eğitimci olmanın ötesinde merhum Göyünç hocam kelimenin gerçek anlamıyla bir Osmanlı Efendisiydi... Hemen ilk görüşmemizde bir Osmanlı Efendisi’yle beraber olma imkânını yakaladığımı fark ettim. Bütün görüşmelerinde sevdiği öğrencilerine bir talebesiyle değil, akranı meslektaşıyla görüşen bir insan üslubuyla hitap ediyordu. Konuşmaya genellikle saygılarını sunarak başlar ve öylece bitirirdi. Odasına kim girerse girsin ayağa kalkarak karşılayan hocaların bu içten nezaketi zannediyorum öğrencilerini bir anda kendisine bağlıyordu.”²⁹

Ünlü Amerikalı Osmanlı tarihçisi, halen Bahçeşehir Üniversitesinde görevli, bir dönem Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü’nde de dersler veren Prof. Dr. Heath W. Lowry “Nejat Göyünç: Bir Kişisel Hatıra” başlıklı makalesinde, Göyünç’le ilgili anılarını ve yaşadıklarını anlatmaktadır. Hususiyle onun, alçakgönüllülüğü-

²⁶ Mehmet Niyazi, “Bir Yıldız Kaydı”, *Zaman*, 9 Temmuz 2001.

²⁷ Taha Akyol, “Göyünç Hoca’ya Saygı”, *Milliyet*, 9 Temmuz 2001.

²⁸ Zeki Arkan, “Tarihçiliğimizin Acı Bir Kaybı”, *Toplumsal Tarih*, Eylül 2001, s. 42-45.

²⁹ M. Akif Aydın, “Prof. Dr. Nejat Göyünç’ün Ardından”, *Yeni Şafak*, 6 Temmuz 2001.

2001 Yılında Nejat Göyünç'ün adının verildiği kütüphanenin açılışı

nü ve yardımseverliliğini vurgulamaktadır. Lowry, bu özellikleri nedeniyle hocayı Andreas Tietze'ye benzetmektedir. Onun kariyerini ve geleceğini etkileyeceğini bilmesine rağmen doğru bildiği yoldan asla şaşmadığını, hocanın bu özelliğini bilmeyenlerin onu inatçı veya saf olarak algıladıklarını belirtmektedir. Bununla birlikte, onunla hayati kesişenler için kendilerine bir model olarak hocayı tanımalarının şans olduğunu yazmaktadır.³⁰

Nejat Hoca'nın öğrencisi olup, onun gayret ve çabalarıyla akademisyenler dünyasına giren öğrencisi Prof. Dr. Mehmet İpşirli de hocası için; *"...Vefa duygusu kendisinde sarsılmaz bir ilke halindeydi... Devletine karşı aşırı bir minnet ve vefa duygusu ile bağlıydı. Bunu sözleri ve davranışlarında her vesile ile gösterirdi. Bir yetim olarak parasız yatılı okuması, devlet bursu ile yurtdışında doktora yapmış olmasında şüphesiz bunun büyük payı vardı.*

Milli ve manevi konularda hassastı.³¹ Ancak bu değerleri hiçbir zaman bir istismar aracı yapmaz bilakis bu şekilde davrananlara

³⁰ Heath W. Lowry, "Nejat Göyünç: A Personal Remembrance", Osmanlı Araştırmaları Dergisi, XXII, İstanbul 2003, s. 27-32.

³¹ Hoca vefat ettiği tarihe kadar Türkiye'yi rahatsız eden Ermeni sorunu üzerine de çalışmıştır. Bu bağlamda Dışişleri ve Kültür Bakanlığı ile TBMM tarafından yapılan söz konusu mevzu ile ilgili faaliyetlerde yaşına bakmaksızın bilfiil bulunmuştur. Örneğin, vefatına bir hafta kala, hafta başında dönemin Kültür Bakanı İstemihan Talay tarafından görevlendirilmiş olduğu Ermeni tezlerine karşı oluşturulmuş olan komisyon başkanı olarak Ankara'da aylık olağan toplantıya katılmıştır. Salı günü asli üyesi olduğu Türk Tarih Kurumu yönetim kurulu toplantısında bulunmuştur. 27 Haziran 2001 Çarşamba günü ise dönemin TBMM başkanı Ömer İzgi'nin gayretleriyle oluşturulan Ermeni iddialarına karşı dünya kamuoyunda gerçeklerin ve Türk tezlerinin anlatılması için oluşturulan çalışma grubun başkanı olarak İngilizce basılan uluslararası birçok yerli ve yabancı tarihçinin makalelerini kapsayan *The Armenians in the Late Ottoman Period* isimli kitabın tanıtım ve ödül törenine Ankara'da katılmıştır.

Sevenleri, Nejat Göyünç'ün kabrinin başında

karşı hep tenkitle yaklaşırdı. Yıllarca içinde bulunup tahsilini tamamladığı Avrupa'nın değer ve ilkelerini beğenir, ancak yabancılara ve özellikle Türklere karşı önyargılı hatta biraz ırki ve dini taassup içinde olduklarını bunun da tarihten, geçmişte yaşananlardan geldiğine şahidi olduğu misalleri zikrederek vurgu yapardı...³²

Sonuç

Prof. Göyünç, *Türk Tarih Kurumu*, *Deutsche Morgenländische Gesellschaft* (Alman Doğu Bilimleri Cemiyeti), *Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü* ve *American Research Institute of Turkey* gibi kuruluşlara üyeydi. Almanca biliyor, İngilizce ve Fransızca eserlerden yararlanabiliyor, Arapça ve Farsça'yı da rahatlıkla kullanabiliyordu.³³ Bir dönem liselerde tarih dersi öğretmenliği yapan ve bilahare akademisyen olarak hayatına devam eden Nejat Göyünç, pek çok çalışmasının yanında Ermeni meselesi üzerine yazdığı eserlerle de bilinmektedir.

Evliliği sonrasında Mardin, Amerika, Ankara ve Almanya'da bulunduğu 10 yıl sonrasında Suadiye'de 3 yıl ikamet eder, sonrasında Üsküdar Sultantepe'deki evine Mayıs 1965'de taşınır. Yurtiçinde ve yurtdışında bulunduğu dönemlerde ister öğrenci, ister arkadaş çevresinden olan birçok tanıdıklarını Üsküdar'daki evinde misafir eder, Üsküdar'dan Boğaz'ın gündüz ve gece o eşsiz manzarası karşısında sohbetler yapılır, eşinin o leziz kurabiye, pasta ve yemekleri yenirdi. Eşi ile evliliklerinin onuncu yılından

³² Mehmet İpşirli, "Prof. Dr. Nejat Göyünç", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, XXII, İstanbul 2003, s. 33-40.

³³ Arıkan, s. 42.

sonraki 37 yılını yani orta yaştan ileri yaşa geçen dönemlerdeki hayatını Üsküdar'daki evinde sürdürmüştür.

Vefatının öncesine rastlayan 30 Haziran 2001 Cumartesi akşamı balkonunda eşi, oğlu, gelini ve torunu ile Üsküdar'ı Boğaz'dan seyretmekteydi. Evinin salonundan yine Üsküdar'ın o eşsiz Boğaz manzarası önünde, gözünü Boğaz'ın mavi sularına bakarak yummuştu. Çengelköy Mezarlığı'ndaki³⁴ ebedi istirahat-gahında çok sevdiği Üsküdar'ında yatmaktadır.

Son Söz Yerine

“...Gençliği her türlü yabancı fikir ve akımlardan korumak, hür fikir ve irfan sahibi yapmanın belirli şartları vardır. Onları her şeyden önce düşünmeye, duyduklarını ve okuduklarını test ettikten sonra kabul veya redde alıştırmak lazımdır... Başkalarının fikirlerine karşı hoşgörülü olmayan insanlar daha çok az okuyan, az bilenler arasından çıkar. Çünkü dünyaları ve düşünceleri dar, sabırları azdır...

...Demokrasi ise hür fikirli, hoşgörülü, şüpheli insan ister. İktisaden gelişmenin de temeli yaratıcı beyinlerdir. Yeni bulamayan, yeni bir şeyler üretemeyen milletler; iktisaden de siyasi olarak da başkalarına bağlı veya bağımlı kalmaktan kendilerini kurtaramazlar. Bu itibarla, Türk eğitimin mutlaka hür fikirli gençler yetiştirmesi Türkiye'nin istikbali ve güçlenmesi için kaçınılmaz bir zorunluluktur.

...Demokrasi ile sulh birbiri ile doğru orantılıdır. Dünyanın altını üstüne getirenler de çoğunlukla tek kişi veya tek parti tarafından yönetilen ülkelerdir, teşekküllerdir... Türkiye'de sağlam bir demokrasiye kavuşmak için, kanaatimce eğitim sistemimizin düşünmeye, çok okumaya, okuduklarını eleştirip özümsemeye, işittiklerini yine tenkit sürecinden sonra kabule alışkın gençlik yetiştirmek elzemdir.”

Prof. Dr. Nejat Göyünç

³⁴ Hocanın cesedi önce Ataşehir İçerenköy Kabristanı'na defnedilmiş, bilahare ailesinin isteği üzerine naaşı Çengelköy Mezarlığı'na taşınmıştır.

KAYNAKÇA

- Ali Galip Baltaoğlu, “Örnek Bir Hoca Örnek Bir Şahsiyet: Prof. Dr. H. Nejat Göyünç (Hayatı ve Bibliyografyası)”, *Ata Dergisi*, Sayı VII, Konya 1997, s. 1-42.
- İsmail Güleç, “Prof. Dr. H. Nejat Göyünç Bibliyografyası”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, XXII, İstanbul 2003, s. 41-60.
- Servet Ayten Göyünç, “Prof. Dr. Nejat Göyünç’ün Ardından”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, XXII, İstanbul 2003, s. 11, 12.
- Servet Ayten Göyünç, Kendisiyle Üsküdar Sultantepe’deki Evinde Mülakat, 14 Ekim 2007 Pazar.
- Tuba İkiz, “Nejat Göyünç’ün Ardından”, *Tarih ve Toplum*, Ağustos 2001, Sayı 212, s. 4.
- Yusuf Halaçoğlu, “Kaybettiğimiz Bir Değer: Prof. Dr. Nejat Göyünç’ün Ardından”, *Bellekten*, C. LXV, 49, s. 759-770.

Rahat ile Kalsin

Rudi Paul LINDNER

Department of History The University of Michigan Ann Arbor, USA

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

49

On September 25, 1969, I arrived in Istanbul to perform research for a Ph.D. dissertation on Anatolian nomads. My plan was to search the tapu defters in what was then called the Başvekalet Arşivi for tax records of tribes. I had learned some Turkish at the University of California, Berkeley, from Professor Talat Tekin, but I had no training in archival research. The director of my dissertation, Professor John Masson Smith, Jr., had met Nejat Göyünç, then a docent at the Edebiyat Fakültesi, and he had recommended that I seek him out and ask for lessons in siyakat.

Dr. Bruce MacGowan, director of the American Research Institute, where I lived in Istanbul, offered to introduce me to Nejat Bey, and one afternoon in October we took the Beşiktaş-Fatih tram as far as the university and visited Nejat Bey in an office he shared with Professor Tayyip Gökbilgin (who had performed research on yürüks in the Balkans). Nejat Bey agreed to teach me, and we agreed on a series of lessons in his office, at a price of fifty liras per session, to be paid at the end of the series.

At this time American tourists could buy liras at the rate of twelve per U.S. dollar. Price levels were low: fifty kuruş for ufak ekmek or a copy of *Günaydın*, eleven liras for a full dinner at Hacı Salih, the aile lokantası on Sakızağacı Sokağı just south of Taksim, 600 liras for the monthly rental of a room at the Institute. One still saw one kuruş coins from time to time.

I went to the archive, obtained some photos of pages from a typical tapu defter, and began reading with Nejat Bey. After a few weeks he pronounced himself satisfied and told me to begin my research at the archive. He told me that since he worked there often, I could ask him questions on a regular basis. I took out some money and began to count out what I owed him. Nejat Bey placed his hand on my arm and said, "When you began as a student, I was willing to think of a fee. However, you have become a friend, and I can no longer take money from you." I was astonished at his kindness and protested, to no avail. We then began

to talk about scholarship in general, and I learned that foreign currency regulations made it very difficult for Turkish collections to obtain foreign publications. I then hit upon the idea of paying him with American scholarly books on topics of interest to him. I still remember presenting him with *The Lingua Franca in the Levant*, which had recently been published by Henry and Renée Kahane with Andreas Tietze; and over the year I was able to fill out his shelves with some books that were otherwise unavailable. Nejat Bey had taught me not only siyakat, but humility and decency as well.

In the archive I had far too many occasions to seek his help, and we occasionally worked side by side: he was completing his pioneer work on “güzel yurdumuz Mardin,” published by the Edebiyat Fakültesi in a bright pink binding, while I struggled with tapu defter thirty two. One afternoon he caught me copying text with my arm pressing down on the spine of the defter, and he quietly commented, “Lütfen, rahat ile kalsın.” In time I too came to regard the defters as members of the family, to be treated accordingly. And the archive was something of a dwelling for an extended family. This was the old building in the vilayet bahçesi, with a small reading room, a friendly staff, and assistants who delivered coffee, tea, and the occasional soft drink for thirsty researchers. Cold in the winter, it had many windows and during most of the year a pleasant breeze comforted us.

We were a collegial group: two Americans, one Rumanian, two French scholars, a German, and eight or nine Turkish scholars, ranging in age from college students to retired professors of Ottoman history who wrote in Arabic script. When I returned to the okuma salonu after being hospitalized, they stood and, with a smile, acclaimed me as “a martyr for science.” Nejat Bey’s small smile and quick handshake meant everything to me.

In the early months of 1970 I sat in on Nejat Bey’s seminar at the university. I gained an appreciation of the difficulty students had in obtaining reading materials; sometimes we would copy readings by hand. At the time, the only publicly available Xerox machine was in the Şişli office of Turkish Airlines. I do not recall many of the students, but one classmate whom I met again later is Professor Ahmet Yaşar Ocak. Nejat Bey was always a serious man, but he also possessed a wry sense of humor. In the summer of 1970 a number of foreign scholars arrived at the archive, and on

occasion a group of us would go out to lunch together at one or another lokanta on Ankara Caddesi. One of the Americans had the idea of bringing in his suitcase the oldest clothing he had, and as it slowly disintegrated he replaced it with books he bought in the Sahaflar Çarşısı. He wore suits that went back to the 1930s, suits that I had last seen worn by gangsters in old movies on television. So one day we went out to eat in two groups: Monsieur and Madame Beldiceanu were with my friend, and Nejat Bey and I followed them a few yards back. Nejat Bey stopped me and whispered, "Tell me something: Americans, -- do they dress like him or like you?"

I returned to Turkey again in 1971 but did not work at the archive. However, in 1978 I came to Istanbul again with my wife, and that summer I did work in the archive. By then I was doing much better with siyakat and had little occasion to bother him. In that year Ramadan occurred during the summer, and Nejat Bey invited us to his apartment for dinner after the fast one evening. My wife and I still recall sitting on his veranda, waiting for the signal that night had begun. We still have pleasant thoughts in recollection of his gentle nature, his wife's welcome, and his daughter's kindness to my wife, who was at that time seven months pregnant. As I write these words we have just discussed our recollections of that wonderful evening, the cool breeze coming east off the Bosporos, and our hosts' courtly nature and good humor.

As a historian, Nejat Bey had much to teach me. He had browsed a great deal among the tapu defters and had many suggestions about how they could be used and the sorts of topics on which they provided evidence, including among other items evidence for Byzantine history. He had an eagle eye for new departures in the use of the tax rolls, and he both taught me to discipline my imagination and he served as a model of humility.

After I left Istanbul in 1978 I did not see Nejat Bey again. We did correspond, but I never again obtained permission to work in the archive. I followed his career with great interest and was pleased to see him receive at least some of the recognition he so richly deserved. He was not only my teacher; he was not only my colleague; he was not only my friend; he was my hoca.

And so I write of my master, "Rahat ile kalsın."

TARİHÇİLİĞE
ADANMIŞ
BİR ÖMÜR

52

Prof. Dr. Nejat Göyünç (1924-2004)

Prof. Dr. Tuncer BAYKARA
Emekli Öğretim Üyesi

Bazen bir bilim adamlığının romanı diye kitapçıları biliriz ve okuruz. Keşke birisi de Nejat Göyünç'ün romanını yazsa. Ama bu hayal gücünün işlendiği bir roman olamaz, sadece yalın gerçeklerin ve bir hayat hikâyesinin metni olabilir. Hocam böyle bir insandı.

Hocam dedim. Her ne kadar rahle-i tedrisinde bulunmadık ise, halka-ı tedrisinde bulunmuşuzdur ve hepsinden önemlisi, 1962 yılından ölünceye kadar devam eden bir tanışıklığın ifade-sidir.

1962 yılında birçok maceradan sonra tarih eğitimine başladığım, 1962 yılının ilk kış günlerinde, ilk sınıfta Osmanlıca dersini birçok hoca verirmiş. Benim köylü ve hemşehrim Cüneyd Yatağanbaba dolayısıyla ben de öncelikle onun hocası, Nejat Bey'e gittim. Fakat Nejat Bey, dersi takip etmeme bile izin vermeyerek, Nejat Hoca'nın ders vermemesinden yakınıyor, kendi kontenjanının dolduğunu (30 kişi) başka arkadaşlara gitmemi, kapıyı göstererek istedi. Bir başka arkadaş ile dışarı çıktık ve ilk rastladığımız Osmanlıca dersine girdik. Uzun ömür dilediğim Mustafa Kafalı'nın sınıfı imiş. Sonradan Konyalı olduğunu öğrendiğimiz Hoca, Mevlana memleketinden olduğundan "Gel, gel kim olursan ol gel" diyerek bizi kabul etti. İçerde ise en az kırk talebe vardı ve onların arasında zaten biraz bildiğim eski yazıyı öğrenmeye koyulduk.

Sonraki aylarda ve yıllarda Nejat Hoca ile bir münasebetim olmadı. Ancak muhtemelen benim Zeki Velidi Togan'ın dikkatini çekmem sonrası onun yanında doktora yapmaya başlamamdan dolayısı ile beni bildiğinden ve uzaktan da olsa takip ettiğine eminim. O nasıl Tarih Bölümünün koridorlarında ciddi yüz ifadesiyle geçip giderken, yine aynı türden asık suratlı ve ciddi görünüşlü Tuncer Baykara'yı da biliyor, fakat samimi olamıyordu.

Onun doçent oluşu (1967) bir başka Nejat'ın (Kaymaz) ile aynı zamana rastlamıştı sanıyorum. Ankaralı arkadaşlarla "Sizin

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

53

Nejat, bizim Nejat” diye şakalaşırdık. Sonra ben Erzurum’a gittim, tekrar döndüm. Zeki Velidi Hocamın odasında doktoramı tamamlamaya çalışırken de fazla samimi değildir. Oysa rahmetli Cengiz Orhonlu bizlere daha sıcak idi.

Ben Zeki Velidi Hocamın vefatından sonra(1890-26.07.1970) tezimi İbrahim Kafesoğlu hocamın (1912-1984) danışmanlığında bitirdim ve Erzurum’a dönerek oradan askere gittim. Polatlı ve Burdur’dan sonra, 1973’de Ankara’da devam eden askerliğimin son aylarında Ankara’da, Hacettepe Hastanesinde yatan Aysel Ablamı (1938-2012) ziyaretten sonra, bir de yeni kurulan Hacettepe Tarih Bölümünü ziyaret etmek istedim. Genişçe bir oda veya salonda kimleri görmedim ki: İşte orada, baş köşede oturan Nejat Hoca, sanki kırk yıllık tanış gibi beni öylesine sıcak bir ifade ile karşıladı ki. Hemen yanındaki 2. derecede önemli masada Erzurum’dan tanıdığım Abdurahman Çaycı Bey (1927-) ve o da sıcak karşıladı. Bir de fakülteden ve arşivden bildiğim Özcan Mert’e merhaba dedim. Ardından da Bayram Kodaman’a, Rifat Önsoy’a ve Ahmet Yaşar Ocak’a merhaba dedim. Zaman muhtemelen Ağustos 1973 ortaları idi.

Askerliğim Eylül sonunda bitiyordu ve ben Erzurum’a dönüş hazırlıkları içinde iken ara sıra yine önce Hastaneye, yani Ablama sonra Tarih Bölümüne de uğruyordum. Bir öğrendim ki doktoralı Öğretim görevlisi kadrosu ilan edilmiş, müracaatın son günü Abdurahman Bey ile Nejat Bey benim başvurmamı ısrarlı istediler; hatta Abdurahman Bey, o zamana kadar adını duyduğum fakat tanışmadığım, o sıradaki Dekan ve Bölüm Başkanı Ercümen Kurran ile tanıştırdı. Hemen dilekçem yazıldı, işleme kondu; ertesi günü de sınava girecektim. Benden başka kimsenin başvurmadığı bu sınavı da kazanarak artık 28 Eylül 1973’te Hacettepeli olmuştum. O günlerde askere giden rahmetli Rifat Önsoy’un (1942-2004) masasına oturarak oda-salondaki altıncı kişi olarak göreve başladım. Nejat Bey beni başarılı bulan (sanki başka sınava giren varmış!)jüride bulunuyordu.

Benim Nejat Göyünç ile meslektaş olmam böyle başladı ve ölüncüye kadar, önce yakın sonrasında ise mekânlar uzak olsa da yine de yakın ve samimi olarak devam etti geldi.

Nejat Beyin, anlı-şanlı İstanbul Üniversitesi’nden ayrılıp Hacettepe’ye geldiğini bu vesile ile öğrenmiş, biraz da yadırgamıştım. Nejat Bey’i, tıpkı Muammer Kemal Özergin (1932-1987) için de ifade ettiğim gibi, İstanbul’dan çıkıp taşraya gelmelerini bir

türlü anlayamıyordum. İstanbul'da rahat bir işi, güzel bir evi ve mutlu bir aile ortamı varken kalkıp Ankara'ya gelmesine o zaman-ki aklım yatmıyordu. O zamanlar biz taşralıların gözü İstanbul'da idi. Burada onların bu davranışını, kurulu düzenlerini ve rahatlarını bırakıp Anadolu içlerine gelmelerinin altında yatan sebepleri ne yazık ki halen de, kendimi doyuracak şekilde çözmüş değilim. Muhakkak olan bir şey varsa mesleklerini seviyorlardı ve gençleri, yeni bir bilim zihniyeti ile yetiştirmek istiyorlardı. Hepsinden önemlisi onlara, yani bu gençlere o ortamı İstanbul'da sağlayamayacağından yeni geldiği yerde sağlamak istiyordu gibime geliyor.

Hacettepe yıllarında, Tarih Bölümü, ünlü Hastane civarında olduğu zamanlarda birkaç yer değiştirdik. Onların yeni oda, mekân belirlenmelerinde Hoca, hiç öne çıkmaz, neresi verilirse kabul ederdi. Oysa bizler, Ercüment Kuran'ın silsile-i meratibe göre belirlediği odalarımızı kimi zaman beğenmezdik.

Nejat Hoca ile birbirimize yakından tanımamız, 1975 yılı yaz aylarında Milli Eğitim Bakanlığı'nın tertiplelediği bir doğu Anadolu gezisinde oldu. Bu Bakanlığın Hizmet İçi Eğitim Dairesinin tertiplelediği bir gezili tarih kursu idi. Kayseride toplanarak Doğu Anadolu'yu ve Karadeniz kıyılarını dolaştık. Onbeş gün kadar birlikte olduk. Hoca olarak Nejat Bey, Hakkı Ağabey ve Fahraddin Kırzioğlu da vardı. Nejat Hoca, Giresun'da Erzurum kongresinin muhalif üyelerinden Ali Naci Duyduk (1893-1980) Beyefendiye bir konferans verdimiş, bu vesile ile hatıralarını dinlemiştim.

Hacettepe'deki göçebeliliğimizden sonra, yeni kampüse, Beytepe'ye taşındık. Ercüment Bey, bize ayrılan odalardan istediğini seçmesini ilk ondan istedi. O da iç avluya bakan bir gösterişsiz odayı seçti., Sonra Çaycı, Bölüm Başkanlığına en yakın odayı seçti, Bayram Bodaman bu sırada yoktu, sıradaki oda ayrıldı ve benim ki dışarıya bakan, ama Nejat Bey'in odasının tam karşısındaki oda idi ve Nejat Bey, oradan ayrılıncaya kadar odalarımızda birkaç sene karşılıklı olarak kaldı.

Nejat Bey, yumuşak görünüşlü olmakla birlikte, hakkını da savunurdu. Hacettepe'de ondan daha hırçın olan Ercüment Bey'le de sonradan sürtüşmeleri oldu. Bayram arkadaşımın nakline göre bir ara ceketlerini çıkarıp tutuşmak üzere imişler. Ercüment Bey Dekanlıktan ayrıldıktan sonra alıngan olmuştu. Nejat Bey ise mülayim özelliğinden dolayı İsman Doğramacı'nın ve kardeşi Fakülte-temiz dekanı Emel Hanım'ın gözdesi gibiydi. Nejat Bey, fakülte-deki herkesle samimi idi. Ankara'da akademik hayatı ve itibarı üst

düze çıkmişken, İstanbul'dan bir davet geldiğini duyduk.

Edebiyat Fakültesinin Yakınçağ Tarihi kürsüsü başkanı, benim de hocam olan Ahmet Cevat Eren 1976'da vefat etmişti. Kürsünün mensupları genç olup (Ali İhsan Bağış, Cevdet Küçük ve Kemal Beydilli) akademik unvanları Kürsünün başına geçebilecek durumda değildi. Münir Aktepe Bey kanalıyla Nejat Bey'e teklif gelmiş. Nejat Beyin karar vermesi mi, yoksa işlemler mi uzun sürdü bilemem ama kayıtlara göre 17.III.1977 günü, Nejat Bey, yeniden İstanbul'a ve Edebiyat Fakültesi bünyesine dönmüş. Benim odanın tam karşısında olan odasını boşaltırken, götüremediği ve çöpe atacağı evrak için ben talipli olmuştum. Bunlar arasında bazı talebe ödevleri ile doktora ve doçentlik tezleri de vardı. Bu doçentlik tezleri anlıyorum ki onun hafif bulup saklamaya veya yanında bulundurmaya değer bulmadıkları idi.

Nejat Hoca artık yeniden İstanbul'da, Üsküdar'da Sultantepe'sindeki evindedir. Aile yeniden, kendi mülklerinde birleşmiş gibidir. Bizler İstanbul'a arşive çalışmaya gittiğimizde, bir şekilde bizleri evinde de yemeğe çağırırdı. Böylece zarif hanımı ve evladını yeniden görüyorduk.

Nejat Hoca'nın İstanbul'da sonraki yıllar içindeki hayatı iniş çıkışlarla doludur. CHP iktidara geçince, muhtemelen Emre Kongar'ın etkisiyle Arşiv Genel Müdürü olmuştu. Orada hemen bazı önemli girişimlerde bulunmuş, bazı personelle nerede ise mahkemelik olmuştu. Sonrasında ise Boğaziçi, Malatya ve en verimli dönemi diyebileceğim Konya safhaları geliyor. Buralardaki hayatı hakkında sadece başka kaynaklardan bilgiler edindim. Dolayısıyla bunları benim gibi, oralarda bulunanların yazması lazım. Bunlardan Malatya günleri gerçekten acı hatıralar ile dolu imiş. Oradaki hayatından bir ayrıntıyı, doktora talebesi olan A.G. Baltaoğlu'na anlattığını özetleyerek vereyim. Nejat Hoca vaktiyle, rahmetli Erol Güngör ile sosyal statülerin itibar ve değerleri üzerinde tartışmışlar, anlaşamazlarmış. Erol Güngör bir olmadığını söylerken, Nejat Hoca, "Olur mu hepsi insandır, hepsinin de eşit olması gerekir" dermiş, Malatya'da Rektörle tokat yüzünden mahkemelik olduklarında Rektör yardımcısı Rektör yanlısı ifade vermiş. Oradaki görevli (yani hademe) ise gerçeği, yani Nejat Bey lehine olayı anlatmış. Mahkeme Rektör yardımcısının ifadesine itibar edince, Nejat Bey, Erol Güngör'ün meğerse haklı olduğuna inanmış. Nejat Hoca ile kongre ve sempozyumlarda, özellikle yurt dışında birlikte olurduk. Kudüs'teki CİEPO toplantısında (1990)

otellerimiz ayrıydı ama hep birlikte idik. Ben dönüşte Doğu Kudüs'te kaldığım öğrenci yurdundan Hotel Ramada'ya gelmiş, burada kalanlarla birlikte topluca hava alanına gelmiştik. İsrail'e gidenler bilirler, giderken de gelirken de hava alanında çok sıkı bir sorguya çekilirsiniz. Dönüşte muhababım İngilizce sorularına karşılık verirken, "Buraya nereden geldiniz?" demesiyle irkildim. Ne demek istiyordu, kem küm ederken, Nejat Hoca imdadıma yetişti. "Hotel Ramada" diyerek beni kurtardı. "Kurtardı" diyorum, sonradan Paul Dumont'un başına gelenleri öğrenince Nejat Hoca'ya bir kere daha teşekkür ettim. Fransız Paul Dumont de talebe yurdunda kalıyordu, o bir gün sonra dönecekti ve hava alanında, kaldığı yer sebebiyle üç saate yakın sorguya çekilmiş.

Nejat Hoca, Alman W. Hütteroth ile işbirliği yaparak "Defteroloji Sempozyumları" nı düzenlemişti. Ben de Ankara'daki Tapu Kadastro'nun arşiv bölümünde çalıştığım için defterolojinin tabii mensubu sayılıyordum Hocam'a göre, özellikle yer adları konusunda iyiydim. Böylece onun katkısıyla ve sürüklemesiyle bazı Defteroloji toplantılarına katılmışım. Mesela Konya'da, mesela Almanya'da Erlangen'dekilere. Nejat Hoca özellikle yurt dışındaki toplantıya genç meslektaşları da götürerek onların ufuklarını açıyordu.

1990'larda Türk tarih Kurumu toplantılarında da Nejat Hoca ile birlikte oluyorduk. Gerçi kendisini, benim İzmir'de olmam ve arşiv çalışmalarından uzaklaşmam sebebiyle İstanbul'a gidip pek göremiyordum.

Nejat Hoca talihli hocalardandır; gerçi hayatı oldukça inişli çıkışlı olmuştur; fakat yine de pek çoklarının onun hakkındaki düşünceleri olumluydu. Nejat Hoca, herhalde daha çok bir süre birlikte ve ahenk içinde çalışmış olmanın verdiği duygularla benim için de mükemmel bir insandı ve o da bana aynı şekilde davranırdı. Ben de evinde hanımının çayını yudumladım ve insan yetiştirmeye çabalayan Nejat Hoca'nın bu davranışını kendime düstur edindim. Hanım'ın da katkısıyla elbette, ben de gençleri evimde ağırlamaktan hiçbir zaman gocunmadım. İmkan oldukça onları, gençleri evimde de misafir ettim.

Nejat Hoca çok büyük bir âlim değildi belki; anıtsal eserler bırakmadı, fakat yetiştirdikleri arasında iyi araştırmacılar vardır. Biz bilim adamları için de bundan güzel bir yadigâr olmaz sanırım.

TARİHÇİLİĞE
ADANMIŞ
BİR ÖMÜR

58

Ceux Qui Universalisent L'Islam Dans L'histoire Et Dans Notre Epoque: Mevlana, Yunus Emre Et M. İkbâl

Prof. Dr. Halil CİN

Ancien Recteur de l'Université Selçuk. Professeur à la
faculté de droit de l'Université Ufuk à Ankara.

Mesdames, Messieurs,

L'islam est une religion universelle. Le prophète Mohammed a été envoyé au monde comme messager et miséricorde. Sans faire de distinction de religion, de langue, de race, et de couleur, l'islam embrasse tous les hommes avec l'amour, la tolérance, la justice et la fraternité.

L'un des sens du mot d'islam est la paix, l'amour et la fraternité. En tant que la religion, l'islam est le dernier des religions de Dieu. Comme le prophète Mahomed est le dernier des prophètes d'Allah et il représente tous ceux précédents. Car l'islam embrasse et complète toutes les religions ayant les livres sacrés.

A partir de 3ème siècle de l'hégire, après la propagation d'une conviction selon laquelle il était impossible de faire de nouvelles interprétations de la religion, l'islam a commencé à perdre son dynamisme et à accepter la philosophie scolastique. La religion s'est éloignée ainsi de la science et de la raison. Par contre en Andalousie, du 9ème au 13ème siècle, avec une synthèse de la religion et de la raison, l'islam était le précurseur des mouvements de la renaissance vécue plus tard au XVIème et XVIIème siècles en Europe.

L'Universalisme de l'islam basé sur la science, la raison, la tolérance et l'amour a commencé à se perdre avec le temps; au XIIIème siècle en Anatolie, les hommes sont tombés dans un vide spirituel et dans un chaos. Sans qu'il y ait une raison bien précise, Dieu crée des causes pour envoyer Mewlana de Belh en Anatolie où est né aussi Yunus Emre. Ces hommes de cœur qui sont ivres d'amour spirituel ont cherché à répandre l'islam qui est source de vrai amour, de tolérance, de fraternité et de justice.

Au XXIème siècle dans le sous-continent indien, M. İkbâl suivant les traces de Mawlânâ et de Yunus Emre a continué à

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

59

répandre à l'humanité entière la lumière d'amour, de tolérance, de justice et de fraternité de l'Islam qui est une synthèse de l'esprit, de la science et de la religion.

En parlant de Mawlânâ Djalâ-od-dîn Rûmi et de Muhammad Iqbâl, il est presque impossible de ne pas parler de Konya.

Situé juste au cœur de l'Anatolie, Konya est une ville turque servant de berceau durant des siècles à des civilisations très différentes. Au temps de l'Empire seldjoukide, Konya a été honoré par les idées universelles de Mawlânâ comme l'amour humain, la tolérance, la fraternité, la morale spirituelle, la justice et l'égalité qui embrassent toutes les époques et tous les gens. Avec son appel universel : « Viens, viens qui que tu sois, viens aussi... », Djalâl-od-dîn Rûmi a fait de Konya un foyer d'amour universel et a donné son sens à la ville.

La takya (monastère) de Mawlânâ à Konya est aussi la takya spirituelle de Muhammad Iqbâl. Ayant trouvé le dynamisme de l'Islâm dans les œuvres de Mawlânâ, Iqbâl l'a beaucoup admiré et l'a pris pour guide spirituel. Dans son œuvre intitulée Bal-i Cibril, Muhammad Iqbâl considère Mawlânâ comme un maître spirituel de l'Anatolie et se considère lui-même comme un disciple indien. Iqbâl demande à son maître: «Moi, j'ai étudié à la fois les sciences de l'Occident et de l'Orient. Mais le mal et l'ennui n'ont pas encore quitté mon âme.» Mawlânâ lui dit : «La main de celui qui n'a pas de talent spirituel ne guérit pas l'homme, viens vers nous pour que nous puissions te guérir». Iqbâl qui suggère toujours l'amour et l'union dans ses poèmes s'adresse ainsi aux musulmans indiens dans l'un de ses poèmes: «Les pays malades ont trouvé la guérison avec l'amour et ils ont éveillé ainsi leur destin endormi». M. Iqbâl nous rappelle Mawlânâ, Mawlânâ nous rappelle Iqbâl. Dans la guerre d'indépendance turque de 1919 à 1923, Iqbâl a bien vu l'indépendance de tous les pays opprimés et il l'a traitée dans ses poèmes.

Bien que le XXIème siècle soit devenu un siècle où la civilisation contemporaine a atteint à son sommet, il restera dans l'histoire comme un siècle où on a rencontré davantage de violations dans les droits de l'homme. A ce propos, le XIIIème siècle où Mawlânâ a vécu en Anatolie porte à peu près les mêmes caractéristiques que le siècle de Muhammad Iqbâl. Au XIIIème siècle, Mawlânâ Djalal-ud-Dîn Rûmi, invitant les hommes et les groupes humains à la paix et au bonheur tout en leur montrant

les chemins qui y mènent est devenu un leader spirituel et un maître d'amour et de tolérance universel. Iqbâl veut rappeler de nouveau à l'humanité les idées de son maître qui embrassent tous les hommes sans faire de distinction de religion, de langue et de race en face des événements entraînant l'humanité à la catastrophe tels que la pauvreté, les crises économiques dues aux guerres d'indépendances et aux deux grandes guerres mondiales.

L'année 1991 a été déclarée par L'UNESCO: «année d'amour de Yunus Emre». L'un des plus grands maîtres et poètes mystiques turcs Yunus Emre inspiré de Mawlânâ, est un homme de cœur, de tolérance et d'amour universel. Muhammad Iqbâl qui s'est beaucoup inspiré de Mawlânâ Djalâl-od-dîn Rûmi, est considéré comme son successeur au XXIème siècle.

Le fondement de la pensée de Rûmi qui constitue la principale source d'inspiration de M. Iqbâl, c'est le Coran. D'après le Coran, l'être le plus honoré et le plus proche de Dieu sur la Terre, c'est l'homme. Dans le Coran, les attributs des plus fréquents pour Dieu sont des adjectifs tels que «miséricordieux», «saint» etc. Miséricorde signifie celui qui s'approche de toutes les créatures avec amour, tolérance et pitié quelques soient leur religion, leur langue, leur race. Dans un verset de la sourat 38, Dieu dit: «Mes serviteurs! Vous qui avez commis d'excès à votre propre détriment, ne désespérez pas de la miséricorde de Dieu. Dieu pardonne tous les péchés; oui il est celui qui pardonne; il est le Miséricordieux». 39/53. Ce verset exprime bien que les grâces de Dieu telles que le pardon, la miséricorde sont pour tous les hommes et que ses grâces sont valables pour tout le monde sans faire de distinction de religion; car l'Islâm reconnaît tous les prophètes comme messagers du même Dieu.

Il existe deux nécessités pour tous les hommes: naître et mourir. Les points de départ et d'arrivée sont les mêmes pour tous les êtres humains. C'est Dieu qui a créé tous les hommes et toutes les créatures. Celui qui aime Dieu doit aimer aussi l'homme car l'homme est la plus honorée et la plus estimée des créatures. D'après Mawlânâ et Yunus Emre, l'homme est le fondement de l'amour divin. C'est pourquoi, il faut aimer l'homme pour l'amour de son créateur.

Sur plusieurs sujets, Mawlânâ, Yunus Emre et Iqbâl ont les mêmes idées universelles. D'après eux, les hommes diffèrent les uns des autres dans ce monde. Mais dans l'Au-delà, ils s'unissent

tous dans l'océan de l'Unité de Dieu. En bref, sans faire de distinction de langue, de religion, de race, de couleur, Dieu est le Dieu de tout le monde. Etant donné que c'est Dieu qui a créé tous les hommes et qu'ils sont les êtres les plus estimés, ils sont tous égaux.

Roumî narrait un récit dans Le Mathnawî. Ce récit se déroulait entre un berger et Moïse; à la fin de ce récit, Dieu avertit Moïse de son comportement à l'égard de ce Berger. En disant: «O! Moïse es-tu venu pour unir? Ou bien es-tu venu pour diviser?» (Mathnawî Livre deuxième, p. 401)

Mawlânâ souligne bien que la division de l'homme vient de son «moi»: «la division est dans l'esprit animal; l'esprit humain est une seule essence puisque Dieu a répandu sa lumière sur eux, sa lumière ne devient jamais séparée» (Mathnawî, Livre deuxième; p.316).

«Dans les choses spirituelles, il n'y a ni division ni nombre, dans ce qui est spirituel, il n'y a ni séparation, ni individus.

Nous étions une seule substance, comme le soleil; nous étions lisses et purs, comme l'eau.

Quand cette lumière sublime prit forme, elle devint multiple comme les ombres des créneaux.

Détruis les créneaux avec le mandjaniq (catapulte), afin que la différence s'évanouisse entre ces ombres» (Mathnawî Livre premier, pp.93-94)

Avec ces vers Mawlânâ affirme que les hommes sont tous créés égaux par Dieu. Pour expliquer cette vérité, il raconte une histoire: «Un certain homme donna un dirham à quatre personnes: l'un d'eux (un persan) dit: «je vais acheter avec cela de l'angûr».

Le second était un Arabe; il dit: «Non, je veux de l'inab, non de l'angûr, ô vaurien!»

Le troisième était un Turc, et il dit: «Cet argent est à moi: je ne veux pas de l'inab, je veux l'üzüm.»

Le quatrième, un Grec, dit: «Taisez-vous: je veux de l'istâfil.»

Ces gens se mirent à se battre en discutant entre eux, parce qu'ils ne connaissaient pas la signification cachée des noms...»

Quand un certain homme qui connaissait les langues de ces quatre personnes montra du raisin, on comprit que tous les quatre voulaient du raisin. Quatre ennemis sont devenus un par l'unanimité. Comme dans cet exemple, Dieu est le même Dieu pour le monde. Mais la langue, la religion et les traditions susci-

tent plusieurs Dieux chez les hommes.

Muhammad Iqbâl suivant le chemin de son maître spirituel essaie de répandre la même philosophie et il dit ainsi:

«Ce qui sème (met) la division dans l'homme,

Ce qui le divise en parties, c'est bien son moi (égo) et ses plaisirs charnels

Donne des leçons de fraternité, parle avec ta langue qui chante l'amour (Külliyat, Bang-i Dara, p. 273).

Iqbâl qui s'adresse à tous les hommes, non pas seulement aux musulmans, désire que toute l'humanité se dirige vers le vrai bonheur étant sauvée de l'esclavage de son moi et de sa passion charnelle.

C'est pourquoi tous les hommes doivent s'unir dans l'idée qu'ils ont été créés par le même Dieu, étant les êtres les plus élevés parmi les autres, sans qu'il y ait une distinction quelconque entre eux. Tout le monde doit savoir aimer, respecter et tolérer l'autre. En tous cas, cette unité et cette solidarité se réaliseront dans l'au-delà. En d'autres termes, tous les hommes (qui sont) de langues, de races, de religions et de couleurs différentes s'uniront dans l'Unité de Dieu.

«Ne reste jamais attaché à ce monde parfumé et doré de (mille) couleurs,

Il existe autant de jardins et de foyers autres que ceux-ci.

Tu es un faucon, ton devoir est de voler, il y a autant de cieux devant toi » (Bal-i Cibril p.61)

Après avoir écouté Iqbâl avec les vers ci-dessus voyons maintenant ce que dit Mawlânâ à ce propos dans les vers suivants:

«Si vous passez au-delà de la forme, ô mes amis, c'est le Paradis et des roseraies à l'intérieur de roseraies» (Mathnawi, Livre troisième, p. 563)

«Tant que tu adores les formes, tu les vois multiples mais quand tu t'es évanoui, ces formes deviennent une» (Mathnawi, Livre premier, p.697).

De même, Mawlânâ parle ici de l'Unité des hommes, autrement dit, de l'universalité des hommes. Les deux maîtres mystiques voient le bonheur et la vraie paix quand les hommes se retrouvent dans l'amour de Dieu. D'ailleurs Iqbâl dit : «Tant que l'homme n'a pas de respect et d'amour pour un autre homme et tant que son éducation ne vise pas ce but, il continuera à se battre avec son homologue comme un être sauvage» (Külliyat-i

Iqbâl, Urdu, Sheyk Ghulam Ali and Sons, 1986). Iqbâl exprime l'importance de l'amour humain avec les vers suivants:

«La place de l'homme est plus élevée que les cieux.

Le fond de la culture est le respect pour l'homme» (Cavitnâme, p.75)

La culture qui ne contient pas de respect pour l'homme sert à la ruine de l'homme. L'essentiel de la Mathnawî de Mawlânâ est basé sur l'amour humain, le respect, la justice et la fraternité, autrement dit, c'est la morale spirituelle.

Selon Iqbâl, si l'amour de l'homme est remplacé par l'amour matériel, l'amour, l'union, la solidarité et la paix mondiale entre les hommes sont violés. Contre ce type d'égoïsme, Iqbâl a voulu avertir l'Europe et le monde entier (Luce Claude Maître, The Introduction of the Thought of Iqbâl, Iqbâl Academy, Lahore).

Sans faire de ségrégation, Iqbâl dit à l'humanité entière:

«Dire une méchanceté est une faute grave.

Il faut regarder du même œil toutes les créatures de la Vérité» (Cavitnâme, p. 205).

Comme son maître Mawlânâ, dans l'une de ses lettres, Iqbâl a écrit qu'il a envie de sauver l'humanité des distinctions de race, de religion, de classe et de couleur privant le monde de l'amour humain. (Dr. Nazir Qaiser, Rumî's Impact on Iqbâl's Religious Thought, Iqbâl Academy Pakistan, Lahore, p. 259).

En disant "mon takya (monastère) est l'univers», Mawlânâ précise bien que l'homme est un être universel et, son amour, sa tolérance et sa justice sont des valeurs universelles. Rumî aime et tolère tout homme comme la créature du même Dieu sans faire de distinction entre les bons et les mauvais hommes comme on les classe souvent dans les sociétés. La différence de leur religion n'empêche pas son amour. Car du point de vue de leur but, il considère toutes les religions comme une seule. «La différence réside dans la forme de la doctrine et non dans la véritable nature de la Voie» (Mesnevi, C.I, s. 94, Istanbul, 1946; Mathnawî, Livre premier; p. 242).

Avec ces paroles, nous comprenons bien que Mawlânâ donnait à l'humanité, il y a 8 siècles, les principes fondamentaux qui pouvaient réaliser la liberté, les droits de l'homme et la paix mondiale pour lesquels les pays contemporains et les associations internationales ont fait beaucoup d'efforts depuis le début du 20ième siècle.

Ayant un amour humain et une tolérance profonde, Rumî cherche toujours des bienveillances chez l'homme et il dit : « Nul mal ne demeure quand il se tourne vers le bien... » (Mesnevi, c.6, s. 12; Mathnawî, Livre sixième; p. 1383).

Un autre auteur mystique universel qui aime les hommes en les invitant à vivre en paix sans faire de distinction entre eux, c'est Yunus Emre.

Comme Mawlânâ, Yunus Emre, dans ses poèmes, considère l'homme comme un être universel, l'amour et la tolérance humaine comme des valeurs universelles. Yunus Emre dit :

«Quiconque ne regarderait du même œil toutes les créatures
Fût-il saint dans la charia, serait rebelle en vérité.»

«Je ne suis pas venu susciter des conflits,
Ce qui m'intéresse c'est l'amour.»

«Notre nom est «nul» devant la Vérité.

Notre ennemi est la haine

Nous n'avons de haine pour personne

Toute l'humanité est pareille pour nous»

«Tolère celui qui est créé

Pour l'amour de son Créateur.»

Yunus Emre s'inspire de Mawlânâ et devient par la suite le maître d'Iqbâl, disciple de Mawlânâ. Car les principes fondamentaux du soufisme de ces trois poètes mystiques reposent sur les mêmes valeurs universelles. Le soufisme de Mawlânâ, de Yunus et celui d'Iqbâl au XXIème siècle ne sont pas au sens philosophique un système de connaissance, une méthodologie ou un idéalisme utopique. Leur soufisme ne consiste qu'en un soufisme qui amène l'homme à mûrir à la suite du Créateur dans la sagesse, l'amour et l'extase. Le reflet de ce soufisme dans la vie sociale et individuelle est une conception qui nous dirige vers les événements métaphysiques et les découvertes scientifiques, une tolérance profonde et un message didactique, universel et spirituel, qui guérit les méchancetés. C'est pourquoi Mawlânâ Djalâl-od-dîn Rûmi est le maître contemporain de M. Iqbâl. Rûmi raconte sa croyance, sa pensée et son amour à son entourage dans un langage populaire avec des récits conformes à la psychologie et à la pensée populaire, en donnant des exemples et des proverbes. C'est pourquoi, il donne beaucoup d'importance à l'expérience. Ainsi est-il en même temps un maître du récit.

Selon M. Iqbâl l'homme moderne s'est éloigné des valeurs

spirituelles, en devenant esclave de la science et de la technologie qu'il a créées lui-même. Pour lui, il existe trois types d'hommes:

L'homme social: homme qui assume ses responsabilités dans la société

L'homme universel: homme qui ne fait pas de distinction de langue et de religion.

L'homme spirituel: homme qui accepte les valeurs spirituelles et qui devient homme parfait, « insan-i kâmil » après avoir atteint à la perfection.

Djalâl-od-dîn Rûmi est aussi amoureux de la nouveauté. Il reste loin des pensées et des personnes sectaires. Mawlânâ n'est pas fataliste. Il donne un rôle important à la volonté de l'homme dans sa vie courante. Pour lui, travailler est le devoir le plus sacré. « Si tu t'appuies sur Dieu, appuie-toi sur lui seulement pour le travail. » « Travaille d'abord, fais ta prière après » ; avec ces paroles nous voyons l'importance que Mawlânâ donne au travail. Pour lui, toutes les religions et les confessions diverses sont un moyen pour arriver à la maturité humaine. La pensée de Djalâl-od-dîn Rûmi, de Yunus Emre et de d'Iqbâl est un appel universel qui unit tous les hommes dans l'amour humain en dépassant les frontières politiques et toutes les croyances et les ordres religieux. C'est pour cette raison que Djalâl-od- dîn Rûmi et Yunus Emre appartiennent à toute l'humanité.

Iqbâl invite de nouveau les gens à la paix et à l'amour humain en voyant avec tristesse dans les sentiments ardents de la guerre d'indépendance pakistanaise que, l'amitié que Rûmi voulait fonder dans le monde n'a pas été réalisée.

Ni en Asie, ni en Europe, il n'est plus resté de joie de vivre.

L'une a perdu sa personnalité, l'autre sa conscience.

Comme son guide spirituel Mawlânâ, Iqbâl invite l'homme à parvenir à l'éternité, à Dieu, en détruisant les murs du monde matériel.

La vraie paix ne peut être rétablie qu'en considérant tous les hommes égaux et en les aimant avec tolérance et avec justice. Le système de pensée et de croyance qui unit les hommes à Dieu et qui existe chez Mawlânâ, Yunus et Iqbâl, exige l'union au lieu de la division, la paix au lieu de la guerre, l'amour et l'amitié au lieu de la haine et de l'hostilité.

La paix doit se réaliser d'abord entre les individus; autrement il n'est pas possible de rétablir la paix entre les peuples, c.à.dire la

paix universelle.

Cette grande pensée qui a été symbolisée il y a 800 ans chez Mawlânâ et qui a continué chez Yunus Emre et chez Iqbâl se reflète dans ces paroles d'Atatürk, l'une des plus grandes personnalités de l'histoire et fondateur de la République Turque: « Paix dans le pays, paix dans le monde ». Le but de ce principe est de faire vivre humainement et dans la paix tous les hommes sans faire de distinction de langue, de religion et de race. Si l'on veut une vraie paix et une vraie tranquillité mondiales, les peuples de races et de religions différentes doivent vivre côte à côte en se considérant les uns les autres comme frères, en respectant réciproquement leur indépendance et l'unité indivisible de leur pays.

L'occupation de l'Iraqe par les États-Unis et les guerres civiles qui y continuent après cette occupation entre les hommes d'un même pays et d'une même culture, vivant côte à côte depuis des siècles et ayant des intérêts communs nous montrent bien que notre monde a bien besoin de l'amour humain, de la tolérance, de la justice, de l'égalité, de la paix et de la tranquillité parvenues de Mawlânâ jusqu'à Iqbâl et devenues chez Mustafa Kemal Atatürk un principe politique, juridique et humain.

Si les amis de Mawlânâ, de Yunus et d'Iqbâl se multiplient considérablement de jour en jour dans le monde entier, c'est que l'homme qui se trouve face à des problèmes impitoyables a besoin du soufisme. Le bonheur de l'humanité, la paix et la sérénité ne peuvent être assurés que par les valeurs universelles comme l'amour humain, la tolérance, les droits et les libertés de l'homme, acceptés par le monde entier. Les fondements de la paix internationale essayent d'établir et de défendre ont été jetées, il y a 800 ans par Mawlânâ et Yunus. Iqbâl a repris au XXIème siècle les pensées de Djalâl-od-dîn Rûmi et de Yunus. A l'occasion, il serait utile de noter que l'Unité Européen ne doit pas être considérée comme une communauté des Européens qui sont chrétiens; pour le renforcement de la paix et de la fraternité européenne, elle doit ouvrir vivement ses portes à la Turquie qui est un pays musulman et laïc.

Comme nous venons de l'exposer plus haut, la Turquie, héritière d'une culture très riche, d'une civilisation très ancienne, apportera certainement beaucoup à la constitution et à la protection de la paix et du bonheur de l'humanité.

Je voudrais terminer ma communication par ces vers de Yunus:

Prenons une voie plus simple

«Venez, échanger des idées,

Aimons, soyons aimés»

Oui, «*aimons, soyons aimés*», pour la paix, pour la fraternité.

Merci pour votre patience!

Prof. Dr. Nejat Göyünç: Hayatını Yalnız Tarihçiliğe Değil Tarihçi Yetiştirmeğe de Adanmış Bir Gönül Adamı

Prof. Dr. Ahmet Yaşar OCAK
Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Muhterem hocamın ruhunu ta'ziz için

Türkiye üniversitelerinin tarih bölümleri kuruluşlarından bugüne kadar birçok tarihçi akademisyen, tarih araştırmacısı, ama mesleğini hem bilimsel anlamda, hem de etik açıdan hakkıyla icra edebilen, uluslararası planda adından saygıyla söz ettiren pek az tarihçi yetiştirmiştir. Bu, üzerinde ayrıca ciddiyetle düşünülmesi ve tartışılması gereken bir konudur. İşte Prof. Dr. Nejat Göyünç bu son gruptaki pek az tarihçiden biridir. Bu satırların yazarı onu tanıma şansına, onunla birlikte çalışma imkânına ve onun teşviklerine mazhar olmuş öğrencilerinden biridir.

Nejat Göyünç Hoca ve İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü'ndeki Öğrencilik Yıllarım

Nejat Göyünç Hoca'yı 1967-68 ders yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'ne öğrenci olduğumun ertesinde, 1969'da tanıdım. O bölümün öğrencisi olmuş olan herkesin bildiği gibi, o zamanlar birinci sınıfta Tarih Metodu ve malum çağlara dair Bibliyografya dersleri alıp sınavlarında başarılı olduktan sonra, ikinci sınıfta çağlara ayrılmış kürsülerden biri tercih ediliyor ve dört yıl sonra o kürsüden mezun olunuyordu. Çağ kürsülerinin dışında Umumi Türk Tarihi ve Osmanlı Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi kürsüsü gibi başka kürsüler de vardı. Öğrenci, hangi kürsüyü seçerse seçsin, diğer kürsülerden, hatta yakın bölümlerden de ders alabiliyordu.

İkinci sınıfa geçtiğimde, Yeniçağ Kürsüsü'ne kaydolmayı düşünüyordum. Çünkü orada merhum Cengiz Orhonlu'dan çok bahsedildiğini duymuştum. Zaten Ortaokul ve Lise öğrencisiyken F. Fazıl Tülbentçi'nin romanları bende Osmanlı siyasi tarihine karşı büyük bir merak uyandırmıştı, ama, daha sonra bu tarihin

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

beni pek sarmadığını hissetmekte ve tereddüt içindeydim. İşte bu açmazdan beni ilahiyat tahsilim esnasında da yakın arkadaşım olup, Tarih Bölümünde benden bir sınıf önde bulunan Mehmet İpşirli kurtardı. Bana Prof. M. Tayyip Gökbilgin'in başkanı ve o sıralar yeni doçent olmuş olan Nejat Göyünç'ün de hocalık yaptığı Osmanlı Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi Kürsüsü'nü tercih etmemi ısrarla telkin etti. Lakin öğrenciler arasında Tayyip Gökbilgin Hoca'nın zor ve titiz biri olduğuna dair dolaşan rivayetler sebebiyle bu kürsünün pek tercih edilmediğini biliyordum. Zaten kürsünün üç sınıfında bu yüzden topu topu 9 kişi olduğunu duymuştum. Oysa diğer kürsülerde öğrenci sayısı bundan dört beş misli fazlaydı. Sonuçta adı geçen kürsüye kaydolmak için müracaat etmeye karar verdim.

Çekinerek Kürsü başkanlığı odasına girdiğimde genç bir hoca beni güler yüzle karşıladı ve kayıt yaptırma konusunda ciddi olup olmadığını, iyi düşünüp düşünmediğimi sordu. Kararlı olduğumu söyledim. Sonra bana kürsüdeki dersler hakkında bilgi verdi. O gün, sempatik, güler yüzlü, insana güven veren sakin bir sesle konuşan bu genç hocanın henüz doçent olmuş Nejat Göyünç olduğunu öğrendim.

Kısacası, daha ilk derslerde Nejat Hoca'nın esprili ve sıcak, güven veren havası beni sarmış, Tayyip Hoca'nın hiç de söylendiği gibi sert olmadığını, sempatik ve babacan tavırları, ders anlatış tarzı ve derin müktesebatıyla etkileyici biri olduğunu fark etmiştim. Onun özellikle Osmanlı kurumları ve diplomatiği konusundaki dersleri çok öğretici, düşündürücü ve faydalıydı. Böylece ilerleyen zaman, bu kadar az sayıdaki öğrenci ile kürsü hocaları arasında ne kadar hoş ve samimi, ama ciddi ve semereli bir ortamda ders yapıldığını gösterdiği gibi, arkadaşım Mehmet İpşirli'yi dinleyip bu kürsüyü seçmekle ne kadar isabetli bir karar verdiğimi de teyit etmiş oldu.

Nejat Göyünç Hoca, Amerika ve Avrupa üniversitelerinde olduğu gibi, zaman zaman bizi evine davet ediyor, bir yandan sempatik ve hamarat bir hanım olan muhterem eşinin demlediği çay refakatinde, hazırladığı pasta ve çörekleri zevkle midelerimize indirirken, bir yandan da hoca ile sıcak ve samimi sohbetler ediyorduk. Hocanın bu sohbetlerinin, aynı zamanda çok yararlı dersler olduğunu fark etmekte gecikmedim. Onun fakülteadaki dersleri de nitelikli idi. Özellikle arşiv belgelerini okuma konusunda yaptırdığı seminerler çok yararlı oluyordu. Hoca klasik dönem Osmanlı

siyasi, toplumsal ve ekonomik tarihi çalışacaklar için olmazsa olmaz Divani, Divani kırması ve Siyakat yazılarını yaptığı seminerlerde sıkmadan, usandırmadan, sabırla ve başarıyla bize öğretti. Bu seminerlere Amerika ve Avrupa'dan, hatta Japonya'dan gelen genç doktora öğrencileri de katılıyorlardı. Nitekim şimdi ünlü bir Japon Osmanlı tarihçisi olan Prof. Yuzo Nagata'yı bu seminerlerde tanımıştım. Bir diğeri ile 1992 yılında Ann Arbor'daki bir uluslararası sempozyumda karşılaşmam, benim için hoş bir sürpriz oldu. Bu, bugün yine ünlü bir Osmanlı tarihçisi olan Amerikalı Prof. Rudi Paul Lindner'den başkası değildi. Prof. Lindner bana hoca ile olan hatıralarından bahsetmiş, onun öğrenci yetiştirme konusunda ne kadar feragat sahibi ve benzeri az bulunan bir hoca olduğunu müşahade ettiğini takdir ve hürmet duygularıyla anlatmıştı.

Üç yıl süren Kürsüdeki öğrenciliğim boyunca gerek Tayyip Gökbilgin Hoca'nın, gerekse Nejat Göyünç Hoca'nın sıcak ilgisi hep devam etti. Tayyip Hoca bana meşhur *Edirne ve Paşa Livası* kitabını, Nejat Hoca ise *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı* kitabını hediye ettiler. Bu beni çok sevindirmişti. Hatta elimde kitapları gören asistanlar Tayyip Hoca'nın kitabı kendilerine bile hediye etmediğini, benim nasıl aldığımı sorduklarında hem çok şaşırmış, hem de çok gururlanmıştım. O kitapları hala özenle saklarım. İkinin de ruhu şad olsun.

Nejat Hoca'nın bir özelliği, bölüm öğrencilerini her yıl yurt içi tarih gezilerine götürmesiydi. Bu çerçevede bir defa Bursa, Yenişehir, İnegöl, Bilecik ve İznik başta olmak üzere, Osmanlı Beyliği'nin kurulduğu topraklara, bir defa Edirne ve havalisine birer haftalık inceleme gezileri yaptık. Fakat bunlardan en etkileyicisi, 1970 yazında yaptığımız Doğu Anadolu gezisiydi. Bir ay boyunca Malatya'dan başlayarak, Elazığ, Bingöl, Bitlis, Arapkir, Van, Ahlat, Erzurum şehirlerini, buralardaki tarihi mekânları gezdik. Bunun benim için çok öğretici, zevkli ve semereli bir seyahat olduğunu söylemeliyim.

Bütün bunların ötesinde belki ufkumun açılması ve bugün çalıştığım alana girmemi sağlaması bakımından Nejat Göyünç Hoca'nın derslerinin ötesinde bana en büyük katkısı, mezuniyet tezi olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda tekke ve zaviyeler konusunu vermiş olmasıdır diyebilirim. Bu konu vasıtasıyla önce Prof. Semavi Eyice'nin *I.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*'ndaki "Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler" makalesi ile Prof. Ömer Lütfi Barkan'ın *Va-*

kıflar Dergisi'ndeki meşhur "Kolonizatör Türk Dervişleri" isimli makalesini okudum. Bunlar beni Köprülü ve Gölpinarlı'nın eserlerine sevketti. Böylece aradığım yolu bulduğumu anladım.

Son sınıfta iken, Nejat Göyünç Hoca kürsüye iki yurt dışı doktora bursu tahsis edildiğini, bunun sınavı için hazırlanmamın iyi olacağını söylediğinde çok sevinmiştim. Fakat sonra ne oldu ise bunlardan birinin Arkeoloji Bölümü'ne aktarıldığını öğrendim. Bu beni üzmişti. Diğer bursu ise benden bir yıl önce mezun olan arkadaşım Mehmet İpşirli kazandı ve İngiltere'ye gönderildi. İkinci bursun iptaline çok üzülmüştüm. Ben bu üzüntü içinde öğretmenliğe müracaat ederek Osmaniye (Adana) İmam-Hatip Okulu'na tayin edildim. Tabiatıyla kaderin bana ileride akademik hayatım için ne hoş bir sürpriz hazırladığından haberim yoktu.

Burada 1971 yılındaki mezuniyet sınavım ile ilgili unutamayacağım bir hatıramı nakletmek istiyorum: Bahar sömestri sonları idi ve ben bütün gücümle mezuniyet sınavlarına hazırlanıyordum. Günlerce ders notlarımı tekrar tekrar gözden geçirip hazırlandım. Sınavlar sözlü olacaktı. Sınav günü fakülteye gittim. Sıram geldiğinde odaya girdim ve gösterilen sandalyeye oturdum. Nejat Hoca da orada idi. Sınavı Tayyip Hoca ile birlikte yapıyorlardı. Ben büyük bir heyecan içinde soruları beklerken, Tayyip ve Nejat Hocalar "Ahmet biz seni çok iyi tanıyoruz. Sana soru sormayacağız. Ama sen bize kendini ve ileride ne yapmak istediğini anlat!" deyince ne olduğumu şaşırdım. Böyle bir durumu hiç beklemiyordum. Ama son derece de mutlu olmuştum. Çünkü hem sınav korkumu atlatmış, üstelik daha da önemlisi, hocaların iltifatına mazhar olmuştum.

Kısacası, 1971 Ekim'inde formaliteleri tamamlayıp Osmaniye'deki öğretmenliğime başladım. O sene Nejat Göyünç Hoca'nın da Ankara'da Hacettepe Üniversitesinde, Prof. Ercüment Kuran başkanlığındaki yeni açılan Tarih Bölümü'ne geçtiğini duymuştum. Osmaniye'deki öğretmenlik günlerim çok güzel geçiyordu. Öğretmenliği sevmiştim. Derken 1972 Nisan'ında Nejat Göyünç Hoca'dan bir mektup aldım. Ay içinde Hacettepe Tarih Bölümü'nde asistanlık sınavı açılacağını ve benim de müracaat etmemi bildiriyordu. Çok sevinmiştim. Çünkü tarihte akademik kariyer yapmayı çok istiyordum.

Sınava girdim ve benimle beraber müracaat eden toplam beş aday arasından kazananın ben olduğumu öğrenmek beni çok mutlu etmişti. Çünkü hem istediğim bir mesleğe ilk adımımı atı-

yor, hem de tekrar Nejat Hoca ile çalışma imkânını elde ediyordum.

1972 Haziran'ına kadar Osmaniye'deki öğretmenliğime devam ettim. Temmuz'da istifa edip muamelelerimi tamamlayarak Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü'ndeki asistanlık görevine başladım. Benim bu bölümde çalışmaya başlamış olmam, şunu çok iyi biliyorum ki, daha İstanbul'dayken beni yanlarına asistan almak isteyen, ama kadrosuzluk sebebiyle bunu gerçekleştiremeyen Tayyip Gökbilgin Hoca ile Nejat Göyünç Hoca'yı çok memnun etmişti.

Nejat Göyünç Hoca ve Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü'ndeki Asistanlık Yıllarım

Hacettepe Tarih Bölümü'nde mastere başladığımda, bana en çok yardımcı olan Nejat Göyünç Hoca'ydı. Çalışma alanı olarak Osmanlı dini-sosyal tarihine karşı ilgimi görmüş ve bu yolda çalışıp uzmanlaşmamın yararlı olacağını hep söylemişti. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Zaviyeler (XIV.-XVII. Yüzyıllar)" isimli master tezimi onun yanında 1972-1974 yılları arasında hazırladım. Bu arada 1973 yılında ilk bilimsel makalemi de yine onun teşvikiyle yayınladım. O sene bilindiği gibi Cumhuriyet'in 50. Yıldönümü idi. Nejat Göyünç Hoca Yozgatlı olmam hasebebiyle, Milli Mücadele döneminde Çapanoğlu İsyanı ile ilgili bir makale hazırlamamı bana teklif etti. Hatta bu makale için, isyan olayını görmüş ve yaşamış olup o yıllarda henüz hayatta olanlarla mülakatlar yapmamı ve böylece elde edeceğim görgü şahitliklerini makalemde kullanmamı özellikle tavsiye ettiğini hatırlıyorum.

Bunu yaptım ve olaya şahitlik edenlerle gerçekleştirdiğim mülakat metinleri ile bana verdikleri bizzat kendi yazılı hatıralarını kullandım. Farkına varmadan bu yaptığım, bugün "sözlü tarih" denilen şeyden başkası değildi. Nitekim makale başta bölüm başkanı Prof. Ercüment Kuran olmak üzere, bizzat Nejat Göyünç Hoca tarafından çok beğenildi.

O sene her iki hocam da benim Fransız Hükümeti'nin açtığı bir yıllık araştırma bursuna başvurmamı ısrarla istemişlerdi. Çünkü benim hiç olmazsa bir yıl bir Avrupa üniversitesinde tecrübe sahibi olmamı ve dil öğrenmemi arzu ediyorlardı. Bunun için beni çok teşvik ettiler. Dediklerini yaptım ve bir burs kazandım.

İşte tam bu noktada Nejat Göyünç Hoca bana bir yol göstericilik daha yaptı. Benim Strasbourg'ta dünyaca ünlü bir Türkolog

olan Prof. Irene Mélikoff'un yanına gitmemin çalışmak istediğim alan açısından çok yararlı olacağını söyleyerek ona mektup yazdı. Gelen cevap müspetti. Hoca beni yanında çalıştırmayı kabul etmişti. Bu beni inanılmaz derecede sevindirmişti, ama diğer yandan da yabancı bir ülkeye ve üniversitesine gidecek olmanın verdiği bir korkuya da sevk etmişti.

Kısacası, ondan sonra her şey peş peşe gelişti. 1974 Haziranında Strasbourg'a gittim ve doktora programına kaydolarak Prof. Mélikoff'la çalışmaya başladım. Ama beni burada da bir sürprizin beklediğini bilmiyordum. 1975 yılı bahar sömestr sonunda Prof. Mélikoff bana bursumu her sene uzattırarak doktoramı yanında tamamlamamı sağlayacağını bildirince ne kadar sevindiğimi anlatamam. Prof Mélikoff dediğini yaptı. Her yıl bursumu uzattırdı. Sonuçta 1974 yılında gittiğim Fransa'dan 1978 yılında Doktoramı tamamlayıp Türkiye'ye döndüm.

İşte Nejat Göyünç Hoca'nın benim akademik hayatımdaki çok önemli yerinin ve emeğinin hikâyesi kısaca bundan ibaret. Onunla dostluğumuz hem bir hoca-öğrenci, hem bir ağabey-küçük kardeş, hem de bir meslektaş olarak vefatına kadar sürdü. Onu ölünceye kadar minnetle anmak benim boynumun borcudur. Bu günlerimi, meslek hayatımı önce Allah'a, sonra ona borçlu olduğumu hiçbir zaman unutamam.

Bu vesileyle akademik hayatımın ilerleyen yıllardaki safhalarında bana aynı sıcaklığı ve yakınlığı gösteren Ercümend Kuran ve Irene Mélikoff Hocalar'ı hayırla yad ve minnet hislerimi ifade ediyorum.

Prof. Dr. Nejat Göyünç ile Hayatın İçinden

Prof. Dr. Durmuş YILMAZ*

NEÜ Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Bölümü

Nejat Hoca ile tanışmam 1988 yılı bahar aylarında oldu. Hoca Konya'ya yeni gelmişti. O zaman Fen-Edebiyat Fakültesi şimdiki Mareşal Mustafa Kemal Ortaokulu'nun olduğu binaydı. Bir gün arkadaşım Zekeriya Bülbül -Hoca'nın eski öğrencisi- "Benim Hocam gelmiş gidelim seni de tanıştırayım" dedi. Ben de o sıralarda yüksek lisansımı bitirmiş yanında doktora yapacak hoca aramaktaydım. Heyecanla gittim Hocamla tanıştım. Kendimi anlattım. Ona iyi Fransızca bildiğimi filan heyecanla anlattım. Atatürk İlkeleri ve Cumhuriyet tarihinden doktora yapmak istediğimi söyledim. Hocam bana "Belge okuyabilir misin?" diye sordu. O sıralarda Osmanlıcam çok zayıftı. Fakat ben kendimi Hocama kabul ettirebilmek için "...Hocam çocukluğumda hocalardan Kur'an-ı Kerim okuma ve eski yazı dersleri almıştım. Fakat şimdi iyi değilim. Yalnız telafi ederim, derhal Osmanlıca dersleri alır belgeleri rahat okuyabilecek seviyeye gelirim..." gibi bir cevap verdiğimi hatırlıyorum. Hocam bir tebessüm etti ve dedi ki, "Onların hiçbir faydası olmaz". Fakat arkasından beni rahatlattı... Dedi ki, "Biz de sana Fransızca belgeleri okuttururuz." Gerçekten çok rahatlamıştım. Yüksek lisans yaptığım zamanlardaki bazı hocalarla Nejat Hoca'yı karşılaştırdım farkı çok açık görmüştüm. Şimdi karşımda başka bir hoca vardı.

O senenin Eylül ayı geldi ve ben bazı arkadaşlarımla beraber doktora başladım. Çalışmam, dersler ve tez dahil olmak üzere 1992 yılı Kasım ayında tamamlandı. Hocam da Aralık ayında yaş haddinden emekli oldu. Resmî tez danışmanım Prof. Dr. Bayram Ürekli (o zaman Yrd. Doç.) idi. Fakat çalışmamı hemen hemen bütünüyle hocamla yürütmüştüm. 1988 yılı Eylül ayından hocamın vefat ettiği Temmuz 2001 yılına kadar irtibatımız hiç kesilmedi. Yayınlanacak kitaplarımın ve Yrd. Doç. veya Doç. raporla-

* Prof. Dr. Durmuş Yılmaz "Nejat Göyünç Armağanı" için yazısını gönderdikten bir hafta sonra 17 Aralık 2012 tarihinde Hakk'ın rahmetine kavuştu. Bu yazı onun kaleme aldığı son yazısıdır. 17 Aralık "Şebiarus" günü vefat eden Hocamıza Allah'tan rahmet diliyoruz.

rımı yazmaya kadar sevgili Hocam ne yükümüz olsa çekerdi. Hiç üşenmezdi.

Ben bu yazıda Hocamla geçen 13 senelik zaman dilimi içinde yaşadığımız ve kendimce ilginç bulduğum üç basit konudan bahsetmek istiyorum. Bunlardan birincisi: Meşhur Avusturyalı Türk Tarihçisi Andreas Titze'nin Üniversitemizi ziyareti ve Eğitim Fakültesinde verdiği bir konferansla ilgilidir. 1991 veya 92 yılı idi. Hemen söyleyelim ki, Bernard Lewis'ten Titze'ye kadar dünyadaki -gerçekten dünyadaki- bütün ünlü Türk tarihçileri Hocamın dostu ve arkadaşı idi. Onlarla zaman zaman bir araya gelerek ortak çalışmalar yaparlardı. Zamanın rektörü Prof. Dr. Halil Cin'in de baştan sona izlediği konferansta dinlenme bölümünde çay içilirken Titze'ye bir soru sormak istedim. Galiba konferansın konusu ile de ilgiliydi. Dedim ki: *"Hocam Osmanlı Devleti 1876 yılında İngiltere modelinde meşrutî monarşiye geçti. İki kanatlı bir parlamen-tonun açılışı gerçekleşti. Böylece Avrupa ve dünyadaki gelişmeleri de yakından izlemiş olduğunu gösterdi. Yani biz de dünyanın gerisinde kalmamışız ve parlamenter sisteme geçmişiz. Ne dersiniz?..."* Sorum, aşağı yukarı böyleydi. Bir taraftan da Nejat Hocama bakıyor, bir münasebetsiz soru sormuş olmamak için tedirgin de oluyordum. Titze şöyle dedi:

"...Tarihi mukayeseli incelemek, araştırma yaparken buna dikkat etmek, değerlendirme yaparken ve sonuç çıkarırken aynı şekilde mukayeseli yapmak gerekir... Tek başına bir yerdeki olay alınarak sonuca erişilemez ya da yanlış sonuca varılır... Örnek verelim: Osmanlı Devleti 1876 yılında, kabul edelim ki parlamenter sisteme geçti. Peki Fransa ne zaman geçti? 90 sene önce. Peki Amerika Bileşik Devletleri ne zaman geçti 100 sene önce! Demek ki, Osmanlı Devleti çağının bu kadar sene gerisinde kalmış. Mukayese yapıldığı zaman bu ortaya çıkmıyor mu?..."

Cevap hemen hemen böyleydi. Sonra Nejat Hocam da birkaç cümle ekledi. Rektörümüz Cin de ilaveler yaptı. Sohbet böyle sona erdi. Daha sonra Titze tekrar Ankara'ya uğurlandı ve Hocamla biz yanımızda bazı arkadaşlarımız da olduğu hâlde benim fakülte-deki odama gittik. Sohbet orada da devam etti ve Nejat Hocam belki yarım saat kadar bu konu üzerinde ve özellikle mukayeseli tarih konusunda bize sohbet üslubunda bir ders anlattı. Aradan çok yıllar geçmiş olmasına rağmen araştırmalarımda hâlâ o dersler yolumu aydınlatmaya devam ediyorum.

Hocamla, yine doktora yaptığım yıllarda, 1991 veya 92 yılları olabilir. Bir Samsun yolculuğumuz oldu. Hocam o sıralarda “Mevlevî Tekkeleri” üzerine bir araştırma yapıyordu. Samsun’da da bir tekke olduğu haberini almıştık. Arkadaşlarımız Mustafa Arıkan ve Hayati Şahin de yanımızda olduğu hâlde arabayla Samsun’a gittik. Aksaray-Nevşehir-Kayseri-Sivas güzergâhını izledik. İlk gün Sivas’ta konakladık. Ertesi gün Tokat-Amasya üzerinden Samsun’a vasil olduk. O zaman Prof. Dr. Bayram Kodaman Eğitim Fakültesi Dekanı, şimdi milletvekili olan Mehmet Sağlam da 19 Mayıs Üniversitesi Rektörü idi. Onları ziyaret ettikten sonra tekkeyi aramaya başladık. Bazı semtleri gezdik, hatta mezarlıklarda dolaştık. Fakat hatırladığım kadıyla aradığımız tekkeyi bulamadık. Ya biz bulamadık ya da öyle bir tekke yoktu. O gün de Samsun’da kaldık. Ertesi günü Hocamın teklifi ile Sinop-Kastamonu-Çankırı güzergâhından geri dönmeye karar verdik. Buradaki tarihî eserleri de Hocamın rehberliğinde inceleme fırsatı bulacağımız için arkadaşlarım ve ben çok memnun olduk. Çok ilginçtir, Sinop’u gezerken Alaaddin Camii’ni ziyaret ettik. Belki bir çok kişi bilmez. Sinop’ta da Konya Alaaddin Camii’nin hemen hemen aynısı bir cami var. Ayrıca tarihî Sinop Cezaevi de görülmeye değer. Sonra Abana ve İnebolu üzerinden Kastamonu’ya geldik. O gece de Kastamonu’da PTT misafirhanesinde konakladık. Ertesi günü yola çıkarak Ilgaz-Çankırı-Ankara güzergâhından Konya’ya geri döndük. Bu şehirlerin hepsini iyi bilen Hocamla çok keyifli bir yolculuk yapmış ve yol boyunca süren sohbetinden derslerden daha fazla bilgiler aldığımızı görmüştük. Zira derslerde hem daha fazla dinleyici (öğrenci) oluyor hem de Hoca’nın bize ayıracağı bu kadar çok vakti olmuyordu. Oysa bu üç gün boyunca sürekli Hoca’yla beraberdik ve ona kafamıza takılan her soruyu soruyor, cevapları da hafızamıza nakşediyorduk. Fakülteye döndükten sonra bir gün Hocam bana Kastamonu PTT müdürünün adına yazılmış bir mektup vererek bunu göndermemi söyledi. Ne olduğunu sorduğumda Hocamın verdiği cevap onun ne kadar ince ve zarif ruhlu olduğunu gösteriyordu. Daha sonra o misafirhaneye müracaat edecek üniversite hocaları olursa müdürün onlara kolaylık göstereceğini söyledi ve “...Müdüre teşekkür mektubu yazdım...” dedi. İşte Hocam böyle bir insandı.

Nejat Hoca, öğrencilerine çok değer verir, onların her çeşit çalışmalarını üşenmeden en ince ayrıntısına kadar okur, sayfa ke-

narlarına gereken notları yazar, hiç zaman kaybetmeden öğrencisine geri verir sonra düzeltmeleri tekrar okurdu. Ben de doktora tezimi bitme aşamasına geldiğinde kontrol için kendisine vermiştim. O sıralarda İstanbul'da idim. Beni eşim ve çocuklarımla birlikte Üsküdar yamaçlarındaki mütevazı evine davet etti. Hocamın eşi Ayten Abla da çok görgülü asil bir hanımefendidir. Bizi gelecek diye mükellef bir masa hazırlamışlar, bazı yiyecekleri Hocam kendisinin hazırladığını da ayrıca zarif üslubuyla anlattı. Tezimi kontrol için aldı ve kısa zaman sonra da bana geri verdi. Yani Hocam öğrencilerine hiç zaman kaybettirmezdi. Ben de o sayede 4 sene gibi bir zaman içinde doktoramı bitirmiştım.

Hocamın rehberliğinden sonraki yıllarda da çok yararlandım. Ben, Ermeni Meselesi üzerine çalışmaya karar vermiştim. Hocam, Fransız arşivlerinde gördüğü benim bilmediğim belgeleri bana haber verir, ben de gider çalışır gelirdim. Vefat ettiği 2001 yılı Temmuz ayının ikinci haftasında yaptığım bazı çalışmaları kendisine gösterecektim. O sıralarda Hocamın İstanbul Altunizade'de Diyanet İşleri Başkanlığı'na ait olan İSAM kütüphanesinde bir ofisi vardı. Orada çalışmalarımı sürdürüyordu. Kendisi ile orada buluşmak üzere sözleşmiştik. Fakat nasip olmadı. Hocam 1 Temmuz 2001 tarihinde vefat etti. Ancak cenazesine gidebildik. Sevgili Hocam, bugün yüzlerce öğrencin seni minnet ve şükranla anıyor, ruhun şad olsun...

Sonuç

Prof. Dr. Nejat Göyünç gibi aslında gayet uysal, Fenerbahçe taraftarlığı dışında hiçbir fanatik görüşü olmayan, herkesle iyi geçinen, idarecilerle hiç tartışmayan, olur olmaz yerlerde idareyi eleştirmeyen bir insanın İstanbul Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi, Boğaziçi Üniversitesi, İnönü Üniversitesi, Selçuk Üniversitesi ve nihayet Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsüne uzanan akademik hayat yolculuğunu ilk bakışta anlamak sanki biraz zor gibi geliyor. Fakat özellikle 1980 sonrası yıllar YÖK'ün bütün ağırlığı ile üniversitelerin üzerine çöktüğü, rektörlerin astığı astık, kestiği kestik olduğu bir dönemde Hoca'nın durumunu anlamak mümkün olabiliyor. Zira Nejat Hoca prensip sahibi, ilkeli ve ilkelerinden taviz vermeyen bir insandı. İlkelerine aykırı bir durum ya da bir teklifle karşılaşırsa idarecilerle hiç tartışmaz, ya sabreder ya da o görevden affını isterdi. İnönü Üniversitesi'nden Selçuk Üniversitesine gelmesi sanıyorum böyle olmuştu.

Nejat Hoca, bilimsel kriterleri ve akademik ilkeleri her zaman en üst düzeyde tutan, yayınlarında olsun, konferans, panel, sempozyum bildirilerinde olsun yerli ve yabancı arşiv kaynaklarına dayandırmadığı hiçbir şeyi söylemez ve anlatmazdı. Muazzam bir arşiv ve bibliografya bilgisine sahipti. Dünyanın neresinde Türk Tarihi hakkında bir çalışma ortaya çıksa, muhakkak haberi olurdu. Zira sık sık yurt dışına gider oradaki akademisyenlerle görüş alışverişinde bulunurdu. Almanca'yı çok iyi konuşur, İngilizce'yi de okuyup yazabilirdi.

Ruhun şad olsun sevgili Hocam.

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

79

TARİHÇİLİĞE
ADANMIŞ
BİR ÖMÜR

80

Nejat Hocamdan Hatırladıklarım

Yard.Doç.Dr. Mehmet YILMAZ
SÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

81

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih (gece) Bölümüne 1976-1977 Öğretim yılında girmiştım. Hem İstanbul'un yabancı, hem de terör olaylarının yoğun olması sebebiyle birinci sınıf oldukça zor geçmişti. Maddi sıkıntılarım olduğundan özellikle gece bölümünü seçmişim. Birkaç ay içinde Boğaziçi Yayınevi'nde iş bulmuş ve Tarihçi Altan Deliorman'ın yanında büro işlerine bakıyordum.

İlk yıl dersler diğer kürsülerle ortak olup, daha ziyade Bibliyografya ve Tarih Metodolojisi ağırlıklıydı. İkinci sınıfa geçince kürsülere ayrılıyorduk. O sıralarda yakın çevremde bulunan bütün arkadaşlar gibi, İbrahim Kafesoğlu Hoca'nın "*Umumi Türk Tarihi*" kürsüsünü seçmeye karar vermişim. Hatta ikinci yarıyıldan itibaren kendimi o kürsünün öğrencisi gibi görmeye başlamışım.

İlk Tanışma

1977-1978 Öğretim Yılı başında kürsüleri seçme vakti gelmişti. Bu amaçla daha ilk günden itibaren fakülteye gitmeye başlamışım. Fakat ilk hafta hemen hemen hiç kimse gelmediği için kürsü seçimi yapılamamıştı ve ikinci haftada da ne zaman yapılacağı kesin değildi. Yayınevinin işlerini aksatma pahasına sürekli fakülteye gidip geliyor, hatta Cağaloğlu ile fakülte arasında âdeta mekik dokuyordum. Fakat ikinci hafta başında yayınevinin işleri yoğun olduğundan fakülteye öğleden sonraları pek uğrayamıyordum. Uğrayabildiğimde ise çok geç kalmışım. Çünkü öğleye doğru Umumi Türk Tarihi kürsüsü açılmış ve birkaç saat içinde kontenjanları dolmuştu. Sağ grupta yer aldığım için sol grubun hâkimiyetinde olan ve o güne kadar koridorlarından hiç geçemediğim İlkçağ'a gitme şansım yoktu. Osmanlı Müesseseleri ve İslâm Tarihi'nin gece bölümleri açılmamış, geriye sadece Yeniçağ ile Yakınçağ kürsüleri kalmıştı. O yıllarda fakültede Cumhuriyet Tarihi diye bir kürsü de yoktu.

Umumi Türk Tarihi'ni seçen arkadaşlardan öğrendiğim kadarıyla, Yakınçağ'ın başına o sene Hacettepe Üniversitesi'nden

Nejat Hoca diye yeni bir profesör gelmişti. Arkadaşlardan bazıları arasındaki söylentilere göre, “*Bu kürsüyü seçersem ciddi sıkıntılar yaşayabilirmişim. Çünkü Hoca’ Ecevit’in yakın adamymış*”. Sanıyorum bu söylentiler, Hoca’yı pek sevmeyenler tarafından etrafa yayılmıştı.

Birkaç saat Yeniçağ ile Yakınçağ arasında gidip geldikten sonra bütün risklerine rağmen Yakınçağ kürsüsünü seçmeye karar vermiştim. Bu sırada bir taraftan Umumi Türk Tarihi’ni alamadığım için üzülüyor, bir taraftan da “*ne güzel Tanzimat Dönemi’ni öğreneceğim, II. Abdülhamit Dönemi’ni daha yakından tanıyacağım, Çanakkale Muharebelerinin bütün detaylarına vakıf olacağım*” diye kendi kendime mırıldanarak yüreğimin sızısını hafifletmeye çalışıyordum. Nihayet en kötü karar, en iyi kararsızlıktan iyidir diyerek Prof. Dr. Nejat Göyünç yazılı kapıyı çalıp içeri girdim. İlk göz göze geldikten sonra gözlüğünün üzerinden birkaç saniye beni süzen Hoca, ince bir ses tonuyla “*buyurun evladım*” dedi. Kekeleyerek, “*efendim ben sizin kürsüyü seçmek istiyorum*” diyebilirdim. Nasılsa Hoca’nın kürsüsünü pek seçen olmayacaktı. Zaten kabul etmese de olurdu. Çünkü sosyal demokrat olduğu söylenen bir Hoca’yla uğraşmaktansa Yeniçağ’a gitmek belki de daha mantıklıydı. Fakat hiç de benim beklediğim gibi olmadı. Hoca “*evladım, benim bazı ön şartlarım var, bu kürsüyü seçersen diğer kürsülerden farklı olarak, II. ve III. sınıflarda ilaveten 2’şer saat yabancı dil ve Osmanlıca (rik’a) dersleri alacaksın. Yalnız yabancı dil hocaları Erol ile Adnan biraz geç gelecekler, muhtemelen ikinci dönem veya seneye başlarlar, ikisi de çok yetenekli çocuklar, Fransızca hocası Adnan Milli Eğitim’de stajyer öğretmen, onun nakli biraz geç olabilir. Osmanlıca derslerine ise bizzat ben gireceğim, istersen biraz düşündükten sonra kararını ver*” dedi.

Doğrusu Hoca beni şaşırtmış ve hem de kafamı karıştırmıştı. Çünkü dersini seçmek için benim gibi bir öğrenci geldi diye sevinecekken, sanki kendisini ağırdan satıyordu. Ya çok idealist ya da iyi bir aktör olmalıydı. O anda, bunlardan hangisinin doğru olduğuna karar vermek çok zordu. Fakat dersi seçmesem sanki korktu ve kaçtı diyecekti. Bütün bu karışık duygular içinde cevabım, “*Hocam bütün şartlarınızı kabul ediyorum*” olmuştu.

Dersler

Okulun üçüncü haftası dersler başlamıştı. Hoca o sene Türkiye Tarihi ve Osmanlıca derslerine girecekti. Bildiğim kadarıyla

diğer bölümlerde I. sınıftan sonra Osmanlıca dersleri yoktu. Gece bölümü öğrencisi olmama rağmen, dersleri genelde gündüzleri takip ediyordum. Hoca ilk Türkiye Tarihi dersine gelmiş ve elinde 5-6 kitap bulunuyordu. Bir gün önce de diğer bir kürsüden seçtiğim başka bir dersin hocası elinde eski bir defterle sınıfa girmiş ve iki saat boyunca notlarını dikte ettirmişti. Hatta sayfaların bazı yerleri yıprandığından okuyamamış, gözlüğünü birkaç kez aşağı yukarı oynatmıştı. Bu benim için bir hayal kırıklığı olmuştu. O anda Nejat Hoca için eyvah bu da kitaplardan not yazdıracak, kendisine güvenmiyor bir sürü kitapla gelmiş diye düşünmüştüm. Belli ki bu hocada da iş yoktu. Zaten anfi tam dolmamış ve derse sanki ilgi az gibiydi. Nihayet Hoca derse başlamış, elindeki kitapları hiç açmadan kendisine has üslubuyla seri bir şekilde konuları anlatıyordu. Arada kitaplardan birisini eline alıyor, fakat sayfalarını açmıyordu. Belli ki Hoca, tam manasıyla bir kitap kurduydum. Ders anlatmak için arada bir kitaba bakmaya ihtiyacı yoktu. Meramı bizlere her hafta 5-6 kitap tanıtmaktı. Yine biraz sonra fark ettim ki, dersleri tek bir kitaptan takip etmeyecekti. Galiba bu hoca ile işimiz vardı. Hoca'nın zengin bir kütüphanesi olduğu her haliyle hissediliyordu. En iyisi, bu dersten işi baştan sıkı tutmaktı. Derslerde çok ilginç bulduğum bir husus da, konuları anlatırken arada bir söylediklerini bize tasdik ettirmek için “*yalan mı?*” diye sormasıydı.

O yıllarda fakültenin teknik imkânsızlıkları yetersiz olduğundan hiçbir hoca sınıfa harita veya slayt getirmezdi. Biz öğrenciler de böyle bir eksikliğin farkında değildik. O yıllarda dijital atlaslar da olmadığından, basit düzeydeki tarih atlaslarının dışında merak ettiğiniz bir yeri bulmak zordu. Bu durumu bilen Hoca, zaman zaman derslerde tahtaya ya basit krokiler çizer, ya da o coğrafyayı tanıtırdu. Dobruca bölgesinin yerini tahtaya çizdiği bir krokisinde görmüş, Babadağı ve Kalas köprüsünün adını ilk defa duymuştum. Aaa Tuna'nın karşısında İsmail diye bir yer varmış demiştim. Geceleri takip etmek zorunda olduğum Osmanlıca dersleri 8 kişiyi geçmediğinden Hoca birkaç hafta içinde ismimi öğrenmişti. Zaten dört yıllık fakülte hayatımda adımla öğrenen ilk ve tek Hoca'ydı. Bu nedenle IV. sınıfta bütün bölümlerle birlikte Hoca'dan aldığım “*Devrim Tarihi*” dersinde anfinin en ön sıralarında oturmak zorundaydım. Hatta bütün kürsülerin son sınıflarının takip ettiği bu derste öğrencilerden bazılarının Hoca'ya karşı bir densizlik etmelerinden korkardım. Böyle bir şey olursa hemen

karşı çıkacak, güya Hoca'yı koruyacaktım. Hiçbir zaman böyle bir densizlik olmamakla beraber, Hoca sanki bu düşüncelerimi hissetmiş gibiydi. Ya da bana öyle geliyordu. Aramızda karşılıklı olarak bir sıcaklık oluşmuştu.

Devrim Tarihi dersinde sınıfın çok تنها olduğu bir gün biz sağ görüşlüler önde, solcular da arka sıralarda oturmuşlardı. O gün biraz gergin bir hava vardı. Başıma arkadan üçüncü hamur sarı kâğıttan yapılmış külahlardan sigara külleri yağıyordu. Önce saçlarım kırağı yağmış gibi olmuş, sonra da ensemden sırtıma doğru akmaya başlamıştı. Rahatsızlığım iyice artmış, Hoca'yı sıkıntıya sokmamak için iki sıra yana kaymış, yine de olmamıştı. Çünkü arkadaki arkadaşlar sanki kül makinesi gibiydiler. Bu durumu fark eden Hoca, önce bakışlarını sertleştirmiş, sonra da Haticeee diye âdeta kükremişti. Tam bir İstanbul beyefendisi olan Hoca'nın ilk defa sesini yükselttiğini görmüş ve ürkmüştüm. O anda ben Hoca'yı değil, Hoca beni korudu diye düşünmüştüm.

Kıyafetleri

Kürsü seçimleri nedeniyle ilk karşılaşmamız sırasında Hoca'nın üzerinde koyu kahverengi renkli elbisesi vardı. Temiz, ütülü fakat renginden biraz yılanmış olduğu anlaşılıyordu. Belli ki ceketi gibi, beyaz gömleği ile ince kravatı da en az 3-5 yıldan beri kendisiyle beraberdi. Çünkü o yıllarda kısa ve geniş kravat modası olduğundan, bütün mağazaları dolaşsanız böyle bir kravat bulamazdınız.

Hoca üniforma gibi her hafta aynı elbisesiyle gelirdi. Ekim ortalarından itibaren yine en azından 5 yıllık olan siyah pardösünü giyerdi. Bir gün sınıfa yeni bir elbiseyle gelerek beni şaşırtmıştı. Bu yeni siyah takım kendisine çok yakışmıştı. Yıllar sonra bir sohbet sırasında öğrendim ki, o gün doçentlik veya doktora jürisine girmişti.

1986 yılında Konya'da karşılaştığımda da üzerinde yine aynı elbiseleri vardı. Hatta 1 Ekim 1988'de Selçuk Üniversitesi'nin öğretim yılı açılışında siyah elbisesinin üzerinde meşhur pardösünü görmüştüm. Kendisini tanımayanlar tarafından ilk etapta yadırganırdı. Fakat buna aldırış etmez ve zaman zaman kendisiyle dalga geçerdi. Hatta oğluna kız isteme macerasını sıkça anlatırdı. Hatırında kaldığı kadarıyla, oğluna İzmir'de kız istemeye giderler. Bir aksilik yaşandığından törenlik siyah elbisesini giyemez. Kız evine varınca karşı taraf fısıldaşmaya başlar. Sonunda kızın anne-

si dayanamayarak sorar. “Beyefendi siz profesör değil miydiniz?”. Sonuçta söz kesme gerçekleşmez. Hocaya göre o gün siyah elbisesini giymesine engel olan aksilik, hayatında karşılaştığı en pozitif aksiliktir.

Hoca emekliliğinden birkaç yıl önce eşinin isteği ile hâki renge yakın şık bir pardösü almıştı. Bu koyu yeşil pardösü kendisine çok yakışır. Hocaya âdeta elit bir hava verirdi. Sanıyorum kendisi de böyle düşünürdü. Çünkü birçok kez, şaka ile bu pardösünün hikmetlerinden bahsettiğini duymuştum. Bunlardan birisi de şöyledir. Her sabah Üsküdar-Sirkeci vapuruna binerken kimse kendisine buyurun beyefendi diye iltifatta bulunmaz. Fakat yeni pardösü ile ne zaman vapura binse, herkes buyurun beyefendi diye yer gösterir. Bu bahsi her defasında gülerek anlatan Hoca, konuyu kapatırken “*demek ki hikmet Necat’ta değil, pardösüdeymiş*” derdi.

Tutumluluğu ve Cömertliği

Hocanın babası, daha annesi hamileyken çok feci bir kazada vefat eder. Kendisinden dinlediğim kadarıyla, babasının Büyükkada’da röntgen teknisyeni olarak çalıştığı hastanede bir yangın çıkar. Bu sırada röntgen filmlerinin bomba gibi patlayacağını düşünen bir müstahdem kapıları üzerine kilitler. Kapıyı açmayan babası yanarak can verir. Bu olayın detaylarını merak edip, zamanın gazetelerinden öğrenen Hoca, sanırım hayatı boyunca Arap harfli gazetelere bakmaktan pek haz almazdı. Fakat biz öğrencilerinin gazete taramalarını engellemez ve hatta teşvik ederdi.

Babasının ölümünden sonra annesi ikinci evliliği yaptığundan kendisini yatılı okullara atan Hoca, kurtuluşu tahsilde bulur. Hiçbir zaman üvey babasından şikâyet ettiğini duymamakla beraber, tahminimce tahsil hayatı boyunca savurganlık yapacak kadar harçlığı olmaz. Devlet yurtlarında tertip-düzen ve tutumluluğu öğrenir.

İsraftan nefret eden Hoca, öğrenci ve asistanlarına hep tutumlu olmayı tavsiye ederdi. Hocanın nefret ettiği üç şey tembellik, sigara ve israftı. Onun için tutumluluk bir hayat biçimiydi. Fuzuli yere bir kâğıdın yırtılmasına veya bir toplu iğnenin çöpe atılmasına gönlü razı olmazdı. Çay ile gelen şekerleri geri göndermez, bir yerlerde biriktirirdi. Aynı alışkanlıkları öğrencilerine de aşılamaya çalışırdı.

Hoca çok tutumlu olmakla beraber, hiçbir zaman cimri değildi. Aksine öğrencilerine karşı çok cömertti. Özellikle Anadolu’nun

yoksul kesimlerinden gelmiş asistan ve doktora öğrencilerini hi-mayesine alırdı. Daha lisans öğrencisi iken birkaç kez evine da-vet etmiş ve bizlere saygı değer eşi Ayten Hanımın yaptığı pasta ve börekleri ikram etmişti. Daha sonraki yıllarda fark ettim ki, Ayten Hanımın işi çok zordu. Çünkü akşam yemekleri genelde misafirsiz geçmezdi. Davetlilerin çoğu yabancı bilim adamları ile Anadolu'dan gelen akademisyenler veya yüksek lisans ve doktora öğrencileri olurdu. Yemekler sırasında bazen şaka ile çok zengin bir adamım, çünkü eşimin diğer adı Servet derdi. Sanırım bu bir espriden ziyade, eşi Ayten Hanım'a bir iltifat ve haklı bir teşekkür-dü. Zira çok yetenekli bir ev hanımı olan Ayten Hanım, sadece ev işleri ve mutfaktan sorumlu değildi. Aynı zamanda evin alışveri-şinden elektrik sigortasına, badanadan çatıdaki kırık kiremitlerin değiştirilmesine kadar erkeklere ait birçok işi bizzat kendisi ya-pardı.

Yine Hoca, İstanbul Edebiyat Fakültesi'nde iken öğle yemek-lerine hiçbir zaman yalnız gitmez, beraberinde mutlaka birkaç kişi bulunurdu. Yanındakiler genellikle genç akademisyenler ya da öğrencileri veya fakültenin çaycısı, bekçisi, müstahdemi olur-du. İnönü ve Selçuk Üniversitelerinde de durum farklı değildi. Bu nedenle gittiği her yerde fakülte personeli tarafından çok saygı görür ve el üstünde tutulurdu. Ayrıca kendisine hediye gelen lo-kum, çikolata ve şekerlemeleri eve götürmez, etrafındakilere da-ğıtırdı. Hatırimda yanlış kalmadı ise lisans sırasında da birkaç kez sınıfa şeker getirmişti.

Hafızası

Hocanın çok güçlü bir hafızası vardı. Okuduklarını veya sempozyumlarda dinlediği bildirileri hiçbir zaman unutmazdı. Kısa bir sürede öğrencilerinin adlarını öğrenirdi. Hatta Yüksek Li-sans ve Doktora öğrencilerinden bazılarının çocuklarının adlarını bilir ve onları sanki torunları gibi görürdü.

Üniversite son sınıfta iken, öğle yemeği dönüşünde bir ar-kadaşımınla birlikte bizi koridorda gören Hoca, odasına çay içme-yeye davet etmişti. Sohbet sırasında konuya odasındaki kitaplığın camlarından başlamış ve evinin çatısındaki kütüphanesine kadar götürmüştük. Bir ara masasındaki bir kitabı açmış, bize bir şeyler aktarmak için sayfalarını karıştırıyordu. O sırada kapı vurulmuş, içeriye kırklı yaşlarda iki kişi girmişti. İçlerinden birisi hocam der demez, Hoca hemen ayağa kalkmış ve isminin sonunu uzatarak

galiba “Muharremmm” demişti.

Aralarındaki konuşmalardan anladığım kadarıyla, Hoca 24 sene önce Mardin Lisesi’nden öğrencisi olan Muharrem’i o zamana kadar hiç görmemiş, fakat sesinden tanımıştı. Zaten biraz sonra Hoca, “Muharrem ben seni görmeyeli bayağı değişmişsin, fakat gözlerin ve sesin hiç değişmemiş” demişti.

Hoca ve Bilgisayar

1970’li yıllarda genelde sosyal bilimcilerin teknik gelişmelere karşı ilgisiz oldukları bilindir. Bizim fakültede Sanat Tarihçilerin bile slayt makinesi kullandıkları pek görülmezdi. Yayınevine uğrayan hocaların kendi aralarındaki çay sohbetlerinden, tıpçı Ayhan Songar Hoca’nın fotoğraf banyosu yapabildiğini hayretler içinde birbirlerine anlattıklarını duyardım.

Teknik gelişmelere karşı ilgisiz olan hocalardan bir tanesi de Nejat Hoca’ydı. Hocanın ne bir arabası, ne de son zamanlarında bir fotoğraf makinesi olmuştu. Evinde hocalığının ilk yıllarından kalma A klavye daktilosu vardı. O daktilo ile âdeta bütünleşmiş ve 1955’ten sonra çıkan F klavyeye geçmemişti. Nihayet 1980’lerin sonlarına doğru Türkiye’yi bilgisayar furyası sarmıştı. Özellikle fakültelerde asistanlar ve genç hocalar birer birer bilgisayara geçerken, tecrübeli hocalar bu gelişmeleri biraz uzaktan seyrediyorlardı.

Arşiv için İstanbul’a gittiğimde Hoca’nın evine uğramış ve salondaki masanın üzerindeki A klavye daktilosunun olmadığını görmüştüm. Gözüm etrafta daktiloyu ararken, oğlu Ekrem’in küçük çalışma odasında IBM bilgisayarın kablolarını kontrol ettiğini fark ettim. Biraz hayretle, Hocam siz de mi bilgisayara geçtiniz diyecek oldum. Fakat bu fırsatı bana vermeyen Hoca, “Evladım bende modaya uydum, bir bilgisayar aldım, Ekrem açıp kapatmasını öğretiyor” demişti. Sohbet sırasında kendisini oğlunun ikna ettiği kanaatine varmıştım. Aradan birkaç sene geçmiş ve Hoca’yı tekrar ziyaret ettiğimde A klavye daktilonun salondaki yerini tekrar aldığını görmüş ve biraz hayretle Hocam bilgisayarı ne yaptınız demiştim. Hoca, “Evladım ben kendimi çok zeki bilirdim, fakat bilgisayarı öğrenemedim. Herhalde o kadar zeki değilmişim. Tekrar daktiloya döndüm. Bilgisayardan bana şu makas ile yapıştırıcı hediye kaldı” demişti. Artık Hoca yazılarını yazarken beğenmediği bölümleri makasla delete yapıyor ve uhu ile yerine yenisini yapıyordu. Eskiden olduğu gibi, beğenmediği bir cümle veya yazım

hatası yüzünden bütün sayfayı çöpe atmasına gerek kalmamıştı. Aslında Hoca'nın başarısızlığı, bilgisayara karşı yeteneksizliğinden değil, biraz aceleci olmasındandı. İşlerinin yoğunluğundan, bilgisayar için 20 gününü feda edememişti. Saniyorum A klavyeden de vazgeçememişti.

Yaşlılık Takıntısı

Hoca emekli olduğu halde Konya ile ilişkisini kesmemişti. Yüksek Lisans ve Doktora derslerini yürütüyordu. Genelde iki haftada bir İstanbul'dan gelir, birkaç gün kalıp, derslerini yaptıktan sonra geri dönerdi. Bu yolculuk sırasında pek otobüse binmez, trenle gelip giderdi. Her seferinde biz öğrencileri 4-5 kişi ile karşılar, 8-10 kişi ile uğurlardık. Gelişleri sırasında trenden inince ilk işi dönüş biletini almak olurdu. Şahsi işleri için kimseden istekte bulunmayı sevmediğinden gişedeki sıraya doğru yönelir, biz öğrencileri aman Hocam biz alırız diyerek kendisini ikna ederdik. Bir gün bilet alırken 65 yaş üstü olanlara % 20 yaşlılık indirimi olduğunu öğrendim. Biraz çekinerek indirimli bileti aldım. Sonradan, acaba Hoca alınır mı diye korktuğumdan pişman olmuşum. Bileti verirken biraz çekingen bir ses tonuyla Hocam emekli indirimli aldım diyebilmişim. On beş gün sonra Hoca'yı karşılarken elime para uzatmış ve kulağıma doğru eğilerek imalı bir tavırla "evladım lütfen emekli olmasın, yaşlı olsun" demişti. Hatta bu sözü diline pelesenk etmiş, her defasında "evladım emekli değil, yaşlı bileti olsun" demeye başlamıştı.

Belli ki Hoca, Haydarpaşa'dan bilet alırken yaşlılık indirimi olduğunu öğrenince benim korkularımı anlamış ve hoşuna gitmişti. Bir kere daha anlamıştım ki, hemen hemen her konuda olduğu gibi, Hoca'nın yaşlılık ile ilgili bir takıntısı yoktu. Hayatta tanıdığım en alçak gönüllü kişilerden birisiydi.

Vatanseverliği

1990'lı yıllarda Türkiye'de bir döviz furyası başlamıştı. Devlet memurları maaşlarını alınca döviz büfelerine koşarlar, Mark veya Dolar alırlar, ihtiyaç oldukça da 50'şer 100'er Dolar bozdurarak harcarlar ve ertesi ay aynı şeyi tekrar ederlerdi. Birikimi olanların çoğu da yatırımlarını dövize yatırırlardı. Hocanın döviz aldığı hiç görmemekle beraber, zaman zaman Almanya'da çalışmasından dolayı yüklü bir Mark birikiminin olduğunu sanırdım. Fakat 1994 krizi sırasında birikimlerini dövize yatırmadığını duyunca

hem şaşırmış, hem de Hoca'nın parası ziyan olmasın diye, haddim olmayarak döviz almasını söylemişim.

Bu duruma hemen tepki gösteren ve hatta biraz kızan Hoca, “evladım beni bu devlet okuttu, bu seviyelere getirdi. Niye paramı elin devletin merkez bankasına parasına yatırırım, ben paramı Ziraat Bankası'ndan başka bankaya yatırmam. Ziyan olacaksa var-sın devletin bankasında ziyan olsun. Yalan mı?” demişti. Bu cevap karşısında, o günlerde “devlet için gözümü kapar vazifemi yaparım” zihniyetinde birisi olarak yüzüm kızarmış, milliyetçiliğimden utanmış ve ben mi yoksa Hoca mı daha milliyetçi diye kendi kendimi sorgulamışım.

Yetenekli ve çalışkan genç akademisyenleri koruyan, onlara maddi ve manevi yardımlarını hiç eksik etmeyen Prof. Dr. Nejat Göyünç Hocam'a Allah'tan rahmet dilerim. Ruhu şad, mekânı cennet olsun!

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

TARİHÇİLİĞE
ADANMIŞ
BİR ÖMÜR

90

Nejat Göyünç Hoca ve Kişiliği Üzerine Bir Yazı

Dr. H. Gül KÜÇÜKBEZCI
SÜ Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

Transit umbra, lux permanet!

Bir güneş saatine yazılmış olan bu cümle, “*Karaltı geçicidir, aydınlık kalıcı*” olarak tercüme edilebilir. Bu görüş bir insanın kişiliği, davranışları ve eylemleri için de iyi bir tanımlamadır ve aynı anda bu bildirinin ve özel basımın ortaya çıkma sebebini de açıklamaktadır.

Eski Greklerin ideal insan bakışı, “*areté*” kelimesi ile bağlantılıdır. Onlara göre ideal insan, “*areté*”ye sahip olan bir kişidir. “*Areté*”: birçok meziyetten meydana gelmektedir. Örneğin bir kişi, şahsi çıkarlardan ziyade toplumsal çıkarları gözetmesi, her konuda dengeli, korkusuz, güvenilir ve dürüst olması ve bu tür erdemlerin yanında, içinde bulunduğu meslekte gerekli olan kabiliyetlerle donanmış olması, onu bu ideal şahsiyete yaklaştırmaktadır.

Nejat Göyünç hocayla hiç karşılaşmadığım halde onun hakkında yorum yapmayı denemem, bir tarihçinin, tarihi kişiliklerle ilgili yorum yapmasına ve yapabilmesine izin veren metodları kullanmamdır. Nejat Hoca’yı görmeden ve konuşmadan “tanımış” olmam, ilk önce onun hakkında yapılan birinci ağızdan sözlü yorumlardır, ikincisi ise onun hakkında yazılan yorumlar ve üçüncüsü de hocanın bıraktığı eserlerdir.

Nejat Göyünç ismini ilk kez 2002’de S.Ü. yüksek lisans programına başladığımda duymuştum. Daha sonra Nejat Hoca’nın S.Ü. tarih bölümünde 1985-1992 yılları arasında bölüm başkanlığı yaptığını öğrenmiştim. Hoca SÜ’den önce İstanbul Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi, Boğaziçi Üniversitesi ve Malatya İnönü Üniversitesi’nde görev yapmıştı. İnönü Üniversitesi’nde Hoca’nın zor günler yaşadığından söz edilmektedir.¹ Hoca’nın buna benzer bazı zorluklarla karşılaştığı anlatılmaktadır, fakat hocanın bir zoru başarıp, bunları kişiliğine olumsuz bir şekilde yansıtmadığı da anlaşılır.

¹ Baltaoğlu 1997, 8; Karakoç 2008, 313.

Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümünün temellerinin atılmasında, Nejat Hoca'nın emeğinin büyük olduğu söylenmektedir. Sadece bir alan ya da bir kişi değil, Eskiçağ, Yeniçağ, Yakınçağ ve Cumhuriyet Dönemi çalışan hocalarının tümü Nejat Hoca'nın, şahsiyeti ve bilimsel kimliğinin bir bütün olarak, bölümde ilerde sorumluluk alacak kişilerin yetişmesinde katkıda bulunduğundan bahsetmektedirler.

Günümüzde, tarih bölümündeki hocalarımızdan, Nejat Hoca ile ilgili en sık duyduğum tanımlamalar şunlardır: “İyi bir bilim adamı”, “vatan sever”, “dürüst”, “İstanbul Beyefendisi”, “babacan bir kişilik”. Hocaya duyulan saygı ve sevgi, ölümünün üzerinden neredeyse 11 yıl geçmesine rağmen, SÜ Tarih Bölümümün çoğu odasında hocanın fotoğraflarının halen asılı olmasından da anlaşılmaktadır.

Hoca'nın bu sevgiyi neden hakettiği sonucuna farklı anekdotları dinleyerek vardım. Hoca'nın, bölüm öğretim elemanlarına, bilimselliğin yanı sıra, toplumsal konularda da danışmanlık yapmak için uğraş gösterdiği anlaşılmaktadır.

Hocalarımın, hocaları hakkında anlattıkları hatıralardan çoğu, Nejat Göyünç Hoca'nın yeni yetişecek ve yetişmekte olan bilim insanlarına sonsuz destek vermesi ve iyi “koç”luk yapmasıyla ilgilidir. Nejat Hoca, kim olursa olsun gerekli yerde başkalarını savunabilmesi ve başkalarının haklarını gözetmesiyle alakalı konularda da övülmektedir. Bu konuşmalar yazılı çalışmalarla da desteklenmektedir.

SÜ Tarih bölümünde görev yapmış olan Yrd. Doç. Dr. A. Galip Baltaoğlu, Nejat Göyünç ile ilgili bir makalesinde hocanın “hocalık” ile ilgili bir düşüncesini aktarmıştır: “...*Para için yapılmayacak meslekler vardır: Doktorluk ve hocalık gibi. İnsan içinde sevgi olmazsa bu iki meslekte de başarılı olunamaz*”.²

Nejat Göyünç Hoca'nın idealistliği sadece mesleğiyle sınırlı kalmadığını sonucuna yine bu makaledeki bazı bölümlerden anlayabiliriz. Daha önce de belirtildiği gibi hoca iyi bir vatan perver ve vatandaştır. Hayatının her döneminde kendini okutmuş olan devlete hizmet vermek için uğraşmıştır. Baltaoğlu eserinde hocayla ilgili bir anısını anlatmaktadır: Hoca para bozdurtacaktır ve bunun banka dışında gerçekleşmesini istememektedir. Nedenini ise şu sözlerle açıklar: “*Benim hayatta hiçbir şeyim yoktu. Bugün sahip olduğum herşeyi devlete ve millete borçluyum. Yetim çocuğu*

² Baltaoğlu 1997, 12.

idim, devlet beni parasız yatılı okullarda okuttu. Amerika'ya daha sonra da doktora tahsilim için Almanya'ya gönderdi. Bugün sahip olduğum maddi ve manevi her değerimin arkasında bu devlet ve bu millet vardır. Şu anda da devletin dövize ihtiyacı var. İsterse bire bir değiştirsinler; yani 500 marka 500 TL versinler, ben yine de devletin bankasına bozdururum. Bu hareket bazılarında gözünde saflık olarak nitelendirilebilir. Böyle davranmak saflıksa ben bu sıfatı kabul ediyorum. Ama evladım şunu da bil ki ülkemizin başına bir felâket gelirse üretilen paralar, üç kuruşluk menfaatler sahiplerinin hiçbir işine yaramayacaktır.”³

Hoca'nın bu çok yönlü sorumluluk duygusu siyasi ve toplumsal alanlarda da kendini göstermektedir. Örneğin “...Türkiyede sağlam bir demokrasiye kavuşmak için, kanaatimce eğitim sisteminizin düşünmeye, çok okumaya, okuduklarını eleştirip özümlemeye, işittiklerini yine tenkit süzgecinden sonra kabule alışkın gençlik yetiştirmek elzemdir. Başkalarının fikirlerine karşı hoşgörülü olmayan insanlar daha çok, az okuyan, az bilenler arasından çıkar. Çünkü dünyaları, düşünceleri dar, sabırları azdır...demokrasi de hür fikirli, hoşgörülü, şüpheli insan ister. İktisaden gelişmenin de temeli yaratıcı beyinlerdir. Yeni bulamayan, yeni bir şeyler üretemeyen milletler; iktisaden de siyasi olarak da başkalarına bağlı veya bağımlı kalmaktan kendilerini kurtaramazlar. Bu itibarla, Türk eğitiminin mutlaka hür fikirli gençler yetiştirmesi Türkiye'nin istikbali ve güçlenmesi için kaçınılmaz bir zorunluluktur.”⁴ Nejat Hoca'ya ithaf edilen Pax Ottomana dergisinin giriş kısmında Prof. Dr. Kemal Çiçek, Nejat Hoca'nın hiçbir zaman değişen şartlara göre hareket etmediğini ve kişiliğinden taviz vermediğini vurgulamaktadır.⁵ Günümüzün en önemli Osmanlı dönemi tarihçilerinden Prof. Dr. İlber Ortaylı “Tarihçi Hoca'nın Ardından” başlıklı yazısında “...bir faninin Türkiye'de de sevilmesi ve faydalı olabilmesi için, mutlaka hizipçilik yapmasının gerekli olmadığını gösteriyor” diyerek benzer bir ifade kullanmıştır.

Yine Hoca'nın vefatının ardından Beşir Ayvazoğlu da “mütevazı, ve mütebahır bir Osmanlı tarihçisi” olarak tanımladığı Hoca'nın, 12 Eylül'den sonra dürüstlüğü, doğrucu Davutluğu ve eğilip bükülmezliği yüzünden iftiralara uğradığından ve birkaç defa sürgün yediğinden bahsetmektedir.⁶

³ Baltaoğlu 1997, 24-25.

⁴ Baltaoğlu 1997, 16.

⁵ Çiçek 2001, 8.

⁶ Ayvazoğlu 2001.

Araştırmacı yazar Murat Bardakçı Hoca'nın ardından , “...çok düzgün bir insandı. Türkiye’de ideolojilerin çarpıştığı senelerde hiçbir akımın esiri olmayıp sadece ilimle uğraşmıştı...” diyerek, diğer yazarlarla benzer görüşü paylaştığı yansımaktadır.⁷

Hoca'nın vefatından sonra medyada ve diğer yazılı basınlar-
da çıkan yazılarda genel olarak hocanın bilim adamlığı ve pozitif
kişiliği üzerinde durulmuştur. Prof. Dr. Zeki Arıkan, Prof. Dr.
Heath W. Lowry, Taha Akyol ve Mehmed Niyazi bu yazarlardan
bazılarıdır.⁸

İlber Ortaylı, Nejat Hoca'nın vefatıyla yukarıda ismi verilen
yazıyı kaleme almıştır. Ona göre Nejat Göyünç, meslektaşlarının
araştırmalarına yardım etmek için kendi çalışmalarını kenara bı-
rakan, dindar ve aynı zamanda kendininkinden farklı yaşam biç-
mine sahip olanlara saygı ve hoşgörü ile yaklaşan bir kişidir.⁹

Nejat Göyünç Hoca'nın insani yönü kadar akademik yönü
de güçlüdür. En önemli Türk tarihçileri arasında sayılması sebebi
şüphesiz bir şahısta bu iki özelliğin buluşmasıdır.

Hoca ardında birçok kitap, makale, ansiklopedi maddesi ve
kitap tanıtımı gibi bilimsel eserler bırakmıştır. Bunların yanında
Osmanlı Araştırmaları Dergisi'nin (The Journal of Ottoman Stu-
dies) kurucusudur ve editörlüğünü yapmıştır.

Nejat Göyünç Hoca hakkında sözlü ya da yazılı anlatılar, sırf
Onun toplumun her alanına duyarlı bir insan ya da iyi bir akade-
misyen olmasından kaynaklanmayıp, onun bu iki yönü bir bütün
haline getirmesinden kaynaklanmaktadır.

Ölümünden sonra bile anılmaya devam eden insanların ge-
nel özelliği, tarih boyunca hiç değişmemiştir. Bu özelliklere sahip
olduğunu düşündüğümüz tarihçi Nejat Göyünç Hoca da anılma-
ya devam edecektir.

⁷ Bardakçı 2001,

⁸ Karakoç 2008, 316.

⁹ Ortaylı 2001, 10.

KAYNAKÇA

- Akyol 2001, T., "Göğünç Hoca'ya Saygı", Milliyet Gazetesi 09.07.2001, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Ara.aspx?araKelime=gö%c4%9fünç&isAdv=false>
- Arıkan 2001, Z., "Tarihçiliğimizin Acı Bir Kaybı", Toplumsal Tarih Eylül, 42-45.
- Ayvazoğlu 2001, B., "Bir Alimin Ölümü", Zaman Gazetesi 04.01.2001, <http://arsiv.zaman.com.tr/2001/07/04/yazarlar/BesirAYVAZOGLU.html>.
- Baltaoğlu 1997, A. G., "Örnek Bir Hoca Örnek Bir Şahsiyet: Prof.Dr. H. Nejat Göyünç (Hayatı ve Bibliyografyası)", Ata Dergisi Sayı 7, Prof. Dr. Nejat Göyünç Özel Sayısı, Konya, 1-42.
- Bardakçı 2001, M., "Cem Sultan'ın 5 Asır Sonra Ortaya Çıkan Malta-lı Torunu", Hürriyet Gazetesi, 05.08.2001, <http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=8191>.
- Çiçek 2001, K., Pax Ottomana Studies in Memoriam Prof.Dr. Nejat Göyünç, Ed. K. Çiçek, İstanbul.
- Karakoç 2008, E., "Üsküdarlı Bir Tarihçi: Prof.Dr. Nejat Göyünç", Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V, cilt II, ed. C. Yılmaz, İstanbul, 309-322.
- Lowry 2003, H. W., "Nejat Göyünç: A Personal Remembrance", Osmanlı Araştırmaları Dergisi 22, İstanbul, 27-32.
- Niyazi 2001, M., "Bir Yıldız Kaydı", Zaman Gazetesi, 09.07.2001, <http://arsiv.zaman.com.tr/2001/07/09/yazarlar/MehmedNIYAZI.htm>
- Ortaylı 2001, "Tarihçi Hocanın Ardından", Milliyet Gazetesi 15.07.2001, 10. <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Ara.aspx?araKelime=göyünç&isAdv=false>.

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

95

TARİHÇİLİĞE
ADANMIŞ
BİR ÖMÜR

96

Sevgili Hocam Prof. Dr. Hasan Nejat Göyünç

Prof. Dr. Hasan BAHAR
SÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Öğretmenlerin insan hayatında aileden hemen sonra gelen yakın bir yeri vardır. Okul çağlarında ebeveynlerden daha çok onların bilgilerine başvurulur. Onlar, öğrettikleri bir yana yaşantıları ile birer modeldir. Henry Adams'ın “*Bir öğretmen ebediyete hükmeden insandır. Tesirlerinin nerede biteceği asla bilinmez*” sözü ne kadar da yerindedir.

Öğrencileri üzerinde kalıcı etkileri olan şahsiyetlerden biri de Prof. Dr. H. Nejat Göyünç olmuştur. Ülkemizin birçok üniversitesinde görev yapan değerli hocamızın İstanbul, Boğaziçi ve Selçuk Üniversitelerinde öğrencisi olmakla iftihar ettiğim rahmetli hocamızla Selçuk Üniversitesinde de 1985-1992 yıllarında Tarih Bölümünde görev yapma şansını buldum.

O, öğrencileri tarafından örnek bir insan olarak kabul gördüğü gibi tanındığı farklı çevrelerde de beyefendiliği kişiliği ile öne çıkmıştır.

Hocamız Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihleri üzerinde araştırmalar yapmış; özellikle çalışmaları Osmanlı Arşivleri üzerine tebarüz etmiştir. Bu nedenle de 1979-1980 dönemi Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü görevinde bulunmuştur. Osmanlı arşiv belgeleri üzerine çalışmaları bu konudaki araştırmacılar tarafından referans alınan kaynaklardandır. Nitekim onun bu akademik yönünün ağırlık kazandığı çalışmaları ile ilgili öğrencileri ve meslektaşları tarafından biri hayatında biri de vefatından hemen sonra iki armağan kitap yayınlanmıştır. Bunlar: 1997 yılında Selçuk Üniversitesi, “*Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Ata Dergisi, Prof.Dr. Nejat Göyünç Özel Sayısı*” ve Kemal Çiçek'in editörlüğünde Sota & Yeni Türkiye Yayınları'nın 2001 yılında çıkardığı “*Pax Ottomana, Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*” tür.

Biz öğrencileri hocamızla ilgili sohbetlerimizde gördük ki; onun akademik yönünün yanında insani olarak da birçok konuda bize örnek olduğu ve bunların gelecek kuşaklarla da paylaşılma-

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

97

sı gerektiğidir. Bu nedenle hocamızın hayatından farklı kesitlerin ağırlık kazandığı bir armağan sayısını çıkarmayı planladık. Şahsım olarak da örnek aldığım birçok olaydan sadece bir kaçından söz etmek istiyorum.

Kendisini ilk kez 1979 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü amfilerinde Türkiye Tarihi dersini alırken tanıdım. Kendim Eski Çağ Tarihi Kürsüsü öğrencisi idim ama ikinci sınıftan itibaren üç ayrı kürsüden ders alıyorduk. Bunlardan biri de Yakınçağ Tarihi Kürsüsü olmuştu. Yakın Çağ Tarihinden aldığım derslerden biri de sayın hocamızın dersi Türkiye Tarihi idi.

Hocamın ilk derslerde anlattığı Falih Rıfki Atay'ın "Zeytin Dağı" ve Şevket Süreyya Aydemir'in "Suyu Arayan Adam" kitaplarını daha bugünmüş gibi hatırlarım. Hocamızın ders verdiği o günler 12 Eylül 1980 öncesi öğrenci olaylarının yaşandığı bir dönemdi. Okul içindeki kavgadan fırsat bulup derse girebildiğimiz o anlarda derse konsantre olmak ayrı bir mücadele işi idi. Kimi zaman polis ve askerle yan yana oturarak ders dinlerken dersi dinlemek ve anlamak oldukça güçtü. Mide krampları içinde çoğu derslerimiz yarım geçiyordu. Ancak bütün bu olumsuzluklar içinde tatlı tatlı konuşan bize şefkatle yaklaşan baba rolünde birisi vardı. Anlattıkları kitaplar o kadar kafamda yer etmiş ki bazen öğrencilerime tavsiye ediyorum.

Hocamızdan daha sonra üçüncü sınıfta İnkılâp Tarihi ve Atatürk İlkeleri dersi almıştık. Bu dersi bütün fakülteden öğrencilerin ortak alması nedeniyle daha karışık geçiyordu.

Asıl kürsüm Eski Çağ Tarihindeki hocalarımız Prof. Dr. Veli Sevin, Prof. Dr. M. Taner Tarhan ve Prof. Dr. Mehmet Özsait beraber kullandıkları bürolarında bana da bir masa göstermişlerdi. Bana verdikleri bu ayrıcalıkla benim hem kendileri ile çalışmamı ve hem de kavga ortamlarımdan uzak durmamı sağlamışlardı. Kışın onların bürosunda yazın kazılarında birlikte çok güzel çalışmalar yaptık. Belki de bu şekilde o dönemin asistanlık alıştırma- larındaydım. Bu nedenle ben de Eski Çağ'da asistan kalmayı düşünmeye başlamıştım. Ancak 1982 yılında YÖK kurulunca yeni kurallar gelmişti. Bu geçiş aşamasında yabancı dilimin yetersiz olduğunu düşündüm.

1982 yılının sonları idi, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâpları Enstitüsünün Yüksek Lisans Programı açtığını öğrendim. Akademik çalışmalar için mutlaka iyi bir dil eğitimi şarttı.

Boğaziçi Üniversitesinin açtığı sınav benim için çok önemli idi ve bu sınava girerek kazandım. Enstitüsü müdürü Nejat hocamızdı. Burada şimdi değişik üniversitelerde öğretim üyesi olan Prof. Dr. Ahmet Haluk Dursun, Prof. Dr. Ahmet Kanlıdere ve Prof. Dr. Aydın Babuna'nın da bulunduğu on beş yüksek lisans öğrencisi Amerikalı hocamız Rodney Tilley'den İngilizce derslerinin yoğunlukta olduğu bir hazırlık yılı geçirdik. Enstitüye Tarih disiplininin Eski Çağ, Orta Çağ, Yakın Çağ ve Cumhuriyet Tarihi bilim dallarından ve Sosyal Bilimlerin diğer alanlarından Hukuk, Siyaset, İktisat, Felsefe ve Sosyoloji gibi alanlardan öğrenciler alınmıştı. Nejat Hocamıza göre bilimde disiplinler arası işbirliği önemli idi. Bu nedenle Cumhuriyet Döneminde kendi alanlarımızla ilgili gelişmeleri konu edinen çalışmalar yapıp, aramızda ortak bir sentez oluşturmalydık.

Hocamızın Tarih Bölümleri dışından yüksek lisans ve doktora yaptırması hayatı boyunca genellikle tartışılan bir konu olmuştur. Hatta bazı farklı maksatlı kişiler onun tarih öğrencilerini sevmediği konusunda eleştiriler yöneltmesine yol açmıştır. Ancak o bu konuda; “ *Tabi ki ben tarihçiyim ve de tarih öğrencilerini çok seviyorum; bizim çalışmamızda arşivler çok önemli. Onları arşivler için yetiştiriyorum. Osmanlı arşivleri için bu öğrencilerim çok başarılı ancak yurt dışındaki arşivler için de Fransız, Alman ve İngiliz arşivlerinde de araştırma yapacak elemanlara ihtiyaç var. Oralarda araştırma yapabilecek elemanları dil mezunlarından alarak Osmanlıca da öğretip hem ülke içinde hem de ülke dışında çalışabilecek elemanlar yetiştirmeye çalışıyorum*” demektedir.

Hocamızla Boğaziçi Üniversitesinde bir yıl birlikte çalışmıştık. Tarih sohbetleri, konferansları dışında çok yönlü sosyal faaliyetler de yapmaktaydık. Bunlar arasında liselere yönelik resim sergileri ve Alman müzisyenlerden flüt resitalleri gibi değişik sosyal programlar da düzenlenmişti.

Bu dönemde en çok hocamızın Üsküdar'daki Boğaz'a nazır evinin balkonunda hafta sonları yaptığımız tarih sohbetlerinin tadı damağımdadır. Kuşkusuz bu tatta hocamızın sohbetinin yanında eşi Ayten Hanım'ın yaptığı pasta ve böreklerin katkısının da olduğunu söylemek gerekir.

1983 yılının bir sonbaharı idi. Enstitünün müdür odasına gittiğimde hocamı göremedim. Onu sorduğumda üniversitenin başka bir yerinde ona geçici bir oda verildiğini öğrendim.

Kenarda kalan bu odasına gittiğimde saatler boyu baş başa

konuşmuştuk ama kimseler ziyaret etmemişti. Daha önce müdür odasının ziyaret yoğunluğunu düşünerek bu sessizliğin nedenini sorduğumda Malatya İnönü Üniversitesine gönderildiğini ve benim de kendisi ile gidip gitmeyeceğimi sordu. Ben de “*Hocam biz yedi kardeşiz en büyükleri benim onlar Konya’da, köyden kardeşlerimi de getirip Konya’da onların eğitimini de düşünüyorum ve ileride Selçuk Üniversitesinde çalışmak istiyorum. Siz de oraya gidemez misiniz?*” dediğimde, Hocam “*Oğlum ben burada çok yorulduğum, Konya da büyük bir yer Malatya’ya gidip dinleneceğim*” demişti. O gün hocamla uzun uzadıya konuştuk ve daha sonra kol kola girerek Bebek’e indik, oradan belediye otobüsüyle Sirkeci’ye geçtik. Sirkeci’den Hacışakir Tatlıcı önünden Çağaloğlu’na geçerken “*Şurada bir demirhindi içelim*” diyerek Hacıbekir’e girdik. Ben “*Hocam Demirhindi de nedir?*” diye sorduğumda “*Padişah içeceği meşhur, eminim içince beğeneceksin*” diye cevap verdi.

İstanbul Üniversitesinde okuduğum sırada dersler dışında Hacışakir önünde beş yıl boyunca cadde üzerinde zaman zaman işportacılık yapmıştım. Buradan en çok limonata ve vişne suyu içmiştim ama demirhindiyi öğrenmeme ilk kez hoca vesile olmuştu. Yıllar sonrasında öğrencilerimle Hacışakir’den geçerken onlara birer bardak ben de demirhindi söyledim. Onlar da bilmiyordu. Onlara “*Bu içeceği Nejat Hocamdan öğrendim, onun ruhuna bir Fatih okur musunuz?*” diye temennide bulundum.

Hacıbekir’den Büyük PTT önünden Çağaloğlu Yokuşu’na yönelerek o sırada basılmakta olan “*Osmanlılar ve Ermeniler*” kitabının baskısını kontrol ettiğimiz bir yayınevinden Beyazıt’a yönelidik. Buradan Laleli’deki eski okulumuz Edebiyat Fakültesi’ne uğradık. Orada bazı hocalarla görüştük. Boğaziçi Üniversitesi’nden İstanbul Üniversitesi’ne bu uzun yürüyüşümüz bizim için iki yıllık bir ayrılık öncesi çok iyi olmuştu.

Birkaç ay sonra hocam Malatya’ya ve ben de askerlik görevim için önce Tuzla ve sonra da Bilecik’e gitmiştim. Konya Selçuk Üniversitesi’ne gelen hocam benim askerde olduğumu öğrenmiş ve askerlik sonrasında Konya’da birlikte görev yapmak için davet ediyordu.

Bilecik’teki askerliğim sırasında bir hafta sonu Üsküdar’daki evini ziyaret ettim.

Selçuk Üniversitesinde ortak çalışmalarımız:

Hocamın davetini kırmayarak Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Eski Çağ Tarihi araştırma görevliliğine mü-

racaat ettim. Eylül 1985 yılında girdiğim sınavı kazandım. 3 Aralık 1985 yılında Bilecik'teki yedek subaylık görevim bitmiş ve Konya'ya dönmüştüm. Fakültemizde hocamı ziyaret ettiğimde bana boş bir masa gösterdi. “*Hoş geldin evladım, bu masa seni bekliyordu, otur ve görevine başla*” demişti. Ben de fazla maymun iştahlılık yapmamak için “*Estağfurullah hocam, eşyalarım otogarda bekliyor köye geçecektim*” dedim. O da “*Köye her zaman geçersen evladım, önce görevine bir başla bakalım*” diye gültümsedi.

3 Aralık 1985 yılında göreve başladım. Burada Eski Çağ Araştırma Görevliliğine başlamıştım ancak Yüksek Lisans dersimde hocamdan “Osmanlı Diplomatigi” dersini aldım. O Osmanlı Tarihine olan ilgimi de bildiği için Prof. Dr. W. Dieter Hütteroth ile sürdürdüğü Osmanlı Defteroloji çalışmalarına beni de dahil etmişti. Mardin, Hit ve Beriyecik Sancakları ile ilgili tahrir defterleri okumalarına katıldım. Yukarıda belirttiğim gibi Osmanlı Defterlerinin bilgisayar ortamına yazılması programını öğrenmek için Almanya'ya gittim. Konya ve Karaman illerindeki genellikle Eski Çağ Arkeolojisi üzerine yaptığım yüzey araştırmalarını hocamın teşviki ile Osmanlı Arkeolojisine de yönelterek hocam için hazırlanan ilk armağan kitapta “Akşehir Çevresi XVI. Osmanlı yerleşmelerinin arkeolojik araştırmalarla lokalizasyonu” üzerine çalışmalar yaptık. 1994 yılındaki arazi çalışmalarında hocamızın öğrencisi Osmanlı Tarihi üzerine çalışan Arş. Gör. Alpay Bizbirlik'i ortak çalışmalarımıza dahil ettik. Böylelikle Osmanlı Tarih araştırmalarında yüzey araştırmalarının ne denli önemli olduğuna bu dönem uzmanlarının dikkatini çekmeye çalıştık.

Hocam bir Osmanlı Tarihi Coğrafyacısı olan Prof. Dr. Hütteroth ile tanışmamızı sağlamış ve onunla sadece Tahrir Defterleri değil Konya çevresinde ve Almanya Erlangen'de arazi çalışmaları yapmamıza da vesile olmuştur. Bu çalışmalarımı Hütterorth'un öğrencisi Prof. Dr. A. Cleber'le de bilgisayar programı dışında Konya ve Karaman çevresinde jeoloji çalışmalarında gerçekleştirdik. Bu şahısların Konya ve Karaman Jeolojisi ve Tarihi Coğrafyası için bana katkılarına hocamız vesile olmuştur.

Hocamız insanları toplumdaki statülerine göre değerlendirmezdi: Sayın hocamız insanları eşit gördü: Ona göre Profesör de temizlik işçisi de eşitti. Asıl onların insani vasıfları önemliydi. Anlattığına göre yaşadığı bir çok olay onu bu konuda haklı çıkarmıştı. Nitekim bir toplantıda bir üstü tarafından kendisine atılan tokada karşı kendini savunmak için yaptığı hareketi ora-

daki meslektaşları karşı tarafın lehine yorumlamışlardı. Ancak o sırada kendilerine çay getiren çaycı gerçeği ifade edebildiği için o hocalık görevini sürdürebilmişti.

Yine kendileri ile İstanbul Üniversitesi Van Bölgesi Tarih ve Arkeoloji Araştırma Merkezinde görevli bulunan daha önce İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde temizlik işlerinde görevli şu anda soy isimlerini hatırlamadığım Bekir ve Danyal Beyler bana 1980 yılında şu bilgileri ifade etmişlerdi; "İstanbul Edebiyat Fakültesinde Nejat Hocamızı bütün temizlik işçileri kapıda beklerdik. Çünkü o bizim hâlimizi hatırımızı sorardı".

Onlar bu hikâyeyi anlattıklarında ben de hocamın o yıllardaki durumunu aklıma getirdim. Onu ilk tanıdığım günlerde sağında ve solunda koluna girmiş memurlar ve asistanlar arkadaşça yemeğe götürdüğü insanlar olurdu. Hocam hiç yalnız yemeğe gitmemiştir. Mutlaka kolunda bir Anadolu'dan gelmiş gariban Anadolu insanı olurdu.

Biz henüz Yüksek Lisans Öğrencisi iken Boğaziçi'nde ve İstanbul Üniversitesi'nde ve başka bir yerde Profesörler Evi'nde yemek yemeyi onunla öğreniyorduk. Kuşkusuz bu gençler için çok önemli bir özgüven eğitimi oluyordu.

Hocam öğrencilerini ayırt etmeksizin gerçek evlatları gibi severdi: Biz öğrencileri ise hocanın en çok kendimizi sevdiğini sanırdık. 1983 yılında denize nazır Boğaziçi Üniversitesi kafeteryasında Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Yüksek Lisans öğrencisi bir grup arkadaş beni karşılarken "*Hasan gel gel seninle bir sırrımızı paylaşacağız*" deyince ben de "*Söyleyin bakalım nedir o sırrımız?*" diye sormuştum. Onlar da "*Nejat Hoca en çok seni seviyormuş!*" dedi. Ben de "*Nerden çıkarıyorsunuz*" diye sorunca, "*Hoca öyle söylemiyor mu?*" dediler. Ben de "*Evet öyle söylüyor ama siz nereden biliyorsunuz?*" Onlar "*Bize de aynı şeyi söylüyor, sana da mı aynı şeyi söylüyor mu diye merak etmiştik?*" Ben de "*bunda ne var; hepimize ayrı ayrı en çok bizi sevdiğini söyleyebilir ama siz kendinizi sevdiğini hissetmiyor musunuz?*" dediğimde hepsi de, "*Evet öyle hissediyoruz*" dediler. Bunun üzerine "*önemli olan bu değil mi? Halen ben en çok hocanın sevdiği öğrencisi olduğumu hissediyorum. Asıl önemli olan bu duyguyu herkese verebilmesi ve sevgisini eşit dağıtabilmesi*" demiştim.

Hocam bilimsel desteği yanında da maddi olarak da öğrencileri desteklemek isterdi: Göreve yeni başladığım 1985-90 yılları arasında yanımda kardeşlerimin de kalması nedeniyle

“Evladım senin paraya ihtiyacın var; araştırmalar bir yandan bir yandan kardeşlerine bakıyorsun, biliyorum ki maaşın yetmiyor..” diyerek bana bir miktar para verdiği oluyordu. Ben olarak kabul ediyordum ancak borcumu ödediğimde birkaç gün sonra yeniden bana borç veriyor ve böylelikle bir miktar para aramızda dönüp duruyordu.

Bizi yurt dışına gitmeye teşvik eder ve desteklerdi: Onun desteğiyle yabancı dilimin İngilizce olması ve İngilizce hazırlanmış olan bir İngilizce Osmanlı Tahrir Defterleri'nin Bilgisayar kayıt programı için 2002 yılında Prof. Dr. W. Dieter Hütteroth ve öğrencisi Prof. Dr. Arno Cleber ile çalışmak üzere hocamın desteğiyle Almanya'daki Erlangen ve Bayreuth Üniversiteleri'ne gönderilmiştim. Hocamla vedalaşırken bana bir miktar Mark verdi ve yeterli paramın olduğunu söylediğim zaman ısrarla parayı almamı istedi. Benim almadığımı görünce de “evladım ben sana Mark değil Türk parası da verebilirdim ama orada bu işine yarayacak, biliyorum sen Mark alırsan buraya üç ay sonra dönünce birkaç misli artacak, sen ödeyemem diye korkuyorsun, dönünce ben şimdiki kur neyse Türk Lirasını öyle alacağım” demişti. Hoca üzülmesin diye yardım ettiği parayı aldım ve gerçekten de döndüğüm zaman bana verdiği kurdan parasını aldı.

Burada belirtmem gereken bir husus da 1994 yılında bu programın bir devamı olarak Eski Çağ Tarihçisi olduğum halde ilk kez yurt dışına I. Uluslararası Defteroloji Kongresi için Osmanlı Tahrirlerinin Bilgisayar Ortamında Yazılması bildirimle katılmıştım. Erlangen Coğrafya Enstitüsü salonlarında bu konuda tartışmalar yaparken bir kişi arkamdan “Eski Çağcı birisinin Osmanlı Tahrirleri ile ilgili bir kongrede ne işi var?” demesi üzerine hocam o kişiye “Bu kişi Osmanlıca bilen bir kişi ve Osmanlı Tarihinde de bir çoğunuzdan daha iyi bilen bir kişi” diye bana desteğini göstermişti. Bana göre hocamın bana verdiği destek önemliydi; dönüp de beni tenkit eden kişinin kim olduğunu dahi öğrenmeye gerek duymadım.

Hocam öğrencileri evladı görür ve onlara verilen dersi kendi evlatlarına verilmiş sayardı: Hocamla aramızda bir ders verme konusu görüşülmüştü. Daha önce bir hocamın adına derse girmiştim, O da ücretini almıştı. Sorun değildi, benim için önemli olan öğrencilerimize ders verebilecek görünmem ve bana ders verme hakkını tanımaları idi. Ancak hocam birkaç yıl sonra bu durumu görerek “Evladım senin verdiğin ders bundan sonra benim

adıma görünecek ama ücretini sen alacaksın” demişti. Fakat bir ya da iki ay sonra bana gelerek “Oğlum X bölümünde hocası ile asistanı arasında ders ücreti üzerinden tartışma çıkmış, bundan sonra bu tür ortak derslerin hocaya ve asistana ücreti verilmemesi kararı çıktı. Ancak sen üzülme ben sana cebimden ücretini ödeyeceğim”. Ben de “Bu şekilde derse giremem hocam önceden nasıl ücret almadan ben devam ettimse verebilirim” dediğimde “evladım sen benim evlatlarıma ders veriyorsun, ben ücretini ödememde ne var” dediğimde ben de “hocam onlar evladınızsa ben neyinizim?” diye sorduğumda o da “Sen de evladımın” demişti. Ben de bunun üzerine “O halde ben de kardeşlerimden para almadan derse gireceğim” dedim ve öyle de oldu. Fakat hocam anladım ki bu durumdan biraz müteessir olmuştu ve beni bir şekilde belli bir ücretle desteklemek istiyordu. Ben de yukarıda belirttiğim gibi borç olarak bu parayı alıyorum ve de bir ay sonra ödüyorum, o da daha sonra bana veriyordu. Ama hocam haklı idi; bazı aylar özellikle yaz dönemi arazi incelemelerine çıktığım zaman ayın ortasında param bitiyordu. Düşünüyorum da hocam beni ne kadar da iyi tahlil etmişti.

Hocam bizi yayına teşvik ederdi; çoğu kez de çalışmalarımız için her hafta trenle gittiği İstanbul’dan bir valiz kitapla Konya’ya dönerdi. Elinde getirdiği kitap valizini elinden alıp taşımak istediğimizde “Çanta benim henüz taşıyabilecek durumdayım” diye bize vermek istemezdi. Ama biz de “Hocam çanta sizin; ama içinde getirdiğiniz kitaplar bizim için” diyerek ısrar edip elinden kitap çantasını almaya çalışırdık.

Hoca yayınlarında teşvik olsun diye bize atıflar yapardı. Son olarak “‘Fırat’ta Ulaşım’ makalene iki yerde atıf yaptım önümüzdeki ay Türk Tarih Kurumu Belleten’inde çıkacak” demişti. Biliyorum çıkınca da o dergiyi getirip bana gösterecekti ama onun makalesi vefat ettikten sonra çıktı. Dediği gibi de benim yayıma atıflar yapmıştı.

Başarılarımızda yanımızda olmuştur: 2001 yılında Moğolistan’a Bilge Kağan Külliyesi kazıları için gideceğimi öğrendiğinde çok sevinmişti. 15 Haziran günü ayrılırken telefonla arayıp vedalaşırken şu son konuşmalarımızı yapmıştık “Evladım Moğolistan’a gideceğine inanıyordum, senin başarılı olacağına da inanıyorum, zaten şimdiye kadar hep başarmadın mı? İyi şeyler bulacaksın ama ilk müjdeyi bana ver olur mu?” demişti.

Moğolistan’a gittik ve Bilge Kağan kazılarına başladık. Kazılar sırasında Türkiye’den Devlet Bakanımız Prof. Dr. Abdülhaluk

Çay ve Prof. Dr. Akif Akkuş Orhun Koşa-Saydam'daki çalışma kampımızı 15-20 Temmuz tarihlerinde ziyaret etmişlerdi.

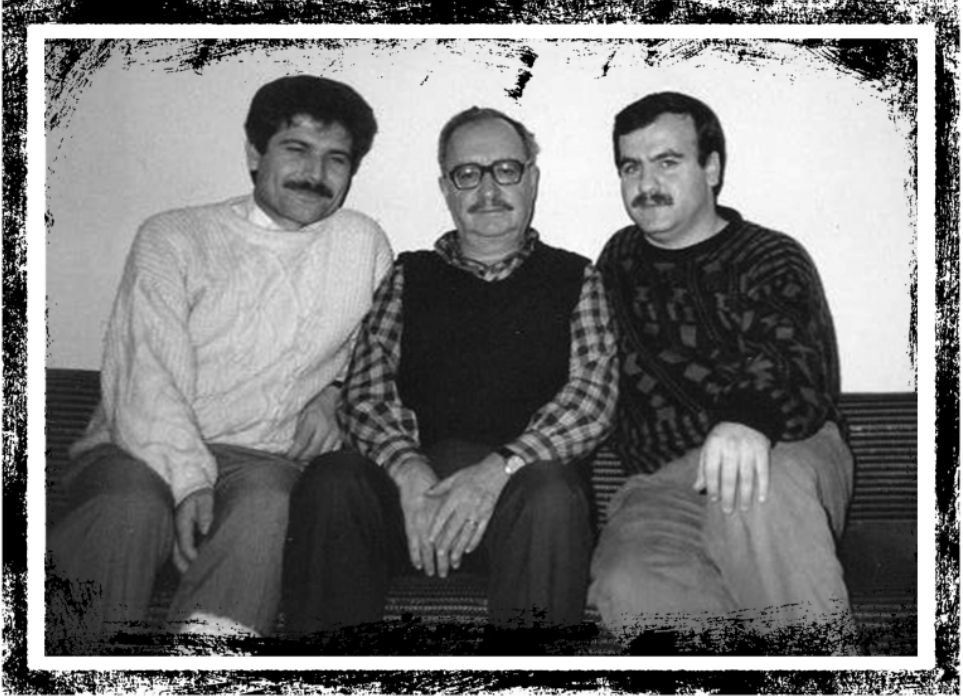
Akif Hocamız ile bir çay sohbetinde idik ve bana şu acıklı haberi söyledi; “*Nejat Hoca Rahmetli oldu, duydun mu? Başım sağ olsun.*” Bu acı haberi alınca çadırıma gidip bir süre üzüntümlle başa kaldım. Bu acıklı haberden beş gün sonra da Bilge Kağan'ın hazinesini bulmuştuk. İlk olarak hocama müjdelemek istedim ancak onun öldüğü hemen aklıma geldi. Arkasından bir Fatiha okumaktan başka bir çaremiz yoktu. Allah rahmet eylesin. Allah her hoca ve öğrencileri arasında hocamız ve bizim aramızdaki bağı nasip etsin.

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

105

TARİHÇİLİĞE
ADANMIŞ
BİR ÖMÜR

106

Bir Yılbaşı Öncesi

Yrd.Doç.Dr. Alpay BİZBİRLİK
CBÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

107

Selçuk Üniversitesi Tarih bölümünde Araştırma Görevlisi olarak göreve başlayalı henüz altı ay olmuştu. Bölümü yeni yeni tanıyor olmama rağmen bütün üyelerde bölüm başkanı olan Prof. Dr. Nejat Göyünç merhuma derin saygı hislerinin var olduğunu görüyordum.

Tarih bölümü başkanı olan hocamıza tüm fakültenin idari ve akademik personeli de aynı saygı hislerini hissediyorlar olmalı ki, rahmetli her geldiğinde odası ikinci vaktine kadar boşalmak bilmiyordu. Bu yüzden kendi tabiri ile “ evlat”larına (tarih bölümü elemanlarına) onunla görüşmek için vakit kalmıyordu.

Yine böyle bir gelişinde (1991 Aralık'ının son iki haftasının birinde) odasında ziyaretçilerini ağırlarken bölüm sekreterimiz İsmet Bey odamın kapısını çalmış ve ardından başını içeri sokarak “Hocam, Nejat Hoca sizi odasına çağırıyor, diğer araştırma görevlilerinin de gelmesini istiyor.” dedi. Ben de arkadaşlara haber verdim ve hepimiz beraber hocanın odasına gittik. Hocanın adeti idi, odasına gelen kendisinden küçük de olsa ayağa kalkar, ceketli ise ceketinin önünü ilikler ve misafirini tokalaşarak buyur ederdi. Bize de öyle yaptı. Ancak kendisi oturmadığı için biz de oturmadık. “Evladım, biliyorsunuz; önümüzde yılbaşı var ve yeni yılınızı büyüğünüz olarak kutlayayım, gitmeden evvel.” dedi ve hepimizle tek tek tokalaştı. Birer çikolata ikram etti. Biz, Araştırma Görevlileri bir müddet oturduktan sonra müsaade isteyerek odadan çıktık. Yaklaşık yirmi dakika sonra odamın kapısı açıldı ve hocam başını uzatarak “Benim yanıma bir gel evladım.” dedi. Ben de “Tamam hocam” deyip bir müddet bekledikten sonra hocanın odasına gittim. Hocam masasının başında ayakta bekliyordu. Ben içeri girip kapıyı kapatınca “Evladım, gitmeden evvel seni bir daha göremem. Yarın rektörlükte çok işlerim var. Buraya gelmeden istasyona geçerim, büyük ihtimal.” dedi. O yüzden “ Senle vedalaşalım, diye çağırdım çocuğum.” dedi. Ben de “Ben gelirim istasyona hocam” dedim. “Olsun” dedi ve elini bana uzattı. Ben de hürmetten ötürü elini öptüm ve “Yeni yılınızı kutlarım.” dedim.

Rahmetli de elini ceketinin yan cebine sokarak bir zarf çıkardı ve bana uzatarak “Çocuğum sen genç adamsın, kız arkadaşın falan vardır. Yılbaşında bir yemek yersin, onunla.” dedi ve güldü. “Sana o yüzden bu hediyeyi veriyorum.” dedi ve zarfı takdim etti. İçinde para olduğu anlaşılan zarfı teşekkür ederek aldım. İkimiz de gü-lüyorduk. Bir müddet oturtup tezimle ilgili bazı şeyler sorduktan sonra beni gönderdi. Yaklaşık olarak yarım saat sonra akşam evin-de kalacağı Ali Galip Hoca'nın eşliğinde fakülteden çıktılar. Ben de servisle döneceğim için saat 17.00'yi beklerken Hoca'nın verdiği zarf aklıma geldi. Elime alıp içine baktığımda o zamanın şartlarına göre maaşımın (1.189.000 TL) yaklaşık 1/7 si olan 150.000 lira para zarfın içinde duruyordu. O sırada iki beyaz eşya ve bir halı taksiti ödeyen bendeniz epey sıkıştıyordum. Sanırım Hoca bunu duymuş ve bana sıkışıklığımı en azından yılbaşı öncesinde azaltabilmek amacıyla bu parayı vermiş, çok düşünceli olduğu için de beni mahcup etmemek adına böyle bir senaryo tasarlamıştı. Gerçekten de o para ile sıkışıklığımı en az iki ay giderebilmiştim. O gün Hocam âdeta Hızır gibi yetişmişti.

Nur içinde yat, kıymetli Hocam.

Hatıraların Sisi Altında Nejat Göyünç ve Derslerinden Bir Demet

Doç. Dr. Caner ARABACI
S İletifim Fakültesi Gazetecilik Bölümü

Üç yıllık Eğitim Enstitüsünü bitirip, biraz öğretmenlik yaptıktan sonra askere gitmiştim. Askeri görevin ardından Karaviran Ortaokulu, Yeşildağ Ortaokul ve Lisesi, Doğanbey Ortaokulu ve Lisesi gibi kasaba okullarında on yıla yakın öğretmenlik yaptım. Bundan sonra hedefim, merkeze atanmaktı. Nihayet dostların yardımı ile Konya merkezine tayin oldum. Mevlana Ortaokulu'nda, Sosyal Bilgiler ğretmeni olarak çalışmaya başladım.

Doğanbey'de iken, merkeze gelmeyi çok istememin bir sebebi vardı. O sıralar Eğitim Enstitüsü, fakülte haline getirilmişti. Üç yıllık mezunlar, bir yıl daha okuyarak lisans mezunu olabiliyorlardı. Yalnız, dördüncü yılı okuyabilmek için, yazılı bir sınavı girip kazanmak gerekiyordu. Sınava girerek, dördüncü yılı okuyabilmenin yolu da Konya'ya atanmadan geçiyordu. Tayin gerçekleşince, ilk işim Eğitim Fakültesine öğrencilik müracaatını yapmak oldu. Nasipmiş; Tarih Bilim Dalında oluşturulan tek sınıfta ğrenci olma imkânını elde ettim.

Nejat Hoca'nın adını, ilk kez o sıralarda duymuştum. İsmi, etkileyici bir hava içinde dolaşıyordu. Ona talebe olmayı, bizzat kendisinden bir şeyler öğrenmeyi çok istemiştik. şanssızlık bu ya, bizim dönemden önceki yıl (1985-86 Eğitim ve ğretim Dönemi), arkadaşların lisans tamamlamada Osmanlıca derslerine girmişti. Ancak 1986-87 ğretim yılında, bizim derslerimize, yurt dışında olduğundan dolayı gelememişti. Bu nedenle Nejat Hoca'yı, dördüncü yılı tamamladıktan sonra görebildim.

On yıllık öğretmenlikten sonra, lisans tamamlarken, varlığını yeni öğrendiğim yüksek lisans yapmaya heveslenmiştim. Öyle ya! Ticari bir kabiliyetim olmadığına göre; benim için en iyi uğraş, eğitim ve ğretim alanında, kendimi biraz daha yetiştirmek olacaktı. Yüksek lisans için istenen evrakı verip, sınava girdim. Yer, Meram Yeni Yol stndeki Eğitim Fakültesinin, şimdi yıkılarak

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

yenilenen, Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi yerindeki, tarihe karışan bina idi. Babacan tavrılı, ciddi bir hoca, asistanı ile sınıfa girip sınavı başlattı ve gitti. Bu, iki sorulu bir sınavdı. Kendisini daha önce görmemiş olmakla birlikte, o hocanın, Nejat Göyünç olduğunu anlamıştık. Onu bildik ama sorusunu bilmek mümkün değildi. On iki-on üç kadar adayın, hepsine zor gelmiş olacak ki, sınava girenler; bir soruya, bir de çevresine bakınıyordu. İlk sorusu, Osmanlıca Divanî kırması bir yazının transkribe edilerek, içeriğinin açıklanması idi. İkinci sorusu ise, Yavuz Sultan Selim’le ilgiliydi. İlk soruda sınıf birbirine bakıştığine göre, sınavın sonucunu ikinci soru belirleyecekti. Yani, yüzde elli şansım var demekti. Üstelik, lisans tamamlamaya gelmeden önce, Yavuz Sultan Selim’e çalışarak, o adla bir tarihi tiyatro eseri yazmış, lise öğrencileri ile oyunu sahneye de koymuştuk. Bu nedenle, en azından *Tacii’t-Tevârih* başta olmak üzere Yavuz Sultan Selim dönemi ile ilgili okumalarım olmuştu. Ne yapalım, Osmanlıca metindeki “ve, ile, dahi” gibi kelimeler dışında bir şeyi okuyamayınca, ikinci soruya yöneldim. Zaten, bağlaçtan öte bir kelimesini sökemediğim metnin içinden, istenilen bilgiyi çıkarmam da mümkün değildi. Sonuç hüsrandı. Liste açıklandığında, aldığım puan otuz beşlerdeydi. İlk teşebbüsüm boşa çıkmış, kazanmak, bir başka bahara kalmıştı. Yalnız yılmak yoktu.

Nejat Hoca’nın takdiri, anlaşılabilir açıklıkta idi. Osmanlı tarihinden kariyer yapacak olanın, belge okuma becerisini geliştirmesi gerektiğini hatırlatıyordu. Lisans tamamlama dışında Osmanlıca görmemiş, bazı bilenlerden özel mesai harcayarak biraz emeklemiş birisi olarak, seviyem yeterli değildi. Ertesi yıla kadar fırsat buldukça, hocanın derslerini takip ederek hazırlanmayı denedim. Bu arada, ileride hocam ve doktora danışmanım olacak Yusuf Bey’le, Nejat Hoca’nın derslerine katıldım. Tekrar başvuruda seçtiğim dönem, artık Klasik Osmanlı dönemi, Yeni Çağ değildi. Matbu Osmanlıca, Rik’a yazı gibi kolay okuyabileceğim metinlerin bulunduğu, İnkılâp Tarihine müracaat ettim. Artık bu şekilde Nejat Göyünç’ün rahle-i tadrîs halkasında yer bulabilecektim. Hoca ile, doğrudan ders alarak tanışma fırsatı, ancak böylece yüksek lisansta mümkün oldu.

Yüksek Lisans Dersleri

Nejat Bey, Tarih Bilimi ile ilk temaslarımızı sağlamaya gayret ediyordu. Eski dosyaları yoklayınca fark ettim ki, bir yandan

Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar'ı ödev olarak verirken, diğer yandan Tanzimat Dönemi ile ilgili olarak Cevdet Paşa'nın *Tezahir'i, Maruzat'ı* üzerine makaleler hazırlıyor; bir taraftan da değişik yazı türlerini okutarak, metin üzerinden alıştırmalar yaptırıyordu. Doğrudan belgelerle tanışmanın verdiği zevki tatmak, tarihçiliğe adım atmak anlamına geliyordu.

Bu arada kırk-dökük de olsa, hevesle yapılmış çalışmalarımızı değerlendiriyordu. Aslında buna değerlendirme denmezdi. Elimizden tutuyor, yüreklendiriyordu. Hataları göstermesi kırıcı değil, öğreticiydi. Onun yönteminde, daha çok kazanmaya teşvik vardı.

Burada Nejat Hoca'nın, kelimenin gerçek anlamı ile İstanbul Beyefendisi tavrı, nezaketi, yüksek vefa duygusu, fedakârlığı, yerinde gayet nikbin, şen, sevimli halinden öte; öğretim hayatının öne çıkartılması yerinde olacaktır.

O aslında kendini farklı kılan, erdemli tutumlarının da beslediği iyi bir hoca, seviyeli bir eğitimciydi. Eğitimci özelliğini, "üniversite öğretim yeridir, eğitim değil" anlayışına, rağmen vurgulamak gerek. İnsan, her yaşta, sevgi, şefkat, güven duygusunun tatminine yönelir. Yine insanın, her yaş ve çağının eğitimle ilgili giderilmesi gereken yönleri vardır. Evli-barklı, çoluk-çocuk sahibi talebelerini, yerinde kucaklayıp, sempati ile okşayan Nejat Hoca, onların bilim alanındaki eksikliklerini giderme, yetişmelerini sağlama konusunda da bilim şefkatini geliştirmişti. Sevdiklerine torpili; bedavadan not vererek geçirmek değildi. Bedavadan bilgi verip, yol-yordam öğreterek, yetişmelerini sağlayıp geçmelerinin önündeki engelleri, kendi ayakları ile aşmalarına yardımcı olmaktadır. Böylece bedavacılığa alışmak yerine, insanlarda özgüven geliştiriyor, ben de başarabilirim duygusunu uyandırıyor. Şarkın amansız hastalığına sempatik, mantıklı tedavi uyguluyordu. Üstelik vicdanında bir rahatsızlık duymuyor, ama rahatından, kendine ayıracağı zamanlardan, mesai içi gibi bir zaman dilimini gözetmeden fedakârlık yapıyordu.

1988-89 öğretim yılında kendisine, *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bilim Dalında* yüksek lisans talebesi olmuştu. Eski dosyalarda bulabildiğim ders notlarına göre, tarih sırasıyla işlediği derslerden bazı notları, eğitim alanından hatıralarının yâdı olarak, kayda geçirmek istiyorum. Yalnız bu notlar, bütün derslerinin değil, ancak dosyalar içinde saklanarak, taramada elime geçenlerin bilgisidir. Buradan, bütün yönleri ile olmasa da Nejat Hoca'nın,

hocalık yönü, eğitimci kişiliği hakkında kıvrıntılar ortaya çıkartılabilir. Keşke o dersler, kırık dökük notlar yerine, doğrudan kayda alınmış haliyle saklanabilseydi.

O, 28 Ekim 1988 tarihli dersinde, Mondros Mütarekesi'ni işlemiş. *Nutuk*'un ilk baskısından seçtiği bir sayfa metni el yazısı ile Eski Türkçe ve Lâtin Alfabeli olarak yazdırmış. Yalnız seçilen sayfa anlamlı: “*Efendiler; tarih gayr-i kabil-i itiraz bir surette isbat etmiştir ki büyük meselelerde muvaffakiyet için kabiliyet ve kudret-i lâyetezelzel (sarsılmaz, sağlam) bir reisin vücudu elzemdir*” cümlesi ile başlıyor. Ders içinde, Kutü'l-amare Kahramanı Halil Paşa'nın Anıları, İttihat ve Terakki'den Cumhuriyete Bitmeyen Savaş, Hilmi Uran'ın Hatıralarım'ı, Cevdet Kerim İncedayı'nın 1927 yılında verdiği İnkılâp Tarihi ile ilgili beş konferansın, 24-29 sayfalarının Osmanlıca matbu nüshaları değerlendiriliyor. Ayrıca metinlerde geçen bir yığın, üsera (esirler), vüzera, el-yevm (halen), timur/temür mahalli (demir atılacak yer), Mavera-yı Kafkas (Araş'ın ötesi, Bakû), Asir (Yemen'in kuzeyi) gibi kavram üzerinde durulmuş. Bir yandan, basılı dönem yazıları ile teması sağlarken, diğer taraftan dünkü kavramlarla, bugün bilmediğimiz kelimelerle tanışmamızı sağlıyor. Aynı zamanda, Anadolu içine hapsolan ufkumuzu, Orta Doğu coğrafyasına, daha doğrusu Osmanlı coğrafyasına açıyor. Maksat, talebeyi yetiştirmek. Onun için, matbu Osmanlıca veya el yazılı belge okumalarında, müşfik davranıyor. Siyakat dahil her türlü yazı şeklini okuduğu ve derslerini verdiği halde, ace-miler önünde takır takır okumuyor. Önce belgenin genel yapısı, şekli hakkında bilgi verdikten sonra, kelime kelime, takip edilebilir bir süratte okutuyor. Kırıcı, küstürücü değil. H. Bahar Bey'den dinlemiştim. Belge okurken, bir ibareyi sökemeyen bir arkadaşına, “O daha önce bana okumuştun” diyerek, tökezlenen yeri geçiriyor. Talebeleri içinde, benim gibi ortaokulda öğretmen olanlarla, üniversitede öğretim görevlisi, okutman olanlar var. Onun için, asla kaybetmek istemeyen bir kazanma duygusu ile yaklaşımını, lütuf gibi değil, en tabii haliyle ortaya koyuyor.

5 Kasım 1988 tarihli Yüksek Lisans dersinde, İnkılâp Tarihi ile ilgili kaynaklara dikkat çekmiş. Bozulmanın, Kanuni devrinde başladığını belirtiyor. Sebep, düşündürücü: Zenginliğin verdiği rehavet... “Evladım, benim çektiğim sıkıntıyı çekmesin” diyor-sunuz; fakat o sıkıntıların, çocuğu terbiye ettiğini kavramıyorsunuz... Yokluk görmeden yetişen, hayatta mutlu olamıyor... Kendi, yatılı okullarda okumuş, yokluk görmüş biri için, ne kadar anlam-

lı bir tespit... Alman Schmit, matbaada çalışır, tatil parasını kendi biriktirir, ABD'li baba, bisiklet parasını çocuğuna kazandırır... Bizdeki, üretmeden yiyen refah toplumu tavrı; gerileme, tembellik, rüşvet gibi hastalıkların da temeli. Bunları *Koçi Bey Risalesi*, Kara Mustafa Paşa *Layihası*, Âlî'nin *Nasihattü's-Selâtin*'i, Lütü Paşa'nın *Asafnâmesi*, Aynî Ali'nin *Risalesi*, Kâtip Çelebi'nin eserlerinden örneklerle açıklıyor, ufuk turu, Papa'nın AB'yi Hristiyan Avrupa birliği olarak görüşüne kadar uzanıyor... Bu arada Lâtin, Arap, Kiril alfabelerinden Abdullah Cevdet'e, Ömer Seyfettin, Ali Canip Yöntem, Ziya Gökalp'e ulaşan sohbet kıvamında ders...

Konu, dil kullanımına intikal ediyor. Hoca kendi hayatından tarih olan bir açıklama yapıyor: *"1934-36'da Kars'ta ortaokuldaydım. Küçük küçük cep kitapçıkları çıkmıştı. Terazî yerine balans, afaki yerine subjektif, Türkçe diye konmuştu."* Dilde uydurmacılığı, kötü niyetli değilse cehalet olarak değerlendiren bir duruş... Tabî araya düşülmüş doyumsuz bir not da var: *"Bay Mirza Hayt'la mektuplaşırız. O bana Mehriban/Mihriban (sevgili) diyor. Ben ona 'Sevgili' diyorum."* Konu dolaşıp aydın tipine odaklanıyor. Hocanın tespiti şu; *"Bizde aydın, bütün dünyayı tanır ama kendi toplumunu tanımaz. Hakiki mürşit, ilim... Hakiki âlim yerine ezberci yetiştirmek, taassubun başlangıcı. Taassup, cehaletle başlar. Cahil olmayan, her fikre açık olur. İlimin dayanağı ise, araştırmadır."*

Hoca, altın kıymetindeki bu değerlendirmeleri, inkılâplarında Atatürk'le çelişkiye düşenler konusunda da dile getiriyor. Hukukçu olmayan Atatürk'ün, 1926'da tercüme edilerek kabul edilen Medeni Kanun'la, kendi fikrine ters düşürüldüğünü belirtiyor. Toplum farklı olduğu için, kanun kırk defa değiştirilmiştir. Fakat suçun hukukçularda olduğunu belirtiyor. 1876'da Belçika, 1961'de Alman-İtalyan anayasaları model alınır. Soru acıdır: İlimin temeli araştırma ise, bu kopyalar nedir? Bu arada, geriletici bir taassup örneği olarak, soyadı "Türk" olan, "siyasî Kürtçü" bir talebesinden söz ediyor. Cizre'de, Mardin'de yaptığı hiçbir şey olmayan, evini bile Ankara'dan alan zihniyeti, doğru bulmuyor. Bunu söylerken, hiç de uzaktan gazel okuyan biri değil o. Çünkü bahsettiği yerlerde görev yapmış, hatta Malatya'da iken, *Malatya'dan Görüş* diye bir de kitap yazmış biri...

Ders böyle bitmiyor elbette. Osmanlıca sekiz ayrı lügatı tanıttuktan sonra, Muallim Naci'nin *Lûgat-ı Naci*'sinden bize, "Asır Matbaa ve Kitaphane sahibi Kırkor"un "Mukaddime"sini okutuyor. Ardından iki Rik'a belge ile Viyana'da yayınlanan II.

Bayezid'in üç fermanı üzerinde duruyor.

20 Aralık 1988 tarihli derste, Hicri/Kamerî, Milâdî takvimlerle ilgili bilgiler vererek tarihe ısındırıyor. Ardından, Ermeni olayları hakkında belgeler sökün ediyor. Mustafa Kemâl'in, "Cümleten gözlerinizden öperiz kardeşim" diye "Üçüncü Ordu Müfettişliği Erkân-ı Harbiye Reisi Mîralay Kâzım" Karabekir'le, yazıştığı devirdir. Bu belgelerin doğru okunması, içeriğinin doğru anlaşılması gerekmektedir. "Sadık Millet" içinden yetiştirilen insanlar, isyan, katliam gibi faaliyetleri nasıl gerçekleştirebilmişlerdir? Yurt dışındaki Ermenilerden bazıları: "Antranik kardeş, gidelim Türkiye'ye. Kırılım Türkleri, olsun Ermenistan!" diye nasıl söyleyebilmişlerdir?... Rus, İngiliz, Amerikan ve Fransızların; Anadolu topraklarını kızıla çeviren kanlı ellerini görmemek zordur. Erzincan'dan, Sarıkamış'ta çalıştıracağız diye toplanıp, şehri çıktıktan iki kilometre sonra hepsi şehit edilen "İslâmlar"ın kanından, yalnızca yerli maşalar mı sorumludur? Batuluların, yaşayış tarzlarına bakarak "Hıristiyan Türkler" dediği Ermeniler, nasıl olmuştur da 19. yüzyıldan sonra, olmayan bir "Ermeni meselesinin" müsebbibi haline gelivermişlerdir?

Osmanlı İdaresinde Ermeniler (1983) kitabını, yayınlayan Nejat Hoca'nın, 1988'de kaleme aldığı "Türk Toplumunda Ermeniler" başlıklı bir makalesi de var. Aslında bu özlü makalede, tekrar azdırılan soykırım iddiaları ve Asala saldırıları üzerine, yabancı basındaki konu ile ilgili yazıları değerlendirir. Son sayfadaki şu satırları, dört yıl sonra gerçekleştirilecek Hocalı Katliamı'na işaret gibidir:

"Atatürk'ün, Kâzım Karabekir Paşa'nın günümüze intikal eden birçok belgelerinde Ermenilerin 1919-20 senelerinde Kafkasya'da ve Kuzey-Doğu Anadolu'da köyleri basarak halkını katlettiklerine ait haberler doludur. O halde, Azerbaycanlılar da, Karabağ'ın bir gün kendi ellerinden alınıp komşuları Ermenistan'a verilmesinden endişe duymakta haklıdır. Onları de ölüm, öldürülme korkusudur."

Dönem sonunda Nejat Hoca, 11 Haziran 1988 tarihinde, üç soruluk bir de yazılı sınav yapar. Soruları şunlardır: "1. Türk İnkılâbı deyiminden ne anlıyorsunuz, bu ihtiyaç neden, nereden doğmuştur? Yenileşmeyen veya kendisini yenilemeyen, devrinin şartlarına uyduramayan devletlere veya milletlere tarihte hangi örnekleri verebilirsiniz; bunların sonu ne olmuştur? 2. Türk İnkılâbını nasıl safhalara ayırabiliriz? 3. İstenen sonuçlara ulaşamamasının sebepleri nelerdir?" 1989 yılında Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler

Enstitüsü'ne teslim edilmek üzere hazırlanmasını istediği seminer konusu: *Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar*'dir.

Nejat Hoca, yüksek lisans boyunca sadece derslerimize girmekle kalmamıştır. Aslında danışmanım, değerli bir hukukçu olan, aynı zamanda Hukuk Fakültesi'nin o dönem dekanı bulunan Süleyman Aslan'dı. Çok sonraları, YÖK üyesi iken vefat eden bu değerli insan, tez için üç konu başlığı istemiş, içlerinden “*Millî Mücadele Dönemi Konya Öğretmenleri*”ni seçmişti. Tezi hazırlayıp kendisine sunduğumda, sözü şu olmuştu: “*Nejat Bey'e götür. O kabul ederse benim için de uygundur.*” Bu cümle, kendisi tarihçi olmayan danışmanımın, Nejat Hoca'ya olan güveninin de farklı bir ifadesi idi. Kampus alanının تنها olduğu, sisi-pusu çok bir kış akşamıydı. Hukuk Fakültesinden, o zamanki adıyla Fen-Edebiyat Fakültesindeki Tarih Bölümüne geldim. O sıra Bölüm Başkanı olan Nejat Bey lojmana çekilmişti. Tezi, kampus alanının kuzey tarafındaki lojmana götürdüm. Buradan zihnimde yer eden iki unsur kalmıştır. Birisi, kısa sürede okuyacağını vaat eden Nejat Hoca'nın olumlu, yaklaşımı; diğeri, dönüşte duyduğum kurt sesleri ve korku... Neticeyi, Nejat Hoca'nın tavrı belirlemişti. Tez kabul edildi.

Öğrencisinin Tezini Kitap Olarak Bastıran Hoca

Nejat Hoca, *Millî Mücadele Dönemi Konya Öğretmenleri* ile ilgisini, tez jürisi ardından kesmemişti. Türk Tarih Kurumu üyesiydi. Bizzat kuruma götürüp, ardından da basılacağı müjdesini vermişti. Anadolu çocuğu bir öğretmen olarak, sevincime sınıır yoktu. Daha önce, kitap olarak *Şahin Bey* adlı bir piyes kitabım, *Konya Postası*'nin o zamanki sahibi olan arkadaşım Mustafa Alagöz tarafından bastırılmıştı. O, bir dostun, kadirbilirliği, kültür hizmeti idi. Öğretmenler kitabı ise, araştırma eseri olarak, Türkiye'nin önemli bir kurumunun yayını olarak çıkacaktı... Sonra garip bir haber geldi. Ayrıntıyı Hoca çıtlattı. Amerika'da sekiz aydır tedavi görmekte olan, kendisi tıp alanından ama Atatürk'ün fikir ve düşünceleri ile ilgili söz derlemeleri yapıp yayınlamış bir kurum ileri geleni, basımı engellemişti. Hoca, belli etmese de üzgündü. “*Evladım*” dedi, “*Kitabını ben bastıracağım. Abdülmuttalip Bey'e götür. Bir de dizin hazırla.*” Bu arada, klasik atıf sistemini, kısa parantez içi referans sistemine çevirmemi istemişti... Demek, benimle görüşmeden önce, matbaa ile temas kurmuş, pazarlığını yapmıştı. Yalnız, ne kadar basılmasını istediğimi sordu. Zih-

nimden, Konya'nın okul, öğretmen sayısını geçirerek, "en az iki bin" dedim. Öyle ya, Konya öğretmenleri ile ilgili bir eser, her öğretmen olmasa bile, her okul kütüphanesinde bulunmalı değil miydi? Hiç olmazsa okul sayısının bir kısmını kapsamalı idi. O, iki bin sayısını çok buldu. Beş yüz basılmasının yeterli olacağını söyledi. 1991 yılıydı... Baskı sonrasında, elimde yeni çıkmış "Öğretmenler Kitabı" ile Öğretmenevi'nin önünde otururken, bazı öğretmen tanıdıkların tavrı, çok garibime gitmişti. Tencere pazarlamacılığı, yumurtacılık, çarşı-pazar takibi gibi ek işlerin çokça yapıldığı bir dönemde, benim de kitap pazarlamacılığı yapmaya başladığım tarzında bir bakış vardı. Veya ben öyle hissetmiş ve buz gibi soğumuştum. Yeni kitabın, okuyucuya ulaşması gerekti. Bunun için kitapçılarda satılmalıydı. Tabi tanıdığım iki kitapçıdan birisi, vitrin yerine koca kitabevinin bodrumunda bir köşeye, diğeri de cam kenarına örnek koyma lütfünde bulundu. Bu tavırla kitap, ölü doğmuş gibiydi. Bir daha o kitapçılardan, ne kitapların satılıp satılmadığını sordum, ne de tahsilât işini. Öyle ya, beşerden on kitap satılsa ne, satılmasa ne idi. Durumu bildiği için, kitabın dağıtım işi ile de Hoca ilgilenmişti. Üniversiteden bazı hocalara rica ederek, sanıyorum yüz elli civarında kitabın satışı sağlanmıştı. Bu arada, bazı yüksek veya doktora öğrencilerine okutarak, eleştirilmesini de sağlamıştı. Ki bir arkadaş, kitaptaki bir tekrarla ilgili olarak beni uyarmıştı.

Aradan aylar geçti... Yusuf Bey, Hoca'nın emekliye ayrıldığını ve iki aydır maaş alamadığını söyledi. Nejat Hoca, bir talebesinin kitabını, cebinden para harcayarak bastırmakla, farklı bir fedakârlığı ortaya koymuştu. Bu hasbi davranışın yükü, hep onun omuzlarında kalmamalıydı. Maaşı aldığım bir sıra, baskı masrafının hiç olmazsa bir kısmını takdim etmek istediğimi söyledim. Almadı... Artık benim için başka bir yol kalmamıştı, çantasına koydum. O, ilim âlemine, bir köylü çocuğunu çıkarmak istemiş, yazı ve yayın konusunda cesaretlendirmeyi düşünmüştü. Teşvikleri ile, hizmetli iken doktor olmuş, doçentliğe kadar gelmiş öğrencilerinin olduğunu duymuştuk. Konya'da, öncekilerine yenilerini katmak istiyordu. Değişik bilim dallarındaki birikim sahiplerini, tarih alanında kariyer yapmaya teşvik etmesi, ondaki farklı düşünce ve duruşun bir göstergesiydi. Bir sevgi kutbu gibi, değişik alanlardan öğrencilerini, belli fırsatlarda bir araya getirirdi. Görüşüp kaynaşmaları sağlamaya çabalaması, dekorun sosyal yönünü tamamlıyordu.

Doktora Sevdası

1990 yılından itibaren artık hedef, doktora öğrencisi olmuştum. Fakat iki defa girdiğim halde başarısız bulunmuştum. Bu durum, üniversiteden olduğu gibi, doktora düşüncesinden de beni soğuttu. Artık, doktora çalışmalarında zaman kazandırması için, dostların desteği ile atandığım Akşam Ortaokulu'nda, tarih öğretmenliği, idarecilikle birlikte yazı hayatına devam etmek en iyisi idi. Zihnimde, akademik kariyer işi bitmişti. Günlük bir gazetede, müstear adla yazıyordum. Fakat, ayrı zamanlarda okula uğrayan yüksek lisanstan hocalarım, Yusuf Küçükdağ ve Yaşar Semiz, Türkiye Enstitüsü'nün öğrenci alacağını bildirerek, müracaat etmeye teşvik ettiler. Bunun üzerine, üçüncü defa başvurdum. Nasipte 1992-93 öğretim yılında, yeniden Nejat Hoca'nın öğrencisi olmak varmış...

Dersler, Cumartesi ve Pazar günleri yapılıyordu. Yer genelde, Muhacir Pazarı'nın ilerisindeki, Çocuk Yuvası'na yakın, Selçuk Üniversitesi'ne ait eski bina idi. Hafta sonu olduğu için, kantin açık olmaz, doktora öğrencilerinden başka kimse bulunmazdı. Zaten Hoca da emekli olduğundan, on beş günde bir gelir, iki gün yoğunlaştırılmış uzun süreli dersler yapardı. Akşamları da sohbetlerle âdeta dersler devam ederdi. Talebeler evli, memur kimselerdi. Onun için aramızda, börek ve çay nöbeti tutarak, derse hazırlıklı gelirdik. Böylece belki eğitim hayatımızın en tatlı, doyumsuz derslerini, doktora döneminde yaptık.

Nejat Göyünç, Osmanlı Arşivleri ve Belgeler dersini veriyordu. 10 Ekim 1992 Cumartesi günkü dersinde, Osmanlı Arşivlerinin muhteviyatı, belgeler ile tarih araştırmaları ve yeni yayınlar hakkında bilgi vererek işe başlamıştı. Ana soru, "Çalıştığım alanda neler yapılmış?" olunca, alandaki yayınları sıkı takip etmek gerekiyordu. *Belleten*, Türk Tarih Kurumu'nun *Belgeler*, *Tarih Araştırmaları*, İzmir'de Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi tarafından çıkarılan *Tarih İncelemeleri*, Konya'daki *Selçuk*, Nejat Hoca'nın bizzat çıkardığı, o sıra 12. sayısı hazırlanan *Osmanlı Araştırmaları*, *Vakıflar Dergisi*, *Tarih Dergisi*, *Türkiye Tarih Yayınları Bibliyografyası*, *Türkiye Makaleler Bibliyografyası* bakılması gereken yayınlardan bazıları idi. Bu arada yabancıların Osmanlı tarihi, belgeleri üzerinde yaptığı araştırmalar, yayınlar hakkında zengin bilgi veriyordu. Artur Leon Horniker'in *Osmanlı-Türk Diplomatiği*, Boris Netkof'un Bulgarca *Osmanlı-Türk Diplomatiği*, Stanislav Verkof'un *Osmanlı Diplomatiği*, Valeri Stayanof'un *Osmanlı Türk*

Paleografyası ve Diplomatîğinin Gelişmesi, Babinger'in *Diplomatîkî* bunlardan bazıları... *Turcica*, Strazburg'da 23. Sayıya kadar çıkarılmış bir dergi idi. İngiltere, Türkoloji araştırmalarında ileri bir ülkedydi. Orada 1827 yılında, ilk Türkçe dersi veriliyor... İngilizlerin Lawrens'ine karşı, Almanların Çek asıllı Alois Musili'nin olması bir tesadüf değildi... Macaristan'da ilk Türkoloji enstitüsü, 1870'te kuruluyor. 160 yıl Türk yönetiminde kalan Macarlar, Türk tarihini araştırarak Macar tarihini ortaya çıkarmak için Türkçe öğreniyorlar. Romanya, İsrail, alanda çalışan ülkelerden. Avusturya'da, Türkçe bilen memur yetiştiren okulu, Maria Tereza kuruyor. Amerikan üniversitelerinde 1992 itibariyle, Halil İnalçık da dahil on civarında profesör tarih eğitimi veriyor.

Hoca'nın, Siyakat rakamlarının nasıl yazıldığı; l'den 50 000'e kadar göstermesi, Siyakat yazı tipiyle ilk karşılaşan bizler için ilginçti. Böylesine bir bilginin ardı, Ömer Lütfi Barkan'ın, "XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları" başlıklı makalesini okumakla geliyordu. 1943'te İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiyat Enstitüsü'nün yayını olarak çıkan makaleyi bulmak kolaydı. Hoca, İstanbul'u değil, Tarih Bölümündeki Alpay Bizbildik ve İzzet Sak adlı tarihçi arkadaşları işaret ediyor, makalenin onlardan alınmasını salık veriyordu. Zaten, on beş günde bir İstanbul'dan gelirken, okumamızı istediği belge, makale veya bazı kitapları çantasında getirmeyi ihmal etmiyordu.

24 Ekim 1992 Cumartesi günkü ders, münşeat konusu ile başlamıştı. Yani, yazışma adabını örneklerle gösteren eserler üzerinde durulacaktı... Tayyip Gökbilgin'in *Osmanlı Paleografyası ve Diplomatîk İlmîne Giriş*, Budapeşte arşivi müdürü Locos Fekete'nin, *Osmanlı Diplomatîk İlmî ve Paleografya'sı*, Mihail Guboğlu, Klaus Schwarz'ın eserleri bunlardandı. Umman Denizi'nden, Atlas Okyanusu'na kadar etkisi uzanan Osmanlı Devleti'nin kurduğu barış, devletin çökertilmesinden sonra ortadan kalkmıştı. Yerine kurulan manda yönetimleri, krallıklar barışı, sükunu sağlayamadılar. Ama her devlet, kendi geçmişi araştırılmaya yönelince, Osmanlı'dan kalan belgeleri değerlendirmeye başladılar. Schwarz'ın yaptığı da bir benzeri idi. İlki Yavuz Selim'e ait bir Berat olmak üzere, Sina Manastırı'nda bulunan 13 fermanı yayınlamıştı.

Nejat Hoca, 7 Kasım 1992 Cumartesi günkü dersinde, vesika, ferman, berat, irade, hatt-ı hümayun kavramları üzerinde du-

arak, vesika okumaya ön hazırlık yaptırmıştı. Öyle ya, belgelerde geçen ibare, terim, deyim konusunda bir altyapı oluşturulmalı idi. Notlar arasında, bir sonraki derse Norman Itzkowitz'in, *Osmanlı İmparatorluğu ve İslâmî Gelenek* kitabı ile *Nümüne-i Kitabet* okunarak gelinecekti. Çünkü elkâb, vesika okumakta gerekli idi. Kalıplaşmış, geleneksel sıfatlar, hitap şekilleri, bilinmeli idi. Dersin devamında, arşivdeki defter türleri vardı. Defteroloji diye bir bilim dalının türediğini ondan duymuştum. Vakfiyeler, onlarla irtibatlı olarak Kütük defterleri, Şer'îye Sicilleri; Divan-ı Hümayun Defterleri içinde Mühimme Defterleri, mufassal ve icmalleriyle (özet) birlikte Tahrir Defterleri, Ruus Defterleri, günlük devlet gelir-giderlerinin kaydedildiği Muhasebe Ruznamçeleri, Şikayet Defterleri bunlardandı... Arşivlerin, tarih araştırmalarında vazgeçilmez bir önemi bulunmaktadır. Amaç, belgeperestlik değildir. Nadiren de olsa bazen sahte belgelerin çıkabileceği de hatırdta tutulmalıydı... Bu arada, Wien 1991 baskılı, *Turkologischer Anzeiger (TA 17) Turkology Annual*'i göstermişti. Avusturya'nın, Instituts für Orientalistik adlı kurumunun yayınına böylece görmüştük.

Burada bir tarihi olay nakli, belge konusundaki Avrupalı tutumunu öğretmeye yetiyordu. Cemal Paşa, sertliği ile ünlü, İttihat ve Terakki üçlüsünden biri. Bütün yaptıkları, menfi değil elbette. Şam'da gerçekleştirdiği güzel hizmetler, İsviçre'deki bir gazeteye iletilir. Gazete, bunları yayınlamaz. Yöneticisine, niye basılmadığı sorulduğunda cevabı şöyle olur: "*Türkler lehinde olan haber yazılmaz.*" Almanya başta olmak üzere, Batı'da çok kalmış olan Nejat Hoca, belgeye dayalı çalışmayı öne çıkarıyor, arşivci kimliği ile öğrencilerini araştırmacı yetiştirmeye gayret ediyordu. Ama, önyargılarından kurtulamayan Batı'nın, bakış tarzı ve tutumunu bilmekte de yarar vardı.

14 Kasım 1992 tarihli ders, belge okumaya tahsis edilmişti. Bu arada "secî"ye, yani düz yazıdaki kâfiyeye dikkat çekmiş, düstûr'ül ekrem, müşîr-i efhâm, kâhir, iclâs, mehâm, mütemmim, mahfuf, ahsen, fahamet, müteverîn, yenbû-memba', dakîk, enâm gibi kavramlar değerlendirilmişti. Fermanın bölümleri görülürken Hoca, *İslâm Ansiklopedisi*'nden Tuğra maddesini okumayı ödev olarak vermişti.

5 Aralık 1992 Cumartesi günkü dersinde Nejat Hoca, önce Ocak ayının 16'sına kadar yapılması gereken vazifeyi veriyor... Vak'anüvislik ve vak'anüvislerin eserlerinde hangi devre ait kayıtların bulunduğu incelenecek... Ahmed Cevdet Paşa, Ahmed

Lütfi Efendi, Muallim Naci, Abdurrahman Şeref'ten oluşan son vak'anüvisler, daktilo ile yazılmış yedi sayfalık bir ödev halinde evraklar içinde duruyor. Demek, verilen tarihte hazırlanıp hocaya teslim edilmiş. Notlardan anlaşıldığına göre ders, 6.12.1992 tarihinde yani Pazar günü devam etmiştir. Ana konu, Tahrir Defterleridir. Yazma anlamına gelen tahrir, nüfus yanında kullanılırsa nüfus sayımı, olarak anlaşılmaktadır. Üç adet tutulan defterin biri tahrircide, diğeri muhafaza için İstanbul'da Defter Eminiinde, üçüncüsü mahallinde kalmaktadır. Kıtık, su baskını, veba, zelzele, eşkıya baskını gibi gelir düzeyini değiştiren durumlar olduğunda, devlet tekrar tahrir (sayım) yapmaktadır. Mufassal Defterlerde her şahsın adı, baba adı, vergi miktarı kaydedilmektedir. İcmal Defterlerinde, şahıs yerine mahallenin adı, gelir miktarı yazılmaktadır. Kavramlar, vergi miktarları, devrin özelliklerini vermektedir. Kaçan kölenin, yakalandığında alınan bedeli, Yava Kaçgun'dur. Bâdi Heva kavramının açıklaması Hoca'nın üslubunu, yöntemini ele veren bir hatıra türünde: "*Hayvan gitti, Caner'in bahçesini yedi. Ceza alınır. Buna, bâdi heva, havadan gelen para, denir.*" Tabi vergi miktarlarının, onda bir anlamında öşür dendiği gibi olmadığı da verdiği bilgiler arasında. Yetişen tarım ürününün, verim düzeyine göre öşrü, 1/7, 1/8 hatta 1/5 olabilmektedir. Üreticinin, beş öbek yaptığı ürünün, bir öbeğini tumar sahibi almaktadır. *Bozok Kanunnamesi'*nden verdiği örnek şöyledir: "*Her kim katır uğrularsa (çalarsa) 18 altın alına veya eli kesile. 18 altının 9'u kadı, 9'u sipahiye verile. Katır sahibine katırı verilir. Zina yapan evli ise recm oluna veya 15 altın alına. Bekârsa, sübût bulmuşsa hat vurula veya 14 altın alına. Ölmek istemeyen (elbette) altını verir.*"

Ders, Kanunî devrine ait bir icmal defterinden örnekler ve Divanî yazı ile yazılmış Berat okuma çalışması ile devam edip, gelecek ders için verilen okuma görevleri ile sonlandırılmıştır.

16 Ocak 1993 Cumartesi günkü dersin konusu, ferman. Belge okuma ve değerlendirme yanında bir not şu: *Pars Tuğlacı, aşırı Ermeni milliyetçisi...* 17 Ocak 1993 Pazar günü yapılan ders, tarih görüşlerine tahsis edilmiş. *Tursun Bey, Naima, Lütfi Efendi, Peçevi, Cevdet Paşa, Tacü't-Tevarih, Selânikî Tarihi*, üzerinde durulanlardan. Yalnız bir öğüt burada öne çıkıyor: "*Ana kaynağa inmek, orjinal müracaat etmek gerek.*" Bu, sanki Nejat Hoca'nın ana düsturu gibi. Pazar günkü ders, hatıraların da dile gelişine vesile oluyor. Hoca, "*1937'de İlkokulu Erzurum'da bitirdim. Babam bir buçuk yıl önce ölmüştü. Yatılı okul imtihanına girdim.*" diyor. Hocalarından,

Gökbilgin ile ilgili anlattıkları da kendisi hakkındakiler kadar dikkat çekici: “Ben 1944-48 arası İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin Tarih Bölümünde okudum. Tayyib Gökbilgin hocamızdı. Kütüphaneye bir o gelirdi. Çalıştı. Aslı İlkokul öğretmeni idi. Macarca bilirdi. Sonra üniversiteye hoca olmuştu. Edirne Paşaili Sancağı, kırkambar bir eseri idi..”

Dersin sonunda, gelecek derste teslim edilmek üzere iki ödev var. Biri Abdülmecid'in istikraz hakkında görüşü, Mısırlıların İstanbul'daki sosyal hayatı. Diğeri, Bosna ile ilgili, *Maruzat*'la, *Tezakir* karşılaştırılarak, yayın olacak tarzda yazı hazırlanacak. Bu arada Hoca, bir noktaya değinmeden edemiyor. Mısırlıların İstanbul'da sosyal hayatı deyince zihni, günümüze geliyor ve o günlerde SHP'lilerin, Araplara mülk satma işine, “Lâiklik elden gidiyor” diye yaygara koparmalarına takılıyor. İstanbul nezaketi ile itiraz cümlesi şu:

“Ama adamlar gidip Yunanistan'dan, İngiltere'den satın alıyorlar. Hem de onlardan etkileniyorlar.” Verdiği ödevin yazılı örneği, dosyada saklandığı için elimde. Yeri gelmişken 13 Mart 1993 tarihli konu başlığını kaydetmek gerek: “Mısırlıların İstanbul'daki Sosyal Hayatı ve Abdülmecid'in İstikraz Hakkındaki Görüşleri (Tezâkir ve Ma'rûzât'tan)”. Ödevin üst başlığı: “T.C. SELÇUK ÜNİVERSİTESİ TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ” ifadelerini taşıyor. Hemen altında: “ÖĞRETİM ÜYESİ: Prof. Dr. Nejat GÖYÜNÇ, HAZIRLAYAN: Caner ARABACI” kimlik bilgileri bulunuyor.

Notlara göre, 20 Şubat 1993 ve 21 Şubat 1993 günleri verimli, dolu dolu dersler işlenmiş. Hoca önce, 27-28 Şubat ile 13-14 Mart Cumartesi ve Pazar günleri ders yapılacağını duyurmuş. Ardından, “Okumadan hiçbir şey olmaz” hükmünü vurgulamış. Tabi, bu hükmün yanında, “Kitabın kendini görmek gerekir” uyarısı da var. Tanıtığı kitap: *The Sephardim (Sefardim) in The Ottoman Empire*. Yazarı, Amerikan Yahudisi olan Aigdor Levy. “Osmanlı Maliyesinde Yahudiler” başlıklı kendisinin de bir makalesi bulunan Nejat Hoca, Yahudilerin dört gruba ayrıldığını belirtiyor. Bunlar, İspanya'dan kovulduğu için İspanyolca-İbranice bir dil konuşan Sefardim (k), Almanya'dan çıkarıldıkları için Almanca konuşan Eşkenaz, Osmanlı Devleti bünyesindeki Arap memleketlerinde oturduğu için Arapça konuşanlar, Bizans zamanından kalıp Anadolu'da bulunan Grekçe konuşan Romanyod da denen Yahudiler.

Söz burada, Osmanlı Millet Sistemine odaklanıyor. Din esasına dayalı Osmanlı millet sistemi, sosyal barışın da temeli. Zira, Renan'ın aynı dili konuşan, aynı memlekette, aynı dine bağlı, aralarında tarih, kültür birliği olan toplumu, millet olarak tarif eden görüşü, bizde kabul görse de gerçekçi değil. Zira Lübnanlılar, Hıristiyan Araplar, aynı dili konuşup aynı memlekette yaşadıkları halde birbirini öldürüyorlar. Bosna-Hersek'te, dört yüz yıl birlikte yaşamış insanlar, birbirini doğruyor. Orada insan hakkı yok, Hıristiyanlık hakkı var. Osmanlı, din esası düşündüğü millet sisteminde, kiliseyi, din adamlarını koruyor. İstanbul'dan vergi toplamak için Patriği görevlendiriyor. Uzun saç, Hıristiyanlıkta hakimiyet sembolüdür. Vergiyi toplayamayan papazın, saçını keşiyorlar. Tabi vergi verenler, Osmanlı idaresi tarafından korunuyor. Hoşgörü ve tolerans öne çıkıyor. Kilise batsın istenseydi, papazların kilise adına vergi toplamalarına izin verilmezdi. Osmanlı Yahudilerinin de Hahambaşılığı yönetiminde, cemaat hayatları bulunmakta, Responsa denilen Şeriye Siciline benzer defterler tutmuşlardır. Yahudi kökenli memur, kâtip çoktur. Hatta on sekizinci yüzyıl mukataalarında mültezimler Müslüman, kâtipleri yaklaşık büyük kısmı Yahudi'dirler. Bu durum, son devirde de devam etmiş, İttihat ve Terakki içinde bir çok Yahudi yer almıştır.

21 Şubat 1993 tarihli derste Hoca, Ruus, Serdar Ruusu konusunu işler. Sadrazam, sefere çıktığı zaman, divan da gitmektedir. Yani hükümet, başbakanın yanındadır. İstanbul'da kaymakamı kalıyor. Sefer sırasında, tayinler, tevcihât, tumarlar, sancak beyleri de tayin edilmektedir. İşte bütün bunların kaydedildiği defter, Serdar Ruusudur. Yalnız Hoca, üzerinde durduğu konuda, önceden çalışıp, bilimsel makale yayınlamış birisidir. "Ruus" makalesi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisinin 22. Sayısında yayımlanmıştır. Defterlerde, yalnız tayin yeri, tayin edilen kimse kayıtlı değil. Konaklama yerleri, elçilerin gelişleri, Halku'l-Va'd, Magosa kalelerinin düşüşü gibi bilgiler de bulunmaktadır.

Bir başka kaynak, Avarız Hane Defterleri... Evli erkeklerin, vergi mükellefi olduğu ve ortalama 4.1 kişinin bir hane kabul edildiği bir vergi sistemi... Tabi hane, yöreye göre değişebiliyor. Bir Avarız Hane, 40 haneden oluşmaktadır. Osmanlı Devleti'nde 1518'de 3500 hane bulunmaktadır. 1540'ta hane miktarı artmıştır. Tabi vergi verenler, Hane-i Avarız olarak adlandırılırken; vergi vermeyenler, Hane-i Gayri Avarız adıyla kayda girmektedir. Üretim sürecine katılmayan; imam, müezzin, müftü, total, kör kim-

selerden vergi alınmamaktadır.

Hoca'nın bu arada bizzat tanıdığı bir Amerikalı tarihçi hakkında verdiği bilgi dikkat çekici. Willyam Peachi, *Selânikî Tarihi* üzerinde çalışan bir Amerikalı üniversite hocası... Türkiye'de, İran'da çok durup, çalışıyor. Müslüman oluyor. Müslüman oldu diye karısı kendisinden ayrılıyor. Yine, Müslüman oldu diye, Amerika'da üniversitede kendisine ders vermiyorlar... Hoca, Osmanlı hoşgörüsü ile, fırsatlar, özgürlükler ülkesi diye tanıtılan Amerika arasında, öğrencilerine günümüzden bir kıyas ortamı da hazırlıyordu. Pazar dersinin sonu, Osmanlıca "ş"nin noktalarını, dalına asılmış üç kiraz gibi resmeden bir Beratın okunması ile getiriliyor. Berat, tablo gibi bir hat sanatı. "*Nişan-ı şerif âli şân sâmi mekân-ı sultânî ve tuğrayı garrayı cihan sitâmî hakânî hükmü oldur ki..*" Baalbek Kazası kaymakamlığına vekâlet eden Jandarma Bölük Komutanı Recai Efendi, hizmetinden dolayı, dördüncü dereceden rütbe ile taltif edilmiştir. Berat, ödül, taltif işinin başarıya endeksli olarak işlenmesine tipik bir örnek. Sonraki derslerde, iki Berat daha okunup değerlendirilmiş..

3 Nisan 1993 tarihli derste, Nejat Hoca, "Başarı ödüllendirilmeli" görüşüne yeni örnekler veriyor. Bunlardan birisi, *Belâten*'de yayınlanan bir belge. Çanakkale Cephesinde, hücum sırasında Bigalı Mehmet Çavuş'un, süngüsü kırılmıştır. Ama o, yerden taş alarak hücumu devam ediyor. M. Kemâl'in teklifiyle Nişancı geliyor. Terakki, yani maaşta ilerleme yazısı yazılıyor.

Bu derste, notlar arasına giren bilgilerden birisi, Nejat Hoca'nın 1944 Eylül'ünde üniversiteye başladığıdır. O iyi bir gözlemcidir. İngiliz Steven Runciman, İkinci Dünya Harbi yıllarında İstanbul'da hocalık yapar. Sonra üç ciltlik, *Haçlı Seferleri Tarihi*'ni yazar. Türkçeye, Fikret Işıltan tarafından çevrilen bu eserin (1992), Birinci Haçlı Seferleri sonlarında, "*dünyada Ermeniler kadar aşağılık millet yoktur*" yazılıdır. Türkler içinse, "*Hristiyan olsalardı dünyanın en asil milleti olurlardı*" diye yazmış. "Demek ki, tek kusurumuz Müslüman olmak... Zaten Batı Âleminin karşısında Türklerden başka durabilen yok. Diğer İslâm toplumlarıyla, kedinin fare ile oynadığı gibi oynamışlar." Konu içinde, İstanbul sosyetesinden bir ilginç bilgi de geçiyor. "*Nükhet Duru, Dikran adlı bir Ermeni ile evlendi. Her akşam televizyona çıkıyordu. Boşandı, televizyona çıkış seyrekleşti.*" Bu gözlemini, yönetici ve okumuş kesimle ilgili tespitleriyle pekiştirir. Avrupalı biri kendisine bizzat şöyle demiştir: "*Bizde idare edenler dindardır. Sizde tam tersi.*"

Sorusu, can yakıcıdır: “*Hangi Anayasamız milli? Bir Mecelle yerli idi. Biz kaldırdık. İsrail, ihtiyaçlarına cevap verdiği için yıllarca kullandı.*”

Bu arada belgelerde geçen bazı terkiplerin anlamlarını veriyor. Bunlardan birisi, M. Kemâl’in Vahideddin ile yazışmalarında kullandığı bir terkip: “*Ma’ruz-ı çâker kemîneleridir*”... (Küçük kullarının arzıdır).

Ders sonunda, 1-2 Mayıs 1993 tarihinde teslim edilmek üzere, esash bir görev veriyor... Konu: Bazı Türk Devlet Adamı ve Yazarlarının Tarih Görüşleri. Bu başlık altındaki ödevleri, sonra toplayıp notla da değerlendirdi. Asıl nüshası kendilerinde olmak üzere değerlendirme ardından fotokopi almama izin verdiği için, üzerinde el yazısı bulunan bir hatıra ödev, dosyada günümüze geldi. Baş sayfada alta imzası bulunan, rakam ve yazı ile “100 Yüz” notu var. 14. Sayfanın sonunda ise “Sevgili Caner’im” diye başlayan ve sonunda “14.5.1993” tarihi altında imzası bulunan notu var. Maalesef ara kısım fotokopide silik veya zamanla silindiği için buraya geçirilemeyecek durumda. Fakat böyle, 100 verdiği bir başka ödevim daha var: “Tanzimat’a Yöneltilen Eleştiriler” Bu yazının başlığı, aslında kendisinin daha önce yazdığı bir makalenin başlığı ile aynı. Okuyup üzerine notlar düşerek değerlendirdikten sonra, şöyle dediğini hatırlıyorum: “Benimkinden daha güzel olmuş.” Ardındaki el yazılı ifadeleri, kasabalarda öğretmenlikten gelmiş, bir kavruk Anadolu çocuğuna, İstanbul beyefendisinin teşviki değilse nedir? Aslında, bu tavrı, öğrenmeye hevesli bir köylü çocuğunu, yürüklendirmek içindir. Samimi duruşunun gerisindeki; ‘Yapabilirsin, çalışırsan başarısın’ teşvikini algılamak gerekmektedir. Lügatında, insan küstürmek, kaybetmek olmayan, kendini ispatlamış, şöhreti uluslararası alanda yürümüş, ileri yaşlardaki bilim adamının, o kompleksiz tavrının başka ne sebebi olabilirdi? Bizim henüz arşivi bilmediğimiz, tarihi sadece yazılmış ikinci el telif eserlerden tanıdığımız dönemde, onun yaklaşımını, başka türlü değerlendirmek mümkün değildir: Teşvik ve kazanma. Alana yeni yüzler katma, üstelik, kıyıda, köşede kalmış Anadolu çocuklarından kimseleri yetiştirme... Belki ömrünün son demlerinde, onu yücelten en asil tutumlarından birisi de bu idi. İlmî, üniversiteyi İstanbul’a, elit kesiminin tekeline tevdi eden anlayışa, Mardin’de, Malatya’da, Konya’da çalışarak, fiilen bir karşı çıkış sergilemişti. Üstelik ülkenin, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Boğaziçi Üniversitesi gibi en seçkin kurum ve üniversitelerinde

görev yapmış bir kimse olarak..

Nejat Hoca, 15 Mayıs 1993 tarihindeki dersini, kaynak tenkidine hasretmiş. 1913-16 yılları arasında İstanbul'da görev yapan Amerikan Büyükelçisi Henry Morgenthau (1856-1946)'nın, *Ambassador Morgenthau's Story* eseri, örneklerinden biri. Paşaların Kavgası, bir diğeri. Basın hakkındaki şu gözlemi kayda değer: "Bir Pedagoji Cemiyeti toplantısında'yık. Programda Enver Ziya Karal'ın konuşması vardı. Fakat gelmedi. Ama ertesi gün Cumhuriyet gazetesinde, Enver Ziya Karal, şöyle dedi diye, bir paragraf vardı."

Ders, Karamanî Türkler konusu ile zenginleşiyor. Türkçe konuşan Hıristiyan Türkler, üzerinde pek durulmayan bir konu. Polonya'nın Krakow şehrindeki yazmalar, harfleri Ermeni Alfabeti ile, ama dili Türkçe... Balkanlar'da; "Her ne kadar Rum isek de Rumca bilmeyiz/Hurufumuz Yunanîce ama Türkçe kelâm eyleriz" diye şiir yazarlar var. Giri'ten gelenler Rumca, Bulgaristan'dan gelenler Bulgarca konuşuyorlar. Etkileşimin tabii bir sonucu... Bütün bunların tersi de var. Uygur Alfabetine benzeyen bir alfabe kullanan, Hıristiyanlar da bulunuyor. Süryaniler bunlardan. İsa, hem baba, hem oğul, hem de Ruhul-Kuds diyenlerle; insan-oğul diyenlerin yolları ayrılıyor. Tanrı diyenler, Nasturileri takibata uğrıyor. Kaçanlar, Uygur Alfabetinden etkileniyorlar.

Toplumların oluşmasında dinin, Balkan toplumlarında dolayısıyla kilisenin rolü önemli. Tabi değerlerden beslenen tarih şuurunun da... Mehmet Ârifin, Balkan toplumlarının bağımsızlıklarına tarih şuuru ile eriştikleri görüşü, kilise telkinleri ile birlikte alınırsa yabana atılır düşünce değil. Burada, şuuru kimin oluşturduğuna dikkat edilmeli. Bulgarlar, 1981'de Bulgar Krallığı'nın 1300. Yıldönümünü (681-1981) kutladılar. "Yeryüzünün en eski Slav devletini biz kurduk" dediler. 18. Yüzyıldan itibaren Rusların işleme, Bulgarları bu hâle getirmişti..

Hoca, şuur oluşturma ve getirdiği sonuçlar konusunda Kıbrıs'tan bir örnek verir: "1969-70'te Kıbrıs'a gitmiştik. Bafta, o zaman Meclis Başkanı olan Denктаş, bir gecede yıkılıp park yapılan bir cami yerini gösterdi. Orada Türk okulunun pencerelerini de kırmışlardı.." Hoca'nın, burada ilginç bir görüşü vardır: "Elimde olsa Denктаş'ı Türkiye Cumhurbaşkanı yaparım. Bu vesile ile Türkiye-Kıbrıs birleşir."

Kültür tahribi, sadece Kıbrıs'ta değildir. Önceden Türk eserlerini yıkan Macarlar, sonradan tamir eder olmuşlardır. "Bulgar, Ermeni, Rumlar bir tane bırakmamacasına yıkıyorlar. 1969-70'lerde

Mora'da Anabolu'ya gittik. Camiyi, kilise yapmışlar. Arşivde, 16 Türk eseri vardı. İkisi kalmıştı." Burada Hoca'nın acı duyduğunu, hayıflanıp ifadelerinden anlamak mümkün: "Sadece kefare yıkıyor. Biz de sahip çıkmıyoruz. Erzincan'da Mengüceklerden kalma medreseleri 1930'lu yıllar yıktılar."

Doğuda araştırma yok. Verip-alma var. Onun için yükseliş, tersine gidiyor. Araştırma yerini, verip-almaya bırakıyor. Avrupa, kendileri için Dark Ages yani Karanlık Devir dedikleri Orta Çağ'dan, araştırmaya yönelerek kurtuldu.

Bu dersin son notu gelecek dersle ilgili: "26-27 Haziran 1993'te ders var." Belki son ders olan bu tarihle ilgili notlara rastlayamadım. Yalnız belirtilebilir ki, büyük ihtimalle o tarihlerde ders yapılmıştır.

Nejat Hoca, talebeleri ile dost olabilen, onlarla bütünleşebilen bir değerdi. Kendisi ziyarete geldiği gibi, ziyaret edilebilen bir hocaydı. Hatıraların buğusu ardında kalmaması için son zamanlarından bir ev ziyaretini kayda geçirmek yerinde olacaktır.

Hatıralar Sisi

Üsküdar, Sultan Tepesi'ndeki evinde, Ali Osman Öztürk'le beraber ziyaret etmiştik. Üç günlük bir yerel tarih toplantısı için geldiğimiz İstanbul'da, aklımıza gelen ilk isim, ortak büyük o idi. Vefatından önceki son görüşmelerden biriydi. Bir yandan Ayten Teyze'nin hazırladığı nefis börek ve pastalardan atıştırır, çayımızı yudumlarken, diğer yandan koyu bir muhabbet sarmıştı. Hoca hep öyleydi zaten. Talebeleri ile konuşurken sadece dili söylemezdi. Çoğu defa yüreği ile söylesirdi. Sıcakkanlı, lâtifeyi seven bir üslup, aradaki mesafeleri yok ederek kaynaşmayı sağlardı. Görüşme, tatlı gülüşmelerle devam ederken, birden bıçak gibi kesildi. "Nejaat!"... Ayten Teyze'nin uyarısı, üst perdedendi. Önce alıklaşğımı hissettim. Sonra, bu beklenmedik uyarının sebebini anlamaya gayreti başladı. Anadolu'dan bakışla; Misafir yanında kocayı paylama... Hele bu, sıradan birisi değil de Nejat Hoca ise, onlarca kat cürüm halinde ağırlaşıyordu... Hoca, gülüşmenin kendisi ile ilgili olmadığını bildirince, hava yatıştı. Durum anlaşılmıştı. Ayten Teyze, kulakları iyi işitmediği için, gülüşmenin kendisi ile ilgili olduğunu sanmıştı. Hâlbuki biz çoktan, Ayten Teyze'yi unutmuştuk bile. O sert yapılı, becerikli göçmen kızı, ihtiyarlık çağında bile dinç ve gayyurdu. Evin dökülen yerlerini, ustaya ihtiyaç duymayacak şekilde tamir eder, ev işlerini çekip çevirir, mutfakta damak tadının hakkını verirdi. Ama Hoca'nın yerini tutacak bir

muhabbeti koyultamazdı. Bu bir mizaç işiydi elbet... Ama demek, kendine bigâne kalan muhabbet arasına girerek, varlığını böylece hatırlatmıştı.

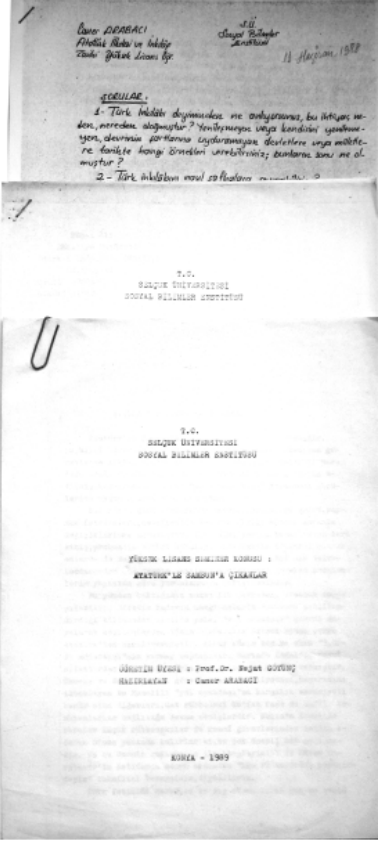
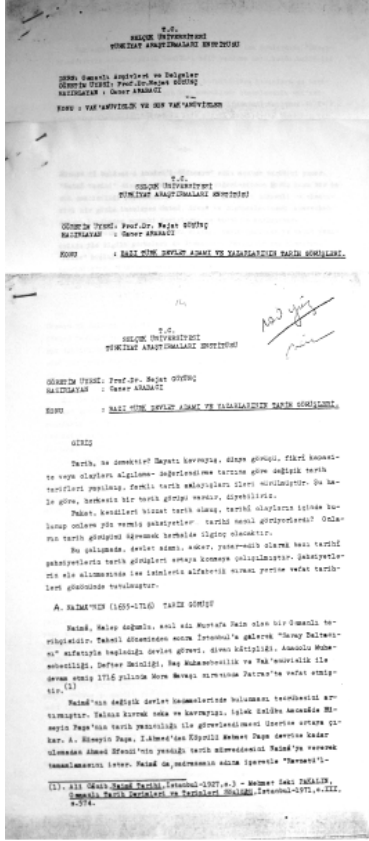
Nejat Hoca'nın vefatında gittiğimizde metin bir Ayten Teyze görmüştük. Üzgün ama yıkılmamıştı... Nejat Hoca'nın yazıları, tasarıları yarım kalacaktı artık. Onun yerini, aileden kim tutacaktı? Kızı, oğlu vardı. Fakat biri havacılık, diğeri motor sanayii alanında kendisini geliştirmişti. Çok sonra öğrendiklerim, beni bir daha kendime getirdi. O, tiz "Nejat !" sesinin sahibi, hiç ummadığımız bir işe girişmişti. Hoca'nın yarım bıraktıklarını ele alıp, tamamlama gayretine düşmüştü. Bu haber, Ayten Teyze'nin zihnimdeki pürüzlerini sildi. Onu, ulvileştirdi. Gerçek hayat arkadaşı, buydu işte. Son yolculuk ardından bile olsa, onun satırları arasında, "fena fil Nejat olmaya" yönelmişti. Bu, gülüşme arasındaki ürpertimizi yok eden, sadakatin göstergesiydi. Ortaya konan ne olursa olsun, sevdikleriyle bütünleşmenin yolundaydı Ayten Teyze.

Öğrenci yetiştirmeye, bilime bir ömrü severek harcamıştı Nejat Hoca. Onu rahmetle anmaya vesile bu armağan eseri, düşünüp çıkararlara, başta vefalı insan Hasan Bahar olmak üzere teşekkür ederim.

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

127

TARİHÇİLİĞE
ADANMIŞ
BİR ÖMÜR

Prof. Dr. N. GÖYÜNÇ. 3. Aralık 1993

Tarihli: Meryem Korkmaz.
Bazari sınıflandırılması.
- Gönüllü ve Akademi Mahmut Korkmaz.
Siyaseti hakkında. Terden 1 ay önce istenilen kararın
2. hafta M. Kemal, tarihli yazıya. (Nisan gelmiş.)

Prof. Dr. N. GÖYÜNÇ. 20. Ocak 1993

ABT 27-28. Sektör. Cüm. Fikir. Der. (S. 14)
23-24. Aralık.

- Birlik halinde. Olmazdan önce böyle olmalı.
Halkın kendisi düşünce gelmeli.
Kısmen - "Tarih" yazıya 99. - diğer bir yazı
"Tarih" yazıya.

Tezimize Sınıflandırma / B. Cumhuriyet tarihinde
(Sarımsık)

The Ottoman Empire In The Ottoman Empire
in Ataturk's (Armenian yazıları)

Prof. Dr. N. GÖYÜNÇ. 15.5.1993

Yeni bir Tarihçi:
Meryem Korkmaz.
(Meryem'in Halkın Mahmut Korkmaz)

Ezer tarihini açıkladı.
Fikirlerimize katıldı. - Meryem Korkmaz'dan sonra
her halukârda.

Bir postajı. Cüm. Fikir. Der. (S. 14)
Programda Ezer Dışında. Cüm. Fikir. Der. (S. 14)
var. Fikirlerimize katıldı. Meryem Korkmaz'dan sonra
her halukârda. Cüm. Fikir. Der. (S. 14)

Korkmaz'ın Tarihçi:
Ezer tarihini açıkladı. Meryem Korkmaz'dan sonra
her halukârda. Cüm. Fikir. Der. (S. 14)

Meryem Korkmaz'ın Tarihçi:
Ezer tarihini açıkladı. Meryem Korkmaz'dan sonra
her halukârda. Cüm. Fikir. Der. (S. 14)

Meryem Korkmaz'ın Tarihçi:
Ezer tarihini açıkladı. Meryem Korkmaz'dan sonra
her halukârda. Cüm. Fikir. Der. (S. 14)

Prof. Dr. N. GÖYÜNÇ. 6.11.1993

Fatih:

Fatih: Meryem Korkmaz'ın Tarihçi:
Ezer tarihini açıkladı. Meryem Korkmaz'dan sonra
her halukârda. Cüm. Fikir. Der. (S. 14)

Prof. Dr. N. GÖYÜNÇ. 21. Ocak 1993

Meryem Korkmaz'ın Tarihçi:
Ezer tarihini açıkladı. Meryem Korkmaz'dan sonra
her halukârda. Cüm. Fikir. Der. (S. 14)

Prof. Dr. N. GÖYÜNÇ. 21.11.1993

1 - Osmanlı İmparatorluğu ve Ulusal Geleneği
Meryem Korkmaz'ın Tarihçi:
Ezer tarihini açıkladı. Meryem Korkmaz'dan sonra
her halukârda. Cüm. Fikir. Der. (S. 14)

2 - Osmanlı İmparatorluğu ve Ulusal Geleneği
Meryem Korkmaz'ın Tarihçi:
Ezer tarihini açıkladı. Meryem Korkmaz'dan sonra
her halukârda. Cüm. Fikir. Der. (S. 14)

N. GÖYÜNÇ. 5.12.1992

Tarihçi: Meryem Korkmaz'ın Tarihçi:
Ezer tarihini açıkladı. Meryem Korkmaz'dan sonra
her halukârda. Cüm. Fikir. Der. (S. 14)

Meryem Korkmaz'ın Tarihçi:
Ezer tarihini açıkladı. Meryem Korkmaz'dan sonra
her halukârda. Cüm. Fikir. Der. (S. 14)

Meryem Korkmaz'ın Tarihçi:
Ezer tarihini açıkladı. Meryem Korkmaz'dan sonra
her halukârda. Cüm. Fikir. Der. (S. 14)

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

TARİHÇİLİĞE
ADANMIŞ
BİR ÖMÜR

130

Bir Gönül İnsanı

Prof. Dr. Nejat Göyünç Hocamız

Yrd. Doç. Dr. Dursun GÖK
SÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Sayın hocamız 1985 yılında Malatya İnönü Üniversitesi'nden Selçuk Üniversitesi'ne gelerek göreve başladı. Biz araştırma görevlisi kadrosunda görev yapıyorduk. Prof. Dr. Halil Cin Bey'in rektör olarak üniversitemize atanmasıyla Üniversite üzerindeki kara bulutlar dağılmış ve üniversiteye bir canlılık gelmişti. Çünkü önceki rektör Süleyman Kadayıfçılar, üniversitenin Sosyal Bilimler ve Fen Bilimleri enstitülerini çalışmaz hâle getirmiş ve biz de yüksek lisansımızı Ankara'da yapmak mecburiyetinde kalmıştık. Prof. Dr. Nejat Göyünç Tarih Bölümü'ne gelince bölümde bir canlılık meydana geldi. Araştırma görevlisi olarak yenileri alındı. Bizleri devamlı çalışmaya teşvik etti. Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yüksek lisans programlarını açtırdı. İlerde ilim adamı olacak birçok gence Yüksek lisans ve doktora yaptırdı. Öğretim üyesi yetersizliğinden açılmayan doktora programı sevgili hocamızın gelmesiyle açılmış oldu. Araştırma görevlisi kadrom Yeni Çağ Tarihi Bilim Dalında olmasına rağmen bu dalda çalışanın çok olduğunu söyleyerek benim Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalında çalışmamı istedi. Tabii ki hocamızın isteği doğrultusunda ben bu sahada doktora programına başladım. Bizden yardım ve desteğini hiç esirgemedi. Çok beyefendi bir kişiliğe sahipti. Hocamız aynı zamanda israftan kaçınan ve bizlere de tutumlu olmamızı her zaman öğütleyen bir kişiliğe sahipti. Ramazan aylarında iftar davetlerimize icabet eder ve büyüklüğünü her zaman gösterirdi. Bu gün birçok üniversitede yetiştirdiği öğrencileri ilim adamı olarak hizmet vermektedir. Mekânı cennet, ruhu şad olsun.

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

131

TARİHÇİLİĞE
ADANMIŞ
BİR ÖMÜR

132

Hocam Prof. Dr. Nejat Göyünç'ü Anmak Üzerine Birkaç Basit Söz

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

133

Prof. Dr. Alaattin AKÖZ

SÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Hiç unutmadım ki!

Akademik olarak hem yüksek lisans, hem de doktora hocam. Bugün yapmakta olduğum mesleğimin babası. Saygıyla ve rahmetle anmamak mümkün mü? Ama rahmetli hocam o kadar çok akademisyenin danışmanlığını yürütmüş, o kadar çok jürilerde bulunmuş ki bu yönüyle hocamı paylaşmaya kalkışsam bana bir şey kalmaz sanki.

Ben hocamı, bireysel ilişkimiz açısından değerlendirmek isterim. İlk tanışıklığımız 1985 yılının bahar aylarına uzanır. Gerçek tanışmamız, karşılaşmamız Haziran sonlarıdır fakat özellikle bahar aylarından söz ettim. Çünkü daha hoca kendisi üniversiteye gelmeden, geleceği -miş -miş'i ile başlayan bir dünya menkıbe ve hikaye öncü olarak gelmiş ve bizi bütün olumsuz duyguları yaştırmaya sevk etmişti. Neler yoktu ki anlatımlarda; Ermeni ajanlığından tutun da belge hırsızlığına hatta iflah olmaz solculuğuna, ne kadar geçimsiz biri olduğuna, kavgacılığına varıncaya kadar. Bu arada bazı gerçek bilgiler de yok değildi duyulanlar arasında. Mesela onun iyi bir arşivist olduğu, belge okumaya çok değer verdiği gibi.

Aklımda kalan sahibi belli tek değerlendirme, çok muhterem hocam Prof. Dr. Mustafa Kafalı'nın yapmış olduğu değerlendirme. Eski bölüm başkanımız ve çok sevdiğimiz bir büyüğümüz olması hasebiyle, endişelerimizi de paylaşarak Nejat Hoca'yı sorduğumuzda şöyle demişti bizlere: "Duyduğunuz her şeyi boş verin, dedikoduları bir tarafa bırakın. Nejat Hoca çok kıymetli bir bilim adamıdır, istifade edebildiğiniz kadar istifade edin".

O yıllarda fakültemiz, Zindankale'deki binasındaydı ve biz yer darlığından dolayı 6 kişi bir odada oturuyorduk. Yan tarafımızdaki oda ise Bölüm Başkanlığı odası idi ve biz asistanlardan birisi yeni gelecek olan ve aynı zamanda Bölüm başkanımız olacak olan Nejat Bey'le aynı odada oturmak zorunda idi. Kalabalık odamızda gerçekleşen ve bazen tartışma boyutuna varan değeren-

dirmelerde kimse Hoca ile aynı odada oturmak istemiyor ve bir başkasının orada oturması için mücadele ediyordu. Sonunda karar verildi; Hoca ile ben oturacaktım. Mağlup ve isteğini kabul ettirememişliğin ezikliği ile biraz da buruk olarak masamı Hoca'nın odasına taşıdım. Görünüşte karanlık bir gün olan o gün hakikatte ise hayattaki en büyük güneşlerimden birinin doğduğu günmüş, bunu anlamam için çok zaman geçmesine bile gerek kalmamıştı.

Rahmetli Hocam tertemiz yüzüyle, beyefendi kişiliğiyle bölüm koridoruna girip “merhaba” dediği an yeni bir dünyaya merhaba demiştik aslında.

1987 yılında kampüsteki yeni binamıza taşınıncaya kadar, fiili olarak hayatımın en güzel iki yılını, hissî olarak ise âdeta bir ömrün bütün güzelliklerini paylaştım sevgili Hocamla. Çok kısa süre sonra ben, artık Hoca'nın herkese karşı kullandığı, nezaketinin açık ifadesi olan “Evladım”ı değil, “Sultanım” ya da “Sultan Alaeddinim”i olmuştum. Ve bu onur benim hayatımda kazandığım en büyük onur, en yüksek derece ve en erişilmez mevkidir.

Bugün, arşivimde, ayrı geçen zamanlarda rahmetli hocam tarafından şahsıma yazılmış, her biri dünyanın en büyük hazineleri kadar kıymetli 15 civarında mektuba sahip olmak nisbetsiz bah-tiyarlığımdır.

1997 yılında, henüz hocam hayatta iken, editörlüğünü yaptığım ATA Dergisinin 7. sayısını Prof. Dr. Nejat Göyünç armağan sayısı olarak çıkarmıştım. Dergi eline geçince rahmetli hocam bana belki de en kısa mektubunu bu vesile ile yazmıştı; bir bilim insanının abartılmamış teşekkür mektubu (ekteki mektupların arasına bu mektubu da aldım). Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. Hasan Bahar Hoca, Nejat Hoca ile ilgili özel sayı çıkaracağını ve bu sayıda hoca ile ilgili anıların öne çıkmasını istediğini söyleyince, yerinde bir düşünce olduğunu söyleyip kendisini tebrik ettim ve arşivimdeki mektuplardan bir kısmını yayınlamanın zamanı geldiğine karar verdim.

Aşağıdaki satırları okumaya devam edenler, her satırda; rahmetli hocamın inceliğini, beyefendiliğini, nezaketini ve şüphesiz bilim adamlığını bulacaklardır.

Bu vesile ile o büyük insan, muhterem hocamı sevgiyle, saygıyla, rahmetle en önemlisi de tarifi imkansız bir hasretle anıyorum.

Lütfen bana cennetten el salla sevgili hocam.

Nejat GÖYÜNÇ
Institut für Geographie
Kochstrasse 4
8 5 2 0 ERLANGEN

135

Sayın Bay Alâeddin AKÖZ
S.Ü.Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

4 2 0 4 9 K O N Y A

TR-Türkei

Nejat Göyünç

İmam Hüsnü sokağı Bankaevleri 3/3
8 1 1 3 0 Üsküdar-İSTANBUL

Üsküdar , 30 Temmuz 1986

Sevgili Alâattin'im ,

Konya'dan ayrılmalı bugün tam bir ay doldu . Şimdiye kadar yazmadım ve yazmadım . Bununla beraber gelen gidenle haber saldı , hatta Bayram Demir ile sana bir de Yüksek Lisans Tezi gönderdim . İbrahim Güler ile Arşiv'de tanıştık . Beni tanıyormuş , bir iki gün sonra getirip tezini verdi . Ben de biraz bakıp , sana gönderdim . Bizim tezimiz daha iyi olacaktır . Sen de , ara sıra sorduğun bu mesele hakkında sağlam fikir edinarsın . Bizim çalışmalar ile ilgisi yok . Defter ile bazı yerlerini karşılaştırap fikir edinmek lâzım , doğru okunup okunmadığı hakkında .

Ben buradaki işlemlerimi hemen bitirdim . Yarın ve öbürsü gün evde bir şeyler yazacağım . Cumartesi akşamüseri de (2 Ağustos) yola revan olacağız , hanımla birlikte .

Yusuf Küçükdağ'ın oğlu Mehmet Akif ile birlikte evde bir gece misafir edebildim . Darısı başınıza ileride ... Selâmlarımı iletmiştir .

Şimdiden Kurban Bayramı'nızı da kutlaysayım . 4-8 Ağustos'ta bir kongre var Münih'te , ona katılacağım . Sonra da Erlangen'a geçeceğiz . Oradan yazıncaya kadar bayramı bulur , trafik de yoğun olacağından , elinize geç geçer . Sen ekli mektubumu da arkadaşlarıma , genç Millî Takım'a verirsin . Mine Hanım'a da büyüklük için yazıyorum .

Oda değişikliklerini öğrendim , bir sene dişinizi sıkın . Sonunda hayırlısı olur .

Senin ve Bayram'ın (o da memlekette imiş , ağabeyisinden öğrendim) , sevgili çocuklarımla görüşmelerinizden öperim . Eve de selâmlar , sevgiler , mutluluklar dilerim .

Erlangen'dan Ağustos ortalarından sonra yazarım . Hoşça kalın !

*Yarın da bir kez Alıncağa için
postu pulu kalımı . İhtimale uyardım lütfen
ayaklı . Yollayın ve , ulaştırırsınız . İlginç buldum !*

Nejat

Nejat GÖRÜNCÜ
Institut für Geographie
Kochstrasse 4
85200 Erlangen

Erlangen, 30 Eylül 1986

Sevgili Alâaddin'im, güzel, akıllı çocuğum,

Mektubunu biraz önce aldim. Sana kavuşmak kolay mı? İki kere okudum, hem de zevkle... Biliyorsun, seni Konya'da tanıdım. Bir yıl da o da arkadaşlığı yaptık, her müşkülüne koştun. Bayram'ı da orada tanıdığım, fakat onun ağabeyisini İstanbul'dan tanıyıp sevdiğimden, Bayram'ı eski tanıf saydım. Birlikte yaptığımız seminerlerde hazırladığın vazifeler ile de daha fazla gözüme girdin. Berçekten, bakılırsa iyi bir ilim adamı olursun. Bakılırsa, diyorum. Kusura bakma çayırda da kendiliğinden ne güzel çiçekler yetişiyor, Allah vergisi. Lakin onları ihtimamla yetiştirdiklerinde çok daha şahaneleri oluyor. İlim adamı da öyledir. Kabiliyete, ortamı da eklemek gerekir. Seni onun için gözüme çok tuttu. İnşallah; Allah ileride de yanında, sana faydalı olma imkânını bahş eder.

Yazın Karabekir kasabası'nda neler yaptığını anlatmışsın. Teşekkür ederim, gelince onu yine sana yazdırırım, sen biriktirmene devam et!

Buraya geloluberi, 11 Ağustos, hemen hemen günler monoton, fakat çok verimli geçiyor benim için. İlk zamanlar sabahları 9 civarında Enstitüye geliyor; 17'de, bazan biraz daha önce çıkıp postahaneye mektup-atıp bir iki gey alıp eve dönüyordum. Burada dükkânlar 18'de kapanıyor. Sonradan alışı-verişi tamamen Ayten'e devr ederek akşamları biraz daha fazla kalmaya, sabahları da biraz daha erken gelmeye başladım. Şimdi 8-8.15 arası burada bulunuyorum. Akşamları 19.30'a kadar kaldığım da oldu. İşe ve alâkama göre. Ev ile enstitü arası 15 dakika kadar tutuyor, yolun iki tarafı ağaçlık, hatıca kestirme bir yol var, bir misir tarlasının kenarından dolanıyor. Misirleri bu günlerde makine ile kesiyorlar, hergün bir miktar yerinin boşaldığını görüyorum, bakalım yerine ne çecekler? Boş bırakmazlar.

Binanın altında ve yanındaki bahçede birer kafeterya var. Şimdiye kadar bir defa gittim, bir Türk genci gelmişti, Gazi Ü'den, ona bir geylek ikram ettim. Oralara gitmeye vakit bulamıyorum. Öğle yemeklerini de kaldırımda.

Bu yaşta , iyi bir kahvaltî ve akşam yemeği yetiyor .

Evvvelce de yazmıştım . İki kitaplık var kullanabili-
diğim . Coğrafya ve Şarkiyat Enstitülerinin kitaplıkları .
Oralarda bulamadıklarımı da aşağıdaki Kitaplık Sekreterleri
Hâşimlara veriyorum , onlar basan Üniversitenin başka bir bir-
minden buluyorlar , orada da yoksa İsmarlanıyor , bir yerlerden
gelecek . Artık nereden gelir , ilgilenmiyorum . Daha ilk
sipariş henüz gelmedi .

İnsan kitap bulunca okuyup behlini gidermeye çalışıyor
ve onu anlıyor . Zaten okuyan ne bilmediğini bilir , okumayan
kendini her şeyi biliyor , sanır : Kismet olur da , yine Kon-
ya'ya dönersem , öğrendiklerimden öğrencilerime de derslerde
satarım .

Hemen bir buçuk aya yakındır , bizim eski Deyr ve
Rahebe , Anç ve Hit sancaklarına ait bir defter üzerinde çalış-
ıyorum . Birincisi 1523 tarihli idi . Eğer 1540 ve 1564 ta-
rihliler üzerinde de çalışılabilirse , Osmanlı idaresinin o
asırdaki gücü ve ulaştığı refah (halk için) meydana çıkacak .
Bu tür çalışmaların Türkiye'de hemen hemen yapılamayacağını
buraya gelince öğrendim . Çünkü haritasız , kitapsız , lügat-
sız çalışma olur mu? Bazen bir kelimeyi çözmek için dört beş
kitaptan faydalanmak gerekiyor . Almanca ve İngilizce pek çok
seyahatname var geçen yüzyıldan veya bu yüzyıl başlarından kal-
ma . Bunlardan faydalanıyorum . Bu arada bir de küçük makale
çıkarmak üzereyim , İstanbul'a İsmail SOYSAL Bey'e yollayacağım ,
vaad etmişim . İngilizce'ye çevirtip yayınlayacaklar .

Ekim ayı benim gündelik son serbest çalışma ayım . Ka-
sında haftada bir gün Münih'e "Defter" üzerinde ders vermeye
gideceğim . Türleri , örnekleri , nasıl faydalanılacağı hak-
kında olacak . Buna da evde akşamları veya bazan tatil gün-
leri hazırlanıyorum .

Salı günleri bir Milliyet alıp lig maçlarını takip edi-
yorum . Seçim sonuçlarını dün sabah benim öğlemden , akşam da
radyodan öğrendim . Ekin radyosu 9'da 40 dakika yayın yapıyor ,
fakat yöneticisi Ürsan Öymen , fasa-fiso cinsinden dedikodu ile
beni buhâltiyor , diyebiliriz . "Demokrasi" , Demirel'in söyle-
diği gibi "sabah erkenden kapı çarındığında" , sütçünün gelişimini
düşünmek değildir , o İngiltere'de imiş , Churchill söylemiş .
İnsana saygı duymak demektir , bunu öğrenemeyen hiç bir zaman
adam olamaz .

İşte ben de kâğıdı farkına varmadan bitirdim . Selâmı
İsmail Hâşimlere söyleyeyim , sen benim gözbebeğim Alâaddin'im , gerekeni
gerekli olanlara söylersin . Gözlerinden öperim .

Nejat Göyünç
Bergstrasse 13/10
D-8520 Erlangen

Erlangen , 10.Haziran 1987

Sevgili Alâattin'im , Sultan Alâeddin'im ,

Herhalde çok çalıftığından , uzun zamandır sesini sedanı duymadım . Eğitim Fakültesi'nden iki arkadaş (adaşın ve Ali Ünal) yüksek lisans tezlerini zamanında bitirmeyeceklerinden benden bir yazı istediler . Orhan Karmış Bey'e yolladım ve aynı durumda başka arkadaşlar da var . Ben bir yıldır yurt dışında bulunduğumdan ilgilenemedim , hepsininkini , isterlerse , 87 sonuna kadar uzatın , diye de yazdım . Belki bilginiz olmuştur . Benim için en önemli sen ve İzzet'siniz .

Allah kısmet ederse , ben 10.Ağustos'ta Konya'da olacağım . Sabah Rektörlüğe uğrarım' . Çünkü Fakülte'de taşınıyormuş . Oradan durumu öğrenirim , nereye , nasıl gideceğimi . Sen ve İzzet hazır olun , yaptıklarınızın göstereyim , gereken düzeltme veya tamamlamaları yapmanızı söyleyebileyim . Eylül veya biraz daha sonra bu işi bitirmeye çalışalım . Siz , zaman buldukça , Mikâil Bey'e de gösterir , fikrini alırsınız . Sanırım , orada sizlerle ilgilenebilecek bir üçüncü şahıs yok .

Bayramı umumî kutlamıştım , Mine Hanım söylemiştir . Teker teker yazamadım , kusura bakmayın . Öğrencilerime burada da teksir vermem gerekiyor . İki hafta sonra Berlin'de bir konferansım var . Temmuz başlarında Bamberg'te bir kongre var . Sonra da bir kaç günlüğüne , hafta sonu Göttingen'e , benim Doktora Hocamı (80 yaşında) ziyarete gideceğiz . Allah kısmet ederse , 29 Temmuz 87'de de Münih'ten yola çıkacağız .

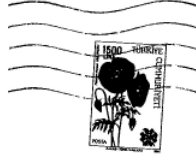
Sen , bana vekâleten Ruhi'ye , Hasan'a , Bayram'a , Mikâil Bey'e , Dursun Bey'e teşekkürlerimi söylersin .

GS'li olduğun için ayrıca şampiyonluğunuzu da kutlarım . Fakat biz şampiyonluğu inşallah sonbaharda İzzet ile birlikte kutlayacağız . Tabii gelince Eğitim Fakültesi'ndeki arkadaşları da ararım , ilgilenirim . Onların kaybedecekleri bir şey yok . Siz , arkadaşlarınızdan geri kalmayın . benim yüzümden .

Hanım hümetler eder , senin , kızının , Bayram ve bütün gençlerin gözlerinizden öperim . Bana bir iki satır da yazar bilgi verirsen , memnun olurum . Gelecek bayrama kimse tebrik yazmasın , İstanbul'da olacağım , inşallah . Hoşça kal!

nejat

Nejat Göyünç
İmam Hüsrevî Ahınoğlu 35/3
81130 Üsküdar - İST.

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

Sayın Yrd. Doç. Dr. Alaattin Aköz
S. Ü. Fen - Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü Öğretim Üyesi
42049 Kaşgözü ÜNVYA

5. Ekim 1993

Sevgili Alaattin'im, Sultan'im,

Kitabın APS ile yolladım.
Sana masraflı olmasın. Tesekkürler
ederim.

Ben de yarın Balıkesir'e,
Cuma günü oradan Bursa'ya, ~~gideceğim~~
sonra Bursa'ya dönerim, Cuma Akşamı.
14.10'da Etiler'e, 23.10'da Mühür'e
toplantılara gideceğim. Bildiri-
lerimi yeni sanan cadem için
için tesekkürde geçildi.

Raika Mine Harun, Mücahit Bey,
bütün arkadaşlarıma, canından olan
ları, selamlar. Eline de lütfen
eder, kolların güçlerinde olsun.

Nei

TARİHÇİLİĞE
ADANMIŞ
BİR ÖMÜR

Prof. Dr. Nejat Güyünc
İmam Hüsnü Çakmazı No. 35/3
81130 Üsküdar
İSTANBUL

Tel. 0216-333 91 16

Tarih: 14. Eylül 1997

Sayın Yrd. Doç. Dr. Alâattin
AKÖZ (Sultan Alâattin'im),

Sevgili evlâdım , kıymetli Alâattin'im ,

Bir süre önce Mustafa ARIKAN Karabekir Meslek Yüksek Okulu
Müdürü olduğumu müjdelemişti . Tebrikte geciktim , fakat unu-
madım . Geç de olsa , bunu kutlayayım . Başarılarının devamını
can üğünlünden dilerim .

Murat ÖMÜÜ da senin tekrar öğrencin olmuş , ona da ayrıca
sevindim . Kendisi hem iyi niyetli , hem de çalışkan bir gençtir .
Önce Balıkesir'e götürmüştüm , orada yüksek lisansını tamamladı .
Şimdi de doktora öğrenciniz olmuş , memnun oldum . Hayatta en büyük
gayem meslekte genç , bilgili , çalışkan ve iyi karakterli insanlar
kazandırmaktır . Sen de onların başında gelirsin . Bundan sonra da
amanet sende . Sen aynı yolu izleyeceksindir , şüphe etmiyorum .

Benim sevgili kardeşim , evlâdım , Sultan Alâattin'im , hayatta
daima başarılarının ardarda gelmesini dilerim .

Önce aile halkına , sonra bölündekilere ve okuldakilere (tanıyan
varsa) selâm ve sevgilerimi söylemeni rica ederim .

Gözetiminden şperim , benim kıymetli evlâdım ...

neri

Prof. Dr. Nejat Güyünc
İmam Hüsnü Çakmazı No. 35/3
81130 Üsküdar
İSTANBUL

Tel. 0216-333 91 16

Tarih: 14. Temmuz 1997

Sayın
Yrd. Doç. Dr. Alâattin AKÖZ
S.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi
42049 Kampüs-KONYA

Sevgili AKÖZ'üm , sevgili Sultan Alâattin'im , sevgili evlâdım ,

Ata dergisini Cumartesi günü aldım , hemen çoğunu merakla
okudum . Aynı akşam ve dün gece senin telefonunu aradım: 318 83 55.
Meşgul çıkıyor , nedense . Mektup yazacaktım , fakat daha önce bir
teşekkür edeyim diye niyetlenmişim .

İnceliğine , zahmetlerine , vefallılığına teşekkürler ederim .
Rektör Bey'e de ayrıca , daha uzun yazdım . Hepiniz sağ olun !

Gözetiminden şperim , benim sevgili evlâdım . Cümleye selâm ...

neri

Nejat Göyünç
İmam Hüsnü çıkmazı 35/3
81130 Üsküdar-İstanbul

PROF.DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

Sayın
Yrd.Doç.Dr.ALÂATTİN AKÖZ , Y.O.Md.
S.Ü.Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
4 2 0 4 9 K a m p ü s - K O N Y A

SEMPOZYUM
13 - 14 Kasım 1996

TARİHTE GÜNEYDOĞU AVRUPA
Balkanoloji'nin Dünü, Bugünü, Sorunları

SOUTH EAST EUROPE IN HISTORY
The Past, the Present and the Problems of Balkanology

Nejat GÖYÜNÇ
İmam Hüsnü çıkmazı 35/3
81130 Üsküdar-İSTANBUL
Tel. 0216 - 333 91 16

Üsküdar , 11.Mayıs 1998

Sevgili ALÂATTİN'im , canım evlâdım ,

Önce Konya'da iken bizlere karşı gösterdiğin yakınlıktan dolayı teşekkür ederim . Sağ ol !

Rektör Bey'e Bilâl N.ŞİMŞİR'den bahsetmişim . Senato'dan karar çıktığı halde , neden ise , kendisine Dr.h.c. verilemedi . Sebebinin bilmiyorum .

Bilâl Bey'in bir kısım kitaplarının listesini sana yolluyorum . Rektör Bey fikrini sorarsa , muhtemeldir , faydalanabileceğin diye düşündüm . Makaleleri pek çok , onların da listesini yapamadım . Lâkin , bu kadarı yeter .

Gözlerinden öperim , benim sevgili evlâdım , ALÂATTİN'im, Sultan'ım ...

Eğine hürmetler eder , yavrularının da gözlerinden öperim .

Herşey gönlünce olsun !

nen

Karabekir toplantısı resimlerine de teşekkürler ederim , sağ ol ! Arkadaşlara da selâmlar , sevgiler ...

Merhum Hocam Nejat Göyünç Bey

Prof. Dr. Bayram ÜREKLİ
SÜ Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

İlim yolunda ilerlemek, fedakârlık, azim hiçbir maddi karşılık beklemeden çalışmak ve daima gayret ister. Bu bilinse dahi hayatında uygulayabilen çok az kişi vardır. Nejat Göyünç hocamız o, az bulunan hocalardan biri idi. O emekli olmadan vefat etti desek yanlış olmaz. Kanunen 1992 yılında altmış yedi yaşında emekli olmuştu; fakat filen hiç emekli olmadı. Yetmiş altı yaşında vefatından iki gün önce 2001-2002 öğretim yılında okutacağı ders programını enstitüye teslim etmiş biri idi.

Umumiyetle Türkiye’de ilmi sahada toplumun faydasına faaliyette bulunmuş kişilere bir vefa borcu olarak armağan kitabı çıkarmak âdet olmuştur. Bu hatıra kitapları genellikle kişinin hayatı, yakınları tarafından anlatılan o kişi ile ilgili hatıralar ve ilmi makalelerden oluşmaktadır. Hasan Bahar Bey, Nejat Hoca için bir hatıra kitabı çıkaracağını söylediğinde genelde hatıra yazılarının ağırlıklı olacağını belirtti. Ben de burada birkaç satır yazmaya çalıştım.

Ben Nejat Hocamı ilk defa İstanbul’da galiba 1978 yılında tanıdım. Erzurum’da öğrenci idim. İstanbul’a gelmiştim Edebiyat Fakültesi’nin tarih koridorunda Hoca ile karşılaşınca ağabeyim beni hocayla tanıştırdı. Hoca, “Ben Nejat” diyerek kendini takdim etti. Ben mahcubâne bir şekilde elini öpmek istedim öptürmedi, tokalaştık.

Öğle vakti olmalı ki hoca bizi yemeğe götürmek istedi. Biz ne kadar olmaz dediysek de o fikrinden vazgeçmedi. Hoca’nın o günkü kibar konuşmaları beyefendi hali beni çok etkilemişti. Ne zaman Hoca’dan söz açılrsa hiç unutamadığım o ilk karşılaştığım hali aklıma gelir. Daha sonra yine Edebiyat Fakültesinde birkaç defa karşılaştık.

Nejat Hoca ile asıl karşılaşmamız ve uzun süre beraber olmamız, 12 Haziran 1985 tarihinde Hoca’nın Selçuk Üniversitesine gelmesiyle başladı. Hoca Konya’ya Malatya’dan YÖK’ün 7L maddesinin uygulanması ile gelmişti; ama zaman zaman iyi ki beni

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

141

Konya'ya göndermişler dediğini hatırlıyorum. Konya'ya ilk geldiği zaman lisanstan öğrencisi olan Zekeriya Bülbül Bey'e uğramış, Zekeriya Bey'i çok severdi. Hoca bazı eski öğrencilerine “gözbebeğim” diye hitap ederdi. (Ahmet Yaşar Ocak, Zekeriya Bülbül, Faruk Kocacık gibi) bizde geldiğini ilk Zekeriya Bey'den öğrendik. Hoca yıllık izninden döndükten sonra evini Konya'ya taşımadığı için Şeker Fabrikası Müsafirhanesi'nde kaldı. Fakülteden akşam üzeri çıkışında misafirhaneye giderken yalnız gitmez mutlaka asistan arkadaşlardan bir veya bir kaçını götürür akşam yemeğini beraber yedikten sonra onları gönderirdi.

Hoca, Tarihi Bölüm Başkanı olarak göreve başladıktan sonra, ne iyi kısmet ki, Zindankale'deki eski fakülte binasında aynı oda da (Hoca, ben ve Alaattin Aköz) oturma zevkine sahip olduk. Hocanın odada ilmi derslerinin yanında çalışma üslubu, kibarlığı, zarafeti ve esprilerinden en güzel örneklerle şahit olduk. Odada bizim ona göstermeye çalıştığımız ve kendisinin çok daha fazlasına layık olduğu saygı yanında, o da bize hak ettiğimizden ziyade sevgi gösterirdi.

Onun ilmi çalışmalardaki titizliği, beşeri münasebetlerde tamamen müsamahaya dönüşürdü. Fakültedeki odasında çalışırken yanına bir misafir gelse bu gelen bir öğrencide olsa hiç üşenmeden ayağa kalkar “hoş geldiniz” der ve tokalaşır. Gelen öğrenci gitmek istediğinde tekrar ayağa kalkar ve “güle güle” diye uğurlardı. Misafire masasının çekmecesinden hiç eksik etmediği akide şekerinden mutlaka ikram ederdi. Gelenin bir meselesi olduğunda kendi işini bırakır, onun işini çözmeye çalışır. Kendisinden istenene cevap verir ve gönderilen mektuplara mutlaka cevap yazardı. (Bana gönderdiği özel olmayan bir mektubu ekte verildi). O kendisinden yardım isteyen birini geri çevirecek tabiatta değildi. Gerçekten onun bu tevazuu ahlaki seciyesinin eseri idi. Bu sebeple Nejat Hoca'nın etrafındakilere bıraktığı tesir vefatından sonra da unutulmamaktadır.

Hoca İstanbul'dan her dönüşünde mutlaka bir hediye ile gelirdi. Bu hediye ya bir kutu lokum veya bir paket kahve olabilir. Hoca İstanbul'da iken bir arkadaşı veya öğrencisi ile karşılaşsa onu evine yemeğe davet eder. Ayten Teyze'nin yemek ve pastasından ikramda bulunurdu. Burada bende küçük bir anımı anlatayım: Bir defasında bende İstanbul'da hoca ile karşılaştığımda yarın bize ağabeyinle (M. Ürekli) beraber yemeğe geleceksin dedi. Ben zahmet vermemek için ısrar etsem de kabul etmedi. Ertesi

gün hocanın Üsküdar'daki evine öğle yemeğine gittik, yemekten sonra masadan kalkıp salonun sağ tarafında koltuklara oturduk çaylarımızı içerken, Boğaz'ı seyrediyor ve sohbet ediyorduk bir ara sol kulağıma nefes gibi bir esinti geldi, gayet normal başımı çevirdim birden bire büyük ve yüzü biraz korkunç bir köpeklerle burun buruna geldik, köpek arka ayakları üzerine oturmuş başı tam benim başımın hizasında idi, ben korkudan hemen ayağa kalkarak bağırardım, tabi elimdeki çay bardağını fırlattım, bu arada köpekte salondan kaçtı. Hoca benim korktuğumu görünce beni yatıştırmaya çalışıyor, ben hem korktum, hem de çayı halıya döktüğüm için çok mahcup oldum, Hoca “Evladım halı önemli değil, önemli olan köpeğimi çok korkutmuş olman” diye espri yapıyordu. Daha sonraki zamanlarda hoca evine davet ettiğinde her defasında “evladım evde köpek yok korkmadan rahatlıkla gelebilirsin” diye espri yapardı.

Hoca tabiatı itibarıyla herkese yardım eden bildiklerini etrafındakilere öğretmeye çalışan biri idi. Vereceği dersleri önceden dikkatle ve titizlikle hazırlar, bizim de derslere her zaman hazırlıklı gitmemizi hatırlatırdı. Hiç unutmuyorum bir gün dersten odaya geldikten sonra “Bugün derse hazırlanmadan gittim anlattığım dersi kendim de hiç beğenmedim” dediğini ders belgesi idi mutlaka iyi anlatmış olmalı ama bizim dikkatimizi çekmek için söylediğini zannediyorum. Sabahları erken kalkar ve okula erken gelirdi. Ben ve Alaattin Aköz bazen hocadan sonra geldiğimiz olurdu. Bir gün sohbet esnasında Hoca, sözü fakülteye erken gelmeye getirerek “Ben Üsküdar'dan Edebiyat Fakültesine çok önemli bir sebep olmadığı müddetçe hep saat sekizden önce vardım” dedi. Hocanın ne demek istediği anlaşılıyordu.

Hoca daha talebelik yıllarında başlamış olduğu Osmanlı arşivine dayalı çalışmalarına vefatına kadar hiç ara vermeden devam etti. Konya'da bulunduğu dönemde de Mevlana Müzesi Arşivi'ne bizleri de götürür, bazı kış günleri sobasız soğuk odada saatlerce çalışırdı. Biz “Hocam çok soğuk hasta olacaksınız” dediğimizde “Evladım ben halimden memnunum ya burası da olmasa ne yapardık” diye cevap verirdi.

Hoca sadece ilmi araştırmalar yapan, öğrenciye bildiklerini aktaran biri değil onların her türlü meseleleriyle ilgilenirdi. Lisans öğrencilerinin daha iyi Osmanlıca'yı öğrenmesi için seminer dersleri verir, lisansta mezuniyet tezlerini kontrol eder ve iyi hazırlamalarına çalışırdı. Yüksek lisans ve doktora öğrencilerinin dersle-

rini mesai saatleri içinde sınırlı tutmayıp cumartesi-pazar günleri de ya misafirhanede ya da bir asistan arkadaşın evinde devam ederdi. O, yüksek lisans ve doktora konusunda herkese yardımcı olmaya çalışırdı. Sadece tarih mezunu değil tarih branşı dışından olup doktora yapmak isteyenlere de her zaman teşvikte bulunup doktora çalışmalarına rehberlik etmiştir. Yüksek lisans ve doktora tezlerinin kontrolünü yaparken zaman ve mekan mefhumunu sınırlamaz bazen hafta sonu İstanbul'a gittiğinde yanında bir tez götürür, trende yolculuk esnasında (umumiyetle tren yolculuğunu tercih eder) dahi onları inceler düzeltmeleri ve eklemeleri kendisi yapardı. Bir gün hoca bizim evde kalmıştı. O her zaman erken yatar ve sabah çok erken kalkardı. Fakat o akşam bir tezi kontrol ediyordu. Çok geç olmasına rağmen bitirmek için yatmamıştı. Biz (ben ve Yüksel Burdurlu) yattık. Hoca daha çalışıyordu. Kış mevsimi idi. Sabah ben kalktım Hocaya baktım daha uyuyordu. Pencereyi açık bıraktığı için oda soğuktu, uyandırmak için "hocam" diye seslendim uyanmadı. Koluna dokundum kolu çok soğuktu birden korktum. Yüksel ağabeyi çağırdım. O, biraz sesli "Hocam" deyince hoca uyandı. Gayet sakin, "Evladım öldü diye korktunuz mu yoksa, korkmayın benim bu yaşadığım hayat fazladan zaten, ben 1979 yılında Hacettepe'de kalp krizi geçirdim, kalbim durdu tekrar çalıştırdılar onun için bu hayat bana Allah'ın lütfu korkmayın" dedi. Daha sonra bazen akşam yemeklerini fazla yediğinde "Hocam fazla oldu biraz az yeseniz" dediğimize hep aynı cümleyi söyler ve "Acı patlıcanı kırağı çalmaz" diye ilave ederdi.

Hocanın idarecilik yönü de çok farklı idi. O hiç kızmaz, sınırlanmaz, fakat prensiplerinden de taviz vermezdi. Hoca bölüm başkanı iken 1989-1992 yılları arası beni bölüm başkanı yardımcısı ve vekili yapmıştı. Son iki yıl İstanbul'a daha sık gidiyordu. Bazen bir hafta kaldığı olurdu, giderken evladım şu problemler var, şöyle halledersin diye yol gösterirdi, bazen de "Ben gidiyorum ne hâlin varsa gör" diye espri yapardı. Geldikten sonra ben şu meseleleri şöyle hallettim dediğimde hep "Sen benim vekilimsin hepsi kabulümdür" diye kibarca ifade ederdi.

Hoca bölüm başkanı olduğu dönemde sadece dersler ve ilmi çalışmalar değil asistan arkadaşların her türlü meselesi ile aile problemlerinden düğünlerine kadar ilgilenirdi. Bir gün bana sordu: "Düğün ne zaman?" diye Hocam: "Eylül'de olacak siz İstanbul'da olursunuz gelebilir misiniz bilmem" dedim, "Olur mu evladım ben gelmezsem nikâh şahidin kim olacak" dedi. Eylül'de

geldi ve dediği gibi nikâh şahidi oldu.

Hoca çok sayıda yurt içi ve yurt dışındaki sempozyum, kongre ve seminere katılarak bildiri sunmuştur. Konya'ya geldikten sonra da bir hayli kongre ve sempozyum düzenlenmesini sağladı. Birçoğunda tertipleyen kişi oldu. Tabii ki bu çalışmaların gerçekleşmesinde o dönem üniversite rektörü Prof. Dr. Halil Cin Hoca'nın desteğinin de önemi büyüktür. Hoca, Rektör Bey'i de çok severdi ve sempozyumlarda kürsüden "İsmi ile müsemma Cin gibi rektörüm" diye hitap ederdi. Hoca ile en son 1999'da "Osmanlı'nın 700. Kuruluş Yılı" kongresini düzenlemiştik. Yerli ve yabancı birçok bilim adamının katıldığı bir kongre olmuştu.

Nejat Göyünç Hocamız, kibar, beyefendi duruşu ve ilmî çalışmalarını ile Selçuk Üniversitesi için her zaman iftihar kaynağı olacaktır.

Merhum hocama Allah'tan rahmet dilerim.

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

145

Nejat GÖYÜŦ
Institut für Geographie
Kochstrasse 4
D-8520 E R L A N G E N Erlangen, 28.Ocak 1987

Sevgili Bayram'ım , kıymetli kardeşim , evlâdım ,

Sevgili evlâtlarım kıymetli gençlerim , ABC ile AKÖZ ,
BAHAR , BALTAOĞLU , ÖZCAN , ŞAK , ÜREKLI , YILMAZ'ım ,

Uzun süredir sizlere yazamadım . Yeni yıl vesilesi
ile yüze yakın , belki de fazla kart ve mektup geldi .
Bir kısmına önceden bazan tek , bazan toplu yazmıştım .
Ekrem de İstanbul'a gelince , eve gelenlerin hepsini bir
kitap gönderme tarbasına (içi su geçirmez) koyup yollamış .
Artık bazılarına da bayrama yazarım diyip kendimi teselli
ettim .

Türkiye'den mektuplar dışında Köln radyosu'nun Türkçe
yayınları vasıtası ile de haber alıyoruz . Allah'ın sev-
gili kulu olduğuma inandım . Şu sıralarda orada veya Kon-
ya'da olmadığım için .

Dün Münih'te bir konferansım vardı . Yarın da burada
bir şeyler yumurtlayacağım . Onun için bir buçuk aydır
kendimi hazırladım , Türkçe konuşmaları -gördünüz- iki günde
hazırlıyorum . Lâkin başka dilde olunca , biraz daha fazla
zaman alıyor , çaba da sarf etmek gerekiyor . Her bir konu-
ma için iki hafta çalıştım , bereket kendim de memnun kal-
dım sonunda , başkaları da ...

Yılın yarısını tamamladık . Ocak ayı da sona ermek
üzere olduğuna göre , Ağustos'a bir şey kalmadı , demektir .
Biraz daha gayret sarf edip , mümkün merteye orada bulama-
yacağım şeyleri biriktirmem lâzım . Arşiv ve yurt dışında
yayınlanmış belgeler konusunda bir hayli mesafe aldım .

Burada kiş sömestri Şubat sonunda bitiyor . Ben de
Mayıs'a kadarki iki aylık tatil döneminde kendimi Yaz sömes-
tri derslerine hazırlayacağım . Niyetim 88'e "Atatürk Tür-
kiyesi" başlıklı iyi bir kitap çıkartmak . Böylece hem Millî
Mücadele kitabının devamını yazmış olurum , hem de böylelikle
Atatürk'ün vefatının 50.yılına , bu defa gecikmeden bir şey
sunmuş olurum . Zaten Mayıs-Temmuz döneminde Bamberg'te
aynı şeyi okutacağım .

Türkiye'ye dönünce de biraz İstanbul'da arşivde ça-
lışıp istediğim gibi bir diplomatik kitabı hazırlarım ,
inşallah ...

Burada da bir coğrafyacı arkadaşımınla müşterek bir kitabımız yayınlanacak önümüzdeki senelerde . Böylece herhalde meslek hayatımın sonlarını iyi bir iki eserle kapatırım .

Münih'teki 8 öğrencimden birer hal tercümesi aldım . Hemen hepsi İngilizce , Fransızca'nın dışında , bunları zaten burada yabancı dil olarak saymıyorlar , Grekçe , Latince , Arapça , Farsça , İbranice bilenler var . Birisi İtalyanca ve İspanyolca da biliyor . Türkçe de hepsi biliyor ve vesike okuyorlar . Master tezleri de birinin bir vakfiye , diğerinin mahkeme sicili , birinin de yine bir yazma . Bir tanesi de gelecek sene Birmingham'a gidecek , bir senelik burs kazanmış , Erken Osmanlı-Bizans Tarihi üzerinde çalışacak . Tabii böyle öğrenciler olunca , ben de ona göre derslere ve konferanslara daha hazırlıklı gitmeğe çalışıyorum .

Siz nasıl sınız? İzzet'im delikanlıyı büyüttüğü için evde pek çalışma fırsatı bulamıyordur . Hele biraz yürümeye de başlarsa , daha da zorlaşır . Ben Ekrem ve Nihal küçükken , Ankara'da gece kalkar yazılı kâğıdı okur veya ders hazırlardım . Çünkü çocuklar baba diye konuşunca , akan sular duruyor .

Tarih Bölümü'ne Kâzım Koprıman Bey geliyormuş , işleri olmuş , fakat kendisi Haziran'da gelecekmış . Memnun oldum . Kıymetli , çalışkan bir genç arkadaşımızdır , hem de Selçuk Tarihi ile de uğraşır , tam Konya'ya göredir .

Bir yandan yazarken , bir yandan da düşünüyorum . Aklıma şöyle bir şey geldi:

*ÜREKLİ ol-SAK BAHAR'da , BALTAOĞLU'ndan YILMAZ , AK-ÖZ-CAR Bahar geliyor , birşey kalmadı . Gerisini pek çıkartamadım , ne demek istiyor , diye ...

İşte karşımda benim çok sevdiğim gençlerim olunca , mektupta da olsa , neş'eleniyorum .

Bölümdeki arkadaşlara , Dursun , Bayram , Mehmet ve Şahin Beylere hürmetlerimi söylersiniz . Mine Hanım'ın da mektubunu aldım , teşekkürlerimi iletirsiniz . Hemen cevap vermeyeyim de ayıp olmasın .

Orada faaliyetler , günler devam ediyormuş . Yılmaz'ım da herhalde artık gelip görevine başlar , yeni yarıyılıda . Hepinizin gözlerinizden , yanaklarınızdan öper , evlere hürmetlerimi sunarım . Hoşça kalın , çabuk cevap vermeyin , hem de toplu yazın , benim gibi ...

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

147

TARİHÇİLİĞE
ADANMIŞ
BİR ÖMÜR

148

Hocaların Hocası

Yard. Doç. Dr. Ruhi ÖZCAN
SÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

139

Merhum ve mağfirlehu Nejat Göyünç Hoca ile ilk tanışmamız, İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümünde, 1977-1978 yılı öğretim yılında olmuştu. Yardımcı sertifika olarak, Yakınçağ tarihi anabilim dalını seçmiştim. Türkiye Tarihi dersine, sevgili hocamız Nejat Bey girerdi. İnce sesli vurgulu tonda ders anlatan zaman mefhumuna aşırı titizliği olan, sorumluluk sahibi bir kimseydi. Zaman zaman öğrenci olayları ve protestolar sebebiyle okul ve ders boşaltmaları söz konusu olurdu. Afganistan işgali(1979) sebebiyle yapılan protestolardan dolayı, idare Okulu kapatmak durumunda kalmıştı. Bizler dersteydik Nejat Hoca, tam dersin ortasındaydı. Okulun kapandığı ve dersin boşaltılması gerektiği söylenmesine rağmen, Nejat Bey rahmetli, dersin henüz bitmediğini ifade ederek, kaldığı yerden derse devam etti. Ne var ki öğrenci temsilcilerinin bir işareti ile bütün sınıf bir anda boşaldı. Bütün nezaketine inceliğine rağmen bir o kadar da cesur bir akademisyendi.

Yıl 1985 değerli Hocamızla yollarımız yine kesişti. Bölümde yüksek lisans yapmakta olan 3 asistan mevcuttu. Sosyal Bilimler Enstitüsünün faaliyetleri, rektörün anlamsız kararı ile durdurulmuş vaziyette idi. Sırf bu yüzden bizler, Hacettepe Üniversitesine nakil aldırılmak durumunda kalmıştık. Bölümdeki diğer asistan konumunda olan ve fakat yüksek lisansa henüz başlayamayan arkadaşlar vardı. Mine Erol, Mikail Bayram, Şahin Uçar ve Nejat Göyünç Hoca'nın da bölüme atanması ile YÖK'ün kıstası tamamlanmış ve nihayet enstitü faaliyete geçerek yüksek lisans eğitimi başlamıştı. Bu detayı, Nejat Bey'in gelişinin, bölümümüzün akademik çalışmaları açısından ne kadar önemli bir gelişme olduğunu vurgulamak için paylaşmak istedim.

Merhum bizleri, gerek akademik açıdan, gerek insani açıdan, âdeta meşk usulü, bir eğitmen edasıyla, Süreyya yıldızı misali, bir önder, bir idol, bir baba vasfıyla herhangi bir kıskançlık hali göstermeksizin var olan bütün birikimlerini, bir kaptan bir diğer kaba boşaltırcasına hepimizin idrak ve gayretimizle doğru orantılı olarak aktarmaya gayret etti. Hatta daha da ileri giderek emekliliği döneminde dahi bölümümüze olan ilgi ve alakasını esirgemedi.

İsim vermek ne kadar doğru olur bilemediğim için, sadece bilgi pay-

laşımıyla iktifa edeceğim birkaç hususu ilgilenenlerin dikkat ve ilgisine sunmak isterim. Mesela, Osmanlıca metinleri okumakta zorluk çeken akademik hayatımı sonlandırmaya kalkışan bir akademisyeni, nasıl ikna ettiğine ve motivasyonu için nasıl çaba sarf ettiğine şahit oldum. Gayretli bir lisans öğrencimizin dersteki gözleri kızarmış ve bitkin hâlini görünce ilgilendiğine ve söz konusu öğrencinin, (Şu an tarih profesörüdür.) Kadir Gecesi sebebiyle uykusuz kaldığımı dersi de kaçırmamak için okula geldiğini öğrendiğinde takdirle duygulandığına şahit oldum. Sigara izmaritini fakülte koridoruna atan bir öğrenciyi gördüğünde hiç yüksünmeden eğilip izmariti yerden alarak uyardığına şahit oldum. Beyefendi, entelektüel, nahif ve nezaket sahibi olması hasebiyle değişik meclislerde, mütevazı yer sofralarında herkesle birlikte çorba kâsesine kaşık salladığına şahit oldum. Bölüm başkanı olması hasebiyle Gençlik heyecanı ile olsa gerek birisi hakkında bilgilendirme bulunmaya çalıştığımızda nezaketle bizleri susturarak, zaman içerisinde herkesi tanımaya çalışacağını ve ona göre ilişkilerine yön vereceğini ifade ederdi. Gelişmeler bizi haklı çıkardığında da, aradan uzun süre geçse de unutmaksızın olaylara ve insanlara peşin hükümlerle, etki altında kalarak yaklaşmanın sakıncalarından bahsederdi.

Sonuç olarak, Tarih Bölümü'nün ve bizlerin hafızasında, rahmetle minnetle anılmayı ve hatırlanmayı hak eden, değerli Hocamız Nejat Göyünç, iyi bir eş, iyi bir baba, iyi bir mesai ve yol arkadaşı ve nihayet velut bir ilim adamı olarak, sağladığı maddi-manevi sayısız katkılar sebebiyle, hepimizin gönlünde müstesna yerini almıştır. Allah (c.c.) taksiratını affetsin, rahmeti ile yarlıgasın, mekanı cennet olsun.

Hocam Nejat Göyünç

Abdülbaki BOZKURT

S Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü 1992 Mezunlarından

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

149

Henüz 1. sınıftaydık. Okula yeni başladığımız ve belki de ilk defa farklı bir ortama geçmiş olmanın vermiş olduğu büyük bir sıkıntı çekiyordum. Çok nemsediğim bir yerden mektup bekliyordum. Bu sebeple bizim bölümün anayola bakan ara penceresinin yanındaki kalorifer peteğinin üzerine konulmuş karton kutuya, gelen mektuplarımız bırakılıyordu. İstisnasız her gün bu kutuyu bir iki defa kontrol ederdim. Tabii ki kutuyu kontrol etmek için merdivene bakan odanın önünden geçmek gerekiyordu. O oda da rahmetli hocamızın bölüm başkanı olarak kendisine tahsis edilen odaydı. Bu gidiş gelişlerim rahmetli hocamın dikkatini çekmiş olacak ki; kutuya baktıktan yarım saat sonra bir arkadaşımın elinde bir mektup ve bana doğru geldiğini gördüm. Ben şaşırmiştım, çünkü yarım saat önce bakmıştım ve mektubum yoktu. Üstelik postanın geliş saati geçmişti. Neyse mektubu aldım, hemen atum baktım ki Osmanlıca yazılmış bir mektup. İçinde geçen ifadeler şuydu: *“Sevgili evladım, seni sık sık mektup kutusuna bakarken görüyorum. Mektubun gelmediğı zaman, çok üzüldüğünü bu yüzden bir defa daha bakıp “mektubum gelmedi” deyip zlmemen için sana bu mektubu yazıyorum. Selam eder gözlerinden öperim. Tüm arkadaşlarına selamlar.”*

Rahmetli Nejat Hocamın beni çok sevdiğini biliyordum. Esasında bütün öğrencilerini çok severdi. Ancak Mardinli olmam ve Hocamın Mardin’de bir süre öğretmenlik yapmış olması, buradaki insanları da yakından tanımış olmasının verdiğı bir avantajım vardı sanırım. Bir de aslında bilgi, tecrübe ve mayanın bir araya gelerek mezcolduğu bir kişilik olduğundan garibanları gözünden tanırdı. Bu tespitimi de şuradan çıkarıyorum: Zaman zaman tatiller yaklaştığında; *“Sevgili evladım sen şimdi memlekete gideceksin, yol paran da yoktur”* deyip cebime bir miktar para bıraktığı oluyordu. Bir defasında da öğlen vakti beni çağırdı ve dedi ki; *“Sevgili evladım yemeğini yedin mi?”* Bense gerçekten okul boyunca çok büyük yokluk ektiğimden, öğlenleri için pek yemek kartım olmazdı. Ben de dedim ki *“Hocam ben öğlenleri yemek*

yemiyorum” “Neden yemiyorsun?” dedi. Ben tabii cevap veremedim ama o anlamıştı. Dedi ki “Senin yemek kartın yok değil mi?” “Evet” dedim. Dedi ki “Bundan sonra olacak. Her ayın başında Hasan Bahar’a gideceksin ve yemek kartını ondan alacaksın.”

Tabii o gün beni aldı beraberinde yemekhaneye götürdü, birlikte yemek yedikten sonra ertesi gün yemek kartıma kavuşmuştum. Böylece okulun bir son döneminin öğlenleri, artık hocam sayesinde tok geçmeye başlamıştı. Aslında hocamla bu ve buna benzer birçok şey yaşadım. Hatta Feridun hocam da bilir, bu yüzden bazı arkadaşlarım; “Ooo! Geleceğin asistanı” diye bana takılıyordu. İyi kalpliliği kesinlikle tarif edilemez bir kişilikti. Gerek ders içerisinde gerekse ders dışında bir şey anlatmak istediğinde çoğu zaman mizah yolunu seçerdi ki, bu da hocaya ayrı bir özellik katıyordu.

Nur içinde yatsın. Allah ona rahmetiyle muamelede bulunsun. Amin...

Nejat GÖYÜNÇ'ün gönderdiği mektuplar

Nejat GÖYÜNÇ
İmam Hüsnü çıkmazı 35/3
81130 Üsküdar-İstanbul
Tel. 0216-333 91 16

Üsküdar , 26.Eylül 1994

Sevgili , çok sevgili evlâdım , benim asîl çocuğum , iftiharım ,
21.Eylül 94 tarihli mektubunu biraz önce aldım . Ben de sana
her halde geçen hafta bir mektup yollaııştım . İnşallah o da senin
eline geçer .

Mektubunda köyde herkesin seni çok sevdiğini , öğrencilerini
yetiştirdiğini , onlara birşeyler verip öğrettiğini yazıyorsun .
Benim kanımca , en büyük ödül halkın verdiği bu ödüldür , bunun
dışında müfettişin salaklığına üzülmemen gerekir . Gönlünü serin
tut .

Seneye belki başka , Konya'ya daha yakın bir yere nakl eder-
sin , hem de bu vesileyle seni sevenler de biraz daha faydalanır .

Papaza kızıp oruç bozulmaz , diye bir atasözü vardır . Bunu
unutma . Biz halka , memlekete hizmet ediyor , ödülünü de yine on-
larda buluyoruz .

Ben de 1985'te Boğaziçi Üniversitesi'nden Malatya'ya , iki
sene sonra da oradan da Konya'ya sürülmüştüm . Hakkımda bir sürü
iftiralar atıldılar . Aradan dokuz sene geçti , ben birşey kaybet-
medim . Bana çamur atanların yerinde şimdi yelller esiyor . Hepsi
bir köşede , hakaretin bini bin para , haklarında söylenmedik kal-
mıyor .

Mardin'de iken öğrencilerimle çok ilgilendiğim için bir yedek
subay doktor yüzüme neler söylemişti , hiç aldırmadım . Şimdi o öğ-
rencilerimden bir kısmı İstanbul'dalar , yaşları da 60'a gelmiş .
Geçen sene birkaç defa toplandılar , beni de davet ettilerdi . Neler
söylediler hakkımda . Hem memnun oldum , hem de bu kadar iyi sözler
karşısında mahcup da oldum .

Allah her zaman yardımcın olsun , doğru yoldan ayrılma (siyasî
değil) . Ben de her zaman sen pek kıymetli evlâdıma canım dahil her
yardıma hazırım . Konya'ya bir doktora imtihanı için belki ekim
sonlarında vya Kasım başında geleceğim . Oradan gününü öğren , seni
de göreyim , benim asîl , pek kıymetli evlâdım , sevgili Bozkurt'um .

Gözlerinden öperim , sağ ol , büyüklerine de sevgi ve saygı-
larımı iletirsin .

Nejat

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

151

TARİHÇİLİĞE
ADANMIŞ
BİR ÖMÜR

152

Nejat GÖYÜNÇ
İmam Hüsnü çıkması 35/3
81130 Üsküdar-Istanbul
Tel. (0216) 333 91 16

Üsküdar , 19.Eylül 1994

Sevgili evlâdım , pek kıymetli Bozkurt'um ,

Telefonla araman beni son derecede memnun etti . Bir süre önce Ali Galip Baltaoğlu Bey senin Konya'ya gelip kendilerini ziyaret ettiğini , Cihanbeyli'nin bir köyünde öğretmen olduğunu söylediğinde adresini sormuş , fakat bilmediğini söyleyince üzülümüşüm . Şimdi muradıma erdim . Korkum , bir kaç sene önce yolladığın kartına cevap veremediğim için (adres yoktu zarfta) seni unuttuğumu sanmandan üzülümüşüm . Seni ömür boyu unutmam ve her zaman elimden geleni yapmaktan da çekinmem , benim çok kıymetli asil evlâdım .

Beni Mardin'e ve Mardinlilere bağlayan şey 1951-54 arasında orada geçirdiğim üç öğretmenlik yıllarında halkın asaleti , sadakatini görmüş olmamdı . Geçen sene İstanbul'daki Mardinliler iki defa toplantı yaptılar . Benim Mardinli pek çok öğrencim de gelmişti .

Aradan kırk sene geçtiğinden hepsi evli , çoluk çocuk sahibi , yaşları 60'a yakın , ak saçlı (bir kısmı) , meslek sahibi kimselerdi . İçlerinde hakimler , avukatlar , mühendisler , hatta profesörler vardı . Onların sevgi ve saygısını anlatmaya kalemim âciz kalır .

Güzel evlâdım , yüksek lisans yapmaya,Mikail Bey'le çalışmana da sevindim . Arapça bildiğinden , kitabî değil , fakat geliştirirsin , sana faydası olur . İnşallah bir gün sende üniversitede meslekdaş olursun .

Gözlerinden hasretle öper , mutluluklar , başarılar dilerim , benim müstesnâ evlâdım , sevgili Bozkurt'um ...

Hoşça kal , her şey gönlünce olsun !

Nejat

Anılarla Prof. Dr. Nejat Göyünç

Hüseyin TORUN

Okutman, Necmettin Erbakan Üniversitesi

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

153

Giriş

Bir hayatı yazıya geçirmek zordur. Çünkü her ne şekil ve statüde olursa olsun karşımızda koca bir hayat ve o hayatı kuran bir beyin, bir kişilik vardır. Kaldı ki, Prof. Dr. Nejat Göyünç gibi tarih ve tarihçilik üzerinde önemli bir şahsiyeti anlatmak pek de kolay olmayan bir iştir. Bu zorluk ancak Prof. Dr. Nejat Göyünç'ün eserlerini gözden geçirerek, tarih felsefesini anlamaya çalışarak, satır aralarında gizli kalmış hocanın anlatmak ve duyurmak istediği noktaları görmeye gayret edilerek aşılabacaktır.

Bilindiği üzere Prof. Dr. Nejat Göyünç'ün vefatının üzerinden on iki yıl geçmiş bulunmaktadır. Bu on iki yıl zarfında veya daha öncesinde Prof. Dr. Nejat Göyünç'le ilgili yapılan çalışma sayısı kısıtlı düzeyde olmuştur. Hocayla ilgili olarak akademik düzeyinde yapılan çalışma sayısı dörtttür.

Bu çalışmalardan ilki kendisi hayattayken en çok sevdiği öğrencilerinden biri olan Doç. Dr. Ali Galip Baltaoğlu tarafından hazırlanan “*Örnek Bir Hoca Örnek Bir Şahsiyet: Prof. Dr. Nejat Göyünç*” isimli makaledir. Bu çalışma, Yrd. Doç. Dr. Ali Galip Baltaoğlu'nun Nejat Hoca'yı en yakından tanıyanlardan biri olması dolayısıyla Nejat Göyünç'le ilgili derli toplu bilgi vermesi açısından son derece önemlidir.

Yine hocayla ilgili yapılan çalışmalardan bir diğeri ise Doç. Dr. Mehmet İpçioğlu tarafından yazılan “*Nejat Göyünç ve Konya Şeriyeye Sicilleri*” isimli makale olmuştur. Ali Galip Hoca'nın çalışmasına göre kısa bir çalışma olsa da Prof. Dr. Nejat Göyünç'ün ilmi şahsiyeti açısından fikir vermesi yönüyle önemlidir.

Üçüncü çalışma ise Doç. Dr. İsmail Güleç tarafından kaleme alınan “*Prof. Dr. Nejat Göyünç Bibliyografyası*” isimli makaledir. Bu makalede Nejat Göyünç hocanın eserleri listelenmiş, yayımlar hakkında bilgi verilmiştir.

Prof. Dr. Nejat Göyünç'le ilgili dördüncü çalışma ise 2010 yılında hazırlanmış bulunduğum, hocayı hayatı eserleri ve kişiliği ile anlatmaya çalıştığım yüksek lisans tezidir. Sonradan tezim üzerin-

de birçok eksik tespit etmeme rağmen, Göyünç Hoca ile ilgili bir çalışma yapmak; şahsını tanımak, tarihçilik konusundaki fikirlerini görmek bana tarif edilemez zenginlikler katmıştır.

Prof. Dr. Nejat Göyünç, "Bu dünyaya yeniden gelsem yine tarihçi olurum" sözünde ne derece samimi olduğunu bıraktığı eserleriyle kanıtlamış bir insandır. Orta Çağ, Yeni Çağ, Yakın Çağ ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi gibi farklı alanlarda birçok yayın yapmış, Türk tarihçiliğine çok sayıda eser armağan etmiştir. Türk ilim âleminde hocaların hocası namıyla anılan Prof. Dr. Nejat Göyünç sadece bir eğitimci olmamış; bir araştırmacı ve bir tarih filozofu da olmuştur. Tarihçileri eğitimci olan tarihçiler, tarihi yazan tarihçiler ve tarih bilimi üzerine düşüp yeni ekoller geliştiren tarihçiler olarak üçe ayırdığımızı düşünürsek, Prof. Dr. Nejat Göyünç'ün üç ana sınıfta da yer aldığı karşımıza çıkacaktır. Prof. Dr. Nejat Göyünç önce eğitimci olan bir tarihçi olmuştur: Kendisine öğretilenleri ve kendi öğrendiklerini genç nesillere aktarmış binlerce öğrenci yetiştirmiştir. Prof. Dr. Nejat Göyünç tarihi yazan tarihçilerden olmuştur: Geçmiş olaylar dizisini sadece genç nesillere aktarmakla kalmamış, daha önce yazılmamış olayları da araştırıp yayın yapmış yani tarihi yazan tarihçi olmuştur ve Prof. Dr. Nejat Göyünç tarih üzerine düşünüp yeni ekoller geliştiren bir tarihçi de olmuştur: Tarihi araştırmalarda eksik gördüğü şeyler üzerinde fikirler geliştirmiş, Türk tarihçiliğine yeni bakış açıları ortaya koymaya çalışmıştır.

Prof. Dr. Nejat Göyünç, yapmış olduğu çalışmalarda arşivi en iyi kullanan ve talebelerini de arşive yönlendiren büyük tarihçilerden biridir. Arşiv ve belge belki de hocanın hayatında en çok kullandığı kelimelerden ikisi olmuştur. Bunu yetiştirdiği tarihçilerin ifadelerinden anlamak mümkündür. Öğrencilerini konu ve olaya boğmadan belgeler üzerinde yorum yapmaya sevk etmiştir.¹

Osmanlı Araştırmaları denildiğinde akla ilk gelen isimlerden biri olan Prof. Dr. Nejat Göyünç hayatını mesleğine duyduğu aşkla geçirmiştir. 76 yıllık hayat serüveninin 70 yılını eğitim ve araştırmalar doldurmuştur. Ona göre belgelerle zenginleştirilmemiş bir çalışma akademik bir yapıt olmaktan yoksun roman varî çalışmadır. Tarih gibi geçmişte kalmış olaylar zincirini araştırıp anlatmaya çalışan bir bilim dalı için dönemin aynası olan belgeler olmazsa olmazdır Prof. Dr. Nejat Göyünç'ün. Derslerden buldu-

¹ Zeki Arıkan, "Prof. Dr. Nejat Göyünç (1925-2001)Tarihçiliğimizin Acı Bir Kaybı", Toplumsal Tarih, S.93, Eylül 2001. ss.42-45.

ğu her boş anını arşivlerde geçirmeye çalışmış, topladığı belgeleri büyük bir heyecan ve merakla okumuştur.² Bu, Göyünç hakkında yaptığımız her mülakatta görülmekte, eserlerindeki belge zenginliğinden anlaşılmaktadır.

Prof. Dr. Nejat Göyünç'ün bilimsel dergilerin dışına çıkmayan çalışmaları, şöhretten ve medyadan uzaktır. Bu sebeple de sadece işin erbapları tarafından tanınmış, sevilmiş ve takip edilmiştir. Kütüphane, arşiv ve üniversite üçgeninde devam eden hayatı gayet sade bir biçimde geçmiş, sahip bulunduğu akademik unvanını kendisi için bir ayrıcalık aracı olarak görmemiştir.

Prof. Dr. Nejat Göyünç bir İstanbul beyefendisidir. Karşısındaki kim olursa olsun daima “siz” diye hitap etmiş, kişilerin makamına değil şahsına saygı göstermiştir. Her daim gülen yüzüyle çevresindekilere mutluluk vermiştir. Kızgın olduğu anlarda bile bunu karşı tarafa kırıcı olarak yansıtmamış kalp kırarak değil gönül kazanarak çalışmayı, eğitmeyi, öğretmeyi kendisine prensip hâline getirmiştir. İstanbul Üniversitesi'ne Tarih Araştırma Görevlisi olduğu günden vefatına kadar öğrencilerine bir şeyler öğretebilmek adına kendisini seferber etmiştir.

Prof. Dr. Ali Birinci, Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak, Prof. Dr. Adnan Şişman, Prof. Dr. Faruk Kocacık, Prof. Dr. İhsan Güneş, Prof. Dr. Hasan Bahar, Prof. Dr. Mehmet Akif Aydın, Prof. Dr. Mehmet İpşirli, Prof. Dr. Mehmet Saray, Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu, Prof. Dr. Zeki Arıkan gibi Türk ilim hayatında önemli yere sahip birçok önemli akademisyeni yetiştiren Prof. Dr. Nejat Göyünç bütün eğitim hayatında kendi prensipleri çerçevesinde hareket etmiş, eğilip bükülmeden doğru bildiklerini her ortamda söylemiş ve yaşamıştır.

Kendisi hayatı boyunca ciddi çalışmış ve ciddi çalışan talebelerinin de elinden tutmuş bir insan olmuştur. Hocalık mesuliyeti ve hassasiyeti çerçevesinde çalışma azmine sahip gördüğü tüm öğrencilerini sonuna kadar desteklemiştir. Ama kabiliyet görmediği kişilerin akademik taleplerini de kibar bir üslupla geri çevirme gibi bir prensibi de asla ihmal etmemiştir. Onun kafasında ki eğitim sistemine göre hazır bilgileri ezberleyip öğrenen tarihçi yetiştirmek son derece yanlış bir yaklaşımdır. “*Bilgiden çok bilginin kaynağına nasıl ulaşılması gerektiği*” Prof. Dr. Nejat Göyünç'ün derslerinde en çok üzerine düştüğü konulardan biridir. Prof. Dr.

² Mehmet İpçioğlu, “Nejat Göyünç ve Konya Şeriyeye Sicilleri”, Yeni İpekyolu, S.242, Nisan 2008, s.42-43.

Nejat Göyünç'ün eğitim sistemini anlamak için Prof. Dr. Mehmet İpşirliyle geçen şu hatırası yeterli olacaktır. Nejat Göyünç'ün Yrd. Doç. Dr. Ali Galip Baltaoğlu'yla yaptığı mülakatta naklettiğine göre bir gün Prof. Dr. Mehmet İpşirli kendisine sormuş: *“Hocam sizin için tuttuğunu tam tutuyor. Tutmadığını da hiç tutmuyor, diyorlar. Ne dersiniz!”* Prof. Dr. Nejat Göyünç'te cevap olarak *“Tutmadıklarımın tutar tarafı var mı!”* demiş ve ardından ilave ederek: *“İnsanlara kaldıramayacakları yükü tahmil etmek, dostluk değil düşmanlıktır. İnsanları eğitirken temayülleri tespit etmek ve kabiliyetleri doğrultusunda yönlendirmek lazımdır.”*³ Bu cümlelerden de anlaşılacağı üzere Prof. Dr. Nejat Göyünç'ün temel prensibi, eğitimin kişilerin kabiliyetlerine ve azimlerine göre yapılması gerektiğidir.

Prof. Dr. Nejat Göyünç mesleğini aşkı bilmiş, tüm hayatını tarihe ve vefa borcu olduğunu her ortamda söylediği kendisini okutup yetiştiren Türk Devletine hizmet edecek yeni araştırmacı ve bilim adamları yetiştirmeye vakfetmiştir. Çalışmamızda bir eğitimci olarak Prof. Dr. Nejat Göyünç ve bir tarihçi olarak Prof. Dr. Nejat Göyünç başlıkları ile hoca hakkında bildiklerimizi aktaracağız. Son olarak ta hocayı en iyi tanıyanlardan olan hocanın yetiştirdiği hocalardan, Selçuk Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyelerinden kendisi hakkında hatırat/yazılar sunacağız.

Bir Eğitimci Olarak Prof.Dr. Nejat Göyünç

Prof.Dr. Nejat Göyünç'ün akademik hayatını kavrayabilmek için onun çocukluğuna, ilköğretim yıllarına bakarak yola çıkmak gerekmektedir. Cumhuriyetin ilan edilip yeni Türk Devleti'nin temellerinin atıldığı yıllarda doğan Nejat Göyünç, bir cumhuriyet çocuğu olmuş, devletin kuruluş yıllarındaki sıkıntılara da bizzat tanık olması sebebiyle ülkesi ve milletinin birlik ve beraberliği konusunda oldukça hassas bir insan olmuştur. Cumhuriyetin kurucusu olan Mustafa Kemal Atatürk ve silah arkadaşlarına çok derin bir saygı ve muhabbet beslemiştir. Nejat Göyünç'ün bu yapısını, aldığı görevlerindeki faaliyetlerinden, yaptığı akademik çalışmalara, derslerde öğrencilerine aktardıklarına kadar hayatının her anında görebilmek mümkündür.

Nejat Göyünç'ün küçük yaşta babasını kaybetmesi dolayısıyla eğitim hayatını yatılı okullarda sağlamak durumunda kalması,

³ Ali Galip Baltaoğlu, “Örnek Bir Hoca Örnek Bir Şahsiyet: Prof. Dr. H. Nejat Göyünç (Hayatı ve Bibliyografyası)”, *ATA Dergisi*, Sayı VII, Konya 1997, s.15.

devletine karşı büyük bir sadakat göstermesine neden olmuştur. Ülkesinin birlik ve bütünlüğü milletinin daha müreffeh bir yaşam sürmesi, Nejat Göyünç'ün en çok arzuladığı konuların başında gelmiştir. Kendisini de bu arzuları konusunda görevli addetmiş, hayatı boyunca çalıştığı her akademik konuda ülkesi ve milletine hizmet etmeye gayret etmiştir. Tarihçilik ona göre kişinin ekonomik olarak kendi gelirini sağlaması için gerekli herhangi bir “meslek” değil, gönülden gelen bir “sevgi” bir “azim” işidir.⁴

Nejat Göyünç, dersleri ve akademik çalışmalarında objektifliği har zaman öne çıkarmaya gayret etmiş, her türlü ön yargı ve ideolojiden uzak kalmaya çalışmıştır. Ona göre tarih ancak belgeler üzerinden yazılabilir; arşivlerin kokusunu tatmayan bir tarihçi roman yazarı olmak durumundan kurtulamacaktır. Öğrencilerinden Doç Dr. Mehmet İpçioğlu'nun Göyünç'ün hocalığı ile ilgili şu düşünceleri kendisinin arşiv ve belgeler üzerine ne kadar çok hassas olduğunu, öğrencilerini de bu şekilde yetiştirmeye gayret ettiğini örneklendirir niteliktedir: *“İlk anda kıymetini anlamasak da zamanla anlaşıldı ki Allah'ın bir lütfuydu bizim için. İlerlemiş yaşına rağmen her işini kendisi yapar, kucak dolusu vesika ve kitapla geldiği sınıfta Osmanlı tarihini belgelerin diliyle anlatırdı. Bu sayede dershanemiz bir tarih laboratuvarına dönüşür, bizde mikroskobun altında hücrenin yapısını inceleyen araştırmacılar gibi, tarihi sırları vesikaların rehberliğinde çözmeye çalışırdık. Önceleri belgeler deryasının derinliklerinde boğulacağımız hissine kapılsak da dersler ilerleyip bu deryada birkaç kulaç atınca sahil-i selamete ulaşabileceğimize dair inancımız geliştirdi ve vesikaların gizemini çözmeye azmi, zamanla tutku hâline dönüştü. İşte bu tutkuydu hocayla yakınlaşmamızı sağlayan.”*⁵

Prof. Dr. Nejat Göyünç, Osmanlı araştırmaları denilince akla gelen isimlerin başında yer almıştır. Bunu da yaptığı titiz çalışmalar ve eserlerinde ki belge zenginliğinin payı büyüktür. Göyünç için derslerinden ve okuldaki idari görevlerinden arta kalan zamanlarını arşivlerde geçirmiştir denilebilir. Arşiv ve belge Göyünç'ün hayatında iki önemli kavram olmuştur. Ona göre Osmanlı tarihi üzerine çalışan her araştırmacı iyi derecede Osmanlıca bilmeli, yaptığı çalışmalarda döneme ait resmi evrakları mutlaka kullanmalıdır. Bu konuda da devletin resmi kurumlarının araştırmacılara yardımcı olması gerektiğini düşünmektedir. Arşivler

⁴ Prof. Dr. Hasan Bahar'la 25 Mart 2020 tarihinde yapılan mülakat.

⁵ Mehmet İpçioğlu, “Nejat Göyünç ve Konya Şerhiye Sicilleri”, Yeni İpek Yolu, Nisan 2008, s.43.

tüm araştırmacıların hizmetine açılmalı kayıtlı bulunan belgelerin tamamı talep eden araştırmacıya gösterilmelidir. 24 Ağustos 1997 tarihli Milliyet gazetesindeki Taha Akyol'un köşesine konuk olan Göyünç'ün şu sözleri bu konudaki fikirlerini açıklamaktadır: “Arşivlerdeki bir kısım belgeleri başkasına göstermemek kıskançlığı, bunları iyi tanımamaktan, ilim zihniyetine sahip olmamaktan doğmaktadır... Arşiv işlerini düzenlemek için bir yüksek Arşiv Konseyi kurarak Türkiye'deki bütün arşivlerin üst yöneticileri ile üniversitelerimizden de üyeleri, hatta ünü yurt dışına taşımış tarihçilerimizi de bu Konsey'de bulundurmak gerekir. İşler daha bir düzene, beklenen seviyeye ulaşır”⁶

Arşiv ve belgeler üzerinde bu kadar çok duran yetiştirdiği öğrencilerine tarihsel çalışmaların bu iki unsursuz olamayacağını vurgulayan Nejat Göyünç, kendisine özgü bir eğitim anlayışına sahip olmuştur. Mardin'deki öğretmenliği sırasında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından açılan bir sınava katılan Nejat Göyünç, sınavı kazanmış ve eğitimcilik hayatının daha ilk yıllarında yaklaşık bir yıllığına Amerika'ya orta öğretim kurumlarında gözlemler yapmak amacıyla gitme olanağı bulmuştur. Bu seyahat, Nejat Göyünç'e Batı daki eğitim sistemi ile Türkiye'deki yapıyı karşılaştırma olanağı vermiş ülkemizde yanlış olarak uygulanan teknikleri çok daha iyi anlamasını sağlamış, kendisinin eğitimcilik konusundaki bilgi ve tecrübelerin artmasına neden olmuştur.

Prof. Dr. Nejat Göyünç'e göre eğitim öğrencinin kendi temayülleri doğrultusunda yönlendirilmesiyle başlamalıdır. Öğrenciyi kaldıramayacağı tahmil etmek dostluk değil düşmanlıktır. Eğitim yapılırken çağdaş bir anlayışla hareket edilmeli, ezbercilikten uzak durulmalıdır. Derslerde kuru kuruya kendi bildiklerini anlatıp öğrenciyi ezberletmeye çalışmak öğrencinin gelişimini olumsuz etkileyeceği gibi onu kolay ve bilginin kaynağına uzak kalmaya sevk edecektir.

Kendisi bu konuda ki görüşlerini şu şekilde açıklamıştır: “Gençliği her türlü yabancı fikir ve akımlardan korumak, hür fikir ve irfan sahibi yapmanın belirli şartları vardır. Onları her şeyden önce düşünmeye, duyduklarını ve okuduklarını test ettikten sonra kabul veya redde alıştırmak lazımdır. Gördüklerinin nedenini araştırdıktan sonra hüküm vermeyi itıaf haline getirmiş bir nesil taklitçilikten de arınacaktır. Gençler bunları yapamıyor diye suçlamak da bence biraz haksızlıktır. Üniversitelerimizde öğretim üyesi olarak bulun-

6 Taha Akyol “Geniş Açı”, Milliyet gazetesi, 24 Ağustos 1997, s. 17.

muş veya bulunanların bir kısmı, bizzat kendileri bu alışkanlığa sahip değillerdir... Yüksek öğrenimde bile bir tek kitaba bağlılık, bunun yöneticiler tarafından tavsiyeyi aşan nitelikte önerilmesi, teksirlere, noktalara, derslerde tutulan notlara bağlı kalınması, imtihanlarda suallerin elde mevcutlara, öğrenciye verilenlere münhasır olması, öğrenciyi dolayısıyla yarının yetişkinlerini bağınazlıktan, hoşgörüsüzlükten, tek fikre saplantıdan, az okumaktan kurtaramaz... Demokrasi ile sulh birbirine orantılıdır. Dünyanın altını üstüne getirenler de çoğunluğu tek kişi veya tek parti tarafından yönetilen ülkelerdir, teşekküllerdir... Türkiye’de sağlam bir demokrasiye kavuşmak için kanaatimce eğitim sistemimizin çok düşünmeye, çok okumaya, okuduklarını eleştirip özümlemeye, işittiklerini yine tenkit süzgecinden sonra kabule alışkın bir gençlik yetiştirmeye elzemedir. Başkalarının fikirlerine karşı hoşgörülü olmayan insanlar daha çok az okuyan daha çok az bilenler arasından çıkar. Çünkü, dünyaları, düşünceleri dar, sabırları azdır. Demokraside hür fikirli hoşgörülü, şüpheli insan ister. İktisaden gelişmenin de temeli yaratıcı beyinlerdir. Yeniyi bulamayan yeni bir şeyler üretemeyen milletler; iktisaden de siyasi olarak da başkalarına bağlı veya bağımlı kalmaktan kendilerini kurtaramazlar. Bu itibarla Türk eğitiminin mutlaka hür fikirli gençler yetiştirmesi Türkiye’nin istikbali ve güçlenmesi için kaçınılmaz bir zorunluluktur.⁷⁷

Nejat Göyünç’ün karşımıza çıkan özelliklerinden en önemlisi ise eğitim anlayışı ve öğrencilerine gösterdiği sevgi ve içten davranıştır. Öğrencilerine her zaman bir talebesiyle değil, bir meslektaşıyla görüşen insan üslubuyla hitap etmiştir. Konuşmasına genellikle saygı ve sevgi cümleleri ile başlamış bu şekilde de bitirmiştir. Öğrencileriyle çok yakından ilgilenmiş ve onlara sonuna kadar sahip çıkmıştır. Hoca öğrenci ilişkisi mezuniyetlerin ardından kesilmemiş, Göyünç ilgisini devam ettirmiştir. Yaptığı her Anadolu seyahatlerinde gittiği şehirdeki eski öğrencilerini ziyaret etmeyi eksik etmemiştir. Evini öğrencilerine sonuna kadar açık tutmuş, İstanbul’a gelen her sevdiği öğrencisini mutlaka evinde ağırlamak istemiştir. Göyünç’ün öğrencileri sık sık evinde ağırlaması dolayısıyla sevgili eşi Ayten Hanım da öğrencilerinin çoğu tarafından tanınmış, öğrencileri kendi deyimleriyle *Ayten Ablalarının* yemeklerini çok yemişlerdir. Prof. Dr. Nejat Göyünç bu hareketleri-

7 “Gençlik ve Eğitime Ait Bazı Eksiklikler” III. Milli Gençlik Kongresi, 10 Kasım 1988, S.Ü. Konya: Hayatının 74. Yılında Prof. Dr. Nejat Göyünç, Murat Güler, yayınlanmamış lisans tezi, dnş. Durmuş Yılmaz, Konya 1999, s. 20.

le; eğitimin, hocalığın sadece okul sıralarında değil hayatın her anında olduğunu göstermiştir.⁸ Anadolu'dan gelen bir doktora öğrencisini tezini hazırlarken bir seneden fazla evinde misafir ettiğini, yine bir başka öğrencisini kadrosuzluk sebebiyle İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne alamayınca çalıştığı üniversiteyi değiştirip bu öğrencisini akademik camiaya kazandırmak için Hacettepe Üniversitesi'ne geçtiğini, Mardin'deki öğretmenlik yıllarında bir dönem öğrencisi olan bir gencin üniversite lokantasında çalıştığını görüp buna gönlü razı olmayarak; bizzat kendisi çalıştırarak açıktan ilkokul, ortaokul, lise'yi bitirterek, ardından üniversite okumasına vesile olup o üniversite lokantasında çalışan gencin bir zaman sonra İÜ Fakülte Sekreterliği'ne kadar getirttiği örneklerini vermek onun öğrencileri için ne kadar fedakârlık yaptığını çok daha iyi anlatır.

Bir Tarihçi Olarak Prof. Dr. Nejat Göyünç

Prof. Dr. Nejat Göyünç, sıradan insanların aksine yaptığı işi normal bir meslek olarak görüp görevi dışındaki zamanları ailesi ve kendi rahatını yaşamaya ayırmamış; mesleğine adeta gönülden gelen bir aşkla bağlı kalarak, bulabildiği her boş anını kendini daha da geliştirmeye, memleketin meseleleri üzerinde düşünüp bunlara çareler bulmaya, Türk tarihçiliğine hizmet etmek sevdasına ayırmıştır.

İlk olarak İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde tarihçilikle tanışan Nejat Göyünç, akademik çalışmasına Beşiktaş semtinin tarihsel gelişimini ele alan lisans bitirme teziyle başlamıştır. Dikkat çeken yerel tarihçiliğin Türkiye'de benimsenip bir akademik çalışma alanı olarak umumi manada kabullenilmesine öncülük eden Prof. Dr. Nejat Göyünç'ün ilk akademik çalışmasının da bu türde olduğudur.⁹ Göyünç doktorasını Almanya'da Göttingen Üniversitesi'nde ünlü İran tarihi uzmanı Prof. Dr. Walter Hinz'in denetiminde yapmıştır. Tezinin ismi *'Das Sogenante Gâme'o'l-Hesâb 'Emâd es-Serâvî. Ein Leitfaden des Staatlichen Rechnungswesens von ca. 1340'*tır. Tezde yaklaşık 1340 tarihli bir İlhanlı resmi muhasebe defterinin transkribe edilip incelenmesi ve değerlendirildi-

⁸ "Prof. Dr. Nejat Göyünç'ün Ardından", Mehmet Akif Aydın, *Yeni Şafak*, 6 Temmuz 2001. s.15.

⁹ Nejat Göyünç'ün bahsedilen lisans bitirme tezi üzerinde herhangi bir yayını olmamıştır. İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi ve Tarih Bölümü Arşivlerinden gerçekleştirdiğimiz tez taramalarından da bahsi geçen tezle ilgili bir sonuç çıkmadı. Yaptığımız görüşmelerde tarih bölümü arşivinin geçmiş yıllarda bir yangın geçirdiği ve tezinde o yangında kaybolmuş olabileceği söylendi.

rilmesi yapılmıştır. Çalışma Almanca olarak yapılmış, Türkçe çevirisi ve Türkiye’de yayını yapılmamıştır. Hocanın teziyle ilgili tek yayını İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisinde neşrettiği tanıtıcı makaledir.¹⁰ Doktora çalışması Nejat Göyünç’ün Orta Çağ Tarihi ile ilgili dönemin ekonomik ve sosyal yapısını gözlemleyebildiği bir eser üzerine yaptığı inceleme yapabilmesine olanak sağlamış, araştırma yapılan dönemin yapısını anlayabilmede döneme ait kaynakların kullanılması hususunda bundan sonra ki akademik yaşamında kendisine önemli bir hareket noktası oluşturmuştur.

Nejat Göyünç’ün doçentlik çalışması ise “*XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*” isimli eseridir. Bu çalışmada alanında ilginç bir örnek olmuştur. Göyünç bu eserinde örnek bir tarih monografisine imza atmıştır. Eserde Tapu-Tahrir defterlerinde yer alan verilerin kent ve kırsal tarih açısından da tarihçiler için önemli bir kaynak olduğu kanıtlanmıştır. Göyünç’ün bu çalışması bu doğrultudaki araştırmalar için bir kılavuz, bir başlangıç teşkil etmiştir. Göyünç’ün Türk tarihçiliğine katkılarından belki de en önemlisi bu olmuştur. Osmanlı Devleti arşivlerinden günümüze intikal eden on binlerce defter arasında Tapu-Tahrir Defterlerinin, Osmanlı Devleti’nin temel yapısını, sosyal bünyesini ve devlet teşkilatının işleyiş tarzını ortaya çıkarması bakımından önem taşıdığı, konuyla ilgili yapılacak çalışmalarda kullanılması gereken zaruri bir kaynak olduğu hususunda Nejat Göyünç’ün ismi çalışması bir başlangıç sayılabilecek konumdadır. Kendisinden önce bu tarz çalışmalar yapılmıştır. Ancak L. Fakete, H. İncelik, T. Hulusi-Kun, ve H. Şabanoviç gibi sayılı isimler bu tür incelemeler yapmışlar, konu hakkında yapılan çalışma sayısı kısıtlı düzeyde ve yetersiz kalmıştır. Göyünç’ün zikredilen çalışması ise ismi geçen tarihçilerinkinden farklı olmuş, ilk olmasa da konunun kabullenilip Türk araştırmacılar için çalışma alanı olarak kabullenilmesinde önemli bir mihenk taşı vazifesi görmüştür.

Nejat Göyünç’ün Türk tarihçiliğindeki bir diğer farklı yönü ise tarih üzerine araştırma ve incelemeler yapacak olan kişilerin çalışma alanlarına göre farklı yan bilimlerle donatılmış olması gerektiği konusundaki düşüncesidir. Göyünç’e göre tarihçilik diğer sosyal ve fenni bilimlerden yoksun olarak yapılabilecek bir alan değildir. Tarihçilik yapılan çalışma alanına göre edebiyat, hukuk, dil, sosyoloji, psikoloji, coğrafya, hatta tıp, kimya gibi bilimlerden destek alınarak yapılmalı her bölümde bu alanlarda uzman sevi-

¹⁰ “İmad Es-Seravi ve Eseri”, *İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Tarih Dergisi*, 20, 1965, ss. 73-86.

yesinde bilgisi olan elemanlar bulunmalıdır. Ona göre; devletlerin sosyal tarihi üzerinde çalışan bir tarihçi için toplumların yapısını daha iyi kavrayıp ve gerekli analizleri yapabilmesi yönünden sosyoloji; ülkelerin teşkilat ve idari yapısı ile yönetim şeklini ortaya koyup anlatabilmek için hukuk; bölgelerin yerel tarihinden ülkelerin sınır durumu ve gelişimine oradan yapılan savaşlara kadar konunun desteklenmesi açısından coğrafya; farklı bilimsel yayınları takip edip dünyadaki tarihsel yayınları takip edebilmek için dil gibi bilimler tarihçilik açısından son derece önemlidir.

Kendisi görev yaptığı kurumlarda bu konuda titiz davranmıştır. Almanca, Fransızca gibi, dil bilimlerinden Edebiyat, İlahiyat gibi diğer sosyal bilimlere kadar lisans öğrenimini tarih bölümü dışında görmüş birçok insanı tarih alanında yüksek lisans ve doktora eğitimine alarak yapacakları tarihsel akademik çalışmalarda öğrenim gördükleri diğer bilim dallarından istifade etmeleri, böylece de ortaya konulan araştırma ve neticesindeki eserlerin daha orijinal ve kapsamlı olabilmesini arzu etmiştir. Prof. Dr. Durmuş Yılmaz, Prof. Dr. Yusuf Küçükdağ, Prof. Dr. Ramazan Çalık, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Arıkan gibi akademisyenler Nejat Göyünç hocanın bu konudaki hassasiyeti neticesince tarihçiliğe kazandırmak konusunda gayret ettiği isimlerden bazılarıdır.

Öğrencilerinin Dilinden Prof. Dr. Nejat Göyünç

Meslek hayatımızın ilk yılı olan 1985 senesinde şu anda Uşak Üniversitesinde öğretim üyesi olarak çalışan Yrd. Doç. Dr. Ali Galip Baltaoğlu Bey ile aynı evde kalıyorduk. Ali Galip Bey bir akşam eve geldiğimde: “Prof Dr. Nefat Göyünç Hoca bizimle kalmak istiyor” dedi. Ben şaşırılmıştım: “Bize gelen giden çok olur hoca bizim yanımızda rahat edemez” dedim. Bunu aynen hocaya söylemesini istedim. Ali Galip Bey ertesi günün akşamı hocayla görüştüğünü, hocanın bizim ev kalabalık olmasına rağmen bizde kalmayı kabul ettiğini söyledi. Bunun üzerine bende tamam dedim. Nejat Hoca ile birlikte kalmaya başladık.

Bir akşam akşam hocayla sohbet ederken bana: “Evladım Cumhuriyet Tarihinden Yüksek Lisans yapmayı düşünmez misin?” dedi. Bende hocam dilciyim ben yapabilir miyim bunu diye tereddütlerimi belirttim. Hoca bana hayır evladım yapabilirsin bunu dedi ve ekledi : “Osmanlıca’yı hemen öğreneceksin ve sana listesini vereceğim yaklaşık 80 kadar kitabı okuyacaksın.” Ben artık o günden sonra gece gündüz Osmanlıca çalışmaya başladım. İmkân bulabildiğim her boş anımda hocanın bana verdiği

metinleri okumaya çalışıyordum, akşamları ise hoca gün boyu okuduğum metinleri kontrol ediyordu. Bu şekilde yaklaşık 15-20 gün gibi bir zaman zarfında Osmanlıca'yı öğrendim. Hoca bundan dolayı çok mutlu oldu. Bulunduğu ortamlarda Osmanlıca'yı bu kadar çabuk öğrenmemi ve bundan duyduğ mutluluğu anlatıyordu. Hatta dönemin Rektörü Prof. Dr. Halil Cin Bey'e bile bahsettiğini duymuştum. Birlikte kalırken Hocayı her yönden tanıma şansına sahip olduk. Tam bir İstanbul beyefendisi idi. Bizim yorgun olduğumuz zamanlarda evlatlarımız siz bugün çok çalıştınız yorgunsunuzdur der akşam yemeğini kendisi yapar, sabah erken kalkar biz uyanmadan kahvaltımızı hazırlardı. Biz bunları görüp mahçup oluncada bizi rahatlatmak adına ne gerekliyse onu yapardı. Kendisinin fedakârlığıyla ilgili şunuda anlatmam yeterli olur sanırım. Kışın geceleri uyanır biz uyurken sobamızı yakardı. Böyle bir hareket, bir babanın evlatlarına gösterebildiği şevkat unsuru olabilir ancak. Kendisinin vefatından birkaç gün önce Ankara'ya gitmiştim. Oradan hocamıza telefon ettim: "Hocam bu gece İstanbul'a gelmek istiyorum" dedim. Nejat Hoca: "Evladım gel ama yarın bir programım var seninle ilgilenemezsem gücenmezsin demi" dedi. Ben de "Olur mu Hocam birkaç gün kalmak istiyorum ben" dedim. Hoca da "Tamam o zaman evladım otobüsten inince doğru bize gel kahvaltımızı birlikte yaparız" dedi. Ve hocanın ölüm gecesini Ankara'dan İstanbul'a yola çıktım, sabahleyin saat 05.00 gibi İstanbul'a vardım. Hocayı rahatsız etmeyeyim erken saatte diye Üsküdar İskelesinde 1 buçuk 2 saat oyalandım. Daha sonra hocamızın evine doğru yürümeye başladım. Tam evine yaklaşmıştım ki pencereden beni gören Aytan Teyze: "Evladım koş hoca vefat etti" dedi. Şok oldum birkaç saniye dondum kaldım o an. Kendimi toparlayıp yukarı çıktığımda hocanın 2 3 saat önce vefat etmiş olduğunu öğrendim.

Vefatı bizim için çok büyük bir acı vesilesi olmuştur. Nejat Hoca bizim hem hocamız, hem abimiz, hemde babamız olmuştur. Osmanlıca öğrenem için günlerce uğraşması, paraya sıkıştığımız her anda biz söylemeden dahi bunu kendisi hissedip cebimize zorla para koyması, geceleri uyanıp üzerimizi örtmesi Nejat Göyünç'ün bize bir hoca, bir abi ve bir baba olduğunun göstergesidir. Buradan kendisine Allah'tan rahmet diliyorum, ruhu şâd olsun.

Prof. Dr. Ramazan Çalık

1978 Yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Eskiçağ Tarihi Kürsüsü öğrenciliğine başladım. 1980 Yılında ikinci sınıfta iken üç tane yardımcı sertifika seçmemiz gerekirdi. Bunlardan biri de Yakın Çağ Tarihi oldu. Burada Türkiye Tarihi ve İnkılâp Tarihi Derslerimizi veren Prof. Dr. Nejat

Göyünç hocamızı tanıdım. Daha sonra Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Enstitüsüne Yüksek Lisans Programında iken(1982-1983) ve Selçuk Üniversitesinde Araştırma Görevlisi olarak akademik hayata başladığımdan itibaren birlikte görev yaptığımız hocam Prof. Dr. Nejat Göyünç'ün üç üniversitede hocam olması nedeniyle şanslı olduğumu düşünüyorum. Onu kaybettiğimiz 2001 yılına kadar bir baba gibi gördüğümüz hocamız sadece bilimsel konularda değil hayatımızın her aşamasında bize destek olmuştur.

2001 yılında Moğolistan'a Bilge Kağan Mezar Kompleksi Kazısı için yola çıktığımda hocamı aradım ve "Oğlum başarılı olacağından eminim, şimdiye kadar hep başarılı oldun ve yine müjdeli haberini beklerim" demişti. Biz yola çıktık ve orada başarılı bir kazı gerçekleştiriyorduk; Türkiye'den gelen konuklarımızdan hocamızın vefatını öğrendim, o sırada Bilge Kağan hazinesini bulmuştuk, hocamızı kaybetmemizin derin üzüntüsüne bu haberi verememenin burukluğu da eklendi. Ancak hocanın gösterdiği yolda gidebilirsek bu bizim için bir bahtiyarlık olacaktır.

Prof. Dr. Hasan Bahar

Bir ilim adamı ve hoca olarak Nejat Göyünç'ün derin izler bıraktığı üniversitelerden birisi de Selçuk'tur. Uzun yıllar, Konya'da görev yapmış olması münasebetiyle ve farklı hocalık özellikleriyle, sadece Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü mensuplarının değil; Eğitim ve diğer bazı fakülteler mensupları için de yol gösterici olmuştur. Tarih lisans öğrenimine sahip olanların yanı sıra farklı alanlarda öğrenim görmüş olanlara da Tarih'in kapılarını açmıştır. Bazen bu yönüyle tenkit de edilmiştir.

Ben de Tarih dışından Göyünç Hoca'nın yol göstericiliği ve teşviki ile Tarih ile buluşanlardan birisiyim. Yüksek Lisans ve Doktora danışmanlıklarımın yanı sıra, araştırma görevlisi olarak Tarih Bölümüne intisabım ve mesaim müddetince, kendisinden büyük yardımlar görmüşümdür. Hoca'nın zorlaştırıcı değil, kolaylaştırıcı bir tavrı vardı ve bu durum olabildiğince nazik bir üslupla gerçekleşirdi. Onun hakkında çok şeyler söylenip yazılabilir. Ama ben hocalık anlayışının farklı bir özelliğini tebarüz ettirmek isterim.

Nejat Göyünç, bir hoca olarak "zaman ve mekân" ı farklı kullanabilen birisiydi. Sadece fakülte dershaneleri değil; bazen bir piknik alanı, bazen bir ev hatta büro hemen dershaneye dönüşebilirdi. Yüksek lisans ve doktora öğrenciliğim safhasında henüz enstitü sekreteri olarak çalışmaktaydım. Cumartesi sabahları saat beki buçuk dokuz sıralarında başladığımız dersimizi çoğu zaman ikinci saatlerinde bitirdiğimizi hatırlarım. Çaylı, pastalı derslerimizde hiç sıklımadan saatler boyu hocamızla bir arada

olurduk. Bazen öğle yemeklerimiz peynir, domates, karpuz vb. gibi şeylerden oluşurdu ve yemeğe ayırdığımız vakiler de bir ders havasında geçerci.

Emekliliği sonrasında Konya'ya gelişlerinde hocamızı evimde misafir edebilmiş olmak, onu hasretle andığımız vakit teselli bulduğum hususlardan bir tanesidir. Kendisini rahmet ve minnetle her zaman anacağız.

Yrd. Doç. Dr. Mustafa Arıkan

1985-1992 yılları arasında Nejat Bey ile ilgili pek çok hatıramız oldu. Ancak ben burada onu ilk tanıdığım hatıramı anlatmak istiyorum.

1985 yılı Haziranında Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun olmuş, öğretmenlik için müracaat etmiş ve atama bekliyordum. Ağustos ayında, mezun olduğumuz Fen-Edebiyat Fakültesi'nin Araştırma Görevliliği ilanı verdiğini duyunca ben de müracaat ettim. İmtihan Eylül ayının başlarında yapıldı. Bugünkü Mareşal Mustafa Kemal İlköğretim Okulu'nun bahçesinde bulunan ve şimdi yıkılmış olan büyük amfide sınava girdik. Sınava giren tüm adaylar aynı salonda idi. Biz dokuz on kişi kadardık. "Tarih Bölümü başkanı geliyor, sınavı o yapacak" diye bir fısıltı oldu. Bu arada altmış, yaşlarında tam bir Osmanlı beyefendisi, babacan görünümlü birisi imtihan evrakları ile birlikte salona girdi. Bu Nejat Hoca idi. Tarih Bölümü'nden mezun olmama rağmen, Hoca'yı ilk defa burada gördüm. Çünkü Hoca, biz mezun olduktan sonra gelmişti. Sınavı yaptık ve aradan bir süre sonra kazananlar açıklandı. Ben başarılı olmuştum. Göreve başlamak için beklerken bir gün "Nejat Hoca seni çağırıyor" diye bir haber aldım. Çok heyecanlanmışım. Hoca ile ilk defa tanışacak ve onunla yüz yüze konuşacaktım. Odasına girip kendimi tanıttim hemen ayağa kalktı ve beni tebrik ederek kucaklayıp öptü. "Aferin evladım imtihan kâğıdın çok başarılıydı, seni tebrik ederim" dedi. Ben de elini öpüp teşekkür ettim. Böylece Hoca ile ilk tanışmamız bu şekilde oldu. Bir süre sonra da Araştırma Görevliliğine başladım. Bu arada, yeni evlenmiş ve ev eşyalarım da Hadim'de idi. Onları getirmem gerekiyordu. Ancak göreve yeni başladığım için maaş da alamamıştım. Bir gün Hoca beni çağırdı ve babacan bir tavırla "Evladım sana para lâzımdır al şu parayı da evini getir" diyerek bana 20.000 lira para verdi. Tabii ben çok şaşırmış ve parayı almak istememiştim. Ama Hoca ısrarla almamı istiyordu. Mahcup bir tavırla parayı alıp, Hoca'ya teşekkür ederek odasından çıktım. Bu para ile evimi taşıdığım gibi bazı eşyalar da almıştım. Çünkü Hoca'nın bana verdiği para neredeyse maaşımın üçte biriydi. Tabii ilk maaşımda borcumu ödedim. Ama Hoca'nın verdiği o para, o kadar çok işime yaramıştı ki, bu iyiliğini hiçbir

zaman unutmadım. İşte Nejat Hoca böyle biri idi. Bir Osmanlı beyefendisi, babacan ve yardım sever...

Allah ona rahmet eyesin ve ruhu şâd olsun...

Prof. Dr. İzzet Sak

Hocam, Prof. Dr. Nejat Göyünç'ü anmak üzerine birkaç basit söz. (Hiç unutmadım ki)

Akademik olarak hem yüksek lisans, hem de doktora hocam. Bugün yapmakta olduğum mesleğimin babası. Saygıyla ve rahmetle anmamak mümkün mü? Ama rahmetli hocam o kadar çok akademisyenin danışmanlığını yürütmüş, o kadar çok jürilerde bulunmuş ki bu yönüyle hocamı paylaşmaya kalkışsam bana bir şey kalmaz sanki.

Ben hocamı, bireysel ilişkimiz açısından değerlendirmek isterim. İlk tanışıklığımız 1985 yılının bahar aylarına uzanır. Gerçek tanışmamız, karşılaşmamız Haziran sonlarıdır fakat özellikle bahar aylarından söz ettim. Çünkü daha hoca kendisi üniversiteye gelmeden, geleceği -miş -mişi ile başlayan bir dünya menkıbe ve hikaye öncü olarak gelmiş ve bizi bütün olumsuz duygularını yaşatmaya sevk etmişti. Neler yoktu ki anlatımlarda; Ermeni ajanlığından tutun da belge hırsızlığına hatta iflah olmaz solculuğuna, ne kadar geçimsiz biri olduğuna, kavgacılığına varıncaya kadar. Bu arada bazı gerçek bilgiler de yok değildi duyulanlar arasında. Mesela O'nun iyi bir arşivist olduğu, belge okumaya çok değer verdiği gibi.

Aklımda kalan sahibi belli tek değerlendirme, çok muhterem hocam Prof. Dr. Mustafa Kafalı'nın yapmış olduğu değerlendirmedir. Eski bölüm başkanımız ve çok sevdiğimiz bir büyüğümüz olması hasebiyle, endişelerimizi de paylaşarak Nejat Hoca'yı sordüğümüzde şöyle demişti bizlere: "Duyduğunuz her şeyi boş verin, dedikoduları bir tarafa bırakın. Nejat Hoca çok kıymetli bir bilim adamıdır, istifade edebildiğiniz kadar istifade edin".

O yıllarda fakültemiz, Zindankale'deki binasındaydı ve biz yer darlığından dolayı 6 kişi bir odada oturuyorduk. Yan tarafımızdaki oda ise Bölüm Başkanlığı odası idi ve biz asistanlardan birisi yeni gelecek olan ve aynı zamanda Bölüm başkanımız olacak olan Nejat Bey ile aynı odada oturmak zorunda idi. Kalabalık odamızda gerçekleşen ve bazen tartışma boyutuna varan değerlendirmelerde kimse Hoca ile aynı odada oturmak istemiyor ve bir başkasının orada oturması için mücadele ediyordu. Sonunda karar verildi; Hoca ile ben oturacaktım. Mağlup ve isteğini kabul ettirememişliğin ezikliği ile biraz da buruk olarak masamı hocanın odasına taşıdım. Görünüşte karanlık bir gün olan o gün hakikatte ise hayattaki en büyük güneşlerimden birinin doğduğu günmüş, bunu anlamam için çok zaman geçmesine bile gerek kalmamıştı.

Rahmetli Hocam tertemiz yüzüyle, beyefendi kişiliğiyle bölüm koridoruna girip “merhaba” dediği an yeni bir dünyaya merhaba demiştik aslında. 1987 yılında kampüste ki yeni binamıza taşınmaya kadar, fiili olarak hayatımın en güzel iki yılını, hissi olarak ise adeta bir ömrün bütün güzelliklerini paylaştım sevgili hocamla. Çok kısa süre sonra ben, artık Hoca’nın herkese karşı kullandığı, nezaketinin açık ifadesi olan “Evladım”ı değil, “Sultanım” ya da “Sultan Alaeddinim”i olmuştum ve bu onur benim hayatımda kazandığım en büyük onur, en yüksek derece ve en erişilmez mevkidir.

Bugün, arşivimde, ayrı geçen zamanlarda rahmetli hocam tarafından şahsıma yazılmış, her biri dünyanın en büyük hazineleri kadar kıymetli 20 civarında mektuba sahip olmak nisbetsiz bahtiyarlığımdır.

Bu vesile ile o büyük insan, muhterem Hocamı sevgiyle, saygıyla, rahmetle en önemlisi de tarifi imkânsız bir hasretle anıyorum.

Lütfen bana cennetten el salla sevgili Hocam. 16 Ağustos 2010

Prof. Dr. Alaattin Aköz

Sonuç

Hayatını tarihe ve tarihçiliğe vakfetmiş bulunan Prof. Dr. Nejat Göyünç, Türk ilim hayatının mümtaz şahsiyetlerinden biri olmuştur. Göyünç, Türk tarihçiliğine hepsi kendi konusunda ilk olabilecek çok değerli çalışmalar armağan etmiş, Türkiye’nin birçok farklı üniversitesinde görev yapan onlarca tarihçi yetiştirmiştir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla 9 kitap, 164 makale, 16 ansiklopedi maddesi yazıp, pek çok öğrenci yetiştiren Prof. Dr. Nejat Göyünç’le ilgili, makale düzeyinde de olsa yapılan çalışma sayısının az olması üzücü. Şu ana kadar Prof. Dr. Nejat Göyünç’le ilgili sadece üç makale yayınlanmıştır. Her insanın farklı toplumsal rollerine sahip olduğu ve hayatını bu rolleri çerçevesinde doldurduğu düşünüldüğünde, Nejat Göyünç gibi yüzlerce akademik yapmış ve öğrenci yetiştirmiş bir kişinin birkaç makale ile hayatının ve fikirlerinin değerlendirilemeyeceği açıktır. Bu çalışmada Prof. Dr. Nejat Göyünç’ün bir insan, bir hoca ve bir tarihçi olarak hayatının farklı yönleri ortaya konmaya çalışılmıştır.

Osmanlı sosyal iktisat tarihinden, Osmanlı kültür tarihine, Atatürk ve Cumhuriyet tarihinden, gençlik ve eğitim üzerine ka-

dar birçok farklı alanda çalışma yapmış bulunan Prof. Dr. Nejat Göyünç mesleğini hakkıyla yapmıştır. Okuldaki derslerinden bulunduğu her vaktini arşivde geçirmeye çalışmış, mesleğini aşkı bile rek hayatını Türk tarihçiliğine vakfetmiştir. Bu yönüyle döneminde yaşamış bulunan diğer tarihçilerden bazı noktalarda öne geçmiş, çalışma alanı ve bu alanın genişliğiyle farklı olmuştur. Orta Çağ'dan Yakın Çağ, Yeni Çağ, Cumhuriyet tarihine kadar farklı alanlarda araştırma yapmış eser yazmış sayılı tarihçilerimizdendir. Yine sadece yaptığı bu çalışmalar kendisine değer katmamış, şu anda ülkemizin önemli tarihçilerinden olan birçok kişinin hocası olmuş, onları bizzat yetiştirmiştir.

Bizler de bu çalışmamızda Prof. Dr. Nejat Göyünç gibi önemli bir ismi elimizden geldiği kadarıyla tanıtmaya fikir ve düşüncelerini ortaya koymaya çalıştık çalıştık. Kısıtlıda olsa başarılı olabilseysek, bu bizim için bahtiyarlık kaynağı olacaktır.

Hocam Nejat Göyünç'ü Anarken

Yrd. Doç. Dr. Mustafa ARIKAN
SÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

169

Bize bahşedilen hayatı yaşayıp giderken onu anlamlı kılan, hayatımızın yeni bir istikamet almasını sağlayan önemli olaylarla karşılaşyoruz. Bu dönemeçlerden birisini, Konya Belediyesinde memur olarak çalışırken, daha seçkin bir kurumda hizmete devam etmem hususunda yapılan bir telkin üzerine Selçuk Üniversitesine nakletmem ile yaşamış oldum. Merhum Nejat Göyünç Hoca'yı orada tanıdım.

Selçuk Eğitim Enstitüsü Türkçe Bölümünde talebe iken memuriyet hayatım başlamıştı. Mezun olup öğretmenlik tayinlerimizi beklediğimiz sırada 12 Eylül darbesi gerçekleşmiş sıkıntılı günler başlamıştı. Beklediğimiz tayinler ancak 1982 Şubat'ında yapıldı. Hakkâri'de kısa süren bir öğretmenlik macerasından sonra eski kurumuma dönmüştüm. Bu sırada YÖK kurulmuş, Selçuk Üniversitesi rektörlüğüne değerli ilim ve fikir adamı Erol Güngör atanmıştı. Konya'da adeta yeni bir hayat başlıyordu. Mevcutların yanında yeni birçok fakülte ve yüksekokul açılmıştı. Erol Bey'in daveti üzerine üniversiteye gelen öğretim üyelerinden Süleyman Hayri Bolay, belediyeledi vazifemin basit bir iş olduğunu, üniversiteye geçerek daha seçkin bir çevrede çalışmam gerektiğini salık vermişti. 1982 yılı yazında yaptığım müracaat ancak 1993 Ocak'ında neticelenecek, o günlerin uygulaması olan güvenlik soruşturması sonucunu bekleyecektim. Fiilen memur olmama rağmen, personel müdürü hassasiyet gösterecek, bekletecek ve sonunda üniversiteye tayin işimin olamayacağını söyleyecekti. Merhum Güngör'ün duruma yaptığı esprili müdahaleyi Mustafa Kafalı Hocamızdan birçok defa dinledim ve Selçuk Üniversiteli oldum.

Fen-Edebiyat Fakültesinde göreve başladım. Evrak kayıt, kütüphane memurluğu gibi görevlerden sonra Tarih ve Türk Dili ve Edebiyatı Bölüm Sekreterliği görevlerini üstlendim. Rektör Erol Güngör sekiz buçuk ay gibi kısa bir dönem sonrasında Hakk'ın rahmetine kavuşmuş, bir ara dönem olarak tavsif edilebilecek Kaydayıfçılar dönemini yaşamıştık. Görevden alınmasını müteakip

yeni rektörümüz Dicle Üniversitesinden gelen Halil Cin Bey olmuştu. Aynı yıl üniversitemiz bir başka önemli şahsiyeti kadrosuna dâhil edecekti. Merhum Nejat Göyünç Hocamızı. İşte başkanlığımı yürüteceği Tarih Bölümünde, bölümün sekreteri olarak onu tanıdım. Farklı bir insanla karşılaşmıştık. Sıcak, samimi, kibar üslubuyla insanları cezbediyor, kendisine karşı hemen bir hürmet hissi uyandırıyor. Karşımızda odasından içeri giren her kim olursa olsun ayakta karşılayan, ikramda bulunan güler yüzlü bir insan mevcuttu. Yeni kurulan ve başkanlığını hocanın yürüttüğü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezinin sekreterlik işlerini de ben üstlenmiştim. Göyünç Hoca ile sık sık karşılaşma imkânım mevcuttu artık.

Üniversitenin açtığı Türk Dili ve Edebiyatı lisans tamamlama programını bitirmiş lisans diploması almıştım. 1977-1980 arasında geçen talebelik yıllarımız talihsiz bir dönemdi. Yüksek tahsil hayatımızın verimliliği oldukça tartışmalıydı. Aşırı politizasyon, ideolojik kamplaşma ve kavgalar sadece talebeler ile değil, bizi hocalarla ve okul idaresiyle de karşı karşıya getiriyordu. İkinci sınıftan üçe Danıştay kararıyla geçmiş olmamı hâlâ unutamıyorum.

Üniversitenin ne olduğunu yeni tanıyordum. Yüksek Lisans yapmaya karar vermiştim. Yeni Türk Edebiyatı alanında devam edecektim. İşte tam bu sırada hocamızın “*Evladım Mustafa, istersen Tarih Bölümünde Yüksek lisans yapabilirsin. Bu alanda çalışmak için ille de Tarih mezunu olmak gerekmiyor.*” teklifi ile karşılaştım. Disiplinler arası geçişkenliğin aynı zamanda bir zenginlik yaratacağını, hatta filoloji mezunlarının da Tarih’e yönelmesi gerektiğini, bu insanların Tarih bilgisi eksiklerini telafi edebileceklerini, Tarih mezunu olanların yabancı dil seviyelerinin genelde yetersiz olduğunu söylüyordu. Teşekkür ettim ve Edebiyat alanında devam edeceğimi söyledim. “*Peki evladım, sen bilirsin.*” demişti.

Girdiğim imtihanda başarısız oluşum ya da Eğitim Enstitüsü mezunu olmam dolayısıyla bu işi yapamayacağım gerekçesiyle istediğim olmamıştı. Bir yıl sonraki imtihan döneminde Hocam teklifini tekrarladı. O nazik üslubuyla “*Bak evladım, her şeyde bir hayır var. Allah seni bana yazmış demek ki, gel hadi bakalım Tarih’e.*” demişti. Bu arada Tarih Bölümündeki görevimden ayrılmış, Fen Bilimleri Enstitüsü sekreteri olmuştum. Artık Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi yüksek lisans öğrencisiydim ve danışmanım Nejat Hoca idi. Ders safhasında özellikle belge okuma konusundaki gayretlerimizi, bu konuda Hocamızın zaman sınırı tanı-

mayan derslerini unutamıyorum. Enstitü Zindankale semtindeki Fen-Edebiyat Fakültesi binasındaydı. Cumartesi sabahleyin saat dokuz sıralarında başladığımız dersimiz bazen öğleyi, bazen de ikinci saatlerini bulurdu. Ben çayı demlemiş olurdum, Hocamız da pasta, çörek gibi şeyler ikram ederdi. Mevsim müsait ise öğle yemeklerimiz bazen kavun-karpuz, peynir gibi yiyeceklerden oluşurdu. Artık böyle hocalar pek kalmadı dersek yeridir. Şimdi aşırı bir ihtimamla ders yükü, ek ders ücretleri hesapları yapılıyor artık.

Benim Türk Dili ve Edebiyatı, aynı dönemlerde yüksek lisansa başlayan bazı arkadaşların; Ramazan Çalık'ın Almanca, Hayati Aktaş'ın İngilizce, merhum Durmuş Yılmaz'ın Fransızca bölümleri mezunu olmaları önce Hocamızı ve sonra bizi bir tenkitle karşı karşıya bırakmıştı. Bu adamların Tarih alanında ne işleri vardı? Nasıl bu işi yapacaklardı? Hele özellikle Mustafa Arıkan! Çünkü diğerleri öğretim elemanıydı, ben ise bir memur. Bu düşüncesini bizzat bana söyleyen bir okutman arkadaşımızı şimdi gülümseyerek hatırlıyorum. Diğer üç arkadaşımız profesörlüğe yükseldiler; Durmuş Abi Hakk'ın rahmetine kavuştu, diğerleri hizmetlerine devam ediyorlar.

Rahmetli Hocamızın kendisine has bir metodu vardı. Öğrenime başlayan talebesine tez konusunu hemen vermek ister, ders safhasının bitmesini beklemezdi. Benim tez konum da Kızılay Arşivinde bulunduğunu söylediği asker mektuplarıydı. Böylelikle ilk defa bir arşiv çalışması -o yıllarda Kızılay evrakı henüz arşivlenmemiş, evrakın bulunduğu yer bir depo görünümündeydi- tecrübem olacaktı. Tez çalışmamı bir an önce bitirmem konusunda hocamın teşvikini, cesaretlendirici konuşmalarını unutmadım. Memuriyetim, enstitü müdürümüzü ve bazı öğretim üyelerinin üniversite rektörü ile yaşadığı sıkıntılardan ben de etkilenmiştim. Layık ile çalıştığımı ve işin hakkını verdiğimi söyleyemem.

Doktora tez danışmanım olma şerefini de verdi hocam bana. Hilal-i Ahmer'in harp yıllarındaki hizmetleri üzerine bir doktora yapmak isteğimi hocama iletmıştim, o da uygun görmüştü. Aynı konunun Mesut Çapa tarafından çalışılmış olması konu değişikliğini mecbur kılmıştı. Yeni tez konum "*Hamdi Ragıp Atademir*" idi. Hocamız, tez konularını üniversitenin bulunduğu şehrin, bölgenin tarihi, kültürü, değerlerinden seçmeye gayret ederdi. Atademir'in siyasetçi kimliğinden ziyade; bir mantıkçı, felsefeci olması ürktümüştü beni. Bu konuda bir tarih doktorası yapama-

yacağım düşüncesiyle itiraz edecek olmuştum. Hocam “*Yaparsın sen, olur olur.*” demişti. Bu sırada Tarih bölümü için açılan Türkiye Cumhuriyeti Tarihi asistanlık imtihanına girmiş, başarılı olmuştum. Ama göreve başlama işinde birtakım pürüzler çıkmıştı. O konuda hocamın gösterdiği dirayet, teenni ile meseleyi halletmek hususundaki tavrı, dik duruşu bizim için ayrı bir fazilet örneği, adeta bir dersti. Bu meseleyi halletmek konusunda yazdığı bazı mektupların bir suretini de bana vermişti. Ömür boyu bir hatıra olarak saklayacağım.

Doktora tez çalışmalarımın sürdüğü dönemde hocamın emekli olmak durumu ortaya çıkmış, benden de tezimi yazmamı istemişti. Henüz çalışmalarımın istediğim olgunluğa ulaşmadığını söyledim. Anlayışla karşıladı. Hafta sonları erken saatlerde telefon çaldığı vakit bilirdim ki arayan hocamdır. Hemen sorardı “*Tez ne zaman bitiyor?*” İki yüz on altı sayfalık bir metni İstanbul’a Özdemir (Koçak) ile gönderdiğimi, kendisine Çarşamba gün ulaşan bu metni Cuma’ya okuyup notlar düşerek Ali Galip (Baltaoğlu) ile geri gönderdiğini bugün gibi hatırlıyorum. Bu sıralarda tek düşüncem güzel bir tez hazırlayarak şahsım dolayısıyla hocama yapılan tenkitlere de bir cevap verebilmektir. Doktora tezim için yazdığı rapordaki övücü sözleri, Kültür Bakanlığı tarafından basıldığı zaman kendisine takdim ettiğimde duyduğu mutluluk; bu tez vesilesiyle kazanacağım unvanın ve sonradan edineceğim makamın, her şeyin üstünde idi.

Hocam Nejat Göyünç’ten benim, bizler için sadece bir tarih öğreticisi olmadı. Birlikte geçirdiğimiz zamanlar ders ve mesai saatleri ile de sınırlı kalmadı. Konya’da görev yaptığı yıllarda evini getirmemişti. Ali Galip ve Ramazan (Çalık) ile birlikte kalıyorlardı. Evin diğer müdavimi de bendim. Onun semereli sohbetlerinden burada da istifade ediyorduk. Nasıl güzel yemek yapılır, maydanozun yaprakları uzun müddet buzdolabında nasıl saklanmalıdır, meyve soymanın adabına varıncaya kadar hocamızdan öğreneceğimiz şeyler oluyordu. Bir mübarek gecede kendi elleriyle yaptığı irmik helvasını apartman sakinlerine dağıtmıştı. Evlilik hayatında, eşimize asla hayır demeyeceğimiz, ama bildiğimizi yapacağımız nasihatlerinden yine bir tanesiydi.

Öğrencilerini başkalarına tanıştıırken, onların görev uzatma yazılarını yazarken kullandığı övücü ifadeler; sizi adeta işinizi daha iyi yapmak noktasında bir borç altına sokardı. Galiba bu da hocanın bir başka motivasyon metodu idi. Yüksek lisans talebesi

iken hazırladığım ilk seminer ödevi Tanzimat sonrası modernleşme hareketleri hakkındaydı. Uzun bir hazırlık yapmış, ama seminer metnini daktilo etmemiştim. Bir Ramazan akşamında iftardan sonra daktilo başına oturarak otuz sayfanın üzerindeki metni sabaha kadar yazıp bitirmiştım. Sabah enstitüde derse başlayacağımız vakit halimi gören hoca sormuştu “Evladım bu ne hal!” Çekinerek durumu izah ettim. O günden sonra, birçok tanışma ortamında, talebesinin sabaha kadar uyumayıp ders hazırladığını söyleyerek beni tanıtmıştı. Aslında bu üslupta, yapacağın işi son güne bırakmamak gerektiğinin hatırlatılması söz konusu muydu? Bilmiyorum.

Dershane dışına taşan derslerimizin bir tanesinin Konya’dan başlayıp Aksaray, Nevşehir, Kayseri, Sivas, Tokat, Amasya, Samsun, Sinop, Kastamonu, Çankırı güzergâhındaki bir seyahatimiz olduğunu hatırlıyorum. Benimle birlikte, Hayati Aktaş ve Durmuş Yılmaz refakat etmiştik. Doktorada hazırladığım seminer vazifesi bu gezi ile gördüğümüz, tanıdığımız Türk-İslam eserlerinin tanıtımı, gezi intibaları üzerine idi. Kastamonu PTT misafirhanesinde Merhum Durmuş Yılmaz’ın elektrikli tıraş makinesini çalıştırdığı vakit, adeta bir hızar makinesi gibi çıkan sese gülmekten katıldığımız bir hoş hatıra olarak kaldı artık.

İlk tebliğim, ilk makalem hep hocamızın teşviki ve görevlendirmesiyle hayat buldu. “Evladım, Çanakkale ile ilgili program var. Tebliğ konun ‘Asker Mektupları’. Bayram (Ürekli) ile bölümü temsil edeceksiniz.” demişti. “Birinci Cihan Harbi Türk Esir Mektuplarında Duygu ve Düşünceler” başlıklı bu metni, hocam, Osmanlı Araştırmaları’nda yayımlamıştı. Konya dışında, İstanbul’da sunduğum ilk tebliğ de, hocamın başkanlığını yaptığı bir oturuma tesadüf etmişti.

Nezaketi, beyefendiliği ile tanınan hocamızın temayüz eden vasıflarından bir tanesi tutumlu olmasıydı. Pazar alış-verişlerinde dolaşarak uygun fiyata alacağımı temin etmeye çalıştığımı hatırlıyorum. Dışarıda ücretini ödeyerek içtiğimiz çayların kullanmadığı şekerlerini temiz bir peçeteye sararak alır, sonra kullanmak üzere muhafaza ederdi. Aynı hocamız, “Mustafa, organize ediver; bu son sınıflar artık misafir, onlara bir yemek ısmarlayalım.” der, normal ve ikinci öğretim son sınıf öğrencilerine ısmarlanan yemeğin ücretini de kendisi öderdi. İstanbul’a yolu düşen tanıdıkların mutlaka evine davet edildiği; Ayten Teyzemizin pasta ya da yemeklerini yedikleri herkesin malumudur.

Emeklilik günlerinde, çeşitli vesilelerle Konya'ya geldiğinde hocamızı evimde misafir etme şerefine sahip oldum. Her gelişinde mutlaka bir hediyesi vardı. Oğullarım Göktuğ ve Alptuğ'un bir diğer dedeleri idi. Göktuğ yedi sekiz yaşlarında iken, karşısına geçip onunla satranç oynamaktan sıkılmaz, adeta arkadaşlık ederdi. Yaşlı babamı yattığı odada ziyaret eder, elini öper, hatırını sorardı. Bazen kayınvalidem Nimet Hanım'ın Konya yemeklerinden oluşan sofrasına birlikte otururduk. Özellikle Konya usulü bamyacı çorbasını çok severdi. Sofraya evin hanımı oturmadan yemeğe başlanılmazdı. Kısacası tevazu sahibiydi. Eşim Mukaddes'in özenle sakladığı, aldığı en değerli hediyelerden bir tanesi, hocamın hediyesi olan bir peçetelikti. Hâlâ misafir sofralarımızın değerli bir süsü, emanetidir.

Yine bir hafta sonu, Pazar günü erken saatlerde çalan bir İstanbul telefonunu açtığımda karşımdaki ses hocamın değildi. Ramazan Çalık arıyor ve onu kaybettiğimizi söylüyordu. O üzüntü dolu konuşmayı oğlum Göktuğ'un kapı eşiğinde durup, boynu bükük bir şekilde takip ettiğini gördüm. Bana soruyordu "Baba, Nejat Dede mi ölmüş?" O gün oğlumun nasıl teselli ettiğimi hatırlıyorum.

Prof. Dr. Nejat Göyünç, onu tanıyan insanların nazarlarında hürmet hissi uyandıran, sevilen, sayılan bir şahsiyetti. İlim dünyasının önemli bir kaybı oldu. Ama amel defteri kapanmadı, ardında bıraktıklarıyla yaşamaya devam ediyor. Memleketin birçok yerindeki talebeleri, evlatları, hatta torunları onu Fatihalarla, Yasinlerle anıyor, yaşatıyorlar.

Ruhu şad, mekânı cennet olsun!

Nejat Hocam Hakkında Birkaç Söz

Doç. Dr. Ali ÖZDEMİR

Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü

Selçuk Üniversitesi Matematik bölümünde asistan olduğum yıllarda tanıdım Nejat Göyünç Hocamı. İstanbul beyefendisi dedikleri kişilik buymuş dedim hep ve hayatı başka bir açıdan öğrendim onunla. Gençlik yıllarıma yön verdi. İnsanları onore etmek, morallerini yüksek tutmak için gayret gösterirdi. İnançlıydı, bilgindi, merhametliydi, mütevazı yaşamayı severdi. Onun yaşantısı benim için bir okuldu. Zaman zaman benim evimde kalırdı. Mutfağa girer birlikte yemek yapardık. Espri ve şakaları hep mana yüklüydü. Matematikçi olmama rağmen tarih ve edebi kitaplara ilgi duymam onu çok mutlu ederdi. “*Evladım sende, bende olmayan kitaplar var*” diyerek bana takılırdı. Emekli olmaya karar verdiğinde ona yemek vermeyi organize etmek bana nasip olmuştu. 2000 yılında Samsun’a, bizi ziyarete gelmişti. Uzun uzun geçmiş yıllardan konuştuk. Bizimle çok sayıda anısını paylaşmıştı. Sözü vardı. 2001 yazında bu defa aile yakınlarıyla tekrar Samsun’a gelecek, oradan birlikte Trabzon’a gidip etrafı gezecektik; ama olmadı. 2001 yazında, bu defa ben gittim, onu ebedî yolculuğuna uğurlamaya. Tabutunu görünce “Aşk olsun Hocam” dedim içimden. Bugün 12 yıl geçti. Rahmetle anıyorum.

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

175

TARİHÇİLİĞE
ADANMIŞ
BİR ÖMÜR

176

Saygıdeğer Rahmetli Prof. Dr. Nejat Göyünç Hocamın Anısına

Yılmaz KOÇ

SÜ Edebiyat Fakültesi Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü

Rahmetli Prof. Dr. Nejat Göyünç Hocamla tanışmamız, aynı evde kaldığım kadim dostum Ali Galip Baltaoğlu aracılığı ile olmuştu. Araştırma görevliliği sınavını kazandıktan sonra kalacak yer bulabilmek için Tarih Bölümünden Ali Galip Baltaoğlu, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümünden Remzi Duran ve Alman Dili ve Edebiyatı Bölümünden ben olmak üzere üçümüz İhsaniye Mahallesinde bir ev kiralamıştık. Remzi Duran arkadaşım İzmir'e tayin olunca yerine Ramazan Çalık arkadaşımızı almıştık. Bu arada rahmetli Nejat Göyünç Hocamız gelmeden önce kendisi ile ilgili çeşitli olumlu olumsuz haberler geliyordu. Sürgün gelen bir hoca olduğu söyleniyordu. Akademik hayata adım attığım yıllarda akademik camiada insanların önyargılarla hareket ettiğini Nejat Bey örneğinde gördüm. Hoca'yı tanıdıktan ve onunla yaklaşık altı ay aynı evde kaldığımda ve ileriki yıllarda yapmış olduğumuz ortak çalışmalarda söylentilerin asılsız olduğunu yaşayarak öğrendim. Kendisi ile ilgili söylentileri çıkaranların ya akademik kaygısı ya da mevki ve makam kaygısından çıkarıldığını şimdi rahatlıkla söyleyebilirim. Evde kaldığımız dönemde Hocam erken kalkıp kahvaltıyı hazırlayıp bizleri uyandırırdu. Ben bu durumdan çok mahcup olurdu. Fakat Nejat Hocam her hal ve hareketi ile bize örnek davranışlar ve hareketler kazandırmaya çalıştığını fark ettik. Sofrayı düzenlerken estetik olmasına dikkat ederdi.

Zamanı verimli kullanma konusunda da Alman disiplinine sahipti. Ders zamanı ders, istirahat zamanı istirahat ve eğlenme zamanı eğlenmeyi teşvik ederdi. Akademik hayatta ve protokollerde nelerle karşılaşabileceğini ve neler yapmamız gerektiği konusunda bildiği tecrübelerini aktarırdı. İdarecilerle ilişkilerde bir mesafe koymamızı, bunun uzun vadede iyi olabileceğini tavsiye etmiştir. Sağlık, fen ve sosyal bilimlerin her alanından arkadaşlarla görüşür, onların disiplinler arası çalışması için teşvik ederdi.

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

177

Buna örnek olarak da Tarihi coğrafya ile ilgili proje çerçevesinde yapılan gezi ve incelemelerde disiplinler arası çalışmanın ne kadar önemli olduğunu yerinde (Karadağ'da Binbir Kilisesi'nde, Sille'deki Aya Eleni Kilisesi'nde ve Osmanlı'nın Kuruluşunun 700. Yılı Uluslararası Sempozyumunda) örnekler vererek anlatırdı. Statti olarak da her kesimden insanlarla görüşürdü. İnsanları siyasi, dini yâda herhangi bir ekonomik grubu göre sınıflandırmaz ve onlarla ilişkilerini insani boyutta tutardı. Her siyasi, dinî ve ekonomik çevrelerle insanlara değer verir onları kazanmanın ve eğitmenin yoluna bakardı. Etrafına saygı ve hürmette kusur etmeyen Hocam, sabır ve saygı ile çok insanı eğitmiştir. Farklı mevki ve makamda ki insanlara eşit muamele ederdi.

Ağustos 1985'te ben evlendikten sonra oturduğumuz evin bir kat üstündeki dairesini kiralamıştım. Nejat Hocam evlendikten sonra hayırlı olsuna gelen ilk hocalarımızdan biridir. Evlilikle ilgili vermiş olduğu nasihatler çok işime yaramıştır. Hatta bir defasında eşi Ayten Hanım'la birlikte Konya'ya geldiğinde bizleri ailece akşam yemeğine davet etmişti. Bu yemeğin hazırlanmasında ve ikram edilmesinde Hocam menüye kadar bütün detayları düşünerek bir hazırlık yapmıştı. Bize ve eşlerimize çok güzel mesajlar vermişti. Özellikle Ayten Hanım eşlerimize bir akademisyen eşi olmanın zorluklarını anlatmış ve eşlerimize bu zorlukları aşmak için maddi ve manevi destek olmalarını önermiştir. O dönemde bizler yüksek lisans ve bazı arkadaşlarımız doktora aşamasında idi. Ayten Hanım *"Yüksek lisansım bitsin derler, sonra doktora bitsin derler, sonra yabancı dili halledelim derler, Doçent olalım, Profesör olalım diyerek bir ömür gelir geçer. Bundan dolayı işlerinizi bunların akademik çalışmaları için erteleyip de hayatınızı boşuna harcamayın. Çevrenizdekilerle, çocuklarınızla ve akrabalarınızla da işlerinizi yolunda götürün, onlarla da ilgilenin. Bazı hususların daha sonra telafisi olmuyor"* demişti. Bu nasihatleri biz kulağımıza küpe etmiştik.

Nejat Göyünç Hocam Almanya'daki üniversitelerle ve öğretim üyeleri ile diyalog ve işbirliği içinde çalışmalar yapıyordu. Bu çerçeve de Almanya'daki Erlangen Üniversitesinde Coğrafya kürsüsünde profesör olan ve o tarihlerde Dünya Coğrafya Birliği Başkanı sıfatıyla Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümüne Hocamız aracılığı ile gelen Wolf-Dieter Hütteroth'la tanıştırmıştı. *"16. Yüzyılda Osmanlı Defterleri"* üzerine bir araştırma projesi üzerinde çalışmalar yapıyorlardı. Bana da bu projede

tercüme ve tercümanlık işlerinde yardımcı olmamı istedi. Ben de seve seve kabul ettim. Bu proje sayesinde Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi ve Tarih bölümü ilk defa bilgisayarla karşılaştı- tabii ki ben de. Bilgisayarın açılıp kapanmasından kullanımına kadar ve bilgisayarda hazırlanabilen Defter programının kullanımında çok büyük deneyimler kazandım. Almanya'dan gelen ekip Tarih bölümündeki arkadaşlara her defasında ayrı ayrı anlattığı için bende bunu her birine ayrı ayrı çevirdiğim için programın kullanılmasına hakim insanlardan biri oldum ve o zaman bir karar verdim: Maddi imkânlarım elverdiğinde bilgisayar alacaktım. Birkaç yıl sonra da Almanya'ya DAAD (Alman Akademik Mübadele Kurumu) bursiyeri olarak gidip döndükten sonra kendi bilgisayarımı alabildim.

DAAD'ye burs için müracaat ettiğimde iki tavsiye mektubu istemişlerdi. İkincisini Nejat Göyünç Hocam hemen yazmıştı ve çok ayrıntılı ve insanları cesaretlendirici, olumlu bir tavsiye mektubu yazmıştı. Hocamızı mahcup etmemek ve görevimizi en iyi şekilde yapmak için gayret ettim.

Yüksek lisans çalışmamda tarih ve edebiyat üzerine çalıştığım dönemlerde Hocamın şahsi kütüphanesinden çok sayıda materyal temin etmekle destek oldu.

Doktora çalışmamda ise din-edebiyat üzerine çalıştığımı söylediğimde Almanya'daki Bamberg Üniversitesinde Türkoloji Profesörü olarak görev yapan Klaus Kreiser'in bir proje çerçevesinde Konya'ya geldiği bir dönemde tanıştırmak bu kişinin yapmış olduğu çalışmalardan ve Osmanlı Araştırmaları Dergisi'nde bu konu ile ilgili çalışmalarını getirdi. Fakat Hocamın bir de şartı vardı. Almanya'da tarih-edebiyat-din ile ilgili çıkan tez ve kitapların, daha doğrusu Hocamın bana getirdiği kitapların okunup özetini çıkarmamı ve bunlardan birer kitap tanıtımı veya makale yazmamı istedi. Bu vesile ile beni yayın dünyasına hazırlayan ilk Hocam olmuştur. Dört makalem Osmanlı Araştırmaları Dergisi'nde yayınlanmıştır. Bu konuda desteklerini ve baskılarını hiç üzerimizden eksik etmemiştir. Yayınları teşvik eder ve kendisinde çıkan yayınlarımıza atıflar yaparak cesaretlendirerek azmimizi arttırırdı.

Hatta bir defasında tanıtımını yapmam için getirmiş olduğu bir doktora tezinde geçen bir kitap hakkında Osmanlı arşivlerinde yer alan bir fermanın Osmanlı Türkçesinden yeni harflere aktarılmasını benden talep etti. Bana "Alman Dili ve Edebiyatında Osmanlıca ne işime yarar diye belki düşünebilirsin, ancak görüyorsun ki bir

makale veya kitabın için Osmanlı belgelerine ulaşman gerekebilir. Şu anda olduğu gibi” dedi. Böylece bana Osmanlıca öğrenmemin gerekliliğini ve zorunluluğunu gösterdi ve belgeyi çözmeme istedi. Altı hafta uğraştıktan sonra belgeyi kaba hatlarıyla okuyabilecek duruma geldim ve takıldığım hususlarda Tarih bölümündeki arkadaşlardan yardım istedim. Bizlerin çözemediği birkaç noktada da Nejat Hocam yardım etti.

1995 yılında itibaren bana YADAM’da idarecilik görevi verildi. Ben de YADAM’ın kurumsallaşması için çok fazla gayret gösterdim. Saygıdeğer müdürüm Prof. Dr. Saim Karakaplan’la birlikte hafta içi ve hafta sonu hep idari görevlerde bulunuyoruz. Aile hayatımızdan ve akademik hayatımızdan hep taviz veriyoruz. Nejat Göyünç Hocamla her karşılaştığımızda “Ne yapıyorsunuz?” diye sorduğunda ben hep YADAM’da neler yaptığımızı anlatıyordum. Hocam kibar bir şekilde idarecilik deneyimlerinden bahsedirdi, idareciliğin geçici olduğunu oysa akademik çalışmaların daha önemli olduğunu söylüyordu. Zaman geçtikçe benim YADAM’ı çok fazla ciddiye aldığımı anlayınca şu uyarıda bulundu: “Sevgili Yılmazcığım, gün gelir senin yaptıklarını YADAM’da birileri beğenmez ve hepsini değiştirir ve senin emeklerin boşuna gider. Bundan dolayı akademik çalışmalarını ihmal etme!”. Ben verilen mesajları yeterince almamış olmalıyım ki 1999 yılının haziran ayında YADAM’ın sınavları münasebeti ile Eğitim Fakültesinde Nejat Hocamla tesadüfen karşılaştığımızda Hocamın elini öpmek istedim, elini vermedi, “Sen hâlâ YADAM’ın peşinde koşturuyorsun. Seninle Doçent olmadan bir daha görüşmeyeceğim” dedi. Ben neye uğradığımı şaşırıyordum. Bu söz benim hayatımda bir dönüm noktası oldu. YADAM’daki idarecik görevimden ayrılmak istediğimi amirlerime ilettim. Onlar da “Haftanın 2-3 günü YADAM’a gel, diğer günler seni idare edelim” dediler ve ben bu moralde yayın faaliyetlerini artırdım. 2000 yılında Doçentlik sınavlarımı müracaat ettim. 21 Kasım 2000 tarihinde doçent oldum ve 24 Kasım 2000’de yani doçent olduktan üç gün sonra Nejat Hocamı arayarak öğretmenler gününü kutladım ve öğretmenler gününün hediyesi olarak doçent olduğumu söyledim. Hocam çok mutlu olduğunu ve tebrik ettiğini söyledi. Ben de Hocamın gönlünü aldığım için rahatladım.

Akademik hayatta fitne, fesat, haset ve kıskançlıklardan dolayı birçok şeyi yaşamıştı. Bunları biz genç ve saf akademisyenlere anlatmak, tehlikelere karşı uyarmak istemişti ve geleceğe da

hazırlamak istemişti. Yrd. Doç. olduğum yıllarda bana “*Bundan sonra jürilerde görev alacaksın, jüri raporlarının nasıl yazılacağını öğrenmelisin*” demişti.

Bana fotokopi yapmak üzere bir olumlu ve bir de olumsuz jüri raporu vermişti. Raporları incelediğimde Nejat Hoca'nın dosyadaki bütün yayınları tek tek değerlendirdiğini ve olumlu ve olumsuz yönlerini ortaya koyduğu gördüm ve buna göre ben de raporlarımı bu titizlikle hazırlıyordum. Daha sonraki yıllarda maalesef yaşayarak gördüm ki jüri üyeleri dosyadaki yayınları ya da tez jürilerinde tezleri okumadan rapor yazabilmekteler. Ülkemizde bilimin edebiyatını yapanın çok ancak uygulamasını yapanın az olduğunu yaşayarak gördüm. Keşke Nejat Göyünç Hocam sağ iken etrafında fırl fırl dönen akademisyenlerin onun bilimsel etiğinden nasiplerini almış olsalardı, şimdi çok daha iyi olurdu.

Ruhun şad, mekânın cennet olsun Nejat Göyünç Hocam...

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

181

TARİHÇİLİĞE
ADANMIŞ
BİR ÖMÜR

182

Prof. Dr. H. Nejat Göyünç'ün Amerika Mektuplarından Bir Örnek

Yrd. Doç. Dr. Ali Galip BALTAOĞLU

UÜ Eğitim Fakültesi İlköğretim Sosyal Bilgiler Eğitimi Bölümü

Hayatının 70. yılında Hoca'nın eserlerini derlemek ve hayatını kaleme almak iki ayrı makale de bana nasip olmuştu.¹ Hoca'nın hayatı ve bibliyografyası Hoca'nın vefatının hemen sonrasında, o günlerde TTK'nın başkanı olan ve bugün bir siyasal partiden milletvekili olan Prof. Dr. Yusuf Hallaçoğlu tarafından tamamıyla intihal olarak ismim hiçbir şekilde zikredilmeden yayınlanmıştır.² Bibliyografya kısmında eklediği hocanın vefatından önce (1997-2001 yılları arasında) ürettiği az sayıdaki kitap ve makale vardır. Gerisi tamamen intihaldir. Daha sonra 2003 yılında bir başka akademisyen de sanki ilk defa yapılmış bir çalışma gibi hocamızın bibliyografyasını yayınlamıştır. Hocanın bibliyografyasını yazdığını iddia edenlerin makalelerinde ismimizin geçmemesi ülkemizde bilime ve emeğe saygısızlığın göstergesi olsa gerektir. Bilimde emek hırsızlığını bu kadar rahat yapabilen insanların, büyük kurumların başında olabilmesi, onlardan çokça işittiğimiz milli ve dinî değer kavramlarıyla siyaset yapmaları, ülkemizin trajikomik gerçeklerindedir. Doğrusu bunun; bilimin, bilimsel etiğin, insanlığın, tevazunun sembolü olan rahmetli Hocam Prof. Dr. Hasan Nejat Göyünç'e de büyük saygısızlık olduğunu düşünüyorum. Sağ olsaydı hem üzülür hem de kınardı.

Hocamız vefat edeli tam 12 yıl oldu. Onu hâlâ hatırlıyor ve özltüyoruz. Yeri doldurulamadı ve sanyorum doldurulamayacak. Bu nedenle hocamız için böyle bir sayı çıkarmayı düşünen, bunu hayata geçiren vefalı öğrencilerine ve dostlarına teşekkür etmeyi bir borç biliyorum.

¹ Ali Galip Baltaoğlu "Prof. Dr. Hasan Göyünç'ün Bibliyografyası" *Anadolu Dil Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi* 1, Afyon 1996 sayfa (69-80). "Örnek Bir Hoca Örnek Bir Şahsiyet: Prof. Dr. Nejat Göyünç (Hayatı ve Bibliyografyası)", *Ata Dergisi*, S. VII, Konya 1997, s.(1-41).

² Yusuf Hallaçoğlu, "Kaybettiğimiz Bir Değer: Prof.Dr. Nejat Göyünç'ün Ardından" *Belletra* C.LXV, S.243, 8(S.759-770) Ağustos 2001, TTK, Ankara 2002.

Nejat Göyünç'ün Amerika Mektupları

Prof. Dr. Nejat Göyünç, Ağustos 1954'te İstanbul'da evlenmiş ve öğretmenlik yaptığı Mardin'e dönmüştür. Kısa bir süre sonra Millî Eğitim Bakanlığı'ndan Ford Foundation'un desteği ile bir yıl ABD'ye ortaöğretim kurumlarında incelemeler yapmak üzere gitmek için seçildiği haberini alır. Bunun üzerine Ankara'ya gelir ve bir müddet Türk-Amerikan Derneği'nde İngilizce kurslarına devam eder. 23 Ocak 1955'de 15 kişilik bir öğretmen gurubu ile ABD'ye gider³ ve Ağustos'un 20-21'i gibi Türkiye'ye döner⁴.

Hocamız ABD'den eşi Ayten Göyünç'e 60'a yakın mektup yazmıştır. Bu mektuplar hocamızın eşi tarafından bana emanet edilmiştir ve kopyaları benim özel arşivimdedir. Hocamız bu mektuplarda duygu ve düşünceleri yanında, ABD'deki izlenimlerini uzun uzun yazmıştır. Bu mektuplar tarih, antropoloji, sosyal psikoloji gibi sosyal bilimlerin birçok alanına bol miktarda bilgi ve belge sağlayıcı niteliktedir.

Bu makalemizde mektuplardan 18 Nisan 1955 tarihli bir örneği bilim aleminin dikkatlerine sunacağız. Bu mektubun içinde bir gazete haberi ve makasla kesilmiş resimli gazete kupürü vardır⁵. Mektuptan çok özel hayata dair bilgi ve kısımlar ise çıkartılmıştır. Mektup, o günkü imla kaidelerine sadık kalınarak aşağıda sunulmuştur.

Henry, 18 Nisan 1955

Canım karıcığım;

Dün otobüste yazdığım mektubu yine hemen oracıkta yolladıktan sonra, üç saat süren bir yolculuğu müteakip Illinois devletinin ikinci büyük şehri -Chicago'dan sonra- Peoria'ya geldim. İstasyonda beni Henry High School'un müdürü Mr.Kenneth Brown karşıladı. Genç, otuzbeş yaşlarında kadar bir adam. Yanında ihtimal ilkokula devam eden oğlu da vardı. Otomobili ile bir saatte Henry'ye geldik. Bana önce mektebi gezdirdi. Hani Amerika'da pek çok mektep gördüm, fakat bu kadar hoşuma gideni olmamıştı. Tekmil duvarları cam. 135 talebesi varmış. Lakin mektep büyük yapılmış. Bazı ders-

³ Hocanın hayatı hakkında tafsilatlı bilgi için bkz. Ali Galip Baltaoğlu, Örnek Bir Hoca Örnek Bir Şahsiyet: Prof. Dr. Nejat Göyünç (Hayatı ve Bibliyografyası), *Ata Dergisi*, S. VII, Konya 1997, s.(1-41).

⁴ Özel Arşivim: 16 Ağustos 1955 tarihli mektup: Burada verilen bilgiye göre 17 Ağustos 1955 tarihinde Amerika'dan hareket edecek ve saat 9.30 da Londra'da olacaktırlar. Burada aktarma için üç gün bekledikten sonra Türkiye'ye döneceklerdir.

⁵ 19 Nisan 1955 tarihinde çıkan bir gazete haberi, hocamız tarafından gazeteden kesilerek 18 nisan 1955 de kaleme aldığı mektubun içinde eşine gönderilmiştir. ABD'deki bir mahalli gazete çıkan bu haber ve bilimsel değerlendirmesi bir makale olarak yayınlanacaktır.

haneler halen kullanılmıyormuş. 11 tane de hocası varmış.

Okulu gezdikten sonra beni İngilizce hocası Mr. John Jeans'ın evine getirdi. Mr. ve Mrs. Jeans 31 yaşında, genç bir karı-koca. Henüz çocukları yok. Lakin Mr. Jeans ümit ettiklerini söyledi. Bana bir oda ayırmışlar. Akşam hayli konuştuk, 10.30'a kadar. Bir de gazeteci arkadaş hanımıyla beraber gelmişti. Yemekte Mr. Jeans bana "Türkiye'nin nüfusu ne kadar?" diye sordu. Ben de 22 milyon olduğunu söyledim. Bana tekrar sordu "hepsi erkek mi?" diye. Ben yine "bir kısmı erkek, bir kısmı kadın" diye cevap verdim. Bu sefer "hepsi evli mi?" diye sordu. "Bir kısmı evli, bir kısmı bekar, bir kısmı boşanmış, bir kısmı da çocuk" dedim. Bu adam tam Amerika'lı. Zira bir hafta kalacağım ve para almayacaklarmış. Bunu müdür yolda söylemişti.

Sabahleyin de erken kalktım, sana yeni bir mektuba başladım. Akşam yemekteki konuşma esnasında söylemiştim, malum geçen hafta Florida'ya gitmiştik. Amerika'nın güneydoğu eyaletlerinde zenciler oturur. Vaktiyle bunlar Afrika'dan getirilmiş, esir olarak pamuk tarlalarında çalıştırılmışlar. Otobüsümüz bir istasyonda duruyor. Gözümüze ilk çarpan da "colored waiting room" "colored ticket window" "colored men's room" vesaire. Yani zencilere mahsus bekleme odası, bilet gişesi ve hela. Hatta kilise bile vardı. Okullar da caba. Bizim hepimizde bunları görünce Amerika'lulara karşı nefret uyandı içimizde. Yemekte hoş tarafını söyleyip, bunu anlayamıyorum dedim. Münakaşayı önüme dondurma tabağını uzatıp kestiler ve lafı değiştirdiler.

Hatırlamışken yazayım, maaşlarımı Cuma günü aldım, teşekkür ederim. Yolladığın gazeteyi de memnuniyetle aldım. 10 Haziran'da Hilton Oteli açılacaktı. 11 Haziran'ın gazetesini de yollarsan, merasime ait, memnun olurum. Gönderdiğin İstanbul resimlerini de almıştım. İhtimal teşekkürü unutmuş olmalıyım ki, sitem ediyorsun. Özür diler, çok teşekkür ederim.

Ben de burada paramı biriktiriyorum. Biraz ders malzemesi alacağım. Sana evvelce yazdığım gibi. Bir de fotoğraf makinası ile dolma kalem. Bunun dışında bir elektrik makarası da almayı düşünüyorum. Ekmek kızartma makinaları da var, çok hoş, ekmek kızarınca dışarı atıyor otomatikman. Belki ondan da alırım gelirken. Bütün emelim, seneye nerede olursa olsun müstakil bir ev veya daire bulup yerleşmek. Tabii bizim hiç eşyamız olmadığı için bir oda takımı vesair ihtiyaçlarımızı temin etmemiz lazım. İstanbul'da eşya almanın bir mahsuru yok. Zira yerleştikten sonra elzemdir. Hemde icap ederse koyacak, hifzedecek yer buluruz. Biliyorsun, Ankara'daki

iki ayımız ile Mardin'deki oniki günü ne kadar tatlı geçirmiştik. Allah yine öylesini nasip etsin.

Buraya maaşlarını yeniden artacağına dair haberler geliyor, inşallah doğru çıkar da paramı orada bıraktığım zaman daha fazla kalır. Şimdiden Eylül maaşımı da orada bıraktırmayı tasarlıyorum.

“.....” (Hocanın eşine özlem ve özel meselelerin tartışıldığı bölüm çıkarılmıştır.)

Yazarken ev sahipleri arada sırada yanıma geliyorlar. Türkçe bilmemeleri ne iyi, yazdıklarımı okuyamıyorlar. Gerçi sokaklarda alenen öpüşülen bir memlekette okusalar da ehemmiyeti yok. Burada her şeyi tabii görüyorlar. Yakında korkarım, sokaklarda başka bir şeyler de yapacaklar.

Hürriyette okumuştum geçenlerde, turistlerin getirecekleri dolarlar 580 kuruştan alınacakmış. İnşallah sahiden olur da, dönerken burada biriktirdiklerimi yüksek fiyatla ve meşru şekilde memlekete geçiririm.

Amerika'da buzdolabı filan hiç ucuz değil. Hem de Türkiye'de kullanabilmek için tadilat yapmak lazım geliyormuş. Onun için almaya filan niyetim yok. Gelince bir çamaşır makinesi alırsız ilk fırsatta. Dönerken de Almanya üzerinden trenle gelip -tren en ucuz vasıta- bir Siemens radyo alayım istiyorum. Evimizde bir çiçek, bir böcek, mahsulümüz ve bir de radyo olursa yetmez mi ?

Geçen sefer mektubumu postaneden atmıştım, pulum yoktu. Buradaki posta memurları da oradakilerden farksız olduğundan, 25 sentlik pul yapıştırdı. Her sefer yanımdaki pulu kullanıp, doğruca posta kutusuna atıyordum.

Benim annemde bir hatıra defterim vardır. İçinde de pullar. Annemden iste de, Türk pullarının hepsini bana yolla. Sen de, ben de selamete çıkalım. Benim epeyce pulum vardır.

Arsa işi olursa ödeyebileceğimiz gibi geliyor. Yalnız, yeri iyi ise 300 metrekaleden daha küçük olmasın. Herhalde daha iyi olur. Şayet münasip görürsen daha da büyük olabilir. Ben 1500 lira biriktirebileceğimi umuyorum bu sene. Gelince de inşallah yine kazanırım. Seni ve çocuklarımı kimseye muhtaç olmadan, mesut ve müreffeh olmasa bile vasatın biraz üzerinde geçindirebilirim.

Bugün Henry Highschool'una gittim, mektubuma sabah başlamıştım, akşam devam ediyorum. Yarın sabah postalarım zannederim. Öğleye kadar tarih, öğleden sonra İngilizce derslerinde buldum. Biraz da okul kütüphanesinden meşhur Ağa Han'a ait bir makale okumaya başladım.

Sacit'in mektubunu ayrıca cevaplandıracağım, kusura bakmasın. Daha memnun olacağına ümit ediyorum, namına mektup alırsa...

Annem (annen) nasıl ? Hiç bahsetmiyorsun. Demek Necati bey seni arada sırada kızdırmaya gayret ediyor. Dönüşte buradaki hanımlardan hakkımdaki raporu alırsın. Ben bekarlığında ne kadar uslu oturmuşsam, şimdi ondan daha usluym. Bütün gayretim gittiğim yerlerde şahsen iyi bir intiba bırakabilmek. Dolayısıyla Türkiye hakkında da iyi bir intiba uyandırabilmektir. İtimadına teşekkür ederim.

Annem bana mektubunda, "eğer oğlun olursa ismini Armağan, göbek adını da Rıza koy" diye -istersen diyor- yazmış. Rıza babamın ikinci adıydı. Numan Rıza. "Celile Numan'ı kullandı, sen de Rıza'sını al" diyor. Uygun bulursan kabul, Armağan'ı da rüyasında görmüş. Bir oğlan çocuğunu sevmiş, ismi Armağan'mış. Ben yeni isimleri hem sevmiyorum, hem de oğlumuz olursa koyacağımız ismi evvelden tayin etmiştik. Onun için buna razı olmadım. Anneme yazacağım. Sen de gittiğin zaman anlatırsan iyi olur. Kızımız olursa isim koyması sana ait. Ben sevdiğim birisini evvelce söylemişim. Lakin hak senin.

Hayli uzun yazı oldu. Zira vakit buldum. Hem de seni, beni de öyle olduğu gibi, uzun mektuplar memnun eder.

Sâti'dan da Eskişehir'den mektup aldım. Buradan yolladığım mektuba ve senin yolladığın resimlere memnun olmuşlar. Senin, bizi, bu son senelerde tek arayan kimse oluşunun kerametini gelinimizde buluyor, "O'nu daha fazla seviyoruz" diyor. Koltuklarımız kabardı, lakin mektubuna bu hafta cevap verme fırsatını bulamayacağım. Henry dönüşü yazarım.

Mektubuma son verirken, büyüklerin ellerinden küçüklerin gözlerinden öperim. Tanıdıklara ve soranlara cümleten selamlar. Seni de kucaklar, pek çok öperim canım...

İmza.

NOT: Dün mektepte iken şehrin gazetecisi gelmişti. Kendisiyle Pazar gecesi de Mr. Jeans'in evinde konuşmuştuk. Bugün (19 Nisan) gazetede hakkımda bir yazı çıkacak. Dün de gelip okulun kütüphanesinde resmimizi aldı. Akşam da bir adet resim yollamış. Ben de sana gönderiyorum. Tekrar gözlerinden, yanaklarından, öperim.

İmza.

Mektubun değerlendirilmesi

Mektubu hitap kısımları haricinde üç ana bölümde değerlendirilmek mümkündür.

1) Amerika ve Amerikalılar hakkındaki müşahedeler ve ırkçılığa nefret.

2) Amerika'daki teknoloji üzerindeki müşahedeleri ve bunların ülkesine taşıma düşüncesi.

3) Ekonomik durumu, ailesi çocukları üzerine kurduğu hayaller ve amaçlarla ilgili görüş ve düşünceleri.

Hitaplar

Mektup “Canım karıcığım” hitabıyla başlıyor ve “Seni de kucaklar, pek çok öperim canım...” hitabıyla bitiyor. Sonuna eklediği notta gazetede haber olacağını bildirdikten sonra “...Tekrar gözlerinden, yanaklarından, öperim” cümlesiyle mektup tamamlanıyor. Bir Osmanlı - İstanbul beyefendisinin üslup ve zarafetinin satırlara sinmiş olduğunu gözlemliyorsunuz. Elimizdeki Mektuplara baktığımızda, mektuplarına “Sevgili karıcığım”⁶ “Sevgili Ayten’ciğim”⁷ “Canım Ayten’ciğim”⁸ gibi hitaplarla başlıyor. Biz her ne kadar özel ve aile meseleleri olduğunu düşündüğümüz kısımları çıkartmış isek de, bu kısımlarda da hiçbir rahatsız edici, kulağa hoş gelmeyen bir ifade ve tarza rastlamadık. Eşine olan derin aşkını zarafet ve asaletle ifade ediyor, aile meselelerini tartışıyorsa, çok ince bir üslupla lisanı münasiple, aileyi ve eşi incitmeyecek bir tarz ve tatlı dille anlatıyor. Yukarıdaki mektupta özel hayata dair gördüğümüz için yayınlamadığımız bölümüm bir satırında hoca eşine sitem ederken; “...Fakat sesimi de çıkarıyordum. Zira ceffelkalem⁹ konuşmaktan hiç hoşlanmam...” diyor. Mektubunda belirttiği bu özellik Nejat Hoca'nın en belirgin özelliklerinden biriydi. Düşünüp taşınmadan fevri harekette bulunmazdı. Bin düşünüp bir söyler ve yapardı.

Amerika ve Amerikalılar hakkındaki müşahedeler ve ırkçılığa Nefret

İngilizce hocası Mr. John Jeans'ın evinde misafir kalan hoca bu aileyle ilgili diyalogları anlatıyor. Bir gazetecinin de eşiyile bu

⁶ Özel Arşivim: 3 Ağustos 1955 tarihli mektup

⁷ Özel Arşivim: 6 Haziran 1955 tarihli mektup

⁸ Özel Arşivim: 2 Mart 1955 tarihli mektup

⁹ Ceffelkalem: Hiç düşünüp taşınmadan, bir çırpıda. (*Türkçe Sözlük*, TDK 10. Bs. Ankara 2005, s.355)

lunduğu ortamda, Mr. Jeans'in ard arda gelen mantık içermeyen absürd sorularına cevap verdiğiinden bahsediyor. "Türkiye'nin nüfusu ne kadar?" sorusuna, "22 milyon" cevabını aldıktan sonra, "hepsi erkek mi?", "hepsi evli mi?" gibi sorulara muhatap oluyor. Evinde kalmaktan dolayı para almayacağını da belirtip, "bu adam tam Amerikalı" tanımını yapıyor.

Florida'da gözlemediği "colored waiting room" "colored ticked window" "colored men's room" gibi, yani zencilere mahsus bekleme odası, bilet gişesi, hela, ayrımı yapılması hocayı ve Türkiye'den giden tüm öğretmenleri çok etkiliyor. Zencilere mahsus kilise bile olduğunu söyledikten sonra "Okullar da cabası" diyor. Bu gözlemler karşısında, "Hepimizde Amerikalılara karşı nefret uyandı içimizde" diyerek samimi duygularını ifade ediyor. Misafir bulunduğu evde Amerika'daki güzel gördüğü gözlemleri överek anlattıktan sonra, konuyu bu gözlemlere getirip "Bunu anlayamıyorum", diyor ve mantıklı bir açıklama bekliyor. "Münakaşayı önüme dondurma tabağını uzatıp kestiler ve lafi değiştirdiler" ifadesiyle Amerika'daki ırkçılığa dayanan sosyo-kültürel durumu ortaya koyuyor.

Nejat Hoca ve öğretmen arkadaşları ülkemiz kültürünün, bin yıllık Anadolu Medeniyeti'nin güzel örneklerindedir. Amerika'daki bu durum onları derinden etkilemiş ve ırkçı kültür karşısında derin bir nefret duygusuna kapılmışlardır. Nejat Hoca'yı tanıyanlar, muhatabını eleştirmeden önce onun iyi yanlarını ortaya koyduğunu bilirler. Bizlerdeki bir hususu eleştirmeden önce meziyetlerimizi önce ifade eder, över, sonra olumsuz gördüğü davranışımızı, kibarca ve kırmadan, "şöyle davranmanız daha iyi olur evladım" şeklinde söylerdi. Nejat Hocamızın bu eğitimci özelliğinin tecrübesiz sayılabileceği, genç yaşlarda var olması, onun yaratılıştan öğretmen olduğunun ispatıdır. Bu tavrını Amerikalılara karşı da uygulaması, 1955 yılında yazılmış bir mektubunda bunu müşahede etmek doğrusu beni etkiledi.

Mektubun bir başka yerinde hoca eşine olan aşkını ifade ederken, ev sahiplerinin yanına geldiklerini, "Türkçe bilmemeleri ne güzel, yazdıklarımı okuyamıyorlar" diyerek mahremiyet meselesinin böylece sağlandığını şakayla ifade etmesinden sonra; "Gerçi sokaklarda alenen öpüşülen bir memlekette okusalar da ehemmiyeti yok. Burada her şeyi tabii görüyorlar. Yakında kor-karım, sokaklarda başka bir şeyler de yapacaklar" diyerek bu ülkedeki kültürel ahlakî anlayışı eleştirel bir tarzda eşine aktarıyor.

Nejat Hoca'nın yeniliklere çok açık ve geniş görüşlü bir insan olduğunu tanıyanlar bilirler. Ancak bu benzeri konularda son derece muhafazakâr ve özel olması gerektiğini düşündüğü bu tür ilişkileri alenileşmesine hoş bakmazdı.

Amerika'daki teknoloji üzerindeki müşahedeleri ve bunları ülkesine taşıma çabası

Henry High School, Hoca'yı çok etkiliyor, "Amerika'da çok mektep gördüm, ancak, bu kadar hoşuma gidene olmadı" diyor. Bütün duvarları camdan olan büyük bir mektep, o günkü Türkiye için çok ileri bir teknolojiyi ve mimariyi temsil etmektedir. Mimarlıkta cam teknolojisinin son on yıl içinde memleketimizde yaygınlaşmaya başladığı düşünülürse, etkinin sebepleri daha iyi anlaşılabilir. Bir öğretmen olarak ders malzemesi almayı düşünmektedir. Fotoğraf makinası, dolma kalem ve bir de elektrik makarası almayı planlamaktadır. Ayrıca ekmeği kızartınca otomatik olarak dışarı atan ekmeğe kızartma makinaları hoşuna gitmiştir. Bu konuda kesin konuşmamakta, muhtemelen ekonomik kaygılardan dolayı "Belki alırım" demektedir. Amerika'da buzdolabının ucuz olmadığı, Türkiye'de kullanmak için tadilat gerektiği, dönerken bir Siemens radyo almak için Almanya üzerinden dönmeyi düşündüğünü söylemektedir.

Ekonomik durumu, ailesi çocukları üzerine kurduğu hayaller ve amaçlarla ilgili görüş ve düşünceleri

Ekonomik sorunlar ve emeller:

Nejat Göyünç Hoca yeni evliyken ve eşi ilk çocuğuna hamileyken eşini İstanbul'da bırakıp Amerika'ya gitmiş ve orada yaklaşık sekiz ay kalmıştır. Ekonomik anlamda hemen hiçbir şeyleri yoktur ve ülkeye döndüğünde neyi nasıl yapacağını planlamakta, eşini de buna hazırlamaktadır. Maaşının bir kısmını eşi Amerika'ya göndermekte, Amerika'da da ayrıca maaş almaktadır. Eşine parasını biriktirdiğini bildirmekte, bütün emelinin seneye nerede olursa olsun müstakil bir ev veya daire bulup yerleşmek olduğunu, eşya olmadığı için eşyaları tedarik etmeleri gerektiğini, yerleştikten sonra bunun elzem olduğunu söylemektedir. Ayrıca maaşların artacağına dair duyularını dile getirmekte ve doğru çıkmasını arzulamaktadır. Daha fazla para kazandığında hayallerini gerçekleştirmek kolaylaşacaktır. Yine Hürriyet gazetesinden okuduğu haberlere göre turistlerin getireceği dolarların 580 ku-

ruştan alınacağı haberi de onu sevindirmiştir. Amerika'dan getireceği ve Türkiye de almayı planladığı eşyalar hakkında eşine bilgi vermekte onun moralini de yükseltmeye çalışmaktadır. Eşiyile daha önce planladığı arsa üzerine planlarını anlatmakta, almayı düşündükleri arsayı ödeyebileceklerini, yeri iyiye 300 metrekareden daha küçük olmaması gerektiğini, bunun daha iyi olacağını, eşi münasip gördüğü takdirde daha da büyük olabileceğini, kendisinin 1500 lira para biriktirebileceği umudunda olduğunu söylemektedir. Türkiye'ye dönünce yine kazanacağını, eşini ve çocuklarını kimseye muhtaç olmadan mesut ve müreffeh olmasa bile vasatın biraz üzerinde geçindirebileceğini ifade etmektedir.

Bütün bu satırlar ve içinde barındırdığı duygu o günkü Türkiye'de yeni evli ve hiç bir şeyi olmayan bir öğretmenin içinde bulunduğu ekonomik kaygılarını, ailesinin ekonomik beklentilerini gerçekleştirememesi endişesini içinde barındırdığı gibi, eşine moral ve umut aşılama motivasyonunu da göstermektedir. Mektupta ucuz kavramı dikkat çekici düzeydedir. "Amerika'da buzdolabı ucuz değil" derken, Almanya'dan trenle dönmesini, trenin en ucuz vasıta olmasına bağlarken, Amerika'daki posta memurunun 25 sentlik posta pulunu mektubuna yapıştırmasından rahatsızlığını dile getirirken, Türkiye'deki eşinden hatıra defterinin içindeki pulları isterken, ekonomi yapma, mümkün olduğunca ucuza mal etme, tutumlu olma çabasını fark ediyorsunuz.

Hoca ve eşi sosyal hayata son derece cömert ikramkâr insanlardı. Ancak onların hayatında israf etmek, ziyan etmek, boşa harcamak yoktu. Onun öğrencileri tutumlulukla - cimrilik, arasındaki farkı onların şahsında görmüşlerdir. Tanıdığım Nejat hoca, üzeri boş olan hiçbir kağıt parçasını atmadı, israf etmemenin ne olduğunu, milli serveti koruma düşüncesinin gerçekte nasıl olacağını ondan öğrendik. Çünkü o, bugün kitaplarda milli kahraman olarak okuttuğumuz Nene Hatun'u Erzurum'da fakruzaruret içinde tezek toplarken görmüştür. Çöpten çıkan karpuz kabuklarını içini kemiren çocukların içler acısı hikâyelerini görmüş ve yaşamıştır. Bu nedenle yeni neslin, israfçılığına, savurganlığına ve bu konudaki sorumsuzluğuna anlam veremezdi.

Eşi ve yeni olacak çocuğu üzerine düşündükleri:

Hoca eşine âşiktir. Aşkını mektubun çeşitli yerlerine serpiştirdiği aşk ve iltifat cümleleriyle ifade etmiştir. Eşine olan sevgisini, şefkatini, koruma ve kollama duygusunu bir çok yerde görmek mümkündür. Her fırsatta eşiyile iftihar ettiğini söylemekte,

eşiyle övünmektedir.

Mektuptaki şu olay çok ilginç ve bir ders niteliğindedir. Türkiye’de akrabalarından veya aile dostlarından Necati Bey, muhtemelen eşinin kıskançlık duygularını vesile ederek onunla şakalaşmaktadır. Eşi Ayten Hanım ise Nejat Hoca’ya itimat ettiğini söylemektedir. Hoca mektubunda “...Bütün gayretim gittiğim yerlerde şahsen iyi bir intiba bırakabilmek. Dolayısıyla Türkiye hakkında da iyi bir intiba uyandırabilmektir. İtimadına teşekkür ederim” diyerek ahlak bilincini ortaya koymaktadır. Bir ülkenin yüksek bir ahlakla temsil edilebileceğini, Türkiye’yi ve Türkleri temsilen aynı zamanda asalet ve ahlakla mümkün olduğu farkındalığını yaşamakta ve göstermektedir.

Hoca annesinin kendisine yazdığı mektupta, rüyasında bir oğlan çocuğu gördüğünü, isminin de Armağan olduğunu, oğlu olursa ismini Armağan koymasını, göbek adını da babasının ismi olan Rıza koymasını istediğini söylüyor. Kendisinin yeni isimleri sevmediğini, ayrıca oğlan olursa koyulacak ismi daha önceden tayin ettiklerini, bu nedenle buna razı olmadığını annesine yazacağını, kendisinin de annesinin yanına gittiğinde durumu anlatmasının iyi olacağını ifade ediyor. Kız olduğu takdirde kendi tercihini söylediğini, ancak isim koyma hakkının eşinde olduğunu belirtiyor.¹⁰ Ancak yine de hoca ve eşi annelerini kırmamış, rüyada görüldüğü gibi erkek çocuğu doğunca Armağan’ı ilk isim olarak koymuşlardır. Neticede çocuğu rüyada erkek olarak gören babaannenin rüyası doğru çıkmıştır. Bu önemlidir! Tabii burada eskiden çocukların doğuncaya kadar cinsiyetinin bilinmediğini, anne baba için sürpriz niteliğinde olduğunu da belirtmek gerekir. Bugünün nesli için ise çocuk doğmadan aylar önce anne karnında cinsiyeti öğrenmek doğal bir olaydır.

Eşiyle paylaştığı bilgiler ve eşinden istekleri:

Nejat Hoca bütün mektuplarında orada yaptıkları ve yaşadıklarını eşine bir bir anlatıyor. Bu arada Türkiye’den ve ülke gündeminden haber alma ihtiyacı içinde olduğu anlaşılıyor. Gazete gönderen eşine teşekkür ederken “10 Haziran’da Hilton Oteli açılacakmış 11 Haziran Gazetesini gönderirsen memnun olurum” diyor. Açılış merasimine ait haber ve resimleri merak ediyor.¹¹ Eşi-

¹⁰ Mektupta ismi tasarlanan Nejat Göyünc’ün oğlu Armağan Ekrem Göyünc 30 Temmuz 1955 tarihinde İstanbul’da doğmuştur. Daha geniş bilgi için bkz. Örnek Bir Hoca Örnek Bir Şahsiyet: Prof. Dr. Nejat Göyünc (Hayatı ve Bibliyografyası), *Ata Dergisi*, S. VII, Konya 1997, s.(1-41).

¹¹ O günün Türkiye’sinde Hilton otelinin açılışı çok önemli bir olaydır. Ülkenin ilk beş yıldızlı

nin gönderdiği İstanbul resimlerine memnuniyetini bildirirken İstanbul özlemiyle yaşadığı anlaşılıyor. Her gün yaptığı mesleki işler hakkında da bilgiler veriyor. Tarih derslerine İngilizce derslerine girdiğinden, Kütüphanede, Ağa Han'a ait bir makale okumaya başladığından bahsediyor. Yeri geldikçe gezdiği gördüğü yerleri Amerika coğrafyası ve Amerika sosyal tarihi içinde özetliyor ve bu konularda eşinin de bilgilenmesini sağlıyor. Hoca sadece eşiyile değil başta annesi olmak üzere akrabalarıyla da mektuplaşmakta ve bunları doğal olarak eşiyile paylaşmaktadır.

Sonuç

Yukarıda Cumhuriyet neslinin en seçkin ve özel insanların olan Hasan Nejat Göyünç'ün 18 Nisan 1955 tarihli mektubunu, eşi Ayten Göyünç'ün izni ve onayıyla yayınladık ve değerlendirmeye çalıştık. Nejat Hoca o yıllarda henüz göreve başlamış genç bir öğretmen olarak ABD'ye gitmişti. Daha sonra bu ülkenin en büyük bilim adamlarından biri olarak temayüz etti. Bilim alanında haklı bir şöhreti vardı. Bizlere insani meziyetlerle bilimin nasıl bir arada olabileceğini göstermişti. Nitekim O'nun insanlığını, inceliğini, tevazuunu, vefasını, milliyetperverliğini mektuptaki satır aralarında görmemiz mümkündür. Elimizdeki 60'a yakın mektubu bilim alemine sunulduğunda Cumhuriyet tarihimiz ve bazı sosyal bilim alanlarımız için inşallah eşsiz bir kaynak ortaya çıkacaktır.

Bize bu imkanı sağlayan başta Ayten Göyünç annemize olmak üzere, tüm ailesine teşekkürü bir borç biliyorum. Amerika Mektuplarını itinayla saklayıp bugüne ulaştırması ve tarihe kayıt düşülmesini sağlama sorumluluğunu ve bilincini göstermesi, Nejat hoca gibi büyük bir tarihçinin eşi olmasının kanıtıdır diye düşünüyorum. Hocamıza bir kez daha Yüce Allah'tan sonsuz rahmet diliyorum. Rahatsızlığı nedeniyle uzun süredir tedavi görev Ayten Göyünç annemize de Allah'tan sağlık ve afiyet vermesini niyaz ediyorum.

otelidir. İstanbul'un sosyal hayatında yepyeni bir devri simgelemektedir. Ülke de otelcilik devriminin başlangıcı kabul edilir. Amerikalı Conrad Hilton tarafından yapılmış, Amerikalı mimarların çizdiği o günün Türkiye gündemini belirleyen önemli bir oteldir. Türkiye'ye gelen birçok ünlü bu otelde kalmıştır. (geniş bilgi için bakınız. <http://www.hilton.com.tr/55yil/Tarihce.html>
http://cadde.milliyet.com.tr/2010/08/05/HaberDetay/1272486/HiLTON_OTELi_NiN_ASK_DOLU_TARiHi)

Henry, 18 - Nisan - 1955

Canım kancığım,

Senin otobüste yazdığın mektubunu yine hemen oracıkta yolladuktan sonra üç saat süren bir yolculuğu mütteahip Illinois devletinin ikinci büyük şehri - Chicago'dan sonra - Peoria'ya geldim. İstasyonda beni Henry High School'unun müdürü Mr. Kenneth Brown karşıladı. Genç, otuz beş yaşlarında kadar bir adam. Yanında ihtimal ikolukula devam eden oğlu da vardı. Otomobil ile bir saatte Henry'ye geldik. Bana örne msketebi gözdirdi. İlanı Amerika'da pek çok mektep gördüm; fakat bu kadar hoşuna gideni olmamıştı. İkinci duvarlar cam. 135 karekisi varmış. İkinci mektep büyük yapılmış. Bazen dershaneler halde kullanılmıyormuş. 11 tane de hocan varmış.

Otobüs geçtikten sonra beni İngilizce hocası Mr. John Sears'ın evine getirdi. Mr. ve Mrs. Sears 31 yaşında, genç bir karı-koca. Henry öğrencuları yok. Lakin Mr. Sears ümit ettiklerini söyledi. Bana bir oda ayarınlar. Akşam hayli konuşuk, 10.30 a kadar. Bide gazeteli arkadaşlarımızla beraber gelmişti. Yemekte Mr. Sears bana, "Lütfen bir misafire ne kadar diye sordu. Ben de "22.000.000. olduğunu söyledim. Bana Sears sordu, "hepsi erkek mi?" diye. Ben yine "bir kısmı erkek, bir kısmı kadın" diye cevap verdim. "Bu sefer "hepsi evli mi?" diye sordu. "Bir kısmı evli, bir kısmı bekar, bir kısmı boşanmış, bir kısmı da çocuk" dedim. "Bu adamı tanırsanız, ne kadar soruları kızılsı çocuk sorar, ancak..."

Akşam misafirlere geldikten sonra benim ötekini orin hanımına hediye ettim. Zira bir hafta kalacağım ve para almıyacağlarımı. Benim müdür yolda söylemişti -

Salıya da erken kalktım, sana yeni bir mektuba topladım.

Akşam yemekteki konuşma esnasında söylemişim. Nalim, geçen hafta Florida'ya gitmişik. Amerika'nın gönyü deyiş egalelerinde zenciler oturur. Aktile bunlar Afrika'dan getirilmiş, esir olarak pamuk tarlalarında çalıştırılmışlar. Hobisimiz bir istasyonda duruyor. Gözünüze ilk çarpan da "Colored waiting room." "Colored ticket window," "Colored men's room" vesaire. Yani zencilere mahsus bölüme otası, bilet kışısı ve kedi. Hatta kışısı bile vardı. Okullar da çaba. Bizim köpümüzde bunları görüncü amerikakılara karşı nefret uyandı, ikinizde. Yemekte bir tarafını söylemiş, birini anlatıyordum, dedim. "Münakaşayı örne dandurmuş tarafını yazıp heceler ve kışf. köpütüldüler -

başladım.

-Facit'in mektubunu ayrıca cevaplandıracağım, kısaca bakma-
sın. Daha memnun olacağım ümit ediyorum, namına mektup alırsa...

Annem (Annen) nasıl? Hiç kabarmıyorsun. Demek Necati Bey
seni arada sırada kıydırmağa gayret ediyor. Dönüşte buradaki hanım-
lardan hakkındaki raporu alırım. Ben kâhârlığımda ne kadar usulotu-
rmuşsam, şimdi ondan daha usuluyum. Bütün gayretin gittiğin yerlerde
sakasan iyi bir itibar katabilmek. Olayısıyla Türkiye hakkında da iyi
bir itibar uyandırabilmektir. İhtidamla teğeddür ederim.

Annem bana mektubunda eğer öğlen olursa ismini Armağan, gö-
letmek adını da Reza koy diye istersen diyor. yazmış. Reza babamın ikinci
adıdır. Numan Reza Celile, Numan'a uylandı; sen de Reza'sın al, diyor.
Uygun bulursan kabul. Armağan'ı da rüyasında görmüş. Bir öğlen çocuğum
sennis. İsmi Armağan' mıs, diyor. Ben yeni isimleri hem sevmiyorum, hem
de öğlen olursa koyacağımız ismi evelden tayin etmiştik. Önem işin buna
rağ olmadım. Anneme yazacağım. Sen de gittiğin zaman anlatırsan iyi
olur. Kıymı olursa işin koymas sana bit... Ben sevdiğim kıvısmı ev-
velce söylemişim. Lâkin hale senin -

-Hayli uzun yazdım. Zira vakit buldüm. Her de seni, beni de öğle-
olduğu gibi, uzun mektuplar memnun eder.

Şöti dom da kabızehi' den mektup aldım. Buradan yolladığım mek-
tuba ve senin yolladığın resimlere memnun olmuşlar. Senin, kişi, bu son res-
imde tek arayan kimse düşünün kerametini geliminizde buluyor; onu daha
fazla seviyoruz, diyor. Koltukların kabard. Lâkin mektubuna bu hafta
cevap vermek fırsatım bulamayacağım. Her dönüşü yazarım -

Mektubuna son verirken küyüklük ellerinden, küyüklükleri gözle-
rinden geçirin. Tandıklara ve oranlara cimleky selâmlar. Seni de kucak-
lar, pusuote görün, canım.

N. Fosin

Not: Dün mektupla iken sehlin gazetecisi gelmişti. Kendisiyle pazar
göresi de Mr. Sears'in evinde konuşmuştu. Bugün (19. nisan) gazetede hak-
kında bir yazı çıkacak. Dün de geldi okulun kütüphanesinde resimimizi
aldı. Şkran da bir adet resim yollamış. Bende sana gönderiyorum. Tekrar
göçlerinden, yanaklarından, ananelerinden, öpüsim.

N. F.

TARİHÇİLİĞE
ADANMIŞ
BİR ÖMÜR

196

Prof. Dr. Nejat Göyünç Hoca İle İlgili Bir Hatıra

Prof. Dr. İzzet SAK

SÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

1985-1992 yılları arasında Nejat Bey ile ilgili pek çok hatıramız olmuştur. Ancak ben burada onu ilk tanıdığım günleri ve bana yapmış olduğu bir iyilik hakkındaki hatıramı nakletmek istiyorum.

1985 yılı Haziran'ında Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünden mezun olmuş, Milli Eğitim Bakanlığına öğretmenlik için müracaat etmiş ve atama bekliyorduk. Ancak, öğretmen olmak için atama beklerken Ağustos ayında, mezun olduğumuz Fen-Edebiyat Fakültesinin araştırma görevliliği ilanı verdiğini duyunca ben de müracaat ettim. İmtihan, Eylül ayının başlarında idi. Bugünkü Mareşal Mustafa Kemal İlköğretim Okulunun bahçesinde bulunan ve şimdi yıkılmış olan büyük amfide sınava girdik. Sınava giren tüm adaylar aynı salonda olduğu için, salon bir hayli kalabalıktı. Biz, Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalına müracaat edenler ise, dokuz on kişi kadardık. “*Tarih Bölümü başkanını geliyor, sınavı o yapacak*” diye bir fısıltı oldu. Bu arada altmış yaşlarında tam bir Osmanlı beyefendisi, babacan görünüşlü birisi imtihan evrakları ile birlikte salona girdi. Bu Nejat Hoca idi.

Tarih Bölümü'nden mezun olmama rağmen, Hoca'yı ilk defa burada görüyordum. Çünkü Hoca, bölüme biz mezun olduktan sonra gelmişti. Sınavı yaptık ve aradan bir süre geçtikten sonra kazananlar açıklandı. Ben başarılı olmuşum. Göreve başlamak için beklerken bir gün “*Nejat Hoca seni çağırıyor*” diye bir haber aldım. Çok heyecanlanmışım. Hoca ile ilk defa tanışacak ve onunla yüze konuşacaktım. Odasına girip kendimi tanıtmaya hemen ayağa kalktı ve beni tebrik ederek kucaklayıp öptü. “*Aferin evladım imtihan kâğıdın çok başarılıydı, seni tebrik ederim*” dedi. Ben de elini öpüp teşekkür ettim. Böylece Hoca ile ilk tanışmamız bu şekilde oldu. Bir süre sonra da araştırma görevliliğine başladım. Bu arada, yeni evlenmiş ve ev eşyalarım da memleketim Hadim'de idi. Onları getirmem gerekiyordu. Ancak göreve yeni başladığım için maaş da alamamışım. Bir gün Hoca beni çağırıp ve babacan bir

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

197

tavırla “Evlâdım sana para lâzımdır al şu parayı da evini getir” diyerek bana o günün parası ile 20.000 lira verdi (İlk maaşım 71.000 liraydı). Tabii ki, ben çok şaşırılmış, ne diyeceğimi bilememiş ve parayı almak istememiştim. Ama Hoca ısrarla almamı istiyordu. Mahcup bir tavırla parayı alıp, Hoca’ya teşekkür ederek odasından çıktım. Bu para ile evimi taşıdığım gibi eksik olan bazı eşyalar da almıştım. Çünkü Hoca’nın bana verdiği para neredeyse maaşımın üçte biriydi. Tabii ilk maaşımda borcumu ödedim. Ama Hoca’nın verdiği o para, o kadar çok işime yaramıştı ki, bu iyiliğini hiçbir zaman unutmadım. İşte Nejat Hoca böyle biri idi. Bir Osmanlı beyefendisi, babacan ve yardım sever...

Allah ona rahmet eylesin ve ruhu şâd olsun...

Bu arada, Nejat Hoca’nın bana Almanya’dan gönderdiği ve bugüne kadar saklamış olduğum bir mektubunu da, tarihî bir anı olarak, buraya koymak istiyorum.

Nejat Bey'in Almanya'dan gönderdiği bir mektup

Nejat GÖYÜNÇ
Institut für Geographie
Kochstrasse 4
8 5 2 0 E R L A N G E N Erlangen , 2 Eylül 1986

Sevgili İzzet'im , kıymetli kardeşim ,

Bugün mektubunu aldım , çok sevindim . Bu , benim katlar dışında Konya'dan aldığım ilk mektup ve havadis de vermişsin , benim çocuklarım hakkında . Teşekkür ederim .

Allah'a çok şükür , rahatsızlığımız yerinde , ben Cumartesi-Pazar hariç her gün enstitüye gelip odamda çalışıyorum . Duvarlarda kitap rafları boş duruyor , Konya'da kitap vardı , koyacak yerim yoktu . Burada raf var , bu defa da dolduramıyorum . Ne yapalım , hepsi bir arada olmuyor . Burada kalbriferler yanıyor binarlarda , çünkü bir haftadır çok soğuk . Orada siz terliyorsunuzdur sanırım .

Mektubunda Sahillioğlu'nun makalesiyle Toledano'nun kitabını sormuşsun . Toledano'nun kitabı bende evde var . Onu o zaman yollama fırsatı olmadı . Halil Bey'in makalesinden de Münih'e gittiğimde bir fotokopi yollarım . İstanbul'dayken aklıma gelmedi

Çoğunuzun tatilde olduğunuzu tahmin etmiştim . Onun için sesiniz pek çıkmadı . Artık herkes yuvaya , işbaşına dönmüştür . Hepsine pek çok selâm ve sevgilerimi söylersin , takım sırası ile . Ruhi'nin de kartını aldım , ona da tebrik yollayacağım , Allah mes'ud etsin !

Salı günleri Milliyet alıp , mağları öğreniyorum . Onun dışında mahalli gazete okuyorum . Türkiye ile ilgili havadis de pek olmuyor . Sade Celâl Bayar'ın vefatını yazmıştı , bir de bazı çok ilginç havadisler oluyor , onları veriyorlar .

Sana , tekrar teşekkürler eder , hepinizin gözlerinizden öperim , sana bu hususta vekâlet de verebilirim .

Hoşça kalın , herşey gönlünüzce olsun !

Nejat

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

199

TARİHÇİLİĞE
ADANMIŞ
BİR ÖMÜR

200

Deneme Liseli Nejat Göyünç

Yrd. Doç. Dr. Çağatay BENHÜR
SÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

201

1980'li yılların sonu ile 1990'ların başlarında, Ankara Bahçelievler Deneme Lisesinde öğrenci idim. O zamanki sokak numaralandırılmasıyla, 1. Cadde ile 14. Sokak arasında kurulmuş olan Deneme Lisesi, Ankara'nın en nezih okullarından birisi idi. Ben, hem ailem Bahçelievler'de oturduğu, hem de okul çok kaliteli olduğundan Deneme Lisesine gidiyordum. 15. Sokak'taki evimizden çıkıp, bir alt sokaktaki okuluma giderken de, işin doğrusu, okulun tarihçesi ve kalitesinin sebeplerini çok bilmiyorum, ilk gençliğin esikliği ile de konuyu hiç sorgulamıyordum. Tek bildiğim, denemeli olmaktan dolayı çok mutlu ve gururluydum.

Ankara Bahçelievler Deneme Lisesi, 1955 yılında eğitim öğretim hayatına başladığında, kaliteli bir okul ortaya çıkartmak isteyen dönemin yöneticileri; yetenekli ve iyi eğitim aldığını düşündükleri öğretmenleri bu okula tayin etmişlerdi. Bu kişilerden birisi de, Deneme Lisesine tayin olmadan önce Amerika Birleşik Devletleri'nde orta öğretim konusunda incelemeler yapmış olan Nejat Göyünç'tür.

Bendeniz daha doğmadan, Deneme Liseli olmadan çok uzun yıllar önce, Nejat Göyünç, Bahçelievler'in sokaklarını arşınlamış, genç nesillere eğitim ve öğretim serüvenine başlamış, Deneme Liseli olmuştu. Biz iki denemeli, yıllar sonra Konya'da karşılaşacaktık.

1993-1997 yılları arasında, Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde öğrenci olduğum yıllarda, Prof. Dr. Nejat Göyünç'tün adını sıkça duyardım. Neredeyse hiçbir Hoca'mız yoktu ki, kendi hocaları hakkında övgü ve özlem dolu sözler söylemesin. Benim öğrencilik yıllarım başlamadan kısa bir süre önce Konya'dan ayrılmış olan Nejat Hoca, belki fiziksel olarak değil ama ruhaniyet olarak bizim dönemimizde hep Konya'da ve tarih bölümünde idi. Kendisi, hocalarımızın sözlerinde daima derslerimize konuk olur, o şekilde de olsa bizlere bir şeyler öğretmeye devam ederdi.

Kendisini, karakterini, tarihçiliğini sürekli duyduğum ve bazı eserlerini okuduğum Nejat Göyünç'ü, o yıllarda sokakta görsem tanımazdım. Hatta tesadüfen yan yana yolculuk yapsak ve konu tarihten, tarihçilerden açılrsa; belki Hoca hakkında örnekler bile verirdim ama yanımdaki kişinin o olduğunu bilmezdim. Değerli Hocamı şahsen tanımam için meğer 1998 yazına kadar beklemem gerekiyormuş.

1998 Temmuzunda, Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde Araştırma Görevlisi olarak göreve başlamıştım. 1999 yılı Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun 700. yılı idi ve Selçuk Üniversitesi de, Tarih Bölümünün yürütücülüğünde, geniş katılımlı bir uluslararası kongre ile bu tarihi anmak arzundaydı. Kongrenin çalışmaları 1998 yazında başlamıştı ve bölümün en yeni asistanı olarak bana verilen görev; uluslararası yazışmaları yürütmek idi. Eğitim öğretim dönemi olmadığından nispeten boş olan fakültede, ağırlıklı olarak o dönemler bölüm başkanı olan Prof. Dr. Mikail Bayram'ın odasında, halen tarih bölümü öğretim üyeleri olan Bayram Ürekli, Alaaddin Aköz ve Ruhi Özcan ile hemen her gün kongre üzerinde çalışıyorduk. Hatta işlerin yoğunluğundan, hiç unutmuyorum bir cumartesi günü, yine aynı odada buluşmuş çalışıyorduk ki, yanında Bayram Ürekli ile, içeriye gülümseyen yüzü ve ıslıl ışıl gözleriyle babacan bir beyefendi girdi. O an benimle beraber çalışmakta olan Alaaddin Aköz Hocam, hemen kalkıp gelen bu beyefendinin elini öptü. O böyle yapınca bende aynı hareketi yapmak üzere kalktım ve işte o zaman Hoca'ya taktim edildim. Az evvel elini öptüğüm kişi, çalışmaları kontrol etmek ve katkıda bulunmak için Konya'ya gelmiş olan Nejat Göyünç idi. O gün akşam yemeğine kadar hep beraber çalıştık. Hoca önce bana bazı sorular sordu, istediği cevapları almış olacak ki, tatlı tatlı gülümseyerek çeşitli tavsiyelerde bulundu.

O günden sonra kongre gününe kadar, Nejat Hoca'yla çeşitli defalar çalışma fırsatı buldum. Arada Konya'ya geliyor, yapılanları kontrol ediyor, fikir verip İstanbul'a dönüyordu. Ben o yıllarda, tarih bölümünde Ruhi Özcan Hocamla aynı odayı paylaşıyordum; daha doğrusu ben asistan olunca Hoca beni odasına kabul etmişti. Zaman zaman İstanbul'dan kongre faaliyetleri için geldiğinde, sevgili Nejat Hocamız naçizane benim de yanıma uğrar, "Evladım bir hal hatırını sorayım istedim" der ve bir çay, kahve içimi süresince de olsa bana yeni şeyler öğretmeye, beni etkilemeye devam ederdi. En çok da çalışma masamın üzerinde daima okuduğum

bir roman olduğunu görünce sevinir, hatta bu sevincini de, benimle paylaşırdı.

6-9 Nisan 1999'da Konya Selçuk Üniversitesince düzenlenen; “Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıldönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi”, o yıl Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu anmak için düzenlenen benzeri etkinliklerin başta gelenlerinden birisi olmuş idi. Bir seneyi aşkın bir süredir üzerinde çalıştığımız kongreden tüm çalışma ekibi olarak yüzümüzün akı ile çıkmıştık.

Kongrenin ilk günü kayıt masasında görevliydim ve ağırlıklı işim gelen yabancı konukların kayıt işlemlerini gerçekleştirmek ve onları salonlara yönlendirmek idi. İşime yoğunlaşmış ve bir Alman konukla ilgilenirken masanın başında yine tatlı gülümsemesi ile Nejat Hocamı gördüm. Elini öptüm, halimi hatırlı sordu. O ana kadar ki gelişmelerle ilgili kendisine bilgi verdim. Benimle aynı masada görevli olan, diğer bölümlerden Araştırma Görevlisi arkadaşları Hoca'yla tanıştırdım. Bu arada az önce kaydımı yaptığım Alman profesörde yanımızdan ayrılmamış ve hep birlikte tarihi bir sohbete başlamıştık. Beni Hoca'yla sohbet eder halde gören dönemin tarih bölümü lisans öğrencileri, yavaş yavaş yanıma gelerek Hoca'nın elini öpmeye ve onunla tanışmaya başladılar. Kongre kayıt masası bir anda bildiri sunulan bir salon kadar kalabalık oluverdi. Nejat Hoca'ya o gün her zamanki gibi iltifat çoktu. Pek çok kereler çeşitli hocalar ve idareciler “Nejat Hocam buraya buyurun” diyerek kendisini çağırırsalar da, o her seferinde, “Ben biraz daha gençlerle kalayım” diyerek uzunca bir süre yanımızdan ayrılmadı ve bizlere bilgilerini aktardı, tavsiyelerde bulundu. O gün, o kayıt masasının başında çektiğimiz fotoğraf, bugün kişisel albümlerimin en önemli parçalarından birisi olarak hala bende mevcuttur.

Kongre bitip de, herkes ayrıldıktan sonra, Nejat Hoca tüm çalışanlara her zamanki nezaketi ile teşekkür edip, bir ara beni yanına çağırmişti. Elini omzuma koyduktan sonra, “evladım çok teşekkür ederim, böyle çalışmaya devam et” diyerek beni onurlandırmıştı. Nejat Göyünç, yaşına, konumuna ve unvanına bakmaksızın, teşekkür etmeyi, özür dilemeyi, insanları mutlu etmeyi bilen gerçek bir insandı. Bana bu özelliklerini o gün bir kez daha göstermiş oldu.

Daha sonra Hoca'yla birkaç kez daha, Konya'da tarih bölümünü ziyarete geldiğinde kısa görüşmelerimiz oldu. İstanbul'da

2 kez ziyaretine gittimse de her ikisinde de Hoca'yla görüşmem mümkün olmadı ve nihayetinde 1 Temmuz 2001 günü Hoca'nın vefat haberi bizlere ulaştı. Selçuk Üniversitesinden, ağırlığı tarih bölümünden olmak üzere pek çok kişi Hoca'nın cenazesi için İstanbul'a akın etti. Bende bu grubun içerisinde olmayı çok arzu etmeme rağmen, o dönem tarih bölümü nöbet sırası bende olduğundan görevimin başından ayrılmadım. Tek tesellim, Nejat Hocanın göreve olan düşkünlüğü ve yerine getirilmesi hususundaki hassasiyetini bilmek ve üzerimdeki görevi hakkıyla yerine getirmeye çalışmak oldu.

Bugün bile, ne zaman yolum Üsküdar'a düşse, Nejat Hoca'nın evinin oradan geçer, Hoca'yı rahmet ve özlemle anarım. Benim gibi Hoca'yla çok az zaman geçirmiş, onu şahsi olarak neredeyse hiç tanımamış birisinin bile bu hareketleri yaptığını görüp, biraz da düşününce, Nejat Göyünç'ün, ne denli önemli bir insan olduğunu, ne güzel vasıflara sahip bulunduğunu yeniden anlar, ileride onun kadar sevelebilmeyi umar, her daim örnek almam gerektiğini bir kez daha kendi kendime hatırlatırım.

Nejat Hoca'yla ilgili, benim için değer arz eden konulardan birisi de, Prof. Dr. Ramazan Çalık danışmanlığında, Hüseyin Torun tarafından 2010 yılında hazırlanan “*Prof. Dr. Nejat Göyünç Biyografisi*” konulu yüksek lisans tezinin jürisinde bulunmak ve değerli Hocamızın konu edildiği bir tezi inceleme ve onama şansına sahip olmaktır. Yıllar sonra Hocamız adına yapılan bir yüksek lisans tezinin jürisinde olmak onuru benimle bir ömür boyu yaşayacaktır.

Sözlerimi bir itirafla bitirmem gerekirse, zaman zaman Ankara'da mahalleimde gezerken, Bahçelievler Deneme Lisesini gördüğümde, içim eski günlerin tatlı anılarıyla kaplanır. Muhakkak hafif bir gülümseme dudaklarıma yayılır. Hemen sonrasında ise, kulaklarımda “denemeli oley denemeli” sesleri kısa bir süre yankılanır ve daima bir gurur dalgası ruhumu kaplar. Son zamanlarda tüm bunlara ilave olarak, aklıma hep Nejat Göyünç Hocam geliyor. Onu, okulun sokağında, bahçesinde genç haliyle, “denemeli oley” seslerini işitir ve benim gibi hafif gülümser, içi gururla dolar bir halde hayal ediyorum. Biz iki Deneme Liseli tarihçiyiz. Konya'da tanıştık. Birimiz bu dünyadan 2001'de ayrıldı. Eserleri ve yetiştirdikleriyle yaşıyor. Diğerimiz şu an onun hakkında yazıyor.

İttihat ve Terakki'nin Gölgede Kalmış Simalarından Doktor İshak Sükûtî (1868-1902)

Ahmet KANLIDERE

MÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucularından olup Jön Türklerin tanınmış fikir ve eylem adamı olan Doktor İshak Sükûtî'nin adı çok yerde geçmesine, birçok hatırat ve belgede zikredilmesine rağmen, ayrıntılı bir biyografisi yoktur. Hakkında yazılanlar birkaç küçük ansiklopedi maddesinden, ölümünden hemen sonra kaleme alınan üç beş yazı ve hayatının belli dönemlerini ele alan birkaç makaleden ibarettir.¹ Bununla beraber, Sükûtî hakkında dağınık vaziyette birçok bilgiler bulunmaktadır. Sükûtî ve cemiyetteki arkadaşlarının yazdığı mektuplarda da önemli ayrıntılar bulunmaktadır.² Ölümünden sonra kaleme alınan yazılar da önemli bilgiler içermektedir.³ Bunlar arasında Abdullah Cevdet, Yunus Nadi ve Rıza Nur tarafından yazılanlar önemlidir.⁴ Bunlardan başka, Hüseyinzade Ali, İbrahim Temo, Ethem Ruhi [Balkan] gibi yakın arkadaşlarının hatıralarında da bazı malumat bulunmaktadır. Bütün bu kaynaklardaki bilgileri tahlil ederek Sükûtî'nin derli toplu bir biyografisini oluşturmaya çalıştık.

- ¹ Fethi Tevetoğlu, "İshak Sükûtî", Türk Ansiklopedisi, XX (Ankara, 1972), s. 236; "İshâk Sükûtî", *Encyclopaedia of Islam, 3rd edition*, IV, Leiden, 1997, s. 113; Yüksel Çelik, "İshak Sükûtî", Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, I, İstanbul, 1999, s. 658-59; "İshak Sükûtî", Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, İstanbul: Dergâh Yayınları, IV, İstanbul, 1981, s. 410-11; "İshak Sükûtî" Ana Britannica, XVI, İstanbul, 1994, s. 426; Mustafa Birol Ülker, "İlk İttihadçının Mezar Parasını Mücadele Arkadaşları Yokettiler," Hürriyet Tarih (9 Nisan 2003), s. 10-11.
- ² Bunlar hakkındaki atıfları ve bazılarının metinlerini Şükrü Hanioglu'nun araştırma eserlerinde ve Ahmed Bedevi Kuran'ın eserinde bulmaktayız.
- ³ "Pek Büyük Bir Ziya", Osmanlı, sayı 103 (1902), s. 1-3; "Ziya-ı Azim", Muvazene, sayı 228 (5 Mart 1902), s. 3; Ali Fahri, "Teessür-i Elim: Doktor İshak Sükûtî Bey Vefat Etti", İntikam, sayı 50 (10 Mart 1902), s. 2, 4; "Ziya-ı Azim", Kürdistan, sayı 30 (14 Mart 1902), s. 4; Manastırlı Bahaeddin Sâi, "Mektub", Muvazene, sayı 128 (16 Nisan 1902), s. 3; "Müessir Bir Ziya", Anadolu, sayı 1 (24 Nisan 1902), s. 4; "Sene-i Devriye Münasebetiyle", Osmanlı, sayı 127 (1 Kânûn-ı Evvel 1903), s. 1.
- ⁴ Rıza Nur, "San Remo'da İshak Sükûtî", Şehbal, sayı 14 (15 Teşrin-i Evvel 1325 [28 Ekim 1909]), s. 270-271; sayı 15 (1 Teşrin-i Sâni 1325), s. 290-92; [Abdullah Cevdet], "İshak Sükûtî'nin Ölümünün Yıl Dönümü", İctihad, sayı 315 (15 Şubat 1931), s. 5579-80; Yunus Nadi, "İshak Sükûtî Bey", Yeni Tasvir-i Efkâr, sayı 127 (5 Teşrin-i Evvel/22 Eylül 1909), s. 1-2.

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

205

1868'de Diyarbakır'da doğan Sükûtî, fakir bir ailenin çocuğuydu. Babası Ahmed Sükûtî "ehl-i dil" bir kimseydi.⁵ İstanbul'a ne zaman ve nasıl geldiği bilinmemektedir. Kuleli Askerî Tıbbiye İdadisinde okudu. O zaman tıp okulları hürriyetçi fikirlerin en çok yayıldığı yerlerdi. Sükûtî'nin de içinde bulunduğu bazı talebeler, bir taraftan tıp tahsili görürken diğer yandan gizlice ele geçirdikleri edebi ve siyasi kitapları okumakta, bunları birbiriyle paylaşmaktaydılar. Okulda kendisi gibi taşradan gelen İbrahim Temo ile can dostu oldu.⁶ Temo bir hatırasını anlatırken, ders sırasında gizlice okuduğu *Namık Kemal'in Rüyası'nı*⁷ fark eden Sükûtî'nin kendisinden bu eseri ödünç istediğini ve böylece aralarında samimi bir dostluk kurulduğunu söylemektedir. İshak Sükûtî ona Diyarbakırlı şair Hâmi-i Âmidî'nin ve diğer bazı Doğu Anadolu ve Mezopotamyalı yazarların eserlerini vermekte, Temo ise ona Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Şefkatî gibi yazarların yanı sıra Rumeli yazarlarının, Bektaşî nefesleri ve Mevlevî ilahileri ile İran hürriyetçilerinin yayınladıkları gazetelerini sağlamaktaydı. Üç yıl boyunca gizli gizli yürüttükleri bu faaliyetler sonucunda okulda hürriyet yanlısı ve istibdat karşıtı fikirlerin yayılmasını sağladılar.⁸ Bu yüzden zaman zaman başlarının belaya girdiği, sorguya çekildikleri ve cezalar aldıkları anlaşılmaktadır.

Sükûtî, Kuleli Askerî Tıbbiye İdadisinden mezun olduktan sonra, 1887'de Sarayburnu'ndaki Gülhane Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriyesi'ne kaydoldu. Burada da hürriyet yanlısı arkadaşlarıyla birlikte edebiyat ve siyasetle ilgilendi. Mayıs 1889'da İbrahim Temo ile beraber, (sonradan İttihat ve Terakki adını alacak olan) gizli bir cemiyetin temellerini attılar. O zaman çok sofı olan Arapkirli Abdullah Cevdet ve Çerkez Mehmed Reşid'i de bu oluşuma kattılar.⁹ Örgütçülükte son derece yetenekli olan İshak Sükûtî ve İbrahim Temo ikilisi, okul dışında gizli toplantılar düzenleyerek tıbbiye, harbiye, mülkiye ve medrese talebelerinden birçok kişiyi cemiyete soktular. İstibdat yönetimini eleştiren, islahat ve hürriyet talep eden bildiriler basıp dağıttılar.

Tahminen 1893-1894 yılında Mamûratülaziz'de (Elazığ) Ab-

⁵ [Abdullah Cevdet], "İshak Sükûtî'nin Ölümünün Yıl Dönümü", İctihad, sayı 315 (15 Şubat 1931), s. 5579.

⁶ İbrahim Temo, bu okula 1301 yılında yazıldığını söylemektedir. Onunla aynı sınıfta olan Sükûtî'nin de aynı yıl Kuleli'ye kaydolunduğu tahmin olunabilir. İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları, İstanbul, 1987, s. 8.

⁷ Ziya Paşa'nın Rüyası olmalı.

⁸ İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları, s. 9.

⁹ A.g.e., s. 9.

dullah Cevdet ve Ağınlı Abdullah Efendi ile birlikte bir okul açtıkları ve burada yeni eğitim metotları denedikleri söyleniyorsa da,¹⁰ bu konuda kesin bir bilgi yoktur.

Sükûti cemiyete birçok önemli ismin kazandırılmasını sağladı. 1894'te arkadaşı Hüseyinzade Ali'yi de cemiyete dahil etti. Onun katılmasıyla cemiyet mensupları Rus nihilistlerinin ihtilalci fikirleri ve metotlarıyla yakından tanıştılar. Ulemadan Ubeydullah Efendi'nin desteğini sağladı; onun da yönlendirmesiyle cemiyet, medrese talebeleri arasında da örgütlendi.¹¹ Paris'ten getirttiği *Le Temps* dergisini tercüme ettirerek softalara yeni fikirler aşlamaya çalıştı. İsmail Kemal ve Mizancı Murad Bey'in de cemiyete kazandırılmasını sağladı.¹²

Hürriyet aşkıyla yanan Sükûti ve arkadaşları, diğer okulların talebelerine de ihtilal ruhunu aşıladılar; onların gayretleri sonunda, medrese talebelerinden, subaylardan ve halktan birçok kişi İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye oldular. Cemiyet büyüdükçe büyüdü. Hürriyetçi gençlerin istibdat rejimi aleyhinde yürüttüğü faaliyetler hükümeti endişeye sevk ettiğinden, İttihat ve Terakki'nin önde gelen üyelerinden bazıları tutuklandı. Bunlar arasında Sükûti de vardı. 1896 yılı başlarında, tabip yüzbaşı olarak Haydarpaşa Tatbikat Hastanesi'nde görev yaparken askerlikten çıkarıldı;¹³ beş yıl kalebentlik cezasıyla Rodos'a sürgün edildi.¹⁴

Sükûti, Rodos'ta da boş durmadı. Buradaki mahalleleri dolayarak fakirliğin ve hastalığın pençesine düşen kimseleri arayıp bularak onları tedavi etti, insanîyetçi yaklaşımı ve hakimane sözleriyle de onlara manevi destek verdi. Onun bu davranışları o vakit Rodos'da sürgün olan Çürüksulu Ahmed Bey ve diğer sürgünleri de etkiledi; onlar da halka karşı duyarlı davranmaya çalıştılar. Aynı zamanda cemiyetin yayınlarının Rodos'tan Batı Anadolu'da dağıtılmasını sağladı; gençlere hürriyetçi fikirler aşıladı. Onu bu sırada tanımış olan Yunus Nâdi, onun şecaat aşılavıcı karakterini büyük bir hayranlıkla anlatmaktadır. Onun *Şahname*'den beyitler okumasından çok etkilenmiş, onun sesinde istibdat yönetimine meydan okuyan bir şecaat ve metanet ruhunu hissetmiştir.¹⁵

¹⁰ Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul, 1981, s. 19.

¹¹ Hüseyinzade Ali, "İttihat ve Terakki Cemiyeti Nasıl Kuruldu?", *Tan* (4 ve 5 Mart 1938).

¹² Hanioglu, *The Young Turks in Opposition*, s. 74.

¹³ [Abdullah Cevdet], "Ishak Sükûti'nin Ölümünün Yıl Dönümü", s. 5579.

¹⁴ A. Bedevi Kuran, 221.

¹⁵ Yunus Nadi, "Ishak Sükûti Bey", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, no. 127 (5 Teşrin-i Evvel/22 Eylül 1909), s.1-2.

Sükûtî, Rodos'ta hapisane dışında bir evde iki arkadaşıyla oturuyor, diğer sürgün arkadaşlarıyla buluşup görüşebiliyordu. Fakat bu sırada Padişahın hafiyeliğini yapan bir memur da Rodos'a gelmiş, buradaki sürgünlerin faaliyetlerini ve hürriyetçi fikirleri taşıyan kimseleri takip etmeye başlamış, sürgünlerin rahatını bozmuştu. Bu durum iyice can sıkıcı bir dereceye geldiği için bundan kurtuluş yolu aramak bir zaruret hâlini almıştı. Sonuçta cemiyetin planladığı bir girişim sonunda Sükûtî ve arkadaşları kaçmayı başardılar.¹⁶

Sükûtî, Rodos'tan kaçtıktan sonra geçici olarak Mısır'a gitti.¹⁷ Bir müddet burada kaldıktan sonra Paris'e, oradan da Cenevre'ye geçti.¹⁸ Cemiyetin ilk kurucularından ve teşkilatlanmasındaki önemli şahsiyetlerinden biri olması ona Avrupa'daki Jön Türklerin gözünde büyük bir itibar sağladı. İttihat ve Terakki'nin Kasım 1896'da yapılan toplantısında Mizancı Murad başkanlığa, Çürüksulu Ahmed yardımcılığına seçilirken, Sükûtî, bu heyetin üç üyesinden biri oldu;¹⁹ örgütün mali işlerinin sorumluluğunu üstlendi.²⁰

Sükûtî'nin Abdülhamid rejimine yönelik mücadelesi sadece fikir alanında değildi. Onun şiddet içeren eylemleri de planladığı anlaşılmaktadır. Nisan 1897'de yazdığı bir mektubunda, Abdülhamid'in ortadan kaldırılması gereğinden bahsederken, suikast işinde görev alacak fedailerin bomba değil, tabanca kullanımının daha uygun olacağını yazıyordu.²¹

Sükûtî'nin 1897 ortalarında hastalandığı ve cemiyet işlerini aksattığı anlaşılmaktadır. Bu sırada Avrupa'daki Jön Türklerden Abdullah Cevdet, onun yokluğunda cemiyetin büyük yaralar aldığından bahsederek kendisini Cenevre'ye çağırıyordu. 1897'de

¹⁶ Onlarının kaçışını sağlayan kişi cemiyetin adamlarından Rodoslu Salih Cemal idi. Yunus Nadi, "İshak Sükûtî Bey", s.1-2. Eylül 1896'da Sükûtî'yi kaçırma çalışmalarının sürdüğü, bundan tahminen bir ay kadar sonra bunun gerçekleştiği İbrahim Temo'nun hatıra kitabındaki mektuplardan anlaşılmaktadır. Paris'teki Jön Türk lideri Ahmed Rıza 6 Teşrin-i Evvel 1896 tarihli mektubunda: "Âmidî'yi [İshak Sükûtî'yi] bekliyoruz. O gelirse bize burada çok muaveneti olur. Ben yetiştiremiyorum, işler geri kalıyor, bazı fırsatlar kaçırılıyor" diyordu. İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları, s. 68-69.

¹⁷ Ahmed Rıza'nın 15 Kasım 1896 tarihli mektubundan (Ş. Hanioglu, Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük, s. 214).

¹⁸ A. Bedevi Kuran, 221.

¹⁹ Ş. Hanioglu, Bir Siyasal Örgüt Olarak, s. 212-213.

²⁰ Hanioglu, The Young Turks in Opposition, New York 1995, s. 84.

²¹ Cemiyetin Paris grubunun lideri olan Ahmed Rıza ise ihtilal yanlısı olmakla birlikte kan dökülmesine karşı idi (A. Bedevi Kuran, s. 172).

Cenevre'ye döndüğünde buradaki Jön Türklerin faaliyetlerini organize etti. Hatta bütün Avrupa'da cemiyetin fiili lideri durumuna yükseldi.²²

Avrupa'daki Jön Türklerin en zayıf yönleri, memleket hasreti ve parasızlıktı. Bu durumu iyi bilen Sultan Abdülhamid'in Avrupa'daki görevli memurları, hükümet karşıtı faaliyetleri yumuşatmak için Jön Türk ileri gelenleriyle temas kurdular. Memlekete dönmek isteyenlerin affedileceğini, kendilerine memlekete dönüş için tahsisat verileceğini bildirdiler. Maddi zorluklar içinde yaşayan Jön Türklerden bir kısmı, fırsattan faydalanarak hükümetten para koparmak ve cemiyeti güçlendirmek düşüncesindeydiler. Yapılan pazarlıklar sonucunda bir uzlaşmaya varıldı. Anlaşma protokolünü cemiyet adına imzalayan üç kişiden biri Sükûtî idi.

Sükûtî, cemiyetin mali durumunu güçlendirmek ve Mısır kolunu yeniden örgütlemek üzere Ağustos 1897'de Kahire'ye gitti.²³ Padişahın başhafiyesi olan Ahmed Celaleddin Paşa'yla pazarlığa girişti. Cemiyetin Mısır'daki faaliyetlerinin durdurulması, evraklarının ve eski gazete ve risalelerin paşaya teslim edilmesi karşılığında 1000 İngiliz lirası almayı kabul etti²⁴ ve bununla cemiyetin çeşitli ihtiyaçlarını karşıladı.²⁵

Cemiyetin böylece maddi bir güç elde etmesinden hemen sonra, Sükûtî'nin talimatıyla çoktandır yayınlanması düşünülen *Osmanlı* gazetesinin ilk sayısı 1 Aralık 1897'de Cenevre'de yayınlandı. Gazeteyi kuranlar arasında İshak Sükûtî'den başka Abdullah Cevdet ve Tunalı Hilmi de bulunuyordu. İshak Sükûtî, para yardımı ve isimsiz yazılarıyla gazeteyi destekledi.²⁶ Jön Türk yayın organlarının en önemlilerinden olan bu gazetenin başarısı Osmanlı hükümetini endişeye sevk etti.

Sükûtî, Mart 1898'de cemiyetin Berlin şubasını oluşturmak için girişimde bulundu. Alman İmparatorluğu'nda öğrenim gören talebelerin kazanılmasına çalıştı. Buradaki Osmanlı büyükelçisi Tefvik Paşa, Alman yetkililerin bu ihtilalci faaliyetleri engellemesi için harekete geçti. Osmanlı sultanını tarafına çekme siyaseti güden kayser, Jön Türklerin faaliyetlerinin önlenmesi için tedbirler aldı.²⁷

²² Hanioglu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak*, s. 275-76.

²³ A. Bedevi Kuran, s. 225.

²⁴ Hanioglu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak*, s. 277.

²⁵ A. Bedevi Kuran, a.g.e., s. 229.

²⁶ Hanioglu, *Preparation*, s. 11.

²⁷ Hanioglu, *Opposition*, s. 118.

Osmanlı gazetesinin ve cemiyetin faaliyetlerini sürdürebilmesi için paraya ihtiyaç vardı. 1898 yılı ortalarında padişahın temsilcileri Sükûtî ve diğer iki redaktörle müzakere yaparak, muhalefetlerini (*Osmanlı* gazetesinde kullandıkları sert dili) yumuşatmaları karşılığında onlara 12 lira (1500 frank) aylık bağladı. Sükûtî, bu paranın önemli bir kısmını hükümet aleyhindeki gazetenin yaşamasına sarf etti.

Sükûtî ve arkadaşlarının padişahın adamlarıyla müzakere edip uyuşmuş olması (*Osmanlı* hükümetinden maaş alıp sefarette görev kabul etmeleri) cemiyetin Paris grubunun lideri Ahmed Rıza Bey ve ekibi tarafından eleştirildi. Bu durum cemiyetin yurt içi şubelerinde de hayal kırıklığına yol açtı.

1898 yılı sonunda Sükûtî, cemiyetin Paris şubesiyle bozulan ilişkileri onarmaya çalıştı ve bir dereceye kadar başarılı oldu. *Osmanlı* gazetesi muhalefetini yeniden sertleştirdi.²⁸ *Osmanlı* hükümeti de karşı saldırıya geçti. Paris Sefiri Münir Paşa, Nisan 1899'da İsviçre makamlarıyla görüşerek onların bu ülkeden sınır dışı edilmeleri için uğraştı. Bu girişim sonunda Jön Türkler üzerindeki baskılar arttı. *Osmanlı* gazetesinin dağıtımı da güçleşti. Bu gazete Fransız postaları aracılığıyla *Osmanlı* ülkesine girmekteydi. Beyoğlu ve Galata Fransız postanelerine gelen gazete nüshaları geri gönderildi.²⁹ Bu yılın ortalarında İstanbul'dan gelen baş hafiye Ahmed Celaleddin Paşa, birkaç girişimden sonra Sükûtî ile görüştü ve aralarında yeni bir uzlaşmaya varıldı; Cenevre'deki Jön Türk liderlerinin yazı yazmamaları karşılığında onlara belli bir maaş bağlanacaktı. Fakat paralar alındıktan sonra da yazıların devam etmesi üzerine maaşlar kesildi. *Osmanlı* hükümetinin girişimleri sonucunda İsviçre yönetimi Jön Türkleri yayınlarına dikkat etmeleri konusunda uyardı.

Eylül 1899'da hükümetle varılan uzlaşma sonunda, yayın hayatından çekilmeleri karşılığında Jön Türk liderlerine Avrupa'da mesleklerine uygun memuriyetler verildi. Bu bağlamda İshak Sükûtî Roma Büyükelçiliği doktorluğunu kabul etti. Jön Türkler Trablusgarp'ta mahpus ve kalebent olan 78 siyasi mahkumun affedilmesini şart koşmuşlardı. Bu sayede aralarında Yusuf Akçura ve Ahmed Ferid (Tek) de bulunan muhalif aydınlar serbest bırakıldılar. Abdullah Cevdet'e göre, Sükûtî ve arkadaşlarının müca-

²⁸ Hanioglu, Bir Siyasal Örgüt Olarak, s. 308-309.

²⁹ Hanioglu, a.g.e., s. 312.

dele meydanından çekilir görünmeleri taktik bir hareketti.³⁰ *Osmanlı* gazetesinin idaresini Avrupa'ya yeni firar eden Edhem Ruhi (Balkan)'ye devredilmiş olmakla beraber, Sükûti gazeteden el çekmedi; devletten aldığı maaşın bir kısmıyla ve imzasız yazılarıyla gazeteyi desteklemeye devam etti.³¹

Fakat gazetenin yayın hayatını sürdürebilmesi için maddi desteğe ihtiyaç vardı. Abdülhamid'in kayın biraderi Damad Mahmud Celaleddin Paşa'nın İstanbul'dan kaçarak Paris'e gelmesi bu konuda yeni umutlar doğurdu. Sükûti, Paris'ten Cenevre'ye gelen Paşayı ziyaret etti ve *Osmanlı* gazetesinin imtiyaz hakkını ona devretti. Böylelikle gazeteye maddi açıdan önemli bir destek sağlanmış oldu. Bununla beraber, aslında gazeteyi yaşatan İshak Sükûti idi³² ve maaşının önemli bir kısmıyla bu gazeteyi desteklemeye devam etti.

Düzensiz ve inişli çıkışlı hayat tarzı Sükûti'nin zaten zayıf olan bünyesini epeyce sarstı; o zamanların ünlü hastalığı olan vereme yakalandı. Tedavisi devam ederken bir taraftan da mücadelesini sürdürdü. Nisan 1901'de arkadaşı İbrahim Temo'ya yazdığı bir mektubunda hastalığının iyice ilerlediğini, kendisinin de doktorların da bu durumdan bıktığını ifade ediyordu. Aynı yıl Abdullah Cevdet ve İbrahim Temo ile Viyana'da bir araya gelerek Cemiyetin Balkanlar, Paris, Cenevre ve Kahire'deki şubelerinin nasıl birleştirilebileceğini görüştüler.

Bundan sonra Sükûti hava değişimi için San Remo'ya gitti. Kendisini toparladıktan sonra Romanya'ya geçmeyi düşünüyordu. Cemiyetin önemli yazışmalarının bulunduğu evrakları Roma'da Derviş Himâ'ya emanet etmişti. Israrı üzerine bu evraklar kendisine gönderildi. Bunları Romanya'daki arkadaşı İbrahim Temo'ya gönderilmek üzere hazırladı. Fakat evrakları teslim aldıktan iki gün sonra, 9 Şubat 1902'de vefat etti. Sükûti'nin evrakı San Remo'daki Osmanlı Konsolosu Resul Efendi'nin eline geçti. Konsolos, bunları doğrudan Sultan Abdülhamid'e ilettili. Resul Efendi'nin Jön Türklere sempatisi olduğu öne sürülmüştür. Bir rivayete göre, Resul Efendi birçok Jön Türk'ün başını yakacak olan bazı evrak ve resimleri imha edip geri kalan önemsizlerini hükûmete göndermişti.³³

³⁰ [Abdullah Cevdet], "İshak Sükûti'nin Ölümünün Yıl Dönümü", s. 5579.

³¹ Hanioglu, Hanioglu, "Jön Türk Basını", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, III, İstanbul, 1985, s. 848.

³² Ahmet Bedevi Kuran, a.g.e., s. 93.

³³ Dr. Rıza Nur'un dediğine bakılırsa, Sükûti'nin geriye bıraktığı evraktan bazıları önemli

Konsolos Resul Efendi, Sükûtî'nin üzerinde çıkan paradan 800 frank vererek San Remo'da mezar yeri satın aldı. Sükûtî'nin ölümünden 7 yıl sonra, 1909'da Sükûtî'nin hayranlarından³⁴ Rıza Nur bizzat Avrupa'ya giderek onun kemiklerini İstanbul'a getirdi ve Divan Yolu'ndaki Sultan Mahmud türbesinin yanına gömülmesini sağladı.³⁵

Sükûtî'nin terekesinde 30 lira kıymetinde bir saat, altın kordon ve kalem, 3200 franklık Fransız banknotu, üç-dört Napolyon, Roma'da bir bankada bulunan 1000 frankın makbuzu, bir sandık kitap, elbiseler ve iki torba evrak çıkmıştır. Eşyalarından ve kitaplarından bazıları Roma'da kalmıştır. Kitapları arasında Farsça ve Türkçe çeşitli divanlar, şiir mecmuaları, tarihler, Mak-yavel ve bu türden kitaplar bulunmuştur. San Remo'da bulunan eşya ve kitaplar Roma sefaretine gönderilmiştir.³⁶

İttihat ve Terakkî'nin Avrupa'daki faaliyetlerinde çok önemli bir rol oynayan, fakat müstakil eserleri olmayan Sükûtî'nin fikirlerini tespit etmek oldukça güçtür. Paris, Londra, Cenevre, Brüksel, Roma ve Kahire'deki Jön Türk gazetelerine yazılar yazdığı bilinmektedir. Cenevre'de Abdullah Cevdet'le beraber çıkardığı *Osmanlı* gazetesindeki yazılarında imza yoktur.³⁷

Osmanlı'daki yazıların birçoğu Arnavutluk ve Girit meseleleri hakkındadır. Kadın meselesi, Panslavizm ve Rusya konuları da işlenmiştir. Rusya ve Rusya Müslümanlarına ait yazılar da dikkati çekmektedir.³⁸ Bu konudaki bir makalede, Rusya'nın Orta Asya'daki İslam ülkelerini eline geçirdiği günden beri hep İslamlığı yeryüzünden kaldırmak, Türklüğü mahvetmek siyasetini güttüğü ve bu maksatla Müslüman kavimlerin dinî törenlerini ve geleneklerinin tahkir ettiği, vakıf gelirlerine el koyduğu, Müslüman halkı İslamlıktan Türklükten uzaklaştırmak, Moskofluğa, Ortodoksluğa yaklaştırmak için baskı yaptığı yazılmaktadır. O günlerde

olup bazı kimselerin başına bela açacağı düşünülerek, konsolosla memur tarafından imha edildikten sonra geri kalan evrak Sultan Abdülhamid'e gönderilmiştir. Rıza Nur, "San Remo'da İshak Sükûtî", Şehbal, sayı 15 (1 Teşrin-i Sâni 1325), s. 290-92.

³⁴ Bazı araştırmalarda Rıza Nur, Sükûtî'nin "arkadaşı" olarak zikrediliyorsa da bu doğru değildir. Zira, Rıza Nur hatıralarında onu hiç tanımamış olduğunu yazmaktadır.

R. Nur, "San Remo'da İshak Sükûtî", s. 270.

³⁵ Rıza Nur, "San Remo'da İshak Sükûtî", Şehbal, sayı 15 (1 Teşrin-i Sâni 1325), s. 291.

³⁶ Osmanlı gazetesindeki yazıların tamamına yakın bir kısmı imzasız yayınlanmıştır. Sadece Ahmed Rıza ve sonraki yıllarda Ali Haydar Midhat'ın imzaları görülmektedir. Okuyucuların ismi de kapalı bir şekilde verilmektedir (mesela, "Deliormanlı bir molla" deniliyordu). Gazete 60. sayıdan itibaren (10 Haziran 1900) Londra'da yayınlanmaya başlandı.

³⁷ "Moskof Tarih-i Siyasetinden Bir Nebze", Osmanlı, sayı 29 (15 Eylül 1898), s. 2-4; "Rus İstilasına Bir Nazar" Osmanlı, sayı 72 (15 Teşrin-i Sani 1900), s. 1-2.

Fergana bölgesindeki Andican'daki ayaklanmadan kıyamdan söz edilerek Şeyh Muhammed Ali'nin (Dükçü İşan'ın) asılmasından duyulan üzüntü dile getirilmekte,³⁹ isyancı liderlerin feci bir şekilde asılmalarından ve bu konuda alınan son haberler verilmektedir.⁴⁰ Bir başka yazıda, Rusya'nın Orta Asya'da uyguladığı ezici siyasetten bahsedildikten sonra, "Rusya Müslümanlarının hali bize istikbal için medar-ı intibah olmalı; onlar bugün kendilerini bu hâle dūçâr eyleyen kadim hanlarına ve o hanların istibdadına hâdim olan cedlerine lanetler yağdırıyorlar" denilmektedir.⁴¹

Rusya Müslümanlarının tanınmış liderlerinden Gaspıralı İsmail Bey'in *Osmanlı* gazetesini çıkaranlarla temas halinde olduğu anlaşılmaktadır. *Osmanlı* sayfalarında *Tercüman* gazetesi övülmekte, gazetenin Rusya Müslümanları arasında eğitimi canlandırmak için senelerdir sebat ve sadakatle çalışıp durması takdir edilmektedir. Ayrıca, *Osmanlı* gazetesine Gaspıralı İsmail Bey tarafından gönderilen "Türkistan Uleması" adlı risaleden bahsedilmekte, Türkistan'da yetişen ulemanın hayat hikâyelerini içeren bu kitap okuyuculara tavsiye edilmektedir.⁴² *Osmanlı*'da Rusya Müslümanlarıyla ilgili başka haberlere de rastlanmaktadır.⁴³

Bazı araştırmalar Sükûtî'nin Avrupa'da yayınlanan *Kürdistan* gazetesine destek vermesinden yola çıkarak onu Kürt milliyetçiliğini desteklemiş gibi gösterse de,⁴⁴ bu yorum doğru değildir. Sükûtî etnik ayrılıkçılığın karşısındadır ve bunu hüsrana yaratacak bir nifak olarak niteler. *Osmanlı*'da Sükûtî'ye ait olduğu tespit edilen "Arnavutlar ve Kürtler" adlı makalesinde⁴⁵ Sükûtî, Kürtler arasında Arnavutlar'da olduğu gibi istiklâl hevesi olmadığını, ama zamanla bunun da olacağını söylerken şu tehlikeye dikkat

³⁹ "Moskof İslamları Asıyor!!!", *Osmanlı*, sayı 18, (1 Ağustos 1898), s. 1-2.

⁴⁰ "Rusya ve Müslümanlar", *Osmanlı*, sayı 19 (1 Eylül 1898) s. 5-6.

⁴¹ "Rusya'da Müslümanlar", *Osmanlı*, sayı 29 (15 Eylül 1898), s. 5.

⁴² "Türkistan Uleması", *Osmanlı*, sayı 76 (15 Kânûn-ı Sâni 1901), s. 8.

⁴³ *Osmanlı*'da çıkan bir haberde, Kazan muhacirlerinden olup hava değişimi için Cenevre'ye gelmiş olan Tıbbiye-i Şahane beşinci sınıf talebesinden Bursalı Ahmed Rifat Efendi yakalanmış olduğu verem hastalığından kurtulamayarak Nisan 1899'da vefat ettiği haber verilmektedir: "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti İdaresine", *Osmanlı*, sayı 36 (15 Mayıs 1899), s. 8.

⁴⁴ Mesela, tarihçi Ayşe Hür, *Osmanlı ile Kürdistan gazetesinin aynı matbaalarda basılması*, *Osmanlı gazetesinde Kürdistan gazetesi lehine yazılar çıkması*, *Osmanlı yayın kurulu üyesi İshak Sükûtî'nin öldüğünde Kürdistan gazetesinde başsağlığı mesajı yayımlanması* gibi olguları Kürdistan'ın arkasında İttihatçıların olduğu şeklinde yorumlamak ve "Türk milliyetçiliğinin amiral gemisi" olarak nitelediği İttihat ve Terakki'nin paradoksal biçimde Kürt milliyetçiliğinin gelişiminde büyük payı olan Kürdistan gazetesine destek verdiği çıkarımını yapmaktadır. Ayşe Hür, "Küllerinden doğan Kürt basını", *Taraf* (10 Nisan 2011).

⁴⁵ "Arnavutlar ve Kürdler" adlı makalede imza olmasa da, Sükûtî'nin bir mektubundan bunu kendisinin yazdığı anlaşılmaktadır. Bkz. Ş. Hanioglu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak*, s. 628.

çeker. Kürdistan'da ortaya çıkacak ihtilal Rusya'nın Anadolu'ya serbestçe girmesine yol açacağını, Kürt uleması ve önde gelenlerinin bunu böyle bilmeleri konusunda uyarır ve şunları yazar: "İran hududunda bulunan Kürd aşiretlerinden birkaçı bir nevi imtiyaz talep etmek için ittihat ediyorlarmış. Bu meseleye hayret ettik... Bizim için çare-i necat, umum Osmanlılar ittihat ve ittifak eyleyerek idare-i zâlîme-i hâzırâyı el birliğiyle ıslah eyleyerek müreffeh yaşamaktır. Bu tarik ihtiyar edilmediği taktirde ferman-ı idamımızı kendi elimizle imza etmiş oluruz. Netice olarak diyoruz ki, ittihad bâis-i selametimiz, nifak ise hüsrân ve nikbetimizdir."⁴⁶

Sükûtî, *Kürdistan* gazetesini çıkaran Bedirhan Paşazadelerden Abdurrahman Bey ile yakından tanışıp görüşüyordu. Abdurrahman Bey, Mısır'dan Cenevre'ye geldiğinde gazetesini onun matbaasında bastırıldığı, ayrıca Sükûtî'den gazeteye yazı vermesini istediği bilinmektedir.⁴⁷ Sükûtî'nin buraya bazı yazılar da verdiği bilinmektedir. Fakat Sükûtî bu gazeteden bahsederken amacını (mesleğini) "Kürd kardeşlerimizi tahsil-i ulûma teşvik ve terğibdir" şeklinde açıklanmakta, bunu etnik ayrılıkçı bir yayın olarak görmemektedir.⁴⁸

Bu noktada, bazı araştırmalarda görülen Sükûtî'nin Kürt kökenli olduğu iddiası da tartışmalıdır. 1909'da "hürriyet kahramanı" Sükûtî'nin mezarını bulmak üzere San Remo'ya giden ve ona büyük bir hayranlık besleyen Dr. Rıza Nur onun etnik bakımdan Türk kökenli olduğunu söylemektedir.⁴⁹ Sükûtî'den kalan mektuplarda ve diğer yazılarında hiçbir zaman Türklük dışında bir etnik kimliğe aidiyetinden bahsetmediği görülür.

Sükûtî, fikrinde sâbit ve mücadelesinde kararlı bir kişiliğe sahipti. Rıza Nur onu "zeki, feylesof meşrepli, hakîm ve müstakim bir zât" olarak tanımlanmaktadır.⁵⁰ Büyük bir teşkilatçı ve eylem adamıydı. Doğu edebiyatına vâkıfı; dergi ve gazetelerde yazmasının yanında şairlik tarafı da vardı.⁵¹ İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Cenevre kolunu büyük ölçüde çekip çeviren, o idi.

⁴⁶ [İshak Sükûtî] "Arnavudlar ve Kürdler", Osmanlı, sayı 51 (1 Kânun-ı Sâni 1900), s. 1-3.

⁴⁷ "Bedirhan Paşazade Kürdistan gazetesi muharriri Abdurrahman Bey biraderimiz bu hafta yine gazetesini neşre muvaffak olamamıştır. Evvelce dahi ilan olunduğu gibi hurufatımızın bir kısmı Londra'ya nakl olduğundan ve buradaki hurûf ise dört sayfa olarak ancak Osmanlı'nın neşrine kafi bir miktarda bulunduğundan, Kürdistan'ın karilerine Osmanlı'nın Londra'ya nakline kadar sabir eylemeleri lüzumunu ilan ederiz." Bkz. "İlan", Osmanlı, sayı 60 (15 Mayıs 1900), s. 4.

⁴⁸ "Matbaa-i Cedide", Osmanlı, sayı 24 (1 Teşrinî Sani 1898), s. 10.

⁴⁹ Rıza Nur, "San Remo'da İshak Sükûtî", Şehbal, sayı 14 (15 Teşrin-i Evvel 1325) [28 Ekim 1909]], s. 270.

⁵⁰ Rıza Nur, a.g.m., s. 270.

⁵¹ Rıza Nur, a.g.m., s. 270.

Cemiyetin üyeleri arasındaki irtibatı sağlıyor, kasasını yönetiyordu. Bu yüzden cemiyet üyelerinin yazışma evrakı onda toplanmıştı. Cemiyetin kasadarlığını yapmış olması, onu sevmeyenler için saldırı malzemesi olmuş, cemiyetin parasını çalmakla suçlanmış, öldükten sonra on üç bin lirası çıktığı hakkındaki dedikodular yapılmıştır.⁵²

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

215

İshak Sükûti'nin Doktor Abdullah Cevdet'le birlikte 1 Aralık
1897'de Cenevre'de yayınladığı *Osmanlı* gazetesi.

⁵² Bütün bunları iftira olarak niteleyen bir yazıda Sükûti'nin terekesinden çıkanların dökümü verilmektedir: 8662 kuruş nakit, bir miktar eşyadan (bir altın saat, bir çift altın kol düğmesi, Mısırlı bir hanımın hediyesi olan elmas taşlı bir yüzük, Frenk altını saat kordonu, altın iğnesi) başka şu kitaplar çıkmıştır: El yazması Kur'an ve Kastalalı adlı Arapça kitap, bir cildi eksik Buhari-i Şerif, 61 Türkçe ve 130 Frenkçe kitap. Bunların hepsi merhumun vermesine teslimi için Hariciye Nezaretinden 1318 Eylülünde Diyarbekir vilayetine gönderilmiştir. Bkz. "Büyük İftira", Muhibban, sayı 6 (15 Şubat 1325), s. 45-46.

BİBLİYOGRAFYA

Biyografiler:

- [Abdullah Cevdet], “İshak Sükuti'nin Ölümünün Yıl Dönümü”, *İctihad*, sayı 315 (15 Şubat 1931), s. 5579-80.
- Fethi Tevetoğlu, “İshak Sükuti”, *Türk Ansiklopedisi*, XX, Ankara 1972, s. 236.
- “İshâq Sükûti”, *Encyclopaedia of Islam*, IV, Leiden 1997, s. 113.
- Yüksel Çelik, “İshak Sükuti”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, I, İstanbul 1999, s. 658-59.
- “İshak Sükuti”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, IV, İstanbul 1981, s. 410-11.
- Mustafa Birol Ülker, “İlk İttihadçının Mezar Parasını Mücadele Arkadaşları Yokettiler,” *Hürriyet Tarih* (9 Nisan 2003), s. 10-11.

Ölümünden sonra yazılanlar:

- “Pek Büyük Bir Ziya”, *Osmanlı*, sayı 103 (1902), s. 1-3.
- “Ziya-ı Azîm”, *Muvazene*, sayı 228 (5 Mart 1902), s. 3.
- Ali Fahri, “Teessür-i Elîm: Doktor İshak Sükuti Bey Vefat Etti”, *İntikam*, sayı 50 (10 Mart 1902), s. 2, 4.
- “Ziya-ı Azîm”, *Kürdistan*, sayı 30 (14 Mart 1902), s. 4.
- Manastırlı Bahaeddin Sâî, “Mektub”, *Muvazene*, sayı 128 (16 Nisan 1902), s. 3.
- “Müessir Bir Ziya”, *Anadolu*, sayı 1 (24 Nisan 1902), s. 4.
- “Sene-i Devriye Münasebetiyle”, *Osmanlı*, Sayı 127 (1 Kânûn-ı Evvel 1903), s. 1.
- Rıza Nur, “San Remo'da İshak Sükûti”, *Şehbal*, sayı 14 (15 Teşrîn-i Evvel 1325), s. 270-71; sayı 15 (1 Teşrîn-i Sâni 1325), s. 290-292.
- Yunus Nadi, “İshak Sükuti Bey”, *Yeni Tasvir-i Efkâr*, no. 127 (22 Eylül 1909), s. 1-2.
- “Büyük İftira”, *Muhibban*, sayı 6 (15 Şubat 1325), s. 45-46;
- Hatıratlar
- Hüseyinzade Ali, “İttihat ve Terakki Nasıl Kuruldu. Ubeydullah Efendi'nin Oynadığı Roller”, *Tan*, sayı 4-7 (Mart 1938), s. 2.
- Doktor İbrahim Temo, *İttihad ve Terakki Cemiyetinin Teşekkülü ve Hidemât-ı Vataniye ve İnkılâb-ı Milliye*, Mecidiye-Romanya 1939.
- Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, IV, Frankfurt 1982.

Araştırma eserleri:

- M. Şükrü, Hanioglu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul, 1981.
- _____. “Jön Türk Basını”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, III, İstanbul 1985, s. 844-56.
- _____. *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük*, İstanbul 1989.
- _____. *The Young Turks in Opposition*, New York 1995.
- _____. *Preparation for a Revolution*, Oxford 2001.
- Ahmet Bedevî Kuran. *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*, İstanbul 1956.

Türk Basınında Dumlupınar Denizaltı Faciası (4 Nisan 1953) ve Sonrası

Doç. Dr. Yaşar SEMİZ
SÜ Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu

Giriş

Türkiye'nin satın aldığı ve "Dumlupınar" adını verdiği ilk gemi 1931 yılında hizmete giren İtalyan yapımı bir mayın botu idi. 1932 yılında hizmete giren bu bot su üstünde 930, su altında 1216 tondur. Bu denizaltı Karadeniz'deki bir tatbikattan dönerken dümeni arızalanmış ve Haydarpaşa'da bir gaz tankeriyle çarpışmıştı. Kazanın ardından 1951'de kadro harici bırakılmıştı¹.

Satın alınan ikinci Dumlupınar gemisi 15 Temmuz 1943'te Electric Boat Company'nın Groton, Connecticut'taki tezgâhlarda inşa edilmeye başlanmış ve 23 Nisan 1944'te denize indirilmişti. 10 Ağustos 1944'te USS "Blower" adı ve SS-325 borda numarası ile Amerikan donanmasına katıldı². Şnorkel³ sistemine sahipti. 10 Ekim 1944'te Pasifik'te Japonlara karşı savaşmak için ilk görevini yerine getirmek üzere Panama'ya gitti. 17 Ocak 1944'te sis ve fırtına yüzünden bir Amerikan devriye botuna çarparak kaza yaptı. Güverte baş bodoslamasında koca bir yarılma meydana gelen denizaltı ilk görevine gidmeden acil olarak havuza çekildi. İlk cephe görevini Pearl Harbor'da yaptı. Lt. Cdr. J.H. Campbell komutasında 16 Aralık 1944'te Pearl Harbor'a gitti. İlk savaş devriyesine 17 Ocak 1945'te çıktı. Java ve Güney Çin karasularında savaş bitene kadar³ devriye turu yaptı. 1946-49 arası Pasifik filosuna bağlı olarak değişik yerlerde alışurma ve çeşitli görevlerde bulundu. Ancak talihsizlik hiç peşini bırakmadı. II. Dünya Savaşı sona ererken bir tek ciddi başarıya bile imza atamamıştı⁴.

¹ Abidin Dav'er, 'Dumlupınar En Mükemmel Denizaltılarımızdan Biri İdi', Cumhuriyet, No. 10.303, 5 Nisan 1953; Zafer Akşam Postası, No. 954, 5 Nisan 1953.

² Ali Ergür, 'Dumlupınar'ı Unutmak', Tarih ve Toplum, C. 39, Sayı 232, Nisan 2003, s. 47.

³ Şnorkel denizaltının uzun süre su altında kalmasını sağlayan boru tertibatıdır. Abidin Dav'er, 'Yeni Denizaltılarımız', Cumhuriyet, No. 9447, 23 Kasım 1953. Dav'er'in bu yazısında Dumlupınar'ın tanıtımının yanı sıra şnorkel hakkında da bilgi verilmektedir.

⁴ Ahmet Tebelleş-Ahmet Çetinel, 'Tarih-Dumlupınar', Polaris, KTÜ Deniz Bilimleri Fakültesi Yayını, Mayıs 2011, s. 6.

Dumlupınar, İkinci Dünya Savaşı'nın ardında Türk-Amerikan yakınlaşması ve onun bir ürünü olan Amerika'nın Türkiye'ye askeri yardımları kapsamında Bumber (Çanakkale) denizaltısıyla beraber 1950'de Türkiye'ye verilmesine karar verilen iki gemiden biridir. 16 Kasım 1950 tarihinde ABD'nin New London denizaltı üssünde 4 numaralı iskelede yapılan devir teslim töreni ile Blower'e Dumlupınar adını aldı ve 325 borda numarası verildi. 333 borda numarası verilerek Çanakkale adını alan Bumper denizaltısı ile birlikte Türk komutanlarına teslim edildi. 19 Aralık 1950'de İstanbul'a gelen gemiler Dolmabahçe Sarayı önünde demirlemiş olan Yavuz Zırhlısının top atışlarıyla karşılandı⁵. Selamlamanın ardından yapılan tören sırasında Donanma komutanı Rıdvan Koral, Amerikan Deniz Yardım Grubu Başkanı Amiral Rees'i temsilen bir Amerikalı subay, ardından gemilere kendi vilayetlerinin adı verilen Çanakkale ve Afyon Milletvekilleri de birer konuşma yaptılar⁶.

Standart tonajlarla Dumlupınar tam yüklü su üstünde 1825, su altında ise 2300 tondur. Boyu 95, eni ise 9.25 metredir. Her biri 1625 beygir kuvvetinde 4 grup dizel elektrik motoru ile su üstünde hızı 20-21, su altında ise 10 mildir⁷. Su üstü seyir için her biri 1625 beygir kuvvetinde dört dizel elektrik motoru ile donatılmıştır. 400 beygir kuvvetinde bir yardımcı motoru da vardır. Su altı seyirlerinde 2700 beygir kuvvetinde elektrik motoru ile azami on mil hız yapabilmektedir. Yakıt depoları azami 300 ton motorin alabilmektedir. Bu yakıtla azami on mil hızla gitmek kaydı ile 12 mil mesafe kat edebilmektedir. Silahları altısı başta dörtü kıçta olmak üzere on adet 533'lük torpido ve kovanıdır. 24 torpido yahut kovanlardan atılmak üzere kırk mayın taşıır.

Türk donanması için son derece önemli olan denizaltı Akdeniz'de katıldığı bir tatbikatın bitiminden sonra Göl-cük'teki Denizaltı Komutanlığı Ana Üssüne dönerken 4 Nisan 1953 günü gece 02.15 sularında İsveç bandıralı Naboland şı-

⁵ Cumhuriyet, No. 9474, 20 Aralık 1950; Gemilerin gelişini Demokrat İzmir Gazetesi 17 Aralıkta okuyucularına şöyle duyurmuştu: 'Muhriplerimiz Bu Sabah İzmir'de Denizaltılarımız da İstanbul'da olacaklar'. Demokrat İzmir, No. 1460, 17 Aralık 1950.

⁶ Cumhuriyet, No. 9474, 20 Aralık 1950; Milliyet, 19. 12. 1950. Karşılama törenine Vali ve Belediye Başkanı Prof. Fahrettin Kerim Gökay. Gemilere Dumlupınar ve Çanakkale adlarının verilmesi dolayısı ile Afyon ve Çanakkale Milletvekilleri, Birinci Ordu Müfettişi Korgeneral Şükrü Kanatlı ve diğer komutanlar, amiraller ve donanma erkânı ile Dumlupınar ve Çanakkale'den gelen misafirlerle çok sayıda davetli katıldı. Gemilere Çanakkale ve Dumlupınar Belediye Başkanları tarafından birer ipek bayrak hediye edildi. Milliyet 20. 12. 1950. s. 5.

⁷ Dav'ër, aynı makale. Zafer Akşam Postası, 5 Nisan 1953.

lebiyle Çanakkale'nin girişinde çarpışması sonucunda batı. Dumlupınar'ın batışı, Refah⁸ ve Atılay faciası ile beraber Türkiye'nin Cumhuriyet'ten sonra gerçekleşen üçüncü büyük deniz kazası idi. Dumlupınar Denizaltısı 31 Ocak 1955 yılında da harp gemisi olarak kullanılması kabiliyetinin tamamen kaybettiği için Deniz Kuvvetleri kadrosundan çıkarıldı⁹. TBMM'de yapılan görüşmelerden sonra envanterden düşülen diğer bazı gemilerle birlikte buldukları yerde satılmasına oybirliği ile karar verildi¹⁰. Bu yazıda denizaltının batışı ve sonrasındaki gelişmeler değerlendirilecektir. Yazı bizlerden hiçbir yardımı esirgemeyen ve her fırsatta bizlerin daha iyi yetişmesi için gayret sarf eden değerli Hocam Prof. Dr. Nejat Göyünç'ün anısına ithaf olarak ele alınmıştır.

Kazanın Oluşu

Çanakkale Boğazı her zaman denizciler için zor bir geçiş olmuştur. Özellikle İstanbul yönüne giden deniz taşıtları Nara burunu önünde manevra yaparken büyük dikkat ve özen göstermek zorundadır. Boğazın sisli olduğu dönemlerde dikkatlerin daha üst seviyelerde olası gerekmektedir.

Dumlupınar Denizaltısı donanmaya katılışından sonra çeşitli tatbikatlara katıldı. Kazadan önce de 13-26 Mart tarihleri arasında NATO¹¹ tarafından Akdeniz'de organize edilen 'randevu' tatbikatlarında görev yapmıştı. Bu tatbikatın ardından 1 Nisan gecesi 8'i subay, 38'i erbaş ve 50 erden oluşan mürettebatı ile denizaltı filo komutanı Tümamiral Fahri Korutürk komutasında I. İnönü Denizaltısı ile birlikte, NATO Deniz Kuvvetlerinin Akdeniz'de yaptıkları 'Mavideniz' (Blue Sea I) tatbikatına katıldı. Amerikan 6. Filosu ile birlikte Ege Denizinde görev yaptı. Savaş şartları içinde geçen bu manevra sırasında 24 saat su altında kaldı¹².

⁸ 23 Haziran 1941'de Akdeniz'de bir denizaltı tarafında 150 mürettebatı ile batırılmıştı. Feridun Kandemir, 'Refah Faciası', Dizi yazı, Başlangıç 19 Aralık 1948.

⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 10, C. 4, İçtima 1, 34. Birleşim, 31. 01. 1955, s. 255.

¹⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 10, C. 4, İçtima 1, 38. Birleşim, 09. 02. 1955, s. 50.

¹¹ NATO 4 Nisan 1949'da Washington Antlaşması ile kurulan bir kolektif savunma örgütüdür. İngilizce North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'nün) kısaltmasıdır. Türkiye ve Yunanistan eş zamanlı olarak 18 Şubat 1952 yılında eş zamanlı 13 ve 14. Üye olarak NATO'ya kabul edilmişlerdir. İsmail Soysal, *Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağlılıkları (1945-1990)*, Türk Tarih Kurumu Yayını Ankara 1991, s. 413 -414; Oral Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara 1979, s. 79-80.

¹² TMMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, C. 21, Toplantı 3, 69. Birleşim, 16 Nisan 1953, Kırşehir Mebusu Rifat Özdeş ve 8 arkadaşının verdiği kanun teklifi ve Maliye ve Bütçe Komisyonunun Raporu (2/517), Sıra sayısı 170, s. 1-2.

NATO Deniz Kuvvetlerinin Akdeniz'deki manevralarına katılan Amerikan tipi üç denizaltımızdan biri olan Dumlupınar, manevraların sona ermesinin ardından Gölcük'teki üssüne geri dönmek üzere yola çıktı. 3 Nisan'ı 4 Nisan'a bağlayan gece Çanakkale Boğazı'na giriş yaptı. Nara¹³ Burnu'nun yarım mil açığında 358 derece rotasında Kd. Yzb. Sabrı Çelebioğlu komutasında seyir halinde olan Dumlupınar Denizaltısı'nın sakin geçen yolculuğu saat 02.10 sularında son buldu. Nara burnu açıklarında Akbaş fenerinden yarım mil açıkta, 250 derecede seyrederek İstanbul yönünden gelen ve Kaptanlığını Oscar Lorentzon'un yaptığı İsveç bandıralı Naboland şilebi ile çarpıştı. Şilep, Dumlupınar'a baş torpido dairesinin sancak tarafından bindirmişti. Çarpışma sırasında Naboland şilebi de burun kısmından büyük bir yara almış fakat gemi mürettebatından hiç kimseye bir şey olmamıştı¹⁴. Kazanın ardından Naboland gemisi S.O.S. işaretlerini verdi. Telsiz mesajları ile de Çanakkale'nin 3 mil açığında hangi millete ait olduğunu bilmediği bir denizaltı ile çarpıştığını, denizaltının batmak üzere olduğunu ve acil yardım istediğini duyurdu¹⁵. Projektörlerini kazanın olduğu yere yönetti. Fosforlu can yeleklerini denize bırakmış ve birçok uyarı fişeği fırlattı. Tahlisiye sandallarını¹⁶ denize indirerek ilk kurtarma çalışmalarını da başlattı¹⁷. Kurtarma gemilerinin gelmesinin ardından Naboland, kısa bir süre içinde de yedeklenerek Çanakkale Limanına çekildi.

Dumlupınar, ilk kazasında darbe aldığı yerden bir kere daha şiddetli bir darbe aldı. Darbenin ardından denizaltının santiral dairesinde büyük bir patlama meydana geldi¹⁸. Çarpışma ve patlama sesi Eceabat Limanında bulunan gemiler tarafından da duyulmuştu. Denizaltı süratle baş tarafından batmaya başlamıştı. Gemilerinin baş taraftan itibaren su aldığı görülen denizciler hızla kış torpido dairesine doğru harekete geçmişlerdi. Arka tarafa geçebilenlerden biri olan Filo komutanı Komodor Kurmay Albay Hakkı Burak telefon şamandırasını atmaya başardı. Bu şamandıradan temin edilen telefon irtibatı ile bilgi aktaran Astsubay Selami Özben arka torpido bölmesinde çoğunluğu subay olan yirmi

¹³ Nara Burnu denizciler için oldukça tehlikeli bir mevkiidir. Abidin Dav'er, *Türk Denizcilik Tarihinde Nara*, Cumhuriyet, No. 10312, 14 Nisan 1953.

¹⁴ Zafer Akşam Postası, No. 953, 4 Nisan 1953

¹⁵ Milliyet, No. 1045, 5 Nisan 1953 s. 1 ve 7. Savaş Karakaş-Benan Edis, *'Dumlupınar Ekspediyonu'*, docsfiles.com/pdf-dumlupınar ekspediyonu.html erişim tarihi 28. 05. 2013.

¹⁶ Kaza sırasında yolcuların kurtarılması için gemi güvertesinde bulundurulmuş sandal.

¹⁷ Cumhuriyet, No. 10.301, 5 Nisan 1953.

¹⁸ Cumhuriyet, No. 10.301, 5 Nisan 1953.

iki kişinin bulunduğunu, diğer odalardan ise herhangi bir haber alınmadığını, kendilerinin imdat beklediklerini, orada bulunanların dua ettiklerini, ezan okuduklarını bildirmişti. Yine verilen bilgiye göre irtibat kurulabilen bölmede bulunanların 14 saat dayanabilecek oksijen miktarının olduğu da öğrenilmişti. Çarpışma anında güvertede bulunan gemi komutanı Kıdemli Yüzbaşı Sabri Çelebioğlu, Üsteğmen Kemal Ünver, Üsteğmen Hasan Yumuk, Astsubay Başgedikli Hasan İnkaya, Astsubay Başgedikli Hüseyin Akış ve Astsubay Çavuş Şaban Mutlu denize düşmüşlerdi. Denize düşenlerden Şaban Mutlu boğularak şehit olmuş diğerleri ise İsveç gemisinin denize indirdiği bir tahlisiye sandalına alınarak kurtarılmışlardı¹⁹. Kazadan kurtulanlar kaza anını şöyle anlatıyorlardı. 'Saat 2.15'ti. Görevli değildik. Tesadüfen kumanda köprüsünde bulunuyorduk. Hava biraz sisli idi. Birdenbire şiddetli bir gürültü ile sarsıldık. Kendimizi denizde bulduk. Gemimiz beş on dakika içinde battı. İsveç gemisi bize cankurtaran simidi ve can yeleği attı. Karanlık, soğuk, akıntı müthişti. Bir buçuk saat kadar denizde çalkalandıktan sonra can yeleklerini bulabildik. Bir saat sonra da Gümrük Muhafaza Teşkilatının motoru geldi. Bizi birer birer topladılar. Yedi arkadaşlık. Maalesef ikisini bu gün kaybettik. Bizi önce Memleket Hastanesine götürdüler. Orada boş yatak olmadığı için Askerî Hastaneye getirdiler. Şimdi bir tek düşüncemiz var. Arkadaşlarımızdan haber var mı²⁰.

Kurtarma Çalışmaları

Çarpışmanın gürültüsü ve yardım talebi Eceabat Limanı'nda demirlemiş olan gemiler tarafından da duyulmuştu. Aynı gece Eceabat Limanı'nda demirli halde bulunan Gümrük Motoru'ndaki personel, telaş içinde motora gelen bir kişi tarafından da uyarıldı. Bu kişi, Nara açıklarında bir çarpışmanın olduğunu söyleyerek, motorun kaza mahalline gitmesini istedi. Derhal yola koyulan gümrük motoru, kaza yerine vardığında deniz üzerindeki korkunç manzarayı gördüler.

Gümrük motoru mürettebatı, deniz üzerinde dolaşırken tahlisiye sandallarına çıkmış ve can yeleklerine sarılmış Dumlupınar mürettebatından bazılarını görerek motora aldı. Bu denizciler hızla Çanakkale'ye götürülerek hastaneye yatırıldı. Fakat hâlâ denizin dibinde 81 kişi vardı ve onların yaşayıp yaşamadıkları bilinmi-

¹⁹ Milliyet, No. 1045, 5 Nisan 1953; Zafer Akşam Postası, 4 Nisan 1953, s. 4; Ulus, No. 11.412, 5 Nisan 1953.

²⁰ Ulus, No. 11412; Akşam, No. 12394, 5 Nisan 1953; Akşam, No. 16395, 6 Nisan 1953.

yordu. Artık onların yaşamasını ummaktan ve denizaltı kurtarma gemisi Kurtaran'ı çağdırmaktan başka çare yoktu.

Ertesi gün Türkiye'de çıkan bütün gazetelerde kaza haberleri manşetten verilmeye başlandı²¹. İlk haberlere göre batan denizaltıdan sadece beş kişi kurtarılabılmıştı. Geri kalan 76 subay ve er kurtarılamamıştı²². Bazı gazetelere göre ise göre ise 96 kişilik mürettebattan beş kişi kurtarılmıştı. Kendileri ile irtibat kurulan ve geminin kaç tarafında buldukları anlaşılan 22 kişinin ise kurtarılması çalışmaları devam ediyordu.

Kazanın duyulmasının ardından ilk etapta Çanakkale Valisi Sefaattin Karanakçı, Müstahkem Mevki Komutanı, Cumhuriyet Savcısı ve diğer ilgililer II. İnönü Denizaltısı ile olay mahalline gittiler. Vali Karanakçı bir kere daha Dumlupınar'la irtibat kurdu. Astsubay Selamı Bey, Vali'ye de detaylı bir şekilde durumu anlattı. Günün ilerleyen saatlerde Milli Savunma Bakanı Seyfi Kurtbek, Deniz Kuvvetleri Komutanı Koramiral Sadık Altıncan, Donanma Komutanı Tümamiral Kemalattin Bozkurt ve Denizaltı Filo Komutanı Tümamiral Fahri Korutürk de uçakla olay yerine ulaştılar. Onların gelişinin ardından yeniden denizaltı ile irtibata geçilmek istenmiş fakat bazı sesler alınmasına rağmen görüşme sağlanamamıştı²³.

Diğer taraftan Çanakkale ve İstanbul'da bulunan kurtarma gemileri de derhal olay mahalline yönlendirilmişti. Denizaltı kurtarma gemisi 'Kurtaran' 5 Nisan'da saat 13'te kaza yerine geldi. İlk iş olarak çarpışmanın meydana geldiği alanda şamandıralarla Dumlupınar'ın yeri tahmini olarak bulundu. Denizaltının 38 kulaç derinlikte olduğu düşünülüyordu. Şiddetli fırtına ve akıntıya rağmen kurtarma çanını denizaltıya indirebilmek için çalışmalara başladı. Ancak bu derinlikte dalgıçların çalışabilmesi çok zordu. Kurtaranın çalışmalara başladığı sırada yardım talebi kabul edilen Amerikan 6. Filosuna bağlı kurtarma gemileri de o sırada İstanbul'da bulunan Amiral Cassedy'nin emirleri doğrultusunda olay mahalline hareket etti. Albay M. J. Prince'nin komutasındaki Hawkins muhribi, Türkiye'deki Amerikan askeri yardım heyeti deniz grubu başkanı Amiral Hughes ve o sırada İstanbul'u ziyaret

²¹ Kaza haberi 4 Nisan 1953 Tarihli gazetelerde şu ifadelerle yer almıştı. 'Çanakkale'de Dün Feci Kaza-Bir Denizaltımız 90 Kişilik Mevcudu ile Birlikte Sulara Gömüldü. Arka Bölmede Bulunan 22 Denizci ile Telefon Muhaberesi Temin Edildi. Zafer Akşam Postası, No. 953, 4 Nisan 1953. Çanakkale'de Vuku Bulan Müessif Bir Deniz Kazası Neticesinde Dumlupınar Denizaltımız Battı. Milliyet, No. 1045, 5 Nisan 1953.

²² Cumhuriyet, No. 10303, 5 Nisan 1953;

²³ Ulus, No. 11412, 5 Nisan 1953.

eden 6. Filo'ya mensup doktorlar, dalgıçlar ve denizaltı uzmanları da olay yerine gelmişlerdi. O gün gece yarısına kadar yapılan çalışmalardan bir sonuç alınamadı. Dahası saat 16.30'dan itibaren şamandıranın kopması yüzünden denizaltı ile irtibat da kesilmişti.

Akşama doğru Milli Savunma Bakanlığı Temsil Bürosu şu bildiri yayımladı. Bildiride şu ifadelere yer verilmektedir:

1. Çanakkale'de İsveç gemisinin çarpması neticesinde batmış olan Dumlupınar denizaltı gemimizin kurtarılması için denizaltı kurtarma gemimiz 'Kurtaran' vaka mahalline gelmiş ve kurtarma çalışmalarına başlamıştır.
2. Birinci tebliğde kurtarıldıkları bildirilen personelden başka denizaltı gemisi ile yapılan son telefon bağlantısında 96 kişilik mürettebattan 22 kişinin kış dairede hayatta kaldıkları ve oksijen tertibatı ile 24 saat hayatlarının sürdürebilecekleri anlaşılmıştır.
3. Dumlupınar gemisi Nara önünde, 38 kulaç derinlikte ve 8 mil akıntılı bir noktada bulunmaktadır.
4. İstanbul'da bulunan Amerikan 6. Filo Amiral Cassedy, bir muhrip kurtarma ekibini ikinci filo Amirali ile olay mahalline göndermiştir.
5. İmroz tahlisiye gemisi ile Turgutalp ve Kaldıray yardım gemileri olay mahalline gönderilmiştir.
6. Olaya sebebiyet veren İsveç şilebi yaralı olarak Çanakkale'ye demirlemiş olup adli tahkikat başlatılmıştır.
7. Milli Savunma Bakanı Seyfi Kurtbek, Deniz Kuvvetleri Komutanı Koramiral Sadık Altuncan, Donanma Komutanı Tümamiral Kemalettin Bozkurt, Denizaltı filo komutanı Tümamiral Fahri Korutürk bizzat olay yerinde kurtarma işi ile yakından ilgilenmektedirler.

Çalışmalardan Sonuç Alınmaması

Ancak kurtarma çalışmaları sonuç vermedi. Saat 12'ye kadar çalışmalara yerinde nezaret eden Milli Savunma Bakanı Seyfi Kurtbek hastanede bulunan kazazedeleri ziyaret ettikten sonra 6 Nisan'da uçakla Ankara'ya döndü. Basına yaptığı açıklamada şunları söyledi: *'NATO tatbikatlarına katılan Dumlupınar Denizaltısı başarılı geçen bir tatbikatın ardından geri dönüyordu. İlgili NATO komutanları denizcilerimiz için takdirlerini ifade etmişlerdi. Onların varlıkları ile iftihar duyuyorduk. Kendileri de bu gururun neşesi*

İNİNDE idiler. Ne hazindir ki neşeleri uzun sürmedi. Kahraman arkadaşlarını kurtarma konusunda donanmamız çok fedakârca çalıştı. Ümidin zayıf olmasına rağmen denizcilerimiz hiçbir fedakârlıktan kaçınmadılar. Dumlupınar'ın müsademe ve batış hadisesi denizaltı kazalarında rastlanan en ağır şartlara sahiptir. Bütün teknik tedbirler Boğazlarda birkaç günden beri devam eden çeşitli cereyanlar yüzünden faydalı olamamıştır. Bütün arzu ve emelimiz kahraman denizcilerimizi bir an evvel kurtarmaktı. Deniz Kuvvetleri Komutanımız, diğer amiraller, Amerikalı uzmanlar olay yerinde geceyi gündüze katarak çalışıyorlar²⁴.

Aynı gün Milli Savunma Bakanlığı Temsil Bürosu kurtarma çalışmalarından sonuç alınmadığını şu bildiri ile kamuoyuna duyurdu:

1. Çanakkale'de Nara önünde batan Dumlupınar Denizaltı gemisinde kalmış olan personelin kurtarılmasından tamamen ümit kesilmiştir.
2. Bundan sonra tebliğ neşredilmeyecektir.
3. Hayatlarından ümit kesilen personelin isimleri aşağıdadır, diyerek şehitlerin listesi yayımlandı.

Gemide Bulunanların İsimleri ve Unvanları

Subaylar: Kurmay Albay Hakki Burak, Makine Kıdemli Yüzbaşı Naşit Öngören, Makine Yüzbaşı Affan Kayalı, Güverte Üsteğmen İsmail Türe, Makine Üsteğmen Fikret Coşkun, Güverte Teğmen Bülent Orkunt, Güverte Teğmen M. Şengün.

Astsubay Kıdemli Başçavuşlar: Şevki Özsekban, Ali Tayfun, Emin Akan, Ömer Öney, Mehmet Fidan, Mehmet Denizmen, Sait Yıldırım.

Astsubay Başçavuşlar: Ulvi Erhan, Hasan Cebeci, İhsan Yeter, Ziya Okuturlar, Fevzi Gürsan, Niyazi Başar, Sabri Güdeberk.

Astsubay Üstçavuşlar: Cemalettin Denizkıran, Selahattin Çetindemir, Zeki Gider, Kemal Acun, Cemal Kaya, Naci Özaydin.

Astsubay Çavuşlar: Bahri Serseren, İhsan İçdemir, Selami Özben, İbrahim Altıntop, Şaban Mutlu, İhsan Coşkun, Hamdi Reis, Samim Nebioğlu, Murat Doğan, İhsan Aral, Zeki Açıkdag, Necdet Yaman, Tuğrul Çubuk, Mehmet Ali Yılmaz.

Çavuşlar: Veysel Saygılı (Karasu), Ramazan Yurdakul (Rize).

Onbaşılar: Niyazi Giritli (Milas), Züğfer Ceylan (İstanbul), İbrahim İşlemeci (İstanbul), Murat Yıldırım (Trabzon), Mehmet

²⁴ Cumhuriyet, No. 10304, 6 Nisan 1953.

Kızılışık (Bodrum), Emin Sützer (Bodrum).

Erlere: Mehmet Demirel (Çanakkale). Ali Gökçü (Biga). Nurettin Alabacak (Antalya). Ömer Yalçın (Bandırma). Ali Aslan (Edremit). Ülfettin Akar (Lâpseki). Bekir Sarı (Şile). Yusuf Demirel (Sürmene). Mehmet Aydın (Rize). Mustafa Özsoy (Söke). Nuri Acar (Marmaris). Hüdayi Çağdan (Çorlu). Kadir Demiroğlu (Lâpseki). Fikri Ulaştırıcı (Tekirdağ). Hüseyin Sayın (Biga). Hüseyin Kayan (Bartın). Kenan Odacıoğlu (İzmir). Ahmet Günal (Lâpseki). Mustafa Taşçı (Bartın). Hasan Bozoğlu (Çanakkale). İbrahim Aksoy (Bursa). Feridun Kırçalı (İzmir). İsmail Özdemir (Ordu). Hasan Arslan (Çarşamba). Ahmet Özkaya (İnebolu). Enver Uçar (Çanakkale). Necati Kalan (Foça). Murat Suyabatmaz (İnebolu). Mehmet Demir (Giresun). Galip Yılmaz (Giresun). Hasan Kelleci (Görece)²⁵.

Şehit isimlerinin yayımlanmasına rağmen kurtarma gemilerinin çalışmaları bir süre daha devam etti. Batan denizaltıya ine-bilmek için 10 Nisan'da Amerika'dan uzman dalgıçlar geldi. 13 Nisan'a kadar olay yerinde arama çalışmaları sürdürüldü. Herhangi bir sonuç alınmaması üzerine aynı gün saat 16'da kurtarma gemileri başlarında Tümamiral Fahri Korutürk olmak üzere Nara'dan üslerine geri döndüler²⁶.

Dumlupınar için anma töreni

Dumlupınar Denizaltısından ümitlerin tamamen kesilmesinin ardından başta Çanakkale'de olmak üzere yurdun çeşitli yerlerinde anma törenleri yapıldı. Bu törenler diğer gemilerimizin batışından sonra yapılanlardan çok daha hazındı. Çünkü subay, astsubay, erbaş ve erlerden oluşan 81 denizcinin kurtarma çalışmaları sırasında nefes alış verişlerinin, kalp atışlarının duyulmasına, irtibat kurularak konuşulmasına rağmen bir şey yapılamamış âdeta ebedi âleme göçleri seyredilmişti²⁷.

Törenlerin en hazin olanı denizaltının battığı yerde yapılmıştır. Burada Başaran isimli denizaltı tamir gemisinin üzerinde yapılan tören 7 Nisan günü saat 15'te başlayacaktı²⁸. Saat 13'30'da tören için büyükçe bir motorla yola çıkıldı. 14'te sessiz sedasız

²⁵ Zafer Akşam Postası, No. 955; Son Posta, No. 2520; Ulus, No. 11.413; Cumhuriyet, No. 10.304; Millet, No 199, 6 Nisan 1953.

²⁶ Cumhuriyet, No. 10312, 14 Nisan 1953.

²⁷ Tefrik İnce, 'Dumlupınar'ın Aziz Şehitlerini Anarken', Yeni İstanbul, No. 1572, 4 Nisan 1959.

²⁸ Ulus, No. 11415; Cumhuriyet, 10 306; Zafer Akşam Postası, No. 957, 8 Nisan 1953.

Başaran gemisine çıkılmıştı. Gemide Başaran'ın personelinin yanı sıra Çanakkale Garnizonundan bir tören birliği, Deniz Kuvvetleri Komutanı Amiral Sadık Altıncan, Denizaltı filo komutanı Amiral Fahri Korutürk, Gölcük Üs Komutanı Amiral Münci İlhan, Çanakkale Valisi, İkinci Kolordu Komutanı, çeşitli düzeyde komutanlar ve İsveç Elçisi Adolf Croneborg hazır bulunuyordu. Başaran'ın arkasında ise Gemlik Muhribi, İnönü Denizaltısı, Kurtaran, arama ve tarama gemileri ile yardım gemileri sıralanmıştı. Saat 15'te İnönü Denizaltısı'nda görevli genç bir deniz astsubayı Sezai Akdik mikrofonun başına geldi ve şu konuşmasını yaptı:

'4 Nisan 1953 gününün kalplerimizde açtığı kelimelerle tarif edilemeyecek kadar büyüktür. Dumlupınar'ın uğradığı bu müessif olay Refah ve Altınay'dan sonra üçüncü defa millet olarak sonsuz keder içindeyiz. 14 Temmuz 1952 günü batan güneşin hüsranı, 4 Nisan 1953'un elemi ile tekrar tazelendi. Onların kaybindan doğan bu büyük acımızın yegâne tesellisi kahraman milletimize has vefakârlık duyguları ile daima zihnimizde ve kalbimizde oluşlarıdır. Kaybımızla sinemizde oluşan boşluğu doldurabilmek için bütün varlığımızla çalışacağız. Bu engin denizin karanlık sonsuzluğunda uyuyan aziz şehitler ruhunuz şad olsun'²⁹.

İkinci konuşmayı Üsteğmen Faruk Sukan yaptı. Üçüncü olarak İsveç Elçisi Adolf Croneborg söz aldı. Croneborg hükümetinin, milletinin ve kendisinin müessif olaydan duyduğu üzüntüyü Türkçe olarak ifade etti³⁰. Törendeki son konuşmacı Amiral Fahri Korutürk'tü. Konuşmaların ardından dua edildi ve çelenkler denize atıldı³¹.

Bir diğer tören ise Deniz Harp Okulunda yapıldı. Saat 9.30'da başlayan törene Eğitim Komutanı Kurmay Albay Tevfik Samurkaş, Okul Komutanı Kurmay Albay Necdet Uran ve çok sayıda öğrenci katıldı.

Demokrat Parti Vişnezade İdare Ocağı ise Dumlupınar'da ölenler için mevlit okuttu. Türk Talebe Birliğinde düzenlenen törende de denizcilik konusunda uzman bir gazeteci olan Abidin Dav'er bir konuşma yaptı³².

Dumlupınar Denizaltısında Ölenlerin Şehit Sayımları

Dumlupınar'da şehit düşenler için törenler yapılıyordu ama

²⁹ Ulus, No. 11415; Cumhuriyet, 10 306; Zafer Akşam Postası, No. 957, 8 Nisan 1953

³⁰ Hürriyet, No. 1786, 8 Nisan 1953.

³¹ Ulus, No. 11415; Cumhuriyet, 10 306, 8 Nisan 1953. Halkın Sesi, 9 Nisan 1953.

³² Cumhuriyet, 10 306, 8 Nisan 1953.

ilk anda şehitlerin geride bıraktıklarının mağduriyetlerinin giderilmesi için de bir şeylerin yapılması gerekiyordu. Çoğu hem manevi hem de maddi olarak zor durumdaydılar³³. Mağduriyetlerin bir şekilde en aza ildirilmesi gerekiyordu. İşte bunun için konu meclise taşındı. Denizaltıda ölenlerin şehit sayılmaları için kanun çıkarılması gerekiyordu.

Meclisin 6 Nisan 1953 tarihli oturumunda Afyon Milletvekili Ali İhsan Sabis Paşa, gündem dışı söz alarak *'Deniz faciası hepimizi fazlası ile müteessir etti. Bugün olaydan dolayı bütün millet azap içindedir. Ancak bu iş için biraz da çare düşünmek lazımdır. Daha evvel de Refah hadisesinde ölenler şehit midir değil midir diye tartışma olmuştu. Buna meydan verilmemesini arz ediyorum'* dedi³⁴. Ancak Ali İhsan Paşa'nın bu talebi o gün meclisi yöneten Meclis Başkan Vekili Fikri Apaydın tarafından konunun bir kanun mevzusu olduğu gerekçesi ile görüşmeye açılmadı. Ali İhsan Paşa, *'Milli Savunma Bakanı vazifeye devam ediyorum. Tıpkı tayyare şehitleri gibi bunlar için de işlem yapılmasını ısrarla istedi ise de Reis 'Bu hususta söz açılmaz. Bunun için Milli Savunma Vekiline söz verilemez'* diyerek konuyu kapattı³⁵. Bu gelişmenin ardından Kırşehir Milletvekili Rifat Özdeş ve 88 arkadaşı Dumlupınar Denizaltı gemisinde ölen askerlerin şehit, dul ve yetimlerinin de şehit dul ve yetimi sayılmasına ve bu şehitlerin ailelerine tazminat verilmesine dair bir kanun teklifi verdiler³⁶. Verilen kanun teklifinde şu ifadeler yer alıyordu:

'Bu feci kaza dolayısıyla canlarını vermiş olan şehitlerimiz 5434 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanunu hükümleri muvacehesinde şehit sayılmamakta ve dul ve yetimleri 5957 sayılı Kanunun 5. Maddesi hükmünden de istifade edememektedirler. Hâlbuki tamamı ile harp şartları içinde geçen bir tatbikattan dönerken hiçbir hataları olmadığı halde bir faciaya kurban giden bu personelimizi Şehit saymamak aziz ruhlarını inciteceği gibi geride Türk Milletine emanet ettikleri dul ve yetimlerini de manen ve maddeten üzüntüye gark edecektir. Esasen, bu evlâtlarımız bir denizaltı gemisinde mahsur kalarak ve mesleklerinin hususiyeti bakımından bu feci akıbete uğramış olduklarından hâdisenin normal şartlar içinde

³³ 'Şehit Aileleri Alaka Bekliyor', Hürriyet, No. 1787, 9 Nisan 1953; Vedat Benderli, *Dumlupınar Şehitleri ve Cefakâr Aileleri-Denizcinin Parası Pul Karısı Duldur*, Demokrat Ankara, No. 630, 20 Nisan 1953.

³⁴ Refah hadisesinden sonra da benzer tartışmalar yaşanmıştı. Bu kez yeni bir tartışmaya meydan verilmek istenmiyordu. TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, C. 21, 63. Birleşim, 06. 04. 1953, s. 227.

³⁵ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, C. 21, Birleşim 63, 06. 04. 1953, s. 228.

³⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 21, Birleşim 69, 16. 04. 1953, s. 406. Son Posta, No. 2528, 14 Nisan 1953.

mütalâasına imkân bulunmadığı gibi şehit sayılmamaları hak, memleket ve vatan uğrunda canlarını her an fedaya hazır olan diğer denizaltıcı personelimiz ve aileleri üzerinde moral bakımından aksi tesirler yaratacaktır. Bilâkis bu personel hakkında esasen erişmiş buldukları şehitlik payesinin bir kanunla perçinlenmesi istikballerinin garanti edilmesi dolayısıyla diğer personelin vazifeye olan şevk, heves ve bağlılıklarını artıracaktır. Bu sebeple Dumlupınar Denizaltısında ölen askerî şahısların dul ve yetimlerinin de şehit dul ve yetimi sayılmaları. Bunlara 5434 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanununun³⁷ 69. maddesi gereğince ve aynı kanununun 64. maddesine göre birinci derece üzerinden hesaplanacak harp malûllüğü zammı ile birlikte dul ve yetim muhassasatı verilmesi. Ve diğer kanunlarda mevcut sair şehit dul ve yetim haklarının verileceği belirtilerek ayrıca 5957 sayılı denizaltıcı ve dalgıçlara verilecek (7 500) liralık tazminatın bunlara da verilmesini temin edecek olan ilişik kanun lâiyhası hazırlanarak takdim olunmuştur' denilmektedir³⁸.

Teklif Maliye komisyonu tarafından da uygun bulunan Kanun teklifi Meclisin 16 Nisan 1953'teki oturumunda öncelikle görüşülmesine karar verildi. Görüşmeler başladıktan hemen sonra ilk sözü alan Manisa Milletvekili Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, Fevkalâde hallerde, fevkalâde hâdiseler karşısında insan kalbi ile dili arasındaki mesafe çok uzaktır. Fevkalâde hâdiseleri, ıstırapları, öyle an gelir ki, insan dili, birçok fâniler izah etmeye, anlatmaya kadir olamazlar' diyerek görüşmelere yapılacak saygı duruşundan sonra geçilmesini teklif etti. İki dakikalık saygı duruşundan sonra konunun tartışılmasına devam edildi. Söz alan Seyhan Milletvekili Cezmi Türk, 'Sayın Karaosmanoğlu'nun teklifine bütün kalbimle iştirak ederim. Dumlupınar denizaltı gemisinde şehit olmuş kardeşlerimiz için büyük tazim hisleriyle eğilmeyi bir vecibe bilirim. Fakat zihnimi işgal eden bir istifham vardır ki, bunu da bu vesile ile Hükümetten sormak ve öğrenmek isterim' diyerek denizaltının batış sebeplerinin neler ve sorumluların kimler olduğunun da sorgulanmasını istedi³⁹. Bunun üzerine söz alan Adalet Bakanı Ankara Milletvekili Osman Şevki Çiçekdağ, Dumlupınar Denizaltısının akıbeti üzerine adaletin işe el koyduğunu, gerekli tahkikatların yapıldığını ve konunun mahkemeye intikal ettiğini 29 Nisan'dan

³⁷ Bu kanun 8 Haziran 1949'da TBMM'de kabul edilmiş ve 17 Haziran'da Resmi Gazetede yadımlanarak yürürlüğe girmiştir. Düstur, Tertip, 3 C. 30, (Kasım 1948-Ekin 1949), Başbakanlık Devlet Matbaası Ankara 1949, s. 1335 ve devamı.

³⁸ TMMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, C. 21, Toplantı 3, 69. Birleşim, 16 Nisan 1953, Kırşehir Mebusu Rifat Özdeş ve 8 arkadaşının verdiği kanun teklifi ve Maliye ve Bütçe Komisyonunun Raporu (2/517), Sıra sayısı 170, s. 1-2.

³⁹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 21, Birleşim 69, 16. 04. 1953, s. 407-408.

itibaren de duruşmaların başlayacağı bilgisini verdi.

Yapılan görüşmelerden sonra Dumlupınar denizaltı gemisinin batması dolayısı ile ölenlerin şehit, dul ve yetimlerinin de şehit, dul ve yetimi sayılmaları hakkında kanun Layihası oylanarak kabul edildi. Kabul edilen kanunun 1. Maddesinde '4 Nisan 1953 tarihinde Dumlupınar denizaltı gemisinin batması dolayısıyla Ölenler şehit, dul ve yetimleri de şehit, dul ve yetimi sayılırlar ve haklarında bu tarihten itibaren şehit, dul ve yetimi hükümleri uygulanır' deniyordu⁴⁰.

Dumlupınar Denizaltısı İle İlgili Yapılan Soruşturma

Kazanın ardından Çanakkale Cumhuriyet Savcısı Salih Erttem, önce kaza mahallinde keşif yaptı ardından da kaza ile ilgili soruşturmayı başlattı. İlk andan itibaren gözetim altında tutulan Naboland Şilebinin Kaptanı Oscar Lorentzon'un ifadesini aldı. Lorentzon, ilk ifadesinde konu ile ilgili uzmanların olmadığı ve İngilizce konuşacağı için yanlış anlaşılabilceği endişesi ile kaza hakkında hiçbir şey söylemedi. Yalnızca müessif kaza neticesinde güzide Türk denizcilerinin kaybından duyduğum teessürü dile getirmekle yetindi⁴¹. Oscar Lorentzon, sorgusundan sonra Çanakkale Sulh Ceza Mahkemesine sevk edildi⁴².

Kısa bir süre önce Çanakkale ve çevresinde yaşanan depremde dolayı Adliye binası hasar gördüğünden duruşmalar bir ilkokulun bahçesinde kurulan çadırda yapılıyordu. Mahkeme çadırında Kaptan Lorentzon'a Çanakkale Lisesi'nin İngilizce Öğretmeni Adile Kepenek tercümanlık yaptı. Hüviyet tespitinin ardından Hâkim, Kaptan'a kendisine isnat olunan suçun mahiyetini anlattı. Savcılığın tutuklama talebine karşı ne diyeceğini sordu. Kaptan bir kere daha kendisine tam olarak ne ile suçlandığını anlamadığını ifade etti. Ardından uluslararası deniz kanunlarını iyi bilen tecrübeli bir kaptan olduğunu, denizciliğin gerektirdiği bütün kurallara uyduğunu, buna karşılık Dumlupınar Denizaltısının hiçbir manevra yapmak lüzumunu duymadığını ve tedbirsiz hareket ettiğini söyledi. Daha detaylı bilgi verebilmek için kendi dilini bilen bir tercüman bulunmasını talep etti⁴³.

⁴⁰ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 21, Birleşim 69, 16. 04. 1953, s. 411; Zafer Akşam Postası, No. 966; Yeni İstanbul, No. 1225; Milliyet, No. 1075, 17 Nisan 1973.

⁴¹ Ulus, No. 11418, 6 Nisan 1953.

⁴² TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, C. 21, Toplantı 3, 57. Birleşim, 23 Mart 1953, s. 6-7.

⁴³ Aslında İsveç Konsolosluğundan bir tercüman talebinde bulunulmuş fakat o gün her nedense tercüman duruşmaya gelmemişti. Cumhuriyet, No. 10305. Ulus, No. 11414, 7 Nisan 1953.

Sorgulaması tamamlanan İsveçli Kaptan savcının talebi doğrultusunda Çanakkale Sulh Ceza Mahkemesi kararı ile tutuklandı⁴⁴. Kaptan tutuklama kararını duyunca birtakım sözlerle kararı protesto etti. Ancak sonuç değişmedi.

Duruşma Süreci

Dumlupınar Denizaltısının duruşma süreci ise 29 Nisan'da Çanakkale'de İstiklal İlkokulu'nun salonunda başladı. 3 Ekim 1953'e kadar devam etti. İlk gün davayı takip etmek isteyen çok sayıda vatandaş okulun önünü doldurmuştu. Durumu önceden tahmin eden savcılık makamı salonun kapasitesini de göz önüne alarak izleyici olarak gelmek isteyenlere giriş kartı dağıtmıştı. Ayrıca beklenmeyen sonuçların oluşmaması için de İlkokul önünde geniş güvenlik önlemleri alındı.

Duruşma saat 10'da ağır ceza mahkemesi reisinin yerini alması ile başladı. Mahkeme heyeti şu isimlerden oluşuyordu. Başkan Selahattin Ayanoglu, Üye Abdülkadir Töre ve Orhan Ertugrul. Savcılık makamında ise Salim Ertem bulunuyordu⁴⁵.

İlk olarak Mahkeme Başkanı Selahattin Ayanoglu, İsveçli Kaptan Oskar Lorentzon'un kimliğini tercüman vasıtası ile tespit etti. Sonra Çanakkale sorgu yargıçlığının kararnameyi okuttu. Kararnamede Naboland Gemisinin Süvarisi Oscar Lorentzon'un tedbirsizlik ve dikkatsizlik sonucu deniz kazasına ve dolayısı ile birden fazla insanın ölümüne sebebiyet vermekten 6 Nisan 1953 tarih ve 426/12 sayılı taleptanesi üzerine yapılan ilk tahkikat sonucunda tutuklandığı ifade ediliyordu.

Kararın okunmasından sonra hâkim, bilirkişi heyetine dönerek onlara duruşmayı takip etmek isteyip istemediklerini sordu. Heyetin duruşmayı takip etmek istediğini belirtmesinin ardından bu kez sanığın buna itirazının olup olmadığını soruldu. İtirazın olmadığını tespit edilmesi üzerine duruşmaya başlandı.

Duruşmanın başlamasından sonra Hâkim Ayanoglu tarafından Kaptan'a Lorentzon'a yöneltilen ilk soru olayın ne şekilde geliştiği oldu. İsveçli Kaptan Oscar Lorentzon olayı şöyle anlattı:

'O gece saat 18'de İstanbul limanından hareket ettim. Normal bir rota seyrediyordum. Gece 01'i 8 geçe Gelibolu önlerine geldik. Gelibolu Fenerinden 0.7 mesafe ile geçtik. Boğaza girerken hava çok açıktı. Rotamız normal olarak ayarlanmıştı. 5 mil uzağımızı görü-

⁴⁴ Cumhuriyet, No. 10305; Hürriyet, No. 1785, 7 Nisan 1953.

⁴⁵ Zafer Akşam Postası, No. 979; Cumhuriyet, No. 10328, 30 Nisan 1953.

yorduk. Gelibolu'ya gelirken bir grup harp gemisine rastladık. Akıntı çok olduğu için kerterizi⁴⁶ sık sık kontrol ediyordum. Saat iki sularında Akbaş Feneri'nden geçtik. Üçüncü kaptan Karlsonn haritada her geçilen noktayı tespit ediyordu. Akbaş Fenerini bordaladıktan sonra üçüncü kaptan 250 derece ile seyre devam edilmesini bildirdi. Ben de tetkik ettim ve doğru buldum. Dümende bulunan gemici Fransonn'a bu şekilde seyre devam etmesini söyledim. Akbaştan sonra seyir hatımız 250 derece ile devam etti. Akbaş Fenerinden geçerken iskele tarafında tahminen bir mil ötemizde hafif beyaz ve yeşil olmak üzere iki ışık gördüm. Bu sırada gözcümüz de ışıkları görmüş bana haber verdi. Dürbünümü aldım gözlemeğe başladım. Bize doğru gelen vasitanın küçük bir motor olduğunu sandım. Fakat bu vasitanın kırmızı fenerini görmek mümkün olmuyordu. Motor sandığım bu vasita süratle bize yaklaşıyordu. Bir aralık rotamı Cenup (kuzey) tarafına değiştirmek istedim. Fakat motorun kırmızı fenerini görmeyince rotama devam ettim. İşte tam bu sırada bir denizaltı silueti ile karşılaştım. Tam iskele tarafında idi ve mesafe çok azdı. Derhal makineye sancağa kirmasını emrettim. Kısa kısa düdük çalıyordum. Gemicilerime verdiğim bütün emirlerim tatbik edildi. Fakat ne yazık ki 5-10 saniye sonra Naboland denizaltının sancak kısmına çarptı. Çarpma sırasında denizaltının başından kaptan kulesine doğru uzanan meyilli kimsi müsademeye uğradı. Denizaltı müsademenin ardından battı. Bu sırada denizden feryatlar geliyordu. Hemen alarm işaretini verdim. Üçüncü kaptan kurtarma tedbirlerine başvurdu. İlk olarak Naboland'ın sancak tarafındaki kurtarma sandalını sonra da iskele tarafındaki motorlu sandalı denize indirdik. Bütün simitleri denize fırlattık. Bu sırada arama projektörleri de yakılmış arama yapıyordu. Ayrıca telsizle bütün istasyonlara müsademeyi haber verdim. Bu arada da denize düşenleri kurtarmaya başlamıştık. Saat 04'u 15 geçte Naboland'u Çanakkale'ye demirledik. Kabahati Denizaltıda buluyorum⁴⁷. Kabahati denizaltında bulmasının gerekçelerini de şu şekilde sıraladı:

1. Uluslararası kurallara göre seyir yapmıyordu.
2. Denizaltının ışık tertibatı eksikti.
3. Beyaz ve yeşil ışıklar deniz seviyesine çok yakındı.

Savcının denizaltı uluslar arası kurallara göre hareket etmedi diyorsunuz. Ona bu kusuru herhangi bir şekilde hatırlatmak

⁴⁶ Bir yerin pusula kertelerine göre bulunduğu yön. Yön tayini yapabilmek için belirgin bir noktayı referans alma.

⁴⁷ Cumhuriyet, No. 10328; Zafer Akşam Postası No. 979; Ulus, No. 11437; Son Posta, No. 2544, 30 Nisan 1953.

gerekmez mi? Denizcilik usullerinde böyle bir tedbir yok mudur' şeklinde sorduğu soruya şu cevabı verdi:

Işık vaziyetine göre onu küçük bir gemi sandım. Bu gibi küçük vasıtalar her an manevra yapabilirler. İşareti lüzum görülmez.

Bu cevap üzerine şu soruyu sordu. İşareti küçük olmasına rağmen bir mil mesafeden görmüşsün. Çarpışmaya 15 saniye kalana kadar hareketini değiştirmemiş. Küçük bir motor olsa idi çığneyip gidecek mi idin?

Kaptan bu soruya sadece benim rotam doğru idi. Şeklinde cevap verdi.

Savcının bir diğer sorusu da şu oldu. Gelibolu ile Akbaş arasındaki mesafeyi seyir defterine yazdığınız hâlde bundan sonraki seyri niçin kaydetmediniz.

Kaptan savcının bu sorusunu da cevaplandırmadı⁴⁸.

Aynı gün öğlenden sonraki oturumda Hâkim, Kaptana yaptığı savunmanın tutanaklarını niçin imzalamadığını sordu.

Bu soruya Kaptan 'itimat etmediğim için' cevabını verdi. Bunun üzerine Hâkim 'Türkiye'de hiçbir Hâkim başkasının ağzından çıkan sözü değiştirmez. Kaptan Türkiye'de itimada şayan Hâkimlerin olduğunu bilmelidir. Bir örnek istiyorsa memleketinin konsolosu kendisine tercümanlık etmektedir' uyarısını yaptı.

İsveçli kaptanın sorgusu tamamlandıktan sonra sıra şahitlerin dinlenmesine geçildi. İlk şahit Eceabat kazasında oturduğunu söyleyen Süleyman Öztürk'tü. Öztürk, olay gecesi denizden bir gürültü duyduğunu, bir kaza olması düşüncesi ile 10 numaralı gümrük motorunu haberdar ettiğini söyledi. İkinci şahit olarak İsmail Hakki Ural adındaki şahitler dinlendi. O da Süleyman Öztürk'ün ifadesine benzer şeyler söyledi.

Şahitlerin dinlenmesinden sonra Dumlupınar Denizaltısının Süvarisi kd. Yzb. Sabri Çelebioğlu ile İkinci Kaptan Üstğm. Hasan Yumuk'un ifadesi alındı.

Çelebioğlu ifadesinde olayı şöyle anlattı: 'Randevu tatbikatından dönüyorduk. O gece yarım bir sularında Boğazdan içeriye girdik. Vardiya subaylarına daha önce Boğaza girildiğinde bana haber vermelerini söylemiştim. Boğazdan girerken kaptan köprüsüne çıktım. Nara önlerine kadar 9 mil suratla ilerledik. Nara önlerine yaklaştığımız zaman 1200 yarda ilerimizde iki sinyon ile bir tüccar gemisini gördüm. Dönüş mevkiine gelmeden denizaltının dönmesi

⁴⁸ Cumhuriyet, No. 10328; Zafer Akşam Postası No. 979; Ulus, No. 11437; Son Posta, No. 2544, 30 Nisan 1953.

lazımdı. Bu kumandayı verdim. Dumlupınar 15 sancakla dönmeğe başladı. Akıntı vardı. Çok dikkatli davranıyorduk. Fakat ne kadar gariptir ki az sonra karşımızdaki gemi de iskele tarafına döndü. Mesafe daralmış müsademe ihtimali artmıştı. Bu takdirde yapılacak iş üzerimize gelen geminin önünden kaçmaktı. Bu maksatla iskele alabanda ettik. Döndüğümüz sırada bu gemi de sancağa döndü ve o anda çarpışma gerçekleşti. Gemi iskele tarafına yattı. Köprü üstüne sular hücum etti. Dumlupınar'ın başı suya gömüldü. Biz de denize düştük. Suyun yüzeyine çıktığım zaman Naboland şilebinin tornistan yaptığını gördüm. Şilebin pervaneleri dönüyordu. Bağırıp stop etmesini istedim. Fakat kaptan bunu yapmadı. Biz olduğumuz yerde kaldık. O gitti.

Şunu belirtmek isterim ki İsveç gemisi gelmekte olduğu rotayı takip etseydi kaza olmayacaktı⁴⁹.

Bu açıklamanın ardından Savcı şu soruyu sordu. Farz edin ki İsveç gemisinin kaptanı uyuyordu. Size işaret vermedi. Siz ona işaret verdiniz mi?

“Sancağa dönüş düdüğünü çaldık. İskeleye dönüş düdüğünü iki kere oturduk. Fakat İsveç gemisi aldırış etmedi. Üzerimize bindirdi.”

O sırada Hâkim, Yzb. Çelebioğlu'na önceden söylediklerinizle şu anda anlattıklarınız arasında fark var diye uyardı. Çelebioğlu, ‘Olaydan sonra rahatsız edilmeğe başlanmıştım. O arada Savcı geldi. İstediklerini yazdı. Öyle olsun dedi. Bunlar rahatsızlık neticesidir’ dedi⁵⁰. Bunun üzerine Mahkeme başkanı ‘Galiba burada da rahatsız oluyorsunuz’ diye cevap verdi ve ekledi. ‘Sizin denizaltıyı idare etme maharetiniz karar biz de söylenen sözlerin ne anlama geldiğini anlamak kudretine sahip bulunuyoruz’ dedi.

Bu arada sanık avukatlarından İhsan Yarsuvat söz alarak Çelebioğlu'nun çelişkili ifadelerine dikkat çekerek Onun yeri sanık mevkiidir dedi.

Çelebioğlu'nun ifadesinden sonra İkinci Kaptan Üstg. Hasan Yumuk'un ifadesi alındı. Yumuk da ifadesinde genel olarak Çelebioğlu'nun söylediklerini tekrarladı.

Saat 9.30'da başlayan ve kısa aralıklarla saat 20'ye kadar devam eden mahkemeye herkesin yorgun düştüğü gerekçesi ile oturumlara 30 Nisan saat 9.30'dan itibaren devam edilmek üzere

⁴⁹ Cumhuriyet, No. 10328; Zafer Akşam Postası No. 979; Ulus, No. 11437; Son Posta, No. 2544, 30 Nisan 1953.

⁵⁰ O günlerde yerli ve yabancı basında Dumlupınar'ın da hatalı olabileceğine dair yazılar yer alıyordu. Akşam, No. 12401, Zafer Akşam Postası, No. 961, 12 Nisan 1953.

ara verildi. 30 Nisan'daki duruşmalarda da ilgililerin ifadelerinin alınmasına devam edildi. Oturumun sonuna doğru sanık avukatı İhsan Yarsuvat müvekkillerinin kefaletle serbest bırakılmalarını talep etti ise de Savcı Salim Ertem ise avukatın tahliye talebine karşı henüz delillerin tam olarak toplanamadığı gerekçesi ile tahliye talebinin reddedilmesi şeklinde görüş bildirdi.

Bildirilen görüşlerden sonra Hâkim Selahattin Ayanoglu iki gündün beri devam eden görüşmeler ve talepler çerçevesinde kararı şöyle açıkladı:

*Lorentzon hakkında delillerin mahkemece henüz tamamen toplanamadığından ve kendisine isnat edilen suçun ağır cezayı gerektiren suç olduğundan ve kendisinin Türkiye'de ikametgâhının bulunmadığından tahliye isteğinin şimdilik reddine ve duruşmanın da 13 Mayıs 1953'e ertelenmesine*⁵¹.

13 Mayıs'ta yapılan duruşmada ise özellikle sanık avukatından gelen talep üzerine olay yerinde yeniden keşif yapılmasına karar verildi. Keşif kararında özetle şu ifadeler yer verildi.

Mahkemece yeniden bir keşif lüzumu takdir edildi. İlk tahkikat esnasında dinlenmiş olan bilirkişiler heyetine ilave olarak hadise hakkında mütalaa ve kanatları sorulmak üzere ve taraf tuttuğu iddialarına muhatap olmayacak kişilerin dinlenmeleri uygun görüldü. Bu amaçla Türkiye'de talim ve terbiye vazifesi ile bulunan, denizlerde seyrüsefer ve kazaları önleme tekniğini haklı bilen yabancı deniz uzmanları ile güverte uzmanı ve kaptanı Burhaneddin Ruel, makine uzmanı Kerim Guyo ve Gemi İnşaat Yüksek Mühendisi Seyfettin Saraçoğlu'nun keşif sırasında görüşleri alınmak üzere hazır bulundurulmalarına. Mahkeme huzuru, hazırlık ve ilk tahkikatta dinlenen bilirkişilerin katılımı ile olay mahallinde temsili surette keşif yapılması ve bilirkişilerin mahallinde dinlenmelerine, yapılacak keşifte sanık İsveçli Kaptan Lorentzon ile Dumlupınar komutanı Sabrı Çelebioğlu'nun da hazır bulundurulacağı⁵².

Kaza ile ilgili tahkikat 6 Haziran 1953'te yapıldı. O gün 'Ereğli' arama tarama gemisi ile olay mahalline gelindi. Mahkeme heyeti geminin salonunda yerini aldıktan sonra bilirkişilerin kimlik

⁵¹ Cumhuriyet, No. 10329; Ulus, No. 11438; Zafer Akşam Postası, No. 980; Son Posta, No. 2545; Dünya, No. 423, Yeni İstanbul, No. 1239; 1 Mayıs 1953. Bu kararın verildiği dönemde İsveç basınında da kaza ile ilgili haberler yoğun şekilde yer alıyordu. Davaya örneklik teşkil edebileceği ümidi ile İsveç'te yaptığı bir kazadan dolayı yargılanan ve serbest bırakılan bir Türk'ten bahsetmişti. Nihat Erim, 'Dumlupınar Faciası Etrafında', Ulus, No. 11441, 4 Mayıs 1953.

⁵² Cumhuriyet, No. 10342; Akşam. No. Yok; Zafer Akşam Postası, No. 993; 14 Mayıs 1953.

tespitleri yapıldı. Müteakiben Kaptan Lorentzon ve avukatlarına bilirkişilere itirazlarının olup olmadığı soruldu. İtiraz olmadığına anlaşılması üzerine bilirkişilere yemin ettirildi. Yeminin ardından yapılacak keşfin mahiyeti hakkında sorular soruldu. Keşifte kullanılacak olan Ereğli gemisi ile İkinci İnönü denizaltısının Çanakkale'ye getirmeye ve tatbikatı idare etmeğe memur edilen Yavuz gemisinin komutanı Kurmay Albay Naci Seyhan'a verilen talimatın yapılması bakımından gemi ve can kaybı bakımından herhangi bir tehlikenin olup olmadığı soruldu. Albay Naci Bey talimatı tatbik etme hususunda gemi kaptanlar ile gerekli istişareyi yaptıktan sonra Kaptan Lorentzon ve Yzb. Çelebioğlu'nun kaza sırasındaki rotalarını izlemede herhangi bir tehlikenin olmadığını bildirdi.

Keşifte deniz kuvvetleri adına müşahit olarak Seyir ve Hidrografi Dairesi Başkanı Yarbay Barbaros Günergün ve Donanma Hekimi Binbaşı Fahri Çoker de hazır bulunmuştu. İlk olarak Kaptan Lorentzon'un takip ettiğini söylediği rota izlendi. Lorentzon tatbikat sırasında tercümanı Weman ile birlikte mahkeme başkanı Sabahattin Ayanoğlu'nun yanına gelerek yapılmakta olan tahkikattan ve tatbiki yapan geminin kendi ifadesinde bahsettiği gibi seyri aynen tatbik etmesinden duyduğu memnuniyetini dile getirdi. Lorentzon ayrıca tatbikatı idare eden Albay Seyhan'a da teşekkürlerini bildirdi. Ancak bu rota ile denizaltının batış şamandırasının bulunduğu yerden 400 metre açıktan geçildiği görüldü. Bu durumda Lorentzon'un söylediği rotadan gitmiş olmasının kabulünün mümkün olmadığı müşahede edildi.

Öğleden sonra Nabalond adına Ereğli gemisi, Dumlupınar Denizaltısı'nın adına da İkinci İnönü Denizaltısı kaza sırasındaki rotayı izlediler. İki gemi Nara Burnu açıklarında karşılaştı. Dumlupınar'ın battığı yerdeki şamandıra iki geminin arasında kaldı. Buradan belirtilen rotaların izlenmesi durumunda kazanın olmayacağı kanaatine varıldı⁵³.

6 Haziran ve 7 Haziran sabaha karşı yapılan tahkikatlardan sonra bilirkişi mahkeme heyetine kazada İsveçli Kaptan Lorentzon'un hatalı olduğunu bildirdi. Ancak Mahkemenin 10 Haziranda yapılan duruşmasında Dumlupınar'ın kaptanı Çelebioğlu da samik sandalyesinde yer aldı. Fakat tutuklanmasına gerek görülmedi. Aynı gün Lorentzon'un avukatları tahkikat sırasında bazı usulsüzlüklerin yapıldığı gerekçesi ile reddi hâkim talebinde

⁵³ Ulus, No. 11475; Zafer Akşam Postası, No. 1017; Cumhuriyet, No. 10366, 7 Haziran 1953.

bulundular. 18 Temmuz'da yapılan duruşmaya reddi hâkim talepleri üzerine kendilerine başvurulmuş Balıkesir ve Burhaniye Ağır ceza Mahkemelerinin kararlarının okunması ile başladı. Her iki mahkeme de mevcut mahkeme heyetinin tarafsızlığına gölge düşürecek herhangi bir fiile rastlanmadığı gerekçesi ile reddi hâkim talebini reddetmişti⁵⁴.

Mahkemenin duruşmaları Ağustos ve Eylül aylarında da farklı bilirkişilerin dinlenmesi ile devam etti. Bazı bilirkişiler kazaya Dumlupınar Denizaltısının sebebiyet verdiğini ileri sürdüler⁵⁵. Fakat 12 Ağustosta yapılan duruşmada Dumlupınar'ın suçlu olduğunu gösteren bir delil ileri sürülmedi. Lorentzon'un avukatları yeniden keşif yapılmasını istediler.

5 Eylül'de yapılan duruşmada Dumlupınar Denizaltısı'nın Süvarisi Yzb. Çelebioğlu ile İsveç şilebinin Süvarisi Lorentzon'un avukatları davaya esas hakkındaki savunmalarını yine birbirlerini itham ederek tamamladılar. Mahkeme Başkanı Ayanoğlu Avukatların savunmalarını tamamlamalarının ardından Savcı Salim Ertem'e mütalaasını bildirmesi için söz verdi. Savcının mütalaası iki buçuk saat sürdü. Kazayı oluş anından itibaren başlayarak 4 Eylül'e gelinceye kadar geçen sürede yapılan bütün tahkikatlar ve duruşma safahatları hakkında geniş bir sunum yaptı. Savcı özetle mütalaasında şunları söylüyordu. Kaptan Lorentzon dikkatsizlik ve tedbirsizlik nizam ve kaidelere uymamak neticesinde kazaya ve buna bağlı olara 81 Türk denizcisinin ölümüne sebebiyet verdiğini. Hadiseden sonra kurtarma çalışmaları sırasında gösterdiği gayretlerin hafifletici sebep sayılamayacağını çünkü denizde can ve malı koruması hakkındaki kanuna göre bunu zaten yapmaya mecbur olduğunu. Bu bakımdan Oskar Lorentzon'un Türk Ceza Kanununun 383 son maddesine göre tecziyesine (cezalandırılmasına) ve tutukluluk halının devamına. Hadisede sorumluluğunun olmadığı anlaşılan Sabrı Çelebioğlu'nun da beraatına karar verilmesini talep etti. Savcının mütalaasında (görüş, inceleme) sora tekrar söz alan Lorentzon'un avukatı İhsan Yersuvat mütalaasını hazırlayabilmek için 20 günlük süre talebinde bulundu. Hâkim duruşmayı 23 Eylül 1953'e erteledi.

Kaza ile ilgili 23 Eylül'de yalpan duruşmada avukatlar son savunmalarını yaptılar. Artık karar aşamasına gelinmişti. Karar 3

⁵⁴ Cumhuriyet, No. 10405; Zafer Akşam Postası, No. 1057, Gece Postası, No. 5269, Hürriyet, No. 1886, 19 Temmuz 1953.

⁵⁵ Hürriyet, No. 1886, 19 Temmuz 1953; Zafer Akşam Postası, No. 1080; Dünya, No. 523, 11 Ağustos 1953.

Ekim 1953'te açıklandı. O gün Mahkeme başkanı Selahattin Ayanoglu, kararı okudu. Karar şu şekilde son buluyordu:

'Lorentzon ve avukatlarının yersiz ve dayanaksız savunmalarının reddine. İzahlı deliller, şahitlerin beyanları, mevcut evrakın tamamının tetkiki incelenmesi neticesinde oluşan kanata göre zanlı (maznun) Lorentzon'un tedbirsizlik, dikkatsizlik, emir ve kurallara uymamak sonucunda deniz kazasına ve 81 denizcinin ölümüne sebebiyet verdiği sabit görüldü. Hareketine uyan Türk Ceza Kanununun 383 maddenin son fırcasına göre kazanın oluş şekli itibari ile asgari had aşılılmayarak bir sene müddetle ağır hapsine ve 5435 sayılı kanun göz önünde tutularak 500 (beş yüz) lira para cezası ile cezalandırılmasına. Oskar Lorentzon'un çarpışmaya müteakip denize dökülenleri toplamak, simitleri atmak, sandal ve motorları denize indirmek sureti ile denizaltı köprüsünden denize düşenlerden beşini sağ birisini koma halinde kurtardığı. İmdat düdüklarını çalmak, telsizle kazayı haber vermek, gemisini kaza mahallinde durdurarak kazanın zararını azaltmaya çalıştığı şahitlerin şahadetleri ile sabit olduğundan aynı kanunun 413. Maddesinin ikinci fıkrası gereğince mukadder cezanın yarıya indirilerek altı ay müddetle ağır hapis ve 250 lira para cezası ile cezalandırılmasına. Dumlupınar Denizaltısı süvarisi Sabri Çelebioğlu'nun tedbirsizlik, dikkatsizlik ve tecrübesizliği görülmediğinden beraatına karar verilmişti' denildi⁵⁶. Kararın açıklanmasından kısa süre sonra savcılık Lorentzon'un mahkûmiyetini ikmal ettiği ve kendisini serbest bırakıldığını bilgisi kaptanın misafir edildiği Çanakkale'deki Memleket Hastanesi'ne bildirildi. Karar İsveç'te de olumlu karşılandı⁵⁷. Bu kararla Türkiye ile İsveç arasında oluşan diplomatik gerginlik de azaldı.

Ancak karar Lorentzon'un avukatları tarafından temyize götürüldü. Temyiz aşamasında yapılan ek soruşturmalardan sonra Yargıtay yerel mahkemenin kararını bozdu. Yeniden yapılan incelemelerden sonra da Lorentzon'un cezası sabit kaldı. Ancak ilk mahkeme tarafından beraat ettirilen Dumlupınar Süvarisi Kd. Yzb. Sabri Çelebioğlu burada suçlu bulunarak hapse mahkûm edildi. 20 ay Hendek Cezaevi'nde tutuklu kalarak cezasını tamamladı⁵⁸.

Dava bitmiş, hâkim kararını vermişti. Ancak Dumlupınar'ın yaptığı kaza ile ilgili tartışmalar bir süre daha devam etti. Örneğin 25 Haziran 1956 tarihli Dünya gazetesinde Behçet Cemal

⁵⁶ Cumhuriyet, 10480; Akşam, No. 12571; Demokrat İzmir, No. 3153; İkdam Gece Postası, No. 5342; Yeni Sabah, No. 5235; Son Posta, No. 2696, 4 Ekim 1953.

⁵⁷ Hergün, No. 2131, 6 ve 7 Ekim 1953; Demokrat Ankara, No. 751, 13 Ekim 1953.

⁵⁸ Raşit Metel, *Türk Denizcilik Tarihi*, Deniz Basımevi, İstanbul 1960, s. 358; Ergur, 50.

imzası ile Dumlupınar'la ilgili bir yazı yayımlanır. Bu yazısında Behçet Cemal, Dumlupınar'ın Naboland'ı sancağından gördüğünü ve uluslararası denizcilik kurallarına göre yol vermesi gerekenin Dumlupınar olduğunu belirtti. Dumlupınar'ın köprü üstündeki vardiya subayının da durumu doğru olarak gördüğünü ve İsveç Şilebini sancağa alarak yolundan çekilmeye başladığını fakat tam bu sırada Dumlupınar komutanının duruma müdahale ederek aksı manevra emrini verdiğini bu yüzden de kazada Dumlupınar'ın Süvarisi Sabri Çelebioğlu'nu hatalı olduğunu ifade eder⁵⁹. Cemal'in yazısına Çelebioğlu dört madde halinde verdiği cevabında olayın bütün detayları ile tartışılması için henüz zamanın müsait olmadığını belirttikten sonra o gün verdiği kararın doğruluğunu bir kere daha tekrar etti⁶⁰.

Sonuç

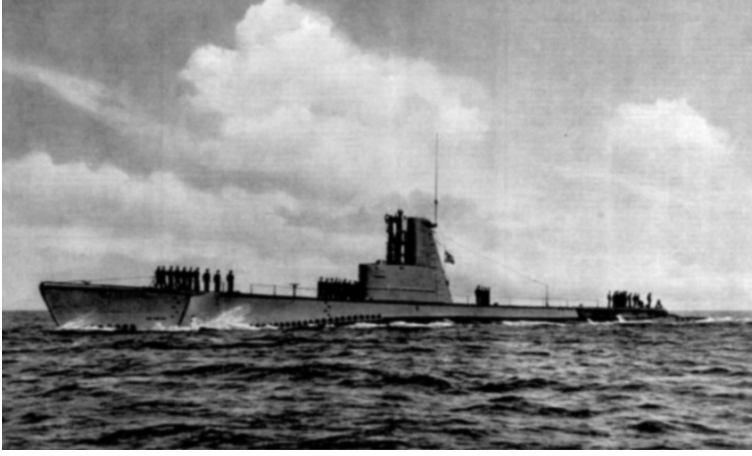
1950 yılında Amerika'dan alınan Dumlupınar denizaltısı bir NATO tatbikatından dönerken 4 Nisan 1953'te Çanakale Boğazı'nda Nara burnu yakınlarında kaza yaptı. Kazadan sonra başlatılan yoğun kurtarma çalışmalarına manevralar için İstanbul'da bulunan Amerikan 6. filosuna ait bir gemi de katkı sağladı. Ancak üç gün süren yoğun kurtarma çalışmalarına rağmen hiçbir netice elde edilemedi. 7 Nisan sabahı Millî Savunma Bakanlığı olayla ilgili yayımladığı tebliği ile gemidekilerden ümit kesildi. 16 Nisan 1953'te Dumlupınar'da ölenler çıkarılan bir kanunla şehit sayıldılar.

⁵⁹ Behçet Cemal, 'Dumlupınar-Nabolond Davası', Dünya, No. 1548, 25 Haziran 1956.

⁶⁰ Sabri Çelebioğlu, 'Dumlupınar-Nabolond Davası', Dünya, No. 1556, 5 Temmuz 1956.

Ekler:

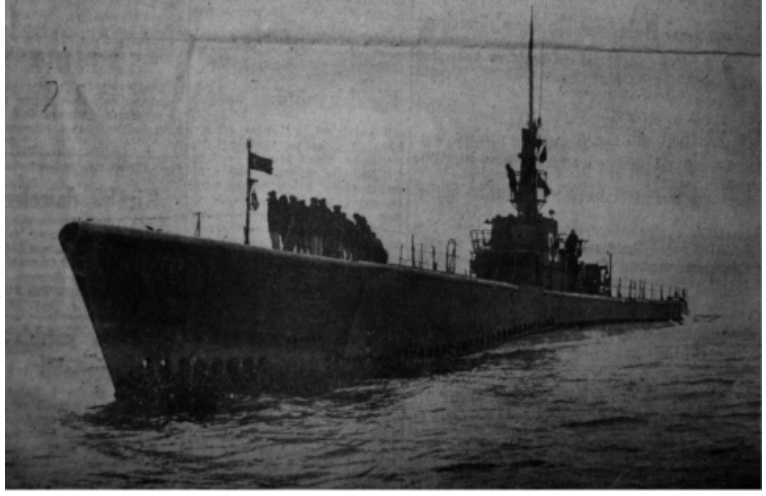
Ek 1: Dumlupınar Denizaltısından bir görüntü

Ek 2: Dumlupınar denizaltısı

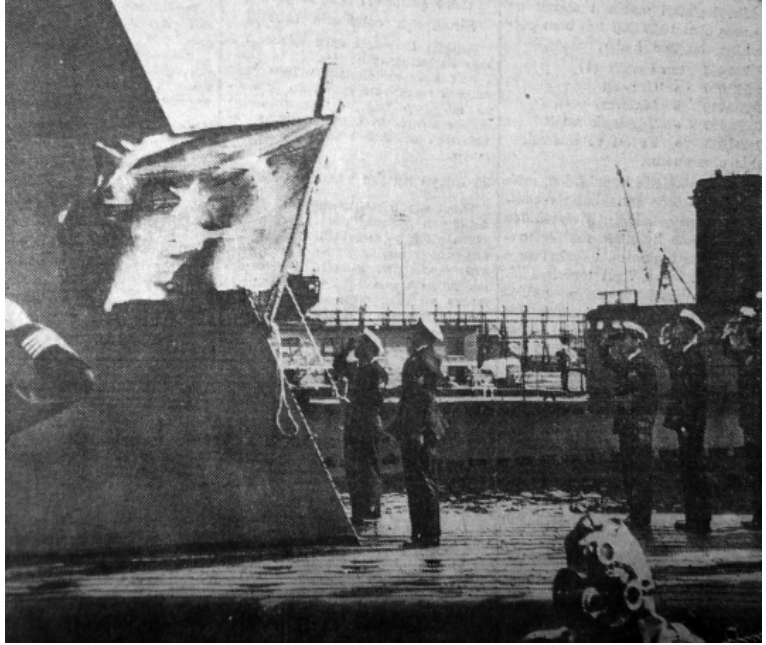

Ek 3: Dumlupınar Denizaltısı

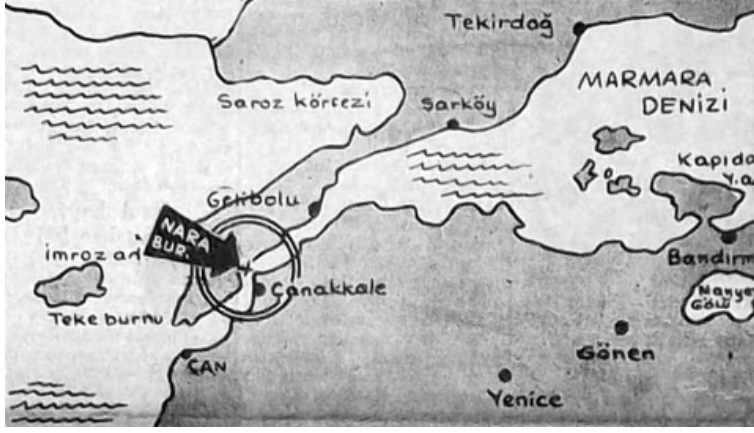

DUMLUPINAR DENİZALTIŞI

Ek 4: Denizaltıya Türk Bayrağı çekilirken

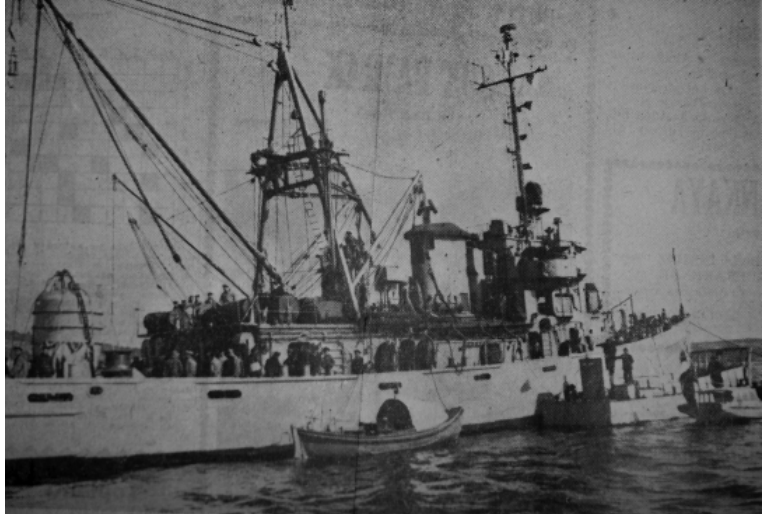
Ek 5: Dumlupınar'ın battığı yer

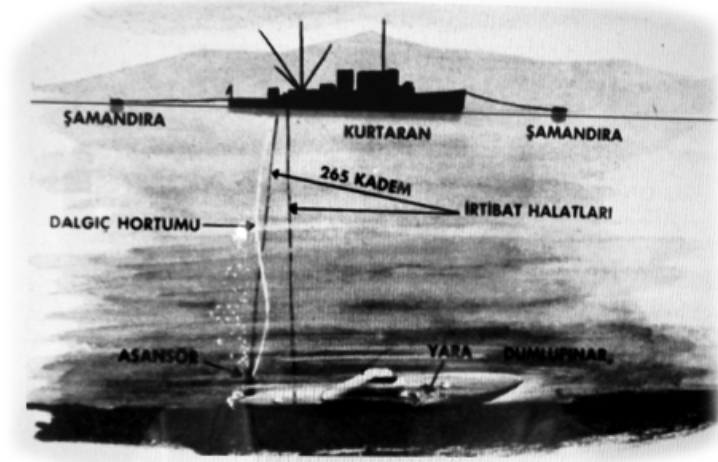
Ek 6: Dumlupınar denizaltısına çarpan İsveç bandıralı Naboland Şilebi

Ek 7: Kurtaran gemisi kaza yerinde

Ek 8: Batan Dumlupınar ve yardıma gelen Kurtaran gemisinin durumunu gösteren kroki

Ek 9: Dumlupınar için anma töreni

Ek 10: Anma töreninden başka bir görüntü

Ek 11: Dumlupınar Şehitleri için hazırlanan çelenk

Ek 12: Dumlupınar şehidi Albay Hakkı Burak ve Astsubay Necdet Yaman

Ek 13: Dumlupınar'dan kurtarılan Astsubay Başçavuşlar Hüseyin İnkaya ve Hüseyin Akış Çanakkale'de hastane odasında ve Dumlupınar'da şehit düşen İhsan Yeter eşi ile birlikte

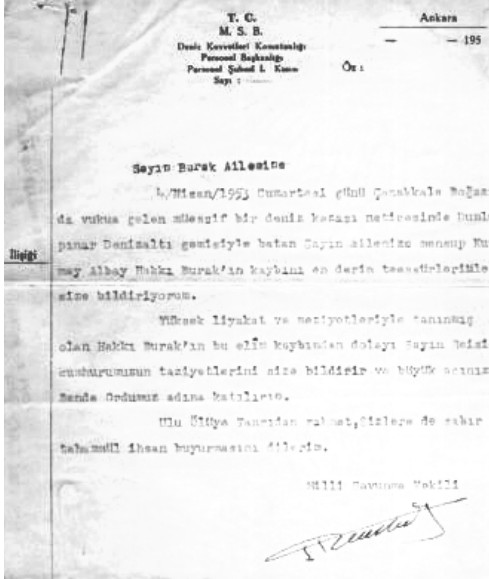
Ek 14: Dumlupınar'da şehit düşen bir grup denizci

Ek 15: Dumlupınar'da şehit düşen subaylardan bir grup

Ek 16: Şehit ailelerine Milli Savunma Bakanlığı tarafından gönderilen yazı

Ek 17: İsveç Gemisi Kaptanı Lorentzon tercümanı ve avukatı ile birlikte mahkeme huzurunda

Ek 18: Dumlupınar'ın batışı ile ilgili gazete haberleri

AKŞAM Yeni Küçük İlanlar

Batan Dumlupınar denizaltısında 88 kişinin hayatından ümit yok

İsveç şilebinin kaptanı Oscar tevkif edildi

Çarpışma sonucu denize atılan kurtarılar arasında bulunulduktan sonra başarıyla üsü çekildi çevre Şişane ve er İzzet hastanede vefat ettiler

Dumlupınar denizaltısının kaptanı Oscar tevkif edildi

İsveç şilebinin kaptanı Oscar tevkif edildi

Denizaltı batmıştı. 88 kişi hayatını kaybetti. Kaptan Oscar tevkif edildi.

Dumlupınar denizaltısının kaptanı Oscar tevkif edildi

İsveç şilebinin kaptanı Oscar tevkif edildi.

VATAN Yeni Küçük İlanlar

Seksen bir denizcimizi kaybettik

Bütün gayret ve çalışmalar maalesef neticesiz kaldı

Denizaltı batmıştı. Kurtarılar arasında bulunulduktan sonra başarıyla üsü çekildi çevre Şişane ve er İzzet hastanede vefat ettiler

Savunma Bakanlığının son üç tebliği

Müchassırlar, kaza perdesinde keşif yaptılar

Sahibi Albay Hakkı Harek'in evinde

İngiltere Dışbakanının gönderdiği geri kaldı

İstanbul'da büyük bir alkışlanma sahnesi

Dünya meşur

Yurtta teessür

Yabancılar 2-3 yendik

İngiltere Dışbakanının gönderdiği geri kaldı

İstanbul'da büyük bir alkışlanma sahnesi

Cumhuriyet

Dumlupınar Faciasının Duruşması Başladı

Çankırı'da Ağırceza mahkemesinde dün saatleri 10'la açıldı. Mahkeme 20 yıl kadar devam etti

İsveçli kaptanı «Dumlupınar»'ın komutanı birbirlerini itham ettiler

Nikolov'in savunması, soruların bir kaç sayına sınırlanmıştı. İnceleme ile görüşürdü, derinleştirilerek konuştuktan sonra evvelki ifadelerine nazaran tevkifini sürdürdü

Eisenhower'ın yardım bütçesi tasvir edildi

Çarşamba günü, Amerika'nın Dumlupınar'daki yardım bütçesi tasvir edildi

Partizanların oyuncuğu haline gelen müessesesi

Denizcilik Bankamızda çalıyan işçi ya ihtisamı kayıp D.P. İhtisamı çalıyan

Mecaz, Turan Bakım

DÜNYA

Dumlupınar'ı suçlu gören bilirkişi

Prof. Ata Nutku Dumlupınarın Naboland'a 90 derece ile iskele tarafından çarptığını söyledi

Anafortalar Savaşının Yıldönümü

K. Gülverme

Partizanların oyuncuğu haline gelen müessesesi

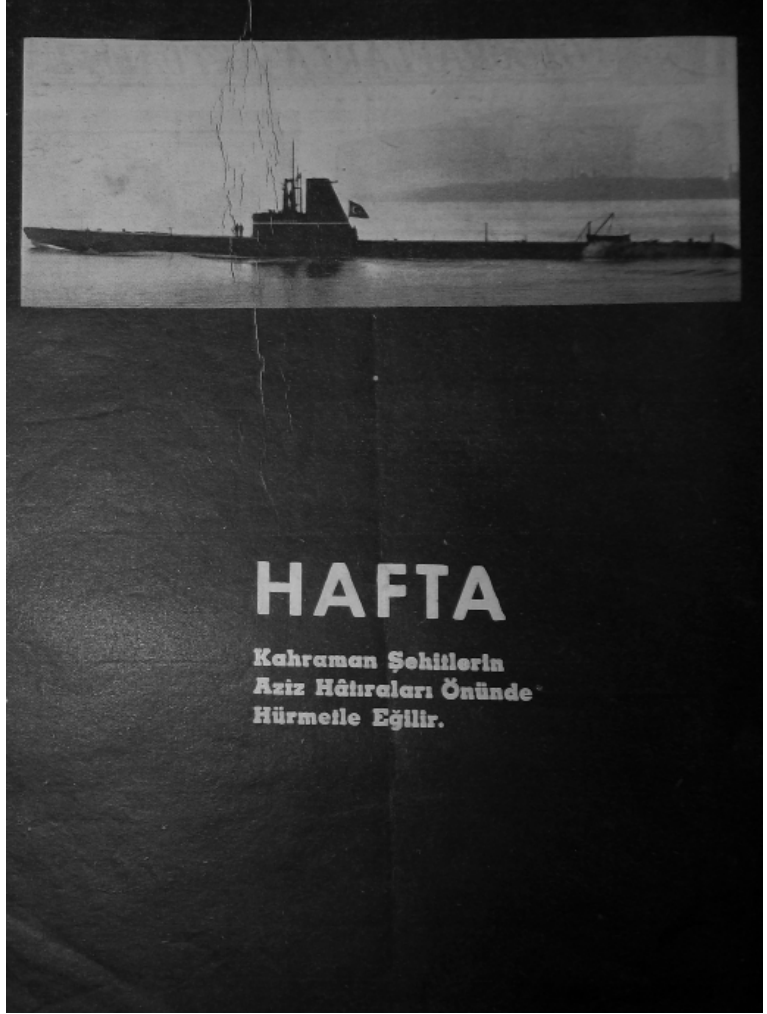
Denizcilik Bankamızda çalıyan işçi ya ihtisamı kayıp D.P. İhtisamı çalıyan

PROF. DR. NEJAT GÖYÜNÇ ARMAĞANI

TARİHÇİLİĞE
ADANMIŞ
BİR ÖMÜR

248

Ek 19: Hafta Dergisi C. 8, S. 185, 10 Nisan 1953. Kapak

XVIII. Yüzyılda Konya Çevresinde Güvenlik Meselesi ve Derbentlerle İlgili Düzenlemeler*

Doç. Dr. Doğan YÖRÜK
SÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Giriş

Lügatlerde engel, geçit, dar geçit, boğaz, set, sınır kalesi, memleket sınırı, hudut bölgeleri, dağlar arasında güçlkle geçilen yerlerle¹ istihkâm mevkileri için kullanılan derbent terimi, Osmanlı Devleti'nde yolların ve seyahat emniyetinin sağlanmasına yönelik küçük kale şeklinde kurulmuş karakollara verilen isimdir². Bir yerin derbent olabilmesi için korkulu, tehlikeli ve sık sık eşkıya baskınlarına maruz kalan bir bölge olması gerekirdi³. Bu yüzden derbentler genellikle iskânın az olduğu ıssız ve تنها topraklar, dağların geçit verdiği boğazlar, önemli ticaret ve askerî yolların kavşak noktaları ile merkezî özelliğe sahip yerlerde kurulurdu⁴. Günümüzdeki gibi polis ve jandarma kuvvetleri olmadığından yolların ve geçitlerin emniyeti derbentçiler tarafından sağlanmaktaydı⁵. Derbentçi yazılan köy ahalisi de derbentin özelliği ve önemine göre bazı vergilerden muaf tutulmaktaydı⁶.

Derbentler yol emniyetini güvence altına almanın yanında, ıssız yerlerin şenlendirilmesinde iskân aracı olarak da kullanılmıştır. Özellikle bunların çevresinde kurulan han, cami, mektep dükkân, hamam, su yolları vs. gibi yapılar sayesinde buralar hızla şenlenmekte, köy veya küçük kasabalar teşekkül etmekteydi⁷.

* Bu çalışma 24-25 Haziran 2010 Elazığ'da düzenlenen İkinci İktisat Tarihi Kongresi'ne "II. Mahmud Döneminde Konya Çevresindeki Derbentlerle İlgili Yapılan Düzenlemeler" adıyla sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

¹ Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, İstanbul 1317; s.604; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 2008, s.175.

² Yusuf Halaçoğlu, "Derbend", DİA, IX, İstanbul 1994, s.162; Abdullah Saydam, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, Trabzon 1995, s.118.

³ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilâtı*, İstanbul 1990, s.10-11.

⁴ Orhonlu, *Derbend Teşkilâtı*, s.10-11.

⁵ Orhonlu, *Derbend Teşkilâtı*, s.9; Hüseyin Arslan, 16. yy. *Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskân, Göç ve Sürgün*, İstanbul 2001, s.262.

⁶ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, İstanbul 1987, s.31; Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştilmesi*, Ankara 1991, s.95.

⁷ Orhonlu, *Derbend Teşkilâtı*, 11; Saydam, *Medeniyet*, s.120-121.

İskân amacıyla tesis edilen derbentler hukuken iki kısımda ele alınmaktadır. Birincisi yurtluk ve ocaklık şeklinde timar yoluyla tasarruf olunan derbentler, ikincisi ise bazı vergilerden muaf tutularak tehlikeli yerlere yerleştirilmiş veya görevlendirilmiş halkın muhafaza etmekle yükümlü bulunduğu mevkiilerdir. Bu ikinci gruba girenler genellikle vakıf ve has toprakları üzerinde veya kimsenin tasarrufunda olmayan yerlerde kurulurdu⁸. Bu bağlamda derbentleri kuruluş şekillerine göre; derbent mahiyetindeki kaleler, büyük vakıf şeklindeki derbent tesisleri, derbent olarak kullanılan han ve kervansaraylar ile köprülerin kurulduğu yerlerde bulunan derbentler⁹ olmak üzere dörde ayırmak mümkündür.

XVI. yüzyılda Karaman eyaletinde bilfiil timar tasarruf etmeyen fakat imtiyazlı statülerini devam ettiren sipahizadegân zümresi, imtiyazlarını sürdürürebilmek için on kişiden biri yılda 6 ay güherçile ocaklarında çalışmak zorundaydı¹⁰. XVII. yüzyılda barut ihtiyacının artmasına binaen sipahizâdegan sınıfı dışındaki yarı askerî zümrelerin de bu işle görevlendirildikleri anlaşılmaktadır. Nitekim 7 Nisan 1642 tarihinde Karaman eyaletindeki kadılara gönderilen bir fermanda; köprücü, tekkenişin, zaviyedar ve muaf taifesinin yanında derbentçilerin de emekli sipahi ve sipahizadeler gibi güherçile kalhanelerinde yılda 18 gün çalışmaları beklenilmiş, çalışmaya gücü yetmeyenlerden ise bu yükümlülükleri karşısında bedel ödeyecekleri bildirilmiştir¹¹. 1685 tarihinde Anadolu'nun sağ kolu üzerindeki kadılara, derbentçilere ve ehli-örf taifesine hitaben, yol üzerinde eşkiyanın bulunduğundan bahisle, hacıların sağ salım bir şekilde korkusuzca geçebilmeleri için gerekli önlemlerin alınması istenilmiştir¹². Bu durum derbentçilerin henüz vazifelerini ifa edebildiklerine işaret etmesi bakımından önemlidir.

Zamanla ehli örf taifesinin her sene derbent reayasından fazla vergi istemesi, idarecilerin yetersiz ve sorumsuzluğuna ek olarak, eşkiyalık hareketlerinin artması karşısında etkisiz kalmaları gibi sebeplerden dolayı derbentler eski önemlerini ve düzenlerini kaybetmişlerdir. Böylece askerî mahiyette olanlar dışında, derbentler, derbentçi yazılan köy ahalisiyle birlikte yer yer dağılmış veya görevlerini yerine getiremeyecek derecede zayıflamıştır.

⁸ Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s.95; Halaçoğlu, "Derbend", s.162.

⁹ Orhonlu, *Derbend Teşkilâtı*, s.22-33; Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s.95.

¹⁰ Doğan Yörük, *XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı (1500-1584)*, Konya 2005, s.129.

¹¹ Hüseyin Muşmal, *XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Konya'da Sosyal ve Ekonomik Hayat (1640-1650)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2000: 96; KŞS 6/173-1

¹² KŞS 33/285-2.

Bu durum emniyetin hemen hemen tamamen yok olmasına, çevre köy ve kasaba halkının eşkiya baskınlarından korunmak için yerlerini terk etmesine yol açmıştır. Bunun üzerine devlet XVIII. yüzyılın başlarından itibaren derbentlere yeniden düzen vermek için bir takım tedbirler almıştır. Bir taraftan köylerini terk eden derbent reayasını eski topraklarına yerleştirmek için çalışmalar yapılırken, diğer taraftan yollar üzerindeki harap ve boş hanlar tamir ettirilerek müstahkem hale getirilmiştir. Tamir ettirilen bu yerlere derbentçi olarak yeni ahali nakledilmiş ve böylece çevre güvenliğinin sağlanması yoluna gidilmiştir. Harap yerler, içinde oturacakların bütün ihtiyaçlarını karşılamak üzere cami, mektep, mahkeme binası, hamam, su yolları gibi sosyal tesislerin yapılması ile bir iskân merkezi haline getirilmiştir¹³.

XVII. yüzyıldan itibaren derbent reayasından fazla vergi istenmesi, idarecilerin yetersizliği ve sorumsuzluğuna ek olarak, eşkiyalık hareketlerinin artması karşısında etkisiz kalmaları gibi sebeplerden dolayı derbentler eski önemlerini ve düzenlerini kaybetmişlerdir. Böylece askerî mahiyette olanlar dışında, derbentler, derbentçi yazılan köy ahalisiyle birlikte yer yer dağılmış veya görevlerini yerine getiremeyecek derecede zayıflamıştır. Bu durum emniyetin hemen hemen tamamen yok olmasına, çevre köy ve kasaba halkının eşkiya baskınlarından korunmak için yerlerini terk etmesine yol açmıştır. Bunun üzerine devlet XVIII. yüzyılın başlarından itibaren derbentlere yeniden düzen vermek için bir takım tedbirler almıştır.

Bir taraftan köylerini terk eden derbent reayasını eski topraklarına yerleştirmek için çalışmalar yapılırken, diğer taraftan yollar üzerindeki harap ve boş hanlar tamir ettirilerek müstahkem hale getirilmiştir. Tamir ettirilen bu yerlere derbentçi olarak yeni ahali nakledilmiş ve böylece çevre güvenliğinin sağlanması yoluna gidilmiştir. Harap yerler, içinde oturacakların bütün ihtiyaçlarını karşılamak üzere cami, mektep, mahkeme binası, hamam, su yolları gibi sosyal tesislerin yapılması ile bir iskân merkezi haline getirilmiştir¹⁴.

Bu kapsamdan olmak üzere, 1720 yılından itibaren Karaman eyaletindeki hac yolu güzergâhı üzerinde bulunan hanların tamir ve şenlendirilmesine başlanmış, bu iş için 5 Ağustos 1721'de

¹³ Orhonlu, *Derbent Teşkilâtı*, s.22-23; Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s. 95; Halaçoğlu, "Derbent", s.163.

¹⁴ Orhonlu, *Derbent Teşkilâtı*, s.22-33; Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s.95; Halaçoğlu, "Derbent", s.163.

dergâh-ı âli kapıcılar kethüdası Bahri Mehmed Ağa memur edilmiştir¹⁵.

Konya çevresinde Atlantı, Bağluca, Gene, Hatipler, İsmil, Karapınar, Şefur ve Tatlarhisarı gibi derbentler¹⁶ de olmasına rağmen, II. Mahmud defterinde yer almamalarından dolayı çalışmamızı Arkıdhani, Kadınhani, Lâdik, Hortu, Çavuş-Bulduk ve Sultanhani derbentleri ile sınırlandırdık. Çalışmada söz konusu defterdeki verilerden hareketle, bu derbentlerin iskân ve gelişim süreçlerinde nasıl bir yol ve yöntem izlendiği, kimlerin nerelerden getirilerek yerleştirildiği, ne gibi muafiyetler verildiği, görev alanları ve sorumlulukları gibi hususlar üzerinde durulacaktır.

Arkıdhani, Kadınhani, Çavuş-Bulduk ve Sultanhani derbentçilerinin ellerindeki beratlar II. Mahmud, Hortu derbendinininki III. Osman, Lâdik derbendinininki ise I. Abdülhamid dönemlerinde yenilenmiştir. Bu beratlarda, söz konusu derbentler hakkındaki mevcut durum ile önceki uygulamalar hakkında bilgiler verilmiş, sahip oldukları haklar ve ödevler aynen geçerli kılınmıştır¹⁷.

1. Arkıdhani Derbendi

Anadolu Selçuklu Devleti ümerasından Şemseddin Altunaba'nın 1202 yılında kurduğu medrese vakfının gelir kalemleri arasında görülen Arkıd köyü¹⁸, XVI. yüzyıl vakıf defterlerine de aynı adla kaydedilmiştir¹⁹. Bu köyde, Şemseddin Altunaba'ya ait bir de kervansaray²⁰ ile 1237 yılından beri bir köprütün varlığı tespit edilmiştir²¹.

Akşehir ile Ilgın arasında bulunan ve eşkiya tehdidi altında²² olması nedeniyle 1720'de yeniden imar edilen Arkıdhani'na cami²³, mektep, hamam, mahkeme ve suyolları yapılmış²⁴, buranın şenlendirilmesi için de Akşehir ve Ilgın'daki başiboş reaya-

¹⁵ Orhonlu, *Derbent Teşkilâtı*, s.107.

¹⁶ Faruk Karacaoğlu, 1765–1768 Yılları Arasında Konya'da Sosyal ve Ekonomik Hayat (59 Numaralı Konya Şer'îye Siciline Göre), S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Konya 2008, s.256, 272, 283, 433, 453, 517, 521, 526, 528; KŞS 59/49-2, 104-2, 111-1, 118-1, 119-1, 130-2, 133-2; KŞS 71/12-3. M.

¹⁷ BOA, A.DVN 821.

¹⁸ Osman Turan, "Şemseddin Altun-Aba, Vakfiyesi ve Hayatı", *Belleten*, XI/42, Ankara 1947, s.197-205.

¹⁹ TK 564, vr.11b; MC. 0.116/1, vr.16b; TK 584, vr.18a.

²⁰ Turan, "Şemseddin Altun-Aba", s.207.

²¹ Orhan Cezmi Tuncer, *Anadolu Kervan Yolları*, Ankara 2007, s.132.

²² BOA, MAD 9956, s.10.

²³ Arkıdhani kasabası ahalisinin genellikle Müslüman olmaları ve namazlarını eda edecek camileri olmaması nedeniyle Sadrazam Damad İbrahim Paşa tarafından buraya bir cami yaptırılmıştır. Bkz. BOA, A.DVN 821, s.11.

²⁴ BAO, MAD 9956, s.10-17.

nın nakledilmesi için Konya valisi ile Akşehir ve Ilgın kadınlarına hükümler gönderilmiştir²⁵. Öncelikle 200-300 hanenin yerleştirilmesi düşünülmüş, 100 hane Akşehir'den, 30-40 hane de Ilgın'dan yazılmıştır. Ayrıca Arkıdhan'lı olup civar yerlerde olan ahaliden de 42 hanenin eski yerlerine dönmeleri istenmiştir. Fakat yerleşmesi arzu edilen 200 haneden 21 Aralık 1721'de ancak 60 hane gelmiştir. Yerleşen reayanın yeterli miktarda olmaması ve buranın muhafazası için daha fazla ahaliye ihtiyaç duyulması nedeniyle, han sakinlerinin 200 haneye tamamlanması hususunda çalışmalara başlanılmıştır. Bu bağlamda 1721 yılında Akşehir kent merkezinden 50 hane, köylerinden 135 hane ve Kapucu-başı Bahri Mehmed Ağa marifetiyle de 15 hane olmak üzere nihayet 200 haneye ulaşılabilmektedir²⁶. Kısa bir süre sonra, Arkıdhan'ında emniyetin ve güvenin kalmadığı, eşkiya yatağı haline geldiği, huzurun kalmadığı yolcuların can ve mallarına saldırdığı haberlerinin gelmesi üzerine 7 Şubat 1723'de Arkıd-ı ulâ ve Arkıd-ı suflâ ahalileri bölgeyi eşkiyadan korumaları şartıyla derbentçi kaydedilmişlerdir²⁷. Vakıf mütevellisine ödedikleri öşür ve raiyyet resminden başka ehl-i örf taifesi tarafından hiçbir şekilde vergi talep edilmemesi istenilmiş, hizmetleri karşılığında her türlü vergi ve angaryadan muaf oldukları yönünde emr-i şerif verilmiştir²⁸. Bağdat seferi esnasında harap bir yerleşme olarak zikredilen Arkıdhanı 1646, 1763 ve 1782 tarihli menzîlnâmelerde dükkânları ve çeşmeleriyle mamur, ayrıca ağası bulunan derbent köyü olarak belirtilmiştir²⁹.

Sadrazam Damat İbrahim Paşa tarafından bina ettirilen Arkıdhanı'nın ağalığını günlük 120 akçe vazifeyle yürüten enderun-ı humâyûn ağalarından İbiş, ağalığına ilaveten, hanın yönetim ve idaresine gücünün yetmediğini belirterek, dergâh-ı muallâ kapucubaşlarından Veliyüddin lehine vazgeçmiş, bunun üzerine 8 Temmuz 1801'de Veliyüddin mütesellim olarak atanmıştır³⁰. Bundan 17 gün sonra, 25 Temmuz 1801'de Arkıdhanı derbendi sakinlerinin eskiden olduğu gibi sorumluluklarını yerine getirdikleri takdirde muafiyetlerinin devam edeceğini bildiren bir ferman gönderilmiştir³¹.

²⁵ Buraya yerleştirilenlere H. 25 Rebiülevvel 1133/ M. 24 Ocak 1721 tarihinde bir muafiyetnâme verilmiştir. Bkz. BOA, MAD 9956, s.4.

²⁶ Orhonlu, *Derbent Teşkilâtı*, 107; Orhonlu, *Aşiretlerin İskânı*, s.110; Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s.98.

²⁷ BOA, A.DVN 821, s.12-13.

²⁸ BOA, A.DVN 821, s.11-12.

²⁹ İbrahim Altan, "Hacc Yolunun Konya Menzilleri", Yeni İpek Yolu, S. 106, Konya 1996, s. 46.

³⁰ BOA, A.DVN 821, s.10-11.

³¹ BOA, A.DVN, 821, s.13-14.

Derbentçilerin bir taraftan görevlendirildikleri yerleri korurlarken zaman zaman da kendilerinin yol kesip adam öldürdükleri, eşkıyalık yaptıkları, hatta devletin askeri birliklerine baskın yapacak kadar ileriye gittikleri anlaşılmaktadır. Nitekim Arkıdhanı derbentçileri 1821 yılında Konya'dan Boğdan'a giden 280 neferlik bir askerî birliğe saldırmışlar, 1 neferi katletmişler, 10 neferi yaralamışlar, askerlerin mallarına ve canlarına kastetmişler, ayrıca 20.000 guruştan fazla nakit para ile silah ve eşyalarını almışlardır. Hâcegândan Mehmed Zebur Bey'in olayını yukarıda olduğu gibi özetleyen tahriratının gelmesi üzerine durumun incelenerek suçluların cezalandırılması ve zararın tazmin edilmesi yönünde hüküm verilmiştir³².

Kasım 1844 tarihli Konya ve çevresindeki derbentlerde görevli askerlerin maaşlarını gösteren bir defterde Arkıdhanı'nda 1 süvari, 3 piyade görülmekte, süvariye 100, her bir piyadeye de 60 guruş maaş yazılmıştır³³.

2. Kadınhanı Derbendi

Kadınhanı adını Danişmendoğulları'ndan Muzafferüddin Mahmut Bey'in kızı Raziye Hatun'un 1223 yılında burada yaptırdığı Kervansaray'dan almaktadır³⁴. Bu yerleşim birimi Osmanlı kaynaklarında Hatun adıyla anılmaktadır.³⁵ Aynı zamanda Konya kazasına bağlı Saidili isimli nahiye biriminin de merkezini oluşturmaktadır³⁶.

Turgutoğullarından Pir Hasan oğlu Ömer Bey, inşası 1424 yılında tamamlanan, Hatun köyünde bir zaviye yaptırmış ve Şeyh Turgud evlatlarından Şeyh Durmuş ile Şeyh Turfan'ı (Turahan) bu zaviyeye şeyh ve müteveli tayin etmiştir³⁷. Vakfiyede cami ve türbeden bahsedilmeğine bakılırsa, söz konusu yapılar sonradan ilave edilmiş olmalıdır. Zaviyenin Hatun köyünde (Kadınhanı) yapılması ve köyün vakıf gelirleri içerisinde yer alması buranın Ömer Bey'in veya atalarının mülkü olduğuna delalet etmektedir. 1642 tarihli avarız defterinde köy Hatun Tekye adıyla kaydedilmiştir³⁸.

³² BOA, C.AS 37943, vr.1.

³³ BOA, ML.MSF 6180, s.10.

³⁴ İbrahim Hakkı Konyalı, *Konya Tarihi*, Ankara 1997, s.386.

³⁵ BOA, TT 40, s.139-140; BOA, TT 63, s.115, 127; BOA, TT 455, s.97, 110.

³⁶ BOA, TT 63, s.3, 127; BOA TT 415, s.94; TK 104, vr.101a.

³⁷ M. Zeki Oral, "Turgut Oğulları, Eserleri – Vakfiyeleri", *Vakıflar Dergisi*, III, Ankara 2006, s.49.

³⁸ BOA MAD, 3014, s.22-23.

XVI. yüzyılda Hatun köyünün (37-51 nefer ile) 111-153 kişilik bir nüfus³⁹ potansiyeline sahip olduğunu söylemek mümkündür⁴⁰. Bu nüfus içerisinde Osmanlı kuruluş devrinin askeri teşkilatı içerisinde yer alan, devletin ilk maaşlı merkezi kuvvetini oluşturan, piyade ve müsellemler sınıflarından⁴¹, piyadegân taifesine bağlı kişilerin varlığı dikkat çekmektedir. Yeniçeri ocağının kurulmasıyla önemini kaybeden piyade ve müsellemler, tasarruflarına verilen çiftlikler mukabilinde ordunun geri hizmetlerinde istihdam edilmişlerdir⁴². Piyadelerin buradaki ve bölgedeki varlığı Selçuklular dönemine kadar tarihlendirilebilmektedir⁴³.

XVI. yüzyılın sonlarına doğru meydana gelen suhte ve levend ayaklanmaları, eşkıyalık hareketleri, Celâli isyanları, veba salgını vs. gibi hadiseler birçok köyün terk edilmesine yol açtığı gibi nüfusun kırılmasına da sebep olmuştur. Nüfusta görülen azalmanın en belirgin göstergesi 1570-80'lere ait defterlerdeki yoğun köy yerleşimine dair izlerin büyük oranda değişmesidir. Köylerin bir kısmı terk edilerek isimleri dahi kalmazken bir kısmı nüfusundaki büyük düşüşe rağmen varlığını koruyabilmiştir. Bu bağlamda, 1642 tarihli avarız defteri verilerinden, Saidili nahiyesi bünyesindeki köylerin sayısında ve nüfuslarında ciddi bir düşme olduğu açıkça görülmektedir⁴⁴. XVI. yüzyılda nahiyedeki köy sayısı 37-55 arasında değişirken, 17. yüzyılda 25'e düşmüş, nahiyeye merkezini oluşturan Hatun köyünün bireysel nüfusu ise 230 kişiye çıkmıştır. Bu dönemde mevcut köylerin ekseriyeti nüfus kaybına uğrarken, Hatun köyünde nüfusun artması oldukça ilginçtir. Köy ahalisinin buradaki hanı kendi mallarıyla tamir edip gelen geçen yolculara ihtiyaç anında kılavuzluk ettiklerinden avarızdan ve tekâliften muaf tutuldukları, bu muafiyetin merhum Sultan Murad zamanında verildiği zikredilmiştir⁴⁵.

Kadınhanı ahalisinin zamanla yerlerini terk ederek dağılmaları ve perişan olmalarının yanında, bahsedilen mevkinin korku-

³⁹ Nefer rakamları bireysel nüfusa dönüştürülürken 3 kat sayısı kullanılmıştır. Bkz. M. A. Cook, *Population Pressure in Rural Anatolia 1450-1600*, London 1972, s.85, 90, 98; Mehmet Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Ankara 1999, s.63; Doğan Yörük, *XVI. Yüzyılda Ereğli Kazası*, Konya 2009, s.26-27.

⁴⁰ BOA, TT 40, s.141; BOA, TT 63, s.123; BOA TT 415, s.102; TK 104, vr.104a-b.

⁴¹ Halime Doğru, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaya-Müsellemler-Taycı Teşkilatı (XV. ve XVI. Yüzyılda Sultanönü Sancağı)*, İstanbul 1990, s.1-8; Muzaffer Ankan, "Yaya ve Müsellemlerde Toprak Tasarrufu", *Atatürk Konferansları*, VIII, 1975-1976, Ankara 1983, s.175.

⁴² Halime Doğru, *XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı*, İstanbul 1992, s.108-109.

⁴³ TK 564, vr.22b; Feridun Nafiz Uzluk, *Fatih Devrinde Karaman Eyâleti Vakıfları Fihristi*, Ankara 1958, s.23.

⁴⁴ BOA MAD 3074, s.95-98; BOA MAD 3016, s.10

⁴⁵ BOA MAD 3074, s.22-23.

lu ve tenha olması nedeniyle, zamanla harap hale gelen buradaki hanın imarı için 1720'de teşebbüse geçilmiş, bunun yanı sıra bir cami ile hamam inşasına başlanılmış, ayrıca bölgenin şenlendirilmesine yönelik olarak çevredeki başboş reyanın iskân edilmesi hususunda çalışmalar yapılmıştır⁴⁶. Bu amaçla Karaman sakini Bozulus Türkmenleri'nden Karamanlı, Derbenli⁴⁷, Hacılı, Abdurrahmanlı, Sarılı, Kara Halilli, Çavundurlu ve Bekirli cemaatleri eski yerlerinden kaldırılıp, buraya yerleştirilerek derbentçi kaydedilmişlerdir⁴⁸. Ancak han dâhilinde ziraat için yeterli miktarda arazi olmaması nedeniyle, buraya tabi toprakların sınırını genişletmek gerekmiş, bunun için etraftaki boş araziler han sınırları içine katılmıştır⁴⁹. Yoldan geçen hacı ve yolcuları emniyetli bir şekilde yolcu etmenin yanında, sorumlu oldukları hudutlar dâhilinde yol kesenleri, haramzadeyi, eşkıyayı kovalamak ve uzak tutmakla görevlendirilmişlerdir. Yıllık 750 guruş vergi ödemeleri şartıyla her türlü tekâliften muaf tutulmuşlardır⁵⁰. Derbent ahalisinin ellerine bu hususu belirten emr-i şerif verilmesine rağmen, zamanla kendilerinden ek bazı vergiler talep edilmesiyle ahali rencide edilmiştir. Bunun üzerine beylerbeyi, voyvoda, mütesellim vs. ehl-i örf taifesinin tekâlif-i örfiye, tekâlif-i şakka, hane-i avarız, nüzül, adet-i ağnâm, zahire baha, seferiye, hazeriye, kaftanbaha ve mübaşiriye gibi adlar altında hiçbir şekilde vergi istememesi, halka zulüm etmemeleri, önceden verilmiş olan emr-i şerif gereğince davranmaları istenilmiştir. Derbent ahalisine verilen bu emr-i şeriflerin ilki, III. Ahmed tarafından 28 Ekim 1722'de ikincisi, III. Mustafa tarafından 3 Mayıs 1758'de üçüncüsü, I. Abdülhamid tarafından 17 Mayıs 1775'te dördüncüsü, IV. Mustafa tarafından muhtemelen 1807'de⁵¹, sonuncusu ise II. Mahmud'un tahta çulusuyla birlikte 28 Temmuz 1808'de yenilenmiştir⁵². Yukarıdaki silsileye bakıldığında III. Selim zamanında berat yenilenmesine gidilmediği anlaşılmaktadır.

8 Nisan 1798'de derbent ağası Hüseyin Ağa ölmüş gösterilerek Saray-ı Atik teberdarlarından Hacı İsmail'e derbent zâbitliği verilmiş, fakat durumun anlaşılması üzerine Hacı İsmail uzaklaş-

⁴⁶ Orhonlu, *Derbent Teşkilâtı*, s.110; Orhonlu, *Aşiretlerin İskânı*, s.111; Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s.98; BOA, MAD 9956, s.21-24.

⁴⁷ Bu iki cemaatin ismi Orhonlu'da Karasarılı ve Derili olarak geçmektedir. Bkz. Orhonlu, *Derbent Teşkilâtı*, s.110; Orhonlu, *Aşiretlerin İskânı*, s.111.

⁴⁸ BOA, A.DVN 821, s.4; BOA, MAD, 9956, s.75-76.

⁴⁹ Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, 98; Orhonlu, *Derbent Teşkilâtı*, s.110.

⁵⁰ BOA, A.DVN 821, s.4-5.

⁵¹ Padişah ismi verilmiş, ne zaman yenilediği zikredilmemiştir. Bkz. BOA, A.DVN 821, s.5.

⁵² BOA, A.DVN 821, s.5-6.

tınlarak, derbent ağalığı tekrar Hüseyin Ağa'ya tevcih edilmiştir⁵³. 10 Temmuz 1820'de Kadınhanı ahalisini derbent ağası aleyhine ayaklandıran üç kişiden ikisinin Dimetoko'ya, diğersinin de Aydın Güzelhisar'a sürgün edilmeleri istenmiştir⁵⁴.

1842-44 tarihlerinde Kadınhanı derbendinde 4 nefer süvari görevlendirilmiş, bunların her birine de aylık 150 guruş maaş verilmiştir⁵⁵. Ancak Mayıs 1844 tarihli defterde süvarilerin maaşlarında indirimle gidilmiş, maaşları 130 guruşa çekilmiştir⁵⁶.

3. Lâdik Derbendi

XV ve XVI. yüzyıllarda Said-ili nahiyesine bağlı olan ve öşür gelirleri Sadreddin Konevi vakfına aktarılan köyün (183-368 nefer ile) yaklaşık XV. yüzyılda 549, XVI. yüzyılda ise 1104 kişilik bir nüfusu bulunmaktadır. Bu nüfus potansiyeli o dönemki pek çok yerleşim biriminin sahip olduğu değerlerin çok çok üstündür. Hatun köyünde olduğu gibi bu köyde de piyade sınıfına mensup kişiler mevcuttur. Ayrıca Müslümanların yanında ciddi sayıda gayrimüslim nüfusa da ev sahipliği yapmaktadır⁵⁷.

XVI-XVIII. yüzyıllarda doğuya gerçekleştirilen seyahat ve seferler⁵⁸ ile menziller⁵⁹ arasında adı geçmeyen Lâdik, 1690-1694 tarihli menzil defterlerinde, sürekli menzil gösterilmemiştir⁶⁰. Lâdik ahalisinin 1686'dan önce avarız vergileri karşılığında menzil beygiri beslemekle mükellef tutuldukları, bir müddet sonra da söz konusu ahalinin fakir düştükleri gerekçesiyle beygir beslemeyi bıraktıkları anlaşılmaktadır. Ancak 1690 yılında İlgin ahalisinin talebi üzerine Lâdikliler yeniden menzil beygiri beslemekle görevlendirilmişlerdir⁶¹.

Tespit edebildiğimiz belgelerden hareketle, Kadınhanı ile Konya arasında yer alan Lâdik derbendinin iskân sürecinin, diğer derbentlerden sonra gerçekleştiğini söyleyebiliriz. İncelememize

⁵³ BOA, HAT 219/ 12049.

⁵⁴ BOA, C.ZB 29/1437.

⁵⁵ BOA, ML.MSF 4049, s.14; BOA, ML.MSF 4233, 12; BOA, ML.MSF 4358, s.11; BOA, ML.MSF 5216, 4; BOA, ML.MSF 5699, s.7.

⁵⁶ BOA, ML.MSF 5699, s.7.

⁵⁷ TK 564, vr.4a; BOA, TT 40, s.149-152; BOA, TT 63, 130-131; T. C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *387 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm defteri 937/1530*, Ankara 1996, s.20; BOA TT 415, s.108; TK 114a.

⁵⁸ Tuncer, *Kervan Yolları*, s.37-60.

⁵⁹ Cemal Çetin, "İşlevleri ve Özellikleri Bakımından Konya Menzilleri (XVII.-XVIII. Yüzyıllar)", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.21, Konya 2007, s.304.

⁶⁰ Halaçoğlu, *Ulaşım ve Haberleşme*, s.99.

⁶¹ Cemal Çetin, *Anadolu'da Faaliyet Gösteren Menzilhaneler (1690-1750)*, S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2009, s.76-77.

konu olan arşiv belgesi 1772 yılına atf yapmakta ise de, Konya mahkemesine gönderilen hükümlerden 1746 yılına kadar geri gitmek mümkündür. Bu çerçevede, 30 Aralık 1765⁶² ve 2 Nisan 1766⁶³ tarihlerinde Konya mahkemesine gönderilen hükümlerde, Lâdik köyü derbent ahalisinin muafiyetlerinden ve ağalarından bahsedilmektedir. Birinci hüküm; derbent ağası olan Mustafa'nın ölümü üzerine köy sakinlerinden Konevi Halil'in derbent ağası olarak atanması, diğeri ise derbent ahalisinin yükümlülükleri ve muafiyetleri hakkındadır. Ayrıca burada derbent sakinlerinin 1746 senesi maktu vergilerine atf yapılması nedeniyle, en azından Lâdik'in bu tarihten itibaren derbent olarak kullanıldığı söylenebilir. 20 Şubat 1776'da da derbent ağalığına hassa teberdarlarından Mustafa tayin edilmiştir⁶⁴.

17 Haziran 1780'de Lâdik derbent ahalisi avarızhane, bedeli nüzül, mâl-ı maktu, âdet-i ağnâm vb. tekâlif bağlamında hisselerine düşen 85 guruş ve ağaları Ahmet'e de günlük 120 akçe ödemekle yükümlü tutulmuşlardır. Buna karşılık derbentçilik hizmetini gereği gibi yapmak şartıyla, ehl-i örf taifesinin çeşitli adlar altında topladığı tekâlif-i örfiye ve şakka vergilerinin tamamından muaf sayılmışlardır. Hudutları muhafaza ederek kontrol altına alan derbentçilere ağalarından başka kimsenin müdahale etmemesi ve serbestiyetlerine gereği gibi riayet edilmesi hususunda emr-i şerif verilmiştir. Benzer şekilde bir hüküm 1772'de derbent ağası Ahmed'in selefine de gönderilmiştir⁶⁵.

1842-1844 tarihlerinde Lâdik derbendinde 3 nefer süvari görevlendirilmiş, bunların her birine de aylık 150 guruş maaş verilmiştir⁶⁶. Ancak Mayıs 1844 tarihli defterde süvarilerin maaşlarında indirimle gidilmiş, maaşları 130 guruşa çekilmiştir⁶⁷.

4. Hortuhanı Derbendi

Konya-Ereğli hattı üzerinde Karapınar'dan sonra gelen Hortu derbendinin boş, tehlikeli, eşkiya yatağı ve geçit mahalli olmasından dolayı şenlendirilmesi ve mevcut ahalinin dağılmasını önlemek amacıyla çeşitli tedbirlere başvurulmuştur. Bu durum, 1584'te köy olarak kaydedilen Hortu'nun iskân sürecinin takibini

⁶² KŞS 59/137-2.

⁶³ KŞS 59/134-1.

⁶⁴ BOA, C.ZB 49/2448.

⁶⁵ BOA, A.DVN 821, s.6-7. 14 Cemaziyelevvel sene 1194 / 17 Haziran 1780 tarihli hüküm.

⁶⁶ BOA, ML.MSF 4049, s.14; BOA, ML.MSF 4233, 12; BOA, ML.MSF 4358, s.11; BOA, ML.MSF 5216, 4; BOA, ML.MSF 5699, s.7.

⁶⁷ BOA, ML.MSF 5699, s.7.

yapabilmemiz açısından önem taşımaktadır⁶⁸. Başlangıçta derbent köyü şeklinde kurularak yolun bakım ve onarımı ile yolculara hizmet maksadıyla, kimsenin raiyyeti olmayan defter harici kimse-lerden 20 hâne, avârız vergisinden muâf tutularak iskân edilmiş⁶⁹ fakat kısa bir süre sonra bunlardan bir kısmı kaçmıştır. Kalanların da gitmeye meyilli olduğunun iletilmesi üzerine kaçakların yakalandığı takdirde Kıbrıs'a sürülecekleri bildirilerek bir anlamda tehdit edilmişlerdir⁷⁰. 1578 yılında yapılan bu ihtara rağmen, köy halkı peyderpey dağılmış, ancak 4 Mayıs 1583 tarihinde Burun-kuş köyünden Sipâhi Pir Ahmed, nüfus getirerek şenletmeyi taahhüd etmiş, fakat onun da geçidi iskân etmek yerine eşkıyalığa başlamasıyla⁷¹ derbendin iskân süreci yarım kalmıştır.

1720'de Hortuhanı'nın yeniden şenlendirilmesi ve mamur hale getirilmesi için Ereğli'ye tabi Türkmen cemaatleri perakendelerinden 131 hane sevk edilmiş⁷², 1721 yılında da hanın ve han yakınındaki köprü'nün tamiri ve bir cami inşaatı için teşebbüse geçilmiştir⁷³. İlk olarak İncesu derbendi reayası buraya yerleştirilmek istenmiş, fakat bu derbendin taşıdığı önem dikkate alınarak, ahalinin eski mahallerine kaldırılması⁷⁴, onların yerine Maraş kazâsındaki Mektûbiyye (Bektûtiyye)⁷⁵ Medresesi reâyasından Kara-Beğdil cemaatinin buraya yerleştirilmesi uygun görülmüş⁷⁶, böylelikle hanın iskân süreci tamamlanmıştır.

Zamanla ehl-i örfün çeşitli adlar altında tekâlif talep etmesi nedeniyle han sakinleri sıkıntıya düşmüşler, diğer hanlara yerleştirilen ahaliye verilen serbestiyet çerçevesinde kendilerine de muafiyet verilmesi isteğinde bulunmuşlardır⁷⁷. Bu bağlamda hanın bulunduğu mevki dikkate alınarak derbendin muhafaza edilmesi ile gelip geçen yolcu ve hacıların sağ salim geçirilip eşkıyanın uzak tutulması şartıyla derbentçi kaydedilmişlerdir. Ayrıca vakfa verdikleri verginin dışında ehl-i örf taifesinden hiç kimseye herhangi

⁶⁸ Bkz. Yörük, *Ereğli*, s.48-49, 61.

⁶⁹ BOA, MD 30, s.272/631, 135/327.

⁷⁰ BOA, MD 35, s.364/926.

⁷¹ BOA, MD 58, s.45/129.

⁷² Halaçoğlu, *Aşiretlerin İskânı*, s.100-101.

⁷³ BOA, A.DVN 821, s.16; BOA, MAD 9956, s.8.

⁷⁴ Halaçoğlu, *Aşiretlerin İskânı*, s.101-101.

⁷⁵ Medresenin adının Bektûtiyye biçiminde okunuşu hakkında bkz. İbrahim Solak, *XVI. Asırda Maraş Kazâsı (1526-1563)*, Ankara 2004, s.212.

⁷⁶ BOA, MAD 9956, s.62-67; BOA, A.DVN 821, s.16; Orhonlu, *Derbent Teşkilâtı*, s.110; Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s.100-101; Selçuk Peker, "Ereğli (Konya) ve Havalisinde Bir Türkmen Topluluğu: Bekdikler / Adları, İskânları Boyları", *Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi*, Temmuz 2005, 38-44.

⁷⁷ BOA, A.DVN 821, s.16.

bir adla vergi ödememeleri tembih edilmekte, serbestiyet üzere ağaları marifetiyle hudutlarını gereği gibi korumaları ve reayaya herhangi bir zorlama yapmamaları yönünde kendilerine 25 Ekim 1757'de hüküm verilmiştir⁷⁸. 1844 tarihli Konya derbentlerinde görevli askerlerin maaşlarının yazıldığı bir defterde; burası Bekdik adıyla anılmakta, 2 nefer süvari ile 1 nefer piyade bulunduğu belirtilmekte, süvarilere aylık 130, piyadeye ise 60 guruş verildiği anlaşılmaktadır⁷⁹.

5. Çavuş ve Bulduk Derbendi

Ereğli ile Ulukışla arasında bulunan hâli ve harap durumdaki Çavuşlar⁸⁰ köyü derbendinin şenlendirilmesi için 1720'de karar alınmış⁸¹, buradaki Kuzulukhanı ile caminin tamiri ve yeni dükkânların inşasına⁸² yönelik Ereğli kadısı Musa efendi tarafından keşif yapılmıştır⁸³. Çavuşlar ve Bulduk mahallerinin tenha ve korkulu yerler olması, yoldan gelip geçenlerin ve devlet görevlilerinin yollarının kesilmesi ve mallarının gasp edilmesi gibi nedenlerle söz konusu mahallin bir an önce koruma ve muhafaza altına alınması gerektiği üzerinde durulmuştur⁸⁴. Bu çerçevede ilk olarak Bozulus Türkmenlerinden Çayan cemaatine bağlı Ebüdderda ve Hacılar mahalleleri ile Bozulus'dan Hacı Hamza Mahallesi buradaki palangaya kendi rızalarıyla yerleştirilmişlerdir. Ayrıca yine 74'ü Bozulus taifesinin İl-eminli cemaatinden olmak üzere toplam 82 hanenin buraya yerleştirdiği, hanların tanzimine memur Ahmed Ağa tarafından bildirilmiştir⁸⁵. İl-eminli cemaati sakinleri 1722 yılında Çavuşlar ve Bulduk mahalline derbentçilikle görevlendirilmişlerdir⁸⁶. Fakat üzerlerinde senelik 770 guruş mâl-ı mîri ödemenin yanında yarı mîri, yarı derbentçi olduklarından, yoldan gelip geçenleri korumaya güçlerinin yetmemesi nedeniyle, bu vazifeden affedilmeleri yönünde istekte bulunmuşlardır⁸⁷.

İl-eminli cemaatinin görevlendirildikleri yerde evler inşa edip, çiftle meşgul olmaya başladıkları, fakat bunlardan 30 hane nin yerlerine gelmeyip Çavuş derbendine yarım saatlik mesafede-

⁷⁸ BOA, A.DVN 821, s.17.

⁷⁹ BOA, ML.MSF 5699, s.7.

⁸⁰ Günümüzde Çayhan adıyla anılmaktadır.

⁸¹ Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s.101.

⁸² Cengiz Orhonlu, "Bayram Paşa Kervansarayı", *Vakıflar Dergisi*, X, Ankara 1973, s.211-213.

⁸³ Orhonlu, *Derbent Teşkilatı*, s.128-129.

⁸⁴ BOA, A.DVN 821, s.14; BOZ, MAD 9956, s.26-27, 45-51.

⁸⁵ Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s.101-102.

⁸⁶ Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s.101-102.

⁸⁷ BOA, A.DVN 821, s.14.

ki Bulduk'ta oldukları, bunların da bir an önce yerlerine gitmeleri emredilmiştir. Ayrıca Ulukışla ile Ereğli arasındaki yolcuları, hacıları ve gelip geçenleri eşkiyadan koruyarak hiç kimseye zarar gelmemesine dikkat etmeleri, aksi takdirde meydana gelecek zarar ve ziyanın kendilerinden tazmin edileceği bildirilmiştir. Yine yerleştikleri araziye ziraat ve şenlendirmelerinin yanında, mahsullerinden sahib-i arza öşür ödedikten sonra ehl-i örf tarafından herhangi bir vergi istenmemesi bildirilmiştir. Bu cemaat Ereğli-Ulukışla arasını gereği gibi koruma ve muhafaza etmeleri şartıyla derbentçi kaydedilmişler, yıllık 770 guruş olan vergileri 440 guruş indirilerek 330 guruşa çekilmiştir⁸⁸. II. Mahmud'un tahta geçişiyle birlikte 28 Temmuz 1808'de ellerindeki berat yenilenmiştir⁸⁹.

Buraya yerleştirilen reayanın kalabalık, cemaatinin de çok olması nedeniyle 1728'de yeni bir cami ve musalla yapılmasına izin verilmiş, 1739'da Hacı Halil musalla, Derviş Hasan da mescit inşa ettirmiş, ardından musalla ve mescide minber konulmuştur⁹⁰.

Konya çevresindeki derbentlerin Konya'daki ayanlar tarafından yakından takip edildiği ve ilgilenildiği anlaşılmaktadır. Nitekim Çavuş köyü derbent ağası Hüseyin Ağa'nın türlü ayak oyunları ile görevden uzaklaştırılmasına neden oldukları, fakat bu işi layıkıyla yapmasından dolayı 28 Temmuz 1826'da, tekrar Hüseyin Ağa'nın derbent ağası tayin edildiği bildirilmiştir⁹¹.

6. Sultanhanı Derbendi

Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alaaddin Keykubat tarafından 1229 yılında Hasandağı ile Karacadağ ve Tuzgölü arasında Konya ovasına açılan bir yerde geçilmesi zor, uçsuz bucaksız bir sahra-
nın ortasında, büyük bir kervan yolu (Konya- Aksaray, Tokat-
Kayseri- İzmir) üzerinde kurulmuştur. Bu nedenle Sultanhanı'na
Karaderbendi de denilmiştir⁹². Osmanlılar döneminde buradan
geçen yolun öneminin kaybolmasıyla Sultanhanı da sıradan bir
han olma vasfından öte gidememiş, yolcu ve hacıların uğrak yeri
haline gelmiştir. Hanın etrafında kurulan köy, Sultancık adıyla
anılmış⁹³, XVI. yüzyılda tahrir defterlerine yansıyan nüfusu ise

⁸⁸ BOA, A.DVN 821, s.15.

⁸⁹ BOA, A.DVN 821, s.14.

⁹⁰ İsmet Boydemir, Hurufât *Defterlerinde Karaman Ereğlisi*, S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2008, s.98.

⁹¹ BOA, C.DH 167/ 8317.

⁹² İbrahim Hakkı Konyalı, *Âbideleri ve Kitabeleri İle Niğde Aksaray Tarihi*, II, İstanbul 1974, s.2068-2069

⁹³ 1500'de burası nâhiye olarak da geçmektedir. Bkz. Yörük, *Aksaray*, s.63.

(75- 125 nefer ile) 225-375⁹⁴ arasında değişiklik göstermiştir.

Sultanhanı üzerinde konumlandığı mevki ve yol güzergâhı dikkate alınarak derbent kabul edilmiş, köy sakinleri derbentçi kaydedilmişler, nüzül, avarız ve üzerlerine düşen vergileri ödemekle mükellef tutulmuşlar, tekâlif-i şakka ve diğer vergilerden de muaf sayılmışlardır⁹⁵.

Han sakinleri devlete karşı yükümlülüklerini olması gerektiği şekilde yerine getirirken, zahire-baha, taamiye vs. gibi çeşitli adlarla anılan ek vergilerle rencide edilmeleri nedeniyle, ahalinin bir kısmı dağılmış, kalanlar da perişan duruma düşmüşlerdir. Derbentçilerin tekrar eski yerlerine dönmeleri ve yerleşmeleri için kendilerine müdahale ve zulmedenlerin bertaraf edilmesi istenmiş, ayrıca Aksaray kazasına tabi Sultan Balube (?) ve Aksaray köylüleri de Sultanhanı'na yerleştirilerek 1741'de derbentçi tayin edilmişlerdir⁹⁶.

Derbentin emniyetini istenilen biçimde yapmaları, eşkıya ve haramzâdeyi uzak tutmaları şartıyla, Kadınhanı derbentçileri gibi *mefrûzü'l-kalem ve maktûu'l-kadem min külli'l-vücûh serbestiyet* şeklinde, han ağasının idaresinde maktu vergilerini ödedikten sonra hiçbir ehl-i örf zümresinin herhangi bir vergi talep etmemesi yönünde, ellerine 1746'da emr-i şerif verilmiştir⁹⁷. 8 Mart 1808'de han sakinlerinden beş kişinin (Timurcu oğlu Abbas, Hacı Recep, Abdülfettah, Güreli ve Abdülhalim), Sultanhanı köyü reyayası değiliz diyerek, 20 evden fazlasını kaldırarak başka bir yere gitmeleri nedeniyle, hanın çevresinin eşkıya yatağı haline geldiği, yol ve yolcuların emniyetinin kalmadığı belirtilmiştir. Bunun üzerine, duruma müdahale edilerek, zabıtlar aracılığıyla gidenlerin tekrar eski yerlerine dönmeleri emredilmiştir⁹⁸. Bunlara ilaveten 28 Mayıs 1819'da derbentçilik hizmetini hakkıyla yapmaları ve ödemeleri gereken vergilerini de vermeleri kaydıyla, eskiden olduğu gibi muafiyetlerinin devamına, devlet görevlilerinin de hiçbir şekilde müdahale etmemesi hakkında ferman gönderilmiştir⁹⁹.

⁹⁴ BOA, TT 40, s.857; BOA, TT 455, s.592; TK 131, vrk.26a.

⁹⁵ BOA, A.DVN 821, s.7-8.

⁹⁶ BOA, A.DVN 821, s.8.

⁹⁷ BOA, A.DVN 821, s.8-9.

⁹⁸ Konyalı, *Aksaray*, II, s.2069-2070.

⁹⁹ BOA, A.DVN 821, s.9-10.

Sonuç

Yukarıda izah edildiği üzere, 1720 yılından itibaren devlet, harap ve boş durumdaki derbentleri imar ederek yeniden intizam altına almak istemiştir. Bu çerçevede, çalışmamıza konu olan Anadolu'nun sağ kolu üzerindeki ve Konya çevresindeki Arkıdhanı, Kadınhanı, Lâdik, Hortuhanı, Çavuş ve Sultanhanı derbentlerinin de tamir ve şenlendirilmesine çalışılmıştır. Sözü edilen derbentlere cami, mektep, mahkeme binası, hamam, suyolları gibi yapılar inşa edilmiş, Karaman Mukataası Bozulus Taifesinden bazı cemaatler yerleştirilmiş ve etraflarındaki köylerden bir kısmı derbentçi kaydedilmişlerdir. Derbentçilerin vergilerini ödemek, hizmetlerini de gereği gibi yapmak şartıyla, eskiden beri kendilerine tanınan muafiyetlerin devamına karar verilmiştir.

Derbentçilik vergi bakımından bir takım imtiyazlara sahip olmasına rağmen bazıları yazıldıkları mahalleri terk edip başka yerlere yerleşmek istemişlerdir. Derbent sakinleri görevlendirildikleri yerlerde zaman zaman kendileri yol kesmiş, adam öldürmüş, eşkıyalık yapmış, hatta devletin askeri birliklerine bile baskın yapacak kadar ileriye gitmişlerdir.

Derbent ağalığı makamı bu görevi yürütenlere ağır bir sorumluluk yüklemekle birlikte, önemli bir saygınlık ve güç de sağlamış olmalıdır. Nitekim Arkıdhanı ağası idareye gücünün yetmemesinden dolayı gönüllü olarak ağalığı bir başkasına devrederken, Kadınhanı ve Çavuş köyü derbent ağalıklarını ele geçirmek isteyen yerel ayanlar ve saray menşeli kişiler de mevcut ağaları devirmek için türlü ayak oyunlarına girmekten kaçınmamışlardır.

Sonuç olarak II. Mahmud döneminde derbentler hakkında yeni bir düzenlemeye gidilmediği, sadece tecdid-i berat uygulaması yapıldığı anlaşılmaktadır. Ancak 1840'lardan itibaren derbentlerin emniyet ve güvenliğinden sorumlu derbentçilerin yanında, süvari ve piyade askerlerin yerleştirilmesi ve bunlara aylık maaş verilmesi yeni bir düzenleme olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKLAR

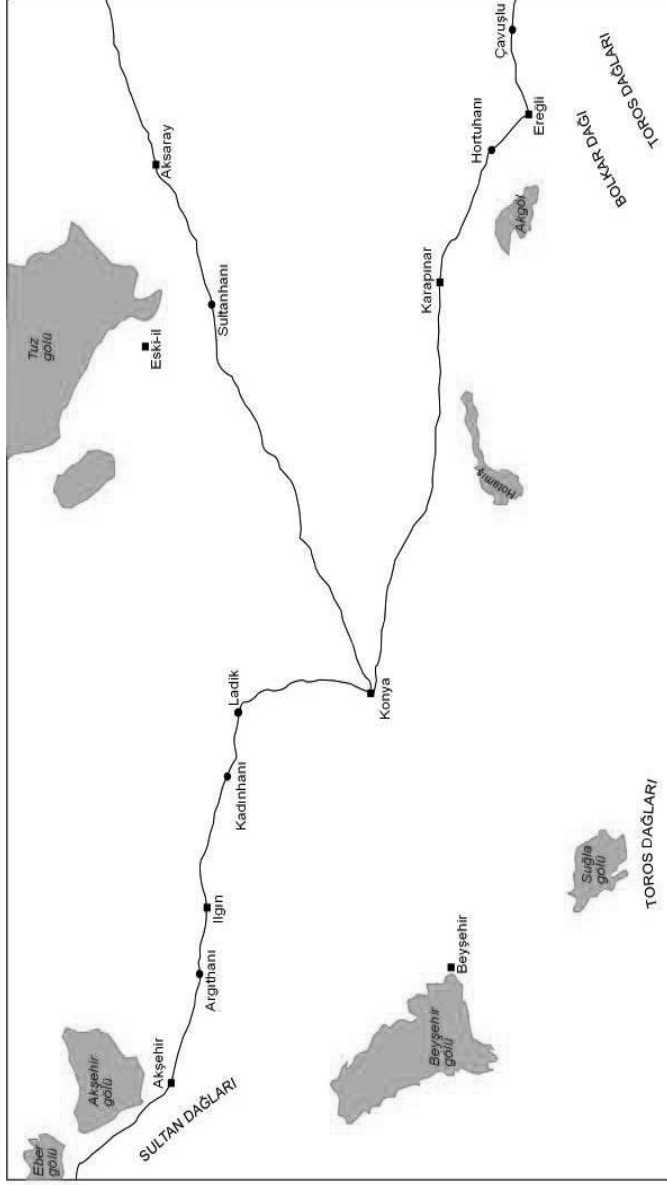
- Ankara Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi (TK): 131, 564, 584.
- İstanbul Atatürk Kütüphanesi Muallim Cevdet Yazmaları (MC): 0.116/1.
- İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi Bâb-ı Asaî Divanı Kalemi (BOA, A.DVN): 821.
- İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi Cevdet Askeriye (BOA, C.AS): 37943.
- İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi Cevdet Dahiliye (BOA, C.DH): 167/ 8317.
- İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi Cevdet Zabtiye (BOA, C.ZB): 49/2448, 29/1437.
- İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hatt-ı Humayun (BOA, HAT): 219/ 12049.
- İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maliye Nezareti Masârifat (BOA, ML.MSF): 4049, 4233, 4358, 5216, 5699, 6180.
- İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maliyeden Müdevver (BOA, MAD): 9956
- İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi Mühimme Defterleri (BOA, MD): 30, 35, 58,
- İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi Tapu Tahrir Defterleri (BOA, TT): 40, 63, 455.
- Konya Şer'îye Sicilleri (KŞS): 6, 33, 57, 59, 66, 70, 71.
- ALTAN, İbrahim, "Hacc Yolunun Konya Menzilleri", *Yeni İpek Yolu*, S. 106, Konya 1996, s. 46-49.
- ARIKAN, Muzaffer, "Yaya ve Müsellemlerde Toprak Tasarrufu", *Atatürk Konferansları*, VIII, 1975-1976, Ankara 1983, s.175-201.
- ARSLAN, Hüseyin, *16. yy. Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskân, Göç ve Sürgün*, İstanbul 2001.
- BOYDEMİR, İsmet, *Hurufât Defterlerinde Karaman Ereğlisi*, S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2008.
- COOK, M. A., *Population Pressure in Rural Anatolia 1450-1600*, London 1972.
- ÇETİN, Cemal, "İşlevleri ve Özellikleri Bakımından Konya Menzilleri (XVII.-XVIII. Yüzyıllar)", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.21, Konya 2007, s.295-344.
- ÇETİN, Cemal, *Anadolu'da Faaliyet Gösteren Menzilhaneler (1690-1750)*, S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 2009.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2008.
- DOĞRU, Halime Doğru, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaya-Müsellemtaycı Teşkilatı (XV. ve XVI. Yüzyılda Sultanönü Sancağı)*, İstanbul 1990.
- DOĞRU, Halime, *XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı*, İstanbul 1992.
- HALAÇOĞLU, Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara 1991.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, "Derbend", *DİA*, IX, İstanbul 1994, s.162-1164.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, *Osmanlılar'da Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, Ankara 2002.
- KARACAOĞLU, M. Faruk, *1765-1768 Yılları Arasında Konya'da Sosyal ve Ekonomik Hayat (59 Numaralı Konya Şer'îye Siciline Göre)*, S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Konya 2008.

- KONYALI, İbrahim Hakkı Konyalı, *Âbideleri ve Kitabeleri İle Niğde Aksaray Tarihi*, II, İstanbul 1974.
- KONYALI, İbrahim Hakkı, *Konya Tarihi*, Ankara 1997.
- MUŞMAL, Hüseyin, *XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Konya'da Sosyal ve Ekonomik Hayat (1640-1650)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2000.
- ORAL, M. Zeki, "Turgut Oğulları, Eserleri – Vakfiyeleri", *Vakıflar Dergisi*, III, Ankara 2006, s.31-64
- ORHONLU, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskanı*, İstanbul 1987.
- ORHONLU, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilâtı*, İstanbul 1990.
- ORHONLU, Cengiz, "Bayram Paşa Kervansarayı", *Vakıflar Dergisi*, X, Ankara 1973, s.199-218.
- ÖZ, Mehmet Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Ankara 1999.
- PEKER, Selçuk, "Ereğli (Konya) ve Havalisinde Bir Türkmen Topluluğu: Bekdikler / Adları, İskânları Boyları", *Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi*, Temmuz 2005, 38-44.
- SAYDAM, Abdullah, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, Trabzon 1995.
- SOLAK, İbrahim, *XVI. Asırda Maraş Kazâsı (1526-1563)*, Ankara 2004.
- ŞEMSEDDİN SAMİ, *Kamus-ı Türki*, İstanbul 1317.
- T. C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *387 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm defteri 937/1530*, Ankara 1996.
- TUNCER, Orhan Cezmi, *Anadolu Kervan Yolları*, Ankara 2007.
- TURAN, Osman, "Şemseddin Altun-Aba, Vakfiyesi ve Hayatı", *Belleten*, XI/42, Ankara 1947, s.197-235.
- UZLUK, Feridun Nafiz, *Fatih Devrinde Karaman Eyâleti Vakıfları Fihristi*, Ankara 1958.
- YÖRÜK, Doğan, *XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı, (1500-1584)*, Konya 2005.
- YÖRÜK, Doğan, *XVI. Yüzyılda Ereğli Kazâsı*, Konya 2009.

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

265

EK: 1

Harita 1: Konya çevresindeki derbendler

Avrasya'da Ölüm ve Türklerde Mezar Kültürü

Prof. Dr. Hasan BAHAR

SÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Her nefis ölümü tadacaktır, sonra döndürülüp bize getirileceksiniz.
Kuran-Kerim, Ankebut Suresi, Ayet 57

Zamanı Tanrı yaşar. İnsanoğlu hep ölmek için türemiş.
Bilge Kağan, Kül Tigin Abidesi

Özet

Ölüm, insanın geçirdiği en önemli evrelerden biri; hayatın sona erdiği kimi inançlara göre yeni bir hayata ebedi geçtiği an. Bu geçiş anı, insanlar tarafından zamana ve coğrafyaya göre farklı inanç sistemleri içinde değişik şekillerde yorumlanmıştır. Genellikle, insanlık tarihi boyunca ölümle hayatın sona erdiğine inanılmamış ve bu dünyanın devamı olan başka bir dünyada sonsuz bir hayatın olduğuna inanılmıştır. Bu yüzden ortaya çıkan ölümle ilgili gelenekler, öteki dünyaya bir hazırlama törenlerine dönüşmüştür. Ancak, ölü bedenini yani cesedin öteki dünyada diriliş şekli konusunda farklı inanmalar ortaya çıkmış; kimileri mevcut bedeni korumak için mumyalar yapmış, kimileri de yakmışlardır.

Kimileri, ölülerini toprak içine doğrudan gömüp, toprağa sunarken; kimileri taş ya da mermer gibi dayanıklı maddelerden yapılmış mezarlarda saklamışlardır, ya da ölülerini yakanlar küllerini nehirlere, dağlara savurmuşlar, bu kültür içindeki kimileri de çanak çömlek taş saklama kapları içinde tutmuşlardır. Kuşkusuz, gelenekler başlangıçtan günümüze insanlık tarihi süresince etkilerini sürdürürken, çağdaş olan gelenekler de birbirlerini etkilemiştir. Bu yazıda tarih öncesinden itibaren özellikle Avrasya coğrafyasında yaşayan ölümle ilgili gelenekleri ele alırken bu geleneklerin Türklerdeki mezar ve mezar taşları kültürlerine yansımaları ele alınmıştır. Zira uzunca bir geçmişe sahip olan Türkler, çok farklı coğrafyalarda yaşadığı için zengin ve çeşitli bir ölüm, mezar ve mezar taşları kültürlerine sahiptir. Özünde, kurgan, balbal ve kümbet gibi mezar yapıları ile dikkati çeken bu kültürde ataların rolü büyüktür. Bu yüzden, Türk kültüründe, yaşayanların dünyasında, kimi zaman ölümler daha etkin bir rol oynarlar. Mezar taşları ölenlerin geçmişten geleceğe mesajlarını ileten en önemli iletişim araçları içinde yer almışlardır. Birçok kültürel özellikleri üzerinde barındıran mezar taşlarının Türk toplum hayatına etkisi, ne kadar araştırılrsa yeridir.

Anahtar Kelimeler:

Ölüm, Mezar, Mezar Taşları, Kurgan, Balbal.

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

267

Tarihöncesinde Ölüm:

İnsan yaşayışı doğum, evlenme ve ölüm gibi üç önemli aşamadan geçer. Bu üç aşamanın sonuncusu olan ölüm, doğum olgusunda olduğu gibi insanların inanç sistemlerinde önemli bir rol oynamıştır. Çünkü insanların geldiği yer ve gittiği yer ilk dönemden beri onların merak konusu olmuştur.

Semavi dinlere bağlı kitaplar, dünya yaşamını, İlahi yasaklara uymayan insanın ölümsüzlük dünyası olan cennetten, ölümlülerin dünyasına bir sürgün anı olarak vermiştir. Bu nedenle bu inanç sahipleri ölümü, ölümsüzlük dünyasına bir göç olarak görmüşlerdir. Bazen ölümsüzlüğü arayan insanoğlu onu bulamayınca gökteki ayda, yerdeki ağaçta ya da yılanda aramıştır¹. Bazen de reenkarnasyon (ruh göçü- tenasüh) inancına sahip olan kişiler ölenin ruhunun bir başka bedene ya da eşyaya geçeceğine inanmışlardır².

Yazılı olmayan arkeolojik buluntular da insanın ilk dönemlerden itibaren ölüme yönelik ritüellerinin olduğunu göstermektedir.

Paleolitik (Eski Taş) Çağda Neandertal denilen insanlar, toplu cenaze törenleri yapmışlar; cesetlerin üzerini toprak ve taşla örtmüşler, bu cesetleri, mağara içindeki ocakların yanına gömerek başka bir dünya için hazırlamışlardı. Zira ikiye katlanmış pozisyonadaki bu cesetlerin yanına öteki dünyada ihtiyaç olabileceği düşünülen et parçaları ve araç gereçler de sunulmuştu.

Paleolitik Çağın sonlarına doğru görülen Batı Akdeniz'in Grimaldiyan ve Cro-Magnon insanları ise bu geleneklerden biraz ileri giderek ölümlerini kırmızı aşı boyası ile boyadılar. Bu şekilde belki de ölümlerin solan vücudunu canlandırmayı ve yiten yaşamı geri getirmeyi denediler³. Bu geleneğin binlerce yıl sonra Anadolu'da M.Ö. 7 binlerde Çatalhöyük Neolitik (Yeni Taş) yerleşmesinde de görülmüş olması uzun süren bir geleneğin varlığına işaret etmektedir. Yine Çatalhöyük mezarlarının, evlerin içinde (intramural) oturdukları sekilerin altına bir hasır içine sarılı olarak gömülmesi; geleneklerin ne denli uzun sürdüğünü göstermektedir⁴.

Uzunca bir süre, mekân içi gömülerdeki (intramural) ölü-

¹ Campbell 1992:15; Sumerlerde ölümsüzlük otunu arayan Gılgamış bulduğu otu bir yılanla kaptırmıştı Bk. Kramer 1990:162, Alster 1980:53-66.

² İlkelerde yeni doğan çocukların eski atalarının ruhu olduğu şeklinde inanılırdı. Eski Mısır ve Hintlilerde Ruh Göçü (Sanskritçede Samsara) ile ilgili inançlar yaygındı. Hançerlioğlu 1975:544-545.

³ Childe 1983:33.

⁴ Mellaart 1975:101-102.

leri ile birlikte yaşayan insanlar, M.Ö. 5 binlerde Karaman Can Hasan Kalkolitik (Bakır Taş) yerleşmesinde olduğu gibi ölümlerini oturdukları mekânların dışına (extramural) gömmeye başladılar. İç gömü geleneklerinden, dış gömü geleneklerine geçişin Geç Neolitikten, Erken Kalkolitik Çağda olduğu anlaşılıyor⁵.

M.Ö. 3 binlere gelindiğinde Tunç Çağında ise mekân dışında doğrudan toprağa hasır ve benzeri şeylerle sarılı cesetlerin gömülmesinin yanında etrafının taşla sandık şeklinde çevrildiği ya da küpler içine *hoker* şeklinde konulduğu görülür. İnsanın anne karnındaki şekli olan bu pozisyonda, dizler karına ve baş öne doğru çekilmiştir. Cesetlerin bu pozisyonda gömülme şekli Paleolitik Çağdan itibaren görülmektedir. Cesetlerin bu şekilde konulmasının, ölen kişileri yeniden bir doğuşa hazırlama şekli olduğu kabul edilmektedir.

Mezar geleneklerinin, açık alanlara konulmasının yaygınlaştığı, Tunç Çağlarında ise cesedin yırtıcı hayvanlardan ve mezarlara sunulan araç gereçlerin ve süs eşyalarının çalınmasından endişe edilerek daha korunaklı mezar gelenekleri oluşmaya başlamıştır. Bu nedenle mezar tiplerinde de çeşitlilik artmıştır. Nitekim Anadolu'da bu döneme ait, 1) Toprak mezar, 2) Kaya oyuğu ve kaya aralığı mezarları, 3) Küp mezar, 4) Sandık mezar ve 5) Oda mezar tipleri görülmeye başlanmıştır⁶.

Tarihî Çağlarda Ölüm:

Özellikle Tunç Çağında madenin yaygın bir şekilde kullanılmaya başlamasıyla maden kaynaklarına yakın yörelerdeki bu kaynakları ele geçiren yerel güçler ortaya çıkmaya başlar. Yine bu dönemde Nil, Fırat, Dicle ve İndus gibi nehir boylarında ziraat hayatının gelişmesi bölgesel krallıkları ortaya çıkarmıştır. Kent toplumlarının ortaya çıktığı bu dönemde saray ve tapınak mimarisinin yanında anıtsal mezarlar da ortaya çıkmıştır. Anadolu'da Alacahöyük Kral Mezarları, Mezopotamya'da Ur Kral Mezarları ile çağdaş Mısır firavunlarına ait piramitler dikkati çekmeye başlar⁷.

Mezar tiplerinde değişkenliklerle birlikte özellikle Mezopotamya ve Mısır'da yazının ortaya çıkışı ile birlikte ölümle ilgili inançların da kendine özgü şekiller kazandığı görülmektedir. Ör-

⁵ Mellaart 1975:124.

⁶ Özgüç 1948:3.

⁷ Childe 1983:66-96.

neğin Mezopotamya'da Sümerliler ve Akadların ölüm ve ölümsüzlükle ilgili düşünceleri ruh göçü benzeri gölgeler âlemi şeklinde iken, Mısırlılarda bu dünyanın bir uzantısı şeklinde telakki edilmektedir.

Greklerin *hades*'i ve İbranilerin Şeol'ine Sumerler önceleri dağ anlamına gelen "kur" adını vermişlerdi. Kur yeryüzü ile en eski deniz arasındaki boşluktur ve oraya ölümlerin gölgesi gider. Oraya özel bir sandalcının kullandığı sandal ile "insan yutan" bir nehrin geçilmesi gerekirdi. Bu nehir Grekçede *styx*, kayıkçı da *charon* idi⁸. Ölümlerin gölgeleri çok özel günlerde yeryüzüne çıkarılmakta idi⁹.

Bu yüzden de Mısırlılar bu dünyada yaşadıkları şekilde bedenlerinin öbür dünyada da dirileceğini düşünerek cesetlerini mumyalama yoluna gittiler. Bu mumyaların bozulmaması için özellikle tanrı olarak gördükleri firavunları için büyük taşlarla örülmüş piramitler oluşturdular. Piramitler bir bakıma öbür dünyadaki firavunların sarayları olarak düşünülerek, firavunların cesetlerinin yanına ihtiyaç olabilecek eşyalar konulmuştur¹⁰.

Güneyin su boyu yerleşik uygarlıklarında yazının kullanıldığı bu dönemde kuzeyin dağlık Kafkasya, Amanoslar ve Trakya'da görüldüğü gibi mezar üzerine konmuş iri taşlardan oluşan *dolmen* tipi mezarlar dikkati çekmektedir¹¹. Bu bölgenin de kuzeyinde yer alan Orta Avrupa'dan Mançurya'ya kadar uzanan Avrasya'nın bozkır sahasında ise mezarlar üzerine yığma toprak kimi yer de çakılla oluşturulmuş tepelerden oluşan "*kurgan*" kültürü öne çıkmıştır.

Avrasya'nın Batısı; Tarihöncesi Mezar

Kurgan Kültürünün M.Ö. Geç Neolitik (Eneolitik) bir kültür

⁸ Bu yüzden Grekler sandalcıya geçiş ücreti ödemek için ölümlerin ağzına metal bir para koyuyorlardı.

⁹ Kramer 1990:135.

¹⁰ Childe 1983:97; Lissner 2006:52-55

¹¹ Orta ve Batı Anadolu'da bu türden mezarlarla karşılaşılmasına rağmen 2010 yılı Konya Karapınar'da bir örnek tespit ettik (Bk. Resim 1). Bu mezar türünün M.Ö. III. bin yılı yani Erken Tunç Çağına ait olduğunu ve Karapınar Alitepesi yerleşimi ile bağlantısı olduğunu düşünüyoruz. Zira bu dönemde burada yerleşim mevcuttur. Bu dönem dolmenlerin devamı olarak gördüğümüz bir dolmen tipine Kuzey Kafkasya'da karşılaştık. Bir oda tarzında yapıp, dairevi bir kapısı olan ve çivi şeklinde bir kapağı olan dolmen türlerini Karaçay Özerk bölgesinde görmüştük. Bu türden buluntuları Karaçay Şehir Üniversitesi rektörü de göstermişti dönüş yolumuzda Maikop Müzesi'ne uğradık, sağlam olan dolmenlerin müzede yeni sergilenmeye çalışıldığına şahit olduk, henüz ziyaretçiye açık olmayan bu dolmeni bize gösteren müze arkologlarına teşekkür ederiz. Bize verilen bilgiye göre bu dolmenler Kuzey Kafkasya Orta Tunç Çağı, yani M.Ö. II. bin yılına aittirler (Resim 2).

olan Samarra (M.Ö.5500-4800) kültürü ile ortaya çıktığı, daha sonra batıda Ukrayna'daki Donets ve Dinyeper çevresindeki Sredni Stog (M.Ö.3500-3300) ve onun güneyinde ve Karadeniz'in kuzey kıyılarında Çukur Mezar (Pit Grave) kültürü olarak bilinen Yamna Kültürünü (M.Ö.2700-2500) etkilemiştir.

Erken Yamna Kültürü döneminde, Kuzey Kafkasya'da Maikop Kültürleri görülür. Erken Tunç Çağında, Maikop Kültürünün Doğu Karadeniz sahil şeridini etkilemiştir. Bu dönemde daha batıda Dinyester, Tuna arasında Usatovo, Moldova'da Horodıştea-Gorodisk, Aşağı Tuna Havzasında Cernovoda II/III kültürleri görülür. Atın evcilleştirildiği bu kültürleri başta M.Gibutas olmak üzere bir takım arkeolog Proto-İndo-Avrupa halkların kökeni görme eğilimindedirler¹². Ancak M.Tarhan, Orta Volgadan Tuna'ya kadar götürülen ve Hint Avrupalıların kök arayışına alet edilmek istenen bu görüşün aksine Neolitik dönem kurganlarının gerçek sahasının Orta Asya ve Türkistan olduğunu öne sürmüştür¹³. Orta asya Bozkır koşullarında ortaya çıkan bu kültür zamanla üzerinde durduğumuz Karadeniz'in kuzeyindeki batı bölgesini de etkilemiştir.

M.Ö. III. bin yıl başlarında Karadeniz'in Kuzeyi ile Orta Asya arasında yakın ilişkiler görülmektedir. Ural-Altay'daki Afanesyova kültürü bu çağın temsilcisi durumundadır. Bozkır yaşayışının bütün özellikleri bu kültürde kendini gösterir.

M.Ö. II. bin yıl başlarında Kuzey Karadeniz'in bakır çağ kültürleri sona ererken bölgeden büyük Hint Avrupalı göçler yaşanır. Hititler Anadolu'ya gelmiştir. Daha doğuda Andronova Kültürü Altaylarda gelişir.

M.Ö. XIII. yüzyılda Kimmerler Orta Asya'dan hareketle Kuzey Karadeniz bozkırlarına gelmişlerdir. Doğuda Andronova kültürünün gelişmesi bu kültürü batıya itmiştir. Andronova kültürü aynı zamanda Kimmer kültürünün temsilcisi olan Srubna kültürü ile bağlantılıdır. Bu dönemde Katakomb Mezar ve Kuban Mezarları kültürleri ortaya çıkmıştır. Bu mezarlar bozkırlarda görülen alçak mezar geleneğine benzerlik gösterirlerken bazıları taş san-

¹² The "Kurgan Culture," Indo-European Origins, and the Domestication of the Horse: A Reconsideration [and Comments and Replies] Author(s): David W. Anthony, Peter Bogucki, Eugen Comşa, Marija Gimbutas, Borislav Jovanović, J. P. Mallory, Sarunas Milisauskas Source: Current Anthropology, Vol. 27, No. 4 (Aug. - Oct., 1986), pp. 291-313 Published by: The University of Chicago Press on behalf of Wenner-Gren Foundation for Anthropological Research Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/2743045> Accessed: 28/07/2010 03:22

¹³ Tarhan 1979:355-370.

dık şeklindedir. Buradaki buluntular, keramik olarak batıdan etkilenmiş görünmekle birlikte silah olarak batıyı etkilemişlerdir.

Kuban Mezar kültürleri ile bağlantılı olan arkeolojik buluntular Bozkır göçebe-çoban kültürleri ile yerleşik ziraat kültürünün arasında bir yaşam tarzını yansıtmaktadırlar.

M.Ö.XIII- M.Ö.VIII. yıllar arası Kimmerler Kafkasya, Kırım ve Dinyeper Havzalarına yayılmışlardır.

Kimmer ve Erken İskit kültürleri arasında kesin bir ayırım yoktur. Kimmer bölgesi kurgan geleneğinde İskit göçleri ile bir gelişme gösterir. Bozkır yaşantısının karakteristik bir yansıması olan kurgan kültürlerinin arkeolojik materyali silahlar, araçlar ve gereçler yanında at ve araba unsurları görülür. Kurganlarda atçılıkla ilgili araba ve koşum parçaları bozkır yaşantısının bir parçası olarak dikkati çeker¹⁴.

Avrasya'nın Doğusu; Tarihöncesi Mezar:

Batıda bu kültürler görülürken Orta Asya'nın doğusunda ise Abakan Bölgesi'nde Afanesyova Kültürü(M.Ö.3000- M.Ö.1700), Okunev Kültürü; M.Ö.2. bin yıl başlarında Minus çevresinde, Bu kültürü, Tanrı Dağları, Balkaş Gölü ve Yayık Nehri çevresinde ise Andronova (M.Ö.1700-M.Ö.1200), Yenisey Irmağı çevresinde Karasuk Kültürleri (M.Ö.1300-M.Ö.800), Abakan, Minusinsk bölgelerinde Tagar ve Taştık Kültürleri (M.Ö.700-M.Ö.100) kültürleri görülüyordu. Orta Asya'nın batısında Türkistan'da ise Anav Kültürü (M.Ö.4000-1000), Mavereünnehr Havzası'nda ziraatçı bir kültür olan Margiana Kültürü (M.Ö.2200-M.Ö.1700) görülmektedir¹⁵.

Kuşkusuz Orta Asya'daki mezar ve balbal kültürlerini iyi anlayabilmek için bu kültürlerin mezar geleneklerine kısaca bir göz atmak gerekir:

Neolitik sonunda Bakırtaş Çağı denilebilecek Eneolitik dönem; insanların taş alet ve eşya yapımının yanında, madenden de eşyalar yapmaya başladığı bir maden çağına geçiş kültürüdür. Daha çok Minusinsk havzasında görülen bu kültürdeki metal işçiliğinde henüz metal ergitmesi ve dökümü henüz bilinmiyordu ve bölgenin bakır cevherlerinden dövme tekniğinde aletler ve eşyalar yaptılar. Bazı mezarlarda dövme tekniği ile yapılmış eşyalar bulundu.

¹⁴ Tarhan 1979:358-364.

¹⁵ Bahar 2009:407-409,425-427.

Afanesyova Gora'daki bir kadın mezarında kadının kolunda, demir halkalarla çevrelenmiş bir deri bilezik bulunmuştur. Afanesyova halkı hâlâ Neolitik çağ özellikli keramikler kullanmakta idi ve en büyük başarıları at ve inek gibi hayvanları evcilleştirmeleri olmuş ve belki de ziraata başlamışlardı. Dinlerinde güneş kültünün önemi vardı ve mezarlarında aşı boyası kullanılmıştı, bu belki de ölünün kanını temsil ediyordu.

Doğu Avrupa'nın Çukur Mezar kültürünü temsil eden Cro-Magnon insanları ile etnik ilişkilerinin olduğu düşünülmektedir. Nitekim çukur mezar kültürleri Urallar, Orta Asya ve Karadeniz çevresi bozkırları ve Kelteminar, Zerafşan Irmağı kıyılarındaki Zamanbabin Kültürü ve Uralların Şigir kültürleri ile ilişkisi görülmektedir.

M.Ö. II. Bin yılın başlarında geniş bir alana yayılmış olan Afanesyova kültürünü Okunev kültürü izlemiştir. Minus civarında görülen Mongolid yeni bir halkın ortaya çıkardığı bu kültürde, gömü törenleri değişmiştir. Taşların çember oluşturacak şekilde dizildiği Afanesyova kültürünün yerini, taşların dikdörtgen şekilde dizildiği mezarlar almıştır. Ölü, bu alanlar içinde kayrak taşlardan oluşturulan tabutlar içine gömülmüştür. Bunlar da afanesyovo halkı gibi sürü yetiştirici çoban bir kültürdü. Taş aletlerin yanında maden eşyalar da kullanılmıştı, ilk kez bu kültürde dökme bakırdan saplı balta Güney Sibirya'da görüldü.

Bu kültürde anıtsal steller Karasuk kültüründeki stellere benzerlik gösterir. Steller üzerinde yarı insan yarı hayvan şekilli mask kabartmaları görülür. Bu masklar, çoğu örnekte, üzerlerine boğa ya da geyik boynuzu eklenmiş, boğa başı ve yılanları andırırlar. Mezar taşlarında, ışınların yayıldığı baş süslemeleri, dal vermiş güneş ya da evren bezemeleri ve çemberler içinde kimi zaman ışıklar ve haçlar görülmektedir. Bazen bu şekiller mezarların yapımında kullanılan kayrak taşlar üzerinde de görülebilir¹⁶.

Bu türden kayrak taşların birinde, ellerinde birer mızrak tutan, başında hale bulunan bir varlığın kazanmış olduğu görülmüştür. Yüzlerin gerçekçi bir heykelcilikle yapılmış gibi birbirine simetrik üç gözü ve yüzü bölen bir şeritle olan soyut temsiller de dikkati çekmektedir. Genellikle yüzlerdeki ağızın ya yapılmamış ya da oldukça büyük şekilde yapılmış örnekleri vardır. Örneklerden ikisinde tepede koçbaşı heykelleri bulunmaktadır. Kadın

¹⁶ Gumilëv, bu kültürü Hunlar'ı oluşturan etnos karışımını sağlayan halklara bağlar. Bk. 2000:100.

figürleri, hamile kadınların karnı gibi karınları geniş şişkin yapılmıştır. Bir figürünün karnına, panter ya da kaplan gibi yırtıcı bir hayvanın burun çıkıntısı resmedilmiştir. Okunev kültüründe içine haç işaretleri çizilmiş güneş simgelerinin varlığı güneş ve evrenle ilişkilendirilmektedir. Bu stellerde boğa resimlerinin de görülmesi sürü besiciliğini de yansıtır¹⁷.

Kuzeyde Okunev kültürü görülürken güneyde Altay çevresinde Andronova kültürü dikkat çekici bir gelişme göstermiştir. Madencilik, sürü besiciliği ve ziraatın görüldüğü bu kültürdeki insanların yerleşik bir hayata geçtikleri düşünülmektedir. Metalürji büyük bir başarı gösteren bu insanlar Altaylar ve Kuzey Kazakistan'daki Kalbin sıradağlarında maden sığ, açık maden ocaklarından sağladıkları metali taş balyozlarla döverek ilkel fırınlarda eritmekteydiler. Taştan ve balçıktan yaptıkları kalıplarda balta başı, mızrak başı ve değişik araç gereçleri dökmüşlerdi.

Sürü yetiştiriciliğindeki gelişmeler artı bir ürün ortaya çıkarılmış ve sosyal yapıda bazı değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Mezarlarda, koca öldüğü zaman eşi ve hatta bazen ikinci eşin de birlikte gömüldüğü durumlar ortaya çıkarılmıştır.

Dini olarak da daha önce olduğu gibi doğa güçleri ve ata kültü önemli bir yer tutmuştur. Bu dönemde ziraat ve hayvan yetiştiriciliğinin öne çıkmasıyla mezar sunuları içinde süt ve bitkisel yiyecekler konmaya başlanmıştır. Bu mezarların yanı sıra bazı özel çukurlara odun kömürü, saman ve buğday gibi sunular da yapıldığı görülmüştür.

Cesetlerin gömülüşünde hem doğrudan gömme, hem de yakarak gömme şekillerin mevcuttur.

M.Ö. III. bin yıldan itibaren bölgede cesetlerin gömülmesinin yanında Andronovo kültüründen sonra yakma geleneği daha sonraki Karasuk ve Tagar kültürlerinde de görülmektedir, fakat Tagar kültürünü izleyen Taşlık kültüründe cesetlerinin yanında toprağa gömme olayı da görülmektedir. Bu gömülerin daha çok mumyalandığı görülür¹⁸.

Andronova kültürünü, güney Sibirya'da görülen Karasuk kültürü takip etmiştir. Sürü yetiştiriciliği ve madencilikte ileri git-

¹⁷ Okladnikov 2000: 117-127. Diğer taraftan Anadolu'nun daha erken döneminde görülen Çatalhöyük Neolitik kültürünü (M.Ö 7 binler) örnek vermek istiyoruz. Anatanrıça, leopar ve boğa figürlerinin, buradan 5 bin yıl önce Çatal Höyük Neolitiğinde de görülmesi dikkat çekicidir. Bu bir bakıma çobanlık kültüründen ziraatçılığa geçiş evresi ile ilgilidir.

¹⁸ Roux 1999:219. Bu dönemle ilgili olarak yazılı belgeler de ortaya çıkmaya başlamıştır. Zira Herodot Mısırlıların ceset mumyalaması konusunda ilginç bilgiler vermektedir (Herodot II, 85-89).

mişler ve belki de ata binilmiştir. Zira arkeologlar kemik ya da boynuzdan yapılmış bir eşyanın gem yapımında kullanıldığını düşünmüşlerdir.

Karasuk kültüründe yeni mezar tipleri ortaya çıkmaya başlar. Mezarlar, işlenmiş kayrak taşlardan sandık şeklinde örülen taşların üstü başka kayraklarla örtülmesiyle oluşturulmuştur. Bu sandık şeklindeki mezarın çevresi başka taşlarla çit şeklinde çevrilmişti. Ölünün yanına öteki dünyada yiyip içeceğini düşündükleri içecek kabı; ayak ucuna ise omuz, göğüs ve arka bacadan oluşan dört et parçası konmaktaydı.

Bu dönemde, kuzeyde Baykal ve güneyde İç Moğolistan'la çevrili Moğolistan coğrafyasında çok büyük dikey olarak dikilmiş, işlenmemiş yerel kayrak taşlardan yapılmış mezarlar dikkat çekicidir. Dikdörtgen şeklinde yapılan bu mezarlar doğu ve batı yönünde güneşin doğuşu ve batışı esas olarak yapılmışlardır. Bu mezarların güneyinde ve biraz ötesinde toprağa derin gömülmüş “*bekçi taşları*” ya da “*yular bağlama kazıkları*” denilen, birçok desenle bezenmiş taş steller yer alır. Bunların üzerinde giysiler ya da savaş baltaları gibi bezemelerin yanında stelin üst kısmı insan biçimli heykellerin başlarını andırır.

Kayrak mezar kültüründe görülen kaya resimlerinde(Ruşça-petroglif) bazı geleneksel konular çember içine alınmıştır. Bu çemberin içinde noktalarla işaretlemiş avlular, kartal, şahin ve akbabaya benzeyen kuşlar, gökyüzüne doğru uzanan kuşlar. Bu resimler aile ve sürü sahibi çobanların yaşayışını vermekle birlikte, kuşlar Orta Asya Şamanizm’inde, ölüm ve atalar kültürüyle ilişkili görülmektedir¹⁹.

Baykal ötesinde sıklıkla görülen, üzerlerine resimler işlenmiş kayaların da belli kabilelerin tapınma yerleri olduğu düşünülmektedir. Bu yerler, aydınlığın evrensel güçlerinin karanlığı, yazın kışı fethetmesi, yaşamın ölümü yenilgiye uğratmasını güvenceye almak için yapılan *ısiha* ayinlerinin yapıldığı yerlerdi.

Moğolistan’ın Tunç Çağı halklarının kabilelerinin ortak dini merkezleri bulunmaktaydı. Bu alanların bazen geyik taşları kümeleri ile belirtildiği görülmüştür. Bu ayinlerin güneş ve gökle ilgili bereket kültürüyle bağlantılı olduğu anlaşılmaktadır. Üzerinde geyik kabartmaları olan bu taşlarda aynalar, yaylar, okluklar (sadak) hançerler ve savaş baltaları yer almaktadır. Bu taşların

¹⁹ Roux 1994:132; Okladnikov 2000:131; Ölünün ruhunun kuş donuna girmesiyle ilgili Anadolu’da günümüzde bazı görüşler vardır. Bkz. Örnek 1979:61-63.

benzerleri Karadeniz İskitlerinde de disk biçimli aynalar ve güneş geyiği figürleri ile kendini göstermiştir (Resim 3). Kayrak mezar kültürü, üzerindeki hançerlerin kabzalarının gösterdiği arkeolojik buluntulardan M.Ö. II. bin yılın ilk yarısına kadar uzanmaktadır²⁰.

Karasuk Kültürünü izleyen Tagar kültüründe atların üzerine binmeye yarayan gemin icadı, keçe çadır, üzeri örtülü araba, kımız ve laktik alkol peynir gibi süt ürünleri dikkati çeker. Giysi olarak da hayvan postları yerine yünden yapılmış kumaşlar üretilmişti.

Dinsel olarak yerin kötü tanrıları ile göğün aydınlık tanrılarının oluşturduğu yapı üzerinde Gök en büyük tanrı olarak kabul edilmişti. Bu dönemde güneş arabaları figürleri dikkati çekmektedir. Altaylarda öküz yerine keçilerle çekilen böyle bir arabanın varlığı görülür²¹.

Görüldüğü gibi Avrasya'nın tarih öncesi kültür yaşamını aydınlatmada kurganların, mezar taşları ya da balbalların ve de petroglif denilen kaya resimlerinin önemli bir yeri vardır. Aynı gibi görülen bu unsurlar bir diğerinin anlatımı ve anlaşılmasında anahtar rol oynamaktadır. Kimi zaman kaya resimleri bir mezar taşında konsantre olmakta, kimi zaman ölüm, kaya resimlerinde anlatılmaya çalışılmaktadır. Özellikle Çin yazılı kaynaklarının konuşmaya başladığı dönemde bölgenin kültür tarihi daha iyi anlaşılacaktır. Çinliler Hun ve Göktürklerin ölüm gelenekleri ile ayrıntılı bilgiler vermektedir. Bu konuda aşağıda söz edilecektir.

Orta Asya; Tarihi Çağlarda Mezar:

Özellikle Andronova kültüründeki madencilik, Karasuk kültüründeki geyik kabartmalı mezar taşlarının, Tagar kültüründeki kızıma bağlı süt ürünlerinin yaygın olarak kullanılması daha sonraki bölgedeki Türk kültürünün şekillenişinde önemli bir rol oynamıştır.

Proto-Türk olarak görülen Ting-Lingler bu kültür coğrafyasından olup Hunların ataları olarak kabul edilmektedir. Ayrıca Karasuk ve Tagar kültürünü ortaya çıkaran insanların batıda İskit olarak görülen unsurlar olduğu söylenebilir²².

²⁰ Okladnikov 2000:131-132.

²¹ Okladnikov 2000:140.

²² Grakov İskitlerin M.Ö.IX. yüzyılda Karadeniz'in kuzeyinde Kimmerle birlikte yan yana yaşamış olabileceklerine işaret etmektedir. Asur ve Grek kaynaklarında ise M.Ö.VIII. yüzyılda İskitlerden bahsedilmeye başlanmıştır. Bkz. Grakov. 2006:43-45,285-286.

Hunlar, ahirete inanıyorlar ve öbür dünyayı bu dünyanın bir devamı olarak algılıyorlardı. Bu nedenle mevtanın öte dünyada tüşümemesi düşüncesiyle ceset çift tabut içine konularak defnedilmekteydi. Yabgu ve üst düzey prenslerinin, simli kumaşlara ve süslü kürklere sarılan cesetlerinin yanına kendisine hizmet etsin diye dostlarının ve hizmetçilerinin bazıları kurban edilerek gömülüyordu; herkes için bu kurbanlar gömülmezdi. “Savaşçı kurban” edilmesinde de cesur savaş esirleri seçilirdi. İnsan kurban edilmesinin, Tibet Mitra (Bhon/Bon) dininin etkisiyle olduğu düşünülmektedir²³.

Pazırık kazılarında görüldüğü üzere;²⁴ İskitlerde hem yakma hem de gömme gelenekleri birlikte görülür. İskitlerde bu geleneklerin varlığını Herodot belirtmektedir²⁵. Bu iki geleneğin Göktürklerde de varlığını Çinliler, (628 yılı dolayları olayları için) dile getirirken “*bir zamanlar ölülerini yakma alışkanlığında olan Türkler, onları şimdi toprağa gömüyor ve onlara mezar dikiyorlar*” demektedirler²⁶.

Çin yazılı kaynaklarında Göktürklerin ölüm gelenekleri ile ilgili birçok detay bulunmaktadır: “*İçlerinden biri ölünce, cesedi çadıra konuluyordu. Ölen kimsenin çocukları, kadın erkek bütün akrabalarının her biri birer koyun ve at kesip, kurban olarak çadırın önüne koyuyorlardı. Sonra, atlarına binerek, çadırın çevresinde yedi kez dönüyorlar, çadırın önüne geldiklerinde ise bıçakla yüzlerini ya-*

²³ Gumilëv 2002:115. Ayrıca yukarıda değinildiği gibi Gumilëv geyik kabartmalı güneş diskli şekilde resimli kabartmalar bulunan kayrak mezar taşı geleneğini Hunların da oluşumunda önemli olan, güneyden Moğol ırklarının Paleosibir halklarının karışımına bağlar(2000:100).

²⁴ Tekçe 1993.

²⁵ Herodot IV,71: Herodot’un buradaki anlattığı bilgiler birçok yönüyle daha sonraki Hun ve Göktürk gelenekleri ile benzerlik gösterir; hatta günümüzdeki Anadolu’da herkesin mezar üzerine üç kürek toprak atma yarışı gibi bir gelenek de ilginçtir. Burada Herodot’un anlatımını veriyoruz: “Kral mezarları Gerhos topraklarında, yani Borysthenes üzerinde gemilerin gidebildikleri son bölgedir. Kralları öldüğü zaman, o bölgede eni boyu bir dörtgen, büyük bir mezar kazılar ve hazır olduğu zaman ölüyü getirirler. Gövde mumla kaplanmış; önceden karnı yarılmış, içi boşaltılmış ve maydanoz tohumu, anason ve dövülmüş saparna ve kokulu maddelerle doldurulmuş sonra dikilmiştir; ölü, bir arabaya konur ve başka bir halk topluluğuna götürülür; teslim alanlar Şahane Skyth’lerin geleneklerini uygulurlar: Bir kulaklarının memesini keserler, başlarını çepeçevre kazırlar, kollarının etini çizerler, alınlarını ve burunlarını yırtarlar, sol ellerine ok saplarlar. Sonra arabanın içindeki kral ölüsü, gene kendi uyruğunda olan başka halk topluluğuna götürülür; ilk olarak götürüldüğü yerin ahali de peşinden gider. Bütün halk toplulukları dolaştırıldıktan sonra ölü, imparatorluğun en uzak ülkesi olan Gerrhos ülkesine götürülür; mezar orada kazılmıştır. Mezarın içine çimen yayılır, kral üzerine konur, ölü, yere saplanmış mızraklarla çevrilir, üzerine ağaçtan bir gölgelik konur; ölü, sazlarla örtülür. mezarın içinde boş kalan geniş yerlere karılarından birisi; elinden içki içtiği kimse, bir açığı, silahları, uşaklarından birisi, bir haberci ve atları, boğulup konur, kullandığı şeylerden birer tane ve altın kupalar konur (gümüş ve bakır kullanmazlar). Bu tören tamamlanınca herkes mezarın üzerine kürekle toprak atar ve en yüksek tümseği yapmak için birbiriyle yarış ederler”

²⁶ Roux 1994:219.

ralıyorlardı. Sonra herhangi bir gün belirliyorlar ve o gün ölen kişinin atını, elbiselerini, kullandığı eşyayı, cesediyle birlikte yakıyorlardı²⁷. Sonra, bunları uygun bir zamanda toprağa gömmek üzere, küllerini topluyorlardı. Eğer biri, ilkbahar ya da yaz ayında ölmüşse, çimenlerle ağaçlardaki yapraklar sararıncaya kadar bekleniyordu, şayet sonbahar ya da kış aylarında öldüyse, bitkilerin tohumlanması ve açma mevsiminin gelmesi gerekiyordu. Sonra bir çukur kazılıyor, içine küller gömülüyordu. Defin günü akrabalar yine ellerinde kurbanlarıyla geliyorlardı, mezarın etrafında dönerek yüzlerine bıçakla çizik atıp yaralıyorlardı.

Defin töreni de tıpkı ölüm günü yapılan törene benziyordu. Gömme işi bitince, üst üste dizdikleri taşlardan bir “hatıra direği” yapıyorlardı, taşların miktarı, ölen kişinin öldürdüğü insanların sayısı kadar oluyordu. Sonra kurban kestikleri bütün koyun ve ataların kafalarını taşlardan yapılmış direğin tepesine asıyorlardı.”²⁸.

I. Göktürk Devleti'nin Çinliler tarafından işgal edilip yok edildiği ve Türklerin esir edilerek Sarı Nehrin güneyine yerleştirildikleri sırada Türk Kağanı Hie-li(İl Kağan)'nin ölüm törenini anlatan bir belgede ölüm tarihi, mezarın yeri ve şekli hakkında biraz daha fazla ayrıntı bulunmaktadır:

“8. yılda (634) Hie-li öldü. İmparator onu ölümünden sonra Kue-i (doğru yola geri dönmüş olan) prensi ilan etti ve ona ölümünden sonra Huang adını verdi. Onun kullarına onu gömmelerini emretti. Adetleri uyarınca cesedi yakıldılar ve Pa Nehri'nin doğusunda bir höyük yaptılar”²⁹.

Bu olaydan kısa bir süre sonra esaret günlerinde, Çinlilerin kağan olarak Türklerin başına atadığı Hie-li Kağan soyundan A-şina Sse-mo (Ssu-mo), imparatora rica ederek, Çin sarayındaki şiddetli muhaliflere rağmen, Sarı Nehrin kuzeyindeki eski yurtlarına yerleştirmeyi başarmıştı.

Bu olaydan söz eden Çin belgesinin devamında Türklerin yerleştirildiği coğrafya hakkında daha detaylı açıklamalar: Bölgenin kuzeyinde çöl ve Sie-yen-t'o halkı var. Anlatılan bölge şimdiki Gobi Çölü olarak bilinen Ordos bölgesi olup, Çin yönetimindeki İç Moğolistan olarak bilinen coğrafyadır. Son yıllarda gündeme

²⁷ Bir başka belgede ise bu bilgilere benzer bir anlatımın yanında “... cesetlerini atın üzerine koyarak yakarlardı” ayrıntısı görülmektedir. Mau-Tsai 2006:64.

²⁸ Mau-Tsai 2006:22-23.

²⁹ Mau-Tsai 2006:276: Bu belgenin devamında, Hie-li'yi çok seven bir yakının intihar etmesi üzerine, Çin İmparatorunun duygulanması ve emri ile onun da Hie-li'nin mezarının yanına gömülmesi; aralarındaki dostluğun bir taş kitabeye yazılması emrinden söz edilmektedir.

gelen “Türk Piramitleri” adı ile söz edilen anıtların bulunduğu bölgedir. Çin kaynaklarında imparatorun Sse-mo ile diyalogunda şu şekilde dolaylı bilgiler bulunmaktadır:

İmparator, “...Ebeveynlerin mezarları (Sarı) Nehrin kuzeyinde bulunuyor. Şimdi sen eski çadır sarayına (otağ) dönüyorsun, bu nedenle seni yola çıkarken teselli etmek için bir ziyafet veriyorum.³⁰” Daha sonra nehrin kenarına bir sunak kurulur ve Sse-mo’ya mazbatası ile birlikte davul ve sancak verilir. Sse-mo, 100 binden fazla adamı, 40 bin askeri ve 90 bin atıyla Sarı Nehri geçerek Ting-sian-ç’eng kentini kurmuştur. Ancak imparatora eşlik ettiği bir seferde bir kaza oku ile yaralanır, başkente dönünce de ölür. Ölümünden sonra imparator ona bir takım ordu bakanlığı başkanı ve askeri vali gibi unvanlar vererek, bir mezar yaptırır. Bu mezarın yapılış şeklinin anlatımında; bölgedeki mezarların mimarisi hakkında da ip uçları bulunmaktadır: “..mezar, Po-Tao-şan Dağı’nın bir kopyası olarak inşa edildi ve Hua-çov’da bir mezar taşı dikilerek üzerine gösterdiği hizmetler yazıldı” denilmektedir³¹.

Türklerin bu dönemine işaret eden bu belgelerin yanında II. Göktürk Çağı mezarlarının yapımında da Çin kaynaklarında detaylı bilgiler vardır. Nitekim Kül Tigin ve Bilge Kağan’ın mezarlarının (Harita 1) yapımında Çin imparatoru yaptığı destekten söz eder:

“19. yılda (731) K’üe T’ê-llê öldü. İmparator Kin-wu Tsi-ang-kün (kuş alayı generali) Çang K’ü-i ile Tu-kuan-lang-çung (adalet bakanlığı hükümlüler dairesi şefi) Lü Haiang’ı bir imparatorluk yazısıyla başsağlı dilemeleri için (Tu-küe'lere) gönderdi. İmparator onun için bir mezar taşına kıta yazdırdı, ayrıca bir heykel ve dört

³⁰ Mai-Tsai 2006:285.

³¹ Mai-Tsai 2006:287.

duvarına (ölenin) savaş sahnelerinin resmedildiği bir tapınak yaptırdı; (bunun için) imparator altı ünlü ressamı gönderdi; onlar resimleri öylesine ustaca ve doğal biçimde yaptılar ki, (Tu-küe'ler) (böyle resimleri) hiç görmediklerini söyledi. Mo-ki-lien(Bilge Kağan) onlara baktığında hep hüznünlendi”³².

Bu satırların karşılığı, Bilge Kağan'ın dilinden, Kül Tigin Kitabesinde şu şekilde dile gelmektedir:

“Küçük kardeşim Kül Tigin vefat etti. Kendim düşünceye daldım. Görür gözüüm görmez gibi, bilir aklım bilmez gibi oldu. Kendim düşünceye daldım. Zamanı Tanrı yaşar. İnsan oğlu hep ölmek için türemiş. Öyle düşünceye daldım. Gözden yaş gelse mani olarak, gönülden ağlamak gelse geri çevirerek düşünceye daldım. Müthiş düşünceye daldım. İki şadın ve küçük kardeş yeğenimin, oğlumun, beylerimin, milletimin, milletimin gözü kaşı kötü olacak diyip düşünceye daldım.

Yasçı, ağlayıcı olarak Kitay, Tata bil milletinden başta Udar general geldi. Çin Kağanından İsiyi Likeng geldi. On binlik hazine, altın, gümüş fazla fazla getirdi. Tibet kağanından vezir geldi. Batıda gün batısındaki Soğd, İranlı, Buhara ülkesi halkından Enik general, Oğul Tarkan geldi. On Ok oğlum Türğiş kağanından Makaraç mühürdar, Oğuz Bilge mühürdar geldi. Kırgız kağanından Tarduş İnançu Çor geldi. Türbe yapıcı, resim yapan, kitâbe taşı yapıcısı olarak Çin kağanının yeğeni Çang general geldi”³³.

Bu türden yazışmaların olduğu, kısa bir süre sonra Bilge Kağan'ın ölümü ile de gerçekleştiği görülmektedir. Çin imparatoru dostu ve evladı olarak gördüğü Bilge Kağan'ın ölümünden büyük üzüntü duyduğunu belirtmekte onun mezarı için de gerekli her türlü yardımı yapacağını söylemektedir. Bilge Kağan'ın oğlu Kağan Teng-li'ye hitaben yazdığı mektupta imparator, “..onun cenaze töreni için ihtiyaç duyduğün her şeyi senin istediğin doğrultusunda başsağlığı elçisiyle derhal göndermek ve her şeyin zamanında (ulaşmasını) emretmek istiyorum..

...Bunun dışında, sadakatini korumuş olanın çocuklara ve çocukların çocuklarına (örnek olarak) gösterilmesi, savaşa son vermiş olanın savaş alanında (birliklerin önünde) (örnek olarak) övülmesi gerektiğine inanıyorum. Bu nedenle (vefat eden için) mezar taşı ve tapınak yapımaları, onun örnek şahsiyetini sonrakilere anlatmaları

³² Mai-Tsai 2006:317.

³³ Kültigin Kitabesi, Kuzey Cephesi 10-13.satırlar bkz.Ergin 1986:29-30.; Ayrıca 1958 yılında Çekoslavaklar ile Moğolların ortaklaşa yaptıkları Kül Tigin kazılarında yapının mimarisi ortaya çıkarılmıştır.Bkz. Jisl 1963.

ve hizmetlerini kayda geçirmeleri için (adamlar) gönderiyorum. Bu amaçla bir vakanüvise metni hazırlamasını emrettim ve vefat (vefat edene karşı iyi niyetimi) anıtlıştırmak için onu zafer tarzında bizzat yazıya döktüm.”³⁴

Bu yazışmalarda, imparator, Bilge Kağan Bengü Taşı’ındaki Çince metnin hazırlanışı ve resimlerin konusu ile ilgili bilgilere ulaşılmaktadır. Kül Tigin kitabesinde Göktürk runiği ile yazılan kısmın Yollug Tigin tarafından kaleme alındığı ise kitabede kendi dilinden şu şekilde dile gelmektedir:

Güney Doğu Cephesinde;“*Bunca yazıyı yazan Kül Tiginin yeğeni Yollug Tigin, yazdım. Yirmi gün oturup bu taşta, bu duvara hep Yollug Tigin, yazdım...*”, güney batı cephesinde de bu durum aşağı yukarı tekrarlanmıştır;“*Kül Tiginin altınını, gümüşünü, hazinesini, servetini, dört binlik at sürüsünü idare eden Tuygut bu... Beyim Prens yukarı gök... taş yazdım. Yollug Tigin*” denilmektedir. ³⁵

Bilge Kağan’ın kendi adına hazırlattığı “Bengü Taş” (Ölüm-süz Taş) kitabesini, kendisi zehirlenip kısa bir süre içinde öldüğünden dolayı oğulları, özellikle Çinlilerin yazışma yaptığı Tengli olarak söz ettikleri Tengri Kağan zamanında tamamlandığını düşünmekteyiz.

T.C. Başbakanlık Türk İşbirliği ve İdaresi Başkanlığı (TİKA), 1997’ten itibaren bölgedeki Türk Anıtlarını Tespit, Kazı ve Restorasyon Projeleri başlatmıştır. Özellikle Prof. Dr. S. Gömeç’in Koordinatörlüğünde kazı başkanı olarak görev yaptığım 2001 ve 2003 kazılarında Bilge Kağan Hatıra Mezar Külliyesi ile ilgili ayrıntılı bilgiler ortaya çıkarılmıştır (Resim 5-6)³⁶. Bu çalışmalarda Bilge Kağan Hatıra Mezarına sunulan 2001 yılında tarafımızdan çıkarılan 4500 parça altın ve gümüşten oluşan eser grubu, şimdi Moğolistan Milli Müzesi’nde bulunmaktadır.

2001 yılı çalışmalarında Bilge Kağan Hazinesi olarak çıkarılan eser grubu içinde yer alan, altın taçdaki kuş figürü ve iki adet gümüş figür Türk kültürü ve mitolojisi içinde ele alınmalıdır³⁷. Bu figürler Avrasya’nın Altay ve Kafkasya dağlık bölgelerinde Neolitik çağdan itibaren görülen bozkır kültürünün devamıdır. Erken tarihlerden itibaren karşımıza çıkan kaya resimlerindeki bu türden figürler, daha sonraki dönemlerde mezar sunuları ve mezar taşlarında yer almaya başlamışlardır. Böylelikle kaya resimleri ile

³⁴ Mai-Tsai 2006:497-499.

³⁵ Kül Tigin, Güney-doğu Cephesi: Ergin 1986:31

³⁶ Bahar 2002 a, b; Tica 2001, Bahar 2005, Bahar 2009.

³⁷ Ögel 1993:108-117.

mezarlar arasında bir kültürel paralellik oluşmaya başlamıştır. Bilge Kağan Külliyesinde ise kitabelerin alınlarında, mezar sunusunda kendini göstermiştir. 2001 yılında Orhun çevresinde özellikle kuzey kesimdeki kurganların farklı tip özelliklerine göre 100'e yakını Jeodezi ve Jeofizik çalışmaları yapılmıştır ve resimlerle belgelenen bu envanterler ileride TİKA'ya teslim edilmiştir.

Bölgede yaptığımız çalışmalarda tespit ettiğimiz kurganlar, daha önceki Moğolistan Uyuk Vadisi çevresindeki kurgan tiplerine paralellik göstermektedir: a) Basit tümsekler, b) Taşlardan daire ile çevrilmiş Tümsekler, c) Dörtgen biçiminde bir çıkış yeri bulunan Tümsekler d) Ufak taş yığınları ile çevrili tümsekler³⁸.

Bölgede görülen balballar ve mezar taşları kültürleri ise;

İlk Göktürk kitabelerinde geçen balbal kelimesinin kökeni ve işlevi hakkında öteden beri bilim dünyasında tartışmalar bulunmaktadır; Moğolca parçalamak anlamına gelen *balbala* ile ilişkisi kurulan bu balbalın, işlev olarak da, ilk kez Radloff "bir ölü için anıt olarak dikilen taşın bir tasvir" demiştir³⁹ (Resim 4). Ancak bu kez de balbal ile mezar taşı arasındaki işlev farkı tartışılır olmuştur. Burada balbal teriminin sözlük anlamı, Göktürk Kitabelerindeki geçtikleri yerleri ve tartışmalardaki yorumlardan örnekler verilerek, konuya açıklık getirilmesi hususunda çalışılacaktır:

Türk Dil Kurumu'nun Türkçe Büyük Sözlüğü'nde;

a. *esk.* Eski Türklerde kişinin anılması için mezarının veya bazı kurganların etrafına dikilen taş, şeklinde geçmektedir⁴⁰. A. İnan, daha önceki balballar üzerine verdiği bilgilerin, arkeolog ve tarihçi L. A. Evtiyuchova ile L.R. Kızlasov'un ispatlarına göre, heykellerin hiçbiri balbal değildir, balballar ölen alpin, hayatında öldürdüğü düşmanların adına mezarına konulan taşlardan ibarettir. Bir kahraman alpin yanında bir sıra taşlardan birinde şu yazı okunmaktadır: " *Işbara Tarkan Balbalı*" ("Ongin Yazıtı" yanında). Mezardaki kahramanın öldürdüğü düşmanlar için "balbal" denilen taşlar sembol olarak konulurdu. Öldürülen şahıs önemli ise "balbal" taşına adının da yazıldığı anlaşılmaktadır, diyerek, bu görüşe katılmaktadır⁴¹.

Tuncer Baykara da bir yazısında, Kızlasov'un heykellerle balbalları ayırımı konusuna değinerek, onun görüşüne katılmakta-

³⁸ Roux 1999:298

³⁹ Roux 1999:163-169.

⁴⁰ <http://www.tdkterim.gov.tr/bts/?kategori=verilst&kelime=Balbal&ayn=tam>, 27.07.2010

⁴¹ İnan 1972:231.

dır⁴². Rusların Orta Asya Tarihçisi Barthold ise, Çinli Budist Rahip (Hacı) Hsüan-tsang'ın 630 yıllarında Türk ülkelerini gezerken, Türklerin kabirleri üzerine bunların öldürdükleri düşmanların heykellerini diktiğinden söz eder. O, bu bilgiden hareketle, Orhun Abidelerinde bu bilgilerin doğrulandığını belirtir ve bu sözcüğün Çince olması muhtemeldir demektir⁴³.

Son yıllarda Orta Asya üzerine birçok çalışması bulunan Jean-Paul Roux ise balbal üzerine birçok araştırmacının görüşlerine yer verdikten sonra, sonuç olarak; *'Öldürülen düşman ya da onun ruhu olmasının burada bir önemi yoktur. Şimdilik, balbalın ölümün yaşamsal gücünün toplandığı yer, ölüm sonrası ikamet yeri olduğunu belirtmekle yetinelim. Belki de ölünün bizzat kendisidir..'* demektir⁴⁴.

Bu görüşten hareketle öncelikle Göktürk Abidelerinde geçen balbal kelimesinin geçtiği yerlere bakalım:

Ongin Kitabesi:

Satır 2: Hakanlık [olan] hakanı münkariz olmuş Türk kavmi öne gün doğusuna, arkaya gün batısına kadar, beride (=güneyde) Çin'e, ötede (=kuzeye) ormana kadar [kadar]

Satır 3: Cesur adamlarını balbal kıldı, Türk kavmi(nin) adı yok oluvermiş idi..⁴⁵

Bilge Kağan Abidesi;Doğu Yüzü:

Satır 13: ...Babam kağan öylece ili, töreyi kazanıp, uçup gitmiş, Babam kağan için ilkin Baz Kağanı balbal dikmiş..⁴⁶

Satır 20:...O bilmemenden dolayı, kötülüğünden yüzünden amcam kağan uçup gitti. Önce Kırgız kağanını balbal olarak diktim..⁴⁷.

Zamanla kurgan çevresinde ve bu kültür coğrafyasında Türkçede *"balbal"* adı verilen mezar taşları kültürü dikkati çeker. Bir bakıma kurgan mezarlar ile balbal kültürü birbirine paralel gelişmiş kültürler gibi görülmektedir.

Bilge Kağan Abidesi: Güney Yüzü:

Satır 7: (Tatabıya yapılan seferin devamında)... Kahraman erini öldürüp balbal kılıverdim...

Satır 9: ...Büyük oğlum hastalanıp yok olunca Ku'yu, generali balbal olarak dikiverdim..⁴⁸

⁴² Baykara 2003:368.

⁴³ Bartholdt 2004:19

⁴⁴ Roux 1999:165.

⁴⁵ Orkun 1994:128.

⁴⁶ Ergin 1986:39.

⁴⁷ Ergin 1986, 41.

⁴⁸ Ergin 1986, 53,55

Göktürk abidelerinden anlaşıldığına göre balbal sadece öldürülen düşmanın anısına için dikilen mezar taşları değildir. Göktürk kağanları kendi yakınları ve askerleri için de balbal dikildiğinden söz etmektedir.

Diğer taraftan Moğolistan'da 2001 ve 2003 yılı Bilge Kağan Hatıra Mezar Külliyesi Arkeolojik kazısında ortaya çıkardığımız balballarda Uygurlar gibi boylara ait damgalar da vardı (Resim 4); Buradan, kağanların yönettikleri halkları çevredekilere göstermek anlamında onlara ait balballar diktikleri de anlaşılıyor.

Ayrıca Kül Tigin'e ait mezar külliyesinin karşısında doğuya doğru dizilmiş 330 kadar balbal varken, Bilge Kağan'da 550 civarında idi. Bilindiği gibi bir savaş ustası olan Kül Tigin, Bilge Kağan'dan çok daha düşman öldürmüştü. Sadece balballar öldürülen düşman sayısınınca dikilmiş olsaydı, herhalde Kül Tigin'in balbal sayısı daha çok olurdu.

Orhun Abidelerindeki ifadeler ve bölgedeki yaptığımız çalışmalardan hareketle balbalın ölen kişilerin anısına ve de yönetim merkezlerinde ise yönetilenleri belirtmek için dikilmiş olabilir. Nitekim 2003 yılı kazılarında Bilge Kağan Külliyesini çevreleyen neredeyse tümünde bir boyu ya da halkı simgeleyen damgaların olduğu balballar ortaya çıkardık (Resim 5).

2001 yılı Bilge Kağan Külliyesi Kazılarının en önemli buluntularından biri de Bilge Kağan'a ait mezar olmuştur. Dikdörtgen şeklindeki bu mezarın çevresi bitkisel motiflerle süslenmiş taş levhalarla çevrilmişti. Ne var ki büyük ihtimalle Göktürk Devleti'nin yıkıldığı 745 olayları sırasında istilacılar tarafından bütün külliye'deki mimari unsurların tahribatı gibi buradaki mezar da tahrip edilmiş ve bu taş levhaların üst kısımları kırılıp götürülmüştür. Mezar içi ve etrafı kazılmıştır. Sözünü ettiğimiz hazine 100 cm. kadar bu mezarın güneyinde 1.25 cm. yüzeyden derinlikte alınan döşeme tuğla levhaların yerleştirildiği gri renkteki taban sıvasının altına istif edilerek yerleştirilmişti. Bu istif edilen eserlerin genişliği 40 cm ve boyu 50 cm, derinliği 30 cm. kadardı. Sunak ise bu eserlere 125 cm. kadar güneyde idi (Resim 6). İlk eserlerin bulunmaya başladığı 31 Temmuz günü önce üç adet gümüş çiçek tespit edilmişti. Bu çiçekler 3-4 cm kalınlığındaki *insitu* (yapım sırasında konulduğu gibi orijinal) taban sıvasının altından geliyordu, üstten düşürülmüş görüntüsü vermiyordu, devamında başka çiçeklerin olabileceğini de düşünerek kazıyı derinleştirmeye karar verdik ve sekiz adet çiçek daha tespit edildi.

Yağışlı ve fırtınalı bir gündü, elimizle tuttuğumuz branda çadır altında kazıyı sürdürmemiz mümkün görünmüyordu, zira akşam da olmuştu ve jeneratör yardımı ile gece 24.00' kadar kazıyı sürdürdük. Ancak bu alanı tümüyle keserek çadıra götürüp detaylı bir kazı yapmaya karar verdik ve o gece üzerini el arabaları ve kazma kürekle brandalarla adeta bir kurgan gibi kapattık. Bir Türk ve bir Moğol'dan oluşan nöbetçilerle ikişer saat ara ile başında nöbet tutuldu. Kazıdan sorumlu olan şahsım (Türk tarafı) ve D. Bayar (Moğol Tarafı) sabaha kadar nöbetçilere nezaret ettik. Bir gün sonra da buradan blok halinde bir kasa içine yerleştirilen arkeolojik toprak çadırlardan birine götürüldü ve bir hafta boyunca sistematik bir şekilde kazısı yapıp eserler belgelenip, dört sandık içine paketlenip konular eserler, iki ciple, dağlardan aşan zorlu bir gece yolculuğu sonunda Moğolistan Milli Müzesine teslim edildi.

Bu eserler orijinal olarak üstte gümüş, altta altın eserler olmak üzere istiflenmişlerdi. Sunak çevresinde uzun yıllar ateş yakılarak törenler yapıldığından üstteki eserler belki de ilk anlarda hemen 20-30 cm. üstünde olan bu faaliyetlerden dolayı kısmen eriyip hasar görmüştü. Ancak zaman içinde bu dolgu 100 cm.yi aşmıştır. Eserler tahrip edilerek sunulmuştu. İki adet gümüş ge-yiğin bacakları koparılmıştı, altın rulo hâline getirilmiş ve ipek bir kumaşın içine sarılmıştı ve kıymetli taşları alınarak altın bir maşrapanın içine konmuştu, altın maşrapaların tutamakları kırılmıştı. Bu hazinenin konulmuş olduğu gümüş sandık parçalanmış ve üzerinde aplike olarak kullanılmış 2586 çiçek de koparılarak, rulo edilmiş sandığın üstüne konmuştu⁴⁹.

Yukarıda belirttiğimiz Bilge Kağan mezarı geçmişte tahrip edilip soyulduğu için içinde herhangi bir şey bulunamadı. Rad-

⁴⁹ Tıca 2001;burada bir hususa da dikkat çekmek istiyorum; kazıda olmayan ve de eserlerin konumundan habersiz olan bazı kişilerin basında çıkan bazı değerlendirmelerinin aksine bu eserler Bilge Kağan'ın şahsi eşyalarıdır, daha sonraki dönemlerde konmamıştır, zerafetine binaen bayanlara ait eşyalar da değildir. Zira burada bulunan altın kemer Bilge Kağan Külliyesinde bulunan Bilge Kağana ait heykelde aynen resmedilmiştir, diğer taraftan kuş figürlü tacın aynısı, taştan yapılmış Kül Tigin Külliyesinde bulunan baş heykelindeki ile aynıdır. Kül Tigin'e ait olan bu heykel de Bilge Kağan'a ait olabilir, zira bu külliye-yi yaptırması anısına kendi heykeli de oraya koydurmuş olabilir, fakat genel kabullenmeler gibi Kül Tigin'e ait olsa da mesele değildir, çünkü sonuçta bir başbuğa ait baş heykelidir ve baya aittir. Blge Kağan'a sunulan altın taç da belirttiğimiz gibi bunun benzeridir. Eserlerin konumuna gelince, Bu eserler Bilge Kağan külliyesi tabanına yerleştirilmiş, orijinal taban sıvası bu eserlerin üstünü kaplayacak şekilde sıvanmıştı. Bulduğumuz ilk üç gümüş çiçek bu sıvanın içindedir. (Şimdiye kadar bu kazıları başından sonuna planlayan takip eden insanlara görüş sorulmadan bu tartışmaları yürütmek de bilim, araştırma ve bilgilendirme yöntemleri bakımından ilginçtir.)

loff⁵⁰ ve Jisl⁵¹ kazılarında itibaren bölgedeki kazılarda biliyoruz ki Göktürk mezarlarında cesetle karşılaşmamıştır. Demek ki Çinli gözlemcilerin söylediği gibi Göktürkler büyük oranda ölülerini yakmışlardı. (Anonim olarak belirttiğimiz Bilge kağan ailesine ait diğer mezarlardan bazılarında Rusların ve Moğolların kazılarında kül bulunduğu, kazılar sırasında görüş alışverişinde bulunduğum Moğol arkeolog D. Bayar tarafından anlatılmıştır. Ancak, Bu küllerin bir cesede mi yoksa tören için yakılan odun külleri mi olduğu raporlarda pek açık değildir, demiştir.)

Daha sonraki Türk Mezar Tipine örnek teşkil edecek önemli bir yapı olduğu için Bilge Kağan Külliyesi kazılarının 2003 yılı çalışmalarını kısaca vermek istiyoruz.

Bilge Kağan Külliyesi Kazıları 2003:

2003 yılı Bilge Kağan kazılarında külliyeinin ölçülerini ortaya koyan kazı çalışmaları da oldukça ilginç sonuçlar vermiştir. Burada Türk ve Çin yazılı kaynaklarında sözü edilen mimari ve mimaride kullanılan resim çalışmalarının örnekleri ortaya çıkarılmıştır. Ne var ki! Bir duvar örtü kiremidi üzerindeki savaş sahnesi dışında beyaz sıva üzerine kilden yapılmış duvarlara siyah ve kırmızı boya ile yapılmış resimler, duvarların yıkılması sonucu, kristal bir vazonun kırıldığı zaman dağıldığı çok küçük parçalara dağıldığından resimlerin muhtevası hakkında bilgi edinmeyi güçleştirmiştir.⁵² Tuğladaki resimden hareketle duvar resimleri tarafımızdan 2003 yılı kazısı sonucuna göre, Bilge Kağan Anıtı 72 m. uzunluğunda ve 36m genişliğinde olduğu anlaşılmıştır. Anıt, yaklaşık 5 m aralıklarla sıralanmış balballarla çevrili idi. Anıtı çevreleyen balballar ön ve arka cephede anıtın dış duvarına 5 metre uzaklıkta, güney ve kuzey cephelerde ise 6.80 m uzaklıktadır. Kazı sonucunda anıtı tamamen çevreleyen ve balballarında dışında kalan bir kanal tespit edildi. Dört cephede de 3.40 m genişliğinde olan kanalın derinliği 190 cm'dir. Kuzey cephede kanal ile anıtın kuzey duvarının dış sıvası arasındaki mesafe 7.90 m olarak belirlendi. Kanalın giriş kısmına denk gelen ve bittiği noktanın arası 3.60 m'dir. Kanal ile platforma yürüme yolunun her iki tarafında 15'er

⁵⁰ 1893 Yıllarında Bilge Kağan Külliyesinde Alman kökenli Rus arkeolog Radloff kazılar yapmış ve özellikle külliyeinin doğu girişinde tahribatlar yapmış, çelik kazmalarla yapıldığı anlaşılan kazı sırasında, kazmaları koç heykellerin sırtında derin izler bırakmıştır.

⁵¹ Jisl 1963:1958 yılında Kül Tigin'deki kazısından yukarıda söz edilmiştir.

⁵² Duvar resimleri tahrip olduğundan duvar resimleri tarafımızdan Resim 7'deki gibi tanımlanmaya çalışılmıştır.

cm'lik aralık vardır. Anıtın batı duvarının dış noktası ile sunak taşının batı ucunun arası 12.86 m, sunak taşı ile bark arası ise 14 m ölçüldü.

Bu yapının batı köşesi ile barkın doğu köşesi arasındaki mesafe 17.40 m, kaplumbağanın altındaki kare yapının batı ucu ile anıtın girişi arasındaki mesafe 10.50 m, kare yapının batı ucu ile koçların arasının mesafesi 11.40 m, anıtın girişinde bulunan iki koçun birbirine uzaklıkları 3.75 m, anıt girişi için platform uzanan yürüme yolu iki kısımdan oluşmaktadır. İlk kısım olan yürüme yolunun başlangıcı ile ilk kısmın bittiği nokta 6.70 m, ilk kısım ile anıtın ana giriş kapısının arası 5.70 olmak üzere toplam 12.40 m, yürüme yolunun başlangıcı ile ilk balbalın mesafesi 3.30'dır. Anıtın ana giriş kapısının genişliği ise 3.30 m'dir (Tica 2003, Resim 7-8).

Orhun Kitabelerinin, edebi kültür olarak Türk tarihinde önemini olduğu kadar abideler mimari olarak da etkisini sürdürmüştür.

Kuşkusuz yukarıda değinildiği gibi Çinli ustaların bu anıtların yapımında katkısı büyük olmuştur. Ancak Yolluğ Tigin'in de üzerinde durduğu runik yazıların yazımında olduğu gibi anıtların yerinin, yönünün seçimi, resimlerin seçimi, sunular ve mimarı içinde mekânların yerleştirilmesi gibi konularda yerel karakterler dikkati çekmektedir. 2010 yılında bir sempozyum (bilgi şöleni) nedeniyle kısa süreliğine gittiğim Japonya'da antik Nara ve Kyoto gibi eski tarihi başkentlerde gördüğüm Bilge Kağan Külliyesi ile Çağdaş görülen Budist tapınaklarında mimarinin genel bir benzerliğinin olduğu dikkatimi çekmiştir. Ancak Kyoto'daki girişin hemen solunda kimi zaman sağında görülebilen ateş sunakları Bilge Kağan'da en batıda kurban sunağı olarak görülmektedir. Burada kitabeler herhangi bir hayvan heykeli kaidesi olmayan düz taş kaideler üstüne mekân dışına su kanalı ile kapı arasına konmuştur.

Bu türden kaplumbağalı kaidelerden birine 2001 yılı Çin Seddi'ni ziyaretimizde Pekin ile Badaling arasında karşılaştığımız zaman, bu türden kaplumbağa kültürlerinin güneyden geldiği şeklindeki yorumlara katılmamak elde değil, ancak bunların mimaride konuş yerleri kullanım amaçlarına göre farklılıkları görülmektedir. Kaldı ki kaplumbağa kültürünü Türklerden almalarına karşın, Moğollarda bile daha çok mekân dışına konulan kaplumbağa heykellerinin yönü doğuya bakar şekilde yapılmıştır. Türklerde ise külliye içinde kitabe altında yer alan kaplumbağa-

lar hemen girişte yer alıp batı yöndeki sunağa dönük vaziyettedir. Kısacası buradan vardığımız sonuç, görüntüde mimaride benzer şekiller olabilir, ancak detayda bu unsurlar kendine özgü bir kültür anlayışı içinde şekillenirler.

10. yüzyılda Türklerin Müslümanlığı kabul etmeye başlamalarıyla birlikte türbe mimarisinde bir takım değişimler yaşanmıştır. Önce dörtgen şeklinde olan türbeler sonra sekizgen gibi çok kenarlı kümbet yapısına doğru geçiş göstermiştir. Mimaride bu türden değişikliklerin yanında daha önce hayvan ve insan şekillerinin yerine türbe yazılarında gelişmeler olmuş ve kufi yazı yaygın olarak kullanılmaya başlamıştır.

Karahanlılar dönemi bu dönem mimari geçiş için önemli bir dönem olmuştur⁵³. Karahanlıların başkenti Karabalgasun'da erken dönem balballarının bu dönemde ikinci bir kullanım olarak Arapça yazılarla mezar taşına dönüştüğü görülür. Hatta bazıları daha sonraki Sovyet döneminde Kiril harflerle yazılmış şekliyle kullanılmıştı. Bu türden örnekler Anadolu'da da rastlanmaktadır. Bazen iki bin yıl öncesinde, Roma dönemi kullanılan bir mezar taşının daha sonra Selçuklu ya da Osmanlı döneminde Arapça kitabeli ve günümüzde de Latin alfabeli Türkçe ile görebilirsiniz.

Bu türden alışkanlıklar bazen sadece malzemenin 2. ve 3. kullanımlarını göstermez, üzerindeki form ve şekillerin de taklidini doğurabilir. Antalya Kaş ve Amasya kaya mezarlarındaki mimarinin bazen günümüz konut mimarisine dahi etki ettiği dikkatli bir gözlemlenilebilir.

Anadolu'da Tarihi Çağlarda Mezar Gelenekleri:

Yukarıda Anadolu'nun Prehistorik çağ mezar yapıları hakkında kısmen değinilmişti. Burada kısmen tarihi dönemlerin başladığı M.Ö. II. bin mezarları üzerinde de durmamız gerekirse, bu dönemde de doğrudan toprağa gömme kuyu mezar, dikdörtgen taşlarla çevrilmiş mezarlardan oluşan sandık mezar ve, küpler içinde gömü şekilleri olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle M.Ö. I. bin yılda Doğu Anadolu'da Urartu mezar mimarisinde dikkati çeken gelişmeler olmuştur. Yüksek kayalıkların yüzüne oyulan kaya mezarlarına cesedin doğrudan konulduğu mezar geleneğinin yanında "urne" denilen delikli kaplara konulmuş kül mezarlara da rastlanılmıştır. Zira bu deliklerden ruhun bir arı gibi girip çıkaca-

⁵³ Aslanapa 1984:27-42.

ğına inanılmaktaydı⁵⁴. Bu dönemde Batı Anadolu'da Friglerin ortaya çıkardığı Grekçe Tümülüs denilen kurgan mezar tipi mezarlar görülmektedir. Daha sonra Lidyalılar ve Helenistik dönemde bu türden mezarlar günümüze kadar dikkati çeken yüksek tepeler halinde kalmıştır.

Frig döneminden kalan Polatlı'daki Gordion Tümülüsü, Lidyalılardan kalan Salihli Bin Tepeler Tümülüsleri, Helenistik Komme gene krallığından kalan Adıyaman Nemrut Tümülüsü dünyaca bilinen mezar anıtlarıdır.

Anadolu'da Hellenistik dönemde toprağa gömülen kuyu mezarlar yanında dikkati çeken mermerden yapılmış sandık şeklinde Lahit Mezar şekilleri dikkati çekmeye başlamıştır. Roma döneminde de sıklıkla kullanılan bu mezarlar tiplerinin de bölgelere göre yapım tarzı ve süslemelerinde değişkenlikler görülür. Roma döneminde de ölülerin ceset olarak gömülmesinin yanında yakılarak gömüldükleri görülür. Bu geleneği kuyu mezarlarda görmenin yanında Ostetek denilen küçük lahitler içine de defnedildiği görülmektedir. Mezar lahitlerinde genellikle içinde yatan kişiye ait yaşam öyküsünün resimlerine yer verilirken, o kişiye ait Grekçe kimi zaman Latince bilgilere yer verilmiştir. Bazen de kişinin ruhunu koruyacağına inanılan tanrı figürleri ve kimi zaman da medüze gibi saçlarından yılanlar fışkıran değişik yaratıklar resmedilmiştir. Çoğu kez de aslan heykellerinden oluşan mezar kapakları tercih edilmiştir (Resim 9).

Kuşkusuz yeni gelenlerin geçmişten kalan bu eserlerden etkilenmeleri kaçınılmazdır. Bu yüzden Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen göç yollarının girişinde olan Doğu Anadolu'da Orta Asya etkilerinin daha çok yansması da doğaldır. Zira bu bölgenin Kars ve Erzurum çevresinde Orta Asya'dan taşınan balbal kültürünü yansıtan elinde kadeh tutan heykel tarzındaki mezar taşlarının varlığından tutun da kurgan türü mezarlıklara varıncaya kadar benzerlikler Orta Çağlara kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Ahlat⁵⁵, Gevaş⁵⁶, Erciş ve Çaldıran gibi merkezlerde geçmişe ait taş işçiliğinin etkilerinin yanında Orta Asya'dan gelen etkiler

⁵⁴ Sevin 1986:329-340.

⁵⁵ Karamağaralı 1992

⁵⁶ 1988 yılı Gevaş kazılarında tespitlerimize göre, sandukadaki kapı şeklindeki tasvir, bu dünyadan öbür dünyaya geçişi simgeliyordu. Bu türden kapı şeklinde Antik mezar taşlarına, Konya çevresinde yürüttüğümüz araştırmalarda karşılaşılmıştır (Tarhan 1988). Ekip sorumlusu olarak görev yaptığım bu çalışma için ayrıca bk. R.Altuok, "Cemle Hatun Kümbeti'nde onarım çalışmaları devam ediyor, 14. yüzyıla ait bir kümbet", Cumhuriyet, 14.09.1988.

de dikkati çeker⁵⁷. Bölgedeki bu etkiler türbe ve kümbet mezar kültüründe dikkati çekerken; özellikle, Anadolu'da Çaldıran Ovasında⁵⁸, Tunceli Munzur Dağlarında Ulukale⁵⁹ ve Erzurum, Hınıs-Başköy⁶⁰, Mirseyit(Tanır)⁶¹, Artvin-Şavşat⁶², Diyarbakır, Elazığ, Kars, Erzincan; Orta Anadolu'da Akşehir-Maruf, Afyon'un Kümbet ve Hayranveli, Seyidgazi'nin Ayvalı ve Kafkasya, Orta Asya ve Balkanlarda karşılaşılan at ve koç şekilli eski mezar taşları⁶³ Orta Asya kültürü ile ilişkileri görülmektedir.

Anadolu'da koyunla ilgili mezar taşları genellikle Akkoyunlular ve Karakoyunlulara ait gösterilirken, at ile ilgili kültürün hangi Türk boyuna ait olduğu üzerinde fazla durulmamıştır. Ancak koyunlu mezar kültürlerinin yanında olması yine bu kültürün Akkoyunlular ve Karakoyunlular ile ilgisinin olacağını göstermektedir. Diğer taraftan at heykeli ile ilgili mezar kültürler Çin'in kuzeyinde Kien Ling ve Hun dönemine ait Shensi'de karşılaşılmıştır. XIV. Yüzyıla ait Soul yakınlarındaki mezar buluntuları da bu geleneğin geç dönemlere kadar sürdüğünü göstermektedir. Anadolu'da ise hala koyun ve at heykelleri şeklinde mezar taşı yapım geleneğinin Tunceli çevresinde olduğu tespit edilmiştir⁶⁴.

Bu konuda son yıllarda Hakkari'de bulunan mezar stellerinin tarihi daha erkene gitmesine rağmen verilebilecek örnekler arasındadır. M.Ö. I. bin yıla ait bu stellerle Orta Asya'da bulunan balballar arasında bir ilişkinin kurulması⁶⁵ Anadolu coğrafyası ile Orta Asya'nın bilindik bir tarih olan 1071 Malazgirt öncesinde iki bölge arasında kültürel ilişkilerin olduğunu yansıtmaktadır. Bu türden geç taşbaba ya da balbal türü mezar kültürlerinin geç örneklerine Anadolu'da rastlamak mümkündür⁶⁶.

Bu türden benzerliklere İlk Tunç Çağı olarak bilinen beş bin yıl öncesine ait Altaylar ve Kafkasya'da görülen stilize yaban keçisi

⁵⁷ Bilge Kağan ve Kül Tigin Mezar Külliyyelerinde kapı girişinin sağında solunda iki koç heykeli bulunmaktaydı. Koç heykellerine bölgedeki diğer Gök-Türk anıtlarında da rastlanılmaktadır. Akkoyunlulara yansıyan bu gelenek olmalıdır. Bkz. Resim 10.

⁵⁸ 1988 yılında Van Kalesi Kazı ekibinden hocalarımız Prof. Dr. Veli Sevin başkanlığındaki bir ekiple günü birlik gittiğimiz Van-Çaldıran Ovasında yaptığımız kısa bir bilimsel gezide çok sayıda at ve koç heykelleri ile karşılaşmıştık. Van Müzesinde de bu türden mezar taşları sergilenmektedir.

⁵⁹ Aksoy 2010.

⁶⁰ Ceylan 2008:330.

⁶¹ Baykara 2003:377-384.

⁶² K.Köroğlu, Şavşat'ın 2,5 km. batısında Şavşat Kalesinin 150 m. doğusunda 4 adet koç heykelinden söz etmiştir. XV.-XVI. Yüzyıl sonlarına tarihlenmektedir. Bk. Köroğlu 1997:132.

⁶³ Mağaralı 1993:35-39, Aksoy 2010.

⁶⁴ Karamağaralı 1993:35,38.

⁶⁵ Sevin 2002:501-509.

⁶⁶ Ceylan 2008:315.

ve geyik resimlerinin benzerlerine Burdur, Kars⁶⁷ ve Erzurum çevresinde karşılaşılması bu sözü edilen sitellerden önce de Anadolu ile Orta Asya arasındaki kültürel ilişkilerin olduğunu yansıtmaktadır. Bu türden benzerlikleri Paleolitik Çağın mağara resimlerine kadar götürmek mümkündür. Demek oluyor ki, Tarih öncesinden itibaren uzak bölgeler arasında tahminimizden daha fazla bir kültürel ilişkiler ağı vardı. Ancak zamanla siyasal sınırların parçalandığı bir dünya sisteminde insan hareketliliğine sınırlar getirilmiş ve bölgesel farklar ulaşım ve iletişim araçlarının gelişmesine rağmen, kutuplaşmalar nedeniyle kesintilere uğramıştır.

Orta Asya ve Anadolu ilişkilerinin yanında büyük oranda halkı Müslüman olan Anadolu coğrafyasında İslamiyet'in etkisi ile Orta Doğu kültürlerinin de yansımaları görülür. Özellikle türbe ve kümbetlerde ölen kişiye ait bilgilerin yanında mezar yapılarında Kuran'dan ayetler ve Peygamberden hadisler dikkati çekmeye başlar. Bunun yanında dini edebiyattan sözler yansır⁶⁸.

Gömü şekillerinde cesedin toprağa gömülmesinde dinî geleneklerin yansıdığı kurallar oluşmaya başlar. Örneğin; mezar mimarisinde önceleri, doğruya doğru olan mezarın yönü, güneye, yani kibleye yöneltilir. Mahremiyet nedeniyle, asgari kadınların göğüs, erkeklerin göbek hizasında gömülmesi gerekir. Daha önce ve şimdi Moğolistan'da kullanılan, hatta Selçuklu eserlerinde de yoğun olan *turquaz* denilen mavi rengin yerini dini bir kural olmasa da geleneğin yönlendirmesi olarak yeşilin kullanılması gibi.

Ölüm sonrasında folklorik birçok geçmişe bağlı köklü gelenekler vardır. Sıradan gibi görülen bu gelenekler, kültürler arası ilişkileri yansıtır. Örneğin, Anadolu'da ölen kişilerin üzerine makas ve bıçak gibi metaller konulur, bunun konuluş nedenleriyle ilgili birçok gerekçeler gösterilmiştir,⁶⁹ ancak Kafkasya'da

⁶⁷ Bk. Ceylan 2008: 225-230, 279, 310.

⁶⁸ Oral 1949, Oral'ın okuduğu XIII. yüzyıl Selçuklu dönemi mezar sandukalarının birinde mezarın önemini ortaya koyan şu sözler dikkat çekicidir: "Her kim benim (türbemi) kabrimi bozar, kabrimi tebdil ederse onların hasmı olasin. Kabrimi bozmalarından dolayı sana sığınırım. Ey Allahım, Ey ilticağahım sen Allahsın vesselam" (Oral 1949:19); görülüyor ki antik dönem mezar koruyucu aslanları ve medüza başları yerini yazıya bırakmıştır. Ülker 1987, Tarhan 1989, Karamağaralı 1993,

⁶⁹ Bu konuda daha önceki araştırmaların (Örnek 1979:46) dışında bir çok farklı görüşler de vardır. Örneğin Ali Donat'ın (1963 doğumlu), Konya, Meram-Dere sakinlerinden Ömer Çelik (1930 doğumlu) dinleyerek şahsıma sözlü olarak, 09.08.2010 tarihinde anlattıkları ilginçtir: "Ömer amca, makas dememe bozuluyor, evlat o sindidir, makas değildir, diyor. Evet, ölümlere sindi koruz, ancak bıçağı ya da gamayı(hançer) şehit olanların mezarına koruz, sindinin ağzı açık olarak ölümlerin boğazına dönük konur, çünkü haram lokma yediyse boğazından geçmesin diye. Sonra bu sindi ve gamalar dövme demirden yapılmalı, dökme olmamalı... (Amca bu gelenekler Şamanist mi?) sorusuna karşı.. Evlat onu bunu bilmem, köpeğin uluduğu gündün beri (yani Ergenekon) bu böyle gelmiş gidiyor..." A.Donat'ın

Karaçay Türklerine ait mezar taşlarında makas resimleri olması; Adıge çevresindeki Altınordu Devleti dönemine ait mezarlarda⁷⁰ ve Tataristan'da Bulgar Türklerinin mezarlarında makas çıkması⁷¹ sıradan tesadüfler olmasa gerekir.

Kafkasya Karaçay-Çerkes Özerk bölgesindeki Teberde vadi-sinde olduğu gibi askeri sivil kimlikler de mezar taşlarında yansıtılmaktadır. Buradaki tuğlar kişinin askeri sıfatının yanı sıra eski bir Türk geleneği olan tuğ geleneğini yansıtmaktadır (Resim 12).

Anadolu'da Selçuklu ve Osmanlı medeniyetinin geliştiği ana kentler dışında kırsal kesimde mezar geleneklerinde şu hususlar dikkati çeker:

Önceleri, eğitimin az olduğu, yaylak kışlak arasında kalmış, çobanlığın yoğun görüldüğü dönemde, mezarlar kimi zaman iki üç metre yüksekliğinde yontulmamış taşların dikildiği (Resim 13) ve baş ve ayak şaideleri arasındaki mesafenin beş altı metre olduğu büyük mezarlar dikkati çeker. Bu şekilde mezardaki kişinin ululuğu vurgulanmaya çalışmıştır⁷². Ancak kentleşmeyle birlikte el sanatlarının gelişmesi mezar taşlarında da görülmeye başlar. Önce çekiç darbelerinin görüldüğü mezar taşları belirmeye başlamıştır. Daha sonra da eğitimin artışıyla birlikte Arapça ayetler, dualar ve şahıs adları görülmeye başlar.

XVI. yüzyıla gelindiğinde ise, mimari zarafetin yanında yazıda ve tezyinatla ölçülü bir estetik görülmeye başlar. Artık taşların cüssesi yerine, küçülen taşlarda yazı ve süslemedeki ifadeler öne çıkar. Bu dönemde meslek gruplarının artışı da mezar taşlarına yansır. Eli kolu ayağı olmayan balbal şeklindeki mezar taşlarının üst kısmı toplumda kullanılan kavuk, takke ve sarık gibi meslek gruplarının kullandığı başlıkları simgeler. Öyle ki, kimi türbe hazirelerindeki taşlardan o çevrede hangi tarikat mensupları olduğu sikke şeklindeki başlıklardan anlaşılabilir. Önceleri mesleğini dahi bilmediğimiz insanlara ait mezar taşları artık bir geçit

verdiği bilgiye göre, hayatın sona erdiğine işaret eden makas resimlerine ait örnekler Dere'deki mezar taşlarında bulunmaktadır.

⁷⁰ Rusya Federasyonu, Adıge Özerk Cumhuriyeti başkenti Maikop Müzesinde 2010 yılında çektiğimiz (Bu gezide Yrd. Doç. Dr. Sefer Solmaz ve Dr. Nurullah Tabakçı bulunmaktaydı) Altınordu Dönemine ait mezar buluntuları (Resim 11).

⁷¹ Veliyev 2000: Resim 12.

⁷² Bu konuda bir örnek vermek gerekirse; 1980-1987 yılları arasında Karakaya Baraj Bölgesi kurtarma kazılarına katıldığım sırada, ekip üyesi bulunduğum İmikuşağı ve çevresinde yaşayan kültürlerle ilgili araştırmalar yaparken, Malatya'nın Köşker Köyü'nde köylüler Köşker Babanın türbesinin 66 m. olduğunu söylediler. Şimdi sular altında kalan türbeyi türbeyi ölçtüğümüzde 33 m. çıktı. Anladım ki onlar o zamana kadar atalarının yaptıği türbeyi hiç ölçmemişlerdi, 33 m. çıkınca "adam büyük olunca herhalde göbeğine kadar gömmüşler" diye bir cevap verdiler.

merasimi sergiler gibi toplumsal statüleri yansıtmaktadır (Resim 14). Ayrıca, mezar taşları yol güzergâhlarını ve yerleşim yerlerini bulmada yardımcı olan önemli işaretlerdir. Zira yayaların çok olduğu, uzun kervan yolculuklarında, yolculuk sırasında ölenleri taşımak oldukça güçtür. Bu nedenle yol boyunca uygun bir yere gömülür, yeri kaybolmasın diye çevreden bulunan bir taş başı ucuna dikilirdi. Çünkü Orta Anadolu'da yaptığımız yüzey araştırmalarında rastgele serpiştirilmiş taşların kervan tarihi yol boylarında ölen kişilere ait olduğunu anladık. Nitekim bu güzergâhlar halk tarafından, İpek Yolu, Tuz Yolu, Katırcı Yolu, Şap Yolu, İpek Yolu, Hacı Yolu ve Bağdat Yolu gibi adlarla anılmaktadır.

İlkel toplumlarda mezarların üzerine yerleştirilen monolitler ölülerin sembelleri idi. Özellikle ziraatla uğraşan toplumlar, üretim yaptıkları bitkiler için hayvancılık yaptıkları meraların bereketi için yeterli yağmurun yağmasını ölümlere bağlamaktadır. Hayvanları için yeşil meralara sahip olan Moğol toplumu günümüzde toprağı işlemeyi günah sayar ve eski anıtlara ve oboy dedikleri taş yığınlarına saygı gösterirler. Nalah ve Orhun'daki Tonyokuk, Kül Tigin ve Bilge Kağan gibi Türk dönemi anıtlarını dahi 2001 ve 2003 yılı gözlemlerimiz sırasında kutsayan Moğol vatandaşları oluyordu.

Bu insanlar üzerlerinde bulunan düğme ya da para gibi bir nesneyi bu kutsal alanın doğu tarafından atıyorlar ve bu alan üç kez dönülüyordu. Bu türden nesnelere yoksa yerden alınan çakıl taşlarıyla bir kutsama gerçekleştiriliyordu. Mezar taşları, balballar ve *oboy* denilen (Resim 15) taş yığınları ile oluşturulmuş kutsal tepciklere *hatık* adı verilen kutsal mavi renkli bezler bağlanıyordu. Özellikle Moğol bozkır insanı Bilge Kağan Külliyesi gibi kutsal alanlarda kazı yaptığımızdan dolayı Tenger (Eski Türkçe Tengri) ya da Burhan'ın (Budizm'den gelen Tanrı) yağmurları kestiğine inanıyordu. Bu türden tarihi yerler kutsal sayılıyor; gezimiz sırasında yaşlı göçebe Moğol rehberlerimiz kımız saçmadan bizi bu alanlara almıyorlardı. Bir bakıma taş eserlerde ve doğada gördükleri ölen kişilerin ruhlarını saçılarak saçarak memnun ettiklerini düşünüyorlardı. Onlara göre kutsal alanların ve mezarların Moğol ya da Türk olması fark etmezdi, bütün geçmiş saygıdeğeri.

Orta Asya Bozkır insanı Şamanist ya da müslüman tarihöncüsünden günümüze mezara ve ölüme bir başka saygı gösterdiği bölgedeki anıtlar ve insan davranışlarından anlaşılmaktadır. Bozkır ve yerleşik kültürlerin güney sınırında yer alan Shaanxi Eyale-

tinin başkenti Xian'a 20-25 km uzaklıktaki piramitler bir bakıma bozkır kurgan kültürünün etkisi ile ortaya çıkmıştır. Zira kuzeyde benzeri büyük kurganlar bulunmaktadır. Bu piramitlerin tarihi ve kimlere ait olduğu tartışılmakla birlikte Çinlilerin bu türden mezarlar yaptıkları biliniyor. Xian'ın 30 km. doğusunda İlk Qin İmparatoru Qin Shi Huang M.Ö.246-M.Ö.208 için yapılan anıt mezarda binlerce asker ve onlara ait atın pişmiş toprak heykelleri yapılmıştı⁷³.

Piramitler bilindiği gibi eski Mısır kültürünün simgesi durumdadır. Bu türden yapılara Orta Amerika'da da rastlanıyordu. Ancak son yıllarda dünyanın başka yerlerinde de benzer piramitlerle karşılaşmaktadır. Birkaç yıl önce Bosna Hersek'te antik Visoki kentinde Visoci Tepesi'nde 2005 yılında bulunan kurganın keşfeden Jeolog Semir Osmanagic 213 yükseklikteki bu kurganın dünyadaki en büyük kurgan olduğunu iddia etmektedir⁷⁴. Avrasya'nın batı ucunda Balkanlar'daki bu keşif gösteriyor ki piramitlerle ilgili sadece Mısır, Orta Asya ve Çin Uygarlıkları görülmemektedir. Kaldı ki Anadolu'da Friglere ait Gordion, Lidyalılara ait Manisa Bin Tepeler, Kommagene Krallıklarına ait Nemrut Tümülüsleri de bu türün bir akrabası olarak ele alınabilir.

Piramit, kurgan ve Tümülüs mezarlardan başka anıtsal bir mezar yapısı da Doğu Anadolu'nun sarp kayalıklarında görülen Urartu, güneyde Orta Toroslarda Isauria, Güney Batı Anadolu'da Likya ve Karya, Batı Anadolu'da Frig ve Lidya, Orta Kuzey Anadolu'da Amasya kaya mezarlarından söz edilebilir.

Görülüyor ki insanlar yaşarken coğrafi koşullara uyarken ölürken de o koşullardan yararlanıp kendilerine kalacak ölüm konutları hazırlamışlardır. Türkler ise doğudan batıya yayıldıkları geniş coğrafya içinde yeni koşullara ayak uydururken geçmişten gelen kurgan ve balbal kültürlerini bir şekilde yeni kültür unsurları içine sentezlemişlerdir. Bu nedenle 2012 Şubat ayında Umre ziyaretimiz için gittiğim Suudi Arabistan'da gözlemlediğim gibi diğer Müslüman topluluklardan farklı bir şekilde tarihî mezarlıklarda din ulularının mezarlarını arayan oradan oraya huşu içinde koşan Türkleri Arap görevlilerin "Hacı Haram" diye azarladıklarına şahit olmuşumdur.

Birkaç gün önce (30 Haziran 2013) Konya ili Hadim ilçesinde yaptığımız gezi sırasında Hz. Hadim'in mezarında dua eden

⁷³ http://usa.chinadaily.com.cn/us/2012-04/30/content_15177542.htm

⁷⁴ http://en.wikipedia.org/wiki/Bosnia_pyramids

hemşehrilerimi ve bizim çocukları görünce (Resim 17-18) Konya TED Koleji yabancı dil hocası Yeni Zelanda kökenli İngiliz vatan-daşı Linda Hanım “Bizde Katolikler mezarlara dua eder, Protestanlar yapmaz” derken kapalı olarak siz de hangi mezheptekiler dua eder diye sormak istediğini anlamıştım. Ben de “Bizde mezhebi ne olursa olsun bütün Türkler her kesimden dua eder” diye cevap vermiştim.

Sonuç olarak, mezar taşları bu dünya ile öte dünya arasında sınır taşlarıdır. Bu taşlarda bu dünyada kalanlardan bir dua isteği, bazen herkesin gideceği yer mesajı ya da veda mesajı yer alır. Mezar taşları, gidenlerin geride kalanlar tarafından hatırlanma yeridir. Ancak Atalar kültürüne bağlı olan Türk toplumunda diğer toplumlara göre daha çok mezarın ve mezar taşlarının yeri büyüktür. Atasının mezarını yaptırmayan, bayramlarda ve önemli günlerde mezarları ziyaret etmeyen, geleneksel görevin dışında dinî bir sorumluluğu yapmamış gibi ayıplanır. Bu nedenle bayramlarda ülkemizde hiçbir yerde görülmemiş bir hareketlilik yaşanır. İnsanlar yaşayan yakınları kadar ölen yakınlarını da ziyaret ederler.

Türk toplumunun yaşadığı kültür coğrafyalarında köklü bir mezar geleneği kültürü vardır. Bilindiği gibi kültürleri silip yok etmek oldukça güçtür⁷⁵. Yok edildiği sanılan çoğu kültürler kimi zaman başka kisveler giyinerek yaşamasını sürdürür. Aynı zamanda binlerce yıllık bir kültürü üzerinde barındıran mezar taşları şekilleri ve verdikleri bilgilerle bir tarih arşividir. Verdikleri mesajlarla da edebi ve felsefi ilham kaynaklarıdır.

⁷⁵ Bilindiği gibi Japonlar teknoloji olarak dünyanın önde giden ülkelerinden biridir, ancak eski Şintoist ve Budist inançlar yoğun bir şekilde bu kültür içinde varlığını sürdürmektedir. Mezarlarında hala eski sunu gelenekleri yaşamaktır. Bkz.Kyoto’da 2010 yılında çektiğimiz mezar sunularından biri Resim 16.

KAYNAKÇA

- Aksoy 2010, M. "Altay'dan Anadolu'ya Damglar",
<http://www.mustafaaksoy.com/default.asp?inc=mzrtas> 05.08.2010
- Alster 1980, B.,(edt.) Death in Mesopotamia, Akademisk forlag, Copenhagen.
- Aslanapa 1984, O., Türk Sanatı, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Bahar 2002a , H., "Bilge Kağan Külliyesi Kazıları", Orhun Sempozyumu, Tika, 11 Mart 2002, AÜ.DTCF. Farabi Salonu, Ankara.
- Bahar 2002 b H., vd., S.Çeçen, İ.Durmuş, G.Karauğuz, R.Kuzuoğlu, G.Gökçek, "2001 Bilge Kağan Külliyesi Kazıları", Türkler 2, Haz. H.C.Güzel, K.Çiçek, S.Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara;82-192.
- Bahar 2005, H., "Tika Projesi, 2001 Yılı Bilge Kağan Külliyesi Kazıları" XIV.Türk Tarih Kongresi, Ankara, 9-13 Eylül 2002, Kongreye Sunulan Bildiriler, III, Ankara.
- Bahar 2009, H., The Excavation and the Conservation of Bilge Khan Monumental Grave Complex in Mongolia, 22 nd CIPA Symposium, October 11-1, 2009, Kyoto,Japon.
- Barthold 2004, V.V., Orta Asya Türk Tarihi Dersleri, Haz. H. Dağ, Çağlar Yay., Ankara.
- Baykara 2003, T., Türk Kültürü, IQ Yayınları, İstanbul.
- Campbell 1992, J., Doğu Mitolojisi, Tanrının Maskeleri, Çev.K.Emiroğlu, İmge Kitabevi.
- Ceylan 2008, A., Doğu Anadolu Araştırmaları, Erzurum-Erzincan-Kars-İğdır (1998-2008), Güneş Vakfı Yayınları, Erzurum.
- Childe 1983, G., Tarihte Neler Oldu, Çev. M. Tunçay- A.Şenel, Alan Yayıncılık, İstanbul.
- Derevianko 2000, A. P., - vd., Archaeological Studies Carried Out By The Joint Russia-
- Ergin 1986, M., Orhun Abideleri, Bas.11, Boğaziçi Yay., İstanbul
- Esin 1972, E., (Editör), Türk Kültürü El-Kitabı, Cilt II, Kısım I A, İslamiyet'ten Önceki Türk Sanatı Hakkında Araştırmalar, Milli Eğitim Basımevi , İstanbul.
- Jisl 1963, L., "Kül-Tegin Anıtında 1958'de Yapılan Arkeoloji Araştırmalarının Sonuçları", Belleten, XXXII/ 107:387- 410.
- Gömeç 2006, S., Türk Kültürünün Ana Hatları, Akçağ Yay. Ankara.
- Grakov 2006, B.N., İskitler, Selenge, Çev. A. Batur, Selenge Yay., İstanbul
- Gumilëv, 200, L.N., Hazar Çevresinde Bin Yıl, Etno-Tarih Açısından Türk Halklarının ve Çevre Halkların Şekillenışı Üzerine, Birleşik Yayıncılık, İstanbul.
- Gümilëv 2002, L.N., Hunlar, Selenge Yay., İstanbul 2002
- Hançerlioğlu 1975, O., İnanç Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- İnan 1972, A., Tarihte ve Günümüzde Şamanizm, Materyaller ve Araştırmalar, TTK Yay., Ankara.
- Jisl 1963, L., Kül Tegin Anıtında 1958'de Yapılan Arkeoloji Araştırmalarının Sonuçları, Belleten, XXVII.Ankara.
- Karamağaralı 1992, B., Ahlat Mezar Taşları, Kültür Bakanlığı, Ankara.
- Kaşgarlı 1985, Kaşgarlı Mahmud, Divan-ı Lügat-i Türk, Çev. Besim ATALAY, I. Ankara 1985:343-381, 466.
- Kramer 1990, S.N., Çev. M.İ.Çiğ, Tarih Sumer'de Başlar, Türk Tarih Hürumu Basımevi, Ankara.

- Köroğlu 1997, K., "1996 yılı Artvin-Ardahan İlleri Yüzey Araştırması", XV.Araştırma Sonuçları Toplantısı, 26-30 Mayıs 1997, Ankara:127-156.
- Mau-Tsai 2007, Liu, Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri, Selenge Yay., İstanbul.
- Mellaart 1975, J., The Neolithic of The Near East, London.
- Mongolia 1999, Monuments of Mongolian History and Culture, Mongolian Academy of Humanites, Ulan Baator.
- Okladnikov 2000, A.P ., "Tarihin Şafağında İç Asya", Erken İç Asya Tarihi, Derleyen, D. Sinor, İletişim Yayınları,İstanbul.
- Oral 1949, M.Z., "Konya'da Tarihi Mezar Taşları", Anıt, Konya, Şubat, S.1:14 -23; Konya'da Tarihi Mezar Taşları", Anıt, Konya, Şubat, S.2'de devamı.
- Orkun 1994, H. N., Eski Türk Yazıtları, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları:529, Ankara.
- Ögel 1993, B., Türk Mitolojisi I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Örnek 1979, S.V., Anadolu Folklorunda Ölüm, II.Baskı, DTCF Yay. Ankara.
- Özgüç 1948, T., Ön Tarihte Anadolu'da Ölü Gömme Âdetleri, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Roux 1994, J.P., Türklerin ve Moğolların Dini, Çev. Aykut Kazancıgil, İşaret Yay., İstanbul.
- Roux 1999, J.P, Altay Türklerinde Ölüm, (Çev. A. Kazancıgil) Kabalıcı, İstanbul.
- Sevin 1986, V., Urartu Mezar Mimarisine yeni Katkılar, Anadolu Araştırmaları,X, Prof.Dr. U.Bahadır Alkım Sayısı, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul:329-340.
- Sevin 2002, V.-A.Özfrat, "Hakkari Stelleri: Doğu Anadolu'da Savaşçı Çobanlar İlk Not", Belleten, LXV, 243:501-519
- Taaffe 2000,RN., "Coğrafi Ortam", Çev. Mete Tunçay, Erken İç Asya Tarihi, Der., Denis Sinor, İletişim Yay., İst. 2000. S.37-59.
- Tarhan 1979, M.T., "Eski Çağ'da Kimmerler Sorunu", VIII.Türk Tarih Kongresi, Ankara- 11-15 Ekim 1976, Kongreye sunulan Bildiriler I, 1979:355-371.
- Tarhan 1989, M.T., V.Sevin, B.Aşan, "Van-Gevaş, Tarihi Türk Mezarlığı Kurtarma Kazısı Onarım ve Çevre Düzeni Çalışmaları, 1988" V. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara.
- Tekçe 1993, E.F., Pazırık Altaylardan Bir Halının Öyküsü, Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara.
- Tica 2000, Moğolistan'daki Türk Anıtları Projesi 2000 Yılı Çalışmaları, T.C. Başbakanlık Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Ankara 2002.
- Tica 2001a, Moğolistan'daki Türk Anıtları Projesi 2001 Yılı Çalışmaları, TC. Başbakanlık Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Ankara 2003.
- Tica 2001b, Moğolistan'daki Türk Anıtları Projesi Albümü, Album of the Turkish Monuments in Mongolia, Köktürk Kağanlığının Kuruluşunun 1450.Yıldönümü Anısına, Haz.O.F.Sertkaya, C.Alyılmaz, T.Battulga, çev.I.Kuşcu,M.Homriş,A.Şen,R.Nurdun, Tika,Ankara.
- Tica 2003, Moğolistan'daki Türk Anıtları Projesi 2003 Yılı Çalışmaları/ The Project of the Turkish Monuments in Mongolia, 2003 Studies, TC. Başbakanlık Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Ankara 2005.

Ülker 1987, N., "İzmir-Hacı Mahmud Camii Haziresi Mezar Kitabeleri (XVIII. Ve XIX. Yüzyıl), V. Araştırma Sonuçları Toplantısı, I:11-42.
Veliyev 2000, R.M., -Cemil A. Muhammetşin, Büyük Bolgar, Bolgar-Tatar Uygarlığının Anıtı, Türksoy, Ankara.

Resim: 1

Resim: 2

Resim: 3

Resim: 4

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

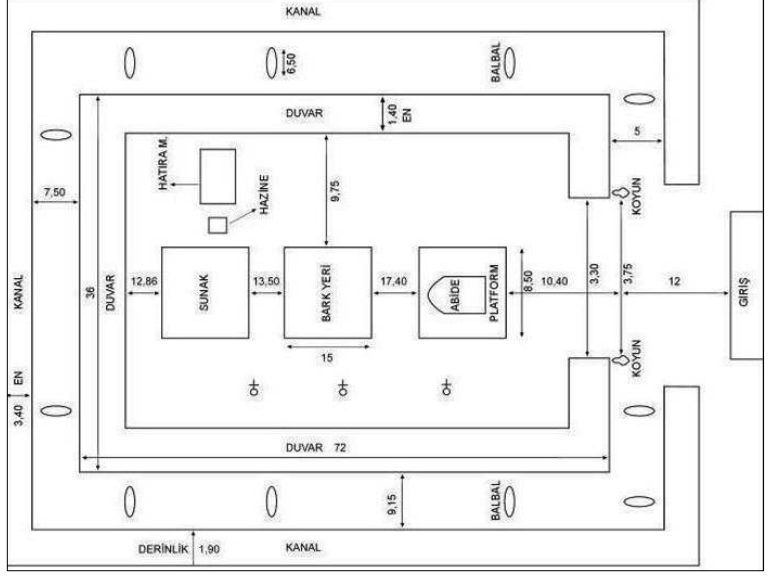
299

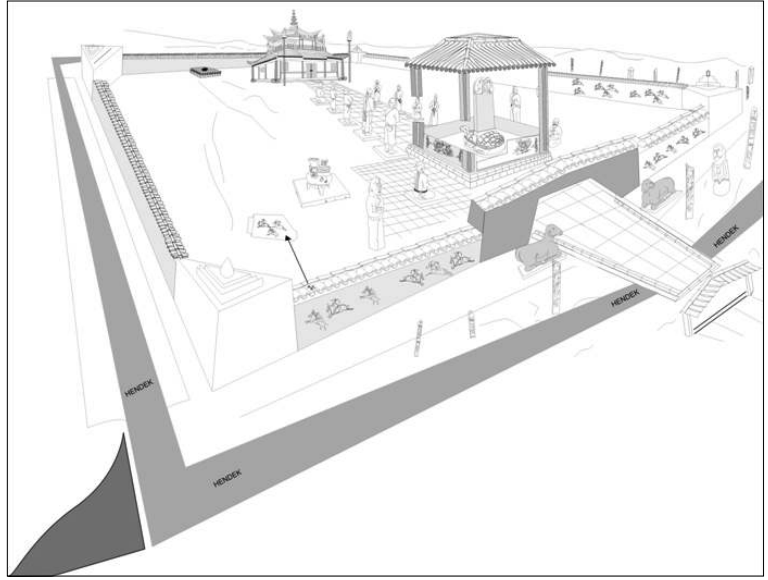
Resim: 5

Resim: 6

Resim: 7

Resim: 8

Resim: 9

Resim: 10

Resim: 11

Resim: 12

Resim: 13

Resim: 14

Resim: 15

Resim: 16

Resim: 17

Resim: 18

Ermenek Mevlevihanesi/ Karamanoğlu Halil Bey Tekkesi

Mevlüt ESER – Prof. Dr. Yusuf KÜÇÜKDAĞ
NEÜ A. Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

305

Mevlevilik, Mevlâna Celaleddin-i Rumi (ö. 1273) tarafından XIII. yüzyılda fikrî temelleri atılmış ve zamanla tarikat haline gelmiş dinsel bir harektir. Tarikatın merkezi ise Türkiye Selçuklu Devleti'nin başkenti Konya'dır. Mevlâna'nın ölümünden sonra yaklaşık iki asır içerisinde Konya dışında da örgütlenmiş¹, ülkenin birçok yerinde tarikata bağlı "Mevlevihane" adı verilen tekke-ler açılmıştır. Eski bir Türk kültür merkezi olan Ermenek'te de Mevlevilik yayılmış, bu çerçevede bir Mevlevihane yaptırılmıştır. Burada Ermenek Mevlevihanesi'nin yeri, yaptırana ve yapım tarihi üzerinde durulacaktır.

I. Mevlevihane'nin Yeri

Ermenek Mevlevihanesi, şu anda mevcut değildir. Bunun için Mevlevihane'nin yeri konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. İbrahim Hakkı Konyalı, Ermenek Mevlevihanesi'nin Halil Bey'in Sipas Mahallesi'nde yaptırdığı Sipas Camii'nin bitişiğinde olduğunu belirtmektedir². B. Gök de aynı yerde göstermektedir³. Oysa arşiv belgelerinde Sipas Camii'nin adı belirtilmemektedir. Mevlevihane'ye ait iki ayrı Hurufat kaydı ile bir arzuhalde, yapının Sipas Mahallesi'nden bahsedilmeden Değirmenlik Mahallesi'nde bulunduğu işaret edilmektedir⁴. Mevlevihane'de görev yapan şeyh ve mütevellilerden bazılarının, Ermenek'in eskiden en faal camisi olan ve tıpkı Mevlevihane gibi Karamanoğlu Halil Bey tarafından yaptırılan Sipas/Karamanoğlu Halil Bey Camii'nde de

- 1 Yusuf Küçükdağ, "Osmanlı Döneminde Konya'nın Tasavvufi Hayatına Kısa Bir Bakış", Türk Tasavvuf Araştırmaları, Konya, 2005, s. 358-359.
- 2 İbrahim Hakkı Konyalı, Âbideleri ve Kitâbeleri ile Karaman Tarihi Ermenek ve Mut Âbideleri, İstanbul, 1967, s. 677.
- 3 Bilal Gök, "Ermenek Kazası (1500-1600)", (İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi), Malatya, 2006, s. 141. Daha önce bu iki yazara dayanarak Ermenek Mevlevihanesi Sipas Camii'nin bitişiğinde gösterilmişti (bk. Mevlüt Eser, Ermenek Kazası ve Köyleri Vakıf Eserleri, Konya, 2012, s. 223-226). Bu vesileyle orada yapılan yanlış düzeltilmiş oluyoruz.
- 4 "Ermenâk'da Değirmenlik Mahallesi'nde Mevlevihâne dimekle ma'rûf Halil Bey Zâviyesi..." (VAD. No: 1069, vr. 68b); "... Ermenâk'da Değirmenlik Mahallesi'nde Halil Bey binâ eylediği tekye..." BOA. C. EV. 101/5035.

bazı görevlere sahip oldukları tespit edilmiştir. Bu durum araştırmacıları yanıltmış, Mevlevihane'yi Sipas Camii'nin bitişiğinde göstermişlerdir.

Şöyle ki, Safer 1111/Temmuz 1699'dan itibaren Mevlevihanede şeyh (Fotoğraf: 1) Mevlevihane'nin bitişiğinde olan Tekke Mescidi ve müteveli olan Şeyh Ahmet oğlu Seyyid Hamza⁵, aynı yıllarda Sipas Camii'nde de imam, hatip, müteveli⁶, cuma şeyhi ve vaiz olarak görev yapmaktadır⁷. Yine babası gibi Mevlevihane'de Zilhicce 1146/Mayıs 1734'ten itibaren şeyh ve müteveli olan es-Seyyid Mehmet Sadık⁸, aynı zamanda Sipas Camii'nde imam, hatip, müteveli, cüzhan, vaiz⁹ ve muhammediyehanlık görevlerini yürütmektedir¹⁰. Mehmet Sadık'ın 01 Muharrem 1174/13 Ağustos 1760 tarihinde ölmesiyle Mevlevihane'de şeyh ve mütevellilik görevlerinin yarı hissesine sahip olan oğlu es-Seyyid Hafız Fazlullah Halife¹¹, Sipas Camii'nde imam, hatip, müteveli ve cüzhanlık görevlerine de aynı anda sahiptir¹².

Ermenek Mevlevihanesi, Halit Bardakçı'nın Tekke Mescidi'nin bitişiğinde dediği yer olmalıdır. Bardakçı, Tekke Mescidi'nin Taşbaşı Mahallesi sınırları içerisinde olduğunu belirtmektedir¹³. Ancak 13 Şaban 1341/31 Mart 1923 tarihli bir Şahsiyet kaydında mescidin, Değirmenlik Mahallesi'nde bulunduğu bilgisi yer almaktadır¹⁴. Bu durum mahallenin sınırlarının zaman içerisinde değişime uğradığını göstermektedir. O halde Mevlevihane, eskiden adı Değirmenlik, yeni adı Taşbaşı olan mahalledeki Tekke Mescidi'nin bitişiğinde bulunmaktaydı (Fotoğraf: 1). 1925'te Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması Kanunu'yla işlevini kaybetmiştir.

2. Mevlevihane'nin Yaptırımı

Ermenek Mevlevihanesi, Karamanoğlu Halil Bey (ö. 1340) tarafından yaptırılmıştır¹⁵. Bu nedenle "Mevlevihane"nin yanı sıra birçok belgede "Karamanoğlu Halil Bey Tekyesi" olarak geçmektedir¹⁶. Bu durum, Mevleviliğin Konya dışında örgütlenirken

5 VAD. No: 1140, vr. 55a.

6 VAD. No: 1141, vr. 15c.

7 VAD. No: 1068, vr. 117c.

8 Aynı belge.

9 Aynı belge.

10 VAD. No: 1068, vr. 117d.

11 VAD. No: 1062, vr. 70b.

12 Aynı belge.

13 Halit Bardakçı, Bütün Yönleriyle Ermenek, 1976, s. 149.

14 VAD. No: 149/8.

15 VAD. No: 1068, vr. 117b; No: 1068, vr. 117c; No: 1072, vr. 85a.

16 VAD. No: 1068, vr. 117c; No: 1064, vr. 40c; No: 530, vr. 129b; No: 535, vr. 72b.

Karamanoğulları Beyliği'ne Halil Bey zamanında önce Ermenek'e girmeye başlamış olabileceğini göstermektedir.

3. Yapım Tarihi

Mevlevihane'nin yapım tarihi belli değildir. Ancak Halil Bey'in Larende Beyliği'nde bulunduğu sırada yani 1333-1340 yılları arasında yaptırılmış olabileceği düşünülebilir.

4. Mevlevihane'nin Medrese Olarak da Kullanılması

Normalde Mevlevihaneler, Mevlevi dervişlerinin ikamet ettikleri yerlerdi. Her Mevlevihane'de olduğu gibi Ermenek Mevlevihanesi'nde de "fukarâ ve dervişân" sürekli kalmakta idi. 15 Zilhicce 1189/06 Şubat 1776 tarihli bir emr-i şerif ile 05 Cemaziyelevvel 1196/18 Nisan 1782 tarihli bir hüccete göre¹⁷, adı geçen Mevlevihane'de sakin dervişlerin "ta'âmiyesi içün" Alaiye Gümrüğü Mukataası malından gündelik 30 akçe tahsis edilmiştir.

Bazı Mevlevi tekkelerinde, XVIII. yüzyıldan sonra medrese de ihdas edilmiştir. Konya'da bir de Mevlevi Tekkesi olarak bilinen Piri Mehmed Paşa Zaviyesi'nde XVIII. yüzyıl başlarında medrese bulunuyordu¹⁸. Aynı şekilde Ermenek Mevlevihanesi'nde de bir medrese mevcut idi. Buraya "şart-ı tedris" ile bir müderris, müteveli veya şeyh olarak atanıyordu¹⁹.

5. Vakıfları ve Vakıf Gelirleri

Ermenek Mevlevihanesi ile ilgili bir vakfiye şimdilik tespit edilememiştir. Bununla birlikte Tapu Tahrir Kayıtları'nda vakfiyesinin bulunduğu dair bilgiler bulunmaktadır. Nitekim 1500, 1518, 1522, 1555 ve 1584'te tutulan tahrir defterlerine vakıfları ve vakıf gelirlerinin kaydedildiği görülmektedir. 1500, 1518 ve 1522 tahrirlerinde beş kıt'a zemin, bir kıt'a bahçe ve altı adet dükkânın vakıf gelirleri Mevlevihane'ye ait gösterilmektedir. Bu vakıf gayrimenkullerinden elde edilenlerin bir kısmı zaviyenin şeyhi ile iki hizmetkârına; kalan kısmı ise misafirlere çıkarılan yemek için harcanmaktadır. 1555 ve 1584 tahrirlerinde ise vakıflarla bunların gelirlerinde bazı değişikliklerin olduğu anlaşılmaktadır. Buna

17 BOA. C. EV. 232/11594.

18 Yusuf Küçükdağ, "Konya'da Bir Mevlevi Manzumesi: Piri Mehmed Paşa Zaviyesi ve Vakfiyesi", Türk Tasavvuf Araştırmaları, Konya, 2005, s. 122.

19 01 Ramazan 1123/13 Ekim 1711'de Ermenek Mevlevihanesi'nin mütevellisi müderris Seyyid Hamza idi (VAD. No: 1069, vr. 67b). 01 Rebiülâhir 1131/21 Şubat 1719'da ise "şart-ı tedris" ile şeyhliği ve mütevelliliği Seyyid Hamza'ya verilmiştir (VAD. No: 1069, vr. 68b).

göre Berat köyünde dört ve altı kıt'a zemin, Ermenek merkezinde iki adet su değirmeni, iki adet dükkân ve Mevlevihane'nin bulunduğu mahalle olan Değirmenlik Mahallesi'nde üç kıt'a bahçe Mevlevihane'nin vakıfları arasında yer almaktadır²⁰.

Sonuç olarak, Ermenek Mevlevihanesi, Karamanoğlu Halil Bey tarafından Değirmenlik Mahallesi'nde XIV. yüzyılın ilk yarısında yaptırılmıştır. Şu anda Taşbaşı olarak bilinen Değirmenlik Mahallesi'ndeki Tekke Mescidi'nin bitişiğinde idi. Günümüzde Mevlevihane'den herhangi bir şey mevcut değildir.

Ermenek Mevlevihanesi Osmanlı döneminde faal bir tasavvuf yapısı idi. Burada sürekli Mevlevi dervişleri kalıyorlardı. XVI-II. yüzyıl başlarında Mevlevihane'de bir de medrese ihdas edilmiş, bu nedenle Mevlevi şeyhleri müderrisler arasından seçilerek atanmıştır.

Mevlevihane'nin Ermenek'in şehir merkezinde ve köylerinde birçok vakfı bulunuyordu. Vakıf gelirlerinden çalışanlarına ücretleri, gelip geçen misafirlere de yemekleri veriliyordu. Orada kalan dervişlere taamiye için 30 akçe Alaiye Gümrüğü Mukataası malından yevmiye olarak veriliyordu. 1925'e kadar faal olan Ermenek Mevlevihanesi, diğer tekke ve zaviyeler gibi işlevini kaybetmiştir.

Fotoğraf: 1 Mevlevihane'nin bitişiğinde olan Tekke Mescidi.

²⁰ Gök, aynı tez, s. 142-143.

KAYNAKÇA

I. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

I.I. Hurufat Defterleri

No: 530, 535, 1062, 1064, 1068, 1069, 1072, 1140, 1141.

I.II. Şahsiyet Kaydı Defterleri

No: 149.

II. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

C. EV. No: 232/11594, No: 101/5035.

III. Diğer Kaynaklar

BARDAKÇI, Halit, Bütün Yönleriyle Ermenek, 1976.

DEVELLİOĞLU, Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Doğuş Matbaa, Ankara, 1970.

ESER, Mevlüt, Ermenek Kazası ve Köyleri Vakıf Eserleri, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, 2012.

GÖK, Bilal, "Ermenek Kazası (1500-1600)", (İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi), Malatya, 2006.

KONYALI, İbrahim Hakkı, Âbideleri ve Kitâbeleri ile Karaman Tarihi Ermenek ve Mut Âbideleri, Baha Matbaa, İstanbul, 1967.

KÜÇÜKDAĞ, Yusuf, "Konya'da Bir Mevlevî Manzumesi: Pîri Mehmed Paşa Zâviyesi ve Vakfiyesi", Türk Tasavvuf Araştırmaları, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, 2005, s.117-146.

_____, "Osmanlı Döneminde Konya'nın Tasavvufî Hayatına Kısa Bir Bakış", Türk Tasavvuf Araştırmaları, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, 2005, s. 355-366.

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

309

TARİHÇİLİĞE
ADANMIŞ
BİR ÖMÜR

310

Manisa Hüsrev Ağa Camii Haziresinde Bulunan Mezar Taşları Üzerine

Yrd.Doç.Dr. Alpay BİZBİRLİK
CBÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Özet:

Ölü gömme adetlerinin şekilsel bir kısmı olan mezar taşı , Türk toplumunun İslamiyet'i kabulünden sonra belki de şehirleşmenin bir sonucu olarak daha fazla bilgi ve daha estetik bir görünüm sunar hale gelmiştir.

Özellikle Osmanlı toplumunda mezar taşı formları, bazen meslekleri, bazen ölüm sebepleri . bazen de inanışlar hakkında ipuçları taşımaktadır.

Manisa Hüsrev Ağa Camii Haziresinde bulunan mezar taşları üzerine yaptığımız bu çalışmada belirtilen konulara ek olarak unvanlar, meslek adları, belirtilmişse ölüm sebepleri ve manevi mesajları da ele almaya çalışacağız.

Anahtar kelimeler:

Manisa Hüsrev Ağa Camii, Osmanlı Mezar Taşları, Hazireler.

On the Tombs in Manisa Hüsrev Ağa Mosque's Private Graveyard

Abstract:

Tombs, which had been a part of cemetery rituals in Tur-
kic societies, turned into a greater source of informati-
on and aesthetical values, partly due to the urbanizati-
on after the Turks adopted Islam as their religion.

Inscription on the tombs in the Ottoman society provide informati-
on especially on what sort of occupation and believes people had.

Examining the inscription on tombs in Manisa Hüsrev Ağa
Mosque, this study explains the titles, occupation peop-
le had, spiritual messages and the reason for their death.

Key words:

Manisa Hüsrev Ağa Mosque, Otoman Tombs, Private Graveyard.

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

311

Ölüm canlıların, belirli bir müddet yaşam sürmelerinden sonra, mutlak olarak başa gelen bir olgu olup , bilinçli her varlık için korkutucu bir hadisedir. Bu korkunun şiddeti insanlar için mensup olunan kültürün ölüme bakış açısına göre değişmektedir.

İnsan aklı ölümün kaçınılmaz olduğunu kavradığı andan itibaren çeşitli tepkiler vermiştir. Bazen bilinenlere rağmen kaçmaya çalışmış, kurtulmak için uzun uzun araştırmalar yapmış, bazen onu arzu etmiştir (Jean Paul Rox, 1999:11).

Ölüm hadisesi çoğu kültürde öbür tarafta (inanılan dinde başka isimler de taşıyor olabilir) yeni bir yaşamın başlangıcı sayıldığından, aynı zamanda içinde bir aydınlık, umut ve teselli de taşımaktadır.

Bazen bir yaşamsal bıkkınlık ifadesinde, Anadolu Türk kültüründe kullanıldığı şekli ile “Ölsem de kurtulsam” cümlesinde kurtuluş olarak şekillenir. Bazen de “Ölüm meyvesi benim için tatlıdır” cümlesi ile arzu edilen bir şey haline gelir.(Mevlana Celaladdin Rumi, ter. Şefik Can, 2005: 236-237).

İnsan için korkunun, arzunun ve kurtuluşun kapısı olacak kadar önemli olan ölümün ardından toplumlarda bir takım ritüellerin gelişmesi olağan bir şey kabul edilmelidir. Çünkü doğum varlığın bu dünyadaki başlangıç günü olarak ritüellerle kutlanıyorsa, varlığın sonu olan ölüm de bir takım ritüellerle kutsanmayı hak etmekteydi.

Gerçekten de zamanla ölüm hadisesi ve sonrası için hemen hemen her toplum kendine has ritüeller geliştirmişti ve bu ritüeller ölenin konumuna göre çok uzun yıllar sürecek anma törenlerini de kapsayabiliyordu (Jean Paul Rox 1999: 11).

Aslında bir insanın ölümü defnedilme işlemlerinin başlangıcı idi. Bu işlemi yerine getirmek de ölenin geride bıraktığı çocukları ve akrabalarına düşüyordu.

Anadolu Türklerinde kişinin ölümünden sonra bulunduğu mekan havalandırılır, ölünün gözleri kapatılır, çenesi bağlanır, başı kibleye çevrilir, bacakları bitleştirilir, elleri göğüs üstünde bağlanır ve göbeğine kemer, bıçak ya da makas gibi metal eşyalardan bir şey konurdu (Edward Tyjarski, 2012: 139, 146). Bu durum aslında ölünün yaşayanlara zarar vermek amacıyla geri gelmesini engellemek için alınan bir önlemdi (Sedat Veyis Örnek, 1971:44).

Anadolu dışındaki coğrafyalarda can çekişme başladığında kişi yalnız bırakılır, mekan terk edilirdi. Ölüm gerçekleşikten sonra kişinin tüm eşyaları murdar ve tehlikeli sayılırdı. (Louis

Hambis, 1955: 181). Ölünün eşyaları, evi kullanılmaz hatta yakı-
lır ölünün adı bile zikredilmezdi (D'jakonova, 1975: 52- 57).

Ölümün vuku bulmasından sonra ilk olan şey, bu talihsiz olayın duyurulması ve acıyı paylaşmak için yapılan şeylerdi (Edward Tryjarsky, 2012: 145). Bugün Anadolu'da sosyal konumuna göre, cami ya da camilerde ölenin kısa kimliğinin anons edilmesi de bu kaygının tezahürüdür.

Ölenin yakınları haberdar edildikten sonra cesedin bir an evvel yok edilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır ki, aslında böylece tüm kötülükler de kaldırılmış olmaktadır. Bu aslında ölünün yaşayanlarla alakasını ortadan kaldırma işlemi idi. Bütün toplumlar da olduğu gibi Türklerde de ölü gömme gelenekleri, ölüme ilişkin dini inançlar belli bir takım evrelerden geçmişti. İlk örneklerde çeşitli metotlar göze çarpmaktadır. Bunlar, toprağa gömmek, terk etmek, sergilemek veya mumyalamak (Jean Paul Rox, 1999: 217-219; Nejat Diyarbekirli, 1972:67) ve yakmaktır (Bahaeddin Ögel, 1988:760-761). Tüm bu metotlarda cesedi ortadan kaldırmanın yanında, gizlenme endişesi de yer almaktadır. Bu durum mezar şekillerine de yansımaktadır ki, mezarlardaki sapıtmanın varlığı bu kaygı ile açıklanmaktadır (Harun Güngör, 2007:4).

Eski Türklerde kişi öldüğünde bütün bu defin uğraşlarının yanı sıra süreci işleyen bir yas dönemi de başlamış oluyordu. Bu sürecin ne kadar sürdüğü mensup olunan boya ve kültüre göre değişirdi. Bu dönemin başlangıcında “yuğ” denilen bir takım törenlerde Türkler ölünün bulunduğu çadırın etrafında atları ile tur attılar, saçlarını keserler, saç baş dağıtırlar, yüzlerini kanatırlar ve bu ritüeller kurban ve verilen yemekle devam ederdi. (İbrahim Kafesoğlu, 1984:291) Bu törenler bittikten sonra ceset toprağa verilir, bir heykeli veya resmi yapılarak mezarın üstüne konurdu (W. Barthold, 1947: 530-535).

Türklerin Karahanlı döneminde İslam dinini kabul etmeye başlamalarıyla birlikte, ölüme bakış açıları ve defin geleneklerinde değişiklikler olması yeni kültürün bir gerekliliği idi.

Kabirlere özel bir itina gösterilmesinin İslam'da pek hoş karşılanmadığı ilk dönemlerde, her türlü özel mezar yapımına ve mezarların süslenmesine karşı konulduğu bilinmektedir (Vehbe Züheyli, 1994:73-80). Ancak daha sonraki dönemlerde bu konuda bir yumuşama olduğu, taş, tuğla gibi sağlamlaştırıcı malzemeler kullanılmamak kaydı ile mezar yapımına müsaade edildiği görülmektedir (Vehbe Züheyli, 1994:78-80).

İslam mezar kültürünü anlayabilmek açısından doğduğu coğrafya olan Arap yarımadasından ziyade, daha çok sonraki yayılma bölgeleri olan İran, Mısır, Anadolu ve Maverâünnehr bölgelerinin kültürlerini iyi tahlil etmek gerekmektedir.

Osmanlı toplumunda ki mezar kültürünün temeli de Türkistan ve İran kültürlerinin birikiminden oluşmakta olup, bu birikime zamanla eklemeler ve yeni yorumlar katılmış, böylece çok zengin bir mezarlık ve mezar taşı geleneği oluşmuştur (Turgay Yazar, 1999: 422).

Manisa gibi uzun bir süre şehzade sancağı merkezi olan bir kentte de Osmanlı mezar kültürünün bir parçasını oluşturan hazirelerden birisi Hüsrev Ağa Camii haziresi çalışmanın ana kaynağını teşkil etmektedir.

Hüsrev Ağa Camii bu gün Sakarya ismi ile bilinen, eski Sakalar ve daha eski ismi ile Saray mahallesinde Tarım sokağı ile Belediye caddesi arasında yer alır (Hakkı Acun, 1999: 178). Caminin yapım kitabesi yoktur ancak yapım tarihi bu gün yerinde olmayan bakır bir levhada H. 962 M. 1554-1555 olarak verilmekteydi (Çağatay Uluçay-İbrahim Gökçen, 1939: 102; İbrahim Gökçen, 1946: 162; Feridun Emecen, 1989: 97). Cami, II. Selim'in Manisa'da sancak Beyliği sırasında Darüssaade Ağası olan¹ (BOA, HAT 1560; HAT 1620) Hüsrev Ağa tarafından yaptırılmış olup, kendi binası ve yanındaki hamam birkaç kez onarımdan geçmiştir (İ. Gökçen, 1946: 162-165).

Cami bugün de ibadete açık olup avlusunun güney ve batı kısımları Osmanlı döneminde hazire (Hakkı Acun, 1999: 179) olarak kullanıldığı için, yapılan gömülere ait mezar taşları bulunmaktadır.

Hazirede daha yoğun gömü yapılan yer güney kısım olup, taşlardaki tarihlere bakıldığında gömülerde bir düzen olmadığı, boş yere göre hareket edildiği, bu yüzden eski tarihli, taşların yanında daha yenilerinin yer aldığı görülmektedir. Toplamda 160 adet mezar taşı bulunmakta olup. bunlardan 136 tanesi sağlam ve tam metin sunmakta, 26'sı ise kırık ve metin uzunlukları 1-2 satırı geçmemektedir.

Mezar taşlarının boyutları 50'şer cm. lik dört grupta ayrılmış olup, en az taş bulunan grup, 151 - 200 cm uzunluğunda olanlardır ki, tüm hazirede 4 adet taş bu grupta yer almaktadır. Bu grubu

¹ BOA, HAT 1560, "...Haremeyn-i muhteremeyne tabi' evkafdan Medine-i Ma'nisada vaki' Darü's-sa'adetü's-Şerife Ağası.."

on altı taşla 1-50 cm. lik en küçük ebatlı taşlar grubu takip eder ki, bunların tamamı bir şekilde kırılmış olduklarından gerçek ebatlarının bu olmadığı görülür. Bundan sonraki gruplar 59 taşla 101-150 cm. lik ve 81 taşla 51-100 cm. lik taşların bulunduğu gruplardır. Ebat olarak en büyük mezar taşlarının tamamı en geç tarihliler grubuna ait olup, bir tanesinin kimliğinde “Ağa” lakabının yer aldığı diğerlerinin de Manisa’da bilinen ailelere mensup oldukları görülmektedir. Ölen kişilerin cinsiyetleri mezar taşlarının ebatlarını etkilememiş gözükmektedir. Örneğin kadın mezar taşlarının erkeklerinkinden kısa veya uzun olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir.

Tablo 1: Mezar Taşlarının Boyutları ve Ölenin Kimliği

Taş Numarası	Boy (cm)	En (cm)	Kalınlık (cm)	Ölenin Adı
1	120	39.5	17.5	Hafız Tevfik Efendi
2	68.5	43	9	?
3	43	30	8	?
4	75.5	31	8.5	Keçeci Hacı Ahmed Ağa Bin Hacı Hüseyin
5	104	33	6	Süleymanoğlu Helvacı Hacı Ali
6	56	30	9	Muhammed
7	110	28.5	10.5	Mirahur Hacı Hüseyim Kerimesi Emetullah
8	80.5	40.5	9.5	Nalbant Bayramoğlu Mustafa Zevcesi Hatice
9	90	23.5	6.5	Hacı İbrahim Zevcesi Rukiyye
10	83	26	6	Küçük Derviş Ağa Zevcesi Seyyide Kadın
11	66	35	13.5	-
12	82	21	7.5	Muhammed*
13	83	18	10	Raziye
14	82	35.5	8	Kara Mehmed Kızı Hatice
15	120	29	8	Osman Ağa*
16	130	27	19	Katırcı Hacı Molla Muhammed
17	114.5	34	17.5	Kassab Elhac Ömer Oğlu Elhac Osman Ağa
18	135	45	6.5	Ümmühan Hanım*
19	146	33.5	13.5	Yavaşoğlu Şeyh Mehmed Ef. B. Elhac Mustafa
20	78	34.5	5	Bibe Hanım
21	120	32	15	Kassabzade Hacı Ömer Ağa
22	106	38	8.5	Aişe Kadın*
23	139	33.5	15	Yahya Efendi*
24	110	34	18	Mehmed Efendi*
25	161	33.5	20	Ahmed Ağa
26	80	33	5	Hacı Şerif Muhammed Kerimesi Şerife Atike
27	105	37.5	24	-

28	124	26.5	7.5	Osman
29	91.5	26	6.5	Kassab Hacı Emin Ağa
30	49.5	38.5	6.5	-
31	56	22	9	Hacı Yusuf
32	43.5	23.5	13	-
33	137	37	7	Çatalzade Mehmed Beşe Kerimesi Fatıma
34	159	33.5	21	Hacı Çalaroğlu Muhammed Ali
35	104	30	13	Zaimzade Ahmed Efendi*
36	32	22	4	Şerife Aişe
37	39	24	7	Akhisarlı Kara
38	51	39	5	-
39	48	27	3	Kassab Hacı Alizade Yusuf Kerimesi Fatıma
40	69	29	6	-
41	44	29	5	-
42	43	30	5	-
43	78	22	6	Muhammed Oğlu Himmed
44	60	18	6	Seyyid Mustafa
45	73	27	9	Meceli Mustafa
46	59	30	7	-
47	76	38	5	-
48	49	47	5	-
49	85	22	9	Seyyid Ahmed Rifat Bey*
50	70	18	10	Seyyid Şeyh Mehmed
51	59	29	5	-
52	54	31	7	-
53	61	37	6	-
54	56	27	5	Karacaoğlu İbrahim Ağa Kerimesi İsmehan
55	93	33	6	Helvacı Mustafa Ağa Mahdumu
56	41	27	7	Menemenli Hacı Ahmed Bey Oğlu Mehmed
57	82	25	5	Şerife Fatıma
58	40	19	5	-
59	60	24	7	Muytap Hacı Ömer Oğlu Hafız Muahammed
60	37	25	5	-
61	157	38	5	Hacı Osman Kerimesi Fatıma
62	100	34	6	Suluoğlu Zevcesi Emine Kadın
63	96	31	8	Osman Paşa(?) Oğlu Muhammed
64	84	27	6	Esseyyid Veli
65	117	40	5	Hatice Kadın
66	67	33	9	-
67	110	32	14	Esseyyid Hacı Ahmed
68	69	26	3	Yörtik Oğlu Süleyman
69	87	22	4	Hafız Latif Ef. Mahdumu Ahmet Ef.
70	77	24	5	Boynukalınzade Hacı Ahmed Mauhdumu Ali
71	72	27	11	-
72	113	44	6	Raşide Hanım*
73	110	46	7	Fatıma Monla*

74	98	31	5	Sarraç Mehmed Ağa Kerimesi Fatıma Monla
75	92	24	10	Silleli Kenek Oğlu Hacı Yakub
76	97	32	8	Hacı İbrahim Ağa
77	81	33	6	Sultan Hacı*
78	101	24	4	Yenişehirli Hüsnü Ağa
79	97	29	7	Karahimmetoğlu Hacı Veli
80	48	30	4	Rukiye Hatun
81	53	26	5	Murat Oğlu Tatar Kerim
82	71	21	5	Hacı Mustafa Mahdumu İzzet
83	70	30	4	Yusuf Oğlu Hacı İbrahim Zevcesi Esmâ Molla
84	143	25	8	Dürümcü Mehmed Ağa
85	96	26	6	Hacı Ahmed Efendi Oğlu Hacı Süleyman
86	119	33	8	Müderri Elhac Ahmed
87	98	38	5	Şerifzade Kerimesi Emetullah Kadın
88	124	32	6	Akhisari Hafız Mehmed Şuuri Efendi
89	98	32	6	Ümmühan Kadın*
90	75	31	7	Ayşe
91	92	38	6	Şerife Adide Monla*
92	77	35	6	Dönümcü Hacı Hasan Zevcesi Emine
93	44	19	5	Ahmed Kızı Rukiye
94	106	30	9	Nalbantoğlu Hacı Hasan
95	85	35	5	Şerife Halime
96	131	26	7	Değirmendereli Hacı Mehmed
97	103	33	7	Hacı Osman Oğlu İbrahim Ağa
98	128	26	9	Kassab Çalık Oğlu Musa
99	115	30	10	Abdürrezzakzade Esseyid Ahmed Ağa
100	138	34	8	Hacı Şerif Ağa
101	110	25	9	Mehmed
102	84	33	6	Atike
103	79	30	5	Kahveci Matoş Hemşiresi Ümmü Gülsüm
104	129	32	7	Hacı Mustafa Ağa
105	119	39	8	Rahime Kadın
106	96	33	4	Muhammed Kethuda Zevcesi Hanife Hanım
107	127	33	4	Şerife Ümmü Gülsüm
108	82	28	4	Nalbandoğlu Hacı Hüseyin Kerimesi Atike
109	65	25	10	Seyyid Hasan
110	84	31	10	Feritpaşalı Hasan Ağa
111	71	27.5	5.5	-
112	120	31	4.5	Hacı Musa Kerimesi Şerife Atike Hoca
113	63	26	7	Kassab Emin Ahmed
114	110	31.5	5.5	-
115	99	16	8	Kalem Ağası (isim yok)
116	105	35	9	Paşaköylü Mustafa oğlu Mustafa
117	78	30	9.5	Kassab Hacı Osman b. Hacı Ali
118	90	27.5	9	Kassab Torunoğlu Elhac Mehmed Ağa
119	131	30	6	-

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

317

120	86	34	8	KaraHafızoğlu Hacı Yusuf Kerimesi Hadice h. Hanım
121	82	26	7	Hafız Mehmed Ef.
122	96	31	10	Deli Hasan Oğlu Hacı Ömer
123	70	22	13	Hacı Osman Oğlu Hüseyin
124	110	35	6	Kara Hafız Oğlu Hacı Yusuf
125	90	27	6	El Hac Osman Oğlu Muhammed Mu- haMuhammedMuhammed
126	98	24	6	Süleyman Oğlu Salih
127	96	39	7	Abdürrezzak
128	145	30	6	Hilmi
129	81	35.5	6	-
130	73	24	8	Mehmed Ef. Kerimesi Hacı Aişe hanım
131	121	37	5	Elhac Muhammed Zevcesi Fatuma Hoca
132	121.5	23	10	Es-Seyyid Mustafa
133	129	32	9	Bayramoğlu Mustafaoğlu Hacı Muhammed
134	111.5	27	7	Sevliceli Matoş Ağa
135	77	29	6	Yenişehirli Sali Ağa Kerimesi Emmeti
136	114	31	6	Sıdika Oğlu İbrahim*
137	106	26	6.5	Tekeli Oğlu Elhac Osman Ef.
138	112	28	8.5	Abdurrahman Ef. bin İbrahim*
139	104	36	6.5	Abdurrezzak Ef. Kerimesi Saliha Monla
140	135	30	7	Devecioğlu Mehmed Kethuda Oğlu İbrahim
141	101	25	6.5	Yusuf Oğlu Ali
142	116	36	5	Hacı Şerif Mehmed ehli Emine Hoca
143	165	36	8.5	Muhammed Kemaleddin Efendi.*
144	123	30	10	Kassab Elhac Ömer b.Kassab Elhac Ali
145	142	34	8	Ali ibn Yusuf ibn Abdülkadir Ef. Karamani
146	143	29	10	Kassab Hacı Alizade Seyyid Süleyman K
147	118	34	9	Kassab el Hac Ali*
148	126	39	7	Kassab Yusuf kızı Aişe Kadın
149	84	26	7	Tekelizade Damadı Hacı Abdurrahman Efendi.
150	117	31	4	Raşıde
151	79	30	4	Tekelizade Hacı Osman Ef. Ker.Şerife Rabia Mo
152	113	35	7	Hacı Çakır Ahmed
153	130	33.5	5.5	Kassab Torunoğ. Ha. Şerif Ağa Ker. Navide
154	79	34	7	Hacı Şerif Usta
155	75	27	5.5	Nalband Hacı Hüseyin Oğlu Hasan
156	57	27	5	Fatma
157	63	23	7	Ekici Oğlu Mehmed
158	97	24.5	8	Tekeli Oğlu Hac.ı Osman Ef. Bedeli ? Ali
159	43	25	7	Arnabud Oğlu?
160	49	28	5	-

*Kassab Hacı Emin oğlu İbrahim'in mahdumu Muhammed *Kassab Hacı Ömer oğlu el hac Osman Ağa *Kassab Hacı Osman Kerimesi Ümmühan Hanım *Vekil-i Harc oğlu Muhammed Ağa kerimesi Aişe Kadın *Zaim Ağazade Muhammed Efendinin mahdumu Yahya Efendi * Zaimzade Katib Mehmed Efendi mahdumu Ahmed Efend *Tarik-i Mevleviyeden Molla Hünkar Oğullarından Turunçzade Tahirin mahdumu Seyyid Ahmed Rıfat Bey * Topal zade el hac Hafız

Efendi kerimesi Kassab Hacı Ömer zade Hacı Osman [kerime] si Raşide Hanım * Eğerci oğlu Hacı Mustafa kerimesi Hacı Osman zevcesi Fatıma Molla * Hacı Ali oğlu Mehmed kerimesi Sultan Hacı * Hacı Muhammed kerimesi Ümmühan Kadın * Hacı Mustafa Ağa kerimesi Dulumcu Hacı Muhammed Ağanın zevcesi Şerife Adide Molla * Bayram oğlu Hacı mehmedin kerimesi Sıdka'nın oğlu İbrahim * Hüsrev Ağa Camii İmamı el hac Abdurrahman Efendi bin İbrahim * Musavvad Efendi zade Alaeddin Efendi mahdumu Muhammed Kemaleddin Efendi * Abdülkadir Efendinin oğlu Yusuf'un oğlu Kassab el hac Ali

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

319

Mezar taşlarındaki kimlikler incelendiğinde hazireye yapılan gömülerin büyük bir kısmının Manisa eşrafından kişiler ve onların akrabaları olduğu, bazılarının da ilim sahibi kişiler olduğu görülmektedir. Bu durumda hazirenin sade vatandaşların gömülerine açık olmadığını söylemek mümkün gözükmemektedir.

Tablo 2: Mezar Taşlarında Geçen Sülale İsimleri

Taş Numarası	Ölenin Adı	Sülale Adı
21	Hacı Ömer Ağa	Kassab zadelere
23	Yahya Efendi	Zaim (Ağa) zadelere
24	Mehmed Efendi	Zaim zadelere
33	Mehmed Beşe ker. Fatıma	Çatal zadelere
35	Ahmed Efendi	Zaim zadelere
39	Fatıma	Kassab Hacı Ali zadelere
70	Ali	Boynukalın zadelere
72	Raşide Hanım	Kassab Hacı Ömer zadelere
72	Raşide Hanım	Topal zadelere
73	Fatıma Molla	Eğerci Oğulları
87	Emetullah Kadın	Şerif zadelere
94	Hacı Hasan	Nalband Oğlu
99	Es-Seyyid Ahmed Ağa	Abdürrezzak zadelere*
108	Atike	Nalband Oğlu
130	Fatıma Hoca	Ditrek zadelere
137	Osman Efendi	Tekeli Oğlu(zade)
139	Saliha Monla	Abdürrezzak zadelere
140	İbrahim	Deveci
143	Muhammed Kemaleddin	Musavvad Efendi zadelere
146	Seyyid Süleyman	Kassab Hacı Ali zadelere
149	Abdurrahman E. Validesi Aişe validesi	Tekeli zadelere
151	Şerife Rabia Molla	Tekeli zadelere
158	Ali	Tekeli Oğlu (zade)

2

Bu sülaleler dışında mezar taşlarında ölenin kimliğini yazarken ismin önünde ya da sonunda verilen lakaplar diğer kişilerin de önemli insanlar olduğunu düşünmektedir. Şöyle ki, en çok kullanılan lakap Ağa, Efendi ve el-hac olup, bu üçünün de alelade

* Bu sülale yörede yapılmış evvelki araştırmalarda da geçmişti. Bkz. Alpay Bizirlik, 2005: 123.

verilmediği bilinmektedir. Ancak İmparatorluğun klasik dönemi ile son dönemi arasında lakapların kullanışı açısından pratikte farklılıklar oluşması normaldi. Örneğin “bey” lakabı imparatorluğun son yıllarında bir nezaket hitabı haline gelmiş, örfi bir saygınlık ifadesi olmaktan çıkmıştır. Klasik dönemde çoğunlukla Ağa, (Faruk Sümer, 1988: 452) bey, çavus, emir gibi lakap ve unvanları kullananlar ehl-i örf mensubu iken efendi, halife, şeyh, molla gibi lakap ve unvanları kullananlar ise ilmiye zümresindendi. Lakap ve unvanlar, Osmanlı toplumunda bireylerin mesleklerine dair bilgi vermekte olduğu gibi, aynı zamanda toplum içindeki statülerini de ifade etmekteydi. İncelenen hazirede ölen kişilerin lakapları incelendiğinde erkekler arasında daha çok “Hacı” (35 adetle) lakabının kullanıldığını görmekteyiz. Bunu “Ağa” (14 adetle) , “el- hac” (9 adetle) , “Molla” ve “Efendi” (1 ‘er adetle) lakapları izler. Kadınların da bir takım lakapları kullandığı görülmektedir ki, bunlar “Kadın” (6 adetle), “Molla” (5 adetle), “Hoca” (3 adetle) ve “Hacı” (1 adetle) lakaplarıdır. Bunlardan hacı lakabı hem erkekler hem de bayanlar için hacca gitmiş olduklarını düşündüren bir lakaptır. Kadın lakabı halen bazı bölgelerde yaşlılarca kullanılan bir lakap olup, Orta ve Kuzey Anadolu’da bilgili, becerikli, önder olan, toplumca sayılan kadınları anlatırken kullanılmaktadır. (Sözlü kaynak Trabzon’dan Nihat ve Ergül Kalaycıoğlu, Ankara’dan Avni ve Ayşe Kumtemur, Çorum’dan Dilek Bizbirlik). Molla ve hoca lakaplarında kadınlara eğitim veren en azından ilm-i hal ve Kur’an öğreten, bilgi sahibi ve okuma yazma bilen insanların kastedildiği düşünülmelidir.

Mezar taşlarının bazılarında kişilerin geldikleri yerlerin ismi de verilmektedir ki, buna göre bir kısmı Manisa kazası köylerinden ve çevre kazalardan olmakla birlikte, (Ayvacık Kazası Badem köyü 1 kayıt, Akhisar Kazası 2 kayıt, Belen, Değirmendere, Ferit Paşa, Sille ve Paşaköy den 1’er kayıtlı toplam 8 kayıt), bir kısmı da Rumeli kazalarından gelip yerleşmiş gözükmektedirler. Manisa şehrinin çevresinden göç alması normalse de çok uzak bir kaza olan Yenişehir’den (6 kayıt biri Sivlice diğeri Kazaklar köylerinden) dahi göç almış olduğunu göstermektedir. Göç sürecinin ilk kuşağının tek üyesi 1220 tarihli kitabede verilmektedir. Diğerleri ise 1306-1335 tarihlerinde vefat etmiş ikinci kuşağın temsilcileridir.

Tablo 3: Mezar Taşlarında Geçen Meslek Adları

Taş Numarası	Meslek Adı
1,69,72,121	Hafız
138	İmam
20,86	Müderris
12,15,17,18,29,53,98,113,117,118,144,146,147	Kassab
59	Muytab
4	Keçeci
91,131	Dulumcu
84,89,92	Döntümcü?
5,55	Helvacı
7	Mirahur
8,94,155	Nalband
16	Katırcı
22	Vekilharç
24	Katib
45	Kazzaz
73	Eğerci
106,125	Kethuda
127	Müftü
140	Deveci

Tablodan anlaşılacağı üzere mezar taşlarında 19 adet ayrı meslek grubu geçmektedir. Bunlardan 4'ü ehl-i ilm taifesine mensubiyet gerektiren mesleklerden olup, bunlardan başka hazirede ulemadan çok önemli şahıslar da yatmaktadır ki, bu kişiler ; Tarikat-ı Mevleviyeden Molla Hünkar Oğullarından Turunç zade Tahir'in mahdumu Seyyid Ahmed Rifat Bey , el-Hac Yavaşoğlu Şeyh Mehmed Efendi bin el-hac Mustafa (Hangi Tarikat olduğu belirtilmemiş), es- Seyyid Şeyh Mehmed (Hangi Tarikat olduğu belirtilmemiş), "asrın meşâhir-i fukahâ-ı kirâmından, meşâhir-i kurra-ı zü'l ihtirâmından" şeklinde övülen Akhisarî Hafız Mehmed Şu'urî Efendi Hazretleri ve Manisa meşâhir-i ulemasından Kassabzade Mesud Yusuf Efendi ibn el-Hac Ali ibn Yusuf ibn Abdülkadir isimli kimselerdir. Hazirede 4 adet de Seyyid gömülüdür.³

Mezar taşlarının bazılarında kısaca ölenin kimliği, dua isteği ve ölüm tarihi bilgisi yer alırken bazılarında uzun uzun, ölüme, cennete, dünyaya, insanın güçsüzlüğüne vb. şeylere dair ilginç yaklaşımlar içeren öğütler yer alır.

Mezar taşlarının yazılış amaçlarından biri de ölümü duyurmak olduğuna göre, taşlarda yazılanların bu olayı da bir şekilde

³ Bkz. 64, 67, 99, 109 numaralı taşlar.

anlattığı düşünülmalıdır. Bu durum aynı zamanda bulunulan kültürde ölüme bakışın birer özeti olmalıdır. Mezar taşlarında ölüm hadisesi “ölüm” kelimesi ile hiç anılmamıştır. Onun yerine farklı kelimelerle anlatılmıştır. Yazılanlara göre ölüm “Nida-ı irci’i ye imtisal etmek” (11, 21, 23, 29, 30, 53, 66, 138 numaralı mezar taşları), “Siyah toprağa meyletmek” (111, 153 numaralı mezar taşları), “Ecel tutması” (111, 153 numaralı mezar taşları), “Ferman-ı ecel gelmesi” (150 numaralı mezar taşı), “Halet-i mevt” (143 numaralı mezar taşı), “Hüdanın emr itmesi” (111, 136 numaralı mezar taşları), “Derd-i ecel” (134 numaralı mezar taşı), “Ömrün hitama ermesi” (86 numaralı mezar taşı), “Dâr-ı fenâdan el çekmek” (86 numaralı mezar taşı), “Ecel şerbetini içmek” (72 numaralı mezar taşı), “Fena toprağına düşmek” (69 numaralı mezar taşı), “Fenâdan bekâya irtihal etmek” (21, 55 numaralı mezar taşları), “Dest-i ecelden kevseri nuş etmek” şeklinde anlatılmakta idi, (35 numaralı mezar taşı).

Mezar kitabelerine göre Allah baki, insan ise faniydi. Bu konuda eski Türklerle Osmanlı zamanı arasında pek bir fark yoktu. Göktürklerle göre kişi ölümlü, Tanrı ise ölümsüzdü. Bundan dolayı Tanrı yaşar, kişi oğlu öldü. (Bahaeddin Ögel, 1988: 758)

Türkler Osmanlı döneminde de kendileri ile yaratıcının farkını her türlü fırsatta yazmışlardı. Eski Tanrı ile yeni dindeki Allah’ın ebedilik açısından çok benzer olması da, Türklerin en azından bu konuda eski söylem ve yazımlarını biraz daha edebileştirerek devam etmelerine yardımcı oldu. Ölüm Allah ile yaratılmışların farkını en bariz şekilde gösteren olay olduğuna göre, hadisenin olmasından hemen sonra yapılan törenleri takiben, mezar yapısının bir parçası olan mezar taşlarının üzerine bu farklılığın yazılması normal anlatımdan çok daha etkili bir mesaj olacaktı. Böylece mezar taşlarının ibret manasını yüklenmesi gerçekleşmiş oluyordu.

Mezar kitabelerine göre Allah’ın bakılığını anlatan giriş formları şunlardı:

Hüve’l Hayyü’l Bâki (O diridir ve bâkidir) anlamına gelen bu giriş formu Allah’ın daima yaşadığını (“Sen ölümsüz ve daima diri olan Allah’a güvenip dayan” Furkan 58’e uygun bir yaklaşımla) ama görüldüğü gibi insanın öldüğünü vurgulamakta olup, 44 mezar taşında kullanılmıştır. Hüve’l Bâki (O bâkidir) manasını veren bu form 37 adet mezar taşında, Hüve’l Hallakü’l Bâki (O yaratıcıdır ve bakidir) manasındaki bu forma göre (1 mezar taşı) Al-

lah insanı da yaratmıştır, ama insan ölmüştür, (“Allah sizi yarattı, sonra da sizi öldürecektir.” Nahl 70’e uygun bir yaklaşımla) O ise kalıcıdır, bâkîdir mesajı verilmekte, Hüve’l Hakkü’l Bâki, (O gerçektir, doğrudur ve bâkîdir) formu ile de Allah’ın gerçekliğini ve doğruluğunu vurgulayarak, dünyanın aldatıcılığını işaret etmekte ve bu durumun unutulmayıp ibret alınması istenmektedir.

Hüve’l Hayy (Allah diridir) (1 mezar taşı) (“Sen ölümsüz ve daima diri olan Allah’a güvenip dayan” Furkan 58’ e uygun bir yaklaşımla) , Hüve’l Mu’in (O yardım edendir) (3 mezar taşı) (“Size ondan başka ne bir dost vardır , ne de bir yardımcı” Tevbe 116’ya uygun bir yaklaşımla) , Hüve’l Hayyü’l lezi lâ yemût (O diridir ve asla ölümü tatmayacaktır), Hüve’l Hayyü’l Bâsıt (O diridir ve genişletendir, darlık ve sıkıntıdan kurtarandır), (1 mezar taşı) , giriş formları ile de insanlara, aynı mealde insanın aciz ve ölümlü olduğunu, Allah’ın ise diri ve kalıcı olduğunu bundan ibret alarak isyan edilmemesi gerektiğini hatırlatırlar.

İnsan mezar taşlarına göre hep yanılmaktadır ve ibret alması gereken de odur. Kimsenin kimseye faydası yoktur. İnsan ölümlüdür, muhakkak bu dünyadan geçecektir, bu yüzden zevk ve sefanın kalıcılığı yoktur. “Dâr-ı dünya bir misafirhanedir. Akli olan bundan alsun ibreti” (140 numaralı mezar taşı), “Akli olan neylesin mülk-i fenâda çok sefâ” (138 numaralı mezar taşı),

“Kimseden hiç kimseye bâki değildir bu fenâ” (138 numaralı mezar taşı) , “Gördüm feleğin vefâsı yokdur/ Zevk ve elemin bekâsı yokdur/ Bir kaidedir bu cavidâna/ Elbetde gider, gelen cihâna” (134 numaralı mezar taşı), “Ey ben-i Adem kılar bir gün ecel ömrün tebâh ?/ İtimad itdik fenâyâ düşdük ifaline misrah?/ Varmı fenânın düzünde tersliğinde var mı vefâ” (128 numaralı mezar taşı), “Şu dünyada bulmadım hiç rahatı” (126 numaralı mezar taşı vd.), “Dâr-ı dünya bir misafirhanedir / Nakşına aldanmayan merdânedir” (92 numaralı mezar taşı), bunlar ve benzeri ifadelerdeki manada insandan hep akıllı olması, Allah’ın istediklerine meyletmesi, diğer her şeyin aldatıcı olduğunu bilmesi, bunun için de kendi gibi yaşamış fakat gaflet içinde ölmüş olan kullardan ibret alması istenmektedir.

Dünya mezar kitabelerine göre geçici idi, vefasızdı, sefa sürme yeri idi, rahatsızdı ve yalandı. Bu yüzden insan ona meyletmemeli idi. Kim ona meylederse yanılırdı. “Bu fâni dünya ne hal oldu ne mal oldu bana” (143 numaralı mezar taşı), “Bu aleme itimad olunmaz” (134 numaralı mezar taşı), “Şu dünyada bulmadım

hiç rahatı” (126 numaralı mezar taşı), “Vefasın görmedim çünkü cihânın ” (55, 125 numaralı mezar taşları), “Dâr-ı dünya bir müzeyyen hanedir” (62, 97 numaralı mezar taşları) , “Kimseden hiç kimseye bâki değildir bu fenâ” (66 numaralı mezar taşı). “Zevkine değmez bu cihanın mihneti”, “Aklı olan neylesin mülk-i fenâdan çok sefâ”, “Fenâdan tâ bekâya irtihal itdim / Vefâsın görmedim çünkü cihânın” (21 numaralı mezar taşı) Tüm bu örneklerden de anlaşılacağı üzere aslında dünya maddeye karşı tavırlı olan tasavvufi düşünceye benzer bir şekilde değerlendirilmiş ve hep kötülenmiştir. Bunun da sebebi dünya ile eşyanın süreklilik arz etmemesi, bu yüzden insanı tatmin edemeyecek olmasıdır. (Mustafa Kara, 1985: 13). Tasavvufun tariflerinden biri de “dünyaya eksik olarak bakmaktı” (Mustafa Kara, 1985: 37). Buna göre mezar taşlarında yazılanların da aynı anlayışı ifade ettiğini söylemek pek yanlış olmayacaktır.

Mezar taşları aynı zamanda istek, serzeniş, hayıflanma ifadelerinin yazıldığı yerler halini almıştır. İnsanlar bu yazılanlarla diğer insanlardan yaşarken isteyemediklerini açıkça ifade etmekte, onların -dolaylı olarak- kendilerine uymamalarını söylemektedirler. İstekler bir kısım mezar taşında direk kendi ağızlarından mezarda yatanlar konuşuyormuş gibi yazılmışlardır. “*Ibret al ibret ey beni Adem / Seni de itmesin ifalü'l merâ / Oku bir Fatiha kıl ruhuma ... / Süleyman oğlu helvacı / Hafız Ali ruhu için / Fatiha*” (5 numaralı mezar taşı son iki satırda kendi ağzından hitap sona erer.), ikinci bir grup taşlarda ölenin ailesi yada yakınları ağzından hitap başlamakta, kimlik verilen ve ruhuna Fatiha istenen satırlarda hitap bitmektedir. “*Nazenimiz gitdi cennet bağına/ Şefi'î olsun valideyni canına*” (107 numaralı mezar taşı). Üçüncü grupsa hitap eden belli değildir. Bu tipte çoğunlukta ölenin kimliği verilir ve ardından Fatiha istenir. “*Merhum Hacı/ Yusuf ru/hiçün Fatiha/ sene 1160*”. Her üç grupta da ölenlere Fatiha istenmektedir. Tüm mezar taşlarında bu kısım vardır. O halde ruha Fatiha okunması oldukça önemlidir. Eski Türklerde de ruh oldukça önemli idi ve hayatın kendisi, öz ve nefes, (Kaşgarlı Mahmud, 1939-1943: I: 136, 164,177; II: 118) şeklinde tarif edilmekte idi. Bu istekten sonra Peygamberin şefa'ati , “İde mahşerde şefa'at Mustafa” (34, 38, 97, 137, 141 numaralı mezar taşları), makamın cennet olması (9, 15, 25, 26, 33, 40, 41, 42, 51, 87, 89, 93, 99, 120, 139, 142, 152, 160 numaralı mezar taşları), affına mazhar olma ve günahların affedilmesi, (25, 27, 46, 75, 100, 103, 122, 124, 133, 144

numaralı mezar taşları), kabrinin nur eylenmesi (154 numaralı mezar taşı), cennette muradının verilmesi (136 numaralı mezar taşı), yerinin ateş olmaması (40, 120 numaralı mezar taşları), yerinin dar olmaması (40, 120 numaralı mezar taşları), Allah'ın rahmeti ile şâd olma (9 numaralı mezar taşı) gibi istekler mezar taşlarına ölenlerin istekleri olarak yazılmıştır. Mezar taşlarında isteklerin yanı sıra insanların yapmak isteyip de yapamadıkları şeylere duydukları özlemi dile getiren hayıflanmalara da rastlanmaktadır. Bunlar “Dünyanın vefasını görememek”, “Dünyadan kâm alamamak”, “Gençliğine doyamamak”, “Uzun ömür sürememek” ve “Rahat edememek” gibi hayıflanmalardır. Bu türden yazımların, öğüt içeren mezar taşlarının dünya hakkındaki yaklaşımlarına ters olduğu düşünülebilirse de, ibarelerin yer aldığı taşların çok genç yaşta ölmüş olanlara ait olduğu görüldüğünde, serzenişlerin kişilerin ya da ailelerinin ağzından beklenmedik ölümden dolayı kırgınlık ifadesi şeklinde algılanması daha doğru bir yaklaşım olacaktır. İnsan bir taraftan dünyanın aldatıcı olduğunu yazacak kadar bilgeleşirken, kendi hayatının erken bitmesine hayıflanacak kadar da bilgelikten uzaklaşabilecek bir varlık olabilmektedir.

Kuyda prensesime kız evladına

Beğime arkadaşşıma doymadım

Kırk üç yaşında ayrıldım. (H. Namık Orkun, 1986: 533)

Bahârin görmedim bu gülşen-i dehrin. (18 numaralı mezar taşı)

Genç iken gitti saray-ı cennete. (29 numaralı mezar taşı)

Ahla zâr kılarım gençliğime doymadım. (48 numaralı mezar taşı)

Tıfıl iken düştüm fenâ toprağına. (69 numaralı mezar taşı)

Gençliğine toymadı hiç murada ermedi. (72 numaralı mezar taşı)

Hasreten fâni cihanda tûl ömür sürmedim. (73 numaralı mezar taşı)

İlk örnek Göktürk alfabesi ile yazılmış bir kitabe olup, bu yazıtta ölen sevdiklerine doymadığını, bunun sebebinin 43 yaşında ölmesi olduğunu belirtmiştir. Diğer altı örnek ise Hüsrev Ağa Camii haziresinde bulunan taşlardan alınmış olup, temaların benzerliği ortadadır. Bu benzerlik eski geleneklerin ne ölçüde sürdüğünü göstermek açısından önemlidir.

Sonuç olarak çok eski bir yerleşim yeri olan Manisa, Osmanlı fethinden önce, Saruhanoğulları Beyliği döneminde Türk iskânına açılmış bir şehirdi ve bu kültürün öğelerini o dönemden itibaren içinde barındırıyordu. Osmanlı eline geçtikten sonra da bu süreç devam etti. Şehir nüfus olarak ekalliyeti oluşturan Müslüman Türk kimliğinin gereği çehre değiştirirken bu değişiklik sosyal

alanlarda (Cami, medrese, han, hamam, darü's-şifa gibi) daha bariz şekilde görülüyordu. Kamunun paylaştığı alanlardan biri de gömü alanları yani kabristanlar, (mezarlıklar) ve biraz daha dar bir kitleye hitap etse de hazirelerdi. Hazireler şehirlerde daha seçme bir kesimin gömü alanı olarak kullandıkları yerler olup, Hüsrev Ağa Camii haziresinde de durum böyle idi. Gömülerin büyük bir kısmı büyük aileler (105 adet) ve onların yakınlarından oluşuyordu. Bu kimseler dışındakilerse ulemeden, seyyidlerden ya da askeri zümreden kişilerdi.

Taşların 82 tanesi 1201-1300 tarihlerine, 39 tanesi 1301 ve üstü tarihlerine, 17 tanesi 1101-1200 tarihlerine ait olup, 22 tane-sinin de tahribattan dolayı tarihi tespit edilememiştir.

Mezar taşı kitabelerinin incelenmesi sonucunda bunların sadece kimlik bildirme aracı olmadıkları, sosyal tarihe, sanat tarihine, yerel tarihe ve onomastik bilimine dair veriler içerdikleri de görülür.

KAYNAKÇA

- BOA, HAT 1560.
BOA, HAT 1620.
ACUN, Hakkı. (1999), *Manisa'da Türk Devri Yapıları*, TTK Yayınları, Ankara 1999.
BARTHOLD, W., (1947), "Türklerde ve Moğollarda Defin Merasimi Meselesine Dair", *Belleten XI*, Ankara 1947, s.530-535.
BİZBİRLİK, Alpay (2005), "Manisa Müzesindeki Osmanlı Dönemi Mezar Kitabeleri Üzerine Değerlendirmeler ", *Manisa Şehri Bilgi Şöleni Bildiriler Kitabı*, Manisa 29-30 Eylül 2005, Manisa 2006.
ÇORUHLU, Yaşar, (1998), *Erken Devir Türk Sanatının ABC'si*, İstanbul 1998.
DİYARBEKİRLİ, Nejat, (1972), *Hun Sanatı*, İstanbul 1972.
EMECEN, Feridun, (1989), *XVI. Asırda Manisa Kazası*, TTK Yayınları, Ankara 1989.
GÖKÇEN, İbrahim, (1946), *Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar*, Hicri 954-1060, C.1, İstanbul 1946, C.2, İstanbul 1950.
GÜNGÖR, Harun, (2007), *Geleneksel Türk Dininden Anadolu'ya Yanıyanlar*, Ankara 2007.
HAMBIS, L., (1955), *La Sibérie*, Paris 1955.
KAFESOĞLU, İbrahim, (1984), *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 1984.
KARA, Mustafa, (1985), *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Bursa 1985.
KAŞGARLI Mahmud, (1939-1943), *Divanü Lügat-it-Türk*, (Çev. Besim Atalay), III Cilt, Ankara 1939-1943.
Mevlana Celaleddin Rumî, (2005), *Mesnevî*, (Ter. Şefik Can), C.I, İstanbul 2005.
ORKUN, Hüseyin Namık, (1986), *Eski Türk Yazıtları*, Ankara 1986.
ÖGEL, Bahaeddin, (1988), *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul 1988.
ÖRNEK, Sedat Veyis, (1971), *Anadolu Folklorunda Ölüm*, Ankara 1971.
ROUX, Jean Paul, (1999), *Eskiçağ ve Ortaçağda Altay Türklerinde Ölüm*, İstanbul 1999
SÜMER, Faruk, (1988), "Ağa", *TDVIA*, C.I, İstanbul 1988, s.452
TRYJARSKY, Edward, (2012), *Türkler ve Ölüm*, İstanbul 2012.
ULUÇAY, Çağatay, GÖKÇEN, İbrahim, (1939), *Manisa Tarihi*, İstanbul 1939.
ZÜHEYLİ, Vehbe, (1994), *İslam Fıkı Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul 1994.

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

327

TARİHÇİLİĞE
ADANMIŞ
BİR ÖMÜR

328

Osmanlı-Fransa ve İngiltere İlişkileri Çerçevesinde Mısır Sorunu ve Osmanlı'nın Fransa'yı Boykotu

Prof. Dr. Mehmet İPÇİOĞLU

NEÜ A. Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi Bölümü

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

329

Osmanlı Avrupa ilişkilerinde Fransa'nın ayrı bir yeri vardır. Önceleri düşmanca başlayan, zamanla Osmanlı'nın bir Dünya Devleti olması ile dostluğa dönüşen bu ilişkilerin tarihi 1396 Niğbolu Savaşı'na kadar uzanmaktadır.

XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki hızlı ilerleyişi Macar Kralı Sigismund'u endişelendirmiş, Türkleri Balkanlardan atmak için Avrupalı Hristiyan devletlerden yardım istemişti. Özellikle Osmanlı Devleti ile Macaristan arasında bir tampon bölge olan Niğbolu Kalesi'nin Osmanlıların eline geçmesi Kralı daha da endişelendirmiş Papa'ya mektup yazarak Türklerin Avrupa'dan atılmasının gereğine inandırmıştı. Bu istek üzerine başta Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu, Fransa, Eflak, Lehistan, İngiltere Krallığı, İskoçya Krallığı, Eski İsviçre Konfederasyonu, Venedik Cumhuriyeti, Genova Cumhuriyeti ve St. Jean Şövelyeleri askerlerinden oluşmuş olan bir Haçlı Ordusu 1394 yılında Osmanlıların eline geçen Niğbolu Kalesi'ni kuşatmış, 25 Eylül 1396'da Niğbolu yakınlarında yapılan savaşta Yıldırım Bayezid komutasındaki Türk ordusu bu haçlı donanmasını mağlup etmişti¹.

İşte Osmanlıların Fransızlarla karşılaştığı ilk olay bu silahlı çatışma neticesi vuku bulmuştur. Söz konusu Haçlı ordusunda bulunan Fransa Kralı VI. Charles'in gönderdiği başlarında Nevers'li Korkusuz Jean'ın bulunduğu 10.000 kişilik süvari kuvveti bu Haçlı birliğinin en büyük kuvvetini teşkil ediyordu².

Bu ilk karşılaşmada Fransızların hedefi daha sonra yardımına muhtaç olacakları Türkleri Balkanlardan atmaktı. Ayrıca bu savaş

¹ David Nicolle, (1999). *Nicopolis 1396: The Last Crusade*. S. 37-38.

² İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* I. Cilt: Anadolu Selçukluları ve Anadolu Beylikleri Hakkında bir Mukaddime ile Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan İstanbul'un Fethine Kadar, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998, s.280-281.

Avrupa'nın lideri olmak isteyen Fransa Kralı VI. Charles için bir prestij savaşı idi. Bu nedenle savaşta en kalabalık ordu Fransız askerlerinden meydana geliyordu. Muzafferiyet şerefini kazanmak isteyen Fransız süvarileri Osmanlı'nın ön saflarını yararak merkeze doğru hücumla geçtiğinde aslında hilal taktiği gereği kapana kısılmışlardı. Tuzağa düşmüş olan kuvvetler kısmen imha ve kısmen esir edildiler³.

Esirlerin arasında 25 kadar Fransız asilzadesi de bulunuyordu. Bu asilzadelerin kurtulması için gelen ilk elçi Osmanlı Fransız ilişkilerindeki sürecin de başlangıcını oluşturuyordu. Kral Charles bu asilzadeleri kurtarmak için Sir de Morand'ı Bayezid'e göndermişti. Büyükelçinin Osmanlı Sarayına gelmesi Osmanlı Fransa ilişkilerindeki ilk diplomatik olay olarak tarihlere geçmiştir⁴.

Osmanlı Devleti'nin Balkanlara yerleşmesi ile başlayan Osmanlı'yı Balkanlardan çıkarma düşüncesi sonucu gelişen bu ilk karşılaşmadan sonra Osmanlı Fransa ilişkileri ilerleyen yıllarda giderek artmıştır.

Balkanlardaki Osmanlı varlığı aynı zamanda Bizans'ın varlığını da tehdit etmekteydi ve bu kez İstanbul'un çevresinde artan bu tazyike karşı İmparator Manuel Paleolog Fransa Kralı'ndan yardım istemişti. Osmanlı tahtında yine Yıldırım Bayezid vardı ve Fransa yardımı yine Yıldırım Bayezid'e karşıydı. Fakat bu kez yardım denizden gönderilmişti. Takvimler 1399'u gösterirken Bayezid İstanbul'u muhasara etmişti. Charles'in Mareşal Boucicaldun komutasında gönderdiği 1200 kişilik bir müfreze İstanbul surlarının dışına demirlemiş ve Bayezid'e karşı imparatorun savunmasına yardımcı olmuştu⁵.

Yukarıda da ifade edildiği gibi bu dönemde Osmanlı-Fransa ilişkileri karşılıklı mücadele şeklinde geçmekteydi. VI. Charles Macar Kralı Sigismund'dan sonra şimdi de Bizans İmparatorun hamiliğine soyunmuştu. İstanbul'un Türklerin eline geçmesini istemiyordu.

Timur sayesinde Yıldırım Bayezid tehdidinin ortadan kaldırılması ile Türklerin Bizans'a karşı tehdit olması 1453 yılına kadar zail olmuştu. 1453'de İstanbul'un Türklerin eline geçmesinden sonra ise bu tehdit evrensel bir boyuta ulaşmıştı. Bu büyük tehdide yeni Haçlı Seferleri planlandı ise de Avrupa'nın içinde bu-

³ Uzunçarşılı, A.g.e., s. 285-287.

⁴ İsmail Soysal, Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999, s.2.

⁵ A.g.e. s.3.

lunduğu karışıklıktan dolayı buna muvaffak olunamadı. Özellikle Bourgogne Dükü Philip de le Bon, bir Haçlı seferi hayal etmesine rağmen 1457'de Papa II Pie'ye sunduğu bu proje gerek Osmanlı'nın çok güçlü bir imparatorluk haline gelmesi, gerekse de Batıda yeterli derecede bir kuvvet toplananaması nedeni ile bir türlü gerçekleştirilememiştir.

1480 yılındaki Fatih'in meşhur Otranto seferi sırasında da Fransızlar yine telaşlanmış, XI. Luis Osmanlı'ya karşı harekete geçmek istese de Batının içinde bulunduğu dağınık ve karışık durumdan dolayı buna cesaret edememiştir.

1482 yılında Fransa'nın eline büyük bir koz geçmişti. Rodos şövalyelerine ilticâ eden Cem Sultan'ın şövalyeler tarafından 1483'ten 1489 a kadar Fransa'daki şatolarda rehin tutulması, Osmanlı Fransa ilişkilerinde yeni bir dönemin başlamasına neden olmuştu.

Bu olay Osmanlı Devleti'nin Fransa'yla ilk kez diplomatik ilişki kurmasına neden olmuş, Cem Sultan vesilesi, o sırada Osmanlı tahtında bulunan ağabeyi Bayezid Hüseyin Bey adında bir devlet adamını Fransa'ya elçi olarak göndermiş, para ve kıymetli hediyeler karşılığında Cem Sultan'ın iadesini talep etmişti.

Ancak Kral XI. Luis Bayezid'in hediyelerini de, elçiyi de kabul etmemiş bu durum karşısında Hüseyin Bey geri dönmek zorunda kalmıştı.⁶

XI Luis'in ölümünün ardından taç giyen Kral III. Charles Doğu Roma İmparatorluğu hayali kuruyordu. Bayezid Hüseyin Bey'i tekrar Charles'a da göndermesine rağmen Charles da Luis gibi davrandı ve elçiyi huzuruna kabul etmeyerek hediyeleri ile birlikte geri gönderdi.

Charles'ın niyeti Cem Sultan'ı rehin tutarak büyük bir doğu seferine çıkmak ve İstanbul'u ele geçirerek Roma İmparatorluğunu yeniden canlandırmaktı. 25 Şubat 1495'de Cem Sultan'ın vefatının ardından, elindeki Cem kozunu kaybeden Charles da emeline muvaffak olamadan 1498 yılında öldü.

Charles'dan sonra başa geçen Fransa krallarının hemen hepsi yeni Roma imparatoru olma hevesi ile yaşadı. XII. Luis, Papa X. Leon'un Haçlı seferine kumanda etme teklifini kabul etmesine rağmen Kralın 1515'te ölümü ile bu sefer akim kalmıştı. XII. Luis'in halefi I. François de aynı düşüncelerle büyük bir doğu seferi düzenlemek ve İstanbul'u ele geçirmek istiyordu. Ne var ki

⁶ Soysal, A.g.e, s.4.

1519 senesinde bunun için İspanya kralına ve Alman imparatoruna işbirliği bile teklif etmiş olan I. François'i muğber duruma düşüren bir gelişme yaşanmış, Alman imparatorluğuna Charles-Quit seçildiğinden, François'in bu yeni imparator ile mücadele etmek zorunda kalması Papanın da emellerini suya düşürmüştü.

François'in arzuladığı Alman İmparatorluğu'na Charles-Quit'in seçilmesinin üstünden bir sene geçtikten sonra Osmanlı Devletinde de tahta 1520 yılında Sultan Süleyman geçmiştir. Bu dönem Osmanlı Fransa ilişkilerinde düşmanlığın yerini dostluğun aldığı bir dönem olmuştur.

Aslında Charles-Quit, ya da yaygın adıyla Şarlken, 1519'da Alman imparatoru seçilince, Avrupa'daki en büyük imparatorluğun sahibi oldu. Alman imparatoru olarak (1519-1556), İspanya kralı olarak (1516-1556), Hollanda-Belçika kralı olarak (1516-1556) yılları arasında hüküm sürdü. İmparatorluğun sınırlarına İspanya ve ona bağlı sömürgeleri ile Avusturya-Almanya topraklarının hepsi dahildi. Şarlken'in Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu dönemindeki en büyük düşmanları, sırasıyla Osmanlı İmparatorluğu, Fransa Krallığı, İspanya Krallığı yoluyla İngiltere Krallığı idi⁷.

Şarlken Avrupa'nın tamamını işgal ederek Avrupa-Almanya İmparatorluğunu ilan etmek istiyordu. Buna karşılık I. François de kendinden öncekiler gibi Avrupa Hristiyan İmparatorluğu kurmak istiyordu. Böylece Şarlken ve François savaşa başladı. 1521'de yapılan bu savaşı François kaybetmiş bugünkü İtalya sınırları içinde bulunan Pavia'da esir düşmüş olan Fransa Kralı Madrit'te hapsedilmişti⁸.

Bu sırada Balkanları tamamen ele geçirerek Avrupa üzerine yürüme isteyen Sultan Süleyman Osmanlı tahtına geçmişti. Osmanlı Devletinin önündeki ilk engel o dönemde Macaristan İmparatoru olan Tudor Hanedanlığının temsilcisi olan Yanoş idi. Tudor ve Habsburg Hanedanlıkları arasında akrabalık bağı vardı. Doğal olarak Şarlken ve Tudor birbirine yakındı ve bu yakınlık Sultan Süleyman'ı Şarlken'e karşı muhalif duruma getiriyordu.

Bu durumu iyi kullanarak bölgede dengeleri gözetleyen Sultan Süleyman eline geçirdiği ilk fırsatta Yanoş'un yakını Şarlken'e karşı bir ittifak oluşturmalydı. François (Süleymannamelerde

⁷ Michael de Ferdinandy, Charles V. Encyclopedia Britannica.

⁸ Francis I of France", Encyclopædia Britannica, Eleventh Edition.

Fransuva olarak geçmektedir.⁹ Bu fırsat da ayağına gelmişti. Oğlu Madrit'te tutuklu bulunan I. François'ın Kraliyet naibi annesi Louise de Savoys Sultan Süleyman'a oğlunu kurtarmasını, Fransa'ya yardım etmesini isteyen bir mektup yazmıştı. Bu mektubun ardından Francois de Süleyman'dan yardım istirham eden bir mektubu elçisi Comte de Jean Frangipani ile İstanbul'a göndermiş, Süleyman'dan Macaristan üzerine bir sefere çıkmasını istirham etmişti. Bu mektuplar Sultan Süleyman'ın istediği fırsata vesile olmuş ve Macaristan'a sefer düzenlemeye karar vermiştir¹⁰.

Mohaç zaferi ile sonuçlanan Macaristan seferi sonunda Osmanlı'nın gücü Avrupa'da perçinlenirken François de kendisine güçlü bir müttefik bulmuş oluyordu¹¹. Bu tarih aslında Osmanlı Fransız ilişkileri için bir dönüm noktası niteliğindedir. Osmanlı sultanı Fransa kralını himaye etmek için onun rakiplerine savaş açmış ve bu savaşı kazanmıştır. François Süleyman'ın desteğini alırken doğal olarak Hristiyan dünyasının da tepkisini çekmiştir.

François Hristiyan Dünyasının tepkisine karşı koyabilmek için Osmanlıya karşı gerçekleşecek olan bir seferde Haçlı ordusuna yardım etmeyi taahhüt etmesine rağmen, rakip olarak gördüğü Şarlıken'le savaşmayı tercih eder¹².

Sonraki yıllarda François Osmanlı'nın desteği olmadan Şarlıken ile başa çıkamayacağını anladığından Süleyman'a bir elçi göndererek işbirliği teklif eder. Bu işbirliği sayesinde Akdeniz'de kendini güvende hisseden Sultan Süleyman 1529 yılında Viyana önlerine gelir. Viyana'yı muhasara eder. Viyana muhasarası Avrupa'da Türklere karşı büyük bir korku meydana getirir ve bu korku dağınık halde bulunan prensliklerin Şarlıken'in etrafında birleşmesine neden olur¹³.

Osmanlı Fransa ilişkilerinde kalıcı elçilik dönemi 1535 senesinde başlamıştır. O zamana kadar daimi olmayan sadece bir isteği bildirip geri dönen elçilerin yerine şimdi Jean de Forest adlı bir diplomat Osmanlı başkentine kalıcı olarak büyükelçi sıfatıyla

⁹ Bkz. Celalzade Mustafa Tabakatül memalik ve derecatül mesalik; Osmanlı İmparatorluğunun yükselme devrinde Türk ordusunun savaşları ve devletin kurumu, iç ve dış siyasası, Sadeltiren: Sadettin Tokdemir, İstanbul Askeri Matbaa, 1937.

¹⁰ Uzunçarşılı, Osmanlı tarihi, C.3., s. 503.

¹¹ Geniş bilgi için bakınız: Geza Perjes, Mohaç meydan Muharebesi, Çeviren. Şerif Baştaş, TTK Yayınları, Ankara 1992.

¹² Mignet, M., Rivalité de François Ier et de Charles-Quint, Elektronik Book Web source: <http://books.google.com/books?id=KeOv9AKzXwoC&oe=UTF-8>

¹³ Bu dönemde Türklere karşı Avrupada gelen korkular için bakınız; Leyla Coşan, Tanrım Bizi Türklenden koru, İstanbul, 2009.

atanmıştır¹⁴. La Forest usta bir diplomat olduğundan kurulacak bir ittifakın gerek Akdenizde gerekse kara Avrupasında Osmanlılar açısından da değerini biliyordu. Bunun için 1535 senesinde yola çıktığında önce Tunus'a giderek Barbaros'la görüştü. Sonra İstanbul'a geldi. Doğu Seferine giden Kanuni Sultan Süleyman'ın ardından Tebriz'e giden La Forest Tebriz'den İstanbul'a kadar geçen zaman zarfında Vezir-i Azam İbrahim Paşa'nın bulunduğu toplantılarda Osmanlı sultanını Fransa ile bir dostluk ve ticaret anlaşmasına ikna etti¹⁵.

1536 senesinde İstanbul'a dönen padişahın yanında bulunan La Forest sayesinde hazırlanan bu Ahidnâme'ye göre, Fransız tüccarlarının yüzde beş gümrük ile her iki devlete ait gemilerle serbestçe dolaşmaları ve bütün hukukî muamelelerde, Fransız konsoloslarının kaza (hüküm verme) hakları kabul ediliyordu. Bundan başka Fransız tebaa hakkında, davalarda hüküm verecek kadıların yanında bir Fransız tercümanı hazır bulunacaktı. Müslüman tebaadan birisine olan borcunu ödemediği kaçan Fransız'ın yerine başka bir Fransız ve konsolos yakalanmayıp, Fransa kralı aleyhine dava açılacaktı¹⁶.

Bu anlaşmanın ardından Avrupa'da Osmanlı-Fransa ve diğerleri olmak üzere iki blok oluşmuştu. Bu blok Fransa sayesinde Kanuni Sultan Süleyman'ın karada ve denizde yaptığı seferlerde yalnızca devre dışı kalmakla kalmamış, zamanla bir müttefik olarak da destek vermek zorunda kalmıştı. Öte yandan Fransa Kralı da Osmanlı'dan aldığı güçle Şarlken'e karşı iktidar iddiasını sürdürmeye devam ediyor, zaman zaman Osmanlı Venedik ilişkilerinde arabulucuk yapıyor zaman zaman da Osmanlı'yı hem Venedik hem de Avusturya üzerine yönlendiriyordu.

Fransa, Le Forest'den sonra Rinçon adlı bir diplomatı İstanbul'a elçi olarak atanmıştı. 1541 senesinde Osmanlı'nın Macaristan seferi sırasında Fransa'ya gelmiş olan Rinçon, Osmanlı'yı Avusturya üzerine sevk etmeye ikna etmek için görevlendirilmiş ancak Şarlken'in adamları tarafından yolda yakalanarak öldürülmüştü. Rinçon'un yerine atanan Paulin de La garde, Budin'de vasil olduğu Padişaha Françoisin bu isteğini iletmeye muvaffak olmuştu¹⁷. Fransa'nın İtalya üzerindeki emellerini gerçekleştirmesi için

¹⁴ Soysal, A.g.e. s.8.

¹⁵ Christine Isom-Verhaaren, *Allies With the TheInfidel, The Ottoman nad french Alliance in the Sixteenth Century*, s.118, I.B.Tauris, New York, 2011.

¹⁶ Uzunçarşılı, C.3. s.506.

¹⁷ Soysal. A.g.e., s.10-11.

Akdeniz’de bir donanma ile kendisine yardımcı olmasını isteyen François’e bu yardım 1543’te gelmişti. Aynı yıl karadan Estergon Seferine çıkan Kanuni denizden de Barbaros komutasında bir donanmayı Marsilya canibine göndermiş, donanma Fransızlara destek için Tolun’da demirlemişti¹⁸. Ancak 1544 yılında François’in Şarlken’le anlaşması üzerine donanma dönmek zorunda kalmıştı. Barbaros Hayrettin Paşa 1546 senesinde hayata gözlerini yumana kadar François’in dostu olarak kalmıştı. Bu dostluk Akdeniz’de Türklerin lehine başarıları da beraberinde getirmişti. Andre Dorya’ya karşı kazanılan Preve Deniz zaferinde bu dostluğun katkısı yadsınamaz¹⁹.

1547 senesinde François’in ölümü üzerine Osmanlı Fransa ilişkilerinde kısa dönem süren bir belirsizlik yaşandı. Ne var ki yeni Kral Henri de selefi gibi Osmanlılara olan ihtiyacının idrakindeydi ve bu nedenle François döneminden kalma doğru politikasını aynen devam ettirmeye karar verdi. Bu sırada İstanbul’da bulunan Fransa’nın yeni diplomatı d’Aramaon 1548 senesinde İran’a sefere çıkan padişahla birlikte İran seferine çıkmıştı²⁰. 1549 da İstanbula dönen elçi, 1551 de yeni talimatlar almak üzere Fransa’ya gider ve yeni kralı Osmanlılarla ilişkilerin gelişmesi yolunda ikna eder²¹.

D’aramon’un ardından Codicnac ve Jan de La vigne Osmanlı büyükelçisi olarak İstanbul’da görev yaptı. Bu durum 1559 yılına kadar devam etti. 30 sene süren bu dostluk devresinde Osmanlı kuvvetleri Fransızlara askeri yardımda bulunmuştu. 1559 da Avrupa’da ittifak sağlayan Fransa’nın bu yardıma ihtiyacı kalmamış, üstelik kendi içişleri ile uğraşmaktan dış işlere fırsat bulamamıştır. Bu dönem Avrupa tarihinde mezhep savaşları olarak adlandırılan katoliklerle protestanların birbirini kestiği kanlı iç harbin yaşandığı bir dönemdir. Bu nedenle Osmanlı - Fransa ilişkileri durgunluk dönemine girmiştir. Ancak 1569’da II. Selim ile IX. Charles arasında Kanuni dönemde imzalanan kapitülasyon anlaşmasının yenilenmesi ile Osmanlı Fransa ilişkileri yeniden canlanmıştır. Kıbrıs’ın Osmanlıların eline geçmesinden sonra gerilen Venedik Osmanlı ilişkilerinde Fransızlar yine aracılık yap-

¹⁸ Sinan Çavuş, Tarih-i Feth-i Şikloş Estergon ve İstolni-Belgrad, KültürBakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.

¹⁹ Uzunçarşılı, C3. s.375-380.

²⁰ Mehmet İpçioğlu, Kanuni Sultan Süleyman’ın Nahçıvan Seferi, Ankara-2003, S.53-57.

²¹ Sosyal, s.13.

mı²². Klasik dönem Osmanlı-Fransa ilişkilerinde Osmanlı her daim veren taraf olmuş, bunun karşılığında Fransa; Osmanlı'nın Avrupa'daki ilerlemesi karşısında pasif durumda kalmakla Osmanlıya adeta destek olmuş sayılabilir. Devranın Osmanlı'nın aleyhine döndüğü XVII. yüzyıl başlarından itibaren Osmanlı gerilemeye başlarken Fransa'nın Avrupa'da kudreti artmaya başlamıştı. Osmanlı'nın Avrupa'da ilerlemesinin sonu sayılan ve bozgun ile neticelenen 1683 yılındaki II. Viyana Kuşatması ile bu durum perçinlenmişti.

Viyana bozgunu Osmanlı'nın batıdan çekilme sürecini başlatmış, bu süreç imparatorluğu toprak kaybetme vetiresine sokmuştu. 1699 Karlofça, 1718 Pasarofça ile süregelen çözülme 1774 Küçük Kaynarca ile tamamen belirgin hâle gelmişti.

XVI. yüzyılda Fransa'nın Osmanlı'ya ihtiyacı zamanında başlayan Osmanlı Fransız ilişkileri şimdi yön değiştirmişti. Osmanlı'nın ihtiyacı olduğu bu dönemde Fransa Avrupa'da güç sahibi olmasına rağmen Osmanlı'nın ihtiyacı olan desteği vermediği gibi Osmanlı'nın bir jest olarak Kudüsteki Saint Sepulere Kilisesinin tamiri imtiyazını Fransaya vermesini göz ardı etmişti. Bu iş için ilk Osmanlı elçisi olarak kabul edilen Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi'yi Paris'e gönderen Osmanlı Devleti, Fransa'dan belklediği vefayı görememiş, Mehmet Çelebi 21 Mart 1721'de XV Luis tarafından kabul edilmesine rağmen ittifak arayışlarından bir netice elde edemedi dönüştü. Bu tarihten sonra da durum değişmemişti. Kısacası Fransa'da hüküm süren krallar ihtilale kadar Osmanlı Devleti ile olan dostluğunu tek taraflı olarak kullanmış, ticari imtiyazlardan yayarlanmış, ancak Osmanlı'nın ihtiyaç duyduğu siyasal yardımı hiçbir zaman yapmamış, ilişkileri diplomatik seviyede sürdürmüştür.

Monarşik düzen Fransa'ya da yaramamış, 1789 yılında Osmanlı kroniklerine Fransız ihtilal-i kebirî olarak geçen büyük olaydan sonra krallık bitmiş, 1792 senesinde Fransa cumhuriyet yönetimine geçmişti.

Bu dönem Osmanlı-Fransa ilişkilerinde yeni safhanın açılmasına vesile olmuştu. Osmanlı Devleti ile siyasal ilişkilerden kaçınan Fransa, emperyal dönemde okyanus ötesi koloniler elde etmişti. Ne var ki, Avrupada güç dengelerinin değişip kıta Avrupasının yerine İngiltere'nin kolonizasyon döneminde dünyada güneş batmayan ülke hâline gelmesi Fransa'nın karşısına şimdi

²² Soysal. s.14-17.

Almanya yerine yeni bir rakip çıkarmıştı. Kuzey Amerika'daki tüm kolonilerini 1763 tarihinde, İngiltere'ye kaptırmıştı²³. Amerikan bağımsızlık savaşı Fransa ekonomisine büyük bir darbe vurmuş, bu sırada giderek artan saray masrafları dolayısıyla Fransız monarşisi de mali yönden tükenmişti. 1789 yılında XVI. Louis, soyluların baskısıyla 1614 yılından beri toplanmamış olan soylular, din adamları ve halktan seçilen üç kamaradan oluşan parlamentoyu toplamak zorunda kaldı.

Halk kamarası soylularla arasındaki farkı gündeme getirerek bu farkı kaldıracak bir anayasa talep ettiler. Talebi kabul etmeyen kral XVI. Louis'a karşı halkı ayaklandırmayı denediler.

Orta sınıf, peşine diğer halktan unsurları da katarak 14 Temmuz 1789 günü Bastille hapishanesine saldırdı. Hapishane ele geçirilip mahkûmlar salındı²⁴.

İhtilalle birlikte Fransa'da yeni bir dönem başlarken Osmanlı Avrupa ilişkileri de yeni bir viraja giriyordu.

Fransa'da ihtilalin ardından monarşik düzene karşı kurulan Direktuvar yönetimi 1798 yılı başlarında Napolyon'u İngiltere anakarasının istilasıyla görevlendirdiler. Ancak Napolyon, denizlerde etkili bir üstünlük sağlanmadan böyle bir operasyonun başarı şansı taşımadığını, İngiltere'ye karşı dolaylı bir strateji izlemenin en mantıklısı olduğunu savunmuştur. Bunun için de, Mısır'ın işgal edilerek İngiltere'nin Uzakdoğu ticaret yolunun kesilmesini önermiştir²⁵.

Bu karar Osmanlı-Fransa ilişkilerine yeni bir boyut kazandırmış ve Osmanlı tarih kitaplarına Mısır sorunu olarak giren bu aşamadan sonra Osmanlı Devleti ile Fransa'nın kesişen yoluna İngiltere'de eklenmiştir.

Osmanlı İngiltere ilişkileri siyasal münasebetlerden ziyade ticari amaçlarla başlamıştır.

Bu ilişkilerin ilk basamağında İngiltere'nin 1583 yılında İstanbul'da yerleşik Büyükelçi olarak görevlendirdiği William Harborne bulunmaktadır²⁶.

Harborne 17 yaşında ticaret hayatına atılmış ve İspanyol tüccarlarla birlikte levant kumpanyasına katılmış olan bu dönemde

²³ Bk. Treaty of Paris, <http://www.u-s-history.com>, Erişim Tarihi, 7.7.2013.

²⁴ Geniş Bilgi için Bk. A:Lauard, Fransa İnkılabının Siyasi Tarihi 3 Cilt, Çeviren : Nazım Poroy, TTK. Ankara-2011.

²⁵ Pascal CYR, L'expédition, militaire de Bonaparte en 'Egypte, de'l Universita de Sherboke, Basılmamış Doktora Tezi, s. 22-25.

²⁶ Leon Horniker, William Harborne and The Beginning of Anglo Turkish Diplomatic and Comemrcial relations, The journal of Modern History, V.XIV, N.3, s.289.

adı denizasını ticaretin büyük isimleriyle birlikte anılmaya başlayan bir akdeniz tüccarıdır. Harborne aradan geçen birkaç yıldan sonra Londra ile İstanbul'un arasındaki kapıları açan ilk isim olur.

Harborn'un Osmanlı Devletine geliş tarihi III. Murad dönemine denk gelmektedir. Oysa yukarıda da belirtildiği gibi Fransızlar yetmiş seneye yakın zamandır İstanbul'da daimi elçi bulundurmaktadır²⁷. Ancak gelişen tarihsel olaylar ve Harborn'un siyasi ve ticari dehası bu açığı kapatacak kadar güçlü olduğunu göstermektedir.

Harborn'un Osmanlı topraklarındaki deneyimi elçi olarak atandığı tarihin öncesine dayanmaktadır. Ticari amaçlarla Osmanlı topraklarına defalarca gelmiş olan İngiliz elçisi kendisi gibi bir tüccar olan Joseph Clemens'le birlikte Osmanlı topraklarında bulunmuştur. Bu iki tüccar Osmanlı topraklarına kurşun, kalay ve kaba kumaş örnekleri götürmekte bunların tanıtımını yaparak ticari bağlantı yapmak niyetindedir²⁸. Bu sırada Osmanlı Devletine tabi Eflak ve Boğdan Prenslüklerine sınır komşusu olan Lehistan Krallığına Erdel bey'i Batory intihab edilmişti. Batory'nin tahta oturmasından sonra III Murat Ahmet ve Mustafa Çavuş adında iki elçisini bir ahidname imzalamak üzere Lehistan'ın başkenti Lubov'a göndermişti²⁹. Durumdan haberdar olan Harborn bu elçilerle tanışmak için Almanya üzerinden Lubov'a geldi. Harborn'un isteği aslında İngiltere Kraliçesinin isteği idi. Çünkü, Ceneviz, Venedik ve Fransızlara verilen kapitülasyonlar ile ticaret gemileri Osmanlı limanlarında ticaret yapma hakkına kendisi de sahip olmak istiyordu. Aksi halde Osmanlı limanlarında sadece Fransız bandıralı gemilerle giriş yapmak zorunda idi³⁰.

Osmanlı Devleti de İngilizlerle bir ticari ilişkiye girmek istiyordu. Bu karşılaşmanın bu açıdan bir tesadüf olduğunu idda etmek tarihi realitelere karşı uymaz. Bu nedenle aslında Kraliçenin onayını alan Harborn, hem padişahın onayını almış olan söz konusu elçiler Ahmet ve Mustafa çavuşlarla ahabplık kurarak İstanbul'a girmeyi başarıyor. Bu sırada Osmanlı topraklarında cirit atan Fransız ve Venedikli tüccarlar kendilerine rakip olacak İngi-

²⁷ Osmanlı Devleti'nde Vendeikiler, 2454'ten, Lehistan 1457'den, Rusya 1459'dan, Fransa 1525, Avusturya 1528'den beri daimi elçi bulundurmaktadır. Bk. Faik Reşit Unat, A.g.e., s. 14.

²⁸ Maria Blackwood, Politics, Trade, and Diplomacy: The Anglo-Ottoman Relationship, 1575-1699. History Matters; May2010 s.3.

²⁹ Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. 3. s. 169.

³⁰ Suzan Skilliter, William Harborne and the Trade with Turkey, 1578-1582: A Documentary Study of the First Anglo-Ottoman Relations. London: Oxford University Press, 1977.

lizlerin varlığından rahatsız olacakları için Harborn'u İstanbul'a getiren elçiler ona Fransız ve Venedik'li rakiblerinin dikkatini çekmemesi için Türk kıyafetleri giydireyorlar³¹.

Harborn'un Osmanlı topraklarına bu girişi Osmanlı-İngiltere ilişkilerindeki başlangıç noktası olmuştur. Harborn bu ziyaretinde amacına ulaşmış, Ahmet ve Mustafa Çavuşlar sayesinde Osmanlı sarayına girmeyi başaran Harborn İngiltere Kraliçesi I. Elizabeth'in Venedik ve Fransız tüccarlarına verilen imtiyazlardan faydalanmak istediğini belirtmiş ve diplomatik dehasını kullanarak Osmanlı topraklarında geçerli olan ticaret beratı ile birlikte Kraliçe'ye hitaben yazılmış bir dostluk mektubunu alarak ülkesine dönmeyi başarmıştır. (988 Muharrem- 1580 Şubat)³²

Harborn'un İngiltere'ye dönmesinden sonra devreye giren Fransızlar tüm İngilizleri kapsayan bir ahidnamenin imzalanmasına engel oluyorlar. Ne var ki, Kraliçe durumdan vazife çıkararak Harborn'u yeniden elçi sıfatıyla ve kıymetli hediyelerle yeniden Osmanlı Sarayına gönderiyor. Aralık 1582'de İstanbul'a gelen Harborn bu ikinci gelişinde tüm İngiliz tebaasını kapsayacak şekilde ticaret imtiyazı almayı başarıyor. Bu arada Osmanlı'yla ilişki kurulmasına sıcak bakmayan Londra'daki dini çevreler önceleri bu ilişkiye tepki gösteriyorlar. Ne var ki bu dönemde Avrupa'da Hristiyan birliği zaten bozulmuş vaziyettedir. Reformasyonu destekleyen İngilizler ile Katolik İspanyollar arasında savaş devam etmektedir. İngilizlerin tek Tanrı'ya inanması ve kiliselerinden suretleri ve heykelleri temzilenmesi İngiliz halkının Osmanlı ile yakınlaşmasına vesile olmuştu.

Kraliçe Harborn'la gönderdiği mektubunda putperest İspanyollara karşı Osmanlı Devletinin savaşmasını istemiş, Osmanlı padişahı Doğu'da İran'la devam eden savaşı bahane ederek Kraliçe'nin bu isteğini nazikçe reddetmişti³³. Bu sırada İran'la devam eden savaş nedeni ile Osmanlı'nın askeri malzemeye ihtiyacı da vardır. Bu ihtiyacı bir fırsat olarak değerlendiren İngilizler Papa tarafından Osmanlı'ya konan ambargoyu kırmıştır. İşte İngiliz Osmanlı ilişkilerinin gelişmesi için Papa'ya itaat etmek zorunda olmayan İngiltere'ye bu noktada büyük bir fırsat doğmuştur.

Bu fırsatı iyi değerlendiren İngilizler, Harborn'un ilk seyahatinde örneğini getirdiği kalay ve kurşunlardan bol miktarda

³¹ Skilliter, A.g.e., s.54.

³² Blackwood, A.g.m., s.12.

³³ Uzunçarşılı, C3. s. 218.226.

satmışlar,hatta reformasyon hareketleri sırasında kiliselerden sökülen çanları bile eriterek İstanbul'a göndermişlerdir.

Tabii Osmanlı Devleti de bunları silah üretiminde kullanıyordu. Ardından İngiliz kumaşları ve tüccarların ödedikleri altınlar geliyor. Bu anlamda Osmanlı İngiliz ilişkileri ticari gerekçelere bağlı olarak gelişmiştir. Büyükelçinin parasını ve tüm giderlerini levant tüccarlarının karşılması bunun en büyük göstergesidir. Bundan da şu anlaşılıyor ki, Osmanlı İngiliz ilişkilerinin temelinde İngiliz hükümetinin siyasi çıkarlarından ziyade tüccarların gözdiktiği ticari fırsatlar ağır basıyor.

1583 senesinde Harbornen'un atanmasından sonra İngiltere'ye gönderilen İlk Türk elçi 1607 yılında İngiltere Kralı I. James'i makamında ziyaret ederek padişahın hediyelerini takdim etmiş olan Mustafa Çavuş'tur.

Tabii ki dönem Kanuni Sultan Süleyman'nın o muhteşem dönemi değildir ve artık Akdeniz kıyılarındaki annelerin çocuklarını korkutmak için Türkler geliyor demeleri bir işe yaramamaktadır.

Çünkü mağrur haçlı şövalye ruhunu Preveze'de yerle bir eden Muhteşem Süleyman'ın çocukları İnebahtı'nda ağır bir yenilgi almışlardır. Bu yenilginin ardından artık Türk'ün de bileğinin büküleceği anlaşılmış, ve o güne kadar batıda elçilik açmayı gavurun ayağına gitme olarak görüp buna tenezzül etmeyen Türkler artık gebran kapısında görülmeye başlamıştır.

İşte bunu fırsat bilen İngiliz Kralı I. James Osmanlı'nın ilk elçisi Mustafa Çavuş'u huzuruna kabul ettiğinde küstah ve alaycı bir tavırla '*Sen İnebahtı Savaşı'nda bulundun mu?*' diye sorması Fransız Osmanlı ilişkilerinin aksine İngilizlerin gücünden kaynaklanan mağrur tavrını ortaya koymaktadır.

Mustafa Çavuş İnebahtı'da bulunmuştur ama öncesinde Kıbrıs'ta da bulunmuştur. Ne var ki, artık Kıbrıs'ın fethedildiği dönem değildir ve İnebahtı Osmanlı'nın henüz gücünün zirvesinde olduğu bir dönem olmasına rağmen İnebahtı bir mağlubiyettir. Henüz karada ciddi toprak kayıpları başlamamış ama bu yenilgi yine de Hristiyan batı dünyasında büyük bir zafer olarak algılanmış, Osmanlı'nın yenilebileceği gerçeği Avrupalı Hristiyanları sokaklara dökmeye yetmiştir.

Tabii İngiltere'de de şenlikler yapılmış, Londra'da büyük zafer gösterileri ile haçlı donanmasının bu zaferini sokaklara dökülen halk sabahlara kadar şenliklerle kutlamıştı. Osmanlı İran harpleri devam ederken çanları bile eritip mermi yaparak Osmanlı'ya satan

İngilizler, bunun öncesinde aynı kiliselerde toplanarak Türklerin İnebahtı'da yenilmesi için Tanrı'ya dua etmeyi ihmal etmemişlerdi³⁴.

İngiltere ile XVI. yüzyılda başlayan ticari ilişkilerin şekli Osmanlı'nın batıda güç kaybetmeye başladığı 18. yüzyıldan sonra şekil değiştirmiş, alışverişe dayanan münasebetlerin yönü siyasi ilişkilere kaymıştır.

XVIII. yüzyıl boyunca devam eden Osmanlı-Rus savaşlarında arabulucuk yapan İngilizler, kuzeyde güçlenen Rusya'nın Akdeniz'e inerek kendisine karşı tehdit oluşturmaması için Osmanlı'ya müzaheret etme yolunu seçmişlerdir.

Bu yolda önemli mesafe kat eden İngiltere Avrupadaki en büyük rakibi Fransızlara karşı da Osmanlı'nın yanında olmayı tercih etmişlerdir.

XVIII. yüzyılın sonları Amerika'da sömürgelerini İngilizlere kaptıran Fransa'nın hınc almak için bilindiği bir dönemdir. İhtilale birlikte yeniden toparlanan Fransa direktuvarlar tarafından yönetilmektedir. Bu sırada Napolyon Bona Parte adında efsane bir subay ortaya çıkmış, ve bu efsane komutan 1798 yılı başlarında İngiltere anakarasının istilasıyla görevlendirmiştir.

Napolyon bunun için öncelikle denizlerde bir üstünlük sağlanması gerektiğini savunarak rotayı Mısır'a çevirmiştir.

Napolyon'un anılarından sefere çıkmadan önce alimleri topladığı görülüyor. Mısır toplumunun tarih, kültür ve sosyal yapısı hakkında incelemeler yaptıran Napolyon özellikle İslamiyet hakkında bilgi toplamış, Mısır'ın coğrafi, etnik ve kültürel yapısı hakkında tüm bilgileri ve bilginleri topladığı yüzen bir kütüphaneyi de donanmasına ekleyerek 19 Mayıs 1798 Toulon Limanı'ndan İskenderiye'ye doğru yola çıkmıştır³⁵. Akdeniz'de büyük bir tehdidin oluştuğunu ve Napolyon'un Mısır'a doğru harekete geçtiğini haber alan İngiliz hükümeti tarafından Akdeniz'de devriye gezen Amiral Horatio Nelson komutasındaki Britanya donanmasına Napolyon'u durdurması için emir verilir. Ancak Nelson, Fransız donanmasını durduramadı ve Napolyon komutasındaki Fransız donanmasınının 9 Haziran'da Malta adasını istila etmesine engel olamadı³⁶. Daha sonra Malta adasından harekete geçen Napolyon,

³⁴ Leon Horniker, A.g.m. s. 306.

³⁵ Geniş bilgi için bakınız, *Memoirs of Napoleon Bonaparte*, by Bourrienne, Gutenberg project.

³⁶ Pascal CYR, s.54-56.

1 Temmuz 1789 tarihinde İskenderiye Limanı'na ulaştı³⁷.

Bu sırada Osmanlı tahtında oturan 3. Selim katı bir Fransız hayranı olarak tanınır. Tarihin garib bir cilvesi olarak Osmanlı topraklarının Fransızlar tarafından ilk işgali de yine 3. Selim dönemine denk gelmiştir. Fransızlar'a çok güvenen ve kurduğu Nizam-ı Cedid ordusunun eğitimini Fransız subaylara veren 3. Selim Mısır'ın Napolyon Bonaparte tarafından işgal edildiğini öğrenince adeta şok geçirir. Bir günlük duraklamadan sonra bir ferman yayınlarak Osmanlı topraklarında ticaret yapan Fransız tüccarların mallarına el konularak tutuklanmalarını emreder. Milli Kütüphanede mahfuz bulunan Konya Şer'iye sicillerinin 67/F 16 numaralı defterdeki söz konusu ferman suretine göre, bu emir Üsküdar'dan Anadolu'nun orta koluyla nihayetine varıncaya kadar olan bölgedeki vezir, beğlerbeği, kadı, voyvoda, naib, yeniçeri zabıtları ve a'yanlara ulaştırılır.

Fermanda özetle şöyle denilmektedir: *“Francalunun külliyetli donanma sefineleriyle Bonaparte nam cündileri Akdeniz tarafına gelip İskenderiye-i Mısır'a hücum ederek Reşid tarafını istila ve Mısır-i kahire'ye su-i kasd ile kal-a i Mısır'ı zabt etmişlerdir. Francalu keferesinin kaide-i düvel ve rusum-i milele muğayir hareket ederek bilad-ı İslamiyenin cümlesine tasallut etme niyetleri ortaya çıkmıştır. Buna mukabil Mısır tarafında Fransızların devlet-i aliye mallarına verdiği zarara karşılık sizler de idareniz altında bulunan Fransızları ve onlara tabi olanları tevkif eyleyerek elbiselerinden maada ticarete müteallik emval ve eşyalarını bir teki bile zayi ve telef olmayacak şekilde el konularak bunları bir deftere kaydedip defterin bir suretini Bab-ı saadete göndermeniz emr olunmuştur”*.

Tarih: 30 Rebiülevvel 1213 (Miladi: 11 Eylül 1798)³⁸

Kısacası Napolyon'un 1798 yılında Mısır'ı işgali üzerine çıkarılan fermanla Osmanlı topraklarında yaşayan Fransızların tutuklanarak ticaretten men edilmeleri istenmektedir.

Başbakanlık arşivindeki belgelerden anlaşıldığına göre Avrupalı tüccar statüsü kazanarak Fransızların himayesinde Osmanlı topraklarında ticaretle meşgul olan yerli halktan birkaç Ermeni bu ferman üzerine tutuklanmış ancak sonradan serbest bırakılmıştır³⁹. Napolyon'un Mısır'a çıkmasının ardından Osmanlı Devleti Fransa'ya savaş ilan etmişti⁴⁰.

³⁷ Pascal CYR, s.58.

³⁸ Konya Şer'iye Sicil Defteri. 67/F 16

³⁹ BBOA. HH.DN 249-134.

⁴⁰ Tarih-i Cevdet, c.VI, s.351-353.

Ahramlar savaşı adıyla da bilinen Piramitler savaşında 12 bin kişilik Napolyon kuvvetleri çoğu kölemen sipahilerden meydana gelen 35 bin kişilik Osmanlı ordusunu yenmişti. Napolyon'un ordusunun teknik üstünlüğü ve uzun menzillere atış yapan topçuların askeri gücü karşısında Osmanlı ordusu çok kısa sürede dağıldı. Yaklaşık 7 bin kişilik zayıyla adeta bozgun yaşadı⁴¹.

Napolyon'un Mısır'ı işgal etmesi Osmanlı Devleti'nin dönemin iki süper gücü olan Fransa ve İngiltere ile doğrudan karşılaşmasına sahne olan ilk tarihi olay olmuştu.

Mısır'ın Fransızların eline geçmesi sadece Osmanlı Devleti'ni değil aynı zamanda İngiltere'ye de büyük bir panik yaşatmıştı. Akdeniz'de Napolyonu takip eden Amiral Nelson, Abu Kır limanına demirlemiş olan Fransız donanmasını 1 Ağustos 1798 tarihinde buldu ve saldırıya geçti. Abu Kır'da donanmasını kaybeden Napolyon ise Kahire'ye doğru harekete geçti⁴².

Napolyon Mısırın başkenti Kahire'ye ulaştıktan sonra artık Mısır'a hakim olmuştu. Yanında götürdüğü bilim adamları ile birlikte Nil nehrinin sulama kapasitesi, eski Mısır uygarlığı ve piramitler üzerine çalışmalar başlattı.

Bu sırada Abu Kır'da donanmasını kaybettiği için denizden dönüş yolu da kapanmıştı. Deniz kapalı olması Napolyon'u kara sevketti. Elinde küçük bir donanma kalmıştı; ama donanma tüm askerleri taşımaya yetmezdi. Bu yüzden, bulunduğu bölgeye en yakın tersanedeki donanmayı alması gerekliydi. O bölge de Sayda'ydı. Eğer buradaki donanmayı ve tersaneleri alırsa, rahat bir nefes alabilecekti. Bunun için de Sayda'da Cezzar Ahmed Paşa komutasındaki Akka Kalesi'ni aşması gerekiyordu. Akka'da gerçekleşen savaşın ilk aşamasında meşhur Osmanlı Paşası Cezzar Ahmet Paşa'nın müdaafaa ettiği Akka önlerindeki Osmanlı ordusu ile savaşa tutuşan Napolyon'un komutasındaki 12 bin kişilik Fransız Askeri kuvvetleri 25 bin kişilik Osmanlı askerini yenmeyi başarmıştı. Ancak, İngilizler tarafından silahlandırılmış ve Napolyon'un sınıf arkadaşları Fransız subaylar tarafından eğitilmiş olan Nizam-ı Cedit ordusundan 8 bin 500 kişilik bir kuvvet Rodos'tan Akkaya gönderildi. Napolyon bu kuvvet karşısında tutunamayınca 64 gündür sürdürdüğü kuşatmayı kaldırarak Kahire'ye çekildi.

⁴¹ Soysal, a.g.e., s.229.230.

⁴² Soysal, A.g.e., s.232.

Kahire'ye döndükten bir müddet sonra Abu Kır limanında Türk ordusunu yenilgiye uğratan Napolyon, Fransa'daki iç karışıklıkların haberini aldı ve 3 bin Fransız askerini Mısır'da bırakarak ülkesine dönerek 9 Kasım 1799 tarihinde mevcut hükümeti devirerek konsül ünvanını aldı⁴³.

Sultan Selim ise 1804'te Fransa'da iktidarı ele geçirerek imparatorluğunu ilan eden ve maksadının Osmanlıya baş kaldıran Mısır'dan Kölemenleri taretmek olduğu gibi sahte mektuplar gönderen ikiyüzlü Napolyon'un dostluk mesajlarına yine dostça karşılık vererek Osmanlı-Fransız ve Osmanlı-İngiliz ilişkilerine kaldığı yerden devam etmeyi tercih etmiştir.

⁴³ Soysal, A.g.e., s.272.230.

KAYNAKLAR

- A. Lauard, Fransa İnkılabının Siyasi Tarihi 3 Cilt, Çeviren: Nazım Poroy, TTK, Ankara-2011.
- Ahmet Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, c.VI., s.351-353.
- BBOA. HH.DN 127-5272.
- BBOA. HH.DN 164-6082.
- BBOA. HH.DN 249-134.
- BBOA. HH.DN 270-15752.
- Blackwood Maria, Politics, Trade, and Diplomacy: The Anglo-Ottoman Relationship, 1575-1699. History Matters;May2010
- Celalzade Mustafa Tabakatül memalik ve derecatül mesalik ; Osmanlı İmparatorluğunun yükselme devrinde Türk ordusunun savaşları ve devletin kurumu, iç ve dış siyaseti, Sadedstiren : Sadettin Tokdemir, İstanbul Askerî Matbaa, 1937.
- CYR Pascal, L'expédition, militaire de Bonaparte en Egypte, de l'Université de Sherboke, Basılmamış Doktora Tezi
- Çoşan Leyla, Tanrım Bizi Türklerden korusun, İstanbul, 2009.
- Francis I of France", *Encyclopædia Britannica*, Eleventh Edition
- Horniker Leon r, William Harborne and The Beginning of Anglo Turkish Diplomatic and Comemrcial relations, The journal of Modern History, V.XIV, N.3,
- İpçioğlu Mehmet, Kanuni Sultan Süleyman'ın Nahçıvan Seferi, Ankara-2003, S.53-57.
- Karal, Enver Ziya, İngilterenin Akdeniz hakimiyeti Hakkında Vesikalar, (1798-1805)Tarih Vesikaları, c.I.S.2.1941.
- Konya Şeriye Sicil Defteri. 67/F 16
- Memoirs of Napoleon Bonaparte, by Bourrienne, Gutenberg project.
- Michael de Ferdinandy. Charles V. Encyclopedia Brittanica.
- Mignet, M., Rivalité de François Ier et de Charles-Quint, Elektronik BookWeb source: <http://books.google.com/books?id=KeOv9AKzXwoC&oe=UTF-8>
- Nicalle David,(1999). Nicopolis 1396: The Last Crusade.
- Perjes Geza, Mohaç meydan Muharebesi, Çeviren. Şerif Başstav, TTK Yayınları, Ankara 1992.
- Sinan Çavuş, Tarih-i Feth-i Şikloş Estergon ve İstolni-Belgrad, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.
- Skilliter Suzan, *William Harborne and the Trade with Turkey, 1578-1582: A Documentary Study of the First Anglo-Ottoman Relations*. London: Oxford University Press, 1977.
- Sosyal İsmail, Fransız İhtilali ve Türk -Fransız Diploması Münasebetleri, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999, Kafadar Cemal,, "Cem Sultan", (1999) *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, İstanbul:Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık A.Ş. C.1
- Treaty of Paris, <http://www.u-s-history.com>, Erişim Tarihi, 7.7.2013.
- Unat Faik Reşit, Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri, TTK, Ankara,2008, s.53-58.
- Uzunçarşılı İ. Hakkı, *Osmanlı Tarihi I. Cilt: Anadolu Selçukluları ve Anadolu Beylikleri Hakkında bir Mukaddime ile Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan İstanbul'un Fethine Kadar*, Ankara:Türk Tarih Kurumu, 1998
- Verhaaren Christine Isom-, *Allies With the TheInfidel,The Ottoman nad french Alliance in the Sixteenth Century*, s.118, I.B.Tauris, New York, 2011.

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

345

TARİHÇİLİĞE
ADANMIŞ
BİR ÖMÜR

346

Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Anadolu'da Arıcılık*

Doç. Dr. İbrahim SOLAK
SÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Giriş

Osmanlılar döneminde Anadolu insanının geçimini büyük oranda tarım ve hayvancılıktan sağladığı bilinmektedir. Genel anlamda ziraat yapılması, tarımsal ürünlerin yetiştirilmesi birinci sırayı alırsa, ikinci sırada da hayvancılık gelmektedir diyebiliriz. Bunda hem Anadolu coğrafyasının hayvancılık için müsait olması, hem de Anadolu'da yaşayan ve konar-göçer hayat tarzını benimseyen göçebelerin büyük etkisi vardır. Osmanlı coğrafyasında yaşayan aşiretler geçimini büyük oranda hayvancılık yaparak sağlamaktadırlar. Hayvancılık dendiği zaman akla öncelikle büyükbaş ve küçükbaş olarak bilinen hayvanların yetiştirilmesi gelmektedir. Elbette bunlar hayvancılıkta öne çıkmaktadır, fakat Osmanlı Anadolu'sunda bunlar kadar yaygın ve önemli olan, birçok bölgede de üretim olarak karşımıza çıkan bir diğer hayvancılık kolunun da arıcılık olduğunu görmekteyiz.

Arıcılık günümüz tarımsal faaliyetleri içerisinde de önemli bir yere sahiptir. Arıcılık dendiği zaman sadece bal değil, bal mumu, polen, propolis ve arı zehri gibi ürünlerin de olduğu görülmektedir. Bunların bir kısmı gıda olarak bir kısmı da ilaç yapımında kullanılmaktadır. Balın içerisinde demir, bakır, potasyum, kalsiyum, magnezyum, fosfor, silisyum, alüminyum, krom, nikel ve kobalt gibi değerli minerallerin bulunması ve bunların insan sağlığı açısından birçok faydasının olması insan hayatında onun yerini vazgeçilmez kılmaktadır.

Mineraller ve protein bakımından (balda 17 çeşit aminoasit belirlenmiştir) zengin olan bal sadece gıda ürünü olarak değil, aynı zamanda tedavi amaçlı da kullanılmaktadır. Bugün insan sağlığı için balın birçok hastalığa şifa olduğu gözlenmiştir. Öncelikle anti bakteriyel olmasından dolayı iyi bir koruyucudur. Mi-

* Bu çalışma, *Ciepo Ara Sempozyumu Osmanlı Öncesi ve Dönemi Osmanlı Kültürünün Orta Asya'daki Kökleri* 24-29 Ağustos 2009 Bişkek/Kırgızistan'da tebliğ olarak sunulmuş ve SÜ BAP koordinatörlüğü tarafından 09701319 numaralı proje ile desteklenmiştir.

deye kuvvet verir, kansızlığı giderir, damarları açar, romatizma, alerji, ağrı dindirici, diş güçlendirici, iştah açıcı, kabızlık, şişmanlık, yara iltihabı, balgam söktürücü, ishal, saç dökülmesi, sarılık, terleme, kolestrol, karaciğer hastalıkları, verem, nezle, cilt güzelliği gibi birçok bedeni arızayı giderdiği bilinmektedir.

Protein ve mineral açısından çok zengin bir ürün olan bal ancak çok çeşitli ve zengin bir bitki florası ile sağlanabilir. Buradan rahatlıkla şunu söyleyebiliriz, herhangi bir coğrafyada ya da bölgede arıcılığın yapılabilmesi için zengin bitki örtüsüne sahip olması gerekir. Arıcılık için üç önemli bitki türü gerekmektedir. 1-Kültür bitkileri, (Kırmızı üçgül, beyaz üçgül, arı otu, ay çiçeği, korunga, yonca, pamuk), 2- Doğada kendiliğinden yetişen bitkiler, (ada çayı, kekik, beyaz ballıbab, peygamber çiçeği, geven, kara hindiba, engerek otu, sığır dili, nane, uyuz otu, karabaş otu, erik otu), 3- Ağaçlar ve çalılar, (akasya, iğde, söğüt, kestane, yakı otu, okaliptüs, narenciye, püren, lüfer ve orman gültü). Bu türlerden Anadolu coğrafyasının bitki florasının ne kadar zengin ve çeşitli olduğu görülmektedir².

Bu çalışmada, Osmanlı arşiv kaynaklarında ve bunlar arasında bilhassa tahrir defterlerine *resm-i kivâre*, *kevvâre*, *resm-i kovan*, *öşr-i asel* vb. adlarla kaydedilen, arıcılık, daha çok nerelerde yapılmakta, arıcılıktan ne kadar bal üretimi elde edilmekte, bal üretiminin toplam hayvancılık üretimi içerisindeki oranı ne kadar, fiyat durumu vb. sorular, kaynakların müsaade ettiği çerçevede cevaplandırılmaya çalışılacaktır. Bu minvalde tahrir ve temettuat defterleri ve bu defterler esas alınarak yapılan çalışmalar ve diğer ilgili kaynaklardan faydalanılarak Osmanlı Anadolu'sunda arıcılık üretimi ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır.

Osmanlı'da Arıcılık

Osmanlı Devleti'nde toplumun ve sarayın gıda ürünleri içerisinde bal tüketiminin hayli yüksek olduğu söylenebilir. Özellikle saray masraf defterlerine bakıldığı zaman bal tüketimi diğer gıdalar içerisinde hatırı sayılır bir yere sahiptir. Saraya alınan ürünler içerisinde en öne çıkan ürünlerden birinin XVI. ve XVII. yüzyıllarda 10781-15922 kıyye ile bal olduğu görülmektedir³. Diğer

² Günümüz arıcılığının önemi ve modern şekilde nasıl yapıldığı hakkında daha geniş bilgi için bakınız: www.aricilik.gov.tr

³ Ö. Lütü Barkan, "İstanbul Saraylarına Ait Muhasebe Defterleri", *Belgeler*, IX, Ankara 1979, s.72 vd.; F.M. Emecen, "XVI. Asrın İkinci Yarısında İstanbul ve Sarayın İlaşesi İçin Batı Anadolu'dan Yapılan Sevkiyat", *Tarih Boyunca İstanbul Semineri 29 Mayıs 1 Haziran 1988*

taftan XV-XVII. yüzyıllarda Edirne ve İstanbul'daki Osmanlı padişahlarının yaptırdığı imaretlerin mutfak giderlerine ait masrafların yaklaşık % 5'inin bal olması, Osmanlı mutfak kültüründe balın hatırı sayılır bir yerinin olduğunu göstermektedir⁴. Bal tüketiminin fazla olmasındaki önemli etkenlerden bazılarının balın sade olarak tüketilmesinin yanında, şerbet yapılarak içilmesi ve birçok yemek ve tatlı türünün yapımında kullanılmasıdır⁵. Bu bilgilerden hareketle balın Osmanlı mutfak kültürünün vazgeçilmez bir ürünü olduğunu söylemek sanırım abartı olmaz.

Hayvancılık içerisinde önemli bir yeri olan arıcılık ve arıcılıktan alınan vergiler tahrir defterlerine farklı şekillerde kaydedilmiştir. Bunlar asel (bal), nahl (bal arısı), kovan, zenbur, zenburiye, petek ve kivâre şeklinde karşımıza çıkmaktadır⁶. Bu tabirler içerisinde farklı şekillerde okunan ise kivâredir. Bu kelimeyi araştırmacılar genellikle kivâre, güvvâre, küvvâre, küvâre, kevvâre (petek, bal peteği) şeklinde okumuşlardır. Tahrir defterlerine farklı şekillerde kaydedilen ve okunan bu tabirlerin anlamlarına bakıldığında hepsinin de bal ve petek anlamlarına geldiği görülmektedir. Bal ve bal üretiminin tahrir defterlerine farklı olarak kaydedilmesinde adı geçen yerlerin Osmanlı öncesi yönetim durumlarının ve kayıtlarının etkin olduğu tahmin edilebilir. Bugün biliyoruz ki, Osmanlı Devleti fethettiği bölgelerde fetih sonrası derhal tahrirler yaparak kendi hukuki düzenlemelerini getirmiyor, istimalet politikası çerçevesinde bir süre fethedilen bölgenin kendi örfünü ve hukukunu aynen tatbik ediyor (Örnek olarak Uzun Hasan kanunlarını ve Alaüddeve Bey kanunlarını verebiliriz.), kısmi düzenlemeler yapıyor, daha sonra Osmanlı hukuku hayata geçiriliyor. Osmanlı hukukunun tatbik edilmesinde de fethedilen bölge ahalisinin kendi taleplerinin olduğunu görmekteyiz. 1563 tarihli Dulkadirli Eyaleti'nin tahriri sırasında Dulkadirli kendi

Bildiriler, İstanbul 1989, s.214 vd.; Arif Bilgin, *Osmanlı Saray Mutfağı*, İstanbul 2004, s.270.

⁴ Ö. Lütfi Barkan, "XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri", *Bellefen* XXXIV/136, Ankara 1970, s.562-566.

⁵ Bu hususta detaylı bilgi için bakınız; Editörler: Suraiya Faroqhi-Christoph K. Neumann, *Soframız Nur Hanemiz Mamur Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınak*, İstanbul 2006, s.47 vd; Muhammed bin Mahmûd Şirvani, *15. Yüzyıl Osmanlı Mutfağı*, Hazırlayanlar: Mustafa Argunşah-Müjgan Çakır, İstanbul 2005, s.86 vd.

⁶ Bahaeddin Yediyıldız, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi*, Ankara 1985, s.120; M.Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Ankara 1989, s.123; Aynı yazar, *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, Ankara 1999, s.113; İsmet Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası*, Ankara 1990, s.186-187; Yılmaz Kurt, *XVI. Yüzyıl Adana Tarihi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Ankara 1992, s.141; Ali Sinan Bilgili, *Osmanlı Döneminde Tarsus Sancağı ve Tarsus Türkmenleri*, Ankara 2001, s.446; M.Hanefi Bostan, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal Ve İktisadi Hayat*, Ankara 2002, s.520.

hukukları içerisinde bazı bid'atlerin olduğunu belirterek, bölgeye Osmanlı hukukunun tatbik edilmesini istemişlerdir⁷.

Osmanlı kanunnâmelerinde arıcılıktan genellikle öşür bazen de resm alındığı⁸, vergilendirmenin temel şartlarından birisinin arıların üretim yapması olduğu, yani arı kovanlarının mahsulünün olması gerektiğidir. Eğer kovanlarda arı bal yapmamış ise herhangi bir şekilde vergi alınmaz, yani üretim var ise bunun karşılığında vergi alınır, üretim yok ise reâyâdan vergi talep edilerek zulüm yapılmasının önüne geçilmeye çalışılır. Bu durum Divriği kanunnâmesinde açıkça izah edilmektedir. “*Amma öşür mikdarı bal eyleyen kovanlardan alına. Öşür mikdarı eylemeyen kovanlardan hesabınca resm alına, artık alınmaya*”⁹.

Öşürün veya Resmin Nasıl Alındığı Meselesi

Resm-i kovan aynî olarak alındığı gibi nakdî olarak da alınmaktadır. Bu durum bölge ve dönem şartlarına göre değişebilmektedir. Arıcılıkla uğraşanlar kovanlarını günümüzde olduğu gibi geçmişte de farklı bölgelere mevsimsel özelliklere göre daha fazla verim elde edebilmek adına dolaştırmaktadırlar. Bugün bu durum çok ciddi problem çıkarmasa da, verginin kime ve nasıl ödeneceği hususu Osmanlı döneminde bazı sıkıntılar meydana getirmiştir. Vergi, arıların beslendiği timarın sahibine mi yoksa reâyânın bağlı olduğu sipahiye mi verilecek. Kovanların sahibi reaya, arıların beslemek için bağlı olduğu sipahinin timarının haricinde başka bir timara götürür ise o zaman ödemekle mükellef olduğu verginin yarısını kendi sipahisine diğer yarısını ise kovanlarının bulunduğu sipahiye vermekle mükellef idi. Bu husus Aydın kanunnâmesinde şöyle açıklanmaktadır; “*Bu raiyyet kangı toprakda raiyyet kaydolunmuşsa, kovan resmi dahi ol raiyyet yazıldığı köyün sipahisine hâsıl kaydolunmuşdur. Liva-i Aydın'ın reâyâsı ekseriyâ kovanların asıl yazıldıkları yerden bir âhar sipahinin timarında koyub kovan kangı toprakda bal eylerse resm anda vermek*

⁷ “*Mukaddema fermân-ı hümâyûn üzere Vilâyet-i Maraş tahrir olundukda Kânûn-ı Zül-Kadriyye deyü icrâ olunan kavanîn-i kabâyil-i re'âyâ ve tavâif-i tüccâr ve ahâli-i memâlik-i mahrûsada ba'zı bedâyî'ât olub pâye-i serir-i a'lâya arz olundukda, cenâh-ı hüsravâninin zilâlet-i 'adâlet ve sâye-i merhamet-bahşları zuhûr bulub vilâyet-i mezburde halkına dahi Rum Kanûnu emr olunub müceb-i emr'il-âlî defter-i cedîde kayd olunub...*” İbrahim Solak, XVI. Asırda Maraş Kazâsı (1526-1563), Ankara 2004, s.274.

⁸ “*Vilâyet-i Karaman'da asel kovanından şer-i şerif muktezâsı üzere öşür kayd olunmuşdur. Amma müddet-i medîdeden beru reâyâ sipahisine her kovana ikişer akçe resm-i kevâre deyu verü gelüb öşür alınmak mu'tâdları olmaduğuna binâen rızaları üzre resm alınmak dahi tecviz olundu*”. Akgündüz, *Kanunnâmeler*, C.3, s.322.

⁹ Divriği Kanunnâmesinden naklen, Ahmet Akgündüz- Sait Öztürk- Yaşar Baş, *Darende Tarihi*, İstanbul 2002, s.330

üzere bal eylediği yerde dört kovana bir kovan vermek maslahatı için timar kovanların göçürme ederler. Asıl raiyyet yazıldığı yerde sipahi reâyâsından yazıldığı üzere hâsıl kaydolunan kovan resmin taleb eyledikde, sentün toprağında kovanım bal eylemez, sana ne vereyin deyu teallül eder. Bu takdirce kovan resminden hâsıl kayd olunduğu timara naks lazım geldi. Ol sebebden Asitâne-i Devletde bu tafsil arz olunub şöyle mukarrer olundu ki; bir kovan balına iki akçe resim bağlana, bir akçesin raiyyet kaydolunduğu yerde vere ve bir akçesin kimin toprağında bal eylerse ol bal eylediği toprağın sipahisine vere. Ol sipahi kovan başına ikişer akçe dahi ben alırım demeye. Heman kovan başına bir akçe alınub, ziyâde alub teaddî olunmaya. Ve kovani olan raiyyet kovanın göçürmeyüb yazıldığı yerde balın alursa, kovan başına ikişer akçe dahi sahibine vere”¹⁰. Kanunnâmede belirtilen bu oran da sancakdan sancağa değişmektedir.

Diğer taraftan eğer kovanlar kendi tâbi olduğu timarın haricinde bir yerde kışlar ise o zaman kışladığı yere kışlak ya da otlak hakkı vermekle de sorumludur. Bu durum kanunnâmede “Ve kışladığı yere kışla hakkı verilir. Amma liva-i Hamid’de otlak resmi deyu sâhib-i arz bazı yerde dört kovandan ve bazı yerde üç kovandan resm-i otlak deyu bir akçe alır¹¹ şeklinde açıklanmaktadır.

Verginin alınma zamanı ise genellikle temmuz ayının sonudur. “Ve resm-i kovan dahi resm-i asiyâb gibi Temmuz’un ondokuzuncu günü ki, eyyâm-ı bâhurdur (Eyyâm-ı bâhur Ağustos ayının ilk haftası¹²), evvel ki günü alınur¹³. Arıların kovanlarda bal faaliyeti büyük ihtimalle sona ermeye başladığı için öşürün alınması bu tarih olarak belirlenmiştir.

Arıcılıktan alınan öşür oranı, Osmanlı İmparatorluğunun tamamında aynı şekilde uygulanmamaktadır. Eyaletten eyalete, sancaktan sancağa değişiklikler görülmektedir. XVI. yüzyılda, resm-i kovan veya öşr-i kovan bazı sancaklarda kovan başına 1¹⁴, bazılarında 2 kovana 1¹⁵, bazılarında kovan başına 2¹⁶, bazılarının

¹⁰ Akgündüz, *Kanunnâmeler*, C.2, s.159.

¹¹ Akgündüz, *Kanunnâmeler*, C.4, s.383; Kütahya kanunnâmesinde ise otlak resmi “otlak resmi dört kovana bir akçadır” şeklinde belirtilmektedir. T. Gökçe, *Denizli*, s.382

¹² Heyet: *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat*, Türdav, İstanbul 1992, s.254.

¹³ Akgündüz, *Kanunnâmeler*, C.5, s.539.

¹⁴ Kenan Ziya Taş, *Tapu Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Bolu Sancağı*, Ankara 1993, s.154.; Mehmet Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Ankara 1999, s.101.

¹⁵ M. Acıpınar, *XVI. Yüzyılda Balat Kazası*, İzmir 2005, s.249; B. Karaca, *XV. Ve XVI. Yüzyıllarda Teke Sancağı*, Isparta 2002, s.261.

¹⁶ Aydın’da kovan başına 2 akçe alındığı kanunnâmede “Bir kovana iki akçe resm bağlanmışdır”, Akgündüz, *Kanunnâmeler*, C.2, s.159.; Diyarbekir’de Der beyân-ı resm-i zünbûri: her peteğe ikişer akçe alınmak üzere kayd olundu. Akgündüz, *Kanunnâmeler*, C.5, s.447.

da ise âlâ kovandan 2, ednâ kovandan 1¹⁷, bazılarında 4 kovana 1 akçe alınırken, bazılarında ise kovan başına 1 nügi (bir çeşit kepeç olup, 200 dirhemlik-yarım okka- bir ölçüyü ifade eder)¹⁸, bazılarında ise 1/10 olarak tahsil edilmiştir¹⁹. XIX. yüzyılda ise Tanzimat'la birlikte genel bir düzenleme yapılarak, arıcılıktan 1/10 oranında öşür alınmaya başlanmıştır. Fakat bu genel düzenlemeye rağmen bazı yerlerde öşürün farklı şekillerde alındığını da görmekteyiz. Örneğin, Bolu'da kovan başına 5²⁰, Demirci'de 8²¹, Bayburt'ta ise 10²² kuruş alınmıştır.

Şimdi burada farklı sancaklardaki kanunnâme örneklerinden öşr-i kovanın, yani arıcılıktan alınan verginin nasıl uygulandığına bakalım. Vilâyet-i Karaman'da; “*Asel kovanından şer-i şerîf muktezâsı üzere öşür kayd olunmuşdur. Amma müddet-i medîdeden beru reâyâ sipahisine her kovana ikişer akçe resm-i kevâre deyu verü gelüb öşür alınmak mu'tâdları olmaduğuna binâen rızaları üzre resm alınmak dahî tecvîz olundu. Lakin reâyânın bazısı kevârelerini olduğu mahalden âhar sınura ve yaylağâ iledüb anda oğul hâsil etmeğın resm alunduğu takdirce bir akçesın sâhib-i raiyyete ve bir akçesın kovan hasıl olduğu arz sipahisi ala geldüğü üzere mukarrer kılındı*”²³. Divriği'de; “*Ve resm-i kevvâre kadîmül-eyyâmdan kovan başına ikişer akçe alınır imiş. Yine öyle alına. Ve resm-i kevvâreyi sâhib-i mülk ile sâhib-i timar üleşeler*”²⁴.

Kütahya'da; “*Öşr-i asel şer'le arza tabî'dür ve ba'zı vilâyetlerde 'amel bu minvaldedür amma bu sancakda kovan gayrın toprağında olmak kalil ve nadir olmağın raiyetin kovanından köhne defterde öşr-i asel sâhib-i raiyyete yazılmışdur benâ ber ân defter-i nevde dahi böyle yazıldı hem bu sancakda kovan kıymetli olub yigirmibeş akçaya satılmağın bedel-i öşr bu vilâyetde kovandan kovana ikişer akça kaydolunmuştur ammâ aşâğâ illerde kovan başına bir akça ve otlak resmi dört kovana bir akçadır*”²⁵.

¹⁷ Erzurum'da “*Öşr-i aselden bedel â'lâ kovandan iki akçe ve ednâsından bir akçe alma*”. Akgündüz, *Kanunnâmeler*, C.5. s.539); M. Karatay, *Tahrir Defterlerine Göre Kelkit Kazası'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1520-1530)*, Trabzon 2005, s.64; Yedi yıldız, *Ordu*, s.120; Bostan, Trabzon, s.520.

¹⁸ Ünal, *Harpüt*, s.123.

¹⁹ “*10 kovanda bir kovan veya kovanın kıymeti ne ise o kadar akçe alınır*”, Hadiye Tuncer, *Osmanlı İmparatorluğu Arazi Kanunları*, Ankara 1963, s.28.

²⁰ M. Karakaş, *Maliye Nezareti Temettuat Defterlerine Göre 1844 Yılında Bolu Kazasının Sosyal ve Ekonomik Durumu*, İstanbul 1995, s.39.

²¹ E. Gökmen, *Tanzimat'tan II. Meşrutiyete Demirci Kazası*, Ankara 2000, s.239.

²² Y. Özger, *Temettuat Defterlerine Göre Bayburt ve Köylerinin Sosyal ve Ekonomik Durumu*, Erzurum 2001, s.49.

²³ Akgündüz, *Kanunnâmeler*, C.3, s.322.

²⁴ Divriği Kanunnâmesinden naklen, Akgündüz-Öztürk-Baş, *Darendede*, s.330.

²⁵ T. Gökçe, *Denizli*, s.382.

Dağlarda varlığı bilinen balın sipahiye ait olduğu, fakat bilinmeyen bir bal ya da kovan ilk defa bulunuyor ise, bal av hükümünde olup, onun bulana ait olduğu, kimsenin buna müdahale etmemesi gerektiği kanunnâmelerde; “Dağlarda bulunan bal ki, sipahiye hâsıl yazılmışdır. Sipahi ala ve mevkufçularındır, eğer kadimden ballık değil ise sayd kısmından olur, kimesne dahl eylemeye bulanındır”²⁶, şeklinde açıkça izah edilmektedir.

Balm Fiyatı

Elimizdeki bazı kaynaklardan gerek XVI., gerekse XIX. yüzyılda balın fiyatının ne kadar olduğunu öğrenebilmekteyiz. Bilhassa Ö.L. Barkan ve Mustafa Öztürk hocaların Osmanlı dönemi fiyat hareketleri hususundaki çalışmaları ve kendi incelediğim kaynaklar yardımcı olmaktadır.

XVI. ve XVII. Yüzyıldaki bal fiyatlarına bakıldığı zaman, balın okkası²⁷ 1489’da 3.9, kantarı²⁸ (kilosu 7 akçeye tekabül eder) 1585-86’da 401, 1616’da ise 12.5 akçedir²⁹. Bir başka kaynağa göre ise; 1 batman³⁰ bal 1560 yılında ortalama 32 akçedir³¹.

XIX. yüzyıl geneline bakıldığı zaman balın kıyyesinin³² Harput’ta 160, Ankara’da 140, Kayseri’de 180 ve Sivas’ta 170 para olduğu görülmektedir³³. Diğer taraftan XIX. Yüzyıl boyunca Harput’ta balın okkasının 3.3 ile 6 kuruş arasında değiştiği de görülmektedir³⁴. Silifke’de ise 1 okka bal 2 kuruş, 1 kg bal 1.6 kuruş olduğu görülmektedir³⁵. Bunların haricinde XIX. yüzyıla ait incelediğimiz bazı kaynaklarda da 1 kovanın kıymeti ile ilgili bilgilere ulaşabiliyoruz. Buna göre Ayaş’ta 1 kovan 15³⁶, Çay’da 1840’ta 23.7, 1844’te 16.6³⁷ kuruştur.

Bal Üretimi

Yukarıda verilen bilgilerden sonra Osmanlı Anadolu’sunda

²⁶ Akgündüz, Kanunnâmeler, C.4, s.314.

²⁷ 1 okka 1.285 gr

²⁸ 1 kantar 56.4 kg

²⁹ Barkan, “Fiyat Hareketleri”, s.566.

³⁰ 1 batman 23.09 kg

³¹ Şerafettin Turan, “1560 Tarihinde Anadolu’da Yiyecek Maddeleri Fiyatlarını Gösteren Bir İran Elçilik Heyeti Masraf Defteri”, *AÜDTCFD*, C.22, S.3-4, Ankara 1964, s. 279.

³² 1 kıyye 56.6 kg

³³ Mustafa Öztürk, “XIX. Yüzyılda Harput’ta Fiyatlar”, *Belleten*, C.53, s.807.

³⁴ Öztürk, “Harput’ta Fiyatlar”, s.827.

³⁵ Ayhan Yalçın, *Temettuat Defterlerine Göre Silifke*, Mersin 2001, s.109.

³⁶ A.F.Karaman, *XIX. YY. Ortalarında Ankara Vilayetine Bağlı Ayaş Kazası’nın Sosyal ve İktisadi Durumu*, Ankara 2006, s.80.

³⁷ A. Soylu, *1256 ve 1260 Tarihli Temettuat Defterlerine Göre Çay Merkez Kazası’nın Sosyal ve İktisadi Yapısı*, Ankara 2005, s.80.

XVI. ve XIX. yüzyıllarda öşr-i kovan daha çok nerelerde ve ne kadar alınmıştır. Öncelikle şunu söyleyebilirim ki Anadolu'da arıcılığın yapılmadığı yer hemen hemen yok gibidir, az ya da çok bu coğrafyanın birçok köyünde arı kovanlarına rastlanılmaktadır. Fakat Anadolu'nun geneline bakıldığı zaman bazı sancak ve kazaların öşr-i kovan hususunda diğerlerine göre öne çıktığı, arıcılığın buralarda daha fazla yapıldığı görülmektedir.

Aşağıda tablo 1 ve 2'de üretim yerleri, buralardan ne kadar öşür alındığı ve kovan sayıları hakkında bilgiler bulunmaktadır. Tablolara göre XV. yüzyılda arıcılığın en fazla yapıldığı ve öşür alındığı yer tablo 1'de görüldüğü gibi, Trabzon 16976, Canik 14576 ve Ordu 7147 akçe, XVI. yüzyılda, hemen yüzyılın başında 1500-1510 tarihleri arasında Beyşehir 9235, Aksaray 7203, Muğla 6931, 1515-1531'de Adıyaman 42413, Trabzon 29601, Bolu 26314, 1536-1555'de Trabzon 40161, Adıyaman 35725, Ordu 34569, 1560-1579'da Çankırı 63444, Bolu 43386, Malatya 40704, 1583-1591'de Kemah 27030, Erzincan 23848 ve Aksaray Sancağı'ndan 22502 akçe öşür alınmıştır.

XIX. yüzyılda ise arıcılığın en fazla yapıldığı ve öşürün en çok toplandığı yerler olarak Anadolu'da, Ayaş 47791, Menemen 12582 ve Bayburt'un 10820 kuruşla diğer sancak ve kazalara göre öne çıktıkları görülmektedir (Tablo 2).

XX. yüzyılın başlarında da ülkenin içerisine düştüğü bütün olumsuz şartlara rağmen tarım ve hayvancılığın aksatılmadan yapıldığını görmekteyiz. Bu tarihte Anadolu'da 1.3, Rumeli'de 0.3 milyon arı kovana bulunmakta ve ortalama olarak bir arı kovanından 4-6 kg. bal ile 300-600 gr. balmumu alınabilmektedir³⁸. Günümüzde ise 2007 yılı verilerine göre Türkiye'deki kovan sayısı 4.825.596, üretim miktarı ise 73.935 tondur³⁹.

Sonuç

Osmanlı mutfak kültürünün vazgeçilmez unsurlarından birisi baldır. Arıcılık için çok çeşitli ve zengin bitki florasının bulunması gerekmektedir, Anadolu bu anlamda zengin bir bitki örtüsüne sahiptir. Osmanlı'da hayvancılık içerisinde arıcılığında yapıldığı, incelenen kaynaklarda hayvancılıktan elde edilen gelirler içerisinde arıcılığın oranı ortalama %1 civarındadır. XVI. yüzyılda öşür en fazla Adıyaman, Trabzon, Bolu, Malatya ve Ordu'dan

³⁸ Tevfik Güran, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*, İstanbul 1998, s.105.

³⁹ <http://www.aricilik.gov.tr/istatistik/tr.htm>

alınırken, XIX. Yüzyılda ise Ayaş, Menemen ve Bayburt'tan alınmıştır. İncelenen kaynaklarda üretim durumu tam olarak belli olmadığı, vergilendirmenin kovan üzerinden yapılması dolayısıyla toplam üretimin ne kadar olduğu belirlenememiştir.

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

355

Tablo I: XVI. Yüzyılda Anadolu'da Bazı Sancak, Kazâ ve
Yörelere Ancılıktan Alınan Öştir Miktarı ve Kovan Sayıları

İdari Birim	Ürünler	1455- 1487	1500- 1510	1515- 1531	1536- 1555	1560- 1579	1583- 1591
ADANA-S.	Öştir					13395	
	Kovan					6697	
ADİYAMAN-Y.	Ö.			42417	35725	28440	
	K.						
AKSARAY-S.	Ö.		7203	7440			22502
	K.		3602	3720			11251
AKŞEHİR-S.	Ö		5442	5694	10263		9626
	K		2721	2847	5131		4813
ALAIYE-S.	Ö		2680		18295		
	K		1340		9147		
AMASYA-S.	Ö					30980	
	K					15490	
ANTEP-S.	Ö				14918	12964	
	K				7566	6482	
AYASULUĞ-K.	Ö	1020		11295		8034	
	K	510		5647		4017	
BALAT-K.	Ö			2524		2377	2887
	K			5048		4754	5774
BERGAMA-K.	Ö					3048	
	K					1524	
BEYŞEHİR-S.	Ö		9235				13430
	K		4617				6715
BİRECİK-S.	Ö				7227		3959
	K				3613		1979
BOLU-S.	Ö			26314		43386	
	K			26314		43386	
CANİK-S.	Ö	14576		11899		20821	
	K	14576		11899		20821	
ÇANKIRI-S.	Ö			23063		63444	
	K			11531		31722	
ÇEMİŞGEZEK-S.	Ö				26210	11954	
	K						
ÇORUM-S.	Ö			3147		250	
	K						
DARENDE-K.	Ö			1587	4714		
				793	2357		
DENİZLİ-K.				2480		2430	
DİVRİĞİ-K.	Ö			4930	8259		
	K			2465	4129		
ELBİSTAN-K.	Ö				17756		
	K				8878		
EREĞLİ K.	Ö		1903	1270	3703		6217
	K		951	635	1851		3108
ERZİNCAN-K.	Ö			4924			23848
	K			2462			11924
ERZURUM-K.	Ö				28938		

	K						
HARPUT-S.	Ö			737		10413	
	K						
HOMA-K.			608	536		180	
			304	268		90	
İÇEL-S.	Ö		223	780	590		826
	K		111	390	295		413
KARAHİSAR-I SAHİB-S	Ö			18810		35841	
	K			9405		17920	
KARAMAN-K.				10974			15522
KAYSERİ-K.	Ö		5756				
	K		2878				
KELKİT-K.	Ö			420			
KEMAH-S.	Ö			8060		24424	27030
	K			4030		12212	13515
KİLİS-S.	Ö			5760	5733		
	K			5760	5733		
KOCAELİ-S.	Ö					4636	
	K						
KOYULHİSAR-K.	Ö	263				4509	
	K	263				2254	
KULP-S.	Ö					8182	
	K					4091	
MALATYA-S.	Ö					40704	
	K					40704	
MANİSA-K.	Ö			2308		2296	
	K			1154		1148	
MARAŞ-K.	Ö			7885		9499	
	K			3942		4749	
MUĞLA-Y.	Ö		6931	7673		7576	8733
	K		3465	3836		3788	4366
ORDU-K.	Ö	7147			34569		
	K						
RUHA-S.	Ö				2187	7236	
	K						
TARSUS-S.	Ö			3730	18614	24694	
	K			1865	9307	12347	
TAVAS-K.	Ö			362		600	600
	K			724		1200	1200
TEKE-S.	Ö	4917				21766	
	K	9834				43532	
TRABZON-S.	Ö	16976		29601	40161		4087
	K						
UŞAK-K.	Ö	380		2135		1402	
	K	190		1067		701	
ZAMANTU-K.	Ö					7447	
	K					3723	

K.kaza, S.sancak, Y.yöre.

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

357

Tablo II: XIX. Yüzyılda Anadolu'da Bazı Sancak, Kazâ ve Nâhiyelerde
Ancılıktan Alınan Öşür Miktarı (Kuruş) ve Kovan Sayıları

İdari Birim		1840	1844	1845	1856	1869	1871
ACIPAYAM-Y.	Öşür		8				
	Kovan		83				
AKŞEHİR-KS.	Ö		368				
ALANYA-K.	K		1710				
ANKARA K.	Ö		1482				
	K		506				
AYAŞ K.	Ö	47791					
	K	3183					
ATABEY-K.	Ö		1584				
	K		352				
BAYBURT Y.	O		10820				
	K		1082				
BAYINDIR-K.	Ö		398				
	K		409				
BAYRAMIÇ-K.	Ö		3285		-		
	K		365		985		
BEYDAĞ-K.	Ö		9520				
	K		635				
BEYŞEHİR-Y.	Ö	-	-				
	K	481	915				
BİRECİK S.	Ö						
	K					9680	
BOLU K.	Ö						
	K		1622				
BOZDOĞAN-K.	Ö			147			
	K			1655			
BURDUR-K.	Ö		35.5				
	K		71				
BURSA-K.	Ö		80	80			
	K		800	600			
ÇAY-K.	Ö	5453	18				
	K	230	300				
ÇORUM-S.	Ö			25			
	K			28			
DARENDE-K.	Ö			614			
	K			187			
DENİZLİ-K.	Ö		68				
	K		49				
DEMİRCİ K.	Ö			324			
	K						
EĞİRDİR-Y.	Ö		439				
	K		878				
ERZURUM Ş.	Ö		655				
	K		131				
GÜLNAR-K.	Ö			-			
	K			123			
HAVZA K.	Ö		1016				
	K		518				

HONAZ-K.	Ö		100				
	K		1000				
İLBEYLİ K.	Ö		3424				
	K		994				
KARAMÜRSEL-K.	Ö		250				
	K		25				
KARTAL-K	Ö		-				
	K		402				
KEÇİBORLU-K.	Ö		368				
	K		83				
MENEMEN-K.	Ö		12582				
	K		1580				
NİF-K.	O		1637				
	K		180				
OSMANCIK K.	Ö		258				
	K		38				
PASINLER K.	Ö		1070				
	K		222				
SAFRANBOLU-K	Ö		2742				
SİLİFKE-K.	Ö		1629				
ŞİRAN K.	Ö		8				
	K		1				
YALVAÇ K.	Ö						
	K		14				
YOZGAT KS.	Ö		442				
	K		75				

S. Sancak, K. Kazâ, Ş.Şehir KS. Kasaba, Y. Yöre.

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

359

KAYNAKÇA

- BOA, (2000), 373 Numaralı Ayntab Livası Mufassal Tahrir Defteri (950-1543) Ankara.
- Acıpinar, M. (2005) XVI. Yüzyılda Balat Kazası, (Yüksek Lisans Tezi=YLT), Ege Üniversitesi SBE= SBE, İzmir.
- Akgül, M. (1989), 16. Yüzyıl Arşiv Kayıtlarına Göre Alâiyye'nin Sosyal ve Ekonomik Hayatı İle Nüfus ve İdari Taksimatı, (Doktora Tezi=DT) İÜ SBE, İstanbul.
- Akgündüz, A. (1990), Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, C.1-2,5. İstanbul.
- Akgündüz, A.-Öztürk, S. (2002), Darende Temettuat Defterleri, C.1, İstanbul.
- Akgündüz, A.-Öztürk, S.-Baş, Y. (2002), Darende Tarihi, İstanbul.
- Akgül, M. (1989), 16. Yüzyıl Arşiv Kayıtlarına Göre Alâiyye'nin Sosyal ve Ekonomik Hayatı İle Nüfus ve İdari Taksimatı, (Doktora Tezi=DT) İÜ SBE, İstanbul.
- Akis, M. (2002), XVI. Yüzyılda Kilis ve Azez Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat, DT AÜ SBE, Ankara.
- Aküz, A. (1992), XVI. Asırda Karaman Kazâsı, DT SÜ SBE, Konya.
- Akyıldız, A. (1997), XIX. Yüzyılın Ortalarında Pasinler Kazasının Sosyal ve İktisadi Durumu, YLY AÜ SBE, Erzurum.
- Albayrak, M. (2001), 19. Yüzyılda Şiran Kazasının Sosyal ve Ekonomik Durumu, YLT İÜ SBE, İstanbul.
- Arısoy, C.(2002), Bursa Kazasına Bağlı Çağırışan, Panaşar, Değirmenli Kazık, Dobruca, Ahvat, Cambazlar, Göynüklü, Dimboz, Conkara, Soğanlı Köylerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1844-1845), YLT NÜ SBE, Niğde.
- Arslan, Ö.F (2006), Temettuat Defterlerine Göre (1844-1845) Havza'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı, YLT GÜ SBE, Ankara.
- Ataman, R. (2006), XIX. Yüzyıl Ortalarında Bozdoğan Kazası Köylerinin Sosyal ve Ekonomik Durumu, YLT EÜ SBE, İzmir.
- Bağdathı, Z.A. (2001), Tanzimat Dönemi Yozgat Kasabasının Sosyo-Ekonomik Yapısı, YLT MÜ SBE, İstanbul.
- Barkan, Ö.L.(1979), "İstanbul Saraylarına Ait Muhasebe Defterleri", Belgeler, IX, 13, Ankara.
- Barkan, Ö.L. (1970), "XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri", Belleten XXXIV/136, Ankara.
- Bilgili, A.S.(2001), Osmanlı Döneminde Tarsus Sancağı ve Tarsus Türkmenleri, Ankara.
- Bilgin, A. (2004), Osmanlı Saray Mutfağı, İstanbul.
- Bizbirlik, A. (1992), H.970-980/M. 1564-1574 Tarihleri Arasında Kulp Sancağı, YLT SÜ SBE, Konya.
- Bostan, M.H.(2002), XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal Ve İktisadî Hayat, Ankara.
- Bulduk, Ü. (1993), XVI. Asırda Karahisar-ı Sahib Sancağı, DT AÜ SBE, Ankara.
- Bütün, Ş. (2001), Temettuat Defterlerine Göre Burdur'un Sosyal ve Ekonomik Yapısı, YLT SDÜ SBE, Isparta.
- Çelik, Ş. (1994), Osmanlı Taşra Teşkilatında İçel Sancağı, DT MÜ SBE, İstanbul.
- Çoban, M.Ç. (2002), Temettu Defterlerine Göre Gülnar Kazası'nın Sosyo-Ekonomik Durumu (1845), YLT NÜ SBE, Niğde.
- Çoruh, H. (1997), Temettuat Defterlerine Göre Erzurum Şehri 1260/1844,

- YLT MÜ TAE, İstanbul.
- Doğan, G. (2000), *Temettüat Defteri Kayıtlarına Göre Karaağaç-ı Yalvaç Kazasında Sosyal ve İktisadi Yapı*, YLT SDÜ SBE, Isparta.
- Emecen, F.M.(1989a), "XVI. Asrın İkinci Yarısında İstanbul Ve Sarayın İaşesi İçin Batı Anadolu'dan Yapılan Sevkiyat", *Tarih Boyunca İstanbul Semineri*, İstanbul, 197-230.
- Emecen, F. M. (1989), *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*, Ankara.
- Erdoğan, M. A. (1998), *Osmanlı Yönetiminde Beyşehir Sancağı (1522-1584)*, İzmir.
- Ersöz, M. (2002), *19. yüzyılda Cezayir-i Bahr-ı Sefid Eyaletine Bağlı Bayramiç Kazasının Sosyo-Ekonomik Yapısı*, YLT İÜ SBE, İstanbul.
- Ertürk, V.(2007), *XVI. Yüzyılda Akşehir Sancağı*, DT GÜ SBE, Ankara.
- Geçili, D. (2002), *Temettuat Defterlerine Göre Karamürsel Kazasının Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1844-1845)*, YLT NÜ SBE, Niğde.
- Gökçe, T. (2000), *XVI. Ve XVII. Yüzyıllarda Lâzıkıyye (Denizli) Kazâsı*, Ankara.
- Gökmen, E.(2000), *Tanzimat'tan II. Meşrutiyete Demirci Kazası*, DT GÜ SBE Ankara.
- Gülsoy, E.(1991), *XVI. Asrın İlk Yarısında Divriği Kazası(1519-1548)*, YLT MÜ SBE İstanbul.
- Günay, V. (1999), *XV-XVI. Yüzyıllarda Bergama Kazâsı*, DT EÜ SBE, İzmir.
- Güneş, A. (1994), *Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyıl Başlarından XVII. Yüzyıl Başlarına Kadar Kocaeli Sancağı*, DT AÜ SBE Ankara.
- Güran, T. (1998), *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*, İstanbul.
- Gürbüz, A. (1993), *Toprak Vakıf İlişkileri Çerçevesinde XVI. Yüzyılda Amasya Sancağı*, DT AÜ SBE, Ankara.
- Hepkarşı, D. (2001), *19. Yüzyıl Ortalarında Bayındır Kazasının Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, YLT EÜ SBE, İzmir.
- İnan-İslamoğlu, H. (1991), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*, İstanbul.
- Kankal, A. (1993), *Tapu-Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Çankırı Sancağı*, DT AÜ SBE, Ankara.
- İnbaşı, M. (1992), *XVI. YY. Başlarında Kayseri*, Kayseri.
- Karabıyık, H. (2005), *Temettüat Defterlerine Göre Osmancık Kazası'nın Sosyal ve İktisadi Yapısı*, YLT GÜ SBE, Ankara
- Karaca, B. (2002), *XV. Ve XVI. Yüzyıllarda Teke Sancağı*, Isparta.
- Karagedik, N. (2005), *XIX. Yüzyıl Ortalarında Alanya*, YLT PÜ SBE, Denizli.
- Karakaş, M. (1995), *Maliye Nezareti Temettüat Defterlerine Göre 1844 Yılında Bolu Kazasının Sosyal ve Ekonomik Durumu*, YLT İÜ SBE, İstanbul.
- Karaman, A.F. (2006), *XIX. YY. Ortalarında Ankara Vilayetine Bağlı Ayaş Kazası'nın Sosyal ve İktisadi Durumu*, YLT GÜ SBE, Ankara.
- Karatay, M. (2005), *Tahrir Defterlerine Göre Kelkit Kazası'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1520-1530)*, YLT KTÜ SBE, Trabzon.
- Karta, N. (1997), *1540 Tarihli Tapu Tahrir Defterine Göre Erzurum Kazası*, YLT YYÜ SBE, Van.
- Kaya, R. (1999), *XVI. Asırda Koyulhisar Kazası'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı*, YLT AÜ SBE, Erzurum.
- Korkmaz, Ş. (2003), *Çorum'un İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, DT GÜ SBE, Ankara.
- Kurt, Y. (1992), *XVI. Yüzyıl Adana Tarihi*, DT HÜ SBE, Ankara.
- Kuzucu, K. (1996), *XIX. Yüzyıl Ortalarında Ilbeyli Kazasının Sosyal ve*

- İktisadi Durumu*, YLT, AÜ SBE, Erzurum.
- Küpeli, Ö. (2000), *Tahrir Defterlerine Göre XV-XVI. Yüzyıllarda Homa Kazası*, YLT AKÜ SBE, Afyon.
- Kütükoglu, M.S. (2002), *XVI. Asırda Tavas Kazasının Sosyal ve İktisadi Yapısı*, İstanbul.
- Mete, Z. (2004), *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Muğla ve Yöresi*, DT İÜ SBE, İstanbul.
- Miroğlu, İ. (1990), *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası*, Ankara.
- Muşmal, H. (2005), *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Beyşehir ve Çevresinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, (1790-1864), DT SÜ SBE, Konya.
- Öğüt, T. (2008), *XVIII. Ve XIX. Yüzyılda Birecik Sancağında İktisadi ve Sosyal Yapı*, DT İÜ SBE, İstanbul.
- Öz, D. (2005), *19. Yüzyıl Ortalarında Menemen Kazası'nın Köylerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, YLT EÜ SBE, İzmir.
- Öz, M. (1999), *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Ankara.
- Özçelik, S. (2005), *XIX. Yüzyılda Honaz Kazasında Sosyal Ve Ekonomik Hayat*, Isparta.
- Özçelik, S. (2005), *XIX. Yüzyıl Ortalarında Acıpayam Ve Çevresi*, Isparta.
- Özdeğer, H. (1982), "XVI. Yüzyıl Tahrir Defterlerine Göre Antep'in Sosyal ve Ekonomik Durumu", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 16, İstanbul, 5- 115.
- Özdeğer, M. (2001), *15-16. Yüzyıl Arşiv Kaynaklarına göre Uşak Kazasının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, İstanbul.
- Özdemir, A. (2005), *10199 Numaralı Temettuat Defterine Göre Keçiborlu Kazası'nın Sosyal ve Ekonomik Durumu (1844-1845)*, YLT SDÜ SBE, Isparta.
- Özger, Y. (2001), *Temettuat Defterlerine Göre Bayburt ve Köylerinin Sosyal ve Ekonomik Durumu*, YLT AÜ SBE, Erzurum.
- Öztürk, M. () "XIX. Yüzyılda Harput'ta Fiyatlar", *Bellekten*, C.53, Ankara.
- Solak, İ. (1996), *Kanuni Döneminde Elbistan Kazası*, YLT SÜ SBE, Konya.
- Solak, İ. (2004), *XVI. Asırda Maraş Kazası (1526-1563)*, Ankara.
- Solak, İ. (2007), *XVI. Yüzyılda Zamantu Kazası'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Konya.
- Songun, G. (2006), *10120 Numaralı Temettuat Defterine Göre Atabey Kazası'nın Sosyal ve Ekonomik Durumu (184-1845)*, YLT SDÜ SBE, Isparta.
- Soylu, A. (2005), *1256 ve 1260 Tarihli Temettuat Defterlerine Göre Çay Merkez Kazası'nın Sosyal ve İktisadi Yapısı*, YLT GÜ SBE, Ankara.
- Şenel, Ş (2002), *XIX. Yüzyıl Ortalarında Ankara Eyalet Merkezinin Sosyal ve İktisadi Durumu*, DT GÜ SBE, Ankara.
- Taş, K.Z. (1993), *Tapu Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Bolu Sancağı*, DT AÜ SBE, Ankara.
- Taştemir, M. (1999), *XVI. Yüzyılda Adıyaman (Behisni, Hısn-ı Mansur, Gerger, Kâhta) Sosyal ve İktisadi Tarihi*, Ankara.
- Telci, C. (1999), *XV-XVI. Yüzyıllarda Ayasuluğ Kazası*, DT EÜ SBE, İzmir.
- Tuna, İ. (2004), *Temettuat Defterlerine Göre Kartal'ın Sosyo-Ekonomik Yapısı (1844)*, YLT MÜ SBE, İstanbul.
- Turan, A. N. (1993), *XVI. Asırda Ruha (Urfa) Sancağı*, DT AÜ SBE, Ankara.
- Turan, N. (2003), *XIX. Yüzyılda Denizli Merkez Kazası'nın Sosyo-Ekonomik Durumu*, YLT PÜ SBE, Denizli.
- Turan, Ş. (1964) "1560 Tarihinde Anadolu'da Yiyecek Maddeleri Fiyatlarını Gösteren Bir İran Elçilik Heyeti Masraf Defteri", *AÜDTCFD*,

- C.22, S.3-4, Ankara.
- Tuş, M. (2007), "XIX. Yüzyılın ve Anadolu'nun Ortasında Akşehir", *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17, Bişkek, 109-121.
- Ünal, M. A. (1989), *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Ankara.
- Ünal, M. A. (1999), *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, Ankara.
- Ünal, M. (1999), *The Socio Economic Structure Of Safranbolu According To The Temettuat Documents (1844)*, MT FU ISS, İstanbul.
- Yalçın, A. (2001), *Temettuat Defterlerine Göre Silifke*, YLT MÜ SBE, Mersin.
- Yasak, N. (1996), *XIX. YY. Ortalarında Nif Kazasının Toplumsal ve Ekonomik Durumu*, YLT EÜ SBE, İzmir.
- Yediyıldız, B. (1985), *Ordu Kazası Sosyal Tarihi*, Ankara.
- Yeşil, T. (2006), *9930 Numaralı Temettuat Defterine Göre Eğirdir'in Köylerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, YLT SDÜ SBE, Isparta.
- Yıldız, Ö. (2000), *19. Yüzyıl Ortalarında Beydağ (Bayrambolu) Kazasının Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, YLT EÜ SBE, İzmir.
- Yılmaz, A. (1996), *XVI. Yüzyılda Birecik Sancağı*, DT İÜ SBE, İstanbul.
- Yinanç, R.-Elibüyük, M (1983), *Kanunî Devri Malatya Tahrir Defteri (1560)*, Ankara.
- Yörük, D. (2005), *XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı*, Konya.
- Yörük, D. (2009), *XVI. Yüzyılda Ereğli Kazası*, Konya.

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

363

TARİHÇİLİĞE
ADANMIŞ
BİR ÖMÜR

364

XVIII. Yüzyılda Beyşehir Sancak Yönetimi ve Yöneticileri*

Doç. Dr. Hüseyin MUŞMAL
SÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

365

Günümüzde Osmanlı tarihi hakkındaki bazı araştırmalar, idarî tanımlamaların ortaya çıkardığı eyalet, sancak veya kaza ölçeğinde yapılmaktadır. Bu çalışmaların büyük çoğunluğu, arşiv kaynaklarının özelliği dolayısıyla, genellikle XVI. ve XIX. yüzyıl gibi iki farklı yüzyılda yoğunlaşmaktadır¹. Bu çalışmanın inceleme dönemi olan, XVIII. yüzyılı ele alan çalışmalar ise nispeten daha azdır. Bu durum, inceleme dilimi olarak XVIII. yüzyılın tercih edilmesindeki nedenlerden birisini oluşturmaktadır. Diğer bir neden ise Osmanlı eyalet idaresi geleneğinin bu yüzyılda geçirmiş olduğu dönüşüm ve değişimdir.

İnceleme alanımız olan Beyşehir bölgesi, yerleşmelere sahne olduğu dönemlerden itibaren tabiatıyla hem coğrafi hem de idarî bir taksimatın içerisinde yer almıştır. Bu çalışmada, bölgenin özellikle XVIII. yüzyıldaki idarî taksimatının ele alınması ile Beyşehir ve çevresinde yer alan yerleşimlerin nasıl bir idarî gelişime sahip oldukları ve bu idarî ünitelerin başında bulunan yöneticilerin nasıl bir yönetim sergiledikleri kısmen de olsa ortaya konulabilecektir. Çalışmanın zaman dilimi XVIII. yüzyıl olmakla birlikte, konu bütünlüğü oluşturması açısından, sancak yönetimi hakkındaki değerlendirmeler Tanzimat Dönemi'ne kadar getirilecektir. Ayrıca bu vesileyle sancak idaresinden sorumlu olan yöneticilerin faaliyetleri, fonksiyonları görevleri ve bunların yönetim sahasında yaşayan halk ile ilişkileri hakkında da bazı değerlendirmeler yapılabilecektir.

Her Osmanlı eyaleti ve bu eyaletin içinde yer alan sancak, kaza, nahiye, köy gibi idarî birimler belirli bir coğrafi sınıra sahiptir². Bu nedenle bir bölgenin idarî yapısı incelenirken, öncelikle o

* Bu çalışma, 2005 yılında tamamlanan "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Beyşehir ve Çevresinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1790-1864)" isimli doktora tezinden faydalanılarak Prof. Dr. Nejat Göyünç anısına hazırlanmıştır. Öncü ve örnek bir çalışma için bakınız. Nejat Göyünç, XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı, İstanbul, İ. Ü. Edebiyat Fak. 1969, 2. Baskı, Ankara, TTK 1991.

² İlhan Şahin, "XVI. ve XVII. yüzyıllarda Osmanlı Taşra Teşkilatı'nın Özellikleri", XV ve XVII. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler, İstanbul 1997, s.236.

bölgenin coğrafi şartlarının genel özelliklerinin bilinmesi gerekmektedir. Tabiatıyla Beyşehir Sancağı'nın idarî yapısının yalnız, coğrafi etkenlerle izah edilemeyeceği, böyle bir tahlilin siyasi, hukukî ya da askerî açılardan yetersiz kalacağı rahatlıkla söylenebilir. Ancak Beyşehir Sancağı'nda bulunan yerleşimler, üzerinde buldukları coğrafyadan etkilenmekte ve bu etki doğal olarak bölgenin idarî yapısını da şekillendirmektedir. Bu nedenle çalışmanın başında, Beyşehir Sancağı'nın yer aldığı bölgenin coğrafi durumuna kısaca değinilmesi yerinde olacaktır.

I. Coğrafi Yapı

İçinde Beyşehir ve Suğla göllerinin de bulunduğu sancak coğrafyası, bugünkü coğrafi bölünüşte İç Anadolu ve Akdeniz bölgeleri arasında bir geçiş bölgesidir³. Beyşehir ve çevresi flora özellikleri yönünden de bir geçiş bölgesi durumundadır⁴. Toros Dağları, İç Anadolu ile Akdeniz arasında bir duvar gibi yükselecek, İç Anadolu'yu Akdeniz'den büyük oranda ayırmaktadır. Fakat yine de Antalya ve Manavgat arasındaki kısımda Aksu Çayı, Kovalı Gölü ve Köprü Irmağı'nın içlere doğru açtığı vadiler ile Konya-Manavgat yolunun geçtiği eğimli arazi nedeniyle, Akdeniz iklimi Beyşehir Gölü'ne kadar ulaşmaktadır⁵.

Beyşehir Sancağı, Toros Dağlarının uzantısı haricinde de yüksek dağlarla çevrilidir. Dağlık alanlar büyük oranda sancak çevresini oluşturmakta ve genellikle güneydoğu-kuzeybatı doğrultusunda sıralanmakta olup, gölün güney, doğu ve kuzey doğusu boyunca da ovalar uzanmaktadır⁶. Beyşehir'de yapılan arazi müşahedelerinde üç muhtelif arazi basamakları tespit edilmiştir. Bunlardan birisi havzayı çevreleyen yüksek dağ mıntıkları, ikincisi gölden 40-60 m. yüksekte bulunan geniş ve düz alanlar, üçüncüsü de Beyşehir Gölü seviyesidir⁷. Sancak sınırlarını çevreleyen dağlar aşağıda gruplar halinde sıralanmıştır.

³ Ali Rıza Çetlik, Türkiye Vegetasyonu:1 İç Anadolu'nun Vegetasyonu ve Ekolojisi, Konya 1985, s.16; Besim Darkot, "Konya", İA, VI, Eskişehir 1997, s. 842.

⁴ Bu bölgede yapılan incelemelerde bazı bölgelerde Akdeniz elementlerinin daha yoğun olduğu gözlenmiştir. Bk. Ali Rıza Çetlik, Memduh Serin, Mustafa Küçüközü, "Erciyes Dağı-Hasan Dağı-Küçük Geyik Dağı-Dedegöl (Anamas) Dağı Kurucuova (Beyşehir) Yöresinin Floristik Yönden Karşılaştırılması ve Benzerlik Oranlarının Tespiti", SÜFEFFD, S. 3, Konya 1984, s. 2-4; Memduh Serin, Ali Rıza Çetlik, "Yeşildağ-Kurucuova (Beyşehir) Florası", SÜFEFFD, S. 3, Konya 1984, s. 15.

⁵ Çetlik, Türkiye Vegetasyonu, s.38-39.

⁶ Ali Selçuk Biricik, Beyşehir Gölü Havzası'nın Strüktürel ve Jeomorfolojik Etüdü, İstanbul 1982, s. 67.

⁷ Niyazi Çitakoğlu, "Konya-Beyşehir Çöküntü Sahaları ve Aralarındaki Eşik Arazisi", Konya Dergisi, Nisan-Mayıs 1938, s.1157.

A-Sultan Dağları

Beyşehir Sancağı'nı İç Anadolu'dan ayıran Sultan Dağları silsilesi takriben 100 km kadardır. Bu silsile aynı zamanda Beyşehir Gölü Havzası ile Eğridir ve Akşehir Gölü havzalarının su bölüm çizgisini oluşturmaktadır. Bu dağlar Beyşehir Sancağı'nın bir bölümünün doğu sınırını oluşturmaktadır.

B-Erenler ve Alacadağları

Sultan Dağları, Beyşehir Sancağı'nı bir süre çevreledikten sonra yerini Erenler (2319 m) ve Alacadağlarına (2203 m) bırakmaktadır. Beyşehir ve Suğla gölleri arasındaki Beyşehir-Seydişehir çöküntü oluşunu doğudan kuşatan bu dağlar; Sultan Dağları, Göl Dağları, Geyik Dağları sırasından sonra gelen ve Konya'yı bölümlere ayıran Batı Torosların bir iç koludur⁸.

C-Anamas Dağları

Anamas Dağları silsilesi Beyşehir Sancağı'nı kuzey ve batı yönlerinden çevrelemektedir⁹. Bunlardan Dedegül Dağı'ndan kuzeye giden bir kol Beyşehir ve Eğridir göllerini birbirinden ayırarak Sultan Dağı'yla birleşir. Güneybatıya doğru yönelen başka bir kolda Eğridir Gölü'nün güney havzası etrafında dolaşarak Isparta'nın doğusunda iki kola ayrılarak birisi kuzeye diğeri güneye doğru uzanmaktadır¹⁰. Bu dağ silsilesinin en yüksek yeri 2992 m. ile Dippoyraz (Dedegül) dağıdır. Dippoyraz Dağları 2000 m. yüksekliğe kadar ormanlarla kaplıdır¹¹.

D-Seyran ve Seydişehir Dağları

Beyşehir Sancağı'nın güney ve güney batı sınırını oluşturan ve Beyşehir Gölü'nün güneyinde yer alan bu bölümdeki dağlar, güneydoğu-kuzeybatı doğrultusunda ve birbirine paralel üç sıra halinde uzanırlar. Bunlardan birincisi batı kesiminde yer alan Seyran Dağları, ikincisi, Gencek Dağları, üçüncüsü de Seydişehir dağlarıdır¹².

Yukarıda ifade edildiği gibi, yüksek dağlarla çevrili kapa-

⁸ Yurt Ansiklopedisi, "Konya", C.7, İstanbul 1982-1983, s. 5099-5100.

⁹ Biricik, Beyşehir, s.2-3.

¹⁰ Mehmet Cemal, Anadolu, İstatistikî, İktisadî ve Askerî Coğrafya, I, İstanbul 1328/1910, s. 112.

¹¹ Dr. Nazmi, Türkiye'nin Sıhhi ve İçtimai Coğrafyası, Ankara 1922, s.142-143; Anamas dağlarının florası hakkında Bk. Çetik, Serin, Küçüködük, "Floristik", s. 2-4; Serin, Çetik, "Yeşildağ-Kurucuova (Beyşehir) Florası", s.15.

¹² Biricik, Beyşehir, s.4-6.

lı bir havza durumunda olan Beyşehir Sancağı'nda, Beyşehir ve Suğla Göllerinin bulunduğu iki çöküntü alanı vardır¹³. Beyşehir Gölü'nün güneyinde bulunan ve Seydişehir'in batısına rastlayan dağlık alanlar Beyşehir ile Suğla çanaklarını birbirinden ayırmaktadır, böylece onların güney ve batıdaki çerçevelerini oluşturmaktadır. Ayrıca Beyşehir-Suğla çanakları arasında kalan Beyşehir Çayı'nın çevresi, doğuda volkanik Alacadağ ve Erenler Dağı ile batıda da bazı dağlık sahalar tarafından sınırlandırılmıştır. Bu dağlar arasında Beyşehir ve Suğla gölleri arasında altıvyon bir ova uzanır. Bu ovanın oluşmasında Çarşamba Çayı'na kadar ulaşan, Beyşehir Çayı'nın önemli bir rolü vardır¹⁴. Kolları vasıtasıyla Torosların içine doğru sokulmak suretiyle dağlık kesimin yer altı sularını toplayan ve debisini oldukça artıran Çarşamba Çayı'nın kuruma riskinin az olması nedeniyle Prehistorik dönemlerden bu zamana bölgede birçok yerleşim kurulmuş ve bölge, Selçuklu ve Osmanlı döneminde de yoğun yerleşmelere sahne olmuştur¹⁵.

II. İdari Yapı

Osmanlı ülke yönetiminde esas birimin sancak olduğu ve birkaç sancağın birleştirilmesi ile eyaletlerin oluşturulduğu bilinmektedir. Eyalet teşkil edildikten sonra sancaklardan birisi eyalet merkezi olarak tespit ediliyor, buraya "Paşa Sancağı" deniyor ve beylerbeyi burada ikamet ediyordu. XVI. yüzyılın ikinci yarısına kadar eyalet yöneticisine *Beylerbeyi* sancağına ise *Sancakbeyi* deniyordu. Sancak kelimesi, başlangıçta savaşlarda komutanlarca taşınan ve hükümdar tarafından verilmiş olan ve onun hâkimiyetini belirten bir sembol iken, sonradan coğrafi ve idarî bir bölgeyi ifade etmiştir¹⁶.

Osmanlı Devleti'nde ilk olarak 1326 yılında Rumeli Eyaleti teşkil edilmiştir. Yıldırım Bayezid 1393'te Rumeli'ye geçerken, Timurtaş Paşa'yı Anadolu Beylerbeyi olarak Ankara'da bırakmış ve böylece yine askeri bir zorunluluk olarak ikinci beylerbeylik

¹³ Beyşehir Gölü'nün jeolojik ve topoğrafik özellikleri için Bk. Nilgün Kazancı, Sönmez Ergin, Muzaffer Dügel, Köyceğiz, Beyşehir, Eğirdir, Eber, Çorak, Kovada, Yarışlı, Bafa, Salda, Karataş, Çavuşçu Gölleri, Küçük ve Büyük Menderes Deltası, Güllük Sazlığı, Karamuk Bataklığı'nın Limnolojisi, Çevre Kalitesi ve Biyolojik Çeşitliliği, Ankara 1999, s.24-25.

¹⁴ Mehmet Bildirici, Tarihi Su Yapıları, Konya-Karaman-Niğde-Aksaray-Yalvaç-Side-Mut-Silifke, Ankara 1994, s. 89.

¹⁵ Hasan Bahar, Isauria Bölgesi Tarihi, (SÜSBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya, 1991, s.29.

¹⁶ J. Deny, "Sancak", İA, X, Eskişehir 1997, s.188; Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, III, İstanbul 1983, s. 116-119; Mehmet Ali Ünal, Çemişgezek Sancağı, Ankara 1999, s.19.

olan Anadolu Beylerbeyliği doğmuştur. Fetret devrini takiben, 1413 yılında, üçüncü olarak Amasya ve Sivas merkez olmak üzere Rum Beylerbeyliği teşkil edilmiştir. Osmanlı Devleti uzun süre bu üç eyaletle idare edilmiştir¹⁷. Karaman Eyaleti ise Osmanlı idarî teşkilatında Rumeli, Anadolu ve Rum vilâyetlerinden sonra kurulmuş dördüncü ana askerî birim olmuştur¹⁸. XVI. yüzyıla girildiği zaman Osmanlı Devleti, Rumeli kısmı hariç Anadolu, Sivas, Diyarbakır, Erzurum'la birlikte 5 eyalete ayrılmıştır. Diğer taraftan bu yüzyılda yapılan fetihler sebebiyle Beylerbeyilerin sayıları artmıştır¹⁹.

Osmanlılar, Karamanoğullarının topraklarına hâkim olduktan sonra kendi teşkilâtlarını zamanla bu vilâyette uygulama imkânı bulmuş, zirâî ve askerî amaçları için bölgede yeni idarî düzenlemeler yapmıştır²⁰. Ancak Osmanlı Dönemi'nde özellikle, Anadolu'daki eyalet, sancak ve kazaların hemen hemen hepsinin Beylikler Dönemi'ndeki sınırlarını muhafaza ettiği görülmektedir. Diğer bir ifade ile Osmanlılar, Anadolu'daki beylikleri kendi topraklarına kattıklarında, o dönemdeki coğrafi sınırlarını pek fazla bozmaksızın sistemleri içine alma yoluna gitmiştir²¹. Bu düzenlemeler neticesinde *Konya, Kayseri, Kırşehir, Bozok, Akşehir, Niğde, Aksaray, Maraş, İçel ve Beyşehir*, Karaman Vilâyeti ve Karaman Beylerbeyliği adı altında birleştirilmiştir. Böylece Fatih devrinde kurulma çalışmaları başlanan²², Karaman Eyaleti teşkilatı 1512 yılında tamamlanabilmiştir²³. 1568-1574 yılları arasında Osmanlı İdarî düzenine göre Karaman Eyaleti, *Konya, Kayseri, İç-il, Ak-*

¹⁷ Mehmet İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı", Osmanlı Devleti Tarihi, İstanbul 1999, s.225. Ahmet Şimşirgil, "Osmanlı Taşra Teşkilatında Rûm Beylerbeyliği", MÜFEFTAD, S. 5, İstanbul 1990, s. 289-299; Tayyip Gökbilgin, "15 ve 16. Asırlarda Eyâlet-i Rûm, VD, VII, Ankara 1965, s.51-61; Halil İnalçık, "Eyalet", TDVIA, XI, s.548-550.

¹⁸ Doğan Yörük, XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı, (SÜSBE Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya 2002, s.28.

¹⁹ İ.H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II/III, Ankara, 1988, s. 290-291.

²⁰ M. Akif Erdoğan, "Kanuni'nin İlk Yıllarında Karaman Vilâyeti", EÜTİD, VII, İzmir 1993, s.37.

²¹ İlhan Şahin, "XVI. ve XVII. yüzyıllarda Osmanlı Taşra Teşkilatı'nın Özellikleri", XV ve XVII. Asırları Türk Asırı Yapan Değerler, İstanbul 1997, s.236; Halil İnalçık, "Osmanlı Fetih Yöntemleri", Söğüt'ten İstanbul'a", (Der. Oktay Özel, Mehmet Öz), Ankara 2000, s.449 vd.

²² Fatih Sultan Mehmet Dönemi'nde Karamanoğulları Beyliği Osmanlı Devleti'ne ilhak edildikten sonra eyaletin tahriri yapılmıştır. Bu tarihte Karaman ili 11 kazaya ayrılıyordu. Bunlar; Konya, Larende, Seydişehir, Bozkır, Akşehir, Ilgın, Niğde, Şücaeddin ve Anduğu, Ürgüp, Ereğli, Aksaray, Koçhisar ve Beyşehir'dir. İ.H.Konyalı, Abideleri ve Kitabeleriyle Konya Tarihi, Konya 1998, s. 111-114; Şehabettin Tekindağ, "Son Osmanlı Karaman Münasebetleri Hakkında Araştırmalar", İÜFEFTD, XIII, S. 17-18, İstanbul 1963, s.58-76; Feridun Nafiz Uzluk, Fatih Devrinde Karaman Eyaleti Vakıfları Fihristi, Ankara 1958, s. 3-8.

²³ M. Akif Erdoğan, "Kanuni'nin İlk Yıllarında Karaman Vilâyeti", EÜTİD, VII, İzmir 1993, s. 37.

saray, Akşehir, Kırşehir ve Beyşehir sancaklarına ayrılmaktaydı²⁴. Karaman Eyaleti coğrafi mekân olarak, devletin siyasi hareketlilik göstermeyen bir bölgesinde bulunduğu için, sonraki yüzyıllarda idari taksimat açısından çok fazla değişiklik göstermemiştir²⁵.

A-Sancağın Genel İdarî Yapısı

Bizans Devri'nde Beyşehir Gölü çevresinde İsauria, Pisidia, Lykaonia adlarındaki üç vilâyet uzanmaktaydı. Beyşehir'in yerinde bulunan şehir, bu vilâyetlerin sınırlarının kesiştiği bölgede yer alan Pisidia Vilâyeti sınırları içerisinde yer alıyordu²⁶. Türk hâkimiyetinin ilk dönemlerinde bölgenin idari yapısı hakkında çok net bilgiler bulunmuyorsa da, Türkiye Selçukluları devrinde, Beyşehir Gölü'nün kenarında yer alan Kubadabad ve çevresi, 42 vilâyetten birisi olarak gösterilmektedir²⁷. Kubadabad'ın terk edilmesinden sonra, Beyşehir ve çevresi uzun bir süre Eşrefoğlu hâkimiyetinde kalmış, daha sonra Karamanoğulları ve bir ara Hamitoğulları topraklarına dâhil olmuştur²⁸.

Beyşehir, Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra, bir süre Şehzade Sancağı halinde idare edilmiş ve 1483 ile 1511 yılları arasında Şehzade Şehinşah'ın yönetiminde kalmıştır. Şehinşah Konya Kenti'nde oturmuş ve sancağın idaresini oğlu Mehmet'e havale etmiştir. Şehzade Şehinşah'tan daha önce Konya'da valilik yapan, Fatih Sultan Mehmet'in oğulları Sultan Mustafa (1450-1474) ve Sultan Cem (1459-1495) ile II. Bayezid'in oğlu Sultan Abdullah (1466-1485) gibi şehzadelerin çok kısa bir süre için Beyşehir Sancağı'nda yönetici olarak buldukları bilinmektedir²⁹. Bu şekilde bir süre Konya'ya, İstanbul'dan gönderilen Osmanlı şehzadeleri tarafından idare edildiği anlaşılan Beyşehir Sancağı 1522 yılından sonra İstanbul'dan atanan sancakbeylerinin idaresine bırakılmıştır³⁰.

Beyşehir'in Seydişehir ve Bozkır bölgesini kapsayan sancağın merkezi olması II. Bayezid devrinde gerçekleşmiştir. Beyşe-

²⁴ Metin Kunt, Sancaktan Eyalet 1550-1650 yılları arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi, İstanbul 1978, s. 138.

²⁵ Orhan Kılıç, XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı, Eyalet ve Sancak Tevcihati, Elazığ 1997, s.53.

²⁶ W. M. Ramsay, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası, (Çev. M.Pektaş), İstanbul 1961, s.433.

²⁷ Tuncer Baykara, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş 1, Anadolu'nun İdari Taksimatı, Ankara 1988, s.59; İ.Hakkı Konyalı Selçuklular Dönemi'nde bu vilâyetin 10 köyden ibaret olduğunu ifade eder. İbrahim Hakkı Konyalı, Abideleri ve Kitabeleriyle Beyşehir Tarihi, (Haz. Ahmet Savran), Erzurum 1991, s.181.

²⁸ Darkot, "Konya",s.842; V.J.Parry, "Beyshehir", s. 1191.

²⁹ M. Akif Erdoğan, Osmanlı Yönetimi'nde Beyşehir Sancağı, İzmir 1998, s.40.

³⁰ Erdoğan, Beyşehir Sancağı, s.43-44.

hir, XVI. yüzyılda Karaman Eyaleti'nin yedi sancak merkezinden biri olup 210.000 akçe has'a sahip olan sancakbeyi burada oturmaktaydı³¹. 1522 yılından sonra Beyşehir Sancağı'nın iki kazaya ayrıldığı, sancak sınırlarının XVI. yüzyılın sonlarına kadar değişmediği ve biri Beyşehir diğeri ise Seydişehir kadısı olmak üzere sancağa iki kadı tayin edildiği bilinmektedir. Beyşehir Kazası bu dönemde Göçü, Kireli, Kaşaklı, Yenişehir, Yaylasun, Yağan ve Cezire nahiyelerinden oluşmaktadır. Gurgurum ve Bozkır nahiyeleri ise Seydişehir Kazası'na dâhildir³². Beyşehir Sancağı, XVI. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Karaman Eyaleti'nin diğer sancakları arasında daha belirgin bir özelliğe sahip olmuştur³³.

XVII. yüzyıla gelindiğinde, sancak yönetimi klasik şekilden tamamen ayrılmış ve bu yüzyıldan itibaren ülke yönetiminin temel birimi sayılan sancaklarda önemli değişiklikler görülmeye başlanmıştır. XVII. ve XVIII. yüzyıllar boyunca devam eden tumar sistemindeki çözümler ile birlikte, eyalet ve sancaklarda alaybeylerinin yönetimine bırakılan tumar erbabının merkez ile ilişkileri iyice zayıflamıştır. Bunların yerini devlet merkezinden atanan vali, mutasarrıf ve mütesellimler almaya başlamıştır³⁴. Bu dönemde vezir rütbesinde olanların sayılarının artması, bunlar için uygun görevler bulunamamasına sebep olmuş, böylece vali olması gerekirken boş eyalet olmadığı için ataması yapılamayan bu kişilere, duruma göre bir veya birkaç sancağın geliri arpalık olarak verilmeye başlanmıştır³⁵. Bunlar çoğunlukla İstanbul'da oturmayı tercih ederek, geliri kendilerine bırakılan sancaklara vekillerini göndermiştir³⁶.

Beyşehir Sancağı da yukarıda ifade edilen sürecin bir sonucu olarak, XVIII. yüzyılda uzun bir süre mutasarrıflar tarafından idare edilmiştir. Bu dönemde mutasarrıfların bazıları Beyşehir ile birlikte aynı anda başka sancakları da tasarruf etmiştir. Bu durum sancak gelirinin sancağı idare eden mutasarrıfa yeterli görülme-

³¹ M. Akif Erdoğan, "Beyşehir", TDVİA, VI, İstanbul 1992, s.84.

³² Erdoğan, Beyşehir Sancağı, s.30; Bu konuda bk. Erdoğan, "Karaman Vilâyeti'nin İdari Taksimatı", Osmanlı Araştırmaları, XII, The journal of Ottoman Studies, XII, İstanbul 1992.

³³ Erdoğan, Beyşehir Sancağı, s.26.

³⁴ Musa Çadircı, "Yönetim Merkezi Olarak Ankara'nın Geçirdiği Evrim", ODTÜ, Tarih İçinde Ankara Semineri Bildirileri, Eylül 1981, Ankara 1984, s.89-90.

³⁵ Yücel Özkaya, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, Ankara 1985, s.181

³⁶ Yusuf Oğuzoğlu, beylerbeyleri ve sancakbeylerinin görevlerine "ber vech-i arpalık üzere" atanmaları durumunda görev yerlerine hiç gitmediklerini sadece adamlarını gönderdiklerini söylemektedir. Yusuf Oğuzoğlu, Osmanlı Devlet Anlayışı, İstanbul 2000, s.43.

mesinden kaynaklanmaktadır³⁷. XVIII. yüzyılda bu uygulama iyice yerleşmiş, birçok sancak gibi Beyşehir Sancağı da arpalık olarak verilir olmuştur³⁸. Kasım 1695 tarihinde Anadolu'da, *Beyşehir*, *Menteşe*, *Hamid*, *Saruhan*, *Bozok* ve *Çorum*, *Kastamonu* ve *Canik*, *İç-il* ve *Tarsus*, *Kangırı* ve *Karesi*, *Alanya*, *Kırşehir* ve *Karahisar-ı Sahib*, *Teke* ve *Sis* Sancakbeyleri bu görevlerini “ber vechi arpalık” olarak sürdürmekteydiler³⁹.

Beyşehir Sancağı, XVIII. yüzyıldan, XIX. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar, genellikle birkaç sancak ile birleştirilmek suretiyle mutasarrıflar tarafından, bu dönemden müşirliklerin kurulmasına kadar geçen sürede ise Mukataat (daha sonra Mansûre) Hazinesi tarafından idare edilmiştir. Sancakların Mukataat Hazinesi'ne bağlanması en önemli sebebi hazineye gelir sağlamaktır. Mustafa Nuri Paşa'ya göre; III. Sultan Mustafa zamanında hazinede para birikmiş iken, bu paralar 1768 yılında Rusya ile yapılan savaşta kullanılmış ve hazinede para kalmamıştır. Bu savaştan sonra hazineye yeni gelirler bulunmuş, 1814 yılından 1821 yılına kadar geçen zamanda yine hazinede para birikmiştir. Fakat Mora Yarımadasında başlayan Rum ayaklanması bu hazineyi de eritmiştir. Bunun üzerine yeni tedbirler alınması yoluna gidilmiştir. Bu tedbirlerden bir tanesi de Anadolu'da bulunan 15 kadar sancağın, vali ya da mutasarrıflara verilmeden, mütesellimler vasıtasıyla yönetilmesidir. Böylece valilere ve mutasarrıflara ait olan gelirler doğrudan hazineye kalacaktır⁴⁰. Bu nedenle II. Mahmut döneminde sancakların büyük çoğunluğu Mukataat Hazinesine bağlanmıştır⁴¹.

³⁷ Örneğin, Sivas Valiliği'nden Beyşehir ve Kırşehir Mutasarrıflığına atanan Galip Paşa bu iki sancağın gelirini az bulmuş ve kendisine bir sancak daha ilhak edilmesini istemiştir. Galip Paşa verdiği tahriratta ötedenberi kendisine ihsan, lütuf ve merhamet için bu iki livanın tevcih olunduğunu fakat bu iki sancağın gelirinin az olmasından idaresine muktedir olmadığını, bunun için kendisine bir de Bozok Sancağı'nın ilhak edilmesini veya başka bir görev tevcih edilmesini, bununla birlikte Mısır Kapu Kethüdası Necip Efendi'nin kendisine kapu kethüdası tayin olunmasını istemiştir. Bunun üzerine merkezden, Bozok Sancağı'nın Ali Paşa uhdesinde olduğu ve onun elinden alınmasının şimdilik caiz olmadığı, ileride yapılacak tevcihatlar sırasında bu isteğinin dikkate alınacağını ve Necip Efendi'nin kendisine Kapu Kethüdası tayin olduğu bildirilir. BOA, Hatt-ı Hümayun Tasnifi, (HH), Nr. 23228. 1233/1817.

³⁸ Musa Çadırıcı, *Tanzimat Dönemi'nde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara 1997, s.11; Özkaya, *Osmanlı Kurumları*, s. 181.

³⁹ Oğuzoğlu, *Osmanlı Devlet Anlayışı*, s. 43.

⁴⁰ Mustafa Nuri Paşa, *Netayic'ül-Vukuat*, Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi, (Sadeleştiren: Neşet Çağatay), III-IV, Ankara 1979, s.304.

⁴¹ Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra bütün devlet idaresinde islahat yapan Sultan II. Mahmut zamanında maliye teşkilatının yapısı değiştirilmiştir. Bu çerçevede dış hazine, şikk-ı evvel defterdarının idaresinde Hazine-i Âmiri, aynı bir defterdar idaresinde de Asakir-i Mansûre mesarifine karşılık olarak Mansûre Hazinesi ve bir nazir idaresinde Darphane Hazinesi olmak üzere üçe ayrılmıştır. Bu üç hazine arasında zaman zaman ihtilaf olduğundan 1838

Tevcihat-ı Hümayûn defterlerinde 1831 yılı tevcihine göre: Mukataat Hazinesi'ne bağlı olup yöneticileri buraca atanan yerler; *Anadolu, Sivas, Maraş, Adana Eyaletleri ile Hamit, Teke, Hüdavendigâr, Eskişehir, Kastamonu, Balıkesir, Viranşehir, Ankara, Çankırı, Saruhan, Aydın, Çorum, İçel, Kocaeli, Sığla, Niğde, Kırşehir* ve *Beysşehir* sancakları idi. Maden-i Hümayûn Hazinesi'ne bağlı olan Bozok Sancağı Darphane tarafından mutasarrıflıkla yönetiliyordu. Bu yerler dışında kalan Karaman, Diyarbakır, Erzurum, Van, Çıldır, Kars, Trabzon eyaletleriyle Kaptan-ı Derya'ya bağlı olan Adalar Eyaleti'nin valileri ise sadrazamın teklifi üzerine doğrudan doğruya padişah tarafından atanmaktaydı. 1832 yılı görevlendirmelerine bakıldığında ise Anadolu Eyaleti'nin sancaklarıyla birlikte (Bursa, Eskişehir, Kastamonu, Hamit, Viranşehir, Karesi, Saruhan) Kayseri ve Kırşehir, sancaklarının da Mansûre Hazinesi'ne devredildiği anlaşılıyor. Ayrıca Adana Eyaleti geliri bir vezire yetmediğinden Mukataat Hazinesi'ne bağlanmışken, Tarsus Sancağı Muhassıllık olarak Niğbolu Muhafızı Sadık Paşa'ya verilmiştir. Bu dönemde Niğde Sancağı ise doğrudan Mansûre Hazinesi'ne bağlanarak mütesellimi hazinece atanmakta idi⁴².

Mukataat Hazinesi tarafından idare edilen sancakların başındaki mütesellimler, Mukataat Hazinesi'nce padişaha öneriliyor ve uygun görülürse atamaları yapılıyordu⁴³. Fakat sancakların, Mukataat veya Mansure Hazinesi tarafından atanan yöneticiler ile idare edildiği bu dönemde sancak yönetiminde istikrar sağlanamamıştır⁴⁴. Redif Askerî Teşkilâtı uygulamaya konulduğunda, bazı sorunlar ortaya çıkmış, uygulama ilerledikçe güçlükler artmıştır. Bunlar göz önünde tutularak 1836 yılında Redif Askerî'nin daha uygun şartlarda eğitim yapmasını sağlamak için yeniden bir düzenlemeye gidilmiştir. Böylece Redif Teşkilâtı'nın kurulduğu sancaklar belirli merkezlere bağlanmış, mülkî idarede bir düzenleme yapılarak, valilik unvanı "Müşir" olarak değiştirilmiş⁴⁵ ve yeni idarî teşkilatlanma ile en büyük idarî birim olarak müşirlikler kurulmuştur. Müşirlikler ilk olarak Hüdavendigâr, Konya, Ankara, Aydın, Erzurum ve Edirne'de kurulmuş ve bunlara da komşu

yılında Darphane Nezareti yine müstakil olarak Mansûre defterdarlığıyla birleştirilmek suretiyle bütün malî işlerin bir elden idaresi kararlaştırılmıştır. Daha sonra defterdarlık unvanı terk olunarak Maliye Nezareti ismiyle bir Nezaret teşkil edilmiştir İ.Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, Ankara 1988, s.374.

⁴² Çadırcı, Anadolu Kentleri, s.15.

⁴³ Musa Çadırcı, "Tanzimat Döneminde Türkiye'de Yönetim (1839-1856)", Belleten, LI, S. 203, Ankara 1987, s.1230.

⁴⁴ BOA, HH, Nr. 23635, 1242/1826.

⁴⁵ Çadırcı, "Türkiye'de Yönetim", s. 1231.

sancaklar bağlanmıştır⁴⁶.

Alınan karara göre Redif taburları takım takım birleştirilecek yönetimlerine “Müşir-i Redif-i Hassa ve Mansûre” unvanıyla ve zirler getirilecektir. Bu kararlar doğrultusunda Redif-i Mansûre Konya Müşirliği, Konya, Akşehir, İçel, Niğde, Aksaray ve Beyşehir sancakları birleştirilerek oluşturulmuş ve başına müşir olarak Karaman Valisi Hacı Ali Paşa atanmıştır. Neticede valilik göreviyle Redif Askeri Komutanlığı aynı kişiye verilmiştir⁴⁷. 1844 yılında ise Beyşehir’in sancak statüsüne son verilerek Konya Sancağı’na bağlanması kararlaştırılmıştır⁴⁸.

B-Sancak Yöneticileri

Yukarıda ifade edildiği gibi XVIII. yüzyılda Beyşehir Sancağı’nda sancak yöneticisi olarak görev yapanlar, mutasarrıf ve mütesellim unvanıyla anılan yöneticilerdir. Osmanlı Devleti’nde sancak mutasarrıflık halinde teşekkül edildiğinde, başında bulunan yöneticiye *mutasarrıf* adı verilirdi⁴⁹. Devlet tarafından sancak yöneticisi olarak atanan mutasarrıfın, görevini kendi adına yürütmesi için yerine gönderdiği ve fiilen sancak yönetiminde bulunan kişi ise *mütesellim*’dir. *Mütesellim*, başlangıçta vali veya sancakbeyleri görev yerine ulaşıncaya kadar geçecek sürede görevlendirilmiş olan yöneticiler hakkında kullanılan bir tabir iken, sonraları sancak yönetimini mutasarrıf adına üstlenen kişiler hakkında kullanılır olmuştur. Bunlar sancağın hem idarî hem de malî işlerine bakıyorlar, buna karşılık olarak, sancak gelirinin bir kısmını kendilerine ayırıyorlardı. Ya da belirli bir parayı peşin olarak mutasarrıfa ödedikten sonra sancağın gelirleri bütünüyle kendilerine kalıyordu⁵⁰. Daha sonraki dönemlerde ise mütesellimler, sancağı doğrudan idare eden kişiler haline gelmişlerdir. Aşağıda XVIII. yüzyılda sancak yönetiminde söz sahibi olan mutasarrıf ve mütesellimlerin Beyşehir Sancağı’nda gösterdikleri yönetim performansları, elde edilen bilgiler çerçevesinde incelenecektir.

1- Mutasarrıflar

Mutasarrıf tabiri, XVII. yüzyılın sonlarında sancak yöneticileri için kullanılmaya başlanmış ise de bu dönemde sancaklar muta-

⁴⁶ Baykara, Tarihi Coğrafya, s.121.

⁴⁷ Çadırcı, “Türkiye’de Yönetim”, s.1228-1229.

⁴⁸ BOA, A.MKT, Nr, 40/12, 4 21 1262/18 Nisan 1846.

⁴⁹ Pakalın, Deyimler, II, s.586;

⁵⁰ Çadırcı, Anadolu Kentleri, s.23; Özkaya, Osmanlı Kurumları, s.196.

sarrıflık halinde teşkilatlandırılmamıştır. Bununla birlikte sancaklar, vezir rütbeli olan veya olmayan paşalara verilmeye başlayınca, bu paşaların sancağın yöneticisi veya tasarruf edeni şeklinde ifade etmek için klasik dönemde olduğu gibi sancakbeyi veya mirliva tabiri ile anılmaları uygun görülmemiş, sancaklara paşa rütbeli kişilerin tayin edilmeleri sonrasında, bu yöneticiler *mutasarrıf* olarak anılmıştır. Bu durum XVIII. yüzyılın başlarında iyice yaygınlaşmıştır. Bu dönemde eyalet ve sancaklar, ya miri mukataa haline getirilerek iltizam usulüyle, ya da arpalık veya malikâne suretiyle tevcih edilmeye başlanmıştır. Eyalet ve sancakların tasarrufu hususunda has sisteminin yavaş yavaş kaldırılması, buraların askerî yönünün azaldığı ve daha çok iktisadi bakımdan değerlendirildiğini göstermektedir. Bu özelliğinden dolayı, *mutasarrıf* tabiri sadece sancakları tasarruf edenler içinde değil, eyaletleri tasarruf edenler için de kullanılmıştır. XIX. yüzyılda ise *mutasarrıflık* artık bir idare ve tasarruf şeklini almış, eyalet ve sancakların yönetimi buraları *ber vech-i mutasarrıflık* olarak yöneten ve *mutasarrıf* olarak anılan paşalara bırakılmıştır⁵¹. XIX. yüzyılın başlarında, bugün birer vilâyet merkezi olan büyük şehirlerden Kocaeli, Bursa ve Eskişehir'in *mutasarrıflık* haline getirilerek vezirlerden birine verildiği olmuştur. Yine Bozok Sancağı “*ber vech-i mutasarrıflık*” olarak Cebbarzadelerden birine tevcih ediliyordu⁵².

Beyşehir Sancağı'nda, XVIII. yüzyılda ismini tespit edilebildiğimiz ilk sancak yöneticisi⁵³, Beyşehir Sancağı'nın arpalık⁵⁴ olarak kendisine verildiği Ahmet Paşa'dır. Ahmet Paşa, Hamid Sancağı eski *mutasarrıfı* olup, Anapa Kalesi muhafazası şartıyla ve arpalık suretiyle 14 Eylül 1716'da Beyşehir Sancağı'na atanmıştır⁵⁵. Ken-

⁵¹ Kılıç, Eyalet ve Sancak Tevcihati, s. 23-25.

⁵² Çadırcı, Anadolu Kentleri, s.14, 21.

⁵³ XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Beyşehir'de görev yapmış olan *mutasarrıflardan* isimleri tespit edilebilenlerin listesi için bk. Tablo 1.

⁵⁴ Arpalık, memurlara verilen bir çeşit tahsisat veya azil ya da emekli edilen mülki ve ilmi memurlara ma'zûliyet veya emeklilik maaşı mukabilinde tahsis edilen gelir manasında kullanılmaktadır. Pakalın, Deyimler, I, s.84.

⁵⁵ XVIII. yüzyılın ilk yarısında Beyşehir Sancağı'nda görev yapmış *mutasarrıflardan* bazılarının isimleri ve görev süreleri şöyledir; Kılıç, Eyalet ve Sancak Tevcihati, s.124; Arnavut Ömer Paşa, 24 Mayıs 1722'de ilk kez, 20 Şubat 1723'de yeniden atanmıştır. Bekir Paşazâde Cafer Paşa, 31 Mayıs 1723'de atanmıştır. Karayılanlıoğlu İsmail Paşazâde Mehmet Paşa, 19 Temmuz 1724'de atanmıştır. Osman Paşazâde vezir Ahmet Paşa Beyşehir Sancağı'nda *mutasarrıf* iken 3 Aralık 1729'da Erzurum Eyaleti'ne atanmıştır. Fahammeddin Başar, Osmanlı Eyalet Tevcihati, (1717-1730), Ankara 1997, s. 81, 113, 288, 295, 296; 28 Ocak 1728; BOA, C.DH,Nr.11886, 15 C 1140/28 Ocak 1728 Tarihli Ruus Emri; Ahmet Paşa'dan sonra Şa'ban Paşazâde Seyyid İbrahim Paşa, eski Alanya Sancağı *mutasarrıfı* olup, 12 Mayıs 1736'da kendisine Beyşehir Sancağı ilhaken tevcih olunmuştur. Mehmet Paşa önceden Çete Ağası olup Rumeli Valisi Vezir Ahmet Paşa'nın layihası mucibince liva-i mezbur mir-i miranlık ve Şehirköyü muhafazası şartıyla 2 Ekim 1738 tarihinde

dilerine arpalık olarak sancak verilen bu gibi kimseler, genellikle buralara gidip yönetimi doğrudan doğruya üzerlerine almak yerine, merkezde oturup, geliri ve idaresi kendilerine verilen bölgenin yönetimini vekilleri vasıtasıyla yürütmeyi uygun görmüşlerdir⁵⁶. Arpalık olarak sancak tevcih edilen kişi, şayet o anda başka bir görevi ifa ediyorsa, tevcihatı *ber-vech-i zamime*, mazul veya emekli olmuş ise *ber-vech-i arpalık* şeklinde gerçekleşiyordu. Bu yüzyılda özellikle Rumeli, Anadolu ve Karaman eyaletlerine bağlı sancaklar arpalık usulüyle yönetiliyordu⁵⁷. Arpalık olarak birkaç sancağı tasarruf eden vezirlere, bazen yararlıklarından dolayı eyaletler de tevcih olunmuştur. Örneğin arpalık olarak Beyşehir ve Akşehir sancaklarını tasarruf eden Sadeddin Paşa'ya 15 Mayıs 1761'de Karaman Valiliği de verilmiştir⁵⁸.

Beyşehir Sancağı yöneticileri arasında Rumeli Beylerbeyliği payesine sahip olan yöneticiler de bulunmaktadır. 1777 yılında Beyşehir Sancağı mutasarrıfı olan Kara Mütesellim Ahmet Paşa Rumeli Beylerbeyliği payesi sahibidir⁵⁹. Paşalara verilen bu payeler ile onların hem mansıplarına uygun olarak, hem de gelirini tasarruf edebilecekleri bir sancak veriliyor ve böylece maddî ve manevî açıdan taltif edilmiş oluyorlardı⁶⁰. Beyşehir Sancağı mutasarrıfı Kara Mütesellim Ahmet Paşa, Gence'de görevde bulunduğu sırada vefat etmiş ve yerine 11 Haziran 1777 tarihinde Mustafa Paşa tayin edilmiştir⁶¹. Mustafa Paşa'dan sonra sancakta, Mehmet Sait Paşa görev yapmış, Paşa'ya 28 Ocak 1779 tarihinde Kocaeli Sancağı arpalık olarak tevcih edilmiştir⁶². Mehmet Sait Paşa'dan boşalan göreve ise 2 Şubat 1779 tarihinde Sutanönü Sancağı eski Mutasarrıfı Hamit Hüseyin Paşa tayin edilmiştir⁶³. Beyşehir Sancağı'nda Hüseyin Paşa'dan sonra Memiş Paşazade Bekir Paşa'nın mutasar-

kendisine Beyşehir Sancağı tevcih edilmiştir. Mehmet Paşa'ya Beyşehir Sancağı 17 Kasım 1738'de ibka kılınmış ve 10 Eylül 1739'da Niş Muhafazası'nda kalıp kaymakam olarak görev yapmış ve Niş Muhafazası'nda kalmak şartıyla yeniden verilmiştir. 24 Eylül 1739 tarihinde kendisine Alacahisar Sancağı da Beyşehir Sancağı'na ilhaken tevcih olunmuştur. Kılıç, Eyalet ve Sancak Tevcihati, s.124; Bir belgede 1756 yılında İbrahim Paşa isminde bir sancakbeyinin adı zikredilmektedir. BOA, C. ADL, Nr. 6259, Ra 1169/Ocak 1756.

⁵⁶ Çadırcı, "Türkiye'de Yönetim", s.1216.

⁵⁷ Kılıç, Eyalet ve Sancak Tevcihati, s.38.

⁵⁸ Özkaya, Osmanlı Kurumları, s.181.

⁵⁹ BOA, C.DH, Nr.12791, 3 Ca 1191/9 Haziran 1777 Tarihli Pusula.

⁶⁰ Kılıç, Eyalet ve Sancak Tevcihati, s.38.

⁶¹ BOA, C.ML, Nr. 23519, 5 Ca 1191/11 Haziran 1777.

⁶² BOA, C. DH, Nr. 950, 10 M 1193/28 Ocak 1779.

⁶³ BOA, C. DH, Nr. 10250, 15 M 1193/ 2 Şubat 1779; XVIII. yüzyılın sonlarında ismi tespit edilen bir diğer mutasarrıf Abdullah Paşa'dır. Abdullah Paşa 1795 yılı Mart ayında imdad-ı hazeriyesini toplamakla meşguldü. BOA, C. DH. Nr. 6853, 6 B 1209/27 Mart 1795 Tarihli Arzuhal.

rnf olduğu, daha sonra Bekir Paşa'nın Beyşehir Müftüsünü haksız yere öldürülmesi neticesinde idam edildiği anlaşılmaktadır⁶⁴.

İnceleme dönemimizde bazı mutasarrıflar Beyşehir Sancağından sonra eyalet yöneticiliğine terfi etmişlerdir. Örneğin 1782 yılında Beyşehir mutasarrıfı olan Osman Paşa, Ağustos 1782'de Maraş Eyaleti Mutasarrıflığına tayin edilmiştir⁶⁵. Beyşehir Sancağı bu dönemlerde vezir rütbeli yöneticiler tarafından da talep edilmektedir. Örneğin Rumeli Seraskeri Hürşit Paşa, sancağın Halep'te ikamet eden Mehmet Paşa'ya verilmesini istemişse de bu istek sadrazam tarafından kabul görmemiş⁶⁶, daha sonradan bir başka talip, vezir el-Hâc Osman Paşa 1810 yılında bu göreve getirilmiştir⁶⁷.

Daha önce kısaca ifade edildiği gibi, XVII. yüzyılın ilk yarısından itibaren vezir rütbesini almış, yani beylerbeyi ve vali olmaya hak kazanmış olanların sayılarındaki artışa karşılık, eyalet sayısını artırma imkânının bulunmayışı, atamada önemli bir sorun olarak ortaya çıkmış bulunuyordu. Hükümet bu gibi kimselere unvanlarına uygun görev veremeyince, bazı sancaklar bağılı oldukları eyaletlerinden ayırılarak bu durumdaki kişilere geçim kaynağı olarak verilmeye başlanmıştır. Fakat birkaç sancağı tasarruf eden mutasarrıfların yönetimlerine bırakılan sancakları tek başlarına idare etmeleri imkânsız olduğundan, genellikle kendi kapı halkından güvendikleri kişileri mütesellim olarak görevlendirmişlerdir. Bazen de yörenin ileri gelenlerinden mütesellim seçtikleri görülmüştür⁶⁸. Her iki halde de atama padişahın onayı alındıktan sonra kesinleşmektedir. Bir veya birkaç sancağın yönetimini üstlenen vezir rütbeli mutasarrıflardan bazıları, sancaklardan birini merkez seçerek yönetimi doğrudan üstlenmiştir⁶⁹. Ancak bunla-

⁶⁴ BOA, C. ADL, Nr. 4606, 4799,6304.

⁶⁵ BOA, C. DH, Nr. 4470, 1196.

⁶⁶ BOA, HH, Nr. 32946, 1225/1810; Bu tarihlerde sancak mutasarrıfı olan Süleyman Paşazâde Mehmet Paşa Kırşehir Mutasarrıflığına tayin edilmiştir. BOA, C. DH. Nr. 7172, S 1222/Mart 1807.

⁶⁷ BOA, C. DH, Nr.14450, 24 Ca 1226/ 16 Haziran 1811. el-Hâc Osman Paşa eskiden Anadolu Valiliği yapmış olup 2 Aralık 1809 yılında Karesi Sancağı ilhakiyla beraber Beyşehir Sancağına getirilmiştir. Ancak Beyşehir Sancağı 14 Şubat 1810'da mansıplıktan ifraz edilerek madene ilhak edildiğinden sancak mutasarrıfı bu görevi bırakmak durumunda kalmıştır. BOA, KA.D, Nr. 126, s. 67 hüküm 1, Fakat aynı kişi olup olmadığı tespit edilememişse de Vezir Osman Paşa isminde bir kişinin 1813 yılında Beyşehir Sancağı'nın başında bulunduğu görülmektedir. BOA, KA.D, Nr. 127, s. 85, hüküm 2; Osman Paşa'nın bu görevi 1814 yılı sonlarında vefat edinceye kadar sürdürdüğü anlaşılmaktadır. BOA, HH, Nr.35323, 1230/1814.

⁶⁸ Örneğin Beyşehir Sancağı mutasarrıfı olan Süleyman Paşa Beyşehir'e Kireli muhtarı Feyzullah'ı mütesellim tayin etmiştir. BOA, C.DH, Nr. 10261, 26 L 1240/ 13 Haziran 1825.

⁶⁹ Çadırıcı, Anadolu Kentleri, s.21.

rın birçoğu atandıkları bölgelere gitmemiştir⁷⁰.

Beyşehir Sancağı, uzun bir süre müstakil olarak idare edilmişken, özellikle XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren birkaç sancağı aynı anda tasarruf eden yöneticiler tarafından idare edilmeye başlanmıştır. Bu tasarruf şekli, yani bir paşanın aynı zamanda birkaç sancağı tasarruf etmesi, tabii olarak, bu paşaların tasarrufu altındaki bütün yerlerde fiilen bulunmalarını engellemiştir. Bu sebeple, diğer sancaklara kendi namına vergileri toplayacak ve orayı idare edecek bir görevli göndermişler veya kendileri de buraların vergilerini mültezimlere devretmişlerdir⁷¹.

Beyşehir'in dâhil olduğu mutasarrıflığın yöneticisi olarak tespit edilebilen mutasarrıfların ilki Osman Paşa'dır. Daha önce de Beyşehir Sancağını uhdesinde bulunduran⁷² ve 1813 yılında Kırşehir, Aksaray ve Beyşehir Sancakları mutasarrıfı olan Osman Paşa, Karaman Eyaleti Valisi Abdullah Paşa'nın biraderidir. 1814 yılı sonlarında Aksaray'da bulunduğu sırada vefat etmiş olan Paşa'nın yönetim karargâhını Aksaray'da kurduğu anlaşılmaktadır⁷³. Osman Paşa'dan boşalan Aksaray, Kırşehir ve Beyşehir Sancakları mutasarrıflığına Selanik Valisi Bekir Paşa tayin edilmiş⁷⁴, Bekir Paşa'dan sonra ise Silahtar Ali Paşa bu göreve atanmıştır⁷⁵. Silahtar Ali Paşa'nın hikâyesi ilgi çekicidir. Eski Bosna Valisi olan vezir Silahtaroglu Ali Paşa'nın bu görevine atanmasından görev yerine ulaşmasına kadar Aksaray Sancağı mütesellimliğine, Aksaray Sancağı'ndan es-Seyyid Mehmet Efendi'yi tayin eder⁷⁶. Ali Paşa tayin edildiği bölgeye giderken önce Kırşehir'e uğramış, yerine Hasan Paşa'yı mütesellim tayin ederek, ona 12.500 kuruş, kethüdası İbrahim Paşa'ya 7.500 kuruş, hazinedarına 5.000 kuruş ve sancak hazinesine de 50.000 kuruş tahsis ederek Beyşehir'e geçmiştir⁷⁷. Silahtar Ali Paşa ikamet yeri olarak Beyşehir'i seçmiş; fakat Beyşehir Kazası'na varınca çok geçmeden vefat etmiştir⁷⁸.

⁷⁰ Çadırcı, "Türkiye'de Yönetim", s. 1216-1231; Örneğin Asakir-i Mansûre Seraskeri olan Mehmet Hüsrev Paşa'ya 1826'da Karahisar-ı Sahip, Ankara ve Sultanönü sancaklarının mutasarrıflığı verilmiş, bir yıl sonra ise Anadolu Eyaleti bütünüyle mutasarrıflık olarak kendisine tevcih edilmiştir. İstanbul'da oturan ordu başkomutanı buralara mütesellimlerini göndererek yönetmiştir. Çadırcı, Anadolu Kentleri, s. 21.

⁷¹ Kılıç, Eyalet ve Sancak Tevcihati, s.23-25.

⁷² Karaman Ahkâm defterlerinde yer alan bir hüküme göre Beyşehir Sancağı eskiden Anadolu Valisi olan Vezir el-Hâc Osman Paşa'ya, Karesi sancağıyla beraber 1224 senesi Şevval ayının 24. (Aralık 1809) gününde tevcih olunmuştur. BOA, KA.D, 126, s. 67, hüküm 1.

⁷³ BOA, HH, Nr.35323, 1230/1814.

⁷⁴ BOA, HH, Nr. 21780, 1230/1814.

⁷⁵ BOA, HH, Nr.33073,1230/1814.

⁷⁶ BOA, C.DH, Nr.2194, 12 Z 1230/15 Kasım 1815.

⁷⁷ BOA, C.ML, Nr.13243, 22 R 1231/22 Mart 1816.

⁷⁸ BOA, HH, Nr.31146, 1231/1815; 35923,1233/1817; Ali Paşa'nın muhalledatının

Bunun üzerine Beyşehir Sancağı'nın, Kethüdası İbrahim Paşa'ya, Kırşehir Sancağı'nın mütesellim ve akrabasından Hasan Paşa'ya tevcihi veya sancakların Karaman Eyaleti Valisi Abdullah Paşa'ya ilhakı gündeme gelmişse de, adı geçen sancaklar Sivas Valisi Mehmet Said Galip Paşa'ya tevcih edilmiştir⁷⁹. Mehmet Sait Galip Paşa, görevine 9 Aralık 1815 tarihinde tayin edilmiş⁸⁰, tayin edildikten sonra bölgeye ulaşmak için 29 Aralık 1815'te harekete geçmiş⁸¹ ve 24 Şubat 1816 tarihinde Kırşehir'e ulaşmıştır. Galip Paşa karargâh olarak Beyşehir'i seçtiğinden Kırşehir'e mütesellim tayin etmiş ve birkaç gün sonra buradan Beyşehir'e gitmek üzere ayrılmıştır⁸².

Paşa, Beyşehir'de ikamet ederken İstanbul'a gönderdiği bir tahriratta, *ihsan lütuf ve merhamet için tevcih edilen bu iki sancağın gelirinin az olması sebebiyle idaresine muktedir olamadığını, bunun için bir de Bozok Sancağı'nın kendisine ilhak edilmesini istemiştir*. Paşa bunun mümkün olmaması halinde başka bir göreve atanmayı talep etmektedir. Paşa'nın bu talebi üzerine gönderilen cevapta *Bozok Sancağı'nın Ali Paşa'nın uhdesinde olduğu ve onun elinden alınmasının şimdilik caiz olmadığı, ilerde yapılacak tevcihler sırasında bu isteğinin dikkate alınacağı* bildirilmiştir⁸³. Sonradan Niğde Sancağı'nın Kırşehir ve Beyşehir'e ilave olarak kendisine verildiği anlaşılmaktadır. Fakat Paşa'ya Niğde Sancağı, orada ikamet etmek şartıyla tevcih edilmiş⁸⁴, bunun üzerine, yönetim karargâhını Beyşehir'den Niğde'ye taşımıştır. Bu sırada Beyşehir halkı müftü önderliğinde mahkemeye müracaat ederek sancaklarına mütesellim tayin edilmesi veya kazalarının Bozkır Madeni'ne bağlanmasını talep etmiştir⁸⁵.

Galip Paşa'dan sonra Niğde, Kırşehir ve Beyşehir Sancakları mutasarrıflığına Şerif Paşa getirilmiştir⁸⁶. Şerif Paşa yeni görev mahalline giderken, Nevşehir Kazası'na uğramış ve burada ahali tarafından istenilmeyen yönetici ilân edilmiştir⁸⁷. Çünkü Nevşehir

zabtedilmesi hakkındaki emir. BOA, HH, Nr. 25261, 1238/1822.

⁷⁹ BOA, HH, Nr. 23002; Silahtar Ali Paşa Beyşehir'e defnedilmiş olmalıdır. İ.H Konyalı, Beyşehir'de bulunduğu bir mezar taşını, 1815 yılına tarihlendirmekte ve bu taşın Beyşehir Sancak Beyi Silahtar Ali Paşa'ya ait olduğunu söylemektedir. Mezar taşı kitabesi metni ve tercümesi için bk. Konyalı, Beyşehir, s. 290-291.

⁸⁰ BOA, C.DH, Nr.7137, 27 M 1231/ 29 Aralık 1815 Tarihli Hüküm.

⁸¹ BOA, HH, Nr.31201, 1231/1815.

⁸² BOA, HH, Nr.35919, 25 Ra 1231/24 Şubat 1816.

⁸³ BOA, HH, Nr.23228, 1233/1817.

⁸⁴ BOA, HH, Nr. 16363, 1232/1816.

⁸⁵ BOA, HH, Nr.36091 J, 11 C 1232/28 Nisan 1817.

⁸⁶ BOA, HH, Nr.24824,1232/1816.

⁸⁷ Bu konuyla ilgili belgelerden anlaşıldığına göre Nevşehir'de 500'den fazla insan mahkemeye müracaat ederek paşayı istemediklerini bildirmişler. Mahkemenim durumu dikkate alınması üzerine, ahali muhızlı alıkoymuştur. Ahalinin mahkemeden zorla ilâm aldığı ve

hir ahali Şerif Paşa'nın Nevşehir'de oturmamasını istemektedir. Nevşehir Kadılığı daha önce bunu merkezden rica etmiş⁸⁸ olmasına rağmen Şerif Paşa'nın Nevşehir'e gitmesi üzerine halk duruma isyan etmiş, olayın bitimiyle meselenin meclis-i şer' de etraflıca ele alınmasına karar verilmiştir. Bu olaydan sonra Şerif Paşa'nın görevine devam ettiği anlaşılmaktadır⁸⁹. Fakat karargâh olarak ne-reyi seçtiği tam olarak tespit edilememiştir. Şerif Paşa'dan sonra sancakların yönetimine Süleyman Paşa ve onun görevden alınmasıyla da vezir Ahmet Paşa getirilmiştir⁹⁰ Ahmet Paşa 1818 yılı başlarında *imdad-ı hazeriyesini* toplamakla meşguldür⁹¹. Paşa, aynı göreve 1822 yılında yeniden atanmıştır⁹². Bu tarihte kethüdalığına ise biraderi İbrahim Ethem Ağa yürütmektedir⁹³. 1823 yılı başlarında vefat eden Ahmet Paşa'nın tahrirat defterleriyle mühürleri İstanbul'a gönderilmiş, geride bıraktığı 36.000 kuruşu borçları için alıkonulmuş ve yerine Süleyman Paşa getirilmiştir⁹⁴.

Süleyman Paşa yönetim karargâhını Niğde'de kurmuştur. Fakat Niğde ahali bu durumdan yine şikâyetçi olmuş, Paşa'nın sürekli Niğde'de ikamet etmesinin oldukça masraflı olduğunu beyan etmişlerdir. Bunun üzerine merkezden gönderilen emirle Paşa'nın görevi süresince 6 ay Niğde'de 6 ay Beyşehir'de ikamet etmesi uygun görülmüştür⁹⁵. Süleyman Paşa Eylül 1824'te Van Muhafızlığı'na tayin edilirken, Kandiye Muhafızı Osman Paşa da, Niğde, Kırşehir ve Beyşehir sancakları mutasarrıflığına atanmıştır⁹⁶. Süleyman Paşa, Niğde'den ayrılırken Niğde Alaybeyi'ni Niğde'ye, Mustafa Ağa'yı Kırşehir'e, Kireli muhtar Feyzullah'ı ise Beyşehir'e mütesellim tayin etmiştir⁹⁷.

Süleyman Paşa'nın ayrılmasından sonra bu göreve vezir Sert Mahmut Paşa'nın getirildiği anlaşılmaktadır. Sert Mahmut Paşa'nın mutasarrıflığı sırasında belgelere yansıyan iki ayrı olay da ilgi çekicidir. Sert Mahmut Paşa'ya gönderilen bir emirde, Bey-

naibin nasihatini dinlemedikleri anlaşılmaktadır BOA, HH, Nr.32237, 1232/1816; Nr. HH 36027 C; 36027 E, Ra 1233/ Ocak 1818 Tarihli Şerif Paşa'nın Tahriratu.

⁸⁸ BOA, HH, 36027 D, 15 S 1230/27 Ocak 1815; 1820 yılında Niğde, Beyşehir ve Kırşehir sancaklarına mutasarrıf tayin edilmesinin ardından Gülşehri ahali mahkemeye müracaat ederek mutasarrıfın vilâyete gelmesine kadar kendilerinin istedikleri el-Hâc Esat Ağa'nın mütesellim tayin olunmasını istemiştir. BOA, C. DH. Nr. 10857, 1235/1820.

⁸⁹ BOA, HH, Nr.24923, 1234/1818.

⁹⁰ BOA, HH, Nr. 23314.

⁹¹ BOA, C.DH, Nr. 8137, 10 Ra 1233/18 Ocak 1818.

⁹² BOA, C.DH, Nr. 9925, 4 L 1237/24 Haziran 1822.

⁹³ BOA, HH, Nr.35143, 1237/1821 Tarihli Takrir.

⁹⁴ BOA, HH, Nr.23041, 1238/1822.

⁹⁵ BOA, C.DH, Nr.3131, B 1239/Mart 1824.

⁹⁶ BOA, HH, Nr.23666, 1239/1823.

⁹⁷ BOA, C.DH, Nr.10261, 26 L 1240/13 Haziran 1825.

şehir Sancağı dâhilinde olan Seydişehir Kazası âyanının birkaç senedir ahaliye zulmettiği ifade edilmiş, âyanlığı sırasında ahalden 1500 keseden fazla akçe tahsil ettiği bildirilmiş ve Paşa'dan durumun araştırılması istenilmiştir⁹⁸. Durumu araştırması beklenen Sert Mahmut Paşa, çok geçmeden ahaliye zulmettiği gerekçesiyle 1826 yılında azledilmiş, vezareti kaldırılarak Bursa'da ikamet etmesine müsaade edilmiştir. Sert Mahmut Paşa'nın görevden alınmasından sonra, fukara ve ahalinin mutasarrıf masrafından ve mübaşir hizmetinden kurtarılması için, üç ayrı sancaktan oluşan mutasarrıflığın ayrı sancaklar halinde, hazine tarafından atanan mütesellimlerce idaresine karar verilmiş, böylece sancak gelirleri miriye ait olmuştur. Bu tarihte yıllık geliri 90.500 kuruş mertebesinde olan Beyşehir'in (Niğde 60.000, Kırşehir 49,500) gelirinin az olmadığı düşünülerek, *ağırca bir mütesellim* tarafından idaresi uygun görülmüştür. Bu sırada Sivas Mütesellimi Ethem Efendi'nin Beyşehir Sancağı'nın uhdesine ihale edilmesi halinde fukaraya asla zulmetmeyeceğini, hizmetindeki 5-10 adam ile 100.000 kuruşa hizmet etmeyi kabul ve taahhüt ettiğini ifade etmesi üzerine Beyşehir mütesellimliği kendisine tevcih edilmiş ve diğer sancakların da uygun mütesellimlerle idare edilmesine karar verilmiştir⁹⁹. Böylece 1826 yılından itibaren Beyşehir Sancağı bir süre Mukataat Hazinesi tarafından zapt ve idare edilmeye başlanmıştır. Beyşehir Mütesellimliği 1827 yılında İbrahim Efendi'nin üzerine ihale edilmiştir. Sancak ahalisinin mütesellimlerinden memnun olduklarını beyan etmeleri ve yeni sene de tekrar kendisine ihale edilmesini arz etmeleri üzerine Mukataat Nazırı'nın takriri ile 1828 yılı mütesellimliği de İbrahim Efendi'ye ihale edilmiştir¹⁰⁰.

1828 yılında vezir Mehmet Halil Rifat Paşa'nın Niğde-Kırşehir ve Beyşehir sancakları mutasarrıfı olduğu anlaşılmaktadır. Paşa bu tarihte Rusya üzerine gerçekleşecek olan sefer sırasında *asakir-i mansûre seraskeri kaymakamlığına* tayin edilmiştir¹⁰¹. Vezir Mehmet Halil Rifat Paşa 1830 yılında mutasarrıflık görevini hala sürdürmektedir¹⁰². 1830 yılından sonra tekrar Mukataat Hazinesi tarafından idare edilen Beyşehir, hazine tarafından Konya

⁹⁸ BOA, C.DH, Nr.7260,L 1241/Mayıs 1826; Benzer bir durumda, mutasarrıflık olarak idare edilen Kayseri Sancağı mutasarrıfı Osman Nuri Paşa'nın yönetimi sırasında halka çok zulmetmesi üzerine görevden alınarak sancağın 1834'te Mansûre Hazinesi'ne bağlanmasıdır. Çadircı, Anadolu Kentleri, s.21.

⁹⁹ BOA, HH, Nr.23635,1242/1826.

¹⁰⁰ BOA, HH, Nr.26710,1243/1827.

¹⁰¹ BOA, Cevdet Askeriye (C.AS), Nr,12037, Z 1243/Haziran 1828 Tarihli Hüküm.

¹⁰² BOA, C.DH, Nr,10548, 19 Ş 1245, 13 Şubat 1830.

Kazası âyanı Süleyman Bey'in uhdesine verilmiştir. Süleyman Bey, 2 sene boyunca üzerine aldığı bu görev için amcası Mehmet Bey'i vekil tayin etmiştir. Fakat ahaliye sürekli zulmettiği anlaşılan Süleyman Bey çok geçmeden görevden alınmış ve yerine daha önce de Beyşehir Sancağı'nda mütesellim olan Derviş Ahmet Bey getirilmiştir¹⁰³. 18 Ağustos 1834 tarihinde Beyşehir Sancağı, Aksaray Sancağı ile birlikte, Akşehir Sancağı mutasarrıfı ve Karaman Eyaleti Valisi olan Hacı Ali Paşa'ya ilhak edilmiştir¹⁰⁴. Bu tarihten sonra da bir süre Beyşehir Sancağı Karaman valilerin idaresinde kalmıştır.

2-Mütesellimler

Mütesellim, teslim olunan şeyi ahz ve kabul eden kişidir¹⁰⁵. Bununla birlikte, mutasarrıfların havalesiyle, onlar adına, sancakları yöneten kişilere mütesellim denilmektedir¹⁰⁶. Önceleri "müsellim" ve "kaymakam" daha sonra da "mütesellim"¹⁰⁷, diye adlandırılan bu vekiller çoğunlukla o bölgenin öne çıkmış ailelerine mensup kimselerdi¹⁰⁸.

Ülke yönetiminde XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra yer almaya başlayan mütesellimlik¹⁰⁹, XVIII. yüzyılda yaygınlaşmış ve Tanzimat'ın ilânına kadar varlığını sürdürmüştür. Bu dönemde voyvodalıkla yönetilen sancaklar dışındaki bütün sancaklar mütesellimler vasıtasıyla yönetilmiştir¹¹⁰. Klasik Osmanlı düzeninde sancakbeyi diye anılan görevliye karşılık gelen mütesellim, incelediğimiz dönemde mutasarrıf adına sancağı yöneten kişidir. Mutasarrıfların yönetimlerine bırakılan bütün sancakları tek başlarına idare etmeleri imkânsızdı. Bu sebeple kendilerinin bulunmadığı

¹⁰³ BOA, HH, Nr. 26258/ H, 1248/1832.

¹⁰⁴ BOA, C.DH, Nr. 2175, 12 Ra 1250/19 Temmuz 1834; C.AS Nr.7817, Ş 1255/Ekim 1839.

¹⁰⁵ Abdurrahman Vefik, *Tekalif Kavaidi*, I, Dersaadet 1328, s.265.

¹⁰⁶ Mustafa Nuri Paşa, *Netayic'ül-Vukuat*, III-IV, s.283; Pakalın, *Deyimler*, II, s.639; Mithat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, İstanbul 1986, s.235.

¹⁰⁷ Abdurrahman Vefik bu durumu şöyle ifade etmektedir: "Eyalet valileri ve sancaklar mutasarrıfları, uhdesinde diğer bir sancak daha bulunur da anın için taraflarından birisini gönderirlerse ana müsellim derlerdi ki, kazalara gönderilenlere mütesellim demenin münasebeti bu suretle tezahür eder." Abdurrahman Vefik, *Tekalif Kavaidi*, I, s.265.

¹⁰⁸ Mütesellimler hakkında geniş bilgi için bk. Musa Çadircı, "II. Mahmut Döneminde Mütesellimlik Kurumu", *DTCFD*, XXVIII, Ankara 1970, s.287-296; Yusuf Oğuzoğlu, XVII. Yüzyılda Karaman Beylerbeyi ve Mütesellimine İlişkin Bazı Bilgiler, *SÜEFD*, S.1, Konya 1981, s.93-99; Talat Mümtaz Yaman, "Osmanlı İmparatorluğu Teşkilatında Mütesellimlik Müessesine Dair", *Türk Hukuk Dergisi*, 1, Ankara 1944, s.75-105.

¹⁰⁹ Abdurrahman Vefik, mütesellimliğin Hicri 1000/Miladi 1591 tarihinde başlamış, Tanzimat'a kadar devam etmiş olduğunu söyler. Abdurrahman Vefik, *Tekalif Kavaidi*, I, s.265.

¹¹⁰ Özkaya, *Osmanlı Kurumları*, s. 196; Çadircı, "Türkiye'de Yönetim", s.1216, 1229; Oğuzoğlu, *Osmanlı Devlet Anlayışı*, s.73.

her sancağa mütesellim atamaktaydılar¹¹¹ Mütesellimler birkaç sancağı yöneten mutasarrıfın fiilen bulunamadığı sancakta¹¹², veya mutasarrıfın atanmış olduğu halde görev yerine gelmediği, ya da o sırada başka bir görevde bulunduğu durumlarda sancağın yönetimini üstleniyorlardı¹¹³. Mütesellimlerin eşkıyanın ortadan kaldırılması, mutasarrıfa ait olan mahsül ve şehriyenin toplanması, ahalinin zulümden korunması için kuvvetli ve güçlü kişiler olmasına özen gösterilirdi¹¹⁴.

Beyleybeyi veya sancakbeyi, yani eyalet veya sancağın asıl yöneticisi, kimi mütesellim tayin etmek istiyorsa, o kişi ile ilgili arzlarını kapı kethüdası¹¹⁵ aracılığıyla merkeze gönderir, tayinden sonra ise, tayinin yapıldığı vali tarafından buyruldu ile kadırlara, kethüda yerlerine, yeniçeri serdarlarına âyan-ı vilâyete ve iş erlerine duyurulurdu¹¹⁶. Mütesellimlerin kapıcıbaşı rütbesinde olması gerekiyordu¹¹⁷.

Beşşehir Sancağı örneğinde mütesellimlerin görevlendirilmeleri üç grupta toplanabilir. Bunlardan birincisi bir bölgeden başka bir bölgeye atanan mutasarrıfın, görev yerine ulaşınca kadar sancak veya sancakların yöneticiliğine mütesellim görevlendirmeleri halinde¹¹⁸, ikincisi mutasarrıfın birkaç sancağı tasarruf ettiği sırada kendisinin bulunmadığı diğer sancakları mütesellimler vasıtasıyla yönetmesi durumunda ortaya çıkmaktadır¹¹⁹. Bununla birlikte mutasarrıflar karargâh kurdukları sancakları değiştirdik-

¹¹¹ Musa Çadircı, "Tanzimat'ın ilanı Sıralarında Türkiye'de Yönetim, (1826-1839)" Belleten, LI, S. 201, Ankara, 1987, s.1231.

¹¹² Musa Çadircı, "Tanzimat'ın ilanı Sıralarında Türkiye'de Yönetim," s.1231.

¹¹³ Örneğin 1771 yılında Beşşehir Sancağı'na mutasarrıf tayin olunan Abdurrahim Paşa seferber orduda hizmet etmekte olduğundan Mehmet Emin Ağa mütesellim tayin edilmiştir. BOA, C.DH, Nr. 6521, 18 M 1185/3 Mayıs 1771

¹¹⁴ Özkaya, Osmanlı Kurumları, s. 197.

¹¹⁵ Kapı Kethüdalrı sancakbeylerinin merkezdeki işlerini takip ediyorlardı. Kethüdalrı beğenmeyen yöneticiler merkeze bu durumlarını ileterek yenilerinin tayinini istiyor, hatta isimde önerebiliyorlardı. BOA, HH. Nr. 32914, 1240/1824; Nr. 32251, 1237/1821.

¹¹⁶ Bayram Ürekli, "Osmanlı Taşra Teşkilatında Görevliler: Konya Örneği", Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıldönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi, 07-09 Nisan 1999, Bildiriler, (Yay. Haz. Alaaddin Aköz, Bayram Ürekli, Ruhi Özcan), Konya 2000, .s.709; İpşirli, "Devlet Teşkilatı", s.236; Özkaya, Osmanlı Kurumları, s.196.

¹¹⁷ Çadircı, "Türkiye'de Yönetim", s. 1231; Örneğin 1820 yılında Beşşehir Sancağı Mütesellimi olarak atanan Memiş Paşazade Süleyman Bey bu tayinle birlikte kendisine kapucubaşılık tevcih edilmesinden dolayı sadarete bir teşekkür mektubu arz etmiştir. BOA, HH, Nr. 35458, 1236/1820 Tarihli Mektubu arz.

¹¹⁸ Örneğin eski Bosna Valisi olup Beşşehir, Kırşehir ve Aksaray sancaklarına tayin olunan vezir Silahdaroğlu Ali Paşa, görev yerine gidinceye kadar sancaklar mütesellimliğine Aksaray Sancağı'ndan es-Seyyid Mehmet Efendi'yi tayin etmiştir. BOA, C.DH, Nr.2194, 12 Z 1230/15 Kasım 1815.

¹¹⁹ Kırşehir ve Beşşehir sancakları mutasarrıfı Ali Paşa, yönetim karargâhını Beşşehir'de kurmak istemiş ve Kırşehir'den geçerken Hasan Paşa'yı Kırşehir'e mütesellim atamıştır. BOA, C.ML, Nr.13243, 22 R 1231/22 Mart 1816.

lerinde, eski karargâhlarında yerlerine mütesellim bırakmışlardır¹²⁰. Mütesellimin atanmasına neden teşkil eden durumların üçüncüsü de mutasarrıfın tayin olduğu sancaklara gitmediği zaman ortaya çıkardı. Bu durumda mutasarrıfın idaresindeki bütün sancaklara mütesellim görevlendirmesi gerekirdi. Bütün bu hallerde mütesellimler, asıl yöneticiler olan mutasarrıflara vekâlet ederek sancağı yönetmişlerdir. Mütesellimler 1 yıl süreyle atanıyorlarsa da bazen 5 ay bazen 3 ay veya daha kısa sürelerde bu görevde kaldıkları da olmuştur. Ama bir süre sonra aynı kişi ya da aynı aileden başka bir kişi gene mütesellimlik görevini elde etmektedir. Böylece mütesellimlik belli ailelerin tekeline girmiş olmaktadır¹²¹. Bununla birlikte mutasarrıfların, mütesellimlerini denetledikleri ve hatta görevinde ihmal gösterenleri azlettikleri de görülmektedir¹²².

Sancakların mutasarrıfın uhdesinden alınarak doğrudan Mukataat Hazinesi'ne bağlandığı durumlarda, mütesellim sancağın asıl yöneticisi olmaktadır. Böylece hazineye bağlı sancaklar herhangi bir mutasarrıfa ihale edilmeden doğrudan mütesellim vasıtasıyla idare edilmiştir. Mütesellimler, Mukataat (veya daha sonraları Mansûre) hazinesine bağlı olan sancakları yönetimini alarak idare etmiştir¹²³.

Beşşehir Sancağı yönetiminin Mukataat Hazinesi'ne devredilmesiyle birlikte, bir süre mutasarrıfların sancak ile ilişkisi sonlandırılmış ve sancak yönetimi doğrudan mütesellim vasıtasıyla yürütülmeye başlanmıştır. Bu uygulamada devletin amacı, sancağı 'kötü idare eden' mutasarrıfların elinden almak, ayrıca sancak halkını, mübaşirât hizmetinden ve mutasarrıfın masraflarından kurtarmaktır. Neticede bu yöntemle idare sırasında sancak gelirlerinin miriye ait olacağı sebebiyle devletin gelirleri de artmış olacaktır¹²⁴. Diğer taraftan devlet hazinesine çeşitli ad ve biçimlerde halkın ödemek zorunda olduğu vergileri ve gelirleri toplayıp zamanında gönderilmesini sağlayan, buna bağlı olarak iç güven-

¹²⁰ Örneğin Niğde, Kırşehir ve Beşşehir Sancakları mutasarrıfı Galip Paşa, karargâhını Beşşehir'den Niğde'ye taşıması üzerine Beşşehir'e mütesellim tayin etmiştir. BOA, HH, Nr. 36091 J, 11 C 1232/27 Nisan 1817 Tarihli Tahrirat.

¹²¹ Özkaya, Osmanlı Kurumları, s.197.

¹²² Görevinde ihmal gösteren mütesellim Seyyit Mehmet Ağa'nın, sancak Mutasarrıfı Kara Mütesellim Ahmet Paşa tarafından azledilmesine dair. BOA, C.DH, Nr. 7235; Bu durum; mütesellimin, mutasarrıfın kontrolü altında olduğuna dair bir örnek olarak gösterilebilir.

¹²³ 1827 yılında Mukataat Hazinesi'ne bağlı olan Beşşehir Sancağı İbrahim Efendi'ye ihale edilmiştir. BOA, HH, Nr. 26710, 1243/1827; 1832 yılında ise Konya Âyanı Süleyman Bey üzerindedir. BOA, HH, Nr.26258/ H. 1248/1832.

¹²⁴ BOA, HH, Nr.23635, 1242/1826.

liği ve huzuru temin eden, gerektiğinde asker yazılması gibi halkı doğrudan doğruya ilgilendiren hizmetlerin yürütülmesini düzenleyen mtesellimlerin¹²⁵, sancak yönetimini doğrudan üzerlerine aldıkları bu dönemde yapmış oldukları yolsuzluk ve zulümlerini artırdıkları anlařılmaktadır¹²⁶.

III. Sancak Yöneticilerinin Halk ile İlişkileri

Osmanlı Devleti'nde merkezî otoritenin zayıflaması ile birlikte, gerek eyalet ve sancak, gerekse kaza yönetiminde söz sahibi olan vali, mütesellim, voyvoda, âyan, şehir kethüdası ve benzeri görevlilerin halk ile münasebetlerinde, genellikle keyfi tavırlar içerisinde oldukları görülmektedir. XVIII. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı merkezî otoritesinin gittikçe daha da zayıflamasına paralel olarak yönetim-halk münasebetleri oldukça bozulmuş ve bu durum özellikle taşra teşkilatında kendini hissettirmiřtir¹²⁷.

İnceleme dönemimizde yöneticilerin ahaliye karşı sergiledikleri tutum ve davranışlar ahaliyi bıktırmış halk bu zulümden sürekli şikâyetçi olmuřtur¹²⁸. Bu dönemlerde halkı en çok bıktıran durumlardan biri görevlinin şehir, kasaba veya köye gittiği zaman kendisinin, maiyetindeki kişilerin ve hayvanlarının yiyeceğini halkın üzerine yüklemesi veya bunların karşılığında para talep etmesidir. Eskiden beri yerleşmiş olan bu ve benzeri âdetler merkezî otorite gevsediği zamanlar özellikle köy halkı için felaket haline gelmiřtir¹²⁹. Karaman Beylerbeyi ile Seydişehir ve Beyşehir

¹²⁵ adırcı, Anadolu Kentleri, s.25;

¹²⁶ Bu dönemde mütesellimler arasında sancakta bulunan diğer yönetici ve âyanlarla işbirliği halinde birtakım işlere karışanlar çoğunluktur. BOA, C.ADL, Nr. 6336, Ra 1240/Ekim 1824; C.DH, Nr.10431, 19 S 1240/13 Ekim 1824; İbrahim Yılmazçelik, Diyarbakir Eyaleti'nde görev yapan valilerin işi bizzat yrtmeyerek bu işi mütesellimlere bıraktıkları dönemlerde Diyarbakir şehri de dâhil olmak üzere bölgede pek çok meselenin ortaya çıktığı tespitini yapmıştır. Bk. İbrahim Yılmazçelik, "Osmanlı Hakimiyeti Süresince Diyarbakir Eyaleti Valileri (1516-1838)", Uluslararası Kuruluşunun 700. Yildnmnde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi, 07-09 Nisan 1999, Bildiriler, (Yay. Haz. Alaaddin Aköz, Bayram rekli, Ruhi zcan), Konya 2000, s. 587.

¹²⁷ İbrahim Yılmazçelik, "XIX. yüzyılda Diyarbakir Eyaleti'nde Yönetim-Halk Münasebetleri", Prof. Dr. BAYRAM KODAMAN'a ARMAĞANI, (Yay. Haz. Mehmet Ali nal), Samsun 1993, s.371; XVIII. yüzyılda vali, mutasarrıf, mütesellim, âyan, ve sair yöneticilerin keyfi tavırları, usulsüzlükleri halk ile münasebetlerine dair örnekler için bk. zkaya, Osmanlı Kurumları, s.183 vd.

¹²⁸ 27 Haziran 1728 tarihli bir ferman özetinden anlaşıldığına göre Beyşehir Sancağı G Kazası'na bağlı Yenice Köyü ahaliyi merkeze yaptığı müracaatta, 2,5 avarız hanesine sahip olan köyde üzerlerine düşen vergileri ödedikleri halde G Kazası ahaliyi tarafından kendilerinden fazla vergi talep edildiği belirtilmiştir. Hatta Yenice Köyü ahaliyi bu gerekçelerle G Kazası'nda ayrılmak ve Konya Kazası Su Dirhemi Nahiyesi'ne bağlanmak istemiştir. Bu talep merkez tarafından olumlu karşılanmış ve köy Su Dirhemi Nahiyesi'ne ilhak edilmiştir. KşS, 51, 277-2.

¹²⁹ Halil İnalçık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler", TCTA, VI, İstanbul 1985, s. 1538.

kadınlarına hitaben gönderilen Safer 1070/Ekim-Kasım 1659 tarihli fermanın anlaşılmasına göre Beyşehir mütesellimi köylere uğramış ve karşılıksız olarak, yem, yemek, arpa, saman, koyun, kuzu, yağ, bal, vb. yiyecekler ile *Kaftan Baha* ve *Tekalif-i Şakka* adıyla köylülerden 25.000 akçe almıştır. Bunun üzerine Afşar, İncesu ve Çukurağıl köylüleri mütesellimlerinden şikâyetçi olmuşlar ve şikâyeti dikkate alan merkezi yönetim tarafından köylünün rencide edilmemesi hakkında bir ferman gönderilmiştir¹³⁰.

Yapılan usulsüzlükler bazen merkez tarafından engellenebilmiş, fakat görevlilerin halktan kopardıkları mallar yanlarına kâr kalmıştır¹³¹. İdareci ve âyanların halktan aldıkları resim ve tekliflerin başlıcaları; ikramiye, at-baha, tahsildariye, mübaşiriye, ihzariye, müruriye, ondalık, kapı harcı, toprak bastı parası, kaftan baha, teşrifiye, öşr-i diyet, eşkıya teftişi, kolcu, sarrafiye vs.¹³² gibi isimlerle anılan şeylerdi. Durumun farkında olan merkezî yönetimin bunların önüne geçebilmek için elinden geleni yaptığı¹³³, ahalinin bu konudaki müracaatlarının çoğu zaman ciddiye alındığı ve bazı meselelerin halkın lehine çözümlendiği anlaşılmaktadır¹³⁴. Örneğin inceleme dönemimizde Niğde, Beyşehir ve Kırşehir sancakları mutasarrıfı Süleyman Paşa ile ahali arasında bir sebeple uyumsuzluk zuhur etmiş ve ahali mutasarrıflarının değiştirilmesini arz etmiştir. Bunun üzerine Süleyman Paşa azledilmiş ve yerine makul bir vezirin atanması uygun görülerek, Anapa eski Muhafızı Seyyit Ahmet Paşa atanmıştır.¹³⁵

¹³⁰ Konya Şer'îye Sicili (KŞS) Nr. 18, s.321-1, Evasıt Safer 1070/Ekim-Kasım 1659; Konya ve çevresinde görev yapan yöneticilerin zulümleri ve eşkıyalık hareketleri için bk. Ali Rıza Soyucak, *Konya ve Çevresinde Eşkıyalık Hareketleri (1640-1675)*, (SÜSBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 1997.

¹³¹ Bazı örnekler için bk. BOA, A.MKT, Nr. 104/111; İ.MVL, Nr, 5228; A.MKT. MVL, Nr. 29/58.

¹³² M. Çağatay Uluçay, XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri, İstanbul 1955, s.28; BOA, KA.D, Nr. 133, s.34-1; Konya Şer'îye Sicillerinde, mütesellimlerin Kışlak, Turban ve Tuğ akçası ismiyle halktan para aldıklarına dair bazı örnekler bulunduğu görülmektedir. Bk. İzzet Sak, 10 Numaralı Konya Şer'îye Sicili 1070-1071/1659-1661, (Transkripsiyon), Konya 2003, s.464.

¹³³ Örneğin 1827 yılında Beyşehir Naibine gönderilmiş bir emirde ahalden mevad-ı zülmiyeden olan hediye, teşrifiye, zahire baha ve bila ferman saray tamiri ve saray döşemesi veya saray yararına bir nesne talep edilmemesi istenilmiştir. BOA, KA.D, Nr. 133, s.34-1.

¹³⁴ Örneğin 1785 yılında Beyşehir Alaybeyi es-Seyyid Hidayetullah tumarları dağıtırken akraba ve dostlarını da ihmal etmemiştir. Fakat bu durum bir süre sonra merkezin dikkatini çekmiş ve Alaybeyi görevden alınmıştır. BOA, C.TM, Nr. 7893, 27 Ca 1199/7 Nisan 1785

¹³⁵ BOA,HH,Nr. 23314, 1239/1823; Yine 1660 yılında Beyşehir Sancağı Bozkır Kazası Avdan Köyü'nden Ali Efendi bin el-Hâc Süleyman ve Mehmet bin Pir ve Ramazan bin Abdülhalim ve Ömer bin Osman adındaki kişiler Konya Mahkemesi'ne müracaat ederek bu tarihte Beyşehir Mütesellimi olan İbrahim Ağa bin Ebubekir Efendi'den davacı olmuştur. Bu kişiler mütesellimin kendilerinden zorla 3 katır, 1 sim kılıç ve 6000 akçelerini aldıklarını iddia etmişler, eşya ve paralarını geri istemişlerdir. İbrahim Ağa, mahkemede olayın bu şekilde olduğunu itiraf edince, mahkeme tarafından ahalinin eşyasını geri

II. Mahmut döneminde kazalardan gelip geçecek memurların yaptıkları yolsuzlukları ve bunların halkın üzerine yük olmalarını engellemek için yayınlanan fermanlarda bu tür kişilere sudan başka ücretsiz bir şey verilmemesi, tevzi defterlerinde bu türlü usulsüz harcamalar olduğunda yetkililerin mesul tutulacağı sık sık tekrarlanmıştır¹³⁶. Rumeli ve Anadolu'da bulunan bütün vezirlere ve beylerbeyine gönderilen fermanlarda ahaliye mezalimden çekinmeleri konusunda ısrarcı olunmuştur¹³⁷. Bu dönemde Beyşehir ve çevresinde ahaliye yaptıkları mezalim sebebiyle azledilen¹³⁸, vezirlik rütbesi kaldırılan¹³⁹ veya idam edilen bazı mutasarrıflar olmuştur¹⁴⁰.

Hizmetleri asayişini sağlamak olmasına rağmen, bunların bazı örneklerde asayişini bozdukları görülmektedir. 1791 tarihli bir belgeye göre, bu tarihte Beyşehir Mütesellimi Taşağullı oğlu Hüseyin Ağa olup; eski mütesellim Ali Ağa bir miktar yörük eşkıyası ile Beyşehir Kasabası'na hücum etmiş ve bunun üzerine Hüseyin Ağa bir köye firar etmiştir. Yörük eşkıyası, Hüseyin Ağa'nın evini yağma etmiş, bu sırada bazı hizmetlileri karşı koymak istemişlerse de perişan olmuşlardır¹⁴¹.

Beyşehir Sancağı yönetiminin hazinelere bırakıldığı bu dönemlerde sancak yönetimini ihale edenlerden bazıları, daha önce zulümleriyle tanınan âyanlardır. Bu yerli aileler, mütesellimlik görevinin kendilerine kazandırmış olduğu yetki sebebiyle edindikleri servet sonucunda güç ve itibarlarını artırmışlardır¹⁴². Mustafa Nuri Paşa'ya göre âyanlar memleketin zenginlerinden onurlu ve etkili kişilerden olduklarından, valilere ve mutasarrıflara umduk-

vermesine hükmedilmiştir. 1-10 Ramazan 1070/11-21 Mayıs 1660; KŞS, Nr. 10, s. 73-1; Sak, 10 Numaralı KŞS, s.104-105.

¹³⁶ Abdullah Saydam, "Tanzimat'ın Memurları", Türkler, XIII, Ankara 2002, s. 670; Yöneticilerin suistimallerini önlemek için yazılan adalet fermanları, ehl-i örfün halkı soymamasını da öngörmekteydi. Adalet buyrukları da aynı şekilde halkı korumayı hedef tutardı. XIX. yüzyılda bu adalet buyrukları tekrarlanmıştır. Özkaya, Osmanlı Kurumları, s.184.

¹³⁷ BOA, HH, Nr. 16406, 1232/1816.

¹³⁸ BOA, HH,Nr.16329, 1237/1821.

¹³⁹ Örneğin Niğde, Kırşehir ve Beyşehir sancakları mutasarrıfı Vezir Sert Mahmut Paşa ahaliye zulmettiğinden vezareti kaldırılarak Bursa'da ikame edilmiştir. BOA, HH,Nr.23635.

¹⁴⁰ Örneğin Beyşehir eşraf ve âyanlarından Etmekçizadeler ile işbirliği yaparak, Beyşehir Müftüsü Mahmut Efendi'yi haksız yere katleden Mutasarrıf Memiş-Paşazâde Bekir Paşa'nın başı kesilerek idam edilmiştir. BOA, C.DH.Nr.13342 b, 1197/1792, C.AdI, 6304, 4799, Tarihsiz; Mücteba İlgürel, Ahmed Vâsif Efendi, Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr, Ankara 1994, s.116-117; Niğde, Kırşehir ve Beyşehir sancakları mutasarrıfı İsmail'in uygunsuz hallerinden dolayı idam edilmesi ile başının İstanbul'a gönderilmesi hakkında Tırhala Sancağı Mutasarrıfı Vezir Mahmut Paşa'ya hüküm. BOA, C.DH, Nr. 2823;Z 1236/ Ağustos 1821.

¹⁴¹ BOA,C.AS, Nr.33129, 3 C 1205/ 7 Şubat 1791 Tarihli Tahrirat.

¹⁴² Özkaya, Osmanlı Kurumları, s.196.

larından çok paralar sağlayarak, mütesellimlikleri ve voyvodalıkları da elde etmeye başlamışlardır.¹⁴³ Y. Özkaya da, hanedana mensup olan bu kişilerin bazen önce âyan, bazen de mütesellim olup, önceki görevini kaybettikten sonra hiç olmazsa âyan olma yoluna gitmiş olduklarını söylemektedir¹⁴⁴. Bu dönemde Beyşehir Sancağı ileri gelenleri, ahali temsilcileri, muhtarlar ve sancak dâhilindeki kaza yöneticileri, Beyşehir Sancağı uhdesine alan Konya Âyanı Süleyman Bey yönetiminden şikâyetçi olmuştur¹⁴⁵. Hâlbuki bir önceki dönemde mütesellimden ahalinin hayli memnun olduğu da anlaşılmaktadır¹⁴⁶. Neticede Tanzimat Dönemi öncesinde merkezî yönetimin taşradaki otoritesinin zaman zaman yok denecek derecede zayıfladığı, alınan önlemlerin yetersiz kaldığı, yönetimin her kademesinde gelenin gidene arattığı anlaşılmaktadır¹⁴⁷.

İnceleme dönemimizde Beyşehir Sancağına bağlı kazaların âyanları ile ilgili belgeler, bunların fonksiyonlarından ziyade bölgedeki güç, kuvvet ve ihtiraslarını ortaya koyan örneklerden öteye geçmemektedir. Belgelerin bir kısmı âyanlar hakkında ahalinin merkeze yaptığı şikâyetleri içermektedir. Bu şikâyetlerdeki yakınmalar farklı meselelerle alakalı olsa da ortak mesele âyanların sergiledikleri tutumlardır¹⁴⁸. Bu dönemde bazı âyanlar halka çeşitli vesilelerle sıkıntı çektirmekle kalmamış, aynı zamanda her fırsatta birbirlerine güç gösterisinde bulunmuştur. Bununla birlikte âyanların kazada bulunan diğer yöneticiler ile ciddi husumetleri olmuştur. Bu örnekler kısaca değinilmesi, âyanların sahip oldukları bazı özellikleri de ortaya koyacaktır. Bu örneklerin ilki Kireli Âyanı İsmail ile Bozkır âyanı arasında cereyan etmiştir. Kireli Âyanı Hacı İsmail Ağa, 1765 yılında, eski âyan Ahmet Ağa'dan sonra bu göreve gelmiştir¹⁴⁹. İsmail Ağa görevi sırasında halktan toplamış olduğu vergileri devlete tam olarak ödemediği için uyarılmış¹⁵⁰, kazasında zeamet sahibi olan Mehmet Ağa'nın zeamet

¹⁴³ Mustafa Nuri Paşa, Netayicü'l-Vukuat, III-IV, s.283.

¹⁴⁴ Özkaya, Osmanlı Kurumları, s.23.

¹⁴⁵ Seydişehir, Beyşehir, Göçü, Kireli kadıları vasıtasıyla ahali tarafından gönderilen arzuhal örnekleri için bk. BOA, HH, Nr.26258/ h; d; e; f; 1248/1832; Bu dönemde mütesellimlerin zulümlerine dair örnekler için bk. Çadırcı, Anadolu Kentleri, s.26-29.

¹⁴⁶ BOA, HH, Nr.26710, 1243/1827.

¹⁴⁷ Çadırcı, Anadolu Kentleri, s.29.

¹⁴⁸ Örneğin Beyşehir'de âyanlık yapan Kasım'ın ahaliye zulmettiği, bu kişinin ahaliden ziyade olarak iki yüz keseden fazla akçe tevzi ettiği ve daha öncede hakkında şikâyet olduğuna dair iki hüküm. BOA, KA.D, Nr. 128, s.138, hüküm 1, Nr. 127, s.85, hüküm 2.

¹⁴⁹ Ahmet Ağa'nın ismini, üzerinde yaklaşık 100 kişinin mührünü içeren bir arz-ı mahzardan öğreniyoruz. Bu belgede özetle kaza halkının, âyanları Ahmet Ağa'dan son derece memnun oldukları anlatılmaktadır. BOA, C.DH, Nr. 12700, Za 1175/Mayıs 1762 Tarihli Arz-ı mahzar.

¹⁵⁰ BOA, C.ML, Nr. 27969, 2 Ra 1199/13 Ocak 1785.

hâsılatını zapt etmek istediği için şikâyet edilmiş¹⁵¹, hatta *âyanlık* namı ile ahaliden para istememesi hakkında Kireli kadısına emir gönderilmiştir¹⁵². Bu durumların İsmail Ağa üzerinde hangi etkiyi uyandırdığı bilinmemektedir. Fakat bu olaylardan birkaç yıl sonra, Hamit Sancağı'na kadar uzanacak olan olaylar başlamıştır. Belgelerde hangi sebepten kaynaklandığı çok açık belirtilmemişse de, Bozkır Şeyhi¹⁵³ Abdulhalim Efendi, Beyşehir Sancağı Kireli Kazası Âyanı Hacı İsmail Ağa'ya karşı beslediği kin ve düşmanlıktan dolayı, 1798 yılında, 7000 piyade, 3000-4000 süvari ve otuz yük cephanesi ile Bozkır'dan hareket etmiş, bu durum üzerine Kireli Kazası âyanı ve Kireli kadısı ile birlikte 500 civarında ahali, Hamit Sancağı Karaağaç Kazası'na kaçmıştır. Firariler, Karaağaç Kazası Âyanı Hacı Ramazan Ağa'ya sığınmıştır. Karaağaç Kazası âyanı arabulmak maksadıyla kadıyı, Hacı İsmail'i ve ahaliyi de alarak Beyşehir'e hareket etmiş ise de Bozkır Şeyhi, Hacı İsmail Ağa'yı ve kadıyı zincirleyip Bozkır'a götürmüştür¹⁵⁴.

Belgeler, âyanlarla ilgili, 1824-25 yılında ortaya çıkan bir başka mücadeleyi de dile getirmektedir. Bu mücadele Seydişehir Kazası âyanı Derviş Ali Ağa ile Beyşehir Alaybeyi Osman ve Seydişehir sakinlerinden Hacı Soytarı arasında gerçekleşmiştir. Olaylar öncelikle Derviş Ali Ağa'nın ahaliden borç alarak geri vermediği ve bazı karyelerin muhtarları ile başına *delil kalpağı* takarak, kazada fesat çıkarıp huzuru bozduğu söylentisi ile başlamıştır. Merkeze kadar ulaşan bu iddianın araştırılması sancak mutasarrıfı olan Süleyman Paşa'dan istenmiş ve bir soruşturma başlatılmıştır¹⁵⁵. Yapılan soruşturma neticesinde âyanın fukaraya zulmetmediğine, herkesin kendisinden hoşnut ve ona müteşekkir olduğu anlaşılmış ve adı geçen âyan Divan-ı Hümayûn çavuşluğuna terfi ettiril-

¹⁵¹ BOA, Cevdet Tımar (C.TM), Nr. 4018, 5 Ra 1207/21 Ekim 1792 Tarihli Tahrirat.

¹⁵² BOA, C.ML, Nr. 28793, 7 S 1209/3 Eylül 1794.

¹⁵³ M. Zeki Oral, bir makalesinin dipnotunda "Beyşehir Sancağı'na bağlı Bozkır Kazası Âyanlığı, uzun süre Pirlar Köyü'nde bulunan zaviyenin şeyhi Mehmet Efendi ve evladından olan şeyhlerin elinde olmuştur. Bu sebeple bunlar Bozkır Şeyhi tabir olunurlardı. Burada bir de maden emini vardı. Eminin konağı ve diğer evleriyle mamur bir kasaba olan Bozkır'da mahalli rivayete göre maden eminleriyle Bozkır Şeyhleri arasında çıkan anlaşmazlık yüzünden maden işine son verilmiştir" demektedir. M. Zeki Oral, "İzorya ve Pisidyada Bir Seyahat" II, Anıt, S. 20-21, Konya 1957, s. 31, dipnot 6.

¹⁵⁴ BOA, C.DH, Nr. 1301, 18 Ş 1213/25 Ocak 1799; Buradaki örnekte devletin bu olaylar karşısında aldığı kararlar hakkında bilgi tespit edilememiştir. Fakat bu dönemde Beyşehir Sancakbeyi tarafından idam ettirilen bazı âyanlar bulunmaktadır. Örneğin Kırşehirli âyanlar İsmail ve Mustafa hükümet tarafından gönderilen emir doğrultusunda Beyşehir Sancakbeyi Galip Paşa tarafından idam edilmiştir. Galip Paşa âyanların idam edildiğini ve kesik başlarının merkeze gönderildiğini bir mektupla bildirmiştir. BOA, HH, Nr. 24998, 13 M 1232, 3 Aralık 1816; Bu kişilerin muhalefatları ve borçları hakkında yapılan işleme dair, bk. BOA, HH, Nr. 51513, 1235/1819.

¹⁵⁵ BOA, C.ADL, Nr. 6336, Ra 1240/Ekim 1824.

diği gibi kaza muhtarlığında devamına karar verilip *iade-i itibar* edilmiştir. Bu arada alaybeyi ile eski âyan Abdulmuttalip ve Hacı Soyтары hakkında da tahkikat başlatılmıştır¹⁵⁶. Böylece, Alaybeyi ve Hacı Soyтары'nın ahaliden bazı kişileri korkutmak suretiyle âyan hakkında şikâyet tertip ettirdiği, bu şikâyet üzerine yapılan soruşturma sırasında Hacı Soyтары, Alaybeyi Osman ve Seydişehir eski âyanı Abdulmuttalip'in Beyşehir mütesellimini tahrik ettikleri anlaşılmıştır. Hatta Alaybeyi Osman'ın yedi senelik âyanlığı müddetinde ahaliden gasp ettiği 850 kese akçenin hesabı sorulduğunda kaçtığı ve İstanbul'da bir yere sığındığı bildirilmiştir. Ayrıca daha önce âyanlık yapmış olan Alaybeyi Osman Bey'in mütesellime 15.000 kuruş rüşvet vererek kendisini âyan tayin ettirdiği de tespit edilmiştir¹⁵⁷.

Bir diğer örnek ise 1832 yılında yaşanmıştır. 1832 yılında Beyşehir Mütesellimi olan Konya Âyanı Süleyman Bey vergilere fahiş zamlar yapmış, sancağından orduya verilen zahire ve mühimmat kıymetlerinden, araba ve bargir kiralardan, telifat bahasından çoğunu saklayıp ahali ve devletin hakkını gasp etmiştir. Tabiatıyla ahali, temsilcileri vasıtasıyla durumu merkeze bildirmiştir. Ahalinin merkeze sunduğu arzuhalin altında imzası bulunanların kimlikleri de ilgi çekicidir. Konya Âyanı ve Beyşehir Mütesellimi Süleyman Bey'den şikâyetçi olanların başında, müftüler, müderrisler, imamlar, hatipler, muhtarlar ve nakibü'leşraflar gibi görevlilerin bulunması bir yana Kaşaklı Kazası Âyanı es-Seyyid Süleyman, Kireli Kazası Âyanı el-Hâc İsmail, Seydişehir Kazası Âyanı Osman, Beyşehir Kazası Âyanı Seyyid Ali gibi şehrin ileri gelenleri de vardır¹⁵⁸.

¹⁵⁶ BOA, C.DH, Nr.10431,lef 2, 19 S 1240/13 Ekim 1824.

¹⁵⁷ BOA, C.ADL, Nr. 6336 ve C.DH, Nr.10431, Lef 1.

¹⁵⁸ Bu arzuhalde mührü bulunan kişiler şu şekilde sıralanmaktadır. Beyşehir Müftüsü es-Seyyid Hafız Ahmet, Seydişehir Seyyid Harun Cami hatibi es-Seyyid Ahmet, Beyşehir Davgana Medresesi müderrisi Hasan, Muallim-i Sibyan es-Seyyid Hafız Ömer, Davgana Cami imamı es-Seyyid Ahmet, Beyşehir Cuma Cami imamı es-Seyyid Hafız İbrahim, Beyşehir Çarşı Cami imamı es-Seyyid Hafız Mehmet, Beyşehir Eşrefzâde Cami imamı Ahmet, Meydan Mahallesi Muhtarı el-Hâc Hasan, İçerişehir Mahallesi muhtarı es-Seyyid Ali, Davgana, Üskerler, Eğirler, Kaşaklı, Karahisar, Kirili, Çavuş ve Balganda köyleri muhtarları, Kaşaklı Âyanı es-seyyid Süleyman, Kirili Âyanı el-Hâc İsmail, Seydişehir Âyanı Osman, Beyşehir Âyanı es-seyyid Ali ve Beyşehir Nakibü'l-eşraf Kaim-imakamı es-Seyyid İbrahim. BOA, HH,Nr.26258/ h. Âyan ve idarecilerin zulümlerinden örnekler için bk. Uluçay, Saruhan'da Eşkialık, s.24-28.

Sonuç

XVII. ve XVIII. yüzyıllar boyunca siyasî, askerî ve idarî alanlardaki çözümler ile birlikte eyalet ve sancaklarda meydana gelen değişikliklere bağlı olarak Beyşehir Sancağı mutasarrıflar tarafından idare edilmeye başlanmıştır. Böylece bu dönemlerde klasik dönem sancak yönetiminden farklı olarak Beyşehir Sancağı uzun bir süre arpalık olarak tasarruf edilmiştir.

Özellikle XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren, klasik dönemde her biri ayrı sancakbeyi tarafından idare edilen Niğde, Kırşehir ve Aksaray sancakları Beyşehir Sancağı ile birlikte bir mutasarrıfın idaresine verilmiştir. Bu durum vezir sayısındaki artışa karşılık, onların gelirine uygun bir sancak bulunamamasından ve bir sancağın gelirinin mutasarrıfa yeterli görülmemesinden kaynaklanmaktadır. Böylece kendisine birkaç sancağın yönetimi verilen mutasarrıflar, tasarrufu altında bulunan diğer sancakları mütesellimler vasıtasıyla yönetmiştir. Tanzimat dönemine kadar birkaç sancak ile birleştirilmek suretiyle mutasarrıflar tarafından yönetilen Beyşehir Sancağı, XIX. yüzyıl başlarında kısa bir süre Mukataat Hazinesine bağlanmıştır. Bu durum, devletin içince bulunduğu mali sıkıntıdan kurtulmak amacıyla, bir ara çözüm olarak sancak gelirlerinin doğrudan hazineye aktarılmasını sağlamak için gerçekleştirilmiştir. Mukataat Hazinesi'ne bağlandığı dönemlerde sancak idaresi doğrudan mütesellimler yönetici olmuşlardır. Ancak, bu süreçte mütesellimlik görevlerini üstlenmeye başladıkları görülmektedir.

Özellikle yerel ailelerin sancak idaresine hâkim olduğu dönemlerde sancak idaresinde istikrar sağlanamadığı rahatlıkla söylenebilir. Uzun yıllar yaşadıkları bölgelerde güç ve nüfuz sahibi olan âyanların, daha önceki dönemlerde merkezden atanan ve birkaç yıl görev yapan sancakbeyleri ve mutasarrıflara nazaran oldukça dirayetli ve itibar sahibi oldukları da bir gerçektir. Belki de bu nedenle hiç tanımadıkları bölgelere ve ancak birkaç yıllığına gönderilen bu idarecilerin, genellikle bölgedeki güçlü ve yerel ailelerle iyi geçinmek isteyecekleri veya işbirliği içerisinde bulunmayı arzu edeceklerini düşünmek çok yanlış olmayacaktır.

Nihayetinde sancağın mutasarrıflar halinde yönetildiği dönemde, bazı mutasarrıfların, yönetimi altındaki sancaklara mütesellim olarak, bölgedeki nüfusları nedeniyle ayanları atamış oldukları görülmektedir. Bu durum sancak idaresinden sorumlu olan ayanların, belki de bölgesel güçlerini ve nüfuzlarını kullan-

mak amacıyla ahaliye, daha fazla zulmettikleri söylenebilir. Bu nedenle ahalinin de sürekli şikâyetçi olduğu, hatta sancak idaresini ele geçirmek hususunda çok çeşitli mücadelelerin ortaya çıktığı görülmüştür. Öyle ki zaman zaman bölgedeki güçlü ailelerin aralarında çeşitli anlaşmazlıklar zuhur ettiği, menfaat ve çıkar çatışmaları yaşandığı, yerel ailelerin kendi aralarındaki mücadelelere kadı, sancakbeyi ve vali gibi eyaletlerin idaresinde sorumlu olan devlet memurları da karıştığı bilinmektedir.

Tablo 1: XVIII. Yüzyılda Beyşehir Sancağı'nda Görev Yapmış Olan Bazı Mutasarrıflar

Mutasarrıfın Adı	Görevde Bulunduğu Tarih
Ahmet Paşa	1716
Arnavut Ömer Paşa	1722
Bekir Paşazâde Cafer Paşa	1723
Karayılanlıoğlu İsmail Paşazâde Mehmet Paşa	1724
Osman Paşazâde Vezir Ahmet Paşa	1728
Şa'ban Paşazâde Seyyid İbrahim Paşa	1736
Mehmet Paşa	1738
İbrahim Paşa	1756
Sadeddin Paşa	1761
Abdurrahim Paşa	1771
Kara Müttesellim Ahmet Paşa	1777
Mustafa Paşa	1777
Mehmet Sait Paşa	1779
Hamit Hüseyin Paşa	1779
Memiş Paşazâde Bekir Paşa	1782
Osman Paşa	1782
Halil Paşa	1790
Derviş Paşa	1795
Abdullah Paşa	1795
Süleyman Paşazâde Mehmet Paşa	1807
Vezir Osman Paşa	1810
Bekir Paşa	1814
Vezir Silahtar Ali Paşa	1815
Mehmet Sait Galip Paşa	1815
Şerif Paşa	1816
Süleyman Paşa	1817, 1823
Vezir Ahmet Paşa	1818, 1822
İsmail Paşa	1820
Osman Paşa	1824
Vezir Sert Mahmut Paşa	1826
Ethem Efendi	1826
İbrahim Efendi	1827
Vezir Mehmet Halil Rifat Paşa	1827
Konya Kazası Âyanı Süleyman Bey	1830
Derviş Ahmet Bey	1832
Karaman Eyaleti Valisi Hacı Ali Paşa	1834

Türklerde Yas Âdeti Temelleri ve Sonuçları

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ali HACIGÖKMEN

SÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

393

Özet

Yas âdeti dünyada bilinen bütün kültürlerin genel ritüellerinden biridir. Büyük afetler, yenilgiler, ölümler sonucu insanlar davranışlarıyla, sözleriyle üzüntülerini ortaya koymaya çalışmışlardır. Bu ritüellerin bazıları zaman içinde toplumda uyulması gereken bir kural haline gelebilir.

Türk kültüründe de Şamanizmin etkisiyle yas âdetinde yıllar içinde insanların uyması gereken birçok inançların ortaya çıktığını görüyoruz. Bu âdetler Sultanların hakimiyet alâmeti bile olmuştur. Sultan tahta çıktığında ölen babası için siyah giyer, atının kuyruğunu keser, saç (ulufe) dağıtır. Eğer bu ritüeller yapılmazsa Sultanın hâkimiyeti eksik kalırdı. Baş açmak, elbiseyi ters giymek, kara ve gök elbise giymesi v.s. gibi yas ritüelleri, gerek halk, gerekse de sultanlar tarafından İslâmiyette pek uygun görülmesi de devam ettirilmiştir. Bu yas adetleri sanki bir İslâmî bir kuralmış gibi de kabul edilmiştir. Bundan dolayı bunun bazı İslâmî yansımaları da olmuştur. Bunun en büyük yansıması Kerbela matemidir. Çalışmamızda ana çerçevesi önce yas adetlerinin temelleri yani kökleri ve bunların İslâmî dönemde sonuçlarından olduğunu düşündüğümüz Kerbela matemini ele almaya çalışacağız.

Anahtar Kelime:

Yas, Baş açmak, Elbiseyi ters giymek, Kara ve Gök Elbise Giymek, Kerbela Matemî, Şia

Traueritus Bei Türken: Grundlagen Und Folgen

Die Trauertradition ist eines der generellen Ritus aller auf der Welt bekannten Kulturen. Infolge großer Katastrophen, Niederlage und Todesfälle versuchten die Menschen durch ihre Verhalten und Aussagen ihren Kummer zu zeigen. Manche von diesen Traditionen können sich im Lauf der Zeit in eine Regel verwandeln, welche in der Gesellschaft geachtet werden soll. Auch in türkischer Kultur sehen wir, dass viele Traditionen wie Traueritus mit der Zeit durch den Einfluss des Schamanismus entstanden sind, die die Menschen achten sollen. Dieses Brauchtum ist sogar das Herrschaftsabzeichnen von Sultanen geworden. Wenn ein Sultan den Thron bestieg, kleidete er sich für seinen verstorbenen Vater schwarz an, schnitt er den Wedel seines Pferdes ab und beschenkte Spende. Wurde dieser Brauch nicht ausgeführt, wurde die Herrschaft des Sultans mangelhaft. Traueritus wie Hut abnehmen, Rückseite des Kostüms anziehen, sich schwarz und blau bekleiden usw. sind sowohl vom Volk wie auch von Sultanen auch in islamischer Periode weitergeführt worden. Sicherlich haben wir Ahnung davon, dass Oghuztürken die Völkerschaft der Türken sind, die in der Geschichte allermeiste Einwohnerzahl besaßen und am meisten Staat gründeten. Sie achteten auf Traueritus, die zum Brauchtum

geworden sind. In dieser Studie wurde es versucht, die Fundamente von Trauereritus bei Oghuztürken und Seldschuken darzulegen.

Schlüsselwörter:

Schii, Seldschuken, Trauer, Hut abnehmen, Rückseite des Kostüms anziehen, sich schwarz und blau bekleiden, Karbala,

Giriş

Yas insanların, en çaresiz anlarında, sevdiklerini kaybetmenin tüzüntüsüyle, onu bir daha görememenin verdiği ayrılık acısının hissettirdiği kaygıyla, ağlama ve dövünmelerin yanında, ortaya konan bir takım ritüeller ve bu durum karşısında söylenen sözlerdir. Tarih boyunca dünyanın her yerinde aşağıda anlatacağımız Türk boylarında görülen yas ritüelleri gibi uygulamaları bütün toplumlarda yas törenleri ve âdetlerinin var olduğu görülmektedir¹. Mesela, Mısır'da önemli bir kimse ölünce, ölü evinin kadınları başlarına yüzlerine çamur sürerler, elbiselerini vücutlarına ipe sardıktan sonra çıplak göğüslerini döverek dolaşırlar idi. Törenler ölünün mumyalanmaya götürülmesiyle son bulurdu². Aynı zamanda yas sırasında genellikle saç ve sakallar da uzatılırdı³. Buna benzeyen âdetler Asurlularda, Perslerde, Greklerde ve Romalılarda da vardı. Kitab-ı mukaddes'de İbranilerin çeşitli matemlerinden bahsedilmektedir. Yahudilikte matem âdetleri elbiseyi yırtma, çula sarılma, yere oturma, başa kül serpmeye, kül üzerinde yatma, bedeni kesme, saçı yolma, ağlayıp dövünme, oruç tutma gibi çeşitli şekillerdeydi. Kitab-ı Mukaddes'te en çok geçen matem türü elbiseleri yırtmaktır⁴. Hz. Musa özel sebeplerle elbise yırtmayı Harun ve çocuklarına yasaklamıştır. Ancak Yahudi tarihinde bu uygulama ile sık karşılaşılmaktadır⁵. Hristiyanların ölen kişilere matem yapıldığına dair Yeni Ahid'de bilgiler vardır. Ancak Hristiyanların fazla üzülüp ümitsizliğe kapılmamaları, birbirlerini teselli etmeleri gerektiği, çünkü kıyamet gününde Hz. İsa yeniden yeryüzüne geleceği, ölüleri tekrar dirilteceği ve Rab ile havada buluşmak için bulutlara çıkacağı orada artık ölüm, matem, ağlayış ve acı olmayacağı, Kitab-ı mukaddes'de yazılıdır⁶. Muhtemelen bu

¹ Ömer Faruk Harman, "Matem", *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, s. 127.

² Herodot, *Herodot Tarihi*, (çev. Perihan Kuturman), İstanbul 1973, s. 85, 91, 95; Fatih Topaloğlu, "Şia'da Kerbela Mateminin Ortaya Çıkışı ve Eski İran Kültürüyle İlişkisi" *Çeşitli Yönleriyle Kerbela* (Tarih Bilimleri) I, (ed. Alim Yıldız) Sivas 2010, s. 501.

³ Herodot, s. 81, 91, 95; Topaloğlu, "Kerbela Matemî", s. 501-502.

⁴ Topaloğlu, "Kerbela Matemî", s.502-503; Harman, "Matem", s. 127.

⁵ Kitab-ı Mukaddes, Ester, 4/1-4, Levililer, 10/6, Yoel, 1/8, 13-14; Topaloğlu, "Kerbela Matemî", s. 502.

⁶ Kitab-ı Mukaddes, Vahiy, 1/2-4; Topaloğlu, "Kerbela Matemî", s. 503.

ayetler sebebiyledir ki Hristiyanlıkta matem için çalgı çalınması, kiralık ağıtçılar tutulması, üzüntünün gürültülü bir şekilde dışa vurulması yasaklanmış ve cenaze matemlerinde aşırılığa kaçılması Kilise tarafından yasaklanmıştır⁷.

Bütün bu bilgilerden sonra İslâmiyete gelince; bağırarak, mer-siyeler düzerek, yüksek sesle başını saçını yolarak ağlamak, Hz. Muhammed'in hadisleriyle men edilmiştir. Hz. Muhammed'in: “*İztırıp ve matem sebebiyle) yanaklarını yolan, üst başını yırtıp dövünen, cahiliye duası ile dua eden bizden değildir*”⁸, “*Ölüm kar-sısında ölü için yüzünü tırmalayan, yakasını yırtan ve mahv ve helâkini isteyen kadına Allah gazab eder*”⁹ hadisleri bu şekilde ma-tem tutmayı açık bir şekilde yasaklamış olduğunu gösterir. Yine İslâm'da ağıtçılık kınanmış ve lanetlenmiştir. Hatta ilk devirlerde İslâmiyete yeni giren kadınlardan ağıtçılık yapmayacaklarına dair söz dahi alınmıştır¹⁰. Kuran-ı Kerim'de ilahi takdire rıza gösteril-mesi ve ölüm hadisesinden ders çıkarılması gerektiği bilincini ge-liştirmeyi hedefleyen pek çok ayet bulunmaktadır¹¹. Ancak Arap kültüründe olduğu gibi, Türk kültüründe de İslâmiyetten önceki matem ritüellerinin bazıları İslâmî bir hüviyet alarak tarih boyun-ca devam etmiştir.

Türklerde yas âdeti temelleri ve sonuçları adını verdiğimiz bu çalışmada, temelleri Şamanizme dayanan Türk boylarının yas âdetleri çeşitli şekilde İslâmî dönemde de devam etmiş-tir. Türk sultanları, sadık Müslüman olsalar bile, yas âdetlerini hâkimiyetlerinin alâmeti saymışlardır. Birçok Türk boyu bu yas âdetlerini İslâmî bir kuralmış gibi bağlanmışlardır. Tabii ki bun-dan dolayı yas ritüellerinin yansımaları olmuştur. O da Kербela matemidir. Çalışmamızda bu konuları ele almaya çalışacağız.

A. Türklerde Yas Törenlerinin Temelleri

Türkçe'de yas âdeti içinde değerlendirilen ölü gömme töre-nine “*yuğ*” ve bu törende söylenen sözlere Türkiye Türkçesinde “*ağıt*” denilmektedir. “*Ağıt*” kelimesi dışında dilimizde, *ağıtmak*, *ağıtlama*, *ağat*, *ağut*, *avut*, *deme*, *deşek*, *deyiş*, *diyeşek*, *mersiye*, *sagu*,

⁷ Harman, “*Matem*”, s. 128.

⁸ Buhârî, cenâiz 43; İbn Mâce, cenâiz 53; Müslim, fedâil 62.

⁹ “(İbn Mâce, Cenâiz 52).”Ölü, ehlinin, kendisi üzerine ağlaması sebebiyle azab görür”, Buharî, Cenaiz 33; Müslim, Cenaiz 22, (928); “(İzdirab ve matemî sebebiyle) yanaklarını yolan, üst başını yırtıp dövünen, cahiliye duasıyla dua eden bizden değildir.”, Buhari, Cenaiz 36, 39, 40, Müslim, İman 165, (103); Tirmizi, Cenaiz 22, (999); Nesai, Cenaiz 19, (4, 20).

¹⁰ bk. Ebu Davud, Cenaiz, 25; Müsned, III. 65.

¹¹ Yusuf Suresi, 12/ 18, 83-87, 96.

sağı, sağunç, savu, sayma, şivan, türkü ve yakım gibi kelimelerle *ağıt etmek, ağıt düzmek, ağıt havası, ağıt koparmak, ağıt söylemek, ağıt tutmak, ağıt yakmak, ağıt yapmak, ağıt yitirmek. bayatı söylemek, sağı kılmak, sağı sağma, sağı sağmak, şivan etmek, yakım yakmak, yas çağırma, yas etmek, yas kaldırmak ve yası tutturmak* gibi deyimler de kullanılmaktadır¹². Günümüzde Azerbaycan Türkçesinde “şiven” ve “ağı”, Kerkük Türklerinde “sızlamag”, Türkmencede ise “ağı” “tavs” ve “tavsa”, Kazak Türkleri’nde “köris” ve Hristiyan Kerkük Türkmenleri’nde “*madras*” gibi kelimeler, ağıt yerine kullanılmaktadır¹³. Bu âdete Eski Türkçe’de ise “*sagu*” adı verilmiştir¹⁴. Çin kaynaklarından anlaşıldığına göre; Hunlar, Gansu (Kansu) eyaletindeki Tsilen-şan (Tanrı) dağından¹⁵ ayrıldıktan sonra ağıt yakmışlardır¹⁶. Bildiğimiz en eski ağıt örneği ise, M.Ö. 119 yılında Hunların bir savaş sonucunda Ordos’un¹⁷ kuzeyindeki topraklarını kaybederek büyük çölün kuzeyine çekilmeleri üzerine söylenilmiştir¹⁸. Ayrıca Türkler’in en eski ağıtları içinde Alp Er Tunga’ya yakılan Kaşgarlı Mahmut tarafından *sagu* denilen ağıtı da zikretmemiz gerekiyor¹⁹. Alp Er Tunga’ya yakılan ağıtlar ve yuğ töreni ile ilgili ilk bilgi kırıntularını Bilge Kağan anıtında buluyoruz²⁰. Daha sonra Yusuf Has Hacip de Afrasyab adıyla Alp Er Tunga’ya övgü vardır²¹. Ancak en açık bilgiyi Kaşgarlı Mahmut’ta bulabiliyoruz²². Türkler’in ve tabii ki Oğuzlar’ın yuğ töreninde yaktıkları ağıt geleneğini XI-XII. yy. larda devam ettirdiklerini bu bilgiler ışığında görebiliriz. Hatta bu gelenek Oğuzlar’ın Bayındır ve Beydili boylarının Anadolu’da devam ettirdiği Barak türkülerinde açıkça görülmektedir²³. İşte bü-

¹² Süleyman Uludağ, “Ağıt”, DİA, I, Ankara 1988, s. -471.

¹³ Şükrü Elçin, Türkiye Türkçesinde Ağıtlar, Ankara 1990, s.1-2. Süleyman Şenel, “Ağıt”, “Türk Edebiyatında Ağıt”, DİA, I, Ankara 1988, s. -472-473; İsmail Görkem, Türk Edebiyatında Ağıtlar-Çukurova Ağıtları-(İnceleme Metinler) Ankara 2001, 49-62.

¹⁴ Kaşgarlı Mahmut, Divan-ı Lügati’t-Türk, I, (çev. Besim Atalay) Ankara 1992, s. 41.

¹⁵ Gansu (Kansu) eyaleti Doğu Türkistan’ın, güney doğusunda bulunan bir bölgedir. Tanrı dağları da Gansu (Kansu) eyaletinin Kuzey doğusunu çevreler. Bugünkü siyasi coğrafya dikkate alınrsa, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Çin’in Sincan Uygur Özerk Bölgesi’nin merkezi kısımlarına yayılır. Tanrı Dağlarının 1.000.000 km² lik alanı kapladığı hesaplanmıştır. (bk. H. Bahar, “Türkistan’ın Coğrafi Konumu ve İlkçağ Kaynaklarına Göre Tarihi”, S. Ü. Türkiyat Dergisi, Sa. 1/Kasım 1994, s. 233-244).

¹⁶ A. İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm -Materyaller ve Araştırmalar4, Ankara 1995, s. 50.

¹⁷ Çin’in kuzeyindeki, İç Moğolistan Özerk Bölgesi ’nin güney bölümünde bulunan çöl. (bk. Bahar, a.g.m., s. 233-244)

¹⁸ Hüseyin Nihal Atsız, Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul 1997, s. 88.

¹⁹ Divan-ı Lügati’t-Türk, I, 41.

²⁰ Muharrem Ergin, Orhun Abideleri, İstanbul 1970, Kül Tigin Abidesi Kuzey Cephesi 6-7 satırlar, s.13-14

²¹ R. Rahmeti Arat, Kutadgu Bilig 2, I, Metin, Ankara 1979, s. 42-43.

²² Divan-ı Lügati’t-Türk, I, 41, 103, 160,189, 245, III, 106.

²³ İbrahim Ethem Endez, “Barak Türkmenleri”, Alleben, Sa.17, Gaziantep, Mayıs-Haziran-

tün Türk boyları gibi Oğuzlar ve dolayısıyla Selçuklularda da bu tür yas âdetlerini görmemiz mümkün. Hatta yas âdeti, devlet yönetiminde sultanlar ve emirler tarafından uygulanması ve yapılması mecburiyet olmuş, devlet yönetiminin olmazsa olmaz âdetleri arasına girmiştir.

Türklerin İslâmiyeti kabulünden önceki yas törenlerinin temellerinin Şamanizme dayandığını söylememiz mümkündür. Şöyle ki: Türkler İslâmiyetten önce, ölen kişinin ruhunun insanlara zarar vermemesi için “yoğ” törenleri düzenler idi. Bu törenden sonra “ölü aşısı” adı verilen yemeğe yalnız dirilere değil, bilhassa ölümlere ikram edildiğine inanırlardı²⁴. Bunun için *yasçılar* (ağıtıcı) tutulur, ağıt yakılır idi. Şamanizmde *öte dünyaya* intibak, şamanların yardımı ile yapılmıştır. Daha sonra ise bu yardım, âdet haline gelen davranışlara dönüşmüştür²⁵. Yeni vefat etmiş bir kişinin, “öte dünyaya” henüz alışmamış olmasından dolayı, ailesini, arkadaşlarını, hatta sürülerini yanına almaya çalışacağına, eski dünyasını bırakmamakta kararlı olacağına inanılmıştır²⁶. Eskiden ölenler, “öte dünyaya” alıştıklarından dolayı onlardan korkulmamış, onlardan koruyuculuk beklenmiştir. Ölümlere “*ye iç bize ve hayvanlarımıza dokunma*” diye hitap ederler ve ölünün bu törende bulunduğuna inanırlar idi²⁷. Bu durum ölümün arkasından yas âdeti içinde aşağıda anlatacağımız birçok rituellere yapılmasına sebep olmuş, bunlar zamanla islâmî anlayışla bütünleşmiştir. Mesela mevlit geleneği buna en güzel örnektir. Kelime itibarıyla “doğum” anlamına gelen “mevlit”in cenaze sonrası icra ediliyor olması bir tezat gibi görünse de Türkler’in *yuğ* (ağıt) törenlerinde verilen yemek gibi İslâmî bünyeye bürünmüştür²⁸. Yine bunlar içinde Türkler’in eski şamanizm inançlarından, kansız kurban geleneklerinden biri olan saçı, ölünün ardından okunan mevlit töreni gibi İslâmî bir anane olarak düşünülmüştür. Mevlit töreni sırasında çeşitli otların içinde beklendiği su, dinleyicilere serpilmekte ve buna “saçı” denmektedir²⁹ Bunun dışında

Temmuz 2001, s.14-20; Ali Şahin, Güney Anadolu’da Beydili Türkmenleri ve Baraklar, Ankara 1962, s. 27.

²⁴ Abdülkadir İnan, “Türk Şamanizmi Hakkında”, Makaleler ve İncelemeler, I, Ankara 1998, s. 465.

²⁵ Ergun Candan, Türklerin Kültür Kökenleri6 , İstanbul 2006, s. 435.

²⁶ Mircea Eliade, Şamanizm – İlkel Esrime Teknikleri, (Çev., İsmet Birkan), Ankara 1999, s. 239.

²⁷ İnan, Makaleler ve İncelemeler, I, s. 465.

²⁸ Fuzuli Bayat “Türklerde Cenaze Törenleri Bağlamında Mevlid Okuma Geleneği” Manas Sosyal Bilimler Dergisi, 2008/19, s. 149.

²⁹ Bayat, a.g.m., s. 153.

özellikle mevlit törenlerinde “mevlit şekeri” olarak ayrı bir isim kazanan şekerlerin de bu törenlerde dağıtılması bir tür “saçı”dır. Bazı Türk boylarında rastlanan, sütü bir saçı nimeti olarak kabul etme geleneği de³⁰ Anadolu'nun bazı yerlerinde “Sütlü Adak Mevlidi”nin³¹ ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Selçuklu sultanlarının tahta çıktıklarında saçı saçtıklarını (ulufe) biliyoruz. Bu sultanların hâkimiyet âdetidir³². Yeni tahta çıkan sultan genellikle babasının veya kardeşinin ölümü üzerine tahta çıkmıştır. Yani bu âdetin de ölü yemeği ile ilişkisi vardır diyebiliriz. Buna benzer bir örnekte, Türklerde Şamanizm inancıyla ilgili olan tahnit (mumya) geleneği İslamî dönemde devam etmiştir. Türkiye Selçuklularının ilk vakfiyeleri arasında kabul ettiğimiz, Altun-apa vakfiyesinde geçen bilgiler bunu kanıtlamaktadır³³. Burada yoksul dindar Müslümanların şeriate göre kefenleme ve mumyalanmalarını şart kılmaları halinde mumya masraflarını karşılaması³⁴, bize Anadolu'da eski şaman inancının ne kadar yaygın olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Yas âdetinin yansımalarını görelim.

1. Kara ve Gök Elbise Giymek

Kara renk dünyadaki bütün kültürlerde ölüm, korku yas ile ilgili bir motif olmuştur³⁵. Mesela kara, Batı kültürlerinde matem rengini sembolize ederken, aynı zamanda şıklık ve zarafetin rengi olarak da bilinmektedir³⁶. Buna karşılık eski Mısır ve Kuzey Afrika ülkelerinde siyah, verimli toprağın ve yağmurla şişmiş bulutların rengine benzediği için bereketin simgesel rengidir³⁷. Çin'de kara renk kışın ve kuzeyin sembolüdür³⁸.

Siyah rengin Türk kültüründe ifade ettiği anlamlara gelince, bunlara da kısaca değinecek olursak: Bir kere ilk önce Türk kültüründe kara, genellikle *toprak rengi*, *yağız yer* anlayışı ile birlikte

³⁰ İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm , s. 184, 186.

³¹ Bayat, a.g.m., s.153-154

³² Ali Güler, “Türklerde Saçı Geleneği”, Bilge Dergisi, sayı: 25 (Yaz 2000), s. 22-26; İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, s. 66-166; A. Rıza Gönüllü, “Saçı Adetine Dair Notlar” Türk Folkloru Dergisi, 1986/89:s. 9-11.

³³ O. Turan, “Selçuk Devri Vakfiyeleri I Şemseddin Altun-Aba, Vakfiyesi ve Hayatı”, Belleten, 1947/ XI/42, s.197-235.

³⁴ A.g.m., s. 208-209.

³⁵ A. O. Halse, The Use of Color Interiors2, Mc Graw Hill,1978, s. 27.34

³⁶ G. Ambrose - P. Harris, The Fundamentals of Creative Design, Ava Publishing, Switzerland 2003, s. 94; A. von Gabain, “Renklerin Sembolik Anlamları”, Türkoloji Dergisi, 3/1, Ankara 1968, s.107-108.

³⁷ T. F. Uçar, Görsel İletişim ve Grafik Tasarım, İstanbul 2004, s.49

³⁸ J. Chevalier- Gherbrant, A., Dictionary of Symbols. (Çev. John Buchanan- Brown) İngiltere 1996, s. 94.

kullanılırdı³⁹. Halk kesimine *kara budun* denir, *Kara kul*, *karavaş* veya *karabaş* deyimleri köle anlamında kullanılır. Eski Türk yazıtlarında, “*kuvveti*” “kara budun” olan “*gücün kaynağının halkın kendisi*” olduğu, “*eskiliği*” ifade ettiği üzerine basa basa vurgulanmaktadır⁴⁰. Türk hükümdarların tahta çıkma töreninde oturacağı seccade ve halının siyah renkte olması bu bakımdan önemlidir. Bu nedenle olsa gerek hükümdarlık ifadesi biçiminde değerlendirilen kara renk XI- XIII. yüzyıllarda sıkça kullanılmıştır⁴¹. Bundan dolayı da güçlü, büyük, asil emirlere “kara” unvanı verilirdi. Bununla ilgili örnekler çoktur. Kara Koyunluları⁴² ve Kara Hanlıları⁴³ Karakeçili yörüklerini⁴⁴ buna en başta örnek verebiliriz. Oğuz Kağan’ın, bir diğer adı Kara Han’dır⁴⁵. Mesela Gök Türk Kağanlığının kurucusu olan Bumin Kağan’ın büyük oğlu Kara Kağan (552-553) unvanını taşımıştır⁴⁶. İstemi Kağan dan (ö. 576) sonra vazifesini üstlenen oğlu Tardu’nun unvanı Kara Çor’dur⁴⁷. Gazneli Mahmud’un da *Kara-Han* unvanı aldığını biliyoruz. Yalnız buradaki Kara Hindistan’a göre kuzey bölgelerinin hakimi olduğu için kullanılmıştır⁴⁸. Kara, aynı zamanda Türklerde Kuzey’in sembolüdür⁴⁹. Birçok kavim kuzeyin karanlıklar ülkesi olduğu konusunda birleşmiştir.

Asıl konumuz olan yas motifine gelince: Bütün Türk boyları kara rengini yas ifadesi olarak kullanmışlardır. Oğuzlar matem alameti olarak kara renkli elbiseler giymişlerdir. Eski Oğuzların yas âdetleri Dede Korkut hikayelerinde ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Yaslı çadırın üzerine bayrak asmak Oğuzlardaki başka bir

- ³⁹ Muharrem Ergin, Orhun Abideleri, İstanbul, 1970, s. 4; Talat Tekin, Orhon Yazıtları, Ankara: 1988, s. 9-15; Salim Koca, Türk Kültürünün Temelleri. II, Ankara 2003, s. 56
- ⁴⁰ Ögel, Türk Mitolojisi, s.104; İ. Kafesoğlu, Turk Milli Kültürü2, İstanbul 1983, s. 229; S. Gömeç, Türk Kültürünün Ana Hatları, Ankara 2006, s. 47.
- ⁴¹ Salim Küçük, “Eski Türk Kültüründe Renk Kavramı”, Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, 2010/54, s. 200.
- ⁴² Ayrıntılı bilgi bk. Faruk Sümer, Kara Koyunlular, Ankara 1984.
- ⁴³ Bk. Sadettin Gömeç, “Kara-Hanlı, Adı Üzerine Bazı Düşünceler”, Kök Araştırmaları, II/ 2, (Güz 2000), s. 137-147; O. Pritsak, “Karahanlılar”, İA, VI, İstanbul, 1953, s. 251.
- ⁴⁴ M. Şakir Ülkütaşır, “Karakeçililerin tarih ve etnografyasına dair notlar, Türk Yurdu, 1955/ 251, s. 453-457; Üçler Bulduk, “İdari ve Sosyal Açından Karakeçili Aşiretleri ve Yerleşmeleri”, A. Ü. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, 1998/30, (Ayrıbasım), s. 43.
- ⁴⁵ Ögel, Türk Mitolojisi, s.129; Gömeç, Kara Hanlı, s. 140.
- ⁴⁶ Gömeç, Kara Hanlı, s.140.
- ⁴⁷ Gömeç, Kara Hanlı, s. 140; Gömeç, Kök Türk Tarihi2, Ankara 1999, s. 22; S. Gömeç, Türk Destanlarına Giriş, Ankara 2009, s.128-129.
- ⁴⁸ R. Genç, Türk İnanışları İle Milli Geleneklerinde Renkler Ve Sarı-Kırmızı-Yeşil, Ankara 1999. s. 6-7
- ⁴⁹ Genç, Renkler, s. 41; B. Ögel, Türk Kültür Tarihine Giriş, VI. Ankara 1984, s. 431; B. Ögel, Türk Mitolojisi, I, Ankara 1971, s.92-94; E. Esin, Türk Kosmolojisi (İlk Devir Üzerine Araştırmalar) İstanbul 1979, s. 3-5; Y. Çoruhlu, “Türk sanatında görülen hayvan figürlerine ‘Gök ve Yer sembolizmi açısından bir bakış”, *Türk dünyası Araştırmaları*, 1993/ .87, s. .17-42.

âdettir. Kara renk ile ilgili örnekleri aşağıda anlatacağımız başlıkların içinde de vereceğimizden burada kısa kesiyoruz. Yas alameti olarak kara rengin dışında beyaz renge gelince: Türklerde siyah kadar beyazın da matemi ifade ettiği unutulmamalıdır⁵⁰. Uygurlarda cenaze defnedilirken erkeklerin ellerinde bir deynek belleğinde beyaz bir kumaş ve başlarında beyaz bir takke bulunurdu. Uygurlar senede bir defa, Berat gecesi, ölümlerin hatırasını taziz için yaptıkları ziyafette şarkılar, rakslar, çalgılar mevcuttur; o gün kadınlar, ölümlerine “puşkâl”, yani yiyecek götürürler, güneşin batmasından sonra ateşin üstünden atlarlar idi. Burada yas işaretinin beyaz oluşu dikkat çekici bir özelliktir⁵¹. Özellikle Selçuklularda yas zamanlarında beyaz elbisenin de hâkim olduğu görülür. Bu beyaz rengin Selçuklular döneminde Abbâsî halifeliğine bağlılığın bir ifadesi olduğu anlaşılır. Nitekim Sultan İzzettin Keykavus tahta geçince üç gün, ak atlas elbiseler, beyler de her zamankinden daha değişik başlıklar (börk) giyerlerdi. Ancak bu üç günlük süre geçtikten sonra işlerine devam etmişlerdi⁵².

I. İzzettin Keykavus'un ölümü üzerine I. Alaeddin Keykubâ'tın tahta çıkmasına karar verilmişti. Seyfeddin Ayaba, ise Alaeddin Keykubâ'ta kardeşinin ölümünü gösteren delil olarak sarığını (destarçe) ve yüzüğünü de yanına aldı. Bu sarık ve yüzük, Türklerdeki yas âdeti gereğince siyaha boyandı. Öylece Melik Alaeddin Keykubâ'tın tutuklu bulunduğu Gezerpirt Kalesi'ne varmış idi⁵³. Sultan Alaeddin tahta çıktığında, Abbâsî halifesine bağlılık ananesi olarak matem merasimine beyaz elbise giyerek başlıyor; taziyeleri kabul ederken beyler de eski Türk âdetine göre külahlarını ellerine almış olarak başlanıyordu⁵⁴.

Gök renk de yas alâmeti idi. Akkoyunlularda hükümdar ailesinden biri vefat edecek olursa sarıklar yere vurulur (baş açılır), matem elbisesi giyilir ve matem tutulurdu. Akkoyunlularda matem yedi gün olup matem elbisesi de gök renginde idi⁵⁵. Yine Akkoyunlular'da Şehzade İbrahim Bey, İbn Sultan Cihangir vefat

⁵⁰ Aydın Taneri, Türk Devlet Geleneği, Ankara 1997, s.193.

⁵¹ Fuat Köprülü, Edebiyat Araştırmaları, , Ankara 1986. s: 57.

⁵² Köprülü, “Edebiyat Araştırmaları”, s. 57.

⁵³ İbn Bibi, El- Evâmirü'l- alaiyye fi'l-umuri'l- Alaiyye I, Tıpkı Basım, (nşr. A. Erzi- N.Lugal) Ankara 1957, s. 204 , 206; (trc. M. Öztürk), Ankara 1996, I, 223, 224.

⁵⁴ Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk İslam medeniyeti ve Türk Cihan Hakimiyeti mefkuresi, II, s. 175, 180.) Üç gün yas tutulduktan sonra sultanlık merasimleri yapıldı; Osmanlı-Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul 1971, s. 328.

⁵⁵ Mustafa Kafalı, “Türk Kültüründe Renkler” Nevruz ve Renkler, Ankara 1996, s. 49-53. M. Seyidov, “Gök, Ak ve Kara Renklerinin Eski İnançlarla Alakası”, (Çev. O. Yavuz), Türk Dünyası Araştırmaları, Şubat 1968, s. 33-52.

ettiği zaman Akkoyunlu hükümdarı Sultan Yakub ve erkânı devlet sarıklarını yere vurup matem tutmuşlar ve gök renkli elbise giymişlerdi⁵⁶. Yine gök rengin yas motifi olduğuna dair bilgi Dede Korkut hikayelerinde de geçmektedir. “*Beyreğün babasına anasına haber oldı.. Ağ boz atının kuyruğunu kesdiler. Kırk elli yiğit kara geyüp gök sarındılar. Kazan bige geldiler. Sarıklarını yire urdılar. Beyrek diyü çok ağladılar*”⁵⁷. Oğuzlar’da yaşlı çadırın üstüne *kara ve gök* bayrak asmak adettir. Nitekim Beyrek dönüp yurduna geldiğinde “*karalı göklü otağın kimin olduğunu sorar*”⁵⁸. Yani Oğuzlar yas tutan çadırın üzerine *kara ve gök* bayrak asarlardı. Bu bilgiler ışığında gök renginde, kara renk gibi yas motifi olduğu görülüyor. Ayrıca gök renk, kara renk gibi kuzey anlamını ifade etmekte idi⁵⁹. Matemlerde giyilen elbisesinin “gök renk” oluşunun, Gök Tanrı inancından gelen bir âdet olsa gerektir.

2. Elbiseyi Ters Giymek

Şamanizmde ölüm sonrası hayatın, dünyada yaşanan hayattan ters olacağına inanılmıştır. Yas törenlerinde sergilenen ters motif ve davranışlar, bu inanç dolayısıyla⁶⁰. Sultan Melikşah oğlu Davud’un ölümü sebebiyle büyük bir yas tutmuştur. Türk ve Türkmenler karalar giyip, saçlarını kesmişlerdir. Atlara da karalar giydirilip, kuyruklarını kesip, eyerlerini ters çevirmişlerdir⁶¹. Bu âdet XIV. yüzyılda Anadolu’da Sinop yöresi Türklerinde İbn Batuta tarafından şöyle tespit edilmiştir.

“Sinop’a vusulümüzden dört gün sonra Emir İbrahim’in valide-sini teşvi’ ettim. Oğlu dahi başı açık ve piyade olarak revan oldu. Umerâ ve memâlik başı açık oldukları halde cenazede bulundular. Lakin kadı ile hatip ve fukahâ لباسlarını ters giymekle beraber baş-

⁵⁶ İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal4, TTK Yay. Ankara 1978, s. 274; Faruk Sümer, Oğuzlar (Türkmenler), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 414.

⁵⁷ M. Ergin, Dede Korkut Kitabı I, (haz. Muharrem Ergin), Ankara 1968, s. 249.

⁵⁸ Aynı eser, s. 81.

⁵⁹ B. Ögel, Türk Mitolojisi Kaynaklar, Açıklamalar, Destanlar, I, Ankara 1971, s. 92-93; E. Esin, Türk Kozmolojisi (İlk Devir Üzerini Çalışmalar), Early Türkisch Cosmology, İstanbul 1979, s. 3-5; Yaşar Kalafat, “Gök ve Yer Sembolizmi Açısından Bir Bakış”, Türk Sanatında Görülen Hayvan Figürleri”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, s.17-40; M. Seyidov, “Gök, Ak ve Kara Renklerinin Eski İnançlarla Alakası”, (Çev. O. Yavuz), Türk Dünyası Araştırmaları, s. 52, Şubat 1968, s. 33-52.

⁶⁰ Laszlo Rasonyi, Tarihte Türklük, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları Ankara 1993, s. 28; Yaşar Kalafat “Türk Halk İnançlarında Ters Motifi (Prof. Dr. Abdurrahman Çaycı’ya Armağan), Ankara 1995, s., 297, 307.

⁶¹ Eşref Buharalı, “Türklerde Matem Alametleri”, Türk Dünyası Araştırmaları, 1990/ 65, s. 150.

larını açmayıp amâme⁶² yerine serlerine siyah yünden birer mendil sardılar⁶³.

Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Nitekim II. Murat'ın ölüm töreninde, törene katılanların atlarının eyerlerini ters çevirdikleri, Yavuz Sultan Selim'in yeğeni Süleyman Bey'in cenaze töreninde, yine atların eyerlerinin ters çevrildiğini biliyoruz⁶⁴. Bu davranış, Kazaklarda da görülmektedir. Kırgız-Kazakların bazı boyları, *joktav* (coktav-yoglama) ⁶⁵ söylerken yüzleri duvara bakar, yani ters oturarak söylerlerdi⁶⁶. Ölü çıkan evin genç kızları, matem döneminde, göç esnasında *tumaklarını*⁶⁷ tersinden giyerler⁶⁸. Yine ölen kişinin en sevdiği atının kuyruğu kesilerek, üzerine eyer takımı ters çevrilerek yerleştirilir ve aşının verilmesine kadar bu tutum devam ettirilirdi⁶⁹. Günümüzde Anadolu'nun çeşitli yörelerinde halen bu geleneklere rastlanır. Kars yöresinde ölüye ağlayan kadınların döğünmeleri, saçlarını kesmeleri ve elbiselelerini ters giymeleri, yaşayan bir gelenektir⁷⁰. Kerkük Türklerinde bir delikanlı sevdiğine kavuşmadan ölürse, cenazesinde onun en sevdiği türkü tersinden çalınır. Kerküklüler bu âdeti, “*Tez yağun, tez kaldırın, mehterim terse çaldırın*” manisiyle ifade eder. Yine Anadolu'da hoyratların tersinden çalınması geleneği vardır⁷¹.

Candaroğullarının sosyal hayatında eski Türk âdeti de yaşmaya devam ediyordu. Mesela Süleyman Paşa'nın eşi ölünce cenaze töreni tamamen Türk âdetlerine göre yapılmıştır. Bu törende Süleyman Paşa'nın oğlu İbrahim Bey cenazeyi başı açık ve yaya olarak takip etmiştir. Öteki beylerle saray görevlileri tam başlarını açmışlar hem de kaftanlarını ters giymişlerdir. Kadı hatip efendilerle hocalar ise, elbiselerini ters giydikleri hâlde başlarını açmamışlar, sarıkları yerine siyah yünden yapılmış bir çevre dolamışlar-

⁶² Sarık, destar.

⁶³ İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, s. 199; İbn Batuta, Seyahat-name, I, (çev. M. Şerif Paşa) İstanbul 1335, s. 386.

⁶⁴ Sümer, Oğuzlar, s. 299; Ünal, “Kazak Türklerinde Defn Merasimi ve Aş Verme Geleneği” Bilig, Bahar /2008, Sa. 45, s.113.

⁶⁵ Kazak ve Kırgızlarda ölüün ardından matem tutmanın en belirgin özelliği, Kazaklar arasında *joktav/coktav* adlandırılan ağıt yakma geleneğidir. Bk. ; A. İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, s. 192; Nejat Diyarbekirli, Hun Sanatı, İstanbul 1972, s. 73; Fatih Ünal, a.g.m., s.114.

⁶⁶ İnan, Makaleler ve İncelemeler, s. 199

⁶⁷ Av derisinden çoğunlukla da kara kuzu derisinden veya samur kürkünden yapılan üzeri kumaşla örtülü, sivri uçlu ve kulaklıkl, kışın giyilen başlık.

⁶⁸ Ünal, a.g.m., s.105.

⁶⁹ Ünal, a.g.m., s.114.

⁷⁰ Doğan Kaya, Anonim Halk Şiiri, Ankara 1999, s. 254.

⁷¹ Ünal, a.g.m., s.114-115.

dır. Sonra da sofralar kurularak ziyafetler verilmiştir⁷².

3. Baş Açmak

Baş açmak dua ve yas sembolü yanında teslim ve itaat sembolleri arasında da zikredilir⁷³. Bunun Türk tarihinde örneklerini görmek mümkündür. Girdiği mücadelede başarısızlığa uğrayan kişinin rakibi karşısında “*börkünü (başlık) başından çıkarıp koltuğu altına alması, kuşağını çözüp boynuna asması ve galibin silâhının (kılıç) altından geçmesi*” şeklinde gösterdiği davranışlar, özellikle özür dileme ve itaat etme anlamına gelmekteydi⁷⁴. Çalışmamızın konusu olan dua ve yas motifi olarak baş açma ise itaat bir insana değil, «*ilah*»a söz konusudur. Dua etmek doğrudan doğruya bir hâkim güce teslim olma, itaat etme manası taşımaktadır⁷⁵. İslâm inancında özellikle ibadet esnasında başı örtülü bulundurmamak (mesela sarıklı), örtüsüz bulundurmaktan daha faziletli olduğu bilsek de⁷⁶, Türk kültüründe “baş- açmak” sadece yas törenlerinde değil duada da baş açıldığı görülmektedir⁷⁷. Cengiz’in şaman olduğunu, Tanrıya yalvarırken başını açtığını biliyoruz. O, dua ederken kemerini boynuna ve külâhını koluna asar güneşe karşı döner ve eliyle göğsüne vurarak dokuz defa diz çöküp tövbe ve istiğfar ederdi⁷⁸. Cengiz, Harezmsahlar Devletine karşı savaşa girişmeden önce de bir tepe üzerine çıkmış, başını açmış, kemerini boynuna bağlamış (itaat maksadı ile) ve yüzünü yere koyarak üç gün üç gece zafer için Tanrıya dua etmişti⁷⁹. Selçuklu Sultanı Alparslan’ın da dua esnasında başını açtığını biliyoruz. Alparslan’ın Malazgirt savaşından önce başını açıp dua ettiğini kaydetmektedir⁸⁰. O; “öğle vakti gelince cehennem ateşi gibi bir yel Müslümanların üzerine esmeye başladı. İslam ordusu susuzluktan kıvranmaya başladı. Sultan bunu haber alınca attan inerek başlığını çıkardı, kuşağını çözdü ve alçak gönüllülükle «*Ey Tanrım! Bu günahkar kulunu, günahlarından dolayı cezalandırma,*

⁷² S. Koca, “Anadolu Türk Beylikleri” Türkler, VI, Ankara 2002, s. 733.

⁷³ İnan, Makaleler ve İncelemeler, s. 333-334.

⁷⁴ Aynı yer

⁷⁵ İnan, Makaleler ve İncelemeler, s. 331.

⁷⁶ Ancak bunun yegâne istisnası hac ve umre esnasında, ihramlı iken başın açık bulundurulmasıdır. Bu, ihramın vaciplerindedir. Salim Ögüt “İhram”, DİA, İstanbul 2000, XXI, İstanbul, s. 539-542; Abdülkerim Özeydin, “İslam’da Hac”, DİA, XIV, İstanbul 1996, s.386- 389.

⁷⁷ Hayati Develi “Dua ve Yas Motifi Olarak “bas aç-” Tabiri”, İ. Ü. Türkiyat Mecmuası, XX/1996, s. 85-111.

⁷⁸ Ahmet Temir, Moğolların Gizli Tarihi, I, Ankara 1948, s. 40-41.

⁷⁹ Develi, a.g.m., s., 89.

⁸⁰ Aynı yer.

senin salih kullarına kefil olan bu aciz kulundan merhamet ve yardımını esirgeme . Senin dinine bağlı olanlar üzerine gelen bu kavurucu yelin yönünü düşman tarafına döndür.» dedi. Sultan uzun bir yakarıшта bulundu ve ordunun ileri gelenleri de Sultana uyararak ağlamaya başladılar.» Sultan Alparslan'ın dua ederken başını açmasıyla ilgili bir başka kayıt ölümünden sonra ismi etrafında oluşan menkıbelerin birinde geçmektedir. Rivayet edildiğine göre: «Horasan çölünü geçerken askerlerin susuz kalması Sultan Alparslan'ı muztarip etmiş ve otağına çekilmiş, «başını açıp» Allah'a sığınmış, az sonra yağın bol yağmur sayesinde asker ve hayvanlar telef olmaktan kurtulmuştur⁸¹. Sultan Veled'in de bir yağmur duası esnasında başını açmasını Selçuklular döneminde bu yas âdetinin varlığını göstermektedir. Bahsedilen hadise şöyledir: ({... Bir yıl, Konya başkentinde yağmur kıtlığı oldu ... Birkaç defa yağmur duasına çıktılar, fakat hiç yağmur yağmadı. ... Nihayet ... Sultan Veled'in eteğine yapıştılar. Sultan Veled ... gözlerinden yaşlar akıtarak ayağa kalktı, medresenin kapısından ta mukaddes türbeye kadar yalınayak gitti. Mübarek başını açarak babasının kabrinin karşısında durdu ... Sonra Sultan Veled dualar edip sarığını başına koydu... Bütün arkadaşlar da terler ve yağmur suları içinde başları ve ayakları çıplak bir halde sema ederek gittiler...»⁸². Yine Menakıb-ı Evhadüddin de 49. hikayede Evhadüddin Kirmanî matem için başını açmış idi. Buradaki rübai bunu açıkça gösteriyor. “Niçin başlarını açtılar biliyor musun, onlara gülenlere matem tutuyorlardı”, rübaisi matem tutarken baş açıldığını gösteriyor⁸³. Mesela Ahi Ahmetşah'ın kardeşi 1294 yılında Konya'da öldüğünde 15.000 kişi baş açık cenaze arkasından yürümüşdür⁸⁴.

4. Atların Kuyruklarını Kesmek

Bu âdet çok duygulu idi ⁸⁵. Türkçe'de bu ameliyeyi ifade eden terim “tullamak” olarak geçer. Kırgız, Yakut ve Kazak Türk lehçelerinde bu kelime sırasıyla *tuldamak*, *tuluyah* ve *tullamak* olarak te-

⁸¹ F. Sümer, - Ali Sevim, İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı Ankara 1971, s. 70 ; O. Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk Medeniyeti2, İstanbul 1969,s, 149-150. Mirhand, Ravzatü's-safa fi sireti'l-enbiya ve'l-müluk ve'l-hulefa I, (ed. F. F. Arbuthnot) Delhi 1982, s. 416.

⁸² Ahmed Eflaki , Ariflerin Menkıbeleri (Menakıbu'l-Arifin,) , (Çev.Tahsin Yazıcı), Ankara 1954, s. 247-249.

⁸³ Muhammed Alâi , Menâkıb-ı Şeyh Evhadü'd-Din-i Kirmânî, (terc. M. Bayram), Konya 2005, s. 235. (49. Hikaye) .

⁸⁴ Turan, Türkiye, s. 619

⁸⁵ Ögel, Türk Kültür Tarihine Giriş, VI, s, 199; A. Rıza Gönüllü, “ Hunlardan Günümüze Türklerde Yas Alameti” Türk Folkloru, Sa. 85, İstanbul 1986, s. 20-21.

laffuz ediliyordu⁸⁶. Bu “*atı tul yapmak*” demektir. Yani sahibi ölen at, aşağıda anlatacağımız gibi karısı gibi *dul kalmış* oluyor ve bu kuyruk kesme yoluyla sembolleştirilmiş oluyordu. Defin töreninde at kuyruğunu kesme âdetinin M.Ö. III-IV. yüzyıllarda mevcut olduğu Altaylarda yapılan kazılarda *Pazırık* mezarından⁸⁷ çıkarılan donmuş atların kuyruklarının kesik olması ve pazırık⁸⁸ halılarında kuyruğu kesik ve bağlı atların bulunması bu geleneğin ne kadar eskiye dayandığını gözler önüne sermektedir (Bk. Resim-1- 2-3)⁸⁹. Bu yas geleneğini bütün Türk boylarında görmek mümkündür. Kazaklarda ölen kişinin yedisinde verilen ziyafetten sonra ölünün hayatta iken bindiği en sevdiği atlardan bir-iki tanesinin kuyruğu ve yelesi kesilir. Kuyruğu kesilen atın üzerine eyer takımı ters çevrilerek yerleştirilir. Onun üzerine de ölünün elbiseleri ve *malakay* şapkası⁹⁰ yerleştirildikten sonra yular sapı ile ölü çadırına getirilerek bağlanır⁹¹. Kazaklarda bu âdete *atı dul bırakmak* manasında *tuldav* denir. Atın kuyruğunu kesmek, ölümü çağırarak, ölüme davet çıkarmak manasına geldiği için Kazaklar arasında sebepsiz yere birinin atının kuyruğunu kesmesi şiddetle yasaklanmış ve bu gibi durumlarda ağır cezalar getirilmiştir. *Tullanan* bu ata artık hiç kimse binemez idi⁹². Kırgızlarda, ölünün hayatta iken bindiği atın kuyruğunu kesip, mezarın üzerine diktikleri bir sırığa bağlarlar idi. Oğuzlar; İslam dininin kabulünden çok sonra bile bu âdete riayet etmişlerdir⁹³. Dede Korkut hikâyelerinde bu geleneği açıkça görmekteyiz. “*İç Oğuz’a Taş Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü*” adlı hikayeyi buna örnek olarak verebiliriz: “*Bir gün Beyrek ile Dış Oğuz beyi olan dayısı aruz arasında bir tartışma çıkar. Beyrek, bu tartışma sırasında Aruz tarafından ağır bir surette yaralanınca arkadaşları ile Kazan beye şu haberleri gönderir: Yiğitlerim yerinizde kalkın. Ak*

⁸⁶ A. İnan, “Orta Asyadaki Türk Kültür İzleri” Türk Folklor Araştırmaları, XX/ 211, Yıl:18, İstanbul 1967 s. 3419; İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm2, s. 198; Gönüllü, “yas” s. 20.

⁸⁷ Ögel, İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003. s. 59-60.

⁸⁸ İslamiyet Öncesi Türkler’in dokuma sanatında ileri olduğunu gösteren bir kurgandır. Güney Sibirya’da Altay eteklerinde Pazırıkta bulunan M. Ö. III yy. olarak tarihlenen bu kurganda, boyu 200, eni 189 cm, kalınlığı 2 mm olan Pazırık halısında 10 santimetre karede 36.000 düğüm bulunmaktadır. Dünyanın en eski halısı olarak nitelendirilen Pazırık halısı, Leningrad Hermitaj (İnziva) Müzesi’nde sergilenmektedir.

⁸⁹ İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, s. 199; İnan, “Altay’da Pazırık Hafriyatında Çıkarılan Atların Vaziyetini, Türklerin Defin Merasimi Bakımından İzahı”, İkinci Türk Tarih Kongresi Zabıtları, İstanbul 1937, S. 142-151.

⁹⁰ Malakay, Kazak Türklerinin giydiği şapka türüdür. Deriden yapılıdır. Arka kısmı biraz uzuncadır.

⁹¹ W Radloff, Sibirya’dan, II, (Çev. Ahmet Temir), İstanbul 1994, , s. 227.

⁹² Ünal, a.g.m., s. 111.

⁹³ Ünal, a.g.m., s. 115.

boz atının kuyruğunu kesin . Kazan'ın divanına koşup varın. Ak çıkarıp kara giyin sen sağ ol Beyrek öldü deyin"⁹⁴. Böylece Beyrek'in yaralandığı haberi duyulunca, ailesi, oğulları ölmüş gibi hemen yas havasına bürünür: " Beyrek'in babasına anasına haber oldu. Ak evi eşliğinde feryat (şivan) koptu. Kaza beyler kızı gelini ak çıkardı, kara giydi. Ak boz atının kuyruğunu kestiler. Kırk elli yiğit kara giyip gök sarındılar. Kazan beye geldiler. Sarıklarını yere vurdular. Beyrek diye çok ağladılar. Sen sağ Beyrek öldü dediler."⁹⁵ Kazan Bey kendini son derece bağlı olan Beyrek'in ölüm haberine üzüldü. . O, "mendilini eline alıp hümgür hümgür ağladı. Divanda feryat fiyan kıldı. Orada olan beyler ağlaştılar. Kazan vardı odasına girdi. Yedi gün divana çıkmadı, ağladı oturdu"⁹⁶.

Bu gelenek Osmanlılar zamanında da devam etmiştir. Mesela II. Mehmet'in cenaze töreni hakkında, Sarıca Kemal şöyle demektedir. 'Hezar at kuyruğunu kestilerdi. Nice kurulu yayı yastılardı"⁹⁷'. Fatih Sultan Mehmet'in padişahlığı sırasında babası II. Murat'ın ölümü üzerine törene katılanlar, atlarının kuyruklarını kesmişler, eyerlerini ters çevirdikleri gibi, yaylarını kırıp tabutun üzerine koymuşlardır"⁹⁸ Yine Yavuz Selim'in yeğeni Süleyman Bey 1513'de Mısır'da vefat etmiş ve cenaze töreninde, tabutunun önünde kuyrukları kesilmiş, eyerleri ters çevrilmiş olan atları götürülmüş, kırılmış olan yayları ile sarığı da tabutunun üzerine konmuştur "⁹⁹.

Ancak bu yas geleneği sadece ölüm üzerine değil savaş hazırlıkları öncesinde de yapılırdı. Mesela "Tul at" kelimesi Çağatayca'da "savaşta binmek için hazırlanan at" anlamını ifade eder idi. Savaşlara fedai olarak girenler de atların kuyruğunu keserlerdi. Bu âdet Türkistan hanlarından Taşkent hanı Mahmut Han ve kardeşi Ahmet Hanın, Şeybanî Muhammed Han ile savaşan askerlerinde görülmüştür. Muhammed Hanın şairlerinden Muhammed Salih Bey bu askerleri tavsif ederken şöyle diyor:

tüzüben rezm kılır vakt esas
asıp at boynıga bir turfe kutas
lik ölgen atının kuyruğu ol
Begleri hanlarının buyruğu ol"¹⁰⁰

⁹⁴ .M. Ergin, Dede Korkut Kitabı, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1971, s. 236

⁹⁵ Aynı eser , s. 237.

⁹⁶ Aynı eser, s. 238

⁹⁷ Ş. Tekindağ , "Padişahlar İçin Tertiplenen Türk Usulu Cenaze" Türk Kültürü, Sayı: 7, Ankara 1963, s. 46; Gönüllü, "yas" s. 21

⁹⁸ Kaya, a.g.e., s. 252.

⁹⁹ Sümer, Oğuzlar, s. 299; Gönüllü, "yas", s. 21

¹⁰⁰ İnan, "Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları", s. 24.

Çetin savaşlara girmek üzere hazırlanan savaşçı erler, atlarının kuyruklarını kesip tuğ yapmak suretiyle kendilerinin fedai olduklarını, kendilerini ölüme adadıklarını ilan ederlerdi ¹⁰¹. Büyük Selçuklu Sultan Tuğrul Bey'e yapılan yas töreninde, törene katılanların atlarının kuyruğu kesiktir ¹⁰². Malazgirt savaşından önce Alparslan'ın atının kuyruğunu kesmesi, kendisini şehitliğe adadığını gösteriyordu¹⁰³. Hayvanın kuyruğunu kesmek acı verdiği için bazen atın kuyruğunu kesme yerine yelesini kesip, kuyruğunu örme âdeti de uygulanırdı ¹⁰⁴. Bu durum Türkiye Selçuklularında da görölmektedir. Eski Türkler'de savaş başlamadan önce alpler (yiğitler) atların kuyruklarını ipekle örüyorlar ve bunu yiğitlik alameti sayıyorlardı. Bu vesile ile onların at kuyruğunu bağlama işine “ at çerm etmek”¹⁰⁵ dedikleri anlaşılmaktadır.

Kaşgarlı Mahmut'ta da bu tarz bilgiler mevcuttur. Kaşgarlı Mahmut eskiden dedelerimiz savaşa çıkmadan önce atlarının kuyruklarının bağladıklarını şu şiir parçasıyla kanıtlamaktadır:¹⁰⁶

“At kuyruğunu bağladık,
Tanrıya da çağladık.
Üzengi yakladık,
Aldayıp güya çekindik”.

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi Dede Korkut hikâyelerinde kahramanlar savaşa giderken yakınlarına: “üç yıl bekle, gelmezsem benim öldüğümü bil, aygır atımı kesip aşımı ver” diyor. Beyrek adlı kahraman ölmek üzere iken arkadaşlarına “ak boz atımın kuyruğunu kesiniz” diyor. Beyrek öldükten sonra “Akboz atın kuyruğunu kestiler. Kırk elli yiğit ak çıkarıp gök sarındılar sarıklarını yere vurdular. Beyrek diye ağladılar” ¹⁰⁷.

5. Saçları Kesmek

Bu adeti de Türkler'in en eski yas ritüelleri arasında sayabiliriz. Cenaze merasiminden sonra herkesin saçlarından bir tutam kesilirdi. Got tarihçi Jordanes'in Avrupa Hun hükümdarı Atilla 'ya yapılan cenaze merasimini anlatırken ‘Onlar kendi âdetlerine göre saçlarının bir kısmını kestiler. Kendilerini çirkin yapacak şekilde yaraladılar. Onlar bu büyük muharibe kadınlar gibi göz yaşlarıy-

¹⁰¹ İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, s. 198

¹⁰² Kaya, a.g.e., s. 251.

¹⁰³ Ögel, Türk Kültür Tarihine Giriş, VI, s. 197.

¹⁰⁴ İnan, “Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları”, s. 22, 23, 24.

¹⁰⁵ D. L. T, II, 349.

¹⁰⁶ D. L. T, I, , s. 61

¹⁰⁷ Ergin Dede Korkut Kitabı, , s. 71

la değil, kanlarıyla ağlamak istediler” ifadesi güzel bir örnektir¹⁰⁸. Aslında atın kuyruğunu kesme yerine, bazen atın yelesini kesme veya kuyruğunu örme âdetinde olduğu gibi, saç kesme âdeti de eski devirlerdeki saç yolma âdetinin hafifletilmiş şekli olmalıdır. Bu rituelin diğer enteresan tarafı yukarıda bahsettiğimiz, ölen şahsın “atı tul” kaldığı için kuyruğu veya yelesi kesilmesi gibi, aynı şekilde ölen kişinin dul kalan eşinin de saç kesilirdi. Bu yas geleneği Türk dünyasında uzun yüzyıllar devam eden bir âdettir. Ayrıca ölenin dul karısı sonra evlenebilir¹⁰⁹. Ölenin büyük oğlu öz annesi olmamak kaydıyla babasının dul karısıyla evlenebilir¹¹⁰. İbn Fadlan’dan öğrendiğimize göre, Oğuzların ordu kumandanı olan *el-Katağan oğlu Etrak*’ın karısı önceden babasının karısıymış¹¹¹. Rubruk da Moğollar hakkında bilgi verirken buna benzer bilgiler verir. Baba öldükten sonra anne ve babasının çadırı en küçük oğula düşer. Bu yüzden o, babasının bütün karılarına bakmak zorundadır. Eğer isterse öz anası dışında onları kendi karısı yapar. Öldükten sonra, onların babasına dönüp, hizmet edeceklerinin bilincinde olmasına rağmen bu hata sayılmaz¹¹².

Alp Arslan için Bağdat’ta yapılan mâtemde halifenin karısı olan kız kardeşi Arslan Hatun’un matemi esnasında cariyelerinin saçlarını kestirdiğini, kendi saçını da kesmek isteyince halifenin buna engel olduğunu biliyoruz¹¹³. Melikşah’ın oğlu Davut öldüğü zaman, Türkmenler, sarayda (*Darü’l-Memleke*) toplanmışlar atların kuyruklarını kesmişler, eğerlerini ters giydirmişler, siyahlar giyinmişler ve kadınlarda saçlarını kesmişlerdi¹¹⁴. Sultan Melikşah’ın oğlu için tuttuğu yas pek rastlanılmayan bir durumdur. Melikşah oğlunun ölümüne o kadar üzölmüştür ki, birkaç defa intihara teşebbüs etmiş yakınları tarafından engellenmiştir. Cenaze, üzgün baba oğlundan ayrı kalmaya dayanamadığı için ancak kokmaya başladığında yıkanabilmiştir. Melikşah yeme içmeden kesilip in-

¹⁰⁸ Şerif Baştav, Büyük Hun Kağanı Atilla, TTK yay, Ankara 1998, s. 207; Jordanes, The Gothic History of Jordanes, (yay. C. C. Mierow), London, 1915, s.128.

¹⁰⁹ İbn Fadlan, Seyahatname, (çev. Ramazan Şeşen,), İstanbul 1995, s. 67.

¹¹⁰ İbn Fadlan, s. 36.

¹¹¹ İbn Fadlan, s. 42

¹¹² Wilhelm Von Rubruk, Moğolların Büyük Hanına Seyahat (1253-1255), (Çev. Ergin Ayan), İstanbul 2001, s. 41.

¹¹³ İbnü’l-Esir, el-Kâmil fi’t-Tarih, (terc. Abdülkerim Özeydın), IX, İstanbul 1991, s. 468; Bundarî, Zübdetü’n-Nusra ve Nuhbetü’l-Usra, (terc. Kıvameddin Burslan), Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi, İstanbul 1943, s. 10-13; Azimi, Tarih, (nşr. ve trc. Ali Sevim), TTK Yay, Ankara 1988, s. 14; İbnü’l- Cevzi, el-Muntazam fi Tarihi’l-Mülük ve’l-Ümem, VIII, Haydarabad 1357, s. 165, 170; M. Altay Köymen, Tuğrul Bey ve Zamani, Kültür Bakanlığı Yayını, İstanbul 1976, s. 40, 43.

¹¹⁴ Turan, Selçuklular tarihi ve Türk İslam Medeniyeti , s. 162.

zivaya çekilmiş, Melikşah bir ay sonra ava çıkmış, ölmüş oğluna şu mektubu yazmıştı: “Ey oğlun Davud ben ava çıktım, sen yanımda yoksun. Senin ayrılığın bana acı veriyor, gözyaşı döktürüyor, uykusuzluk hayatıma huzursuzluk veriyor, yüreğimi parçalıyor ve üzüntümü arttırıyor. Simdi sen bana halinden bahset, çürümen seni nasıl değiştirdi, kutlar senin vücuduna, toprak yüzüne gözüne ne yaptı? Beni üzüntü kapladığı gibi senide mi üzüntü kapladı”. Sultanın oğluna yazdığı bu mektup, Nizamülmülk’ün eline geçince onu da ağlattı. Vezir bunun üzerine maiyeti ile mezara gidip onu orada okudu¹¹⁵.

Buna benzer bir olay Yassıçemen Savaşı’ndan önce Celaleddin Harezmsah yaşadı. Celaleddin Harezmsah, Kılıç adlı kölesinin ölümünden sonra onu defnetmedi, gittiği yere ağlayarak feryat figan ile onu da arkadaş gibi yanında taşıdı. Yemeden içmeden kesildi. Celaleddin’e yemek getirdiklerinde şöyle diyordu. “Bundan Kılıç’a da götürün” ve kimse karşısına çıkıp Kılıç’ın öldüğünü söyleyemedi. Bir gün biri ona Kılıç öldü diyebilirdi¹¹⁶.

Fatih’in Veziri Mahmut Paşa adına yazılan “Destur name-i Enveri” de Aydın Oğlu Mehmet Paşa’nın ölümünden bahsedilirken,

“Hasta Mehmed Beg ölür andan gider

kesti paşa saçın anda ah eder”¹¹⁷ diyerek matem alameti olarak oğlu Umur beyin saçını kestiği söylenmektedir. Demek ki Aydın Oğullarında XIV. yüzyılın ortalarında bu âdeti görebiliyoruz. Osmanlılar’ın vassalı olan Kırım Türk Hanlığında da (XVI. asır) saçları yolmak, yüzü yırtmak, börkü ve elbiseyi ters giymek yas alametleri idi¹¹⁸. Anadolu’da Selçuklular zamanında ölüm haberi alan kimseler elbiselerini yırtıyor, saçlarını yoluyor ve cenaze töreninde olduğu gibi başlarını açıyorlardı. Bu arada hafızlar kuran okuyor hatimler indiriyordu¹¹⁹.

6. Ağıt Yakmak, Ağıtçı Tutmak

Ağıt Türk yas törenlerinin en karakteristik özelliklerinden biridir. Ölünün ardından ağlama, feryat etme, parçalanma bütün

¹¹⁵ Sibt İbnü’l-Cevzi, Mir’atü’z-zeman fi Tarihi’l-âyan, Selçuklularla ilgili bölümler(yay. Ali Sevim), Ankara 1968, s.211-212

¹¹⁶ İbn Vâsil, Müferricü’l kurûb fi ahbari beni eyyüb, 1231-1248, C.4, s.318-319-320; Taneri, Celâlu’d-din Hârizmşah ve Zamanı,Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1977, s. 90.

¹¹⁷ M. Halil Yınanç, Desturname-i Enveri, İstanbul 1928, s. 35.

¹¹⁸ Özalp Gökbilgin, Tarih-i Sahib Giray Han, (Edition Critique, Traduction Notes et Glossaire), Ankara 1973, s. 144.

¹¹⁹ Eflaki, met, I, 68-69; trc. I, 4766.

Türk kavimlerinin ortak yas ögesidir. Orhon yazıtlarında Kültigin ve Bilge Kağan'a yapılan matem törenlerinden, Göktürk Devleti zamanında Türklerin yas tutarken saçlarını, kulaklarını kestikleri, feryat ederek ağladıkları anlaşılmaktadır¹²⁰. İdil Bulgarları'nda ölünün arkasından sadece kadınların değil erkeklerin de ağladığını nakleder. Bulgarlarda, "bir adam öldüğü gün, erkekler gelip ölenin kubbeli çadırının kapısında dururlar. En çirkin, en vahşi bir şekilde bağırarak ağlamaya başlarlar". Yine eski Oğuzların yas adetleri, Dede Korkut hikayelerinde daha açık anlatılmıştır. "Beyrek'in babası kaba sarığını kaldırıp yere vurdu. Çekti yakasını yırttı. Oğul oğul diyerek ağladı, inledi. Ak perçemli anası ağladı, gözünün yaşını döktü. Acı tırnaklarıyla, ak yüzünü parçaladı, al yanağını çekti yırttı. Simsiyah saçını yoldu. Kızı, gelini kas kas gülmez oldu"¹²¹. Ağlama ve ağıt yakma, Moğollarda da vardı. Moğollara seyahat eden Rubruk, Moğollardan biri öldüğünde, ona hıçkırıklarla ağlayarak ağıt yaktıklarını zikreder¹²².

Sultan Tuğrul vefat ettiğinde (8 Ramazan 455/ 5 Eylül 1063 Cuma), bu haberi öğrenen Vezir *Amidü'l-Mülk Kündürî, Rey*'e vasil olduğunda tabutun bulunduğu yere gelince ağladı ve son derece üzüldü (16 Ramazan 455/13 Eylül 1063). Emirler ve hacipler Türk âdeti gereğince, elbiselerini yırtmak istediler. O, "onun ile meşgul olmanın zamanı geçti. Doğru olanı başkası ile meşgul olmaktadır" dedi, ve Çağrı Bey'in oğlu Süleyman'ı tahta oturttu¹²³. Fakat, aynı vezir Sultan Sultan Alparslan'ın emriyle *Kündürî*'nin itikadî düşüncesinden dolayı siyaseten katledildiğinde karıları, kızları ve cariyeleri yüksek sesle ağlamışlar, saçlarını yolmuşlar ve başlarını açıp toprak serpmişlerdir¹²⁴. Burada *Kündürî*'nin Fars kökenli olmayıp, Türk olduğunu ifade etmemiz gerekiyor. Çünkü ismi Uygur Türkçesinde "*Kündür*" "*Gündüz*" demektir¹²⁴. Yine Büyük Selçuklu hükümdarı Sultan Melikşah, öldüğünde (18 Kasım 1092)

¹²⁰ İbn Fadlan, Seyahatname, (haz. Ramazan Şeşen), İstanbul 1995, s. 67; Ünal, a.g.e., s. 111.

¹²¹ Rubruk, s. 42; Radloff, a.g.e., s. 271.

¹²² M.A. Köymen, Tuğrul Bey Zamanı, İstanbul 1975, s. 143.

¹²³ A. Taneri Türkiye Selçukluları Kültür Hayatı 2 (Menakibu'l- Arifin Değerlendirmesi), Konya 1977, s. 162.

¹²⁴ Babasının dihan olduğu *Kündürî*'nin ise Fars olduğu söylene de, *Kündürî* Türk olmalıdır. Hatta onun Uygur Türkü olma ihtimali çok yüksektir. Çünkü *Kündürî* Türkçe bir kelimedir. Türkçe "Kün" gün, -dür eki de -düz eki gibi isimden isim yapan Türkçe bir ek olduğunu biliyoruz. Yani "Gündüz" anlamına gelmektedir. Ayrıca başka bir araştırmaya göre "küntür" Çuvaşça "gündüz, güney" Uygurca *kündürî* (-dürî) "güneyde anlamına geldiğini yazmaktadır. A.Von Gabain, : Eski Türkçenin Grameri(Çev. M. Akalın), Ankara, 2000, s. 285; Osman Kabadayı, Eski Türkçe Gök Bilimi (Astronomi) Terimleri, (K.Ü. Sos. Bil. Ens. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Kırıkkale 2007 s. 121; Feyzi Gümüş, Türk-Mogol Dil İlişkisi ve Çuvaşça, G. Ü. Sos. Bil. Ens. Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi) Ankara 2008 s. 136.

vefatını gizlediler. Bununla ilgili olarak Selçuk-nâmede “*Kimse öldüğünü bilmedi, ansızın yok oldu. Onun için atların kuyruğunu kesilmedi ve gözyaşı dökülmedi*” diye yazmaktadır¹²⁵. Son büyük Eyyübi Sultanı el-Melik el-Sâlih Eyyüb’un nâşımın türbesine nakli sırasında memluklerinin mâtem alâmeti olarak beyazlar giydiklerini ve saçlarını kestiklerini biliyoruz¹²⁶.

Kazaklarda ölüyü gören kadın ve akrabalarının ulumaya benzer bir sesle ağlamaya başladıklarını, kadınların iğnelerle yüzlerini parçaladıklarını, saçlarını yolduklarını nakleder. Kazak ve Kırgızlarda ölünün ardından matem tutmanın en belirgin özelliği, ölü aşının verilmesine kadar matem tutulması idi. Kazaklarda ölen kişinin karısı cenaze evden çıkarılırken ağlar ve elini yüzünü yolar. Yıl boyunca karalar bağlar, başına ise onurlu bir ölüme izafeten *ak bürkey* (beyaz börk) takardı¹²⁷. Ölü çıkan hane halkı, üzüntü ve acılarının ifadesi olarak “cüzi caralı, üyi garalı” (yüzü yaralı, evi karalı) şeklinde tasvir edilirdi¹²⁸. Ana dilleri Türkçe olan Ortodoks mezhepli Hristiyan Urum Türklerinde ise kadınlar 40 gün veya bir sene boyunca yas işareti olarak siyah baş örtüsü takarlardı¹²⁹. Aşarlarda hususi ağıtçı kadınlar vardır. Ölünün elbisesini eline alıp onun yiğitliğini, iyiliğini, zenginliğini, şöhretini ağıya ağıya terennüm ederlerdi¹³⁰. Kaşgarlı eserinde, “Basan, Yuğ Basan” ölü gömüldükten sonra 3 ya da 7 güne kadar verilen yemek demektir¹³¹. Yörükler bu yemeğe “ üç hayrı” “ yedi hayrı” “ kırk hayrı” ya da “ yıl hayrı” derler¹³². Köyde o anda bulunan zâkir ve ozanlar, sabaha kadar saz çalarak ağıtlar yakar, deyiş ve düvazlar söylerler¹³³. Ölü sazı çalma âdeti, Ege ve Antalya Tahtacılarında görülen bir şeydir. Buna göre, ölünün etrafında kadın erkek daire şeklinde toplanıp saz eşliğinde ağlanır ve ağıtlar yakılır¹³⁴.

¹²⁵ Ahmet b. Mahmut, Selçuk-nâme II, (Hz. E. Merçil) İstanbul 1977, s. 29.

¹²⁶ Takîy ed-Din Ahmed b. 'Alî, Makrîzî, Kitâb es-Sulûk li-Ma'rîfet Duvel el-Mulûk, I, (nrs. Sa'îd 'Abd el-Fettâh 'Âsûr), Kahire 1972, s. 343,344.

¹²⁷ Nigmet Mınjan, “Kazakların Damga ve Parolaları Konusunda Araştırmalar”, Büyük Türkeli, 1984, s. 394-395; Ünal, a.g.m, s. 110.

¹²⁸ Ünal, a.g.m. s. 111.

¹²⁹ Erdoğan Altınkaynak, Urum Folklor ve Halk Edebiyatı. Ankara 2008, s 240; S. Küçük, a.g.m., s. 194.

¹³⁰ M. Eröz, Yörükler, İstanbul 1991, s.. 33.

¹³¹ DLT, III, 143.

¹³² Eröz, Milli Kültürümüz ve Meselelerimiz, İstanbul 1983, s.112.

¹³³ Murat Küçük, Horasan'dan İzmir Kıyılarına Cemaat-ı Tahtacıyan, İstanbul 1995, s. 122; Mustafa. Aksoy, “Mut'ta Bir Alevi-Türkmen-Tahtacı Köyünde İnanç, Gelenek ve Görenek”. Alevilik (Haz. İsmail Engin, Havva Engin) İstanbul 2004, s. 389.

¹³⁴ Harun Yıldız, “Alevi Geleneğinde Ölüm ve Ölüm Sonrası Tören ve Ritüeller”, Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 2007/42, 97, 98; Rıza Yetişen Tahtacı Aşiretleri; Âdet, Gelenek ve Görenekleri, İzmir 1986, s. 49; Ali Selçuk, Tahtacılar, İstanbul 2004, s. 217; İsmail Engin, “Akçaeni Tahtacılarında Ölü Gömme Geleneği”. 1. Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları,

İdil Bulgarlarının defin töreninden haber veren ölünün çadırı kapısına gelerek müthiş ve vahşi seslerle ağladıklarını, kölelerin kendilerini kamçı ile döve döve feryat ettiklerini ve ölünün çadırına bayrak astıklarını nakleder¹³⁵. İdil Bulgarları, iki sene dolunca, çadırın kapısı üzerine astıkları bu bayrağı indirip saçlarını keserler¹³⁶. Aynı zamanda vefat edenin ailesi, meftanın soyunu sopunu iyiliklerini anarak hatıralarını dile getirerek ağıtlar yakıp ağlayacak bir ağıtçı (ağlayıcı) tutardı. Bu ağıtçıya Arapça nevvah, kadın olursa nevvahe, Farsça nehager denirdi. Buna Kaşgarlı Mahmud'da "sığıtçı" denilmektedir¹³⁷. Bu Orhun Abidelerinde bile yasçı (yuğç)ı adıyla geçer¹³⁸. Manas destanında da aynı bilgiyi bulabilmekteyiz. "Ormanlık yerde toplattım, duacı kula ağıt yaktırdı."¹³⁹ Ağıtçılar ağıtlarını melodi halinde söylerlerdi.

Mevlâna Celaleddin'in mektuplarında birisinde Ali adlı bir ağlayıcıdan bahseder¹⁴⁰. Bu anlayış cahiliye döneminde de vardı. Özellikle zengin Araplar, yakınlarından ölen kişiler hakkında övgüler düzen kadın ağıtçılar (naiha, nevvaha) kiralarlardı¹⁴¹. Bunlarda bir nevi özel ağlayıcı idi. Ölen kişinin önemine göre büyük bir halk kitlesi de ağlayıcıların arkasından cenazeyi takip ederdi.

7. Ağıt Yakma Süreleri

Matem süreleri ise farklılık arz etmekteydi. Selçuklu Sultanların matemi genellikle üç gün sürerdi. Buna dair örnekler çoktur. I. Gıyaseddin Keyhüsrev sürgünde iken kardeşi Rükneddin Süleyman-şah ölüm haberi geldiğinde üç gün yas tutmuş, sonra kayınpederi Mavrezemos'a "Atalarımın miras kalmış olan ül-keme dönmeye karar verdim" demiştir.¹⁴² Aleaddin Keykubat öldüğünde emirler üç gün matem tutmuşlar, hatta yukarıda ifade ettiğimiz gibi Abbasî halifelerine bağlılık göstergesi olarak üstlerine beyaz örtü (gaşiye) çekmişlerdi¹⁴³. Yine Alaeddin Keykubat ölünce oğlu II. G. Keyhusrev matem elbisesi ile tahta çıkıp taziyeleri kabul etmiş, üç gün sona elbiselerini değiştirerek saray

Sosyo-Kültürel Yapısı (Tahtacılar) Sempozyumu Bildirileri, Ankara 1995, s. 41.

¹³⁵ İbn Fadlan, 67.

¹³⁶ İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, 188.

¹³⁷ DLT, III, s. 275

¹³⁸ Ergin, Orhun Abideleri, s. 141, Matemci, ağlayıcı; Tekin, a.g.e, s. 187, yasçı, yas tutucu olarak geçer.

¹³⁹ Tuncer Gülensoy, Manas destanı Türkiye Türkçesi İle, Ankara 2002, s. 164.

¹⁴⁰ A. B. Gölpınarlı, Mevlana Celaleddin Mektuplar, Ankara 1998, s. 83-84 (LV mektup).

¹⁴¹ Mustafa Çağrıncı, "Matem (Cahiliye Döneminde ve İslam'da Matem)", DİA, XXVIII Ankara 2003, s. 128.

¹⁴² İbn Bibi, 80, trc. I, 101.

¹⁴³ İbn Bibi, 467, trc. II, 22.

(devlet-hane)de culüs şenlikleri başlamıştı¹⁴⁴. Yine II. Gıyaseddin Keyhüsrev ölünce ümera üç gün yas tutmuştu¹⁴⁵. Karamanoğulları ise genellikle yedi gün yas tutmakta idi¹⁴⁶. Danişmend-namede Melik Danişmend'in matemde üç gün yas tuttuğunu biliyoruz¹⁴⁷. Mesela Gazneli Sultan Mahmud babasının ölümünü öğrenince Belh şehrinde bir hafta matem merasimi yaptı; elbiselerini yırttı ve başına toprak saçmış idi¹⁴⁸. Melikşah'ın oğlu Davud ölümünden sonra devletin her yerinde yedi gün matem yapılmıştı¹⁴⁹. Yine Alp Arslan'ın ölümü üzerine halifenin karısı olan kız kardeşi Arslan Hatun yedi gün oturarak mâtem tutmuştu¹⁵⁰.

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

413

B. Türklerdeki Yas Törenlerinin Kerbela Matemini ile İlişkisi

Yukarıda anlattığımız yas âdetlerinin Kerbela matemine benzediği çok açıktır. Kerbela mateminde saç baş yolmak, vücuduna zarar vermek, ağıt yakmak gibi ritüeller, temelleri Şamanizme inen, zamanla İslâmla beraber biraz yumuşasa da devam eden hatta Müslüman Türk Sultanların bile uymak zorunda kaldıkları âdet haline gelen yas ritüellerine tıpatıp uymaktadır. Bu durum Azerbaycan, İran ve Irak'ta Şii Müslümanlarda görülmektedir. Anadolu'da ise Şiilerden köken ve yapı farklılığı olsa da XV. ve XVI. yüzyıllarda etkileşimden dolayı Bektaşî ve Alevilerde muharrem orucu ve matemini olarak görülmektedir. Bu etkileşim sebebiyle Şii, Bektaşî ve Alevilerdeki matem örneklerini birlikte değerlendirdik. Ancak Bektaşî ve Alevilerde saç baş yolmak, vücuduna zarar vermek yoktur.

Acaba Kerbela matemini, Türklerin yas âdetlerinden etkilenmiş midir? Bu coğrafyada Türklerin, Farsların hatta Arapların birçok âdeti gibi matemlerinde birbirlerine çok benzemektedir. Durum böyle olunca bazı araştırmalar da Kerbela matemini Fars kültüründen etkilediğini belirten çalışmalar olduğu gibi,¹⁵¹ Türklerdeki yas ve cenaze törenlerine de benzerliğini işaret eden eserlere de rastlıyoruz¹⁵². Kerbela matemini uygulanan yas ritüelleri ile, yu-

¹⁴⁴ İbn Bibi, s. 464,467, trc. II. 19-22

¹⁴⁵ İbn Bibi, 558, trc. II, 88.

¹⁴⁶ Şikârî, Karamannâme (Zamanın kahraman Karamaniler'in tarihi) (haz. Metin Sözen, Necdet Sakaoğlu), İstanbul 2005, s. 138,141, 143, 164, 219, 230

¹⁴⁷ N. Demir, Danişmend-Nâme, Ankara 2004, s.71 (15b/9)

¹⁴⁸ Turan, Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkuresi 13 I, İstanbul 2000, s. 176.

¹⁴⁹ Sibt İbnü'l-Cevzi, Mir'atü'z-zeman, s.211-212

¹⁵⁰ Sibt İbnü'l-Cevzi, Mir'atü'z Zaman, s.91; İbnü'l Cevzi, a.g.e, s.76; İbnü'l-Esir, IX, s. 468.

¹⁵¹ Topaloğlu, "Kerbela Matemini", s. 501-509;

¹⁵² Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları2, Ankara 1979, s. 308; Ögel'e göre Muharrem

karıda izah etmeye çalıştığımız Türklerin yas ritüellerinin hangi-leri birbirlerine benzemektedir. Şimdi bu konu üzerinde duralım.

1. Ölünün ardından ağlama, feryat etme, parçalanma, bütün Türk kavimlerinin ortak yas ögesidir. Hatta birçok Türk boyunun yas tutarken saçlarını, kulaklarını kestikleri, vücutlarına zarar verdikleri, feryat ederek ağladıklarını¹⁵³ yukarıda izah etmiştik. Burada vücuda zarar verme matem âdetleri Kerbela matemimde de görmekteyiz¹⁵⁴.

2. Cenaze defnolunacağı yere götürülürken arkasından gitmek ağıt yakmak Türklerde bilinen yas âdetidir¹⁵⁵. Bu durum Kerbela mateminde de görülmektedir¹⁵⁶.

3. Alevilerde ise muharrem ayının başlamasıyla beraber, “oruca niyet”, “helva”, “oruç açılması”, “aşure erkânı” ve “meydan” aşamalarını görürüz¹⁵⁷. Hz. Hüseyin’in Kerbela’da şehit edilmesinin anısına Muharrem ayının 1.-12. günleri arasında matem tutulur, on ikinci akşamı cem yapılır, Kerbela şehitleri için dualar okunur¹⁵⁸. Ayrıca, matem süresince birbirleriyle niyazlaşmazlar, aynaya bakmadıkları, üzerlerine küpe, yüzük gibi ziynet eşyaları takmadıkları (süslenmedikleri) görürüz. Hatta, sazların bile burularını salıverip akordunu bozarlarmış. Burada esas olan helva pişirmenin “ölü aşı”na çok benzediğini söylemek mümkündür¹⁵⁹.

İslâm tarihinde Kerbela olayı, Hz. Hüseyin’in 10 Muharrem 61 ((9 Ekim 680) tarihinde öldürülmesi hadisesi ile başlar¹⁶⁰. Bu hareketin Yezid b. Muaviye’nin ölümüne kadar (10 Kasım 683), gizli bir şekilde devam etmiş olduğunu biliyoruz. 19 Kasım 684 tarihi olarak belirlenen Kerbela’ya ilk gidiş ve bu tarihte yapılan uygulamalar, Kerbela odaklı matem kültürünün daha sonraki içerik ve formatını belirlemiş gözükmektedir¹⁶¹. Hatta bu tarihte Şia tabir ve anlayış olarak mevcut değil idi¹⁶². Tevvâbûn¹⁶³ (Tövbe

törenlerinin eski Türklerdeki cenaze törenleriyle büyük benzerliği belirtilir.

¹⁵³ İbn Fadlan, s. 67; Ünal, a.g.e., s. 111

¹⁵⁴ Ethem Ruhi Fiğlalı, “Hüseyin”, DİA, XVIII, Ankara 1998, s. 521.

¹⁵⁵ Ögel, Gelişme Çağları, s. 308; Bayat “Cenaze”, s. 149; Tekindağ, “Türk Usulü Cenaze”, s. 46;

¹⁵⁶ Rıza Kurtuluş, “Fars Edebiyatında Kerbela”, DİA, XXV, Ankara 2002, s.273-74.

¹⁵⁷ Bünyamin Çağlayan, Kerbelâ Mersiyeleri, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Ankara 1997, s. 430-459.

¹⁵⁸ Ethem Ruhi Fiğlalı, Türkiye’de Alevilik Bektaşılık, Ankara 1994, s. 332.

¹⁵⁹ İnan, Makaleler ve İncelemeler, s. 465.

¹⁶⁰ Rahman 1992: 240; Fiğlalı 1984: 101-105

¹⁶¹ Topaloğlu, “Kerbela Matemî”, s. 501-509.

¹⁶² Resul Caferiyan, (Hayat-ı Fikrî ve Siyasi-i İmaman-ı Şia) *Masum İmanların Fikri ve Siyasi Hayatı*, (Çev. Cafer Bayar), İstanbul 1994, s. 146.

¹⁶³ Julius Wellhausen,, *İslâmiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, (Çev. Fikret Işıltan,) T.T.K., Ank. 1989. s. 116; Fiğlalı, *İmâmiye Şiası*, İst. 1984, s. 109.

edenler) adı verilen hareketle şekillenmiş olduğu belirtilir. Şüphesiz ki İslam tarihinde tek vahim olay bu değildir. Hz. Osman, Hz. Ömer'in öldürülmesinden tutunda Hz. Ali'in öldürülmesine kadar bir çok olaylar vardır. Öyleyse neden Kerbela hadisesi ile bir kırılma şia'nın ortaya çıkışı, Kerbela matemi ortaya çıkmıştır? Tabii ki bunu Emevî devletinin mevali politikasında aramak gerekiyor. Ayrıca bazı araştırmalarda Tevvabun olayında birçok Fars kökenli müslümanın varlığından dolayı bu Kerbela mateminin Fars kültüründen geldiği de savunulmuştur. Ancak bu coğrafyada birçok kültür iç içe geçmiştir. Birbirlerine benzeyen birçok özellikleri vardır. Gerek Türk, gerek Fars, gerek Arap kültüründe birçok motif aynıdır. Aynı zamanda Şiiliği benimseyen toplulukların içinde sadece Fars kökenliler değil, Türkler ve Araplarda büyük bir yekün tutmaktadır. Kerbela matemi tevvabun denilen hareketle şekillenmiş, ancak resmî olarak Muharremle ilgili resmi törenlerinin ilk defa Büveyhiler döneminde Sultan Muizu'd-devle (945- 967)'nin emriyle yapılan Aşura merasimleriyle başladığı bilinmektedir¹⁶⁴. Fars kökenli Şii bir devlet olduğunu bildiğimiz Büveyhoğulları döneminde yaygınlaşmış olması, bu matem âdetinin İran kökenli olduğunu da göstermez. Muizu'd-devle döneminde hatta ondan önce bölgeye Türk akınları devam etmekte ve yerleşmekte idiler. Muizud-devle Bağdat'a girerken ordusunun büyük bir çoğunluğu Türk idi¹⁶⁵. Bu askerler daha evvel buraya yerleşmiş Türklerle karşılaştılar. Muizuddevle'nin yanındaki Türkler'e dayanması, onlara karşı elini açıp cömert olmaya ve onlara Basra ve Irak'ın orta bölgelerinde ıktalar vermeye itmiştir. Ayrıca onun şu kayıtları dikkati çeker: "Bu dönemde Irak'a gelen Türkmen dalgaları 'Guz' olarak adlandırıldılar. Bunlar Mansur Göktaş liderliğinde Azerbaycan'dan geldiler. Musul, Telafer ve Sincar bölgelerine yerleştiler. Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey Bağdat Büveyhoğullarının tahakkümünden kurtarıncaya kadar¹⁶⁶ bölgede Ebu'l-Hâris Arslan b. Abdullah el-Besâsîrî et-Türkî, adlı bir Türk komutan bulunuyordu¹⁶⁷. Kerbela mateminin yayıldığı dönemde bölgede Türk

¹⁶⁴ Topaloğlu, a.g.m., s. 505

¹⁶⁵ E. Merçil, "Büveyhiler", *DİA*, VI., İstanbul 1992, s. 498. Ahmet Ağırakça, "Büveyhiler Devrinde Türk Kumandanları I: Sebüktekin.", *Belleten*, 53/207-208, Ankara, 1989.

¹⁶⁶ Bunderî, s. 18; Ravendî, *Rahat'us-Sudûr*, I, 107; Krş: Köymen, a.g.e., s. 37.

¹⁶⁷ İbn Hallikan, *Vefeyâtü'l-A'yân*, (thk. İhsan Abbas), Beyrut 1977, I, 12; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb fi Tarih-i Haleb*, (nşr. Ali Sevim), *Kamal al-Din İbn al-Adim, Buğyat at-Talab fi Tarih Halab (Selçuklularla İlgili Haltercümeleri)*, TTK Yay., Ankara 1976, s. 62-65; Hüseyinî, *Ahbaru'd-Deveti's-Selçukiyye*, (Türkçe terc. Necati Lügal), TTK Yay., Ankara 1999, s. 13; Ebû'l-Ferec Ebû'l-Ferec

kültürü de baskın bir rol almakta idi. Yani tekrar ifade etmek gerekirse; Kербela matemindeki ritüeller Fars ve Arap kültüründen ne kadar etkilendiyse, bir o kadar Türk kültüründen etkilenmiş olduğunu bu bilgiler bize gösteriyor.

Sonuç

Görüldüğü üzere Türkler dolayısıyla Oğuzlar yas dediğimiz bu âdeti, İslamiyet'i kabul etmelerinden sonra bile Şamanizmin etkisinde devam ettirmişlerdir. Çalışmamızın en başında ifade ettiğimiz gibi İslam'da yas ve ağıt tutmanın bir ölçüsü vardır. Durum böyle olmasına rağmen birçok kültürde olduğu gibi Türk Kültüründe de eski şaman inancından gelen birçok unsur bulunmaktadır. Bunlar cenaze törenlerinde ağıt yakmak, ağıt yakması için ağıtçı tutmak, ölen kişinin eşinin saçının kesilmesi, aynı zamanda atının kuyruğunun kesilmesi gibi ritüeller yüzyıllarca devam etmiş, hatta sultanların bile yapması gerektiği, yapılmadığı zaman hâkimiyetinin eksik kalacağına inanılmış olması bu inançların topluma ne kadar derin etki ettiğini göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca İslami dönemde Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi hadisesi sonrası gelişen Kербela mateminin Türk yas âdetlerine çok benzediği çok açık görülüyor. Bu da bize Kербela mateminin Fars ve Arap kültürü kadar Türk yas âdetlerinden de etkilendiğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Ağırakça, Ahmet, "Büveyhiler Devrinde Türk Kumandanları I: Sebüktekin", *Belleten*, 53/207-208, Ankara, 1989.
- Atsız, Hüseyin Nihat, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, İrfan Yayıncılık.1997.
- Aksoy, Mustafa, "Mut'ta Bir Alevi-Türkmen-Tahtacı Köyünde İnanç, Gelenek ve Görenek". *Alevilik*. (Haz. İsmail Engin, Havva Engin) Kitap Yayınevi. İstanbul 2004.
- Alâi, Muhammed, *Menâkıb-ı Şeyh Evhadü'd-Dîn-i Kirmânî*, (terc. M. Bayram), Konya 2005.
- Ambrose, G. - P. Haris, *The Fundamentals of Creative Design*, Ava Publishing, Switzerland 2003.
- Altunkaynak, Erdoğan, *Urum Folklor ve Halk Edebiyatı*, Kültür Ajansı Yay. Ankara 2008.
- Arat, R. Rahmeti, *Kutadgu Bilig* ², I, Metin, Ankara 1979.
- Azimî, *Tarih*, (nşr. ve trc. Ali Sevim), TTK Yay, Ankara 1988.
- Kaşgarlı Mahmut, *Divan-ı Lugatü't-Türk*, I, III, TDK yay. Ankara 1992.
- Ahmet b. Mahmut, *Selçuk-nâme* II, (Hz. E. Merçil) İst. 1977.
- Ahmed Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri (Menakıbu'l-Arifin)*, Çev. Tahsin Yazıcı, Maarif Vekaleti Yay. Ankara 1954.
- Baştav, Şerif , *Büyük Hun Kağamı Atilla*, TTK yay, Ankara 1998, s. 207.
- Bayat, Fuzuli, "Türklerde Cenaze Törenleri Bağlamında Mevlid Okuma Geleneği" *Manas Sosyal Bilimler Dergisi*, 2008/19.
- Bahar, Hasan, "Türkistan'ın Coğrafi Konumu ve İlkçağ Kaynaklarına Göre Tarihi", *S. Ü. Türkiyat Dergisi*, Sa. 1/Kasım 1994.
- Buharalı, Eşref, "Türklerde Matem Alametleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 1990/ 65.
- Bulduk, Üçler, "İdarî ve Sosyal Açından Karakeçili Aşiretleri ve Yerleşmeleri." *A. Ü. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1998/30, (Ayrıbasım).
- Bundarî, *Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Usra*, (terc. Kıvameddin Burslan), *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, İstanbul 1943.
- Ca'feriyan, Resul, *Masum İmamların Fikri ve Siyasi Hayatı*, (Çev. Cafer Bayar), Kevser Yay. İst. 1994, I, 146.
- Candan, Ergün *Türklerin Kültür Kökenleri*⁶, Sınır Ötesi Yayınları, İstanbul 2006.
- Chevalier, J.-Gherbrant, A., *Dictionary of Symbols*. (Çeviren: John Buchanan- Brown) İngiltere 1996.
- Çoruhlu, Y. "Türk sanatında görülen hayvan figürlerine Gök ve Yer sembolizmi açısından bir bakış", *Türk dünyası Araştırmaları*, 1993/ .87.
- Ebü'l-Ferec, *Ebü'l-Ferec Tarihi*¹ , I, (Çev.: Ömer Rıza Doğrul),Ankara 1987, s.312.
- Elçin, Şükrü , *Türkiye Türkçesinde Ağıtlar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.
- Ergin, Muharrem, *Orhun Abideleri*, İstanbul 1970.
- Endez, İbrahim Ethem, "Barak Türkmenleri", *Alleben*, Sa.17, Gaziantep, Mayıs-Haziran-Temmuz 2001.
- Eliade, Mircea, *Şamanizm - İlkel Esrime Teknikleri*, (Çev., İsmet Birkan), İmge Kitabevi, Ankara 1999.
- Ergin, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı I*, (Haz. Muharrem Ergin), Ankara 1968.
- _____, *Dede Korkut Kitabı*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1971.
- _____, *Orhun Abideleri*, İstanbul, 1970.

- Engin, İsmail, "Akçaeni Tahtacılarında Ölü Gömme Geleneği", *1. Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları, Sosyo-Kültürel Yapısı (Tahtacılar) Sempozyumu Bildirileri*. Kültür Bakanlığı Yayınları. Ankara 1995.
- Esin, Emel, *Türk Kozmolojisi (İlk Devir Üzerini Çalışmalar)*, Early Türkisch Cosmology, İstanbul 1979.
- _____, *Türk Kozmolojisi (İlk Devir Üzerine Araştırmalar)* İstanbul 1979.
- Eröz, Mehmet, *Yörükler*, İstanbul 1991.
- _____, *Milli Kültürümüz ve Meselelerimiz*, İst. 1983.
- Fiğlalı, Ethem Ruhi, "Hüseyin", *DİA*, XVIII, Ankara 1998, s. 521.
- _____, *İmâmiyye Şıası*, İst. 1984.
- _____, *Türkiye'de Alevilik Bektaşılık*, Ankara 1994.
- Gabain, A.Von, *Eski Türkçenin Grameri*, (Çev. M. Akalın), TDK Yay., Ankara, 2000.
- Gabain, A.von, "Renklerin Sembolik Anlamları", *Türkojoloji Dergisi*, 3/1, Ankara 1968.
- Genç, Reşat, *Türk İnanışları İle Milli Geleneğinde Renkler Ve Sarı-Kırmızı-Yeşil*, :Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1999.
- Gökbilgin, Özalp, *Tarihi Sahib Giray Han*, (Edition Critique, Traduction Notes et Glossaire), Ankara 1973.
- Gölpınarlı, A. B., *Mevlana Celaleddin Mektuplar*, Ankara 1998
- Görkem, İsmail *Türk Edebiyatında Ağıtlar-Çukurova Ağıtları-(İnceleme Metinler)* Ankara 2001.
- Gömeç, Sadettin, *Türk Kültürünün Ana Hatları*, Ankara 2006.
- _____, *Kök Türk Tarihi*, 2. baskı, Ankara 1999.
- _____, "Kara-Hanlı, Adı Üzerine Bazı Düşünceler", *Kök Araştırmaları*, II/ 2, (Güz 2000).
- _____, *Türk Destanlarına Giriş*, Ankara 2009.
- Gönüllü, A. Rıza, "Saçı Adetine Dair Notlar", *Türk Folkloru Dergisi*, 1986/89.
- _____, "Hunlardan Günümüze Türklerde Yas Alameti", *Türk Folkloru*, Sa. 85, İstanbul 1986.
- Gümüş, Feyzi, *Türk-Mogol Dil İlişkisi ve Çuvaşça*, GÜ Sos. Bil. Ens. Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi) Ankara 2008.
- Gülensoy, Tuncer, *Manas destanı Türkiye Türkçesi İle*, akçağ yay. Ankara 2002.
- Güler, Ali "Türklerde Saçı Geleneği", *Bilge Dergisi*, sayı: 25 (Yaz 2000).
- Demir, Necati, *Danışmend-Nâme*, Akçağ yay. Ankara 2004.
- Develi Hayati, "Dua ve Yas Motifi Olarak "bas aç-" Tabiri", *İ. Ü. Türkiyat Mecmuası*, XX/1996.
- Diyarbakirli, Nejat, *Hun Sanatı*, İstanbul 1972.
- Halse, A. O., *The Use of Color Interiors*², Mc Graw Hill,1978.
- Hüseyinî, *Ahbaru'd-Devleti's-Selçukiyye*, (Türkçe terc. Necati Lügal), TTK Yay., Ankara 1999.
- Harman, Ömer Faruk, "Matem", *DİA*, XXVIII. Ankara 2003.
- İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb fi Tarih-i Haleb*, (nşr. Ali Sevim), *Kamal al-Din İbn al-Adîm, Buğyat at-Talab fi Tarih Halab (Selçuklularla İlgili Haltercümeleri)*, TTK Yay., Ankara 1976.
- İbn Bibi, *El- Evâmirü'l- alaiyye fi'l-umuri'l- Alaiyye I*, Tıpkı Basım, (nşr. A. Erzi-N. Lugal), Ankara 1957.
- İbn Bibi, *El- Evâmirü'l- alaiyye fi'l-umuri'l- Alaiyye, I*, (trc. M. Öztürk), Ankara 1996.

- İbnü'l-Cevzî, *Sıbt Mir'âtü'z-zeman fî Tarihi'l-âyân, Selçuklularla ilgili bölümler.* (yay. Ali Sevim) Ankara 1968.
- İbnü'l- Cevzî, *el-Muntazam fî Tarihi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, VIII, Haydarabad 1357.
- İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, (terc. Abdülkerim Özeydin), IX, İstanbul 1991, s. 468.
- İbn Hallikan, *Vefeyâtü'l-A'yân*, I, (thk. İhsan Abbas), Beyrut 1977.
- İnan, Abdülkadir, "Türk Şamanizmi Hakkında", *Makaleler ve İncelemeler*, I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998.
- _____, *Tarihte ve Bugün Şamanizm - Materyaller ve Araştırmalar*⁴, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995.
- _____, "Altay'da Pazırık Hafriyatında Çıkarılan Atların Vaziyetini Türklerin Defin Merasimi Bakımından İzah", *İkinci Türk Tarih Kongresi Zabıtları*, İstanbul 1937.
- _____, "Orta Asyadaki Türk Kültür İzleri" *Türk Folklor Araştırmaları*, XX/ 211, Yıl:18, İstanbul 1967.
- İbn Fadlan, *Seyahatname*, (haz. Ramazan Şeşen), İstanbul 1995.
- İbn Batuta, *Seyahat-name*, I, (çev. M. Şerif Paşa) İstanbul 1335.
- İbn Vâsıl, *Müferricü'l- Kürûb fî Ahbâr-ı Benî Eyyûb* (İlk üç cildin tahkiki: Cemâlüddin eş-Şeyyâl), IV. Kahire 1972, Kahire 1972.
- Jordanes, *The Gothic History of Jordanes*, (yay. C. C. Mierow), London, 1915.
- Kafesoğlu, İ. *Türk Milli Kültürü*², İstanbul 1983.
- Kabadayı, Osman, *Eski Türkçe Gök Bilimi (Astronomi) Terimleri*, (K.Ü. Sos. Bil. Ens. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Kırkkale 2007.
- Kafalı, Mustafa, "Türk Kültüründe Renkler", *Nevruz ve Renkler*, Ankara 1996.
- Kalafat, Yaşar, "Türk sanatında görülen hayvan figürlerine Gök ve Yer sembolizmi açısından bir bakış", *Türk Dünyası Araştırmaları*, No.87, (İstanbul, December 1993), s.17-42.
- _____, "Türk Halk İnançlarında Ters Motifi (Prof. Dr. Abdurrahman Çaycı'ya Armağan), Ankara 1995, s., 297, 307.
- Kaşgarlı Mahmut, *Divan-ı Lüğati't-Türk*, I, (çev. Besim Atalay) Ankara 1992.
- Kaya, Doğan *Anonim Halk Şiiri*, Ankara: Akçağ Yayınları, Ankara 1999.
- Koca, Salim, *Türk Kültürünün Temelleri*. II, Ankara, s. 56.
- _____, "Anadolu Türk Beylikleri" *Türkler*, VI, Ankara 2002.
- Köymen, M. Altay, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, Kültür Bakanlığı Yayını, İstanbul 1976, s. 40, 43.
- Köprülü, Fuat, *Edebiyat Araştırmaları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1986.
- Küçük, S. "Eski Türk Kültüründe Renk Kavramı", *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2010/54, s. 200.
- Küçük, Salim, "Eski Türk Kültüründe Renk Kavramı", *Bilig, Yaz / 2010*, Sayı 54, s. 194.
- Küçük, Murat, *Horasan'dan İzmir Kıyılarına Cemaat-ı Tahtacıyan*. Nefes Yayınları. İstanbul 1995.
- Kurtuluş, Rıza, " Fars Edebiyatında Kerbela.", DİA, XXV, Ankara 2002.
- Makrîzî, Takîy ed-Dîn Ahmed b. 'Alî, *Kitâb es-Sulûk li-Ma'rîfet Duvel el-Mulûk*, I, (nsr. Sa'îd 'Abd el-Fettâh 'Âsûr), Kahire 1972.
- Mirhand, *Ravzatü's-safa fi sireti'l-enbiya ve'l-müluk ve'l-hulefa* I, (ed. F. F. Arbuthnot) Delhi, 1982.
- Minjan, Nigmet, "Kazakların Damga ve Parolaları Konusunda Araştırmalar", *Büyük Türkeli*, 1984, s. 394-395.

- Ögel, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi Kaynaklar, Açıklamalar, Destanlar*, I, Ankara 1971.
- _____, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, VI, Ankara 1984.
- _____, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Ankara 1979.
- _____, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.
- Ögüt, Salim, “İhram”, DİA, , XXI, İstanbul 2000, s. 539-542.
- Özaydın, Abdülkerim, “İslam’da Hac”, DİA, XIV, İstanbul 1996.
- Pritsak, O, “Karahanlılar”, IA, VI, İstanbul, 1953.
- Rasonyi, Laszlo *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları Ankara 1993.
- Radloff, W., *Sibiryadan*, II, (Çev. Ahmet Temir), Milli Eğitim Bakanlığı-Yayınları, İstanbul 1994.
- Rubruk, Wilhelm Von, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat (1253-1255)*, Çev. Ayan, Ergin (Ayışığı Yayınevi), İstanbul 2001.
- Sümer, Faruk, *Kara Koyunlular*, Ankara 1984.
- Selçuk, Ali, *Tahtacılar*. Yeditepe Yayınları. İstanbul 2004.
- Seyidov, M. “Gök, Ak ve Kara Renklerinin Eski İnançlarla Alakası”, (Çev. O. Yavuz), *Türk Dünyası Araştırmaları*, Şubat 1968.
- Şahin, Ali, *Güney Anadolu’da Beydili Türkmenleri ve Baraklar*, Doğu Matbaası, Ankara 1962.
- İbn Fadlan, *Seyahatname*, (çev. Ramazan Şeşen.), İstanbul 1995.
- Sümer, Faruk, *Oğuzlar (Türkmenler)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1992.
- Sümer, F. - Ali Sevim, *İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı*, TTK Yay. Ankara 1971.
- Seyidov, M. “Gök, Ak ve Kara Renklerinin Eski İnançlarla Alakası”, (Çev. O. Yavuz), *Türk Dünyası Araştırmaları*, s. 52, Şubat 1968.
- Şenel, Süleyman, “Ağıt”, “Türk Edebiyatında Ağıt”, DİA, I, Ankara 1988.
- Şikârî, *Karamannâme (Zamanın kahraman Karamaniler’in tarihi)* (haz. Metin Sözen-Necdet Sakaoğlu), İstanbul 2005.
- Tanerî Aydın, *Türk Devlet Geleneği*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1997.
- _____, *Türkiye Selçukluları Kültür Hayatı²* (Menakibu’l-arifin Değerlendirmesi), Konya 1977.
- _____, *Celâlu’d-din Hârizmşah ve Zamanı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1977.
- Tekin, Talat, *Orhon Yazıtları*, Ankara 1988.
- Tekindağ, Ş. “Padişahlar İçin Tertiplenen Türk Usulu Cenaze”, *Türk Kültürü*, Sayı: 7, Ankara 1963.
- Temir, Ahmet, *Moğolların Gizli Tarihi I*, TTK Yay. Ankara 1948.
- Topaloğlu, Fatih, “Şia’da Kerbelâ Mateminin Ortaya Çıkışı ve Eski İran Kültürüyle İlişkisi” *Çeşitli Yönleriyle Kerbelâ (Tarih Bilimleri) I*, (Ed. Alim Yıldız) Sivas 2010.
- Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam medeniyeti ve Türk Cihan Hakimiyeti mefkuresi*, I, II, İstanbul 2000.
- _____, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, s. 328.
- _____, *Selçuklular Tarihi ve Türk Medeniyeti*, İstanbul 1969.
- _____, “Selçuk Devri Vakfiyeleri I Şemseddin Altun-Aba, Vakfiyesi ve Hayatı”, *Belleten*, 1947/ XI/42.
- Wellhausen, Julius, *İslâm İyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, (Çev. Fikret İşıltan.) T.T.K., Ank. 1989. s. 116
- Uçar, T. F., *Görsel İletişim ve Grafik Tasarım*, İnkılap Yayınevi İstanbul 2004.

Uzunçarşılı, İ. H. *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, TTK Yay. Ankara 1978.

Ünal, Fatih, “Kazak Türklerinde Defin Merasimi ve Aş Verme Geleneği” *Bilig*, Bahar /2008, sayı 45.

Uludağ, Süleyman, “Ağıt”, *DIA*, I, Ankara 1988.

Yetişen, Rıza, *Tahtacı Aşiretleri; Âdet, Gelenek ve Görenekleri*. Memleket Matbaacılık. İzmir 1986.

Yıldız, Harun, “Alevi Geleneğinde Ölüm ve Ölüm Sonrası Tören ve Ritüeller”, *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 2007/42, 97.

Yınanç. M. Halil, *Desturname-i Enveri*, istanbul 1928.

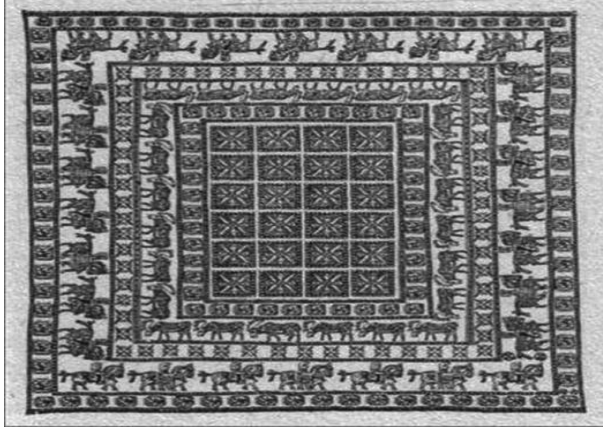
PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

421

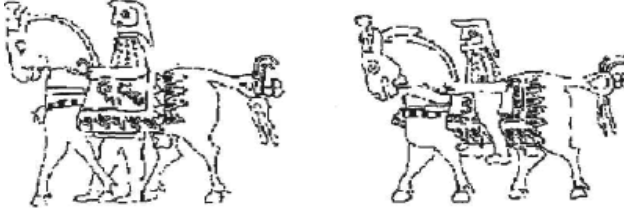
Resimler

Resim-1- Pazırk halısı bugün Leningrad Hermitaj Müzesi'nde bir cam çerçeve içinde sergilenmektedir .Halı ikisi geniş, üçü dar olmak üzere beş bordür ile çevrelenmiştir. Halının en iç ve en dıştaki dar bordürlerinde arslan-grifon figürleri, içteki birinci geniş bordürde siğirlar, dıştaki geniş bordürde ise 28 tane atlı figürü bulunur; siğirlar, 24 tane olup atlıların ters yönünde sıralanmıştır. At kuyruklarının düğümlemiş olması göze çarpmaktadır.

Resim-2- Pazırk Kurganı'ndan Çıkarılan Halının Kompozisyon Şeması

Resim-3- Pazırk halısında bulunan kuyrukları bağli atların bütük halı.

Osmanlı Dönemi Balıkesir Hamamları (XVI-XVII. Yüzyıl)

Doç. Dr. M. Murat ÖNTUĞ
UÜ Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

Giriş: Türk Hamam Geleneği

Türkler hâkimiyet altına aldıkları şehirler ile buralardaki üst düzey yöneticilerin oturdukları saraylara eski dönemlerden itibaren hamamlar yapmışlardır. Yaşadıkları evlerin içinde de ayrı bir yıkanma yeri bulunuyordu. Bu geleneğin devamı sayılabilecek uygulamalar Anadolu köylerinde, hamam karşılığı söylenen “munça” veya “munçak” sözleriyle ifade edilmektedir¹. XI. yüzyılın sonlarından itibaren Türklerin Anadolu’yu vatan edinmeye başlamasıyla birlikte, Anadolu şehirlerinde bulunan diğer antik devir eserlerdeki hamamların bir kısmı, İslâmiyet’in temizlik şartlarına uygun, yıkanmayı sağlayacak şekilde tamir edilerek kullanılmaya başlanmıştır². Ancak bu durum sunî sıcak su ile çalışan hamamlarda çok yaygın değildir. Özellikle tabii sıcak su ile çalışan kaplıcalar için bunun söz konusu olabileceğini düşünmek gerekir. Çünkü XII. yüzyılda yani Anadolu’nun Selçuklular tarafından fethedilmesinden kısa bir süre zarfında Bizans şehirlerinde bulunan antik hamamların plânlarından çok farklı plânda hamamlar Türkler tarafından inşa edilmiştir. Diğer taraftan Türkler Anadolu’ya yerleşmeden çok önce diğer yaşadıkları memleketlere de hamamlar yaptıkları bilinmektedir³. Böylece Anadolu’ya gelen Türklerin beraberinde getirdikleri banyo geleneği Roma ve Bizans geleneğinden kısmen etkilenmiş, İslamiyet’in temizlik kurallarıyla bütünleşen unsurların tamamı, Anadolu’da yeni Türk hamamını ortaya çıkarmıştır denilebilir. İslamiyet’in etkisiyle Selçuklular ve Osmanlılar döneminde dinî ve ticarî yapılar inşa edilirken çalı-

¹ Anadolu köylerinde hamam karşılığı olarak çimek ve yunak sözleri de Türk kültür tarihi bakımından ayrı öneme sahiptir. Eski ve günümüz Türk kültüründe hamam ile ılıca birbirine karıştırılmış; ılıca, ılıcak-su, ılısu gibi deyişler XIV. yüzyıldan itibaren eski Anadolu kaynaklarında çokça hamam ve ılıcanın karşılığı olarak kullanılmıştır. Bk. Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş: Türklerde Ev Kültürü (Göktürklerden Osmanlılara)*, III, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1991, s.107, 108.

² M. Yılmaz Önge, *Anadolu’da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay., Ankara, 1995, s.9.

³ H. Ziya Ülken, *İslam Sanatı*, İstanbul, 1974, s.354-355.

şanların temizlik ihtiyaçlarını giderebilmek için ilk olarak hamam yapılmaktaydı. Hamam yapıldıktan sonra işler hâle gelebilmesi için vakıf kurumu aracılığıyla işletilmektedir.

Daha XII-XIII. yüzyıllarda Anadolu'da Türkler tarafından yapılmış hamamlar kendine özgü yapısal ve mimarî özelliklere sahipti. Bu devir hamamlar kullanılan suya göre, tabii sıcak su ile çalışan kaplıca hamamlar ve sunî sıcak su veya ısıtılmış su ile çalışan hamamlar şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Yine bu dönem hamamlar yıkanma ile ilgili soyunma, aralık, soğukluk ve sıcaklık denilen dört kısım ile zemin kat planı içine dâhil edilen sıcak su deposu ve külhan olarak iki tesisat kısmı mevcuttu⁴. İstanbul ve taşradaki pek çok külliye'nin ve daha küçük manzumelerin kendilerine ait hamamları vardı. Balıkesir'deki hamamların tamamı bir külliye'nin parçasıydı ve kendi vakıfları tarafından kiraya verilmek suretiyle işletilmektedirler.

Osmanlı Devleti, hamamı ve hamam anlayışını çok daha geliştirmiştir. Hamamlar çifte hamam veya tek hamam şeklinde inşa edilmiştir. Erkek ve kadın hamamının ayrı olmadığı "tek hamam" lar ve "kuşluk hamamı"nda erkekler gece ile sabahın erken saatlerinde, kadınlar da gündüz yıkanırlandı. Kadın ve erkekler için ayrı bölümlerden oluşan "çifte hamam" lar ile mahallelerde sadece kadınlar için olan "avret" ve çarşıda erkekler için yapılanlara "rical hamamı" denilmektedir. Balıkesir'de XVI-XVII. yüzyılda mevcut altı hamamdan sadece biri çifte hamam olup, 1462 yılında Zağanos Paşa tarafından yaptırılmıştır. Osmanlı geleneğine uygun şekilde inşa edilmiş bu hamamın kadınlar bölümünün kapısı yan sokağa açılmakta, bu sayede kadınlar günün her saati hamama rahatça girip çıkabilmektedir.

I. Balıkesir Şehrindeki Hamamlarla İlgili Bazı Ekonomik ve Sosyal Tespitler

Balıkesir şehrinde Selçuklular ve Beylikler döneminden kalma hamama rastlanılmamış olmakla birlikte, Osmanlı hâkimiyeti zamanında bölgeye birçok hamam yapılmıştır. Bu hamamların hepsi bir vakfa bağlı şekilde işletilmektedir. XVI⁵ ve XVII. yüzyılda şehirde İne Bey vakfına bağlı iki, Zağanos Paşa vakfına bağlı bir, Şerefeddin Paşa vakfına bağlı iki ve Fatma Hatun vakfına bağlı bir hamam olmak üzere toplam altı hamam bulunmaktaydı. XVII.

⁴ Önge, a.g.e., s.10, 19.

⁵ BOA. TT. 166, s.249.

yüzyılın başlarında Balıkesir'de Yıldırım Han evkafına dâhil iki hamam bulunmaktaysa da, vakıf mütevellileri tarafından yakılıp yağmalanmış ve maalesef bu iki hamam da ortadan kaldırılmıştır⁶.

Bu yüzyılda hamamların tamamı vakfiyelerindeki vakfın şartlarına uygun şekilde açık artırma usulü ile bir veya iki-üç yıllığına kiraya verilmekteydi. Bu usul bazen hamamı kiralamak isteyenlerin arasında büyük rekabet ortamı oluşturmakta ve kira fiyatının aşırı artmasıyla sonuçlanmaktaydı. Örneğin, Zağanos Paşa vakfına bağlı Küçük Paşa Hamamı'nın icâre süresi Mayıs 1604 (Zilhicce 1012) yılında dolduğu için tekrar kiraya verilebilmesi için açık artırma yapılmıştır. Bu zamana kadar hamam günlük 15 akçe kira ile İbrahim adlı hamamcıya iken, Mehmed adlı hamamcı icâreyi açık artırma ile 23 akçeye kadar yükseltmiştir⁷. Hamamın eski müsteciri olan İbrahim, bu parayı kabul ederek tekrar hamamı kiralamışsa da bir ay sonra bu kirayı ödemeye muktedir olmadığından hamamın müstecirliğini Mehmed'e bırakmak zorunda kalmıştır⁸. XVII. yüzyıl sicillerinde bu tür olaylara ait pek çok belge bulunmaktadır⁹.

Balıkesir'de XVII. yüzyılda mevcut olan hamamların hepsi daha önceki yüzyıllarda muhtelif tarihlerde inşa edilmişlerdir. Bu yüzden XVII. yüzyıl içerisinde hamamların çok büyük onarımlardan geçtiğine dair belgelere rastlanmıştır. Bazen bu onarımlar o kadar yüksek ücretler tutuyordu ki, hamamın bağlı olduğu vakfın parası bile yetmiyordu. Mesela, Kasım 1593 (Rebiyülevvel 1002) yılında Şerefeddin Paşa Zâviyesi vakfı olan Eski Hamam'ın kazanın onarımı ve yıkılan dolabın tamiri için 6.500 akçe gerekmiştir. Bu masrafın karşılanmasında vakfın yıllık mahsulünün kâfi gelmediği mütevellisi tarafından kadiya bildirilmiştir¹⁰.

XVII. yüzyılda sıkça rastlanan bu tür onarımların, özellikle hamam müstecirlerini çok zor durumda bırakmaktaydı. Bundan dolayı müstecirler bir hamamı kiralarlarken, bu durumların olabileceği ihtimaline karşı vakıfla yaptıkları kira sözleşmelerine kazan, su dolabı gibi hamamların asıl mallarının tamir masraflarını kiradan düşmek şartını çoğunlukla koydurmaktaydılar. Eski Hamam, 9 Temmuz 1622 (1 Ramazan 1031) yılında hamamcı Mehmed Çelebi'ye bir yıllığına kiraya verilirken yapılan sözleşmeye hama-

⁶ Balıkesir Şer'iyye Sicilleri (Bundan sonra kısaca: BŞS), 693, s.155b-1.

⁷ BŞS. 693, s.108a-1.

⁸ BŞS. 693, s.117b-5, 6.

⁹ BŞS. 698, s.87a-2; BŞS. 695, s.66a-5.

¹⁰ BŞS. 692, s.44a-2.

mın kazanı, su dolabı ve duvarı yıkılırsa veya tamiri gerekirse vakıf tarafından onarımın yapılacağı, bununla birlikte hurda harcı, kuyu keçesi gibi sair şeylerin müstecir tarafından karşılanması yazılmıştır¹¹.

Bahkesir Şer'iyye Sicilleri'nde değişik uygulamalarla ilgili belgeler de vardı. Şerafeddin Paşa evkafından olan Küçük Hamam, Aralık 1620 (Safer 1030) yılında bir yıllığına Şerefzâde diye bilinen Kadri adlı kişiye günlük 18 akçeden icâra verilmiştir. Bu kişiyle yapılan sözleşme gereğince kira bedeli olan 18 akçenin 10 akçesi vakfa verilecek, diğer 8 akçesi ise hamam masrafına sarf edilecekti¹². Böylece vakıf, hamamda ortaya çıkabilecek büyük masraflara karşı önceden tedbirini almış olduğu gibi kendi üzerindeki yükümlülükten de kurtulmuştur. Yine Fatma Sultan vakfına ait Fatma Hatun Hamamı, Eylül 1620 (Zilkade 1029) yılında günlük 9 akçeye icâra verilirken kazanı bozuk olduğu ve vakfın yaptıracağı parası olmadığından bu bedel günde 7 akçeye indirilmiş ve 2 akçenin kazan masrafına sarf edilmesi şartıyla sözleşme yapılarak, Recep adlı hamamcıya kiralanmıştır¹³.

Osmanlı döneminde hamamlar, ekonomik özelliklerin dışında sosyal hayata yönelik günlük çok değişik olayların ve kültür-lenmelerin yaşandığı mekânlar olarak da öne çıkmaktaydı. Osmanlı toplumunda yaşadığı evin dışına kısıtlı zamanlarda çıkan kadınların toplandığı, eğlendiği, rahatça yiyip-içtiği ve annelerin oğulları için kız beğendiği ve kendi sokağı, mahallesi, şehri ve hatta ülkedeki gelişmeler hakkında bilgi edindiği çok yönlü mekânlardı. Bütün değişik güzelliklerin bir arada yaşandığı hamamlarda bazı olumsuz olaylar da meydana gelmekteydi. Bunlar arasında en sık rastlanılanı ufak çaplı hırsızlık olaylarıydı. Hemen her kasaba ve şehir hamamında yaşanan ufak hırsızlık vakaları Balıkesir'deki hamamlar da meydana gelmekteydi. Örneğin, Ocak 1622 (Rebiyülevvel 1031) tarihinde Eski Hamam'da Hüseyin adlı kişi yıkanırken 200 akçesi çalınmıştır¹⁴. Yine Mart 1642 (Zilhicce 1051)'de Taşpazar Hamamına giden Ümmühani 155 dirhemlik gümüş kuşağını Fatma adlı kadın üzerinde bulmuştur¹⁵.

¹¹ BŞS. 698, s.7a-4.

¹² BŞS. 696, s.32a-3.

¹³ BŞS. 696, s.7a-2.

¹⁴ BŞS. 696, s.56a-4.

¹⁵ BŞS. 697, s.99b-1. Ayrıca Zağanos Paşa Hamamı'na gelen Emine adlı kadının çuka ferace, alaca tülbent kuşak, ince telli makrame, yaşmak, tartancık, mavi kutni zıbın, bez göklük ve bir çift eski edikten oluşan eşyası çalınmıştır. Bu hırsızlık olayı için bkz. BŞS. 696, s.30a-1.

Buraya kadar Balıkesir şehrinde yer alan hamamların genel özellikleri ile buralarda karşılaşılan ekonomik ve sosyal olaylar hakkında bilgiler verilmiştir. Şimdi XVI-XVII. yüzyılda şehirdeki hamamlar alfabetik sıraya uygun şekilde tanıtılacak, hamamların geçirdikleri onarımlar, kiraya verilmesi ve kira bedelleri gibi konular tablolar şeklinde ifade edilecektir¹⁶.

II. Balıkesir Hamamları

2.1. Eski Hamam

XV. yüzyılın ilk yarısında Şerafeddin Paşa tarafından yaptırılmıştır. Şerafeddin Paşa Zâviyesi vakfının akarı olan hamam, Sahun Hisar Mahallesi'nde çarşı başında bulunuyordu¹⁷. Bu hamamın yanında Ahî Mehmed vakfının yağhâne dükkânı vardı¹⁸.

Şerafeddin Paşa, Balıkesir şehrine iki hamam yaptırmıştır. Bunlardan biri Eski Hamam diğeri ise Küçük Hamam'dır. Sevim, XVI. Yüzyılda Karesi Sancağı, adlı doktora tezinde, Eski Hamam'ın diğeri isminin Küçük Hamam olduğunu ve Şerafeddin Paşa'nın yaptırdığı diğeri hamamın ismini "Büyük Hamam" (Şerafeddin Paşa Hamamı) şeklinde belirtmiştir¹⁹. Oysa, XVI. yüzyıldaki *Tapu Tahrir* kayıtlarında hamamların ismi yazılmamıştır²⁰. XVII. yüzyıl *Şer'iyye Sicilleri*'nde "Büyük Hamam" veya "Şerafeddin Paşa Hamamı" gibi kayıtlar yoktur. Ayrıca bu yüzyılda Eski Hamam'ın ve Küçük Hamam'ın aynı tarihlerde değişik kişilere ve farklı fiyatlarla icâra verilmiş olması da bu hamamların ayrı birer yapı olduğunu göstermektedir. Örneğin 20 Ekim 1632 (5 Rebiyülâhır 1042) yılında Çarşı başında bulunan Eski Hamam, Ayşe Hatun adlı kişiye günde 12 akçeye icâra verilmiş iken²¹, bu tarihten dört gün sonra yani 24 Ekim 1632 (9 Rebiyülâhır 1042) tarihinde Küçük Hamam, Hacı Ali oğlu Hafız Maruf Bey'e günde 8 akçeye icâr edilmiştir²². Eski Hamam, XVII. yüzyılın ilk yarısında birçok onarım geçirmiştir (Bk. Tablo:1). Yapının geçirdiği onarımların tarihleri, onarım yapılan yerleri, onarım masrafları ve onarımı yapan kişilerin adları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

¹⁶ Balıkesir Hamamları başlığı altında incelenecek bu kısım tezden derlenmiştir. Bk. M. Murat Öntuğ, XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Balıkesir Şehrinin Fiziki, Demografik ve Sosyo-Ekonomik Yapısı, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Konya, 2003, s.135-144.

¹⁷ BŞS. 699, s.54a-3.

¹⁸ BŞS. 693, s.24b-1.

¹⁹ Sevim, a.g.t, s.283,304.

²⁰ BOA. TT. 166, s.254.

²¹ BŞS. 699, s.54a-3.

²² BŞS. 699, s.54a-4.

Tablo: 1 Eski Hamam'ın Geçirdiği Onarımların Tarihleri, Onarım Yerleri, Onarım Masrafları ve Onarımı Yapan Kişilerin Adları

Onarım Tarihi	Onarılan Yerler	Onarım Masrafı(Akçe)	Onarımı Yapan
Kasım 1593 (Rebiyülahir 1002) ¹	Kazanı ve su dolabı	6.500	-
Kasım 1614 (Şevval 1023) ²	Kazanı	-	-
Ağustos 1615 (Şaban 1024) ³	Kazanı	2.080	-
M.1620-21/ H.1030 ⁴	Kazanı	500	Üstat İbrahim
Ekim 1644 (Şaban 1054) ⁵	Hamam kapısı üzerindeki kemer	Tuğla, kireç, kum ve tısta-diye: 3.500	Usta mimarlar-dan Mestanzâde Mehmed Çelebi

TABLO: 1

¹ BŞS. 692, s.44a-2.

² BŞS. 694, s.24b-1.

³ BŞS. 694, s.114a-7.

⁴ BŞS. 696, s.28a-5.

⁵ BŞS. 700a, s.35a-3.

Eski Hamam, Şerafeddin Paşa vakfı tarafından işletilmemek-teydi. Hamam vakfının mütevellisinin yaptığı açık artırma usulü ile genellikle bir yıllığına icâra verilmekteydi (Bk. Tablo: 2).

Tablo: 2 Eski Hamam'ın Kiraya Verildiği Tarih, Kira Müddeti, Müsteciri ve Kira Bedelleri

Kiraya Verildiği Tarih	Kira Müddeti	Müsteciri (Kiralayan)	Kira Bedeli (Günlük-Akçe)
29 Mayıs 1604 (1 Muharrem 1013) ⁶	1 yıl	Hasan oğlu Pır Ali	13
9 Temmuz 1622 (1 Rebiyülahir 1031) ⁷	1 yıl	Recep	12
18 Temmuz 1632 (1 Muharrem 1042) ⁸	2 ay	Recep'in eşi Ümmügülsüm	15
20 Ekim 1632 (5 Rebiyülahir 1042) ⁹	-	Ayşe Hatun	12
24 Ekim 1632 (9 Rebiyülahir 1042) ¹⁰	-	Veli oğlu Ali Bey	12

TABLO: 2

⁶ BŞS. 693, s.116a-3.

⁷ BŞS. 698, s.7a-4.

⁸ BŞS. 699, s.119a-2.

⁹ BŞS. 699, s.54a-3.

¹⁰ BŞS. 699, s.54a-5.

Eski Hamam'ın mimarîsi hakkında çok az bilgi vardır. Ha-mamda müşterilerin giyinip-soyundukları bir iç avlu ve hamamın girişinde kemerli kapının varlığı belgelerden anlaşılmaktadır²³. Hamamda çalışan görevliler ise bir natır ve bir de tellak idi²⁴.

2.2. Fatma Hatun Hamamı

Balıkesir şehrine ne zaman inşa edildiği belli olmayan Fat-ma Hatun Hamamı'nın bânisi, Fatma Hatun'dur. Hamam, Yeni-ce Mahallesi'nde bulunmakta olup, XVII. yüzyılda bir tarafı ev, diğer tarafı ise yol ile çevriliydi²⁵. Bugünkü Altı Eylül İlköğretim

²³ BŞS. 696, s.s.56a-4.

²⁴ BŞS. 701, s.10b-4.

²⁵ BŞS. 700a, s.48a-1.

Okulu'nun bulunduğu yerin karşısında yaptırılmıştı²⁶. Fatma Hatun, Balıkesir'de yaptırdığı medreseye bu hamamı vakfetmiştir.

Fatma Hatun Hamamı, XVII. yüzyılın ilk yarısında birçok kez onarımdan geçmiştir (Bk. Tablo: 3).

Tablo: 3 Fatma Hatun Hamamı'nın Geçirdiği Onarımların Tarihleri, Onarım Yerleri, Onarım Masrafları ve Onarımı Yapan Kişilerin Adları

Onarım Tarihi	Onarılan Yerler	Onarım Masrafı (Akçe)	Onarımı Yapan
Ağustos 1614 (Receb 1023) ¹¹	-	-	-
M.1615 /H.1024 ¹²	-	-	-
25 Eylül 1615 (2 Ramazan 1024) ¹³	Hamam kuyusu	400	Üstat Mimarlarından Mehmed Halife ve İbrahim
14 Ağustos 1616 (1 Şaban 1025) ¹⁴	Doludan 78 adet camın kınılması	-	-
Eylül 1620 (Zilkade 1029) ¹⁵	Hamam kazanı	1.500	Üstat Mehmed Çelebi
Ağustos 1622 (Şevval 1031) ¹⁶	Hamam kazanı	700	Üstat Mehmed Çelebi
Ağustos 1623 (Zilkade 1032) ¹⁷	Hamam külhanı ve su dolabı	2.200	Mimar Kadri
Temmuz 1644 (Cemaziyelevvel 1054) ¹⁸	Hamam kazanı	5.000	-

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi Fatma Hatun Hamamı'nın en çok tamir gören yeri kazanı olmuştur. Vakıf çok masraf gerektiren kazan tamirlerinin parasını ödemekte çoğunlukla sıkıntı çektiği için, hamamı müstecire icâr ederken yapılan sözleşmeye bu tür tamirlerin yapılmasını ve masrafın kiradan düşmesini şart olarak koydurmuştur²⁷.

XVII. yüzyılın ilk yarısında Fatma Hatun Hamamı, Balıkesir'deki diğer hamamlarda olduğu gibi, vakıf mütevellisi tarafından açık artırma usulüyle icâra verilmek suretiyle işletilmekte idi. Eylül 1620 (Zilkade 1029) yılında Fatma Hatun Hamamı'nın kazan tamiri için vakıfta nakit para olmadığından, günlük kirası 9 akçe olan hamam, kazanın tamir ettirilmesi şartıyla Recep adlı hamamcıya günde 7 akçeye icâr edilmiştir²⁸. Yine 12 Şubat 1644 (3 Zilhicce 1053) tarihine kadar hamamı günde 10 akçeden üç yıllığına kiralamış olan hamamcı Ümmügülsüm'e günü dolunca

TABLO: 3

¹¹ BŞS. 694, s.14a-2.

¹² BŞS. 694, s.81b-1,2.

¹³ BŞS. 694, s.114b-7.

¹⁴ BŞS. 695, s.48a-1.

¹⁵ BŞS. 696, s.7a-2.

¹⁶ BŞS. 698, s.57b-11.

¹⁷ BŞS. 698, s.83a-5.

¹⁸ BŞS. 700a, s.35a-2.

²⁶ Kamil Su, XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Balıkesir Şehir Hayatı, İstanbul, 1937, s.19.

²⁷ BŞS. 700a, s.35a-2.

²⁸ BŞS. 696, s.7a-2.

tekrar üç yıllığına aynı ücretten kiraya verilmiştir²⁹. Fakat bu icâr işleminden 5 ay sonra 14 Temmuz 1644 (9 Cemaziyevvel 1054) tarihine ait bir sicil kaydında hamamın müsteciri olarak Körü Ali adlı biri gösterilmekte ve bu şahsın ölmesi üzerine de hamamın Hacı İbrahim'e beş yıllığına günde 10 akçeden kiraya verildiği kayıtlıdır³⁰.

2.3. Kanara Hamamı

Kanara Hamamı, Balıkesir'de bulunan en eski hamamdır. İne Bey, 8 Mart 1402 (3 Şaban 864) tarihinde düzenlediği vakfiyeye göre, Balıkesir şehrindeki Kanara Hamamı ve Taşpazarı Hamamı adlı iki hamamın gelirlerini zâviyesine akar olması için vakfetmiştir³¹. Vakfiyede Kanara Hamamı'nın İne Bey tarafından Nasrullah kızı Melek Hatun'dan 14.000 akçe karşılığında satın alındığı belirtilmektedir. Şu halde bu hamamın bânisi İne Bey olmayıp Nasrullah kızı Melek Hatun'dur.

Kanara Hamamı, Şeyh Lütfullah Mahallesi'nde bulunmaktaydı. Hamam, XVI. yüzyılın sonlarında harap durumda bulunduğu için kullanılmaz bir yapı haline gelmiştir. Şeyh Lütfullah Mahallesi halkının şikâyet etmesi üzerine, tamir edilmesi için 22 Şubat 1594 (1 Cemaziyelâhir 1002) tarihinde, tamir masrafı olan 10.000 akçenin vakıf mahsulünden karşılanması şartıyla, izin verilmiştir³². XVII. yüzyılın ilk yarısına ait sicillerde bu hamamla ilgili hiç kayda rastlanmamış olması, 1594 yılında yapının tamirinin yapılmadığını ve bu yüzden de hamamın metrûk bir durumda olduğunu göstermektedir.

2.4. Küçük Hamam

XV. yüzyılın ilk yarısında Şerafeddin Paşa tarafından Balıkesir şehrine yaptırılan diğer bir hamam da Küçük Hamam'dır. Bu hamam da Şerafeddin Paşa Zâviyesi'ne vakfedilmiş olup Sahın Hisar Mahallesi'nde bulunmaktaydı.

Küçük Hamam XVII. yüzyılın ilk yarısında aynı Eski Hamam gibi çok onarımdan geçmiştir (Bk. Tablo: 4). Bu yüzyılda özellikle hamamın suyolları ve su dolabı oldukça eskimiş, bundan dolayı

²⁹ BŞS. 700a, s.14a-2.

³⁰ BŞS. 700a, s.35a-2.

³¹ Bu vakfiye ile ilgili bkz. *Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv Defteri* (Bundan sonra kısaca: VAD.), no: 579, s.336-339. Ayrıca bkz. Ekrem Çavuldur, "Balıkesir Tarihçesine İlgili Eski Bir Vesika", *Kaymak*, S.59, (Balıkesir, 1937), s.303-304; S.60, s.317-318.

³² BŞS. 692, s.45b-3.

hamamdan çıkan kirli su devamlı temiz suyun bulunduğu dolaba karışmış, böylece hamam uzunca bir süre kapalı kalmıştır. Bu durum hamam müstecirlerinin zarar etmesine sebep olmuştur.

Tablo: 4 Küçük Hamam'ın Geçirdiği Onarımların Tarihleri, Onarım Yerleri, Onarım Masrafları ve Onarımı Yapan Kişilerin Adları

Onarım Tarihi	Onarılan Yerler	Onarım Masrafı (Akçe)	Onarımı Yapan
24 Ekim 1603 (18 Cemaziyelevvel 1012) ¹⁹	Hamamın pis suyunun aktığı yol	-	-
Aralık 1603 (Receb 1012) ²⁰	Dolap çarkı	-	-
M.1620-21 /H.1030 ²¹	Kazanı (Eski Hamam'la ortak)	500	Üstat İbrahim
Kasım 1622 (Muharrem 1032) ²²	Su dolabı	3.000	-

Küçük Hamam, Şerefeddin Paşa vakfı mütevellisi tarafından aynı Eski Hamam da olduğu gibi açık artırma usulü ile icâra verilmekteydi (Bk. Tablo: 5).

Tablo: 5 Küçük Hamam'ın Kiraya Verildiği Tarih, Kira Müddeti, Müsteciri ve Kira Bedelleri

Kiraya Verildiği Tarih	Kira Müddeti	Müsteciri (Kiralayan)	Kira Bedeli (Günlük-Akçe)
6 Ekim 1603 (1 Cemaziyelevvel 1012) ²³	18 gün	Hüseyin	11
24 Ekim 1603 (18 Cemaziyelevvel 1012) ²⁴	1 yıl	Mehmed	12
5 Şubat 1620 (1 Rebiyülevvel 1029) ²⁵	1 yıl	Şerefzâde Kadri	18
24 Eylül 1632 (9 Rebiyülahir 1042) ²⁶	5 ay	Hafız Maruf Bey	8
18 Şubat 1633 (8 Şaban 1042) ²⁷	1 yıl	Hafız Küçük Mehmed	10

Küçük Hamam'ın icâresinde, yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere bir istikrar söz konusu değildir. XVII. yüzyılın başından ilk çeyreğine kadar fiyatta bir artış söz konusu iken, bu tarihten itibaren kira bedelinde azalma olmuştur. Bu fiyatın düşüş sebebi, muhtemelen hamamın suyolları ve kazanında masraflı arızaların meydana gelmiş olmasıyla açıklanabilir.

2.5. Taşpazarı Hamamı

Bugün hamam olmaktan çıkarılıp giyim mağazası olarak kullanılan³³ Taşpazarı Hamamı'nın bânisi İne Bey'dir. Hamam, vakfi-

³³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Karesi Vilâyeti Tarihçesi*, İstanbul, 1343, s.127.

TABLO: 4

¹⁹ BŞS. 693, s.44b-1.

²⁰ BŞS. 693, s.78a-4.

²¹ BŞS. 696, s.28a-5.

²² BŞS. 698, s.68b-1.

TABLO: 5

²³ BŞS. 693, s.42a-3.

²⁴ BŞS. 693, s.51b-1.

²⁵ BŞS. 696, s.32a-3.

²⁶ BŞS. 699, s.54a-4.

²⁷ BŞS. 699, s.56a-4.

ye tarihi olan 8 Mart 1402 (3 Şaban 864) tarihinden kısa bir süre önce Balıkesir’de Taşpazar diye bilinen semte yaptırılmıştır³⁴. Bu hamamda İne Bey’in diğer hamamı gibi zâviyeye akar olması için vakfedilmiştir.

XVII. yüzyılın ilk yarısında Taşpazarı Hamamı, vakıf mütevellisi tarafından açık artırma usulüyle icâra verilmek suretiyle işletilmekte idi. 8 Şubat 1617 (1 Safer 1026) tarihli bir sicil kaydına göre, hamam günde 6 akçe ücret ile hamamcı Hüseyin uhdesinde iken, İbrahim adlı kişi 4 akçe fazla vererek 10 akçeye icâreyi üzerine almıştır. Ayrıca bu zat, hamamın camı ve ufak hırdavat masraflarını karşılamayı da kabul etmiştir³⁵. Hamam, 8 Mayıs 1625 (30 Receb 1034) tarihinde hamamcı Hüseyin’e günde 5 akçe ile kiralanmıştır. Bu kişinin vakıf ile yaptığı sözleşme gereğince kuyu harcı, keçesi ve sair ufak hırdavatlardan hamamcı, su dolabı ve kazandaki arızadan ise vakıf sorumlu olacaktı³⁶. 4 Mayıs 1633 (24 Şevval 1042)’te mahalle ahalisi Hamamcı Hasan’ın hamamı temiz tutmadığı için şikâyet etmişler ve Taşpazarı Hamamı 14 Haziran 1633 (6 Zilkade 1042) tarihinde günde 7 akçe ile Halil Ağa’ya icâr edilmiştir³⁷.

2.6. Zağanos Paşa Hamamı (Çifte Hamam)

Zağanos Paşa, Şubat 1462 (Cemaziyelevvel 866) tarihinde tescil ettirdiği vakfiyesine göre, Balıkesir şehrine bir cami, bir muallimhâne, bir imaret ve bir de hamam yaptırmıştır. Hamam, Zağanos Paşa Camii’ne yakın olup “Paşa Hamamı” ve “Çifte Hamam” olarak da bilinmektedir. Şubat 1462 tarihinden önce cami ile birlikte yapılmış olan hamam, çifte hamamdır. Erkekler ve kadınlar kısmı olmak üzere iki kısımdan müteşekkil olan hamamın erkekler kısmı, kadınlar kısmından biraz daha büyüktür. Zağanos Paşa Hamamı, Paşa Camii’nden önce yapılmış ve böylece cami inşaatında çalışan kişilere temizlenme imkânı sağlanmıştır³⁸.

Zağanos Paşa Hamamı, günümüze kadar ilk yapıldığı orijinalliğini kaybetmeden gelmeyi başarabilmiştir. 21 Eylül 1577 (8 Receb 985) tarihindeki büyük zelzelede hassa mimarlarından Mahmud Halife’nin yaptığı keşfe göre, Zağanos Paşa Camii, imâreti, ahır ve türbesi büyük hasar görmüş, hamamda ise hafif

³⁴ VAD. no:579, s.337; Çavuldur, a.g.m., s.317.

³⁵ BŞS. 695, s.66a-5.

³⁶ BŞS. 698, s.65b-5.

³⁷ BŞS. 699, s.62a-3.

³⁸ Muharrem Eren, *Zağnos Paşa*, Balıkesir, 1994, s.157.

hasar meydana gelmiştir³⁹. XVII. yüzyılın ortalarına doğru Zağanos Paşa'nın Balıkesir'de bulunan evkaf malları, çıkan bir yangında büyük tehlike atlatmıştır. Şöyle ki, Zağanos Paşa evkafına dâhil 92 adet dükkân, bir bedesten ve hamamın külhanı Şubat 1644 (Zilhicce 1053) yılındaki büyük bir yangında “*mecruh*” olmuştur. Yapılan keşifte hasarın çok büyük olduğu ve ancak 169.700 akçeyle tamir olunabileceği belirtilmiştir⁴⁰. Zağanos Paşa evkafının onarımı yangından yaklaşık yedi ay sonra Eylül 1644 (Receb 1054) tarihinde 280.000 akçeye sağlanabilmiştir⁴¹. Hamamın bu büyük yangında sadece külhanı yanmış ana yapı zarar görmemiştir. Hamam 1897 depremde de hafif hasara uğramıştır⁴².

Zağanos Paşa Hamamı'nın geçirdiği ufak onarımlar, yapının ana mimarisini etkilememiştir. Halen hamamın kadınlar ve erkekler kısmı açık olup kullanılmaktadır⁴³. Hamam XVII. yüzyılda genellikle Zağanos Paşa vakfı tarafından birer yıllığına müstecirlerle kiraya verilmekteydi (Bk. Tablo: 6).

Tablo: 6 Zağanos Paşa Hamamı'nın Kiraya Verildiği Tarih, Kira Müddeti, Müsteciri ve Kira Bedelleri

Kiraya Verildiği Tarih	Kira Müddeti	Müsteciri (Kiralayan)	Kira Bedeli (Günlük-Akçe)
M. 1592-93 /H.1001 ²⁸	7 yıl	Abdullah Çelebi	18
11 Haziran 1603 (1 Muharrem 1012) ²⁹	1 yıl	Mehmed	15
1 Mayıs 1604 (1 Zilhicce 1012) ³⁰	1 yıl	İbrahim	23
1 Mayıs 1604 (1 Zilhicce 1012) ³¹	1 yıl	Mehmed (2)	20
27 Ağustos 1623 (1 Zilkade 1032) ³²	1 yıl	Veli	10
22 Ocak 1623 (1 Rebiyülahir 1033) ³³	1 yıl	Veli	8
18 Nisan 1625 (10 Receb 1034) ³⁴	1 yıl	Mehmed Çelebi	8

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi XVII. yüzyılın başlarında oldukça yüksek ücretlerle kiralanan hamamın yüzyılın ilk çeyreğinden sonra kira ücretinin yaklaşık yarı yarıya azaldığı görülmektedir. Diğer hamamlarda da aynı şeyi söylemek mümkündür.

³⁹ BOA. MD. no:31, s.280, h.621.

⁴⁰ BŞS. 700, s.14a-3.

⁴¹ BŞS. 700a, s.22a-2.

⁴² Eren, *Zağnos Paşa*, s.157.

⁴³ Hamamın mimari durumu hakkında detaylı bilgi için bkz. Sabih Erken, *Türkiye Vakıf Abideler ve Eski Eserler II*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay., Ankara, 1977, s.22-26; Eren, a.g.e, s.157-160.

TABLO: 6

²⁸ Su, a.g.e, s.18.

²⁹ Şevval 1012/ Mart 1604 tarihinde hamamın müsteciri Mehmed'in süresi dolmadan İbrahim bir akçe ziyade ile hamamı üzerine almak istemiş, fakat bu teklif kabul edilmemiştir. Bkz. BŞS. 693, s.95a-2.

³⁰ BŞS. 693, s.108a-1.

Aynı tarihte İbrahim hamamdan feragat etmiştir. Bkz. BŞS. 693, s.117b-5.

³¹ BŞS. 693, s.117b-6

³² Hamamcı Veli önceden günde 12 akçe verirken bu ücret fazla geldiğini beyan etmesi üzerine kira günde 10 akçeye indirilmiştir. Bkz. BŞS. 698, s.82b-6

³³ Veli'nin bu parayı da ödeyememesi üzerine icar günde 8 akçeye indirilmiştir. Bkz. BŞS. 698, s.87a-2.

³⁴ BŞS. 698, s.65b-3.

Sonuç

Balıkesir şehrinde XVI ve XVII. yüzyıllarda toplam altı hamam mevcuttu. Bu hamamların sadece biri çifte hamam özelliğine sahip olup, Zağanos Paşa külliyesi dâhilinde yer almaktadır. Diğer beş hamam genel hamam özelliğine inşa edilmişlerdir. Tamamı vakıflar tarafından işletilen ve yapıldıkları dönemlerden itibaren pek çok onarımdan geçtiği anlaşılan hamamların Balıkesir Şer'iyye Sicilleri yardımıyla XVII. yüzyılda kime, ne kadar süreyle, kaç paraya kiraya verildiği gibi konulara kısmen açıklık getirilmiştir. Yüzyıllar boyunca yangın, deprem gibi afetler ile ilgisizlik ve bakımsızlık karşısında tarihi hamamların çoğu şehirden silinip yok olmuştur. Bugün şehirde yıllar boyunca yaşanan bütün olumsuzluklara rağmen Paşa Hamamı/Çifte Hamam diye adlandırılan Zağanos Paşa Hamamı erkekler ve kadınlar kısmı halen açık olup, yapısal özelliği fazla değişime uğramadan günümüze kadar gelmeyi başarabilmiş tek hamamdır.

Mübadele Sürecinde Bazı Ada Halklarının Yaşamış Olduğu Sorunlar Üzerine Tespitler*

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

435

Doç. Dr. Necmi UYANIK
SÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Özet

1923'te başlayan mübadele ile Türkiye ve Yunanistan arasında, yaklaşık bir milyon civarı Rum'un ve 500 bin kadar Türk unsurunun muhacere-
reti söz konusu olmuştur. Türkiye'ye gelen Türkler içerisinde Kıbrıs ve Girit gibi adalar halkı da bulunmaktadır. Lozan Antlaşması gereğince mübadele süresince Kıbrıs halkı, diğer adalardan gelen Türklere
daha fazla sıkıntı çekmiştir. Mübadele ile Türkiye'ye Girit adasından 25 bin civarı Türk getirilmiştir. Boşaltılan bölgeler Yunan yerleşim sahası olarak bırakılırken, Kıbrıs'taki unsurlar açısından önemli sıkıntılar çekilmiştir. Bu konu çerçevesinde bazı tespitler yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Kıbrıs, Türkiye, Girit, Mübadele, Lozan

Some Evaluations Over The Problems Experienced By The People Of Some Islands During The Population Exchange Period

Abstract

With the start of the population exchange in 1923, the migration of nearly 1 million Greek and 500 thousand Turkish people occurred between Turkey and Greece. Among the Turkish people who came to Turkey, there were also the Cypriot and Cretan citizens. In accordance with the Treaty of the Lausanne, the Cypriot citizens had more troubles than the other Turkish people came from the other islands during the population exchange period. Nearly 25.000 Turkish people came to Turkey from Crete. As the abandoned regions are granted as the Greek settlement, the big problems emerged in terms of the Cypriot citizens. In our study, some evaluations will be discussed in this perspective.

Key Words:

Cyprus, Turkey, Crete, Population Exchange, Lausanne

* Bu çalışma, Atina'da düzenlenen, *the 5th Annual International Conference On Mediterranean Studies 4-7 April 2012 in Athens Greece* adlı organizasyonda sunulmuş olup yayınlanmamıştır. Selçuk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğünce 12701120 proje numarasıyla desteklenmiştir.

I. Giriş

1923 yılında imzalanan Türk-Yunan nüfus mübadelesi, beraberinde Yunanistan başta olmak üzere, adalardan Türkiye'ye yoğun bir Türk nüfusunun göç hareketini başlatmıştır. Bunun yanında Lozan'da Kıbrıs'ın İngiltere'ye terk edilişi, Kıbrıs başta olmak üzere, Girit'in Kandiye, Resmo ve Laşit gibi yerlerden göçlerin yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Bu yerlerden yapılan göçler hiç şüphesiz, buradaki Türk nüfus oranını yok denecek seviyeye indirmiştir.

Yunanistan ile imzalanmış olan antlaşma uyarınca adalardan Türkiye'ye göç yapılırken, Yunanistan mümkün olduğunca İstanbul'da Rum nüfusunu bırakmak için çaba sarfetmiş ve nihayet bu çabasında başarılı olmuştur. Ancak Türkiye açısından stratejik olarak büyük önem taşıyan Kıbrıs ve Girit gibi adalarda yaşayan Türkler için, Türk hükümeti aynı çabayı gösterememiştir. Fakat şunu da belirtmek gerekir ki, uzun yıllar boyunca etnik temeller sebebiyle çıkan isyanlardan bıkmış olan bir devlet, artık millî devlet olma gayreti içerisine girmiş ve dışarıdan yapılan Türk göçlerini teşvik suretiyle bu amacına ulaşmaya çalışmıştır. Bunun için adalardan yapılan göçlerle de Türk nüfusu yoğunlaştırılmaya çalışılmış, fakat bunların getirilmesi ve yerleştirilmesi sırasında da bazı problemler baş göstermiştir.

Akdeniz medeniyetinin önemli ülkelerinden olan Türkiye ve Yunanistan arasında yaşanan mübadele, hiç şüphesiz karşılıklı demografik, dini, sosyal ve siyasi sorunların yaşanmasına neden olmuştur.

II. Adalardan Yapılan Göçler

Lozan Antlaşmasınının 21. maddesinde Kıbrıs adasında oturan Türkler, kanunun tespit etmiş olduğu şartlar dairesinde İngiltere vatandaşlığını kabul ettikleri takdirde, Türk vatandaşlığı hakkından vazgeçmiş olacak, eğer İngiliz vatandaşlığını kabul etmezlerse de bu kez antlaşmanın yürürlüğe girmesinden 12 aya kadar Kıbrıs'tan göç etmeleri gerekecekti. Bu müddet ise 6 Ağustos 1923 tarihinde başlamıştı. Sürenin kısalmış olmasından dolayı İmar ve İskân Vekâletince, Dışişleri Bakanlığına gönderilen yazıda²;

1. Kıbrıs adasında halen oturmakta olan Müslümanların kaç hanede ne kadar nüfus oldukları ve hangi şehir ve köyde oturdukları,

² BCA, 272.12.44.70.5. 7.5.1925

2. Başlıca ne gibi sanat, ziraat ve ticaretle uğraştıkları,
3. Muhtaç durumda olan ne kadar aile ve nüfus olduğu,
4. Vapur yoluyla getirilecek olan Kıbrıslıların oturdukları şehir ve kasabalara göre hangi iskelelerden kaç aileye ne kadar nüfusun binebileceği ve bunun hangi tarih ya da tarihlerde olabileceği,
5. Nakledilecek olan ahaliye, arazi gösterilmek şartıyla kaç hanede, ne kadar nüfusun şahsi servetiyle evlerini inşa edebileceği, ne kadarının da devlet yardımına ihtiyaç duyduğu,
6. Nakledilecek ahali arasında çiftçi ve ziraatçı bulunduğu takdirde bunların nakledilebilecekleri hayvan ve çift hayvanlarının cins ve ayrı ayrı miktarının ne kadar olabileceği,
7. Nakil esnasında ahalinin sevk işlemlerini takip ve temin etmek üzere memura ihtiyaç duyulup duyulmayacağı gibi sorular sorulmuştu.

Lozan Antlaşması'na uygun olarak, Türk uyruğuna geçme hakkını tercih eden Kıbrıslılar, mal ve mülklerini satarak Türkiye'ye göç etmişlerdi³. Bu antlaşmaya göre, İngiliz vatandaşlığını kabul etmeyenler Türkiye'ye gelmişler ancak burada önemli problemlerle karşılaşmışlardır. Mesela İngiliz uyruğunu kabul etmeyenlerden bir kısmı, 1924 yılı içerisinde Konya'ya kadar gelmiş ve anavatana *iltica* etmişlerdi. Bunun üzerine Konya İmar ve İskân Müdürlüğü durumu Ankara'ya bildirmiştir. Kıbrıslı Türkler mübadeleye tâbi olmadıklarından zor durumda kalmışlardı. Bunun üzerine zor durumda kalan mülteciler için 2 Aralık 1924 tarihinde bir kararname yayımlanmış ve mültecilerin kabulüne karar verilmiştir⁴.

Kıbrıs'tan gelmiş olan Türklerin bu gibi sıkıntılara maruz kalmış olmaları hükümeti harekete geçirmiş ve onların muhtaç durumda kalmamaları için, bunlara yardım yapılması emri verilmiştir⁵. Buna göre Kıbrıs halkı da adi iskân hakkına sahip olacaktır⁶. Adalardan yapılan göçler, dönemin basını tarafından da dikkatle takip edilmiş ve onların mevcut durumları hakkında ayrıntılı bil-

³ Bülent Evre, "1930'lu Yıllarda Türkiye Basını ve Kıbrıs", *Tarih ve Toplum*, C.39, S.229, Ocak 2003, s.13.

⁴ Hikmet Öksüz, "Lozan'dan Sonra Kıbrıs Türklerinin Anavatana Göçleri", *Tarih ve Toplum*, S. 187, Temmuz 1999, s.36.

⁵ BCA, 272.12.41.47.2. 1.4.1924

⁶ Naci Kökdemir, *Eski ve Yeni Toprak, İskân Hükümleri ve Uygulama Kılavuzu*, Ankara 1952, s.194.

giler verilmiştir. Vakit gazetesinin haberine göre, ilk harekât muntıkası, Girit de dâhil olmak üzere Adalar ve Selanik havalisi olarak tespit edilmişti. Bu muntuka halkının 1923 Kasım ortasına kadar nakledileceği tahmin ediliyordu. Birinci muntuka ahalisinin miktarı 50 bin kişi civarındaydı. Birinci muntukaya dâhil olan Midilli Müslümanlarının da nakli için bütün hazırlıklar tamamlanmıştı. Bunlar vapurlara bindirilerek hareket ettirilecek ve birkaç hasta haricinde adada hiçbir Müslüman kalmayacaktı⁷.

Vatan gazetesinin 20 Kasım 1923 tarihli haberine göre, Atina'daki mübâdele heyetinden gelen bilgide, her hafta Selanik'ten ve Hanya'dan üçer bin muhacirin sevkedileceği bildirilmişti. Muhacirlerin emval-i menkuleleriyle gelmeleri için çalışılmaktaydı. Bu durumda, Selanik'te 15 bin, Girit adasında ise 10 bin muhacir hareket emrini beklemekteydi⁸. Mübadele, İmar ve İskan Vekili Mustafa Necati Bey'in vermiş olduğu bilgiye göre, Kasım 1923 ve Aralık 1923 tarihleri arasında 60 bin muhacir gelmişti. Aralık ayında Batı Makedonya, Girit, Kavala ve Drama'dan 26.690 kişi getirilmişti. Kasım ayında gelenlerle birlikte bu rakam 60.318'e ulaşmıştı⁹.

1924 Mayıs'ında Selanik, Girit ve Kavala'dan vapurlarla 66.326 insan ile 7.701 büyükbaş hayvan, 15.296 küçükbaş hayvan gelmişti. Yine bu ay süresince demiryolu vasıtasıyla 5.272 insan ve 592 büyükbaş hayvan ile 7.778 küçükbaş hayvan gelmişti. Bu mübadillerden 1.113'ü Konya'ya, 375'i Sivas'a nakledilmişti¹⁰. Mübadele ile Türkiye'ye Hanya'dan 8.000, Kandiye'den 12.000, Resmo ve Laşit'ten 5.000 nüfus ki toplamda 25.000 nüfus Girit adasından getirilecekti¹¹.

Bu kadar yoğun bir göçün bir anda yapılıyor olması hükümeti zor durumda bıraktığından, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, bu duruma el atmıştır. Girit'te mübadelenin başlaması ile birlikte Hilal-i Ahmer Cemiyeti de mübadillere yardım etmek amacıyla ilk plânda yarım milyon liralık bir tahsisat ayırmıştı¹². 1924 Eylül ayına kadar Selanik ve havalisiyle Adalar'dan Türkiye'ye yaklaşık 450 bin muhacir gelmişti. Tabii gelen bu muhacirlerin bir kısmı iskân edilmiş ve hatta üretici konuma getirilmişken bir kısmı da

⁷ Vakit, No: 2084, 1 Teşrin-i Evvel 1923, s. 3.

⁸ Vatan, No: 220, 21 Teşrin-i Sani 1923, s. 1.

⁹ İleri, No: 2110, 2 Kânun-ı Sani 1924, s.1; Açıksoz, No: 970, 7 Kanun-ı Sani 1924, s. 1.

¹⁰ Hâkimiyet-i Milliye, No: 1149, 19 Haziran 1924, s. 2.

¹¹ Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası, 15 Teşrinisani 1923, S.27, s. 65.

¹² Hâkimiyet-i Milliye, No: 965, 12 Teşrinisani 1923, s.1.

üretici konuma getirmek bir tarafa iskân muameleleri bile tamamlanmamıştı¹³.

1923 yılından itibaren gelmiş olan bu göçmenlerden Kıbrıslı olanlar, Kozan 3.000, Muğla 3.000, Cebel-i Bereket (Osmaniye) 3.000, Adana 3.000, Mersin 2.000, Silifke 3.000, Antalya 3.000¹⁴ olmak üzere toplamda 20.000 kişiyi bulmaktaydı. Girit adasından da 25.000 kişinin getirildiği dikkate alınınca neredeyse 50.000 kişiye yaklaşan bir nüfus sadece iki adadan göç ettirilmiştir.

Kıbrıs göçmenlerinin yerleşim sahası olarak daha çok Akdeniz bölgesi tercih edilirken, Girit ve Midilli gibi göçmenlerin yerleşim sahası olarak da Çanakkale, Gelibolu, Ayvalık, Edremit ile Muğla gibi yerler tercih edilmiştir¹⁵. Bu tercihlerdeki sebep ise onların gelmiş oldukları yerlerin iklimine yakın olması ve meşguliyetlerini yapabilecekleri özellikler taşıyor olması göz önüne alınmıştır. Bundan sonraki süreçte de Türkiye'ye yönelik göçler mütemediyen devam etmiştir.

1927 Haziran'ından itibaren Türkiye'ye kabul edilecek muhacirler ve mültecilerin tâbi olacakları durum hakkında Ankara gazetesi, Şubat ayında bir incelemede bulunmuştu. Buna göre o yıl içerisinde Türkiye'ye iki tür muhacir gelecekti. Önce Suriye, Rusya ve Kıbrıs'ta yaşama hakkını Türkiye lehinde kullanmalarına bağlı olarak, Kıbrıs'ta dokuz bin, Suriye'de on beş bin ve Rusya'da seksen bin Türk vardı. Bunlar Türkiye'ye naklolunarak kendilerine ev, arazi ve iskân kanununun emrettiği bütün yardımlar yapılacaktır¹⁶. Ancak bu dönemden sonra adalardan yapılan göçler hızını kaybedecektir.

1934 tarihinde dönemin Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın verdiği bilgiye göre, 1 Haziran 1933'ten 1 Haziran 1934 tarihine kadar, Adalardan sadece 52 evde 252 nüfus Türkiye'ye gelmişti. 1 Haziran 1934 tarihinden, 1 Kasım 1934 tarihine kadar ise 62 evde 161 nüfus Adalardan, 3 evde 23 nüfus Kıbrıs'tan¹⁷ olmak üzere toplamda Haziran 1933 ile Kasım 1934 arasında 436 kişi gelmişti.

Nüfus mübadelesiyle adalardan gelen halkın sadece yerleştirilmesi sorunu ortaya çıkmamış, aynı zamanda onların sosyal

¹³ Yunus Nadi, "İskan İşleri", *Cumhuriyet*, No: 139, 25 Eylül 1924, s. 1.

¹⁴ Hikmet Öksüz, agm., s. 37.

¹⁵ İbrahim Erdal, Mübâdele Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan(1923-1925), IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, Ankara 2006, s. 232,245.

¹⁶ Ankara Gazetesi, No: 33, 8 Şubat 1927, s. 1.

¹⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: IV, Cilt: XXV, İçtima: IV, Ankara 1935, s. 15; Hâkimiyet-i Milliye, No: 4779, 13 Teşrin-i Sani 1934, s. 6, Vakit, No: 6054, 13 Kasım 1934, s. 1,10; Ömer Celal, *Ziraat ve Sanayi Siyaseti*, İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Talebe Cemiyeti Yayını, İstanbul 1934, s. 109.

problemlerle de karşılaşmalarına sebep olmuştur. Karşılıklı değişimin dayanağı, dil ya da ulusal bilinç değil, dindi. Bu da bazı tuhaf sonuçlar doğurmuştu. Örneğin Kuzey Asya'daki Hristiyanların çoğu Türkçe konuşurken, Yunanistan'daki özellikle de Girit'teki Müslümanlar belki de erken uyanan millî bilinç sayesinde Yunanca konuşuyordu¹⁸. Bu durum ise, Türkiye'ye yerleşen Giritlilerin yerli halk ile anlaşmalarında önemli bir engel olarak ortaya çıkmıştır ve uzun süre aralarında bir kaynaşma sağlanamamıştır.

Bunun yanında, Girit gibi adalardan gelmiş olan halkın kendi dilini unutmuş olmasında hiç şüphesiz orada Yunan millî devleti yapılanmasına paralel olarak maruz kaldıkları baskıların önemli rolü olmuştur. Girit'ten Ayvalık'a gelmiş olan bir göçmenin anlattıkları orada yaşayan Müslümanların ne denli baskıya maruz kaldığının açık delilidir. Giritli göçmen; *"Biz Girit Türklerini tek tek ya da toplu biçimde işlenen cinayetlerden yıldırmayan din duygusu olmuştur. Köylerimizin kuşatılması, ırkdaşlarımızın öldürülmesi, papazlarla ve okullarla yapılan Rumlaştırma girişimleri hep boşa çıkmıştır. Yaslarımızda onlara bakarak karalar giydik; Rumcayı anadilimiz yerine koyduk, ama dinimizle Türklüğümüzü hiçbir zaman unutmadık"*¹⁹, sözleriyle her ne kadar dil problemi yaşamış olsalar da özünde buradaki halkla kardeş olduklarını ifade etmiştir. Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Akdeniz medeniyeti kardeşliği kendisini hissettirmektedir.

Bütün bunlarla birlikte, Kıbrıs ve adalardan yapılan göçler, buradaki Türk nüfus oranını, Rumlara nispetle büyük ölçüde azalttığından siyasi açıdan Türkiye için bir kayıp olmuştur. Nitekim bugün dahi yaşanan tarihî sürece bağlı olarak Kıbrıs mevzusunda hâlâ Yunanistan ile problemler devam etmektedir.

Sonuç

Olağanüstü savaş şartlarının yaratmış olduğu ortamdan dolayı mübadele sürecinde, mübadiller açısından gerçek yaşamlarından büyük kopuşların olduğu görülebilir. Göç sürecinin başlattığı bu sıkıntı, geride bırakılan bütün değerleriyle toprak ile beraber içine girilmeye çalışılan yeni toplum arasında sağlıklı ve yeterli bir bağ, bir köprü kurulmasını zorlaştırmıştır. Tabidir ki, Türkiye'ye gelenler eski alışkanlıklarından ve kültürel yaşamlarından kopup,

¹⁸ Richard Clogg, *Modern Yunanistan Tarihi*, (Çeviren: Dilek Şendil), İletişim Yayınları, İstanbul 1997, s. 126.

¹⁹ Ahmet Yorulmaz, *Savaşın Çocukları Girit'ten Sonra Ayvalık*, Geylan Kitabevi Yayınları, İzmir 2000, s. 13.

yeni bir çevre ve kültüre uyum sağlamaları gerektiğinden önemli zorluklarla karşılaşmışlardır.

Midilli ve Kıbrıs'tan gelen mübadiller Türkçe'yi daha iyi bildikleri için daha kolay uyum sağlayabilmişlerken, Girit'ten gelen mübadiller Türkçe'yi çok az bilmeleri nedeni ile yeni geldikleri topluma uyum sağlamalarında sıkıntı yaşadıkları görülmüştür. Sadece Girit ve Kıbrıs gibi adalardan 50.000 civarında bir nüfusun gelişi şu sonuçları da beraberinde getirmiştir:

Devletin göç etmiş olan muhacirlere karşılıksız toprak dağıtması ve onları uzun süre koruyup kollaması zaman zaman yerli halk arasında huzursuzluk yaratmıştır.

Türkiye'ye göç etmiş olan muhacirlerin Türkçeyi iyi konuşamaması yerli sosyal açıdan bütünleşmesini zorlaştırmıştır.

Muhacirler, Rumca altyapısına sahip oldukları için ticaret alanında başarılı olmaya başlamışlardır. Birçok Giritli balıkçılığa yönelmiş, balıkçılığın güçlü sanayi dalı olmasını sağlamışlardır.

Yunanca'yı ileri düzeyde bildikleri için turizm alanında da etkin olmuşlardır. Bilhassa Midilli Adası ile Ayvalık arasındaki turistik ve ticari ilişkileri Girit Adası'ndan gelen mübadiller sağlamıştır.

Kıbrıs gibi stratejik önemi olan bir adanın boşaltılması Yunanistan'ın Kıbrıs'ta Rum nüfus oranını artırmasına yardımcı olmuştur.

Türkiye'ye gelen göçmenler hiç şüphesiz, Türkiye'ye yeni kültürel özellikleriyle geldiklerinden yerleştikleri yerde, kültürel anlamda bir yenilik ve değişimi de beraberinde getirmiştir.

Burada yapılan tespitlerden hareketle, bölgenin önemli kültürel ortaklığına sahip iki ülkesi Türkiye ve Yunanistan, olayların yaratmış olduğu krizleri, gerginlikleri bir kenara bırakarak, büyük krizlerin yaşandığı bir dünyada Akdeniz medeniyetinin zenginliğine katkıda bulunmaya dönük projeler üretmeye mecburdur.

KAYNAKÇA

- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 272.12.44.70.5. 7.5.1925.
BCA, 272.12.41.47.2. 1.4.1924.
- Clogg, Richard, *Modern Yunanistan Tarihi*, (Çeviren: Dilek Şendil), İletişim Yayınları, İstanbul 1997.
- Erdal, İbrahim, *Mübadele Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan(1923-1925)*, IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, Ankara 2006.
- Evre, Bülent, "1930'lu Yıllarda Türkiye Basını ve Kıbrıs", *Tarih ve Toplum*, C.39, S.229, Ocak 2003.
- Kökdemir, Naci, *Eski ve Yeni Toprak, İskân Hükümleri ve Uygulama Kılavuzu*, Ankara 1952.
- Öksüz, Hikmet, "Lozan'dan Sonra Kıbrıs Türklerinin Anavatana Göçleri", *Tarih ve Toplum*, S.187, Temmuz 1999, s. 36.
- Ömer Celal, *Ziraat ve Sanayi Siyaseti*, İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Talebe Cemiyeti Yayını, İstanbul 1934.
- Yorulmaz, Ahmet, *Savaşın Çocukları Girit'ten Sonra Ayvalık*, Geylan Kitabevi Yayınları, İzmir 2000.
- Yunus Nadi, "İskan İşleri", *Cumhuriyet*, No: 139, 25 Eylül 1924, s. 1.
Ankara Gazetesi, No: 33, 8 Şubat 1927, s. 1.
- Hâkimiyet-i Milliye*, No: 1149, 19 Haziran 1924, s.2; No: 965, 12 Teşrinisani 1923, s.1; No: 4779, 13 Teşrin-i Sani 1934, s. 6.
- İleri*, No: 2110, 2 Kânun-ı Sani 1924, s.1; Açığsöz, No: 970, 7 Kanun-ı Sani 1924, s. 1.
- Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası*, 15 Teşrinisani 1923, S. 27, s. 65.
- TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: IV, Cilt: XXV, İçtima: IV, Ankara 1935, s.15.
- Vakit*, No: 2084, 1 Teşrin-i Evvel 1923, s. 3; No: 6054, 13 Kasım 1934, s. 1,10.
- Vatan*, No: 220, 21 Teşrin-i Sani 1923, s. 1.

Osmanlılarda Mesafe Ölçümü ve Tarihî Süreci

Dr. Cemal ÇETİN

SÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

443

Giriş

Yolların her türlü ihtiyacı karşılayabilecek altyapı sistemlerine sahip olmaları ile güvenli bir hat üzerinde bulunmaları, yolculukların rahat ve güvenli bir şekilde yapılabilmesi açısından çok büyük önem arz etmektedir. Gidilecek yolun mesafesi veya yolculuğun süresi, seyahatin planlanması ve örgütlenmesi açısından, en az bu hususlar kadar önemlidir. Çünkü yola çıkacak kafilelerin örgütlenmeleri, gidecekleri yolların mesafeleri veya bu yolculukların süreleriyle bağlantılıdır. Ulak, hac kervanı, ticaret kervanı ya da ordu¹; bunların her birinin günlük yürüyüş kapasiteleri ve hızları birbirinden farklı olduğu için, konaklama ve durak noktalarının belirlenmesi de yine yollar üzerindeki yerleşimlerin ve menzillerin birbirine olan mesafelerinin bilinmesi ile mümkündür². İslamiyet'te dinî vecibelerin ne şekilde yerine getirileceği konusunda, *seferberlik* kavramıyla bağlantılı olarak, mesafenin ölçülmesi ve bu ölçülerin de bilinmesi bir zaruret haline gelmektedir³. Büyük kısmı Müslüman olan Osmanlı toplumu açısından bu husus da, en az yolculuğa hazırlık kadar, önemli bir durum olmalıdır. Bu hususlar, Osmanlıya mahsus olmayıp makineleşme öncesinde tüm toplumların, benzer veya yakın sebeplerle, mesafeleri tanımlamaya ve ölçmeye ihtiyaç duydukları muhakkaktır. Bu tür zaruretler, toplumların kendilerine has mesafe tanımları yapmasına ve mesafeleri ölçmesine zemin hazırlamıştır. Zamanla güçlenen kavim veya devletler, buldukları çevrede medeniyet çevrelerine giren toplumları da kendi ölçü birimleri hususunda

¹ Ordunun yürüyüş hızı ve sınırları, fiziksel koşullara ve iklimsel özelliklere göre, aynı menziller arasında bile, seferden sefere değişiklik gösterebilmektedir. Bk. Cemal Çetin, XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Konya Menzilleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2004, s. 34-35.

² Cemal Çetin, "Osmanlı Devleti'nde Ulaşım ve Haberleşme Bağlamında: Menzil ve Menzilhane Kavramları Üzerine Bazı Tespitler", CİEPO 6. Ara Dönem Sempozyum Bildirileri (Bildiri Sunum Tarihleri 14-16 Nisan 2011 Uşak), İzmir 2011, s. 417.

³ Suat Erdem, "İslâm Hukukunda Seferiliğin Ölçütü", İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, 18, Konya 2011, s. 111-118.

etkilemişlerdir. Bu cümleden olmak üzere mesafeyi tanımlamak için Romalılar *mili*⁴, Arap ve Farslılar *fersahi*⁵, Osmanlılar ise İslam medeniyetinin tesiriyle öncelikli olarak *mil* ile *fersahi* sonrasında ise, onlarla birlikte ama onlardan daha da sık olmak suretiyle, *saati* kullanmışlardır.

Şimdiye kadar Osmanlı Devleti'nin kültürel, idarî ve ekonomik tarihiyle ilgili genel çalışmaların yanı sıra, mesafe kavramıyla doğrudan ilintili olan yol sistemi⁶, ulaşım ve haberleşme başlıkları altında da çok sayıda makale, kitap veya tez yazılmıştır. Bunların büyük bir çoğunluğunda çalışmanın niteliği ve çerçevesiyle bağlantılı olarak, Osmanlılar zamanında kullanılan ölçü ve tartılardan bahisler geçmiştir. Ancak bu ölçülerin hem kullanıldıkları devirlerde ne anlamlara geldikleri hem de kullanım amaçları üzerine yapılan değerlendirmeler, halen yetersiz ve oldukça yüzeyseldir. Bununla bağlantılı olarak bazı çalışmalarda ölçü birimleri karıştırılarak, bunlarla ilgili eksik bilgiler verilmiş veyahut yanlış hesaplamalar yapılmıştır⁷. Bununla birlikte Osmanlılar zamanında tedavülde olan ölçü birimleri ile bunların kullanım alanları açısından referans kaynakları olabilecek türden bazı çalışmalar bulunmaktadır. Söz konusu çalışmalar Osmanlıların hâkim oldukları tüm coğrafyalarda kullanılan ölçü ve tartı birimlerini incelemeye yöneldikleri için, özelinde mesafe ölçülerinden çok bahsetmemektedirler. Mevcut çalışmalar, yerel ve uluslararası ticarete kullanılmaları ve kaynaklarda bunlarla ilgili çok fazla veri bulunması sebebiyle, ağırlık, hacim ve uzunluk ölçülerini etraflıca inceleyebilmektedirler. Ancak mesafe ölçü birimleri bu tür mevzuların dışında oldukları için, söz konusu çalışmalarda da geri planda kalmışlardır⁸. Bu imkânlar sebebiyle ağırlık ve hacim ölçüleri ile ilgili, görülen lüzum üzerine, müstakil çalışmalar da yapılmıştır⁹.

⁴ Cengiz Kallek, "Mil", DİA, XXX, İstanbul 2005, s.53.

⁵ Yusuf Halaçoğlu, "Fersah", DİA, XII, İstanbul 1995, s.412; Clement Huart, "Fersah", İA, IV, Eskişehir 2001, s. 574.

⁶ Franz Taeschner, (Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yol Ağı, Çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul 2010) isimli iki ciltlik eserinde Anadolu yol ağını detaylı bir şekilde incelemekle birlikte mesafeler üzerinde durmamıştır.

⁷ Halil İnalçık, "Osmanlı Metrolojisine Giriş", Çev. Eşref Bengi Özbilen, Türk Dünyası Araştırmaları, 73, İstanbul 1991, s. 21.

⁸ Walther Hinz, İslam'da Ölçü Sistemleri, Çev. Acar Sevim, İstanbul 1990; İnalçık, "Metroloji", s. 21-20; Ünal Taşkın, Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2005.

⁹ Halil İnalçık, "Yük (himl) in Ottoman Silk Trade, Mining and Agriculture", Turcica, XV (Louvain, 1984), s.131-156; Yunus Koç, "Zirai Tarih Araştırmalarında Ölçü-Tartı Birimleri Sorunu: Bursa Müdü Örneği", Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıldönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi, 7-9 Nisan 1999, Bildiriler, Konya 2000, s.

Yukarıda izah edilen hususlar çerçevesinde elinizdeki çalışma Osmanlılar tarafından kullanılan uzaklık ölçülerinin yüzyıllara göre kullanım durumları ve teorik ya da pratik olarak hangi anlamlara geldiklerinin tespiti hususunda, henüz başlangıç seviyesinde de olsa, bir miktar katkı sağlayacaktır. Bu bağlamda söz konusu çalışma Osmanlı Devleti'nde XV-XIX. yüzyıllarda kullanılan mesafe tanımlarını ve ölçü birimlerini incelemeye yönelik olacaktır.

Mesafe ölçülerinin temelinde, tıpkı uzunluk ölçülerinde olduğu gibi, insan uzuvları yer almaktadır. Bu oldukça doğaldır. Çünkü insan uzuvları, standardın sağlanmaması gibi bir takım sorunları da beraberinde getirmekle birlikte, her zaman ve her yerde en çok bulunan ve herkesin ortalama olarak ölçülendirebileceği bir hususiyete sahiptir. Büyük ölçüde İslâm ölçü sistemlerinden etkilenen Osmanlılarda, insan uzuvları kıyas alınmak suretiyle meydana getirilen ölçü birimlerinden *parmak*, *ayak*, *adım* ve *kulaç* en çok bilinen ve kullanılanları gibi gözükmektedir. Feza Günergun Osmanlı Devleti'nde mesafe ölçmek için kullanılan ölçü birimlerinin *merhale*, *berâd*, *fersah*, *mil* ve *kulaç* olduğu görüş bildirmiştir¹⁰. Bunlar yanlış olmamakla birlikte bazı yönleriyle eksiklik göstermektedir. Çünkü Osmanlı belgelerinde özellikle 16. Yüzyılın sonlarından XIX. yüzyılın sonlarına kadar, mesafe bildirimleri genellikle *saat* ile yapılmıştır. Mevcut literatürden *saatin fersahla* aynı mesafeyi nitelendirdiği anlaşılmaktadır¹¹. Ancak Osmanlılar devrinde kullanım sıklığı ve tedavülde kaldığı süreç bakımından *saatin* bariz bir üstünlüğü bulunmaktadır.

Yine *ayak* ve *adım* gibi insan uzuvlarının yanı sıra okun ortalama menziline referans kabul eden *ok atımı*¹² adı verilen ölçü birimi de mesafeleri tanımlamak için zaman zaman müracaat edilen bir ölçüm vasıtasıdır. Ancak resmî belgelerde ismi geçmediği, diğer kaynaklarda sıklıkla tesadüf edilmediği ve Osmanlılarda standart bir kullanım alanı olmadığı için ayrıca değerlendirilmeyecektir. Bunun dışında yukarıda bahsedilen ölçülerin aşağıda ayrı başlıklar altında mümkün olduğunca detaylı bir şekilde incelenmesinin uygun olduğu düşünülmektedir. Çalışma esnasında elbette ön-

541-547.

¹⁰ Feza Günergun, "Osmanlılar ve Metre Sistemi", Osmanlı, VIII, Ankara 2002, s.655.

¹¹ İnalçık, "Metroloji", s. 32-44.

¹² 400 zirâ/arşın uzunluğunda bir mesafeye denk gelmektedir. Bk. M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri Sözlüğü, II, s. 314; Evliya Çelebi, Seyahatnamesinde zaman zaman mesafe bildirmek için ok atımını kullanmaktadır. Bk. Seyahatname, I, 1, s. 358.

celikli olarak resmî belgeler referans gösterilecektir. Ama bunun yanında başta kronikler olmak üzere coğrafya kitaplarına, seferleri ya da hac yolculuklarını anlatan menzîlnâmelere de müracaat edilecektir. Yine yabancı seyyahların gözlem ve kayıtları da çalışmanın şekillenmesi açısından önem taşımaktadır. Bunun yanında ölçülerle ilgili telif eserlerden de faydalanılması düşünülmektedir.

1. Uzunluk Ölçüleri

Osmanlı Devleti'nde kullanılan mesafe ölçülerinin temel referansları, uzunluk ölçüleridir. Bunların bazılarında daha büyük olan başka bir ölçü birimini tanımlamak için faydalanılmış, bazılarından ise bizzat mesafe ölçü birimi olarak istifade edilmiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere, mesafe ölçülerinin anlatılabilmesi için öncelikli olarak Osmanlılar tarafından, henüz metrik sistemin kabulünden önce, kullanılan uzunluk ölçü birimlerinin ortaya konulması ve doğru izah edilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde çalışmanın mesafeler ile ilgili kısmında, özellikle metrik karşılıklarının hesaplanması açısından, birçok problemle karşılaşmak ve yanlış sonuçlara ulaşmak kaçınılmaz olacaktır.

Bir iddiaya göre Osmanlılarda en çok kullanılan uzunluk ölçü birimleri *nokta*, *hat*, *parmak*, *kadem*, *berîd* ve *bağ'dır*¹³. Ancak bunların dışında bazı kaynaklarda bahsedildiğine göre; *nokta* ile aynı uzunlukta olan *iplik* ile insan uzuvlarını referans alan *adım* ve *kulaç* da Osmanlılar tarafından uzunluk ölçüsü olarak kullanılmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde mesafe ölçüleriyle doğrudan ilgili oldukları için yalnızca *arşın*, *ayak* ve *adım* üzerinde durulacak, diğer ölçülerden ise kısmen bahsedilecektir¹⁴.

a. Arşın / Zira

Osmanlılar devrinde, en azından son dönem listelerine göre, en iyi bilinen ve en çok kullanılan uzunluk ölçüsü şüphesiz arşındır. Arşının Arapçası *zirâ* olup, Osmanlı toplumunda her iki ismiyle de bilinmektedir. Arşının temel referansı orta parmak ile dirsek arasındaki mesafe olmakla birlikte, ifade ettiği uzunluk zamana ve kullanıldığı yere göre değişiklikler göstermekte olup, Osmanlı Devleti'nde de *arşının* farklı uzunlukları ifade ettiği anlaşılmaktadır¹⁵. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti'nde *mimar arşını* ve *çarşı arşını* adıyla iki farklı ölçü ortaya çıkmıştır. *Mimar arşını* veya

¹³ Günergün, "Metre", s. 655.

¹⁴ Osmanlılar tarafından kullanılan uzunluk ölçüleriyle ilgili detaylı bilgi için Bk. Taşkın, Ölçü ve Tartı Birimleri, s. 141-153.

¹⁵ Hınz, 69-72; M. Erkal "Arşın", DİA, III, s. 412; Taşkın, Ölçü ve Tartı Birimleri, s. 141.

zirâ-i mimarî denileni genellikle inşaat ve yapı işlerinde kullanılmaktaydı. *Çarşı arşını* ise genellikle kumaş ölçümünde referans kabul edilmekteydi. Ancak bunlarla ilgili olarak da bir standart olmaması sebebiyle, III. Selim kendi dönemine kadar ortaya çıkan ihtilafları gidermek için abanoz ağacından standart bir *mimar arşını* yaptırmıştır. Bu arşının bir yüzü, yaygın sisteme uygun olarak, her biri on iki *hattan* ibaret olan 24 *parmağa*, diğer yüzü de her biri on *noktadan* oluşan onar *hatlık* yirmi eşit kısma bölünmüştür¹⁶. 1298 / 1881 tarihli Osmanlı Kanunnamesi'ndeki Ağırlık ve Ölçüleri gösteren tabloya göre *duvarcı* ya da *mimar arşını* olarak adlandırılan bu ölçü birimi, uzunluk ölçüleri ile uzaklık ölçülerinin tam arasında yer almakta olup, metrik sistemdeki *metreye* aynı işleve sahip gözükmektedir¹⁷. Buna göre bir *duvarcı / mimar arşını* 24 *parmak*tan oluşmaktadır. Her bir *parmak* ise 12 *noktadan* meydana gelen 12 *hatt* uzunluğundadır¹⁸. Metrik sistemde *mimari arşının* karşılığı 75,8 cm kabul edilmektedir¹⁹.

b. Ayak

Arapça olarak kadem veya ricl, Farsça olarak ise pây olarak bilinen bu ölçü birimi Mimar Mehmet Ağa'nın hayatını anlatan şahsa göre mesafe ölçümünde en önemli referanslardan birisidir. Çünkü o mesafe ile ilgili tüm ölçü birimlerini *adım* üzerinden izah etmiştir. Bununla birlikte ayağın parmak ya da diğer ölçü birimlerine göre uzunluğunu vermemiştir²⁰. Ancak başka kaynaklarda *ayak* (kadem) için *arşın/zirânın* yarısı kadar olduğu ve 12 *parmak* uzunluğuna eşit olduğu belirtilmiştir²¹. Osmanlı mesafe cetvellerinde ayağın metrik karşılığı gösterilmemekle birlikte, arşının yarısı kadar olmasından yola çıkılarak bazı hesaplar yapılmaktadır²². Osmanlılar devrinde oluşturulan mesafe cetvellerine göre 75,8 cm uzunluğundaki mimar arşını standart kabul edildiği bilgisinden yola çıkarak²³, bunun tam yarısı olan ayak için de metrik karşılık olarak 37,9 cm'yi doğru kabul etmek yerinde olacaktır.

¹⁶ Erkal "Arşın", s. 412.

¹⁷ Nitekim ölçü birimleriyle ilgili geç tarihli tablolarda, metreye karşılık olarak gösterilmektedir. Muhammed Hikmet, Coğrafya-i Umûrân-ı Memâlik-i Devlet-i Osmani, İstanbul 1312, s. 218.

¹⁸ İnalçık, "Metroloji", s.32, 44.

¹⁹ Günergün, "Metre", s. 662.

²⁰ Orhan Şaik Gökyay, "Risale-i Mimariyye-Mimar Mehmet Ağa- Eserleri", Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan, Ankara 1976, s. 181-182.

²¹ Günergün, "Metre", s. 662; M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, I, s.117.

²² Taşkın, Ölçü ve Tartı Birimleri, s. 144.

²³ Günergün, "Metre", 662.

c. Adım

Arapça olarak *Hatve*, Farsça ise *Pâ* olarak bilinen *adım* ayağın(deve) üç katına denk olup, *arşın* ile de aynı uzunlukta-dır²⁴. Bu durumda *adımın* metrik karşılığının 75,8 cm olduğu söy-lenebilir. Ancak arşının da zamana ve mekâna göre ifade ettiği uzunluğun değişmesinden yola çıkarak, *adımın* metrik karşılığına bir miktar dikkatli yaklaşmakta fayda bulunmaktadır.

Adım bir uzunluk ölçüsü olmakla birlikte zaman zaman me-safe tanımında da kullanıldığı görülmektedir. Ancak bu hususlar istisna teşkil etmekte olup, genellikle şehir içindeki mesafeleri ta-nımlamak için tercih edilmiştir²⁵. Uzunluk ölçüleri arasında me-safe ölçümü için en kullanışlısı *adım* olmalıdır. Çünkü bu suret-le mesafe hesaplayan bir kişinin başkaca alete ihtiyaç duymadan doğal bir şekilde ve refleksleri yoluyla ölçüm yapmasına imkân tanıyan en pratik yöntem adımlamaktır. Yine arşın ile de eşit ka-bul edilmesi sebebiyle hem *adım* olarak hem de *arşın/zirâ* karşılığı olarak *mil*, *fersah*, *berîd* veya *konak* gibi daha uzun mesafelere de kolayca dönüştürmek mümkün olacaktır.

2. Mesafe Ölçüleri

Osmanlılar devrinde kullanılan ölçülerin elbette tarihsel kökleri bulunmaktaydı. Bunların bazıları İslam Medeniyetinin mahsulü olmakla birlikte, bazıları Türklerin geliştirdikleri, bazı-ları ise Anadolu, Rumeli ya da Mısırda yerleşik ahalinin eskiden beri kullandıkları ölçü birimleridir. Osmanlılar da bunları hem yerel işlemlerde hem de devlet merkezi tarafından yürütülen işlemler-de referans olarak kullanmaya devam etmişlerdir. Çünkü ölçü ve tartuların, kökenlerinin büyük ölçüde benzer olması, gündelik ha-yatta ve ticaretle yoğun bir şekilde kullanılmalari sebebiyle kısa sürede tedavülden kaldırılmaları da mümkün değildir.

Osmanlı Devleti'nde mesafe algısına dair güzel bir tespit ya-pan Alman seyyah Dernschwam, halk veya resmî nitelikli kişiler olsun, Osmanlıların köyler ya da şehirlerarası mesafeyi uzunluk olarak bilmedikleri, ancak sorulduğunda atla veya yaya olarak yo-lun kaç günlük olduğunu rahatlıkla tahmin edebildiklerini belirt-mektedir²⁶. Benzer şekilde XIX. Yüzyılda Osmanlı topraklarında

²⁴ Gökyay, "Risale-i Mimariyye", s. 181.

²⁵ Evliya Çelebi, Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, I, 1, İstanbul 2003, s. 26.

²⁶ Hans Dernschwam, İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü, Çev. Yaşar Önen, Ankara 1987, s.51.

seyahat eden İngiliz seyyahları konu edinen Reinhold Schiffer de benzer şekilde, Osmanlı topraklarında mesafelerin, bir takım pratik sebeplerle, uzamsal olarak değil zamansal olarak ölçüldüğünden bahsetmektedir²⁷. Bunun yanında zaman zaman mesafeler hakkında ölçü bildirmeden ya da bildirdikleri ölçünün yanında yorum olarak ba'îd (uzak) ve karib (yakın) şeklinde tanımladıkları görülmektedir²⁸.

Osmanlılar mesafenin tanımlanması için yerine ve zamanına göre, *ayaktan merhaleye* kadar farklı birçok ölçü kullanmıştır. Söz konusu ölçüler, birbirlerinin katları olmak suretiyle hiyerarşik olarak ilişkilidirler. Ancak bunlardan *ayak*, *adım*, *zirâ* gibi uzunluk ölçü birimleri önceki bölümde değerlendirildikleri için mükerrer olarak ele alınmayacaktır. Ayrıca bu başlık altında insan vücudunun organlarından çok daha uzun olan ve uzunluktan ziyade özellikle mesafeleri tanımlamak için kullanılan ölçüler değerlendirilecektir. Bu bağlamda Osmanlılarda mesafe ölçümü denilince akla ilk olarak geleni şüphesiz *fersah*tır. Nitekim Osmanlı Devleti'ne ait mesafe cetvellerinin bazılarında, uzunluk ölçüleri başlığı altında yalnızca *fersah* ve aynı uzaklığı ifade eden *saat* yer almaktadır²⁹. Osmanlı yol sistemi ile ilintili olarak askerî menzillerin³⁰, hac menzillerinin³¹ ve menzilhânelerin³² kaydedildiği menzil defterleri veya menzilhâneler üzerinden konuya yaklaşırsak, bu durumda *saatin* daha fazla tercih edildiğini söyleyebiliriz. Hatta dönemin çağdaş kaynakları, resmî belgeler veya ilgili kitaplar olsun, tarandığında XVII. yüzyıl itibarıyla mesafe ölçümünün, neredeyse, tümüyle *saat* üzerinden yapıldığı görülmektedir. Günergun'un 1831-1864 tarihlerini kapsayan eserden aldığı verilere göre; XIX. yüzyılda en iyi bilinen mesafe ölçüleri büyükten küçüğe; *merhale*, *berîd*, *fersah* ve *mil*'dir³³. Araştırmanın

²⁷ Reinhold Schiffer, *British Travellers in 19th Century Turkey*, Amsterdam-Atlanta 1999, s. 47.

²⁸ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976 / 1567-1569), III, Ankara 1999, s.156.

²⁹ Nitekim İnalçık'ın yayınlamış olduğu 1500 tarihli ve 1881 tarihli tablolarla "sa'at veya fersah-ı kadim" şeklinde yazılmaktadır. Bk. "Metroloji", s. 32, 44.

³⁰ Dördüncü Murad'ın Revan ve Bağdat seferleri esnasında tertip olunan menziller ve bunların birbirlerine olan mesafeleri için Bk. Nezihî Aykut, "IV. Murad'ın Revan Seferi Menzilhânesi", İÜEFD, 34, İstanbul 1984, s.184-246; MAD. 1435, s. 1-44; Halil Sahillioğlu, "Dördüncü Murad'ın Bağdat Seferi Menzilhânesi", Belgeler, II, S.3-4, Ankara 1965, s.43-81.

³¹ İzzet Sak-Cemal Çetin, "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Hac Menzilleri", Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 19, Konya 2005, s. 199-260.

³² BOA, MAD. 3217, s.2a-29b; BOA, MAD. 4004, s.12-265; BOA, MAD. 10492, s.11-146; BOA, MAD. 10322, s.14-124.

³³ Günergun, "Metre", s. 662.

bu bölümünde *mil*, *fersah*, *saat*, *berîd* ve *merhale* adı verilen mesafe ölçülerinin, hem geleneksel ölçülere hem de metrik sisteme göre, karşılıkları üzerinde durulacaktır.

a. Mil

Kelimenin Latince aslı *mille* olup, *bin* anlamına gelmektedir. Roma ordusunun 1000 çift adımda yürüdüğü mesafeyi tanımlamak için kullanılmıştır. Roma'da ortaya çıkan bu ölçü birimi zamanla, onun etkisi altında bulunan veya yakın olan bölgelere de yayılmıştır. Kelimenin Arapça "meyl" masdarından geldiğini ifade edenler de bulunmakla birlikte bu, itibar edilen bir görüş değildir. Yine *mili* gözün algısına göre yorumlayanlar da bulunmaktadır. Buna göre bir *milin* en asgarisi, bakıldığı noktadan bir kişinin yürüyüş istikameti ile cinsiyetinin belli olmayacağı mesafedir³⁴. Tıpkı Roma da olduğu gibi Arapların da mesafeleri belirlemek için birer *mil* arayla işaret koydukları bilinmektedir. Kelime Farsça ve Türkçeye de aslını muhafaza ederek aynen geçmiştir. Kullanıldığı yere göre *kara mili* ve *deniz mili* olarak adlandırılan milin karadaki katları *fersah*, *berîd* ve *merhale*, askatları ise *kasaba*, *kulaç*, *adım*, *arşın*, *ayak*, *kabza*, *parmak* ve *katır kıldır*. Mil, *fersahın* 1/3'ü kadardır. Ancak *fersahın* uzunluğunun her yerde standart olmaması sebebiyle, *mil* için de bu tür karışıklıkların olması kaçınılmazdır³⁵. Osmanlı Devleti'nde genellikle *Arap Fersahı* kullanıldığı için, Osmanlı kaynaklarında kayıtlı olan her bir *mil* kara yolu için kullanılıyorsa 1995 metre, denizde bir mesafe bildiriyorsa 1857 metreye tekabül etmektedir³⁶. Kara milinin eski ölçü sistemine göre karşılığı 4000 *arşın* veya yine aynı miktardaki *adımdır*³⁷.

Osmanlı Devleti'nde *mil adı* verilen ölçünün, en erken tarihli olmakla birlikte, en çok Kanunî Sultan Süleyman devri seferlerinde menziller arası mesafeleri tanımlamak için kullanıldığı görülmektedir. İlaveten Kanunî devri kanunnâmelerinde kasaba ve köylerin meralarının sınırlarını işaret ederken, mesafeleri bildirmek için mil kullanılmıştır³⁸. Bunun yanında 17. yüzyıl müelliflerinden olan Evliya Çelebi ile Katib Çelebi'nin uzaklıkları *saat*, *fersah*, *konak* ve *merhale* gibi ölçü birimlerinin yanı sıra, *mil* ile de ölçtükleri anlaşılmaktadır. Ancak 17. yüzyıldan itibaren özel-

³⁴ Nitekim Osmanlı Kanunnâmelerinde de *mil* bu şekilde tarif edilmektedir. Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, VI, 2, İstanbul 1993, s.471.

³⁵ Kallek, "Mil", İstanbul 2005, s.53.

³⁶ Taşkın, *Ölçü ve Tartı Birimleri*, s. 151.

³⁷ Hinz, "İslam Ölçü", s. 77.

³⁸ Akgündüz, *Kanunnâmeler*, VI, 2, s.71.

likle kara üzerinde daha az tercih edilen *mil*, deniz veya nehirler³⁹ üzerinde mesafe bildirimini konusunda en önemli ölçü birimidir⁴⁰.

b. Fersah

Farşça ferseng kelimesinden Arapça'ya geçmiştir. Kelime Ermenice hrasah, Süryanice'de prasaha'dır. Kâmûs-ı Osmanî'de 3 *mil* uzunluğunda bir *fersah* denildiği kayıtlıdır. Bir *fersah*, İran'da bir saatte gidilen mesafe karşılığı kullanılmakta olup, bu da 6000 arşın (6,23 km) yapmaktadır. *Arap fersahı* ise 3 *mil* veya 12000 *zirâ* yani yaklaşık 5.762 metredir⁴¹. Fersah, 3 mile eşittir, her mil ise her biri 4 şer'i arşın olan yani metrik olarak 1,995 cm olan 3 bin kulaç eder, yani yaklaşık 5985 metredir⁴². Fersah için değişik ölçü birimleriyle mesafe bildirimini bulunmakta olup; buna göre 1500 tarihli bir tablo da *fersah*, *arşın* ile ölçülendirilmiş olup, buna göre 7500 *duvarcı arşına* denk gösterilmiştir⁴³. 1881 tarihli Osmanlı Kanunnamesi esas alarak metrik sisteme dönüştürülen *duvarcı arşını* 0.758 metre, fersah ise 5.685 metre olarak hesaplanmıştır⁴⁴.

c. Saat

Yukarıda da bahsedildiği üzere, en uzun süre tedavülde kalmış olmasına rağmen, en az tanınan uzaklık / mesafe ölçü birimi *saattir*. Bu durum saatin direkt olarak, belirli bir zaman (bir saat) içinde kat edilen yol şeklinde ve herkes tarafından kolaylıkla anlaşılacak bir mesafe tanımı olarak algılanması ve bu sebeple de çok fazla dikkate değer bulunmamasıyla izah edilebilir. Kat edilecek bir saatlik yolun hangi ulaşım vasıtasına ve kime göre tanımlandığı konusu çok fazla irdelenmemiştir. Bunun yanında Osmanlılar devrinde çeşitli amaçlar için oluşturulan mesafe cetvellerinde de *saat* tabirine pek rastlanılmaz. Bu gibi hususlar şimdiye kadar saatin Osmanlılar devrinde en çok kullanılan mesafe ölçüsü olduğu gerçeğini gözlerden uzak tutmuştur. Osmanlı kaynaklarındaki veriler incelendiğinde mesafe ölçümü hususunda *saate*, zamansal ve uzamsal olmak üzere, iki türlü de anlam yüklediği görülmekte-

³⁹ Katip Çelebi, Cihannüma, s. 617.

⁴⁰ Mesela; Faş ve Sohum kalelerinin arasındaki uzaklık deniz yoluyla 80 mil, kara yoluyla ise 4 konak olarak gösterilmiştir. BOA, MAD. 8492, s.35/2, (27 Muharrem 1145/20 Temmuz 1732); C.AS. 352, (14 Cemaziye'l-Âhir 1145 / 2 Aralık 1732).Nitekim benzer şekilde bundan yaklaşık 100 yıl önce Evliya Çelebi de Sinop kalesi ile Amasra arasındaki mesafeyi karadan 5 konak, denizden ise 100 mil, Karadeniz Ereğlisi ile Amasra arasını ise denizden 50 mil kara yoluyla ise dört konak olarak kaydetmiştir. Evliya Çelebi, Seyahatnâme, II, 1, s. 86.

⁴¹ Cleman Huart, "Fersah", İA, IV, Eskişehir 2001, s. 574.

⁴² Hınz, Ölçü, s. 76.

⁴³ İnalçık, "Metroloji", s. 32.

⁴⁴ İnalçık, "Metroloji", s. 44.

dir. Nitekim bazı belge ve eserlerde *saat* tabiri mesafenin zamanla ölçülmesi⁴⁵, bazılarının da ise bizzat mesafenin uzamsal olarak tanımlanması veya ölçülmesi (tıpkı *mil* ve *fersah* gibi) için kullanılmıştır⁴⁶. Buna benzer şekilde Osmanlı topraklarında seyahat eden Avrupalı seyyahların da seyahat günlüklerinde iki konak arasındaki mesafeyi belirtmek için hangi vasıta ile ve kaç saat yolculuk yaptıklarını kaydettikleri görülmektedir⁴⁷. Nitekim bununla bağlantılı olarak H. 1003 / M. 1594-95 tarihli menzil defterindeki mesafe kayıtlarını⁴⁸ değerlendiren Colin Heywood, *saatin* yolların uzamsal ölçümünü değil at sırtında tahmini yolculuk süresini ifade ettiğini belirtmiştir⁴⁹. Yine 19. yüzyılda Osmanlı topraklarında seyahat eden İngiliz seyyahları konu edinen Reinhold Schiffer de benzer şekilde, Osmanlı topraklarında mesafelerin, bir takım pratik sebeplerle, uzamsal değil, zamansal olarak ölçüldüğünü söylemektedir. Yine bu yolculuklarda yolun ne kadar sürede alındığının yolun topografyası ile atların yürüyüş takatine bağlı olduğu da görüşleri arasındadır⁵⁰. H. 1141 /1728-29 yılına ait bir hüküm de bu konuda Schiffer ile benzer bir sonuç çıkarmaya yardımcı olmaktadır. Bu emir ile Anadolu Sağ Kol üzerinde Üsküdar'dan Konya'ya kadar kadınlara şark seferi esnasında yapılacak nakliyat için yol üzerinde bulunan menzillerin arasındaki mesafenin *deve ayağı* ile *saat* cinsinden hesaplanarak, bildirilmesi istenmektedir⁵¹. Burada Osmanlı bürokratlarının merak ettikleri Konya ile Üsküdar arasındaki mesafenin uzamsal tanımı olmayıp, deve yürüyüşüyle söz konusu yolun ne kadar sürede kat edileceğidir. Kaldı ki söz konusu tarihlerde Üsküdar-Konya arasındaki mesafe saat ölçüsüyle rahatlıkla hesaplanabilmektedir⁵². Merkezin bu talebi

⁴⁵ "...saatte gidip.." Bk. Evliya Çelebi, Seyahatname, III, 2, s. 430; Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704), Yayına Hazırlayan Abdülkadir Özcan, TTK, Ankara 2000, s.7.

⁴⁶ BOA, KK. 2555, s.1-14.

⁴⁷ Mehmet Topal, Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa Nusretname Tahlil ve Metin (1106-1133 / 1695-1721), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2001, s.396; Jean Baptiste Tavernier, Tavernier Seyahatnamesi, Ed. Stefanos Yerasimos, Çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul 2006, s.128-130.

⁴⁸ BOA, KK. 2555, s.1-14. Örnek olarak Bk. EK I.

⁴⁹ Colin Heywood, "Osmanlı Döneminde Via Egnatia: 17. Yüzyıl Sonu ve 18. Yüzyıl Başında Sol Kol'daki Menzilhaneler", Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699), Ed. Elizabeth A. Zachariadou, Çev. Özden Arıkan, Ela Güntekin, Tülin Altınova, İstanbul 1999, s. 140.

⁵⁰ Reinhold Schiffer, British Travellers in 19th Century Turkey, Amsterdam-Atlanta 1999, s. 47.

⁵¹ BOA, C.NF. 2044.

⁵² Bu tarihe kadar menziller arası mesafeleri saat cinsinden gösteren çok sayıda cetvel hazırlanmış olup, (Örnek BOA, KK.2555; BOA, MAD.4004; BOA, MAD.3217; BOA, MAD. 10492) ilgili dairelerin kâtipleri İstanbul'dan ülkenin herhangi bir yerine gönderilen ulakların gidecekleri yolların uzunluğunu rahatlıkla hesaplayabilmekteydiler. Örnek olarak

Osmanlı Devleti'nde uzun mesafeli nakliyatın, özellikle Anadolu topraklarında, deveyle yapıldığı realitesiyle de uyum göstermekte olup⁵³, pratik bir amaca yöneliktir. Devenin bir saatte ne kadar yol yürüdüğü ile ilgili olarak literatürde bir bilgi bulunmamakla birlikte, Murphy normal bir arazide atın ortalama yürütüş temposunun saatte dört buçuk kilometrenin üzerinde olamayacağından bahsetmektedir⁵⁴. Ancak posta atlarının saatte en az 10-15 km hız yaptıkları anlaşılmaktadır⁵⁵. Elbette bu hususlar mesafe ölçümünde saatin yolun ne kadar sürede alındığı yönünde kullanılması durumunda, yolun metrik karşılığını hesaplamanın ne kadar zor olduğunu da göstermektedir. İnalçık'ın yayınladığı tablolara göre *saat*, standart ve uzamsal karşılığı olan bir ölçü birimidir. Onun verilerine göre *fersah-ı kadim* ile aynı mesafeyi bildiren *saat* 7500 *duvarcı arşınına* denk uzunluktadır. Bunun metrik karşılığı ise 5.685 metredir⁵⁶. Osmanlı Devleti'nde *saat* adı verilen mesafe ölçüsünün standart bir ölçü olduğunu söylemek çok zor olduğu kadar bunu tümüyle reddetmek de mümkün değildir. Özellikle konuya askerî menziller ile hac menzilleri üzerinden bakmak icap ederse, bunların büyük bir çoğunluğu mesafelerin zamansal ölçümlerini ihtiva ettikleri için, bu türden bir standardın var olduğunu söylemek güçleşmektedir. Nitekim Romalılar devrinde 670 mil olarak hesaplanan Belgrad-İstanbul yolunun uzunluğu Osmanlılar Devri'nde 174 saat kaydedilmekle birlikte, hızlı giden yolcuların 172 saatte, yüklü beygirlerle yolculuk yapanların ise 185 saatte kat ettikleri anlaşılmaktadır. Bu durumda yolculuk süresi zaman ve hız farkıyla 20-31 gün sürebilmekteydi⁵⁷. Ancak haberleşme menzillerinin birbirleriyle olan mesafelerinin çok fazla değişmemesi ve ücretlendirmenin de saat üzerinden belirtilen mesafeye göre yapılması bu ölçü biriminin menzil sistemine has bir standart olabileceği kanaatini güçlendirmektedir. Nitekim 1696 yılında menzilhaneler ile ilgili yayınlanan bir fermanla bu türden bir düşünceye zemin hazırlanmaktadır. Bu ferman ücretin

Bk. BOA, D.MKF. 28096, s.2-5, (1-29 Şa'ban 1126 / 12 Ağustos - 9 Eylül 1714).

⁵³ Halil İnalçık, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, I, Çev. Halil Berktaş, İstanbul 2000, s.77-78; İlber Ortaylı, Devenin Taşıma Maliyeti Üzerine Bir Deneme", Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler I, Ankara 2000, s. 99-106.

⁵⁴ Rhoads Murphey, Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700, Çev. M. Tanju Akad, İstanbul 2007, s. 44.

⁵⁵ Faris Çerçi, "Haberleşme Hizmetleri ve Osmanlı Devleti'nde Ulak Organizasyonu", AÜİFD, 20, Erzurum 2003, 205.

⁵⁶ İnalçık, "Metroloji", s. 44.

⁵⁷ Kostantin Yosif İreçek, Belgrad İstanbul Roma Askerî Yolu, (Çev. Ali Kemal Balkanlı), Ankara 1990, s. 9.

mesafe üzerinden değil verilen her bir beygir için sebebiyle, her menzilhane arasındaki mesafelerin standart olmaması sebebiyle bazı menzilhanelerin zarar ettiği ve sistemin devamlılığın tehlikeye girdiği belirtilmektedir. Bunun çözümü için, kazasında menzil bulunan bütün kadılıkların, bu menzillerin bağlantılı oldukları diğer menzillerle aralarındaki mesafelerin saat cinsinden hesaplanarak, her bir saat yol 10 akçe olmak üzere yeni bir ücretlendirilmenin yapılması şeklinde bir çözüm üretilmiştir⁵⁸. Nitekim söz konusu tarihten sonra menzilhane hizmetlerinden yararlanma ücretlerinin kullanılan beygir sayısı ile saat cinsinden olmak üzere gidilen mesafe üzerinden hesaplandığı görülmektedir⁵⁹.

e. Berîd

Kökene hakkında muhtelif görüşler olan Berîd kelimesi İslâm devletlerinde istihbarat ve posta teşkilatlarını adlandırmak için kullanılmıştır⁶⁰. Hem teşkilatın kendisi hem de burada kullanılan hayvanlar ve binicileri zaman zaman bu isimle anılmışlardır. Bu ölçü biriminden ne zaman ve ne şekilde faydalandığı bilinmemekle birlikte, İslamiyet'in kabulünden itibaren, özellikle seferberlik kavramı başta olmak üzere bazı hukukî meselelerin izahında kullanıldığı anlaşılmaktadır⁶¹. *Berîd*'in astları *fersah*, *mil*, *adım* ve *ayaktır*. Devrin ölçü birimlerine göre bir *berîd* 4 *fersah*, 12 *mil*, 48.000 *adım* ve 144.000 ayak uzunluğundadır⁶². Metrik sistemdeki karşılığı ise 22.740 metredir⁶³. Osmanlı kaynaklarında karşımıza çok nadiren çıkmasına bakılırsa, mesafe bildiri hususunda *berîd* o dönemin müellifleri ve yazarları tarafından çok tercih edilen bir ölçü birimi olmamalıdır.

f. Merhale / Konak

Merhale bir yolcunun normal yürüyüşle bir günde, ortalama 8 saat yolculuk yapmak suretiyle, gidebileceği uzaklık için kullanılan bir tabir olup, *konak* ile aynı anlama gelmektedir. Osmanlı Devleti'nde kullanılan en büyük mesafe ölçüsü olan *merhale*, o günün ölçülerine göre 24 *mil*, 8 *fersah* ve 2 *berîd* yapmaktadır.

⁵⁸ Colin Heywood, "Two Firmans of Mustafâ II On The Reorganization of the Ottoman Courier System (1108/1696)", Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae, Vol. 54, No. 4, Budapest 2001, s. 488-489.

⁵⁹ BOA, MAD. 10322; BOA, MAD. 10492; BOA, MAD. 3217; BOA, MAD. 4004; BOA, MAD. 8492; BOA, MAD. 14357; BOA, MAD. 10334; BOA, MAD. 19156; BOA, CNF.1565.

⁶⁰ İbrahim Harekât, "Berid", DİA, V, İstanbul 1997, s.499-500

⁶¹ M. Mahfuz Söylemez, "Berid Teşkilatının Menşesine Dair Bazı Yeni Bulgular", İslamiyat, IV, 2, Çorum 2001, s.143-144.

⁶² Gökyay, "Risale-i Mimariyye", s. 182.

⁶³ Bu uzunluk İnalçık'ın fersah için verdiği bilgilerden yola çıkılarak hesaplanmıştır. Bk. "Metroloji", s. 32,44.

Metrik olarak ise 45.48 km'lik bir uzunluğa karşılık gelmektedir⁶⁴.

Osmanlı Devleti'nde uzak mesafeleri bildirmek için *merhale* ve *konak* tabirlerinin sıklıkla birbirilerinin yerine kullanıldıkları görülmektedir. Nitekim Evliya Çelebi, "...Erzurum'un kuzeyinde beş *merhale* yerdir..." diyerek Ardahan'ın konumunu ve Erzurum'a olan uzaklığını bildirmekte, devamında ise "...Ardahan'dan Kargapazarı'nı geçince Kars bir *konaktır*" şeklindeki ifadeyle de aradaki mesafeyi *merhale*yle eş anlamlı olan *konak* kelimesiyle tanımlamaktadır⁶⁵. Ortalama 8 saat yolculukla kat edilen mesafe olarak kabul edilen *merhale* veya *konağın* ifade ettikleri uzaklığın zamana ve mekâna göre değişebileceği anlaşılmaktadır. Evliya Çelebi Karadeniz'in etrafının her biri 12'şer saat mesafede olan 150 *konak* uzunluğunda olduğunu bildirir⁶⁶. Evliya Çelebi burada *saati*, *fersah* yerine kullandıysa aradaki mesafe 60 km'nin üzerinde olacaktır. Ancak *saat*, yolculuk yapılacak süreyi tanımlamak için yazıldıysa bu durumda standart bir *konak* ölçüsünü ifade etmiş olabilir. Kâtip Çelebi Cihannüma adlı eserinde iki yer arasındaki uzaklığı belirtmek için "...asker menziliyle sekiz günde varılır..." şeklinde bir tanımda bulunmuştur⁶⁷. Demek ki *menzil* tabiri de *merhale* ve *konak* kelimeleriyle aynı anlamlara gelmekte olup, yine tıpkı onlar gibi bir günlük yolu nitelendirmektedir. Nitekim Risaliye-i Mimariyye'nin müellifi Cafer Efendi de yaşadığı devirlerde (eserin yazılışı M. 1614) *merhale*, *menzil*, *menzilgâh* ve *konak* kelimelerinin aynı anlamlara geldiğini belirtmektedir⁶⁸. Mesafenin tanımlanmasında en kolay ve en pratik yöntemlerden birisi de muhtemelen yolun ne kadar sürede kat edileceğinin sorgulanması ya da tanımlanması olmalıdır. Bu pratikliği sebebiyle de mesafenin zamanla tanımlanması medeniyetler arasında ortak bir mesafe tanımı olmalıdır. Nitekim Osmanlılar devrinde, muhtelif zaman aralıklarında Anadolu'ya gelen İspanyol seyyahlar, zaman zaman kendi ölçü birimlerini kullanmakla birlikte sıklıkla mesafeleri *bir günlük* ya da *iki günlük* olarak tanımlamışlardır⁶⁹. Elbette bir günde alınan yolun mesafesini de yine yolculuğun sebebi, yolculuk vasıtaları, yolun iletim imkânları ve iklim özellik-

⁶⁴ Taşkın, Ölçü ve Tartı Birimleri, s. 151.

⁶⁵ Evliya Çelebi, Seyahatname, II, 2, s. 380.

⁶⁶ Evliya Çelebi, Seyahatname, II, 1, s. 166.

⁶⁷ Katip Çelebi, Cihannüma, İstanbul 1145, s.600.

⁶⁸ Gökyay, "Risale-i Mimariyye, s. 182.

⁶⁹ Portekizli seyyahlar Osmanlı topraklarındaki seyahatleri esnasında mesafeleri 5 km uzunluğundaki *legoa* adını verdikleri ölçü birimleri ile tanımlamakla birlikte, çoğu zaman "...günlük mesafededir..." suretiyle mesafeleri bildirmişlerdir. Salih Özbaran, İran, Türkiye, Irak, Suriye ve Mısır Yollarında Portekizli Seyyahlar, İstanbul 2007, s. 43, 47, 48.

leri belirleyecektir.

Merhale veya konak ile aynı anlamlara da gelebilen *menzil* kelimesinin mesafe açısından asıl anlamı, hangi kelimelerle birlikte kullanıldığı ile nerede kaydedildiğine göre değer kazanmaktadır. Kâtip Çelebi Cihannüma'sında menzil kelimesini bazen yalnız başına bazen de önüne asker tabiri koymak suretiyle kullanmış ve mesafe tanımını da bu suretle yapmıştır. Menzilhâmelerden anlaşıldığına göre askerî menzillerin arasındaki mesafeler, standart olmayıp, yolun geçtiği topografyaya ve mevsime göre değişmektedir. Mesela; Estergon Seferi esnasında kullanılan askerî menzillerin birbirine olan mesafesi ortalama mesafe 3 mil iken⁷⁰ 1548 İran Seferi'nde ise bu ortalama 15 milin üstündedir⁷¹. Yine Osmanlı Devleti'nin resmî ulaşım ve haberleşme istasyonları olan menzilhaneler de belge ve defterlerde kısaca menzil olarak kaydedilmektedir. Elbette burada kullanılan menzil kelimesi aradaki mesafeyi değil durağı bildirmektedir. Bunlar arasındaki mesafeler ise karşılıklarına *saat* cinsinden yazılmaktadır. Yine yukarıdaki, zaman zaman *merhale* kelimesinin yerine de kullanılan *menzil* kelimesinin her zaman standart bir ölçüyü belirtmediğini teyit etmek açısından menzilhaneler arası mesafelerin de farklı olduğunu belirtmek faydalı olacaktır⁷². Anadolu'ya gelen Dernschwam, Osmanlı topraklarında ahalinin veya resmî nitelikli kişilerin köyler ya da şehirlerarası mesafeleri uzunluk olarak bilmedikleri, ancak sorulduğunda atla veya yaya olarak yolun kaç günlük olduğunu rahatlıkla tahmin edebildiklerini belirtmektedir⁷³. Bu durumda yolun kaç *konak* ya da *günlük* olduğunun tespiti, yolculuğun yaya mı yoksa binekle mi olduğuyla ilgilidir. Bununla birlikte *merhale*, uzaklığın uzamsal olarak ölçümü açısından daha standart bir ölçü gibi gözükmektedir. Bununla ilgili olarak önümüze çıkan, rastgele, ilk veriyi günümüz verileriyle karşılaştırdığımızda çıkan sonuç oldukça ilginçtir. Çünkü Evliya Çelebi'nin Ardahan'ın Erzurum'a uzaklığını tanımlamak için kullandığı 5 *merhalenin* metrik sistemdeki karşılığı (45.480 x 5) 227,4 km'ye tekabül etmektedir. Bu gün Karayollarının resmi sitesinde Ardahan-Erzurum arasındaki mesafe ise 230 km olarak gösterilmektedir⁷⁴. Bu tür örnekler arttığında muhtemelen isabetsiz ve tutarsız rakamların da ortaya

⁷⁰ İpçioğlu, Estergon Seferi, s. 39-40.

⁷¹ Nasuhü's-Silâhi, Beyân-ı Menâzil, s.58-114.

⁷² Örnek olarak Bk. BOA, KK. 2555; BOA, MAD. 19156.

⁷³ Dernschwam, Seyahat Günlüğü, s.51.

⁷⁴ <http://www.kgm.gov.tr/Sayfalar/KGM/SiteTr/Root/Uzakliklar.aspx>, E. T.: 29.06.2013.

çıkması muhtemeldir. Ancak merhale üzerinden bile Osmanlılar devrinde mesafelerin ölçüldüğü ya da daha öncesinden yapılan ölçümlerin entellektüel çevreler tarafından bilindiği ve mesafelerin tanımlanmasına önem verildiği yönünde, kısmen de olsa, bir sonuca ulaşılabilir.

3. Tarihsel Seyri

Osmanlı Devleti'nde mesafeleri tanımlamak için kullanılan ölçü birimlerinden hangisinin en erken tarihli olduğu konusunda, elinizdeki bu yüzeysel çalışma ile net bir şeyler söylemek mümkün değildir. Bunun için uzun süreli bir araştırma neticesinde daha net bir şeyler söylenebilir. Bu cümleden olmak üzere erken tarihli Osmanlı kronikleri üzerinde yapılan, hızlı ve yüzeysel bir incelemenin neticesinde, söz konusu eserlerde *mil*, *fersah*, *berid*, *merhale* veya benzeri şekilde bir mesafe tanımının yapıldığına dair bir ipucuna rastlanılmamıştır⁷⁵. Kullanıldığı yere göre bir günlük mesafe anlamına da gelebilen *menzil* kelimesi zaman zaman bazı metinlerde geçmektedir. Ancak bu kelimenin mesafeden ziyade *konulan yer* anlamını nitelediği ya da haberleşme menzilleriyle ilintili olarak beygir değiştirilecek yer olarak anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır⁷⁶. Sefer menzilmâmelerinin büyük çoğunluğunda akşamları istirahat edilen menziller ve bunlara ait mesafe kayıtları bulunmasından hareketle Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran ve Mısır seferlerine katılarak bir sefer günlüğü meydana getiren Haydar Çelebi'nin Ruznâmesi'nde de bu tür bilgilerin bulunabileceği düşünülmektedir. Ancak Haydar Çelebi, eserinde üzerinden geçilen ya da konulan menzillerin isimleri yazmakla birlikte, bunların birbirlerine olan uzaklıkları hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir⁷⁷. Bu durum yazarın mesafe bilgisinden, yazım tercihine kadar birçok sebeple izah edilebilir. Ancak somut bir bilgi olmaması sebebiyle sessiz kalmak daha uygun olacaktır. Tarihi süreç bağlamında kafa karıştıran başka bir bilgi de İnalçık'ın yayınlamış olduğu ve 1500 yılına tarihlendirdiği bir tablodur. Bu tabloya göre söz konusu dönemlerde mesafe ölçüsü olarak *saat*

⁷⁵ Örnek olarak Bk. Atsız, Âşıkpaşaoğlu Tarihi, İstanbul 1992; Mehmet Neşri, Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşri Tarihi, I, Yay. Haz. Faik Reşit Unat-Mehmed A. Köymen, I, Ankara 1995; Oruç Beğ, Oruç Beğ Tarihi (Osmanlı Tarihi-1288-1502), Haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2008; Kâtib Çelebi, Târih-i Kostantiniyye ve Kayâsire, Haz. İbrahim Solak, Konya 2009.

⁷⁶ Oruç Beğ, Tarih, s.73,173.

⁷⁷ Haydar Çelebi Ruznâmesi, Haz. Yavuz Senemoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser 73, s. 54-221.

veya *fersah* kullanılmaktadır⁷⁸. Bununla birlikte Matrakçı Nasuh tarafından 1517 yılında ilk nüshası, 1533 yılında ise ikinci nüshası yazılan *Umdetü'l-Hisab*'ını yazarken, uzaklık ölçümlerini bildirmek için *mili* kullanmıştır⁷⁹. Askerî menziller hakkında bilgiler veren menzilmâmelerde, mesafe ölçüleri açısından en erken tarihli veri 1543 Estergon Seferi esnasında Muradî tarafından kaydedilen menzil defterinde geçmektedir. Muradî menziller arası mesafeleri kaydederken *mili* kullanmıştır⁸⁰. Yine Kanunî Sultan Süleyman'ın şark seferlerini anlatan Matrakçı Nasuh, 1533-36 tarihinde yapılan sefer esnasında kullanılan menziller için herhangi bir mesafe tanımında bulunmazken, 1548 tarihli seferde menzillerle birlikte, *mili* kullanmak suretiyle bunların aralarındaki mesafeleri de bildirmiştir⁸¹. Matrakçı Nasuh aynı eserinde, dünyayı yedi iklime ayırmış ve bunların kapladıkları alanları da, yüzölçümleri ile birlikte kaydetmiştir. Bu alanları belirtirken, uzunluk ve genişliklerini, kitabın diğer bölümlerinin aksine, *mil* ile değil *fersah* ile bildirmiştir⁸². Matrakçı'nın bu eserin hemen sonrasında, 1559 tarihli bir hükümde, Mohaç yakınlarında Tuna Nehri üzerinde bulunan adaların Budin'e uzaklığı bildirilirken "...yedi ve sekiz günlük miktarı mesafe..." denilerek, ölçülendirme için *konak* ve *menzil* ile aynı anlamlara gelen *günlük* adı verilen ölçü birimi kullanılmıştır⁸³. Yine 1567-69 tarihli mühimme defterinde de mesafe "...günlük miktarı..." şeklinde bildirilmiştir⁸⁴. Benzer şekilde 1578 tarihli başka bir mühimme defterinde ise mesafe bildiri için *konak* tabirinin kullanıldığı görülmektedir⁸⁵.

Yukarıda izah edilen hususlardan, Matrakçı Nasuh ve Muradî örneklerinden, XVI. yüzyılın ilk yarısında mesafelerin tanımlanması için *fersah*'ın bilinmesine rağmen, bunun yerine *milin* daha sıklıkla kullanıldığı şeklinde bir sonuç çıkarmak mümkündür. Bunun yanında mühimme defterlerinde ise ölçülendirmenin bir günde kat edilen mesafe üzerinde yapıldığı görülmektedir.

H. 1003 / M. 1594-95 tarihli bir menzil defterinde ise ilk

⁷⁸ İnalçık, "Metroloji", s.32. Tablonun orijinaline ulaşamadığı için net bir şey söylemek yanlış olmakla birlikte, saat yazarın ilavesi olmalıdır.

⁷⁹ Nasuhü's-Silâhi (Matrikçı), Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i 'Irâkeyn-i Sultân Süleymân Hân, Yay. Haz. Hüseyin G. Yurdaydın, Ankara 1976, s. 9.

⁸⁰ İpçioğlu, Estergon Seferi, s.39-40.

⁸¹ Nasuhü's-Silâhi, Beyân-ı Menâzil, s.58-114.

⁸² Nasuhü's-Silâhi, Beyân-ı Menâzil, s.218.

⁸³ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 3 Numaralı Mühimme Defteri 966-968 / 1558-1560, Ankara 1993, s.573.

⁸⁴ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 7 Numaralı Mühimme Defteri, s.156.

⁸⁵ Şuayib İzgi, 986 (1578) Tarihli 32 Numaralı Mühimme Defteri, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, s.15.

defa olarak *saat* adı verilen yeni bir ölçü biriminin kullanıldığı görülmektedir. En erken tarihli menzil defteri olmakla birlikte, devrinin diğer kaynaklarından olduğu kadar sonrakilerine göre de, oldukça fevriyatlı bilgiler sunmaktadır. Bu defterde Osmanlı Devleti'nin ana yolları ile ikinci derecede yollar ve bu yol sistemiyle irtibatlı iskeleler ile bunların birbirleriyle olan bağlantıları detaylı bir şekilde gösterilmiştir. Karayolları için mesafe kaydı bulunurken, deniz yoluyla birbirine bağlanan iskeleler için herhangi bir mesafe kaydı düşülmemiştir. Söz konusu defteri ilginç kılan diğer bir husus da, Osmanlı Devleti'nde mesafe ölçümünde, *mil* ve *fersahtan* sonra, *saat* adı verilen yeni bir ölçü biriminin kullanılmış olmasıdır⁸⁶. Söz konusu deftere göre XVI. yüzyılın sonlarında Osmanlı topraklarında, Halep-Haremeyn yolu hariç⁸⁷, 1469 *saat* ana yol, 2779 *saat* ikinci derecede yol olmak üzere 4248 *saat* uzunluğunda bir yol ağı bulunmaktadır⁸⁷. Bundan tam 250 yıl sonra 1843 yılında yeniden yayınlanan başka bir yol çizelgesine göre 1622 *saat* ana yol, 3377 *saat* de ikinci derecede yol olmak üzere 4999 *saat* uzunluğa ulaşan bir yol ağı mevcuttur. Bu son tahrir göre, Osmanlı topraklarında küçülme olmakla birlikte, yeni güzergâhların da eklenmesiyle yol ağı 751 *saat* genişlemiştir⁸⁸.

XVII. yüzyılın başlarından itibaren artık gerek askerî menziller⁸⁹, hac menzilleri⁹⁰, menzilhaneler⁹¹, seyahatnameler⁹², kronik-

⁸⁶ BOA, KK. 2555, s.1-14.

⁸⁷ BOA, KK. 2555, s.1-14.

⁸⁸ Redif Askerî Tâlimatnâmesi, Türkçe Yazmalar, Hüsrev Paşa Kısmı, nr. 813/4.(sayfa numarası bulunmamaktadır).

⁸⁹ Aylut, "Revan Seferi Menzîlnâmesi", s.184-246; MAD. 14357, s. 1-44; Sahillioğlu, "Bağdat Seferi", s.43-81; Mustafa Nuri Türkmen, Kamanîçe Seferinin Lojistik Hazırlıkları, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2002, s. 80; Mehmet İnbaşı, Ukrayna'da Osmanlılar Kamanîçe Seferi ve Organizasyonu (1672), İstanbul 2004, s. 60-61; Rıza Bozkurt, Osmanlı İmparatorluğunda Kollar, Ulak ve İlaş Menzilleri, Ankara 1966, s. 21-26, 36-42; Mehmet Yaşar Ertuş, Sultanın Ordusu, İstanbul 2007, s.31-38.

⁹⁰ Münir Atalar, Osmanlı Devletinde Surre-i Hümayûn ve Surre Alayları, Ankara 1991; Münir Atalar, "Hacc Yolu Güzergâhı ve Masrafı (Kara Yolu, 1253/1837)", OTAM, 6, Ankara 1993, s. 43-90; A. Latif Armağan, "XVIII. Yüzyılda Hac Yolu Güzergâhı ve Menziller (=Menâzilü'l-Hacc)", OA, XX, İstanbul 2000, s. 82-108; Sak-Çetin, "Hac Menzilleri", s. 199-260.

⁹¹ BOA, MAD. 10322; MAD. 10492; MAD. 3217; MAD. 4004; MAD. 8492; MAD. 14357; MAD. 10334; MAD. 19156.

⁹² Aydın Mertayak, Nişli Mehmed Ağa'nın Rusya Sefâreti ve Sefâretnâmesi (1722-1723), Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2005, s.57,67; Türkan Polatçı, Şehdi Osman Efendi'nin Rusya Sefâreti ve Sefâretnâmesi (1757-1758), Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2003, s. 31-33 Bozoklu Osman Şakir, Musavver İran Sefâretnamesi, 1225, Yazma, İstanbul, Fatih Millet Kütüphanesi, no.822. 1895 yılında Anadolu'da bir seyahat gerçekleştiren Friedrich Sarre, eserinde mesafeleri genellikle km ile tanımlamakla birlikte, zaman zaman "...saatlik yol" şeklinde ifadeler de kullanmıştır. Bk.

ler⁹³ olmak üzere tüm bu kayıtlardan kara yollarına dair mesafe tanımlarının genellikle *saat* vasıtasıyla, deniz üzerinde veya suyollarında ise *mil* ile yapıldığı anlaşılmaktadır.

26 Eylül 1869 tarihinde yürürlüğe giren kanunname ile metre sistemi, devletin resmi ölçüsü olarak kabul edilmiştir. Bu ölçü sistemi 1871 yılından itibaren resmî dairelerde, 1874 yılından sonra da bütün ülkede mecburi tutulmuştur. Metre sisteminin yaygınlaşması ve halka öğretilmesi için bununla ilgili resimler ve tablolar hazırlanmıştır. Ancak metrik sistemin Türk toplumunda adaptasyonunun 1934 yılına kadar devam ettiği anlaşılmaktadır⁹⁴.

Sonuç

Osmanlıların, gündelik hayatta ve teknik olmayan hususlarda, mesafeleri genellikle uzunlamasına ölçmedikleri, ancak mesafelerin atla veya yaya olarak, özellikle gün bazında, ne kadar sürede kat edilebileceğini, gündelik hayatın akışı içinde rahatlıkla tahmin edebildikleri anlaşılmaktadır. Pratiklikle izah edilebilecek bu durum, yolcuların hazırlıklarını tamamlamaları ile durak yerlerini belirlemeleri açısından oldukça kolaylık sağlıyor olmalıdır. Devletin bürokratik işleyişiyle bağlantılı olarak mesafelerin uzamsal olarak ölçülmesi gerektiğinde ise bunun için *ok atımı*, *mil*, *fersah*, *saat*, *berîd* ve *merhale* gibi, teorik olarak standart bir karşılığı bulunan ölçüler kullanılmıştır. Bu ölçüler hem uzunluk ölçüleriyle hem de birbirleriyle, ast ve üst katları olmaları sebebiyle, hiyerarşik olarak ilişkilidir. Osmanlı Devleti'nde kullanılan mesafe ölçülerinin temel referansları *ayak*, *adım*, *arşın* ve *kulaç* gibi uzunluk ölçüleridir. Bunlardan zaman zaman direkt mesafe ölçmek için faydalanılmış olsa da, genellikle, yukarıda isimleri sayılan, kendilerinden büyük mesafe ölçülerinin tanımlanması için istifade edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde mesafeleri tanımlamak için kullanılan ölçü birimlerinden *milin* diğerlerine nazaran daha erken tarihlerde kullanılmaya başlandığı anlaşılmaktadır. Yine *fersah* da *mil* ile aynı dönemlerde kullanılmakla birlikte, daha seyrek müracaat edilen bir ölçüdür. XVI. yüzyılın sonlarında *saat* adı verilen ve *fersahla* aynı uzunluğu ifade eden yeni bir ölçü biriminin dönemin resmî belgeleriyle telif eserlerinde kullanılmaya başlandığı

Küçükasya Seyahati 1895 Yazı, Çev. Dârâ Çolakoğlu, İstanbul 1998, s.21.

⁹³ Naîma, Naîma Tarihi, III, İstanbul 1283, s.342; Anonim Osmanlı Tarihi; s.7; Topal, Nusretnâme, s.396

⁹⁴ Günergün, "Metre", s. 661-662.

görülmektedir. *Saat*in ortaya çıkışı ve kara üzerinde mesafe ölçümünde sıklıkla kullanılan bir ölçü birimi haline gelmesi, *milin* daha ziyade deniz ve suyolları üzerinde uzaklık bildirmek için referans kabul edilmesi de yaklaşık aynı dönemlere tesadüf etmektedir. XVII. yüzyıldan itibaren başlayan bu temayül, en azından resmî kayıtlarda, metrik sistemin kabulüne kadar devam etmiştir. Bu doğrultuda devletin resmî evraklarında, seferleri ve hac yolculuklarını anlatan menzilhânelerde, ulaşım ve haberleşme amaçlı hizmet veren menzilhânelere ait belge ve defterlerde, yerli ve yabancı seyahatnameler ile kroniklerde, kara üzerindeki mesafe veya uzaklıkları bildirmek için genellikle *saat*, deniz ve suyolları üzerinde ise *mil* kullanılmıştır. Bunun yanında bir günde kat edilen mesafe anlamındaki *bir günlük yol* veya katları ile yine aynı anlamlara gelen *konak* ve *menzil* tabirleri de, hem resmî işlemlerde hem de halk nazarında, mesafe tanımı için vaz geçilmez ölçülerden olmuşlardır.

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

461

KAYNAKÇA

1-Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

- a-Maliyeden Müdevver (MAD.): 10322, 10492, 3217, 4004, 8492, 14357, 10334, 19156.
b-Cevdet Askeriye (C.AS.): 352.
c-Cevdet Nafia (C.NF.): 1565
c-Kamil Kepeci (KK.): 2555.
d-Bâb-ı Defteri Mevkûfât Kalemi (D.MKF.):28096.

2-Kitap, Makale ve Tezler

- AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, VI, 2, İstanbul 1993.
ATALAR, Münir, *Osmanlı Devletinde Surre-i Hümayûn ve Surre Alayları*, Ankara 1991.
_____, "Hacc Yolu Güzergâhı ve Masrafı(Kara Yolu, 1253/1837), *OTAM*, S.6, Ankara 1993, s. 43-90;
ANONİM OSMANLI TARİHİ (1099-1116/1688-1704), Yayına Hazırlayan Abdülkadir Özcan, TTK, Ankara 2000.
ARMAĞAN, A. Latif, "XVIII. Yüzyılda Hac Yolu Güzergâhı ve Menziller (=Menâzilü'l-Hacc), *OA*, XX, İstanbul 2000, s. 73-118.
ATSIZ, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, İstanbul 1992.
AYKUT, Nezih, "IV. Murad'ın Revan Seferi Menzîlnâmesi", *IÜEFD*, S:34, İstanbul 1984, s. 183-246.
BAŞBAKANLIK DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, 3 Numaralı Mühimme Defteri 966-968 / 1558-1560, Ankara 1993.
BAŞBAKANLIK DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976 / 1567-1569), III, Ankara 1999.
BOZKURT, Rıza, *Osmanlı İmparatorluğunda Kollar, Ulak ve İaşe Menzilleri*, Ankara 1966, s. 21-26.
BOZOKLU OSMAN ŞAKİR, *Musavver İran Sefaretnamesi*, İstanbul 1225, (Fatih Millet Kütüphanesi, no.822)
HUART, Clement, "Fersah", *IA*, IV, Eskişehir 2001, s. 574.
ÇETİN, Cemal, "Osmanlı Devleti'nde Ulaşım ve Haberleşme Bağlamında: Menzil ve Menzilhâne Kavramları Üzerine Bazı Tespitler", *CI-EPO 6. Ara Dönem Sempozyum Bildirileri (Bildiri Sunum Tarihleri 14-16 Nisan 2011 Uşak)*, İzmir 2011, s. 417.
_____, *XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Konya Menzilleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2004.
DERNSCHWAM, Hans, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, Çev. Yaşar Önen, Ankara 1987, s.51.
ERDEM, Suat "İslâm Hukûkunda Seferiliğin Ölçütü", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 18, Konya 2011, s. 111-118.
ERKAL, M. "Arşın", *DİA*, III, s. 412.
ERTAŞ, Mehmet Yaşar, *Sultanın Ordusu*, İstanbul 2007.
EVLİYA ÇELEBİ, Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, I, 1, İstanbul 2003.
GÖKYAY, Orhan Şaik, "Risale-i Mimariyye-Mimar Mehmet Ağa- Eserleri", *Ord. Prof. İsmail Hakki Uzunçarşılı'ya Armağan*, Ankara 1976, s. 113-215.
GÜNERGUN, Feza "Osmanlılar ve Metre Sistemi", *Osmanlı*, VIII, Ankara 2002, s. 655-663.

- HALAÇOĞLU, Yusuf, "Fersah", *DİA*, XII, İstanbul 1995, s.412.
- HAREKÂT, İbrahim, "Berid", *DİA*, V, İstanbul 1997, s.499-500.
- HAYDAR ÇELEBİ RUZNÂMESİ, Haz. Yavuz Senemoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser 73, s. 54-221.
- HEYWOOD, Colin, "Osmanlı Döneminde Via Egnatia: 17. Yüzyıl Sonu ve 18. Yüzyıl Başında Sol Kol'daki Menzilhaneler", *Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)*, Ed. Elizabeth A. Zachariadou, Çev. Özden Arıkan, Ela Güntekin, Tülin Altınova, İstanbul 1999, s. 138-160.
- _____, "Two Firmans of Mustafâ II On The Reorganization of the Ottoman Courier System (1108/1696)", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, Vol. 54, No. 4, Budapest 2001, s. 488-489.
- HINZ, Walther, *İslam'da Ölçü Sistemleri*, Çev. Acar Sevim, İstanbul 1990.
- HİKMET, Muhammed, *Coğrafya-i Umûrân-ı Memâlik-i Devlet-i Osmanî*, İstanbul 1312.
- İNALCIK, Halil, "Yük (himl) in Ottoman Silk Trade, Mining and Agriculture", *Turcica*, XV (Louvain, 1984), s.131-156.
- _____, "Osmanlı Metrolojisine Giriş", Çev. Eşref Bengi Özbilen, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 73, İstanbul 1991, s. 21-50.
- _____, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, I, Çev. Halil Berktaş, İstanbul 2000.
- İNBAŞI, Mehmet, *Ukrayna'da Osmanlılar Kamaniçe Seferi ve Organizasyonu (1672)*, İstanbul 2004.
- İREÇEK, Kostantin Yosif, *Belgrad İstanbul Roma Askerî Yolu*, (Çev. Ali Kemal Balkanlı), Ankara 1990
- İZGİ, Şuayib, *986 (1578) Tarihli 32 Numaralı Mühimme Defteri*, Marmara Ün. Türkiyat Araştırmaları Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.
- KALLEK, Cengiz, "Mil", *DİA*, XXX, İstanbul 2005, s.53.
- KÂTİB ÇELEBİ, *Târih-i Kostantiniyye ve Kayâsire*, Haz. İbrahim Solak, Konya 2009.
- _____, *Cihannümâ*, İstanbul 1145, s.600.
- KOÇ, Yunus, "Zirai Tarih Araştırmalarında Ölçü-Tartı Birimleri Sorunu: Bursa Müdü Örneği", *Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıldönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi*, 7-9 Nisan 1999, Bildiriler, Konya 2000, s. 541-547.
- MEHMET NEŞRİ, *Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşri Tarihi*, I, Yay. Faik Reşit Unat-Mehmed A. Köymen, I, Ankara 1995;
- MERTAYAK, Aydın, *Nişli Mehmed Ağa'nın Rusya Sefâreti ve Sefâretnâmesi (1722-1723)*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2005.
- MURPHEY, Rhoads, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*, Çev. M. Tanju Akad, İstanbul 2007, s. 44.
- NASUHÛ'S-SİLÂHİ (MATRAKÇI), *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i İrâkeyn-i Sultân Süleymân Hân*, Yay. Haz. Hüseyin G. Yurdaydın, Ankara 1976.
- ORTAYLI, İlber, "Devenin Taşıma Maliyeti Üzerine Bir Deneme", *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadî ve Sosyal Değişim Makaleler I*, Ankara 2000, s. 95-108.
- ORUÇ BEĞ, *Oruç Beğ Tarihi (Osmanlı Tarihi-1288-1502)*, Haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2008;
- ÖZBARAN, Salih, *İran, Türkiye, Irak, Suriye ve Mısır Yollarında Portekizli Seyyahlar*, İstanbul 2007.

- PAKALIN, M. *Zeki Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, s.117.
- POLATCI, Türkan, *Şehdi Osman Efendi'nin Rusya Sefâreti ve Sefâretnâmesi (1757-1758)*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2003.
- REDİF ASKERÎ TÂLİMATNÂMESİ, *Türkçe Yazmalar*, Hüsrev Paşa Kısmı, nr. 813/4.
- SARRE, Friedrich, *Küçükasya Seyahati 1895 Yazı*, Çev. Dârâ Çolakoglu, İstanbul 1998.
- SCHIFFER, Reinhold, *British Travellers in 19th Century Turkey*, Amsterdam-Atlanta 1999.
- SAHİLLİOĞLU, Halil, "Dördüncü Muradın Bağdat Seferi Menzilnamesi", *Belgeler*, II, 3-4, Ankara 1965, s.43-81.
- SAK, İzzet - Cemal Çetin, "XVII. Ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Hac Menzilleri", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19, Konya 2005, s. 199-260.
- SÖYLEMEZ, M. Mahfuz, "Berid Teşkilatının Menşesine Dair Bazı Yeni Bulgular", *İslamiyat*, IV, 2, Çorum 2001, s.139-147.
- TAESCHNER, Franz, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yol Ağı*, Çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul 2010.
- TAŞKIN, Ünal, *Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2005.
- TAVERNİER, Jean Baptiste, *Tavernier Seyahatnamesi*, Ed. Stefanos Yerasimos, Çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul 2006.
- TOPAL, Mehmet, *Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa Nusretnâme Tahlil ve Metin (1106-1133 / 1695-1721)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2001, s.396.
- TÜRKMEN, Mustafa Nuri, *Kamaniçe Seferinin Lojistik Hazırlıkları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2002.

3-Elektronik Kaynaklar

<http://www.kgm.gov.tr/Sayfalar/KGM/SiteTr/Root/Uzakliklar.aspx>, Erişim Tarihi: 29.06.2013.

TARİHÇİLİĞE
ADANMIŞ
BİR ÖMÜR

466

Bozkırlı Şeyh Bedrettin'in Hayatı, Türbesi ve Vakıfları

Dr. Hamit ŞAFAKÇI

Selçuklu Osman Nuri Hekimoğlu Anadolu Lisesi Tarih Öğretmeni

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

467

Konya'nın Bozkır ilçesine bağlı Karacaardıç köyünde yaşayan Şeyh Bedrettin¹, Ali Semerkandi² halifelerindendi. Ailesine çeşitli ayrıcalıklar tanınan Şeyh Bedrettin, Bozkır'ın önde gelen ilim ehli arasındaydı. Karacaardıç köyüne yerleşen bu derviş, Türk-İslam kültürünü bölgeye yaymaya çalışmıştı. Aşağıda Şeyh Bedrettin'in hayatı kısaca verildikten sonra onun ismiyle anılan türbeye değinilerek evlatlarına bıraktığı vakıflar ile onlara verilen ayrıcalıklara değinilecektir.

1. Şeyh Bedrettin'in Hayatı ve Ailesi

1.1. Şeyh Bedrettin'in Hayatı

Doğum tarihi tam olarak bilinmeyen Şeyh Bedrettin, akrabaları ile Horasan'dan gelerek Karacaardıç köyüne yerleşmiş olmalıdır. Şeyh Bedrettin'in yaşadığı dönem muhtemelen XV. yüzyıldır. Çünkü kardeşi olduğu düşünülen Seyyid Mahmud Fakih veledi Seyyid Halil Halife 1501 yılı tahrir defterinde kayıtlıdır³. Aynı tahrirde Şeyh Bedrettin'in isminin geçmemesi ve Şeyh Bedrettin'in babasının adının Halil olması da bu ihtimali kuvvetlendirmektedir. Babasının adının bir belgede *es-Seyyid Halil el-Bozkîrî* şeklinde geçmesi babasının Bozkır'da doğduğu izlenimini vermektedir. O halde Şeyh Bedrettin'in ailesi, dedesi Şemsettin zamanında Bozkır'a gelmiş olmalıdır. Bunlara ek olarak Karacaardıç köyünde medfûn yani gömülü, Ali Keramullah sülalesine mensup Şeyh Bedrettin ibn Halil Hazretlerinin neslini gösterir H. 899/1493-1494 tarihinde yazılmış şecere kaydı da⁴ XV. yüzyılda yaşadığı-

¹ Bedreddin şeklinde yazılan isim metin içinde Bedrettin olarak kullanılırken belgeden aynen alıntı yapılırken ya da belgenin tamamı verildiği zaman Bedreddin şeklinde kullanılmıştır.

² Semerkandi tarikatinin kurucusu olan Alaeddin Ali Semerkandi, İçil sancağı Gülnar kazası Zeyne köyünde medfundur (Bursalı Mehmed Tahir, 1333: 60, dipnot 1). Bu konu ile ilgili ayrıca bkz. İbrahim Hakkı Konyalı, *Âbideleri ve Kitâbeleri İle Karaman Tarihi Ermenek ve Mut Âbideleri*, İstanbul 1967, s. 188-218; İ. Hakkı Mercan, *Şeyh Alâeddin Ali es-Semerkandi ve Menâkıb-Nâmesi*, Ankara 2011.

³ BOA, TT.d 40: 414.

⁴ Dr. Nazmî, 1922: 126.

nı teyit etmektedir. Erdoğan, Seyyid Bedrettin Seyyid Harun'un Seydişehir'e gelirken Hatunsaray'da vefat etmiş kardeşinin ailesi olabilir, demiştir⁵. Ancak Seyyid Harun'un kardeşi Hatunsaray'da bulunan iki dağın arasında vefat etmiş ve oraya defnedilmiş olmakla birlikte bu yere *Seyyid Sini* denilmektedir⁶. Seyyid Harun Veli 1320 yılında vefat edip kardeşi Bedrettin'in bu tarihten önce vefat ettiği bilindiğine göre XV. yüzyılda yaşadığı düşünülen Şeyh Bedrettin ile farklı kişiler olduğu yüzyıl farklılığı ile ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte Seyyid Harun'un dedesinin adı Harun iken⁷ şecerede geçen *es-Seyyid Bedreddin ibn es-Seyyid Halil ibn es-Seyyid Şemseddin* kaydı Seyyid Bedrettin'in dedesinin Şemseddin olduğunu ortaya koymaktadır.

1.2. Şeyh Bedrettin'in Ailesi

Şeyh Bedrettin ile ilgili kayıtların XV. yüzyılın sonlarına ait olduğu tahmin edilse de elde mevcut bir belge yoktur. Onun ailesi ile ilgili bilgilere XVI. yüzyılın başlarından itibaren ulaşılmaktadır ve bu tarihlerde de Şeyh Bedrettin hayatta değildir. 1501 yılında Seyyid Bedreddin ailesinden Karacaardıç köyünde sadat olarak Seyyid Mahmud Fakih veled-i Seyyid Halil Halife Şeyh Ali Semerkandi, Abdülaziz birader-i o, Seyyid Yusuf veled-i Seyyid Mahmud Fakih el-mezbur, Seyyid İsa birader-i o⁸ adlı kişiler olmak üzere dört hane kaydedilmiştir. Şeyh Ali Semerkandi kaydı kardeşinin de ismi geçen şeyhin halifesi olduğunu ortaya koymaktadır. Yine Şeyh Bedrettin'in kardeşleri Seyyid Mahmut ve Seyyid İsa'nın da bu tarihte hayatta olduğu aynı kayıttan anlaşılmaktadır.

1584 yılında köyde kaydedilenler arasında Şeyh Sinan Halife bin Mevlana Seyyid Nurullah veled-i Şeyh Seyyid Bedreddin, Seyyid Abdülhamid veled-i o, Seyyid birader-i o, Seyyid Mehmed veled-i Şeyh Sinan Halife, Zeynelabidin veled-i o, Seyyid İbrahim veled-i Şeyh İsa isimli kişiler vardı⁹. Ancak daha sonraki tarihlerde ilgililere verilen bu tahrir kaydında Mevlâna Seyyid Nurullah v. Şeyh Sinan Halife v. Şeyh Bedreddin kaydı¹⁰, Şeyh Bedreddin'in Şeyh Sinan Halife adında bir oğlu olduğunu ortaya koymaktadır.

⁵ Erdoğan, 2006:185.

⁶ Abdülkerim bin Şeyh Mûsâ, 1991: 32.

⁷ Seyyid Harun'un adını aldığı dedesinin babası ise Musa Kazım olarak verilirken babasının adı makalatta zikredilmemiştir (Abdülkerim bin Şeyh Mûsâ, 1991: 23). Halbuki Şeyh Bedrettin'in dedesinin adı şecerede Şemseddin olarak verilmiştir (Belge 1).

⁸ BOA, TT.d 40: 414.

⁹ Erdoğan, 2004: 418.

¹⁰ Bkz. Belge 2.

Evail-i Muharrem 1004/6-15 Eylül 1595 tarihli küfi yazı ile deri üzerine yazılmış olan bir suretini Mehmet Çolak vasıtasıyla gördüğümüz şecerede Seyyid Şeyh Bedrettin'in nesebi şöyle yazılmıştır: "...es-Seyyid Hüseyin ve es-Seyyid Mustafa ebna es-Seyyid Mahmud ibn es-Seyyid Abdülgaffur ibn es-Seyyid İsa ibn es-Seyyid Bedreddin ibn es-Seyyid Halil ibn es-Seyyid Şemseddin..."¹¹ Evasıt-ı Receb 1028/23 Haziran-3 Temmuz 1619 tarihli belgede ise "... es-Seyyid Fethullah ibn sulbi es-Seyyid Halil ibn es-Seyyid Şeyh Nurullah ibn es-Seyyid Şeyh Sinan ibn es-Seyyid Bedreddin ibn es-Seyyid Halil el-Bozkiri mine'n-nesebi't-tahir..." kaydının yanında seyyidlik için atadan amca çocukları ise şöyle sıralanmıştır "...es-Seyyid ömer ibn es-Seyyid Mehmed ibn es-Seyyid İsa ibn es-Seyyid Bedreddin ibn es-Seyyid Halil el-merkum..."

Bütün bu veriler birlikte düşünüldüğü zaman Şeyh Bedrettin'in soyu ile ilgili şu bilgiler ortaya çıkmaktadır. Şeyh Bedrettin'in babasının adı Halil, dedesinin adı Şemseddin'dir. Mahmut ve İsa adlı kişiler Şeyh Bedrettin'in kardeşidir. Şeyh Bedrettin'in oğlu ise Şeyh Sinan Halife'dir. Bu anlamda tahrir kayıtlarında verilen bilgilerle şecerede verilen bilgiler birbirini desteklemektedir. Verilen bilgiler içerisinde Şeyh Bedrettin'in oğlu olarak şecerede İsa ismi zikredilirken, tahrir kayıtlarında Sinan Halife olarak verilmiştir. 1619 tarihli belge incelendiği zaman ise her ikisinde de herhangi bir yanlışlık olmadığı bunların atadan amca çocukları olduğu ortaya çıkmaktadır. Yani Şeyh Bedrettin'in diğer oğlunun ismi İsa'dır.

2. Şeyh Bedrettin Türbesi

2.1. Türbenin Yeri ve Önemi

Şeyh Bedrettin Türbesi, Bozkır ilçesine bağlı Yolören köyündedir. Belgelerde de türbenin Fart köyü önünde olduğu belirtilmiştir¹². Türbenin etrafı duvarlarla çevrili olup içerisinde mezar kalıntıları vardır. Türbe içerisinde tespit edilen mezar taşları üzerindeki yazılar çok belirgin olmadığından mezarların kime ait olduğu tespit edilememiştir¹³.

Günümüzde türbe, çocuğu olmayanlar tarafından ziyaret edilmektedir. İnanışa göre, çocuk sahibi olamayan kadının türbeden aldığı bir avuç toprakta herhangi bir canlının çıkması, o kişinin çocuğunun olacağı şeklinde değerlendirilmektedir.

¹¹ Şecere metnin sonunda verilmiştir. Belge 1.

¹² VAD. No. 1141, vr.76b. Yolören köyündeki türbe için bkz. Resim 2.

¹³ Bkz. Resim 2. Bu mezar taşlarının hangi mezara ait olduğu da belli değildir.

2.1. Tarihsel Süreçte Türbenin Görevlileri

Eskiden Fart¹⁴ köyü olarak bilinen Yolören köyü önünde bulunan türbe Şeyh Bedrettin Türbesi ismiyle anıldığı gibi Şemsettin Türbesi olarak da anılmıştır¹⁵. Türbe her ne kadar Şeyh Bedrettin'in ismiyle anılmakta ise de Şeyh Bedrettin'in mezarının burada olmadığı belgelerden anlaşılmaktadır. Zira Şeyh Bedrettin'in Karacaardıç köyünde medfûn olduğu ile ilgili veriler bunu teyit etmektedir¹⁶.

Hurufat defterlerinde türbeyle ilgili ilk kayıt M 1112/Haziran 1700 tarihinde türbedarı olmadığından Ahmet, Resül ve İbrahim adlı kişilerin atanması¹⁷ ile ilgilidir. 1177/1763 yılında ise, namaz ibadetini *cami-i kebirde* yerine getirenlere yemek yedirmek şartıyla tekkenişin olan Seyyid Şeyh Halil bin Ahmet'in beratı yenilenmiştir¹⁸. Bu bilgiler dışında türbe ile ilgili bir bilgi tespit edilememiştir. Ancak türbenin Şeyh Bedrettin'in ölümünden sonra yapıldığı tahmin edilmekle birlikte kim tarafından yaptırıldığı ile ilgili bir bilgi tespit edilememiştir. Ancak onun akrabalarından biri tarafından XVII. yüzyılda yaptırılmış olduğu düşünülebilir.

3. Şeyh Bedrettin Evladına Ait Vakıflar ve Muafiyetleri

3.1. Vakıfları

Karacaardıç köyünde bulunan vakıf, vergiden muaf olup, evlad-ı evlada batnen ba'de batn karnen ba'de karn vakf ve şart edilmiştir¹⁹. 23 S 1188/5 Mayıs 1774 tarihinde Şeyh Bedrettin vakfının mütevellisi olmadığından vâkıf evladından Şeyh Abdülkadir ve Şeyh Numan atanmıştır²⁰. Şeyh Bedrettin nesline ait tespit edilen vakıflar ise, Karacaardıç köyünde üç kıta yer²¹ ile bir değir-

¹⁴ Ca 1115/Eylül-Ekim 1703 tarihinde Fart köyü yakınında Çiftlikzâde Zaviyesi adı verilen zaviye boş olduğundan Mustafa'nın atandığı belirtilmiştir (VAD. No. 1141, vr.77a) ancak bu zaviye ile ilgili başka bir bilgi tespit edilememiştir.

¹⁵ VAD. No. 1141, vr.76b. Dedesinin ve türbenin adının Şemsettin olması, dedesinin buraya gömüldüğü izlenimini vermekle birlikte Şeyh Bedrettin ailesinin önce Fart köyüne yerleşmelerine rağmen çeşitli nedenlerle Karacaardıç köyüne taşındıkları izlenimini de vermektedir ancak bu konuda elde kesin bir veri yoktur.

¹⁶ BOA, MAD.d 8090: 53.

¹⁷ VAD. No. 1141, vr.76b.

¹⁸ VAD. No. 1075, vr.27b. Belgede vakfın adı Şeyh Sultan Bedrettin Evkafı olarak geçmiştir. Siristat köyünden Karacaardıç ocağına bir cüz okumak şartıyla mutasarrıf olan Abdullah görevi oğullarına bırakmıştır (VAD. No. 1141, vr.77a). Seyyid Bedrettin evlatları Karacaardıç köyünde bulunan Şeyh Hacı İbrahim Camii'nde hatiplik de yapmıştır (VAD. No. 1078, vr.36b).

¹⁹ VAD. No. 1075, vr.27b.

²⁰ VAD. No. 1080, vr.28a.

²¹ Karaman valisi ve Bozkır kadısına gönderilen Evail-i Za 1174/4-13 Haziran 1761 tarihli hükümde, Karacaardıç köyünden ve Şeyh Bedrettin neslinden Seyyid Mustafa, ceddine kaydolunan Karacaardıç köyünde üç kıta yer ile Bozkır kazasına bağlı tımar köylerinden

mendi²². 9 S 1198/3 Ocak 1784 tarihli kayda göre Karacaardıç'ta bulunan bu vakıflardan her yıl İstanbul kilesiyle 200 kile zahire elde edilmektedir²³.

Şeyh Bedrettin vakfıyla ilgili çeşitli anlaşmazlıklar da olmuştur. Böyle durumlarda vakıf evladı olan kişiler durumu arzlarında dile getirerek çözüm aramıştır. Karaman valisine ve Bozkır kadısına gönderilen Evahir-i C 1191/27 Temmuz-4 Ağustos 1777 tarihli hükümde, Müteveffa Şeyh Bedrettin evladından sadat-ı kiramdan Seyyid Şeyh Abdurrahman, Seyyid Şeyh Mehmed ve Seyyid Şeyh adlı kişiler, köydeki vakfedilmiş tarlaların icaresinden elde edilen gelirin evlad-ı evlad-ı evladına şart edildiğini Bozkır kazasından ve mütegalibeden Seyyid Şeyh Abdülkadir ve oğlu Seyyid Molla Numan adlı kişilerin müdahale ettiğini arz etmeleri üzerine tarlaların kirasının vakfa ait olduğu belirtilmiştir²⁴. Yine vakfa ait elde edilen zahirenin vâkıf evladı olmayan kişilerce alınması nedeniyle de çözüm için aynı yola başvurulmuştur. 9 S 1198/3 Ocak 1784 tarihinde Şeyh Bedrettin vakfının zahiresini mütegalibeden Sarı Ahmet'in avenelerinden Karacaardıç'ta sakin Murteza, Halil, Mehmet ve Abdurrahman adlı kişilerin alması üzerine vakfın görevlileri Seyyid Mehmet Necib ve Seyyid Numan arzlarında davanın maden emini ve Bozkır kadısı tarafından görülmesi için emir talep etmişlerdir²⁵.

3.2. Muafiyetleri

Vergi mükellefi kişilerin çeşitli nedenlerle vergiden affedilmesi anlamında kullanılan muafiyet, Şeyh Bedrettin'in neslinden

(boş) bir kıta yere mutasarrıf olan babası Seyyid Mahmud'un 1170 senesinde öldüğünü ve bu tarlaların tasarrufunun bununla diğer kardeşleri Seyyid Abdurrahman, Seyyid İbrahim ve Seyyid Bedreddin'e intikal ettiğini ancak kardeşlerinin babasının sağında tarlaları kendilerine ferag ettiğini belirtmiştir. Ancak iddia sahibi bunun olamayacağına dair fetvası olduğunu ve kendi hissesinin alverilmesini talep etmiştir (BOA, AHK.KR.d 9: 12-3).

²² VAD. No. 1075, vr.27b. Evasıt-ı Ca 1119/10-19 Ağustos 1707 tarihli fermanla, tımar sahiplerinden İbrahim arzuhalinde, tımar toprağı olan Bozkır kazası (boş) köyünde kadimi 10 bab değirmenler olup defterde resm-i asiyab hasıl yazılmakla o değirmenlerden kanun üzere resm-i asiyab talep eylediğinde Bozkır kazası Ardıç adlı köyden (boş) isimli kişi o değirmenler "beher yevm birer cüz'i şerif tilavetine meşruta vakfidır" diyerek hilaf-ı defter birkaç seneden beri resm vermediğinden tımarı mahsulüne gadr olunduğunu bildirip tımarı toprağında vaki değirmenlerin resminin kendisine verilmesi için istediğı emir talebi üzerine defterler incelenmiştir. Bunun neticesinde değirmenlerin olduğu yerin vakıf değil tımar olduğu anlaşılmiş ve bu yönde emir verilmiştir. Bu ferman Bozkır ilçesinden rahmetli Ahmet Gedik'ten alınmıştır.

²³ BOA, C. EV 20378.

²⁴ BOA, AHK.KR.d 14: 125-4.

²⁵ BOA, C. EV 20378. Belgelerde Dard köyünde (VAD. No. 540, vr.63a) ya da Morsun köyünde (BOA, C. TZ. 4853) bir zaviye olarak bahsedilen Dard ya da Derde Zaviyesi'nin zaviyedarları ile Şeyh Bedrettin Vakfı'nın görevlilerinin aynı kişiler olması bunlar arasında bir bağlantı olduğunu ortaya koymaktadır (BOA, C. EV 20378). Bu zaviyedeki görevlilerin Şeyh Bedrettin neslinden olması ihtimal dâhilindedir.

gelenlere de uygulanmıştır. Şeyh Bedrettin evlatları ile ilgili tespit edilen ilk kayıt 1501 yılına aittir. Buna göre “*mezkur Seyyid Bedreddin sahihü’ş-şer’ seyyid-i azamdan salihî’n-nefs-i zemer ile mutassıf ve muarraf ehl-i irşad kimesne olduğu sebebden elinde olan yerlerden ve bağlardan ve ağnamdan ve kovandan öşür ve rüsum ve avarız vermeyüb ber mucceb-i ferman-ı hümayun muaf-ı mutlak ola deyü arz olunub hükm sadaka olundu*”²⁶ kaydı varken 1524 yılında ise “*şerif ve ehl-i ilm ve ehl-i takvadır kadimden yerleri ile ve bağları ile muafdır ve avarız ve rüsum ve saire virmeye selatin-i maziyyeden ahkam var deyü Haydar Çelebi defterinde mestur elan kemakan*”²⁷ şeklinde yazılmıştır. 1584 yılında tutulan kayıtlarda ise “*mezkurun merhum Seyyid Bedreddin evladından olub merhum mağfirun leh Şeyh Ali Semerkandi kuddise sırruhu hulefasından ve sadatdan olduklarına binaen selatin-i maziyyeden ve haliya padişah-ı alem-penah hazretlerinden ellerinde cemi rüsumdan ve avarız-ı divaniyye ve tekalif-i örfiyyeden muafiyet-i ahkam-ı şerifeleri olmağın ellerinde olan kadimi yerlerinden ve bağlarından ve kovanlarından öşür ve ağnamlarından ve asiyablarından resm alınmamak ve bi’l-cümle avarız-ı divaniyyeden ve tekalif-i örfiyyeden ahkam-ı şerife muccebince defter-i cedide muaf kayd olundu*”²⁸ ifadesi dikkat çekmektedir. Bu veriler Şeyh Bedrettin’den hemen sonra onun nesline devlet tarafından vergi muafiyeti verildiğini göstermektedir. Bu vergi muafiyeti için “*sahihü’n-neseb sadatdan olub isbat-ı neseb eylediklerine nakibü’l-eşrafdan hüccetleri olub...*” denilerek seyyid olduklarını nakibüleşraftan hüccetle belgelendirmeleri gerekmektedir. Dolayısıyla bu kişilerin bütün işleri nakibüleşraf tarafından yapılmaktaydı ve yerleşim yerindeki görevlilerin onları vergi talebi ile taciz etmemesi gerekirdi²⁹.

Evasıt-ı M 1117/5-14 Mayıs 1705 tarihinde Karaman valisi ve Bozkır kadısına gönderilen hükümde; Bozkır kazasına tabi Karacaardıç köyünde Şeyh Semerkandi halifelerinden olan Seyyid Bedrettin neslinden Seyyid Abdülaziz, Seyyid Numan, Seyyid Sinan, Seyyid Abdülkadir, Seyyid Ahmet, Mahmut, Muhammet ve Abdülhalit arzuhallerinde, Seyyid Bedrettin evladı ve sadât-ı kirâmdan olduklarını kadimi yerlerinden, bağ ve kovanlarından öşür; koyun ve değirmenlerinden resm alınmamak üzere defterde

²⁶ BOA, TT.d 40: 414; Belge 6.

²⁷ BOA, TT.d 399: 307.

²⁸ Erdoğan, 2004: 418. 1584 yılına ait tahrir kayıtları Evail-i C 1191/7-16 Temmuz 1777 tarihinde aynen kaydedilerek Şeyh Bedrettin evlatlarına verilmiştir. Bkz. Belge 2.

²⁹ Belge 3.

kayıtlı olmalarına rağmen öşr ve resm talep edilmemişken köy sipahilerinin öşr ve resm talep ettiği belirtilerek bunların men edilmesini talep etmişlerdir. Bu talep üzerine defter incelenmiş, müteveffa Seyyid Bedrettin evladından Şeyh Ali Semerkandi hali-felerinden olduklarına dair eskiden hüküm olduğu ifade edilerek rencide olunmamaları için hüküm yazılmıştır³⁰.

Bozkır kadısına ve diğer kadılara gönderilen evahir-i Za 1177/22-31 Mayıs 1764 tarihli hükümde; Karacaardıç köyünde 46 nefer reaya, , dört zemin, ,hasıl-ı tahtında öşr-i galat, salari kendüm, şair, resm-i çift, bennak, caba, öşr-i kovan, resm-i tapu, deşt-bani, nısf badı-heva, resm-i arus olmak üzere toplam 2.400 akçe defter-i mufassalda tahrir olunmuş; defter-i hakanide muaf kayıt olunan 21 nefer sadatın hin-i tahrirde tasarruflarında olan kadimi yerlerinden, bağlarından, kovanlarından, değirmenlerinden başka diğer arazisinde ziraat iden sadatın ziraatlarıyla hasıl eyledikleri terekelerinden öşr ve salariye ile bağlarından elde ettikleri ürünlerinden şer'ile onda bir öşrleri talep edilmiştir. Seyyid Bedrettin evladından olanların bunları vermek istememesi nedeniyle tumar sahibi Mehmet ve Halil başvurmuş ve defter-i hakani gereği işlem yapılması istenmiştir³¹. Yani eskiden kayıtlı olanların değil ama sonradan kazanılanların vergisi talep edilmiş ve bu istek kabul edilmiştir.

Karacardıç köyünde 20 nefer cemaat-i şürefa-i meşayih müteveffa es-Seyyid Bedrettin evladından olup merhum Şeyh Ali Semerkandi kidduse sırruhü hulefasından ve sadattan olduklarını Seyyid Halil, Seyyid Mehmet, Seyyid Mustafa ifade etmiştir. Bunun üzerine *...selatin-i maziyyeden ve haliya hüdavendigardan ellerinde cemi rüsumat muafiyetine ahkam-ı şerifeleri olmağın ellerinde olan kadimi yerlerinden ve bağlarından ve kovanlarından öşür alınmamak için ahkam-ı şerife mucebince defter-i cedide muaf kayd olundu 46 nefer reaya 2.400 akçe bazar ile defter-i mufassala*

³⁰ BOA, SKT.d 42: 365-366. Konya valisine gönderilen 4 Ramazan 1278/5 Mart 1862 tarihli emirde, Konya sancağı Bozkır kazası Karacaardıç köyünde medfun Şeyh Bedrettin Efendi Hazretleri evlatlarının koyun ve keçi vergilerinin alınmasına değinilirken (BOA, MAD.d 8090: 53) Konya valisine gönderilen 2 Ramazan 1280/10 Şubat 1864 tarihli emirde ise, Şeyh Bedrettin evlatlarından 21 neferin muafiyetine dair emrin yenilendiği belirtilerek nizamın mugayiri tekalif alınmaması hatırlatılmıştır (BOA, MAD.d 8081: 48; Belge 5). Çat köyü sakinlerinden ve Şeyh Bedrettin evladından olan Seyyid Abdülbaki, Seyyid Mehmed, Seyyid Mustafa ve Seyyid Hasan sadat-ı kiramdan olduklarını ispat eylediklerine dair temessük ve hüccetleri olmağla kendileri için besledikleri 150 şer adet koyundan kanun üzere adet-i ağnamdan muaf iken bu vergiyi toplayanlar 150 koyununuzdan dahi adet-i ağnam alırs diyorlar bunun defi için emre istenilmiş, Evail-i B 1199/10-19 Mayıs 1785'te kanun üzere amel olunması istenmiştir (BOA, AHK.HR.d 19: 88-3).

³¹ BOA, AHK.KR.d 10: 205-2.

Muhammed kalemiyle tahrir ve tımar karyelerinde olduğu defter-i hakanide mukayyed zıkr olunan cemaat-i şürefa-i meşayihden Seyyid Bedreddin evladından Şeyh Ali Semerkandi hulefasından olan sadatın evlatlarından olmalarıyla zıkr olunan Karacaardıç karyesi toprağında hin-i tahrirde cemaat-i şürefa-i meşayihin ellerinde olan kadimi yerinden ve bağlarından ve kovanlarından öşr alınmak icab itmez iken zıkr olunan Karacardıç karyesi sipahisi ile sair karye sipahisi hilaf-ı defter-i hakani öşr mütalebesiyle teadi ve rencide oldukların ve taraf-ı şeriden hüccet-i şeriye virildiğin bildirüb defter-i hakani mucebince amel olunub sipahi-i mezkurların hilaf-ı defter-i hakani ol-vechile olan? mezburları men ve def olunmak babında emr-i hümayunum rica ve defterhane-i amiremde mahfuz defter-i icmal ve mufassala müracaat olundukda vech-i meşruh üzere ...mestur ve mukayyed olmağın defter-i hakani mucebince amel olunmak için ba-berat³² şeklinde Bozkır kadısına Evasıt-ı Za 1190/22-31 Aralık 1776 tarihli hüküm gönderilmiştir.

Bozkır kazasında Karacaardıç köyünde oturan Şeyh Bedrettin evladından Seyyid Mehmet arzuhalinde; kaza ile köyün madene bağlanarak balta hesabına dâhil olduğunu ancak kendisinin şeyh evladından olması hasebiyle tekâliften muaf olduğunu beyan etmiştir. Yine aynı arzında muafiyetlerine dair 1093/1682 tarihli emirde, madenin olmadığını hatırlatarak muafiyetin baltacılığı da kapsadığını söylemesi üzerine 21 Z 1234/11 Ekim 1819 tarihinde davanın Bozkır'da görülmesi yönünde bir emir verilmiştir³³.

Osmanlı padişahlarından Mahmut bin Mustafa Bozkır nahiyesine bağlı Karacardıç köyünde bulunan Şeyh Bedrettin evladı konusunda bir ferman göndermiştir. Bu fermana göre, 21 kişi olduğu belirtilen bu evatlardan eskiden beri ellerindeki bağ, kovan ve asiyablarından vergi alınmamışken ve deftere muaf kaydolunmuşlarken, Halil adlı kişinin “ben müteveli oldum yedimde ilam vardır” o yerlerden resim alırım, demesi üzerine yapılan şikâyete verilen cevapta Şeyh Bedrettin evlatlarının ellerindeki kovan, bağ ve değirmenlerden vergi alınmaması tekrar belirtilmiş ve herkesin buna uyması gerektiği Mart 1754 tarihinde vurgulanmıştır³⁴. Karacaardıç köyünden 21 nefer kişi “...Seyyid Bedreddin evladından olup merhum mağfirun leh Şeyh Ali Semerkandi kuddise sırruhu hulefasından ve sadatdan olduklarına binaen selatin-i maziyyeden...”

³² BOA, AHK.KR.d 13: 391-1.

³³ BOA, DRB.d 1044.

³⁴ Bilge, 1946: 57-59.

ellerinde cemi rüsumatdan ve avarız-ı divaniye ve tekalif-i örfiyyeden muaf-ı ahkam-ı şerifeleri olmağın ellerinde olan kadimi yerlerinden ve bağlarından ve kovanlarından öşür ve ağnamlarından ve asiya-b-larından resm alınmamak ve bi'l-cümle avarız-ı divaniyye ve tekalif-i örfiyyeden ahkam-ı şerife mucebince defter-i cedide muaf kayd olun-du tahtında kırk altı nefer müselmanan ve dört zemin ile reaya-yı karye-i mezbure hasil-ı öşr-i galle ve salari tahtında kendüm ve şiar ve resm-i ganem ve öşr-i kovan ve resm-i tapu ve deştbanı ve nisf badıheva ve resm-i arus ve resm-i çift ve bennak yekün iki bin dört yüz akçe yazı ile defter-i mufassalda muharrir kalemiyle tahrir...” yine Seyyid Bedrettin evladından, Halil'in bu vergileri alırım şek- lindeki müdahalesi üzerine 1167/1753-1754 yılında bir emir ve- rilmiş, köydeki şeref-i meşayih-i cemaati evladından es-Seyyid eş- Şeyh İsmail, Mahmut, Mehmet, Abdurrahman vs. arzuhallerinde yer, bağ ile kovan muafiyeti hatırlatmışlardı. Tanzimat'ın ilanıyla şeyhlerin ya da dervişlerin elinde eskiden kalan köy ya da mezra- ları dışında şeyhler, zaviyedarlar ve mütevelliler kendi kazançları için şundan bundan ba-tapu arazi ve ba-sened-i şer'i emlak almış olanlardan diğer kişiler gibi arazi ve emlaklerinin tekalifi alınma- sı nizamda yazılı olduğundan bu 21 neferin muafiyetlerine eskisi gibi riayet edilmesi ve bir şey talep edilmemesi ancak başkalarından tapu ve senetle aldıkları³⁵ mallardan vergi alınması gerektiği Evası-ı Za 1257/25 Aralık 1841-3 Ocak 1842'de bildirilmiştir.

Sonuç

Şeyh Bedrettin, XV. yüzyılda Bozkır'ın Karacaardıç köyünde yaşamış ilim sahibi bir seyyid idi. Hz. Ali'nin neslinden gelen Sey- yid Bedrettin evladına çeşitli muafiyetler verilmiştir. Bu muafiyet- ler bağ, kovan, değirmen ve tarlalarını kapsamaktaydı. Bozkır'da madenin faaliyete geçmesi üzerine bu muafiyetin baltacılığı yani maden için odun kesmeyi de kapsadığı gündeme gelmiştir. Yine seyyid olan bu kişiler 150 koyuna kadar vergi ödememişlerdir. Ancak Tanzimat'ın ilanından sonra eskiden ellerinde olan mallar hariç sonradan diğer kişiler gibi tapu ile alınan mallar için vergi vermeleri gündeme gelmiştir.

Şeyh Bedrettin'e ait türbe Bozkır'a bağlı Yolören köyünde idi. Ancak Şeyh Bedrettin Karacaardıç köyünde gömülüdür. Bu ne- denle türbede Şeyh Bedrettin neslinden olan kimselerin olduğu tahmin edilmektedir. Zira bir belgede dedesinin adıyla Şemsaddin

³⁵ BOA, AHK.KR.d 36: 6-7; Belge 4.

Türbesi olarak anılması da bu bilgileri teyit etmektedir. Türbe günümüzde çocuğu olmayan aileler tarafından ziyaret edilmektedir.

Şeyh Bedrettin'e ait 1595 tarihli şecere kaydı yukarıda verilen diğer kaynaklarla karşılaştırıldığı zaman önemli bilgiler vermektedir. Şecerede Şeyh Bedrettin'in soyu Hz. Ali'ye ve oradan Hz. Peygamber'e götürülmektedir. Bu silsilenin devamında ise Hz. Adem'e kadar olan silsile verilmiştir. Diğer kaynaklarda verilen bilgiler ile şecere silsilesi karşılaştırıldığında araştırılan konu ile ilgili bilgilerin doğru olduğu ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

1.1. *Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)*

Cevdet Evkaf (C.EV): 20378.

Cevdet Tımar (C.TZ): 4853.

Bab-1 Asafi Divan-ı Hümayun Sicilleri Atık Şikayet Defterleri (ŞKT.d):
42.

Bab-1 Asafi Divan-ı Hümayun Sicilleri Karaman Ahkam Defterleri (AHK.
KR.d): 9, 10, 13, 14, 19, 36.

Darphane-i Amire Defterleri (DRB.d): 1044

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d): 8081, 8090.

Tapu Tahrir Defterleri (TT.d): 40, 399.

1.2. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Hurufat Defterleri

540, 1075, 1078, 1080, 1141.

1.3. Bozkır'da Bulunan Arşiv Belgeleri

Ahmet Gedik Arşivi'nden Alınan Belge.

Mehmet Çolak Arşivi'nden Alınan Belgeler.

2. Kitaplar, Tezler ve Makaleler

Abdülkerim bin Şeyh Müsâ, (1991). *Makâlât-ı Seyyid Hârûn* (Haz. Cemâl Kurnaz), Ankara.

Bilge, Arif (1946). *Tarih Boyunca Toprak*, Konya.

Bursalı Mehmed Tâhir (H. 1333), *Osmanlı Müellifleri*, I, İstanbul.

Dr. Nazmî (H.1338-M.1922), *Türkiye'nin Sıhhi-î İctima-î Coğrafyası*,
Konya Vilâyeti, Cüz' 8, Ankara.

Erdoğan, M. Akif (2004). *Beyşehir Sancağının 1584 Tarihli Nüfus Sayımı*
(*Beyşehir, Seydişehir, Bozkır*), İzmir.

Erdoğan, M. Akif (2006). *Osmanlı Yönetiminde Beyşehir Sancağı (1522-1584)*, İstanbul.

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

477

EKLER

Belge 1: Seyyid Bedrettin Evlâdına Ait Şecere³⁶

Ennebiyyîn. Ve habîbi rabbi'l-âlemîn. Muhammeden el-meb'ûs
bi'l-hüdâ ve'd-dîn. Ellezî erselehü rahmete'l-li'l-âlemîn.
ve enzele 'aleyhi fi kitâbihi'n-nûri'l-mübîn. Yâsîn
ve'l-kur'âni'l-hakîm. İnneke lemîne'l-mürselîn. Sallallahu
Te'âlâ 'aleyhi ve 'alâ âlihi ve eshâbihi ve ezvâcihi
ve zürriyyâtihî veselleme teslîmen kesîrâ. Ve ce'ale nesebehu
eşrefe'l-ensâb. Ve hasebehu erfe'al ehsâb.
ve eedebehu ekmele'l-âdâb. Ve ce'ale nesebe'l-imâmeyni'l-tâhireyni'l-
'âlimeyni'l-âmileyni'l-hasibeyni'n-nesibeyni'l-
habibeyni'l-haseneyni'l-haseni ve'l-hüseyni min cemî'il-
ensâb. Ve hasebehümâ min cemî'il-ehsâb.
mahsûsan bi's-subûti emîra'l-mü'minîn. Ve imâmü'l-
muttakîn. Esedullahi seyfullahi 'aliyyi ve veliyyullah.
ve'l-intisâbî biebihimâ. Bisigahu't-tâhiretü'l-betûlü'l
fâhireti. Fâtumatü'z-zehrâ'. Razıyallahu te'âlâ
'anhâ. Ve sallallahu Te'âlâ 'alâ seyyidînâ Muhammedin
ceddihimâ ve 'aleyhimâ ve 'alâ evlâdihimâ ve ezvâcihimâ ve zürriyyâtihimâ
ve muhibbihimâ ve mütâbi'ihimâ ve 'alâ cemî'il-âli ve'l-eshâb.
ve'l-muhâcirîn ve'l-ensâri ve't-tâbi'in bi-ihsân
ilâ yevmi'd-dîn veselleme teslîmen kesîrâ.
kâlennebiyyü sallallahu Te'âlâ 'aleyhi veselleme
küllü hasebin ve nesebin yenkatı'ü illâ hasebî ve nesebî.
Ve gâle sallallahu 'aleyhi vesellem. Ene ve 'aliyyü min nûr
vâhidin fenşakka nisfuhu 'aliyyün ve nisfuhu ve ene ve gâle
sallallahu 'aleyhi vesellem le'anallahu men harace minnâ bigayri
sebebin ve le'anallahu men dehale finâ bigayri nesebin emmâ ba'du
cenâbu's-sadru'l-eceli'l-muhterem beyne'l-mükerrerem beyne'l-mu'azzam.
Seyyid-i sâdât ve'l-eşraf. Mecma'ül-mehâsini ve'l-eltâfi.
el-meşhûr nesebihü fi'l-aktâri'l-ma'rûf hasebühü fi'l-emsâr
*es-Seyyid Hüseyin ve es-Seyyid Mustafa ebna es-Seyyid Mahmud ibn es-
Seyyid*
Abdülgaffur ibn es-Seyyid İsa ibn es-Seyyid Bedreddin ibn es-Seyyid
*Halil ibn es-Seyyid Şemseddin ibn es-Seyyid Abdullah ibn es-Seyyid Mu-
hammed*
ibn es-Seyyid Fethuddin ibn es-Seyyid Hüseyin ibn es-Seyyid Hamza ibn
Ali
ibn Muhammed ibn es-Seyyid İsmail ibn es-Seyyid Cafer ibn es-Seyyid
Abdullah
ibn es-Seyyid Hüseyin ibn es-Seyyid Muhammed ibn es-Seyyid Abdur-
rahman bin Abdullah
ibn es-Seyyid Ali ibn es-Seyyid Muhammed ibn es-Seyyid Abbas ibn es-
Seyyid Kasım ibn
es-Seyyid İshak ibn es-Seyyid İsa ibn es-Seyyid Abdullah ibn el-imam Ali
Zeynelabidin ibni'l-imam Hüseyin ibn emirü'l-mü'minin
ve imami'l-müttetkin esedillahi'l-galib Ali bin Ebi Talib keremallahu vec-
he.
zevci Fâtimate'z-zehrâ'î hiye bintü Muhammedin rasûlullah sallallahu
Te'âlâ 'aleyhi vesellem ibn 'Abdillah bin Abdulmuttalip

³⁶ Evail-i Muharrem 1004/ 6-15 Eylül 1595 tarihli küfi yazı ile deri üzerine bir sureti yazılan bu şecere kaydının fotokopisi Mehmet Çolak'tan alınmıştır.

ibn Hâşim bin 'Abdimenaf bin Zühre bin Kuzayy bin Kelâb bin Mürre bin Ka'ab

ibn Lüveyy ibn Gâlib bin Fehr bin Maliki bin Nasr bin Kinâne bin Hüzaa bin Müdrike bin İlyâs bin Muzar bin Nizâr bin Mu'ad bin 'Adnân ibn Aded bin Elyes'a bin Elhümeysa' bin Selâmân bin Neytâ bin Kaydâr ibn hazreti İsmail ibn Hazreti İbrahimi'l-halil salavâtillahi 'aleyhimâ

ibn Azer bin Târuh bin Nâhûr bin Sârû' bin Ri'av bin Fâliğ ibn 'Âber bin Şâlih bin Erfahşed bin Sâmi bin hazreti Nûhu'n-neciyy salavâtullahi Te'âlâ 'aleyhi ibn Lemek bin Mûteveşleh bin Uhnûh bin Nürd

ibn Mehlâ'il bin Kaynân bin Enûş bin Şit ibn hazreti Âdem ebi'l-beşer 'aleyhi's-salâtü ve's-selâm gâle'n-nebiyyü sallallahu Te'âlâ 'aleyhi vesellem men nezara ilâ vechi evlâdinâ feke'ennemâ nezara ilâ rahmeti'l-lahi te'âlâ. Ve gâle 'aleyhi's-salâtü

ve's-selâm. Harmâte bi-cübbi âli muhammedin fegad mâte mü'minen ve men mâte buğzı 'li muhammedein fegad mâte kâfiren. cüddide hâzâ'n-nesebü'l-mübârek min aslihi fi evâ'ili'l-muharremi'l-muntazama fi silkî şühûri senin erbe'a ve 'elfin mine'l-hicreti'n-nebeviyyeh.

Mahzar

es-Seyyid Hasan İbn es-Seyyid Mustafa, es-Seyyid Mehmed ibn es-Seyyid Mahmud, es-Seyyid Fazlı ibn es-Seyyid Veli, es-Seyyid Kasım ibn es-Seyyid Veli, es-Seyyid Osman ibn es-Seyyid Hasan ve gayruhüm mine'l-hazirîn.

mühür.

evlâdü'l-imâm 'Alî bin Ebî Tâlib razıyallahu Te'âlâ 'anhüm

el-benûn

el-imâm Hasan, el-imâm Hüseyin, Muhammed Hanife, Ebubekir

Abbâs, Ömer, Kasım, Ca'fer, 'Avn, Osman

'Abdullâh, Muhammed esgar, 'Abdullâh, Yahyâ, 'Akîl 'Abidillah,

el-bennât

Zeyneb, Ümmü Gülsüm, Rukiyye, Ümmü'l-Hasan, Demle, Nefse Rukiyye sağıre, Ümm Hânî, Ümmi'l-kerâm, Cemâne, Ümm Selleme Meymûne, Hadice Fâtuma, rızvânallahu te'âlâ 'aleyhim ecma'ın.

evlâdü'l-imâm Hasan bin 'Alî

evlâdü'l-imâm Hüseyin bin 'Alî

el-benûn

Zeyd, hasan, Hüseyin, 'Ömer, Talha, Kâsım

'Abdullah, 'Abdurrahmân, Hüseyin esgar, Ebu Bekir (muhsendir)

Ümmü Selleme, Rukiyye, evlâdü'l-imâm Hüseyin bin Ali rızvânallahu

'aleyhim

el-benûn

Zeynelâbidîn, Ali esgar, Ali ekber, Cafer, Abdullah

Muhsin, el-benât Sekîne, Fâtuma

evlâdü'l-imâm Zeynelâbidîn

Muhammed Bâkır, Zeyd, 'Ömer, 'Abdullah ('akebe kesîr), Hüseyin, Ha-

san esgar

Abdurrahman, Süleymân, 'Alî, Muhammed esgar

el-benât

Hadice, Fâtuma, 'Aliyâ, Ümmü Gülsüm,

evlâdü'l-imâm Muhammed el-Bâkır

el-benûn

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

479

Ca'fer-i Sâdık, Abdullah, İbrâhîm, 'Abdullah, 'Alî.
bint Zeyneb evlâdü'l-imâm Ca'fer-i Sâdık
Evlâdü'l-imâm Mûsâ el-Kâzîmî
'Alî Mûsâ er-Rızâ, Zeyd, İbrâhîm, 'Ukayl, Hârûn, Hasan,
Hüseyn, 'Abdullah, İsmâ'îl, 'Abdullah, 'Ömer,
Ahmed, Muhammed, Ca'fer, Yahya, İshak, 'Abbâs,
Hamza, 'Abdurrahmân, Kâsım, Muhammed, Ca'fer esgar,
el-benât
Hadîce, Ümm Ferve, Esmâ, 'Aliyyâ, Fâtumâ, Ümm Gülsüm, Âmine,
Zeyneb, Ümm 'Abdillah, Zeyneb sağıre, Halîme, Esmâ sağıre,
Mahmûde, İmâme, Meymûne, evlâdü'l-imâm 'Alî Mûsâ er-Rızâ,
el-benûn
Muhammed Tekî, Ebû Muhammed bin 'Alî, Ebû Muhammedi'l-Hasan,
Ca'fer, İbrâhîm,
Hasan, bint 'Âişe, İmâm Muhammed Tekînin oğlu
'Alî Nekîdir, evladü'l-imâm 'Alî'n-nekî,
el-benûn
Hasani'l-'askerî, Hüseyn, Muhammed, Ca'fer, bint 'Aliyyâ,
imâm Hasan 'askerî (emmâ el-benât femâ lehu şey) imâm Muhammed
Mehdi (lâ 'akîb lehü)
rızvânellahu teâlâ 'aleyhim ecma'în, ve sallallahu te'âlâ,
'alâ seyidi'l-enbiyâ'i ve senedi'l-esfiyâ'i Muhammedü'n-nebiyyi'l-
kerîm
ve 'alâ alihi ve sahbîhi ecme'în. Et-tayyibîn, et-tâhirîn, ve 'alâ cemî'i
ihvâne mine'l-enbiyâ'i ve'l-mürselîn. Ve 'alâ
cemî'i ehli't-ta'ate min ehli's-semevât ve'l-erzîn. Ve 'alâ'l-
'ibâdi's-sâlihîn. Veselleme teslîmen kebîra velhamdülillâhi
rabbi'l-'âlemîn
mühür.

Belge 2: 1584 Tahririne Ait Kayıt Örneği

Nahiye-i Bozkır der liva-i Begşehri

Karye-i Karacaardıç tabi mezbur

Cemaat-i şürefa-i meşayih

Mevlana Seyyid Nurullah veled-i Şeyh Sinan Halife v. eş-Şeyh Bedreddin, Seyyid Abdülhamd v. O, Seyyid Himmet birader-i O, Seyyid Mehmed v. Şeyh Sinan Halife, Zeynelabidin v. O.

Seyyid İbrahim v. Şeyh İsa, Şaban v. O, Seyyid Halil birader-i O, Seyyid Mustafa birader-i O, Seyyid Musa birader-i O.

Seyyid Mehmed v. Şeyh İsa, Seyyid Abdülvehhab v. O, Seyyid Abdurrahman v. O, Seyyid Ömer birader-i diğer, Seyyid Ali birader-i Es'an.

Seyyid Mahmud v. Seyyid Abdülgaffur, Süleyman birader-i o, Seyyid Abdülhıy v. Şeyh İsa, Seyyid Abdülcelil v. Seyyid Mehmed, Abdürrezzak birader-i O.

Seyyid Sinan v. Seyyid Hüseyin

Mezkurun merhum Seyyid Bedreddin evladından olub merhum ve ma'furle Şeyh Ali Semerkandi kidduse sırruhü hulefasından ve sadattan olduklarına selatin-i maziyyeden ve haliya saadetlü padişah-ı alempenah hazretlerinden ellerinde cemi rüsumdan ve avarız-ı divaniye ve tekalif-i örfiyyeden muaf ahkam-ı şerifelerin olmağın ellerinde olan kadimi yerlerinden ve bağlarından ve kovanlarından öşr ve ağnamlarından ve asiyablarından resm alınmamak ve bi'l-cümle avarız-ı divaniye ve tekalif-i örfiyyeden ahkam-ı şerife mucibince defter-i cedide muaf kayd olundu.

Reaya-yı karye-i mezbure

Abdülcelil v. Hızır nim, İshak v. O caba, Mustafa v. Memi nim beca-yı pedereş, Arab Yusuf v. Ahmed nim, Hoca v. O bennak, Süleyman v. Abdülğani nim beca-yı pedereş,

Sevildik v. Hacı nim, Mahmud v. O bennak, Ahmed birader-i o caba, Ali birader-i o caba, Seydi v. Sevildik bennak, Musa v. O caba

Ahmet v. Hüseyin nim, İlyas v. Musa çift, Süleyman v. O bennak, Nuri birader-i o bennak, Veli v. Ahmed bennak, Süleyman v. Halil nim,

Osman v. O bennak, İbrahim birader-i o bennak, Yusuf v. Halil bennak, Mustafa v. Yakup bennak, Halil v. Ali bennak, İbrahim v. Osman bennak,

Mustafa v. O caba, Musa birader-i O caba, Mahmud v. Osman caba, Abdurrahman v. Ahmed nim mea şüreka, Abdülkerim birader-i O caba, Bayezid birader-i o caba,

Hasan v. Ahmed bennak, Halil birader-i o bennak, Mehmed birader-i o caba, Mehmed birader-i o caba, Yusuf v. Mustafa nim, Musa v. Abdülkerim bennak,

Mahmud v. Mustafa bennak, Yahya birader-i o bennak, İbrahim v. O bennak, İsmail v. Musa bennak, Yusuf v. Musa caba, Durmuş v. Abdi caba.

Zemin-i Veli bin Mahmud der yed-i Ahmed bin Hasan nim

Zemin-i Süleyman bin Yusuf der yed-i Mustafa el-mezbur nim

Zemin-i Mahmud der yed-i Abdülkerim na-mağlum

Zemin-i Mahmud veled-i Talib na-mağlum

Hasıl

Öşr-i gallat ve salari

Gendüm Şa'ir

keyl keyl

96 96

Kıymet Kıymet
672 480

Resm-i çift ve bennak ve caba 510

Resm-i ganem 250

Öşr-i kovan 55

Resm-i tabu ve deştbanı 310

Nısf-ı baduheva ve resm-i arus 120

Yekün 2400 akçe

Suret-i defter-i cedid-i mufassal-ı sultani budur ki mahallinden mahalle nakl olundu tahriren şehr-i evail-i cümadiye'l-ahire sene ihda ve tisıyn ve mie ve elf³⁷.

Belge 3: Seyyidlerin Muafiyetlerine Dair Hüküm

Kıdvetü'l ümerai'l-kiram umdetü'l küberai'l-fiham zü'lkadr-i ve'l-ihıtıram el-muhtass bi-mezid-i inayeti'l-meliki'l-allam Begşehri sancakbeyi dame ızzühü ve kadruhü fi'l-kuzat ve'l-hükkam madeni'l-fazl ve'l-kelam Begşehri ve Bozkır kadıları zide fazluha tevki-i refi vasıl olıcak malum ola ki sadatdan eş-Şeyh el-Halil el-Hüseyini evladından Seyyid Ali ve Seyyid Ahmed ve Seyyid Mehmed ve Seyyid Mahmud ve Seyyid Sinan ve Seyyid Numan vesayirleri dergaha arzuhal sunub bunlar sahihü'n-neseb sadatdan olub isbat-ı neseb eylediklerine nakibü'l-eşrafdan hüccetleri olub ve sahihü'n-neseb evladına mirmiran ve sancakbeyi ve voyvodaları ve sair ehl-i örf taifesi karışmayub emrim sadır olub şer-i şerife ihzarları ve habs ve te'dibleri nakibü'l-eşraf kaymakamlarına mahsus olub ve resm-i raiyyet ve bennak ve mücerred alınmayub ve kendü maişetleri olan koyunlarından adat-ı ağnam alınmayub ve resm-i duhan ve bac-ı bazar ve resm-i arusane ve sair tekalif-i şakka ve gül akçesi namıyla taciz ve tazyik olunmazlar iken şeran ve kanunen kadimi yaylaları olan Kocaini ve Yunak nam mahalde rencide eylemekden hali olmadıkların bildirtüb men ve def olunmak babında emr-i şerifim rica eyledikleri ecilden buyurdum ki emr-i şerifim vüsul buldukda husus-ı mezbure mukayyed olub göresin bunlar sahihü'n-neseb sadatdan olduklarına nakibü'l-eşrafdan hüccetleri olub ve sadatdan olanlara ol-makule nesne teklif olunmaz iken mirmiran ve sancakbeyi ve voyvodaları ve sair ehl-i örf taifesi sadat-ı azamı habs ve ihanet ve tekalif teklifi ile rencide eylediklerine katan rıza-yı şerifim yokdur ehl-i örf taifesine muhkem tenbih ve te'kid eylesin ki sadatdan rüsum-ı raiyyet taleb itmeyüb kendü maişetleriçün koyunlarından adat-ı ağnam ve resm-i duhan ve bac-ı bazar ve sair tekalif-i şakka ve gül akçesi namıyla bir akçe ve bir habbelerin almayalar ve aldırmayasız ve yaylak ve otlak hakkı onlara aldırmayub ve eğer dere perakendesı zabıterleri ve sair ehl-i örf taifesinden bir kimesne dahl itdirmeyüb ve piyade reayası piyade yeri tutarsız deyü konşu yardımı talebi ile taciz ve tazyik olunmayalar ve mezburlere ahvallerine zabıterlerinden gayri kimesneyi dahl ve taarruz itdirmeyesiz şöyle bilesiz alamet-i şerife itimad kılasız tahriren fi evahir-i şehr-i Zilhiccetü's-şerife sene erbaiyn ve elf.

Be-makam-ı Kostantuniyye el-Mahruse

Resim 1: Şeyh Bedrettin Türbesi Girişi (Şemsettin Türbesi)

Resim 2: Şeyh Bedrettin Türbesinde Bulunan Mezar Taşları

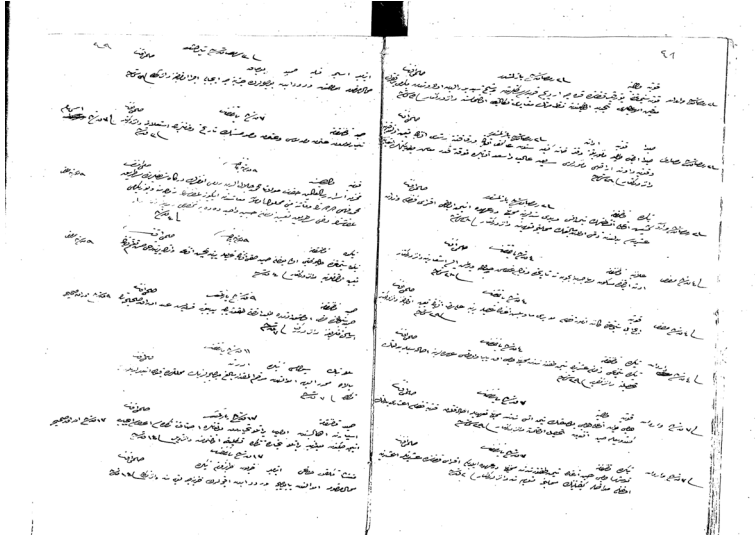
PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

483

Belge 4: Şeyh Bedrettin Evladının Serbestiyetine Dair Hüküm³⁸

38 BOA, AHK.KR.d 36: 6-7..

414

مجلسه اوله
تاریخ اوله
نویس اوله

سید محمد
سید علی
سید احمد
سید محمد
سید علی
سید احمد

مکرمه ایله
مکرمه ایله
مکرمه ایله
مکرمه ایله
مکرمه ایله
مکرمه ایله

عامه ۱۷۱۱

سید محمد
سید علی
سید احمد
سید محمد
سید علی
سید احمد

عامه ۱۷۱۱

سید محمد	سید علی	سید احمد	سید محمد	سید علی	سید احمد
سید محمد	سید علی	سید احمد	سید محمد	سید علی	سید احمد
سید محمد	سید علی	سید احمد	سید محمد	سید علی	سید احمد
سید محمد	سید علی	سید احمد	سید محمد	سید علی	سید احمد
سید محمد	سید علی	سید احمد	سید محمد	سید علی	سید احمد
سید محمد	سید علی	سید احمد	سید محمد	سید علی	سید احمد
سید محمد	سید علی	سید احمد	سید محمد	سید علی	سید احمد
سید محمد	سید علی	سید احمد	سید محمد	سید علی	سید احمد
سید محمد	سید علی	سید احمد	سید محمد	سید علی	سید احمد
سید محمد	سید علی	سید احمد	سید محمد	سید علی	سید احمد

تاریخ اوله
نویس اوله
مجلسه اوله

413

مجلسه اوله
تاریخ اوله
نویس اوله

عامه ۱۷۱۱

سید محمد
سید علی
سید احمد
سید محمد
سید علی
سید احمد

عامه ۱۷۱۱

سید محمد
سید علی
سید احمد
سید محمد
سید علی
سید احمد

تاریخ اوله
نویس اوله
مجلسه اوله

عامه ۱۷۱۱

سید محمد
سید علی
سید احمد
سید محمد
سید علی
سید احمد

سید محمد	سید علی	سید احمد	سید محمد	سید علی	سید احمد
سید محمد	سید علی	سید احمد	سید محمد	سید علی	سید احمد
سید محمد	سید علی	سید احمد	سید محمد	سید علی	سید احمد
سید محمد	سید علی	سید احمد	سید محمد	سید علی	سید احمد
سید محمد	سید علی	سید احمد	سید محمد	سید علی	سید احمد
سید محمد	سید علی	سید احمد	سید محمد	سید علی	سید احمد
سید محمد	سید علی	سید احمد	سید محمد	سید علی	سید احمد
سید محمد	سید علی	سید احمد	سید محمد	سید علی	سید احمد
سید محمد	سید علی	سید احمد	سید محمد	سید علی	سید احمد
سید محمد	سید علی	سید احمد	سید محمد	سید علی	سید احمد

40 BOA, TT.d 40: 413-414.

Bayındır Kazası Elifli Köyü'nde R.1320 (M.1904) Yılı Osmanlı Nüfus Tahriri

Necat ÇETİN

Yerel tarih araştırmacısı, Torbalı - İzmir

Özet

Bayındır ilçesin köylerinden olan Elifli Köyü ile ilgili tespit edilen ilk kayıt 1530 yılına aittir. Köyde 1904 yılı Osmanlı Nüfus Yazımı 17 Ağustos 1320 tarihinde yapılmıştır. 66 nüfus hanesinde toplam 300 kişinin yazımı yapılmıştır. 66 hane reisinin 65 tanesi erkek 1 tanesi kadındır. Aynı hanede en kalabalık aile 13 kişidir. Hane başına ortalama nüfus miktarı 4.54 kişidir. Yazımdaki hanelerin % 42'sinin kaydı kapalıdır. Yazımı yapılan 300 kişiden 151 kişi erkek, 149 kişisi ise bayandır. 1320 yazımındaki kişilerden 126 kişi evli, 155 kişi bekâr ve 19 kişisi duldur. Bazı aileler defterde yazılı lakaplarını soyadı olarak almışlardır.

Anahtar kelimeler:

Bayındır, Elifli Köyü, Nüfus sayımı, Nüfus Esas Defteri.

Ottoman Population Census'in Elifli Village, Kaza of Bayındır in 1320 (Julian Calendar; 1904 Gregorian Calendar)

Abstract

The first available record about Elifli Village in the district of Bayındır is dated 1530. The Census of 1904 happened in this village on August 17, 1320. 300 people in 66 homes in total were registered. 65 out of 66 head of household is male; 1 is female. The most crowded family includes 13 persons. The amount of the average population for per household is 4, 54 persons.%42 of the registered houses is closed ones. In 1320 Census, 151 persons of registered people are male; 149 of which are female. 126 persons are married, 155 are single, and 19 are widow. Some families accepted the nicknames written in the Census as their surnames.

Keywords:

Bayındır, Elifli Village, Census, Population Registry Book

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

487

Köy hakkında kısa bilgi: Bayındır ilçesine 8 km. mesafede olan ova köylerindedir. Köyün kuruluşu kesin olarak belli değildir. 1530 tarihli Anadolu Vilayeti Muhasebe Defterinde “Eliflü” olarak geçmektedir¹. Kayda göre köyde toplam 27 hane, 5 mücerret bulunmaktadır². Toplanan yıllık vergi yani hasıl: 7175 akçedir³. Köyde Osmanlı döneminden bazı çeşme kitabeleri bulunmaktadır. Hacı Süleyman Çeşmesi: “Sahibül-Hayrat El-Hac Süleyman Sene: 1180⁴ “Diğer yüzü: Sene: 1218⁵ “Bu bir levha değildir Şükür vusul akdı.”(okunamadı) Cami çeşmesi: “Sahibül Hayrat ve’l-Hasenat Alaybeyizade Cabbar Muhammed hayratı. Sene: 1229⁶”, Yolüstü Çeşmesi: “Sahib ül- Hayrat vel- Hasenat Tekeli Hacı Hüseyin oğlu El-Hac Muhammed Sene: 1248⁷”.

Osmanlı Devleti’nde Genel Nüfus Sayımları ve R. 1320-21 (M.1904-5) Sayımı Hakkında Kısa Genel Bilgi: Osmanlı Devleti’nde 1831 yılında yapılan genel nüfus sayımında sadece erkekler yazılmıştır. Bayındır da Müslüman olarak 7.275 (% 86.84), Reaya 1.017 (% 12.15), Çingeneler ve Yahudiler yok, Ermeniler 73 (%0.87) toplamda 8.365 kişi vardı⁸. 1265 yılında yayınlanan “Sicil-i Nüfus Nizamnamesi” ile her kazada bir nüfus komitesi kurulmuştur. Nizamnameye göre sayımda bir heyet görevlidir.

¹ 1530 yılında Tire Köyleri; Emirli (Bayındır) 61 hane, Boynuyöğün 64 hane, Kara Halilli 29 hane, Gurgur 18 hane, Sandıklı 29 hane, Akçameşhed 67 hane, Koğulaca 80 hane, Hisarlık ve Cühdülu 17 hane, Balatlık 6 hane, Buruncuk 110 hane, Ayaklı 12 hane, Kızıl 6 hane, Eğridere 165 hane, Maden 87 hane, Kadifiye (Büyükkale) 62 hane, Kozluca 14 hane, Peşrefli 200 hane, Dağbeyi 23 hane, Şeyhler 31 hane, Bayındır 112 hane, Ergenli 104 hane, Yusufu 73 hane, Sarı Merye (Sarı Yurt) 86 hane, Tolos 29 hane, Canlı 29 hane, Yakacık 24 hane, Uşak Pınarı (Gaziler)11 hane, Uladı (Yakapınar) 53 hane, Bayram Gazili (Gaziler) 4 hane, Fota 53 hane, Yenice 19 hane, Kızılcaavlu 71 hane, Saruhanlı 26 hane, Boz ve Karahayıt 10 hane, Kale ve Çit 26 hane, Bağat 18 hane, Manda (Kırtepe) 16 hane, Avcı Deresi 115 hane, Karacalı 10 hane, Farkaşalı 21 hane, Karagünceli 32 hane, Çıplak ve Altuntaş 9 hane, Darmara (Eskioba) 44 hane, Çiniyeri 34 hane, Kürdüllü 22 hane, Kireli 15 hane, Kabil 3 hane, Ahmetli 17 hane, Malanda ve Manastr 27 hane, Şşalı ve Mürselli 11 hane, Düzen 16 hane, Akçameşhed 8 hane, Hacıoğlu 37 hane, Küçük Kedfiye (Küçükkale) 13 hane, Kılıç ve Yayla 10 hane, Akçahisar (Akçaşehir) 58 hane, Güncircik 15 hane, Yuvalı 15 hane, Korubayırı 52 hane, Yavaşlı 4 hane, Çamlıca 9 hane, Gençli 3 hane, Sülebeyli 13 hane, Furunlu 36 hane, Burgaz 43 hane, Kızılcakeçili 12 hane, Kiliseli Pınar (Osmancık) 9 hane, Daybeyli (Vakıfca) 8 hane, Hatun Güzellicesi (Göllüce) 28 hane, Çavuşlu 5 hane, Kemerdere 53 hane, Ulumenallı ve Keçimenallı 11 hane, Samsun , Çaşnigir, Çokallı, Kiliseli, Kurşak, Dağlamalı, Güme, Gelevenli, Biçerli, Eberceli ve Reyhanlı, Yeğenli, Çobanköy yerleşimlerinin hane sayıları verilmemiştir. Bakınız: A. Munis Armağan, Asya’dan Anadolu’ya Türklerin Anı Defteri , 2006 Tire , s.277.

² Bu kayda göre tahmini nüfusun (27X5=) 135+5= 140 kişi olduğunu söyleyebiliriz.

³ 166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530). Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1995, s.377.

⁴ Miladi 1766 / 67.

⁵ Miladi 1803 /04.

⁶ Miladi: 1813/14.

⁷ Miladi 1832 /33.

⁸ Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda ilk nüfus sayımı 1831*, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara, 1943, s. 206.

Heyeti bir nüfus memuru, bir papaz, bir haham görevlisi, bir su-
bay ve belediye meclisinden ve kaza idare meclisinden birer üye
oluşturmaktadır. Böylece nüfus müdürlükleri kurulmuş, sayımı
yapılanlara da birer nüfus tezkiresi verilmiştir. 1265 yılında başla-
yan yeni sayım 1889 yılında bitirilmiştir. Ancak istatistiği 1897'de
yayınlanabilmiştir. En son en esaslı ve kapsamlı yazım ise 1903
yılında başlanan ancak 1906 yılında bitirilen yazımdır⁹. Bu yazım
kayıtları şu an Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının nüfus kayıt
işlemlerinde dayanak olarak esas teşkil etmektedir. Bu sayım Ba-
yındır bölgesi için en son yersel/yerel nüfus sayım olma özelliğini
taşımaktadır. Ancak diğerlerinden farklı olarak, her idari birimin
nüfusu genişliğine göre defterlere yazıldığı, devletin sınırları için-
deki tüm bireylerin kayda alındığı, sayımı yapılan her vatandaşa
nüfus tezkiresi

hazırlandığı, her idari birimdeki her haneye ayrı hane numara-
sı verildiği, en esaslı sayımdır¹⁰. Ancak etnik azınlık olanlar, (ör-
neğin Rum, Ermeni gibi)

Osmanlı tebaalığını kabul etmeyenler bu sayımda deftere ya-
zılmamıştır.

Bölgemizde de bu sayım R.1320 (1904) yılında başlanmış ve
R.1321 (1905) yılında tamamlanmıştır.

17.08.1320 tarihli Elifli Köyü nüfus esas defterinin incelen-
mesi: Bugün idari teşkilat olarak köy olan Elifli Köyü'nde de muh-
tarlık arşivinde bulunan iki adet nüfus esas defteri kaydına göre
son Osmanlı nüfus yazımı 17.8.1320 (Miladi 1 Eylül 1904) de
yapılmıştır. Defter boyutu 50 cm X 70 cm'dir. Defterde toplam
137 aile kayıtlıdır. Verilen bilgilere göre son 20-25 yıldır yer deği-
şiklikleri ve diğer kayıtlar köylerdeki nüfus esas deftere işlenme-
mektedir. Deftere önce her nüfus hanesine bir hane¹¹ numarası
verilmiştir.

Asıl orijinal yazım defterlerinin ilçe nüfus müdürlüğü arşi-
vinde olduğunu öğrendik. Ancak izin verilmediği için 1976 yı-
lında yeni defterlere aktarılan bilgiler bu defterlere yazılmıştır.
Defterde hanenin ilk sırasına hane reisinin bilgileri yazılmıştır.
Hane reisinin isim ve varsa aile lakabı, baba adı, anne adı, doğum
yeri, doğum tarihi, medeni hali, cinsiyeti ve soyadı yazılıdır. İkinci

⁹ Kemal Karpat, Osmanlı Nüfusu (1830-1914), Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.

¹⁰ Nejedet Bilgi, " Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımı Hakkında", Türk Yurdu, C.19-20, (Aralık 1999- Ocak), s.117-124.

¹¹ Hane deyimi hakkında bakınız: Nejat Göyünç, "Hane deyimi hakkında", İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi S.32, (1979), s.331-348.

ve diğer sıralarda ise genellikle hane reisinin erkek kardeş, erkek çocuklar, takriben eş veya eşler var ise annesi ve kızlarıyla ilgili bilgiler vardır. Aile kütük defterinin karşı sayfasında ise o kişi ile ilgili doğum, ölüm, evlenme ve yer değiştirme ile ilgili bilgiler bulunmaktadır.

Yapılan 1904 yılı nüfus yazımında Elifli Köyü'nde toplam nüfus hane sayısı "66"dir¹². Her haneye bir numara verilmiştir. Bu numaralar bugün kimliklerimizdeki "aile sıra" numaralarımızdır. Hane reisi olan kişinin bazen lakapları verildiği gibi bazen de sadece isim olarak yazılmıştır. Baba ve anne isimleri yazılırken eğer yaşıyor ise direk ismi, yaşamıyor ise isminin başına "ölü" ibaresi vardır.

Doğum yerleri genellikle "Bayındır" dır. Bayındır sınırları içinde doğanlar için ise sadece "Bayındır" yazılmaktadır. İlçe sınırları dışında doğanların doğum yerleri ise özellikle belirtilmektedir. Doğum yılı olarak "Rumi yıl" yazılmıştır¹³.

Yaptığımız çalışmada ekteki köy nüfus özet defterinde de görüleceği üzere bütün veriler özet tablo şeklinde verilmiştir.

Yazımda köyde bulunan 66 nüfus hanesinde toplam kişi sayısı "300" dür¹⁴. Hane başına ortalama nüfus miktarı¹⁵ ise 4.54'dir¹⁶. Tarihi demografi araştırmalarında genellikle hane ortalama nüfus miktarı 5 olarak kabul edilmektedir. Elifli Köyü'ndeki hane başına ortalama nüfus miktarı bu rakamın biraz altındadır.

Yazımı yapılan hane reislerinin ortalama yaşı "41.01"dir¹⁷. Yazımda en yaşlı hane reisi iki kişidir¹⁸. Hane no 1 yazımda hane de toplam yedi erkek, altı kadın olmak üzere toplam on üç kişinin kaydı bulunmaktadır¹⁹. Yazımda en genç olan kişi ise hane sıra

¹² Aynı yıl yazımı yapılan ve araştırma yapılan 39 köyde en fazla hane sayısı 183 hane ile Fırınlı Köyüdür. Bakınız: Fırınlı Köyü Nüfus Esas defteri, 3 Cilt, Fırınlı Köyü Muhtarlık arşivi.

¹³ Doğum yıllarını miladiye çevirmek için "584" ilave edilmelidir.

¹⁴ Araştırma yapılan 39 köyde aynı yılki sayımda en fazla kişi sayısı 858 kişi ile Fırınlı Köyüdür. Bakınız: Fırınlı Köyü Nüfus Esas defteri, 3 Cilt, Fırınlı Köyü Muhtarlık arşivi.

¹⁵ (Toplam kişi sayısı / hane sayısı=) 300 / 66.

¹⁶ Araştırma yapılan 39 köyde hane halkı en kalabalık idari birim 7.90 kişi ile Söğütören (Karaburgaz) Köyü'dür. Bakınız: Söğütören Nüfus Esas Defteri. Söğütören Köy Muhtarlığı arşivi.

¹⁷ Aynı yılki sayımda hane reisi yaş ortalaması en büyük Tekke Köyüdür. Tekke Köyü dağılan idari birimlerden olup nüfus esas defteri Pınarlı Köyü nüfus esas defterine eklenmiştir. Bakınız: Pınarlı Nüfus Esas Defteri, 3 cilt. Pınarlı Köyü Muhtarlık arşivi.

¹⁸ Hane no 1 'de kayıtlı Ölü Hasan oğlu 1253 doğumlu "Ayvazoğlu damadı Mehmet" ve Hane no 49'da kayıtlı olan Ölü Mehmet oğlu 1253 doğumlu "Burgazovalıoğlu Veli". Yazımda her ikisi de "67" yaşındadır. Bugün bu aile ailelerden H.49 "Kapalı kayıt" konumunda olup soyu devam etmemektedir.

¹⁹ Bu gün bu aile "AYVAZOĞLU" soyadını taşımaktadır. İdari birimde aile "Kara İsmailler" olarak bilinmektedir.

numarası “28” olan Ölü Süleyman oğlu “Devecioğlu Mahmut” dur. Yazımda hane reisi olarak “5” yaşındadır. Hane halkı bir erkek bir kadın olmak üzere toplam iki kişiden oluşmaktadır. Hane bugün “Kır Kafalar” Lakabıyla bilinmektedir. Şuan “PALAZ” soyadını taşımaktadırlar.

Hane reislerinin cinsiyeti: 66 hane reisinin “65”²⁰i erkek, sadece (H.5)1 hane reisi “Ölü Şaturoğlu İbrahim eşi Ümmü” kadındır²¹. Bugün bu aile kapalı kayıt konumundadır.

Hane reislerinin defterde bulunan lakapları: Hane²² H.1 (Ayvazoğlu), H.2-3-4-5-6-8 (Şaturoğlu), H.7-14-15-17-29-37-53-56-57-59-60-61 (Lofça Muhacirlerinden), H.9 -10 (Hamacioğlu), H.11 (HacıTahtacioğlu), H.12 (Mustafa Munip) H.13 - 49 (Burgazovalioğlu), H.16 (Değirmencioğlu), H.18 - 48 (Molla Hasan oğlu), H.19 (Kızanlık Muhacirlerinden), H.20-21-41 (KocaMehmet Oğlu), H.22 (Hacıbaşoğlu), H.23 (Osman), H.24-25(Yörük Osman Oğlu), H.26 (Sindelioğlu), H.27-28 (Devecioğlu), H.30-31 (İsaOğlu), H.32-35 (Çalhoğlu), H.33-34 (Manavoğlu), H.36 (Hamzaoğlu), H.38 (İnceoğlu Oğlu), H.39 (Darmaralioğlu), H.40 (Kelhasanoğlu), H.41(Koca Ahmet oğlu) H.42-43 (Arapoğlu), H.44 (Kar Ahmet Oğlu), H.45(Sırmaçoğlu), H.46 (Deştibanoğlu), H.47 (Kırlıoğlu), H.48 (Molla Hasan Oğlu), H.49 (Burgazovalioğlu), H.50 (Muhacir Salim Oğlu), H.51-64 (Mustafa), H.52(Sağioğlu), H.54 - 55(Kırbıyıkioğlu), H.58 (Veli), H.62 (MestanOğlu), H.63 (Bağdathioğlu), H.65(Girit Muhacirlerinden), H.66(Kara) lakabını kullanmışlardır.

Hane reislerinin baba ve annelerinin sağ veya ölü olma durumları:66 hanenin bir tanesinin babası sağ²³ diğerleri ise ölüdür²⁴. 66 hane reisinin 17 tanesinin annesi sağ²⁵, diğerleri ise ölüdür²⁶.

Hane reislerinin doğum yerleri:66 hane reisinin 50 tanesi ”Bayındır”²⁷, 11 tanesi “Lofça”²⁸ ‘da doğmuştur.

Hane reislerinin soyadları: 66 hanenin 53 tanesinin²⁹ soyadı defterde kayıtlıdır. 13 tanesinin³⁰ ise soyadı defterde kayıtlı de-

²⁰ % 98.48.

²¹ % 1.52.

²² Açıklama: Bundan sonra hane sadece H. olarak gösterilecektir.

²³ %1, 51.

²⁴ %98, 49.

²⁵ %25, 75.

²⁶ %74, 25.

²⁷ %75, 75.

²⁸ %16, 66.

²⁹ %80, 30.

³⁰ %19, 70.

ğildir. Bunun nedeni ise bu hanelerin kapalı kayıt olması konusunda veya soyadı almadan önce naklen başka bir idari birime gitmesinden dolayıdır.

Hane içi kişi sayısı: Yazımda en kalabalık aile “H.1 “AYVAZOĞLU” soyadını taşıyan aile olan hanedir. Yazımda hanede toplam “13” kişi vardır. Yazımda hane içi kişi sayısı en az olan haneler ise “H.44 - 65” dir. Bu hanelerde kişi sayısı “1” dir.

Yazımdaki hanelerin su anda idari birimdeki lakapları: H.1 “Kara İsmailer”, H.2 “Bekir Osmanlılar”, H.3-4-5-6 “Şatıroğulları”, H.7-8-9 “Hamamcılar”, H.11 “Tahtacıoğlu” H.12 “Vehbiler”, H.13 “Karaballılar”, H.14 “Çakırosmanlar”, H.15 “Toksallılar”, H.16 “Sünnetçiler”, H.17 “Kara Mehmetler”, H.18 “İsmailer”, H.19 “Halimler”, H.22-23-24 “Hacı Başlar”, H.26 “Celiler”, H.27-28 “Kırkafalılar”, H.31 “Ese Oğulları”, H.32 “Çalılılar”, H.34 “Mannav Hasanlar”, H.35 “Uçarcılar”, H.36 “Muştucular”, H.37 “Mancırlar”, H.38 “Necipler”, H.39 “Aşçılar”, H.40 “Savranlar”, H.41 “Koca Ahmetler”, H.42 “Arap Şerifeler”, H.45 “Hacı Veliler”, H.46 “Ciddeliler”, H.47 “Uzalar”, H.51 “Çallı Ahmetler”, H.53-60 “Mancır Mehmetler”, H.54 “Arap Kızı”, H.59 “Hocalar”, H.64 “Kara Dallılar”, H.66 “Yaşarlar”dır.

1320 yazımındaki hanelerle ilgili açıklamalar: Bazı hanelerin kayıtları halen köy nüfus defterinde “kayıdı devam” etmektedir³¹.

Bazı hanelerin kayıtları “kapalı kayıt” konumundadır³².

Bazı haneler idari birimden başka bir idari birime yer değiştirerek kapalı kayıt konumundadır³³.

Bazı hanelerdeki kişilerin bazıları başka bir idari birime yer değiştirerek kaydını aldırılmışlardır³⁴.

Hanelerin defterdeki lakapları ile örtüşen soyadları vardır³⁵.

³¹ %57, 57. Bu haneler şunlardır:

H.1 (AYVAZOĞLU), .2 (TAŞKEN), H.10 (HAMAMCIOĞLU), H.12 (KINIŞ), H.13 (GEMİKAYASI), H.14 (METİNSU), H.15 (ATAÇ), H.16 (GÜZELSOY), H.17 (METİNSOY), H.18 (SAYGILI-EKE), H.19 (KOZALI), H.22-23 (BAŞTUĞRAL), H.24 (ACAROL), H.25 (HASTÜRK), H.26 (METİNKAYA), H.27-28 (PALAZ), H.31(TÜRELİ), H.32 (METİNKOL), H.34 (ÜSTÜNOL), H.35 (ÇİÇEKÇİ), H.37 (HASÇETİN), H.38 (İNCEER), H.39 (ÖZAŞÇI), H.40 (CANTEKİN), H.41(BÜYÜKSEL -AKMAN), H.42 (AZMUŞ), H.45 (GÖKAĞAÇ), H.46 (KARAKURT), H.47 (UZA), H.51 (ÇALLIER), H.53 (HASSOY), H.54 (SAĞANAK), H.59 (BECAN), H.60 (NAMLIKAL), H.64 (HOŞCAN), H.66 (CANKUL).

³² %42, 42. Bu haneler şunlar: H.3-4-5-6-7-8-9-11-20-21-29-30-33-36-43-44-48-49-50-52-55-56-57-58-61-62-63-65’dir.

³³ % 4.54. Bu haneler şunlardır: H.2 (Torbalı), H.42 (Tire-Yeniçiftlik Köyü), H.47(Çırpıköy)’dür.

³⁴ %7.57. Bu haneler şunlardır: H.26 (Fırınlı Köyü), H.19 (İzmir-Güzelyalı), H.40 (İzmir), H.51 (Torbalı), H.66 (İzmir-Karşıyaka).

³⁵ H.1 Ayvazoğlu (AYVAZOĞLU), H.3-4-5 Şatıroğlu (ŞATIROĞLU), H.9-10 Hamamcıoğlu (HAMAMCIOĞLU), H.38 İnceoğlu (İNCEER)’dir.

Hanelerin aldığı soyadları ile bugün idari birimdeki lakapları örtüşenler vardır³⁶. 1320 yazımındaki kişilerin cinsiyet durumları: Yazımı yapılan 300 kişiden 151 kişi erkek³⁷, 149 kişisi³⁸ ise bayandır.

1320 yazımındaki kişilerin medeni durumları: Yazımı yapılan 300 kişiden 126 kişi³⁹ evli, 155 kişi⁴⁰ bekâr ve 19 kişisi⁴¹ duldur.

1320 yazımından sonra köye göç gelen haneler ve hane reislerinin doğum yerleri: 1322 yılı: H.67 (Bosna), H.68 (Akseki), 1328 yılı: H.69 (Bayındır), 1329 yılı : H.70-71-72 (Dedeagaç), H.73(Suhabı), H.74 (Edirne), 1330 yılı:H.75 (Edirne), 1331 yılı : H.78 (Gevgeli), H:79 (Sofulu), H.80 (Tire), 1332 yılı: H.81 (Sofulu), 1337 yılı: H.82 (Bayındır), 1339 yılı: H.84 (Çeşmeler), 1340 yılı: H.85 (Akseki), 1341 yılı:H.86 (Bayındır) ... şeklinde devam etmektedir. Kütüğe en son H.137 kayıtlıdır.

Elifli Köyü'nün tespit edebildiğimiz bilinen nüfus sayım sonuçları şöyledir⁴².

Yıl	Sayı
1891	272
1904	300
1923	372
1935	450
1940	512
1945	512
1950	557
1955	573
1960	617
1965	619
1970	622
1975	779
1980	704
1985	842
1990	485
1997	430
2000	477

2008 yılı TÜİK adrese dayalı nüfus kayıt sistemi nüfus sayımı sonuçlarına göre 168 erkek, 175 kadın olmak üzere toplam: 343 kişi nüfus vardır.

³⁶ H.3-4-5 ŞATIROĞLU (Şatiroğlu), H.9-10 HAMAMCIOĞLU (Hamamcılar), H.22-23 BAŞTUĞRAL (Hacı Başlar), H.36 MUŞTUCU (Muştucular), H.39 ÖZAŞÇI (Aşçılar), H.51 ÇALLIER (Çallı Ahmetler)'dir

³⁷ %50,33.

³⁸ %49,67.

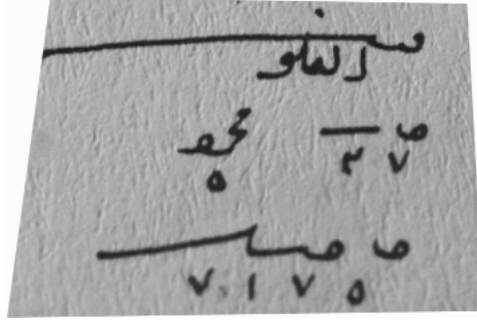
³⁹ %42,00.

⁴⁰ %51,66.

⁴¹ %6,34.

⁴² Sadiye Tutsak, T.29 Mali 1307 (1891 miladi) Yılı Aydın Vilayet Salnamesi Cilt 2, 1988, (Ege Üni. Edebiyat Fak. Tarih Bölümü bitirme tezi), XXX+375, Dan. Doç. Dr. Necmi Ülker., İlgili yılların Genel Nüfus Sayımları (TÜİK Bölge Müdürlüğü kütüphanesi), 1923 Senesi İzmir Vilayet İstatistiği, 1. kitap. Yay. Haz. Erkan Serçe, İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir, 2001. S. 16-17.

1530 yılı "Elüflü" kaydı

Elifli Köyü genel görünüm (Necat Çetin özel arşivi)

Yolüstü çeşmesi kitabesi (Necat Çetin özel arşivi)

ELİFLİ KÖYÜ NÜFUS ESAS DEFTERİ ÖZETİ

Hane no	Hane Reisinin Adı	Babası	Annesi	Doğum yeri	Doğum yılı	Yazındaki yaşı	Hanenin Bugünkü Soyadı	Hane halkı kişi sayısı
1	Ayazoğlu damadı Mehmet ¹	Ölü Hasan	Ölü Halime	Bayındır	1253	67	AYVAZOĞLU	13
2	Şaturoğlu İbrahim ²	Ölü Bekir	Ölü Hatice	Bayındır	1283	37	TEKŞEN	6
3	Şaturoğlu Mustafa ³	Ölü Bekir	Ölü Hatice	Bayındır	1289	31	ŞATIROĞLU	3
4	Şaturoğlu Mehmet ⁴	Ölü Halil	Ölü Şerife	Bayındır	1278	42	ŞATIROĞLU	6
5	Ölü Şaturoğlu İbrahim eşi Ümmüt ⁵	Ölü Hasan	Ölü Ayşe	Bayındır	1288	32	ŞATIROĞLU	2
6	Şaturoğlu Hasan ⁶	Ölü Ahmet	Ölü Fatma	Bayındır	1290	30	ÖDEN	3
7	Lofça Muhacirlerinden Hasan ⁷	Ölü Bilal	Fatma	Lofça	1279	41	HAMAMCIOĞLU	7
8	Şaturoğlu damadı İbrahim ⁸	Ölü Hüseyin	Ölü Halime	Bayındır	1258	62		4
9	Hamacıoğlu Halil ⁹	Ölü Mehmet	Fatma	Bayındır	1277	43	HAMAMCIOĞLU	7
10	Hamacıoğlu Mustafa ¹⁰	Mehmet	Fatma	Bayındır	1280	40	HAMAMCIOĞLU	5
11	Hacı Tahircioğlu Mehmet ¹¹	Ölü Ahmet	Hatice	Bayındır	1282	38	BALDERE	4
12	Mustafa Mümp ¹²	Ölü Ahmet	Ölü Nefise	Bayındır	1280	40	KINIŞ	4
13	Burgazovalıoğlu İbrahim ¹³	Ölü Ali	Serife	Bayındır	1303	17	GEMİKAYASI	2
14	Lofça Muhacirlerinden Osman ¹⁴	Ölü Yusuf	Ölü Ayşe	Lofça	1245	75	METİNSU	7
15	Lofça Muhacirlerinden Ahmet ¹⁵	Ölü Mehmet	Ölü Ayşe	Lofça	1289	31	ATAÇ	3
16	Değirmencioğlu Ahmet ¹⁶	Ölü İsmail	Ölü Fatma	Bayındır	1284	36	GÜZELSOY	11
17	Lofça Muhacirlerinden Mehmet ¹⁷	Ölü Halil	Ölü Hatice	Lofça	1268	52	METİNSOY	4
18	Molla Hasan oğlu İsmail ¹⁸	Ölü İbrahim	Ölü Fatma	Bayındır	1288	32	SAYGILI - EKE	7
19	Kızamlık Muhacirlerinden Halim ¹⁹	Ölü Mehmet	Havva	Kızamlık	1283	37	KOZALI	9
20	Koca Mehmet oğlu Halil ²⁰	Ölü Mehmet	Hatice	Bayındır	1280	40	ESİNDAL	5
21	Koca Mehmet oğlu Hasan ²¹	Ölü Mehmet	Hatice	Bayındır	1288	32	ESİNGÜL	4
22	Hacıbaşoğlu Mehmet ²²	Ölü Mehmet	Ölü Ayşe	Bayındır	1280	40	BAŞTUĞRAL	5
23	Osman ²³	Ölü Mehmet	Ölü Ayşe	Bayındır	1283	37	BAŞTUĞRAL	4
24	Yörük Osman oğlu Hasan ²⁴	Ölü Ahmet	Ölü Ayşe	Bayındır	1280	40	ACAROL	7
25	Yörük Osman oğlu İbrahim ²⁵	Ölü Osman	Ölü Hatice	Bayındır	1286	34	HASTÜRK	4
26	Sindeliolu Süleyman ²⁶	Ölü Mustafa	Ölü Cennet	Bayındır	1290	30	METİNKAYA	3

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

27	Devecioğlu Hamza ²⁷	Ölü Kerim	Ölü Düriye	Bayındır	1288	32	PALAZ	3
28	Devecioğlu Mahmut ²⁸	Ölü Süleyman	Dönce	Bayındır	1315	5	PALAZ	2
29	Lofça Muhacirlerinden Yusuf ²⁹	Ölü Yusuf	Ölü Fatma	Lofça	1282	38	KÜÇÜKOVA	4
30	İsa oğlu Ali ³⁰	Ölü Mehmet	Ölü Fatma	Bayındır	1257	63	TÜRELİ	3
31	İsa oğlu Mehmet ³¹	Ölü Osman	Emine	Bayındır	1298	22	TÜRELİ	8
32	Çalioğlu Ahmet ³²	Ölü Hasan	Ölü Ayşe	Bayındır	1259	61	METİNKOL	6
33	Manavoğlu Mehmet Ali ³³	Ölü Yusuf	Ölü Fatma	Bayındır	1259	61	METİNKOL	3
34	Manavoğlu Hasan ³⁴	Ölü Yusuf	Ölü Fatma	Bayındır	1288	32	ÜSTÜNOL	6
35	Çalioğlu Mehmet ³⁵	Ölü Hüseyin	Ölü Gülsüm	Bayındır	1280	40	GİKEKÇİ	6
36	Hamza oğlu damadı Mehmet ³⁶	Ölü İbrahim	Ölü Hüseyin	Bayındır	1270	50	MUŞTUCU	4
37	Lofça Muhacirlerinden Hasan ³⁷	Ölü Ahmet	Ölü Ayşe	Bayındır	1258	62	HASÇETİN	3
38	İnceoğlu Mehmet ³⁸	Ölü Hüseyin	Zelha	Bayındır	1290	30	İNCEER	10
39	Darmaraloğlu Hüseyin ³⁹	Ölü Hasan	Ummahan	Bayındır	1278	42	ÖZAŞCI	6
40	Kel Hasan oğlu Hasan ⁴⁰	Ölü Osman	Ölü Fatma	Bayındır	1264	56	CANTEKİN	5
41	Koca Ahmet oğlu Halil ⁴¹	Ölü Ahmet	Ölü Fatma	Bayındır	1259	61	BÜYÜKSEL - ARKMAN	5
42	Arapoğlu Sadullah ⁴²	Ölü Abdullah	Havva	Bayındır	1291	29	AZMUŞ	4
43	Arapoğlu Ali ⁴³	Ölü Abdullah	Ölü Havva	Bayındır	1255	65		2
44	Kara Ahmet oğlu Süleyman ⁴⁴	Ölü Mustafa	Ölü Hatice	Bayındır	1258	62		1
45	Sırnacıoğlu Mustafa Ali ⁴⁵	Ölü İbrahim	Hatice	Bayındır	1297	23	GÖKAĞAÇ	2
46	Desibanoğlu İbrahim ⁴⁶	Ölü Hasan	Ummahan	Bayındır	1297	23	KARAKURT	6
47	Kırhoğlu Süleyman ⁴⁷	Ölü Hüseyin	Ölü Fatma	Bayındır	1288	32	UZA	1
48	Molla Hasan oğlu Hasan ⁴⁸	Ölü İbrahim	Ölü Fatma	Bayındır	1264	56		2
49	Burgazovalıoğlu Veli ⁴⁹	Ölü Mehmet	Ölü Ayşe	Bayındır	1253	67		5
50	Muhacir Salim oğlu İbrahim ⁵⁰	Ölü Salim	Fatma	Bayındır	1308	12		3
51	Mustafa ⁵¹	Ölü Mustafa	Ölü Fatma	Bayındır	1282	38	ÇALLIER	5
52	Sağoğlu Mehmet ⁵²	Ölü Ahmet	Ölü Hatice	Bayındır	1280	40		4
53	Lofça Muhacirlerinden Mehmet ⁵³	Ölü Hasan	Ölü Hatice	Lofça	1288	32	HASSOY	4
54	Kırbyrkoğlu Osman ⁵⁴	Ölü Mehmet	Emine	Bayındır	1292	28	SAĞANAK	5

55	Kırbıyıkoglu Hasan ⁵⁵	Ölü Mustafa	Ölü Aysel	Bayındır	1279	41		4
56	Lofça Muhacirlerinden Veli ⁵⁶	Ölü Hasan	Ölü Aysel	Lofça	1276	44		6
57	Lofça Muhacirlerinden Ahmet ⁵⁷	Ölü Molla Mehmet	Ölü Aysel	Lofça	1284	36	VIDİNLİ	3
58	Veli oğlu Veli ⁵⁸	Ölü Mehmet	Ölü Aysel	Bayındır	1292	28	HASYURT	3
59	Lofça Muhacirlerinden Molla Abdullah ⁵⁹	Ölü Hasan	Ölü Aysel	Lofça	1264	56	BECAN	3
60	Lofça Muhacirlerinden Molla Mahmud ⁶⁰	Ölü Mustafa	Ölü Fatma	Lofça	1264	56	NAMLIKAL	5
61	Lofça Muhacirlerinden Molla Salih ⁶¹	Ölü Hasan	Ölü Aysel	Lofça	1267	53	HASKOL	5
62	Mestan oğlu Mestan ⁶²	Ölü Mahmud	Ölü Aysel	Davas	1292	28		4
63	Bağlatlıoğlu Ali ⁶³	Ölü Hüseyin	Ölü Emine	Akseli	1263	57		2
64	Mustafa ⁶⁴	İbrahim	Aysel	Bayındır	1273	47	HOŞCAN	3
65	Girit muhacirlerinden Hüsnü ⁶⁵	Ölü Ali	Ölü Feride	Resmo	1295	25		1
66	Kara Ali ⁶⁶	Ölü Hüseyin	Ölü Fatma	Tire	1276	44	CANKUL	4
67 ⁶⁷	Bosna muhahirlerinden Haşim ⁶⁸	Ölü Mustafa	Ölü Hatice	Bosna	1278			
68	Busalıoğlu İbrahim ⁶⁹	Ölü Mehmet	Ölü Fatma	Akseli	1285		İŞİKYÜZ	
69 ⁷⁰	Kürtüoğlu Ali ⁷¹	Ölü Mehmet	Ölü Aysel	Bayındır	1272		ÖZGÜN	
70 ⁷²	Hacı Ahmet oğlu İsmail ⁷³	Ölü Hacı Ahmet	Aysel	Dedeoğaç	1274		ERÖN	
71	Hacı Ahmet oğlu Hasan ⁷⁴	Ölü Hacı Ahmet	Aysel	Dedeoğaç	1269		ERÖN	
72	Yaşlaroğlu İbrahim ⁷⁵	Ölü Hasan	Fatma	Dedeoğaç	1304			
73	Ali ⁷⁶	Ölü Hasan	Ölü Hatice	Sulhabi	1279		SINACI	
74	Satı ⁷⁷	Ölü Osman	Ölü Dürdane	Edirne	1304		AKÇAY	
75 ⁷⁸	Muhaciroğlu Himmet ⁷⁹	Ölü Halil	Ölü Hatice	Edirne	1285		ÇEŞME	
76	Muhacir İbrahim oğlu İbrahim ⁸⁰	Ölü İbrahim	Ölü Havva		1265			
77	Muhacir İbrahim oğlu asan ⁸¹	Ölü İbrahim	Ölü Emine		1295			
78 ⁸²	Muhacir Memiş oğlu Şaban ⁸³	Ölü Memiş	Ölü Fatma	Geygeli	1296			
79	Kara Raşit oğlu İbrahim ⁸⁴	Ölü Raşit	Ölü Hatice	Sofulu	1307		ALPARSLAN	
80	Elif	Ölü Mehmet	Ölü Keziban	Tire	1281			
81 ⁸⁵	Hasan ⁸⁶	Ölü Bekir	Aysel	Sofulu	1312			
82 ⁸⁷	Sütdelli Hasan kızı Aysel ⁸⁸	Ölü Hasan	Ölü Cennet	Bayındır	1293		METİNKAYA	

83 ⁸⁹	Muhacir Rasim ⁸⁰	Ölü Mehmet	Ölü Fatma	Çeşmeler	1303		
84	Sofulu Muhacirlerinden Fatma ⁸¹	Ölü Süleyman	Feride	Akseki	1305	METİNDAG	
85 ⁸²	Uzun Ali oğlu Mehmet Ali ⁸³	Ölü Ali	Ölü Emine	Bayındır	1292	UZUN	
86 ⁸⁴	Telli Emir oğlu Mustafa ⁸⁵	Ölü Mehmet	Ayşe	Alaiye	1317	TERCAN	
87	Alayedi Ramazan ⁸⁶	Ölü Mahmut	Ölü Fatma	Pazarcık	1315	SEVİNİŞ	
88	Mehmet ⁸⁷	Ölü Hasan	Ölü Ayşe	Köprülü	1305	DEMİRDİREK	
89 ⁸⁸	Şahin ⁸⁹	Ölü Hüşiit	Ölü Güliyye	Bayındır	1293	KOCAEFE	
90 ⁹⁰	Mustafa ¹⁰¹	Ölü Abdullah	Ölü Ayşe	Bayındır	1289	İGÜS	
91	Ahmet ¹⁰²	Mehmet	Hatice	Bayındır	1308	SIRAY	
92	Yusufl ¹⁰³	Ölü Hasan	Ayşe	Akseki	1304	GÜDÜCÜOL	
93 ⁹⁴	Mehmet ¹⁰⁵	Ölü Hasan	Ayşe	Edirne	1320	GÜZELSU	
94 ¹⁰⁶	Yusufl ¹⁰⁷	Mehmet Ali	Fatma	Akseki	1315	AKGÜN	
95	Ramazan ¹⁰⁸	Ölü Mahmut	Fatma	Akseki	1315	AKAGÜN	
96	Mustafa Çavuş ¹⁰⁹	Ölü Mehmet	Ölü Hatice	Akseki	1286	TURNA	
97 ¹¹⁰	Salih ¹¹¹	Ölü Sabit	Ölü Meryem	Usturumca	1317	SARIN	
98 ¹¹²	Ahmet ¹¹³	Ölü Abbas	Ölü Mühraban	Köprülü	1329	TEKŞEN	
99 ¹¹⁴	Mustafa ¹¹⁵	Mehmet Ali	Fatma	Güzelsu	1328	BAYINDIR	
100 ¹¹⁶	Şemsettin ¹¹⁷	Abdullah	Naile	Taşlıca	1313	ÇEŞMECİK	
101	Hüseyin ¹¹⁸	Ölü Ali	Samiyeye	Sofulu	1322	BOLAT	
102 ¹¹⁹	Ahmet ¹²⁰	Ölü Hasan	Emine	Akseki	1320	ÖZCAN	
103 ¹²¹	Abdullah ¹²²	Ölü Süleyman	Ölü Ayşe	Akseki	1295	YÜRÜK	
104	Ali ¹²³	Ölü Mahmut	Ölü Fatma	Serinliya	1318	BİÇAK	
105	Hasan ¹²⁴	Mehmet	Gülsüm	Akseki	1314	AK	
106	Niyazi ¹²⁵	Ölü Ahmet	Fatma	Akseki	1336	KON	
107 ¹²⁶	Hasan ¹²⁷	Ahmet	Ayşe	Bayındır	1326	TEKİN	
108	Hasan ¹²⁸	Ölü Yusuf	Ölü Fatma	Güzelsu	1317	İŞCAN	
109	Hasan ¹²⁹	Ölü Mehmet	Ölü Ayşe	Çaltıcukur	1318	ÇALIŞKAN	
110	Mustafa Ali ¹³⁰	Ölü Mehmet	Fatma	Taşlıca	1331		

111 ¹³¹	Emin ¹³²	Mehmet	Ayşe	Bayındır	1312	TERCAN
112	İsmail ¹³³	Ölü Hacı Hüseyin	Meryem	Bayındır	1303	EVLİÇEOĞLU
113 ¹³⁴	Emin ¹³⁵	Hüseyin	Sadiye	Ruscuk	1929	MOLLA
114	Yusufl ¹³⁶	Ölü Mustafa	Ölü Meryem	Stümbüle	1325	ALTINER
115	Haklı ¹³⁷	Ölü Rıdvan	Sabriye	Yeniköy	1331	EFEYOĞLU
116 ¹³⁸	Mehmet ¹³⁹	Ahmet	Fatma	Eskioba	1929	YILDIRAN
117	Hüseyin ¹⁴⁰	Mehmet	Hatice	Minval	1926	ÇEVİK
118	İsmail ¹⁴¹	Beikir	Fatma	Bayındır	1323	YAĞCI
119	Mustafa Zeki ¹⁴²	Mehmet	Bedriye	Bağlat	1328	KAROL
120	Sadık ¹⁴³	İbrahim	Ayşe	Kasaba	1338	GEMİKAYA
121	Halil ¹⁴⁴	Ölü Mehmet	Fatma	Minval	1327	ÇOŞKUN
122 ¹⁴⁵	Ramazan ¹⁴⁶	Ölü Hüseyin	Ölü Huriye	Çal	1316	GÖK
123	Süleyman ¹⁴⁷	Mehmet Ali	Hatice	Bayındır	1927	GÜDEM
124	İsmail ¹⁴⁸	Arslan	Kaymet	Cuma-i bala	1323	GÜLER
125 ¹⁴⁹	Mehmet Ali ¹⁵⁰	Ölü Ali	Emine	Bayındır	1340	ABACIOĞLU
126 ¹⁵¹	Durrus Ali ¹⁵²	Ölü Kadir	Ölü Mümüne	Hocaköy	1327	AKIŞ
127 ¹⁵³	Mehmet ¹⁵⁴	Ali	Fatma	Bayındır	1931	MEREY
128	İbrahim ¹⁵⁵	Ali	Hatice	Bayındır	1931	KOCAMANOĞLU
129 ¹⁵⁶	Ahmet ¹⁵⁷	Halil	Keziban	Bayındır	1942	ÖZKUL
130	Ahmet ¹⁵⁸	Yusufl	Makbule	Minval	1942	GÜLTEKİN
131 ¹⁵⁹	Erol ¹⁶⁰	Yusufl	Makbule	Akseki	1940	GÜLTEKİN
132 ¹⁶¹	Halil ¹⁶²	Ahmet	Halize	Çengene	1333	ÇELİK
133	Ayşe ¹⁶³	Mustafa	Ayşe	Bayındır	1329	GÜLEÇ
134 ¹⁶⁴	Hatice ¹⁶⁵	Mehmet	Hatice	Akseki	1941	ÇEVİK
135 ¹⁶⁶	Abdurrahim ¹⁶⁷	Abdurrahman	Şerife	Bayındır	1933	FILİZKAL
136 ¹⁶⁸	Mehmet ¹⁶⁹	İsmail	Ayşe	Tire	1334	ORAL
137 ¹⁷⁰	Hüseyin ¹⁷¹	Halil	Keziban	Bayındır	1938	ÖZKUL

Tablo Notları:

1	Kara İsmailler.	32	Çallılar.	66	Yaşarlar. Bazısı İzmir'e nakil gitti.
2	Bekir Osmanlar. Nakden Torbalı Ertuğrul Mahallesi'ne gitti.	33	Kapalı kayıt.	67	Deftere kayıt yılı:1322 (M.1906).
3	Şatroğulları. Kapalı kayıt.	34	Mamav Hasanlar.	68	Kapalı kayıt.
4	Şatroğulları. Kapalı kayıt.	35	Uçarcılar.	69	Kapalı kayıt.
5	Şatroğulları. Kapalı kayıt.	36	Muştuçular. Kapalı kayıt.	70	Deftere kayıt yılı:1328 (M.19012).
6	Şatroğulları. Kapalı kayıt.	37	Macurlar.	71	Topal Durmuşlar. Bazısı nakil Bayındır Dereköy'e gitti.
7	Hamaçlılar. Kapalı kayıt.	38	Necipler.	72	Deftere kayıt yılı:1329 (M.1913).
8	Kapalı kayıt.	39	Aşçılar.	73	Macurlar. Canlı Köyü'ne nakil gitti.
9	Hamaçlılar. Kapalı kayıt.	40	Savranlar. Bazıları İzmir'e nakil gitti.	74	Kapalı kayıt.
10	Hamaçlılar.	41	Koca Ahmetler.	75	Kapalı kayıt.
11	Tahtaçoğlu. Kapalı kayıt.	42	Arap Şerifler. Nakden Tire Yeniçiflik Köyü'ne gitti.	76	Selçuk'a nakil gitti.
12	Vehbiler.	43	Kapalı kayıt.	77	Zatler.
13	Karaballar.	44	Kapalı kayıt.	78	Deftere kayıt yılı:1330 (M.1914).
14	Çakır Osmanlar	45	Hacı Veliler.	79	Cemaller- Hacı Veliler.
15	Tokallılar.	46	Cideler.	80	Kapalı kayıt.
16	Sünnetçiler. Bazısı Fırlı Köyü'ne nakil gitti.	47	Uzalar. Nakden Çırpköy'e gitti.	81	Kapalı kayıt.
17	Kara Mehmetler.	48	Kapalı kayıt.	82	Deftere kayıt yılı:1331 (M.1915).
18	İsmailler.	49	Kapalı kayıt.	83	Kapalı kayıt.
19	Halimler. Bazısı nakden İzmir Güzelyalı'ya gitti.	50	Kapalı kayıt.	84	Kapalı kayıt.
20	Kapalı kayıt.	51	Çallı Ahmetler. Bazısı Torbalı Helvacı Köy'e nakil gitti.	85	Deftere kayıt yılı:1332 (M.1916).
21	Kapalı kayıt.	52	Kapalı kayıt.	86	Kapalı kayıt.
22	Hacıbaşlar.	53	Macir Mehmetler.	87	Deftere kayıt yılı:1337 (M.1921).
23	Hacıbaşlar.	54	Arapkızı.	88	Celiller.
24	Yörükler.	55	Kapalı kayıt.	89	Deftere kayıt yılı:1339 (M.1923).
25	Yörükler.	56	Kapalı kayıt.	90	Kapalı kayıt.
26	Celiler.	57	Kapalı kayıt.	91	Hacı Hasanlar.
27	Kurkafallar.	58	Kapalı kayıt.	92	Deftere kayıt yılı:1340 (M.1924).
28	Kurkafallar.	59	Hocalar.	93	Yağcılar.
29	Kapalı kayıt.	60	Macir Mehmetler.	94	Deftere kayıt yılı:1341 (M.1925).
30	Kapalı kayıt.	61	Kapalı kayıt.	95	Efeler- Topal Eminler.
31	Ese oğulları.	62	Kapalı kayıt.	96	Kapalı kayıt.
		63	Kapalı kayıt.	97	Mamavlar.
		64	Karadallılar.	98	Deftere kayıt yılı:1927.
		65	Kapalı kayıt.	99	Şahin Dayı.

- 100 Deftere kayıt yılı:1928.
101 Koca Efeler. Derebaşı Köyü'nden naklen geldi – Karabağlar'a nakil gitti.
102 Bayındır/Demicilik Mah. naklen geldi.
103 Manav Bayramlar. Çıplak Köyü'ne nakil geldi.
104 Deftere kayıt yılı:1929.
105 Kapalı kayıt.
106 Deftere kayıt yılı:1930.
107 Demiciler. Naklen Akseki'den geldi.
108 İsmailler.
109 İsmailler - Küçük İbrahim oğulları. İst. Üsküdar'dan nakil geldi.
110 Canlı Köyü'ne nakil gitti.
111 Deftere kayıt yılı:1931.
112 Boşnak Sâhîler.
113 Deftere kayıt yılı:1935.
114 Boşnak Halimler.
115 Deftere kayıt yılı:1939.
116 Bekirler. Naklen Akseki geldi.
117 Deftere kayıt yılı:1942.
118 Boşnak Ramisler. Naklen Buca'dan geldi- Buca nakil gitti.
119 Kırıllar. Naklen Kemalpaşadan geldi.
120 Deftere kayıt yılı:1943.
121 Uçarcı Hasanlar. Naklen Akseki'den geldi.
122 Deftere kayıt yılı:1944.
123 Naklen Akseki geldi. İzmir'e nakil gitti.
124 Manav Aliler. Naklen Akseki'den geldi.
125 Bacaksızlar. Naklen Akseki'den geldi.
126 Naklen Akseki'den geldi.
127 Deftere kayıt yılı:1945.
128 Naklen Akseki'den geldi.
129 Kocacı Hasanlar. Naklen Akseki'den geldi.
130 Koca Hasanlar. Naklen Akseki'den geldi.
131 Naklen Akseki'den geldi.
132 Deftere kayıt yılı:1950.
133 Efe Muharremler. Naklen Fırınlı Köyü'nden geldi.
134 Bayındır/İlar. Tulumbacılar. Naklen Bayındır Yenice Mah.den geldi.
135 Deftere kayıt yılı:1951.
136 Molla Ahmetler. Naklen İzmir'e gitti.
137 Kel Yusufar. Naklen Gündoğmuş'dan geldi.
138 Kor Hakkılar. Naklen Manyas'tan geldi.
139 Deftere kayıt yılı:1952.
140 Darnaralılar- Kotcu İbrahimler. Naklen Tire'den geldi.
141 Kara Hüseyin. Naklen Akseki geldi.
142 İsmail Efendiler- Yağcıoğulları. Naklen Bayındır Cami Mah. den geldi.
143 Berber Zekiler. Naklen Tire'den geldi.
144 Kasabular.
145 Manav Mehmetler. Naklen Akseki'den geldi.
146 Deftere kayıt yılı:1953.
147 Çallı Ramazanlar. Naklen Çaldan geldi.
148 Uçarcılar. Naklen Kızılcaköyü'nden geldi.
149 Pomak İsmailler. Naklen Kırklarlı'den geldi.
150 Deftere kayıt yılı:1954.
151 Deveçiler. Naklen Çurpı Köyü'nden geldi.
152 Deftere kayıt yılı:1955.
153 Kırılı Durmuş Aliler. Naklen Çıplak Köyü'nden geldi.
154 Deftere kayıt yılı:1959.
155 Tavukçular. Naklen Fırınlı Köyü'nden geldi.
156 Deftere kayıt yılı:1961.
157 Uşak Maşhathı Haliller. Naklen Gaziler Köyü'nden geldi.
158 Manav Ahmetler. Naklen Akseki'den geldi.
159 Deftere kayıt yılı:1962.
160 Manav Ahmetler. Naklen Akseki'den geldi.
161 Deftere kayıt yılı:1964.
162 Çengeliler. Naklen Torbalı'dan geldi.
163 Kel ağalar. Naklen Karaveliler Köyü'nden geldi.

KAYNAKLAR

A. Arşiv kaynakları

- 166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530) (1995), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
Elifli Köyü Nüfus Esas Defteri. Bayındır Elifli Köyü Muhtarlığı arşivi.
Fırınlı Köyü Nüfus Esas Defteri, 3. Cilt, Bayındır Fırınlı Köyü Muhtarlık Arşivi.
Pınarlı Köyü Nüfus Esas Defteri, 3. Cilt. Bayındır Pınarlı Köyü Muhtarlık Arşivi.
Söğütören Köyü Nüfus Esas Defteri. Bayındır Söğütören Köy Muhtarlığı Arşivi.

B. Araştırmalar

- ARMAĞAN (2006), A. Munis, *Asya'dan Anadolu'ya Türklerin Anı Defteri*, Tire .
BİLGİ, Nejdet (Aralık 1999-Ocak), "Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımı Hakkında", *Türk Yurdu*, C.19-20, , s.117-124.
GÖYÜNÇ, Nejat (1979), "Hane Deyimi Hakkında", *I.Ü.E.F. Tarih Dergisi* 32, s.331-348.
KARAL, Enver Ziya (1943), *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara.
KARPAT, Kemal (2003), *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, İstanbul, Tarih Vakfı.
TUTSAK, Sadiye (1988) , *Mali 1307 (1891 miladi) Yılı Aydın Vilayet Salnamesi*, Cilt 2, (Ege Üni. Edebiyat Fak. Tarih Bölümü basılmamış bitirme tezi)
1923 Senesi İzmir Vilayet İstatistiği (2001), 1. Kitap. Yay. Haz. Erkan Serçe, İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir.
İlgili yılların Genel Nüfus Sayımları (TUİK İzmir Bölge Müdürlüğü kütüphanesi).

C. Kaynak kişiler

- Elifli Köyünde ikamet eden Kerim YILDIRAN, Mustafa PALAZ, Mehmet METİNKOL, Mehmet ACAROL. Erdal HASOY (Muhtar), Arif AKGÜN, Tahir GÜZELSOY: Görüşme yeri ve tarihi: 30.01.2009 Yol üzerindeki köy kahvesidir.

Osmanlı Devletinde Barutun ve Ateşli Silahların Kullanımının Yaygınlaşması

Arş. Gör. Dr. Yunus İNCE
SÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Giriş¹

İnsanın temel fizyolojik ihtiyaçlarının başında korunma ve beslenme gelir. Yaşamın devamı için öncelikle bu ihtiyaçların giderilmesi zaruridir. Korunma ve beslenme gibi insanoğlunun temel ihtiyaçları², bunları karşılayacak bazı icatların yapılmasını sağlamıştır. İlk silahlar, bu gerekçelerle icat edilmiş olmalıdır. İlk silahlar, genelde ileriye doğru atılan bir cismin havada yol almasından elde edilen hızdan istifade edilmesi prensibine göre tasarlanmıştır. Fırlatılan nesne, önce basit bir taş iken daha sonra ucu sivriltilmiş mızrak, ok, vb. olmuştur. Zamanla kargı, sapan ve mancınık gibi basit silahlar bunları izlemiştir. Ancak atış teknolojisindeki en büyük ilerleme için barutun icadını beklemek gerekecektir.

Barut güherçile, kükürt ve odun kömürünün belli oranlarda karıştırılmasıyla elde edilen patlayıcı bir maddedir³. Karışım oranları değiştirilerek farklı amaçlar için farklı barut türleri üretilmiştir. Kara barutun içine katılan odun kömürü, baruta siyah renk veriyordu. Barutun ilkel şekli olan bu ürün, rengi sebebiyle kara barut olarak adlandırılmıştır.

Barutu meydana getiren maddelerin başında güherçile gelir. Barut üretiminde genellikle Hint güherçilesi (potas güherçilesi)

¹ Bu makale 02.07.2013 tarihinde Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalında kabul edilen, Selçuk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğünce desteklenen 09103001 numaralı "Osmanlı Barut Üretim Teknolojisinde Modernleşme: Azadlı Baruthanesi (1794-1878)" isimli doktora tezinin giriş bölümünün özetidir.

² Abraham H Maslow, "A Theory of Human Motivation", Motivation and Personality, Harper&Row Publisher, New York 1987, s. 15-31.

³ Hasan Tahsin, Fenn-i Eslihâ, Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye-i Şâhâne Matba'ası, İstanbul 1313, s. 14; Gabor Agoston, "Gundpowder For The Sultan's Army: New Sources on The Supply of Gundpowder to the Otoman Army in the Hungarian Campaigns of the Sixteenth And Seventeenth Centuries", Turcica, XXV, Paris 1993, s. 8-85; Gabor Agoston, " XVI. Yüzyılda Macaristan'da Osmanlı Barut Üretimi: Budin Baruthanesi", (Kısaltma: "Macaristan'da Osmanlı Barut Üretimi"), Belleten, LXVII / 249, Ankara 2003, s. 542-543; Gabor Agoston, "Avrupa'da Osmanlı Savaşları 1453-1826", Top, Tüfek ve Süngü Yeniçağda Savaş Sanatı 1453-1815, (Kısaltma: "Osmanlı Savaşları"), çev. Yavuz Alogan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2002, s. 140; Gölen, Baruthâne, s. 218.

(KNO₃) ve Şili güherçilesi (süt güherçilesi) (NaNO₃) kullanılmıştır. Barutu oluşturan maddelerden güherçile, kükürtle odun kömürünün yanması için gereken oksijeni verir. Kükürt (S) barutun kolayca tutuşmasını sağlar. Odun kömürü, bünyesindeki karbon (C) ve güherçiledeki oksijen (O) yanarak karbon dioksit (CO₂) gazını ortaya çıkarır. Barut yanınca geriye karbon dioksit (CO₂), kükürt dioksit (SO₂) gazları ile potasyum sülfat (K₂SO₄), potasyum karbonat (K₂CO₃) ve potasyum sülfür (K₂S) bulunan bir atık kalır. Yanma neticesinde açığa çıkan gazlar 3.000 katlık bir genişlemeye sebep olur⁴.

1. Barutun İcadı ve Kullanımının Yaygınlaşması

Barutun icadı ve ateşli silahlarda kullanılması hakkında Osmanlı kroniklerinde muhtelif bilgiler bulunmaktadır. İbrahim Peçevî, 1370 yılında Avusturyalı Bertoloş adlı bir hekim tarafından barutun icat edildiğini ifade etmektedir⁵. Osmanlı müverrihi Halil Nuri, nerede icat edildiğini belirtmeksizin hicrî 40 yılında barutun icat edildiğini ve ardından da top, tüfek ve humbara gibi silahların icat edildiğini belirtir⁶. Kethüda Said ve Ahmed Asım, barutun hicrî 766 yılında bir Alman rahip tarafından icat edildiği kanaatinde dirler⁷. Ahmed Cevdet Paşa, bu konuda üç rivayetten bahseder: Birinci rivayet, hicrî 700'de Almanya'nın Badgran(?) [Breisgrau (bugün Baden-Württemberg)] dükalığı, Freiburg (Frayburg) şehrindeki bir keşiş tarafından icat edildiği şeklindedir. İkinci rivayete göre barut, bu tarihten çok daha önce bir İngiliz keşiş tarafından icat edilmiştir. Üçüncü rivayet ise barutun Çinliler tarafından icat edildiği⁸ şeklindedir. Bugün tarihçilerin çoğu, barutun eski Çin'de icat edildiğini kabul etmektedir.

Barutun ne bir savaş aracı yapma düşüncesiyle ne de yanıcı bir madde elde etmek için üretilmediği, eski Çin'de *hayat iksirini* bulmak için yapılan bazı deneyler sonucunda bulunduğu bilinmektedir. Çinli Taocu simyacılar, gerçeğin gizemini çözebilmek

⁴ Alfred W.Crosby, Ateş Etmek Tarihte Fırlatma Teknolojileri, çev. Aybek Görey, Kitap Yayın Evi, İstanbul 2003, s. 89.

⁵ Peçevî İbrahim Efendi, Tarih-i Peçevî, I, Matbaa-i Amire, İstanbul 1283, s. 55-56.

⁶ Halil Nuri, Nuri Tarihi, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Bölümü Nu. 5996, v. 22a- 23a.

⁷ Ahmed Asım, Tarih-i Asım, I, Ceride-i Havadis Matbaası, İstanbul 1282, s. 49-51; Kethüda Said Efendi, Kethüda Said Efendi Tarihi ve Değerlendirilmesi, hzl. Ahmet Özcan, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 1999, s. 77-78.

⁸ Ahmed Cevdet, Tarih-i Cevdet, VI, Tertib-i Cedid, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1303, s. 103-105.

için birçok maddenin özünü birbirine karıştırarak barutu icat etmişlerdir. MS I. yüzyıla gelindiğinde, Çinli simyacılar barutun en önemli bileşeni güherçile hakkında pek çok bilgiye sahipti. Onlara göre “*barutun üç maddesinden birincisi olan güherçile, barutun prensi ve diğer katkı maddeleri olan kükürt ile odun kömürü de nazırlarıydı*”⁹. Barutun icadından asırlar sonra Osmanlı divan şairi Şeyh Galib adeta Çinli simyacılar nazire yaparcasına barutu bir *zafer iksiri* olarak tanımlayacaktır¹⁰.

“*Hak bu kim bârûta iksîr-zafer desem sezâ
İşte Dâru'd-darb-ı hâlis yapıdı bâridir güvâh*”

Eski Çin’de halk, gündelik hayatın bir parçası olan bambunun ateşe atıldığında, sıcaklığın etkisiyle boğumlar arasında kalan havanın genleştiğini ve büyük bir gürültüyle patladığını müşahade etmişti. Bu sebeple bambunun sert çeperi ateşte ısınca etrafa şarapnel benzeri parçalar saçtığı öteden beri biliniyordu¹¹. Çinli simyacılar tecrübeleriyle bu patlamadan yararlanılabileceğinin farkına vardılar. Güherçile, kükürt ve odun kömürü gibi maddelerin yanıcı özelliği uzun zamandan beri bilindiği için bu maddelerin yakılmasıyla meydana gelecek muazzam patlama fikri, barutun icat edilmesini sağlamış olmalıdır¹².

Barutun ilk kullanım amacı, günümüzdekinden oldukça farklıdır. Eski bir Çin inancına göre Çin’in batı bölgelerindeki tepelerde yaklaşık 30 cm boyunda bir insanı andıran türkek tabiatlı *Şan-sao* adlı canlılar yaşamaktaydı. Bu canlıların kendilerini rahatsız edenleri titreme ve sıcak terleme nöbetleriyle hasta ettiklerine inanılıyordu. Çinliler bu canlıları korkutup kaçırmak için bazı araştırmalar yapmışlar ve neticede yakıldığında büyük bir patlama sesi elde edilen barutu, bu canlıları korkutup kaçırmak için kullanmışlardır¹³.

Barutun icat edildiği devirlerde, savaş alanları günümüze nispeten daha sessiz olduğundan barut, önce düşmanı korkutmak için kullanılmıştır. Bu ilginç icat, Müslümanlar tarafından torbalara doldurularak düşmanları korkutmak için kullanılmış, daha sonraları gevşekçe bağlanmış bir keseye doldurulan baruta idrar, dışkı, pırasa suyu, demir saçmalar ve porselen kırıkları gibi

⁹ Crosby, Ateş Etmek, s. 88-89.

¹⁰ Şeyh Galib, Şeyh Galib Divanı, İbtidâ-i Tevârih, Mısır-Bulak 1252, s. 51.

¹¹ Crosby, Ateş Etmek, s. 89-91; S.J.von Ramocki, Geschichte der Explosivstoffe, Gerstenberg Verlag, Tarihsiz, s. 184-185.

¹² Crosby, Ateş Etmek, s. 89-90.

¹³ Carlo M.Cippolla, Yelken ve Top, (Kısaltma: Yelken ve Top), çev. Aslı Kayabal, Kitap Yayın Evi, İstanbul 2003, s. 55.

maddeler eklenerek düşmanlara atılmaya başlanmıştır. Böylece torbadaki maddelerin parça tesirinden yararlanılmıştır. Bir süre sonra barut doldurulan gevşek bağlanmış keseler, demir güllelere dönüştü. Çinliler XIV. yüzyılda elle ya da mancımikle atılabilen humbaraları kullanmaya başladılar.

Bütün ateşli silahların atası sayılabilecek ateş mızrakları 900'lü yıllarda icat edildi. Bir ateş mızrağı yapılırken ucu açık bir boruya kükürt, odun kömürü ve baruttan oluşan bir karışım dolduruluyordu. Daha sonra borunun ucuna bir ok yerleştirilerek borunun alt kısmındaki karışım, bir fitil yardımıyla ateşlenince karışımın yanmasıyla açığa çıkan gaz, oku ileriye fırlatıyordu. Birçok mızrağın bir seferde fırlatılabilmesi için rampa olarak bir sepet kullanıldı. Bu silah, daha sonra yapılan bütün ateşli silahlara ilham kaynağı oldu.

Ateş mızrakları, bir tür ateş pompası gibi kullanılabildiğinden meydan savaşlarıyla kale kuşatmalarında hem saldıran hem de savunan taraf için önemliydi. Bu yeni silahın isabet oranı yüksek olmamakla beraber, birçok askerin topluca savaştığı bir ortamda, karşı tarafa büyük zayıt verdirdiği muhakkaktır. Ateş mızrakları içindeki baruta zamanla kum, tahriş edici maddeler, zehir, çanak çömlek ve metal parçaları eklendi. Zamanla atılacak nesnelere boyutu büyütülmüş ve kullanılan güherçile oranı da arttırılınca bu düzenek, top hâlini aldı¹⁴.

Savaşlarda ok, kalkan, mızrak vb. gibi geleneksel silahlar tahminen XIV. yüzyıla kadar savaşın kaderini tayin ederken bu yüzyıldan itibaren ateşli silahların yaygınlaşması ve savaş alanlarında galibin barut kokusuyla tayin edilmesini bazı araştırmacılar “*askerî devrim*” terimiyle adlandırdılar¹⁵. Ateşli silahların yaygın olarak kullanılmaya başladığı yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin de giderek güçlendiği bir döneme denk gelmektedir. Peki Osmanlı bu devrimin neresinde yer almaktadır? Batılı bazı araştırmacılar, ateşli silahları kullanan ülkeleri mucitler, var olanı geliştirenler [inovasyon] ve sadece hazır teknolojiyi kullananlar olmak üzere üçlü bir tasnife tabi tutarlar. Buna göre İngiltere ve Hollanda gibi devletler mucitler sınıfına dâhil edilirken, Osmanlılar 3. grupta yer alan, tüketici bir devlet statüsüne yerleştirildi¹⁶. Ancak söz

¹⁴ Crosby, Ateş Etmek, s. 89-90.

¹⁵ Geoffrey Parker, Askerî Devrim Batının Yükselişinde Askerî Yenilikler, çev. T. Zorlu, İstanbul 2006.

¹⁶ Keite Krause, Arms and The State: Patterns of Military Production and Trade, Cambridge University Press, Cambridge 1992, s. 30-45, 50-54.

konusu sınıflandırmanın bilgi eksikliğinden kaynaklanan bir tasnif olduğu kesindir. Zira Osmanlılar gibi gerek doğuda gerekse batıda farklı ve devrin en güçlü devletleriyle mücadele eden bir devletin tüketici sıfatıyla rakiplerini yenmesi mümkün müdür? Bu sorunun cevabı ancak Osmanlıların ateşli silah teknolojisini kullanmalarının tarihini bilmekle yanıtlanabilir.

2. Ateşli Silahlarla Tanışma ve Eski Bir Tartışma: Osmanlı İlk Kez Ateşli Silahları Ne Zaman Kullandı?

Osmanlı'nın ateşli silahlardaki gelişmişliği ortadadır. Ancak ateşli silahların ilk kez ne zaman kullanıldığı henüz bitmeyen bir tartışmadır. Bu konudaki mevcut görüşler iki gruba ayrılabilir. Birinci gruptakiler, topun ve tüfeğin kullanıldığı belli bir olay veya zamanı işaret etme eğilimindedirler. Nitekim topun ilk kez kullanıldığı tarihi, Karamanoğulları ile Akşehir önlereinde 1364'te yapılan savaş¹⁷, İstanbul'un Türkler tarafından ilk kez kuşatılması (1369)¹⁸, I. Kosova Savaşı (1389)¹⁹ olarak ya da I. Mehmed dönemi (1413-1421)²⁰ gibi daha geç bir zaman gösteren farklı görüşler varken, tüfeğin ilk kez kullanıldığı tarihi, Düzmece Mustafa Olaya (1421) bağlayan görüşler mevcuttur²¹.

İkinci gruptakiler ise tarih vermek yerine bunun bir süreç olduğuna dikkat çekme eğilimindedirler. Bu iddialardan birine göre

¹⁷ İsmail Hami Danişmend, yalnız hususi kütüphanesinde bulunan Şikârî'nin Karamannâme adlı eserinin yazma nüshasına dayanarak farklı bir görüşü savunur. Danişmend, Osmanlı Devleti'nde topun ve tüfeğin ilk kez kullanıldığı tarihi olarak I. Murad'ın Karamanoğlu Beyi Alâüddin ile Akşehir önlereinde 1364 yılında yaptığı ikinci savaşı gösterir. İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, I, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1945, s. 73. Şikârî'nin bu eserinin en son yapılan transkripsiyonunda da bahsedilen bilgi yoktur. Bk. Şikârî, *Karamannâme [Zamanın kahramanı Karamaniler'in tarihi]*, hzl. Metin Sözen-Necdet Sakaoğlu, Karaman Valiliği-Karaman Belediyesi Yayını, İstanbul 2005.

¹⁸ Tülin Çoruhlu, *Osmanlı Tüfek, Tabanca ve Techizatları (Askeri Müzeden Örnekler)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993, s. 2.

¹⁹ Mehmet Neşri, *Kitâb-ı Cihan-Nüma Neşri Tarihi*, Yay. hzl. Faik Reşit Unat-Mehmed A.Köymen, II, *Türk Tarih Kurumu Yayınları*, Ankara 1987, s. 565, 667; David Ayalon, *Gundpowder and Firearms Mamluk Kingdom. A Challenge to a Medieval Society*, (Kısaltma: *Gundpowder*) London 1956, s. 141-142; Vernon J. Parry, "Barud-The Ottoman Empire", *IEP*, I, Leiden 1986, s. 1061; T. Nejat Eralp, *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silah Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silahlar*, *Türk Tarih Kurumu Yayınları*, Ankara 1993, s. 125-126; Mücteba İlgürel, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ateşli Silahların Yayılışı", *İÜEF Tarih Dergisi* Ord. Prof.Dr. İ. Hakkı Uzunçarşılı Hatıra Sayısından Ayrı Basım, İstanbul 1979, s. 301; Aynı müellif, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Tüfeğin Halk Arasında Yayılışı", *Birinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, II, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1983, s. 247; Aynı müellif, "Osmanlı Topçuluğunun İlk Yılları", Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı, İstanbul 1995.

²⁰ Ateşli silah teknolojileri üzerine çalışmaları ile tanınan Vernon J. Parry ise Arnavutluk ile ilgili 1431 tarihli bir kayda dayanarak böyle bir iddiada bulunmaktadır. Vernon J. Parry, "İslâm'da Harb Sanatı", çev. E.Merçil-S.Özbaran, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, S. 28-29, İstanbul 1974-1975, s. 203.

²¹ Bk. 28. dipnot.

Osmanlılar, ateşli silahları Balkanlardaki fetihleri sırasında temas ettikleri Sırp'lardan ve Boşnaklardan öğrenmişlerdir²². Bu grupta değerlendirilebilecek diğer bir iddiaya göre ise Osmanlıların ateşli silahlarla tanışmaları Kandiye Kuşatması sırasında karşılaştıkları Hıristiyanlar vasıtasıyla olmuştur²³. Osmanlılar birden bire ateşli silahlara ve bunları kullanma becerisine sahip olmadılar. Zira her yenilik gibi ateşli silahların kullanılması da bir sürece muhtaç olmalıdır. Ateşli silahların ilk kez kullanıldığı tarih hakkında devam eden görüş ayrılığı hâlâ varlığını koruyor. Bu konuda tam bir tarih vermek eldeki kaynaklara göre zor görünüyor. Ancak kuruluş tarihini tam olarak veremsek de Yeniçeri Ocağının kuruluşu²⁴ (tarihî bilgilere göre 1362-1365 yılları arası) bu konuda bir dönüm noktası olmalıdır. Yeniçeri Ocağı kurulduktan hemen sonra ateşli silahların etkin bir şekilde kullanıldığını düşünmek, fazla iyimserlik olacaktır. Zira yukarıda sözü edilen süreç, bu dönemden sonra başlamış olmalıdır. Yeniçeri Ocağının kuruluşu aşamasında ateşli silahların ne sıklıkla kullanıldığına dair fazla bilgi yoktur. Ancak ateşli silahların sonraki dönemlerde etkin bir şekilde kullanıldığına dair verilerden bunun yaygınlaşmasıyla Yeniçeri Ocağı sayısının artması ve ocağın daha teşkilatlı bir hâle gelmesi arasında bir paralellik gözlenmektedir.

Tüfeğin ilk defa ne zaman kullanıldığı hâlâ tartışılabilir. Osmanlı'nın Selanik'in Fethi (1432), Sivrihisar Kuşatması (1442)

²² Djurdjica Petroviç'e göre Osmanlılar, XIV. yüzyılın ikinci yarısı ile XV. yüzyıl boyunca Balkanlar'daki fetihlerinde Boşnak ve Sırp'lar ile karşılaşmışlardır. Balkanlar'daki savaşlar neticesinde önemli ölçüde top ve tüfek ele geçirilmiştir. Sırp'ların kullandığı "tüfenk" adlı silah Osmanlılar tarafından çok beğenilmiş ve yeni fethedilen bölgelerdeki tüfek imalathaneleri Osmanlı idaresinde de eskisi gibi üretimine devam etmiştir. Djurdjica Petroviç, "Firearms in the Balkans on the Eve of and After the Ottoman Conquest of the Fourteenth and Fifteenth Centuries", War, Technology And Society In The Middle East, Edited By: Vernon J.Parry- M.E. Yapp, Oxford University Press, Newyork-Toronto 1975, s. 189-192; Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlıların Batıda Gelişen Bazı Teknolojik Gelişmelerden Etkilenmeleri", Osmanlılar ve Batı Teknolojisi Yeni Araştırmalar Yeni Görüşler, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1992, s. 124.

²³ Graf Marsilli, Osmanlı İmparatorluğunun Zuhur ve Terakkisinden İnhitâtı Zamanına Kadar Askerî vaziyeti, çev. M. Kaymakam Nazmi, Büyük Erkan-ı Harbiye Matbaası, Ankara 1934, s.164.

²⁴ I. Murad zamanında (1360-1389) Karaman'dan gelen Kara Rüstem adlı bir alim, Kazasker Çandarlı Halil'e savaşta alınan esirlerin beşte biri İslam inancına göre devletin olduğu hâlde, bu esirlerden yararlanılmamasının nedenini sordu. Durum, Çandarlı Halil tarafından padişaha bildirildi ve padişahın da gerekenin yapılmasını emretmesi üzerine, her esirden yirmi beş akçe para alınmaya başlandı. Yine Gazi Evrenos Bey'e haber gönderilerek her beş esirden birinin devlet adına alınması, esir sayısı beşi bulmazsa yirmi beş akçe para alınması emredildi. Bu şekilde toplanan esirler halkın hizmetine verilerek Türkleştirilip Müslümanlaştırıldıktan sonra, kendilerine ak börk giydirilerek yeni bir ordu kuruldu. Ordunun askerine de yeni asker manasına gelen yeniçeri adı verildi. Bk. Mehmed Neşri, Tarih, I, s. 197-199; Oruç Beğ, Oruç Beğ Tarihi [Osmanlı Tarihi-1288-1502], hzl. Necdet Öztürk, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2008, s. 24-25.

ve Varna Savaşı (1444) gibi bazı savaşlarda tüfek kullandığı bilinmektedir²⁵. Yeniçerilerin ilk dönemlerdeki savaşlara göre bu savaşlarda daha aktif rol aldıkları göz önünde bulundurulursa ateşli silahların etkili kullanımı ve Yeniçeri Ocağının gelişme çizgisi arasındaki paralellik daha iyi görülecektir. Nitekim bu savaşlardan sonra Osmanlı, gerek doğulu gerekse batılı rakipleri karşısında düzenli ordularıyla ve ateşli silahlarıyla büyük başarılarla imza ataktadır.

Osmanlıların daha ilk devirlerinden itibaren ateşli silahları kullanma hususunda gösterdikleri bu başarı nasıl izah edilebilir?

Osmanlı Devleti, kuruluş aşamasında kendinden önceki diğer Türk devletlerinin aksine bir göçebe konfederasyonu olmaktan ziyade merkezî yönetime sahip, yerleşik değerler üzerine kurulu bir devlet olmayı tercih etti. Bu bilgi malumdur. Dolayısıyla tımar sisteminden bürokrasiye, teşkilattan teşrifata kadar pek çok alanda bu tercihin somut yansımalarını görmek mümkündür. Yine bu tercihin bir sonucu olarak Osmanlılar (Yeniçeri Ocağı gibi) daimi bir ordu kurmuşlardır. Ateşli silahların üretimi için muhtelif maden cevherlerini eritme, namlu delme; güherçile, odun kömürü ve kükürt gibi maddeleri belli oranlarda karıştırma gibi teknik bilgilere sahip olmak gerektiği gibi elde edilen silahların etkili bir şekilde kullanılabilmesi de belli aralıklarla talimi zorunlu kılmaktadır. Bu bilgilerin ve tecrübenin göçebelikten ziyade merkezî/yerleşik bir kültür içinde gelişeceği açıktır. Görüldüğü üzere merkezî/yerleşik bir yönetim anlayışı çerçevesinde kurulan Yeniçeri Ocağının terakkisiyle ateşli silahların etkili bir şekilde kullanımı arasında paralellik bulunmaktadır. Bu sebeple devletin merkezileştirilmesine dair en ciddi adımların atıldığı dönem olarak vasıflandırılabilir II. Mehmed dönemi, aynı zamanda ateşli silahların etkili kullanımının en bariz görülmeye başladığı dönem oldu.

II. Mehmed, pek çok görgü tanığının da şahadet ettiği üzere İstanbul'un fethinde topu, etkin bir şekilde kullandı²⁶. Fethin ardından da sur dışında bugün Tophane olarak bilinen semtte

²⁵ Mücteba İlgürel, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ateşli Silahların Yayılışı", Tarih Dergisi Ord. Prof. Dr. İ. Hakkı Uzunçarşılı Hatıra Sayısından Ayrı Basım, İstanbul 1979, s. 301.

²⁶ Agostino Petrusi (hzl.), İstanbul'un Fethi Çağdaşların Tanıklığı, I, çev. Mahmut Şakiroğlu, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 2004, s. 40, 99-100, 103, 105, 107-110, 112-116, 135, 138-139, 145-146; 162-163, 173, 180-181, 183, 212-213, 218; II, s. 98-104; 110-111; Cristoforo Riccherio, "1453 Mayısının 29. Gününde İstanbul'un Düşüşü", Yedi Çağdaş Rivayet 1453 İstanbul Kuşatması, Der. ve İng. çev. J.R. Melville Jones, çev. Cengiz Tomar, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2008, s. 142.

Tophâne-i Âmireyi kurdu²⁷. Bu dönemde gerçekleştirilen diğer seferlerde de top, etkin bir şekilde kullanıldı²⁸. Bir kuşatma sırasında topun kullanıldığını yine bu dönemde yaşayan yeniçeri Konstantin Konstaninoviç Mihailoviç şöyle anlatmaktadır²⁹:

“Sultan daha muhasaraya ve fethine girişmeden evvel birçok hazırlıklar yapar. Onlar topları, özellikle büyük muhasara toplarını her zaman beraberlerinde sevkmezler. Zirâ bunlar ağırdır ve nakliyatla güçlüklerle yol açarlar. Develerin üstüne her şeyden bol miktarda yükler ve ele geçirmeye niyetlendikleri şehrin varoşlarına vardıklarında, büyük topları orada dökerler. Top barutu da yeterli miktarda mevcuttur. Bundan sonra, önce toplarla şehrin veya kalenin surlarının yeterli derecede tahribi ve yıkılması için emir verilir. ...[Y]eniçeriler surlarda gedikler açılmış olan yere yaklaşırlar. Bu gedik yakınında dururlar ve sessizlik içinde güneşin doğuşunu sabırsızlıkla beklerler. Ancak bundan sonra topçular bütün topları ateşlerler. Toplar ateşlendikten sonra, yeniçeriler büyük bir sür’atle merdivenlerin yardımıyla surlara tırmanır. Şehir ahali kuvvetli top ateşinden geri çekilmiş olduğundan, sonradan yeniçerileri surların üstünde görünce, geri dönerler ve her iki taraf yiğitçe çarpışır. Yeniçeriler birbirlerini geride bırakarak surlara tırmanır. Her taraftan şiddetli ok ve ateşli silahlar atılır. Buna diğerlerinin atışları, davulun muazzam gürültüsü ve insanların haykırışları karışır. Böylece savaş, bir en çok iki saat sürer. ...Hücum yaklaşık olarak öğleye kadar sürer, daha fazla da devam edemez. Zirâ mühimmat kullanılmış, bazıları öldürülmüş, bazıları yaralanmıştır ve herkes bitâb düşmüştür.”

II. Mehmed döneminde ateşli silahlarla mücehhez Osmanlı ordusunun gerek doğuda gerekse batıda kazandığı zaferler karşısında Venedik Cumhuriyeti, Karamanoğulları ve Akkoyunlular ittifak çabasına düştüler. Venedik Cumhuriyetine giden Uzun Hasan’ın elçisi, Venediklileri Osmanlılara karşı savaşı devam ettirmeleri hususunda teşvik etti. Yine Akkoyunlu elçisinin talepleri arasında muhtelif ateşli silah ve mühimmat isteği de vardı. Venedik Elçisi Josaphat Barbaro da ittifakı gerçekleştirmek ve Akkoyunluları Osmanlılara savaşa ikna etmek için yola çıktığında Uzun Hasan’a götürdüğü hediyeler arasında “...birkaç top, bomba malzemeleri, tüfek, barut, gülle, kurşun ve 3000 duka değerinde

²⁷ Hâfız Hüseyin b. İsmâil Ayvansarayî, Hadikatü'l-Cevâmi‘, II, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1281, s. 58.

²⁸ Giovan Maria Angiolello, Fatih Sultan Mehmed, çev. Pınar Gökpar, Profil Yayınları, İstanbul 2011, s. 55, 84, 101, 109-112, 118,

²⁹ Konstantin Konstaninoviç Mihailoviç, Bir Yeniçerinin Hatıratı, çev. ve yay. hzl. Kemal Beydilli, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s.112-113.

muhtelif silahlar...” ve gümüş kaplarla değerli kumaşlar vardı³⁰.

Ancak Uzun Hasan'ın sabırsızlıkla beklediği toplar ve ateşli silahlar zamanında kendine ulaşmayınca, toplarla donatılmış Osmanlı ordusu karşısında klasik silahlı süvarileriyle ve piyadeleriyle savaşmak zorunda kaldı ve mağlup oldu³¹. Josaphat Barbaro'nun elçiliği ardından Venedik Cumhuriyeti ile Akkoyunlular arasındaki ittifak arayışları, Caterino Zeno'nun ve Ambrogio Contarini'nin elçilikleri sırasında da devam etti. İttifak arayışında Akkoyunluların Venedik'ten başlıca talebi daha önce olduğu gibi ateşli silahlardı³². Görüldüğü gibi Akkoyunlular, Venedik'ten gelecek ateşli silahlarla Osmanlı karşısında tutunmak istediler. Ancak tüm gayretlerine rağmen Osmanlı karşısında başarısız oldular.

Osmanlı topları, düşman kalelerini yıkma yanında çıkarıldığı müthiş sesle düşmanda büyük korku yaratıyordu. Nitekim Fatih Sultan Mehmed zamanında Karamanoğlu Pir Ahmed Bey üzerine yapılan seferde Osmanlı toplarının sesinin Karamanoğulları üzerindeki etkisi ordudaki bir yeniçeri tarafından şöyle ifade edilmiştir: “Lülüve'ye ordugâh kurdular; ama buradaki insanlar toplara hiç alışık değillerdi. Her top atışı duyduklarında kendilerini yere atıyorlar, gürültüden aptallaşıyorlardı”³³. Yine Kefe'nin fethi sırasında kullanılan toplar rakibin demoralize olmasına neden olmuş ve benzer bir etki yaratmıştı: “Top sesleri bütün gece durmaksızın sürdü. Âdeta yer sallanıyordu. Top atışlarından ölenler oldu ama daha çok, bu tip savaşa alışık olmayan halkı büyük bir korku sardı”³⁴. Yine Yavuz Sultan Selim ile Şah İsmail arasındaki mücadelede Osmanlı ordusu saflarının bozulmaya başladığı bir sırada topların kullanması savaşın seyrini değiştirmiştir. Nitekim Osmanlı toplarının Safevîler üzerinde yarattığı etkiyi olayın şahidi

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

511

³⁰ Josaphat Barbaro, Anadolu'ya ve İran'a Seyahat, çev. Tufan Gündüz, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2009, s. 39-41, 45-46, 98, 101. Josaphat Barbaro'nun Akkoyunlulara götürdüğü hediyeler bir başka Venedik Elçisi Caterino Zeno'nun eserinde şu şekilde sıralanmıştır: “Hediyeler; altı tane kale yıkan büyük top, çok sayıda fitilli tüfek ve savaş tüfeği, barut ve diğer mühimmat, altı tane topçu, yüz tüfekçi ile top kullanmada mahir askerlerden ibaret idi.” Uzun Hasan-Fatih Mücadelesi Döneminde Doğu'da Venedik Elçileri Caterino Zeno ve Ambrogio Contarini'nin Seyahatnâmeleri, çev. Tufan Gündüz, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2006, s. 25. Yine benzer bilgiler için bk. Giovan Maria Angiolello, Fatih Sultan Mehmed & Fatih'in İçoğlanı Anlatıyor, çev. Pınar Gökpar, Profil Yayınları, İstanbul 2011, s. 48-52.

³¹ Venedikli bir tüccar, “Venedikli Bir Tüccarın Seyahatnâmesi”, Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar Giovanni Maria Angiolello-Venedikli Bir Tüccar ve Vincenzo D'Alessandri'nin Seyahatnâmeleri, çev. Tufan Gündüz, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2007, s. 169-171.

³² Caterino Zeno ve Ambrogio Contarini'nin Seyahatnâmeleri, s. 23-26, 29-33, 38-41.

³³ Giovan Maria Angiolello, Fatih Sultan Mehmed, s. 55.

³⁴ Giovan Maria Angiolello, Fatih Sultan Mehmed, s. 84.

Venedik Elçisi Caterino Zeno şöyle ifade etmektedir:

“Zaruret hâlinde imdada yetişen Sinan, topları getirmelerini ve yarıçeriler ile İranlılar tarafına ateş etmelerini emretti. İranlıların atları bu cehennemî alet ve edevatın gök gürültüsünü andıran gümbürtüsünü işitince dağılıp; her biri ovanın bir tarafına kaçtılar. Korku ve dehşetin aşırılığından gemi azıya alıp süvarilerin mahmuz vurmasına itibar etmediler... Öyle ki, savaşı kaybettiğini düşünen Selim, onun [Sinan Paşa'nın] çabalarının etkisiyle mücadeleden galip çıktı. Doğrusu, eğer düşmanın [Osmanlıların] topları olmasaydı daha önce söylediğim gibi bundan önce böyle sesler duymadıklarından atların korku ve dehşet içinde kaçmalarına sebep olmuştu. Türk kuvvetleri dağılmışlar ve İranlılar tarafından kılıçtan geçirilmişlerdi”³⁵

Osmanlılar doğulu rakipleriyle mücadeleye giriştiklerinde topların ve ateşli silahların galibiyette büyük payı oluyordu. Nitekim Fatih Sultan Mehmed, Akkoyunlular üzerine sefer düzenlediğinde toplarının etkinliği döneme ait bir kaynakta şu şekilde tasvir edilmiştir: “Yanında birkaç ağır top getirip, tam bir düzen içerisinde yola koyuldu”. Savaş, Osmanlı'nın istediği gibi meydan savaşı olmayıp dağlık alanda cereyan etseydi “Osmanlı Sultanı dağlık yerlerde toplarını kullanamadığından veya atlı birlikleriyle geniş meydana yer alamadığından kesinlikle düşmanın mızrağına yem olacaktı”³⁶. Yine 1587-1581 yılları arasında Osmanlı topraklarında bulunan Salamon Schweigger, Osmanlı Devleti'nin Safevîler üzerindeki üstünlüğünün başlıca sebebini onların ateşli silahlarına bağlama eğilimindedir: “Bazı kimselerin görüşüne göre, 1514 yılındaki Çaldıran Savaşında da Türklerin topları çok etkili olmasaydı, İranlılar Türkleri yenilgiye uğratabilirlermiş”³⁷.

Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman zamanında da Osmanlıların topu etkin bir şekilde kullandıkları görülmektedir. Hans Derschwam, özellikle Osmanlıların Safevîler üzerindeki üstünlüğünde topların oynadığı role dikkat çekmektedir³⁸:

“...Eğer Türk askerinin topu olmasa her tarafta Acemlere yenilecek ve baskınlardan kurtulamayacaktır. Türk ordusu Acemlere yaklaştığında ve onu yenmeyi umduğu sırada Acemler, yeni kuvvetlerle Türklerin yanlarına ve arkasına sızarak mühimmat ve erzakını

³⁵ Caterino Zeno ve Ambrogio Contarini'nin Seyahatnâmeleri, s. 63-64.

³⁶ Caterino Zeno ve Ambrogio Contarini'nin Seyahatnâmeleri, s. 31, 34.

³⁷ Salamon Schweigger, Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581, çev. S. Türkis Noyan, Kitap Yayın Evi, İstanbul 2004, s. 177.

³⁸ Hans Derschwam, İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü, çev. Yaşar Önen, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987 s. 125-126.

yağma ediyorlar. İran ordusu Türk ordusunu kuşatarak top ve silah yardımı almasını önüyor ve Türk askerlerini öldürüyor. Böylece Türk ordusunu oraya buraya sevk ederek şaşırtıp yoruyor.”... “İranlılar Türklerden korkuyorlar. Zira Türklerin hiçbir zaman bu derece kuvvetli olmadığı kanaatindedirler. Türkler 1554’te İran’ı tamamen zaptetmek için harekete geçtiler. Tanrı bunu engeller inşallah. Çünkü sonunda ne olursa Hristiyan âlemine olur. Her ne kadar İran halkı Türk halkı kadar çok değilse de Türklerin [Safevilerin olmalı] elinde top olmasa yine de onlarla savaşırılar. Şah, Kanuni’nin babası Selim ile savaşırken topların olduğu yerden kaçınmış ve Türk ordusuna yaklaşmış ilk hatları dağıtmaya başlamış, fakat tam bu sırada Selim topları harekete geçirerek İranlıları püskürtüp yenmiş ve zaferi kazanmıştır.”

Yine Hans Dernschwam’ın 1553-1554 yılları itibariyle Osmanlılarla Safevileri ateş gücü bakımından karşılaştırdığı şu satırlar, iki devlet arasındaki mücadelede ateşli silahların rolünü göstermesi bakımından önemlidir: “İran, Türkiye kadar kudretli ve zengin değil. Fakat muharip bir millettir. Topu yoktur... İran’ın topu yok. Hâlbuki Türkiye bu harbe 300-400 topla katılmış. Ayrıca yeniçerilerin binlerce tüfeği de varmış. Türklerin topu olmasa İranlılar onları sık sık mağlup edebilirler. Zira İranlılar Türklerden korkmuyorlar. Türklere karşı cesaretle dayanır, gözü kapalı savaşırılar”³⁹.

XVIII. yüzyılın başlarına dair bilgiler veren Joseph Tournefort da Osmanlıların kaliteli toplar ürettiği kanaatindedir: “Türkler çok iyi top dökerler, iyi malzeme kullanırlar ve orantıları oldukça iyi korurlar ne var ki topları daima basit ve süslemesizdir”⁴⁰.

Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti, barut imparatorluğu olarak tanımlanmayı hak edecek ölçüde ateşli silahları iyi kullanmış, savaş meydanlarında rakiplerini yenilgiye uğratmıştır. Osmanlı Devleti, İslam âleminin en büyük barut imparatorluğu olması sebebiyle çevresindeki Müslüman devletlere ateşli silah uzmanları göndererek onlara yardımcı olmaya da çalışmıştır. II. Bayezid zamanında Memlûklülere karşılıksız insan gücü ve harp malzemesi gönderildiği bilinmektedir. 1511’de 300 tüfek, 30.000 ok, 40.000 kantar barut, 2.000 kürek ve bakır gibi savaş malzemesi gönderilmiştir. Yine II. Bayezid zamanında, Gücerat Sultanı Bahadır Han, kendi için hizmet eden iki Osmanlı top döküm ustasından Mus-

³⁹ Dernschwam, Seyahat Günlüğü, 202, 283.

⁴⁰ Joseph Piton de Tourneforth, Tourneforth Seyahatnamesi, II. Kitap, çev. Ali Berktaş-Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005, s. 40.

tafa Bayram'a Rumî Han ve Mustafa Sefer Selman'a da Hüdavend unvanlarını vermiştir. Yine Sultan Babür'ün emrinde çalışan Ali Kulu ve Mustafa Rumî de top, tüfek imalinde ve bunların kullanılmasında Rumî usulleri kullanmışlardır⁴¹.

Memlük Sultanı, Hamid Mağribî adlı bir adamını Yavuz Sultan Selim'e göndererek top, demir ve kereste talebinde bulunmuştur. Osmanlıların Habeşistan'daki hakimiyetlerinden önce bölgede Hıristiyan krallar hüküm sürmekteydi. Habeşistan Müslümanlarından Gran lakaplı Ahmed el-Mücahid, Osmanlılardan aldığı yardımla Hıristiyan krallığına savaş açmıştı. Ahmed el-Mücahid 1542 yılında Kral Galavdevos ve müttefiki ünlü kaşif Vasco de Gama'nın oğlu Cristavao de Gama'yı yenmeyi başarmıştır⁴².

Bunun gibi başka örneklerden de anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti, barut üretme teknolojisinde oldukça ileri olduğu devirlerde, bazı devletleri bu gücüyle etkiledi. Bu devletlerin askeri yeniliklere girişmelerine doğrudan veya dolaylı katkıda bulundu.

Akkoyunlulardan sonra İran'a hâkim olan Safevîler, Şah İsmail (öl. 630 / 1524) zamanında Osmanlı Devleti ile amansız bir mücadeleye girişti. Safevî askerleri Anadolu'dan toplanan savaşçı süvarilerdi. Şah İsmail'in ok, mızrak, kılıç gibi geleneksel savaş silahlarıyla savaşan ordusu, Çaldıran Savaşında ateşli silahlarla donatılmış Osmanlı ordusu karşısında büyük bir yenilgiye uğradı. Safevîler, bu savaşta ateşli silahların gücünü anladılar. Osmanlı Devleti'nde padişahı korumakla görevli yeniçerilerin ateşli silahları kullanmadaki maharetleri Safevîleri derinden etkiledi. Safevîler, Şah Abbas zamanında (995-1038/1587-1629) radikal bir kararla savaşçı birliklerin asıl gücünü meydana getiren Türk boylarından topladıkları süvariler yanında, yeniçerilere benzer şekilde top, tüfek gibi ateşli silahlar kullanan bir hassa ordusu kurdular. Bu ordunun mensupları Kafkas milletlerinden, özellikle Çerkezlerden ve Gürcülerden seçiliyordu⁴³.

Kuzey Afrika'da Fas'ta yaşayan Sa'di sülalesi şerifleri Fas'ta hakimiyetlerini güçlendirmek için kendilerine hizmet eden aşiret kuvvetlerinden müteşekkil bir ordu kurdular. Sa'diler güvenlikleri için çeşitli ülkelerden özellikle de Osmanlılardan ve İspanyol-

⁴¹ Halil İnalcık, The Socio-Political Effects of Diffusion of Fire-arms in the Middle East, War, Technology and Society in the Middle East, Edited by. V.J. Parry and M.E. Yapp, London-Newyork-Toronto, s. 204.

⁴² Cengiz Orhonlu, Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti, İstanbul 1974, s.27-29.

⁴³ Parry, Harb Sanatı, s. 206.

lardan tüfekçi (rumat) birlikleri oluşturdular⁴⁴.

Yukardaki örnekler Osmanlıların ateşli silahlar hususunda rakipleri konumunda bulunan Müslüman devletlere de yardım ettiklerini göstermektedir. Zira bu devletlerin ateşli silahları kullanma hususunda Osmanlılar kadar başarılı olamadıkları bilinmektedir.

Topun ilk kez hangi tarihte kullanıldığı bilinmemekle birlikte XIV. yüzyıldan itibaren topların kullanıldığı⁴⁵ gözönünde bulundurulursa doğu toplumlarında ateşli silahların kabulü zaman almış olmalıdır. Ateşli silahların uzaktan da tesirli olması, bunların doğu toplumlarında “*nâmert*” damgası yemesine ve kabulünün gecikmesine sebep olmuş görünüyor. Doğü toplumlarında *mertliği* yücelten değerler içinde yetişen savaşçılar için ateşli silahların kabul edilebilirliğinin en azından tartışılır olduğuna dair ilginç örnekler mevcuttur.

Topların doğuda kullanılma zamanıyla ilgili farklı tarihler vardır: El-Kalkaşandi ve İbn-i Haldun’un ifadelerine göre (767-778/1365-1376) Memlüklerin İskenderiye’de ve Kahire’de top kullandıklarına dair ciddi deliller mevcuttur. Tüfeğin Memlüklerde ilk kez kullanılması, Sultan El-Eşref Kâ’sit Bey’in saltanat (895/1489-1490) yıllarına denk gelmektedir⁴⁶. Ancak Memlükler daha ilk devirlerden itibaren ateşli silahları kullanma konusunda isteksiz olmuşlardır. Onlara göre ateşli silahlarla ve donanmayla kazanılacak bir savaş, atla ve kılıçla kazanılacak savaş kadar değerli değildi. Onlar bu düşünceyle savaşlarda geleneksel silahları kullanmayı tercih ettiler⁴⁷. Memlüklere göre binicilikteki maharet, ok ve yay kullanmadaki ustalık, bütün savaş tekniklerinden üstündü. Ateşli silahlar, at üzerinde savaşmaya alışık Memlük süvarilerini atlarından vazgeçip yaya savaşmak mecburiyetinde bıraktığından eski savaş düzeninin terkinin zorunlu hâle getiriyordu. Tüfek, korkaklığın ve hain bir düşmanlığın alameti kabul ediliyordu. Onlara göre tüfek gibi ateşli silahlar, cesaretin ispatlanamayacağı “*şerefsiz*” bir silahtı. Memlüklerin ateşli silahlara karşı bu olumsuz bakış açısı nedeniyle, tüfeğin ve topun kullanıcıları

⁴⁴ Aynı yer.

⁴⁵ Gabor Agoston, “15. Yüzyılda Batı Barut Teknolojisi ve Osmanlılar”, Toplumsal Tarih, S. 18, İstanbul 1995, s. 10; Cipolla, Yelken ve Top, s. 11-12.

⁴⁶ Pary, Harb Sanatı, s. 202-203.

⁴⁷ Salih Özbaran, “16. Yüzyılda Asya’da ve Afrika’da Ateşli Silahların Yayılmasında Osmanlıların Rolü”, X. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler, IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993, s. 1474.

genellikle siyah esirler ('abîd), Türkmenler ve Mağribiler oldu⁴⁸. Bu gelenekçi savaş anlayışları yüzünden Osmanlı Devleti ile yaptıkları Mercidabık (1516) ve Ridaniye (1517) Savaşlarında mağlup oldular⁴⁹.

Bu örneklerden de anlaşıldığı gibi Osmanlı Devleti, sahip olduğu ateşli silah/barut teknolojisiyle döneminin en önemli devletlerinden biridir. Bazı tarihçiler, barut üretimi teknolojisinde ileri olan Osmanlı Devleti'ni, Safevî Devleti'ni, Babür İmparatorluğu'nu, Rus Çarlığı'nı, Çin'deki Mançu İmparatorluğu'nu, Japonya'daki Tokugawa Şogunluğu'nu, Amerika kıtasındaki İspanya İmparatorluğu'nu ve Portekiz İmparatorluğu'nu *barut imparatorlukları* olarak adlandırmışlardır⁵⁰.

3. Osmanlı Devleti ve Toplumunda Ateşli Silahlar Algısı

Yukarıdaki tüm örnekler ateşli silah teknolojisinin benimsemede Osmanlıların gösterdikleri ilgiye şahadet eder niteliktedir. Osmanlılar bu teknolojiyi benimseme yönünde bir tavır takınırken rakiplerinin aksi yönde bir tavır takındıkları gözlemlenmektedir. Nitekim Osmanlı-Memlûk mücadelesinde Osmanlılar galip geldikten sonra, bir Memlûk emirinin Yavuz Sultan Selim'e söylediği şu sözler, ateşli silahlar karşısında Memlûklerin takındığı tavır yansıtması bakımından anlamlıdır: "*Memlûk emiri kendilerini Osmanlıların bahadırılığının değil, Frenklerden aldıkları ve Hz. Peygamberin sünnetine aykırı bir şekilde kullandıkları top ve tüfeğin yendiğini söyleyerek padişahı at üzerinde karşılıklı savaşmaya davet ediyordu*"⁵¹.

Görüldüğü gibi ateşli silahlar, Memlûkler ve Safevîler karşısında Osmanlılara üstünlük sağlamışsa da Osmanlı toplumunda da ateşli silahların kabulünün zaman aldığı gösteren ilginç veriler vardır.

Yeniçerilerin barutu ve ateşli silahları kabullenmede sergile-

⁴⁸ Pary, Harb Sanatı, s. 205-206.

⁴⁹ Ayalon, Gundpowder, s. 86; İnalçık, The Socio-Political Effects, s.203.

⁵⁰ Marshal G.S. Hodgson, İslâm'ın Serüveni Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih, III, İz Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 1-172; Vernon.J.Parry, "Osmanlı İmparatorluğu 1566-1617", çev. Necmi Ülker, Tarih İncelemeleri Dergisi, IV, 1989, s.177; Salim Ayduz, XV ve XVI. Yüzyılda Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s. 34-35; Crosby, Ateş Etmek, s.104; Gábor Ágoston, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Harp Endüstrisi ve Barut Teknolojisi (1450-1700), Osmanlılar, Yeni Türkiye Yay., Ed. Güler Eren-Cem Oğuz, X, s. 621, Ágoston, Osmanlı Savaşları, s. 132-133.

⁵¹ İbn-i Zünbül, Vâkı'âtüs-Sultan el-Gavri ma'a Selim el Osmani, nşr. A.Amir Kahire, 1962, s. 58'den naklen, Feridun Emecen, "Ateşli Silahlar Çağı: Askerî Dönüşüm ve Osmanlı Ordusu", Osmanlı Klasik Çağında Savaş, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 44-45. Vurgu bana ait.

dikleri tavrı hakkında Ogier Ghiselin de Busbecq'in verdiği bilgiler oldukça ilginçtir. Rüstem Paşa'nın sadrazamlığı zamanında bazı sancak beyleri komutasındaki Osmanlı birliklerinin tüfekli Hristiyan birlikleri karşısında uğradıkları bozgunlardan sonra askerinin yenilgiyi izah şekli oldukça ilginçtir⁵²:

“...Fakat duracak zamanı bilmeyerek nihayet Hristiyan kuvvetleri ile karşılaşmışlardı. Bunlar tüfekle müsellâh süvâri kuvvetleri idi. Hristiyanlar akıncıları perişan ettiler, birçoklarını öldürdüler. Maktul düşenlerin arasında, Rüstem'in akrabalarından Achilles de vardı. Biraz evvel herkese cesaretini methettiği adam bu idi. Rüstem aldığı bu felaket haberinden o kadar müteessir oldu ki gözyaşlarını zaptedemedi. Dostunun vefatından duyduğu bu elem, biraz evvelki gurur ve iftiharının çok haklı bir cezası idi. Şimdi hikâyenin sonunu dinleyiniz. Bu da hoşla gitmeyecek bir şey değildir. Yukarıda söylediğim gibi, felâket haberini getirmiş olan Dalmaçyalı süvariye sonra paşa divanda: “Sizden kaç kişi vardı?” diye sorduğu zaman o: “2500 den fazla” cevabını verdi. Bunun üzerine paşa suale devam etti: “Peki, Hristiyanların sayısı ne kadardı?” Beş yüzden fazla olduklarını zannettiğini söyledi. Bir kısmı da pusuya yatmış olacaktı. Herhâlde harbe iştirak edenler beş yüzden fazla değildi. Bunun üzerine, paşa “Muntazam kuvvetlerden mürekkep Müslümanlar bu kadarlık Hristiyana mağlûp mu oldu? Utanmadan padişahın ekmeğini yiyorsunuz” dedi. Süvari bu takdirden hiç mahcup olmuyarak, cevap verdi: “Meseleyi lâyükile anlamadığınızı zannediyorum. Bizimkiler tüfek ateşine dayanamadılar. Bizi düşmanlarımızın baha dırlığı değil, ateş mağlûp etti. Eğer bizimle gerçekten mertçe kavgaya girişmiş olsalardı netice tamamen başka türlü olurdu. Hâlbuki onlar buna cesaret edemiyerek ateşi imdatlarına çağırdılar. Ateşin kuvveti bize galebe çaldı. Unsurların en kuvvetlisi ateş değil midir? Fani bir kuvvet onunla nasıl cidal edebilir? Her şey unsurların hücumu karşısında boyun eğmez mi?” Dalmaçyalı bu hissiyatı ifade ettiği zaman, hazır bulunanlardan hiç biri, vak'anın acılığına rağmen, kahkahalarını tutamadı.

Görüldüğü gibi Osmanlı askerinin kendi yenilgisini savunması Memlûk emirinin sözlerini anımsatmaktadır. Alenen ifade edilmese de tüfekle yapılan savaşın “nâmert”liğine dikkat çekilmektedir. Yeniçerilerin özelde tüfek, genelde ise ateşli silahlar hakkındaki düşüncelerine yaklaşık olarak aynı yüzyılda yaşayan

⁵² Ogier Ghiselin de Busbecq, Türk Mektupları, çev. Hüseyin Cahit Yalçın, Remzi Kitabevi, İstanbul 1939, s. 160-162. Vurgu bana ait.

Köroğlu da katılmaktadır. Köroğlu'nun şu dizeleri toplumun ateşli silahlara gösterdiği tepkiyi dile getirmesi bakımından anlamlıdır⁵³:

*Benden selâm olsun Bolu Beyi'ne
Çıkıp şu dağlara yaslanmalıdır.
Ok gıcirtısından kalkan sesinden
Dağlar sada verip seslenmelidir.*

*Düşman geldi tabur tabur dizildi.
Alnımıza kara yazı yazıldı.
Tüfek icat oldu mertlik bozuldu.
Eğri kılıç kında paslanmalıdır*

*Köroğlu düşer mi yine şanımdan
Ayırır çoğunu er meydanından
Kırat köpüğünden düşman kanından
Çevrem dolup şalvar ıslanmalıdır.*

Köroğlu bu dizeleri söyledikten çok sonra, Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecine girdiği dönemlerde bile barutun ve ateşli silahların Osmanlı toplumunun en azından bir kesimince “nâmert” damgasından kurtulamadığı görülmektedir. Zira daha sonra kaleme alınan bazı Osmanlı kroniklerinde bu duruma işaret eden bilgiler vardır. Bu kronikler barut icat edilmeden, iki kişi arasındaki anlaşmazlığın veya mücadelenin pazu kuvvetiyle *mertçe* halledilebildiği, barutun icadından sonra ise eline tabanca alan küçük bir çocuk karşısında doğunun efsanevi kahramanı Zaloğlu Rüstem'in bile çaresiz kalacağı iddiasındadır⁵⁴. Çünkü artık savaş meydanlarında galibi belirleyen pazu kuvveti değil, barut kokusuydu. Halil Nuri, bu görüşü daha da ileri götürerek Osmanlı Devleti'nin Batı karşısında güçsüzlüğünün daha fazla hissedildiği III. Selim döneminde barut kalitesi ve savaş sanayi alanında Batının gelişmişliğine karşın Osmanlı Devleti'nin görece düşük kalitede üretim yapmasına ilginç bir açıklama getirir: Ona göre Batılı devletler Müslümanların temel değerlerinden olan yiğitlikten yoksun olduklarından, düşmanlarıyla *mertçe* mücadele edememektedirler ve rakipleriyle daha az yüzleşerek daha az asker kaybederek sonuca ulaşmak istemelerinden barut üretimi ve

⁵³ Öner Yağcı, Köroğlu, Yaşamı ve Şiirleri, Gün Yayınları, İstanbul 1996, s. 137.

⁵⁴ Ahmed Asım, Tarih, I, s. 49-51; Kethüda Said Efendi, Tarih, s. 77-78.

savaş sanayi alanında ilerleme kaydetmişlerdir⁵⁵. Görüldüğü gibi her değişim ve yenilik gibi barutun ve ateşli silahların gerek askerler gerekse toplum tarafından benimsenmesi zaman almıştır. Önceleri bir yenilik olduğundan yeniçerilerin benimsemediği ateşli silahlar, zamanla Osmanlı ordusunda yaygınlaştı ve geleneksel talimin bir parçası oldu. Geçmişin *yeniliği* zamanla yeniçeriler için *gelenek* hâline geldi. Öyle ki II. Mahmud zamanında modern bir ordu kurmak için yeniçerilerden yeni talim usulünde talim yapmaları istendiğinde yeniçeriler, Batı tarzı eğitimi “*gavur icadı*” olarak gördükleri için kabul etmediklerini, geleneksel talim şekillerinin *keçeye kılıç çalmak ve tüfekte atış talimi yapmak* olduğunu⁵⁶ söylediler. Her ne kadar Osmanlı Devleti’nde ateşli silahların kabulü zaman almış gibi görünse de Osmanlı, daha ilk dönemlerden itibaren barut ve ateşli silah teknolojisinde çağdaşlarının pek çoğundan daha ileride olma arzusundaydı. Osmanlı Devleti’nin ateşli silahlara sahip olma arzusunu gösteren örnekler ortadayken reyanın ve ordudan bir kesimin tam aksi bir tavır sergilemesi nasıl izah edilebilir/edilmelidir? Öyle görünüyor ki reaya ve devlet ateşli silahlara karşı birbirinden farklı iki yaklaşım geliştirmiştir. Zira geleneksel değerlerden beslenerek hayatı *idealizm/romantizm* çerçevesinde yorumlayan reaya ile beşerî hislerden ziyade gelecek/varlık kaygısıyla *pragmatizm* esaslarıyla hareket eden devlet aklı arasında fark olması doğaldır. Bu nedenle reyanın ya da ordudan bir kesimin düşüncesi/tutumu, devletin düşüncesini/tutumunu yansıtmamaktadır. Bu düşünce farklılığı nedeniyledir ki Osmanlı Devleti, reyanın aksine, ateşli silahları gelenek kökenli bir tepkiyle “*nâmert*” olarak tanımlamak yerine, *devlet aklının temel özelliklerinden olan pragmatizm* ilkesi gereğince ateşli silahlara sahip olmayı seçmiş ve bu çabasından dolayı günümüz tarihçilerinin pek çoğu tarafından yerinde bir tanımlamayla *barut imparatorluğu* olarak nitelendirilmiştir⁵⁷. Osmanlı Devleti’nin pek çok icraatında gözlemlenebilen *pragmatik* davranabilme ve gereğinde

⁵⁵ Halil Nuri, Tarih, v. 22a- 23a.

⁵⁶ “Hâşâ gavur ta’limidir etmeyiz, biz kılıç ile keçe çalar, şeş-hâne atar, nişân ururuz” Sahâflar Şeyhi-zâde Seyyid Mehmed Es’ad Efendi, Üss-i Zafer, hzl. Mehmet Arslan, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2005, s. 58; Benzer ifadeler için bk. Ahmed Cevdet Paşa, Tarih, XII, s. 181.

⁵⁷ Marshal G.S. Hodgson, İslâm’ın Serüveni Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih, III, İz Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 1-172; Vernon J. Parry, “Osmanlı İmparatorluğu 1566-1617”, çev. Necmi Ülker, Tarih İncelemeleri Dergisi, IV, 1989, s.177; Salim Aydın, XV ve XVI. Yüzyılda Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s.34-35; Crosby, Ateş Etmek, s.104; Gábor Ágoston, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Harp Endüstrisi ve Barut Teknolojisi (1450-1700)”, Osmanlılar, Yeni Türkiye Yayınları, ed. Güler Eren-Cem Oğuz, X, s. 621, Ágoston, Osmanlı Savaşları, s.132-133.

yerellikten sıyrılıp cihanşümül düşünebilme gücü ona diğer pek çok rakibine ve çağdaşına nasip olmayan bir ömür bahşetmiştir.

Sonuç

Osmanlıların beylikten devlete, devletten imparatorluğa evriminde sahip oldukları güçlü ordularının büyük bir payı olduğu görülmektedir. Özellikle ateşli silahlarla donatılan Yeniçeri Ocağı savaş meydanlarında asırlarca Osmanlı Ordusunun en etkin bölümlerinden olmuştur. Osmanlı Ordusu ve toplumunda ateşli silahların benimsenmesine karşıt olarak gelişen bazı münferit direnişlerden farklı olarak devletin daha kuruluş aşamasından itibaren ateşli silahlarla mücehhez bir orduya sahip olma gayreti içerisinde olduğu görülmektedir.

Devletin bu tutumu zamanla ateşli silahlara karşıt bir tavır geliştiren reyanın bir kısmının da tutumunun değişmesini sağlamıştır. Reyanın bu karşıt kesimi de ateşli silahları benimsemiş ve kullanmaya başlamıştır. Hatta bir müddet sonra *mertlikle* özdeş sayılabilecek *seymenlik*, *yiğitlik*, *efelik* vb. kavramlar silahsız düşünülemez hâle gelmiştir. Daha sonra ateşli silahlara kutsiyet ve namus gibi kavramlar atfedilmiştir. Nitekim Türk toplumunda hâlâ varlığını devam ettiren “*at*, *avrat*, *pusat* [silah]” üçlemesi, halk dimağında ateşli silahların namus kavramıyla ilişkilendirilerek taşıdığı kutsiyeti göstermesi bakımından ilginçtir. Ancak görüldüğü gibi her ne kadar reyanın ve berayanın (günümüzde halkın) ateşli silahlar karşındaki tutumu değişse de bunu şekillendiren yine geleneksel/dinsel değerler olmaya devam etmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

1-Kaynak Eserler

- Ahmed Asım, *Tarih-i Asım*, I, Ceride-i Havadis Matbaası, İstanbul 1282.
- Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, VI, XII Tertib-i Cedid, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1303.
- Busbecq, Ogier Ghiselin de, *Türk Mektupları*, çev. Hüseyin Cahit Yalçın, Remzi Kitabevi, İstanbul 1939.
- Angiolello, Giovan Maria, *Fatih Sultan Mehmed*, çev. Pınar Gökpar, Profil Yayınları, İstanbul 2011.
- Hâfız Hüseyin b. İsmâil Ayvansarayî, *Hadikatü'l-Cevâmi'*, II, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1281.
- Halil Nuri, *Nuri Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Bölümü Nu. 5996.
- Derschwam, Hans, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, çev. Yaşar Önen, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.
- Barbaro, Josaphat, *Anadolu'ya ve İran'a Seyahat*, çev. Tufan Gündüz, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2009.
- Kethüda Said Efendi, *Kethüda Said Efendi Tarihi ve Değerlendirilmesi*, hzl. Ahmet Özcan, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 1999.
- Konstantin Konstatinoviç Mihailovi, *Bir Yeniçerinin Hatıratı*, çev. ve yay. hzl. Kemal Beydilli, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul 2003.
- Marsilli, Graf, *Osmanlı İmparatorluğunun Zuhur ve Terakkisinden Inhitatı Zamanına Kadar Askerî vaziyeti*, çev. M. Kaymakam Nazmi, Büyük Erkan-ı Harbiye Matbaası, Ankara 1934.
- Mehmet Neşri, *Kitâb-ı Cihan-Nüma Neşri Tarihi*, yay. hzl. Faik Reşit Unat-Mehmed Altay Köymen, II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.
- Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi [Osmanlı Tarihi-1288-1502]*, hzl. Necdet Öztürk, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2008.
- Peçevî İbrahim Efendi, *Tarih-i Peçevî*, I, Matbaa-i Amire, İstanbul 1283.
- Petrusi, Agostino, (hzl.), *İstanbul'un Fethi Çağdaşların Tanıklığı*, I, çev. Mahmut Şakiroğlu, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 2004.
- Riccherio, Cristoforo, "1453 Mayısının 29. Gününde İstanbul'un Düşüşü", *Yedi Çağdaş Rivayet 1453 İstanbul Kuşatması*, der. ve İng. çev. J.R. Melville Jones, çev. Cengiz Tomar, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2008.
- Sahâflar Şeyhi-zâde Seyyid Mehmed Es'ad Efendi, *Üss-i Zafer*, hzl. Mehmet Arslan, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2005.
- Schweigger, Salomon, *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*, çev. S. Türkis Noyan, Kitap Yayın Evi, İstanbul 2004.
- Şeyh Galib, *Şeyh Galib Divânı*, İbtidâ-i Tevârih, Mısır-Bulak 1252.
- Şikâri, *Karamannâme [Zamanın kahramanı Karamanlilerin tarihi]*, hzl. Metin Sözen-Necdet Sakaoğlu, Karaman Valiliği-Karaman Belediyesi Yayını, İstanbul 2005.
- Tournefort, Joseph Piton de, *Tournefort Seyahatnamesi*, II. Kitap, çev. Ali Berktaş-Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005.
- Uzun Hasan-Fatih Mücadelesi Döneminde Doğu'da Venedik Elçileri Caterino Zeno ve Ambrogio Contarini'nin Seyahatnâmeleri*, çev. Tufan Gündüz, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2006.

“Venedikli Bir Tüccarın Seyahatnâmesi”, *Seyahatların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar Giovanni Maria Angiolello-Venedikli Bir Tüccar ve Vincenzo D’Alessandri’nin Seyahatnâmeleri*, çev. Tufan Gündüz, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2007.

2-Araştırma ve İnceleme Eserler

Ágoston, Gábor, “ XVI. Yüzyılda Macaristan’da Osmanlı Barut Üretimi: Budin Baruthânesi”, *Belleten*, LXVII / 249, Ankara 2003, s. 541-552.

_____, “15. Yüzyılda Batı Barut Teknolojisi ve Osmanlılar”, *Toplumsal Tarih*, S. 18, İstanbul 1995, s. 10-15.

_____, “Avrupa’da Osmanlı Savaşları 1453-1826”, *Top, Tüfek ve Süngü Yeniçağda Savaş Sanatı 1453-1815*, çev. Yavuz Alogan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2002, s. 128-153.

_____, “Gundpowder For The Sultan’s Army: New Sources On The Suplly Of Gundpowder To The Otoman Army In The Hungarian Campanigns Of The Sixteenth And Seventeenth Centruies”, *Turcica*, XXV, Paris 1993, s. 79-96.

_____, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Harp Endüstrisi ve Barut Teknolojisi (1450-1700)”, *Osmanlılar, Yeni Türkiye Yayınları*, ed. Güler Eren-Cem Oğuz, X, s. 621-632.

Ayalon, David, *Gundpowder and Firearms Mamluk Kingdom. A Challange to a Mediavel Society*, London 1956.

Aydüz, Salim, *XV ve XVI. Yüyılada Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.

Cippolla, Carlo M., *Yelken ve Top*, çev. Aslı Kayabal, Kitap Yayın Evi, İstanbul 2003.

Crosby, Alfred W, *Ateş Etmek Tarihte Fırlatma Teknolojileri*, çev. Aybek Görey, Kitap Yayın Evi, İstanbul 2003.

Çoruhlu, Tülin, *Osmanlı Tüfek, Tabanca ve Techizatları (Askerî Müzeden Örnekler)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993.

Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, I, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1945.

Emecen, Feridun, “Ateşli Silahlar Çağı: Askerî Dönüşüm ve Osmanlı Ordusu”, *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

Eralp, T. Nejat, *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silah Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silahlar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993.

Gölen, Zafer, *Osmanlı Devleti’nde Baruthâne-i Âmire (XVIII. Yüzyıl)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.

Hasan Tahsin, *Fenn-i Eslihâ, Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye-i Şâhâne Matba’ası*, İstanbul 1313.

Hodgson, Marshal G.S., *İslâm’ın Serüveni Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih*, III, İz Yayıncılık, İstanbul 1993.

İhsanoğlu, Ekmeleddin, “Osmanlıların Batıda Gelişen Bazı Teknolojik Gelişmelerden Etkilenmeleri”, *Osmanlılar ve Batı Teknolojisi Yeni Araştırmalar Yeni Görüşler*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1992, s. 121-139.

İlgürel, Mücteba, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Ateşli Silahların Yayılışı”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi Ord. Prof. Dr. I. Hakkı Uzunçarşılı Hatıra Sayısından Ayrı Basım*, İstanbul 1979, s. 301-318.

_____, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Tüfeğin Halk Arasında Yayılışı”, *Birinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri*, II, Genelkurmay

Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1983, s. 247-261.

- _____, "Osmanlı Topçuluğunun İlk Yılları", *Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, İstanbul 1995. s. 285-293.
- İnalçık, Halil, *The Socio-Political Effects of Diffusion of Fire-arms in the Middle East, War, Technology and Society in the Middle East*, Edited by: Vernon J. Parry and M.E. Yapp, London-Newyork-Toronto, s. 195-217.
- Krause, Keite, *Arms and The State: Patterns of Military Production and Trade*, Cambridge University Press, Cambridge 1992.
- Maslow, Abraham H, "A Theory of Human Motivation", *Motivation and Personality*, Harper&Row Publisher, New York 1987, s. 15-31.
- Orhonlu, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti*, İstanbul 1974.
- Özbaran, Salih, "16.Yüzyılda Asya'da ve Afrika'da Ateşli Silahların Yayılmasında Osmanlıların Rolü", *X. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993, s. 1473-1479.
- Parker, Geoffrey, *Askerî Devrim Batının Yükselişinde Askerî Yenilikler*, çev. T. Zorlu, İstanbul 2006.
- Parry, Vernon J., "Barud-The Otoman Empire", *EP*, I, Leiden 1986, s. 1061-1066.
- _____, "Osmanlı İmparatorluğu 1566-1617", çev.Necmi Ülker, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, IV, 1989, s. 151-178.
- _____, "İslâm'da Harb Sanatı", çev. E.Merçil-S.Özbaran, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 28-29, İstanbul 1974-1975, s. 193-218.
- Petroviç, Djurdjica, "Firearms in the Balkans on the Eve of and After the Ottoman Conquest of the Fourteenth and Fifteenth Centuries", *War, Technology And Society In The Middle East*, Edited By: Vernon J.Parry- M.E. Yapp, Oxford University Press, Newyork-Toronto 1975, s. 164-194.
- Ramocki, S.J.von, *Geschichte der Explosivstoffe*, Gerstenberg Verlag, Tarihsiz.
- Yağcı, Öner, (hızl), *Köroğlu, Yaşamı ve Şiirleri*, Gün Yayınları, İstanbul 1996.

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

523

TARİHÇİLİĞE
ADANMIŞ
BİR ÖMÜR

524

Yeniden Tesis Sürecinde Osmanlı Daimî Elçiliklerinin Finansmanı*

Arş. Gör. Dr. Ahmet DÖNMEZ
SÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Giriş

Osmanlı Devleti, 18. yüzyılın sonuna kadar Avrupa'da daimî elçiler bulundurmamıştı. III. Selim, 1793 yılında Yusuf Ağâh Efendi'yi Londra'ya elçi olarak tayin ederek daimî elçiliklerin tesisi sürecini başlattı. Kısa süre içerisinde Paris, Viyana ve Berlin'e de elçiler gönderildi. Ancak siyasî, askerî, idarî, malî birçok etken elçiliklerin Babiâli'nin beklentilerini karşılamasını engelledi. Öyle ki Avrupa'da elçi bulundurmanın gerekli olup olmadığı tartışılmaya başlandı. 1821 yılına gelindiğinde Avrupa'daki tüm Osmanlı temsilcilikleri kapatılmıştı².

Daimî elçiliklerin tesisinde başarısızlık yaşanmasına yol açan etkenler arasında özellikle elçiliklerin finansmanında karşılaşılan zorluklar öne çıkmaktaydı. Buna, o tarihte Osmanlı maliyesinin yaşadığı sıkıntılar yanı sıra, Osmanlı elçiliklerinin kaynağını geleneklerden alan bir finans sisteminin olmayışı da büyük ölçüde katkıda bulundu. II. Mahmud, daimî elçiliklerin tesisi sürecini 1832 yılında yeniden başlattı. Ancak ilk girişimde karşılan sorunlar kısa süre içinde bu dönemde de ortaya çıkmaya başladı.

Bu çalışmada, Osmanlı daimî elçiliklerinin yeniden tesis sürecinde (1832–1841) elçiliklerinin finans sistemi açıklanmaya çalışılacaktır. Öncelikle elçiliklerin maaş sistemi nasıl işliyordu, süreç içerisinde nasıl bir gelişim yaşadı gibi soruların tespitine girişilecektir. Ardından elçiliklerin tesisi sürecinde elçilerin karşılaştığı maddî zorluklar, bu konuda örnekler verilecek gösterilecektir.

* Bu çalışma, SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yapılan "Karşılıklı Diplomasiye Geçiş Sürecinde Osmanlı Daimî Elçiliklerinin Avrupa'da Yeniden Tesisi 1832–1841" adlı yüksek lisans tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır. Bu tez, SÜ Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından (Proje Nr. 05103001) desteklenmiştir.

² Osmanlı daimî elçiliklerinin tesisinin ilk dönemiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Ercüment Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasî Faaliyetleri (1793–1821)*, Ankara 1988.

I. Elçiliklerin Maaş Sistemi

Babıâli'de elçi tayinine karar verilmesinin ardından öncelikle elçi ve maiyetinin yolculukları sırasında yapacakları harcamalar için verilecek harcırah miktarı belirlenirdi³. Elçi kendisine verilen bu parayla; araba, konaklama ve yemek masraflarını karşılar ve görevli oldukları yerlerde çeşitli kişilere verilmesi gereken hediyeleri satın alırlardı. Harcırahtan ayrı olarak, elçilerin aylık maaş miktarları tespit edilirdi. 1834 yılında, Mustafa Reşid Paşa⁴ ve Namık Paşa'ya maaşları dâhil ihtiyaç duyabilecekleri hesaplanan tüm para, İstanbul'dan ayrılmadan önce kendilerine toplu olarak verildi⁵. Ancak 1835'te Paris'e yeniden atanmasıyla birlikte, diğer Avrupa elçilikleri örnek alınarak kendisine aylık olarak ödenecek, düzenli maaş bağlandı⁶. Bu tarihten sonra Avrupa başkentlerindeki diğer Osmanlı elçiliklerinde de aynı maaş sistemine geçildi. İstisna olarak Viyana ve Berlin elçilerine, şehirlerdeki fiyat farklılığı sebebiyle başlangıçta maaş bağlanmayarak ihtiyaçları için yine toplu para verildi. Viyana ve Berlin elçileri, görev yerlerine gittikten sonra aylık harcamaları için yeterli miktarı belirleyip Babıâli'ye bildirdi. Daha sonra kendilerine aylık olarak ödenmek üzere düzenli maaş bağlandı⁷.

Osmanlı elçileri, elçiliğe atanmadan önceki görevlerinden alınmıyorlardı. Bu görevlerinden aldıkları maaşları da ödenmeye devam ediyordu. Bu sebeple elçilik maaşları olarak verilen maaştan elçilikle ilgili ortaya çıkabilecek tüm masrafları karşılamaları isteniyordu⁸. İstanbul'da üzerlerinde taşıdıkları diğer görevlerin-

³ Elçilere verilen harcırah gibi, dönerken de dönüş harcırahi isminde bir para veriliyordu. M. Reşid Paşa'ya Londra'dan dönüş masrafı olarak 150.000 kuruş ödendi. BOA, İ. HR, nr. 21, 18 Aralık 1839; BOA, C. HR, nr. 6726, 22 Aralık 1839. Paris Maslahatgüzari Talat Efendi'ye ise dönüş harcırahi olarak 15.000 kuruş verildi. BOA, İ. MTZ(05), nr. 132b, 08 Mart 1840.

⁴ M. Reşid Paşa, paşa unvanını 1838 yılında almıştır.

⁵ Bununla birlikte Viyana Maslahatgüzari Mavroyani'ye düzenli maaş bağlanmıştı. Bu maaş 1834'te 6.000 kuruştü. C. HR, nr. 2607, 03 Kasım 1834.

⁶ M. Reşid Paşa Paris'te bir ayda ne kadar masrafları olacağını daha önce Babıâli'ye bildirmişti. Buna göre, aylık 11.000 franka, yani 43.000 kuruşa ihtiyaçları vardı. M. Cavid Baysun, "Mustafa Reşid Paşa'nın Paris ve Londra Sefaretleri Sırasındaki Siyasî Yazıları", *Tarih Vesikalari*, I/4, s. 292.

⁷ Avrupa şehirlerinin masrafları birbirine uymadığı için Ahmed Fethi Paşa'ya bağlanacak maaş önceden belirlenmemişti. Kendisine bir süre yetecek para verilmesi, Viyana'da aylık ne kadar paranın gideceği belli olmasından sonra, İstanbul'a bunu bildirmesi ve ona göre bir aylık bağlanması kararlaştırıldı. A. Fethi Paşa bir aylık masrafının 49.000 kuruş olacağını hesaplamıştı. Buna rağmen Babıâli'ye, aylık 43.000 kuruş masraf gideceğini bildirdi. Bu tarihten sonra Viyana elçiliğine düzenli maaş bağlandı. BOA, HAT, nr. 47279. S, 09 Ocak 1837. Berlin Elçisi Kamil Paşa'ya da aynı şekilde başlangıçta belli bir maaş belirlenmemişti. Burada gerekli olan aylık miktar tespit edildikten sonra, Kamil Paşa'ya maaş bağlandı. BOA, HAT, nr. 47955. A, 18 Ağustos 1838.

⁸ Osmanlı elçileri ve maiyetindekilerin hemen hepsinin İstanbul'da ayrı olarak maaşları işliyordu. Elçiler âmedçilik, beylikçilik gibi görevleri üzerinde bulunduruyorken, maiyetleri

den kaynaklanan maaşları ise elçilerin kapı kethüdalarına ya da ailelerine teslim ediliyordu. Şayet elçilikten ayrı bir maaşları bulunmuyor ise ailelerinin geçimleri için gerekli tedbir alınıyordu⁹. Elçiler ya da maiyetindekilerin görevleri sırasında vefat etmeleri durumunda, ailelerine yardım yapılıyordu¹⁰. Hatta elçiliklerin para işlerinin yürütülmesinde görev alan sarrafların ailelerine bile ölümleri halinde yardımcı olunuyordu¹¹.

Osmanlı elçi ve maiyetlerinin maaşları, Avrupa'nın çeşitli yerlerinde bağlantıları olan ve adeta bir banka vazifesi gören İstanbul'daki bir sarraf aracılığıyla ödeniyordu. Sarraflar, elçiliklerin para işlerinin yürütülmesi içinde daimî elçiliklerin birinci döneminden beri kullanılıyordu¹². İstanbul'daki sarraf, ki bu kişi elçiliklerin yeniden tesisi sürecinde Alyon Bezirgân olmuştur, Paris ve Londra'daki ortaklarına her ay verilecek maaş miktarını bildiriyordu. Elçi, imza karşılığı bu parayı her ay sarraftan tahsil ediyordu. Avrupa'daki sarraf, ortalama üçer aylık dönemler halinde verdikleri paralara dair defter ve makbuzları, İstanbul'daki sarrafa gönderiyordu. O da bunu Babıâli'den tahsil ediyordu. Başlangıçta sadrazam, her tahsilât için ödenecek miktarı bir arz tezkeresiyle onaylaması için padişaha sunuyordu. Padişahın onayından sonra, sadrazamın buyruktusu ile bu paralar sarraflara ödeniyordu. An-

de üzerinde taşıdıkları görevleriyle ilgili maaşlarını alıyorlardı. Bu sebeple elçilerden, elçilikte çeşitli konularda ortaya çıkan masraflar için ayrıca para talep etmemeleri bunları kendi maaşlarından karşılamaları isteniyordu. Sadık Rıfat Paşa'nın, elçilik hizmetinde bulunanların elbise parası vb. gibi işlerde harcadığı 38.000 kuruşun poliçesi Babıâli'ye ulaştığında, bu paranın şimdilik ödenmesine ancak bundan sonra bu tip paraları kendi maaşından karşılamasının kendisine bildirilmesine karar verildi. BOA, HAT, nr. 37475, 06 Haziran 1838. Aynı şekilde Kamil Paşa'ya da maaş bağlandıktan sonra ortaya çıkabilecek küçük masrafları, diğer elçiliklerde olduğu gibi, bu maaştan karşılaması bildirildi. BOA, HAT, nr. 47955. A, 18 Ağustos 1838. Şekib Efendi Londra elçisi tayin edildiğinde, normalde sürdürmekte olduğu beylikçiliğin üzerinde kalması kararlaştırıldı. Beylikçilik maaşı 10.000 kuruştur. Bu paranın 7.500 kuruşu Şekib Efendi'nin ailesine verilecekti. Kalan 2.500 kuruş ve diğer harç gelirlerinin ise beylikçiliği vekâleten yürütecek olan Mümtaz Efendi'ye verilmesi kararlaştırıldı. BOA, İ. MTZ(05), nr. 39, 21 Şubat 1840.

- ⁹ Paris'e elçi olarak gidecek M. Reşid Paşa'nın ikinci başkâtibi olarak tayin edilen Abdurrezzak Bahir Efendi'ye, Paris'te göreviyle ilgili bir maaş verilecekti. Ancak M. Reşid Paşa, Bahir Efendi fakir olduğu için İstanbul'daki ailesine verilmek üzere bir maaş bağlanmasını özel olarak talep etti. BOA, İ. HR, nr. 673, lef. 1, 17 Ekim 1841. Bunun üzerine Bahir Efendi'nin ailesine 1.000 kuruş maaş bağlandı. BOA, İ. HR, nr. 673, lef. 2, 29 Ekim 1841.
- ¹⁰ Berlin Maslahatgüzarı Rahmi Efendi, görevini sürdürürken hastalanarak vefat etti. Avrupa'da öldüğü için defin masrafları ağır oldu. Kamil Paşa'nın araya girmesiyle, Rahmi Efendi'nin babasına bu masraflara karşılık 10.000 kuruş verilmesi kararlaştırıldı. BOA, İ. MTZ(05), nr. 132b, 08 Mart 1840.
- ¹¹ Viyana'da para işlerinin yürütülmesinde, İstanbul'daki sarrafın ortağı olan Sina Bezirgân uzun süre görev aldı. Bu kişinin ölümünden sonra, Osmanlı Devleti'ne hizmetlerinden dolayı ailesine 10.000 kuruş para verildi. BOA, İ. HR, nr. 479, 03 Mayıs 1841.
- ¹² A. Muhib Efendi'nin dönüş parası için bir Rum sarrafindan kendisine poliçe ayarlanması yönündeki isteği için bk. BOA, HAT, nr. 52628, 21 Mart 1811. 1832 yılında Namık Paşa'nın yanında görevli Nuri Efendi'nin kendisi için gönderilecek poliçeyle ilgili bk. BOA, HAT, nr. 46722. C, 15 Şubat 1833.

cak II. Mahmud, 1838 yılında, rutin olmayan harcamalar dışındaki bütün elçilik ödemelerinin kendisine bildirilmeden doğrudan hazineden ödenmesi talimatını verdi¹³.

Elçilere, harcırah ve maaştan ayrı olarak, ihtiyat poliçesi de veriliyordu. İhtiyat poliçesi, daha çok acil ve hesapta olmadan ortaya çıkabilecek masraflar için kullanılırdı. İstanbul'daki sarraf, Avrupa'da bulunan ortağına bu ihtiyat poliçesindeki miktar kadar, elçinin istediği parayı vermesi için talimat gönderiyordu¹⁴. Elçi, ihtiyacı oldukça bu paradan imza ve makbuz karşılığı alıyordu. İstanbul'daki sarraf ve Avrupa'daki ortağı verdikleri paralar için belli oranda komisyon ekleyerek, bu parayı toplu olarak hazineden tahsil ediyorlardı. Yani sarraf ve ortakları bir çeşit banker ya da uluslararası banka işlevi görüyorlardı.

Elçilik için alınan eşyalar, elçilikte verilen ziyafet, balo gibi işlerin masrafları, gönderilen yazıların posta ücreti, elçinin çeşitli işlerde kullandığı maiyeti dışındaki kişilere ödediği paralar, Avrupa'da eğitimde olan öğrencilere verilen maaşlar gibi her türlü harcama sarraflar aracılığıyla karşılanıyordu. Bütün bu masraflar ve elçiliğe alınan eşyaların listesi, elçiliklerdeki bir deftere kaydedilirdi¹⁵. Bu defterler daha sonra Babıâli'ye gönderilir ve bunlar başmuhasebe kaleminde kaydedilirdi¹⁶. Elçiler, görev yerlerinden ayrıldıklarında elçilikteki eşyaları kime bırakıyorlarsa ondan eşyaların tümünü teslim ettiklerine dair bir *senet* alıyorlardı¹⁷.

1834'ten itibaren bütün elçiliklerin harcamaları hazine-i amirrede "*sefâretler için ayrılan tahsisat*"tan karşılanmıştır¹⁸. Sadece Mavroyani'nin maaşı baştan beri *Takvîm-i Vekayî*'nin gelirinden verilmiştir¹⁹. 1838 yılında Maliye Nezareti'nin kurulmasının ardından hazinelerin birleştirilmesiyle birlikte Osmanlı elçilikleri-

¹³ BOA, HAT, nr. 46729, 11 Temmuz 1838.

¹⁴ Nuri Efendi bir yazısında, Londra sarraflarının Paris sarrafları gibi olmadığını, bunlardan istenildiği zaman borç alınabildiğini, kendisine büyük miktarda poliçe gönderilip bunun boş yere sarrafta kalması yerine, her ay masraflarını sarraftan alıp, bu paranın İstanbul'a poliçe çekilmesinin daha doğru olacağını bildirmişti. Buradan poliçe kullanımında iki yöntem olduğu ortaya çıkmaktadır. Birinde büyük miktarda para sarrafa toptan veriliyordu ve bu para sarrafta kalıyordu. Diğeri ise sarraftan borç almak şeklindeydi ki bu para İstanbul'a poliçe ediliyordu, yani sarraf parayı daha sonra tahsil ediyordu. BOA, HAT, nr. 33021. F, 25 Mart 1836.

¹⁵ M. Reşid Paşa'nın 1835'te Paris'ten döndüğünde Babıâli'ye takdim ettiği sefaret defteri hakkında bk. BOA, HAT. 46857. Berlin elçiliğine alınan eşyaların defteri hakkında bk. BOA, HAT, nr. 37515, 18 Temmuz 1838.

¹⁶ Bu konuda bk. BOA, HAT. 37499; BOA, HAT, nr. 33032. D, 28 Ağustos 1836.

¹⁷ M. Reşid Paşa'nın 1835'te Paris'ten ayrılırken, Maslahatgüzar Ruhiddin Efendi'den teslim ettiği elçilik eşyalarına karşılık aldığı senet için bk. BOA, HAT, nr. 46907. B.

¹⁸ Hazineden elçilikler için ayrılan tahsisat konusunda bk. BOA, HAT, nr. 37499.

¹⁹ BOA, HAT, nr. 47158; BOA, HAT, nr. 40745, 1838.

nin ödemeleri bundan sonra Mansure hazinesinden karşılanmıştır²⁰.

II. Elçiliklerde Ekonomik Sorunlar

Daimî elçiliklerin tesisinin her iki döneminde de finansman kaynağının temininde güçlükler yaşandı. Maddî yetersizlikler sadece elçilikler için değil “*baştan sona kadar Türk reformcularının en parlak umutlarının çamura bulandığı ve en zekice plânlarının kirlenip battığı bir Umutsuzluk Bataklığı*” oldu²¹.

III. Selim, daimî elçiler göndermeye başladıktan kısa süre sonra, Avrupa’da böyle bir uygulamanın bulunmamasını gerekçe göstererek İstanbul’da görev yapan elçilere, masraflarının karşılanması esasına dayanan tayinat verilmesi usulünü kaldırdı²². Bu değişiklikle yapılan tasarruf, Osmanlı elçiliklerinin masraflarını fazlasıyla karşılayabilecek miktardaydı²³. Fakat devletin içinde bulunduğu siyasi ve malî kriz sebebiyle, bu dönemde Avrupa’ya gönderilen Osmanlı elçileri gerçekten ciddi maddî problemler yaşadı. Öyle ki Paris Elçisi Halet Efendi, Napolyon’dan borç para istemek zorunda kaldı²⁴. Abdurrahim Muhib Efendi de onunla aynı kaderi paylaştı. Görevine başladıktan bir sene sonra gönderdiği yazısında parasızlıktan feryat ediyordu. Kendi ifadelerinden anlaşıldığına göre Paris’teki sarraflar o sırada “*Osmanlı elçilerine akçe verilir ise alınmıyor.*” diyerek borç para vermek istemiyorlardı. Bakkal, kasap bile kendisine borca mal vermeyi kesmek üzereydi. A. Muhib Efendi belindeki şalı 1.200 frank karşılığı rehin bırakmıştı. O kadar zor durumdaydı ki yazılarını götürecek postacıya verecek bir frankının bile olmadığını söylüyordu²⁵. Bu geçici bir durum değildi. A. Muhib Efendi bundan dört sene sonra İstanbul’a dönebilmek için yanındaki değerli şalları esnaflara rehin olarak bırakmak

²⁰ 28 Şubat 1838’de Maliye Nezareti kuruldu. Nafiz Paşa maliye nazırı oldu. Ahmet Lütfi Efendi, *Vak’anüvis Ahmet Lütfi Efendi Tarihi*, V, (Yeni yazıya aktaran. Yücel Demirel), YKY, İstanbul 1999, s. 919; Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836–1856)*, Eren Yayınları, İstanbul 1993, s. 97. Hazine-i amirenin işlerinin bundan sonra mansure hazinesi ile birleştirilmesiyle ilgili bk. BOA, HAT, nr. 46912. B, 28 Nisan 1838.

²¹ Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, (Çev. Metin Kıratlı), TTK Yayınları, Ankara 2004, s. 110.

²² İbrahim Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 310.

²³ Enver Ziya Karal, *Selim III’ün Hatt-ı Hümayunları (1789–1807)*, TTK Yayınları, Ankara 1946, s. 186.

²⁴ Enver Ziya Karal, *Halet Efendinin Paris Büyük Elçiliği (1802–1806)*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1940, s. 21–24.

²⁵ BOA, HAT, nr. 54103, 27 C, 28 Ağustos 1807.

zorunda kaldı²⁶. Londra Maslahatgüzarı Sıdkı Efendi ve tercümanına ise iki yıl boyunca hiç maaş verilemedi. Sonunda İstanbul'a dönebilmek için İngiliz hükümetinden borç para almak zorunda kaldılar²⁷. Aynı dönemde Sıdkı Efendi'nin yerine gönderilmek istenen maslahatgüzar ve tercümana verilmesi gereken bir yıllık paranın hazinede bulunmaması, bunların gönderilmelerinden vazgeçilmesinin önemli sebeplerinden biri oldu²⁸.

Avrupa elçiliklerinin finansman sorunu daimî elçiliklerin yeniden tesis sürecinde de gündemden düşmedi. 1821'de Avrupa'daki maslahatgüzarlar azledildiğinde II. Mahmud, ileride "hafifül mü'ne" yani yükü hafif memurlar gönderilebileceğini söylemişti²⁹. Aynı şekilde 1831 yılında padişaha Londra ve Paris'e elçiler tayin edilmesi teklif edildiğinde, gidecek elçinin "sebükbar" olmasını istemişti. Burada kastettiği; birçok işi kendi görebilen ve bu sebeple maiyeti çok olmayan, masrafı az bir elçi tipi idi³⁰. Bu sebeple 1832'de Mavroyani Viyana'ya tayin edilmek istendiğinde padişaha, bunun masrafının hazineye dokunmayacağı, Takvîm-i Vekayi gelirinden karşılanacağı teminatı verildi³¹. Daha sonra Mavroyani ve hemen ardından Namık Paşa ittifak arayışları için Londra'ya gönderildiklerinde, maddî problemlerden yakındılar ve Babıâli'ye kendilerine verilen paranın yetmediğini bildirdiler³². M. Reşid Paşa'nın 1834'te Paris'e tayini sırasında ise Takvîm-i Vekayi'de, III. Selim zamanında Avrupa'ya daimî elçiler gönderildiği, fakat bu elçilikler sebebiyle ortaya çıkan "tekellüfât" yüzünden bunların kaldırıldığına işaret edildi³³. Rusya'ya Edirne Anlaşması ile verilmesi kabul edilen savaş tazminatının büyük bir bölümünün ödenmemiş olması sebebiyle maddî açıdan eskisine göre çok daha kötü bir dönem içerisinde bulunuyordu.

Ancak II. Mahmud bu tarihte, dışarıdan gelebilecek yardımın devletin varlığını sürdürmesi için ne kadar önemli olduğunu çok iyi anlamıştı. Şayet Avrupa'da Osmanlı elçileri bulunacaksa, bunların her türlü ihtiyacı karşılanmalı ve elçilikler Osmanlı

²⁶ BOA, HAT, nr. 52628, 21 Mart 1811. A. Muhib Efendi bu yazısında 80.000–90.000 frank borçlandığını, çok zor durumda olduğunu bildirmektedir. Kuran, *age.*, s. 63.

²⁷ Ercüment Kuran, "Osmanlı Devletinin Londra Maslahatgüzarı Mehmed Sıdkı Efendi", *İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, TTK Yayınları, Ankara 1976, s. 41- 42.

²⁸ BOA, HAT, nr. 52699, 01 Ekim 1809.

²⁹ BOA, HAT, nr. 52282. 1811 yılında Avrupa'daki Rum maslahatgüzarların başına birer Müslüman memur gönderilmesi teklif edildiğinde de bunların "hafifül mü'ne" memurlar olması istenmişti. Bu konuda bk. BOA, HAT, nr. 42289.

³⁰ BOA, HAT, nr. 40798, Mart 1831-Eylül 1831.

³¹ BOA, HAT, nr. 47158.

³² BOA, HAT, nr. 46422. D, 18 Aralık 1832; BOA, HAT, nr. 50060.

³³ *Takvîm-i Vekayi*, nr. 85, 07 Temmuz 1834.

Devleti'nin şanına yakışır şekilde olmalıydı. Bu kararlılığını o günlerde gerçekleşen bir olayda açıkça gösterdi. Bundan bir süre önce Viyana Maslahatgüzarı Mavroyani, M. Reşid Paşa'ya Viyana'da yaşadığı maddî sıkıntılardan dert yanmıştı. M. Reşid Paşa Babıâli'ye gönderdiği bir yazısında, maaşının yetersiz olması yüzünden Mavroyani'nin görevini tamamıyla yerine getiremediğini ve bu durumun Osmanlı'nın şanına yakışmayacağını bildirdi. Ancak bu yazı, padişaha sunulduğu sırada, yazının özetinin yer aldığı arz tezkeresinde bu sorundan hiç bahsedilmedi. II. Mahmud M. Reşid Paşa'nın yazısını okurken bu durumu kendisi tespit ederek, Mavroyani'nin refah içinde olması ve hiçbir sıkıntı çekmemesi için ne kadar paraya ihtiyacı duyduğunun araştırılmasını ve derhal gereğinin yapılmasını emretti³⁴.

Avrupa'daki Osmanlı temsilciliklerinde ekonomik sorunlarla karşılaşan yalnızca Mavroyani değildi. Onun sıkıntısını merkeze bildiren M. Reşid Paşa da daha İstanbul'dan yeni ayrıldığı esnada kendisine verilen paranın yeterli olup olmayacağı konusunda endişe yaşamaya başladı. Sırp Baş Knezi Miloş'un Semendire'de kendisine teklif ettiği 1.000 Macar altunını başta almaktan çekinip sonra kabul etmesinin altında bu endişe yatıyordu³⁵. Gerçekten de Paşa, tahmin ettiği gibi, yolculuk esnasında ortaya çıkan heptapta olmayan masraflar yüzünden Paris'e ulaştuktan kısa bir süre sonra maddî sıkıntı çekmeye başladı. Paris'e geldiklerinde Fransa kralının elçilik binası tahsis etmesi üzerine, M. Reşid Paşa kaldıkları otelin masraflarından kurtuldu. Ancak bu binanın içindeki eşyalar için aylık kira ödemeleri gerekiyordu. Elçilik maiyeti ise 20 kişiye yakındı. Diğer yandan İngiltere ve Fransa'nın önemli insanları sık sık Paris'teki Osmanlı elçiliğine gelerek biz "*Osmanlı yemeği yiyeceğiz*" diyorlardı. M. Reşid Paşa, elçilik görevine başlar başlamaz kendisini ekonomik sorunlar içinde bulmuştu. O sırada yanında kalan 3.500 frank ve tüccarlardan tedarik ettikleri paralarla acil yapılması gereken ödemeleri yapıyor ve kendi ifadesiyle "*kimseye renk verilmeyerek*" durumu idare etmeye çalışıyordu³⁶. İstanbul'daki sarraf Alyon'un Paris'teki ortağı Osmanlı elçisine, ilk

³⁴ BOA, HAT, nr. 46768, 31 Ekim 1834; BOA, HAT, nr. 47248. Mavroyani 1838 yılında da aldığı maaşın yeterli olmadığını, bir miktar zam yapılmasını talep etti. Bu konu, Babıâli'de görüşüldü ve padişahın da onayıyla Mavroyani'nin Viyana'da tek bir kişi olması ve verilen paranın kendisine yeterli olduğu gerekçesiyle, isteğinin kabul edilmemesine karar verildi. BOA, HAT, nr. 37475, 07 Haziran 1838. Ancak daha sonra Mavroyani'nin maaşına 2.500 kuruş zam yapıldı. BOA, HAT, nr. 40745, 1838.

³⁵ BOA, HAT. 33010. D, 14 Ağustos 1834.

³⁶ M. Reşid Paşa'ya 15.000 kuruşluk da ihtiyat poliçesi verildi. Başkâtibi Nuri Efendi'ye 30.000, Ruhiddin Efendi'ye de 25.000 kuruş harcırah verilmişti. BOA, HAT, nr. 46852.

günlerde istediği zaman ödeme yapabileceğini söylemişti. Bu sebeple önceleri rahat davrandılar. Ancak sonra bu kişi, Alyon'dan kendisine talimat gelmeden ödeme yapamayacağını haber verdi. M. Reşid Paşa bunun üzerine banker Rothschild'den para istedi. Fakat Rothschild, Avusturyalı bir sarrafın daha önce vaat edilmiş olan zahire parası konusunda Osmanlı Devleti'nden alacağı bulunduğunu, eğer Babıâli bu alacağını tahsil etmesine yardım ederse, buna karşılık Osmanlı elçisine 100.000 frank hediye verebileceğini bildirdi³⁷. Son çare olarak ise Rus Elçisi Borgo'dan para bulması konusunda yardım talep edildi. Ancak o da yardımcı olamadı. Devletin onuruna çok düşkün olan M. Reşid Paşa, bir Osmanlı elçisinin böyle herkesten borç arayan bir duruma düşmekten dolayı son derece rahatsızdı. Devletin yaşadığı maddi sıkıntıları bildiğinden, bu konuda talepte bulunmak da istemiyordu. Ancak çaresiz olarak durumu kendisine verilen maaşla geçinemediklerini ve Paris'te yaşayabilmeleri için bir ayda ne kadar paraya ihtiyaçları olduğunu hesaplayarak Babıâli'ye bildirdi³⁸. Bunun üzerine İstanbul'a dönünceye kadar idare etmesi için kendisine 800 keselik ihtiyat poliçesi gönderildi³⁹.

M. Reşid Paşa İstanbul'a döndükten sonra bu konuyu yeniden gündeme getirdi. Bu kez kendisine yol masrafları için öncekine göre %50 bir artışla 150.000 kuruş verilmesi kararlaştırıldı. Ayrıca Paris'e varışından itibaren kendisine aylık 10.000 frank yani yaklaşık 40.000 kuruş maaş verilecekti. Diğer elçilik görevlilerine de toplamı 5.000 kuruşu bulan maaşlar bağlandı⁴⁰. Böylece II. Mahmud, Avrupa'daki elçisinin sıkıntı çekmemesi için gerekli tedbirleri kısa zamanda almış oldu.

1836 yılında Viyana büyükelçiliğine atanan Ahmet Fetih Paşa da maddi sorunlarla karşılaştı. Ahmed Fethi Paşa henüz İstanbul'dan ayrılmadan, padişah onu Mavroyani'ye Viyana'da diğer Avrupa elçilikleri gibi hatta daha görkemli bir Osmanlı elçiliği hazırlaması talimatını verdi. Bunun üzerine Mavroyani, seneliği 120.000 kuruşa bir konak kiraladı. Elçilik için çeşitli eşya, araba

³⁷ Osmanlı Devleti, 1828-1829 Rus Savaşı'nda Avusturyalı bir sarraftan yüklü miktarda zahire borç almış, sonrada ödememişti. Bunun üzerine Avrupa sarrafları, bu borç ödenene kadar Osmanlı Devleti'ne borç vermeme kararı aldılar. Meternich'e bu konuda yazılan mektupta, Osmanlı Devleti'nin kendini düzeltmek için girdiği onca çabası varken kendi itibarını sarsan bu durumdan bir an önce kurtulması gerektiği dile getirilmektedir. Sarraf Rothschild'in bahsettiği zahire parası bu olmalıdır. Meternich'e bu hususta gönderilen mektup için bk. BOA, HAT, nr. 47279. F.

³⁸ Cavid Baysun, "Mustafa Reşit Paşa'nın", I/4, s. 292.

³⁹ BOA, HAT, nr. 32987. A, 17 Ocak 1835.

⁴⁰ BOA, HAT, nr. 46857.

atları, uşaklar için ise 59.000 kuruş harcadı. Ayrıca Metternich'in gümüşü değerine 53.000 kuruşa verdiği bir sofrta takımı da aldı. A. Fethi Paşa Viyana'ya geldiğinde, Mavroyani'nin yaptığı bu masrafların aşırılığını görerek, Metternich'in verdiği gümüş sofrta takımını geri iade etmek istediye de böyle bir şey yakışksız olacağı için bundan vazgeçerek meseleyi Babiâli'ye bildirdi⁴¹. II. Mahmud tüm bu harcamaların ödenmesini mecburen kabul etti. Ancak bundan sonra bütün Osmanlı elçilerinin masraflarında tasarruflu davranması talimatının verilmesini istedi⁴².

Tasarruf kararı alındığı sırada, Londra Elçisi Nuri Efendi ile Paris Elçisi M. Reşid Paşa'nın görev yerleri yeni değiştirilmişti. Nuri Efendi'nin Londra'daki maaşı 60.000 kuruştı. Paris'teki M. Reşid Paşa'nın ise 45.000 kuruştı. Elçilik yerlerinin değişimi sırasında Nuri Efendi'nin maaşı aynı kaldı. Nuri Efendi Paris'e geldiğinde, elçilik eşyalarını taksitle aldığı ve bunlar için ayrıca para istemeyerek bunları maaşından arttırarak ödeyeceğini Babiâli'ye bildirmişti⁴³. Tasarruf tedbirlerinin alınmasına karar verildiği bir anda onun bu ifadeleri büyük takdir topladı. Babiâli'den M. Reşid Paşa'ya gönderilen bir yazıda Nuri Efendi'nin bu tutumlu tavrı övüldü. M. Reşid Paşa bunu, âdeta kendisi müsrif davranıyor, maaşından kendisine para arttırma hevesine düşmüş iması gibi algıladı⁴⁴. M. Reşid Paşa'nın gönderdiği bu mektup kısa sürede Hamisi Pertev Paşa'ya ulaştı. Kendisine gelen cevapta Pertev Paşa'nın M. Reşid Paşa'nın onurunu tamir edecek şekilde İngiltere elçiliğine söylenen sözler yer alıyordu. Ayrıca şimdiki aylığına büyükelçilik için yeterli olmaması halinde gerektiği kadar zam yapılacağı ve istediği kadar ihtiyat poliçesi verileceği bildirilmişti. M. Reşid Paşa bu cevabı aldıktan sonra rahatlamıştı. Belki de ne kadar tutumlu olduğunu göstermek için ihtiyat poliçesi ve maaşına zam istemediğini Babiâli'ye bildirdi⁴⁵.

Bir süre sonra elçiliklerde tasarruflu davranılmasıyla ilgili talimat M. Reşid Paşa'ya da ulaştı. Burada Viyana elçiliği için önemli

⁴¹ BOA, HAT, nr. 37499. A, 28 Ağustos 1836.

⁴² BOA, HAT, nr. 37499.

⁴³ BOA, HAT, nr. 33032. D, 28 Ağustos 1836.

⁴⁴ Kendisine verilmiş olan ihtiyat poliçesinin Nuri Efendi'ye devredilmesinin istenmesi de M. Reşid Paşa'nın bu düşüncesini güçlendirmişti. Bunun üzerine yazdığı bir mektupla Nuri Efendi ortaelçiyken Londra'da 60.000 kuruş maaş aldığı kendinin ise o dönem büyükelçiyken 45.000 kuruş ile idare ettiğini bildirdi. Harcadığı paraların nerelere gittiğini tek tek izah ederek, tutumlu olmak için elinden gelen her şeyi yaptığını açıkladı. M. Cavid Baysun, "Mustafa Reşit Paşa'nın Siyasi Yazıları", *Tarih Dergisi*, X/14, s. 61-63. Burada mektubun kime yazıldığı belirtilmemektedir. Ancak bu kişi kuvvetli bir ihtimalle o sırada M. Reşid Paşa'nın âmedçilik görevine vekâleten bakan S. Rifat Paşa'dır.

⁴⁵ BOA, HAT, nr. 18 Ocak 1837.

miktarda masraf yapıldığı bu sebeple harcamalarına dikkat etmesi isteniyordu. O da, bu hususta elinden geleni zaten yaptığını Babiâli'ye gönderdiği yazısında ifade etti⁴⁶.

Daimî elçiliklerin yeniden tesisi sırasında Osmanlı Devleti'nin ekonomik durumu özellikle Rusya'ya ödenen büyük miktardaki tazminat parası sebebiyle oldukça kötüydü. Londra Elçisi İ. Sarım Efendi'nin karşılaştığı bir olay bu koşulların bir sonucuydu. Londra'daki sarraf İ. Sarım Efendi'ye, İstanbul'daki ortağının paraların geri ödenmesi konusunda sıkıntı çıktığını haber verdiğini kendilerine para yerine; zeytin, afyon, ipek gibi kolayca nakde dönüştürülebilecek maddeler verilmesini de kabul edebileceklerini söyledi. Buna karşılık İ. Sarım Efendi, konuyu Babiâli'ye bildireceği sözünü verdi. Aynı günlerde Paris Maslahatgüzarı Talat Efendi'den de iki aydır maaş alamadığını bildiren bir mektup aldı. İ. Sarım Efendi, Londra'daki sarraftan 5.000 frank alarak Talat Efendi'ye gönderdi. Bundan sonra Babiâli'ye yazısında sarrafın bu isteğinin değerlendirilmesinin mümkün olup olmadığını sordu⁴⁷. Gerçekten de o esnada Talat Efendi zor durumdaydı. Öyle ki bir aylık masrafının karşılanması için Fransa tercümanı Jouannin aracılığıyla bir tüccardan borç almıştı. İ. Sarım Efendi'den gelen parayla bu borcunu ve bir sürelik masrafını karşıladı. O da konuyu İstanbul'a yazarak, yaşadıkları maddî sorunların Osmanlı'nın bir temsilcisi olarak küçük düşmesine sebep olabileceğini bildirdi⁴⁸. Bunun üzerine bu problem hemen çözüldü.

Ancak bundan kısa süre sonra maaşların ödenmesiyle ilgili sorunlar yeniden başladı. Talat Efendi sarrafın maaşı veremeyeceğini bildirmesi üzerine, bunun sebebini sordu. Sarraf, İstanbul'daki sarraf ortağı Alyon şimdye kadar hazine-i amire ile bu konudaki ödemeler için anlaşmalı bulunduğunu; ancak Maliye Nezareti'nin kurulmasıyla hazine-i amirenin işleri o sırada mansure hazinesi ile birleştirildiğinden ve Alyon'un bu hazineyle bir anlaşması olmadığından şimdi ödeme yapamadıklarını açıkladı. Talat Efendi, bunun üzerine gerekli düzenlemelerin yapılmasını istediğini İstanbul'a bildirdi⁴⁹. Aynı durum Londra'da da yaşanıyor-du. Londra'daki sarraf, Alyon'un yeni hazineyle anlaşmasının olmadığını ve Londra, Paris ve Viyana elçiliklerinin toptan başka bir sarrafa verileceğini öğrendiğini, bu yüzden ödeme yapamayacağı-

⁴⁶ BOA, HAT, nr. 37541. A, 17 Aralık 1836.

⁴⁷ BOA, HAT, nr. 37497. J, 1838.

⁴⁸ BOA, HAT, nr. 37465. İ, 26 Ocak 1838.

⁴⁹ BOA, HAT, nr. 46912. B, 28 Nisan 1838.

nı söylemişti. Sarım Efendi de durumu Babiâli'ye bildirerek, yeni bir sarraf tayin edilmesini istedi. O anki masrafları için Londra'daki başka bir sarraftan borç almıştı⁵⁰.

Bu kez sorunun sebebi maddî imkânsızlıklar değildi. Uzun süredir elçiliklerin para işini yürüten Alyon Bezirgân, kökleri eskiye dayanan kendisiyle ilgili bir takım kırıncı sözler sebebiyle elçiliklerin para işini artık yürütmek istemiyordu. Bunun üzerine konu Babiâli'de ele alındı. Alyon'un çeşitli şekilde övücü sözler ve nişan gibi şeylerle gölünün alınması ve bu işin böylece kapatılmasına karar verildi⁵¹. Bu gerçekten de etkili oldu. Alyon, yeni kurulan Maliye Nezareti ile anlaşarak, elçiliklerin işlerini yürütmeye devam etmeyi kabul etmişti. Elçiliklere, bundan sonra buldukları yerdeki sarrafların ödemelerde tereddüt göstermeyeceği bildirildi⁵².

Ağustos 1838'de Londra elçililiğinin aylık maaşı yaklaşık 65.000 kuruş, Paris elçiliğinin 65.000 kuruş, Viyana elçiliğinin ise 62.000 kuruştur⁵³. M. Reşid Paşa'nın 1834'teki aylık maaşının 45.000 kuruş olduğu göz önüne alınırsa ortalama %35'lik bir artış olduğu görülür. Paris elçiliğinin 1803'teki yıllık maaşı 68.000 kuruştur. Enflasyon farkına rağmen⁵⁴, ikisi arasında bir karşılaştırma yapıldığında aradaki fark kolayca ortaya çıkmaktadır⁵⁵.

Ancak II. Mahmud'un ölümden sonra bu gidişatın değişmeye başladığı görülmektedir. M. Reşid Paşa ve A. Fethi Paşa padişah ölüm döşegindeyken Paris'te, Avrupa kamuoyunu etkileyebilmek için kapsamlı bir programı yürütüyorlardı. Verecekleri ziyafetler ve elçiliklere alınacak yeni eşyalar ve çeşitli kişilere alınacak hediyeler için gerekli parayı Babiâli'den istemişlerdi⁵⁶. İktidarı ele geçiren Hüsrev Paşa'nın yeni padişah Abdülmecid'e Avrupa'daki elçilerin masraflarının karşılanmasına gerek olmadığı ve bunların maslahatgüzarlığa indirilerek mümkün olan en az paranın har-

⁵⁰ BOA, HAT, nr. 37506. C, 10 Mayıs 1838.

⁵¹ BOA, HAT, nr. 23082, 17 Mayıs 1838.

⁵² BOA, HAT, nr. 37506, Temmuz 1838.

⁵³ BOA, HAT, nr. 46729, 11 Temmuz 1838. Londra, Paris, Viyan ve Berlin elçiliklerinin maaşlarıyla birlikte diğer masraflarında ayrıntılı olarak gösterildiği defter için bk. BOA, HAT, nr. 46729. A, 1838. O sırada Berlin elçiliğine henüz maaş bağlanmamıştı. Bir ay sonra Berlin Elçiliğinin maaşı 35.000 kuruş olarak belirlendi. BOA, HAT, nr. 47955. A, 18 Ağustos 1838.

⁵⁴ II. Mahmud döneminde Osmanlı parası, altın para olarak 35, gümüş para olarak 37 kez değiştirilmiştir. Kuruşun değeri sterlin karşılığı 1814'te 23'tü. 1839'a gelindiğinde 1 sterlinin değeri 104 kuruşa çıkmıştı. Lewis, *age*, s. 111.

⁵⁵ Paris elçisi Halet Efendi'nin yıllık maaşı 50.000 kuruştur. Maiyetinin ise toplam 24.000 kuruştur. Karal, *Halet Efendi*, s. 10.

⁵⁶ BOA, İ. MTZ(05), nr. 4, lef. 3, 18 Haziran 1839.

canmasını kabul ettirdi⁵⁷. Nizip Savaşı'nda alınan ağır yenilgi sonucu siyasî ve ekonomik açıdan girilen belirsiz ortam da bunda etkili olmuştu. İşe, Berlin, Londra ve Paris elçilikleri maslahatgüzarlığa indirilmesiyle başlandı. Kısa süre sonra da Viyana'da bu uygulamaya geçildi. Ancak M. Reşid Paşa'nın duruma müdahale etmesiyle daimî elçiliklerdeki bu geri çekiliş durduruldu. M. Reşid Paşa Paris'e maddî kaygılarla elçi olarak gönderilmesine karar verilen Nuri Efendi'nin, gerekli kısıntılar yapılmak üzere büyükelçi olarak gönderilmesini sağladı⁵⁸.

Bundan sonra Tanzimat Fermanı'nın ilanı ve Mısır meselesini çözümünüyle siyasî istikrarın kazanılması ve Hüsrev Paşa'nın da sadrazamlıktan uzaklaştırılmasıyla elçiliklere yapılan ödemeler konusunda II. Mahmud zamanındaki düzeye geri dönüldü. Abdülmecid, Talat Efendi'nin borçlarının kapatılması ve Nuri Efendi'nin ilk maaşının yarısını kesen sarrafa bu paranın ödenmesi emirlerini vererek daimî elçiliklerde babasının izinden ayrılmayacağını ilk işaretini vermişti⁵⁹.

Sonuç

Daimî elçiliklerin birinci dönemi ve ikinci dönemi ekonomik imkânlar açısından karşılaştırıldığında, birinci dönem elçilerinin diğerleriyle mukayese edilemeyecek derecede zor şartlar altında görev yaptıkları görülür. Birinci dönemin elçileri, bazen yıllarca İstanbul'dan ne bir yazı ne de en ufak bir ödeme alamamışlardı. Bu durum, buldukları yerde küçük düşmelerine ve itibarlarının zedelenmesine sebep olmuştu. 1832'den itibaren başlayan yeniden tesis sürecinde ise Osmanlı elçilerinin ve elçilik görevlerinin maaşları ve diğer ödemeler konusu, belirsizlikten kurtarı-

⁵⁷ BOA, İ. MTZ(05), nr. 4, 08 Temmuz 1839.

⁵⁸ BOA, İ. HR, nr. 19. Nuri Efendi'nin maaşı eskiye göre düşük tutulmuş ve 8.000 frank olarak belirlenmişti. BOA, İ. MTZ(05), nr. 132b, lef. 2, 07 Şubat 1840. Nuri Efendi'ye Paris elçiliğinden dönüşü sırasında verilen 60.000 kuruş harcırah az bulundu ve yükseltilmesine karar verildi. Aynı anda İstanbul'a dönen Londra Elçisi Şekib Efendi'ye için dönüş parası olarak 75.000 kuruş verildi. BOA, İ. HR, nr. 580, 11 Ağustos 1841.

⁵⁹ Nuri Efendi Paris'e ulaştığında Talat Efendi'nin 5.399 frank borçlanmış olduğunu gördü. Nuri Efendi'ye 8.000 frank maaş bağlanmıştı. Talat Efendi'nin maaşı da 5.000 franktı. Nuri Efendi, ilk aylığını sarftan geldiği anda aldı. Ancak aynı ayın parasını Talat Efendi de almıştı. Paris'teki sarraf bunu İstanbul'da Alyon'a bildirdi. Alyon, Nuri Efendi'nin gelecek ayki maaşının yarısını kesmesini istedi. Bunun üzerine Nuri Efendi çaresiz 4.000 frank borç senedi vererek yeni maaşının alabildi. Bu durum Babıâli'ye ulaştığında, Osmanlı elçisinin orada zaruret içinde kalmasının önlenmesi için bu paranın ve Talat Efendi'nin borcunun ödenmesine karar verildi. BOA, İ. MTZ(05), nr. 132b, lef. 1-2, 07 Şubat 1840; BOA, İ. MTZ(05), nr. 132b, 08 Mart 1840. Londra Elçisi Şekib Efendi'nin başkâtibi olarak görevlendirilen Fuad Efendi'nin 27.000 kuruş borcu vardı. Normalde harcırah miktarı 35.000 kuruş olmasına rağmen, borcunu kapatabilmesi için 60.000 kuruş harcırah verildi. BOA, İ. HR, nr. 107, 25 Şubat 1840.

arak belli bir sistem içine oturtulabildi. Ayrıca Osmanlı elçileri, devletlerinin o günün şartlarında sunabileceği tüm imkânlardan yararlandılar.

Bunda II. Mahmud'un Osmanlı elçilerinin itibarlarının korunmasının, doğrudan Osmanlı Devleti'nin şan ve şerefiyle alakalı olduğunu çok iyi anlaması ve diplomasinin savaştan daha etkili olduğunu görmesi büyük ölçüde etkili oldu. Bu sebeple ordusunu güçlendirmek için hiçbir masraftan kaçınmadığı gibi, elçiliklerin tesisi için de aynı tutumu sergiledi. Onun bu bakış açısı, daimî elçiliklerin yeniden tesisinde başarıya ulaşılmasında en önemli sebebiydi. Birinci dönemdeki başarısızlığın ardından, yeni bir hayal kırıklığı yaşanmaması bu anlayışla yakından ilişkilidir.

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

537

KAYNAKÇA⁶⁰

- AHMET LÜTFİ EFENDİ, *Vak'anüvis Ahmet Lûtfi Efendi Tarihi*, V, (Yeni yazıya aktaran. Yücel Demirel), YKY, İstanbul 1999.
- AKYILDIZ, Ali, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836–1856)*, Eren Yayınları, İstanbul 1993.
- BAYSUN, M. Cavid, “Mustafa Reşit Paşa'nın Paris ve Londra Sefaretleri Sırasındaki Siyasî Yazıları”, *Tarih Vesikaları*, I/4, s. 283–296.
- _____, “Mustafa Reşit Paşa'nın Siyasî Yazıları”, *Tarih Dergisi*, X/14, s. 59–70.
- KARAL, Enver Ziya, *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları (1789–1807)*, TTK Yayınları, Ankara 1946.
- _____, *Halet Efendinin Paris Büyük Elçiliği (1802–1806)*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1940.
- KURAN, Ercüment, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasî Faaliyetleri (1793–1821)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988.
- _____, “Osmanlı Devletinin Londra Maslahatgüzarı Mehmed Sıdkı Efendi”, *İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, TTK Yayınları, Ankara 1976, s. 38–43.
- LEWİS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev. Metin Kıratlı), TTK Yayınları, Ankara 2004.
- UZUNÇARŞILI, İbrahim Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, TTK Yayınları, Ankara 1988.

⁶⁰ Arşiv kaynakları dipnotlarda gösterilmiştir.

II. Meşrutiyet Dönemi Çalışma Hayatına Bakışlar: Gümrük Hamalları Grevi Örneği

Öğr. Gör. Cem DOĞAN

Ardahan Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi

Özet

1908 Devrimi, Osmanlı ülkesinde o döneme dek görülmemiş birçok grev hareketine gebe idi. Meşrutiyet'in ikinci kez ilanı ile birlikte, birçok çalışan grubu çeşitli nedenlerle greve gitti. Bu gruplardan biri de Osmanlı gümrük hamallarıydı. Bu çalışmada, II. Meşrutiyet grevlerine bir örnek olarak gümrük hamalları grevi incelenecektir.

*Anahtar Kelimeler: 1908 Devrimi, II. Meşrutiyet,
Grev, Gümrük Hamalları.*

*Views to the Working Life of the Second Constitutional
Period: The Example of Customhouse Carriers Strike*

Abstract

Revolution of 1908 was containing lots of strike movements that had never been seen in the Ottoman Empire up to that period. By the second declaration of the Constitutionalism, many groups of workers went on some strikes for several reasons. One of those groups was the Ottoman customhouse carriers. In this work, customhouse carriers strikes will be analyzed as an example of the strikes of the Second Constitutionalist period.

*Keywords: Revolution of 1908, Second Constitutionalism,
Strike, Customhouse Carriers.*

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

539

Giriş

II. Meşrutiyet dönemi, Osmanlı işçileri bakımından oldukça hareketli bir zaman aralığına işaret eder. Bu dönemde, Batılı işçi kütleleriyle kıyaslandığında proleter bilince oldukça geç erişebilen Osmanlı işçileri dağınık işkollarında ve temel örgütlenme zihniyetinden yoksun da olsa birçok grev hareketine girişmişlerdir. Bu grevler, gıdadan deniz taşımacılığı ve dokuma sanayisinde çalışan birçok kimseyi kapsayan bir nitelik arz etmiştir.¹

Şüphesiz ki, bu grevlerin ani sayılabilecek bir surette belirmesi ve yaygınlık kazanması II. Meşrutiyet'in kısa süreli de olsa açtığı özgürlük ortamının birer ürünüydü. Gerçekten de, ülkeyi yaklaşık 33 yıl gibi uzunca bir süre mutlakiyeti altına alan II. Abdülhamit saltanatının son bulması ve bunu müteakip Jön Türklerin kendilerine şiar edindikleri *liberté, égalité, fraternité* düsturu, halinden memnun olmayan Osmanlı işçileri arasında tam anlamıyla örgütlü olmasa da anlık mobilizasyonlara yol açmıştır. Bu itki ile hareket eden işçiler; çalışma koşulları, işyerinde gözlemlenen çifte standartlar ve en çok da ücret düşüklüğü gibi nedenler öne sürerek birçok grev hareketine girişmiştir.

Bu dönemde Osmanlı işçileri tarafından gerçekleştirilen çok sayıdaki grevden biri de, gümrük hamallarına aittir. Fakat bu grev, diğer grevlerden çok farklı bir nedenle ortaya çıkmıştır. Dersaadet ve Galata'nın rıhtım hamalları, işten çıkarılan arkadaşlarının yeniden işe alınmaları için gerekli mercilere müracaat etmişlerse de bundan herhangi bir sonuç elde edemeyince greve gitmeye karar vermişlerdir. Dönemin yaygın grev hareketlerinin temel saikleri göz önünde bulundurulduğunda, bu grev nitelik bakımından diğerlerinden farklılık göstermektedir. Aşağıdaki kısa yazıda, gümrük hamallarının grevleri, dönemin diğer grevleriyle karşılaştırılarak incelenecektir. Bu karşılaştırmalı tetkikin, Osmanlı-Türk çalışma ilişkileri tarihi bakımından ilginç bir örnek teşkil edeceği ve alana katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

1. II. Meşrutiyet: Osmanlı İşçisinin Gecikmiş Baharı

Osmanlı Devleti'nin sanayileşmemesinin temel nedenine ilişkin genel kanı, 1838 yılında İngiltere ile imzalanan Balta Limanı Ticaret Antlaşması'nın Devlet'in birkaç yüzyıldır Batılı üretim

¹ Grevlerin işkollarına göre dağılımları ve toplam sayısı konusunda bkz. Cem Doğan, Osmanlı İmparatorluğu'nda 1908 Grevleri ve Ta'til-i Eşgal Kanunu (yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Bolu: ALBÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Siyaset Bilimi Bilim Dalı, 2010, ss. 51-56.

yöntemlerini izlemesine ve kısmen uygulamaya çalışmasına rağmen, bu antlaşmayla kendi topraklarını önce İngiliz ve daha sonra da diğer bazı Avrupa devletlerinin açık pazarı durumuna getirdiği yönündedir. Bu görüşe göre, yed-i vahit (tekeli) usulünün kaldırılması ve yabancı uyruklu tüccarlara birtakım serbestiler ve ayrıcalıklar tanınması, Batı ekonomisine eklemelenme gayretinde olan Devlet ekonomisini zaafa uğratmıştı. Dahası, Osmanlı Devleti'ni ileri Batı ekonomilerinin açık pazarı durumuna sokan 1838 Antlaşması yalnızca sanayileşmeyi önlemekle kalmamış, aynı zamanda Avrupa'nın makine mamulleri karşısında Türkiye'nin el ve tezgâh mamullerinin de ezilmesine neden olarak, güçsüz geleneksel sanayinin çökmesine ve yok olmasına neden olmuştu.²

Diğer taraftan, 1838 yılını Osmanlı ekonomisi için çöküşün başlangıç noktası anlamında bir milat olarak kabul etmek, bu tarihi önceleyen dönemi ıskalama tehlikesini de beraberinde getirmektedir. Bu nedenle, konu daha kapsamlı çalışmaları gerektirdiği gibi bu alanda birçok çalışma da yapılmış ve farklı görüşler savunulmuştur. Ancak biz, yazının odağından fazla sapmamak adına bu tartışmayı yukarıdaki kısa bilgileri verip burada noktalayacak ve konumuzu daha ziyade ilgilendiren 1908 Devrimi ve ertesinde açılan II. Meşrutiyet dönemine döneceğiz.

1908 Devrimi, yalnızca kurulu düzeni temelden değiştirmeyi isteyen halkın önemli bir çoğunluğunun değil, aynı zamanda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin propagandasından etkilenmiş olan askerlerin de katıldığı bir halk hareketiydi.³ Gerçekten de, Abdülmecit döneminde Tanzimat'a ve onun şahsında Âli ve Fuat Paşalara yönelik beliren muhalif ses, daha sonra Abdülaziz ve II. Abdülhamit dönemlerinde gelişmiş; Genç Türkler olarak adlandırılan bu grup, deyimden Fransızca karşılığı olan Jön Türkler (Jeunes Turcs) tabirini kullanmayı yeğlemişlerdi. Ancak bu ikinci kuşağı, kendilerinden önceki muhalif gruptan ayıran önemli bir özellikleri, ikincilerin birincilere göre eyleme öncelik tanınmalarıydı.

Belki de, bu ayrılığın en somut göstergesi İttihatçı Resneli Niyazi'nin, yanına bir grup asker, para ve mühimmat alarak Makedonya dağlarına çıkışıydı. Bu isyanın, 9-10 Haziran 1908'de İngiltere Kralı III. Edward ile Rus Çarı II. Nikola'nın Reval görüşmelerinin üzerinden henüz bir ay bile geçmeden vuku bulması, ikin-

² Nurullah Özbek, Türkiye'de Sendikal Anlayışlar Sendika Siyaset İlişkisinin Gelişimi, Ankara: Enerji Yapı Yol Sendikası Yayını, 2001, ss. 10.

³ Aykut Kansu, 1908 Devrimi (çev: Ayda Erbal). İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s. 97.

ci kuşak Jön Türklerle ilgili olarak yukarıda vurguladığımız husus bakımından ayrı bir önem taşır. Zira ülkenin içinde bulunduğu bu tehlikeli ve çözümsüz durum, İttihat ve Terakki yöneticilerini ve Türk subaylarının harekete geçirmiştir. Onlara göre en hızlı ve kestirme çözüm II. Abdülhamit rejimine son vermek, meşrutiyeti ilan etmek ve Kanun-ı Esasi'yi yeniden yürürlüğe koymaktır.⁴ Böylece II. Abdülhamit, pek de kanlı sayılmayacak bir darbeye, 23 Temmuz 1908 tarihinde Anayasayı yeniden yürürlüğe koymaya mecbur kılındığı gibi, bu tarih istibdat döneminin de bitişi temsil ediyordu. Bu bitişi ve yeni başlangıcı, Edward Knight şöyle tarih ediyordu:

“Zafere ulaşılmıştı, Jön Türk Partisi muzafferdi, Osmanlı halkı hürriyetini kazanmıştı. Kişi özgürlüğü ve basın özgürlüğü sağlanmıştı. Artık hafiyelerin maksatlı hane ziyaretleri ve baskınlar yoktu. Kısacası bir nesil boyudur en korkunç doğu istibdatı altında inleyen Osmanlı halkı bir gün içinde, İngiliz milleti gibi hatta onlardan fazlaca serbest ve özgür olmuştu. Uzun zamandır acımasız ırk kinlerinin adeta bir cehennemi olan bu çalkanlı ülkede barış aniden gelmişti. Herkes emniyete kavuşmuştu. Köylüler, bizzat kendi mahsullerini toplayacaklarına inanarak ekip biçme yeteneğine sahip olmuşlardı. Bu ihtilal diğerlerine benzemiyordu”⁵

Knight'ın ifadeleri, II. Meşrutiyet'in ülkede nasıl bir coşku ve özgürlük havası estirdiğini anlamakta yardımcı olabilir. Bununla birlikte, Jön Türkler her ne kadar II. Abdülhamit aleyhindeki çalışmalarına “hürriyet”i kurtarmakta olduklarını söyleyerek başlamışlarsa da, İttihat ve Terakki'nin 1876 Anayasası'nı yürürlüğe koymanın ötesinde bir “hürriyet” kuramı yoktu.⁶ Onlar için Abdülhamit yönetiminden kurtulmak, varılması gereken ilk hedefti. Jön Türkler, bunda başarılı olmuşlar ve meşrutiyeti yeniden ilan ettirmişlerdi. II. Meşrutiyet, topu topu on, eğer İttihatçıların Alman Askeri Heyeti komutası altında savaşa girdikleri 1914 yılı esas alınırsa altı yıl sürmüştür. Bu dönemde otuz küsur yıl boyunca bastırılmış yayın hayatının gizliden gizliye birikimi sayılabilecek bir fikir mayalanmasına ve İttihatçıların çeşitli alanlarda (eğitim, askerlik, ekonomi) başlattıkları reform girişimlerine ta-

⁴ A. Şerif Aksoy, İttihat ve Terakki. İstanbul: Nokta Kitap, 2008, ss. 23.

⁵ Edward F. Knight, 1908 İhtilali'nin Hikâyesi Jön Türkler ve II. Abdülhamit (çev: Sabiha Deniz). İstanbul: Kariyer Yayıncılık, 2010, ss. 175.

⁶ Şerif Mardin, Türk Modernleşmesi (der: Mümtaz'er Türköne ve Tuncay Önder). İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, ss. 99.

nık oluyorsak da, sonuç felaket olmaktan kurtulamamıştır.⁷

2. İşçiler Harekete Geçiyor: II. Meşrutiyet'in Grevleri

II. Meşrutiyet, Osmanlı-Türk çalışma ilişkilerine ilişkin yazın bakımından kendine has bir yere sahiptir. Gerçekten de, bu döneme gelinceye dek tekil ve bölgesel anlamda getirilen düzenlemelere rastlanmaktayken; II. Meşrutiyet ile birlikte artık devletin çalışma ilişkilerine katılımı büyük ölçüde artmıştır. Osmanlı işçileri, II. Meşrutiyet'in ilanından sonraki birkaç ay içinde 111 adet grev eylemi gerçekleştirmişlerdi. Osmanlı işçilerinin bu tutumu karşısında, İttihat ve Terakki Cemiyeti 8 Ekim 1908'de Tatil-i Eşgal Cemiyetleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat adı altında bir tüzet düzenlemeyi, Meclis'e bile sevk edilmeden Heyet-i Vükela (Bakanlar Kurulu) kararıyla yürürlüğe koydu.⁸

II. Meşrutiyet ilan olunduğu zaman, İmparatorluğun büyük kentlerinde çalışan işçilerin sayısının yüz binin üstünde olduğu tahmin ediliyordu. Örgütlenme neredeyse hiç olmamakla birlikte, olanlar da özellikle demiryollarında, madenlerde, kent içi ulaştırmasında, yükleme ve boşaltma, inşaat ve matbaacılık işkollarında görülmekteydi.⁹ 1908 yılında gerçekleşen grevlerin nedenleri, büyük ölçüde, 1908 öncesinde gerçekleşen grevlerin nedenleriyle ortaktır. Bunlar da, öncekiler gibi, büyük ölçüde ücret konusuna ilişkindir.¹⁰ Bir örnek vermek gerekirse, demiryolu işçileri bütün ay izin almadan günde 16-17 saat çalışıyor ve bir okka ekmeğin bir kuruşa alındığı bir sırada 7-8 kuruş gündelik alıyorlardı. Ayrıca, Osmanlı memurları, yabancı uyruklu memurların fazla maaş alıp kayınılmalarından da yakınmaktaydılar.¹¹ Anadolu Demiryolları ve Müstahdemleri, bu durumu düzeltmek adına topluca greve teşebbüs ettirile de, bu hareket hükümet müdahalesi ile önlen-di.¹² 1908 Temmuz'unun sonunda, İstanbul tersanelerinde çalışan

⁷ Taner Timur, "Uluslaşma Süreci, İttihatçılık ve Devrim" 100. Yılında Jön Türk Devrimi (ed: Sina Akşin, Sarp Balcı ve Barış Ünlü). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, ss. 56.

⁸ Cem Doğan, "Türk İş Hukuku ve Çalışma İlişkileri Alanına Uzlaştırma Kurulunun Girişi: Ta'til-i Eşgal Kanunu Üzerine Bir Değerlendirme" Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, sayı: 31, Bahar 2012, ss. 282.

⁹ Cahit Talas, Sosyal Ekonomi. Ankara: S Yayınları, 1976, ss. 253.

¹⁰ Ahmet Makal, Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri: 1850-1920. Ankara: İmge Kitabevi, 1997, ss. 263.

¹¹ Sina Akşin, Jön Türkler ve İttihat ve Terakki (5. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi, 2009, ss. 163.

¹² Sedat Ağralı, Günümüze Kadar Belgelerle Türk Sendikacılığı. İstanbul: Son Telgraf Matbaası, 1967, ss. 24.

binlerce liman işçisi greve gitti.13 Yine 18 Eylül 1908'de, Rumeli şimendifer işçileri, çeşitli ücret ve sosyal haklar için grev yapmış, ancak Edirne'ye askerî sevkiyat gerektiğinde, kompartümanlara askerden başka kimsenin bindirilmemesi şartıyla grevci işçiler treni hareket ettirmeyi kabul etmişlerdir.¹⁴

1908 grevlerinin hemen tamamına yakınının ücret artışı ya da ödemedeki gecikmeler nedeniyle ortaya çıktığını biliyoruz. Bu anlamda, 1908 grevlerinin büyük bölümünün devlet ve özellikle yabancı sermaye işyerlerinde yoğunlaşması ve yine büyük bölümünün ücret artışı talepleriyle meydana gelmesi, bu işverenlerin diğer işverenlerden daha düşük ücretle işçi çalıştırdıklarını ve daha fazla kâr tercihi üzerine temel politikalarını oluşturduklarını düşündürmektedir.¹⁵

Yukarıdaki örneklere benzeyen birçok grev hareketinin oluşturduğu havanın, Ta'til-i Eşgâl Kanunu'nun neşrine amil olduğu şüphesizdir. Nitekim bu Kanun'un hazırlanmasına 1908 Teşrinievvel ayında derhal başlanmıştır. Bu Kanun 1909 senesi Temmuz ayında Meclis'te son müzakereleri yapılırken bir protesto grevine de neden olmuştur.¹⁶ Zira Kanun, Türk işçilerinin ilk ciddi eylemlilik ve örgütlenme çabalarına ciddi bir engel teşkil etmekteydi. Böylece, II. Meşrutiyet'tin ilk günlerinde görülen demokratik gelişmelere karşın, daha "hürriyetin ilanı"nın birinci yılını doldurmasından önce, 31 Mart olayının da etkisiyle konulan ve 1918 yılına değin süren sıkıyönetim ile bu yeni rejime eklenen "hükümet tedbirleri basın, toplanma, dernek kurma ve fikir hürriyetlerini baltalamışlardır.¹⁷ Bu düzenlemelerden biri de, şüphesiz Ta'til-i Eşgâl Kanunu'dur.

3. 25 Mart 1909 Gümrük Hamalları Grevi

1908'de taslağı kabul edilen ve 1909'da kanunlaşan Ta'til-i Eşgâl Kanunu'nun görüşmeleri ve son düzenlemeleri devam ederken de birçok grev hareketi gözlenmiştir. Ancak Kanun daha çok devlet müesseselerindeki işçilerin greve ilişkin haklarını

¹³ Stefan Velikov, "Sur le Mouvement Ouvrier et Socialiste en Turquie Après la Révolution Jeune-Turque de 1908" Etudes Balkaniques I, Sofia, 1964, ss. 41.

¹⁴ Kemal Sülker, 100 Soruda Türkiye'de İşçi Hareketleri. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1968, ss. 78.

¹⁵ Erdinç Yazıcı, Osmanlı'dan Günümüze Türk İşçi Hareketi. Ankara: Sistem Yayınları, 1996, ss. 101.

¹⁶ Sedat Toydemir, "Türkiye'de İş İhtilaflarının Tarihçesi ve Bugünkü Durumu" İçtimai Siyaset Konferansları (Dördüncü Kitap). İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1951, ss. 50.

¹⁷ Mesut Gülmez, Türkiye'de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi) (ikinci Bası). Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayını, 1991, ss. 173.

kapsadığından, 1909 yılı içinde, çok sayıda sendika Ta'til-i Eşgâl Kanunu'nun kapsamına girmeyen işyerlerinde kurulmuştur.¹⁸

Kanun görüşmeleri devam ederken patlak veren bir grev de, gümrük hamalları tarafından örgütlenmişti. 25 Mart 1909 tarihli İstişare Dergisi'nde yer alan gümrük hamallarının grevine ilişkin haber, konuya ilişkin elimizdeki tek kaynak olmakla beraber; II. Meşrutiyet döneminin en ilginç haberlerinden biri olması hasebiyle özel bir dikkati hat etmektedir. Konuya ilişkin haber şöyleydi: “Yine bu kabilden olarak Dersaadet ve Galata ciheti rıhtım hamalları işlerinden çıkarılan bazılarının yine istihdamları maksadile kumpanyaya vuku bulan müracaatlarından bir semere hâsıl olmamasından dolayı ta'til-i eşgâl itmişler ve nasihat için gelen hoca efendile Van mebuslarını dinleyerek ta'til-i muamelede ısrar itmemişlerdir. Bunun üzerine, evvelki gün taraf-ı hükümetden (kanun-ı mahsus icabınca umuma müteallik müessesatda müstahdem olanların ta'til-i eşgâl itmeleri memnû olub bu gibilerin hebsi ve kendirinden ceza-yı nakdi ahz idilmesi kanun-u mezkûr icabından bulunduğu mezkûr rıhtım ve gümrüklerde müstahdem hamallardan herhangi Salı gününden itibaren işinin başına avdet iderek gümrük ve rıhtım idarelerince temin olunan hizmeti ifa itmezse hemen tard ile yerine diğeri kabul ve istihdam idileceği gibi ta'til-i eşgâlde temerrüd iden hamallar haklarında kanun-ı mezkûr ahkâmına tevfikân muamelât-ı lâzıma ifa olunacağı) ilan kalınması üzerine bunlardan Galata hamalları grevden vazgeçerek çalışmağa başlamışlar ise de Dersaadet hamalları henüz çalışmak fikrinde bulunmuyorlar”.¹⁹

Gümrük grevleri tarafından gerçekleştirilen bu grevi dönemin diğer grevlerinden ayıran temel özellik, ücret artışı, birikmiş ücretlerin ödenmesi ya da iş saatlerine ilişkin şikâyetler üzerine düzenlenmemiş olmasıdır. Bilakis bu grev, dönemin grevleri içerisinde pek de sık rastlanamayacak bir biçimde, çalışma arkadaşlarına destek veren gümrük hamallarınca gerçekleştirilmiştir. Filhalka, II. Meşrutiyet'in grevleri genel itibarla ücret artışını öngörüyordu. Bu anlamda bakıldığında, Dersaadet ve Galata'nın gümrük hamalları tarafından girilen bu grev, dönemin diğer birçok grevinden ayrılmakta ve işçiler arasında, seyrek de olsa, belirli bir dayanışmayı göstermesi bakımından da ayrı bir anlam taşımaktadır.

¹⁸ Oya Sencer, Türkiye'de İşçi Sınıfı Doğuşu ve Yapısı. İstanbul: Habora Kitabevi, 1969, ss. 207.

¹⁹ İstişare, cilt: 2, sayı: 26, 25 Mart 1909, ss. 42.

Sonuç Yerine

Meşrutiyetçiler ve Jön Türkler için en ideal rejim liberal temsili bir sistemin, parlamenter bir meşrutiyetin kurulması idi.²⁰ Nitekim öyle de olmuştur. Ancak parlamenter sistemi yalnızca bir anayasa ilan etmekten ve ülkede liberalizmi temsil edecek bir sınıf yaratmadan liberal bir doktrini işlemekten ibaret kalan Jön Türk düşüncesi, II. Meşrutiyet ile açtığı özgürlük kapısını iç ve dış gelişmelerin de etkisiyle kısa süre sonra yine kendisi kapamıştır.

II. Meşrutiyet'in grevleri karşısında hükümetin çıkardığı Ta'til-i Eşgâl Kanunu da bu duruma bir numune teşkil etmesi bakımından ayrıca anlamlıdır. Sosyal hak ve özgürlükler açısından çalışma yaşamında devleti bir yandan düzenleyici, bir yandan da yasaklayıcı faktör kimliğiyle ilk kez ortaya çıkarması nedeniyle önem taşıyan Ta'til-i Eşgâl Kanunu, grev hakkını kesin bir biçimde doğrudan doğruya yasaklamış değildir.²¹ Bununla birlikte, Kanun'un kendi içsel çelişkilerinden doğan bazı nedenlerle grev hareketlerini sekteye uğratan bazı maddeleri mevcuttu. Bu da, Kanun her ne kadar grevi tamamıyla yasaklamış olmasa da, kısıtlı bir grev özgürlüğü tanıdığını göstermektedir. Bu durumu, Jön Türkler'in toplum mühendisliği rolünü üstlenerek yeni, anayasal ve liberal bir devlet yaratma isteklerine yormak da mümkündür. Zira 1908 Ağustos ve Eylül'ünde görülen grevler, tüm büyük şirket ve işyerleri yabancı sermayenin elinde olduğundan ister istemez anti-emperyalist bir tutum içinde oldukları görülür ve yabancıların hükümetten bu hareketlerin bastırılmalarını talep etmiş olmaları da gayet doğaldır.²² Buna ilaveten, başlangıçta İttihatçıların da desteklediği bu grev gelişmeleri, giderek ülke ekonomisini felce uğratmış, özellikle demiryolu grevleri kilometre garantisi nedeniyle devlete mali külfet getirmiştir.²³ Bunun üzerine, grevleri kontrol altına almak amacıyla Ta'til-i Eşgâl Kanunu çıkarılmıştır. Ancak yine de, 1908-1905 yıllarını Osmanlı işçisinin aldığı yevmiye açısından kıyasladığımızda yüzde 15'lik bir artış görüyoruz.²⁴

²⁰ Tarık Zafer Tunaya, Hürriyetin İlanı İkinci Meşrutiyetin Siyasî Hayatına Bakışlar. İstanbul: Baha Matbaası, 1959, ss. 23.

²¹ Mesut Gülmez, "Bir Belge Bir Yorum: 1909 Ta'til-i Eşgâl Yasası ve Grev" Toplum ve Bilim, sayı: 12, Kış 1980, ss. 55.

²² M. Fatih Gümüş, Türk İş Hukukunda İş Uyuşmazlıkları ve Uzlaştırma Yabancı Sistemlerle Karşılaştırmalı Bir İnceleme. Ankara: Emel Matbaacılık, 1972, ss. 22.

²³ Zafer Toprak, "1909 Ta'til-i Eşgâl Kanunu Üzerine" Toplum ve Bilim, sayı: 13, Bahar 1981, ss. 142.

²⁴ Yavuz Selim Karakışla, "Osmanlı Sanayi İşçisi Sınıfının Doğuşu 1839-1923" Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950 (der: Donald Quataert ve Erik Jan Zürcher/

Sonuç olarak, 1908 grev dalgasının, çok büyük oranda işçilerin ücret artışı talepleri ya da belli bir süre boyunca alamadıkları ücretlerini istemeleri nedeniyle ortaya çıktığı görülür. Ancak gümrük hamallarınca girilen grev hareketi, ortaya çıkışı nedeniyle dönemin karakteristik grevlerinden ayrılmaktadır. Burada, işçiler salt işten çıkarılan arkadaşlarına destek vermek ve onları yeniden istihdam ettirmek maksadıyla bu grevi düzenlemişlerdir ki bu o dönem işçilerinin bilinç düzeyleri ve yukarıda da değinilen greve gidiş nedenleri göz önünde bulundurulduğunda oldukça sıra dışı bir eylem niteliği kazanmaktadır. Buradan hareketle, 1908 gibi Osmanlı-Türk işçisi için ergenleşme dönemi olarak belirtilebilecek olan biz zaman diliminde böyle destek amaçlı bir grevin gözlenmesi ayrı bir anlam kazanmaktadır.

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

547

KAYNAKÇA

- A. Şerif Aksoy, *İttihat ve Terakki*. İstanbul: Nokta Kitap, 2008.
- Ahmet Makal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri: 1850-1920*. Ankara: İmge Kitabevi, 1997.
- Aykut Kansu, 1908 Devrimi (çev: Ayda Erbal). İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Cahit Talas, *Sosyal Ekonomi*. Ankara: S Yayınları, 1976.
- Cem Doğan, "Türk İş Hukuku ve Çalışma İlişkileri Alanına Uzlaştırma Kurulunun Girişi: Ta'til-i Eşgâl Kanunu Üzerine Bir Değerlendirme" *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı: 31, Bahar 2012, ss. 273-296.
- Edward F. Knight, 1908 İhtilali'nin Hikâyesi Jön Türkler ve II. Abdülhamit (çev: Sabiha Deniz). İstanbul: Kariyer Yayıncılık, 2010.
- Erdoğan Yazıcı, *Osmanlı'dan Günümüze Türk İşçi Hareketi*. Ankara: Sistem Yayınları, 1996.
- İstisâre*, cilt: 2, sayı: 26, 25 Mart 1909.
- Kemal Sülker, *100 Soruda Türkiye'de İşçi Hareketleri*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1968.
- M. Fatih Gümüş, *Türk İş Hukukunda İş Uyuşmazlıkları ve Uzlaştırma Yabancı Sistemlerle Karşılaştırmalı Bir İnceleme*. Ankara: Emel Matbaacılık, 1972.
- Mesut Gülmez, "Bir Belge Bir Yorum: 1909 Ta'til-i Eşgâl Yasası ve Grev" *Toplum ve Bilim*, sayı: 12, Kış 1980, ss. 50-64.
- Mesut Gülmez, *Türkiye'de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)* (ikinci Bası). Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayını, 1991.
- Nurullah Özbey, *Türkiye'de Sendikal Anlayışlar Sendika Siyaset İlişkisinin Gelişimi*. Ankara: Enerji Yapı Yol Sendikası Yayını, 2001.
- Oya Sencer, *Türkiye'de İşçi Sınıfı Doğuşu ve Yapısı*. İstanbul: Habora Kitabevi, 1969.
- Sedat Ağralı, *Günümüze Kadar Belgelerle Türk Sendikacılığı*. İstanbul: Son Telgraf Matbaası, 1967.
- Sedat Toydemir, "Türkiye'de İş İhtilaflarının Tarihçesi ve Bugünkü Durumu" *İçtimâi Siyaset Konferansları* (Dördüncü Kitap). İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1951, ss. 45-66.
- Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki* (5. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi, 2009.
- Stefan Velikov, "Sur le Mouvement Ouvrier et Socialiste en Turquie Après la Révolution Jeune-Turque de 1908" *Etudes Balkaniques I*, Sofia, 1964, ss. 29-48.
- Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi* (der: Mümtaz'er Türköne ve Tuncay Önder). İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Taner Timur, "Uluslaşma Süreci, İttihatçılık ve Devrim" 100. Yılında Jön Türk Devrimi (ed: Sina Akşin, Sarp Balcı ve Barış Ünlü). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, ss. 39-60.
- Tarık Zafer Tunaya, *Hürriyetin İlânı İkinci Meşrutiyetin Siyasi Hayatına Bakışlar*. İstanbul: Baha Matbaası, 1959.
- Yavuz Selim Karakışla, "Osmanlı Sanayi İşçisi Sınıfının Doğuşu 1839-1923" *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950* (der: Donald Quataert ve Erik Jan Zürcher/çev: Cahide Ekiz). İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, ss. 27-54.
- Zafer Toprak, "1909 Ta'til-i Eşgâl Kanunu Üzerine" *Toplum ve Bilim*, sayı: 13, Bahar 1981, ss. 141-156.

İngiltere’de Asırlık Bir Doğu Araştırmaları Okulu: School of Oriental Studies (SOAS)

Yrd. Doç. Dr. Sefer SOLMAZ
SÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Giriş

Londra Üniversitesi’ne bağlı “School of Orient and African Studies (SOAS)” adına, bundan yaklaşık 15 sene önce okuduğum bir makalede¹ rastlamıştım. Bu makalenin yazarı burslu olarak İngiltere’ye Yüksek Lisans yapmaya gitmiş bir öğrenci idi. Yazar bu çalışmasında SOAS’ta Yüksek Lisans eğitimi sırasındaki izlenimlerini aktarırken aynı zamanda Türkiye’deki eğitim sistemi ile İngiltere’deki eğitim sistemini karşılaştırarak bazı önemli tespitlerde bulunmuştur. Bu esnada İngiltere’deki eğitim sisteminin ülkemizden farklı olmasından dolayı bocalamalarımı da açık yüreklilikle ifade etmiştir. Yazar çalışmasında özellikle SOAS merkezli İngiltere’deki lisansüstü eğitim sistemi ile ilgili verdiği önemli bilgilerin yanında, ülkemizdeki bütün üniversitelerde de bu tür lisansüstü sistemlerin uygulanması gerektiğine işaret etmiştir. Onun bu tespitleri tarafımızdan da zaman zaman lisans ve lisansüstü öğrencilerimizle paylaşılmaktadır.

SOAS ile ilgili bu makalenin yayınlanmasından yaklaşık 15 sene sonra 2012 yılı yazında 3 aylığına YÖK kanalıyla SOAS’ta araştırma yapmak için Londra’ya gittik. Bir taraftan SOAS Kütüphanesi’nde araştırmalar yaparken, diğer taraftan da SOAS’taki eğitim sistemi ile ilgili bilgiler edinmeye çalıştık. Bu edindiğimiz bilgileri yukarıda belirttiğimiz makalede verilen bilgilerle karşılaştırmamız, bir anlamda bu makaledeki bilgileri teyit etmemizi sağladı. Bu nedenle bu çalışmada SOAS ve kütüphanesi ile ilgili kurumsal bilgiler verildikten² sonra kendi gözlemlerimizi de aktararak akademik çalışmalar açısından Avrupa’nın en önemli eğitim kurumlarından birisi olan SOAS tanıtılmaya çalışılacaktır.

¹ Murat Rüzgâr, “İngiliz Yüksek Öğretimine Dair Bazı Gözlemler”, *İzlenim*, S. 39, İstanbul Kasım 1996, s. 46-48.

² Güvenirlik açısından SOAS ve kütüphanesi ile ilgili kurumsal bilgiler için, daha ziyade bu kurumun internet sitesinden yararlanılmıştır.

Tarihsel Süreci ve Başarıları

1916 yılında “School of Oriental Studies (Doğu Araştırmaları Okulu)” adı ile kurulmuş ve 1938 yılında “School of Orient and African Studies (SOAS) (Doğu ve Afrika Araştırmaları Okulu)” şeklindeki bugünkü adını almıştır. University of London’a bağlı bir kolej olan SOAS, İngiltere’de Asya, Afrika ve Ortadoğu kültürü üzerine ihtisas yapılabilen tek yüksekokul konumundadır. Hatta Asya, Afrika, Yakın ve Orta Doğu çalışmalarında uzmanlaşmış Avrupa’daki tek Yükseköğretim kurumudur³. 1941 yılında bugünkü yerine taşınmıştır. 1946’da Asya ve Afrika çalışmalarına önem verilmesiyle SOAS’ın önemi artmıştır. 1961’de ise sosyal bilimlerin gelişmesine verilen destekle SOAS daha da değer kazanmıştır. İyi-ce genişleyen SOAS, 1973 yılında yeni binasına kavuşmuştur⁴.

SOAS, öğrencilerine verdiği eğitimle kendi çalışma alanında İngiltere’nin en iyi okullarından birisidir. Okulun eğitim tarzı sayesinde ve yeni bölümlerin açılması ile, öğrenci sayısı artmış ve okulun öncü araştırma özelliği ön plana çıkmıştır⁵.

SOAS’da 160 ülkeden 5.000’in üzerinde öğrenciye eğitim verilmekte olup, bunların yaklaşık % 50’si (%47) İngiltere dışından gelmektedir. Öğrencilerin %55’i Lisans, %45’i ise lisansüstü eğitim almaktadır. 350’den fazla lisans, 115 lisansüstü program bulunmaktadır. Bu programlarda 3300 Lisans, 2700 lisansüstü öğrenci eğitim görmektedir. 350’nin üzerinde öğretim üyesine sahip olan SOAS’da öğrenci başına düşen ortalama öğretim üyesi sayısı 11.3’tür. Grup halinde eğitim-öğretim SOAS’da okumanın önemli bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır⁶.

Dünya standartlarında uzman kişilerden oluşan, politikada söz sahibi, hükümetlere danışmanlık hizmeti veren, 350’yi aşkın akademisyen kadrosuyla eğitim ve araştırma konusunda oldukça iddialı bir okuldur. Londra’nın merkezinde bulunması sebebiyle, SOAS’da öğrenci olmak, başkentin entelektüel, kültürel ve sosyal açıdan sunmuş olduğu tüm zenginliklerden yararlanma şansını da vermektedir⁷.

SOAS yaptığı eğitim ve araştırma hizmetleriyle bir takım de-

³ <http://www.britishside-edu.com/universitelerimiz.htm?name=soas-university-of-london&id=89>

⁴ <http://www.soas.ac.uk/about/history/>

⁵ <http://www.britishside-edu.com/universitelerimiz.htm?name=soas-university-of-london&id=89>

⁶ <http://www.soas.ac.uk/about/>

⁷ <http://www.studybritish.com/universiteler/2012-06-06-14-20-16/soas-university-of-london.html>

receler elde etmiştir: 2001 yılında yapılan RAE (Research Assessment Exercise) sıralamalarında üniversitenin 11 departmanı 5 ve 5'in üzerinde derecelendirilmiştir. SOAS, düzenli olarak İngiltere lig tablolarında en iyi 20 üniversite arasında derecelendirilmiştir ve 2004 yılında The Times Higher Education Supplement'e göre Avrupa'da ortalama 11., İngiltere'de 7., dünyada 44. sırada yer almıştır⁸.

2006 yılında SOAS bir Guardian anketinde Birleşik Krallık üniversiteleri arasında 6.sıradadır. Bu anketin konu tablolarında SOAS, Antropolojide 3., Ekonomide 4., Tarih ve Sanat Tarihinde 3., Hukukta 6., Müzikte 5., Siyasette 3. ve Din Bilimi ve İnanç Eğitimlerinde (Teolojide) 3. sırada yer almıştır. Tarih Bölümü, böyle bir statüye erişen ülkedeki yalnızca 3 bölümden biri olarak en son yapılan hükümet değerlendirmelerinde nadir görülen 6 araştırma derecesine layık görülmüştür⁹.

Uluslararası İlişkiler, Politika ve Ortadoğu Çalışmaları gibi alanlarda oldukça güçlü olan okul 2008 yılında, The Good University Guide sıralamalarında 15 sıra yükselerek en iyi 9. üniversite seçilmiş ve Londra sıralamalarında da 4. sıraya yerleşmiştir. Guardian Gazetesi'nin İngiltere'nin en iyi üniversiteler listesinde ise 3 basamak yükselerek 8. sıraya çıkmıştır. Dil öğretimindeki mükemmellik, genişlik ve derinlik nedeniyle 2009 yılında SOAS'a Kraliçe'nin Yıldönümü Ödülü verilmiştir. Son Research Assessment Exercise'a (REA) göre, SOAS Asya çalışmalarında milli lider ve çoğu diğer konularda en iyi 10 içindedir. SOAS %85 öğrenci memnuniyeti ile ulusal ortalama (Ulusal Öğrenci Anketi 2010) üzerindedir¹⁰.

Eğitim-Öğretimi

SOAS'ın eğitim-öğretim faaliyetleri 6 program şeklinde dizayn edilmiştir:

1. Lisans Eğitimi: 350'dan fazla programda eğitim gören öğrenci sayısı 3300 olup, bu rakam toplam öğrencilerin % 55'ine tekabül etmektedir.

2. Lisansüstü Eğitimi: 115 lisansüstü programda 160 ülkeden 2700 öğrenci eğitim görmektedir. Bu rakam toplam öğrenci sayısının %45'ini oluşturmaktadır.

⁸ <http://www.soas.ac.uk/admissions/whysoas/>

⁹ <http://www.soas.ac.uk/admissions/whysoas/>

¹⁰ <http://www.soas.ac.uk/admissions/whysoas/>

3. Uzaktan Lisansüstü Eğitim: 160 ülkeden 3600 öğrenci Uzaktan Lisansüstü Eğitim programından yararlanmaktadır.

4. Herhangi Bir Dil Eğitimi: SAOS'da 40'tan fazla Afrika ve Asya dillerinde dil kursları bulunmaktadır. Burada modern ve antik Afrika, Orta Doğu, Doğu Asya, Güney Asya ve Güney Doğu Asya'nın en önemli dilleri öğretilmektedir. Neredeyse tüm SOAS lisans programları dil öğrenme içermektedir.

5. Hazırlık Kursları ve İngilizce Dil Eğitimi: Bu programda özellikle uluslararası lisans ve yüksek lisans öğrencilerine hazırlık kursları ile İngilizce dil eğitimi verilmektedir. Ayrıca Dil Eğitimi Merkezi ile kamu, devlet daireleri, diplomatik hizmetler ve İngiltere ile yurtdışında ticari sektöre dil eğitimi ile ilgili geniş bir hizmet yelpazesi sunmaktadır.

6. Yaz Okulu: Yaz Okulu'nda akademik, dünya müziği, İngiliz dili ve diller programları ile ilgili dersleri takip etmek mümkündür¹¹.

Akademik Yapısı

SOAS akademik olarak 3 fakülte içinde yapılandırılmıştır. Her fakülte bölümlere, bölümler de merkezlere ayrılmıştır.

Bu bölümlere ilaveten SOAS'ın aynı zamanda konferans, atölye çalışmaları, seminerler ve yayınlar gibi güçlü akademik faaliyetlerinden sorumlu olan bölgesel ve disiplinler arası merkezleri vardır.

Fakülteler ve Bölümler:

1. Sanat ve Beşeri Bilimler Fakültesi:

Bölümler

- Antropoloji ve Sosyoloji
- Sanat ve Arkeoloji Tarihi
- Tarih
- Müzik
- Din Araştırmaları
- Sanat Okulu

Fakülte Merkezleri

- Medya ve Film Çalışmaları
- Sainsbury Enstitüsü

Bölüm Merkezleri

- Budist Araştırmaları
- Doğu ve Ortodoks Hıristiyanlık

¹¹ <http://www.soas.ac.uk/admissions/>

- Göç ve Diaspora Etütleri
- Japon Dinleri Araştırmaları
- SOAS Gıda Araştırmaları Merkezi

2. Diller ve Kültürler Fakültesi

Bölümler

- Afrika
- Çin ve İç Asya
- Japonya ve Kore
- Dil Merkezi
- Orta ve Yakın Doğu
- Güney Asya
- Güney Doğu Asya

Fakülte Merkezleri

- Kültürel Edebiyat ve Sömürgecilik Sonrası Araştırmaları
- Film ve Ekran Çalışmaları
- Dil Pedagojisi
- Çeviri Çalışmaları

Bölüm Merkezleri

- Yaygın Dünya Dilleri
- Yahudi Araştırmaları
- İslam Araştırmaları
- Londra Konfüçyüs Enstitüsü

3. Hukuk ve Sosyal Bilimler Fakültesi

Bölümler

- Geliştirme Çalışmaları
- Ekonomi
- Finansal ve Yönetim Çalışmaları
- Hukuk
- Siyaset

Fakülte Merkezleri

- Sosyal Bilimler için Asya-Pasifik Merkezi
- Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları
- Uluslararası Çalışmalar ve Diplomasi
- Tayvan Araştırmaları
- Su ve Gelişim

Bölüm Merkezleri

- Sömürgecilik, İmparatorluk ve Uluslararası Hukuk
- Çevre ve Politika Geliştirme

- Kalkınma Politikası ve Araştırma
- Doğu Asya Hukuku
- Etnik Azınlık Araştırmaları
- Finansal ve Yönetim Araştırmaları
- Uluslararası Çatışma Siyaset, Hak ve Adalet
- İslam ve Orta Doğu Hukuku
- Hukuk ve Uyuşmazlık
- Hukuk, Çevre ve Kalkınma
- Enerji Güvenliği Politikaları¹²

Kütüphanesi

SOAS Kütüphanesi Afrika, Asya ve Orta Doğu araştırmaları için dünyanın en önemli akademik kütüphanelerinden biri olup, her yıl dünyanın dört bir tarafından binlerce araştırmacı, araştırma yapmak için bu kütüphaneye gelmektedir.

Bu kütüphanede 1.2 milyon cildin üzerinde kitap vardır. Ortalama olarak her yıl SOAS Kütüphanesi'ne 10-15.000 yayın eklenmektedir. Ayrıca, önemli arşiv kaynakları, özel koleksiyonlar, gittikçe büyüyen elektronik kaynak ağı vardır. Şu anda kütüphane 3.000'in üzerinde baskılı periyodik ve elektronik dergi ile veri tabanlarına üyedir ve bu kaynaklar hızla büyümektedir. Kütüphanedeki kapsamlı Asya, Orta Doğu ve Afrika araştırma koleksiyonları benzersizdir. Bu koleksiyonlar Afrika, Antik Yakın Doğu, Sami, Musevi, Çin, Tayvan İç Asya, Hong Kong, Moğolistan ve Tibet, İslami Yakın ve Orta Doğu, Japonya ve Kore, Güney Afrika, Güney Doğu Asya ve Pasifik Adaları ile ilgilidir. Ayrıca sanat, arkeoloji, hukuk ve genel bölge dışı ve disiplinler arası kaynaklar da bulunmaktadır. Kütüphanede göç ve diaspora araştırmaları, toplumsal cinsiyet araştırmaları, ırk ve etnik ilişkiler, film ve medya araştırmaları, karşılaştırmalı din, geliştirme araştırmaları, terör ve terörle mücadele, uluslararası politika ve diplomasi gibi daha küresel kavramlar üzerinde koleksiyonlar bulunmaktadır¹³.

Soas İle İlgili Gözlemler

Londra'nın adeta kalbinde bulunan SOAS, binasının görkemliyle insanı etkilemekte ve cezbetmektedir. SOAS'ta dünyanın hemen hemen bütün ülkelerinden (160 ülke) çok farklı etnik köken, din, inanç ve kültüre mensup öğrenciler eğitim gördüğün-

¹² <http://www.soas.ac.uk/academic/>

¹³ <http://www.soas.ac.uk/library/about/>

den, burası adeta bir dünya mozaği durumundadır. Bu nedenle farklı fiziki yapıya, giyim kuşama sahip kişiler görmek mümkündür. Kimi zaman bir takım eylem ve protestolara sahne olduğunu öğrendiğimiz SOAS'ta gözlemleyebildiğimiz kadıyla öğrenciler daha çok ders ve araştırma ile meşgul olmakta idi. Bu kadar farklı ülke ve coğrafyalardan öğrenci olmasına rağmen, dikkat çeken bunların hoşgörü ve barış içinde eğitimlerini sürdürmeleriydi.

SOAS'ta en dikkat çekici nokta, bilimsel araştırmaya verilen değer ve sağlanan kolaylıklar idi. Kütüphanesinden kısa süreli (3 aylık) olarak faydalanmamıza ve bize geçici kimlik belgesi verilmesine rağmen 50 kitabı 3 aylık süreliğine ödünç olarak veremeleri araştırmaya ve araştırmacıya verilen değeri göstermektedir. Ayrıca kütüphanede fotokopinin ücretsiz olması yine araştırmacıyı teşvik eden somut göstergelerindendir.

Kütüphanede dikkat çeken bir diğer özellik ise kütüphane personelinin görev bilinci içindeki olumlu davranışlarıdır. Daha hızlı ve pratik olduğu düşüncesinden hareket ederek fotoğraf makinesi ile bir kitabın sayfalarını çekerken, rutin kontrollerini yapan kütüphane güvenlik görevlisinin bilmediğimizi sanarak kütüphanede fotokopinin ücretsiz olduğunu söylemesi bu kişinin görev bilinci ile ilgili ipuçları vermektedir. Yine bir seferinde çok sayıda kitabı ödünç alırken görevli memurun, ikamet yerimin kütüphaneye yakın olup olmadığını ve bu kadar çok kitabı nasıl taşıyacağımı sorması, elinden gelse bu memurun kitapları taşımada bana yardım etme düşüncesinde olduğunu göstermektedir.

SOAS'ta eğitim sistemi öğrenci merkezlidir. Bir takvim çerçevesinde öğrencilere araştırma konuları dağıtmakta, konusunu hazırlayan öğrenci sunum yapmaktadır. Dikkat çekici olan bütün öğrencilerin konu anlatan öğrenciye belki yüzlerce soru sorarak bir tartışma ortamı hazırlamalarıdır. Bizde olduğu gibi öğretim üyesinin bütün ders saati boyunca ders anlatması gibi bir durum orada söz konusu değildir.

Yüksek Lisans ve Doktora öğrencilerinin rahat bir şekilde çalışmalarını sürdürebilecekleri sınıf tarzı odalar ayrılmıştır. Burada araştırma için her türlü teknik alt yapı hazırlanmıştır. Bu odalara ancak elektronik kart ile ilgili öğrenciler girebilmektedir. Bu öğrencilerin dışında kimse bu odaları girememektedir.

SOAS'ta öğrencilerin çalışmaları için her türlü imkân sağlanmıştır. Öğrenci kantininde kocaman yatak ve battaniyeleri görmemiz ilk etapta bizi şaşırtmıştır. Ancak yoğun bir şekilde çalışma

yapan öğrencilerin bu yataklarda bir süre uyuyarak dinlendikten sonra dinamik bir şekilde çalışmalarına kaldıkları yerden devam etmelerini sağlamak düşüncesi, SOAS'ta karşılaştığımız farklılıklardan birisini oluşturmaktadır.

Öğrencilerin çalışırken oldukça rahat oldukları gözlemlenmektedir. Yoğunluktan dolayı yer bulamayan öğrencilerin zemine uzanarak ders çalıştıkları vakidir. Yine bir seferinde bodrum katta halifleks üzerinde yere diz çökerek sunum dinleyen bir öğrenci halkasını görmemiz bizi oldukça şaşırtmıştır. Akşamüzeri bodrumun loş ışıkları altında halkanın ortasında bir öğrenci konusunu anlatırken, diğer öğrencilerin de onu pür dikkat dinlemeleri de bizi oldukça şaşırtmış, eğitimin her ortam ve şartta gerçekleştirilebileğinin somut bir örneği olarak karşımıza çıkmıştır.

Dünyanın her tarafından öğrencilerin bulunduğu SOAS, önemli bir eğitim kurumu olarak görüldüğünden öğrencilere de yardım edilmeye çalışılmaktadır. SOAS'ın önünde her gün kıyafetinden Hint kökenli olduğu anlaşılan bir kişi ücretsiz yemek vermektedir. Daha yemek dağıtacak kişi gelmeden önce yemeğin dağıtılacağı yerde uzun bir kuyruk oluşmakta, sıra kendisine gelince yemeğini alan öğrenci bir kenarda onu yemektedir. Yemek tükenene kadar öğrencilere dağıtılmakta, geç kalan kimi öğrenciler yemek alamadan kuyruğu terk etmektedir. Bu da SOAS'ta rastladığımız farklı uygulamalardandır.

SOAS kütüphanesinde çalışırken ülkemizin farklı üniversitelerinden bizim gibi 3 aylığına araştırma yapmaya gelmiş bir takım akademisyenlere rastladık ve onlarla tanıştık. Yorulduğumuzda kantine inerek, bir taraftan yorgunluk çay veya kahvesini içerken, diğer taraftan da çok tatlı sohbetler yaptık. Ayrıca SOAS'ta ülkemizden olduğu gibi KKTC'den veya Batı Trakya'dan gelen Yüksek Lisans veya Doktora yapan pek çok soydaş öğrenciye de rastladık. Onların birçoğunun henüz Londra'yı bile tam olarak gezmeden karınca gibi araştırmalarını sürdürmesi, kimi öğretim üyelerinin Türk öğrencilerle ilgili övgü dolu ifadeleri bizim geleceğe yönelik umutlarımızı artırmıştır. Çünkü burada lisansüstü eğitimlerini tamamlayan bu öğrenciler öğretim üyesi olarak bir taraftan yaptıkları bilimsel çalışmalar, diğer taraftan yetiştirdikleri öğrencilerle akademik hayata önemli katkılarda bulunacaklardır.

Sonuç

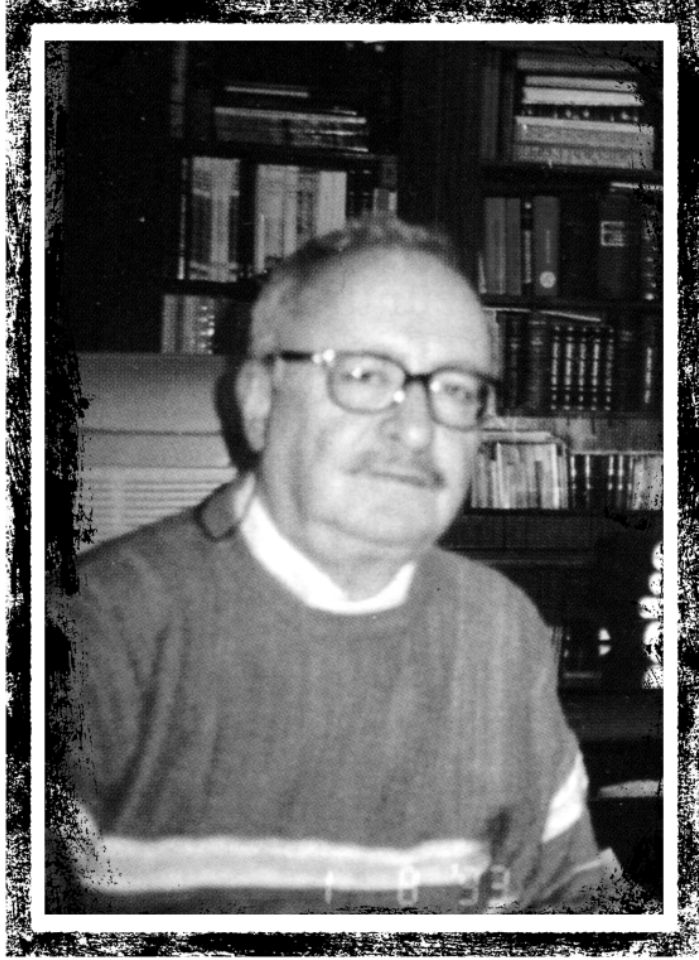
Dünyada kökenleri oldukça eskiye dayanan ve sağlam eğitim geleneklerine sahip bazı milletler vardır ki, bunlardan birisi de İngilizlerdir. İngiliz eğitim sisteminin kökenleri XIII. yüzyıl başlarına kadar dayanmakta olup özellikle XV. yüzyılda ivme kazanmıştır. Tarihsel süreçte “Toprakları üzerinde güneşin batmadığı ülke” şeklinde nitelenen İngiltere’nin doğu ile ilgilenmesi ve özellikle son yüzyıllarda bu ilgisinin artması, bu devleti doğu ile ilgili çalışmalar ve araştırmalar yapmaya itmiştir. Bu amaçla bir takım müesseseler kurmuştur. Bunlardan birisi de yaklaşık bir asır önce kurulmuş olan “School of Orient and African Studies (SOAS)” adlı yüksek öğretim kurumudur. Devlet tarafından desteklenen ve zaman içerisinde hızla gelişen SOAS’ta şu anda dünyanın 160 ülkesinden lisansüstü eğitimini devam ettiren öğrenciler vardır. Ayrıca burada her çeşit araştırmanın yapılabileceği çok zengin bir kütüphanesi mevcuttur. Bundan dolayı her yıl dünyanın dört bir tarafından binlerce araştırmacı bu kütüphanede çalışmak için Londra’ya gelmektedir. SOAS’ın eğitim kalitesi İngiltere’de olduğu gibi, Avrupa’da da üst basamaklardadır. Bunun bir takım nedenleri vardır. Buradaki sistem, tamamen araştırmaya, üretmeye, kaliteyi artırmaya yöneliktir. Kurumun akademik yapısı ve personeli, eğitim hizmetleri ve kütüphanesi buna göre tasarlanmıştır. Daha kaliteli bir eğitim ve araştırma hizmetleri için gerekli imkânlar sağlanmıştır.

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

557

TARİHÇİLİĞE
ADANMIŞ
BİR ÖMÜR

558

Konya ve Karaman Çevresinde Hitit Dağ Kültünün Yansımaları*

Arş. Gör. Murat TURGUT
SÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

559

İnsanoğlunun varoluşundan beri kutsal saydıkları varlıkların içine gökyüzü de vardır. İnsanlar gökyüzüne karşı büyük bir hayranlık ve saygı duyarak inandıkları tanrısal varlıkların gökyüzünde yaşadıklarını düşünmüşlerdir. Dağların¹ gökyüzüne olan yakınlığı göz önüne alındığında, dağlar, hem bir tanrı hem de tanrıların yaşadığı/ikamet ettikleri yer olarak görülmüştür². İnsanlar, kendileri için gizemli olan yüksek dağları ve yanardağları, daha önceki dönemler için bir kesinlik bulunmasa da Neolitik dönemden itibaren kutsal bir obje veya tanrı olarak gördükleri tahmin edilmektedir³.

Anadolu'daki dağ tanrılarının ve dağların kutsal bir mekan olarak görülmesinin kökeninde Mezopotamya'nın büyük önemi vardır. Kral Gudea döneminden kalma silindir bir mühürde, kralın inşa ettirdiği tapınağın dağ gibi olduğundan bahsedilmektedir⁴. Mezopotamya kökenli olan bu dağ kültürünün Hititlere ise Hurriler aracılığıyla geçtiği bilinmektedir.

Hititlerin dağ kültürü ile olan inançları incelendiğinde, dağları hem bir tanrı⁵, hem de tanrıların yaşadıkları kutsal mekanlar⁶ olarak düşündükleri söylenebilir. Hititlerin bu düşüncelerini, mitolojik hikayelerinde de görebilmekteyiz⁷. Ayrıca III. Hattuşili'nin,

* Bu çalışma, Selçuk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından desteklenen 12103009 numaralı "Hitit Dini Düşüncesinde Kutsal Mekanlar (M. Ö. 1650-M. Ö. 1200) adlı yüksek lisans tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır. Çalışmamızda dağ terimini, yüksek dağlar haricinde, ormanlık alanlar ve kayalık alanları da içine alan daha geniş bir alanı kapsayacak şekilde kullanmaktayız.

² Bahar 1999, 17; Eliade 2009, 114; Çevik 2007, 175; Ayrıca güneşin dağların arkasında batması, dağların içinde göğün kapısı yada sarayının olabileceği düşüncesi de insanların dağları kutsal olarak görmesinde önemli bir etken olabileceği de belirtilmiştir. Baydur 1994, 1.

³ Catalhöyük'te yapılan araştırmalarda, duvar resminde iki tepeli bir yanardağın püskürürken resmedildiği görülmüştür. Mellaart 2003, 50, 103.

⁴ Eliade 2009, 362.

⁵ Hitit dinindeki dağ tanrısı örnekleri, Şarruma, Nanni ve Hazzi dağ tanrıları olarak gösterilebilir.

⁶ Hititlerin dağları tanrıların yaşadıkları mekan olarak gördüklerini, dağlara, büyük kayalıklara ve bazı açık alanlara diktikleri NA4ZI. KINHI. A veya NA4 Huwaşıtaşlarından anlaşılmaktadır.

⁷ Telepinu mitosunda, insanlara öfkelenip ülkeyi terk eden tanrıyı bulmak için, yüksek

II. Şuppiluliuma'nın ölümüyle ilgili olarak "Büyük babam Şuppiluliuma dağa ulaştığında" ifadesinden ölmüş bir kralın yeni ikamet yerinin dağ olduğu anlaşılmaktadır⁸. Bilindiği üzere Hititler, ölen krallarını, tanrı gibi görmüşler ve onlar için ata kültleri oluşturmuşlardır⁹. Ölen kralın da bir tanrı olarak "dağa ulaşması" dağların tanrısal varlıkların yeri olduğunu göstermesi açısından oldukça önemli bir yere sahiptir.

Dağların, dini hayatta nasıl bir rol oynadıkları, dağ tanrılarının Hitit sanatında nasıl tasvir edildiklerini, Hititlerden günümüze kadar ulaşan yazılı ve arkeolojik belgelerden öğrenebilmekteyiz. KUB XXII 27 IV¹⁰ numaralı metnin 30 ve 31. satırlarında AN. TAH.ŞUM^{SAR} bayramının kutlamaları sırasında, Hitit dini inancına göre kutsal olarak kabul edildiği bilinen Pişkuruunuwa Dağı'nda, dini ritüellerin yapıldığı görülmektedir. Bu bilgiden hareketle, kutsal kabul edilen bazı dağlarda, dini ritüellerin yapıldığı söylenebilir.

Dağ tanrılarının tasvirlerinin zaman içinde değişiklik gösterdiği, ilk dönemlerde hayvan biçiminde, daha sonraki dönemlerde ise insan biçiminde tasvir edildiği bilinmektedir¹¹. Dağ tanrıları, Hitit sanatında insan biçiminde tasvir edilmiştir. Hitit kültüründeki dağ tanrılarının tasvirlerinin en güzel örneklerini Yazılıkaya Açık Hava Tapınağında görebilmekteyiz. Bilindiği üzere Yazılıkaya Açık Hava Tapınağının A Odasında, sol tarafa tanrıçaların, sağ tarafa ise tanrıların kabartmaları işlenmiştir. Dağ tanrıları da odanın sağ tarafına, balık pullu bezemeli olan kendilerine özgü kıyafetleri ile resmedilmişlerdir¹². Dağ tanrısı tasvirlerini, yapı adak çivilerinde¹³, mühürler, taş plastik eserler ve fildişinden

dağlara kartal gönderilmiştir. Bkz. Hoffner 1998, 15; Reyhan 2009, 89. Kumarbi mitosunda ise tanrının Lalapaduwa dağında oturduğu görülmektedir. Hoffner 1998, 62; Ayrıca tanrının ritüellerde çağrıldığı zaman ilk olarak, tapınağın yakınlarındaki dağa geldiği de belirtilmiştir. Bryce 2003, 170.

⁸ Ensert 2006, 86.

⁹ Hitit krallarının ölmeden önce de kendilerini tanrılaştırdıkları ve kendi kültlerini oluşturdukları düşünceleri de bulunmaktadır. Konu hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Ensert 2006, 86.

¹⁰ KUB XXII 27 IV: Güterbock 1961, 90, 91; Gavaz 2012, 176.

30 Majeste Pişkuruunuwa dağına gidince

31 o günde ABUBITUM'ların evinden bir keçi(yi) (kurban olarak) verirler.

¹¹ Dağ tanrısı tasvirlerinin M. Ö. 3. Binyıla kadar hayvan biçiminde (boğa) theriomorph olarak tasvir edildiği, M. Ö. III. binyıldan sonra ise insan biçimli, antropomorph olarak tasvir edildiği bilinmektedir. Çevik 2007, 176.

¹² Darga 1992, 156. Ayrıca yine Yazılıkaya A odası karşılaşma sahnesi olarak bilinen kabartmada ve IV. Tuthalia kabartmasında dağ tanrılarının tasviri görülebilmektedir. Yazılıkaya dışında Eflatunpınar, ve Fasillar anıtlarında, Şarkışla tören baltası gibi eserlerde de dağ tanrısı tasvirleri görülebilmektedir.

¹³ Hititlerin kullanmış oldukları yapı adak çivileri ve bazılarındaki dağ tanrısı motifleri için

yapılan küçük heykelerde de görülebilmektedir¹⁴.

Dağ tanrılarına ve dağ kütüne büyük önem veren Hititler hakim oldukları topraklar üzerinde birçok dağı tanrısallaştırmışlar ve bazı dağlarda tanrıların bulduklarını düşünerek, bu dağları kutsal bir mekan haline getirmişlerdir. Bu dağlara bazen tanrıların oturduğu tahtlar, sunaklar, işlenmiş veya işlenmemiş huwaşi taşları ile çeşitli kült yerleri oluşturmuşlardır.

Hititlerin Anadolu'da hakimiyet kurduğu M. Ö. II. binyıl döneminde, Konya bölgesi, Hititlerin Akdeniz ve Batı Anadolu politikalarında oldukça önemli bir konumda olmuştur. Hitit kralları ilk dönemlerden itibaren Konya bölgesini hakimiyetleri altına almaya çalışmışlardır¹⁵. Mısırlılarla yapılan Kadeş savaşı öncesinde bölgenin önemi daha da artmış ve II. Muwattali başkenti buraya taşımış ve tanrıları toplamıştır. Bölge, Kadeş savaşından sonra da önemini devam ettirmiş ve buraya Hitit kraliyet ailesine mensup, başkentte oturan hükümdarla eşit haklara sahip olan krallar atanmıştır¹⁶.

Hititler hakimiyetleri altına aldıkları Konya bölgesini önemli bir dini merkez olarak görmüşlerdir. Burada da tanrıları için çeşitli kutsal mekanlar oluşturmuşlar ve bu mekanlarda dini ritüeller gerçekleştirerek tanrılarına olan saygılarını ve bağlılıklarını göstermişlerdir.

Elmaağaç Tepesi Kutsal Alanı

Elmaağaç Tepe, Konya ilinin Sızma ilçesinin 12 km. güney doğusunda, Konya ovasının batısındaki ovaya hakim konumda bulunan dağ silsilesi üzerinde bulunmaktadır. (Harita 1).Elmaağaç Tepesi Kutsal Alanı olarak adlandırılan mekan iseElmaağaç Tepesinin yaklaşık olarak 300-350 m. doğusunda yer almaktadır. Burada yapılan araştırmalarda nişlianakaya ile mimari yapıların varlığının görülmüştür¹⁷.

Bilindiği üzere Konya bölgesi M. Ö. II. binyılda Akdeniz ve Batı Anadolu bölgeleri arasında önemli bir konumda bulunmuştur. Ayrıca bölgede yapılan araştırmalarda, İlk Tunç Çağı'ndan başlayarak çeşitli dönemlere ait olduğu bilinen keramik parçaları-

bkz. Aydınğün 2010.

¹⁴ Çevik 2007, 176.

¹⁵ Garstang 1959, 60; Bahar 1996, 40; Akurgal 2005, 57.

¹⁶ Hitit Krallığında bu ayrıcalık sadece Tarhuntaşša ve Kargamış krallıklarına verilmiştir. Bahar 1996, 44.

¹⁷ Bu dağın, Zizimene Ana Tanrıça kültünün bulunduğu bölgede yer aldığı da bilinmektedir. Bahar 2012, 98.

nın varlığı da görülmüştür¹⁸. Geç Tunç Çağı'nın Hitit gelenekleri ile Demir Çağı kültürleri arasında bazı benzerlikler bulunmaktadır¹⁹. Bu durum Demir Çağı'nda kutsal olarak kabul edilen bazı mekanların, Hitit döneminde de kutsal kabul edilmiş olabileceği konusunda bize ip ucu vermektedir.

Elmaağaç Tepesi Kutsal Alanı olarak adlandırılan mekanda bulunan nişler, dağ kültü veya başka bir tanrının kültü ile ilgili ritüellerin burada yapılmış olabileceğini düşündürülebilir. Dolayısıyla, çeşitli dönemlerde iskan edilmiş olan bölgede, Hititler tarafından dağ kültü tesis edildiği ve bu mekanın Hititler tarafından dağ kültü ile ilişkili kutsal bir mekan olduğu düşünülebilir.

Erengirit Dağı

Erengöre Dağı olarak da bilinen Erengirit Dağı, Konya ilinin Meram ilçesindeki Yatağan bölgesi civarında bulunmaktadır (Harita 1). Bu dağın bulunduğu bölgede, küçük dağlar bulunmaktadır. Erengirit Dağı, bu dağlar içinde en yüksek ve en ulu olanıdır²⁰. Bu dağın doğu ve batıda olmak üzere iki zirvesi bulunmaktadır. Doğudaki zirvenin adı Duatepe, Batıdaki zirvenin adı ise Oklalık Tepe'dir. Bölgede yapılan araştırmalarda dağın doğu yamacında bulunan Hasanşeyh Yaylası'nda kilise ve kilisenin yapı komplekslerinin yer aldığı görülmüştür²¹.

Çevresindeki tepelere göre oldukça yüksek bir yapıya sahip olan ve Hitit yerleşim özellikleri gösteren bu dağın, yüksek dağları, tanrıların buldukları mekanlar olarak gören ve buralarda ritüeller yapan Hititler tarafından, burasının da kutsal bir mekan olarak düşünüldüğünü gösterebilir. Yapılan araştırmalarda görüldüğü üzere, dağın doğu yamacında bulunan Hasanşeyh Yaylası'nda dini yapıların (kilise) kalıntıları görülmüştür. Bu durum, Hititler döneminden sonra da dağın bölgede yaşayan halklar tarafından kutsal bir mekan olarak görülmeye devam edildiğini göstermesi açısından önemlidir. Günümüzde ise, bu dağ dilekleri gerçek olan kişilerin kurbanlarını kestikleri veya dilek tutmak isteyenlerin, çeşitli hayırlar yaptıkları bir mekan olarak da kullanılmaktadır²².

¹⁸ Bahar 2012, 98. Bölgeden elde edilen keramiklerin fotoğrafı için bkz. Bahar 2012, 108, 109 Resim 1-2.

¹⁹ Bahar 1999, 17.

²⁰ Totaysalğır 1935, 50.

²¹ Bu dağda bulunan malzemeler, çevresindeki yerleşimler ve bölgedeki madencilik faaliyetleri ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Bahar 2008, 237.

²² Bu dağ, kurban kesilen, dileğe başlanan ve dileğin kabul olduğu yer olarak üç bölgeye

Hititler döneminde kutsal olduğunu düşündüğümüz bu dağ, Hititlerden sonraki Roma-Bizans dönemi ve sonraki dönemlerde de kutsiyetini devam ettirerek, etkisi günümüze kadar ulaştığı görülmektedir.

Hatip Kayalıkları

Hatip kayalıkları ve bu kayalıklarda bulunan Kurunta kabartması günümüzde Konya ilinin Meram ilçesine bağlı bulunmakta ve Konya ilinin yaklaşık olarak 16 km. güneyinde yer almaktadır (Harita 1). Kabartma 1994 yılında bulunmuştur²³. Hitit metinlerinde Tarhuntašša olarak geçen bölgenin yerleştirilmesi konusunda birçok teklif yapılmıştır²⁴. Ancak Kurunta kabartmasının bulunmasından sonra, Tarhuntašša'nın Hatip olduğu görüşü belirtilmiştir²⁵.

Hatip Kayalıklarında yapılan araştırmalarda, tanrısal özelliklerde gösterilmiş Kurunta kabartması, kabartmanın 250 m. batısında yer alan batı tepesinde M. Ö. II. bine ait olduğu düşünülen sur izleri, M. Ö. II. bine ve M. Ö. I. bin yılın son dönemlerine tarihlendirilen keramik buluntuları tespit edilmiştir²⁶. Kayalıklardan elde edilen bu arkeolojik malzemelerden hareketle bölgenin, Hitit İmparatorluk dönemi sonlarından itibaren Phryg çağına kadar kesintisiz bir kültürel gelişme gösterdiği belirtilmiştir²⁷. Yazıtın bulunduğu alanın 20 m. kuzeyinde ise bir nişin bulunduğu belirtilmiştir²⁸ (Res. 1).

Hititler yaşadıkları bölgeye yakın konumda bulunan bazı dağları, yerleşim yerlerinin kutsal mekanları olarak görmüşlerdir. Hatip kayalıkları da bölgenin önemli bir yerleşimi olan Hatip Höyük'e oldukça yakın bir konumda bulunmaktadır. Hititlerin,

ayrılmıştır. Kurban kesilen yer, dağ tepesinin iki bin metre aşağısında demir ocaklarının yanında bulunan kurban kuyusu çevresidir. Hastalıklı erkek ve kadınlar, çocuğu olmayan kadınlar, başka isteği/dileği olanlar kurban kuyusunun başına gelirler. Burada önce kurbanlarını keserler, yemek yerler sadakayı burada ayırırlar, dağa çıkmak için hazırlıklarını burada tamamlarlar. Hayvanlara binilerek 1500 m. kadar yokuşu sessizce çıkarlar. Tepeye yüz metre yaklaşınca ziyaretçiler hayvandan inerler. İndikleri alan ziyaretçilerin dilek adama yeridir. Totaysalgr 1935, 51, 52.

²³ Bahar 1999a, 7; Bahar 2005, 84.

²⁴ Tarhuntašša'nın yerleştirilmesi konusunda yapılan teklifler için bkz. Bahar 1996a, 45-47.

²⁵ Kurunta kabartmasının yanı sıra, kayalık üzerinde bulunan sur, Tarhuntašša'nın tanrılarının korunması için yapılmış olabileceği dolayısıyla da Tarhuntašša'nın Hatip olduğu görüşü belirtilmiştir. Bahar 1996a, 48; Bahar 2012a, 105.

²⁶ Bahar 1996a, 44; Bahar 1998, 106; Bahar 2005, 97.

²⁷ Kurunta döneminde yapıldığı düşünülen kalede, Geç Tunç Çağı keramiklerinin yanı sıra Orta Demir Çağı'na kadar tarihlendirilen keramiklerin de bulunduğu belirtilmiştir. Bahar 1999, 46.

²⁸ Bahar 1998, 106.

tanrısal olarak tasvir ettikleri Kurunta kabartmasının da bu mekanı, dağ kültü ile ilgili kutsal bir mekan olarak gördükleri düşünülmektedir.

Huwatnuvanda Dağı

Günümüzde yerleştirilmesi tam olarak yapılamayan²⁹ bu dağ, Hulaia Nehri Ülkesi'nin dağları ile akarsuları ile birlikte, Hitit kralı II. Murşili'nin dua metinlerinde tanrısal varlıklar arasında gösterilmiştir³⁰. Bu dağın, dua metinlerinde, kutsal olarak kabul edilen tanrısal varlıklarla birlikte söz edilmesinden dolayı, Hititlerin, bu dağı, kutsal bir mekân olarak gördükleri ve bu dağda, dini hayatlarında önemli olan günlerinde tapınım yapmış olabilecekleri söylenebilir.

Karadağ

Konya ovasının güneyinde, Karaman ilinin kuzeyinde bulunan Karadağ³¹ (Harita 1), birkaç tepeden oluşmaktadır. Bu dağın, en yüksek yeri 2280 m. civarında olan Mahalaç Tepesi'dir. Bu tepede ve Karadağ'ın diğer tepelerinde yapılan araştırmalar da Hitit döneminden kalma yazıtlar ve sunakların varlığı görülmüştür³².

Karadağ Mahalaç Tepesi'nde bir kilise yapısı bulunmaktadır (Res. 2). Bu kilisenin Hititlerden kalma bir tapınak/sunak yapısının üzerine inşa edildiği düşünülmektedir³³. Karadağ çevresinde yapılan araştırmalarda M. Ö. II. bin yıl malzemesi veren höyüklerin varlığı görülmüştür³⁴. Daha önce de belirtildiği üzere Hititler, yerleşim yerlerinin yakınlarında bulunan bazı dağları, tanrının

²⁹ Bu dağın yerleştirilmesi hakkında, Erciyes Dağı, Forrer 1926, 25;Huwatnuvanda Dağı'nın Hulaia Nehri Ülkesi, Pitašša ve Ušša ile sınır olduğu belirtilerek bu dağ, Bozdağ'a yerleştirilmiştir.Garstang 1944, 28, 29; Garstang-Gurney 1959, 73; Sultan Dağları, Barjamoviç 2011, 371 teklifleri yapılmıştır. Ayrıca Huwatnuvanda Dağı'nın geçtiği metin yerleri için bkz. Del Monte-Tischler 1978, 114; Del Monte 1992, 40.

³⁰ Hawkins 1995, 50, 51; Alp 2001, 104; Bahar 2005, 92; Barjamoviç 2011, 336.

³¹ Karadağ'ın, Hitit metinlerinde geçen Şarlaimi Dağı olabileceği belirtilmiştir. Garstang 1944, 29. AncakŞarlaimi Dağı'nın İvriz Dağ, Bolkar Dağları olabileceği teklifleri de bulunmaktadır.Garstang-Gurney 1959, 72. Bu teklifler ve Hitit metinlerinde Şarlaimi'nin geçtiği yerler için bkz. Del Monte-Tischler 1978, 353; Del Monte 1992, 141.

³² Bell-Ramsay 1909, 505; Eyice 1971, 1, 2; Kurt 2013, 41. Karadağ'da bulunan Karadağ I olarak adlandırılan yazıtta:

“1 Bu bölgedeki Göğün Fırtına Tanrısı, Büyük Dağ Tanrısı (ve) her tanrı (için?), Büyük Kral Majeste Hartapuş

2 Bütün ülkeleri fetheden (o),

3 Göğün Fırtına Tanrısı ve her tanrı için (?) []”; Karadağ II olarak adlandırılan yazıtta ise “Büyük Kral Hartapuş” yazmaktadır. Hawkins 1995, 104, 105.

³³ Hawkins 1992, 268; Kurt 2013, 41.

³⁴ Bölgede yapılan araştırmalarda Demir Çağı ve Roma dönemleri haricinde, Karadağ ve Kızılbaş'ı çevreleyen 5 adet Orta Tunç Çağı ve 5 adet Geç Tunç Çağı yerleşimleri tespit edilmiştir. Bahar 2005, 87.

kendisi veya tanrıların bulunduğu mekanlar olarak görmüşlerdir. Karadağ üzerinde yer alan Hitit yazıtları ve bulunduğu tahmin edilen Hitit tapınağından hareketle, bu dağın, Hitit döneminde kutsal bir dağ olarak görüldüğü³⁵ ve burada çeşitli dini ritüellerin yapıldığı düşünülmektedir. Günümüze kadar ulaşan kilise kalıntıları da, bu dağın Hitit döneminden sonra da kutsal bir mekan olarak görüldüğünü göstermesi açısından önemli bir yere sahiptir.

Karahisar Kalesi

Konya ili Beyşehir ilçesinin 11 km. doğusunda, Karahisar Köyü yakınlarında yer alan (Harita 1) Karahisar Kale'sinde, kaya tapınımı/dağ kültü ile ilişkili olduğu düşünülen nişler bulunmaktadır (Res. 4). Ayrıca bölgenin yakınlarında, dokuz adet merdivenle ana kayaya ulaşılan ve Tekketüstü Mevkii olarak adlandırılan bir alan daha bulunmaktadır. Burada yapılan araştırmalarda, iki adet kutsal mekanın varlığı görülmüştür. Ana kayanın doğu yamacındaki kutsal mekanların da kaya tapınımı/dağ kültü ile ilgili olabileceği belirtilmiştir³⁶.

Bilindiği üzere, Fasıllar anıtında tasvir edilen tanrı, bir dağ tanrısının üzerinde gösterilmiştir. Eflatunpınar anıtında da Hititlerin dağ kültü ile ilişkili olan balık pullu bezemeli, sakallı dağ tanrısı tasvirlerinin fırtına tanrısı ve güneş tanrıçasının altında yer aldıkları görülmektedir. Bölgeye oldukça yakın bir konumda bulunan bu anıt, bölgede olduğu düşünülen dağ kültü inancını desteklemektedir. Hem anıtın varlığı hem de araştırmalardan elde edilen bulgulardan hareketle, Karahisar Kalesi ve Tekketüstü mevkii olarak adlandırılan mekanların, Hititlerin dağ kültü ile ilgili kutsal mekanları oldukları düşünülmektedir.

Kaya Mevkii (Yeşildağ)

Yeşildağ, Beyşehir Gölü'nün güneybatı kesiminde bulunmaktadır (Harita 1). Kaya mevkii olarak isimlendirilen yer ise Yeşildağ'ın 1 km. kuzeydoğusunda konumlanmaktadır. Burada yapılan araştırmalarda, yerleşmenin doğal bir kayalık üzerinde yer aldığı gözlemlenmiştir. Bölge, konumuz açısından önemini, yerleşmenin güney yamacında bulunan basamakların varlığından almaktadır. Bu basamakların, kutsal bir alanın parçası olabileceği

³⁵ Karadağ'a yerleştirilen Şarlaimi Dağı, II. Muwattali'nin dua metinlerinde tanrısal bir varlık olarak geçtiği görülmektedir. Garstang 1944, 18; Taracha 2009, 117.

³⁶ Belirtilen bölgenin gps ölçümleri ve bölge hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Bahar 2012, 101, 102.

düşünülecek kutsal mekanın yakınlarında Tunç Çağı ve Demir Çağı keramiklerinin varlığı görülmüştür³⁷.

Dağları bazen tanrının kendisi bazen de tanrılarının yaşadığı yerler olarak gören Hititler bu düşüncelerinden dolayı dağları kutsal mekan olarak görmüşlerdir. Beyşehir bölgesindeki Hitit yayılımı ve bölgedeki dağ kültürü inancı dikkate alındığında, kaya mevkiiinin de dağ kültürü ile ilgili kutsal bir mekan olduğu düşünülmektedir. Büyük bir ihtimalle, Kaya mevkii, Hitit döneminde kutsal bir mekan olarak görülmüş ve bölgenin kutsiyeti, Hitit döneminden sonra da devam etmiştir.

Kızıldağ

Kızıldağ, Karaman ilinin Süleyman Hacı köyü yakınlarında bulunmaktadır (Harita 1). Bu dağ üzerinde, tahtta oturur vaziyette bir kral kabartması (Res. 3) ve Hartapuş'a ait hiyeroglif yazıtlar yer almaktadır³⁸. Ayrıca bölgede Son Tunç Çağına ve Demir Çağının farklı dönemlerine tarihlendirilen boyalı ve boyasız keramiklerin varlığı da görülmüştür³⁹.

Bilindiği üzere Hititler dağları, tanrının kendisi veya tanrının yaşadığı mekanlar olarak düşünmüşlerdir. Bu doğrultuda, dağlar üzerinde, dağ tahtları veya niş/sunak yerleri oluşturmuşlardır⁴⁰. Kızıldağ üzerinde de bir dağ tahtı ve bir sunu çukurunun varlığı bilinmektedir. Bu bilgilerden hareketle, Kızıldağ'ın, Hititler tarafından tanrının yaşadığı bir yer yani dağ kültürü ile ilişkili kutsal bir mekan olarak gördükleri söylenebilir.

Şarpa Dağı

Aşağı Ülke topraklarında olduğu bilinen Şarpa Dağı⁴¹'nin yerleştirilmesi konusunda çeşitli teklifler⁴² yapılmış ancak kesin bir fikir birliği sağlanamamıştır. Bu dağ hakkında bilgi veren Emir-gazi sunak/yazıtlarının, Arısama Dağı'nın batı yamacındaki Eski Kışla mevkiiinde bulunmasından⁴³ dolayı, Hitit metinlerinde ge-

³⁷ Bölgede bulunan yerleşimler ve kaya mevkii hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Bahar 2006, 98.

³⁸ Yazıtlarda, Büyük kral Hartapuş'un ismi okunmakta ve Hartapuş'un tanrısının yardımıyla yaptığı fetihler hakkında bilgi verilmektedir. Yazıtların içeriği hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Hawkins 1995, 103-107.

³⁹ Bahar 1999, 12.

⁴⁰ Bahar 1999, 17; Çevik 2007, 176.

⁴¹ Hitit çivi yazılı metinlerde Şarpa Dağı'nın geçtiği metin yerleri için bkz. Del Monte-Tischler 1978, 353, 354.

⁴² Şarpa Dağı'nın yerleştirilmesi konusunda, Hasan Dağı, Forlanini 1987, 77; Arısama Dağı, Hawkins 2006, 57, 58; Taracha 2009, 27, 117. teklifleri belirtilmiştir.

⁴³ Arısama Dağı halk arasında Kel Dağ, Kötü Dağ, Boz Dağ, Emir-gazi Dağı gibi çeşitli isimlerle

çen Şarpa Dağı'nın, Arısama Dağı olma ihtimalinin daha kuvvetli olduğu düşünülmektedir (Harita 1).

Hititler Şarpa Dağı'nı dini hayatlarında tanrının kendisi gibi görmüşlerdir. KUB LVII 108 (CTH 530) Öy. II⁴⁴ numaralı metnin 19 ve 20. satırlarında Şarpa Dağı'na düzenli bir şekilde sunu yapılacağından bahsedilmektedir. Ayrıca Emirgazi yazıtlarında, Şarpa Dağı'na stel (huwaşi taşı) dikildiğinden ve bu stele kimsenin zarar vermemesi gerektiğinden bahsedilmektedir⁴⁵

Belirtilen metinden de öğrenildiği üzere Hititler, Şarpa Dağı'nı tanrının kendisi gibi görmüşler ve ona yaptıkları sunuların düzenli bir şekilde olmasını sağlamaya çalışmışlardır. Şarpa Dağı ile lokalize edilen Arısama Dağı'nın batı yamacındaki Eski Kışla mevkiinde Emirgazi sunakları/yazıtlarının bulunması, Arısama Dağı'nın Hititler tarafından kutsal bir dağ olarak görüldüğünü desteklemektedir. Ayrıca, Arısama Dağı üzerinde bulunan daha sonraki dönemlere ait tapınak yapıları, bu dağın kutsiyetini devam ettirdiğini göstermesi açısından önemli bir yere sahiptir.

SONUÇ

M. Ö. II. binyılda Anadolu'da büyük bir uygarlık kuran Hititler de çağdaşları birçok toplum gibi tarıma bağımlı kalmışlardır. Dini hayatlarında da fırtına tanrısının yağmuru getirdiğini düşünmüşlerdir. Tarımın yani verimliliğin sağlanması için de bu tanrının hoşnut edilmesini ve öfkelenmemesi için çeşitli sunular yaparak, tanrının sevgisini kazanmaya çalışmışlardır.

Konya ve Karaman illerinin bulunduğu alan da tarımın, özellikle de kuru tarımın yapıldığı bir alandır. Günümüzdeki sulama imkanlarının dahi bazen yetersiz kaldığı bölgede, dönemin şartları göz önüne alındığı zaman fırtına tanrısının getirdiğini düşündükleri yağmurun, Hititler için ne kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır.

Çağdaşları birçok toplum gibi Hititler de tanrılarının sevgisini kazanmak ve onun getirdiği nimetlerin önünün kesilmemesi için çalışmışlardır. Bu doğrultuda, tanrıları için, hakim oldukları birçok toprakta olduğu gibi Konya-Karaman illerinin bulunduğu

anılmaktadır. Emirgazi sunakları/yazıtları ise, Arısama Dağı'nın hemen batısında, Eski Kışla denilen mevkiide bulunmuşlardır. Gündüz 1980, 60, 202.

⁴⁴ 19 Şarpa Dağı'nın bir öküzdüzenli bir şekilde sunulacak 20 9 koyun, Şarpa Dağı'nın 3 koyununu ve şehrin 6 koyununu düzenli olarak sunar. Hazenbos 2003, 106.

⁴⁵ Ayrıca kralın her türlü koşulda bu stellere zarar verilmesini önleyeceği de belirtilmiştir. Yazıt için bkz. Hawkins 2006, 53, 54.

alandaki da, dağlık alanlarda kutsal mekanlar oluşturmuşlardır. Bu doğrultuda, Elmağaç tepesinde, Erengirit Dağında, Karadağ'da, Karahisar Kale'sinde Yeşildağ Kaya Mevkii'nde, çeşitli tapınaklar ve kutsal mekanlar oluşturmuşlardır. Hatip Kayalıklarında, yaşadığı dönemde veya öldükten sonra tanrı olan Kurunta ve belki Fırtına tanrısı Tarhunt için kutsal bir mekan oluşturulmuş ve burada dini ritüeller yapılmıştır. Kızıldağ'da bulunan sunu çukurlarının içine çeşitli sunu maddeleri koyarak tanrılarına karşı görevlerini yerine getirmişlerdir. Huwatnuvanda Dağı ve özellikle tanrısal bir varlık olarak gördükleri Şarpa Dağı'na ise düzenli olarak sunu yapmışlardır.

Araştırmalardan elde edilen bilgilerden hareketle, günümüzdeki Konya-Karaman illerinin bulunduğu coğrafya, Hititlerin dağ kültü inancının oldukça yaygın bir şekilde görüldüğü ve bu inancın birçok kutsal mekanını barındırdığı bir coğrafya olduğu söylenebilir.

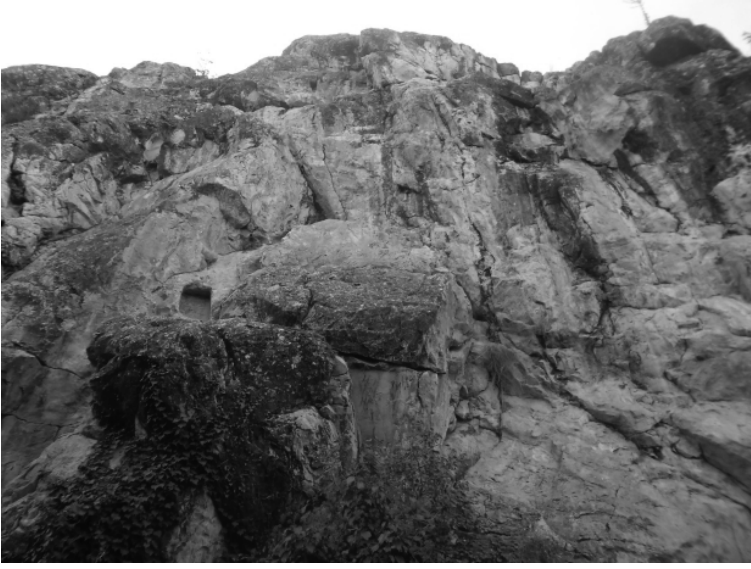
KAYNAKÇA

- Akurgal 2005 Akurgal Ekrem, *Anadolu Kültür Tarihi*, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Ankara 2005.
- Alp 2001 Alp Sedat, *Hitit Çağında Anadolu*, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, İstanbul 2001.
- Aydingün 2010 Aydingün Sengül, "Gaziantep Müzesi Yapı Adak Çivileri", *VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, c. I Ankara 2010, s. 53-62.
- Bahar 1996 Bahar Hasan, Konya-Karaman İlleri ve İlçeleri 2004 Yılı Yüzeysel Araştırması, 23. Araştırma Sonuçları Toplantısı Bildirileri, c. I, Ankara 1996, 95-106.
- Bahar 1996a Bahar Hasan, Güngör Karauğuz, Özdemir Koçak, *Eskiçağ Konya Araştırmaları I*, FS yayınları, İstanbul 1996.
- Bahar 1998 Bahar Hasan, "Hatip-Kurunta Anıtı ve Çevresi Yüzeysel Araştırmaları 19996", XV. Araştırma Sonuçları Toplantısı, c. II, Ankara 1998, 105-120.
- Bahar 1999 Bahar Hasan, *Demir Çağında Konya ve Çevresi*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1999.
- Bahar 1999a Bahar Hasan, "The Konya Region in the Iron Age and its Relations with Cilicia", *AnSt*, 49, 1999, 1-10.
- Bahar 2005 Bahar Hasan, "Tarihî Araştırmaları 1994-2002", *V. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Ankara 2005, s.83-118.
- Bahar 2006 Bahar Hasan, "Konya-Karaman İlleri ve İlçeleri 2004 Yılı Yüzeysel Araştırmaları, 23. Araştırma Sonuçları Toplantısı Bildirileri, 2006, 95-106.
- Bahar 2008 Bahar Hasan, "Konya-Karaman Yüzeysel Araştırmaları 2006", 25. Araştırma Sonuçları Toplantısı Bildirileri c. I, Ankara 2008, 235-251.
- Bahar 2012 Bahar Hasan- Hatice Gül Küçükbezi, "2010 Yılı Konya ve Karaman İlleri ile İlçeleri Arkeolojik Yüzeysel Araştırması", *29. Araştırma Sonuçları Toplantısı Bildirileri*, c. I, Ankara 2012, 97-116.
- Bahar 2012a Bahar Hasan, "Hatunsaray Bölgesi Erken Yerleşmeleri: Hatunsaray (Lystra)", *I. Uluslararası Hatunsaray (Lystra) ve Çevresi Tarih, Kültür ve Turizm Sempozyumu (2-4 Ekim 2011) Konya 2012*, s.103-116.
- Barjamović 2011 Barjamović Gojko, *A Historical Geography of Anatolia in the Old Assyrian Colony Period*, The Carsten Niebuhr Institute of Near Eastern Studies 2011.
- Baydur 1994 Baydur Nezahat, *Anadolu'daki Kutsal Dağlar Dağ-Tanrılar: Klasik Çağ*, Graphis Yayınları, 1994.
- Bell-Ramsay 1909 Bell Gertrude – William Ramsay, *The Thousand and One Churches*, London 1909.
- Bryce 2003 Bryce Trevor, *Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum*, Türkçesi: Müfit Günay, Dost Kitabevi, Ağustos 2003.
- Çevik 2007 Çevik Nevzat, "Dağlardaki Tanrılar ve Tanrı Dağlar", *Belkıs Dinçol ve Ali Dinçol'a Armağan*, Ege Yayınları, İstanbul 2007, s. 175-194.
- Darga 1992 Darga Muhibbe, *Hitit Sanatı*, Akbank Kültür ve Sanat Yayınları, İstanbul 1992.
- Del Monte-Tischler 1978 Giuseppe F. Del Monte- Johann Tischler, *Reportoire Geographique des Textes Cuneiformes VI*, Wiesbaden 1978.

- Del Monte 1992 Giuseppe F. Del Monte, *Reportoire Geographique des Textes Cuneiformes VI/2*, Wiesbaden 1992.
- Elliade 2009 Elliade Mircae, *Dinler Tarihine Giriş*, çev: Lale Arslan, KabcacıYayınevi, Ekim 2009.
- Ensert 2006 Ensert H. Kübra, “RS 17.159 Nolu IV. Tuthaliya'nın Mühür Baskısındaki Küçük Tanrı Figürü II. Murşili midir?”, *Anatolia XXX*, 2006, s.83-92.
- Eyice 1971 Eyice Semavi, *Karadağ (Binbirkilise) ve Karaman Çevresinde-Arkeolojik İncelemeler*, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1971.
- Forlanini 1987 Forlanini M., “Le Mont Sarpa”, *Hethitica* 7, 1987, 73-87.
- Forrer 1926 Forrer E., *Forschungen*, Erkner bei Berlin, 1926.
- Garstang-
Gurney 1959 Garstang, J., Gurney, O.R. 1959: *The Geography of the Hittite Empire*. London 1959.
- Garstang 1944 Garstang John, “The Hulaya River Land and Dadassas, a Curicial Problem in Hittite Geography”, *JNES*, vol 3, no.1, Chigago 1944, s. 14-37.
- Gavaz 2012 Gavaz Özlem Sir, *Hitit Krallarının Kült Gezileri Ayinler, Ziyaret Merkezleri, Yollar ve Lokalizasyonla İlgili Bazı Gözlemler, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum 2012.*
- Gündüz 1980 Gündüz İbrahim, *Bütün Yönleriyle Karapınar*, Karapınar Belediyesi Yayınları 1980.
- Güterbock 1961 Güterbock, H. G., “The North-Central Area of Hittite Anatolia” *JNES*, XX, 2, 1961, 85-97.
- Hawkins 1992 Hawkins J., D., “The Inscription of the Kızıl Dağ and the Kara dağ in the Light of the Yalburt Inscription”, *Sedat Alp'e Armağan*, 259-275.
- Hawkins 1995 Hawkins J., D., *The Hieroglyphic Inscription of the Sacred Pool Complex at Hattusa (Südburg) With An Archeological Introduction by Peter Neve*, Wiesbaden 1995.
- Hawkins 2006 Hawkins J., D., “Tudhaliya the Hunter”, *The Life and Times of attuşili III and Tutaliya IV Proceeding of a Symposium Held in Honour of J. De Roos*, 12-13 December 2003 Leiden, Nederlands Instituut Voor Het Nabije Oosten 2006.
- Hazenbos 2003 Hazenbos, J., *The Organization of the Anatolian Local Cult during the Thirteenth Century B.C. An Appraisal of the Hittite Cult Inventories*, CM 21, Leiden-Boston 2003.
- Hoffner 1998 Hoffner Harry A, *Hittite Myths*, S B L, Atlanta 1998.
- Kurt 2013 Kurt Mehmet, “Karadağ-Mahalaç Tepesi (Karaman) Üzerine Bir Araştırma”, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 15. (24) 2012 s.39-45.
- Mellaart 2003 Mellaart James, *Çatalhöyük Anadolu'da Neolitik Bir Kent*, Çeviren: Gökçe Bike Yazıcıoğlu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.
- Reyhan 2009 Reyhan Esmâ, “The Missing God Telipinu Myth: A Chapter from the Ancient Anatolian Mythology, Kayıp Tanrı Telipinu Mitosu Eskiçağ Anadolu Mitolojisinden Bir Kesit”, *T. A. D., C. XXVIII*, s. 45, 2009, s. 85-106.
- Taracha 2009 Taracha Piotr, *Religions of Second Millenium Anatolia*, Wiesbaden 2009.
- Totaysalgır 1935 Totaysalgır Gaffar, *Eti Tapınaklarından Gargara İkizini Eti Tapınağı*, Haşım Basımevi, Konya 1935.

RESİMLER VE HARİTA

Resim 1: Hatip Kayalıkları ve kayalıklarda bulunan niş.

Resim 2: Karadağ Mahalaç Tepesi ve Hitit sunağının üzerine kurulduğu düşünölen kilise.

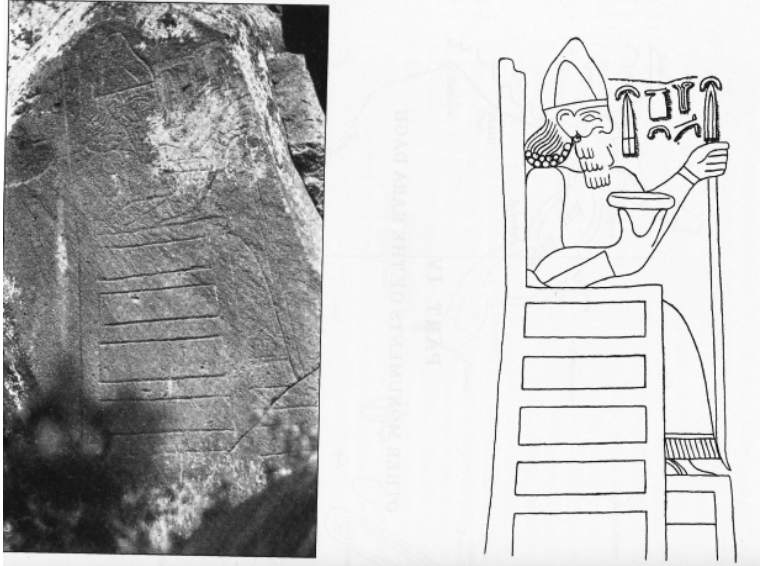
PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

571

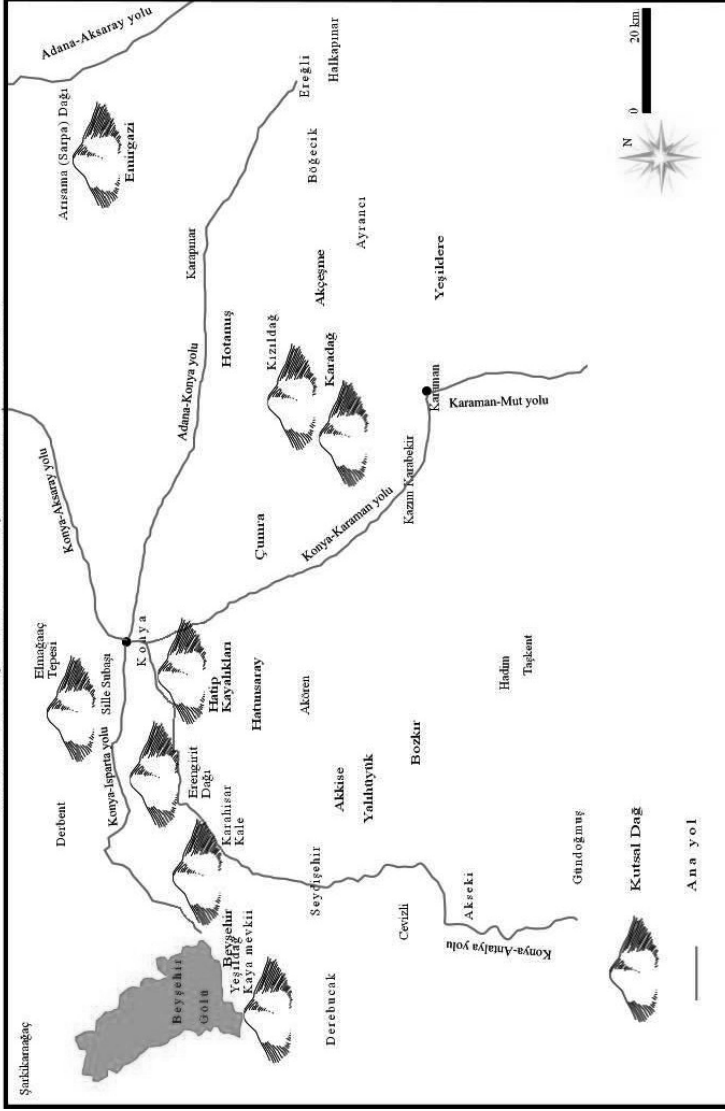
Resim 3: Kızıldağ tahtta oturur vaziyetteki kral kabartması.

Resim 4: Karahisar kutsal alanı. Bahar 2012, 111.

Harita 1: Dağ Kültü ile İlişkili Kutsal Mekanlar

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

TARİHÇİLİĞE
ADANMIŞ
BİR ÖMÜR

574

Celâleddin Karatay'ın Hayatı ve Siyasi Kariyeri*

Dr. Zehra ODABAŞI

SÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

575

Celâleddin Karatay'ın, devşirilmesinden gulâmhanede yetişmesine ve buradan Selçuklu devlet yöneticiliğine uzanan hayat hikâyesi birçok bilinmeyenlerle doludur. Bu çalışmada onun çok yönlü kişiliği, çeşitli kaynaklardan tespit edilebildiği kadarıyla ortaya konulmaya çalışılacaktır. Celâleddin Karatay'ın hayatını anlatan dönemine ait müstakil bir eser bulunmamaktadır. Bu nedenle onun siyasi ve askerî faaliyetleri ile sosyal ve kültürel olaylar karşısında sergilediği davranışlarından hareketle onun kişiliği hakkında ipuçları verilmeye çalışılmıştır.

1. Celâleddin Karatay'ın Hayatı

Türkiye Selçuklu Devleti'nde yönetici olmak için Müslüman olmak ön şart değildi. Bu uygulama, saray ile akrabalığı olan birçok Hristiyan Rum'un devlet görevlerinde yer almasına neden olmuştur. Bunlardan bazıları sonradan kendi istekleriyle Müslüman olmuşlardır. Bunlar dışında devlet kademelerinde görev yapan bir de kölelikten gelme Rumlar bulunmaktadır. Rum kölelerinin ucuz köle olması ve teşrifat için uygun niteliklere sahip olmaları, Türkiye Selçuklu sarayı için seçici unsur olmalarına neden olmuştur.

Gulâm kökenli Rum kölelerden olduğu bilinen en önemli devlet adamlarından biri de XIII. yüzyıl devlet yönetiminde rol oynayan Celâleddin Karatay'dır. Gerek siyasi, gerekse sosyal ve kültürel alanlarda verdiği isabetli kararları, onun bir dönemin politikalarının belirleyicisi olmasında etkili olmuştur. Bu nedenle Karatay'ın hayatı ve kişiliğinin bilinmesi, dönemin siyasi, sosyal ve dinî uygulamalarına da ışık tutacaktır.

Celâleddin Karatay Rum asıllı bir köle olmasına rağmen üstün meziyetleri ve ahlâkı sayesinde Alâeddin Keykubad zama-

* Bu çalışma Selçuk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından desteklenen (Proje No. 10103010) "Selçuklu Devleti'nde Mühtedi Vakıfları: Celâleddin Karatay Vakıfları Örneği", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2012), isimli Doktora tezinden faydalanılarak üretilmiştir.

nında öne çıkmış, üç kardeş döneminde de devleti ayakta tutan devlet adamı olmuştur. Türkiye Selçukluları döneminin en parlak zamanlarında çeşitli devlet hizmetlerinde bulunmuş, I. Alâeddin Keykubad'ın ölümünden (1237) özellikle de Köseadağ Savaşı'ndan sonra devletin iç ve dış olaylar karşısında uğradığı sarsıntıları kontrol altına almıştır. Sultanların yaşça küçük ya da zayıf karakterli olmaları, ayrıca Moğol müdahaleleri sonucunda devlet adamları arasında meydana gelen şiddetli mevki mücadelelerinin ülkeyi sarstığı bir zamanda, Celâleddin Karatay Türkiye Selçuklu Devleti'nin birliğini sağlamada ciddi başarılar göstermiştir.

1.1. Celâleddin Karatay'ın Menşei

Celâleddin Karatay'ın doğum tarihi ve doğduğu yer bilinmemektedir. Türkiye Selçuklu dönemine ait kronikler ve kendisine ait vakfiyelerde de onun biyografisine katkıda bulunacak yeterli bilgi bulunmamaktadır. Bu nedenle Batılı araştırmacılar, Karatay'ın soyu ve geldiği yer ile ilgili farklı görüşler öne sürmüşlerdir.

Bazı araştırmacılar onun Türk olduğu kanaatindedir. Böyle düşünenlerin başında Clement Huart gelmektedir. Huart, Karatay'ın soyunun Türk bir aileden geldiğini iddia etmiş, ancak bu fikrini tarihsel bir gerçek üzerine oturtamamıştır². Claude Cahen'e göre Celâleddin Karatay Konya'nın yerlisi bir mühtedir. Asıl ismi "Karatay" olmakla birlikte küçük yaşlarda Müslüman olmuştur. Kardeşlerinin Karasungur ve Rumtaş gibi Türk isimleri taşımalarından dolayı ailesinin Türk olabileceğini düşünen Cahen, bu durumda Karatay ailesinin Abbasiler döneminde Orta Asya'dan gelerek Bizans sınırlarına yerleştirilen Oğuz Türkleri'nden olduğunu ifade etmiştir³. Ona göre bu ailenin bireyleri dönemin saltanat merkezi olan Konya'da Hristiyanlığa geçmiş, fakat isim ve dillerini muhafaza etmişlerdir.

Ünlü Türkolog Paul Wittek, Celâleddin Karatay'ın medrese vakfiyesinde yer alan bir pasajı esas alarak onun ve iki erkek kardeşinin dönme yani mühtedi olup, İslamiyet'e giriş sebeplerinin yüksek mevki elde etmek olduğunu öne sürmüştür. Bununla birlikte Wittek, Celâleddin Karatay ve kardeşlerinin isimlerinin başında bulunan "kara" kelimesi ile Celâleddin Karatay'ın kardeşi

² "Épigraphie arabe d'Asie mineure", *Revue Semitique d'épigraphie et d'histoire Ancienne*, S. 3 (1895), s. 127.

³ *Osmanlılardan Önce Anadolu*, İstanbul 2000, s. 237-240.

Kemaleddin Rumtaş'ın Denizli'de valilik görevini ilişkilendirerek bu üç kardeşin Selçuklu hizmetinde bulunmuş olan Bizans kökenli Mavrezemos'un oğulları olduğunu iddia etmiştir⁴. Speros Vryonis, Celâleddin Karatay'ın bir Yunan gulâmı olduğunu düşünmektedir⁵.

Dönemin Selçuklu kaynaklarında ise hiçbir surette onun Türklüğünden söz edilmemekte tam aksine Rum asıllı bir köle olduğu vurgulanmaktadır. Nitekim Abû'l-Farac, Celâleddin Karatay'ın I. Alâeddin Keykubad'ın kölelerinden olduğunu bildirmektedir⁶. Dönemin tarihçilerinden İbn Bibi ise, aslen Rum asıllı bir köle olduğunu belirtmiştir⁷. H. Ahmet Özdemir de Celâleddin Karatay'ın, Antalya Rumlarından olduğu görüşündedir. İbn Bibi'nin babası Mecdüddin Muhammed ile Celâleddin Karatay'ın II. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde devlet hizmetinde bulunmaları, onun bu kanaate varmasına neden olmuştur. Özdemir, bu yakın münasebetten dolayı İbn Bibi'nin doğru bilgi verdiği-ne inanmaktadır. Ayrıca Abû'l-Farac'ın "şeyh" ve "aktab" tarifine dayanarak Celâleddin Karatay'ı Rum kölelerden kabul etmiştir⁸. Celâleddin Karatay'ın Antalya'da kendi adında bir mahallenin bulunması ve medreseye tanzim olunmuş olan vakfiyede Antalya'da bir Darü'ssüleha'dan bahsedilmiş olmasına bakarak onun bu bölge ile bir münasebeti olduğu şeklinde yorumlanmıştır⁹. Ancak Kayseri ve Amasya'da da Celâleddin Karatay'ın adını taşıyan mahaller bulunmaktadır. Bu nedenle onun menşeiini sadece bu sebepten Antalya'da aramak doğru değildir. Karatay'a ait vakfiye ve kitabelerde adının hemen her yerde Karatay b. Abdullah¹⁰ olarak zikredilmesi ve Selçuklu dönemi vesikalarında mühtedilerin baba adla-

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

577

⁴ Wittek'e göre, Denizli'de İslam kültürünün etkileri 1236-1246 yılları arasında II. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde görülmeye başlanmıştır. Dolayısıyla bu bölge Emir Mavrezemos döneminde daha çok Hristiyan nüfus ve kültürüne dair özellikleri korumuştur. Bu nedenle, Selçuklu yönetiminde önemli mevkilere gelmiş olan bu üç mühtedi kardeşin Wittek'e göre satın alınmış köleler olmaktan ziyade tanınmış Hristiyan Mavrezemos ailesinden olmaları daha muhtemeldir. Bk. "Von der Byzantinischen zur Türkischen Toponymie", *Byzantion*, S. 10 (1935), s. 29-30.

⁵ *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh Through the Fifteenth Century*, University of California Press, London 1971, s. 352.

⁶ *Abû'l-Farac Tarihi*, II, (çev. Ömer Rıza Doğrul), Ankara 1999, s. 549.

⁷ *el-Evâmirü'l-Alâ'iyе fi'l-Umûri'l-Alâ'iyе*, Ankara 1996, I, s. 226, 233.

⁸ Hacı Ahmet Özdemir, "Celâleddin Karatay", *Karatay, Tarih-Kültür-Sanat*, (ed. Yusuf Küçükdağ, Yaşar Erdemir, Bekir Şahin), Konya 2012, s. 959-970.

⁹ Hamdizade Abdulkadir Erdoğan, "Al'aeddin Cami-i Şerifi ve Karatay Medresesi", *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, S. 33 (1915), s. 532-534.

¹⁰ Selçuklu döneminde "İbn Abdullah" tabiri yalnız babaları Müslüman olmayanlar için değil, herhangi bir sebeple yakalanarak esir edilmiş anne ve babası meçhul Müslüman çocukları için de kullanılmıştır. Bk. Osman Turan, "Selçuklu Devri Vakfiyeleri I, Şemseddin Altun-Aba Vakfiyesi ve Hayatı", *Belleten*, 42 (1947), s. 213.

rının daima “*Abdullah*” olarak kaydedilmesi Karatay’ın Müslüman ve Türk asıllı olmadığı görüşünü desteklemektedir.

Celâleddin Karatay’ın nereli olduğu konusu tartışmalıdır. Yukarıda kısaca değinildiği üzere C. Cahen onun Konyalı olduğu görüşündedir. Hamdizâde ile Özdemir ise onun Antalyalı olduğu kanısındadırlar. Ancak Celâleddin Karatay’a ait olan kervansaray vakfiyesinde, vakfın tevliyetinin kendisinden sonra kardeşleri Kemaladdin Rumtaş ve Seyfeddin Karasungur’a ve bunların oğullarına, daha sonra bunların nesilleri kesildiği takdirde de kız kardeşlerinin oğullarına şart kılınması, onun adı geçen bu yakınlarının köle olarak uzak bir bölgeden Anadolu’ya gelmiş olmaları ihtimalini ortadan kaldırmaktadır. Bununla birlikte Celâleddin Karatay, yine kervansaray vakfiyesinde, akraba ve azatlı kölelerinden muhtaç olan kimselere bir tahsisat ayırırken bunların Müslüman ya da gayrimüslim olabileceğini kaydetmektedir ki, bu durum onun yakınlarından henüz İslam Dini’ni kabul etmemiş olanların mevcudiyetini, dolayısıyla da Anadolu orijinli olduğunu göstermesi bakımından çok önemlidir.

Anadolulu fakat Türk ve Müslüman orijinli olmadığı tahmin edilen Celâleddin Karatay’ın Selçuklu gulâmları arasına nasıl girdiğine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. İslam Hukuku’na göre hür olan zimmelerin istisnai durumlar dışında köle yapılması şer’î hükümlere göre caiz olmadığından onu Selçuklu idaresinde yaşayan Rumlardan saymak da bu durumda doğru değildir. Bu nedenle, Karatay’ın Selçuklular tarafından Anadolu sınırları içerisinde düzenlenen bir sefer esnasında ele geçirilerek gulâmlar arasında yetiştirildiği kabul edilebilir. Onun vakfiyelerinden hareketle, kardeşleri ya da akrabaları arasındaki ilgiyi unutmamış olması, köle olarak alındığı dönemde çok küçük bir yaşta olmadığını göstermektedir. Bu durumda Celâleddin Karatay, muhtemelen Kilikya-Kayseri arasında bulunan bir bölgeden olup I. Gıyaseddin Keyhüsrev’in 605/1208-1209 yılında Ermenistan’a yaptığı sefer sırasında¹¹ köle olarak elde edilmiştir.

Celâleddin Karatay’ın menşeyini bu bölgede aramaya sevk eden nedenlerden biri, yakınlarının yerleşik olduğu muhtemel bölgenin Selçuklu hakimiyetine yeni geçmiş olmasıdır. Bu sayede ailevi münasebetlerini devam ettirme imkânı bulmuştur¹².

¹¹ Kerimüddin Mahmud-ı Aksarayî, *Müsameretü’l- Ahbâr*, (çev. Mürsel Öztürk), Ankara 2000, s. 25; İbn Bibi, I. Gıyaseddin Keyhüsrev’in bu seferinden bahsetmemektedir.

¹² Osman Turan, “Selçuklu Devri Vakfiyeleri III, Celâleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri”, *Belleten*, XII/45 (1948), s. 20-21.

Celâleddin Karatay'ın vakıf mülklerinin çoğunlukla bu bölgede yer alması ve kervansarayını burada yaptırması da Kilikya-Kayseri arasında bir bölgeden devşirildiği ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Kervansaraya vakfettiği Meşhed köyündeki evlerin onun kendi mülkü olduğuna bakılırsa Celâleddin Karatay Kayserili idi.

Karatay ailesi Celâleddin Karatay'ın kardeşlerinden Kemaleddin Rumtaş ve Seyfeddin Karasungur'un soyundan devam etmiştir. Konya'da Kemaleddin Rumtaş, Kayseri'de ise Seyfeddin Karasungur tarafından devam ettiği anlaşılan Karatay evlâdı, buldukları şehirlerde Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir.

2. Selçuklu Devlet Adamı Olarak Celâleddin Karatay

Celâleddin Karatay, I. Alâeddin Keykubad ve halefleri döneminde çeşitli zamanlarda sırasıyla “*emir-i devât*”, “*emir-i taştâne*”, “*hazinedâr-ı hâss*”, “*nâib*” ve “*atabey*” olarak önemli mevkilerde bulunmuştur. Alâeddin Keykubad'ın yanında göreve başlamadan önce bir gulâmhaneye eğitilmek üzere alınan Celâleddin Karatay, sonra saraya getirilmiş ve burada kendisine önemli bir makam verilmiştir. İbn Bibi, bizzat Celâleddin Karatay'dan yaptığını ifade ettiği rivayetine göre, Celâleddin Karatay'ın Alâeddin Keykubad'ın tahta çıkışından ölümüne kadar bu sultanın hizmetinde bulunduğunu belirtmiştir¹³. Celâleddin Karatay'ın devlet hizmetinde etkin hale gelmesi özellikle II. İzzeddin Keykâvus'un saltanat dönemlerine rastlamaktadır. Daha sonra da devletin dört direğinden biri olarak saltanat veraseti ile vezirlerin ve öteki görevlilerin atanmasına karar vermede önemli rol oynamıştır.

2.1. Devât Emirliği

İbn Bibi, Karatay'ın “*taştâne emirliği*”nden önce “*devât emirliği*”nde bulunduğunu kaydetmiştir ki bu, muhtemelen onun Alâeddin Keykubad'ın hizmetine girmeden önce bulunduğu bir görevdir. Vakfiyelerinde de kendisine “*Emirü ümerâi'd-devât*”¹⁴ ve

¹³ Celâleddin Karatay, “Barışta ve seferde, varlıkta ve yoklukta 18 yıl gece gündüz o hazretin yanında bulundum” ifadesini kullanmıştır. Bk. İbn Bibi, *aynı eser*, I, s. 244; Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk* (Selçuklu Tarihi), (haz. Abdullah Bakır), İstanbul 2009, s. 349.

¹⁴ Devâtdâr, İslâm devletleri'nde başlangıçta hükümdarın divit takımından sorumlu olan, daha sonraki dönemlerde ise çok çeşitli ve önemli vazifeler üstlenen saray görevlisine verilen addır. Bu görev Abbasi ve Selçuklular'da vezirlik alâmetlerinden olduğu öne sürülse de Fatımi ve Eyyubilerde adına basit bir memuriyet olarak rastlanılmaktadır. Bk. David Ayalon, “Studies on the Structure of the Mamluk Army- III”, *Bulletin of the School of the Oriental and African Studies*, XVI/1 (1954), s. 62-69; Asri Çubukçu, “Devâtdâr”, *DİA*, IX, İstanbul 1994, s. 221.

“*Sipehsâlâr*”¹⁵ gibi askerî ünvanlar verilmesi, onun bu görevleri Alâeddin Keykubad döneminden önce ve gulâmlıktan sonra aldığı göstermektedir.

2.2. Taştane Emirliği

Celâleddin Karatay’ın Alâeddin Keykubad’ın bütün saltanatı müddetince Taştane emirliğini yürüttüğü bilinmektedir¹⁶. Bu süreç içerisinde saray içerisindeki birçok resmi toplantıda ve ziyafetlerde Celâleddin Karatay’ın devlet adamlarıyla birlikte sultanın yanında yer aldığı anlaşılmaktadır. İbn Bibi, 1226 ya da 1227 yılında Sultanın, Eyyubi Meliki Adil’in oğulları ile akrabalık kurmak üzere düğün merasimi için Malatya’ya hareket ettiğinde Celâleddin Karatay’ın “*Taşthâne Emiri*” olarak yanında bulunduğunu kaydetmiştir¹⁷.

Celâleddin Karatay, Taştane Emirliği sırasında Sultanla birlikte seferlere de katılmıştır. Alâeddin Keykubad’ın Âmid’i almak üzere 1236’da Eyyubilere karşı düzenlediği sefer ile Kayseri’ye giden Karatay, sultanın sefer hazırlıklarını tamamlamasından sonra Meşhed ovasında Ramazan Bayramı dolayısıyla düzenlediği ve ileri gelen devlet adamları ile yabancı ülke elçilerinin de davetli oldukları şölende hazır bulunmuştur¹⁸. Burada bizzat Sultan ile “*bala-tekin*” oynayan Celâleddin Karatay daha sonra Sultan ile birlikte otağa giderek burada kendileri için hazırlanmış olan sofrada yemek yemişlerdir. Sultanın bu şölen sırasında yediği yemekten, zehirlenerek 1237 yılında öldüğü kayıtlara geçmiştir. Meşhed Ovası’ndan Keykubadiye Sarayı’na gelen Sultan burada Celâleddin Karatay’a “*Benim işim bitti, iyileşmeden ümidi kestim. Kemaleddin Kamyar’ı çağır da ülkenin ve Yüce Allah’ın bize emanet ettiği halkın selâmetine olabilecek vasiyetlerimi ona söyleyeyim*” demiştir¹⁹.

¹⁵ Kervansaray vakfiyesinde kendisinden “*sipehsâlâr*” olarak bahsedilmiştir. Turan, *Celâleddin Karatay*, s. 109.

¹⁶ Alâeddin Keykubad’ın, devletin ileri gelen Seyfeddin Ayaba, Zeyneddin Başara, Mübarizüddin Behramşah ve Bahaeddin Kutluca gibi emirleri ile arasında siyasi yetki ve hakimiyet çatışması ortaya çıkmış, Sultan 1223 yılında 24 kişi oldukları rivayet edilen emirleri bertaraf etmiştir. Bu emirlerin küçük yaştaki gulâmlarının ise Celâleddin Karatay’a teslim edilmelerini emretmiştir. Bk. İbn Bibi, *aynı eser*, I, s. 291.

¹⁷ Sultanın boynunda meydana gelen şiş ve ırlar Cerrah Vasil tarafından tedavi edilmiş, bu esnada Celâleddin Karatay leğen ve su tedarikinde bulunmuştur. Bk. İbn Bibi, *aynı eser*, I, s. 312.

¹⁸ Meşhed Ovası’na birçok ülkeden Rumlu, Frenk, Rus, Kıpçak ile Şam, Fars, Kirman, Yemen, Taif, Rus, Bulgar ve Rum elçileri katılmışlardır. Bk. İbn Bibi, *aynı eser*, I, s. 454-455; *Abû'l-Farac*, aynı eser, II, s. 536; Faruk Sümer, “Keykubad I”, *DİA*, XXV, Ankara 2002, s. 359.

¹⁹ İbn Bibi, *aynı eser*, I, s. 456-457.

Türkiye Selçuklular döneminin en parlak devrini yaşatan ve bu nedenle kendisine “*es- sultanü'l-a'zâm*”²⁰ adı verilen I. Alâeddin Keykubad Anadolu'nun birliğini sağlamada kazandığı değerli siyasi ve askerî başarıları yanında ülkenin ekonomik ve kültürel bakımlardan da gelişmesine önemli hizmetlerde bulunmuştur. Bu süreçte Sultanın daima yanında bulunan Celâleddin Karatay, onun iltifatlarına mazhar olmuş ve ölünceye kadar da bu konumunu muhafaza etmiştir. Karatay'ın Türkiye Selçuklularından sonraki devirlerinde elde ettiği nüfuz ve etkinin I. Alâeddin Keykubad tarafından kendisine verilen mevki ve gösterilen yakınlık ile ilgili olduğu şüphesizdir. Ayrıca bu sayede Sultanın, Celâleddin Karatay'a kervansarayı için vakfettiği Kayseri bölgesindeki köyleri temlik etmiş olabilir.

2.3. Hazine-i Hassa Memurluğu

I. Alâeddin Keykubad'ın 1237'de Kayseri'de ölümünden sonra Celâleddin Karatay devlet hizmetinden uzak durmuş²¹, ancak II. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından kendisine eski görevi olan Taştane Emirliği ile buna ilave olarak “*Hazine-i Hâssa Memurluğu*” verilmiştir²². İbn Bîbî'nin, paranın temin edildiği yer olarak gösterdiği “*vocûh-ı hâs*”, hükümdara ait olan “*hazine-i hâs*” olmalıdır²³. Sultanın özel bütçesinin Celâleddin Karatay tarafından kontrol edilmesi, onun mali konulara olan vukufiyetini göstermekle birlikte güvenilirliğine de işaret etmektedir. Celâleddin Karatay bu görevlerini II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölümüne (1246) kadar devam ettirmiştir. Bu sırada kervansarayını genişletmiştir²⁴.

2.4. Naib-i Saltanat Vazifesi

Varlığı Selçuklu devletlerinden yalnız Türkiye Selçuklularında görülen “*naib-i sultan*”, vezirden sonra protokolde en önemli makamı işgal etmekte idi²⁵. Geniş yetkilere sahip olan bu görevli Sultanın gözetimi altında devlet işlerini yürüttüğünden bu makama getirilen kişilerin nüfuzlu oldukları bilinmektedir²⁶. Celâleddin

²⁰ Abû'l-Farac, *aynı eser*, II, s. 533.

²¹ İbn Bîbî Sadeddin Köpek'i, görevinden azlettirdiği Celâleddin Karatay'ı “*bir cami köşesinde oturmaya mecbur bıraktı*” şeklinde eleştirmiştir. Bk. İbn Bîbî, *aynı eser*, II, s. 36.

²² Eflâkî, *aynı eser*, I, 43. Ahmed Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, I, İstanbul 2006, s. 43.

²³ “*Vocûh*” kelimesi para anlamında kullanılmıştır. Bk. Mehmet Suat Bal, “II. İzzeddin Keykâvus Dönemi (1246-1262)”, (A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2004, s. 43.

²⁴ Turan, *Celâleddin Karatay*, s. 27.

²⁵ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, Ankara 1970, s.417.

²⁶ Aksarayî, *aynı eser*, s. 96. Naib-i Sultan'ın gelir kaynakları ve ücretleri tam olarak

Karatay'ın Türkiye Selçukluları devrinde üstlendiği önemli görevlerden biri de devletin hukuki ve mali açıdan şartlarının ağır-laştığı Moğol vassallığı döneminde saltanat naibliğidir. Devlet adamları arasındaki otorite çatışmasının yoğun olduğu bu devirde Celâleddin Karatay tarafsız kalma yolunu tercih etmiştir.

II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölümünden sonra onun yerine tahta geçecek adayı belirlemek üzere büyük devlet adamları bir araya gelmişlerdir. Celâleddin Karatay, Şemseddin Muhammed İsfahanî, Emir Şemseddin Hasoğuz, Esedüddin Ruzbe ve Emir Fahreddin Attâr II. İzzeddin Keykavus'u saltanata getirmişlerdir²⁷. Bu dönemden sonra 1246'da Karatay'a hazine-i hâssa memurluğu ile “*naib-i saltanat*” vazifesi verilmiş²⁸, vezirlik görevini ise Şemseddin İsfahanî devam ettirmiştir. Sultanlık seçimi esnasında uyum içerisinde çalışan ve yeni görevlere atanan diğer devlet adamları bu sükunetli ortamı uzun süre devam ettiremişlerdir. Beylerbeyi Şemseddin Hasoğuz ile Camedar Esedüddin Ruzbe'nin, II. İzzeddin'in dirayetsizliği nedeniyle devlet işlerinde diğer emirlere göre daha belirleyici olmaları, çevresindekileri rahatsız etmiştir²⁹. Nitekim vezir Şemseddin İsfahanî ile yakın ilişki kuran Emir-i Dad Nusret ile Pervane Ebubekir, devlet içerisinde makamlarından daha yüksek bir şekilde kendi şahıslarına bağlı olarak güçlenen Şemseddin Hasoğuz ve Esedüddin Ruzbe'yi çeşitli entrikalarla ortadan kaldırarak bunların yerine kendi güçlerini yerleştirmişler, ancak daha sonra vezir tarafından etkisiz hale getirilmişlerdir³⁰.

Moğol baskısı altında bulunan bir devlette bu kadar büyük iç çekişmelerin olması, devletin yönetim mekanizmasının zafiyet içerisinde olduğunu göstermektedir. Yönetim bozukluğunun başlıca sebebi ise, II. İzzeddin Keykâvus'un çocuk yaşta olması ve devlet işlerinin tamamen emirler tarafından yürütülmesidir. Sul-

bilinmemektedir. Ancak geniş iktaları olduğu ve bunların, gelirinin büyük bir kısmını teşkil ettiği muhakkaktır. Bk. Aydın Taneri, “Müsâmeretü'l-Ahbâr'ın Türkiye Selçukluları Devlet Teşkilâtı Bakımından Değeri”, *AÜ. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, IV/6 (1968), s.156.

²⁷ Türkiye Selçukluları devrinde Sultanın cülusu için devlet ileri gelenlerinin “*meşveret meclisi*” oluşturarak fikir teatisinde bulunmaları ve seçimi kazanan hanedan üyesinin tahta geçirilmesi esası hakimdi. Tahta geçişte rol oynayan en önemli faktör ise maddi kuvvettir ki, burada Celâleddin Karatay'ın önemli etkisinin olduğu göz ardı edilemez. Bk. Aksaray, *aynı eser*, s. 36; Nejat Kaymaz, *Pervâne Mu'ini'd-dîn Süleyman*, Ankara 1970, s.13-20.

²⁸ Naibin vazifesi, sultanın merkezde bulunmadığı zamanlarda onun yerine devlet işlerini takip etmektir. Bk. İbn Bibi, *aynı eser*, II, s. 103; Eflâki, *aynı eser*, I, s. 43; Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd- Dîvel- Selçuklular Tarihi*, II, (yay., Ali Öngül), İzmir 2001, s.92-93; Yazıcızâde Ali, *aynı eser*, s. 701; Coşkun Alptekin, “Türkiye Selçukluları”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, VIII, İstanbul 1989, s. 368.

²⁹ İbn Bibi, *aynı eser*, II, s. 89.

³⁰ *Aynı eser*, II, s. 99-100.

tandan sonra otorite sahibi olması gereken vezir İsfahanî, meydana gelen gelişmeleri kendi çıkarları için kullanmış ve yönetimde büyük bir otorite kurmuştur. Celâleddin Karatay'ın bu sırada vezir Şemseddin İsfahanî'ye rehberlik ettiği dönemin kaynaklarına yansımıştır³¹.

Şahsi devlet otoritesinin önünde duracak güçlü devlet adamlarını ortadan kaldıran Şemseddin İsfahanî, öldürttüğü emirlerin yerlerine kendi adamlarını yerleştirmiştir³². Vezirliği ve devlet üzerindeki etkisi bir süre devam eden Şemseddin İsfahanî, sultanın annesiyle evlenerek durumunu daha da güçlendirmiştir. Sahip Şemseddin'in, tamamen İranlılar'dan oluşan bir kadro ile şahsına bağlı olarak kurduğu otorite, yaklaşık iki yıl devam etmiştir. Vezirin merasimlere katılımı ve halkın içinden geçişi sultanların törenlerinden daha güçlü idi³³. Bu nedenle Celâleddin Karatay onu uyarak daha mütevazı bir hal almasını kendisine öğütlemiştir.

IV. Rükneddin Kılıçarslan 1249 yılında kardeşi II. İzzeddin Keykavus'un azlını ve Moğollar tarafından kendisine sultanlığın verildiğini, ayrıca vezirlik makamına da Bahaeddin Tercüman'ın tayin edildiğini bildiren bir yarlığ³⁴ göndererek Sivas'ta hüküm sürmeye başlamıştır³⁵. Bunun üzerine Celâleddin Karatay, vezirin diktatörlüğüne son vermek, durumdan faydalanmak ve iki kardeşin arasını düzeltmek amacıyla Şemseddin İsfahanî'ye “*Her ne kadar böyle bir hüküm geldi ise de biz yine de seni başımızda reis olarak tanıyacağız. Fakat bundan sonra eski vezirlerin geleneklerine uygun olarak tantanalı bir şekilde dîvana gelmeyi bırakman ve gulâmlarından birkaç devât-dâr ve sermûzedâr ile yetinmeni istiyorum*” şeklinde bir haber göndermiş³⁶, ayrıca şehirden çıkmasını tavsiye etmiştir³⁷.

Şemseddin İsfahanî'nin vezirliği süresince her türlü fesat ve gruplaşmanın dışında kalan Celâleddin Karatay'ın amacı bu sü-

³¹ Ebû Hafs Zeynüddin Ömer b. Muzaffer b. Ömer İbnü'l-Verdi, *Târih*, II, Beyrut 1996, s. 252-253.

³² Anonim, *Seçüknâme (Tarih-i Âl-i Selçuk der Anadolu)*, (yay. Feridun Nafiz Uzlu), Ankara 1952, s.33.

³³ İbn Bibi, *aymî eser*, II, s. 103.

³⁴ Yarlığ, daha çok diplomatik yazışmalarda kullanılan bir terim olup, diğer ülkelerin hükümdarlarına gönderilen emirâmeler yanında herhangi bir şahsa verilen imtiyaz beratına da yarlığ adı verilmiştir. Bk. A. Nimet Kurat, *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivindeki Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlarına ait Yarluk ve Bitkiler*, İstanbul 1940, s. 3.

³⁵ Abû'l-Farac, *aymî eser*, II, s. 548.

³⁶ İbn Bibi, *aymî eser*, II, s. 117.

³⁷ Celâleddin Karatay yakın arkadaşlarından Taceddin Simcuri'yi vezire göndererek şehirden kaçmasını ve uçlarda bulunan ordusuna katılmasını, geride bıraktığı evi ve yakınlarını kendisinin bakacağını bildirmiştir. Bk. Abû'l-Farac, *aymî eser*, II, 549.

reçte devlet idaresinde meydana gelebilecek karışıklıklara engel olarak IV. Rükneddin Kılıçarslan, II. İzzeddin Keykavus ve II. Alâeddin Keykubad'ın birlikte sultan ilan edilmelerini sağlamaktır. Ancak uyarıyı dikkate almayan vezir, 1248 yılında IV. Rükneddin Kılıçarslan'ın emirleri tarafından öldürülmüştür³⁸. Sultan IV. Rükneddin Kılıçarslan tarafından Sahip Şemseddin'in ortadan kaldırılmasından sonra onun ülkeyi tek başına yöneteceğine dair yaptığı öneriyi reddeden Celâleddin Karatay, üç kardeşin birlikte yönetmeleri görüşünü savunmuş ve bunu temin ederek devletin parçalanmasını önlemiştir³⁹.

Bu süreçte, IV. Rükneddin Kılıçarslan tarafından elçi olarak gönderilen Hotanlı Cemaleddin⁴⁰, saltanatın yarlıg hükmüne göre Rükneddin'e ait olduğunu öne sürmüştü, ancak Karatay, bir plân hazırlayarak "Sizin arzunuz gerçekleşecek ve Rükneddin, Han'ın emri mucibince büyük sultan olacaktır. Bunun için onu alınız ve Aksaray'a götürünüz. İzzeddin de gelsin ve kardeşi ona ne verirse onu kabul etsin"⁴¹ diyerek üç kardeşin Konya-Aksaray arasındaki Kılıçarslan Kervansarayı'nda toplanmasını sağlamıştır. Burada topladığı mecliste ise "Büyük kardeş dururken küçüğün sultan olmasının şeriat ve örfe uygun olmadığını, üç kardeşin birlikte tahta çıkarılmalarının ve Rükneddin Kılıçarslan ile birlikte gelen iki bin Moğol askerinin geri gönderilmesinin gerektiğini"⁴² bildirmiştir. Kadının bu teklifi kabul etmesi üzerine, 1249 yılında üç kardeş adına hutbe okunmuş, para kestirilmiş ve kitabeler yazılmıştır⁴³. Böylece devleti büyük bir bunalımdan kurtarmıştır.

2.5. Atabeyliği

Atabey, Selçuklu Devleti'nde şehzadeleri eğitip yetiştiren yüksek rütbeli memurlara verilen unvandır⁴⁴. Atabey'in görevi hakkında en önemli kayıt, *Takarirü'l-Manasıb*'da atabeylik tayinine dair fermanıdır. Burada, "bütün devlet erkânı ile saltanat divanı naiblerinin bütün işlerde atabeyin onayı ile hareket etmeleri"

³⁸ Ölmeden önce II. İzzeddin Keykavus'u alarak kaçmayı ve Akdeniz kıyısındaki kalelerden birinde isyan etmeyi plânlayan vezire Karatay engel olmuştur (Bk. Abû'l-Farac, *aynı eser*, II, s. 549). Yakalandıktan sonra tasarrufunda bulunan malları müsadere edilen vezir, bütün mülkünü sıraladığı listeyi Celâleddin Karatay'a göndermiştir. Bk. İbn Bibi, *aynı eser*, II, s. 12; Anonim, *Selçuknâme*, s. 33; Münecimbaşı, *aynı eser*, II, s. 93-94.

³⁹ Aksaray, *aynı eser*, s. 28.

⁴⁰ Kadı Cemaleddin elçilik görevini yerine getirdikten sonra ona Konya Kadılığı ile Sultanlara ve halka ait olan vakıfların idaresi verilmiştir. Bk. İbn Bibi, *aynı eser*, II, s. 121.

⁴¹ Abû'l-Farac, *aynı eser*, II, s. 549.

⁴² İbn Bibi, *aynı eser*, II, s. 121-122.

⁴³ Aksaray, *aynı eser*, s. 28; Faruk Sümer, "Keykâvus II", *DİA*, XXV, Ankara 2002, s. 355.

⁴⁴ Coşkun Alptekin, "Atabeg", *DİA*, IV, İstanbul 1991, s. 38-40.

ibaresi⁴⁵ atabeyin idareciler kadrosu içindeki önemli fonksiyonuna işaret etmektedir. Celâleddin Karatay, Sultanların Atabeyliğini yaptığı Moğol tahakkümü devrinde aldığı kararlarla Selçukluların istikrarlı bir politika izlemelerine neden olmuştur. II. İzzeddin Keykâvus'un cülusundan ortak saltanatın başladığı döneme kadar saltanat naibliğini sürdüren Celâleddin Karatay, 1249 yılından itibaren "atabey"⁴⁶ unvanını almıştır⁴⁷. Nitekim kardeşi Kemaleddin Rumtaş'ın banisi olduğu mescit ve zaviyesi için yaptırdığı 1248 tarihli vakfiyede de kendisi için "Ebû'l-mulûk ve's-selâtîn" ibaresinin yer alması⁴⁸ onun atabeylik görevini teyit etmektedir.

Vezir Şemseddin İsfahânî'nin 1248 yılında ölümü ile iki ay sonra 1249'da Celâleddin Karatay'ın "atabey" oluşu arasındaki zaman zarfında kendisinin vezir olarak gösterilmesi⁴⁹ mantığa uygun görünmemektedir. Nitekim İbn Bibi, Şemseddin İsfahânî'nin ölümünden sonra Kadı İzzeddin'in vezirlik makamına tayin edildiğini açıkça ifade etmiştir⁵⁰. Ayrıca, vezirlik makamına ilmiye sınıfına mensup olanların tayin ediliyor olması⁵¹ ve vakfiyelerinde sahip olduğu tüm unvanlara yer verilmesine rağmen vezirliğine değinilmemesi de Karatay'ın vezirlik makamına tayin edilmiş olduğu görüşünü desteklemektedir⁵². Bu nedenle Celâleddin Karatay'ın atabeylik görevini ölümüne kadar devam ettirmiş olduğu söylenebilir. Celâleddin Karatay atabeylik mevkiinde bulunduğu müddetçe kardeşlerin devleti birlikte yönetebilmeleri mümkün olmuş ve ölümünden sonra Anadolu'da dirlik ve düzen bozulmuştur⁵³.

Vezir Şemseddin İsfahânî'den sonra devlet içinde en güçlü kişi konumuna yükselen Celâleddin Karatay, bu gücü kötüye kullanmamış ve makamının verdiği yetkilerin dışına çıkmamıştır. Hatta Moğol tahakkümünün yoğun olduğu bu devirde vezirlerin diktatörlük derecesine varan güçlerini azaltmaya çalışmıştır.

⁴⁵ Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar -Metin, Tercüme ve Araştırmalar*, Ankara 1988, s.16.

⁴⁶ Medrese vakfiyesinde Celâleddin Karatay'dan Atabey olarak söz edilmiştir. Bk. Turan, *Celâleddin Karatay*, s. 140.

⁴⁷ İbn Bibi, *aynı eser*, II, s. 13; Anonim, *Selçuknâme*, s. 34; Yazıcızâde Ali, *aynı eser*, s. 749. Aksaray'de, Celâleddin Karatay'dan ortak saltanat döneminde "hakim-i memleket" olarak bahsedilmiştir bk. *Aynı eser*, s. 73.

⁴⁸ Turan, *Celâleddin Karatay*, s. 155-159.

⁴⁹ Anonim, *Selçuknâme*, s. 34.

⁵⁰ İbn Bibi, *aynı eser*, II, s. 122.

⁵¹ Örnek olarak Sahip Şemseddin Mehmed Tuğrai ve Meceddin Mehmed Erzincani ilmiye sınıfından yetişmiş olan vezirlerdendir. Bk. Alptekin, *Türkiye Selçukluları*, s. 370.

⁵² Turan, *Celâleddin Karatay*, s. 35.

⁵³ Eflâkî, *aynı eser*, s.148; Aydın Taneri, "Celâleddin Karatay", *DİA*, VII, İstanbul 1993, s. 251-252.

Celâleddin Karatay yönetimi, Moğolları kuşkulandırmadan Anadolu Müslümanlığının geleceği için Moğolların hakimiyeti altına girmemiş, aynı zamanda İslam dünyasıyla ilişkileri sürdürme ve geliştirmenin yollarını aramıştır.

3. Ortak Saltanat Dönemi ve Celâleddin Karatay

Ortak Saltanat, Celâleddin Karatay'ın, gelenekleri ve devletin düzenini Moğolların emirlerine karşı korumak ve Moğolları da kızdırmadan durumu idare etmek amacıyla gerçekleştirdiği bir çözüm yolu idi. Türk devlet geleneklerinde yeri olmayan böyle bir uygulamanın sağlıklı ve uzun ömürlü olmayacağı ve fikir babası olan Celâleddin Karatay'ın şahsına bağlı kalacağı ortada idi. “*Ülke hanedan üyelerinin ortak malıdır*” anlayışı hiçbir tarihte bu şekilde yorumlanmamıştır. Çünkü bu uygulama merkezîyetçi devlet yapısına ters düşmektedir. Roma İmparatorları'ndan bazılarının ikili ya da üçlü olarak devleti idare etmiş olmaları⁵⁴, Celâleddin Karatay'ın kendi menşinden olan Rum devlet adamlarından bu tarz bir yönetim şeklini öğrenerek uygulamaya koyduğunu akla getirmektedir.

Bu sistemin gösterdiği en önemli gerçek, Sultan kim ya da kaç kişi olursa olsun, asıl yöneticinin emirler olduğudur. En büyük Sultanın 11-12 yaşlarında olduğu göz önüne alınırsa başta bulunan çocuk yaştaki Sultanların hükümdarlık yapamayacakları anlaşılır. II. İzzeddin Keykâvus'un ilk saltanat döneminde Şemseddin İsfahanî'nin devleti hükümdar adına yönettiği gibi, bu dönemde de devleti Celâleddin Karatay yönetmiştir. Nitekim dönemin kaynakları, üçlü saltanat döneminin siyasi olayları hakkında bilgi vermeden önce Celâleddin Karatay'ın üstün faziletleri üzerinde durmuşlardır. Onun bu ölçüde övülerek anlatılması, Celâleddin Karatay'ın dönem üzerinde ne kadar etkili olduğunu göstermektedir. Aslında Türkiye Selçukluları Devleti'nde I. Alâeddin Keykubad'dan sonra hükümdarlar dönemi bitmiş, Şemseddin İsfahanî, Celâleddin Karatay ve Muineddin Süleyman gibi “*güçlü vezirler*” dönemi başlamıştır.

Celâleddin Karatay ortak saltanat döneminde atabeylik vazifesinin yanında, çeşitli devlet görevlilerinin atanmasında da etkin rol oynamıştır. Atabey, uyumu ve anlaşmayı sağlamak ama-

⁵⁴ Roma İmparatorluğu'nda “tetrarkhi (dörtlü yönetim)”, Diocletian (284-305) ile Constantinos Khlorus ve oğulları tarafından uygulanmıştır. Bk. Judith Herrin, *Bizans Bir Ortaçağ İmparatorluğunun Şaşkırtıcı Yaşamı*, İstanbul 2010, s. 34.

cıyla vezirlik makamına, her türlü kutuplaşmanın dışında kalmış olan Necmeddin Nahcivânî'yi atamak istemiştir. Necmeddin Nahcivânî kendisine hazineden sadece günlük iki dirhem, yılda 720 dirhem ödenmesini, diğer ümera ve devlet görevlilerinin maaşlarının da buna göre belirlenmesini şart koşturmuştur. Nahcivânî bu yolla artırılacak olan paranın Moğollara vergi olarak ödenmesini istemiştir. Ancak diğer emirlerin bu duruma razı olmayacağını bilen Celâleddin Karatay, devletin geçmiş tarihindeki en kanaatkâr vezirlerinden biri olan Mühezzibüddin Ali'nin aldığı yıllık 40.000 dirhemi Nahcivânî'ye kabul ettrirmiş, diğer emirlerle de aldıklarının yarısını ödemeyi vaad etmiştir⁵⁵. Bu anlaşma, Celâleddin Karatay'ın emirler üzerinde ne kadar etkili olduğunu ve anlaşmazlıkları çözmedeki ustalığını göstermektedir.

Devrin Atabeyine Moğol Hanlarının da ilgi ve itibar gösterdikleri dikkat çekmektedir. Bu dönemde Şemseddin İsfahani'nin ölümünü araştırmak ve vergi toplamak üzere Batu Han tarafından Anadolu'ya gönderilen elçilere mukabele olarak Celâleddin Karatay, Mahmud Tuğrai'yi cevap vermek ve itirazları gidermek üzere Moğol Han'ına göndermiş, bu ziyaret sonucu kendisine kürk vesair hediyelerle karşılık verilmiştir. Necmeddin Nahcivânî'den sonra vezirlik makamına gelen Mahmud Tuğrai'nin devlete ihanetinin tespitinden sonra Celâleddin Karatay'ın isteği üzerine tutuklanmış ve bu göreve yine Celâleddin Karatay tarafından Konya Kadısı İzzeddin Muhammed b. Mahmud getirilmiştir⁵⁶. İlim sahibi olan Kadı İzzeddin, halkın ve devlet adamlarının güvenini kazanmış doğru, dürüst biridir. Kadılık görevinin dışında önemli vazifeleri de yerine getirmiştir ki, Bağdat'a elçi olarak gönderilmesi bu vazifelerden biridir.

Celâleddin Karatay, 649/1251 yılında Kadı İzzeddin ile birlikte Bağdat'taki halifeye elçi olarak gönderilmiş ve halifeden sultan ve kardeşleri adına mektup, hil'at ve hediyeler getirmiştir. Bu ziyaret esnasında Müslüman olmayan Moğolların koruması altındaki Selçuklu topraklarında İslam Dini'nin durumunun ne olacağını konuşulmuş olduğu düşünülebilir⁵⁷. Karatay'ın Şeyh Şihabeddin Sühreverdi'ye ait Bağdat'taki türbeyi de bu ziyaret esnasında yaptırmış olabileceği muhtemeldir⁵⁸. Nitekim bu dönem

⁵⁵ İbn Bibi, *aynı eser*, II, s. 80-82; Kaymaz, *Pervâne Mu'înü'd-din Süleyman*, s. 48-49; Turan, *Celâleddin Karatay*, s. 37.

⁵⁶ İbn Bibi, *aynı eser*, II, s. 127, 129-131.

⁵⁷ Cahen, *aynı eser*, s. 235.

⁵⁸ Anonim, *Selçuknâme*, s. 34; Cahen, *aynı eser*, s. 236.

de devrin zengin ve nüfuzlu şahsiyetlerinin yine kendi ruhlarının huzuru amacıyla bazı evliyaların mezarlarını tamir ve ihya ile bu büyük zatların yardımını kendi üzerlerine çekme düşüncelerinin yaygın olduğu bilinmektedir⁵⁹.

4. Celâleddin Karatay'ın Ölümü

Celâleddin Karatay, devlet idaresinde ölümüne kadar denge unsuru olmuştur. Onun ölümüyle dengeler bozulmuş, Moğolların taleplerini karşılamada zorluk çekilmeye başlanmıştır. Onun Moğollara karşı takip ettiği denge siyaseti, zor dönemlerde büyük güçlere karşı nasıl davranılacağına ilişkin işaretler içermektedir. Celâleddin Karatay, İzzeddin Keykavus'u yolcu etmek için gittiği Kayseri'de 652/1254'te vefat etmiştir⁶⁰. Karatay'ın cenazesi dönemin geleneklerine uygun olarak Konya'ya getirilerek burada mumyalanmış ve kendisine ait medresenin yanındaki türbede defnedilmiştir.

Moğol elçileri 1254 yılında Konya'da bulunan II. İzzeddin Keykâvus'a gelerek Moğol Hanı'nın hakimiyetini tanıdığını bildirmek üzere bizzat yola çıkmasını, aksi takdirde Moğol askerlerinin memleketini istilâ edip tahrip edeceklerini bildirmişlerdir. Bunun üzerine II. İzzeddin Keykâvus Moğol Hanı'na yazdığı mektupta "*Benim gibi bir sultan olan küçük kardeşim Alâeddin'i size gönderiyorum. Benim bizzat gelmeme sebebim atabegim Celâleddin Karatay'ın vefat etmiş olmasıdır...*"⁶¹ ifadelerini kullanmıştır. Üç kardeş saltanatının kurucusu, devlet işlerini yürüten ve ortaya çıkan karışıklıkları bertaraf ederek bu dönemde huzur ve asayiş sağlayan böyle bir devlet adamının ölümü Sultan II. İzzeddin Keykâvus'u telaşlandırmıştır. Bu olay üzerine Sultan, Moğol elçilerine çeşitli hediyeler vererek özrünü bildirmiş ve onları geri göndermiştir.

Anadolu'nun Türkleşmesinde gayrimüslim unsurların İslamiyet'i kabulleri önemli rol oynamıştır. Onların, XIII. yüzyılda Türkiye Selçuklu Devleti'nin kültürel hayatına faal bir biçimde katıldıklarına dair en önemli delil mimarlık sanatının hamileri

⁵⁹ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I-İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeleri", VD, S.2 (1942), s. 294-295.

⁶⁰ Anonim, *Selçuknâme*, s.34; Evhadüddin Hamid el-Kirmâni, *Evhadüddin Hamid el-Kirmâni ve Menâkıb- Nâmesi*, Konya 2008, s. 87; Yazıcızâde Ali, *aymı eser*, s. 739; Abû'l- Farac, *aymı eser*, II, s. 560; Abdi-Zâde Hüseyin Hüsameddin Efendi, *Amasya Tarihi*, 1330/1332, II, Amasya 2008, s. 238-239.

⁶¹ Abû'l- Farac, *aymı eser*, II, s. 559-560.

olarak ortaya çıkışlarıdır⁶². Celâleddin Karatay anıtsal mimariyi himaye etmiş ve kurduğu kervansaray, medrese ve zaviyelerle devletin sosyal, kültürel ve fiziki yapısına önemli katkılarda bulunmuştur. Anadolu'nun birçok yerinde medrese, kervansaray, mescit, hânkah gibi vakıf eserleri yaptırmıştır⁶³. Bu kurumlar, Karatay'ın Müslüman geleneklerine yönelimini ortaya çıkarmaktadır⁶⁴. Celâleddin Karatay hakkındaki kaynakların tamamı, onun Moğol baskılarının yoğun olduğu bir dönemde devlete sahip çıkarak ülkede dirlik ve düzeni sağlamak için samimiyetle çalıştığı görüşü üzerinde birleşmektedir.

5. Celâleddin Karatay'ın Dinî ve İlmî Kişiliği

Türkiye Selçukluların dönemine ait kaynaklarda Celâleddin Karatay'ın kişiliğine dair ipuçları veren önemli bilgiler bulunmaktadır. Bu eserlerin çoğu, onun dürüstlüğü, dinî farizalarını yerine getirmedeki hassasiyeti ve sadaka vermedeki cömertliği üzerinde birleşmektedir. Eflâkî, onu “*veli yaradışlı, temiz karakterli ve hayırları, sadakaları herkese ulaşmış biri*” olarak tarif etmiştir⁶⁵. İbn Bibi ise, “*Seçkinler zümresinin önde geleni, zahidler ve âbidler göğünün güneşi, devrinin bir tanesi, iyilik yapmada, doğru ve dürüstlüğü öne çıkarmada çabaları her zaman anılacak olan büyük emir*” ve dinî hassasiyetlerine atfen “*veliyullah fi'l-arz*”⁶⁶ şeklinde anlatmıştır. Ayrıca onun “*gecelelerini namazla, gündüzlerini oruçla geçirerek, et yemekten, nikâhlısına yaklaşmaktan*”⁶⁷ ve yiyeceklere düşkünlükten” sakındığını belirtmiştir.

Kaynaklardan başarılı devlet adamlığı yanında mütedeyyin ve hayırsever kişiliği ile de öne çıktığı görülen Celâleddin Karatay'ın çeşitli kaynaklarda birçok defa vurgulanan hayırları ile şüphesiz farklı şehirlerde Müslüman ve gayrimüslim tebaa ayırt etmeden kurduğu vakıfları, sadakaları ile ise çeşitli zamanlarda müridi olduğu Şeyh Evhadüddin Kirmanî ve “*Irak ve Rum sûfilerinin hiçbir*

⁶² Alan Harvey, *Economic Expansion in the Byzantine Empire 900-1200*, Cambridge 1989, s. 198.

⁶³ İbn Bibi, *aynı eser*, I, s. 594; Yazıcızâde Ali, *aynı eser*, s. 727-728.

⁶⁴ Cahen, *aynı eser*, s. 236.

⁶⁵ *Aynı eser*, s. 212.

⁶⁶ İbn Bibi *aynı eser*, I, s. 244; II, s. 103.

⁶⁷ Döneme ait diğer kaynakların hiçbirinde Celâleddin Karatay'ın nikâhlı olduğuna dair bilgi yer almamaktadır. Nitekim Abû'l- Farac'ın da *Tarih*'inde İbn Bibi'de yer alan benzer özellikler şu şekilde sıralanmıştır: “*kendisi et yemekten, şarap içmekten ve evlenmekten sakınan bir zâhid idi*” Dolayısıyla İbn Bibi'nin ifadelerinden Celâleddin Karatay'ın nikâhlı olduğuna hükmetmek mümkün değildir. Bk. İbn Bibi, *aynı eser*, II, s. 125; Abû'l- Farac, *aynı eser*, II, s.549.

onun sınırsız bağışından mahrum kalmazdı”⁶⁸ ifadesi ile de diğer tarikatlara yaptığı maddi yardımlar kastedilmiştir.

Anonim *Selçuknâme*'de Celâleddin Karatay'ın Hz. Peygamberin sahabeleri gibi yaşadığı ve II. İzzeddin Keykâvus, IV. Rükneddin Kılıçarslan ile II. Alâeddin Keykubad'a atabeylik yaptığı dönemlerde bu üç kardeşe ayet ve hadislerden örnekler vererek onlara nasihatlerde bulunduğu ve aralarında uzlaşma sağladığı kaydedilmiştir⁶⁹.

Abû'l-Farac da “Alâeddin'in kölesi olup ismi Celâleddin Karatay olan bir asilzâde vardı. Kendisi et yemekten, şarap içmekten ve evlenmekten sakınan bir zâhid idi”⁷⁰ sözleriyle yukarıdaki onun mütedeyyin kişiliğine atfedilen ifadeleri desteklemiştir. Vâkıf olduğu kervansarayın vakfiyesinde Karatay “Âlim, adil, zahid, din ile amel eden, Allah'ın yasakladıklarından çekinen, mücahit, kendini Allah yoluna vakfeden, bid'atın zelil edicisi, gariplerin ve fakirlerin sığınacağı, zayıfların barınağı, Allah'ın yeryüzündeki velisi” gibi sıfatlarla tavsif edilmiştir⁷¹. Aksarayî de, ona ait unvan, ferman ve menşurlarda “yeryüzünde Allah'ın velisi” tabirinin yazıldığını belirterek vakfiyedeki ibareleri desteklemiştir⁷².

Celâleddin Karatay'ın eğitim durumu ve bilge kişiliği ise onun çok sağlam bir tahsil gördüğüne işaret etmektedir. Nitekim kervansaray vakfiyesinde kendisinden “alim” olarak söz edilmesi, Karatay'ın gulâmhanede çok yönlü yetiştirildiğini⁷³ ve belki de medrese düzeyinde eğitim aldığını teyit etmektedir. Selçuklu dönemi gulâmhanelerinde verilen eğitimin düzeyi ve niteliği konusunda kaynaklar oldukça yetersizdir. Ancak Celâleddin Karatay gibi buradan yetişen devlet adamlarının kişilikleri dikkatle tahlil edildiğinde kendilerinin İslam hukuku ile birlikte bu dinin diğer öğretilerini de çok iyi kavradıkları onların vakfiyelerinden ve devlet hizmetlerindeki durumlarından net bir şekilde anlaşılmaktadır⁷⁴.

⁶⁸ İbn Bibî, *aym eser*, II, s. 125.

⁶⁹ *Aym eser*, s. 34

⁷⁰ Abû'l-Farac, *aym eser*, II, s.549.

⁷¹ Turan, *Celâleddin Karatay*, s. 109-110.

⁷² *Aym eser*, s. 73.

⁷³ Turan, *Celâleddin Karatay*, 109.

⁷⁴ Sultan Alâeddin'in has kölelerinden olan Âmid kumandanı Şemseddin Altun-Aba, II. İzzeddin Keykâvus döneminde Sultanın içine düştüğü ahlâki zaafı ve devlet yönetiminde yapılan yanlışlıkları sert bir dille eleştirmiştir. Sultan Alâeddin dönemi ile bu dönemi kıyaslayan Altun-Aba, maaşlı memur sayısını tenkit ederek devletin ekonomik olarak en güçlü olduğu zamanlarda dahi bu derece fazla memur istihdam edilmediğini, dolayısıyla bu durumun devlete fazlasıyla mali yük getireceğini savunmuştur. Bk. İbn Bibî, *aym eser*, II, s. 134-135.

Celâleddin Karatay sadece ilmî müesseseler kurmakla kalmayıp, bizzat ilmî ve tasavvufi faaliyetleri de himaye etmiştir. Türkiye Selçukluları döneminde yazı dili olarak Farsça ve Arapça kullanılmış, özellikle şehirlerde, daha çok bürokratlar ve aydınlar arasında yaygınlık gösteren bir tasavvuf anlayışı hakim olup, bu zümre düşüncelerini genellikle Farsça ifade etmiştir⁷⁵. Ancak bilim dili olarak Arapça'nın yaygın bir şekilde kullanıldığı bilinmektedir⁷⁶. *Terceme-i medh-i fakr ü zemm-i dünya* adlı eserin sahibi Ahi Evren de, Celâleddin Karatay'a sunduğu bu kitabını, kendisi Arapça biliyor olmasına karşın, onun emriyle herkesin anlaması için Arapça'dan Farsça'ya çevirdiğini ifade etmiştir⁷⁷. Bu durum, Celâleddin Karatay'ın Türkçe ve Rumca'nın yanında çok iyi Arapça ve Farsça öğrendiğini göstermektedir. Ayrıca onun, çok ağır edebi ve felsefi eserler okuyup anlayabilecek derecede kültürlü ve bilgili bir devlet adamı olduğu anlaşılmaktadır⁷⁸. Nitekim bu dönemde, Farsça gramer, usul ve şiire dair birçok eserin kaleme alındığı bilinmektedir. Türkiye Selçukluları döneminde medreselerde okutulduğu tahmin edilen Farsça gramer kitaplarından biri de *Kitâb al-Masâdir*'dir⁷⁹. 707/1308 yılında bu eserin, Karatay ailesinden olan Abduzzaif Hacı Mahmud ibn Emir Hasan ibn Resul el-Karatay tarafından istinsah edildiği tespit edilmiştir. Buradan hareketle, bir nesil sonra Celâleddin Karatay'ın ailesinin de ilmî faaliyetlere yakın olduğu ve Farsça gramer ilmi ile meşgul olduğu ortaya çıkmaktadır.

⁷⁵ Muhsin Macit, "Anadolu Selçukluları ve Beylikler Döneminde Türkçe ve Gelişimi", *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygurluğu*, I, (ed. Ahmet Yaşar Ocak), Ankara 2006, s. 482. XIII. yüzyılda "resmî dil", "devlet dil" veya etnik amaç hissettiren "İran Edebiyatı" gibi nitelermeler kullanılmamıştır. Özellikle sarayda zamanın ve şartların gereklerine göre farklı dillerde resmî metinler yazılmıştır. Bk. Turan, *Resmî Vesikalar*, s. 19.

⁷⁶ Esin Kahya, "Anadolu Selçukluları ve Beylikler Döneminde Bilim", *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygurluğu*, I, (ed. Ahmet Yaşar Ocak), Ankara 2006, s. 401.

⁷⁷ Bu eser Sühreverdi el-Maktul'ün Vasiye adlı eserinin tercümesidir. Bk. Mikâil Bayram, Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu, Konya 1991, s. 70; Ağâh Sırrı Levend, Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri, Ankara 1972, s. 7; Ahmet Ateş, "Hicri VII.-VIII. Asırlarda Anadolu'da Farsça Eserler", *Türkiyat Mecmuası*, S. 2 (1945), s. 94-135. Türklerin yerleşip kültürel olarak gelişmeye başladıkları Anadolu'da Arapça devlet ve bilim dili olarak kullanılmaya başlamıştır. Arapça'nın bu etkisi XII. yüzyılın sonlarına dek sürer. XII. yüzyılın sonlarında Arapça'nın yavaş yavaş önemini kaybettiği, buna karşılık Farsçanın önem kazanarak Arapça'nın yerine geçtiği görülür. Bk. Levend, aynı eser, s. 6; Mükrimin Halil Yananç, *Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri*, İstanbul 1944, s. 160; V.V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, İstanbul 1927, s. 119; Ernst Werner, "Wandel im Osten: Das Sultanat Konya im 13. Jahrhundert", *Byzantinische Forschungen*, IV, (yay. Adolf M. Hakkert u. Peter Wirth), Amsterdam 1972, s. 224.

⁷⁸ Ahi Evren, Celâleddin Karatay'a ithaf ettiği *Terceme-i medh-i fakr ü zemm-i dünya* adlı eserinin mukaddimesinde (Bursa Eski Eserler Kütüphanesi H. Çelebi Kısmı, No. 1187, 180 a) onu bu meziyetleriyle övmektedir.

⁷⁹ Ebû Abdullâh el-Zavzânî (ö. 1093/1094), *Kitâb al-Masâdir*, Yusuf Ağa Kütüphanesi, No. 7447.

6. Celâleddin Karatay'ın Tasavvuf Hayatındaki Yeri

Anadolu'nun büyük bir kısmının fethinin tamamlanıp siyasi ve sosyal ortamın kuvvetlenerek istikrara kavuşmasından sonra, XIII. yüzyılın ortalarından itibaren çeşitli tasavvuf akımlarının temsilcileri buraya gelmişlerdir. Anadolu coğrafyasında kendileri için uygun şartları haiz ve yayılmaya elverişli bir çevre bulan bu şeyh ve dervişler, siyasi iktidarlar tarafından varlıklarını güçlendirme ve halk nezdinde meşru bir yer edinme konusunda manevi bir araç olma özelliğini taşımışlardır⁸⁰. Dönemin kaynaklarından, Celâleddin Karatay'ın daima şeyh ve alimlerin sohbetlerine dahil olarak onların hizmetinde bulunduğu anlaşılmaktadır⁸¹. Bu çerçevede Celâleddin Karatay'ın da dönemin bazı mutasavvıflarıyla ilişkisinin bulunduğu dönemin kaynaklarında zikredilmektedir. Aşağıda Celâleddin Karatay'ın düşünce hayatında etkileri olan Ahilik, Sühreverdilik, Mevlevilik ve Evhadilik üzerinde durulacaktır.

Ahilik ile İlişkileri: Süreverdî'nin Celâleddin Karatay ile tanışarak onu ve iktidar çevresini Fütüvvet Teşkilatı'na dahil etmesi, I. Alâeddin Keykubad'ın Türkiye Selçuklu tahtına çıkmasıyla ikinci defa Anadolu'ya geldiğinde (1221) gerçekleşmiştir⁸². Celâleddin Karatay bu sayede Anadolu'da kurulan Ahi Teşkilatı mensupları ile de yakın ilişki içerisine girmiştir. Bilindiği gibi, 1243 yılında Türkiye Selçuklu Devleti Moğollara karşı ağır bir hezime uğramış, Moğol saldırılarıyla birçok Ahi öldürülmüş ya da esir edilmiştir. Kayseri'ye yapılan saldırılar sırasında Ahilerin piri olarak kabul edilen Ahi Evren'in de hapiste olduğu bilinmek-

⁸⁰ Osmanlı uleması da aynı kaynaklardan beslenmiştir. IX.-XV. yüzyıllara arasında önemli kültür merkezlerinden olan Maverünnehir, Mısır, Irak, Suriye ve Horasan'a tahsil için giden Osmanlı alimleri medreselerde okutulan ders kitaplarının birçoğunu bu dönemde kaleme almışlardır. (Bk. Mefail Hızlı, *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klâsik Dönemi Bursa Medreselerinde Eğitim-Öğretim*, Bursa 1997, s. 88-93). Osmanlı ulemasını derinden etkileyen iki alimden biri Selçukluların ünlü Nizamiye Medreseleri'nin en tanınmış müderrisi İmam Gazali (ö.1111) ve Fahrüddin-i Razi'dir (ö.1209). Gazali Sünni İslam düşüncesiyle tasavvuf arasındaki sürtüşmeleri bertaraf eden önemli bir ilmi ve fikri performans göstermiştir. Razi ise, akli ve nakli ilimlerle ilgili birçok eser vermiştir. Dolayısıyla Osmanlı medreselerinin ilmi ve fikri arka plânını Razi mektebi oluşturmuştur. Bk. İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, Ankara 1965, s. 75-77; Şehabettin Tekindağ, "Medrese Dönemi", *Cumhuriyetin 50. Yılında İstanbul Üniversitesi*, İstanbul 1973, s. 10-11; Ahmet Yaşar Ocak, "İbn Kemal'in Yaşadığı XV. ve XVI. Asırlar Türkiye'sinde İlim ve Fikir Hayatı", *Din Öğretimi Dergisi*, S. 32 (1992), s. 66; Esin Kahya, "Osmanlılardaki Bilimsel Çalışmalara Genel Bir Bakış", *Osmanlı*, VIII, Ankara 1999, s. 25. Ahmet Yaşar Ocak, "Selçuklular ve Beylikler Devrinde Tasavvufi Düşünce", *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygurluğu*, I, (Ed. Ahmet Yaşar Ocak), Ankara 2006, s. 430.

⁸¹ Anonim, *Selçuknâme*, s. 34.

⁸² İbn Bibî, *aymı eser*, I, s. 251.

tedir⁸³. 1245 yılında II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölümüyle, saltanat naibi sıfatıyla idareyi ele geçiren Celâleddin Karatay genel bir af kanunu çıkararak hapisteki Ahileri ve Ahi Evren'i serbest bırakmıştır⁸⁴. Görüldüğü üzere, Konya'da güçlü olan Ahilikle Celâleddin Karatay arasında sıkı bir bağ bulunmaktadır. Onun önemli bir mevkide bulunması Ahiler açısından olumlu sonuçlar doğurmuş, bundan sonra Konya ve çevre illerde teşkilatın faaliyeti ve üyeleri hızla artış göstermiştir.

Sühreverdilik ile İlişkileri: Zühd ile takva anlayışına dayanan Sühreverdilik Tarikatı'nın Anadolu'daki ilk temsilcisi, Ebû Hafs Şihabeddin Ömer Sühreverdî (ö. 1234)'dir⁸⁵. Sühreverdî, Halifesi Nasır li-Dinillah'ın (1180-1224) emriyle, Anadolu'ya Abbasilerin o sırada temel siyaset olarak benimsediği Fütüvvet Teşkilatı'na I. İzzeddin Keykavus'u dahil etmiştir. Daha sonra tekrar Konya'ya 1221'de gelerek Sühreverdiliği yaymaya başlamıştır⁸⁶. Anadolu'da ilk temsil edilen tarikatlar içerisinde yer alan Sühreverdilik XIII. yüzyılda Şehabeddin Sühreverdî'den sonra, Fahreddin-i Irakî (ö. 1289)⁸⁷ tarafından yayılmış ve Mevlevî çevreleriyle de yakın dostluk içinde bulunmuştur⁸⁸.

Şeyh Şehabeddin Sühreverdî'den sonra oğlu İmadeddin Sühreverdî de Abbasi Halifesi Mutasım zamanında Anadolu'ya elçi olarak gönderilmiştir. Kirmânî'ye göre Konya'daki medresesinde Celâleddin Karatay tarafından misafir edilmiştir⁸⁹.

Celâleddin Karatay Şeyh Şihabeddin Sühreverdî'ye her yıl

⁸³ Kirmânî, *aymı eser*, s. 71; Mikail Bayram, "Baba İshak Hareketinin Gerçek Sebebi ve Ahi Evran ile İlgisi", *Diyanet İlmî Dergi*, XVIII/2 (1979), s. 76.

⁸⁴ Elvan Çelebi, *Menâkıbü'l- Kudsiyye fi Menâsibi'l- Ünsiyye : Baba İlyas-ı Horasanî ve Sülâlesinin Menkâbevi Tarihi*, (haz. İ. Erünsal, A. Yaşar Ocak), Ankara 1995, s. 56-58.

⁸⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih (İslâm Tarihi)*, (haz. A. Ağırakça, A. Özyaydın), XI, İstanbul 1987, s. 401; Kameru'l-Huda, *Şihabeddin Ömer Sühreverdî, Hayatı, Eserleri, Tarikatı*, (çev. Tahir Uluç), İstanbul 2004, s. 39; Vladimir Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, (çev. Azer Yaran), Ankara 1988, s. 322. Lâmiî Çelebi, *Terceme-i Nefhatü'l-Üns*, İstanbul 1270, s. 526-527; Ayrıntılı bilgi için bk. Franz Taeschner, "İslâm Ortaçağında Futuvva", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, XV/1-4 (1953-1954), İstanbul 1953, s. 3- 32; İsmet Kayaoğlu, "Halife en-Nasır'ın Fütüvvete Girişi ve Bir Fütüvvet Buyrultusu", *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXV (1981), s. 221-228; Sühreverdî'nin, *Avârifü'l-Maârif-Tasavvufun Esasları* adlı eseri H. Kâmil Yılmaz, ve İrfan Gündüz tarafından tercüme edilmiş ve 1989'da İstanbul'da basılmıştır.

⁸⁶ İbn Bibî, *aymı eser*, I, s. 251.

⁸⁷ Sadreddin-i Konevî'den İbn Arabî'nin eserlerini okuyan Irakî, Konya'da *Lemeât* adlı eseri kaleme almıştır. Bk. Fahreddin Irakî, *Lemaât-Pariltular*, (çev. S.Yetkin), İstanbul 1993; Aydın Taneri, *Türkiye Selçukluları Kültür Hayatı, Menakibü'l- Arifin'in Değerlendirilmesi*, Konya 1977, s. 24.

⁸⁸ Ocak, *Tasavvufi Düşünce*, s. 430; Mustafa Kara, *Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul 2004, s. 36; Reşat Öngören, "Sühreverdîyye", *DİA*, XXXVIII, İstanbul 2010, s. 44.

⁸⁹ Kirmânî, *aymı eser*, s. 27.

on bin akçe yardımında bulunmuştur⁹⁰. Ayrıca Karatay, yakın ilişki içinde olduğu Sühreverdî'nin ölümünden sonra Bağdat'ta türbesini yaptırdığı Anonim *Selçuknâme*'de zikredilmektedir⁹¹. Buna göre "emir ve sultanlardan hiç kimseye Bağdat'ta bir hayrat vücuda getirmek nasip olmamışken" Celâleddin Karatay'ın Şeyh Şehabeddin Sühreverdî ve onun ölümünden sonra oğluyla yakın ilişkileri, Sühreverdiliğe yakınlığını göstermektedir.

Evhadilik ile İlişkileri: Evhadiye, Evhadüddin Kirmânî tarafından kurulmuş bir tarikattır⁹². Evhadüddin Kirmanî, aslında Sühreverdilik içerisindeki silsileye mensup bir şeyh olup, Sühreverdiliğin dışında kendi adıyla anılan tarikatın da kurucusudur. Onun bu durumu Menâkıbnâme'sinde belirtilmektedir. Kirmânî Anadolu'da önemli ölçüde taraftar bulmuştur⁹³. I. Alâeddin Keykubad döneminde devletin himayesini kazanan Evhadiyye Tarikatı'nın müritleri, bu sultanın iktidarı döneminde devlet hizmetine alınmış ve yüksek makamlara tayin edilmişlerdir. Bundan sonra Celâleddin Karatay, XIII. yüzyılın başlarından itibaren Fütüvvet Teşkilatı'na bağlı olarak Anadolu'da yayılmaya başlamış olan Evhadiyye hareketini tanıma ve dahil olma imkânı bulmuştur.

Kirmanî'ye ait *Menâkıbnâme*'de Celâleddin Karatay'ın Şeyh Evhadüddin'in müritlerinden olup, aralarında kuvvetli bir bağ bulunduğu; Kirmânî ile çevresindekilere maddi yardımlar yaptığı ifade edilmektedir⁹⁴. Bu bağlamda Celâleddin Karatay'ın Melâmîlikle ilişkisi olduğu üzerinde durmak gerekir. Evhadüddin Kirmânî aynı zamanda bir Melâmî idi⁹⁵. Celâleddin Karatay'ın hayatına bakıldığında Melâmîlikle ilişkisi olduğu anlaşılabilir. Bilindiği üzere, melâmet meşrebinde kişinin iyi ve güzel davranışları Allah'ın eseri, kötü ve çirkin davranışlar ise nefislerinin eseri olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle Melâmiler yaptıkları iyilikler ile hayırlı ve güzel işleri gizlemiş, kötü davranışlarına sahip çıkmışlardır⁹⁶. Celâleddin Karatay da vâkıf olduğu kervansaray ve darussüleha'nın kitabesine tevazu eseri olarak adını yazdırmamış-

⁹⁰ Kirmânî, *aynı eser*, s. 257.

⁹¹ Anonim, *Selçuknâme*, s. 34.

⁹² Ahmet Yaşar Ocak, *Babaîler İsyanı, Alevîliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslâm-Türk Heteredoksisinin Teşekkülü*, İstanbul 2009, s. 63.

⁹³ Mikail Bayram, *Şeyh Evhadü'd-din Hamid el-Kirmânî ve Evhadiyye Tarikatı*, Konya 1993, s. 60.

⁹⁴ Celâleddin Karatay, Şeyh Evhadüddin'e her yıl on iki bin akçe yardımında bulunmuştur. Kirmânî, *aynı eser*, s. 257.

⁹⁵ Kirmânî, *aynı eser*, s. 50.

⁹⁶ Nihat Azamat, "Melâmet", *DİA*, XXIX, Ankara 2004, s. 24-25.

tır. Burada, Melâmet Felsefesi'nin Karatay tarafından güçlü bir şekilde benimsendiği görülmektedir.

Mevlevilik ile İlişkileri: Celâleddin Karatay ile yakın ilişki içerisinde bulunan bir diğer mutasavvıf Mevlânâ Celâleddin-i Rumî'dir⁹⁷. Horasan Melâmiliği'ne mensup olan Şems-i Tebrizî ile karşılaşmasından sonra mistisizme yönelen Celâleddin-i Rumî, bu birikimleri sayesinde hem geniş halk kitlelerine hitap edebilmiş hem de devrin sultanı başta olmak üzere yüksek idari çevreleri ve aydın kesimi etkisi altına alabilmiştir⁹⁸.

Celâleddin Karatay ile Mevlânâ arasındaki münasebetlere dair ilk bilgiler Karatay Medresesi'nin açılış sırasına rastlamaktadır. Karatay Medresesi'nin 1251'de açılışında büyük bir tören düzenlenmiştir. Mevlânâ Celâleddin-i Rumî'den başka Şems-i Tebrizî, Sadreddin-i Konevî, Kadı Siraceddin Mahmud el-Urmevî (ö. 1285) ve Şerefeddin Muslî gibi dönemin birçok alim ve şeyhi bu törende hazır bulunmuştur⁹⁹.

Mevlâna, Karatay Medresesi ile ilişkilerini bundan sonra da çeşitli vesilelerle sürdürmüştür. Burada müderrislik yapan Şemseddin Mardinî ile çok sık bir araya geldiği, sabah namazlarını bu medresede kıldığı kaynaklarda bahsedilmektedir¹⁰⁰. Yine Mevlevî kaynaklarında Celâleddin-i Rumî'nin Karatay Medresesi'ne çok sık gelerek öğrencilerle yakından ilgilendiğine, burada fikhî-tasavvufî tartışmalarda bulunduğuna¹⁰¹, medresenin fakih adı verilen öğrencilerini mistisizm konusunda etkilediğine¹⁰² dair bilgiler yer almaktadır. Karatay Medresesi'nin Mevlânâ ve Mevlevîler için ayrı bir önemi daha vardı. Medresenin havuzunun zaman zaman Mevlânâ Dergâhı tarafından şerbet yapılmak üzere kullanılması bu anlamda dikkat çekicidir¹⁰³.

⁹⁷ Mevlânâ Celâleddin-i Rumî'nin biyografisi hakkında bk. Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin (Hayatı, Felsefi Eserleri)*, İstanbul 2010; Bediüzzeman Firuzanfer, *Mevlânâ Celâleddin*, (çev. F. Nafiz Uzluk), İstanbul 1990.

⁹⁸ Bu konuda detaylı bilgi için bk. Ahmet Yaşar Ocak, "Mevlânâ Dönemi Anadolu'sunda Tasavvuf Akımları ve Mevlânâ", *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İstanbul 2011, s. 88-97.

⁹⁹ Eflâkî, *aynı eser*, s. 148.

¹⁰⁰ Eflâkî, biraz da abartılı olarak Celâleddin Karatay'ın birçok defa Mevlânâ Celâleddin Rumî'nin kerametlerine şahit olduğunu ve etkisi altında kaldığına eserinin birçok yerinde değinmiştir. Bk. *Aynı eser*, s. 206, 219, 284-285, 434.

¹⁰¹ Eflâkî, *aynı eser*, s. 402.

¹⁰² Eflâkî, *aynı eser*, s. 261.

¹⁰³ Eflâkî, *aynı eser*, s. 188. Bu havuzun aynı zamanda Şems-i Tebrizî tarafından Mevlânâ Celâleddin-i Rumî'nin kitaplarının içine atıldığı havuz olduğu son dönem Mevlevî kaynaklarında yer almaktadır (Bk. Mehmet Ziyâ, *Bursa'dan Konya'ya Seyâhat*, haz. Ahmet Çaycı, Bayram Ürekli, Konya 2010, s. 356). Ancak bunun doğru olduğuna dair dönemin kaynaklarında herhangi bir kayıt mevcut değildir. Aksine Eflâkî söylenen yeri Altun-Aba Medresesi olarak göstermektedir.

Karatay Medresesi açısından değerlendirildiğinde, Eflâkî'nin bu medresenin birçok öğrencisinin Mevlânâ'nın müridi olduğunu kaydetmesi¹⁰⁴, ayrıca bu dönemde dinî açıdan heretik olarak değerlendirilebilecek birtakım davranışlarda bulunan bazı derviş gruplarının emirler ve fütüvvet erbabı ile şehrin ileri gelenleri tarafından Karatay Medresesi'nde ağırlandıkları¹⁰⁵, fıkıh-tasavvuf rekabetine rağmen bu dönemde iki taraf arasında bir yakınlığın bulunduğuna işaret etmektedir. Celâleddin Karatay da, devrin önemli mutasavvıflarından Mevlânâ ile oldukça yakın ilişkilerde bulunmuş, ölümünden sonra müritleriyle birlikte Karatay'ın türbesine gelerek burada ruhuna Kur'an okuyup dualarda bulunmuştur¹⁰⁶.

Dönemin kaynakları, Celâleddin Karatay'ın dini yaşayışının titizliğinde ve ahlâki meziyetlerinin mükemmelliğinde ittifak etmektedirler. İbn Bibi eserinde, onun Rum asıllı bir mühtedi olmasına rağmen, son derece yüksek vasıflarının olduğunu ifade ederek Celâleddin Karatay'ın yukarıda zikredilen özellikleri dışında "Eflâtun'un düşüncesinde yer alan kutsal ruh onun gayb sırlarının mahalli olan kusursuz zâtına inip yerleşmişti"¹⁰⁷ ifadesiyle farklı bir boyuta dikkat çekmiştir. Bu dönemde Mevlânâ Celâleddin'e yakınlığı ile bilinen Celâleddin Karatay'ın, onun izlediği Eflâtun'un felsefesinden dolayı olarak etkilendiği anlaşılmaktadır. Mevlevî dervişlerinin benimsedikleri bu felsefe ile Müslümanlar ve Hristiyanlar dönemin şartlarının da gerektirdiği ölçüde bazı ortak noktalarda buluşmuşlardır¹⁰⁸. Eflâtun'un felsefesi ile her iki dinin öğretilerine göre soyut anlamlar kazanan bu mutasavvıfın kerametleri Hristiyanlar tarafından da kabul görmüş ve gayrimüslimlere karşı gösterdiği tolerans ile öne çıkan Mevlânâ bu özelliği ile ihtidalara sebep olmuştur¹⁰⁹. Dolayısıyla Hristiyan kökenli olduğu bilinen ve vakfiyesinin çeşitli bölümlerinde eski kültüründen ve gayrimüslim yakınlarından uzaklaşmadığı anlaşılan Celâleddin Karatay, İbn Bibi'nin de ifade ettiği üzere Hristiyanlık ve Müslü-

¹⁰⁴ Eflâkî, *aynı eser*, s. 261.

¹⁰⁵ Eflâkî, Seyyid Ahmed Rifai'nin oğlu Seyyid Taceddin'in kendisini ilâhlaştıran ve kaba ipek kumaş giyen bir grupla birlikte Konya'nın ileri gelenleri tarafından Karatay Medresesi'nde ağırlandıklarını nakletmektedir. Bk. Eflâkî, *aynı eser*, s. 538-539.

¹⁰⁶ Eflâkî, *aynı eser*, s. 212.

¹⁰⁷ *Aynı eser*, II, s. 125.

¹⁰⁸ F.W. Hasluck, "Christianity and Islam Under The Sultans of Konia", *The Annual of the British School at Athens*, XIX (1912-1913), s. 193.

¹⁰⁹ Mevlânâ taraftarları Saint Chariton Manastırı Keşişinin, Mevlânâ Celâleddin'in gösterdiği kerametlerden etkilenecek Müslüman olduğuna inanmışlardır. Bu yüzden, Hristiyan geleneği ise Mevlânâ'yı yarı Hristiyan kabul etmektedir. Bk. Hasluck, *aynı makale*, s. 194.

manlığı ortak bazı noktalarda buluşturmuş olan Eflâtun'un hikmete dair felsefesinden etkilenmiştir.

Bu tarikatlarla yakından ilgilenmesine rağmen Celâleddin Karatay gruplar üstü kalarak, bunlardan herhangi birinin müfrit savunucusu değildir. Türkiye Selçukluları döneminde önemli kabul edilen birçok mevkide bulunan bir devlet adamı olarak onlara eşit mesafede durmuştur. Bu yüzden her kesim tarafından yaygın kabul görmüştür. Ancak onun mutasavvıflara verdiği destek, Anadolu'da Türk-İslam kültürünün yayılmasına şüphesiz önemli katkılar sağlamıştır.

7. Celâleddin Karatay'ın Yakın Çevresi

Bir devlet adamı olan Celâleddin Karatay'ın ilmî ve tasavvufî çevrelere olan yakınlığı yanında bürokratik çevre ile olan ilişkisinin tahlili de onun tarihî kişiliğinin anlaşılmasına ve biyografisine katkı sağlayacaktır. Türkiye Selçuklularına ait kaynakların yetersizliği, dönemin devlet adamları ve bunların yakın çevreleri ile ilgili bilgilere ulaşmayı zorlaştırmaktadır. Buna rağmen, Celâleddin Karatay'a ait vakfiyelerin incelenmesiyle, onun yakın ilişki içerisinde bulunduğu çevre ile ilgili bazı bilgiler ortaya çıkmaktadır. Vakfiyelerin şahitler listesinde Azerbaycan, İran, Horasan ve Türkistan'ın çeşitli şehirlerine nisbet edilen birtakım şahıs adlarına rastlanılmaktadır. Bu durum Moğol istilâsının sonucu olarak değerlendirilebilir. Burada dikkat çeken bir diğer husus, “*emîr-i mahfil*”, “*muhtesibü'l-asâkir*” ve “*seyyidü't-terâcime*” gibi unvanlara sahip olan birçok devlet adamının şahitler arasında bulunmasıdır. Bu durum Celâleddin Karatay'ın devlet hizmetindeki görevlerinden dolayı diğer devlet adamlarına olan yakınlığı ile açıklanabilir.

Celâleddin Karatay'ın kervansaray ve medrese vakfiyelerini tescil eden Kadı İzzeddin er-Razî, hakimlik vazifesinden sonra ortak saltanat döneminde Celâleddin Karatay'ın kararı ile tam yetkili olarak vezirlik makamına atanmış ve kendisine herhangi bir sınırlama getirilmemiştir. Bu dönemde etkili devlet adamlarından biri olan Kadı İzzeddin'in dürüst ve ilim sahibi olması, devlet adamlarının güvenini kazanmasına neden olmuştur. Onun Moğollarla mücadele etmesi ve İzzeddin Keykâvus'u Moğol etkisinden kurtarmaya çalışması, Celâleddin Karatay ile paralel bir politika izlediğine işaret etmektedir. Nitekim belki de bu yakınlık sonucu Celâleddin Karatay 649/1251 yılında Kadı İzzeddin ile

birlikte Bağdat'taki halifeye elçi olarak gönderilmiştir¹¹⁰.

Medrese vakfiyesindeki şahitler arasında 39. sırada, İbn Bîbî adıyla tanınan Türkiye Selçuklu tarihinin en önemli kaynaklarından *El-Evamirü'l-Al'aiyye fi'l Umûri'l Al'aiyye* adlı eserin yazarı el-Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Caferî er-Rugedî'nin babası da bulunmaktadır. İbn Bîbî'nin verdiği bilgilere göre babası Mecdüddin Muhammed Tercüman, annesi ise Bîbî Müneccime'dir. Müneccime konusunda büyük bir şöhrete sahip olan Bîbî Müneccime ve ailesi Celâleddin Harzemşah'ın (1220-1231), I. Alâeddin Keykubad ve müttefiki Eyyûbi meliki el-Melikü'l-Eşref ile yaptığı Yassıçemen Savaşı'ndan (1230) ya da bir yıl sonra Moğollar karşısında yaşadığı mağlubiyetten sonra el-Melikü'l-Eşref'in yanına Dimaşk'a gitmiştir. Ancak bir müddet sonra I. Alâeddin Keykubad tarafından Konya'ya davet edilen aile Türkiye Selçuklu Sultanlarının hizmetine girmiştir. Mecdüddin Muhammed, II. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde Celâleddin Karatay ile birlikte devlet hizmetinde bulunmuştur¹¹¹. İbn Bîbî'nin eserinin birçok yerine Celâleddin Karatay'ın kişilik özelliklerine dair önemli bilgilerin verilmesi, onun Karatay'ı yakından tanıdığına işaret etmektedir. Bu yakınlığın sonucu olarak da devlet hizmetinde tercümanlık görevi olan babası Celâleddin Karatay'ın vakfiyesinde şahitler arasında yer almıştır.

Kervansaray ve medrese vakfiyesinde yer alan şahitlerden bir diğeri, Muhammed b. Ali b. el-Hüseyin es-Simcürî'dir. İbn Bîbî, bu şahsın Celâleddin Karatay'ın yakın arkadaşlarından biri olduğunu ifade etmektedir¹¹². Nitekim Karatay'ın gizlilik gerektiren konularda onun yardımına başvurması bu yakınlığa işaret etmektedir. Medrese vakfiyesi ve zeyllerinde "*seyyidü't-terâcime*" kaydıyla vazifesi gösterilen Tercüman Taceddin Simcürî, IX. ya da X. yüzyılda İslamiyet'i kabul eden Horasan'daki Simcürîler ailesinden gelmektedir¹¹³. Taceddin Simcürî dışında bu aileye mensup üç şahıs daha medrese vakfiyesinde şahit olarak bulunmaktadır ki, bu durum aileden oldukça kalabalık bir zümrenin Anadolu'ya geldiğini göstermektedir.

Celâleddin Karatay, mühtedi bir devlet adamı olarak içinden geldiği toplumu unutmamış, onlara yönelik pozitif bir politika

¹¹⁰ Anonim, *Selçuknâme*, s. 34.

¹¹¹ İbn Bîbî, *aynı eser*, II, s. 36; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi, Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, Ankara 1995, s. 469.

¹¹² İbn Bîbî, *aynı eser*, II, s. 549.

¹¹³ Erdoğan Merçil, "Simcürîler", *DİA*, S. 37 (2009), s. 210-211.

izlemiştir. Karatay, semavi dinlerin tümüne saygı içinde idi. Nitekim Karatay Medresesi'nin kubbeye geçiş elemanı olan üçgenlerinde Musa, Davut, İsa ve Muhammed peygamberlerin isimleri ile dört halifenin adlarına yer verilmiştir.¹¹⁴ Bu durum onun Hristiyanları İslam Dini'ne ısındırmak amacıyla dinleri eklektize etme eğiliminde olduğunu düşündürmektedir.

Sonuç

Liyakat ve sadakat sahibi bir gulâmın Türkiye Selçukluları döneminde devlet hizmetindeki yükselişine en iyi örneklerden biri Anadolu kökenli, fakat Türk ve Müslüman orijinli olmadığı bilinen Celaleddin Karatay'dır. O, Alâeddin Keykubad ve halefleri döneminde sırasıyla “*Emîr-i devât*”, “*Emir-i taşt*”, “*Hazinedâr-ı hâss*”, “*Naib-i saltanat*” ve “*Atabeylik*” gibi önemli görevlerde bulunmuştur. Celaleddin Karatay'ın etkili devlet politikaları içinde yer almaya başlaması onun esas “*naib-i saltanat*” vazifesinde bulunduğu döneme rastlamaktadır. Moğolların idari olarak Anadolu'ya hakim olduğu bu devirde Celaleddin Karatay bir meşveret meclisi kurarak II. İzzeddin Keykâvus'un tahta geçmesine öncülük etmiştir. Ortak saltanat döneminde ise devletin dört temel direğinden biri olarak saltanatın kime geçeceğine karar vermede, vezirlerin ve diğer görevlilerin atanmalarında önemli rol oynamıştır.

Anadolu'ya 1243'deki Köseadağ Savaşı'na kadar tarihinin en müreffeh dönemlerinden birini yaşatan Türkiye Selçuklu Devleti, bu tarihten sonra siyasi ve askerî bakımdan Moğol tahakkümüne karşı koyamamıştır. Ancak Anadolu'ya hakim kıldığı Türk nüfusu, kültürü ve devlet geleneği ile bölgedeki Türk-İslam hakimiyetinin devamını sağlamıştır. Bu devirde çeşitli ülkelerden Anadolu'ya gelen Mevlâna Celâleddin-i Rûmi, Fahrüddin-i Irakî ve Evhadüddin-i Kirmânî gibi ilim ve tasavvuf erbabı, Moğolların bu coğrafyada oluşturdukları maddi ve manevi yıkımı edebiyat, tasavvuf ve ilimle telafi etmeye çalışmışlardır. Celaleddin Karatay'ın düşünce hayatına o devirde Konya'da oldukça etkili olan Ahilik, Sühreverdilik, Evhadilik ve Mevlevilik etki etmiştir. Bu tarikatlarla yakından ilgilenmesine rağmen Celaleddin Karatay, bunlardan herhangi birinin müfrit savunucusu değildir. Türkiye Selçukluları döneminde önemli kabul edilen birçok mevkide bulunan bir devlet adamı olarak onlara eşit mesafede durmuştur.

¹¹⁴ Selçuk Mülayim, “Konya Karatay Medresesi'nin Ana Kubbe Geometrik Bezemesi”, *Sanat Tarihi Yıllığı*, S. 11 (1982), s. 111-121.

BİBLİYOGRAFYA

a) Yayınlanmış Kaynaklar

- Abdî-Zâde Hüseyin Hüsameddin Efendi, *Amasya Tarihi*, (haz. Mesut Aydın- Güler Aydın), 1330/1332, II, Amasya 2008.
- Ahmed Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, I-II, (çev. Tahsin Yazıcı), Remzi Kitabevi, İstanbul 1986.
- _____, *Ariflerin Menkıbeleri*, (çev. Tahsin Yazıcı), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2006.
- Anonim, *Selçuknâme (Tarih-i Âl-i Selçuk der Anadolu)*, (yay. Feridun Nafiz Uzluk), Ankara 1952.
- Beditüzzaman Firuzanfer, *Mevlânâ Celaleddin*, (çev. F. Nafiz Uzluk), M.E.B. Yay., İstanbul 1990.
- Ebû Abdullah el-Zavzânî (ö. 1093/1094), *Kitâb al-Masâdir*, Yusuf Ağa Kütüphanesi, No. 7447.
- Ebû Hafs Ömer b. Muhammed Sühreverdî, *Avârifü'l- Maârif- Tasavvufun Esasları*, (çev. H. Kâmil Yılmaz, İrfan Gündüz), Erkam Yay., İstanbul 1989.
- Ebû Hafs Zeynüddin Ömer b. Muzaffer b. Ömer İbnü'l Verdî, *Tarihu İbnü'l- Verdî*, II, Beyrut 1996.
- Elvan Çelebi, *Menâkıbü'l- Kudsiyye fî Menâsıbı'l- Ünsiyye : Baba İlyas-ı Horasanî ve Sülâlesinin Menkâbevi Tarihi*, (haz. İ. Ertümsal, A. Yaşar Ocak), T.T.K. Yay., Ankara 1995.
- Evhadüddin Hamid el-Kirmânî, *Evhadüddin Hamid el- Kirmânî ve Menâkıb-Nâmesi*, (haz. Mikâil Bayram), Konya 2008.
- Fahreddin Irakî, *Lemaât- Pariltılar*, (çev. S.Yetkin), İstanbul 1993.
- Gregory Abû'l- Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l- Farac Tarihi*, I-II, (çev. Ömer Rıza Doğrul), TTK Yay., Ankara 1999.
- İbn Bîbî (el- Hüseyin bin Muhammed bin Ali el- Caferî er- Rugeği), *el-Evâmirü'l-Âlâ'iye fi'l- Umûri'l-Âlâ'iye*, I-II, (çev. Mürsel Öztürk), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1996.
- İbnü'l- Esir, *el- Kâmil fi'l- Tarih (İslâm Tarihi)*, XI, (haz. A. Ağırakça, A. Özaydın), İstanbul 1987.
- Kamerü'l-Huda, *Şihabeddin Ömer Sühreverdî, Hayatı, Eserleri, Tarikati*, (çev. Tahir Uluç), İstanbul 2004.
- Kerîmüddin Mahmud-ı Aksarayî, *Müsameretü'l- Ahbâr*, (çev. Mürsel Öztürk), Ankara 2000.
- Mehmet Ziyâ, *Bursa'dan Konya'ya Seyâhat*, (haz. Ahmet Çaycı, Bayram Ürekli), Selçuklu Belediyesi Kültür Yay., Konya 2010.
- Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd- Diüvel- Selçuklular Tarihi*, II, (yay., Ali Öngül), İzmir 2001.
- Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk (Selçuklu Tarihi)*, (haz. Abdullah Bakır), İstanbul 2009.

b) Araştırmalar

- ALPTEKİN Coşkun, "Türkiye Selçukluları", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, VIII, Çağ Yay., İstanbul 1989, s. 209-383.
- _____, "Atabeg", *DİA*, IV, İstanbul 1991, s. 38-40.
- ATEŞ Ahmet, "Hicrî VII.-VIII. Asırlarda Anadolu'da Farsça Eserler", *Türkiyat Mecmuası*, S. 2 (1945), s. 94-135.
- AYALON David, "Studies on the Structure of the Mamluk Army- III", *Bulletin of the School of the Oriental and African Studies*, XVI/1 (1954), s. 57-90.
- AZAMAT Nihat, "Melâmet", *DİA*, XXIX, Ankara 2004, s. 24-25.

- BAL Mehmet Suat, "II. İzzeddin Keykâvus Dönemi (1246-1262)", (A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2004.
- BARKAN Ömer Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I-İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *VD*, S.2 (1942), s. 279-387.
- BARTHOLD V.V., *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, İstanbul 1927.
- BAYRAM Mikâil, "Baba İshak Hareketinin Gerçek Sebebi ve Ahi Evran ile İlgisi", *Diyanet İlmî Dergi*, XVIII/2, (1979), s. 69-78.
- _____, *Ahi Evran ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu*, Konya 1991.
- _____, *Şeyh Evhadü'd-din Hamid el-Kirmânî ve Evhadiyye Tarikatı*, Konya 1993.
- CAHEN Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2000.
- ÇUBUKÇU Asri, "Devâtdâr", *DİA*, IX, İstanbul 1994, s. 221-222.
- ERDOĞAN Hamdizade Abdulkadir, „Al'aeddin Cami-i Şerifi ve Karatay Medresesi“, *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, S. 33 (1915), s. 532-534.
- GORDLEVSKI Vladimir, *Anadolu Selçuklu Devleti*, (çev. Azer Yaran), Onur Yay., Ankara 1988.
- HARVEY Alan, *Economic Expansion in the Byzantine Empire 900-1200*, Cambridge 1989.
- HASLUCK F.W., "Christianity and Islam Under The Sultans Of Konia", *The Annual of The British School at Athens*, No. XIX (1912-13), London, s. 191-197.
- HERRIN Judith, *Bizans, Bir Ortaçağ İmparatorluğunun Şaşkırtıcı Yaşamı*, İletişim Yay., İstanbul 2010.
- HIZLI Mefail, *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klâsik Dönemi Bursa Medreselerinde Eğitim-Öğretim*, Bursa 1997.
- HUART Clement, "Epigraphie arabe d'Asie mineure", *Revue Semitique d'epigraphie et d'histoire Ancienne*, S. 3 (1895), s. 73-371.
- KAHYA Esin, "Osmanlılardaki Bilimsel Çalışmalara Genel Bir Bakış", *Osmanlı*, VIII, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 25-34.
- _____, "Anadolu Selçukluları ve Beylikler Döneminde Bilim", *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı*, I, (ed. Ahmet Yaşar Ocak), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 2006, s. 401-412.
- KARA Mustafa, *Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, Sır Yay., İstanbul 2004.
- KAYAOĞLU İsmet, "Halife en-Nasır'ın Fütüvvete Girişi ve Bir Fütüvvet Buyruktusu", *A.Ü. İlähiyat Fakültesi Dergisi*, XXV, Ankara 1981, s. 221-228.
- KAYMAZ Nejat, *Pervâne Mu'minü'd-din Süleyman*, DTCF Yay., Ankara 1970.
- KURAT A. Nimet, *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivindeki Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlarına ait Yarlık ve Bitkiler*, İstanbul 1940.
- LEVEND Ağah Sırrı, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, Ankara 1972.
- MACİT Muhsin, "Anadolu Selçukluları ve Beylikler Döneminde Türkçe ve Gelişimi", *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı*, I, (ed. Ahmet Yaşar Ocak), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 2006, s. 481-487.

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

601

- MERÇİL Erdoğan, "Simcûriler", *DİA*, S. 37 (2009), s. 210-211.
- MÜLAYİM Selçuk "Konya Karatay Medresesi'nin Ana Kubbe Geometrik Bezemesi", *Sanat Tarihi Yıllığı*, S. 11 (1982), s. 111-121.
- OCAK Ahmet Yaşar, "İbn Kemal'in Yaşadığı XV. ve XVI. Asırlar Türkiye'sinde İlim ve Fikir Hayatı", *Din Öğretimi Dergisi*, S. 32 (1992), s. 66.
- , "Selçuklular ve Beylikler Devrinde Tasavvufi Düşünce", *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı*, I, (Ed. Ahmet Yaşar Ocak), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 2006, s. 429-439.
- , *Babaîler İsyanı, Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslâm- Türk Heteredoksisinin Teşekkülü*, Dergâh Yay., İstanbul 2009.
- , "Mevlânâ Dönemi Anadolu'sunda Tasavvuf Akımları ve Mevlânâ", *Türk Sufiliğine Bakışlar*, Timaş Yay., İstanbul 2011, s. 88-97.
- ÖNGÖREN Reşat, "Sühreverdiyye", *DİA*, XXXVIII, İstanbul 2010, s. 42-45.
- SEVİM Ali, Merçil Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi, Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, Ankara 1995.
- SÜMERER Faruk, "Keykubad I", *DİA*, XXV, Ankara 2002, s. 358-359.
- , "Keykâvus II", *DİA*, XXV, Ankara 2002, s. 355-357.
- TAESCHNER Franz, "İslâm Ortaçağında Futuvva", *I.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, XV/1-4 (1953-1954), İstanbul 1953, s. 3- 32.
- TANERİ Aydın, "Müsâmeretü'l-Ahbâr'ın Türkiye Selçukluları Devlet Teşkilâtı Bakımından Değeri", *AÜ. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, IV/6 (1968).
- , *Türkiye Selçukluları Kültür Hayatı, Menakibü'l-Arifin'in Değerlendirilmesi*, Bilge Yay., Konya 1977.
- , "Celâleddin Karatay", *DİA*, VII, İstanbul 1993, s. 251-252.
- TEKİNDAG Şehabettin, "Medrese Dönemi", *Cumhuriyetin 50. Yılında İstanbul Üniversitesi*, İstanbul 1973.
- TURAN Osman, "Selçuklu Devri Vakfiyeleri I, Şemseddin Altun-Aba Vakfiyesi ve Hayatı", *Belleten*, 42 (1947), s. 187-200.
- , "Selçuklu Devri Vakfiyeleri III, Celâleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri", *Belleten*, XII/45 (1948), s. 17-160.
- , *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar-Metin, Tercüme ve Araştırmalar*, Ankara 1988.
- UZUNÇARŞILI İ. Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Ankara 1965.
- , *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, Ankara 1970.
- VRONIS Speros, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor an the Process of Islamization from the Eleventh Trough the Fifteenth Century*, University of California Press, London 1971.
- WITTEK Paul, "Von der Byzantinischen zur Türkischen Toponymie", *Byzantion*, 10 (1935), s.11-64.
- YİNANÇ Mükrimin Halil, *Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri*, İstanbul 1944.

1913 Tarihinde İlkokullarda Okutulmak Üzere Hazırlanan Mamulat-ı Dâhiliyeden Mensucat (Yerli Mallarından Dokumalar) Dersi: Ders Planı ve Münakaşası

Arş. Gör. Döndü ÇAVDAR - Okt. Yıldray ÇAVDAR
SÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü - SÜ Türk Dili Bölümü

Özet:

24 Temmuz 1908 tarihinde II. Meşrutiyet'in ilanı ile eğitim sisteminin yeniden yapılandırılması da amaçlanmıştır. İlköğretimdeki reformların sonuçlarının yansımaları, 1913 yılından itibaren tezahür etmeye başlamıştır. Bu tarihte ilkokul üçüncü sınıf öğrencileri için “Mamulat-ı Dâhiliyeden Mensucat” (Yerli Mallarından Dokumalar) dersi verilmesi düşünülmüş, bunun için ayrıntılı bir ders planı ve planın içeriğinin incelendiğini gösteren bir münakaşa yazısı dahi yazılmıştır. Ancak 1913'te ve sonrasında ilkokul ders programlarında böyle bir ders yer almamıştır. Muhtemelen söz konusu dersin içeriğine yakın bilgiler “Dürus-ı Eşya” derslerinde verilmiştir. İlköğretim ders programına konulması düşünülen ve bunun için bir hazırlık yapılan Yerli Mallarından Dokumalar dersi, uygulamaya konulmasa da millî eğitim tarihimiz için çok önemli bir birikimi ve yaklaşımı ortaya koyduğundan, bu makalede söz konusu ders planı Latin harflerine aktarılmış ve bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler:

Yerli Malı, Dokuma, Dürus-ı Eşya (Eşya Dersleri), II. Meşrutiyet Döneminde İlköğretim, 1913 Tarihli Ders Planı, İktisat Tarihi

The Domestically Produced Textiles Course Prepared To Be Taught In Primary Schools In 1913: The Course Plan And Discussion

Abstract:

When the Second Constitutionalist Period began in 24 July 1908, a reform plan was undertaken to restructure the education system. A manifest demonstration of the results of this undertaking occurred in the year 1913. That year, it was decided that a “Domestically Produced Textiles” course be taught to third graders in primary education, and indeed a course plan was prepared for this purpose and an article discussing the content of this plan was written. However, no such course was included in primary education curricula in either 1913 or in subsequent periods. It is likely that information similar to the content of this course was being offered in the “Materials Course”. Since the course “Domestically Produced Textiles”, which was planned to be included in primary education curriculum and for which preparations were made,

reflects, though not implemented, a very important heritage for the history of our National Education, a text of this course plan transcribed in Roman alphabet was included in this study. The text was evaluated.

Keywords:

Domestics, Textiles, Materials Course, Primary Education in the Second Constitutionalist Period, the Course Plan Dated 1913, History of Economics.

Giriş

Osmanlı Devleti, 24 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'i ilan etmiş ve her yönden yeni bir değişim-dönüşüm sürecine girmişti. Söz konusu değişimin gereği olarak eğitim sisteminde, ilkokul öğrencilerine öğretilen bilgilerin yenilenmesi, değişen dünya şartlarına uygun güncel bilgilerin ve milli bir eğitimin verilmesi düşüncesini zarurî kılmıştır. Osmanlı Devleti'nde Balkan Savaşları'ndan (8 Ekim 1912-29 Eylül 1913) sonra Osmanlılık idealinin yerini Türkcülük ideali almaya başlamıştır (Akyüz 1997: 229-230). Osmanlı vatanını kurtaracağına inanılan reçetelerin gereği olarak ilköğretimin de yeni bir anlayışla ele alınması gerektiği fikri ortaya çıkmış; çocuklara *vatan sevgisinin* aşılanması, teknik bilgilerin verilmesi, yerli malı kullanılması gibi konulara odaklanılmıştır. Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet Evrakı içerisinde bu anlayışı kuvvetlendirecek bir ders planını muhteva eden, İbrahim Ethem tarafından ilkokul üçüncü sınıflarda okutulmak üzere hazırlanmış, el yazısıyla yazılmış, bir kapak ve beş sayfadan müteşekkil *Mamulat-ı Dâhiliye-Mensucat (Yerli Malları-Dokumalar)* dersi ile ilgili bir Defter bulunmaktadır (Nu: 4/21). Böyle bir ders okullarda ilk defa verilecekti, dolayısıyla bu konuda ilk defa ders planı hazırlanmıştı. Planın hemen altında içerikle ilgili değerlendirme ve eleştiri mahiyetinde bir *Münakaşa* bölümü vardır. Ancak Münakaşa bölümünün kim tarafından yazıldığını tespit edemedik. Önem arz eden bir diğer husus da matbu iki el ilanının Defter'e eklenerek öğrencilerin yerli malı satan yerler hakkında bilgilendirilmiş olmasıdır.

Millî Eğitim tarihimiz açısından son derece ilgi çekici böyle bir uygulamaya ve bilgiye ulaşmanın kolaylaşması amacıyla söz konusu Defter'in Latin harflerine aktarılmasının önem arz ettiğini düşünüyoruz. *Mamulat-ı Dâhiliye-Mensucat* dersi ile ilgili kanaatimiz de 'Değerlendirme ve Sonuç' bölümünde ortaya koyduk.

Latin harfli metnin kuruluşunda; köşeli ayrıç ([...]) içinde bazen kelimelerin eksik heceleri eklenilmiş, bazen kelimelerin

anlamlarına yer verilmiş, bazen de esas metindeki sayfa numaraları gösterilmiştir. Arap harfli metnin tıpkıbasımına ise çalışmanın hacmini artıracığından yer verilmemiştir.

METİN

[Kapak] *Mamulat-ı Dâhiliye Dersi*

Üçüncü Sene Birinci Şubeden/351 İbrahim Edhem/Fi 29 Haziran Sene [1]329 ve fi 8 Recep Sene [1]331 [29 Haziran 1329 - 7 Şaban 1331 - 12 Temmuz 1913] [8 Recep 1331 - 31 Mayıs 1329 - 13 Haziran 1913]

[1] Hüve

Mamulat-ı Dâhiliyeden Mensucat Dersi: 29 Haziran [1]329 / 8 Recep [1]331

İptidai Üçüncü Sınıfı:

Efendim: Çocuklara şimdiye kadar gerek İhsan Beyefendi'nin vermiş olduğu; Suriye, Halep, Hama, Beyrut ve daha bazı memleketlere vuku bulan seyahat derslerinde ve gerekse zat-ı aliniz tarafından müteaddit defalar “Mamulat-ı Dâhiliye” üzerine epeyce bir malumat verilmiş idi.

Bulduğum derslere çocukların: Bizde bu kadar eşya -em-tia- çıkıyor da niçin biz hâlâ Avrupa malı alıyoruz.

Biri ortadan “Efendim Avrupalılar bizim paralarımızı alıyorlar sonra o paralar ile zırlı, top, tüfek yapıyorlar bizim başımızın üstünde top gibi patlatıyorlar” demeleri beni fevkalade sevindirdi. O zaman âdeta mamulat-ı dâhiliye üzerine bir ders vermeme[n] vicdanıma hitap ettiğini hissetmiştim.

Ben de çocukların bu malumatlarını esas ittihaz ederek duygularını büyültmek ve onlara hayat-ı içtimaiyemizi daima muhtell -kemiren- eden ve mamulat-ı dâhiliyemiz için bir fikr-i iktisadî ve ticarî vermek maksadıyla elimden geldiği kadar vesait tedarikiyle mevzuumu hazırlamağa karar verdim.

Mamulat-ı Dâhiliye Dersi

M[uallim]: Siz şimdiye kadar Bahr-i Sefid sahilinde nerelere seyahat etmiştiniz?

T[alebe]: Efendim Beyrut'a, İskenderun'a, Adana'ya...

M: Daha daha içeri taraflara doğru nerelere gittiniz?

T: Efendim Cebelilübnan'a, Halep'e, Hama'ya...

M: Oraların ahali ne gibi şeyler yetiştiriyorlar, neler yapıyorlar?

T: Efendim; zeytin, portakal... yetiştiriyorlar, dokumalar, bas-

- malar, ipekli kumaşlar yapıyorlar.
- M: Peki dokumaları, kumaşları, basmaları ne gibi şeylerden yapıyorlar?
- T: Efendim ipekten, yünden, pamuktan, ketenden, kenevirden ve halfa otundan...
- M: Oğlum peki ipeği nereden çıkarıyorlar?
- T: İpek böceğinin kozasından çıkarıyorlar.
- M: Acaba oğlum ipek bizim memleketimizde en çok ve en iyisi nerelerde yetişir?
- T: Efendim en iyisi Bursa'da, Suriye vilayetinde yetişir. *(Derste Anadolu haritasından lüzumu görülen yerler gösterilmiştir).*
- M: Ya en iyi yün nerede yetişir?
- T: ...
- M: Bilen yok mu.
- T: Efendim Anadolu'da... Öteden beri efendim Ankara'da yetişiyor.
- T: Beriden (33240) numaralı efendilerle Selahaddin Efendi.
- T: Efendim siz bize en iyi tiftik, yapağı demediniz ki...
- M: Tiftik ve yapağı dediğiniz şey nedir. Onlar esasen yün değil mi.
- T: Hayır başka başkadır. (Burada her nasılsa bir hata ettim).
- M: Bunu koyunun neresinden çıkarırlar?
- T: Koyunun üstündeki tüyleri kırparlar.
- M: Peki en iyi ve ziyade pamuğumuz nerede yetişiyor?
- T: Adana'da. Diğer biri efendim Adana'nın pamuğu meşhurdur.
- M: Pamuğu nereden çıkarırlar?
- T: Bir nebatın çiçeklerinden çıkartırlar.
- M: Keten, kenevir nerelerde yetişir?
- T: ...
- M: Bizde keten, kenevir çıkan yerleri bilmiyor musunuz (Kastamonu ve Trabzon vilayetlerini göstererek), buraları nereleridir?
- T: Efendim Kastamonu vilayeti.
- M: Evet keten, kenevir Kastamonu vilayetiyle Trabzon vilayetinde yetişiyor; keten ve kenevir nasıl bir şeydir?
- T: Bir nebattır.
- M: Keten ve kenevirin neresinden dokuma yaparlar?
- T: Efendim saplarını ezerler birçok iplikler çıkartırlar sonra dokuma yaparlar.

M: Halfa otu nereden çıkarılıyor?

T: Efendim Trablusgarp'ta çıkıyor. Ama efendim Trablusgarp şimdi bizim değil ki...

M: Oğlum Trablusgarp'ta bizim valimiz kadımız bulunur. Bizim olmayan bir memlekette hiç valimiz kadımız bulunabilir mi, oturabilir mi (Efendim evvelki siyasette Trablusgarp'ın bizim olduğunu iddia ediyorduk çocuklara da şimdiye kadar öyle malumat verilmiş olduğundan bundan başka bir çare bulunamazdı zannedirim.)

[2]

M: Peki oğlum bakınız bizim memleketimizde mevâdd-ı nesciyenin [dokuma maddeleri] en iyileri yetişiyor, acaba biz bunlardan hakkıyla istifade edebiliyor muyuz?

T: Hayır efendim.

M: Kim biliyor bakayım bazı Avrupa tüccarları şehirlerde, kasabalarda, köylerde ipek, yün, pamuk... satın alıyorlar.

T: Efendim ben Bandırma'da gördüm. Tüccarlar birçok ipek alıyorlardı.

M: Oğlum o satılan ipekleri ne yapmışlardı, hepsi ayrı ayrı koza halinde mi duruyordu?

T: Hayır efendim büyük çuvallar-denk-a koymuşlardı.

M: İşte oğlum birçok Avrupa tüccarları bizim böyle ipeğimizi, yünümüzü, pamuğumuzu, keten ve kenevirlerimizi satın alıyorlar; kendi memleketleri fabrikalarına götürüyorlar, orada esvaplıklar, kumaşlar, basmalar, dokumalar yapıyorlar sonra bize pahalı pahalı satıyorlar. Hele? ben bir vakitler Anadolu'da gezmiştim. Oralarda -köylerde- köylüler koyunlarının yünlerini kırıyorlar ve tüccarlara satıyorlar. Siz biliyor musunuz bakayım koyunları hangi mevsimde kırparlar?

T: Efendim ilkbaharda...

M: Acaba niçin ilkbaharda kırparlar?

T: Efendim ilkbahardan sonra sıcaklar bastığı için kesiyorlar. Koyunların yünlerini kesmeyecek olurlarsa sıcaktan sıkılırlar. Diğer biri efendim biz nasıl şimdi kışın giydiğimiz esvapları giymiyorsak koyunlarında yünlerini -esvaplarını- kesiyor çıkarıyorlar.

M: İşte oğlum benim Anadolu'da dolaştığım vakit ilkbahar mevsimi idi. Benim gezdiğim taraflarda birçok Avrupa tüccarları o zavallı köylülerin koyunlarından çıkarabildikleri yünlerini ucuz ucuz ellerinden alıyorlar. Oğlum acaba o köylüler

yünlerini kasabalara, şehirlere daha doğrusu ticareti çok olan yerlere götürürlerse daha çok para[ya] satacaklar.

Acaba niçin götürüyorlar?

T: Efendim yollarımız yok, şimendiferlerimiz ise Anadolu'nun her tarafına yapılmadı. Onun için götürüyorlar.

M: Yalnız yolların, şimendiferlerin olmadığı için mi götürüyorlar acaba ticareti çok olan şehirlere götürdükleri vakit daha çok paraya satacaklarını biliyorlar mı, bilmiyorlar mı?

T: Hepsi bilemez...

M: Niçin oğlum?

T: Efendim köylülerin çoğu okuma yazma bilmiyorlar ki çok para kazanacağı[nı] biri düşünsün de ta oralara kadar götürsünler. Diğer biri efendim bazıları düşünseler bile onlar her işlerini kendileri görüyorlar onun için işlerinin başından ayrılamazlar.

M: İşte oğlum bunun için o zavallı biçare köylüler hayvanlarından yünlerin okkasını (15-20) kuruşa satacak yerde (5-8) kuruşa satıyorlar.

Bakın bakın tüccarlar okkasını (15-20) kuruşa alacağı bir mala ancak (8-5) kuruş veriyorlar. Acaba kim kazanıyor kim gaip ediyor?

T: Efendim tüccar kazanıyor. Köylü gaip ediyor.

M: Acaba oğlum tüccar ne kadar kazanıyor, köylü ne kadar gaip ediyor?

T: Efendim tüccar yünü (5) kuruşa alırsa (12) kuruş (8) kuruş alırsa (15) kuruş kazanıyor. Köylü de tüccarın kazandığı kadar gaip ediyor.

M: İşte oğlum tüccarlar bizim memleketimizden çıkan şeylerin daha bir okkasında (12-15) kuruş kadar bir para kazanıyor. Acaba yüzce, binlerce yünden, pamuktan, ipekten, keten ve kenevirde ne kadar kazanacaklarını düşününüz bakayım?

T: Efendim çok çok binlerce, milyonlarca para kazanıyorlar.

M: Acaba oğlum bu tüccar böyle bizim her şeyimizi ucuz ucuz aldıktan sonra ne yapıyorlar.

T: Efendim kendi memleketlerine fabrikalarına götürüyorlar.

M: Bakın bakayım (Anadolu haritasını göstererek) buralardan Avrupa'ya o bildiğiniz büyük büyük denkle, balyaları nasıl ve ne ile götürüyorlar?

T: Efendim vapurlarla, şimendiferlerle götürüyorlar.

M: Acaba oğlum bizim limanlara gidip gelen en çok ve büyük

anbarlı vapurlar kimlerin vapurlarıdır.

[3]

T: Efendim Avrupalıların vapurlarıdır.

M: Evet oğlum limanlarımıza işleyen vapurların pek çoğu Avrupalıdır. En ziyade işleyenler İngiliz, Belçika, Flemenk, Norveçlilerin vapurlarıdır. Fransız, Alman, İtalya vapurları ikinci derecededir.

Şimdi ne dersiniz bakayım bu tüccarlar yünlerini hangi vapurlarla götürürler?

T: Efendim o tüccarlar hangi devlete mensup ise o devlete mensup olan vapurlarla götürürler.

M: Evet oğlum öyle olmakla beraber hangisi daha ucuz götürürse o vapurlarla götürürler.

Acaba oğlum yünü, pamuğu alan bir tüccar mallarını iskelelere ve oradan vapurlara yüklenene kadar bizim memleketimizde hiç para bırakmıyorlar mı?

T: Efendim efendim bırakıyorlar.

M: Nerelere...

T: Efendim köylerden, kasabalardan, şehirlerden limanlara kadar arabacılara, sürücülere eğer varsa şimendiferlere sonra da vapurlara yükleyen hamallara para veriyorlar.

M: Acaba daha başka yere bırakmıyorlar mı düşününüz bakalım.

T: Ha efendim gümrüklerimize bırakıyorlar.

M: Acaba oğlum düşün ki bakayım tüccarlar memleketimize kazandıkları paraların hepsini mi bırakıyorlar?

T: Hayır efendim ancak pek cüzi bir kısmını.

M: Acaba kendilerine kalan paraları kendi memleketlerinde kimlere veriyorlar?

T: Efendim vapurlarına, gümrüklerine, hamallarına, fabrikalarına, işçilerine hep hep kendilerine veriyorlar.

M: Demek ki oğlum Av[ru]pa tüccarları bizden aldıkları malları ta kendi fabrikalarına kadar götürmek için kazandıkları paraların küçük bir kısmını bizim memleketimizde, pek çok kısmını da kendi işçilerine, vapur şirketlerine, fabrikalarına velhasıl hep kendilerine kendi milletinin zengin olması için çalışıyorlar veriyorlar. Acaba oğlum niçin Avrupalılar böyle pek çok paralar kazanıyorlar?

T: Efendim Avrupalılar fikir yormuşlar, çalışmışlar, makineler icat etmişler birçok güzel güzel makineler fabrikalar yapmışlar.

- M: Şimdi bana kim söyleyecek bizde dokumaları dokumak için nerelerde dokuyorlar (Dokuma tezgâhını irae eden [gösteren] bir kartpostal) bakın bakın burada ne görüyorsunuz?
- T: Kız çocukları dokuma dokuyorlar.
- M: Siz hiç dokurlarken gördünüz mü, göreniniz var mı?
- T: Ben gördüm.
- M: Oğlum acaba bu dokumacılar bir top dokumayı kaç günde çıkarırlar?
- T: Efendim üç dört günde anca bir top çıkartabilirler.
- M: Oğlum birde Avrupalıların o büyük büyük makineleri düşününüz bakayım acaba o makineler kaç günde bir top kumaş çıkarır?
- T: Efendim büyük makineler ile dokunacak olursa günde pek çok top kumaş çıkarır.
- M: Acaba bir fabrika günde kaç top kumaş çıkarabilir?
- T: Üç bin iki bin top çıkarabilir.
- M: İyi dikkat ediniz bakayım bizim dokumacılarımız bir top kumaşı üç günde çıkarabiliyorlar, Avrupa dokumacıları yüzlerce binlerce topları bir günde çıkarıyorlar. Acaba bu dokumacıların hangisi daha çok para kazanır dersiniz?
- T: Efendim Avrupa dokumacıları çok kazanıyorlar.
- M: Demek ki oğlum çalışmak, okumak, fikir yormak ne kadar iyi imiş Avrupalılar bu kadar çalışmasalar okumasalar idi hiç bir günde yüzlerce binlerce top kumaş dokuyabilecek fabrikalar yapabilirler mi idi?
- T: Hayır efendim.
- M: Acaba oğlum bizim hiç böyle Avrupalılarınki gibi fabrikalarımız yok mu?
- T: Var efendim. Hereke, Karamürsel, Feshane fabrikalarımız vardır.
- M: Ben şimdi bizim fabrikalarımızın yapmış olduğu kumaşları size göstereceğim. Dikkat ediniz. (Çocukları dört kısma ayırdım). [4] Bakın bakın ne güzel ne güzel -Tatbikat Mektebine hediye ettiğim Mamulat-ı Dâhiliye Koleksiyonunu- göstererek bunlar elbiselik bunlar validelerimizin, hemşirelerimizin giydikleri çarşafıklar bunlar da elbiselikleri bakınız renkleri de ne hoş ne güzel ne nazik hepsi ipekten yapılmış, bu tarafakiler de yazlık elbiselikler bu taraflardakiler de nimtanlık sadakorlar [kaba ipek ipliği, bu tür ipek ipliğinden dokunmuş açık saman rengindeki kumaş veya bu kumaştan yapıl-

miş elbise] bunlar da döşemelik perdelik bu da kravatlıklar ve bu da Bursa'nın ipeğidir. Badehu birkaç çift yerli çorap da gösterdim.

- T: Muttasil efendim ne güzel ne âlâ diyerek sevine sevine seyrediyordu.
- M: Şimdi bizim bu kadar güzel temiz hilesiz mallarımız varken Avrupa malını mı yoksa kendi malımızı mı almak iyidir?
- T: Efendim kendi malımızı alırsak daha iyidir.
- M: Niçin iyidir?
- T: Paralarımız kendimizde kalır Avrupalılara gitmez.
- M: Siz elbiselerinizi nereden alıyorsunuz?
- T: Karamürsel, Hereke kumaşlarından yapılmış elbiseler alıyoruz. (Diğer biri) Efendim ben bir defa Aşiyani'den bir elbise aldım. Çok çürük imiş çabuk eskidi.
- M: Hani ya bizim padişahlarımızdan birisi vardı -Anadolu haritasını göstererek- bu taraflara doğru büyük bir muhabereye gitmişti. Kendisi arslan gibi çok kuvvetli idi. Biliyor musunuz hangi padişahımızdı.
- T: Efendim efendim Yavuz Sultan Selim Acemlerle muharebe etmişti.
- M: İşte oğlum o büyük şanlı Osmanlı ordusunun o zaman harbe giderken bütün eşyaları ve her şeyi mamulat-ı dâhiliye malından idi. Topları, tüfenkleri, elbiseleri hep Osmanlı malı idi. Zaten oğlum eski Osmanlılar herşeylerini kendileri yapıyorlardı. Şimdi size ilanlar dağıtacağım bunlar bizim mallarımızın satıldığı yerleri yazar. Bunları zayi etmeyiniz gerek valideniz ve gerek pederiniz size veyahut kendilerine bir şey alacakları -siz büyüdüğünüz- vakit daima gözeteceğiniz bir şey varsa o da her ne alırsanız alınız Avrupa malı almayınız. Şayet pederiniz valideniz sizi dinlemeyecek olursa bağırınız çağırınız ağlayınız ne yaparsanız yapınız aldırmayınız işte size söyleyeceğim son sözüm budur.

Münakaşa:

Efendim Edhem Efendi zaten mensucat hakkında ders vermeyecekti. Edhem Efendi'nin asıl mevzuu mamulat-ı dâhiliyemiz üzerine çocuklara bir fikir vermek teşvik etmektir. Kendisi bu hususta şayan-ı tebriktir. Fakat kusurlarını itiraf ettiği gibi muallimlikte her şeyde büyük bir takayyüd [dikkatli davranma] lazımdır. Mamafih şimdikiye kadar böyle bir ders verilmediğinden Edhem

Efendi bu hususta bize rehberlik etmiş oldu.

Mamulat-ı Dâhiliye Meselesi: Benim nazar-ı dikkatimi celbeden şeylerden birisi ecanip emtiasına [yabancı malı] karşı adavet [düşmanlık] hissettirdiniz hâlbuki bu gibi zihniyetin önünü almak lazımdır. Biz memleketimizde çıkan şeylerin iyisini Avrupalılara satalım mümkün olduğu mertebede satalım çünkü onların para[sımı] memleketimize celbetmiş olacağız.

Biz malımızı ne kadar satabilirsek bizim için o kadar iyidir. Biz ne kadar iyi satarsak o kadar kazanırız. Şayet bizim memleketimizde de şimendiferler, yollar açılacak olursa tabii her tarafa suhûletle [kolaylıkla] eşya götürülerek çok kazanmağa bir vasıta olur. Sergilerin de ufacak ehemmiyetinden bahis etmeli idi. Bizde reklamcılığın âlem-i ticarete büyük ehemmiyeti olduğunu da talebeye anlatmalıdır.

Şu halde yanlış bir fikre sahip olmamalarına daima dikkat etmek lazımdır. Vatanımızın güzelliği de bu emtiaya karıştırılarak bahsedilmelidir. Vatanın güzel olmadığı için değil vatan olduğu için sevilmelidir. Aynı zamanda güzelliğinin de faidesi vardır.

[11] Avrupa elbisesinden bahsederken elbiselerin çoğu çürüktür. Yoksa hepsi çürüktür demek doğru değildir. Sonra itirazata hedef olursunuz bizimki çürük de olsa almalıdır.

Görüyoruz ki dürüs-ı eşya malumat-ı iktisadiyenin esasını teşkil ediyor.

Biz iptidâi mektebinde iktisat kitabı okutmayacağız fakat bu gibi mevzulardan istifade ederek verilmelidir. Yoksa arz ve talep kanunundan çocuklar bir şey anlayamazlar. Ahmed Midhat Efendi'nin "Malû'l-ukad"ı, "İlm-i Servet"inde bu bahisler vardır. Bunlardan istifade etmelisiniz. Midhat Efendi himaye taraftardır. Lakin bu mümkün değildir. Himaye usulünü tatbik edeceğimiz eşya vardır. Fakat kapitülasyonlar elimizi ayağımızı bağlıyor. Bu hususta ehveniyetin her halde tesiri vardır. Tarihinden, coğrafyadan, dürüs-ı eşya derslerinden iktisat için istifade edilmelidir.

Ecnebler bizi saha-i harpte değil saha-i iktisatta mağlup etmişlerdir. O vakit ki padişahlarımız istikbali düşünmemişler. Bizim bu vukufsuzluğumuzdan istifade etmişlerdir. Efendim bakınız nasıl bizi kandırmışlar o zamanki vükelaya sizin eşyanız buradan Avrupa'ya giderken çok gümrük alınız çünkü onu siz almayacaksınız Avrupalılar alacaklar onlar zengindir. Sizin malınız böyle çürük paraya satılacak olursa tüccarlarınız zengin olur. Bunun aksine ithalata az gümrük koydurmuşlar çünkü onlar bizim

memleketimizde satılacak para bizden çıkacak onun için kapitülasyonlara ithalata az, ihracata çok gümrük vazettirmişler. Bizimkiler de inanmışlar bu suretle kabul etmişlerdir. Şimdi böyle değil ama %11'den fazla ithalata gümrük koyamıyoruz.

Efendim bakınız Edirne Muahedenamesi'nde Sadık Efendi'nin afyonu patlamış -müzakerat-ı sulhiye hitama erdikten sonra "Gel gelelim tazminat-ı harbiye meselesine" demesiyle başımıza hiç yoktan bir de tazminat-ı harbiye derdi çıkarmıştır. Mamulat-ı iktisadiye ve siyasiyede mazimize tabiiyet etmiş olduğumuzdan elan mağlup olmaktayız.

Bugün muharebelerin başlıca avamili [sebepleri] iktisadiyatır. Bunların ehemmiyetini küçüklükte çocuklara tebliğ etmelidir. Efendim sizler büyük nazariyatla mâ-lâ-mâl [dopdolu] dolu neticesiz kitaplardan değil bilakis seviye-i halka indirilmiş basit kitaplardan istifade etmelisiniz.

I. İlan:

[5] Mamulat-ı Dâhiliye İstihlâki Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesinin Mamulat-ı Dâhiliye Sergisi ve Terzihanesi Mensucat-ı dâhiliyeden moda muvafık gayet zarif kadın esvapları ihzar olunur. Hereke fabrika-i hümayunu mamulatu.

Bursa, Şam, Halep, Hama ve Bağdat mensucatu.

Kadın ve erkek için gayet zarif ayakkabılar.

Envâ' mücevherât ve gütmüş takımlar ve itriyat.

Hülasa: Sarf-ı memleketimiz mamulat ve masnuatı olarak binlerce çeşit eşya-yı muhtelif.

Babıali Caddesi'nde Numara 32, 34.

[6] Birkaç Söz

Bir marazın teşhisi, tedavisinin yarısıdır.

Mazi-i müşâ'şamız [şaşaalı mazimiz] gibi muhteşem bir hayat-ı umumiyeye mazhar olmak istiyorsak sefalet-i milliyemizin avâmil-i asliyesini [asıl sebeplerini] keşfe çalışmalıyız!

Bünye-i mevcudiyemizi içinden kemiren en mühlik [helak eden, öldüren] maraz-ı içtimaiyemiz [toplumsal öldüren hastalığımız] iktisat ve idarenin şevket ve istiklâl-i akvamda ne yaman bir amel-i müessir olduğunu idrak edemeyerek ekseriyeten ahkâm-ı asriyeden gafil bulunmaktığımızdır.

Hak, nasıl ki kuvvet demek ise kuvvetin de bugünkü manası serrettir.

Kavanin-i iktisadiyeye riayetkâr olan, servet-i dâhiliyesini muhafazadan başka say'ını ecnebi sermayesiyle mübadele ederek onu arttırmanın çaresini bulan millet en kaviyü'ş-şekme [kuvvetin en kavisine], bir hayat-ı ikbâle mâlik olur!...

Bu muvaffakiyet ve mesudiyet-i milliyenin asıl ve mebdei ise sanayi-i dâhiliyeye muhabbet, mamulat-ı vataniyeye râğbetten ibarettir.

[9] Evet işte ancak bu hususiye-yi içtimaiyedir ki haric-i vataniye akıp giden azim servet cereyanlarını tevkif edebilir!...

Bir kere düşünmeliyiz ki memleketimizden çıkarak düşmanlarımızı karşı ihtiyaç ve sefalet halimizi her gün bir kat daha teşdid [şiddetlendirme] eden bu milyonlarca liralığımız ecnebi metana verdiğimiz ufak

tefek meblağlardan terâküm ediyor [birikiyor]! Ve sonra verdiğimizize bedel elimizde kalan ise mahiyeten bir avuç ottan başka bir şey değildir!... Vatandaşlar! Artık uyanalım!

Yaşamak için asrın şerait-i hayatiyesine mutavaat [itaat etme] zaruridir.

Bir cemiyet-i hayriyenin delalet ve teşvik-i hamiyetkaranesiyle vücuda gelmiş olan bu sergi sanat ve marifetçe memleketimizin nevmîd [ümitsiz] övünecek kadar mütedenni [tedennî eden, gerileyen, aşağılayan] olmadığını ve bilakis râğbetsizlik yüzünden köşede bucakta metruk kalmış pek nefis ve zarif şeylere malik bulunduğunu rana isbat eyliyor.

Ecnebî mallarına gösterdiğimiz râğbetin %1'ini yerli mallarımızdan diriğ etmezsek [esirgemezsek] sanayi-i maliyemiz pek az bir zaman da şayan-ı hayret bir vüsat ve i'tilâ'ya [yükselme] mazhar olacaktır.

Marifet iltifata tâbidir.

Müşterisiz metâ' zâyi'dir.

[10] Hereke fabrika-i hümayununun suret-i mahsusada imal ettirilmiş enli siyah ve renkli nefis çarşafıkları, ipek ve yünlü envâ' esvaplık kumaşlar, peçeler, mendiller, başörtüler, kravatlar, halı ve seccadeleri.

Bursa'nın krepdöşin [krep türünden bir çeşit kumaş] ve ipek kumaşları. Havlu ve hamam takımları, yatak çarşafı, Şam'ın gezileri [hare taklidi arşınlık enli kumaş], Mısır kumaşları, keten ve ipek kumaş ve hırkaları, perdelikleri ve ağır meşlahları [altı üstü bir olan ve kol yerine yarıkları bulunan bir çeşit elbise], Halep'in sırmalı döşemelik ve perdelikleri, has sırma işlemeli yorgan takımları, nefis Hama kumaşları, Bağdat ağbani [çoğunlukla sarık için kullanılan ince ipekl kumaş] ve boğçaları.

Erkek ve kadınlara mahsus en son moda metin ve zarif iskarpinler, potinler, elmas ve pırlanta yüzükler, küpeler, gerdanlıklar ve gümüş takımları, kolonyalar, diş tozları, saç suları ve enva' itriyat vesaire. Vila-yetten virud eden mamulat-ı muhtelif peyderpey teşhir ve fûruht olunacaktır.

II. İlan:

[7] *Mensucat-ı Dâhiliye Mağazası*

Hüsnüzade Ahmed Terzi.

Dersaadet

Sultanhamam Meydanı'nda Dikranyan Han altında numara 6.

Şam, Humus, Beyrut ve Halep'teki fabrikalarımızda nesc ettirdiğimiz [dokuttuğumuz, ördürdüğümüz] malların başlıcaları şunlardır:

Çiçekli ve düz çarşaf, düz ve çubuklu geziler, arşın işi ketenler, sırmalı ve sırmatsız döşemelik kutniler, perdelikler, Mısır kumaşları, Hama'nın âlâ kumaşları, her nevden alacalardır. Lahur şallar, patiska, amerikan, vesairede fûruht olunur.

Değerlendirme ve Sonuç

Öncelikle 'II. Meşrutiyet Dönemi'nde ilkokul müfredatında *Mamulat-ı Dâhiliyeden Mensucat dersi var mıydı?*' sorusunun cevabını aramakla işe başlamalıyız.

1910-1911 yıllarında ilköğretimde genel olarak şu dersler mevcuttu (Ergün 1996: 198):

1. Yıl: *Elifba, Ecza-yı Şerife, Ulum-ı Diniye, Hesap, Kiraat*. 2. Yıl: *Kur'an-ı Kerim, Ulum-ı Diniye, Hesap, Tarih, Coğrafya, Kiraat*.

3. Yıl: *Kur'an-ı Kerim, Tecvid, Ulum-ı Diniye, İlmihal, Malumat-ı Ahlakiye, Türkçe, Tarih, Coğrafya.*

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra ilköğretimde esaslı düzenlemeler baştan beri düşünülse de ilk esaslı uygulamaya 1913 yılında geçildi. 6 Ekim 1913'te *Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı* yayınlanmış olup bu kanunla ilkokullardaki müfredatta şu dersler yer almaktaydı (Düstur 1332: 804-823; Özalp 1982: 87):

Kur'an-ı Kerim, Malumat-ı Diniye, Kıraat ve Hat, Osmanlı Dili, Coğrafya (bilhassa Osmanlı Coğrafyası), Hesap, Hendese, Tarih (bilhassa Osmanlı Tarihi), Dürus-ı Eşya, Mamulat-ı Tabiiye ve Tatbikatı, Hıfzıssıhha, Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye ve İktisadiye, El İşleri ve Resim, Gına (ilahi ve vatani manzumeler), Terbiye-i Bedeniye ve Mektep Oyunları, Erkek Çocuklara Talim-i Askeri, Kız Çocuklara İdare-i Beytiye ve Dikiş İşleri.

1913 yılının ikinci yarısında bir uzmanlar heyeti toplanarak 3-6 öğretmenli ve dershaneli ilkokullarda ders programı hazırladı. Bu program Eylül 1913'te tamamlansa da ancak 1914'te yayınlanabildi. Savaş şartlarında uygulanamayan kanununda yer alan dersler şunlardı (Ergün 1996: 205):

Elifba ve Ecza-yı Şerife, Kur'an-ı Kerim ve Dinî Malumat, Musahebat-ı Ahlakiye ve Medeniye ve Tarihiye, Kıraat, İmla, Ezber, Yazı, Sarf ve Nahiv, Tahrir, Tarih, Coğrafya, Hesap, Hendese, Eşya Dersleri (altı sınıfın ilk senesinde dört kredi, geri kalan her yılda iki kredi olarak verilmektedir), Ziraat, El İşleri, Resim, Musiki, Terbiye-i Bedeniye.

Tespit ettiğimiz Defter'de adı geçen Mamulat-ı Dâhiliye dersi belki de Darümualliminin İptidai kısmı için hazırlandı. Çünkü ders planını hazırlayan İbrahim Ethem derste "Tatbikat Mektebi"ne hediye ettiği kumaş koleksiyonundan örnekler göstereceğini ifade etmektedir (İbrahim Ethem 1329: 4). Nitekim 1915 tarihli Darümuallimin ve Darümuallimat Nizamnamesi'nin (Düstur 1336: 649-659; Özalp 1982: 554-564.) üçüncü maddesinden her Darümualliminin ve Darümuallimatın iptidai kısmına eklenmiş birer Tatbikat Mektebinin var olduğu anlaşılıyor. Buna göre Darümualliminin iptidai üçüncü sınıfında okutulmak üzere böyle bir ders verilmesi düşünülmüş olabilir. Darümualliminin İptidai kısmınının 1910'daki dersleri şunlardı:

Kuran-ı Kerim ve Ulum-ı Diniye, İlm-i Ahlak, İmla ve Kıraat, Türkçe, Sarf-ı Arabi, Farsî, Tarih-i İslam ve Osmani, Coğrafya-yı Umumi ve Osmani, Usul-i Talim ve Terbiye ve Hıfzıssıhha, Hesap

Ziraat, Hüsn-i Hat.

1913 yılında Darülmualiminin İptidai kısmı dört yıla çıkarıldı. Maarif Nezaretinin bunlar için hazırladığı ancak savaş yüzünden uygulamaya konulamayan müfredata göre ise dersler şunlardı (Ergün 1996: 318):

Kur'an-Kerim ve Malumat-ı Diniye, Talim ve Terbiye-i Etfal, Sarf-Nahiv, Tahlil ve Imla, Lisan-ı Osmani (kitabeta), Kıraat ve Ezber, Fransızca, Hesap ve Cebir, Usul-i Defteri, Hendese ve Fenn-i Mesaha, Coğrafya, Kozmografya, Tarih, Hikmet, Kimya, Malumat-ı Tabiiye, Malumat-ı Sıhhiye, Nazari ve Ameli Ziraat ve İktisat Tarihi (birinci yıl iki kredi, geri kalan üç sınıfta her yıl üç kredi), Malumat-ı Medeniye ve Hukukiye, Eşya Dersleri (birinci yılda bir kredi), Hüsn-i Hat, Musiki, Resim, El İşleri, Terbiye-i Bedeniye.

Yukarıda gösterilen müfredatlarda “Mamulat-ı Dâhiliyeden Mensucat” yoktur. Dolayısıyla söz konusu ders müfredata konulmamış olmalıdır. Ancak onun yerini alabilecek başka dersler vardır. Nitekim bu konuyla ilgili ipuçları Defter'in *Münakaşa* kısmından anlaşılmaktadır: “Görüyoruz ki dürûs-ı eşya mamulat-ı iktisadiyenin esasını teşkil ediyor” (İbrahim Ethem 1329: 11). Doküma ham maddeleri ve ürünleri Eşya Dersleri'nin kapsamındadır. Nitekim Eşya Dersleri kitabında bir bölüm dokümalara, bir bölüm melbusata, bir bölüm karada, denizde, havada nakliyata ve daha başka konulara ayrılmıştır (Mehmed Asım-Ahmed Cevad 1335: 511-514, 521-541, 555-579; Ebulmuhsin Kemal 1335: 3-21). ‘Eşya Dersleri’ni veren muallimler iktisatın temelini oluşturacak bilgileri burada veriyorlar mıydı?’ sorusuna şu anki bilgilerle net olarak cevaplamak zordur. Ancak muhtemelen Eşya Dersleri üzerinden iktisadî bir bakış açısı öğrencilere verilmiş olmalıdır. Darülmualiminin 1913'ten sonraki ders programında Eşya Derslerinin haricinde İktisat Tarihi dersleri müfredata dört yıl boyunca konulmuştur. Eşya Derslerinin ise birinci senede yalnız bir kredi olarak verilmesi planlanmıştır. Kısacası İktisat Tarihi dersi yavaş yavaş Eşya Derslerinin yerini almaya başlamıştı. Ayrıca yerli malları hakkında bir takım bilgilerin öğrencilere daha önceden verildiğini defterdeki “Çocuklara şimdiye kadar gerek İhsan Beyefendi'nin vermiş olduğu; Suriye, Halep, Hama, Beyrut ve daha bazı memleketlere vukû bulan seyahat derslerinde ve gerekse zât-ı aliniz tarafından müteaddit defalar “Mamulat-ı Dâhiliye” üzerine epeyce bir malumat verilmiş idi” (İbrahim Ethem 1329: 1) ifadesinden anlıyoruz.

Defter'deki plana göre, ilkokul öğrencilerinin Osmanlı memleketinde bulunan dokuma hammaddeleri ve üretilen dokumalardan hareketle özet olarak şu konularda bilgilendirilmesine odaklanılmıştır: Osmanlı ülkesinde ulaşım vasıtaları ve yollar yetersizdir.

Köylü halkın çoğu okuma-yazma bilmemektedir; ayrıca ticarete ayıracak vakitleri de yoktur, dolayısıyla ayaklarına kadar gelen yabancı tüccarın insafına kalmışlardır.

Avrupalılar bilime ve tekniğe önem verdikleri için sanayilerini kuvvetlendirmişler, fabrikalar kurmuşlardır. Bizde ise Hereke, Karamürsel, Feshane Fabrikaları olmakla birlikte hâlâ çoğunlukla geleneksel usul tezgâhlarda dokumalar üretilmektedir.

Yabancı malı yerine yerli malı almak önemlidir, böylece para dışarı gitmez. İbrahim Ethem'in çocuklara yerli malı almaları hususunda şu sözleri oldukça çarpıcıdır: "*Gerek valideniz ve gerek pederiniz size veyahut kendilerine bir şey alacakları -siz büyüdüğünüz- vakit daima gözeteceğiniz bir şey varsa o da her ne alırsanız alınız Avrupa malı almayınız. Şayet pederiniz valideniz sizi dinlemeyecek olursa bağırınız çağırınız ağlayınız ne yaparsanız yapınız aldirmayınız işte size söyleyeceğim son sözüm budur*" (İbrahim Ethem 1329: 4).

Münakaşa bölümünde varılan sonuçlar ise kısaca şöyledir:

İktisat, arz-talep dengesi, ilkokul öğrencilerine dokumalardan da faydalanılarak öğretilmelidir. Yabancı malına düşmanlık duygularını ekmek yerine, mümkün merteye kendi malımızı onlara satmak ve onların parasını Osmanlı memleketine çekmek lazımdır. Ticarete sergiler ve reklamların önemine değinilmelidir.

Ahmet Mithat Efendi'nin savunduğu gibi yerli mallarını koruyucu tedbirlerin alınması gerekmektedir ancak her malda bunun uygulanması zordur. Kısacası Osmanlı Devleti zaman içinde zayıf düşmeye başlamış ve devleti yıkılmaya götüren ekonomik problemlerle karşı karşıya gelmiştir. Münakaşa bölümünün sahibi bu konuda şu yargıyı dile getirir: "*Ecnebler bizi saha-i harpte değil saha-i iktisatta mağlup etmişlerdir*". "*Bugün muharebelerin başlıca avamili iktisadiyattır*" (İbrahim Ethem 1329: 11.).

Görülüyor ki 1913 yılında Mamulat-ı Dâhiliyeden Mensucat dersinin ilkokul öğrencilerinin seviyesine uygun olarak verilmesi planlanmış ve hazırlıklar dahi yapılmıştır. Ancak uygulamaya konulmayan dersin içeriğinin bir kısmı Eşya Dersleri'nde yer almıştır. Elimizdeki malumat ile Meşrutiyet dönemindeki müfredata

göre Mamulat-ı Dâhiliyeden Mensucat hakkında şimdilik ancak böyle bir ön değerlendirme yapabiliyoruz. Bu değerlendirmedeki boşlukların zamanla doldurulacağını umuyoruz.

Kapitülasyonlar ve Yerli Malı-Millî İktisat: Esasında yerli malı kullanımının önemi, Balkan Savaşları'ndan daha öncesine, kapitülasyonların olumsuz sonuçlarının iyice hissedilmesinden sonrasına kadar uzanmaktadır. Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren Avrupa ile ticari ilişkiler kurmuş, Venediklilere ve diğer Batılı ülkelerle Bizans, Selçuklu ve Memluklerin verdiği imtiyazları (kapitülasyon) tekrarlamıştır. Avrupalı devletler ise neredeyse her ticaret anlaşmasında bir öncekinden daha fazla adli ve mali imtiyazlar elde etmek için çabalamıştır. Osmanlıların XVII. yüzyıl ve XVIII. yüzyılın ilk yarısında kapitülasyonlar karşısında toleranslı bir politika takip etmeleri, ilk devirlerde fazla bir etki yaratmamış; Osmanlıların Avrupa devletleri ile olan münasebetlerinde kapitülasyonlar bir koz olarak kullanılmaya devam edilmiştir. Ancak XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren zayıflama emareleri gösteren Osmanlı Devleti bir çıkmaza girmiş; Batılı devletler kapitülasyonların karakterini değiştirerek yavaş yavaş Osmanlı ekonomisini Avrupa ekonomisine bağımlı bir hâle getirmiştir.

1838'de imzalanan Balta Limanı Anlaşması, hükümetin memleket dâhilinde kendi tebaası üzerine bir takım düzenlemeler yapma ve iktisadî tedbirler alma yetkisini büyük ölçüde kısıtlamış, böylece Osmanlı'nın çöküşünü hızlandıran bir kilometre taşı olmuştur (Kütükoğlu 1985, Kütükoğlu 2000). Bu anlaşmayı örnek alan diğer Batılı devletler, aynı imtiyazları zamanla kendileri için almayı başarmışlardır. Bu durumun özellikle 1850'lerden sonra ortaya çıkan sonuçları karşısında bazı Osmanlı aydınları tepki göstererek yerli malı anlayışının önemine dikkat çekmişlerdir. Bu konuda Mithat Paşa'nın faaliyetleri dikkate şayandır (Semiz 1996: 6-9). 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra ise İttihatçılar millî iktisat anlayışını benimsemişlerdir (Semiz 1996: 13-14; Özer 2013: 596-598). İşte böyle bir atmosferde özellikle millî eğitimde ilkokul öğrencilerine yerli malı bilincinin verilmesi adeta zaruri olmuştur.

Osmanlı Devleti, 8 Eylül 1914 tarihinde mali, iktisadi, hukuki ve idari kapitülasyonları tek taraflı kaldırarak, ülkesindeki yabancı devlet temsilcilerine milletler hukuku prensiplerine göre muamele edeceğini duyurmuştu. İtilaf Devletleri kapitülasyonların kaldırılmasını protesto etti ve savaştan mağlup çıkan Osmanlı

Devleti'yle kapitülasyonların eskisi gibi devam etmesi, hatta galip diğer devletlere de imtiyazların uygulanması hususunda Sevr Antlaşması'na madde koydurdular. Ancak Lozan Antlaşması (24 Temmuz 1923) ile İtilaf Devletleri kapitülasyonların kaldırılmasını kabule mecbur oldular (Reşat Ekrem 1934, Bozkurt 1998, Saylavı 1935).

1913 tarihinde Mamulat-ı Dâhiliyeden Mensucat dersinin ilkokullarda okutulmak istenmesiyle millî iktisat ve yerli malları üzerine genç nesillere bir bakış açısı kazandırılması amaçlanmıştır. Bu ders müfredatta yer almasa da bu anlayışın bir şekilde öğrencilere aşılandığı Cumhuriyet Dönemi'ndeki uygulamalardan anlaşılmaktadır. Kısacası aşağıda gösterilen olayların fikrî temelleri, muhtemelen II. Meşrutiyet döneminden itibaren atılmıştır:

- 17 Şubat 1923'te toplanan İzmir İktisat Kongresinde kabul edilen Misak-ı İktisadi'de yerli malı ile ilgili maddelerin olması.
- 9 Aralık 1925'te Yerli Kumaştan Elbise Giyilmesine Dair Kanun'un kabul edilmesi.
- 1926'da Naim Bey'in girişimiyle İzmir'de Yerli Mamulâtı Müstehlikler Cemiyetinin kurulması.
- 1929'da İstanbul'da Yerli Mallarını Koruma Cemiyetinin kurulması. 1929 yılı Aralık ayında Mustafa Kemal'in himayesinde Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyetinin kurulması ve bu cemiyetin teşebbüsleriyle 1929'dan itibaren 12-18 Aralık haftasının yerli malı ve tasarruf haftası olarak kabul edilmesi (Semiz 1996: 51-53; Özer 2013: 598-601).

KAYNAKLAR

- AKYÜZ, Yahya (1997), *Türk Eğitim Tarihi*, 6. Baskı, İstanbul Kültür Üniversitesi Yay., Ankara.
- BOZKURT, Gülnihal (1998), *Azınlık İmtiyazları - Kapitülasyonlardan Tek Hukuk Sistemine Geçiş*, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara.
- ÇAĞBAYIR, Yaşar (2007), *Ötüken Türkçe Sözlük*, Ötüken Yay., İstanbul. *Düstur* (1332), II. Tertip, C.5, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet.
- Düstur* (1336), II. Tertip, C.7, Matbaa-i Amire, Dersaadet.
- Ebulmuhsin Kemal (1337), *Yeni Usûl Eşya Dersleri*, Devre-i Aliyye, 1. Sene, 5. Tab, Şirket-i Mütettebiye Matbaası, İstanbul.
- ERGÜN, Mustafa (1996), *İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ocak Yay., Ankara.
- İbrahim Ethem (1329 R.), *Mamulat-ı Dâhiliyeden Mensucat*, Muallim Cevdet Evrakı, Nu: 4/21.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S. (2000), "Ahidnâmeler ve Ticaret Muâhedeleri", *Yeni Türkiye 701 Osmanlı Özel Sayısı II*, Sayı: 32, s.222-234.
- (1985), "1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Muâhedesi", *Türk-İngiliz İlişkileri 1583-1984 (400. Yıldönümü)*, Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Ankara, s.53-59.
- Mehmed Asım-Ahmed Cevad (1335), *Anadolu Yavrusunun Kitabı Eşya Dersleri*, 7. Kitap, Mekatib-i İptidaiyenin Beşinci Sınıflarına Mahsustur Devre-i Aliye Birinci Sene, Orhaniye Matbaası, İstanbul.
- ÖZALP, Reşat (Derleyen ve Düzenleyen)(1982), *Milli Eğitimle İlgili Mevzuat (1857-1923)*, MEB yay., İstanbul.
- ÖZER, Sevilay (2013), "1929 Dünya Ekonomik Bunalımı Çerçevesinde Yerl, Malı ve Tutum Haftası Kutlamaları", *Turkish Studies*, C.8, s.595-613.
- PARLATIR, İsmail (2006), *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Basım Yayın, Ankara.
- Reşat Ekrem (1934), *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar 1300 - 1920 ve Lozan Muahedesi (24 Temmuz 1923)*, Muallim Ahmet Kütüphânesi, İstanbul.
- SAYLAVI, Sinop (1935), *Türk İnkılabı Dersleri - Ekonomik Değişmeler*, (Yusuf Kemal Tengirşenk, talebe tarafından derslerde tutulan notlar), Edebiyat Fakültesi Talebe Cemiyeti Neşriyatı, İstanbul.
- SEMİZ, Yaşar (1996), *Atatürk Döneminin İktisadi Politikası - Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti*, Saray Kitapevi, Konya.

Prof. Dr. H. Nejat Göyünç
18.11.1925 - 01.07.2001

TARİHÇİLİĞE
ADANMIŞ
BİR ÖMÜR

622

PROF. DR.
NEJAT GÖYÜNÇ
ARMAĞANI

623

TARİHÇİLİĞE
ADANMIŞ
BİR ÖMÜR

624

